DUILIU ZAMFIRESCU

O P E R E

Ediție îngrijită, prefață, note, glosar de
MIHAI GAFIȚA

II

ROMANUL COMĂNEȘTENILOR

SCRIITORI ROMÂNI

EDITURA MINERVA
București, 1970

NOTĂ ASUPRA VOLUMULUI II—*ROMANUL COMĂNEȘTENILOR*

Volumul de față, al doilea din seria *Operelor* lui Duiliu Zamfirescu, adună pentru prima oară laolaltă cele cinci romane ale ciclului Comăneștenilor: *Viața la țară, Tănase Scatiu, În război, Îndreptări* și *Anna;* întrucît, după cel dintîi război mondial, autorul a intenționat să scrie un nou roman, în continuarea ciclului — fără însă a izbuti să aștearnă pe hîrtie decît un singur capitol — se include și acest început, pînă acum inedit; de asemenea, ținînd seama că unele din edițiile romanelor au fost precedate de prefețe ale autorului, ele se reproduc pentru valoarea lor documentară, pentru problemele abordate și, mai ales, pentru că, într-o bună parte a lor, sînt pagini de literatură autentică.

Soarta editorială a romanelor din ciclul Comăneștenilor a fost vitregă ani de-a rîndul. Toate au apărut în volum la mari distanțe după publicarea lor în revistă; cea mai mare a fost la *Tănase Scatiu* — nu mai puțin de doisprezece ani; pentru celelalte, spațiul respectiv a fost mai mic: *Îndreptări* — șase ani; *În război* și *Anna* — cîte patru ani; *Viața la țară* — trei ani.

Cu excepția primei ediții din *În război*, publicată într-o „edițiune populară" de tipografia „Clemența" (1902), și a celei din *Anna*, scoasă de editura C. Sfetea în 1911, toate celelalte ediții ale ciclului, între 1898 — cînd apare *Viața la țară* — și 1922 — cînd moare scriitorul — au fost de tip „Biblioteca pentru toți". Prima ediție de nivel superior acestora, proiectată de Duiliu Zamfirescu însuși și pregătită întrucîtva de el, a început să se publice la „Cultura națională", curînd după moartea sa, dar s-a oprit la al doilea roman din ciclu. Abia în 1934, Editura „Scrisul românesc", Craiova, a întreprins publicarea exhaustivă a operelor scriitorului, sub îngrijirea Marianei Zamfirescu-Rarincescu, scoțînd cu acest prilej și cele cinci romane, în cinci volume separate, intitulate generic *Romanul Comăneștenilor*, după denumirea dată de scriitor în unele texte ale sale și menționată ca atare și pe coperta interioară a ediției din „Cultura națională".

Capacitatea de difuzare a colecției „Biblioteca pentru toți" era relativ mare, comparativ cu tirajele obișnuite ale romanului în

epocă, dar înfățișarea grafică și acuratețea textului erau de nivel scăzut. Din această cauză, numeroasele deosebiri de text din aceste ediții, față de manuscrisele originale și față de primele publicări în reviste, nu pot fi considerate în mod serios ca fiind datorite intervențiilor autorului; există numeroase dovezi că ele sînt, în mare majoritate, erori tipografice. De altfel, *Viața la țară* și *În război* au apărut în primă ediție în timp ce autorul era la Roma, deci nu supraveghease el însuși apariția, nu efectuase corectura șpalturilor, operația fiind considerată în acea vreme cu prea puțină exigență. Cînd a putut-o face, la întoarcerea în țară, n-a simțit, probabil, atracție pentru o atare întreprindere și și-a revăzut cu destulă ușurință textele, chiar atunci cînd declară că le-a citit în vederea unor intervenții. „Pentru a revizui textul a trebuit să-l recitesc", afirmă el în prefața ediției a patra din *Viața la țară*. Revizuirea promisă nu pare să fi avut loc, căci deosebirile față de ediția anterioară sînt minime, iar cele mai multe erori se perpetuează, sau apar altele. Lucrul s-a petrecut desigur la fel și cu celelalte romane, și nu alta va fi fost în esență situația cu *Viața la țară*, ediția 1922, și *Tănase Scatiu*, 1923, de la „Cultura națională", considerate drept ultima expresie a dorinței autorului și despre care s-a afirmat că le-a controlat el însuși cu atenție, înainte de moarte. A arătat acest lucru Marin Simionescu-Rîmniceanu, îngrijitorul colecției la această editură și rudă apropiată cu scriitorul (mama sa, Elena S.-R., un viitor model al Sașei, era vară cu Duiliu Zamfirescu). Edițiile respective ale acestor două romane au fost luate cu consecvență drept texte de bază în toate reeditările de pînă acum. Ediția prezentă pornește și ea de la textele din „Cultura națională", realizînd pentru prima oară, la *Tănase Scatiu*, și confruntarea cu manuscrisul original, despre care s-a crezut că trebuie considerat pierdut; el se păstrează, cu un mic număr de pagini lipsă (filele 67—89).

Cu puțin înainte de moartea sa, Marin Simionescu-Rîmniceanu ne-a arătat însă că lectura lui Duiliu Zamfirescu, în vederea reeditării definitive a celor două romane, a fost fugară și așa-zisele modernizări ale expresiei, pe care le-ar fi intenționat scriitorul, sînt de fapt inexistente. Lucrul e explicabil, dacă ne gîndim la multiplele ocupații ale lui Duiliu Zamfirescu în anul 1922: călătoriile în străinătate, marile supărări pe care le avusese (moartea fiului mai mic, adversitățile în viața publică etc.). Poate exista chiar îndoiala dacă acele puține modificări față de ediția 1914 le-a efectuat scriitorul însuși sau nu cumva editorul său. Oricum ar fi, edițiile din „Cultura națională" au stat probabil și sub ochii scriitorului și trebuie să le socotim drept acelea de bază, cu toate că și ele perpetuează mai multe erori, foarte evidente. În ediția prezentă, cîteva astfel de erori au fost corectate, după *Convorbiri literare*, în cazul *Vieții la țară* (versiune, oricum, mai apropiată de manuscrisul inițial) și după manuscris în cazul lui *Tănase Scatiu*.

În ce privește însă *În război*, aici avem mărturia scrisă a autorului că, cel puțin în cazul unui comunicat, el n-a fost de acord cu înlăturarea lui de la publicarea în *Convorbiri literare*, așa cum îi ceruse Titu Maiorescu. Scrisoarea sa este categorică în această privință: „Admit cîteva propuneri și anume: reducerea poeziei, înlocuirea cuvîntului *reintegrare* (nu a frazei întregi), *frigurile infective* și alte

cîteva mici detalii... Întrucît privește ordinele de zi, admit și aci reducerea celui dintîi, așa cum îi cereți. Dați-mi voie să nu admit pe al doilea" (scrisoare din 30 oct./11 nov. 1897). Titu Maiorescu a operat el însuși, cu mîna lui (cu creion roșu), unele reduceri: cîteva strofe la poeziile patriotice ale lui Milescu, cîteva enumerări de morți în război sau relatări despre mersul operațiunilor pe fronturi, caracterizate de critic pe marginea romanului, cu creion roșu, drept: „Prea mult detai milităresc". Iată cîteva din acestea: „La 29 august se ține un alt consiliu de război între domnitorul românilor, marele duce Nicolae și comandanții de corpuri"; — „Căpitanul Carcaliu cade, căpitanul Panu cade. Cad locotenenții Teleman și Slăvescu; sublocotenenții Brociner,... (nume indescifrabil) Horia, Ulescu, Iarca, Marcovici, Paciurea, Merișescu, care uciși, care răniți"; — „Și scoși din luptă căpitanii Văleanu, Manolescu, Sișman. Cu dînșii 1200 de soldați, omorîți or răniți"; — „Frigurile infective, caracteristice răniților". Dar, cu toată opoziția autorului, foate argumentată, Titu Maiorescu a înlăturat, la publicarea în *Convorbiri literare*, nu numai cea mai mare parte a primului ordin de zi — a cărui reducere fusese acceptată de scriitor — ci și pe cel de-al doilea în întregime, precum și un paragraf privind teatrul de operațiuni. Aceasta a făcut pe Duiliu Zamfirescu să noteze următoarele, pe o pagină de manuscris, unde se află textul ordinului de zi în cauză, tăiat (cu creion negru de astă dată): „Paginele acestea nu au fost culese: concesiune făcută de mine d-lui Maiorescu. Nu împărtășesc nici astăzi părerea d-lui M., deși am cedat: în acest ordin de zi se cuprind lămuriri naive, de cea mai intensă dramaticitate, pe care un roman trebuie mai cu seamă să le dea. Nimic nu-i interesant ca realitatea!...

Dacă vreodată romanul se va retipări, după moartea mea, doresc să se pună și paginele acestea. Roma, 1898." Iar pe pagina de gardă a manuscrisului, legat cu mare îngrijire, în piele galbenă, se află notată, alături de indicarea locului unde a fost scris romanul, următoarea precizare: „Micele semne cu cerneală roșie sunt puse de d-l Maiorescu". E o formă de a comunica editorilor viitori dezacordul față de amputarea textului, efectuată de Maiorescu, și, implicit, sugestia de a lua de bază nu vreunul din textele publicate, ci manuscrisul original. Iată un prim argument pentru care ediția de față pornește, în cazul romanului *În război*, de la manuscrisul lui Duiliu Zamfirescu, revăzut de el în anul 1898, *după* publicarea în *Convorbiri literare*, cu care prilej a întărit el însuși *o parte* din tăieturi, acele operate de Maiorescu, sau și de altcineva la indicația acestuia.

Tocmai de aceea pasajele „reduse", cu aprobarea scriitorului încă în scrisoarea lui din 30 oct./11 nov. 1897, nu au putut fi introduse în text, în ediția prezentă, deoarece, peste liniile cu creion roșu ale lui Maiorescu, peste cele cu creion negru ale altcuiva din redacție — poate Mihail Dragomirescu, după cum se deduce dintr-o semnătură pe manuscris — însă desigur la indicația criticului, scriitorul a șters apăsat, pe manuscris, cu tuș negru, pasajele lipsă din *Convorbiri literare*. Însă, în afara acestora, textul din *Convorbiri literare* mai prezintă un număr de diferențe față de manuscris — sînt cîteva mici modificări și tăieturi de text, făcute la publicare de vreun redactor sau corector, însemnate de acesta pe paginile autografe ale lui Duiliu

Zamfirescu, dar neînsuşite de scriitor la revizia textului din 1898. În consecinţă, ele figurează în ediţia de faţă în forma iniţială, dată de autorul romanului, nu în cea ulterioară, din *Convorbiri literare*, care a fost luată drept text de bază în majoritatea ediţiilor de pînă acum.

Ediţia de faţă ia, deci, drept text de bază pentru romanul *În război*, manuscrisul original, cu modificările operate *în tuş negru*, de către Duiliu Zamfirescu, nu şi cu ştersăturile sau adausurile *în creion negru sau roşu*, acestea aparţinînd, cum s-a spus, redacţiei *Convorbirilor* şi nefiind acceptate de scriitor.

Pentru *Îndreptări*, de asemenea, textul de bază este manuscrisul lui Duiliu Zamfirescu. Cu prilejul apariţiei acestui roman în *Literatură şi artă română*, scriitorul recomanda lui N. Petraşcu să urmărească el însuşi tipărirea, pentru a păstra cîteva pronunţii specifice transilvănene: „Te rog să revezi tu însuţi corecturile ca să nu se tipărească greşit cuvintele notarului cînd zice părale, lătin etc." N. Petraşcu a urmat, în parte, recomandarea autorului şi a păstrat în revistă mai toate pronunţiile specifice menţionate. Dar în ediţia „Biblioteca pentru toţi" şi în cea ulterioară, „Scrisul românesc", vorbirea notarului şi a transilvănenilor şi-a mai pierdut din cele cîteva particularităţi — cum s-a petrecut, de altfel, cu pronunţiile sau grafiile mai deosebite şi în celelalte romane şi, adesea, cu cuvinte întregi. Prima ediţie în volum a acestui roman reproduce, probabil, textul din *Literatură şi artă română*, dar se vede că ea n-a fost supravegheată de autor, cu toate că se afla în ţară la apariţia ei, astfel că pronunţiile notarului, despre care îi vorbise lui N. Petraşcu, nu s-au păstrat cu consecvenţă. E încă un argument pentru a conchide că Duiliu Zamfirescu nu s-a ocupat el însuşi, cum ne-am putea închipui astăzi, de apariţia volumelor, de unde obligaţia pentru editor de a merge, acolo unde e cu putinţă, la manuscrisele sale, nu la publicaţii ulterioare.

Cum din manuscrisul *Anna* se păstrează doar primele 63 de pagini — cele apărute în *Convorbiri literare* în 1906 — acestea au fost adoptate drept text de bază pentru ediţie, iar pentru rest s-a urmat textul din revistă, fiind în orice caz mai apropiat de original decît reproducerile ulterioare. (În cap. *Note şi variante* se menţionează şi diferenţele din revistă faţă de paginile de manuscris existente).

Întrebarea firească pe care şi-o vor pune, deopotrivă, cititorul şi cercetătorul, este dacă, adoptînd pentru ediţia de faţă drept text de bază cînd o ediţie din 1922—1923, cînd manuscrise din perioada 1895 şi 1901, cînd un text apărut în revistă, în 1910, nu cumva criteriile de editare se amestecă, şi se alătură unele de altele forme ale lucrărilor despărţite între ele prin spaţii de timp mergînd pînă la un sfert de veac.

În primul rînd nu e vorba de trei criterii diferite în stabilirea textului, la cele cinci romane, ci de preocuparea — unică — de a respecta cît mai apropiat formulările scriitorului. Se presupune, aşadar, cu un anumit temei, că primele două romane ale ciclului au fost revăzute de scriitor pentru o ediţie definitivă, şi această formă a fost adoptată drept text de bază; pentru ultimele trei s-a mers direct la manuscrisul iniţial sau, în lipsa lui, la prima publicare.

Această procedare nu are drept rezultat o discontinuitate sensibilă între romanele cu text de bază în ediţia 1922—1923 şi între cele care pornesc de la manuscrisele din 1895—1906, nu reprezintă o anacronică reînviere a unui stadiu lingvistic depăşit în activitatea lui Duiliu Zamfirescu, întrucît „modernizările" despre care s-a vorbit în legătură cu ediţia din „Cultura naţională" sînt minime, ele privind doar cîteva forme de grafie şi cîteva expresii, mai fidele pronunţării moldoveneşti. Cum s-a amintit mai sus, sînt însă îndreptăţite chiar îndoielile, dacă atari diferenţe faţă de ediţiile anterioare îi aparţin lui Duiliu Zamfirescu sau editorului său Marin Simionescu-Rîmniceanu. O comparaţie minuţioasă a manuscriselor scriitorului din perioada 1895—1900 cu acelea din ultimii săi ani (din care există, deopotrivă, un număr apreciabil) este cît se poate de concludentă şi pe de-a-ntregul în sprijinul folosirii, drept texte de bază pentru ediţie, a formelor iniţiale ale ultimelor trei romane: expresia literară a scriitorului s-a perfecţionat mai ales sub raportul topicii, al compoziţiei savante a frazei, a distilării elegante şi dozării rafinate a vocabularului, dar menţinînd cu consecvenţă caracteristicile grafici iniţiale, ca şi pronunţiile moldoveneşti ale unor cuvinte.

Dar nici reeditări succesive, nici evoluţia ortografiei, nu alterează pînă într-atît topica, structura frazei, vocabularul, încît să denatureze cu totul un text; şi în scrierile lui Duiliu Zamfirescu au fost cel mai puţin afectate. Restabilirea textului priveşte, ca atare, mai ales întoarcerea la nuanţele sale originale, de felul celor menţionate — pronunţii specifice, moldoveneşti, ardelene — prin apelul la manuscrisele scriitorului, acolo unde acest lucru este cu putinţă. Operaţia devenea o datorie, ele fiind păstrate de Duiliu Zamfirescu cu consecvenţă de-a lungul întregii sale activităţi literare.

VIAŢA LA ŢARĂ

PREFAȚĂ *

Romanul de față s-a publicat pentr u întîiași dată în revista Convorbiri literare *din anul 1894; în 95 s-a publicat tot acolo* Tănase Scatiu; *acum se publică, tot în* Convorbiri, *al treilea și cel din urmă din această serie:* În război.

Cine a urmărit încercarea mea, în cîtetrei romanele, și-a dat seama, probabil, de scopul ce aveam în vedere.

Cine însă citește acum, pentru prima oară, Viața la țară, *are poate nevoie de o mică lămurire.*

Cel mai însemnat eveniment din veacul al 19-lea, pentru români, este războiul din 1877. Toate clasele sociale au contribuit cu cîte ceva la pregătirea și aducerea la îndeplinire a acestui mare fapt. Mai mult însă decît toți, au contribuit, fie cu sîngele, fie cu averile lor, acei ce erau legați de pămînt.

Sub forma sub care i-am văzut eu: buni și răi; boieri, arendașiși țărani — am încercat a da o icoană a vremurilor lor.

De aceea se și simt unele lipsuri și cea mai mare din toate, pentru un roman, *invențiunea*[1].

Voind a pune în lumină clasa românilor, iubitori de pămînt, cum sunt Comăneștenii din Viața la țară, *sau a da tipuri de arendași, ca Tănase Scatiu, sau de țărani ca baciul Micu; voind a personifica în Milescu și Mihail Comăneșteanu rasa cîtorva familii pămîntene, care s-au strecurat prin negura fanariotă și au adus în război toată vigoarea boierimei de pe vremea marilor noștri Domni, voind cu alte cuvinte să însem-*

* La ediția întîia (n. ed.).

nez, sufletește, punctul de la care începe o nouă epocă în istoria țărei — am lăsat la o parte intriga.

De altfel, mai tîrziu, cînd se va publica în volum și cel de-al treilea roman, În război, *voi încerca să arăt cum înțeleg eu literatura noastră*[2]. *Deocamdată mă mulțumesc a spune că* intriga *propriu-zisă, adică o țesătură de fapte îndelung pregătită de minți rafinate și decadente, nici nu e cu putință într-o lume ca a noastră.*

Românii, chiar cei ce pretind că sînt foarte adînci în tîlcurile lor, sunt șireți numai la suprafață, ascund, sub o ironie de cuvinte și de formule, adeseori neroade, o naivitate încîntătoare, de care se leagă totdeauna speranța. Acesta și este marele semn al viitorului.

De aci decurg multe. De aci urmează, firește, că un teatru național, cu drame românești, alcătuite pe calapodul dramelor străine, nu e cu putință în stadiul de astăzi; și dovada e că românii, la teatru de drame, rîd, sau nu se duc; că tipuri de degenerați, precum: egoiști absoluți, zgîrciți absoluți, asasini, sanguinari, cum se întîlnesc în marile literaturi străine, nu există la noi. De aceea, d-l Caragiali, unul din bunii noștri scriitori, cînd a voit să dea, în Făclia de Paște, *un tip de degenerat, a cărui sensibilitate e exacerbată pînă la nebunie, a fost silit să ia un jidan; tot asemeni, scriitori mai vechi, ca Alecsandri și Millo, cînd adaptau piese străine, tipurile de intriganți care în textul original erau francezi se transformau la autorii noștri în greci sau evrei, nu dintr-un sentiment de patriotism rău înțeles, ci printr-o firească trebuință psihologică de substituțiune a raselor. Și atît de mare e trebuința încît — păstrînd distanțele — Shakespeare însuși, în tipurile cele mai complete, de geloși, de zgîrciți, de pesimiști, de înamorați, alege: pe Othello, dintre căpitanii mauri; pe Shylock, dintre jidanii cămătari de pe Ponte di Rialto*[3]*; pe Hamlet, dintr-o casă domnitoare de degenerați incestuoși; pe Romeo și Julieta din rasa italienilor din Verona Scalingerilor*[4]*, cînd șiretenia, vigoarea, fantazia condottierilor Renașterii nu avea seamăn pe lume. Niciodată un tip psihologic la Shakespeare nu e pus în altă lume decît a raselor degenerate sau a principilor dărăpănați trupește și sufletește. Pare curios că în tot teatrul lui Shakespeare nu e un singur personagiu luat din țăranii munteni ai Scoției; și cu toate astea e foarte natural.*

De aceea și cred eu, revenind la d-l Caragiali, că Năpasta *sa e falsă — după cum cred că sunt fundamental falși unii din eroii lui Ibsen. Pînă acum, noi am fost bîntuiți de o literatură țărănească grozavă, care își închipuia că, prin dulcegării sentimentale, prin haiducime și doine*[5]*, a dat tot fondul sufletesc al acestei foarte interesante clase românești. D-l Caragiali, o duce în extrema cealaltă, și vrea să facă din țăranii noștri ceea ce a vroit să facă Tolstoi din țăranii ruși cu lucrarea sa* La puissance des ténébres.

Dar atunci, dacă n-avem teatru și drame, n-avem romane cu intrigă, n-avem artă plastică — unde e faimoasa civilizație a Belgiei orientului?

Mă întreb și eu.

Numai, întrebîndu-mă, cred că termenii comparațiunii nu pot sta împreună. Din fericire, România nu se aseamănă cu Belgia, cum nu se aseamănă cu Franța și cu nici o altă țară, decît numai în pulberea de idei ce o aruncă internaționalismul modern peste toată Europa.

Nu e nicidecum nevoie de a avea drame franceze, romane franceze, artă străină, spre a părea civilizați. Desigur, Suedia și Norvegia nu au nimic francez în fondul sufletesc al poporului, după cum nu au în literatură și în artele plastice — și, cu toate astea, dacă numărul oamenilor din popor care știu carte însemnează ceva, Suedia e poate țara cea mai civilizată din Europa, deoarece analfabeți aproape nu există acolo. Suedia a început a produce talente, dar acelea rămîn în caracterul național.

Tot așa cred că se va întîmpla cu România.

Renașterea noastră datează de la război. De aci încolo începem să socotim ce avem și ce n-avem. E o fericire pentru noi că intrăm în lumea modernă cu capul sus, și că găsim această lume în fierbere. Fermentul străinătății va pătrunde și la noi și va determina evoluțiunea României viitoare către țelul său, după legi noi; dar această evoluțiune se va face cu consimțămîntul nostru, va fi conștientă și, mai cu seamă, va fi națională.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A PATRA

Un lucru nou și absolut extraordinar — cel puțin pentru mine — se petrece în literatura românească: s-au tipărit și s-au vîndut 37.000 de exemplare din Viața la țară, *iar fericitul d-l Alcalay vrea să tipărească alte 7 mii.*

Pentru a revizui textul[1]*, a trebuit să-l recitesc.*

Mi-am adus aminte de atîtea lucruri!... de oameni dispăruți, de orașul în care trăiam cînd l-am scris, de atît de multe evenimente petrecute în răstimp de 20 de ani!...

Mă întorsesem de la Atena, unde mă trimisese guvernul generalului Florescu, ca un fel de pedeapsă pentru că văzusem prea de aproape „drama de la Veneția[2]*", atunci cînd regina Elisabeta, bolnavă, se refugiase pe laguna lui San Marco; trăisem în cea mai delicioasă prietenie cu încîntătorul Dimitrie Ollănescu și cu soția sa; rămăsesem singur, în capitala Greciei, după plecarea acestuia în concediu, așteptînd din ceas în ceas ruperea relațiunilor cu guvernul elen; cunoscusem și apreciasem pe d-l Tricupis*[3]*, un bărbat de stat, care avea capul caracteristic al d-lui Carp și mîngîierea acestuia de a fi mai mare decît timpul în care trăia; cunoscusem și păstrasem o sinceră afecțiune pentru părintele Gherasim Safirim*[4]*, care atunci locuia pe muntele Likabet și învăța teologia, fără să bănuiască că va juca, mai tîrziu, ca episcop de Roman, marele rol de „depurativ" al bisericii noastre; plecasem din Atena, rechemat de ministrul Al. Lahovary, care rupsese relațiile diplomatice cu guvernul grec, iar la întoarcere era să fiu atacat, într-o gară de pe golful de Lepanto*[5]*, de niște evzoni din Peloponez, beți, cari aflaseră cine sînt și puseseră mîna pe cuțite.*

Cînd mă gîndesc la Bruxelles, orașul în care am scris romanul Viața la țară *— cîtă lume dispărută, ce evenimente îngrozitoare!... În timpul meu, regele Leopold*[6] *era încă în toată puterea, cu tot geniul său politic și cu toată vigoarea sa fizică.*

Îmi aduc aminte de o scenă ce se petrecea regulat la recepțiile de la curte. Ministru al Austro-Ungariei era faimosul Khewenhüller-Metch, mort ambasador la Paris, care trecea drept cel mai frumos om de pe glob. Gurile rele povesteau că acesta se bucura de favorurile unei doamne, căreia majestatea-sa îi făcea onoarea de a-i acorda pe ale sale. Pentru aceste cuvinte, regele detesta pe contele Khewenhüller, pe care însă îl proteja regina, arhiducesă austriacă, care, fiind atît de copios înșelată de augustul său soț, își răzbuna cum putea. La recepțiunile de la curte, corpul diplomatic făcea cerc, fiecare misiune diplomatică luînd loc după vechime și așteptînd să vină regele s-o salute. Regele, suferind de o ușoară clodicațiune, potrivea pasul în așa chip, încît ajungea în fața lui Khewenhüller pe piciorul cel scurt, și-l sărea ca pe un obstacol.

Contele de Flandra, fratele regelui, era pe atît de surd pe cît era de înalt. Drept aceea, ofițerii săi de ordonanță erau foarte greu de recrutat, fiindcă trebuiau să fie nobili și înalți, ca să-i vorbească la ureche, fără a-l sili să se plece. Cînd ieșea să se plimbe pe Avenue des Arts, era o groază generală: toate femeile fugeau, deoarece prințul vorbea ca într-o moară:

— Qui est cette dame qui m'a salué?

Ofițerul îi striga la ureche:

— C'est la Comtesse du Parc.

— Quelle vieille horreur!

El credea că vorbește în gînd.

La palatul său, românii găseau totdeauna sprijin și bună primire, fiindcă acolo stăpînea contesa de Flandra, sora regelui nostru adorat, Carol I, și mama regelui erou[7] *al Belgiei de astăzi.*

Ministrul Afacerilor Străine era un tînăr cu un nume mare cît pămîntul, contele de Mérode de Westerloo[8]*, care prezenta această particularitate, că, pînă la moartea tatălui său, se numea le Prince de Rupanpré*[9]*, titlul întîlnit în Balzac și prin urmare foarte simpatic. Dar simpatic era omul și după ce-și schimbase numele. Din întîmplare, cunoscusem cu cîțiva ani înainte, la Roma, într-un cerc catolic, pe d-l Rubanpré,*

și în momentul cînd dădui cu ochii de el, la Bruxelles, ministru de Externe al Belgiei și conte de Mérode, mi se părea că visez. El zîmbi și explică, cu o modestie încîntătoare, că împrejurările politice ale partidului catolic îl făcuseră ministru, iar moartea tatălui său, șef al familiei, prin urmare Mérode în loc de Rubanpré. Acestea le spunea soției sale, o adorabilă creatură, chip femeiesc din acele ce par alcătuite din suflet și linii armonice, așa cum visam eu de mult pe Sașa Comăneșteanu.

Secretarul general era Baronul Lambermont, care de 50 de ani conducea Ministerul Afacerilor Străine. Pe acesta îl vedeam foarte des, fiindcă era nelipsit de la toate prînzurile, recepțiile, balurile, praznicele, cununiile și înmormîntările, și, cu toată vîrsta sa înaintată, îl găseam adesea la stînga unei femei frumoase, spunîndu-i în ureche madrigaluri. O regretabilă asemănare cu răposatul nostru Exarhu[10]...

În toate zilele, la club, întîlneam aceleași figuri, cu aceleași ticuri și aproape aceleași cuvinte, încît, la depărtare de 20 de ani, mi le amintesc, parcă s-ar fi petrecut ieri. Un mexican, d-l Zenil, om blajin și prost jucător de whist, pe care-l necinsteau partenerii, fiindcă era totdeauna distrat. Particularitatea acestuia era că-și văpsea mustățile și nu putea să rostească litera B, ca toți spaniolii:

— Zenil, vous jouez comme un pied.

— Mon cher Varon...

— Je ne suis pas Varon[11], je suis le baron Limbourg-Stirum.

Al doilea personaj era un englez, M-r Alix, stabilit la Bruxelles de multă vreme, bogat, solemn și plictisit. Era așa de înalt și de slab, încît se desfășura în spațiu în mod vertical, iar nu orizontal, ca ceilalți muritori. Seara purta întotdeauna frac și cravată neagră; cravata era răsucită de trei ori, în jurul unui guler atît de deșuchiat, încît omul acesta, grav și plicticos, devenea bucuria partenerilor săi.

Juca prost și avea răul obicei de a zvîrli cartea departe, în loc de a o pune în mijlocul mesei. Bătrînul Limbourg-Stirum se supăra:

—M-r Alix, vous p... loin; ça n'est plus de votre âge.

Al treilea personaj, era acest domn, de Limbourg-Stirum, un bătrîn voinic, cu părul alb ca varul, care, la fiecare vorbă, scutura din cap, parcă ar fi ieșit atunci din fundul oceanului.

În fine, regele mesei era prințul Charles de Ligne, arbitrul jocului, care mîngîia pe partenerii buni cu niște țigări de havana extraordinare, înfășate în 14 rînduri de scutece și închise în tuburi de cristal.

Ei bine, toți aceștia, sau mai toți, au murit. A murit regele Belgiei, contele și contesa de Flandra, Khewenhüller, Lambermont, Zenil, Mister Alix, toată lumea, chiar și tînărul, pe atunci, conte de Mérode!... A murit amicul meu Ollănescu[12], au murit și alte ființe, scumpe mie. Eu m-am întors în țară, unde am găsit o nouă generație, substituită tinereții noastre de atunci. Cam nedomirit, cam trist, mă întreb dacă, în adevăr, sînt de ajuns 20 de ani ca să se prăpădească o lume întreagă!...

În mijlocul acestei lumi foarte interesante, dar care n-avea nimic comun cu sufletul și literatura românească, am scris Viața la țară. *Asta ar dovedi că nu e nevoie, cum pretind unii critici, să se raporteze opera de artă la viața autorului.*

În gîndul meu se statornicise de mult hotărîrea de a înjgheba ceva trainic, care să fie icoana vieții noastre românești. De la războiul din 1870, pînă la cel din 1914, adică în timpul domniei marelui rege Carol I, am scris cinci romane, și anume: Viața la țară, Tănase Scatiu, În război, Îndreptări *și* Anna, *care se pot ceti fiecare aparte, dar cari coboară, unele din altele, ca rudele aceluiași neam.*

Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul de limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pămîntul lor din valea Dunării, și, cu ei, să iau Ardealul. Cine a cetit Îndreptări *și* Anna *a înțeles că pregăteam pe tînărul Comăneșteanu pentru acest sfîrșit. Trebuia să scriu al 6-lea și cel din urmă volum...*

Poporul român pare că vrea să scrie el însuși această pagină. Ca patriot, mie nu-mi rămîne decît să mă închin lui și să-i dăruiesc cei doi băieți ce mi i-a dat Dumnezeu.

Ca moralist, aș mai avea cîte ceva de spus. Dar oamenii sfătoși sunt ostenitori, și în literatură, mai cu seamă, plictiseala este vina cea mai mare a unui autor.

București, 1914 decemvrie

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A CINCEA

Cel ce scrie aceste rînduri este un om căruia Dumnezeu i-a dat dureri și bucurii personale ca la toți muritorii, dar care a avut marele noroc de a fi trăit o viață întreagă hrănind un dor, și de a se apropia de sfîrșitul vieții cu dorul împlinit.

Timp de 40 de ani am suspinat după Transilvania; timp de 15 ani[1] am trăit la Roma, adorînd pe Traian; timp de doi ani am făcut parte din parlamentul României Mari, în care am lucrat alături de frații noștri din Ardeal și Banat[...], la consolidarea frumosului nostru stat, „Dacia Traiană".

Fie ca tinerii scriitori să priceapă cît de mare este farmecul ce stă ascuns în simțimîntul „patriei" și cîte emoțiuni artistice, de o rară puritate, pot încolți în sufletele celor ce își iubesc țara.

De la ultima prefață, adică din decemvrie 1914, pînă astăzi, au trecut 7 ani. Ce desfășurare de groaznice evenimente!... cîte dureri!... ce neînchipuită plăzmuire de atrocități!... cît sînge vărsat!... cîtă umilință și cîtă disperare!... Și, deodată, soarele biruinței!

Se poate epopee mai vrednică de a fi transmisă urmașilor?!

Pentru aceasta însă, trebuie să înceteze literatura sublocotenenților de pe front[2], iar din marele suflet anonim al neamului nostru întregit, să se nască talentul creator a timpurilor noi.

Fără să mă întind prea mult, aș vrea să spun cîteva cuvinte asupra necesității unei literaturi naționale — subiectiv și obiectiv națională.

Spencer, în lucrarea sa Introducere la științele sociale *pune patriotismul printre prejudecăți[3]. Este o greșeală. Patriotismul nu este nici „judecată" nici „prejudecată", ci pur și simplu „sentiment".*

Este imposibil și este absurd a voi să formezi oameni cari să se dezgărdineze din complexul acțiunilor și simțirilor lor, spre a deveni mașini gînditoare.

De altminteri, este și zadarnic.

„Științele sociale" nu sunt „știință" decît numai pe o lature[4]. Toți oamenii se nasc, cresc, se reproduc și mor. Asta este știință. Dar ce se întîmplă de la naștere pînă la moarte, cu fiecare om? Se întîmplă o infinitate de lucruri, datorite individualității fiecăruia, sau datorite seriilor de individualități.

Un om se naște în palat sau în bordei; dacă e creștin, e botezat prin aspersiune sau prin imersiune; dacă nu e creștin, e supus la alte operațiuni; de îndată ce începe să gungurează, rostește primele cuvinte în limba părinților săi, se joacă la umbra unui copac din grădina lor, care grădină este așezată pe marginea unei ape, sau pe o colină, unde iarna ninge și vara cresc trandafiri, și așa mai departe. Cînd, dar, ajunge la vîrsta în care individualitatea se accentuează, cînd începe să aibă o înrîurire asupra lumei dinafară, el este deja „fasonat", a luat deprinderile palatului sau ale bordeiului, a fost la biserica în care s-a botezat, vorbește „fără trudă" limba părinților săi, îi este dragă umbra copacului, floarea trandafirului etc., etc. Iată, dar, deprinderile de castă, de religie, de limbă, venite în mod firesc și necesar, care, toate, se topesc într-o simțire generică, cu caracter topic: iubirea de pămîntul nașterii. Așadar, patriotismul este un raport afectiv între om și natura împrejmuitoare, pe care nimic în lume nu-l poate înlocui.

Prin urmare, a gîndi și a simți românește este, pentru un român, o disciplină estetică, și orice năzuință contrară este nefirească și, deci, antiestetică.

Cea dintîi podoabă, pentru un scriitor, este limba, iar limba e o necesitate „subiectiv și obiectiv națională". Este subiectiv națională prin aceea că ea pune pecetea sa pe obiectul gîndirei în acest înțeles că o bună traducere a Iliadei *este o operă esențial românească, deși este ieșită din capul lui Omer, și cîntă furia lui Achile contra lui Agamemnon[5]; și este obiectiv națională prin aceea că, oricum ar lucra mintea unui scriitor*

român, ea i se impune, cu locuțiunile sale, cu farmecul său, cu structura sa aparte, care se raportează la grupul de limbi neolatine, — ceea ce constituie o dovadă mai mult de naționalitate.

Toate grozăviile simboliste și futuriste alcătuiesc un fel de cancer al limbei, de care Bălcescu și Odobescu n-aveau nici o idee.

București, 1921 decembrie

I

Cum ridici priporul Ciulniței[1], în pragul dealului, dai de casele boierului Dinu Murguleț, case bătrînești și sănătoase, cum nu se mai întîlnesc astăzi pe la moșiile boierești. De sus, de pe culme, ele văd roată împrejur pînă cine știe unde, la dreapta, spre valea Ialomiței, la stînga, pe desișul pădurii de Aramă, iar în față pe cotiturile ulițelor strîmbe ale satului.

Toată curtea boierească trăiește liniștită și bogată, cu cîrduri întregi de gîște, de curci și de claponi; cu bibilici țiuitoare; cu căruțe dejugate; cu argații ce umblă a treabă de colo pînă colo — și seara, cînd vine cireada de la cîmp, cumpăna puțului, scîrțîind neunsă între furci, ține isonul berzelor de pe coșare, ale căror ciocuri, răsturnate pe spate, toacă de-ți iau auzul. Fără a fi risipă și zarvă, curtea boierească pare populată și bogată.

Într-o zi de vară, pe la vremea odihnei, conu Dinu fu sculat din somn de sunetul clopotelor unor poștalioni ce intrau în curte cu strigăte și saltanat. Atît el cît și nevastă-sa Sofița săriră din paturile lor de cit, și se uitară pe fereastră.

— Iii!... e greu de noi! Tănase Scatiu cu mă-sa!... exclamă boier Dinu.

— Da' nu-i mai zice așa, omule, că te-a auzi a fată... Ia-ți mai bine surtucul și ieși-le înainte.

Coana Sofița trecu repede într-o odaie de alături să se mai diretice la cap, iar boier Dinu își trase din

fugă cizmele (strîngînd din ochi și blestemînd), își luă haina în spinare și ieși să-și întîmpine musafirii.

— Salutare, nene Dinule, zise noul venit, scuturînd pe bătrîn de mînă. Iacătă, am venit cu mama.

— Sărut mîna, coană Prohiro; bre, anul ăsta fac grîu mult, zise Murguleț, sărutîndu-i mîna cam din fugă.

— Sărut ochii, mamă; da' ce se potrivește, ești fodul, coane Dinule! Uite, zău, maică, zise ea lui fiu-său, parcă văd pe căminarul Tasache Murgu; uite, leit-poleit cum e conu Dinu: nalt, uscățiv la chip, așa smead ca dumnealui și fodul... Lasă, zău, coane Dinule, că sunteți fodui... Auzi, de atîția mari de ani vecini cu moșiile și să nu lovești dumneata o dată pe la mine!...

— Uite, zău, coană Prohiro, ai dreptate; da' nu știu cum s-a făcut...

Vorbind astfel, bătrîna îngălbenea, începea să înghită în sec, se foia fără rost, pînă ce căzu pe o bancă din cerdac.

— Aolco, coane Dinule, zise ea repede, făcîndu-și vînt cu mîna, îmi vine rău...

— Puțin „coneac", strigă fiu-său, ori apă de Vals[2], repede să ne dea ceva...

Murguleț se repezi fuga la cămară și se întoarse numaidecît cu o sticlă de cogneac, pe care o vărsă mai toată în capul coanei Profira, pe cînd fiu-său o muncea pe la tîmple să-și vie în fire.

În vremea asta se arătă și Sofița Murguleț.

Ea dete pe bărbați la o parte, sărută mîna bătrînei, o mai strînse de un deget, o mai meremetisi, ce-i făcu, că își veni baba în simțiri.

— Doamne, coană Profirițo, cum stai dumneata afară, soro!... Ia să intrăm înăuntru, că pe năbușala asta te bolnăvești chiar din senin, zău.

Și, ținînd pe babă de subsuori, trecură într-o odaie răcoroasă, mare, în care bătrîna păru a se înzdreveni ca prin farmec.

Sofia Murguleț se îngrijea de babă cu un interes nespus. O puse să-și istorisească patima de la descălicătoare, îi dete cafea cu lămîie, pică oțet pe un cărbune sub nasul ei — iar pe de altă parte porunci să aducă tînărului dulceață, cafea, tutun, cu tot dichisul cuvenit.

— Ia spune-ne, coană Profirițo, cum îți vine?...

Aci, începu bătrîna o lungă șiretenie de vorbă:

— Uite, maică, îmi vine așa un „nixis" pe la stomah, și parcă numa ia așa mă zgîlțîie de chiept, și să te ții numa goană la cap, și apoi parcă-mi bate două zbanțuri în tîmple, de mă prăpădesc, maică!...

— Și nu iai nimic dumneata pentru asta?

— Da' cîte n-am făcut! N-a cheltuit ghetu băiat o grămadă de bani!... Ba palianuri, ba consulturi, ba doftoru Draci[3], ba acu cică să iau apă de Vacs...

— De Vals, mamă, o îndreptă fiu-său.

Pe cînd ei vorbeau astfel, ușa se deschise de la un iatac din fund, și de sub perdelele albe de țară se ivi un chip rotund de fată, care, dînd de obrazurile nouă ale musafirilor, se făcu stacojiu.

— Mămucă dragă... avu ea aerul de a începe.

Dar în mijlocul odăii, se opri în loc, făcu o plecăciune după toate regulele ceremonialului de la pension, și dete năvală să iasă pe cealaltă ușă. Coana Sofița o opri.

— Tinco! Da' nu saluți lumea? Unde te duci?

Fata se opri din nou, nehotărîtă. Obrazul mame-si luase expresia obișnuită de nemulțumire și descurajare, cînd i se întîmpla cîteodată să se supere, iar conu Dinu se rușinase cu desăvîrșire de stîngăcia ei.

— Sărută mîna coanei Profiriței, zise mamă-sa.

Un moment, cît mai trecu pînă să se hotărască fata, coana Profira își înfipse privirile în ochii ei, cu toată răutatea lor bătrînească. Fata auzise vorbindu-se în casă de neamul îmbogățit al Scatieștilor ca de niște mojici renumiți, ieșiți dintr-un vechi vătaf al tatălui lui conu Dinu Murguleț, și a-i vedea în casa lor i se părea o adevărată enormitate. Dar, în cele din urmă, se duse să sărute mîna coanei Profire. Bătrîna o sărută pe obraz, uitîndu-se la ea lung și scuturîndu-și valurile de carne de pe trup, de pofta rîsului.

— Ptiu, să nu fie de deochi! că frumoasă mai ești!

Fata se duse după aceea la fiul bătrînei şi-i întinse mîna cu aceeaşi reverenţă; el răspunse tare şi sigur de sine:

— Salut!

Apoi, fericită că-şi isprăvise complimentele, se retrase în dosul scaunului lui tată-său, şi, după un minut, o şterse.

Coana Profira începu iarăşi a rîde:

— Cresc, bată-le norocul, ca din apă... Acuma numai bărbat îi lipseşte...

Conu Dinu Murguleţ îşi ciugulea unghiile de la o mînă, neîndrăznind să privească în faţa bătrînei. În fond îl supăra vorba coanei Profire, fiindcă înţelegea unde vrea s-o aducă. Dar nevastă-sa, cu sensul practic al femeilor, da din cap cu înţelesuri.

— Răul e, zise ea, că nu facem grîu destul.

— Ia lasă, coană Sofiţo, răspunse bătrîna, conu Dinu să trăiască! De atîţia mari de ani, de cînd are moşia de la Eforie[4] pe nimic, bez moşia dumisale părintească, mărita pînă acuma şapte fete.

Pe conu Dinu nimic nu-l supăra mai rău decît să-i fi zis că are moşia de la Eforie pe nimic. Îşi muşcă din unghii mai adînc şi tăcu.

— Aşa e, îngînă coana Sofiţa, dar avem greutăţi: fata la pension, nepotu-meu în străinătate...

— Aracan de mine, maică, da' tot învaţă? Ce-a mai ieşit şi moda asta cu învăţătura pînă la adînci bătrîneţe!... Uite, eu pe Tănase al meu l-am pus la treabă de mic copil, şi, slavă lui Dumnezeu, băiatul a ieşit bun, treaba treabă, plimbarea plimbare. Acu să-i găsesc nevastă cumsecade şi m-am liniştit. Anu ăsta trebuie să-l însor, că mi-e c-oi închide ochii fără să apuc să-mi văd nepoţii... Ce zici, coane Dinule?...

Conu Dinu dete din cap, parcă ar fi zis că aşa e, dar că asta nu-i treaba lui.

După ce-şi isprăviră cafeaua, Tănase Scatiu scoase o pană de gîscă din buzunar, mătură o enormă ţigaretă de chihlimbar cu care fuma, puse pana murdară pe farfurioţă, iar ţigareta în toc, şi se sculară să plece.

Coana Profira dori să vază pe Tinca la plecare, dar fata nu se găsi nicăierea. Cam înfiptă, bătrîna sărută pe conu Dinu pe frunte, zicîndu-i:

— Aşa sunt fetele, marfă scumpă. Ce zici vecine, ne-neuscrim?

— Drum bun, coană Profiro. Ia să ridice coşul de la trăsură. Vătaşe Taftă, pune mîna, să nu se dea vizitiul jos.

În sfîrşit, plecară.

În urma lor, coana Sofiţa umbla domol în jurul lui bărbatu-său, şi, cu sfioasă supunere, căuta să-i ghicească gîndurile. Dînsul îşi răsuci o ţigară, fără a zice nimic, şi intră s-o aprindă. Fumul din salon îl luă de cap.

— Ah! Zi, te rog, să deschidă geamurile.

Nevastă-sa stete un moment la îndoială.

— Au să intre toate muştele, omule.

Murguleţ se îndreptă spre masă să găsească chibriturile, şi dete cu ochii de pana de gîscă lăsată de tînărul Scatiu.

— Deschideţi uşile, să iasă mirosul de mitocani! Ia poftim de vezi, zise el, făcînd explozie, cu braţele încrucişate înaintea penei, cine-mi cere fata. Eu să-mi dau fata la asemenea mojici?... doar dacă mi-o lua Dumnezeu minţile! Bă-dă-rani!...

Coana Sofiţa încerca să fie serioasă, deşi îi venea să moară de rîs. Bărbatu-său se întoarse din nou către dînsa.

— Am moşie de la Eforie pe nimica, ha? De ce nu pofteşte fiu-său să mă urce la mezat, să-l învăţ eu minte!

— Nu, zise nevastă-sa, zîmbind, fiindcă speră să-i dăm fata.

— Să-mi dau eu fata unui asemenea mojic!.... Ţi-am spus: dacă mi-o lua Dumnezeu minţile, poate.

Apoi urmă a face paşi mari prin casă şi a trage adînc din ţigară, ca şi cum maximul acesta de fum ar fi putut reduce firea sa la un minimum de supărare. Coana Sofiţa trecu pe nesimţite într-o odaie vecină, lăsîndu-l să-şi potolească singur furia.

Conu Dinu, rămas singur, prinse a înnoda firul vremilor de azi cu lungul şir al celor trecute, şi a se întreba, cu disperarea oamenilor bătrîni, cum era cu putinţă ca nepotul vătafului Scatiu (pe care vătaf îl văzuse el însuşi în spinarea unui ţigan şi bătut de un alt ţigan cu opritorile de la cai, după porunca lui tată-său, căminarul) să ajungă a cere mîna fetei lui? Şi imaginile trecute îi reveneau în minte, slăbite, cu cîte o răsăritură de observaţie copilărească cum le făcuse: bunăoară că pe atunci ploua mai des şi mai la vreme. Şezu jos şi fumă mai departe din ţigara stinsă, sărind cu mintea la nepotu-său Damian, care nu mai venea din străinătate, la soră-sa Diamandula, mama lui Damian, care trăia numai prin puterea imaginei fiului său, la una şi la alta, pînă ce un pisic, care se strecurase sub scaun, îi atrase luarea-aminte prin îndemînarea cu care se juca cu pana ţigaretei lui Tănase Scatiu.

II

Era tocmai să se supere din nou, pe pisic şi pe Tănase, cînd bătu cineva la uşe.

— Poftim! zise el cu glasul trăgănat al boierilor bătrîni.

Uşa se deschise şi o femeie tînără intră, închizînd-o repede, ca să nu lase muştele înăuntru.

— Sărut mîna, coane Dinule, zise ea, sărutîndu-i mîna cu adevărat.

— Bună ziua, fetiţo, îi răspunse el, dîndu-i mîna să i-o sărute. Vino-ncoa să te pup pe obraz.

Şi după ce o sărută, se uită la dînsa de aproape, ca şi cum o cerceta să o cumpere.

— Ce păcat că nu eşti băiat, Saşo.

Ea începu a rîde, mirată.

— De ce, coane Dinule?

— Ţi-aş da pe Tincuţa.

— Şi eu aş lua-o numaidecît. Numai aş fi cam copt pentru dînsa.

Bătrînul se uită la ea lung, ţinîndu-i mîna într-ale lui.

— Uite, Saşo, poţi să te superi, dar eu tot n-o să te las în pace: de ce nu vrei să te măriţi, fato?

— Coane Dinule!...

— Bine, bine, nu mai zic nimic, dar să-ţi spun drept, nu te pricep.

— Şi cu toate astea e aşa de uşor! Ţi-am spus de atîtea ori: eu am o familie, fără să mă mărit; dacă m-aş mărita, aş avea două, şi aş fi, desigur, mamă rea, ori pentru unii, ori pentru alţii. Dar, coane Dinule, mi-ai făgăduit să nu mai vorbim despre asta... Acuma am şi îmbătrînit, adăugă, parcă nu i-ar fi displăcut, pe cît zicea, să vorbească despre „asta". Eu am venit să-ţi spun că te pofteşte coana Diamandula.

Bătrînul se sculă greoi de pe scaun şi porni să iasă, cu aceea pe care voia cu orice preţ s-o mărite, cînd, ajuns la uşe, o opri din nou.

— A, Saşo, nu ştii o comedie?... Ghiceşte... Nici nu-ţi trăsneşte prin cap: avem un ginere pentru Tincuţa.

— Serios?

— Da... un ginere fain: pe amicul meu, domnul Tănase Scatiu.

— Ce?! zise cealaltă încremenită locului.

— Da, junele Scatiu, alegător la colegiul întîi, mare proprietar, mîine poimîine deputat...

— Biata Tincuţă!

— Da, şi coana Sofiţa ar fi gata să i-o dea. Dar pînă n-oi închide eu ochii, Scatiu nu ia pe fata mea, adause, bătîndu-se cu mîna în piept.

Apoi, ducînd un deget la gură, în semn de tăcere, intrară la coana Diamandula.

În fundul unui pat de nuc, cu perne la perete, şedea ghemuită o umbră de femeie, iar pe scaune, împrejurul ei, rude şi prieteni. Legată la cap cu o bocceluţă de mătase neagră, după moda veche, coana Diamandula îşi trăgea din cînd în cînd ochelarii de pe frunte, legaţi la spate cu aţă, ca să privească pentru a o suta oară o scrisoare a fiului său. Bătrînă, bolnavă,

surdă, ea trăia, spre minunea tuturor, numai prin puterea unei dorinţe: aceea de a mai vedea, înainte de a muri, pe unicul ei copil. Tot ce vorbea, tot ce dorea era pentru el, se ducea către el. Cu trupul istovit de puteri, părea a-şi hrăni viaţa din dor. Cîte o rară scrisoare ce venea de la el era citită, recitită, învăţată pe dinafară de o mie de ori; plicul descusut şi pe o parte şi pe alta; marca de pe plic studiată pînă în firele mustăţilor regelui Humbert — căci scrisorile veneau din Italia. Cînd bătrîna era singură cu cîte cineva al casei, întreba cu glasul stins:

— Şi unde e Neapoli ăsta?

Răspunsul nu-l auzea niciodată, dar înţelegea că trebuie să fie departe, după mişcarea mînei şi a ochilor celui ce-i vorbea.

Cînd intră conu Dinu, ea părea aţipită, cu capul rezemat pe piept. El se apropie de dînsa cu sfială şi respect, pe cînd ceilalţi se sculară în picioare.

— Ce doreşti, leltă? zise conu Dinu, care-i era frate mai mic.

— Matei nu mai vine... Eu mă duc, Dinule.

— Doamne, cum vorbeşti dumneata!...

— Mă duc... Dacă mai întîrziază două zile, nu mă mai vede. I-ai telegrafisit? întrebă ea, uitîndu-se în ochii lui.

— I-am telegrafisit.

— I-ai spus să nu întîrzieze?

— I-am spus.

— Şi ce crezi, c-o să vie?

— Cum, Doamne, să nu vie?

Bătrîna începu a plînge, încet, cu suspine înecate. Lui conu Dinu îi deteră lacrămile.

— Mă rog la Dumnezeu să mă mai ţie cu zile, pînă l-oi vedea... zise ea cu greu şi gîfîind, dar să nu întîrzieze, Dinule.

După aceea aţipi iarăşi. Saşa şi cu Tincuţa îi ridicară pernele la spate, şi ea păru că doarme. Atunci, unul cîte unul, ieşiră binişor şi trecură în odaia de alături, unde subprefectul, Mihai, fratele Saşei — un băieţandru de vro 20 de ani — coana Sofiţa, soră-sa

Elena, de la o moşie vecină, cu copiii ei, stau grămădiţi deasupra unui atlas, căutînd care este drumul cel mai scurt de la Neapoli la Ciulniţa.

— Zău, nenea Matei ăla, zise Tincuţa supărată, parcă nu-mi mai e drag.

Subprefectul, un vechi prieten al casei, se uită la ea rîzînd:*

— Lasă, c-am să te spui cînd o veni.

— Da' poţi să mă spui, zise fata roşindu-se; pentru ce nu mai vine?

— Ba vine. N-a telegrafiat că pleacă?

— Sunt trei zile de cînd a telegrafiat; pînă acuma venea şi de la Han Tătar.

— Aşa faci?

— Aşa, răspunse Tincuţa răstit; dumneata nu vezi că tuşa nu mai poate?

Mihai desprinse o oglindă din cui, fără a fi băgat de seamă, şi o aduse înaintea Tincuţei. Aceasta, roşie deja, se făcu stacojie, pe cînd toţi cei de faţă rîdeau. Fata se-ncercă să rîdă şi ea, dar o podidi plînsul, şi, repede, ieşi şi se ascunse la dînsa în odaie. Saşa se uită lung la frate-său, nemulţumită de gluma lui.

— Mihai, astea sunt glume nesărate. Te rog să nu mai faci asemenea lucruri.

— Da' ce-am făcut, maman dragă? Am glumit, zise el, nenorocit că fusese pricina unei asemenea scene.

Saşa ieşi şi se duse după Tincuţa. Cînd se-ntoarse, îi găsi pe toţi tăcînd, parcă cine ştie ce se-ntîmplase: atîta înrîurire au lacrămile asupra oamenilor. Numai subprefectul, holtei bătrîn, călit în ale istericalelor femeieşti, cum zicea el, încerca să mai glumească. Saşa luă pe băiat şi-l duse, cam vrînd-nevrînd, la Tincuţa, să-i ceară iertare.

— Bine, maman, ce-am făcut, ca să cer iertare? zicea băiatul, mergînd cam cu sila.

El şi cu toţi fraţii chemau pe Saşa „maman".

— Ai supărat pe Tincuţa. Eu nu vreau să am copii rău crescuţi.

*Această precizare nu figurează în nici una din ediţii. Textul se restabileşte după *Convorbiri literare* (n. ed.).

Băiatul se uită lung la soră-sa și se opri în loc.

— Maman, nu mă umili. Viu eu singur să cer iertare.

Soră-sa se gîndi o clipă și, parcă mișcată de vorba băiatului, îi îndreptă legătura la gît și porni singură înainte. După cîteva minute, el intră în urma ei la Tincuța, și, foarte firesc, îi luă mîna și o rugă să-l ierte. Fata se uita în jos, fără a zice o vorbă.

— Îl ierți, Tincuțo dragă, nu-i așa? o întrebă Sașa.

Tincuța își ridică ochii spre el, bufnind încet, de rîs sau de plîns, nu se știa bine.

Astfel se împăcară lucrurile.

Către seară veni o depeșe de la Predeal. În sfîrșit, Matei sosea...

Mare gălăgie și bucurie pe toți. Mihai și Tincuța și copiii Elenei voiau să meargă a doua zi la gară[5]. Care mai de care sărea mai sus, țipa mai tare, după cum îl iertau puterile. Vestea fu împărtășită coanei Diamandule de către frate-său. Bătrîna, cu lacrămile înnodate în barbă, se puse să descoase telegrama, literă cu literă, parcă ar fi fost cine știe ce document. Se hotărî ca a doua zi toată suflarea să se reverse la gară. Se făcu socoteala trăsurilor și se văzu că nu era loc pentru toți. Mihai voia să se ducă pe jos; Tincuța călare. Subprefectul le puse trăsura la dispoziție. Sașa pe a sa; dar tot era prea multă lume. Elena se gîndi să-și lase copiii acasă, dar o protestație universală se ridică din piepturile gălăgioase ale „țincăriei“, care nu vrea s-audă de o asemenea poznă. Conu Dinu îi împăcă pe toți, făgăduindu-le să puie caii la o cloșcărie de brașoveancă, în care intra toată corabia lui Noe.

Era vorba acum să se știe cine rămîne cu coana Diamandula. Elena, fire veselă, se lepădă, rîzînd pe sub ascuns ca să n-o vadă cumnatu-său; coana Sofița trebuia să meargă; Tincuța ținea să meargă; conu Dinu se cuvenea să meargă. Subprefectul propuse Elenei să rămînă el, și făcură mare haz amîndoi, spre părerea de rău a celorlalți, cari voiau să știe de ce rîd, ca să rîdă și ei.

— De ce rîdeți? întrebă coana Sofița.

Subprefectul o luă la o parte cu mare taină și-i zise la ureche în gura mare: „arde Iașul“, ceea ce provocă o ilaritate generală și făcu pe coana Sofița să cărăbănească subprefectului o însemnată cantitate de pumni.

Toată lumea adormi în seara aceea fericită. Pentru cei bătrîni revenea un om iubit; pentru tineri, nenea Matei, pe care-l așteptau tot așa de vesel și caraghios precum plecase; pentru copii, un necunoscut, care însă nu mai puțin era nenea Matei, vorbă plină de farmec și noutate.

III

Se legăna ciocîrlia în răcoarea dimineței, însoțind de-a lungul Ialomiței trăsurile ce mergeau la gară. Copiii, grămădiți cîte trei pe capră, se bucurau, tăcuți, de priveliștea cailor. Mihai mîna poștalionul de la trăsura lor, curată, lustruită, în care trebuia să se întoarcă Matei. Pe chipurile tuturor se zugrăvea sănătatea și fericirea.

Întinderea cîmpului se desfășura într-o nespusă liniște de vară. De o parte, un lan de porumb își mișca vîrful foilor nervoase, dînd văzduhului un reflex de culoare verde, ce părea că îngrașe aerul; de partea cealaltă, Ialomița curgea domoală între două maluri joase, lăsînd să se vadă o margine de Bărăgan, cu pîrloagele sale nestrăbătute, cu suhaturi roase de vite, cu o turmă de oi ce se zărea în fund ca o pată albă, și, mai presus de toate, cu orizontul său înșelător, a cărui dungă închipuită juca în arșița soarelui ca oglinda unei ape. Din prundul gîrlei, cireada se urca pe un vad și se îndruma cu greu la pășune. Cîte un bou singuratec sta înfipt în marginea apei, cu capul întins înainte, neclintit, întrupînd în nemișcarea lui pustietatea locului.[6]

Cînd trăsurile ajunseră la capătul porumbului, trebuiră să se oprească. Jitarul sări din colibă, cu căciula în mînă, și deschise poarta de nuiele ce tăia

drumul. Un cîine slăbănog se repezi la picioarele cailor, lătrînd din toate puterile și gata parcă să-i înghită.

Toți trecură dincolo, iar jitarul închise poarta și rămase singur ca mai-nainte, în mijlocul cîmpului.

După un sfert de ceas ajungeau la gară.

Tot norodul acesta se revărsă în unica săliță de așteptare ce se găsea, rîzînd și sărind, spre marea mirare a țăranilor cărăuși. Mihai cu surorile lui mai mici și cu Tincuța; Elena cu patru copii împrejur; coana Sofița, conu Dinu și subprefectul; Berlă, jidanul de la han; Tănase Scatiu, care venise călare. Numai Sașa lipsea: ea rămăsese la Ciulnițel, să ție de urît coanei Diamandule. Toată lumea se uita la ceasornic cu neastîmpăr: mai sunt zece minute, mai sunt șapte minute. Copiii, neavînd voie să iasă pe peron, pînă la sosirea trenului, țipau în sala de așteptare ca într-o menajerie. Mai sunt trei minute. Clopotul sună. În fundul zării se vede locomotiva devenind din ce în ce mai mare, pînă se arată întreagă. „Dați-vă la o parte, domnilor!“ strigă lampistul gării.

Trenul sosește cu repeziciune și se oprește deodată locului, ca un cal dresat. Toate inimile bat cu putere. Copiii, cu mîna dusă la gură, se retrag cu un pas, speriați de zgomot. Toți întreabă: „Unde-i, unde-i?“

La o fereastră a trenului un chip nerăbdător cheamă pe conductor din toate puterile. Pînă să vie acesta, cei de pe peron au recunoscut pe Matei al lor și s-au grămădit la ușa vagonului.

— Matei! nene! conductor! vin de deschide, domnule! Ioane, ia bagajele...

În încurcătura și-n larma asta, călătorul sare din tren în brațele celor ce-l așteptau, sărutînd și îmbrățișînd în dreapta și în stînga; „Nene, Matei, dragă“, s-aude din toate părțile. Mihai se repede în vagon și apucă geamantanele altor domni, cari protestează. Taftă, vătaful, ridică el singur două cufere, pe care le așează cu îngrijire într-o căruță cu boi. Matei urmează a îmbrățișa pojidicul, oprindu-se la fiecare și întrebînd „dar tu cine ești, bre?“ în hohotele de rîs ale respectivelor mame. În cele din urmă se duce cu brațele întinse către un biet creștin, avînd aerul de a voi să-l

sărute, spre marea mirare a acestuia și spre desăvîrșita topenie de rîs a celorlalți.

— Mai sunt, frate? întrebă el, gata să îmbrățișeze toată suflarea.

În cele din urmă, conu Dinu, ștergîndu-și lacrămile de rîs, îl luă de braț:

— Hai, băiete, hai să mergem.

Pe același drum porniră trăsurile din nou, înșirîndu-se în goană, unele după altele. De îndată ce Damian rămase singur cu conu Dinu, veselia de pînă aci dispăru.

— Ce face mama? întrebă el cu nerăbdare.

— E mai binișor, răspunse bătrînul dînd din cap. Acuma, că ai venit, are să se însuflețească din nou.

Tăcură amîndoi.

— Bre, zise conu Dinu, credeam că nu mai vii! De șapte ani să nu te mai întorci tu pe acasă!...

— Așa e, nene Dinule, dar vream să sfîrșesc odată... Acuma sper să nu mă mai mișc. Sunt sătul de străinătate. Vreau să trăiesc cu mama, liniștit.

— O să ai puțin de trăit cu dînsa.

Damian se uită la unchiu-său. Bătrînului îi dedeau lacrămile și nu mai zise nimic. El, de asemeni, își simți pieptul umplîndu-i-se de durere și lacrămile urcîndu-i-se în ochi. Tăcură din nou amîndoi.

— Noi ne ducem, zise tot bătrînul după cîteva minute, bătîndu-l cu mîna pe genunchi; e rîndul vostru să trăiți. Ca buruienile astea uscate, noi am crescut și ne-am făcut datoria; acu veniți voi. Să fiți sănătoși!...

Un avînt puternic de simpatie făcu pe tînăr să apuce mîna lui unchiu-său și să i-o sărute. Bătrînul, mai mișcat decît dînsul, bufnea ușor pe nări, privind spre cîmp.

— Uite pămîntul ăsta: m-a făcut să asud; am muncit toată viața pentru el, de cele mai multe ori fără să mă răsplătească; m-am supărat și l-am blestemat, — dar nu m-aș duce de pe el pentru nimic în lume. Nădăjduiesc că tot așa o să faci și tu și că n-o să mai pleci. Aci suntem născuți și eu și maică-ta și părinții noștri și părinții părinților noștri...

O tăcere de cîteva minute înlesni bătrînului să-și înghită nodul de emoțiune, ce-l îneca, și să urmeze:

— Tu ești singurul băiat din familia noastră. Să rămîi aici, pe pămîntul ăsta, să nu te miști și să nu-l dai nimănui să ți-l îngrijească, să nu-l arendezi, că arendașii sunt molii — m-ai înțeles?

— Da, nene.

— Și ai să fii fericit, pe răspunderea mea. N-o să ai cafenelele voastre de la Paris și „mazagranurile" lor, nici neramzi ca la „bella Italia", dar o să fii om întreg, n-o să-ți cînte nimeni cu flașneta la ureche, nici n-o s-ajungi să calci pe tureatcă... M-ai înțeles? întrebă din nou zîmbind și ridicînd glasul.

— Ei, acum ia uită-te ce frumusețe de porumb.

— Da.

În adevăr, ajungeau la poarta jitarului, în marginea de porumb. Soarele se ridicase pe cer, și zăpușeala începea să învăluie cîmpul în adierele sale fierbinți. O coloare egală, de un cenușiu trist, vopsea iarba, pămîntul, semănăturile și numai cîte o garofiță sălbatică răsărea, sprințară, din dungile de nisip pe cari le lăsaseră inundațiile Ialomiței. Damian se simți deodată reîntors cu zece ani în urmă. Întinderea uniformă a cîmpiei, cu gîrla placidă alături, i se păru de un farmec nespus; nimic din ce văzuse pînă aci nu se putea asemăna cu ele. Jitarul deschise poarta în tăcere, urîndu-i din fugă un „bine-ai venit, cucoane", și rămase în picioare cu căciula în mînă, pînă ce trecură toate trăsurile. Damian își întoarse capul după el.

— Mă rog, nu-i Toader Croitoru?

— Ba-i el, zise conu Dinu mulțumit, ți-l mai aduci aminte?

— Cum să nu mi-l aduc aminte: nu s-a schimbat de loc. Tot jitar e?

— Da' ce-ai vrea să fie? întrebă unchiu-său zîmbind.

— Așa e... Cariera de jitar e cam ingrată: nu se prea înaintează repede într-însa.

Bătrînul rîdea.

— Fii liniștit, băiete. E mai fericit decît tine. Are tot ce-i trebuie și nici o grije.

— Se vede că-i trebuie prea puțin lucru ca să fie fericit.

— Asta-i filozofia cea mare, răspunse bătrînul, parcă i-ar fi zis „aicea vream să te-aduc".

— Ba zău, ia spune, cît îi plătești?

— Are zece galbeni pe an simbrie; două păpuși de tutun pe săptămînă; o pereche de ițari; o glugă și o căciulă, și de mîncare.

— Pește și brînză, zise Damian, aducîndu-și aminte.

— Da' ce vrei să-i dau? baclavale?

— Ba nu...

— La el acasă mănîncă mămăligă goală... cînd o are.

Matei se uită la unchiu-său cu părere de rău.

— Am uitat să-ți spun: și opinci cîte poftește.

— Da' de ce luxul ăsta de opinci? întrebă tînărul cu oarecare răutate ironică.

— Fiindcă trebuie s-alerge pe jos. Ăsta îi este meșteșugul.

Apoi, văzînd că nepotu-său nu prea părea încredințat de fericirea regimului jitarilor, adause:

— Fii pe pace, el este adevăratul om fericit, nu tu, nici eu. De altfel te vei încredința prin tine însuți. Nu te grăbi să judeci lucrurile, că altfel se văd de departe și altfel sunt. Avem fel de fel de vagabonzi, care vin să le umple capul cu nerozii; dar pînă acuma, la mine, nimeni nu-i ascultă.

— Socialiști?

— Păi dar cum.

Damian începu să rîdă.

— Ia-nchipuiește-ți!... Dacă-aș prinde pe unul odată, ce mai probă de bătaie i-aș da!

Damian rîdea din ce în ce mai tare, mulțumit de a vedea pe bătrîn verde ca mai înainte.

— Bătaie?!

— Bătaie la scară, și să poftească să reclame.

Tînărul urma a rîde și a da din cap cu neîncredere.

— Pre legea mea: bătaie. Tu rîzi, da' eu îți spun lucrurile cum sunt. Lasă c-o să vezi. Ai partea ta de

pămînt de la maică-ta: de ți-o plăcea să te ții de el, o să ai ocazia să le vezi toate astea.

Pe cînd vorbeau, un călăreț trecu pe lîngă trăsură, ca o săgeată. Era Tănase Scatiu, care făcea curte Tincuței prin talentul calului său, al cărui „umblet" era o adevărată minune. Cu bordul pălăriei răsfrînt pe ochi, cu o batistă fîlfîindu-i la gît, el se ținea pe cal cu mare îndemînare, călărind pe o rînă, în mod ștrengăresc. Era cam ridicul, fiindcă era înalt din cale-afară și prea copt pentru berbantlîcurile astea.

— Bravo, Tănase, zise Damian zîmbind.

— Îți mai aduci aminte de mitocanul ăsta? întrebă conu Dinu.

— Da' cum să nu-mi aduc aminte: eram buni prieteni. Nu-i prost.

— Nu-i prost, dar e un țărănoi îmbogățit, șiret cît poftești. Ar vrea să-i dau pe Tincuța.

Damian se uita la unchiul său nedumerit. Nu vrea să rănească pe bătrîn și de aceea se mulțumi a zice:

— E cam bătrînior pentru Tincuța; e mai mare decît mine.

— E bătrîn și bădăran, adăugă conu Dinu, uitîndu-se cu anevoință peste apă. Tu vezi mai bine: zărești ceva, colo în fund?

— Da, cred că sunt oi.

— Nu, zise bătrînul mulțumit: uite-te bine, vezi?

— Da... colo la stînga...

— Așa. Ce sunt? oi?

— Așa îmi pare.

— Nu; sunt dropii.

Era mulțumit conu Dinu că putea dezvălui comorile moșiei sale. În adevăr, în fund, pe o vîlcică singuratică, o turmă de dropii sta tăbărîtă, parcă-ar fi fost o turmă de oi. Dragostea de singurătate, atît de nețărmurită la mai toți vînătorii, umplea pieptul tînărului de un nespus sentiment de libertate, de recunoaștere de sine, sentiment care în lumea populară se pierde sau se preface în egoism. El tăcu, rătăcindu-și mintea în dungile străvezii ale orizontului. Unchiu-său de asemenea.

Nu se auzea pe tot lungul drumului decît roatele trăsurei tocînd și copitele cailor lovind pămîntul. O pace desăvîrșită se coborîse din înălțimile albastre ale cerului. Natura, fecundată de razele soarelui, părea că se odihnește. Frunzele porumbului, vii și tremurătoare ca niște lame de oțel, în zori, acum se muiau și începeau să se răsucească. Ialomița curgea, încropită și înceată.

Cînd ajunseră în vadul Ciulniței, pe care nu mai era nici un strop de apă, Damian văzu satul aninat pe vîrful dealului, pe sub care se scurgea pîrîul și mergea de se vărsa în Ialomița, cînd putea, deoarece de cele mai multe ori nu se vărsa nicăieri, fiind sec; văzu curtea boierească cum o știa, așezată pe deal, fără gard dinspre gîrlă, și toate slugile, toți argații ieșiți să-l vadă venind; în dreapta și în stînga, curți țărănești, unde mai peste tot doi sau trei cai, legați de cîte un otgon, se-nvîrteau pe un vraf de grîu, bătînd din cap și din coadă; în vadul gîrlei, copii în scutece, lăsați în paza altora ce de-abia umblau în picioare.

— Suntem pe vremea treierișului, nu-i așa? întrebă Damian.

— Da. Vii cu belșug.

— Ai făcut grîu mult?

— Tot am făcut, dar nu cît trăgeam nădejde. Țăranii au făcut mult, orz mai cu seamă: îi vede Dumnezeu anul ăsta.

La urcușul priporului, toată lumea se cobori din trăsuri și urcă dealul pe jos.

IV

Cînd ajunseră acasă, toți deteră năvală la coana Diamandula. Bătrîna îi aștepta, stînd grecește în fundul patului, cu ochelarii ridicați pe vițele rare de păr și cu o pereche de mătănii în mînă. Alături, Sașa lucra la o horbotă.

Cînd trecură prin coridor, pe dinaintea ferestrelor bătrînei, statura puternică a lui Damian luă toată

lumina geamurilor. Sașa zise încet, strîngîndu-și lucrul:

— Au sosit.

Însă bătrîna, pe jumătate oarbă, ghici numaidecît că cel ce venea întîi era fiu-său, fiindcă nimeni din ai casei nu trecea cu capul mai sus de fereastră. Începu a tremura fără putere și a plînge. Damian se duse drept la ea și-i apucă amîndouă mîinile, pe cari i le sărută cu toată căldura sufletului, mișcat de a o revedea și mai ales de a o revedea într-o asemenea stare: i se părea că scăzuse, se redusese la jumătate din ceea ce era cînd o lăsase. Lacrămile-i veneau în ochi fără să și le poată opri și se plecă din nou pe mîinile bătrînei. Ea se uită la el, dînd încet din cap și de-abia vorbind:

— Bine-ai venit mamă... Ești ostenit?

— Nu sunt ostenit.

— Dacă ești ostenit, du-te de te culcă.

— Sărut mîna, mamă, nu sunt ostenit.

— Acuma, că te știu aici, mă simt bine. Poți să te odihnești dacă vrei...

— Mai pe urmă. Acum lasă-mă să stau lîngă d-ta.

Ea îl sărută din nou și-l lipi de sufletul ei călător, parcă ar fi vrut să-și anine cugetul de corpul puternic al fiului său spre a nu se mai despărți niciodată de el. Se uita la dînsul lung și-l mîngiia pe păr și pe umeri, într-o nedumerire de fericire fără înțeles pentru alții, în care regăsea icoana bărbatului ei, mort de demult, icoana lui Matei copil și pe aceea a tînărului plecat în străinătate de ani întregi. Nimic nu i se părea mai frumos, mai nobil, mai dulce, decît chipul acelui om, idealizat prin 7 ani de depărtare. Cînd el se scula, ochii ei îl urmăreau prin casă; cînd îl vedea rîzind, rîdea și ea, fără să știe de ce; cînd ieșea cîte un moment să mai respire, întreba încet și cu sfială „unde e Matei? dacă vrea să fumeze, să fumeze aici, că nu mă supără", deși în realitate fumul de țigară o îneca. Conu Dinu veni la dînsa, vesel, și o întrebă tare, ca să-l audă:

— Ești mulțumită?

— Tare mulțumită, mamă.

— Ei, atunci fă-te bine și scoală-te, să ieși la plimbare cu el.

Ea dete din cap:

— Eu bine nu mă mai fac... dar sunt fericită. Măcar cîteva zile dacă aș mai trăi să-l mai văd...

Matei strînse mîna, în tăcere, Sașei, care se dase într-o parte. Vorbind amîndoi încet, el vroi să facă o țigară, ca apoi să iasă s-o fumeze; însă, negăsind tutunul în buzunar, rugă pe unul din copii să i-l aducă dintr-o haină rămasă afară.

— Nu te-ai schimbat de loc, zise el Sașei.

— Am mai îmbătrînit ceva, răspunse ea, rîzînd; dar dumneata cu adevărat nu te-ai schimbat de loc.

— Am cam albit, dar altfel cred că nu m-am schimbat.

— Dacă e vorba de asta, eu ar trebui să am 50 de ani.

El se uită la dînsa zîmbind, gata să zică o răutate. Sașa înțelese și, roșindu-se, începu a rîde:

— Știu ce vrei să zici, dar 50 de ani încă nu am.

Subprefectul se amestecă în vorbă.

— Da, zise el, foarte serios, mata erai abia născută cînd conu Costică Comăneșteanu a fugit la Constantinopole.

— În 48? întrebă Sașa indignată.

— Apoi ce: să tot fie 40—50 de ani de atunci.

— Tata nici nu se însurase la 48.

— Nu-i așa, coane Dinule? întrebă subprefectul clipind dintr-un ochi.

— Ce? zise conu Dinu.

— Domnul Dumitrescu spune prostii, întrerupse Sașa.

Conu Dinu se apropie de ei.

— Nu vă legați de fata mea, zise el, bătînd-o pe umeri. Asta e înger, nu femeie.

— Vai de noi!... adăogă subprefectul, clătinînd din cap.

Sașa rîdea cu vioșie.

— Vezi cum ești, d-le Dumitrescu... Să știi că nu-ți mai fac halva.

— Vai de mine, cuconiță, zise el, sărind de unde se afla și venind să sărute mîna Sașei, matale ești un înger, doi, trei îngeri. Vorbă e!...

Ea îi dete binişor peste obraz.

— Cînd veniţi să mîncaţi la mine? întrebă ea pe toţi.

— Cînd porunceşti, se grăbia a răspunde subprefectul. Saşa, cum sta jos, se uită în ochii lui conu Dinu şi a lui Matei. Copilul care se dusese să caute tutunul venea cu un vraf de hîrtii în mînă, pe care le găsise la un loc cu tabacherea.

— Zilele astea mîncăm cu toţii la noi, zise conu Dinu.

Matei răsfoia hîrtiile aduse de copil să vadă ce erau. Printre ele se afla un mic carnet de buzunar, pe care îl deschise şi, cetind, începu a rîde. Saşa se uita la dînsul, curioasă.

— Ce vrea să zică străinătatea!... Mă temeam să nu mor în vreun colţ de pămînt, necunoscut de nimeni, mai ales la Neapoli şi la Capri, unde se ivise holera din nou...

În acelaşi timp întinse carnetul, pe a cărui primă filă sta scris în franţuzeşte: „Mă numesc Matei Damian, sunt român, familia mea e în România, districtul Ialomiţa, gara Ciulniţei".

Subprefectul, care, sub aparenţa lui caraghioasă, era o fire sentimentală, se uita lung la Matei.

— I-auzi domnule! Apoi să n-o dai dracului, străinătatea, zise el, cu glasul strîns de emoţiune.

— Bine, mă băiete, tu n-aveai pe nimeni, vreun prieten, vrun franţuz de-ai tăi?... întrebă conu Dinu.

— Or vreo franţuzoaică, îi zise subprefectul la ureche.

— Ba aveam, dar fiecare îşi vedea de ale sale, şi numai seara ne întruneam cu toţii. De altfel, eu nici nu aş fi putut să umblu veşnic cu dînşii, fiindcă ei îşi aveau treburile lor: unul era arhitect şi altul numismat. Se înfundau la Pompei[7] or la Poestum[8], şi nu-i mai scoteai de acolo. Eu voiam să mă bucur de toate cîte firea şi oamenii au grămădit în golful Neapoli. Rămîneam adesea singur, şi, de frică să nu mor necunoscut de nimeni, mi-am dat signalmentele.

El rîse încet, privind înaintea ochilor, preocupat. Ceilalţi se uitau la el, fără a zice o vorbă. În cîteva

minute trecu peste capetele acelor naturi statornice vedenia străinătăţii, cu toate grozăviile ei închipuite, şi carnetul, adus în vorbă de întîmplare, avu darul de a cobori pe fiecare în sine. Saşa părea mai cu seamă înriurită de fila din catastif.

— Cînd mă gîndesc, zise ea, că trebuie să trimit pe Mihai în străinătate, m-apucă groaza.

— E!... ce exageraţie! Zilele dintii sunt grele, dar un tînăr le biruieşte şi pe acelea. În urmă se deprinde atît de bine că nu-i vine să se mai despartă de străinătate.

— Se poate, zise Saşa repede, dar eu nu înţeleg lucrurile astfel: Mihai trebuie să vie în toţi anii acasă, aci unde s-a născut, unde suntem noi.

Matei nu mai zise nimic, ci plecă ochii în pămînt. Saşa simţi că vorba ei avea un înţeles pentru el, se opri deodată, mişcîndu-se pe scaun fără voie-i. Ochii ei se făcură mititei, blînzi, şi ea adăogă:

— O să mă ajuţi, nu-i aşa, să caut ceva pentru Mihai. Aş vrea să nu-l trimit la Paris... Ce crezi?

— De ce nu?... Cui nu-i aminte de treabă, găseşte mijloace de a petrece oriunde.

Ea rămase locului, îngrijată parcă chiar de pe acum de soarta băiatului, şi, fără să se gîndească, văzînd că Matei caută chibriturile, i le dete de pe masă. El ieşi să fumeze.

Cînd se întoarse, mai toată lumea se retrăsese din odaie. Numai Saşa rămase lîngă patul cocoanei Diamandule. Bătrîna adormise din nou, ghemuită în perne, cu capul pe piept.

Matei se apropie binişor de Saşa şi îi zise încet:

— Nu eşti ostenită?

— Nu, de loc.

— A adormit din nou...

— Da.

El se uita la chipul mame-sei, căutînd bine să-şi aducă aminte de dînsa, cum era cînd o lăsase, şi parcă nu-i venea să creadă că obrazul acela slab, zbîrcit, înfundat în colţurile unui guler de pînză descheiat, să fie al ei.

Şi cu toate astea aşa era. Orbitele mari, deasupra cărora se-ntindeau acum firele rare ale sprîncenelor, rămăseseră tot astfel, iar globul ochiului, mai plin ca oricînd, părea că se desprinde din forma lui. Vinele, umflate peste măsură, brăzdau pielea întunecată, pe care, în loc de a hrăni cu sîngele ce purtau, păreau a o arde. Era oarecum o lipsă de interes al organelor unele pentru altele, ceea ce aducea o sleire de vitalitate aproape completă. Mai vedea cîte ceva, cînd trebuia să vadă; mai scotea cîte un sunet, cînd trebuia să vorbească; chiar auzea pe ici pe colo — dar nu mai avea vibrarea multiplă şi completă a senzaţiilor.

Saşa ieşise pe nesimţite. El, rămas în faţa bătrînei adormite, i se păru că-nţelege, în toată adîncimea sa, puterea de statornicie a acelor naturi simple, vesele, ce trăiau numai din devotament, lipite de pămîntul ce le văzuse născîndu-se. O suavitate nespusă se răspîndea în odaie din nişte crăci de sulfină, aruncate în firida sobei. Un aer bătrînesc, dar primitor şi prietenos, se desprindea din mobilele vechi de nuc. Aceleaşi calendare ale lui Nichipercea[9], pe cari le apucase de cînd lumea, stau teanc pe un colţ al scrinului; aceiaşi îngeraşi de porţelan, sub sticle; acelaşi papuc bătut în perete, cu ceasornicul smălţat; aceleaşi covoare pe jos — nimic nu se schimbase. Numai mamă-sa se ducea. Mişcat pînă la lacrămi, luă binişor mîna bătrînei şi îşi lipi obrazul de dînsa. I se părea că atinge un lucru sfînt. O dureroasă şi dulce amintire îi răsări în minte, de cînd mamă-sa îl mîngîia pe obraz, copil, şi o revăzu, ca atunci, plecată pe marginea patului lui, privindu-l în tăcere. Bătrîna deschise ochii cu greutate, se uită la dînsul lung şi iar îi închise.

— Doreşti ceva, mamă?

Ea nu răspunse. După mişcarea capului, căzut pe piept, se vedea că respiră încă.

Tincuţa intră pe uşe binişor, cu un şorţ pe dinainte, roşie la faţă ca un măr pîrguit. Ea venea veselă să-l poftească la masă, dar, văzîndu-l atît de turburat, se opri lîngă el, uitîndu-se de aproape la bătrînă.

— Ce face? întrebă ea încet.

— Îmi pare că doarme.

— Doarme. Vrei să vii la masă?

— Cu cine o lăsăm?

— Vine numaidecît Safta.

Matei se sculă, ştergîndu-şi o lacrimă furişe. După aceea luă pe fată de mijloc şi ieşiră. În sală, Tincuţa îi aruncă braţele de gît, de-abia ajungînd pînă la el, iar Matei o strînse la piept, sărutîndu-i părul nebunatec. Se înţelegeau ca doi fraţi asupra durerii amîndorora.

Cu fondul de seriozitate ce se întîlneşte la mai toate fetele de seama sa, ea înţelesese într-o clipă cît de puternică trebuie să fi fost simţirea ce făcea pe Matei să-şi ascundă lacrămile, şi, într-un avînt de generozitate, îi veni şi ei să plîngă.

El se duse să-şi schimbe îmbrăcămintea, şi apoi şezură la masă.

V

Saşa cu Mihai şi cele două surori mai mici, Victoria şi Mary, se-ntorceau acasă.

Moşia lor, Comăneştii, era la o jumătate de ceas de Ciulniţei. De-abia ajunşi, grija lui Mihai fu să întrebe de dejun. Mama Manda, fosta lui doică, iar acum vătăşiţa casei, îi pofti numaidecît la masă. Dar abia coborîtă din trăsură, Saşa fu întîmpinată de vătaful de la arman, care venea să întrebe dacă noua şiră de grîu trebuia s-o facă tot în stînga maşinei sau în dreapta.

— Ţi-am spus, Ioane, s-o faci în stînga, ca să vie bine oamenilor de aruncat snopii.

— Dară, cuconiţă, da' ne temeam de vînt, că duce scînteile tot în partea aia.

— N-ai decît să fii cu băgare de seamă... Tot aşa aruncă scîntei maşina?

— Să-l bată Dumnezeu de neamţ, că ne-a stricat-o de ispravă... De cînd am apucat-o, tot bine a mers. Acu, păcătosul ăsta i-a venit de hac: tot focu iese pe coş.

— Ce-i de făcut?

— Păi eu știu...

El sta lîngă ușe, cu pălăria mototol în mînă. Sașa rămase și ea locului, gîndindu-se.

— N-avem ce face, Ioane: trebuie să răbdăm, că suntem în toiul trebei. Dacă-l dăm afară, unde găsim altul?

— Păi chiar așa...

— Dumneata fă șira în stînga, și lasă, că mă gîndesc eu.

Ion ieși, blestemînd pe nemți și pe toate liftele străine. După părerea lui, era mai bun Stoica fochistru, un țigan din sat, pe care și-l luase neamțul de ajutor.

După ce ieși Ion, Sașa se gătea să intre la dînsa spre a-și scoate pălăria, cînd un țăran, care o așteptase rezemat pe vine de peretele casei, intră în sală, cu o puică în mînă.

— Bună vremea, cuconiță.

Sașa se întoarse spre el.

— Ce-i povestea, bade Lungule?

— Ce să fie...

Sașa își scoase acul din pălărie și pălăria însăși, fără să se mai uite în oglindă.

— Ei, ce-i?

— Păi, ce să fie... uite am adus puica asta.

— Dă-o la Manda și spune ce-i pricina.

— Venisem după vorba noastră...

— Ei...

— Păi, cum ăi zice și matale.

— Eu, ce să zic? Ți-am dat-o pînă acuma de nu mai știu cîte ori. Acu să plătești stricăciunile și ți-o dau; altfel, nu. Eu n-am semănat pentru vitele dumitale, bade Lungule.

— Păi, adevărat, cuconiță. Da' ghită nu-i? N-am priponit-o!... n-am legat-o cu cornu de un chicior!... se duce după talanul de buhai, și n-ai ce-i face.

Sașa se-ndreptă spre sofragerie, de unde venea un miros de pîine proaspătă, foarte plăcut. Mihai cu fetele erau deja la masă. Sașa se așeză la locul ei.

— Maman, ne lași să mîncăm mămăliguță?

— Eu vă las, dar ce zice miss Sharp?

— Miss Sharp nu-i aici.

— Dar cînd o veni...

— Parcă noi o să-i spunem ce-am mîncat.

Mama Manda n-aștepta altceva. După cîteva minute o minunată fălie de mămăliguță, ca aurul, aburea în mijlocul mesei. Mary înghițea cu nespusă plăcere, rizînd de art. 8 din cele „zece porunci" ce le lăsase miss Sharp plecînd, și care suna foarte limpede: „Not eat mamligutz".

În vremea asta, capul lui badea Lungu se prelinse pe lîngă ușori și el se ivi întreg, cu găina la subțioară.

— Masă bună.

Sașa se supără și-și plecă ochii în farfurie. Mihai și fetele se uitară unii la alții, zîmbind, mai ales de creasta găinei, care atîrna pe o ureche, ca un fes.

— Ești neagă rea, bade Lungule.

— Moare de foame la obor, cuconiță.

Sașa se sculă de la masă și se duse să-i dea un bilet de liberare de gloabă. Dar pe cînd badea Lungu ieșea, intra Hermann mașinistul, murdar și uns de untdelemn pînă și pe urechi. Era ca de obicei beat.

— Ce vrei, domnule Hermann?

— Mă rog de iertare, eu nu poți să slujești pe d-voastră.

— De ce nu poți să slujești?

— Nu dai să manunci, nu dai se bei, tot sa lùcram, sa lùcram.

— Du-te, du-te, că are să-ți dea de toate.

— Mo rog de iertare, nu poți sa mai slujești.

— Foarte bine, du-te de te odihnește și vino mai pe urmă să vorbim.

Și astfel îl lăsă bolborosind și se-ntoarse la masă.

Neamțul se duse înapoi la arman, unde adormi în paie, pe cînd Stoica țiganul făcea să meargă mașina. După ce se trezi, nu se mai gîndi să plece.

Astfel se petrecea ziua ei, cu preocupările cele mai deosebite între ele, ce alcătuiesc viața unui proprietar de moșie.

Tată-său murise de vreo trei ani, iar mamă-sa cu mult înainte, lăsînd-o cu trei frați mai mici. Părinții ei trăiseră la țară, ea era născută acolo, crescută pe lîngă tată-său în idei statornice de iubire a pămîntului

strămoșesc. Comăneștenii jucaseră un rol însemnat în toate mișcările naționale. Conu Costică, tată-său, fusese exilat la 48. Doi frați ai lui mai mari, Iancu și Neculai, trăiseră mult timp în surghiun. Astfel că, printr-o înlănțuire firească a lucrurilor, Sașa, orfană, devenise mama fraților ei orfani și păzitoarea numelui și averei ce-i rămăseseră de la părinți. Numai cîteodată, iarna, se ducea la București, unde casa lor se păstra cum fusese pe vremea cînd trăiau bătrînii. Starea ei socială de fată mare ar fi fost foarte greu de ținut, de nu ar fi urmat în mod natural din nenorocirile ce o loviseră și devotamentul cu care își crescuse frații mai mici. Numai conu Dinu Murguleț, vechi prieten al lui tată-său, îndrăznea cîteodată s-o întrebe de ce nu se mărită.

După masă, vara, se odihneau cîte puțin. După odihnă, Victoria și Mary cîntau la piano, iar Sașa cînta și ea sau citea. Miss Sharp, englezoaica ce aveau în casă, era dusă pentru cîtva timp în străinătate, și fetele răsuflau mai liber.

Într-o odaie țărănească, acoperită toată cu lungi fîșii brodate de pînză de casă, Sașa, singură, se uita la un cadru din perete, pe care cu toate astea îl cunoștea așa de bine. Ea părea a căuta în perspectiva lui un orizont nețărmurit, către care se duceau gîndurile nehotărîte. Era mai întotdeauna așa de ocupată de lucruri reale imediate, încît rar mai avea vreme să viseze. Dar, oricît de rar, o prindea și pe ea dorul de o lume caldă, senină, în care inima i se revărsa în comori de tinerețe. Nimic nu aștepta, nimic nu cerea de la soartă; setea de ideal, în formele ei cele mai neînțelese, se da pe față prin trebuința de singurătate. Așa cum sta, singură, uitîndu-se în fundul cadrului de pe perete, îi veni să cînte, și, de-abia deschizînd gura, mai mult în gînd, zise o strofă. Apoi, trecînd la piano, îl deschise:

La izvor ședea copilul.
El cunune împletea
Și privea la floricele
Cum izvorul le ducea.

Astfel curg a mele zile
Ca și apa de ușor,
Tinerețea mea se stinge
Ca cununa din izvor[10].

Însoțite de muzică, vorbele lui Schiller căpătau un farmec adînc. Înțelesul lor se mărea poetizîndu-se. „Tinerețea mea se stinge“ lua o expresie de durere sfîșietoare, care, pornită din sufletul ei, se răsfrîngea asupră-i, mișcînd-o pînă la lacrămi.

Pe cînd ea cînta, fetele cu Mihai se apropiaseră binișor de ușe să asculte. Cînd încetă din cîntec, ei izbucniră în aplauze, și, rizînd, deteră năvală înăuntru. Sașa se uită la ei cu ochi buni. Mihai o rugă să mai cînte. Ea mai făcu cîteva acorduri, apoi, sculîndu-se, veni să șează pe sofa ca mai înainte cu brațele încrucișate pe genunchi[11]. Copiii nu mai îndrăzniră să zică nimic.

VI

La Ciulnițel, bătrîna mergea din ce în ce mai rău. Istoveala puterilor devenea pe fiecare zi mai mare. Matei nu se dezlipea de la capul ei. El însuși era într-o stare de plîns; pe de o parte osteneala, pe de alta durerea de-a pierde pe mamă-sa îl doborau. Coana Diamandula numai cînd și cînd deschidea ochii spre a se uita lung la el, și iar îi închidea. Cîteodată întindea mîna cu anevoință pînă la marginea patului, parcă l-ar fi căutat, și dacă el nu era acolea, s-o întrebe ce dorește, ea îl chema încet: „Matei, Matei!“

Cîteva zile după sosirea lui, pe cînd el sta cu toți ai casei, cu Sașa, Mihai și ceilalți, fumînd — mătușe-sa, coana Sofița, care rămăsese să-l înlocuiască lîngă bătrînă, veni repede și cam speriată la el, spunîndu-i că-l cheamă mamă-sa. Toți se sculară în picioare, tăcuți.

Bătrîna sta cu anevoință pe un cot, așteptîndu-l. După ce Matei se așeză lîngă pat, ea spuse coanei Sofița că dorește să rămînă singură cu el.

4*

Cînd ceilalţi se retraseră, ea îşi rezemă capul din nou pe perne şi luă binişor mîna tînărului între ale ei. Pe cînd el credea că doarme, dînsa deschise ochii, se uită lung la el, apoi în podele, şi oftă adînc.

— Doreşti ceva, mamă?

Ea făcu semn că da. Apoi, cu faţa udată de lacrămi, se întoarse spre el şi zise:

— Aş dori să nu mor aşa repede. Nici nu te-am văzut bine...

— Doamne, mamă, ce vorbeşti! Ai să te îndreptezi şi-o să trăim amîndoi...

Ea făcu o uşoară mişcare din cap, iar pe gura ei pungită reveni pentru o clipă un zîmbet fin de neîncredere, din care Matei recunoscu pe mamă-sa de demult, mai bine decît din tot restul persoanei ei de astăzi.

— Mă duc, dragu mamei... Deseară, mîine, cînd mi-o suna ceasul... Voiam să te rog să nu mă uiţi de tot, să-ţi aduci aminte de mama-ta, că tare mi-ai fost drag... Aş fi vrut să mai trăiesc două-trei zile... Nu se poate să mai chemi vreun doctor?

El era înecat de plîns. Îi zise, cum putu, că se duce să telegrafieze la Bucureşti pentru doctori. Ea însă îl opri.

— Îmi vine dor de viaţă, aşa, copilăreşte... Aş vrea să te mai văd, dar nu se poate... De-acuma, numai pe ceea lume... în voia Domnului...

Păru iar că adoarme. După cîtva timp, deschise ochii din nou şi se uită iar lung la el.

— Matei!...

— Ce doreşti, mamă?

— Aş vrea să te însori după moartea mea. M-am gîndit în toate felurile pentru tine, şi socot că tot mai bine e să fii însurat. Am cîteva dorinţe, pe care te rog să le împlineşti. Iacătă cheia asta de la lada de fier, de acasă, care-i dată în seama lui Neculai: într-însa sunt toate hîrtiile şi banii rămaşi de la tată-tău. Eu n-am putut să-ţi agonisesc nimic, ba cu boala mea, ba cu nevoile, ba cu... multe de toate.

După ce se odihni puţin, urmă:

— Ai bonurile de la împroprietărire neatinse, ba şi cupoanele lor de vreo doi ani... Tu eşti bărbat... îţi rămîne moşia de la mine, pe care să dea Dumnezeu s-o stăpîneşti ani mulţi cu bine. Dinu e cam încurcat, cu moşia de la Eforie. A avut ani răi... Trebuie să-ţi spun că adesea Dinu ţi-a trimis bani, fiindcă eu de cînd sunt bolnavă nu mai pot ţine socoteli. Neculai ştie rostul trebii... Te-aş ruga să ajuţi pe Dinu...

— Da, mamă, tot ce-i dori.

— Tincuţa se face mare. Am auzit c-o cere Scatiu... Ajută pe Dinu s-o mărite. Tincuţa e pentru tine ca o soră... Nu-i aşa?

— Da, mamă.

Ea se întoarse cu capul spre partea cealaltă, strînse din ochi cu o vădită durere şi, tot ţinîndu-i mîna, fără a-l vedea, urmă.

— S-o înzestrezi... cu cît vei vrea şi vei putea.

Apoi tăcu. El aştepta, cu capul plecat spre dînsa. După cîteva minute o văzu întinzînd degetele de la mîna rămasă liberă, către perna de la perete şi culegînd un mic fulg, pe care îl suflă în aer. În mintea amîndorora treceau lucruri ciudate, străine de solemnitatea tristă a momentului. Gîndul bătrînei, liberat deocamdată de durerea fizică ce o stăpînea, rămînea plutitor în aer şi se anina de fulgul de pe pernă; gîndul lui, încremenit de apropierea morţii, se destindea prin curiozitate şi urmărea pe acela al mame-sei, ocupat de un fulg.

— Aşa este: nici atît nu facem.

El o asculta, nedumirit.

— Ce zici, mamă?

— Nimic. Îmi făgăduieşti?

— Tot, mamă dragă. Te simţi mai bine?

Ea îşi întoarse chipul din nou către el, cu o nespusă expresie de blîndeţe şi de milă.

— Tare îmi pare rău că mor.

Un val de durere se urca din piept în gîtul lui, şi-i veni să plîngă cu hohot. Ea îl privea lung şi limpede, parcă ar fi redobîndit într-o clipă vederea tinereţei.

— Doresc să rămîi aici, pe pămîntul ăsta... să nu te duci departe de mine. Ce-ai învăţat să-ţi fie de sprijin sufletesc, iar viaţa să ţi-o petreci pe locurile astea.

Apucă-te de moșie. Îngroapă-mă lîngă tată-tău... și apoi însoară-te.

El, neputînd vorbi, făcu un semn cu mîna, ca și cum ar fi zis că nu se gîndește la asta. Dînsa stărui.

— Nu, băiete. Trebuie să te însori. Așa e șartul vieții... Caută împrejurul tău fericirea. Aș dori să mă asculți.

— Da, mamă.

— Însoară-te cu cine vrei, numai însoară-te.

Apoi, parcă ar fi vrut să spuie ceva mai de-aproape, se lăsă cu capul jos pe pernă.

— Aș vrea să te rog să faci o încercare; caută de cunoaște bine pe Sașa. Ce drag mi-ar fi fost s-o am noră!... Nu-ți zic numaidecît s-o iei. Tu ai poate simpatiile tale... Ești bărbat și trebuie să fii liber s-alegi. Dar gîndește-te la vorba mea. Îmi făgăduiești?

— Da.

— Acuma Dumnezeu să te binecuvinteze...

Și încet, prelung, ochii i se închiseră. Pînă seara nu mai dete semne de viață. Noaptea trecu, lungă cît un veac pentru toți. Matei nu se putea dezlipi de lîngă pat, fiindcă bătrîna, care nu mai înțelegea nimic, părea că avea o vedere sufletească pentru fiul său și îl simțea cînd era lîngă dînsa sau cînd se depărta.

Despre zori, o mișcare neobișnuită se produse. Păru a se întinde sub așternut, își răsturnă capul pe spate și oftă adînc. Matei se sculă de lîngă pat și deșteptă pe unchiu-său, care dormea într-un colț de canapea.

— Ce-i?

— Nene Dinule, ia vino...

Bătrînul se apropie cu grabă de patul surore-sei, și văzînd-o țeapănă, cu gura pe jumătate deschisă, înțelese. El se întoarse către Matei, domol, și îi zise:

— A luat-o Dumnezeu.

Apoi îi destinse brațele și i le așeză de-a lungul trupului. După aceea se plecă cu greutate pe una din mîinele moartei și o sărută, gîlgîind de înecăciunea plînsului.

— Surioară, surioară, te-ai dus și d-ta!

Și cu mîna la gură, încovoiat de durere, rămase în picioare lîngă pat, clătinînd din cap.

Matei căzuse în genunchi lîngă căpătîiul moartei, și nu se mișcă de acolo pînă ce unchiu-său nu-l ridică de jos, ducîndu-l într-o odaie de alături. Bătrînul, în vremea asta, desprinsese o iconiță din perete și o pusese pe pieptul soră-sei. Lumina candelei se îngîna cu lumina zorilor. Pe fereastră se vedea cum se ridică din pămînt aburul vioriu al dimineții. Din dunga orizontului năvăleau raze roșiatice, ca niște sulițe de foc, umplînd cerul de căldură. Revenea viața, se redeștepta firea indiferentă, pentru a împlini menirea legilor sale.

VII

A treia zi un lung șir de lume se ducea tăcută după moartă, la groapă. Tot satul era de față, fiind „sora boierului" un suflet blagoslovit.

Deși de dimineață, era cald. Cei patru flăcăi ce duceau năsilnia se schimbau cu alți patru, și, fiindcă urcau la deal, cu alții și iar cu alții. Astfel, mai toți bărbații ajutară la urcuș. După ce-și făceau rîndul, treceau în urma convoiului, ștergîndu-se pe frunte de nădușeală, cu mîneca albă a cămășii. Unii tăceau, mergînd lăturalnic, alții vorbeau între ei de lucruri serioase și fără nici o legătură cu împrejurarea de față. Femeile, cu marame albe pe cap, acoperite pînă la gură, își arătau pe Matei cu degetul.

— A venit, fă?

— Dară, a venit. Tu nu-l vezi colo?

— Care, ăla naltu?

— Păi cum: ăla de merge lîngă boier.

— A apucat barem s-o vază pe mă-sa?

— A apucat-o. A venit s-o îngroape și iar își ia tălpășița. Cică are muiere și copchii la țara lui.

— Tacă-ți fleanca, fă Paraschivo, zise un bărbat dinaintea ei.

— Păi cum, că mi-o fi frică de dumneata, nea Pîrvule.

— Mînca-ți-ar coțofenele gura, că numa pămîntul o să ți-o astupe.

— Ia vezi-ţi de treabă, mă nea Pîrvule.

Omul o înjură între dinţi şi-şi căută de drum.

Matei, cu conu Dinu, coana Sofiţa, Saşa, subprefectul, Tănase Scatiu şi mai mulţi alţi vecini de prinprejur, mergeau în urma năsilniei, pe jos, cu gulerul cămăşii în negru, cu capul gol la soare. Cînd şi cînd se auzea glasul popei, ori al diaconului, bombănind. Prapurii străluceau la lumină, cu marginile lor aurite. Două luminărele, aprinse în nişte felinare prăfuite, tremurau din flăcările lor palide. Colacii umpleau o masă întreagă. Coliva, cu zahărul vopsit, care încerca să dea chipul răposatei, se topea.

Cu greu şi zăpuşală se ajunse în culmea dealului, unde era ţintirimul. De cînd legile nu mai iertau să se îngroape în curtea bisericei, murise dintre ei numai tatăl lui Matei şi mai în urmă Comăneşteanu. Un zăplaz înalt înconjura ţintirimul de toate părţile şi se-ncheia într-o poartă acoperită cu şiţe, peste care era o cruce de lemn.

Cînd intrară înăuntru, o instinctivă nelinişte cuprinse pe cei mai mulţi. Drumul, cu uniformitatea lui, lăsase timp minţilor să se desprindă şi să alerge după alte lucruri, fără raport cu împrejurarea de faţă. Aci însă, mărturia zădărniciei chema pe fiecare întru sine. Pe întinderea pămîntului, nenumărate cruci de lemn, acoperite de două stinghii, arătau locul de odihnă al ţăranilor. Morminte vechi, acoperite de iarbă; morminte noui, peste care ţărîna uscată se albise; bălării luate din fugă cu coasa şi căzute alături, pe drumuri. Peste tot, aer de singurătate şi de sărăcie. Cîteva flori: stînjenei, busuioc ori nemţoicuţe, răsădite pe morminte de copii, se răsuceau neudate, şi cădeau. Mormîntul lui Comăneşteanu era înconjurat cu zăbrele de fier şi acoperit cu o lespede albă; al lui Damian de asemenea. O mînă milostivă le acoperise cu trandafiri.

Groapa bătrînei era alături de a bărbatului său. Slujba se urmă domoală.

Mirosul de tămîie, lacrămile celor de faţă, vorbele psalmului „la loc de odihnă, la loc de verdeaţă", căldura, măreau atît de mult teroarea morţei că Matei crezu de mai multe ori că n-o să mai poată sta în

picioare. Cînd puseră mîna pe sicriu, ca să-l coboare în groapă, chipul mame-sei, acoperit cu ramuri de rozmarin pînă peste gură, îi apăru pentru cea din urmă oară. Voiră să îl ia de acolo. El însă se rugă să-l lase pînă la urmă. Dar cînd văzu coşciugul în fundul groapei şi auzi cea dintîi mînă de pămînt căzînd peste scînduri, îşi acoperi ochii şi izbucni în plîns, căci atîta mai rămîne firei noastre calde şi suferitoare, faţă cu măreaţa cruzime a legilor naturei.

După ce totul se sfîrşi, porniră înapoi la vale, spre casă. O ţărancă tînără, care îşi îngropase copilul de cîteva zile, sta în genunchi pe marginea mormîntului, îndreptînd nişte tufe de busuioc şi jelindu-se cu glas mare, lung şi tărăgănat.

Astfel se despărţi el de mamă-sa, pentru totdeauna.

VIII

După o săptămînă petrecută în linişte la unchiul său, Matei se mută în casele părinteşti.

Moşia Ciulniţei rămăsese de la bătrîni celor doi fraţi, conu Dinu şi coana Diamandula. La măritarea acesteia, părinţii îi zidiseră o casă în marginea cealaltă a satului şi-i daseră zestre o parte din moşie. Aci trăia ea cu bărbatul ei; aci se născuse şi crescuse Matei, copil. Însă în vremurile din urmă, coana Diamandula, bătrînă şi tot bolnavă, se mutase la frate-său, unde am găsit-o, iar în casa ei venise să locuiască o rudă a coanei Sofiţe, Nae Eftimiu, care era însărcinată să îngrijească şi de pămînt.

Matei găsi casa ţinută bine, curată, lustruită, de ţi-ar fi fost drag să stai în ea, chiar nefiind a ta. Odaia mame-sei se păstra neatinsă. El se aşeză într-o alta, vecină, fără a strîmtora pe Eftimiu şi pe femeia lui. Aceasta era o persoană politicoasă, îngrijită în îmbrăcăminte, cochetă chiar, cu unghii lungi, cu pieptănătura la modă, umblînd toată ziua cu cîte un roman la subsioară. Era oarecare nepotriveală între starea lor de familie scăpătată, ajunsă a îngriji de averea altuia, şi pretenţiunile doamnei Eftimiu; dar lucrul se putea

explica prin aceea că nu aveau copii și că erau rude de aproape cu coana Sofița.

Nae Eftimiu părea omul cel mai smerit din lume. Nu sta niciodată jos înaintea lui Matei, nu fuma față cu el, nu-l chema pe nume, — dar în schimb ținea toate socotelile moșiei într-un hal de încurcătură de nu le mai da nimeni de capăt. Cu o frunte mare, pe jumătate albă, iar jumătate neagră de soare, cu niște ochi spălăciți, cu o barbă roșcovană, îmbîcsită de praf și de fum de tutun, el era numai cu numele capul familiei, fiindcă de fapt nevastă-sa, Aglaia, ducea toată treaba.

Era însă trist halul în care se găseau celelalte acareturi ale moșiei. Hambarul de la arman, de zid puternic, se dărăpăna; leșile se povîrniseră într-o parte; fînăria era vraiște, așa că toate vitele din sat se hrăneau iarna din clăile lor, cari, roase la rădăcină, rămăseseră ca niște imense ciuperci; numai lăptăria era mai cu îngrijire ținută, fiindcă văcărița Floarea și baciul Micu, amîndoi de pe locurile Făgărașului, se aveau bine împreună. Bărbatul Floarei, Stîngă, era herghelegiu și, așa, petrecea toată viața pe cal, pe cînd baciul se înfrupta din bunurile lui. Își aduse aminte că baciu era încurcat cu Floarea încă de cînd plecase el în străinătate, și că răposata coana Diamandula vrea chiar să-l dea afară, dar că el, Matei, se rugase să-l lase în pace, fiindcă îi era drag baciul, voinic, frumos, cu plete lungi sub căciulă, și mai cu seamă fiindcă știa să cînte din caval și să spuie niște minunate de povești, de l-ai fi ascultat toată vremea. Dar și aci, lețurile de la țarcul oilor erau înlocuite cu nuiele necojite; casa lăptăriei era lipită cu îngrijire, dar nevăruită; stuful de pe coșare înlocuit cu rogoz. Părea că un arendaș lacom lăsase totul în părăginire, numai să se îmbogățească.

Încetul cu încetul, Matei se puse să îndrepteze lucrurile. La început vorbi lui unchiu-său, dar înțelese repede că din partea ceea nu era nimic de sperat. Conu Dinu înălță din umeri, ca și cum ar fi zis „n-am ce să-ți fac, din pricina mătușii-tei“.

— Am avut tot ani răi, adaugă el cu glas tare, parcă s-ar fi temut să nu fi zis prea mult cu umerii.

Apoi, după un minut de tăcere, se plecă spre el:

— Acuma ești stăpîn: fă ce vrei.

El se gîndi să se ducă la proprietarii vecini să vadă cum merg lucrurile.

În adevăr, după vreo cîteva zile ieși pe jos să meargă la Sașa. Se lăsă drumului, așa cum îl știa odinioară, și ajunse pe culmea dealului. Dincolo, pe vălcea, se vedea satul Comăneștii, a cărui biserică, acoperită cu tinichea, strălucea la soare.

Cu umbrela în mînă, el mergea domol, trecînd cu capul plecat pe lîngă cimitir, unde mamă-sa odihnea pentru vecie. Ce lucru neînțeles mai e și viața asta! Pînă ieri dus de vîrtejul lumei pe țărmuri depărtate, vesel, fericit și nedorind alta decît a se întoarce la vatra părintească. Acum, aci, la casa lui, dar rămas singur, cu umbrele sălciilor în cale, cu întinderea miriștelor de grîu, pe cari stau la linie clăile de snopi necărate, întrebîndu-se ce avea de făcut ca să-și împlinească rolul pe pămînt și făgăduința dată răposatei mamă-sei. Cîmpul ars de soare, locuințele sărace ale țăranilor, starea lucrurilor de pe moșia lui nu-l puteau lumina asupra modului cum se poate cineva îmbogăți din agricultură și, mai cu seamă, cum poate trăi o viață întreagă în asemenea lungă și tristă uniformitate. Astfel gîndind, își aduse aminte de vorba mamei de a lua pe Sașa, și, instinctiv, se opri locului, ca și cum mergerea lui la dînsa ar fi putut fi socotită ca un început de punere în lucrare a acestei idei. Înainte de ce-i zisese bătrîna, nici prin minte nu-i trecea de însurătoare. Și chiar acum se simțea foarte departe de un asemenea proiect. Dorea să trăiască liber, să alcătuiască averea la loc, să ajute pe țărani a ieși din mizerie, se gîndea să le facă școală și să-i vadă înflorind; apoi, iarna, ar fi mers s-o petreacă în străinătate. Însă Sașa era simpatică, o cunoștea de atîta vreme, și ar fi fost păcat să rupă o relație atît de plăcută. Merse prin urmare mai departe.

Un perete întreg de iederă se înfățișa ochiului, pierzîndu-se într-un șir de plopi, cari întindeau linia de verdeață pe tot lungul grădinei. O curte imensă, înconjurată de garduri vii, se încheia în două porți

de lemn, cu niște tumurugi de stejar cît buțile. O îndoită alee de tei ducea de la poartă la scară. Aci se vedea numaidecît că un stăpîn harnic cheltuise bani cu gust. Matei cunoștea casa Comăneștenilor, dar acum se părea a avea un aer mai tînăr, mai elegant; găsea brazde de flori, iar printre brazde pietriș, toate ținute cu îngrijire și udate.

Cînd intră înăuntru, un om îi ieși înainte zîmbindu-i cu bunătate:

— Sărut mîna, coane Matei.

— Mulțumim dumitale, Turică.

— Tot mă cunoaște boieru.

— Cum să nu te cunosc. Ești în slujbă la conița?

— Dară, conașule.

— Da' acasă-i dumneaei?

— Acasă, poftiți.

Turică fusese fecior la ei mulți ani. Matei se opri în cerdac la umbră.

— Ce-ți face femeia? Știi că mi-a fost doică?

— A murit, sărmana. Da' pînă a închis ochii v-a tot pomenit.

— Sărmana!... Dar copiii?

— Unul l-am așezat la Călărași, ciubotar, că așa s-a tras el la „manifactura" asta; Ilie e vizitiu la domnu prefect, iar Pascu l-a luat la „lecrutație"... Da' să mă duc să chem pe duduca.

Pe cînd el vrea să plece, Sașa venea să vadă cu cine stă Turică de vorbă. Cînd dete cu ochii de Matei, rămase un moment nedumirită, apoi veni către el repede cu mîna întinsă.

— Ce plăcută surpriză! Nu mă așteptam de loc... Am ieșit să văd cu cine vorbește Turică, fiindcă trebuia să vie morarul, căruia aveam să-i dau o gură bună. Era s-o primești dumneata.

Pe cînd vorbea, își strîngea părul la tîmple, rîzînd.

— Vrei să intrăm înăuntru? ori stai mai bucuros afară? Fetele s-au dus să se scalde, cu Tincuța, iar Mihai e pe moșie.

— Să stăm mai bine afară, dacă se poate.

— Cum nu. Viu numaidecît. Vrei să chem pe Turică să-ți mai spuie radicale?

După cîteva minute se întoarse cu o cutie de „table" la subsioară și cu un borcănel de tutun. Se vedea că trecuse în fugă pe la oglindă, spre a-și strînge șuvițele de pe frunte.

— Joci tablele?

— Îmi pare rău, dar n-am nici idee.

— Trebuie să le înveți. Fără table, viața la țară duce la suicid. Vrei să-ți arăt cum se joacă?

— Cu plăcere. Dar mai întîi trebuie să-ți spun scopul vizitei mele.

Ea mișcă ușor din cap, parcă ar fi zis „aștept". Obrajii ei, cari se coloraseră mai mult ca de obicei, reluau încetul cu încetul seninătatea lor obișnuită.

— Aș vrea să mă înveți cum să caut de moșie, fiindcă de la d-l Nae slabă nădejde...

— Bietul om! e cam simplu, dar cucoana dumnealui e foarte isteață.

— Prea...

— Și vrei serios să-ți cauți de moșie singur? zise ea, ridicînd spre el ochii ei limpezi.

— Foarte serios. Vreau să m-așez la țară, să trăiesc în pace... Îmi pare c-ar fi mult de făcut.

— E mult de făcut, în adevăr. Însă crezi c-o să ai curajul, dumneata, deprins în lume, să te îngropi la țară?

— De ce nu?

— Eu nu știu: întreb numai. Viața de agricultor are părți frumoase, dar are și atîtea urîte!... Afară de asta, cum o să te ocupi de interesele dumitale de doctor în pustietatea asta?

— O! doctoria o las la o parte. Dacă voi putea să fiu de vreun folos cuiva pe aici, bine; dacă nu, nu-i nici o pagubă. Vreau să trăiesc la țară. Am făgăduit să nu mă mai duc de pe locurile astea.

Sașa se uită în jos, înțelegînd cui făgăduise. Ridică încet ochii din pămînt:

— Bine, zise ea. Nu crezi însă că ai promis mai mult decît poți ține?

— Nu; și chiar dacă îmi va veni greu, trebuie să-mi împlinesc vorba... De altfel, omul se deprinde cu toate.

O scurtă tăcere păru a îneca pornirea fiecăruia către destăinuire.

— Bine, zise Sașa din nou; eu nu știu multe lucruri; din puținul ce știu cu dragă inimă îți spun. Cu ce să începem?

— Cu ce vrei.

— Să începem deocamdată cu dulceața.

Turică își pusese o pereche de mănuși albe și aducea tava cu dulceață și cafea.

— Foarte bine, pînă aici înțeleg minunat, și sunt cu totul de părerea dumitale.

Ea, servindu-l, părea a se gîndi la ceea ce vrea să-i spuie.

— Ar trebui să începi prin a lua socotelile moșiei.

— Mersi. La așa muncă nu mă vîr.

— Cu toate astea, așa ar fi regulat.

El își aprinse o țigară, uitîndu-se la chibritul ce se stingea.

— Așa ar fi regulat, dar cred că e mai bine să nu cercetez lucrurile prea de aproape.

— Pentru ce?

— Așa.

— A!... Atunci ce să-ți spun?

— Să lăsăm trecutul; ce-a fost s-a dus. Cît a trăit mama, l-a lăsat să facă ce a vrut. Unchiu-meu de asemenea, fiindcă e rudă cu mătușe-mea. De acum încolo ce-i de făcut...

— Eu nu știu care sunt intențiile dumitale în privința lui Eftimiu; fiindcă, altfel, ar trebui să începi prin a-l da afară.

— Așa este. Dar la ideea asta iar trebuie să nu ne oprim — cel puțin deocamdată.

— Atunci să-i iei administrația din mînă.

— Da.

— Ai să vezi însă că o să fii silit să te ocupi și de socotelile lui, fiindcă ai să găsești contracte făcute, bani dați pe muncă, datorii la țărani.

— O să închid ochii.

— Dacă e așa, cel mai cuminte lucru e să chemi pe oameni într-o duminecă la dumneata, să le spui că te-ai hotărît să-ți îngrijești singur de treburi; că, după dorința răposatei, ierți toate datoriile, rupi toate contractele, dezlegi toate învoielile; că ai să faci contracte noi (și să le faci în regulă, fiindcă azi nu mai merge ca în trecut); că oricine ar avea ceva de cerut sau de spus te găsește gata de vorbă. Apoi să le dai de băut și, dacă vrei, să le pui și lăutari...

— Cam greu, acuma.

— Și după toate astea să nu te aștepți la lucru mare. Țăranul are să-ți bea vinul, să joace la horă, să nu-ți plătească datoria, și cînd îl vei chema la muncă, să nu vie.

— Pentru ce?

— Pentru că așa sunt încă lucrurile la noi. Cauzele sunt foarte multe. Mai întîi modul cum a fost tratat țăranul pînă acuma: toți din toate părțile l-au mîncat și l-au înșelat cît au putut. Arendașul, fie grec, fie bulgar, fie român, e același peste tot: el nu caută decît să se îmbogățească; dovadă Scatiu și cîți ca el. Așa că boierul este socotit de țăran ca dușmanul lui firesc. Mai pune opoziția naturală a intereselor: cînd se coace grîul nostru, se coace și al lui, și, cu toate că a primit bani ca să vie la seceră la cea dintîi chemare, el se duce la grîul lui. În fine, disproporția dintre sol și populație: noi n-avem decît 40 de indivizi pe kilometru pătrat, pe cînd raportul firesc e de 70...

— A!... zise el, zîmbind.

— De ce rîzi? întrebă ea.

— Vorbești ca o carte.

Sașa își întoarse încet privirile către mîinile ei. Apoi cu greutate, adăugă:

— Ai dreptate: e prost și pedant ceea ce spun; dar cum să explici asemenea lucruri fără să întrebuințezi vorba de „kilometru pătrat“ și alte expresii tehnice, care ar unge la inimă pe Turică dacă ar putea să le rostească? Căci, în realitate, așa e: plugăria se întinde pe fiecare zi mai mult, iar populația nu crește, așa că același număr de brațe trebuie să producă îndoit.

— Dar mașinile?

— Tocmai asta vream să spui, dacă nu rîzi de mine. Vream să spun că, pentru a nu se expune cineva să piarză prea mult și spre a nu jefui pe țăran, nu-i

rămîne decît: pe de o parte să se poarte bine cu el, iar pe de alta să aibe la îndemînă mașini, și să știe să lucreze cu ele, la vreme de nevoie. Am isprăvit. Iară dacă te-ai plictisit, e vina dumitale că m-ai pus să vorbesc.

Ea se sculă de pe scaun, zîmbind, cu bustul drept, încheiat în linii armonice, plin la piept și în umeri, iar la brîu subțire, legat într-o largă panglică de mătase. Era așa de sigură de sine, atît de firește vorbea și se mișca, încît înrîurea pe toată lumea dimprejurul ei.

— Vrei să-ți mai dau ceva? întrebă ea.

— Nu, mulțumesc, îmi ajunge.

— Lasă să-ți dau ceva... dulce, dulce.

El se uită la ea lung, zîmbind.

Sașa surîse ușor, mișcînd din cap ca un copil alintat.

— De la flori și albine.

— Miere?

— Da, miere. Am niște faguri cum e aurul.

— Foarte bine.

Ea se duse înăuntru și după un minut se întoarse cu o farfurie de faguri așa de frumoși că păreau zugrăviți. La subsioară avea un teanc de jurnale și de reviste, pe care le puse dinaintea lui Matei.

— Iată, să nu crezi că sunt așa de spăimoasă în învățături de agricultură. Astea toate sunt reviste speciale, de cele mai multe ori plicticoase, dar bune de trecut vremea la țară. Dacă vrei să le duci Aglaiei!... zise ea rîzînd.

— Taman!... Romanuri, *Cimpoiul*[12], da. E curios cîte fleacuri se traduc astăzi. Și creștina asta le citește pe toate cu sfințenie.

— Dar la mine în sat să vezi pe „domnișoara“, pe dascăl, pe o soră a lui; toate calendarele, toate comèdiile de novele și de romanuri cu ilustrații teribile sunt în mîinile lor. Și ce e mai rău e faptul că nu sunt traduceri, ci produceri originale. S-a născut o întreagă literatură de bîlciuri. Revizorul școlar de aici spunea că sunt la București editori și tipografi speciali pentru asemenea lucruri.

— Ar fi un semn bun dacă literatura aceea n-ar fi primejdioasă; s-ar dezvolta gustul de a ceti.

— În fine, ia revistele mele și nu le da Aglaiei dacă nu vrei; eu le am de la tata, care era abonat la toate; am urmat și eu abonamentele mai departe, pentru Mihai mai mult, care tocmai îmi pare că vine.

În adevăr, se vedea, dincolo de gardul viu, capul băiatului călare.

— Mă rog, vream să te întreb ceva, zise Matei, mai cînți?

— Cîteodată.

— Mi-aduc aminte că aveai un glas așa de plăcut.

— Da? îți aduci aminte?... Cînd mi se urăște de tot, sau sunt prea singură, mai deschid gura, ca să-mi treacă de dorul lumei.

În vremea asta trăsura cu fetele și Mihai călare intrau pe poartă.

Soarele se pleca spre apus, într-o limpeziciune de aer așa de transparentă că parcă vedeai lumina cum se cerne din înaltul cerului. La umbra caselor, zorelele începeau să-și ridice florile catifelate, ce se acățau ștrengărește pînă și de ulucii streșinelor. Cîte o barză grăbită zbura pe jos, întorcîndu-se devreme la cuib.

Mihai sări de pe cal, sprinten, și alergă să ajute fetelor să se coboare din trăsură. Matei se uita la el cu plăcere, cît era de îndemînatec cu femeile, cum se mișcă elegant și firesc. D-abia îi mijea mustața deasupra gurei, mică, ce semăna atît de mult cu a Sașei. Ea părea că ghicește gîndul lui Matei, fiindcă se uita la băiat cu mulțumire. Băiatul dete mîna Tincuței, cînd se coborî din trăsură, iar ea i-o întinse pe a ei, tremurînd. O ușoară roșeață se urcă în obrajii fetei. Ele veniră cîteșitrele la Matei, rîzîndu-i, vesele ca niște lăstuni, îl scuturară de mînă și fugiră înăuntru să-și usuce cele din urmă vițe de păr udate de apă. Mihai șezu lîngă dînsul.

— De ce vii așa de rar, zău, nene?

— N-am putut, dragă, pînă acuma.

— Așa e... zise Mihai, cuprins de respect la ideea morții coanei Diamandula. Dar de acuma o să vii mai des, nu-i așa? Eu am atît de puțin de stat aici!...

— Sper, dacă... sora d-tale îmi dă voie...

— Auzi colo! cum să nu-ți dau voie.

El se sculă să plece.

— Dar, mă rog, adăugă el, ținînd pe Sașa de mînă, cum să-ți zic eu dumitale?

Ea își retrase mîna binișor dintr-ale lui.

— Cum îmi ziceai înainte?

— A! înainte eram doi copii, dumneata mai cu seamă. Îți ziceam Sașa, pe nume. Acum ne-am făcut două persoane respectabile...

— Vrei să zici bătrîne... mulțumesc de compliment.

— Pentru mine aș putea să zic chiar bătrîne.

Ea rămase locului, nedomirită, părînd a se gîndi.

— În adevăr, vremea trece; dar cred că tot poți să-mi zici Sașa, ca-nainte.

— Foarte bine. La revedere.

— La revedere: tablele!...

IX

Pornind de la Sașa, Matei se gîndi să se ducă acasă, drept la arie, unde se treiera încă.

De departe se auzea zgomotul mașinei, care, nehrănită de snopi, se învîrtea cu o repeziciune strașnică, huind în gol. El știa încă de mult că cu chipul acesta și locomotiva și treierătoarea se strică. Grăbi pasul și ajunse aproape alergînd. Se duse drept la mașinist și începu a striga la el. Acesta, spoit pe ochi de cărbuni și plictisit de căldură, înțelese că domnul acela trebuie să aibă vreun drept, de vreme ce poruncea cu atîta autoritate, și, fără vorbă, apucă mînerul regulatorului și micșoră puterea locomotivei. Fetele de la paie stau rezemate în furcă sau își scuturau testemelele; oamenii erau răzlețiți, unii punîndu-și cărbuni în lulele, alții stînd pe vine la umbra mașinei; trei perechi de boi, înjugați la tînjele, se uitau liniștiți în amurgul serei; numai o „tragă“ lucra, ducînd cotoarele snopilor către șira de paie, ce parte se-nălța în amfiteatru, iar parte erau împrăștiată pe arie. Nici o regulă, nici o autoritate, fiecare umbla de capul lui, cărucioarele ce duceau

grîul de la treierătoare la hambar erau sparte și lăsau dîră pe urmă.

Matei, furios, puse mîna în pieptul flăcăului care risipea grîul.

— Măi creștine, nu-i păcat de Dumnezeu să arunci pîinea pe drum? Nu vezi că mă sărăcești?

Omul își întoarse capul domol către dîra de grîu:

— Păi de, cucoane, așa ni le-a dat de la curte.

— Da' tu n-ai ochi să vezi? N-ai gură să spui?

— Ba avem.

— Atunci pentru ce nu vorbești? Unde-i domnul Nae?

Flăcăul înțelese că acesta trebuie să fie „cel cu punga“ și alergă să cheme pe Eftimiu, care fuma liniștit la umbra hambarului.

— Bine, domnule, ce este asta?

Eftimiu venise în fugă și gîfîia.

— Păi... mai aveau puțin și isprăveau. Treaba merge bine...

— Ce fel de bine! Nu vezi cum se risipește grîul? Asta chemi dumneata bine? Paiele astea așa trebuie să stea, împrăștiate pe cîmp? Mașina hiuie goală de un ceas, iar oamenii beau tutun?

Eftimiu se depărtă, alergînd, și se duse la flăcăii cari aruncau snopii:

— Ia dă, măi vere, dă, că ne-apucă noaptea.

Vestea se răspîndi numaidecît printre oameni că a venit boierul și fiecare se puse să-și vadă de treabă.

Matei păru a-și aduce aminte de obiceiurile din trecut, cînd venea în vacanții acasă. Teoreticește i se părea că nu știe nimic, dar cînd dete cu ochii de arie, recunoscu o mulțime de lucruri. Astfel, puse pe mașinist să fluiere încetarea și lăsă doi oameni să scuture treierătoarea, iar pe ceilalți îi duse la paie. Ei se așezară unul lîngă altul, pe toată întinderea șirei, pînă-n vîrf, și furcile începură a urca firul auriu și a-l așeza la locul lui. Alți cîțiva strîngeau cu mătura boabele de grîu căzute în urma cărucioarelor, iar alții, cu lopețile, aruncau gozul de la mașină pe vîrful unui vraf. Amurgul se coborîse bine cînd se opriră din lucru. Neamțul tot țîfnea pe nările mașinei și sfîrși prin a

fluiera încet şi a mişca roata locomotivei. Treierătoarea începu şi ea a dudui, şi un nor de praf se desprinse din toate încheieturile ei. Muncitorii işi băteau mîinile unele de altele sau se duceau la căruţa în care era butiul cu apă şi se spălau; alţii luau apă în gură din bote şi, făcînd gura ciuciur, se clăteau pe mîini.

La căsoaia de la arie, masa era pusă.

Pe trei scînduri de lepşe, aşezate cap la cap, stau vreo 15 străchini cu fasole, cu linguri de lemn în dreapta şi în stînga, aşteptînd pe muncitori. Femeia care făcea de mîncare se aţinea cu un băţ împotriva a doi cotei ce dau tîrcoale mesei. Cu picioarele goale, cu catrinţa sumeasă în brîu, iar pe cap un ştergar alb, ale cărui colţuri erau aruncate pe spate, ea făcea paşi măruntei, îndoită de mijloc, şi tot bombănea mereu, ocărînd pe un om ce-şi cocea un ştiulete de porumb în spuză.

— Arză-te-ar focul de ticălos, c-aşa te-am apucat ş-aşa o să te las... To, cotei! dare-ar boala-n voi... Aşa o să te las: tot de rîsul lumei. Că de unde pui mîna pe para, la grec... Băutura o să-ţi ştie de cap, vai de tine.

Omul răscolea cenuşa cu un gătej, mormăind printre dinţi:

Cine bate la fereastră,
Nevastă, nevastă...

Ea părea că turbează la auzul cîntecului şi se repezea la el:

— Unde-s banii de pe cărat, mă, beţivule?

— Am plătit ghiru.

— Bată-ţi Dumnezeu ghiru!... Da' n-a venit să-ţi vîndă vaca din bătătură, mă, stricatule.

— Dacă-i „priciptorul bagabont."

— Dare-ar Dumnezeu să ţi se usuce gîtul!...

— Puşchia pe limbă-ţi.

Oamenii veneau unul cîte unul şi se aşezau jos pe pămînt. Femeia le aducea bucăţi mari de mămăligă rece, pe care ei o îmbucau cu poftă. Nu se auzi, în vreme de mai multe minute, nici un alt zgomot decît al sorbiturilor. O rădăcină cioturoasă pîlpîia pe foc sub ceaun. Noaptea venea de-a binele.

Matei şi Eftimiu mergeau spre casă tăcuţi. Eftimiu credea că Matei era supărat şi astfel nu deschise gura.

X

Tincuţa rămăsese la Comăneşti, ca de obicei, pînă după masă. Pe la zece ceasuri, fetele şi Mihai porniră s-o însoţească. Ele stau cîteşitrele în fundul trăsurei, îndesîndu-se una într-alta şi rîzînd. Mihai luase locul vizitiului, pe cînd acesta sta lîngă el pe capră.

Drumul era scurt, de vro jumătate ceas, dar plin de hopuri şi de şanţuri, fiind croit de amîndouă familiile prin marginea arăturei ca să fie mai de-a dreptul. De îndată ce ieşiră din sat, trăsura începu să umble ca o corabie. Fetele, aruncate cînd într-un colţ, cînd într-altul, se prăpădeau de rîs, şi numai cîteodată, cînd hopul era mai nemilostiv, se auzea cîte un glas plîngător:

— Mihai! lasă mai încet.

— Lăsaţi încet conaşule, că se rup harcurile, zise vizitiul.

Băiatul mai ţinea caii cîte puţin, dar fiindcă atunci fetele nu mai ţipau, el iar le da limbă. Trăsura parc-ar fi fost beată, începea iar să se legene. Aşa merseră cîteva minute, pînă ce deteră într-un şanţ, săpat intradins de oamenii de la plug, ca să nu încalce lumea prea mult pe arătură. Arcurile se izbiră de osie şi plesniră. Vizitiul sări numaidecît, scoase un felinar de la capră şi se puse să lege foile ce mai rămăseseră întregi. El declară că nimeni nu se mai putea urca în trăsură. Fetele rîdeau, dar numai cu gura pe jumătate. Victoria, cea mai blîndă, dar şi cea mai fricoasă, se supără.

— Doamne, Mihai, că zău, numai de prostii de ţii; ţi-am zis să te astîmperi. Vezi? acuma ce spunem noi, acasă la maman?

— Eu nu sunt de vină. Drumul e rău, trăsura veche. Nu vezi ce hîrtoape?

— Acuma ce ne facem?

Se sfătuiră cu toţii şi, după părerea vizitiului, hotărîră să meargă înainte pe jos, cu trăsura goală după dînşii, iar la Ciulniţei să lase pe cea stricată şi să ia alta, bună, pînă a doua zi. Aşa şi făcură. Mihai luă unul din felinarele trăsurei, spre a lumina drumul şi dîndu-şi braţul unul altuia, lanţ, porniră. După cîţiva

paşi, Victoria, care era la una din laturi, se desprinse şi veni lîngă Mihai, zicînd că-i e frică. Tincuţa se strînse şi ea mai mult de braţul băiatului. Mary de asemenea. El le împăcă, rugîndu-le să se schimbe, cu deplină încredere că lîngă el toate primejdiile încetau.

— Întindeţi pasul, fetelor. Mary, nu ţii regula; stîngul, stîngul.

Mary sări de cîteva ori în loc, pînă prinse pasul cumsecade. Merseră astfel, tăcuţi, o bucată bună. Fiecare căuta să străbată cu vederea întunericul dar lumina felinarului descria o roată galbenă, dincolo de care nu se putea vedea nimic. Trăsura toca în urma lor, împiedicîndu-i de a auzi ce se petrecea împrejur. Deodată se ivi în roata de lumină un cap de cal, care îi încremeni de frică. Nimeni nu zise nimic, deşi inima le bătea cu putere la toţi. Era brişca unui cîrciumar de la un sat vecin.

— Un biet creştin ce vine de la tîrg, zise Mihai, voind să pară nepăsător.

— Tare mi-a fost frică, zise Tincuţa.

El îşi întoarse capul spre ea, cu un zîmbet de milă, dar fata nu-l văzu.

După cîtva timp ajungeau pe deal, în faţa ţintirimului. Un fior prelung trecu prin aer şi-i făcu să vibreze pe toţi pînă la rădăcina părului.

— Acuma ne iese-n cale strigoiul, zise Victoria.

Mihai se făcu că n-aude.

— Fetelor, hai să cîntăm!... Să cîntăm *Oştile stau faţă-n faţă*.

Deschiseră gura cîteşipatru şi începură a răcni. Ochii însă le erau ţintiţi fără voie pe zăplazul cimitirului, parcă primejdia de acolo trebuia să vie. Un cîine trecu de-a curmezişul drumului, cu coada-ntre picioare. Mihai se puse să strige la el, ho! ho! dar propriul lui glas îl înfiora mai mult decît cîinele.

În sfîrşit, intrară în sat la Ciulniţei. Cîteva minute nu mai ziseră nimic. Parcă trecuseră peste un mare pericol şi aveau acum dreptul să se odihnească. La cîrciuma grecului, taraba era încă întinsă, iar dinăuntru se strecura, printre ciucurii de hîrtie creaţă, lumina unei lămpi. Se crezură astfel mai siguri, şi parcă fiecare reveni cu bine în propria sa fire. Mihai simţi din nou braţul Tincuţei sub al său; Tincuţa păru a-şi aduce aminte că se lipise prea mult de băiat şi se dete puţin în lături. El însă se întoarse spre ea, şi cu glas dulce îi zise:

— Te-am supărat?... uite că ajungem acasă. Da?...

Ea făcu semn că nu e supărată şi se apropie din nou de el, lăsîndu-şi mîna în mîna lui.

După o jumătate de ceas, Mihai şi fetele se întorceau la Comăneşti, cu o trăsură de-a lui conu Dinu, şi pe alt drum, ceva mai lung, dar mai bun. Băiatul se uita spre cer la un luceafăr strălucitor, şi se gîndea la Tincuţa. Poate şi dînsa se uita tot la aceeaşi stea... Ce dulce i se părea Tincuţa! Cînd îi ţinea mîna în mîna lui, îi venea s-o mîngîie şi s-o sărute ca pe un lucru sfînt. Ce fericit ar fi fost să se poată duce cu ea într-o lume rătăcită pe ocean, ori undeva în aer, într-o stea, unde nu se aude nimic de jos de pe pămînt...

Victoria şi Mary căscau de somn şi se rugau de vizitiu să mîne mai iute ca să ajungă mai repede acasă.

— Ce proaste eram adineaorea, zise Victoria, de ne era frică.

— Mihai, oare să fi existînd strigoi?

— Ce întrebare!...

— De ce?... Ţie nu-ţi era frică pe la cimitir?

— Mie?... frică!...

— Da, da, ţie. Nu te mai lăuda.

— Dacă aşa crezi tu, bine.

Şi astfel, tăcuţi, ajunseră acasă.

XI

Căldura era nesuferită. Nopţile erau mai greu de trecut decît zilele, fiindcă nu se putea dormi. Cu toată grija ce punea Aglaia în ţinerea casei, zăpuşeala era nesuferită.

Matei, deprins acuma cu mersul trebilor, luase mai tot din mîna lui Eftimiu. Baciul Micu redobîndise încrederea de mai-nainte, şi în toate serile venea la curte de lua ordinele stăpînului său. Din cauza asta, Eftimiu şi mai cu seamă nevastă-sa nu-l puteau suferi.

El spunea lucrurile cum erau, pe cînd d-l Nae le spunea cum îi venea la socoteală. Astfel, ceasurile de muncă, la arie, nu începeau niciodată ca la lumea cealaltă. Zadarnic istorisea baciul:

— Soarele era sus, coane, cînd s-au luat de treabă. D-l Nae vine la arie tîrziu, neamțu așijderea, iar lumea stă și bea titiun, că dacă nu umblă damfu...

Matei hotărî să se culce într-o noapte la arman.

După ce prînzi, își luă o pernă și o manta de drum și se duse de se culcă pe vîrful șirei de paie, cu fața către cer și cu baciul Micu la picioare.

— Ce făceau oile, Micule?

— Ce să facă, coane, dormeau.

— Dar Floarea?

— Da' cine-o vede!... Ia, doar cînd îmi spală cîte-o cămașe.

— Te spală cam des, Micule, după vorba cucoanei Aglae.

— Unde se pomenește, coane! Dacă te-i potrivi matale la gura coanei Aglae, e vai de noi.

— Vorbește lumea. Ai să-ți găsești beleaua cu Stîngă.

— D-apoi nea Stîngă, știe el.

— Bine... Eu atîta-ți spui: să-ți cauți de treabă. Cine-a rămas la oi?

— A rămas Ion și cu Panțu.

— Cine-i Panțu ăsta?

— E dintr-un sat cu mine, coane. Om bun e el, da' cam bea cînd are cu ce.

— Rea treabă. Atunci oile rămîn în plata lui Dumnezeu.

— Nu coane, că eu sunt acilea. Te servesc pe matale de unsprece ani; pînă acum n-am dat greș, și cu voia lui Dumnezeu m-oi purta bine și de-acu-ncolo. Numai cîinii să-mi trăiască.

— Ce cîini mai ai?

— Apoi am unu, coane, de plătește cît toți ciobanii.

— Cum îl cheamă?

— Corcoduș.

— Voinic?

— Pii!... Voinic nevoie mare! Omoară lupu cu chieptaru.

— Cu ce?

— Cu chieptaru, coane. I-am bătut niște cuie într-o curea și i-am căptușit-o c-o țîr' de lînă, și numai i-am prins-o de gît, ca o gură de ham, că de se repede-n lup, îl doboară cu cuile.

— Să mi-l arăți și mie.

— Bine, cucoane.

— Acuma, noapte bună.

— Noapte bună.

Liniștea singurătății cuprinsese din temei toate celea. Întunericul se coborîse din fundul depărtărilor, parcă s-ar fi deschis zăgazurile vremilor trecute, și haosul ar fi inundat lumea. Rar, cîte un zgomot din sat venea să turbure pașnica tăcere a cîmpului. Un cîine lătra în somn, înăbușit, or un buhai mugea cu glas adînc; cucovele de baltă țipau cîteodată în marginea trestiilor, or rînchezatul vreunui mînz venea ascuțit despre pădure. Țîrîitul bălăriilor părea a face parte el însuși din tăcere.

În farmecul încîntător al ceasului acela, în loc de a adormi, mintea se simțea și mai mult, și, ca o rază de lumină, năzuia să curgă în spațiu. Unde? În lina întindere a dorurilor propriului suflet, ce atît de bine se unește cu aceea a cerului. Cine ești tu, călător de o clipă pe pămîntul tău, trăitor de o zi, cînd atîtea pămînturi umplu veșnicia deesupra?

O blîndă descurajare păru că învăluie sufletul lui Matei, care, cu trupul rămas pe paiele uscate, plutea în văzduh cu întreaga sa ființă nematerială. Ca la toți oamenii echilibrați, dar cu fantazia caldă, nimicnicia făpturei noastre față cu natura uriașe, era o cauză statornică de melancolie, iar pe de altă parte, scînteia ce arde în noi, facultățile noastre sufletești, un continuu îndemn de a trăi. A pricepe că nu poți pricepe și că nu ești în stare de-a împiedica împlinirea legilor firei, este deja interesant; dar a pricepe pentru ce nu poți pricepe, e minunat, fiindcă dacă ai putea înlătura pricina pentru care nu poți pricepe și care e parte în tine, parte afară din tine, ai pricepe totul! Viața e plină de durere și de farmec. Ce somn adînc doarme spațiul dintre stele! Între

fiecare stropitură de lumină din Calea Lactee sunt milioane de poște de singurătate. Și unde ne ducem noi, după moarte? noi, partea aceasta ce se desprinde din tiparul de acum? Nicăiri. Murim în noi înșine, cum mor făpturile unui vis, în vis[13]. Un car trecea pe drum, iar căruțașul cînta din fluier, singur. Închide ochii și dormi sub straja stelelor. Sașa e-naltă. Ca ce? Ca nimic...

Cînd deschise ochii din nou, cerul scînteia din luceferii săi ca din diamante.

— Micule, dormi?

— Nu, cucoane.

— Tîrziu să fie oare?

— Păi... cam pe la miezul nopții.

El se gîndi întru sine de ce oare nu doarme baciu. Cine știe ce-l muncește și pe el. Poate vorba cu Floarea.

— De unde știi tu că e miezul nopții?

— Da' cum, Doamne, să nu știu! că doar am petrecut o tinerețe întreagă la munte.

— Ei, după ce cunoști?

— După cer, coane. Că ajungi de citești în zodie mai ghine ca-n carte.

— Taci bre!... Ia spune cum citești.

— Păi ce dorești matale să știi?

— În ce zodie suntem acum?

— Păi suntem în luna lui cuptor — în zodia Leului.

— Poți să mi-o arăți pe cer?

Baciul își adînci ochii în stele și tăcu.

— O să fie cam greu, coane, că mergem spre sfîrșitul lunei. Luna și zodia: a trecut una, trece și alta. Eu acum văd zodia Fecioarei, a Cumpenei, a Scorpiei, a Arcașului și a Capricornului. Toate sunt de față. Dar a Leului a apus, bat-o vina ei... A ha, ha, uite-o coane!

— Unde-i, Micule? întrebă Matei, ridicîndu-se cu grabă pe un cot, parc-ar fi fost vorba de cine știe ce minune trecătoare.

— Păi cum să-ți spun eu matale... Uite colea, la mîna mea stîngă, luceafărul ăla de scapără scîntei...

— Da, îl văd, ăla de merge în prelungirea oiștei carului.

— Fă-te mai la stînga, jos spre marginea cerului, și ai să dai de altă stea, care strălucește parcă și mai și. O vezi, coane? E gata să apuie și ea.

— Da.

— Primăvara e ea minunată. În luna lui mai, gîndești, Doamne, că se sfărîmă în sufletul ei feciorese de tare ce arde.

— O văd.

— Aceea e steaua holdelor cînd dau în schic, iar cu cele dimprejurul ei alcătuiesc zodia Fecioarei. Acu de te lași matale și mai la vale, dai de patru stele de parcă nici nu se mai văd.

— Așa este.

— Acolo e zodia Leului. Cea mai mîndră, pe care ciobanii o cheamă „inima Leului", nu se vede de loc. Halal de cine se naște sub steaua aceea!

— De ce, Micule?

— Ajunge împărat.

— Da?... O fi „Regulus"...

— O fi. Cine se naște în zodia asta e plin de noroc.

Matei se gîndi, fără voie, la steaua și la zodia lui și-i veni pînă-n gură să-ntrebe pe baciu ce știe. Însă o temere ascunsă să nu-l audă vorbind rău de ele, îl făcu să tacă. Era cerul de o frumusețe nespusă; ceasul era tîrziu; vorbele baciului aveau o gravitate profetică. Dar biruind înrîurirea aceasta, se hotărî să întrebe.

— Cu mine ce-i, Micule?

— În ce lună ești născut matale?

— În septemvrie.

— Sărăcan de mine!

— Ce este? întrebă Matei mișcat.

— Părinții matale s-au cununat în postul Crăciunului!

Matei începu a rîde:

— Fii liniștit, omule, s-au cununat în cîșlegi, dar eu m-am grăbit să viu în lume.

— Păi matale ești născut în zodia Cumpenei... Și așa este, coane, cu zodia nu te poți pune: îți este scris să hii om drept.

— Iar bine, zise Matei rîzînd. Dar acum să-mi spui cum cunoști ceasul.

— Apoi lesne. Uite matale deasupra capului nostru, spre crivăţ. Vezi un ghiduş de luceafăr, de tremură subţiratec şi nu se mişcă niciodată de la locul lui?

— Da.

— Acu, pe stînga lui, vine Caru, iar pe dreapta Chirostriile. Amîndouă se învîrtesc toată noaptea împrejurul luceafărului din mijloc, din mîna stîngă spre mîna dreaptă. Şi dacă am zice, aşa de-o prubă, că bunăoară iarna nu mai este, vară nu mai este, cum cică ar hi pentru corăghieri pe ape, tot poate omul să ştie dacă-i postul Crăciunului, or al Sîntei-Mării că de-i în postul Crăciunului, Carul răsare dedesubtul luceafărului şi e cu tînjala-n jos, şi apune deasupra, cu tînjala-n sus; iar de-i în postul Sîntei-Mării, răsare din stînga cu tînjala în sus, şi apune la dreapta, cu tînjala în jos. Şi Chirostriile tot aşa se învîrtesc şi ele, pe partea cealaltă. Acu, de vrei matale să ştii ceasurile, iar la Car te uiţi, că de-i vară, el răsare tot în mîna mea stîngă, cu tînjala drept în sus; la miezul nopţei e cu tînjala de-a curmezişul, iar despre zori se întoarce-n jos. Iarna ne mai luăm şi după Cloşca cu pui.

Matei se uită rătăcit pe bolta senină. O adevărată ploaie de stele căzînd venea din cer. Calea robilor sticlea ca o pîrtie de zăpadă. Constelaţia Lebedei şi a Acvilei păreau a se deschide şi a lăsa ochiului drumul liber spre regiuni mai înalte. Aceeaşi taină fermecătoare peste tot! Un gînd rătăcitor despre mamă-sa îi adie prin minte şi parcă îi fu milă de steluţele ce alunecau în haos. Despre ziuă, un aer rece îl făcu să se ghemuiască în manta şi să-şi strîngă împrejur o mînă de paie mai mult, ca să nu-l pătrundă umezeala. Şi astfel adormi.

Cînd deschise ochii a doua zi, soarele era sus. Un senin încîntător se desfăşura privirei, pînă în slava cerului. Singur, străveziu, un nouraş ca de bumbac plutea prin aer. Oamenii erau deja în arie; maşina treiera, iar duba, încărcată prea mult cu snopi, huia ca o vijelie. Din cînd în cînd se auzea vocea lui Nae: „Încet, măă! că rupi maşina!“ Se făcuse de o hărnicie nespusă d. Nae, fiindcă, precum ziceau ţăranii, bija era pe vîrful şirei.

Cam ruşinat că-l apucase soarele dormind, Matei se dete jos şi se amestecă printre muncitori, cari, foarte firesc, se făceau că nu-l văd, şi lucrau nevoie mare.

XII

Dumineca viitoare se sculă de dimineaţă şi se duse în deal la cimitir. Nu era nimeni înăuntru. Cîteva vrăbii zglobii se coborau din sălciile singuratice şi se scăldau în ţărîna de pe morminte. Liniştea verei părea că înconjură locul acela de odihnă, cu respectu datorit morţilor. Pe mormintele lui Matei se vedeau: pe unul, florile vii, sădite de Saşa; pe cel proaspăt un mănunchi de nemuritoare de cîmp, flori albastre, ce mîngăiau pămîntul, aruncate cu prisos peste tot. Trebuie să fi fost tot ea, prietena tînără, care nu uita pe cei ce nu mai sunt. El rămase în picioare cu mîna dusă la gură, între tatăl său şi mamă-sa, şi, neputînd gîndi nici hotărî nimic, îşi şterse ochii şi se depărtă.

Din poarta cimitirului se vedea dincolo, pe vale, satul Comăneşti. Îi veni dor de Saşa. Porni într-acolo, să-i mulţumească. Dar oare nu era prea de dimineaţă? Ba da, dar întrebarea lui rămase fără răspuns. Mergînd, se gîndea la fondul de statornicie ce trebuie să fie într-o fire ca a Saşei. Mamă-sa o cunoştea bine, se vede, deoarece atîta îi vorbise de ea. Ce păcat că era hotărît să nu se însoare!...

Cînd ajunse la Comăneşti, dete de un argat care uda florile.

— Doarme cuconiţa, măi flăcăule?

— Da' cum o să doarmă pe vremea asta!...

— Dar cuconaşu Mihai?

— A ieşit. Dumneaei e la biserică, iară cuconaşu... e pe semne la cîmp.

Omul îi arătă drumul către biserică, unde ajunse după cîteva minute. De departe se vedea strălucind acoperişul de tinichea, iar în clopotniţe lemnăria

schelelor și clopotele înșile. În curte se jucau copii în iminei și cu cămășuța albă trasă peste ițari, iar la brîu cu bete. La ușe, săraci încovoiați pe cîte un băț; babe ghemuite pe pardoseala de cărămidă; copii mici ce se jucau cu cîte un măr. Biserica era de zid, încăpătoare, zugrăvită cam de mult, dar încă cuviincioasă. Catapeteazma, înnegrită de fum, era garnisită, la icoanele mari, cu perdeluțe albe; iconostasul era îmbrăcat cu fir; pe măsuța din mijloc se vedeau farfurioare cu colivă, străchini cu mere și prune, ce propteau la rădăcină o lumînărică; prescuri, gărăfi de vin, mănunchi de gălbioare și indrișaim. În strana din stînga, cînta un dascăl, iar cea din dreapta era goală, fiindcă acolo șezuse Comăneșteanu, tatăl Sașei. În dreapta altarului sta în picioare un hagiu, îmbrăcat în anteriu, cu lanțul ceasornicului după gît, cu un inel strașnic în deget, făcînd cruci peste cruci, cu mîna roată prin aer, iar capul veșnic în mișcare. El izbucnea din cînd în cînd în rugăciuni: „binecuvintează stăpîne“, ori „Doamne miluiește, 'oamne miluiește,' 'mne miluiește!...“, ori pufnea pe nas, spre a ține isonul, cîte un „imn!...“ ce zbîrnîia minute întregi. El ducea cădelnița de la o ușe la alta a altarului; el zicea *Tatăl nostru*; el era, în sfîrșit, stîlpul bisericei. Și toate astea, gratis, doar numai fiindcă tată-său fusese la Ierusalim.

Lumea în biserică sta împărțită în două: femeile, singure, deoparte, în coadă, de la ușe pînă la jumătate locului, iar bărbații, singuri, în frunte. Femeile măritate, cu pieptănătura cu conci roșu și peste cap cu năframă albă, stau mai toate în genunchi; fetele mari cu flori de tîrg la cap, cu obrajii dați cu roșu, cu fuste de stambă cu pucheței, ce le veneau pînă la glezne, stau mai mult în picioare, cînd veneau. Bărbații cu căciulele mițoase trîntite jos, cei mai mulți cu plete lungi pe spate, unii rași pe frunte, stau drepți, ascultînd slujba cu smerenie. Ei se dau la o parte cu respect din mijlocul bisericei, făcînd roată împrejurul Sașei și al fetelor.

Matei rămase lîngă ușe. În primele momente mirosul de tămîie îi aduse aminte de înmormîntarea

mame-sei și parcă i se urcă la cap, făcîndu-l să sufere. Puțin cîte puțin, însă, se deprinse cu el și sfîrși prin a asculta cu plăcere toată liturghia.

După biserică, Sașa se înclină ușor către oameni:

— Bună dimineața.

— Sărutăm mînele.

Apoi se opri să mai întrebe pe una de un copil bolnav, pe alta dacă a melițat cînepa, pe o a treia s-o cheme la curte, pînă ce, spre ușe, dete cu ochii de Matei:

— Tiens! c'est vous?

— C'est moi.

Acest fel de a vorbi în gura ei era nefiresc, și se vedea bine că ascundea o stîngăcie. Fetele îl scuturară de mînă, cu cotul în sus, după cum scria la pravila guvernantei miss Sharp. Ieșiră cu toții din curtea bisericei, cu lumea după ei, și se îndreptară spre casă. Sașa se făcuse roșie, rîdea, se-ntrerupea în vorbă, plecîndu-se spre Matei, care era de partea cealaltă.

— Stai să dejunezi cu noi, nu-i așa?

— Nu se poate.

— Da' de ce nu se poate?

— Fiindcă n-am lăsat vorbă acasă.

— Ce-i mai lesne, trimit eu un om să spuie... dulcei Aglaie că nu vii.

— Nu... azi e duminică, nu șade bine să-i las singuri.

— Vine și prefectul.

— Un cuvînt mai mult ca să nu rămîi.

— De ce?

— Așa. Pe mine mă așteaptă dulcea Aglaie, la dumneata vine dulcele prefect...

Sașa bufni în rîs:

— Zău așa, vecine: n-ai nici un haz.

— Ba nicidecum, zise Matei, pe jumătate glumind și pe jumătate serios.

— Ba nu, zău, nu vrei să rămîi?

— Nu pot astăzi. Poftește-mă altă dată, și viu cu plăcere. Bineînțeles, fără prefecți.

— Nici vorbă, zise Sașa, trecînd în spre partea lui și luîndu-l de braț. Da' cafeaua stai s-o iei cu noi?

— Am luat-o deja, însă stau. O să m-apuce soarele...

— Nu-i nimic: te trimitem cu trăsura.

În cerdac, la umbră, Turică aduse cafeaua, zîmbind bucuros lui Matei.

— Poftiți cafea, cuconașule?

— Nu, mulțumesc.

— Că doar e făcută de cuconița noastră „în prisoană".

— Știe cuconașu, zise Sașa iritată; lasă tava pe masă și du-te de-ți caută de treabă.

Turică zîmbi cu supunere și se retrase.

— E supărător cu prostiile lui; toată ziua îndrugă la radicale. Alaltăieri era furios pe bucătăreasă că nu știe să facă „ardevruri" tocate. De unde i-o fi intrat în cap că pătlăgelile tocate sunt hors-d'oeuvre.

Apoi întorcîndu-se spre Matei, cu grația ei senină:

— Zău, nu vrei să iei nimic?

— Bine, să iau ceva, ca să-ți fac plăcere, dar ce?

— Orice vrei.

— Dar poate miere, zise el.

Rîdeau amîndoi aducîndu-și aminte de data trecută. Matei se uită la ea încîntat de îndemînarea cu care se mișca. Ea purta o rochie de fular alb cu o cingătoare de panglică, ce-i cădea pe o parte, în două lungi capete. Cînd trecea pe lîngă dînsul, stofa îl atingea peste genunchi, cu mlădieri parfumate. I se părea că nu văzuse nici o rochie mai bine croită și mai simpatică. Ar fi vrut să puie mîna pe capătul panglicei și s-o mîngîie. Sașa se așeză jos în fața lui.

— Mary, adu tablele, te rog.

Fetele se repeziră amîndouă s-aducă cutia cu tablele.

— Nu știi cît semeni cu o floare!.., zise Matei deodată.

— Vai, vecine, ce compliment!

— Adevărat; ar fi fost mai bine să tac, însă mi-a venit așa de firesc! Semeni în adevăr cu o floare. Hainele par astăzi că au crescut pe dumneata, cum cresc foile crinului din el însuși.

Ea se făcuse roșie de plăcere și se opri din pregătirea cafelei, împingînd ușor ceașca departe de dînsa. Apoi se plecă în jos și se uită la rochie.

— Îți place? E simplă, nu așa?...

— Minunată!

Fetele se întoarseră cu cutia cu table și se puseră să-și bea cafeaua în liniște.

Sașa întinse tablele pe masă și-i arătă cum se așează pietrele, cum se aruncă zarul, cum umblă jocul, cu înlesnirea unui adevărat stîlp de cafenea. Dar ochii ei adînci aveau o privire atît de preocupată, încît se vedea, din genele lor, ce se mișcau gînditoare, că mintea e în altă parte. Gura zîmbea, umedă de fericire. Mîna stîngă, cu care arunca zarul, tremura. Cuburile săltau afară din cutie, iar Matei se pleca să le adune. Ea le trecea în mîna dreaptă, dar nici cu aceasta nu izbutea mai mult.

— Pardon!... Nu știu să mai arunc...

După un minut iar sări zarul, căzînd pe scînduri.

— Da' ce faci, maman? zise Mary, uitîndu-se la ea cu mirare.

Ea, disperată, își duse mîinele la ochi, roșie și respirînd cu greutate. Părea că rîde, însă batista-i se udase de lacrămi. Fetele se uitau una la alta, neliniștite, iar Matei zîmbea, fără să priceapă ce e. Sașa se sculă de pe scaun și, grăbită, intră înăuntru. Surorile ei se luară după dînsa. Ea intră în odaia ei, unde căzu pe o sofa, cu batista tot la ochi, plîngînd.

— Maman dragă, ce ai? Victorio, adu flaconul de pe masa mea. Maman, ți-e poate prea cald?...ce ai?...

Binișor, ea își luă mîinele de la ochi și respiră din plin.

— N-am nimic, dragă... Am amețit. Poate că-mi e prea cald. Du-te, te rog, de stai cu Matei. Victoria o să mă ajute să mă schimb.

— Să chem pe Manda?

— Nu, fetițo.

Mary ieși, nesigură, și veni în cerdac, la Matei. În urma ei, Victoria intră repede la Sașa, gîfîind și gata să plîngă și ea. Sașa sta tot jos, uitîndu-se drept înaintea ochilor.

— Ţi-a trecut, maman dragă?

Glasul fetei era atît de mişcat, încît soră-sa păru a reveni la cele dimprejur.

— Mi-a trecut fetiţo. Vino-ncoace.

Victoria se aşeză în genunchi lîngă sofa, iar Saşa îi luă capul în mîni şi i-l sărută cu o adevărată frenezie. O putere neţărmurită de simpatie, de iubire de lumea întreagă îi răsări în suflet, şi parcă, strîngînd în braţe capul fetei, mulţumea o nevoie fizică de a mîngîia pe cineva. După cîteva momente se sculă veselă rîzînd:

— Mi-a trecut, haidem.

În fugă, îşi netezi părul la tîmple, muie o batistă în apă şi-şi răcori obrazul, apoi ieşi. Se duse, zîmbind, drept la locul ei de mai-nainte. Matei se uită la ea, mirat şi oarecum nedomirit de ceea ce se întîmplase. Ea nu îndrăznea să-şi ridice ochii spre el.

— Sper că nu eu sunt cauza...

— Nu, nu, nu: mi-a venit un fel de ameţeală... de care nici eu nu-mi dau seamă. Poate fumul din biserică... căldura... În sfîrşit, a trecut.

Pe cînd ea vorbea, un docar cu doi cai frumoşi intră pe poartă.

— Haiti! Prefectul, zise Damian, sculîndu-se şi voind să fugă.

Saşa se întoarse cu privirea către poartă.

— Nu te speria, nu-i prefectul, zise ea rîzînd. Fetelor, ştergeţi-o!... cît mai e vreme.

Fetele înţeleseră şi se făcură nevăzute.

— Tănase Scatiu, cu caii luaţi de la Otopeanu.

Trăsura se opri înaintea scării şi, în adevăr, Tănase Scatiu se coborî, dînd hăţurile în mîna vizitiului. Caii erau minunaţi: cu picioarele dinainte înfipte departe în nisip; cu capul sus, muşcînd din zăbale; cu hamurile de argint, înhămaţi la o trăsură elegantă: erau de un stil desăvîrşit. În coada trăsurii însă, sta un ţărănoi, încălţat cu ciubote, în spinare cu un palton de-a stăpînu-său, ros şi ieşit de soare, iar în cap cu o pălărie înaltă, ce-i venea pînă peste urechi, soioasă şi zdruncinată ca o veche braşoveancă. Aceasta da de gol totul: se vedea că trăsura şi caii trebuiau să fie

cumpăraţi la mezat, or luaţi amanet, de la vreun om cumsecade — altfel n-ar fi fost aşa de corecţi la un stăpîn care avea o asemenea prubă de vizitiu.

Scatiu era îmbrăcat cu un soi de halat de dril, care, în gîndul lui, era făcut ca să-l apere de praf şi totodată să răpuie lumea de ghiduşie. Matei înţelese dintr-o aruncătură de ochi pentru ce unchiu-său îl găsea mitocan.

Tănase se aşeză pe un scaun, picior peste picior, şi începu a se freca pe frunte cu batista.

— Ptiu!... da' cald e, nenişorule!... Că i-am zis lui Iorgulescu: nu te duce, Guţă... ce să ne ostenim noi caii pentru o rablă ca Panaitopulo! Dar e de un antet-man, domnule!...

— Ei, l-aţi ales? întrebă Saşa.

— L-am alesără.

— Bine-aţi făcut.

— Eu unul nu eram de idee. Panaitopulo, dipotat! Un prost, un ăla! Să mai lase locul şi la alţii, că acuma e vremea tinerilor. Uite, d-nul Matei, bunăoară; eu, un altul ca mine...

— O să-ţi vie vremea şi dumitale, zise Saşa, zîmbind. Da' frumoşi cai ai.

— Vă place?

— Îmi plac mult.

— O mie cinci sute de franci. Numai hamurile fac mai mult, zise el, îngîmfat de mulţumire.

— Adevărat.

— Ei, aşa-i cu boierimea noastră: ia bani cu dobîndă ca să petreacă la străinătate, şi cînd la plată, tufă. Noi stăm colea şi ne roadem din unghii, ca să le plătim arenzile, iar creditorii dumnealor le vînd averile la mezat.

— Ia lasă, d-le Tănase, că tot dumneavoastră sunteţi creditorii.

— Coană Saşo, să mă bată Dumnezeu dacă aveam să iau un ban. Cît am ţinut moşia lui, da... nu mă dau la o parte. Aveam un samsar la Bucureşti, care, numa ce-mi da o depeşă: „Tănase Sotirescu, Vlădeni. În curînd apa la moară“. Emediat mă porneam la gară, şi numai aşa, ca din întîmplare, treceam pe la

Fialcowsky, unde Costică Otopeanu șopăia prin toate colțurile cu cămătarii. Cum mă vedea, îmi sărea de gît. „Ce noroc! cîtă plăcere!" Eu mă făceam niznai. Numa ce mă scotea afară, mă urca în muscal și haide! N-avea lescaie în buzunar, dar muscalul, muscal. Și numa începea vorba: „că, nene Tănase, să-mi dai cinci mii de franci". „N-am, coane Costică!" „De, găsești dumneata la un bancher, și să ți-i oprești din cișt..." „Doar așa". Și numa rămînea la Bolivard[14] iar eu, nentule, vira prin Lipscani cu trăsura boierului, cumpăram mamei cele de trebuință, și peste o jumat' de ceas mă-ntorceam. „Ei, ai găsit?" — „Chipurile am găsit, dar mi-e și rușine să vă spun cu cît". — „Cu cît o fi". — „Un afurisit de jidan din Hanul cu Tei: cere 17 la sută și zice că la un boier ca d-voastră nu dă mai puțin de zece mii de lei..." În sfîrșit, ce să mai încurc vorba, cînd îi eram arendaș, îl ciupeam; dar de astă dată, nimic.

După aceea tăcu și păru a se gîndi. Matei și Sașa se uitau la el.

— Îmi pare rău.

— De ce? îl întrebă Sașa.

— Trebuia să-l lucrez mai bine.*

— Nu ești mulțumit?

— Bine, coană Sașo, nu vezi că l-au mîncat alții... Nu era mai bine să-l pui eu în pungă, că mi-am trecut o viață întreagă muncind pe pămîntul lui?

— Tocmai de aceea, eu credeam că ar trebui să ai milă de el, tocmai fiindcă ai făcut stare pe moșia lui.

Tănase Scatiu plesni din degete și șuieră ca un șarpe:

— Boierii, boierii, cum se apără!... E he! s-au dus vremurile alea. Acuma chimiru! Ai bani? ești boier; n-ai bani? poți să fii coborît cu hîrzobul din cer, tot degeaba. Este?

Matei, căruia era adresată întrebarea, dete din cap, parc-ar fi zis „mai încape vorbă".

— Eu, neaca să-mi trăiască, urmă Scatiu, că de

* Dintr-o vădită greșeală de tipar replica lipsește din ediția 1922. Deoarece ea există în *Conv. lit.* și ed. 1897, 1914, textul a fost restabilit (n.e.).

lume puțin îmi pasă. Moșia mea, caii mei. Cînd îmi vine gust de lume, pune, Costeo, caii la trăsură și la gară, băiete. Este?

— Este.

— Ba Brăila vrei? iote-o Brăila; ba Drăgaica Buzăului vrei? iacăt-o colea; ba București să zicem că vrei? du-te, băiete, la București. Parale să ai, că destracții se găsesc ele. Este?

Matei pufni de rîs, dar se încercă să pară firesc, neascunzîndu-se de Scatiu.

— Eu nu-i spui dumneaei tot așa?

Sașa se uită la el cu mirare, gata s-o umfle rîsul și pe ea.

— Îmi spuneai mie?!..

— Se-nțelege. Brăila vrei? uite Brăila; Bucureștii să zicem că vrei? poftim la București. Ce atîta jale fiindcă Otopeanu și-a vîndut trăsura la mezat! Cel puțin acuma a intrat în mîna unui om care știe ce vrea să zică trăsură și cai.

— Este? întrebă Tănase mulțumit.

Sașa rîdea, cu mîna la gură, parcă se temea să nu supere pe Scatiu. Acesta, încîntat de succesul ce avea, vroi să urmeze:

— Ba poate o să mă-ntrebi de ce i-am cumpărat.

— Da' nu te-ntreb, frate, zise Matei foarte serios.

Scatiu rămase un moment cam nedumerit. Apoi, înțelegînd că celălalt vrea să rîdă de dînsul, se făcu roșu.

— Adică cum vine vorba asta? mîrîi el.

— Ei, hai să zicem că te-ntreb.

— Am înțeles. Adică dumneata vrei să m-aduci peripizon... parcă eu sunt prost și nu-nțeleg.

Matei se prăpădea de rîs.

— Să te-aduc... ce?

— Lasă că știu eu.

Apoi vroi s-o întoarcă și el pe glumă:

— Poftim de vezi ce-nvață dumnealor în străinătate. Diploma, domnule, să-ți văd diploma!... Ce-mi umbli dumneata cu fanfleuri de astea.

Matei rîdea din ce în ce mai tare, iar Scatiu de asemeni, părînd că are și el drept la rîs. Sașa își mușcă buzele, ca să nu aibă aerul că ține parte lui Matei.

— Domnule Tănase, vrei să iei ceva?

— O dulceață, cuconiță, cu plăcere.

Își luă dulceața și voi să plece. Matei îl rugă să-l ducă și pe el acasă, ceea ce Scatiu primi bucuros, fiindcă putea astfel să-i arate caii.

Cînd își luă adio de la Sașa, aceasta îi zise încet:

— Mihai nici nu te-a văzut... Puteam să te trimitem cu trăsura noastră...

— E prea cald, și-ți ostenesc caii degeaba.

— Cînd mai vii pe la noi?

— Cînd vrei; dacă nu e prea curînd, și diseară pot veni.

— Foarte bine, te așteptăm diseară.

XIII

Cînd Tănase Scatiu ajunse acasă, trase cu trăsura drept la grajd și propti caii în fața unui morman de gunoi. El însuși stete față la deshămarea „harmăsarilor".

Într-o curte mare, se întindeau șireaguri de case de nuiele lipite cu lut; șandramale de scînduri; coteețe de găini; hambare; două puțuri cu furcile strîmbe și cu jgheaburile sparte, așa că noroiul era de-a pururi în ființă; o bucătărie povîrnită pe o rînă; grajdul cailor, de nuiele nelipite, acoperit cu stuf; o porumbărie într-un picior — în fine, tot felul de acarete, făcute în pripă și pe ieftin.

În mijlocul curții, două perechi de boi stau cap la cap; la umbra hambarului un buhai bătrîn rumega; pe vîrful gunoiului rîcîia o turmă de găini, cu un cocoș moțat; în noroiul de la puțuri se tăvăleau trei porci; la ușa bucătăriei, o țărancă da de mîncare la curci. Argații umblau a lene, de-abia trăgîndu-și ciubotele după ei. Căldura și un ciocan, două de rachiu mai mult îi moleșea cu desăvîrșire.

Tănase intră în casă. Un miros de crîșmă îl luă de la ușă. În adevăr, într-o cămăruță lipită cu lut pe jos, mamă-sa „boteza" rachiul. Un argat scotea spirt dintr-un poloboc și-l vărsa într-o curătoare, amestecîndu-l cu două părți apă. Coana Prohira, cu un tistimel dezbrobodit pe creștetul capului, cu o rochie de stambă murdară, sta pe un scăunel de lemn, ca nu cumva argatul să guste vreo picătură de băutură. Dumneaei însă se credea obligată „a-și face o idee. de fiecare hîrdău de rachiu. La fiecare gustăreală" strîmba din nas și scutura din umeri.

— Măă!... că tare mai e cătrănit, bată-l Dumnezeu!

— Să mai punem oleacă de apă, coană.

— Păi vorbă-i: pune apă; că le face rău dacă o fi prea tare.

Țăranul mustăcea și vărsa mereu la apă.

— Eu zic, coană, să le dăm mai ghine apă proaspătă, că-i mai sănătoasă.

Coana Prohira rîdea:

— Bată-te Dumnezeu de bețiv, că tot catran ai vrea să bei...

— Păi cine-i ăla să lase lucru bun. Măcar și matale, cînd te apucă beteșugul, tot la lucru tare te tragi.

— Ba vezi că m-oi lăsa să mă doboare boala.

— D-apoi boala matale aș vrea s-o am eu...

— Pedepsi-te-ar Dumnezeu, dacă-i așa...

— Ba că chiar așa, numa leacurile să mi le dea.

— Da' ce, mă, vrei să beau drăcoveniile ce aduce procopsitu de fii-meu?... Apă de vacs, apă de Buda[15], apă de naiba, tot apă și iar apă.

— Ba ca să zici!

— Eu îmi știu leacul: buruienile mele... Să nu-ți uiți vorba, ia du-te de mi le adu... Știi unde sunt: sub pat, la perete. Sunt două sticlușoare, una mai mare și una mai mică. Pe cea mai mică s-o aduci.

Argatul ieși.

— Mă, mă!

Omul își întoarse capul spre ea.

— Să nu te împingă aghiuță să-ți vîri pliscul în sticlă.

— Păzească sfîntu!

— Eu atîta îți spui.

Dînsul se duse drept la clondir, și, cum ședea în genunchi lîngă pat, cu fața spre perete, puse sticla la gură și supse cît ce putu. Apoi își șterse mustățile

cu dosul mîinei, puse dopul de cocean de porumb la loc şi se întoarse.

Coana Profira se uită în zare la sticlă şi apoi la argat.

— O să te fure sfinţii, Eremio.

El se făcea că n-aude. Dînsa duse sticla la gură şi dete ochii peste cap.

— Parcă-mi merge la inimă, maică.

— O hi pelin, coană?

— Ce pelin! Rachiu de drojdii curat, cu o leacă de izmă, de-ţi ia durerea de la lingurică cu mîna.

Omul nu mai zise nimic, deoarece opinia lui era deja formată, ci aşteptă să ducă sticla la loc, cu nădejde de a se întări şi mai mult în opinia de mai sus.

Aceasta era starea lucrurilor în cămară, cînd intră Scatiu. El se rezemă cu mîinile de uşorii chilerului şi se uită înăuntru.

— Da' ce faci, mamă, azi, duminica? de ce nu te odihneşti?

— Apoi da, să mă odihnesc... Da' de m-oi odihni eu, cine o să muncească? bagabonţii ăştia? că dumneata acuma de politică te ţii, pentru stricatul de Panaiotopulo...

— E, e, destul. Vezi mai bine că te dă de gol sticla aia.

— Care sticlă, ce sticlă?... sticla cu doctoriile?

— Ia mai slăbeşte-o cu doctoriile, că te-ai buhăvit.

— M-am buhăvit eu?... Nu ţi-e ruşine obrazului, potca lumei, să-mi vorbeşti mie aşa! Da' de aia te-am făcut şi te-am crescut eu, mă?

— Da' eu îţi zic pentru binele d-tale.

— Să te ia dracu, că mai bine te făceam mort, păcătosule.

O ploaie de ocări triviale se prăbuşi din gura ei asupra lui. El înălţă din umeri şi intră la el în odaie.

— Iar s-a îmbătat.

Dînsa ieşi în curte şi începu să strige împotriva lui, că a pus mîna pe averea de la dumnealui, că o ţine ca pe o slugă, că ea se duce în lume, şi cîte de toate. Cîţiva băieţi se uitau la ea de la poartă, şi rîdeau. Ea scuipa spre ei.

După ce batjocori pe toată lumea, intră în casă, mătăhăind, şi se culcă.

Scatiu se dezbrăcase şi el şi se aruncase pe pat.

În odaia lui, cu ferestre mititele şi cu perdeluţe de stambă roşie, atîrnau de cuie: frîie, căpestre şi biciuri de tot felul, o jiletcă cu mîneci, aninată de un colţ, vreo două pistoale, o puşcă şi o geantă; pe jos o pereche de cizme de vînătoare, nişte pantofi cusuţi în canava — şi-ncolo, lutul udat, ce ţinea răcoare.

Întins pe pat, Scatiu se gîndea la Tincuţa. Tinereţea şi frăgezimea fetei aprindea mintea flăcăului bătrîn. Ce n-ar fi dat s-o poată lua de nevastă! Conu Dinu Murguleţ îi datora 30 de mii de lei şi părea a nu se grăbi să-i înapoieze. La ideea banului, entuziasmul lui pentru fată părea a mai scădea. Lucrul de căpetenie era: să pună mîna pe bani şi pe fată. O tuse seacă îl făcu să se ridice pe un cot şi să înjure. Răsuci o ţigare, vorbind singur, şi luă o pană după sfeşnic şi-şi frecă ţigareta; apoi se răsturnă din nou în pat, sorbind fumul cu lăcomie.

Afară, pe prispă, se auzeau glasurile mai multor ţărani, ce vorbeau tărăgănat.

— Că nu-i, măi, bine Petreo; de la hotărnicia veche, a lui Mavru. El se scoală cu pritenţiele după hotărnicia cea nouă.

— A'nginerului judeţului, naş Gheorghe?

— Păi cum.

— Da' ăla nici nu ştie să măsoare.

— Păi cică aia-i măsurătoare dreaptă.

— O hi, mă, că dracu-i meşter.

Tănase Scatiu îi auzea din pat şi turba de mînie. I-ar fi împuşcat ca pe nişte cîini, dacă nu i-ar fi fost frică de juraţi. Se sculă binişor şi se duse să se uite la ei de pe fereastră. Erau cei mai dîrji din sat. El îşi îmbrăcă laibărul de dril şi ieşi la ei. Clocotea de mînie, dar se stăpînea.

Ţăranii se sculară cu toţi în picioare, cu căciula în mînă.

— Bună vremea, oameni buni.

— Sărutăm mîinile, boierule.

— D-apoi, ce doriţi de v-aţi sculat pe vremea asta să veniţi la mine?

— Apoi ce să dorim, coane? sănătate dorim.

— Sănătate să dea Dumnezeu. Alta?

— Păi ia, hîrtia asta...

Unul din ei scoase din sînul cămăşii un mototol de basma, şi, desfăşurîndu-l cu mîinile lui crăpăcioase, dete de o citaţie.

Tănase se făcu roşu.

— E o „cetaţie" zise el. Nu ştiţi dumneavoastră că aşa am vorbit: să ne căutăm fiecare dreptatea la judecată.

— Păi ghine, coane, aşa ne-a fost vorba?... zise cel mai bătrîn dintre ţărani. Noi ţi-am spus că la judecată nu mergem. Mai ghine-ţi facem vo povară...

— Păi ce povară să-mi faceţi, oameni buni?... că dumneavoastră nu le împliniţi nici pe cele vechi.

— He! păcatele noastre, d-apoi cine-ţi munceşte pămîntul, coane?...

— Banii mei, bade.

— I-auzi, mă, zise unul, eu pînă azi n-am pomenit ban de la el.

— Tacă-ţi gura, mă, Leftere, ziseră cu toţii.

Scatiu se uita la el pe sub sprinceană. Îndoi hîrtia şi vru s-o dea înapoi ţăranului de la care o luase.

— În sfîrşit, luaţi-vă „cetaţia", şi mai bine aşa: la judecată nici eu nu vă-nşel, nici dumneavoastră nu mă înşelaţi.

Ţăranul nu vru să-şi ia citaţia înapoi.

— D-apoi parcă n-o să ne judece tot boierii.

— Corb la corb nu-şi scoate ochii, adaugă Lefter.

— Ci tacă-ţi gura, mă nea Leftere.

— A băut un păhăruţ la grec.

— Ba n-am băut nici de fel, da' ce umblă să ne ia pămîntul!...

— Aşa este, ziseră mai multe glasuri.

Cei din frunte, mai bătrîni, căutau s-o ia mai pe domol.

— Noi, de la hotărnicia vechie n-am fost supăraţi de nimeni, strigă Lefter, în mijlocul ţăranilor; ce vine el acuma să ne ia pămîntul!

— Mă, da' iute te-ai făcut, bade Leftere, zise Scatiu, roşu de mînie, dar tot căutînd să se stăpînească.

— Iute m-am făcut, că umbli să ne furi pămîntul, tîlharule!

Vreo cîţiva ţărani îl luară de spate şi-l deteră la o parte.

— Să nu-ţi calce chiciorul pe ogorul meu, că te zburătuiesc! strigă Lefter.

— E băut, coane, să nu-ţi fie cu supărare.

— Lasă c-o să-l învăţ eu minte!... Ei, ce mai vreţi de la mine?

— Apoi să nu ne iai pămînturile, sărac de maica noastră, că ne laşi copchiii pe drumuri, coane.

— Ce-o să vă fac eu, moş Stoico! Pe planurile mele de hotărnicie aşa stă, că grindul de la Cucuieţi pînă la heleşteu este al statului; eu sunt dator să apăr averea statului, că altfel o plătesc din buzunarul meu.

— D-apoi statul de ce nu s-a mai sculat pînă acuşica?... el nu ia de la noi, el ne dă, că de aia-i stat.

— O fi... Cine v-a mai băgat în cap şi asta?

— Apoi cică o să vie poruncă de la guvern să ne împartă toate alea.

— S-o aştepţi, moş Stoico.

— Păi noi nu ştim, coane: omul fără carte e ca vai de el; da' aşa s-a zvonit, a venit cică de la Rosia poruncă să ne împartă pămînturi.

— Să vă împartă pămînturi!... Grele vremuri am ajuns, să-ţi spui drept! Da' dumneata ai primi, moş Stoico, să-ţi împartă pămîntul? ai primi să-ţi ia fata şi muierea; să-ţi împartă aşternutul; să-ţi ia oala de la foc; să-ţi împartă boii de la jug, că dumneata ai patru iar beţivul ăla care mă-njură n-are nici unul, fiindcă i-a băut.

— Da, or am băut banii tăi, mă calicule, zise Lefter de la o parte.

— Să-ţi tacă gura, hoţule, că te împuşc! răcni Tănase la el.

— Ia mai ţine-ţi gura, mă Leftere, ziseră mai mulţi.

Lefter tăcu. Scatiu, simţindu-se ascultat, urmă:

— Ţi-ai împărţi boii cu el, ha?... Dă-i şi lui doi boi, că el n-are şi „mneata" ai patru, ha?

Scatiu se uita la el și cu coada ochiului la cei de primprejur, mulțumit de efectul ce făcea. Stoica își trecea cu dosul palmei pe cotoarele de mustăți:

— Păi dacă e să-i dăm doi lui Lefter, coane, eu nu am decît patru, iar matale ai o cireadă întreagă: dă-i și lui, săracul.

Bătrînul Stoica mustăci, pe cînd ceilalți se foiau între ei, neîndrăznind să rîdă.

— Eu, lui Lefter, boi?... șoricioaică, zise Tănase, avînd aerul de a glumi. Mergeți cu Dumnezeu, oameni buni, și la ziua înfățișărei veniți la judecată, că-i numai de formă, ca să nu m-apuce statul.

— Mai rămîneți sănătoși, coane, da' noi la judecată nu venim, și nici judecata să nu calce pe la noi, că nu e bine.

Tănase intră înăuntru, cu citația în mînă, iar ei se depărtară, vorbind și dînd din mîini.

— Ai dracului, mi-au lăsat „cetația"... Bre! a ajuns țăranul mai șiret ca boierul, zise el, ca morală.

Șezu pe marginea patului și se gîndi fumînd. După cîtva timp intră mamă-sa, spășită și necăjită, și merse de se așeză pe un colț de scaun, fără a zice nimic. El se uită la ea mișcat. Cît putea bădărănia lui să îngăduie sentimente înalte, ele erau pentru babă. Îi ierta toate celea, pînă și beția, fiindcă, de, „o mamă are omul".

— Ei, ce ai de te-ai supărat așa?

Ea da din cap și-și frîngea mîinile, zbîrcind din gură ca un copil ce stă să plîngă.

— L-am auzit... pe Lefter... nu l-ar mai răbda pămîntul...

— Ei!... și de asta te-ai necăjit atîta?

— Cum să nu mă necăjesc, maică!... Auzi dumneata, țăran obraznic!

— Era beat.

— Beat, ha?

— Apoi beția o să puie capăt la multă lume, zise el cu înțelesuri.

— Așa zău, beția. Beau, bată-i mama lui Dumnezeu, de sting pămîntul.

După aceea se sculă în picioare și se apropie de el cu mare taină.

— Tănase!...

— Ei, ce-i?

— Oare să nu-și vire coada și „fodulul"?

Aceasta era porecla lui conu Dinu.

— Ia tacă-ți gura, maică.

— Iaca tac, zise ea repede, ducîndu-se din nou pe colțul scaunului.

— „Fodulu" dacă ar putea și-ar plăti datoria.

— La sfîntu așteaptă. Te-a găsit pe dumneata prost și-și joacă calul cum îi place.

— Ce face?

— Chiar așa. Te ține cu vorba să-ți dea fata. Parcă cine știe ce mai sculă. Fete pentru dumneata cîte poftești...

— Oleo!... Să nu mă facă, că-i vînd și cenușa din vatră.

— Să i-o vinzi, procopsitului, că-i cu coada în sus ca o capră rîioasă... Acu a mai venit și lingoarea de nepotu-său și nu mai încapi de ei.

— Doftorul cel mare!

— Doftor, ăla?... Nici pe Cotei din curte nu i l-aș da în seamă. Eu zic să-i pui „sifestru".

— Ba vezi că nu.

— Să-i pui „sifestru", și să-l văd eu venind colea, la mine, și tipărindu-mi mîinile și pe o parte și pe alta, și eu să-i spui: „Nu putem, nu putem". Cioclovina dracului!... Că d-aia mi-am ros eu palmele, muncind cu răposatu tată-tău, ca să strîngem bani, să le dăm lor, și ei să ne facă mutre... Acuși să te duci și să-i pui „ezecuție."

— Ei, încet, încet.

— Ba nici un încet.

— Zi să-mi dea de spălat.

— Bate-i-ar Dumnezeu de calici înfumurați.

După cîteva minute, intră jupîneasa Lița, o dudană de muiere cît un munte. Ea aducea un lighean de aramă, cu ibricu de apă în mijloc, o cutie de tini-

chea cu o coajă de săpun, şi, pe umăr, un ştergar de ţară. După ce aşeză totul pe un scaun, îl aduse dinaintea lui Scatiu şi-i turnă să se spele.

XIV

Matei se ducea la Comăneşti mai în toate zilele. Se obişnuise aşa de mult cu drumul acesta, încît, cînd îşi mai aducea aminte de vorbele mame-sei şi încerca să mai puie frîu plăcerei de a vedea pe Saşa, i se părea că-i lipseşte ceva. Dar atunci îşi zicea că e dator să se ducă, tocmai ca s-o cunoască mai bine.

Într-una din aceste zile de cuminţenie, pe cînd rătăcea singur, călare, pe marginea moşiei, se opri la bostănăria unui lipovean.

Aşezată în mijlocul cîmpului, pe malul unui iaz de moară, coliba străjuia un drum mare, întinzîndu-şi umbrarul deasupra grămezilor de pepeni. Lipoveanul cu femeia şi cu două fete încărcau un car cu fîn. Îndată ce-l văzură, veniră la el. Omul, cu capul gol şi cu cămaşa roşie peste pantaloni, se apropie de el şi-i sărută mîna; femeile de asemenea. Apoi una din ele alergă înăuntrul colibei şi veni cu un fund curat şi un ştergar, pe cînd lipoveanul scotea dintr-o groapă un pepene enorm, pe care-l tăie pe fund. Pepenele era minunat. Cu custura înfiptă în miez, lipoveanul i-l aşeză dinainte, şi apoi se dete la o parte.

El rămase singur, uitîndu-se pe cîmp. Soarele apunea în dosul colibei, luminînd pieziş miriştele roase. Cît vedea cu ochii, nu întîlnea decît pete gălbui de oarze secerate, ori suhaturi bătăturite, pe care ici şi colo rămăseseră în picioare curnuţi zgribuliţi şi tufe de tirtani. Departe, pe drum, un vălătuc de praf părea că vine spre colibă, cu cine ştie ce cărăuşi în mijloc.

Un sentiment de pace neţărmurită, de oarbă supunere vremei ce trece şi îngălbeneşte pustiurile, da priveliştea locului. Parcă aşa trebuia să fie. Deprins acum cu firea ţăranilor, înţelegea mai lesne natura după oameni, decît pe oameni după natură. Fluierul

drumeţului ce noaptea tîrziu se întoarce acasă, şi în cîteva note chinuite spune înduioşarea omului, era harfa pustietăţei aceleia; chipurile liniştite ale cosaşilor răsfrîngeau lumina oarecum tîrzie a soarelui apunînd. Şi se simţi el însuşi cuprins de descurajare, uitîndu-se înainte. „O fi", această vorbă atît de românească îi veni în minte. Şi de la vorbă îl prinse gîndul soartei ţăranilor: ce buni erau că o primeau aşa cum era !... Îşi aduse aminte de hotărîrea de a le face şcoală, pe care era departe de a o aduce la îndeplinire. Înfipse cuţitul într-o felie de pepene şi se puse a scoate seminţele din alveolele lor îmbrumate de zahăr; ia, aşa te ia viaţa, cum ia o apă adîncă un pai şi-l poartă domol de la un cot al malului la un alt cot; apa curge, încetă, şi tu curgi cu ea, fără să poţi face ceva.

Vălătucul de praf se apropia, iar el se uita liniştit la drum. Era o trăsură cu doi cai. Cînd ajunse în dreptul colibei, i se păru că recunoaşte trăsura Saşei, şi, fără să se mai gîndească, sări de unde se afla şi făcu semn vizitiului să oprească. În acelaşi timp, de sub coşul trăsurei se ivi capul Saşei, care nu-l vedea şi, mirată, părea că vrea să cunoască cauza pentru care se oprea. Cînd însă recunoscu pe Matei, se dete jos repede şi veni la el cu mîna întinsă.

— Ce te faci pe aicea, omule?

El dete din cap, neştiind ce să răspundă.

— Uite, mîncam un pepene.

— Ce bună idee! Mi-e aşa de sete...

Şi fără să mai aştepte altă poftire, se aşeză pe bancă, îşi ridică pînă pe vîrful nasului vălul des cu care era acoperită, şi se puse să taie bucăţi mici de pepene şi să mănînce. Era încîntătoare. Ochii, privind spre el, rîdeau de fericire. Mîna, strînsă în mănuşe, apăsa uşor şi elegant pe minerul bietei custure.

— Cum ai ajuns pe locurile astea?

— Uite aşa. Da' vezi ce bun pepene? nu mai mănînci?

— Mulţumesc, am luat numai ca să-mi treacă de sete... Da, ia spune, cum te găseşti pe aici?

— Apoi, cum să mă găsesc... îmi era urît şi am ieşit să mă mai plimb.

— Aşa?... Va să zică la noi nu vii, fiindcă eşti ocupat, şi pe altă parte umbli singur pe cîmp, să-ţi treacă de urît.

— Umblu să-mi treacă de urît şi să-mi cunosc bine moşia.

— Da?

— Da. Apoi, „să-mi treacă de urît" e o vorbă. Eu, ca mulţi oameni, fug de urît, dar în acelaşi timp am nevoie cîteodată de singurătate.

Ea se uită la el, clipind des şi părînd că vrea să pătrundă înţelesul vorbei.

— Asta e adevărat, zise ea, după un moment de tăcere.

— Nu-i aşa?

— Da. Dar tot ar trebui să vii la noi mai des.

— O să viu. Îţi spun drept că aş veni şi mai des, însă mă tem să nu fiu supărător cu vizitele mele.

— Matei!

El ridică repede ochii spre dînsa, surprins de a o auzi chemîndu-l pe nume. Saşa se-nroşise şi se uita în pămînt.

— Mihai o să plece în curînd, şi doreşte mult să te vadă, adăugă ea cu anevoinţă.

— Pleacă?... O să-l însoţeşti şi dumneata?

— Păi ce să fac?...

El rămase cu mîinile încrucişate pe genunchi, gîndindu-se. Saşa pleca!... Era pentru el o vorbă nouă şi aproape fără înţeles. Se uita la dînsa lung. Ea, cu vîrful umbreluţei, mişca un pai, jos, pe pămînt.

— Nu iei nişte pepeni să-i duci acasă? tot eşti cu trăsura.

— Ba da.

Lipoveanul alese ce avea mai bun în groapă. Matei îi aşeză cu grije la picioarele trăsurei, apoi se duse să-şi dezlege calul.

— Vin după dumneata.

— Cum! vii cu mine, sper.

El stete un moment la îndoială.

— Vin, dacă vrei, dar aş fi aprins o ţigară.

— Aprinde; mie-mi face plăcere. Leagă-ţi calul lîngă ai mei şi hai să mergem, că apune soarele.

Matei voia să urmeze povețele ei, dar nu izbutea cu nici un preț să dezlege căpăstrul de la gîtul calului. Sașa se uita la el cum făcea lucruri pe care nu le învățase și o bufni rîsul.

— De ce rîzi?

— Tare mai ești stîngaci!...

Lipoveanul se repezi de unde era, și într-o clipă desfăcu căpăstrul și legă calul lîngă ceilalți.

El, cu mîinile în vînt, a treabă, se urcă în trăsură rîzînd.

— Dacă n-am făcut niciodată meșteșugul ăsta!...

— Știu... de aia m-am mirat și mă mir de hotărîrea dumitale de a rămîne la țară... Dar, în sfîrșit, bine faci, zise ea, așezîndu-se comod în colțul trăsurei.

De la o bucată de vreme drumul mare fu lăsat, și roatele tocară mai departe pe pămîntul țelinos al cîmpului. Îmbrăcase umbra toată zarea, pregătind calea amurgului. Departe, în marginea orizontului, soarele dispăruse, aruncîndu-se într-un ocean de purpură. Raze ca de opal se ridicau pe fundul liliachiu al cerului, părînd niște stropituri enorme. Se simțea cum vine noaptea. O geană vînătă de lumină se închidea prelung spre apus. Dunga dealului, pe care era satul, se îneca încetul cu încetul în clarul obscur al amurgului.

— Ce moment încîntător!... zise el. Vezi? te miri de ce am rămas la țară... Iată de ce.

Ea tăcea, pierdută cu ochii în pînza orizontului.

— Ce frumos e!... Nu-i așa?

— Da, răspunse ea cu glasul tremurător.

— E așa de frumos că te răsplătește de toate ostenelile zilei. Nimeni nu poate prinde ceasul trecător. Numai soarele, în răsărit și-n apus, pare a-l însemna pe cer.

— Mai cu seamă în apus.

El tăcu un moment. După aceea, înțelegînd ce gîndea ea, o întrebă:

— De ce?

— Așa. În răsărit e veselie, se amestecă o idee vagă de speranță. Și în fericire nu se numără ceasurile. Pe cîtă vreme în apus, sufletul întrevede un sfîrșit, cli-

pele cele din urmă ale unui foc ce se stinge... Nu-i așa?

— Da... În sfîrșit, astăzi mi se întîmplă un lucru ce rar se împlinește în viață.

— Care?

— Acela de a vedea schimbîndu-se o dorință puternică, în realitate, și de a fi tot așa de încîntat de realitate cît eram de dorință.

— Adică, vorbind în proză?

— Nu-i destul de limpede?

— Ba da... dar ce vrei să zici?

— Vreau să zic că, în general, nimic nu trece din lumea ideală în cea fenomenală fără să nu piardă din farmec. Astăzi mi se-ntîmplă contrariul, pentru întîiași dată.

Ea începu să rîdă.

— Din ce în ce mai limpede. Închipuiește-ți că sunt foarte proastă... De ce nu vrei să spui lucrurile în bună și curată limbă românească?

— Ba le spui. Vream să zic că de multă vreme visam la scena asta la țară, la cîmpul întins; de mult vream să mă întorc aici, să trăiesc în pămîntul nostru, să răsuflu din plin și să mă arză soarele... Mi s-a împlinit dorința, și sunt tot așa de fericit acum, precum eram înainte de împlinirea ei.

— Îmi pare că e natural să fie așa.

— E o părere. Noi nu suntem deplin fericiți decît numai în iluzia fericirei noastre.

Ea tăcu un moment. După aceea adause timid și încet:

— Cu toate astea mie îmi pare că sunt fericită în realitate.

— Da, se poate. Dar mă prind că dumneata ești persoana cea mai visătoare...

— Eu?!...

— Da, dumneata. Nu visătoare în înțelesul vulgar, ci meditativă, răsfrîntă înlăuntru, trăind prin propriile forțe ale sufletului dumitale și cerînd foarte puțin de la lumea din afară.

— Eu nu știu; știu atîta, că viața îmi pare interesantă, lumea în general bună și, cu un ideal în suflet, aș trăi un veac fără să mă plîng.

— A!... va să zică ai un ideal?

— Negreșit... Cine nu are un ideal?

— Cine nu are... Foarte multă lume.

Ea dete din cap și nu mai răspunse.

Începea să se cam întunece. Se auzea ropăitul cailor pe întinderea cîmpului, și nu se vedea decît linia dealului ce se apropia.

— Aș putea oare să te întreb ce ideal ai?

Ea mișcă ușor din vîrful unui picior, zîmbind.

— Mă așteptam să mă întrebi.

— De ce?

— Așa.

— Atunci răspunde-mi.

— Nu pot să-ți răspund.

Acum îi veni rîndul lui să tacă.

— Ai dreptate, adaugă după un moment, nu aș fi îndrăznit să te întreb, dacă te-aș vedea bine.

Ea începu să rîdă.

— De ce rîzi?... Îmi pare rău că rîzi.

Dar ea rîdea și mai tare. El tăcu cu totul. După cîtva timp tăcu și ea, și iarăși nu se mai auzi decît mersul trăsurei.

— Iartă-mă, zise dînsa, atingîndu-l ușor cu mîna.

— De ce să te iert? Nu mi-ai făcut nimic.

— Da, dar am rîs prostește... Mă ierți?

— Cum să nu te iert.

El îi luă binișor mîna într-ale lui și nu mai zise nimic. Erau atît de fericiți amîndoi, în amurgul vremii, încît ar fi dorit să ducă trăsura mai departe și tot mai departe fără țel.

— Eram pe drumul arzător al confidențelor, zise el încet și parcă s-ar fi gîndit la lumea din mintea lui. Alături de dorul meu de țară, sta dorul de cineva, iubit, dar necunoscut. Îmi părea că trebuie să te întîlnesc. M-ai însoțit întotdeauna și peste tot și, cu toate astea, nu știam cine ești.

Ea se lipise de umărul lui, tăcută și tremurătoare.

— Şi acum, cunoscîndu-te, îmi pare că eşti aceea pe care o doream, întocmai, aievea, mai dulce şi mai bună decît cum o visam...

O lungă tăcere urmă vorbelor acestora. Pînă acasă nu mai ziseră nimic. Plecată cu capul pe umărul lui, Saşa închidea ochii pe jumătate şi vedea linia dealului, întunecată, pierdută, parcă ar fi fost o dungă pe cer. În ultima tremurare a luminei apuse înota o stea. Ea părea că iese din adîncul timpului şi vine, vine spre orizonturile noastre, purtătoare de veşti bune.

Trăsura se opri la poarta lui Matei. El se dete jos, încet.

— Ce rău îmi pare!...

Saşa îl strînse uşor de mînă.

— Vii mîine?

— Da.

— Vrei să-mi spui, cînd vei veni, ce stea e aceea?...

Ea îi arătă cu mîna spre cer.

— E a speranţei şi a fericirei.

— Ştiu... pentru noi.

— Pentru noi.

— Da, pentru noi. Dar pentru lumea cealaltă?

— În apusul soarelui, în august, îmi pare că se iveşte constelaţia Fecioarei. Îţi spun mîine cum se cheamă... Noapte bună.

— Noapte bună.

XV

El intră acasă, senin, fericit, cu o puternică notă de idealitate, ce răsuna pînă în straturile cele mai depărtate ale sufletului.

Saşa se dete jos din trăsură ca o păsărică. Fetele şi Mihai, care o aşteptau, stau în balcon cam plouaţi, fiindcă era tîrziu şi le era foame.

— Da' ce ţi s-a întîmplat, maman? o întrebă Mihai.

— Nu mai puteţi de foame, nu-i aşa? Am plecat tîrziu de la Vlădeni, şi pe drum am întîlnit pe Damian, la coliba unui lipovean, de unde v-aduc şi pepeni. Hai să mîncăm.

Ei se duseră la masă şi Saşa intră un moment la ea să se scuture, şi după cinci minute veni în sufragerie cîntînd.

— Maman, nu ştii un lucru?... mîine ne vine sfînta de la Agapia.

— Da?

— A trecut subprefectul pe aici şi ne-a spus că mîine, la zece, să-i ieşim înainte cu tot satul.

Turică, feciorul, cu obicinuita lui înlesnire de a se amesteca în vorbă, zise:

— D-apoi că „premarele" este chiar afară cu popa Buză-tăiată.

— Aşa?... Zi-i să vină înăuntru.

Nu trecu mult şi un ţăran voinic intră pe uşă binişor, călcînd pe vîrful degetelor. Era un om zdravăn, care, după îmbrăcăminte, se vedea a fi chiabur.

— Sărut mîinile, cuconiţă.

— Mulţumim dumitale, primarule. Ce aud, că ne vine sfînta?

— Apoi, cică vine... Că încă a trecut d-l subprefect pe la primărie şi a lăsat poruncă să scoatem lumea înaintea sfintei, cu mic cu mare, doar s-o îndura Dumnezeu cu niţică ploaie, că s-a răsucit porumbul de toată isprava.

Saşa păru că se gîndeşte un moment.

— Ia ascultă, Vîlsane, da' oare trebuie ploaie cu adevărat?

— Trebuie, cuconiţă, la porumb.

— Ştiu. Da' ce face lumea care a rămas cu vrafurile în arie?

— Păi, ce să facă? Că şi Dumnezeu nu ne poate mulţumi pe toţi.

— Cei ce n-au cai au rămas în urmă.

— Cei ce n-au cai or mai treiera cu chicioarele, zise primarul.

— Da' dacă vine ploaia?

— Păi măcar de-ar da Dumnezeu... Da' ştii; pînă se mai pregăteşte, pînă una alta, şi-a sfîrşit rumânul ţîra de orz.

— Bine, Vîlsane. O să trebuiască vreo masă...

— Păi chiar de aia venisem, să mă rog să ne dai cele de trebuinţă.

Pe cînd el vorbea, se ivi în spatele lui potcapiul popei.

Popa Vasile Buză-tăiată era cunoscut la o poştă împrejur. Cu pulpana antereului prinsă în brîu, cu ciobotele scîlciate şi cu burta înainte, era tipul preotului de moda veche. Glumeţ, lacom la mîncare, scurt la slujbă, se ţinea de popie prin obicei şi fiindcă „dacă nu curge, tot pică", dar altfel era arendaş şi el: lua o sfoară de pămînt de la unul, cumpăra lîna de la altul, mai da cîte un ban, doi, cu camătă, şi astfel îşi ridica spuza de copii ce avea. Saşa nu-l putea suferi, şi-l îngăduia numai fiindcă rămăsese moştenire de la tată-său; dar adusese un al doilea preot, om cumsecade, care ducea tot greul bisericei.

— Masă bună, taică.

— Mulţumim, părinte. D-apoi, ne vine sfînta, hai?

Popa nu răspunse nimic deocamdată, ci, unindu-şi degetele de la mîna dreaptă, boscorodi cîteva cuvinte deasupra mesei, aruncînd ochii lacomi la nişte pătlăgele împănate; după aceea luă un scaun şi şezu, cu ochii ţintă la pătlăgele.

— Hm!... zise el, astea pe turceşte se cheamă „Imam baildî"... Ştii, coană Alexandrino?... cică un preot de ăia de-ai lor a mîncat într-o zi pînă a crăpat... şi de aia s-a chemat aşa: „Imam baildî", adicătelea „a crăpat Imamul".

Mihai şi fetele rîdeau să se topească.

— Nu pofteşti, părinte? zise băiatul, întinzîndu-i o farfurie.

Saşa se uită la el, încruntînd din sprîncene.

— Maman, je t'en prie.

Pînă să răspundă ea, popa îşi trăsese pe taler două pătlăgele, şi se uita curmeziş spre fecior, parcă ar fi vrut să-i ceară ceva.

— Ce doreşti, părinte? îl întrebă Saşa.

— M-aş ruga de un păhărel de rachiu... să le fac o leacă de drum, că, precum zice sfînta scriptură: „frunză verde de dai n-ai, iar mielu blînd suge la două oi".

Turică îi aduse un păhăruţ de rachiu, pe care popa îl azvîrli pe gît, de era cît p-aci să-l înghită cu pahar cu tot. Primarul se uita la el şi zîmbea.

— Dumneata nu vrei ceva, Vîlsane?

— Sărutăm mîinile, cuconiţă.

Turică îi dete numaidecît rachiu, dar omul, foarte cuviincios, nu vru să primească. Saşa se uita la el cît era de întreg şi de cuminte, şi vru să-şi urmeze cu dînsul vorba mai departe.

— Va să zică ce crezi că trebuie?

— Apoi să vedem ce zice părintele.

Popa înghiţea dumicaturile cît pumnul, şi n-avea vreme să vorbească.

— Ce zici, părinte? îl întrebă Saşa.

— O masă, o faţă de masă, lumînări şi tămîie.

— Bine. Alta nu mai trebuie?

Popa ridică din sprîncene că nu.

— Să dăm gazdă la preot şi la maici, zise Vîlsan, şi să vedem de cai, că poate vine sfînta cu droşca.

— Bine, taică, să-i daţi, mormăi popa, că cine dă cu mîinile, aleargă cu picioarele, iar cel ce plînge pe sărac să-i poarte traista.

Primarul rîdea, dar văzînd pe popă că-şi dezleagă sacul cu proverbele, îi făcu semn să se scoale.

— Hai părinte, că te aşteaptă coana preoteasă.

— Să mergem, taică.

Mai dete duşcă un pahar cu vin şi se sculă.

După ce plecară, Mihai se puse să facă şi el ca popa Vasile, zicînd proverbele pe vîrful degetelor: „Frunză verde de dai n-ai".

— Maman, îmi dai voi să-mi rup un dinte, ca să seamăn mai bine cu el?

—Ia nu mai vorbi prostii, zise Saşa rîzînd.

—Zău aşa, maman.

— Rupeţi-l, dacă vrei.

Ei urmară hazul mai departe, după masă, pe cînd Saşa se duse la ea să scrie.

Cînd se aşeză jos şi luă condeiul, singură, scena din trăsură îi reveni în minte cu atîta putere, încît se rezimă de spatele fotoliului şi privi drept înainte. Oare

era adevărat? Ea fusese? sau o dulce închipuire de sine o făcea să urmeze, deșteaptă, un vis fericit?

Scrise două rînduri lui Matei, rugîndu-l să vină a doua zi și să vestească și pe conu Dinu de sosirea sfintei.

Pe la nouă ceasuri dimineața tot satul era la cîmp, pe marginea drumului mare. Tăbăriți pe șanțul șoselei, țăranii vorbeau liniștiți, ștergîndu-și sudoarea cu dosul palmei, iar nevestele și fetele, cu rochiile de stămbi întinse roată împrejur ca să nu le păteze, își istoriseau păsurile lor zilnice, parcă nici vorbă n-ar fi fost de venirea sfintei.

La Comănești, Mihai și fetele așteptau nerăbdători pe Sașa, care nu se mai isprăvea de gătit. Victoria îi bătu în geam.

— Maman, se-ntîrziază prea mult.

— Dacă sunteți așa de nerăbdători, luați trăsura și duceți-vă.

— Să ți-o trimetem înapoi?

— Negreșit.

Ei plecară. În urma lor, Sașa se găti repede și ieși în balcon, așteptînd pe conu Dinu și Matei. La ideea de a-l revedea, simțea inima bătîndu-i-se cu putere și un val de căldură urcîndu-i-se în obraji. Intră înăuntru cu neastîmpăr; își așeză pălăria mai pe frunte; își scoase o mănușă, ca iar s-o puie după un minut.

Un zgomot de trăsură, în curte, o făcu să se repeadă la fereastră. Dar era numai subprefectul. Cu toate că-i era simpatic, de astă dată Sașa îl găsi venit la nevreme, și nu ieși. Un argat, care văzuse trăsura ei plecînd, spuse subprefectului că toată lumea era la cîmp, și-l făcu astfel să se ducă. După puțin timp veni și Matei. Sașa îl văzu de pe fereastră, și se repezi la ușă să-i iasă înainte, însă inima îi bătea așa de tare, încît fu silită să se oprească un moment pe scaun. Argatul care vorbise cu subprefectul era gata să-l trimeată și pe el după ceilalți, cînd Sașa ieși repede, tocmai pe cînd trăsura lui Matei întorcea, și-l strigă.

Cu capul plecat în pămînt, din pricina soarelui, el urcă treptele, și cînd dete cu ochii de dînsa, rămase

locului. Ea se făcuse și mai roșie de cît era, și, rîzînd, îl întrebă pe jumătate supărată:

— Ce-i?

— Nu te supăra, zise el. Ești astăzi o minune încîntătoare!

— Da?... Sunt bine?...

— Grozav de bine.

Ea făcu un pas înapoi, simțind parcă nevoie de a se depărta de complimente.

Apoi se învîrti împrejurul ei însăși.

— Îți zic bună dimineața după ce mi-oi scoate mănușa.

Rămăseseră astfel locului, uitîndu-se unul la altul zîmbind.

— Acuma, bună dimineața.

— Bonjour.

— Mergem? e tîrziu, știi?

— A cui e vina?

— A mea, fiindcă n-am venit la vreme, și a dumitale fiindcă te-ai gătit prea mult.

Ea își punea mănușa la loc, uitîndu-se pe sub gene.

— Vream să te aștept, zise ea încet. Să mergem.

Se urcară amîndoi în trăsură și porniră la cîmp.

O dată cu ei ajunse și sfînta.

Într-o birjă cu patru cai osteniți, veneau, în mijlocul unui vălătuc de praf, patru persoane: doi popi în fund, care țineau icoana, și două călugărițe dinainte. Popii se deteră jos, sprijinind icoana cu o mînă dedesubt și cu alta de deasupra, și începură a rosti rugăciuni. Poporul îngenunchease, pe cînd călugărițele ștergeau chipul sfintei de praf. Preoții voiau să treacă șanțul șoselei, ca să intre pe cîmp, dar tocmai în partea aceea el era curățit de curînd și deci cam adînc.

— Pe unde trecem, părinte Opreo? zise unul din ei, încet.

— Da' eu știu, părinte Ioane?

— Dă-i sfinția ta din *Ohtoih*, că eu nu mai am glas nici cît un pui de curcă.

Se duseră astfel în sus, se lăsară în jos și iar se întoarseră în sus, nădăjduind să găsească un loc mai lesne de trecut. În cele din urmă se coborîră în șanț, cum

dete Dumnezeu, dar cînd fu la ridicat, pace... Unul se încurcă în anteriu, altul în patrafir, și dacă nu venea lumea să-i ajute, ar fi rămas acolo, fiindcă, după regulile lor, nu puteau să lase icoana pe mîini străine.

În vremea asta, popa Buză-tăiată își pusese odăjdiile și venea înaintea icoanei, legănîndu-se ca o corabie. Preoții cari însoțeau sfînta încruntară din sprîncene, cînd văzură că aveau de împărțit plata cu alți doi confrați. De aceea, primiră destul de rău pe fratele lor.

— Așteaptă, așteaptă părinte, să punem sfînta pe masă.

— Iaca taică, aștept.

— Nu-i treaba sfinției-tale să te amesteci aici.

— Păi vorbă-i!

— Ba chiar așa. Dă-te la o parte.

Popa Buză-tăiată se dete la o parte, mormăind:

— Mă!... moldovenii dracului.

Apoi își ceru iertăciune de la Dumnezeu că pomeni pe dracul:

— Ptiu, Doamne iartă-mă...

Celalt preot de la Comănești, care nu îndrăznise pînă aci să se amestece, văzînd icoana pe masă, își puse și el patrafirul, dar fu primit cu aceeași lipsă de ceremonie de cei doi popi străini. Atunci, conu Dinu, care îi privea de un sfert de ceas cum își dau arama pe față, pofti pe cîteșipatru preoți să înceapă slujba, că șade rușine, fiecăruia fiindu-i păstrată plata ce i se cuvine. Hagiul era deja înființat, cu cădelnița gata și isonul la îndemînă, așteptînd fericitul moment cînd să-i dea drumul.

Cîmpul se întindea crăpăcios și ros de vite, pînă departe în pînza orizontului. Deși acum era pe la sfîrșitul lui august, zăpușeala părea mai nesuferită ca în iulie.

Cu capetele goale în soare, cîteșipatru la linie, preoții se rugau, îngenunchindu-se și sculîndu-se necontenit. Țăranii făceau cruci mari, zicînd din cînd în cînd „dă Doamne ploaie"; femeile stau plecate la pămînt. Lăcustele subțiratece săltau în pulpanele răsfrînte ale popilor, pe cînd rîndunelele întîrziate treceau ca săgeata printre rîndurile oamenilor. Era semn de vreme bună și senină. O saca de apă de la curte era înconjurată de flăcăi și băieți, care își treceau cofa de la gură la gură.

Sașa, fetele, conu Dinu și toți ceilalți stau în genunchi; Matei, cu capul gol, sta și el respectuos, dar în picioare. Sașa îi făcu semn să îngenunche. El se supuse și șezu lîngă dînsa.

— Trebuie să dai exemple bune, zise ea zîmbind.

Pe la sfîrșitul slujbei, cînd apa fu sfințită, preotul stropi, cu mănunchiul său de busuioc, în patru părți, rugînd pe Dumnezeu să păzească locurile acelea de cutremure, de gîndaci, de secetă etc. Stropitura ajunse pînă la Sașa, muindu-i rochia pe umeri. Apa făcu să i se lipească stofa subțire de piele. Ea încercă să se șteargă, dar nu se putea ajunge singură. Matei îi luă batista din mînă și căută picătura s-o usuce.

— Ce loc bun și-a ales, zise el încet, rîzînd.

Ea sta cu capul în pămînt și părea cufundată în smerenie, dar îi răspunse, fără a se uita la el și rîzînd:

— Nu mai spune prostii și stai binișor.

— Zău așa...

După ce se isprăvi slujba, Sașa se apropie de preoți și de călugărițe, să-i poftească la masă. Intrară în vorbă mai lungă: „Cînd ați plecat de la Agapia", „Cine-i dumnealui, dar dumneaei", pînă veni rîndul lui Matei.

— Dumnealui e boierul matale? întrebă unul din preoți pe Sașa, arătînd pe Matei.

Ea nu pricepu deocamdată. Conu Dinu rîdea de înțelesul moldovenesc al frazei și spuse preotului cine era unul și cine era altul. Sașa se făcuse roșie și se uita la vîrful mănușelor, pe cînd preotul, încurcat, zîmbea cu bunătate, înțelegînd parcă ce se petrecea în mințile tuturor.

XVI

Preoții și călugărițele se duseră la Comănești, iar ceilalți pe la casele lor. Conu Dinu spusese în treacăt lui Matei că avea ceva de vorbit cu el, și-l rugă să-l aștepte spre seară.

Ajuns acasă, Damian prinse a se gîndi la cele petrecute la cîmp. Întrebarea preotului, pe care el o înţelesese foarte bine, da pe faţă o stare de lucruri firească dar nelămurită. Saşa nu mai era o copilă, pe .are un tînăr o poate „compromite", cum se zice, dar era totuşi o fată tînără. Starea lui sufletească faţă de dînsa nu avea limpezicunea pasiunilor mari. Nici vîrsta lui, nici vîrsta ei, precum nici temperamentul omului nu erau de natură a înflăcăra dulcea admirare ce avea pentru Saşa, pînă la mărimea unei hotărîtoare pasiuni. Cînd îi zicea că e „încîntătoare", spunea un adevăr faţă de ea şi mai cu seamă faţă de el însuşi. Firea liniştită, cumpănită întru toate, cu trebuinţa vădită de a se devota, a Saşei, răspundea minunat la aspiraţiunea ideală, ce se găseşte la mai toţi oamenii meditativi, către o asemenea femeie. Dacă la această stare, pornită din cauzepersonale, se mai adăuga dorinţa răposatei, se poate lesne ajunge la hotărîrea calmă la care ajunsese Matei, de a vorbi lui unchiu-său, conu Dinu, despre gîndurile lui de a lua pe Saşa. Însă lipsa de entuziasm făcea să nu fie hotărîrea cu totul desfăcută de orice părere de rău. Cînd un om a trăit atîta vreme singur, cu greu îşi schimbă viaţa. Trecuse aşa de puţin timp de cînd se întorsese acasă şi, cu toate astea, atîtea întîmplări însemnate se desfăşuraseră! Dar tocmai înele se găsea urmarea logică a noii lui vieţi. Trebuia să se lege o dată mai mult de pămînt, şi să se lege pentru totdeauna.

Conu Dinu veni, precum zisese, către seară. Matei îl aştepta, cu o vagă nelinişte în suflet. Simţea că se petrece ceva neobişnuit, că unchiu-său avea nemulţumiri. Această nelinişte a lui, pe care conu Dinu o băgă de seamă, făcu pe bătrîn să înceapă stîngaci:

— Ce mai faci, băiete? Cum îţi merge casa şi Aglaia?...

— Bine, nene — mai cu seamă Aglaia.

— Lucru subţire, bre!... Bietu Nae, îl legi la gard. Tot cu Caramzulea trăieşte?

— Cine?

— Iote frate; ştiu căn-o să trăiască Nae cu Caramzulea; îţi vorbesc de dnsa. E o frişcă de muiere de n-are pereche. Să te păeşti...

— Nu-i nici o primejdie.

— Mai bine.

După aceea îşi scoase o tabachere în care intra o boccea de tutun, şi-şi făcu o ţigară. Matei îi dete chibriturile. Bătrînul îşi aprinse ţigara, şi se duse la geam.

— N-are gînd de ploaie.

— Nu prea.

— Şi sfînta ce-o să-ţi facă? Trebuie s-o chemi la vreme, zise el, uitîndu-se cu înţeles la nepotu-său.

Matei rîdea făcîndu-şi şi el o ţigară.

— Anume cînd barometrul se coboară?

— Ei!

— Aş vrea să ştiu de ce n-a venit Scatiu, întrebă Matei.

— E o halima interegă. N-a venit din mai multe cuvinte: întîi, fiindcă e mitocan; apoi, fiindcă zice că pe el nu l-a întrebat nimeni cînd s-a hotărît aducerea sfintei, fiindcă s-ar fiopus: are toată pîinea pe cîmp.

— De ce?

— Trăieşte rău cu ţăranii. Îi jupoaie cu dobînzile şi procesele. Înţelegi tu că dacă ar începe ploile, îi putrezeşte grîul pe cîmp.

— În fond, nici eu nu ştiu cine a adussfînta.

— A adus-o lumea dmprejur, şi ţăranii de la Comăneşti au cerut Saşei să otreacă şi pe la dînşii.

— Atunci ce încape supărare?

— Se înţelege. Da' ce-i faci prostului? Apoi i-a intrat în cap că, de cînd ai venit tu, toată lumea rîde de el, fiindcă-l iei pestepicior faţă de Saşa.

— Eu?

— Da, a venit la mine să se jeluiască.

— Ce e drept, eu am rîs într-o zi cu Saşa — dar el era de faţă. E bun băiat, dar cam ridicul.

— E ridicul, dar nu e bun. Are gură rea şi să te păzeşti, şi tu şi Saşa, că e om primejdios.

Matei se uită îngrijit la bătrîn, parc-ar fi vrut să-l întrebe lămurit despre ce e vorba.

— A venit ieri pe la mine, urmă conu Dinu; a fost de o îndrăzneală rară, și eu, Dinu Murguleț, care am văzut pe tată-său slugă la noi, bătut cu opritorile la scară, n-am putut nici cel puțin să-l dau afară!

Matei îl ascultă posomorît.

— Trebuia să-l dai!

— Trebuia!... Cui o spui? Eu știu bine ce trebuie să fac, dar cînd te strîng curelele, o lași mai domol.

Tînărul se uita la unchiu-său nedumerit.

— Tu poate nu mă-nțelegi.

Matei mișcă din umeri. Bătrînul păru a se gîndi un moment.

— E mai bine să-ți spui. Eu sunt bătrîn și poate mîine mor. Tu rămîi părintele fetei mele. Eu am luat bani cu dobîndă de la Scatiu. Îi sunt dator trei mii de galbeni, pe care nu i-am putut plăti la timp. Te miri, și ai dreptul să te miri...

— Nu...

— Ba da. E de mirare, cum un om ca mine să nu poată plăti treizeci de mii de franci la termen. Dar cînd vei cunoaște mai bine lucrurile, cînd vei vedea ce produce o moșie unui proprietar, ce se cheltuiește în casă la mine, cum se trăiește la București — poate vei înțelege mai ușor. Nu zic că nu aș fi putut să găsesc bani numaidecît; dar nu i-am căutat, fiindcă țiu să las moșia fetei fără ipoteci. În sfîrșit, ca să nu mai lungesc vorba, sunt dator lui Scatiu bani și mojicul crede că pentru asta îmi poate porunci. Asta e una. A doua: ți-am spus, îmi pare, că tot acest bădăran și-a pus în gînd să ia pe Tincuța. Mătușă-ta ar fi gata să i-o dea. Dar e cap de femeie, care nu vede dincolo de vîrful nasului. El vrea să ia fata ca să pună mîna pe moșie. Tot pentru asta nu primește niciodată dobînda la bani, ci o adaugă la capete, și-mi face niște socoteli cu dobîndă la dobîndă, de te sperii. Unde și-a vîrît coada, nici praful de pe tobă nu s-a ales, și dacă nu m-oi scăpa de el, îmi mănîncă moșia.

Bătrînul se sculase în picioare și se plimba neliniștit prin casă. Nepotu-său se uita la el, părînd el însuși preocupat.

— Nene Dinule, cît ești dator în tot?

— Da' cine mai știe!

Matei zîmbi fără voie.

— Cu chipul ăsta ajungi departe.

— Știu, dar așa e: mi-am ținut totdeauna rău socotelile; însă, cum am făcut, cum am dres, nu eram dator nimănui un ban. A venit un șir de ani răi, și m-am încurcat. Trebuie să fie peste patruzeci de mii de lei.

— În cîți ani?

— Într-un an și jumătate.

— Atunci îți ia mai mult de zece la sută.

— Se-nțelege.

— E un mișel; trebuie să ne scăpăm de dînsul.

— Știu, — dar cum?

— Eu am niște bani rămași de la mama și ți-i dau, zise el, zîmbindu-i cu bunătate.

Bătrînul se oprise în fața lui și se uita la el țintă. Apoi, încet, zise:

— Eu știu, băiete, că ai bani și ce bani ai, fiindcă soră-mea îi ținea la mine. Dar nu pentru asta îți vorbesc de nevoile mele. Aceia sunt bani rămași de la tată-tău, în bonuri, și nu poți să-i atingi.

— Da' de ce nu pot să-i ating?

— Fiindcă asemenea hîrtii sunt mai bune ca o moșie.

— Le depun undeva și iau bani.

— Poți s-o faci, dar nu pentru mine.

— De ce, nene?

— Îmi pare rău că ți-am vorbit, zise bătrînul trist. Dacă m-aș fi gîndit la una ca asta, puteam să iau bani de la biata mamă-ta, fără să mai umblu prin străini; însă aceea e averea rămasă de la tată-tău.

— Bine, dar astăzi e averea mea.

— Așa e...

— Nene Dinule, zise Matei domol, te rog să primești. Eu știu ce ai făcut pentru mine. Acești bani erau meniți să meargă în zestrea Tincuței. Asta a fost dorința mamei înainte de a muri.

Bătrînul se rezemase cu un cot de masă și se uita trist înaintea ochilor.

— Nu ai nici un drept să primești sau să nu primești. Așa a vrut mama, și eu voi face așa.

— Sărmana soră-mea!... zise bătrînul încet, cu lacrămile în ochi.

Matei îl privea, mişcat, simţind toată curăţenia de suflet cu care nu voia să primească banii, şi fiindcă unchiu-său părea descurajat şi fără nici o voinţă, el îl atinse binişor peste mînă, încercînd să glumească, dar în realitate foarte emoţionat:

— Şi fiindcă vorbim de voinţele din urmă ale mamei, mai am să-ţi împărtăşesc una, mai veselă.

Conu Dinu se ştergea la ochi, aşteptînd.

— Dumneaei mi-a zis, înainte de a muri, să mă însor. Vreau să-i împlinesc dorinţa şi o să te rog să m-ajuţi.

Conu Dinu se uită la el serios, dar cam mirat.

— Te-aş ruga să vorbeşti Saşei despre asta.

— Da' pe cine vrei să iei?

— Pe Saşa.

Bătrînul urmă a-l privi din ce în ce mai mirat.

— Va să zică era adevărat?...

— Da, întări Matei. Apoi se grăbi să adauge: Eu îţi răspund „da" fără să ştiu ce mă întrebi.

— Scatiu a scos de mult vorba prin lume că vrei s-o iei: înnimereşte şi prostul cîteodată.

Tînărul se uita în pămînt, jenat.

— Mă mir cum a putut să vorbească de un asemenea lucru. Eu nu am făcut nimic care să îndreptăţească pe Scatiu să vorbească astfel, şi nici el, nici nimeni nu ştia ce s-a petrecut între mine şi mama.

— Ba eu ştiam, căasta era de mult dorinţa bietei maică-ta. Şi faci bine: Saşa e un înger. Pentru mine nu e nici o deosebire între Tincuţa şi Saşa...

Conu Dinu se uita lung la Matei, părînd că vrea să pătrundă în sufletul lui.

— Eşti bine încredinţat că nu urmezi numai dorinţa răposatei, şi inima ta te îndeamnă să faci pasul acesta?... Fiindcă trebuie să-ţi spun cum sunt lucrurile şi cum de altminteri le vezi şi tu: Saşa şi-a legat viaţa de creşterea fraţilor ei. Ştiu că pînă acum nu vrea să se mărite; dacă şi-o fi schimbat părerea pentru tine, eu o să fiu încîntat, dar tu o să devii deodată cumnatul, tatăl a trei copii, dintre care două fete de măritat.

— Ştiu.

— Încă o dată, Saşa e cea mai bună, cea mai dulce făptură — atît de bună, încît, dacă ar fi fost un bărbat, i-aş fi dat pe Tincuţa. Asta însă nu împiedică adevărul celorlalte lucruri. Viaţa ta se schimbă cu totul. Ai fost deprins să trăieşti singur în lume multă; aici viaţa noastră e restrînsă. Ai pentru tine avere destulă şi poţi face ce vrei... După aceea, trebuie să nu uiţi că Saşa e aproape de vîrsta ta, ceea ce pentru un tînăr, merge, dar pentru o fată... nu prea.

Tăcură un minut amîndoi. Conu Dinu se sculă şi-i întinse mîna:

— Ţi-am spus toate părţile îndoioase, mai negre decît sunt. Acuma închei, zicîndu-ţi, că dacă eşti hotărît s-o iei şi dacă dînsa te ia, ai să fii un om fericit. Numai să cauţi să fie şi ea fericită...Vino să te sărut.

Bătrînul îl îmbrăţişe şi ieşi. Pe pragul uşei se opri:

— Bagă de seamă, eu mîine mă duc să-i vorbesc... Eşti bine hotărît?

— Da, da.

— Foarte bine. Adio.

XVII

Preocupat şi nerăbdător, conu Dinu nu lăsă lucrurile pentru a doua zi, ci se duse drept la Comăneşti. Saşa era la dînsa în odaie, şi-l făcu să aştepte. Bătrînul se plimba în lung şi-n larg prin casă, deschizînd din cînd în cînd uşa şi întrebînd dacă vine. Se puse să-şi răsucească o ţigare, dînd din cap şi zîmbind.

Saşa intră ca o vijelie, strîngînd în mînă o batistă ce o scosese în fugă din cutie:

— Ce e, coane Dinule? ce s-a întîmplat? întrebă ea cu temere.

El, cam teatral, făcu un pas spre dînsa şi o luă de mînă, ducînd-o spre fereastră. Aci se vîrî în sufletul

ei, privind-o cu nişte ochi teribili, de o comicitate nespusă.

— Da' ce-ţi este, coane Dinule? întrebă ea, din ce în ce mai mirată şi începînd să se roşească.

— Vino încoace, vinovato. Şezi ici lîngă mine.

— Iacă şed.

Ea se aşeză lîngă dînsul, pe o canapea. Bătrînul se uită din nou în ochii ei, dînd din cap.

— Aşa te porţi?

— Da' zău, nu mă mai chinui şi spune-mi ce este?...

— Este... Este... Să-ţi spui?

— Te rog.

— Nu-i nimic.

— Ei asta-i!

— Dă-mi întîi o dulceaţă, tratează-mă bine, că viu împeţit.

Saşa, care se sculase să poruncească dulceaţa, se opri.

— Dacă vii pentru asta, nu-ţi dau nimic.

Conu Dinu urma a se uita la dînsa:

— Ce şireată eşti!...

— Eu, şireată? zise ea tare, dar roşindu-se.

— Ei, de ce te roşeşti? Ia şezi, lasă dulceaţa.

Ea veni din nou lîngă dînsul.

— Ascultă, Saşo: viu de-a binele împeţit.

— Se poate, coane Dinule, dar o să te duci cum ai venit. Îmi pare că ne înţelesesem asupra peţiturilor, zise ea, redobîndindu-şi tot sîngele rece.

Bătrînul urma a o privi, zîmbind cu bunătate.

— De ce mă priveşti? întrebă ea.

— Fiindcă aş vrea să pătrund bine în inima ta, şi să ştiu tot ce se petrece acolo.

— Ei, vrei cam mult, zise Saşa, rîzînd.

El tăcu un moment, uitîndu-se în jos şi gîndindu-se. Saşa îl privea, la rîndul ei, vroind parcă să înţeleagă jocul ascuns al bătrînului. El îşi ridică ochii din nou către dînsa.

— Ascultă, Saşo: mă gîndesc cum e mai bine să-ţi vorbesc. Eu ştiu că tu nu vrei să te măriţi şi ţiu să nu te supăr cu vorbele mele, fiindcă te iubesc ca pe copilul meu, ca pe Tincuţa; pe de altă parte, persoana

care mă trimete îmi este tot aşa de dragă ca şi tine. Socot prin urmare că e mai bine să-ţi spun lucrurile cum sunt. Tînărul care te cere este nepotul meu, Matei, zise bătrînul, ridicîndu-şi încet ochii spre dînsa.

În timpul cît rosti el cuvintele acestea, obrajii Saşei se înroşiră ca purpura şi lăcrămile i se urcaseră în ochi. Printr-o puternică încordare a voinţei, ea căută să rămînă liniştită, cel puţin în aparenţă, şi răspunse:

— Asta e altă vorbă.

Conu Dinu sări în sus, parcă întinerise cu patruzeci de ani, şi strigă pocnind din degete.

— A, ştrengăriţo! de-astea mi-ai fost dumneata!

Apoi îi luă capul în mîini şi i-l sărută cu o adevărată dragoste părintească.

— Ah, cîtă bucurie îmi faci, Saşo!

Dînsa rîdea printre lacrămi, sărutînd mîna bătrînului. El se uita la ea, neştiind ce să admire mai mult: ochii adînci cu genele scăldate de lacrămi, sau puterea de caracter cu care ştiuse să tacă o viaţă întreagă.

— Ei, cum te-ai hotărît tu, aşa, deodată?...

— Deodată?...

— Va să zică e afacere veche...

— Nu-i nici veche, nici nouă: e de totdeauna.

— Cum aşa?... Ia spune-mi, zău.

Şi fiindcă văzu că Saşa îşi plecase capul pe o parte şi se uita în pămînt, cum avea de obicei să facă ori de cîte ori era încurcată de ceva, dînsul o mîngîie pe umeri:

— Spune-mi, fetiţo, aibi încredere în mine: vreau să te văd fericită.

— Ce să-ţi spun, coane Dinule? întrebă ea cu voce dulce.

— Spune-mi, de unde înţelegerea asta aşa de desăvîrşită între voi?

— Nu e nici o înţelegere. Din partea mea e o veche şi copilărească credinţă că noi eram meniţi de părinţii noştri să... ne luăm. Cel puţin asta era dorinţa cea mare a bietei răposate.

— A soră-mi?

— Da.

— De unde știi? ți-a spus-o?

— Nu mi-a spus-o niciodată, dar am înțeles-o așa de bine...

— Ai dreptate: asta se vedea cît de colo... Și prin urmare tu ai așteptat pe Matei, cu credință și statornicie, totdeauna? Erai sigură de el?

— Eu?... Niciodată nu am vorbit serios de asemenea lucruri. De altminteri sunt șapte ani de cînd mi-ar fi fost cu neputință să-i vorbesc.

— Dar înainte?

— Nici înainte. Cît eram copii, ne jucam: cînd ne-am mai mărit, ne certam, și astfel ne-am despărțit.

— Și pe asta te întemeiai tu?

Dînsa își ridică ochii spre bătrîn, ca cineva care nu știe cum să spună un lucru tainic.

— Eu nu mă întemeiam pe nimic, zise rar, eu îl iubeam.

Bătrînul se uita la dînsa, întinerit parcă el însuși de suavitatea acelor vorbe și, ținîndu-i o mînă, da din cap, gînditor:

— Dar dacă el te uita?... Știi: străinătatea și depărtarea sunt dușmanii jurămintelor de dragoste.

Sașa înălță din umeri și închise din ochi, cu supunere către soartă:

— Nu sta în puterile mele să fie altfel. Fiecare își are steaua sa, și ce-i e scris i se împlinește.

— Dar el?

— El?... văd că dumneata știi mai mult decît mine.

— Așa este... Adică eu știu atît, că m-a însărcinat să viu să-ți cer mîna. Mai mult, nimic. Mi-a zis că împlinește o dorință a răposatei maică-si...

Bătrînul se opri parcă într-adins, căutînd să prindă efectul acestore uvinte pe chipul fetei. Ea își privea vîrful degetelor în tăcere.

— Ce-i răspund?... că primești, da?

Dînsa zîmbea cu frică.

— Da, zise ea sfioasă. Dar dacă face pasul ăsta numai din pieate către coana Diamandula?

— Și eu m-am gîndit la asta, și i-am zis. El m-a încredințat că nu.

— Dumneata ce crezi, coane Dinule?

— Îmi faci o întrebare grea, fetițo. Eu cred că și da și nu. Ce ciudat lucru! de unde mă temeam că tu n-o să primești, iată-ne acum temîndu-ne de el.

Se opri bătrînul și se gîndi. Sașa se uita la el cu frică, parcă soarta i-ar fi atîrnat de vorbele lui.

— Eu cred că el este sincer, că te iubește, dar că vorba răposatei îl înrîurește de asemenea foarte mult.

— Atunci ce-i de făcut? întrebă ea, descurajată.

— Un lucru foarte simplu: să vă luați. Dar nu îndată. Tu trebuia să te duci cu Mihai la Paris, nu-i așa?

— Da.

— Eu socot că e bine să pleci numaidecît și să spun lui Matei că răspunsul i-l vei da cînd te vei întoarce.

— Da?... Dar dacă se supără?

— O să se supere și-o să-i treacă. Cu mijlocul ăsta însă o să poată vedea mai limpede și mai adînc în inima lui. Înțeleg foarte bine îndoiala ta și împărtășesc sentimentul de la care pornești. Îmi făgăduiești că ai să urmezi astfel și că n-ai să dai semn de viață pînă la întoarcere?

— Îți făgăduiesc.

— Da?

— Da.

— Atunci să pleci cît mai curînd. Cu restul mă însărcinez eu.

Bătrînul porni de la dînsa grozav de mulțumit. I se părea că a pus la cale fericirea a doi inși, care erau amîndoi neștiutori de sentimentele lor unul pentru altul.

A doua zi dimineața se duse la nepotu-său. Frecîndu-și mîinile, îi istorisi cum stau lucrurile: că Sașa primește, dar se teme să nu fie mai tîrziu o sarcină pentru el; că e bine să nu se grăbească; că poate el e înrîurit numai de vorbele mame-sei; că o despărțire de cîtăva vreme le va fi folositoare la amîndoi; în sfîrșit, că Sașa, trebuind să însoțească pe Mihai în străinătate, era hotărîtă să plece cît de curînd, și, dacă la întoarcere dînsul ar fi stăruit în ideile de astăzi, să se facă lucrul. Matei îl asculta liniștit.

— Asta e dorința Sașei? întrebă el.

— Da. Ba ceva mai mult: te roagă ca pînă la plecare să nu mai încerci a o vedea.

Matei se uită lung la unchiu-său, părîndu-i greu a-l înțelege. Se făcuse palid.

— Nene Dinule, să-mi dai voie să nu te cred.

— Faci rău că nu mă crezi; e așa, cu toate astea.

— Cum! zise el cu putere. Sașa dorește să n-o mai văd pînă la plecare!... Atunci viața și sentimentele nu mai au logică.

— Nu știu ce vrei să zici, — știu atîta numai, că asta e dorința fetei.

— Vreau să zic că astea sunt lucruri de pus în romane. În viața reală, cînd cineva îți este drag, te duci să-l vezi, dacă poți. Și mie Sașa mi-e dragă.

— Dar dacă nu poți?

— Atunci răstorni pămîntul, te bați cu lumea, cumperi, vinzi, faci tot ce-ți stă prin putință ca s-ajungi pînă la ea.

Bătrînul îl privea cu o ușoară nuanță de ironie.

— Ce aprindere! parc-ai fi de 20 de ani.

— Nu sunt de 20 de ani, dar nu sunt nici de o sută.

Tonul acru cu care fură zise vorbele din urmă îi miră pe amîndoi, pe conu Dinu mai cu seamă, care nu avea în gînd decît fericirea lor. Dar egoismul omenesc e așa de orb în toate apucăturile lui, încît bătrînul, care în realitate lucra spre împlinirea mai sigură, după cum credea el, a dorințelor lui Matei, nu vru să priceapă că, din momentul ce sentimentele lui se dau pe față cu atîta putere, nu mai era nevoie a-l supune la probe. Planul lui, de a-i despărți pentru cîtăva vreme, i se părea tot cel mai bun.

— Bine, fătul meu, zise el zîmbind, încearcă și du-te de-o vezi.

Zise vorbele acestea ieșind. Matei rămase singur, lovit parcă de o desăvîrșită paralizie a voinței. Conu Dinu se ducea spre casă, trist și el și mirat de întorsătura ce o luau lucrurile. Îi părea rău că se arătase așa de crud față de nepotu-său, care fusese așa de bun cu el, dar, cu toate astea, nu se putea împiedica de a găsi că el avea dreptate.

Îndoiala bătrînului se strecurase în sufletul tînărului. Rămase pe scaun cu o nehotărîtă idee de a se supune dorinței lui unchiu-său. De pe fereastră se vedea un șir de care trecînd pe drum încărcate din greu. O impresie fugară de urît îi răsări în suflet. Dar uitîndu-se lung spre care și gîndindu-se, imaginea lor îi dispăru din conștiință, unghiul vizual se scurtă și, în loc de a străbate prin geamuri, se opri în ele, și, ca într-o oglindă, el se privi pe sine și lucrurile din casă. Atunci îi răsări în minte Sașa, punîndu-și o mănușe. Chipul ei, chemat astfel de împrejurări, avu darul de a-l reînsufleți. Era oare cu putință ca dînsa să plece fără să vrea să-l vadă? Pentru ce această încercare la care voiau să-l supună? Oare nu era el o fire destul de statornică?

Îmbărbătîndu-se astfel singur, ajunse la hotărîrea firească de a da ochi cu dînsa și zise să-i puie caii.

Cînd fu la Comănești, Turică feciorul îi spuse că toți ai casei erau la Ciulniței.

— Cuconașul nostru pleacă în străinătate, zise Turică.

— Da?

— Cu cuconița.

— Cînd pleacă?

— Apoi cît de curînd.

Matei rămase locului gîndindu-se.

— Ia ascultă, Turică: aș vrea să scriu două rînduri cuconiței, pentru o afacere — poți să-mi dai un petec de hîrtie?

— Vai de mine, cuconașule, cum să nu se poată! poftiți sus în „berău".

Matei se puse să scrie Sașei, arătîndu-i mirarea sa de cele ce se petreceau și rugînd-o să nu plece înainte de a-l vedea. Era atît de adîncit în cele ce îi spunea, încît făcea mișcări cu mîinile prin aer, întorcea pagina neuscată, exclama singur cîte un cuvînt incoherent, parcă cine știe ce luptă uriașe se petrecea în fantazia lui. Pe cînd scria, o ușe din spatele lui se deschise binișor și Sașa înaintă în vîrful degetelor, încetinel, pînă ce se apropie la un pas. Dînsul nu simțea nimic, absorbit în scrisoare. Ea mai făcu un pas și-l atinse

ușor peste umăr. El se întoarse repede, și, văzînd-o, nu putu zice decît un „Aaa!...". Apoi se sculă de la biurou și veni la ea, luîndu-i mîinile și uitîndu-se lung la dînsa.

— Va să zică nu te-ai dus la Ciulnițel cu ceilalți?

Ea ridică ochii spre el, zîmbind:

— Vezi bine că nu, deoarece sunt aici.

— Așa este, dar mă așteptam atît de puțin să te văd, încît nu sunt încă sigur de ești dumneata sau altcineva.

Sașa rîdea:

— Da, da, sunt eu.

— Ce fericit mă simt de a te vedea aici, aproape, lîngă mine!

— Da?... zise ea, ridicînd capul spre el, cu ochii luminați de bucurie.

— Da, sunt fericit, sunt omul cel mai fericit, nu simți că sunt fericit?

— Ba da, zise ea.

Și purtată ca de o forță străină, își retrase mîinile din ale lui și-i aruncă brațele de gît, lipindu-se cu capul de pieptul lui. Dînsul o strînse în brațe, sărutîndu-i părul și respirînd lung parfumul șuvițelor moi și bogate, ce sfîrșeau, împletindu-se, într-o cunună de bucle.

Nici el, nici ea nu se gîndeau cum de ajunseseră așa de repede unul în brațele altuia: saturația sufletească era atît de desăvîrșită, încît simplul fapt de a se găsi față în față trebuia să-i aducă aici.

— Tare mi-ești dragă!... dragă, ca sufletul!... Știi!...

— Da...

— Cît se poate de mult și de tare!...

— Da...

— Și ești de acum a mea... toată, întreagă, cu păr, cu ochi, cu suflet și cu tot.

— Cu tot.

— Și nu mai pleci.

Ea își ridică privirile spre el:

— Dacă vrei, nu mai plec*.

Dar era ceva în ochii ei, atît de adînc, atîta mîngîiere se revărsase pe chipul ei întreg, încît ideea plecării era cu neputință să încolțească într-un suflet așa de fericit.

— Acuma că ești Sașa mea pentru totdeauna, șezi colo, să vorbim. Dă-mi mîna și spune-mi pentru ce voiai să pleci? și mai cu seamă fără ca eu să te mai văd?...

Ea șezu lîngă dînsul și tăcu, uitîndu-se în pămînt.

— Îți făcusem ceva?...

— Nu mi-ai făcut niciodată nimic... decît bine.

— Pot zice numai atît, că nu ți-am făcut rău, — atunci de ce voiai să pleci?

Ea tăcu din nou.

— Ai ceva care te supără?

— N-am nimic... Voiam să plec, ca să duc pe Mihai la Paris.

— Nenea Dinu a fost pe la dumneata?

— Da...

— Și ce ți-a spus?

— Numai lucruri bune și drepte.

— Da?... Și nu se poate să le știu și eu?

Ea zîmbea, neîndrăznind parcă să ridice ochii spre el.

— Eu mă prind că ideea de a pleca, fără să mă mai vezi, vine de la dumnealui...

— Da, răspunse ea, rîzind și arătîndu-și dinții albi, ideea vine de la dumnealui...

— Vezi!... și găsești că ți-a spus numai lucruri bune și drepte?

— Nu în înțelesul ăsta, zise ea cam jenată. Conu Dinu știa că eu trebuie să plec, fiindcă Mihai nu poate să meargă pentru întîiași dată singur în străinătate; dumnealui m-a povățuit numai să plec cît mai curînd și... fără să te mai văd.

— Pentru ce?

* Replica lipsește din ed.1922. Textul se restabilește după *Convorbiri literare* și edițiile anterioare (n. ed.)

Ea tăcu. Dînsul se uită la o rază de soare ce se oglindea în luciul părului ei, și-i veni s-o mîngîie pe cap, cu un sentiment aproape părintesc — atîta sfială era în ținuta ei.

— Și ai fi plecat?

— Da.

— Fără să te mai văd?

— Fără... dacă nu veneai.

— Da' de unde știai că am să viu?

— Eram sigură... și ca dovadă iată că te-am așteptat.

El urma a se uita la dînsa în tăcere și parcă pentru întîiași dată pătrunse în conștiința lui convingerea adîncă de statornicia și toată frumusețea sufletului acelei femei. A o întreba și a o descoase mai mult i se păru crud, și, emoționat de însăși simțirile sale, îi luă o mînă și i-o sărută cu lacrămile în ochi.

După un moment de tăcere, tot el reîncepu:

— Cînd pleci?

— Cît de curînd... poimîine poate.

— Și ai să-mi scrii?

— Da, în toate zilele... dar fără să știe conu Dinu, adăugă ea zîmbind.

— Înțeleg.

— Nu-i așa? dăm satisfacere politicei sale (fiindcă asta era politica cu care conu Dinu vrea să ajungă acolo unde noi am ajuns singuri) și totodată ne și scrim, da?

— Foarte bine.

Ea se sculase în picioare, veselă, și se uita la el, plecată în jos și parcă așteptînd ceva. El îi întinse mîinile, și, sculîndu-se el însuși de unde ședea, îi trecu un braț sub brațul ei, și făcură astfel cîțiva pași prin odaie, vorbind de viitor, fericiți, înclinați unul spre altul, ca doi copaci deasupra unui izvor.

XVIII

La Ciulnițel, de cînd plecarea lui Mihai era hotărîtă, lumea de primprejur se aduna regulat în toate

zilele. Victoria și Mary își aduceau, unul cîte unul, toate lucrurile de dormit, fiindcă, pe cît timp Sașa avea să lipsească, ele trebuiau să stea în casă la conu Dinu.

Cu cît vremea plecării se apropia mai mult, cu atît Mihai devenea mai tăcut. De dimineața pînă seara umbla la vînat, pe lac, mîncînd în luntre sau pe iarba îmbrumată a pămîntului.

Primele zile ale lui septemvrie erau minunate. După ce soarele risipea cele dintîi negure ale dimineței, valea lacului se ivea în limpeziciunea cerului de toamnă, singură, locuită numai de păsări de apă, cu căpițe de fîn pe margini și cu cîte un bou rătăcit, ce păștea pe miriște. De la Comănești pînă la Ciulnițel „balta" (cum o numeau sătenii) ținea o poștă. Heleșteul de la Comănești, plin de pește, se înfunda într-o perdea de verdeață, unde apa părea că încetează. În realitate însă, ea urma mai departe, ascunsă de stuf, de foi de nufăr și de trestii. Aici se pierdea Mihai, care, de mic copil, învățase toate cotiturile, toate cărările, și acum se strecura cu luntrea lui peste tot, bătînd coturile, oprindu-se la limpezișuri, de unde zburau, speriate, cîrduri de rațe sălbatice, lișițe șirete, găinuși de baltă, cucove, gîște și cîteodată chiar lebede, ce veneau de prin bălțile Dunării.

De-abia împrăștiase soarele negura, cînd Mihai își așeza în ziua aceea pușca și geanta în fundul luntrei. Apucînd lopețile cu putere, se îndepărtă de la mal într-o clipă și trase cu siguranță drept la cărăruia din stuf, în care intră, pierzîndu-se. Dar, în loc de a înainta cu grijă, ca totdeauna, oprindu-se în marginea limpezișurilor sau făcînd ocolul ochiurilor, de astă dată merse tot mai departe, fără a se preocupa de trestiile ce se rupeau cu zgomot sub luntre, ori de lopețile ce loveau apa. Cîrduri întregi de păsări se sculau în drumul lui, umplînd văzduhul cu răpăiala aripelor și fulgii albi ce cădeau domol în aer. El nici nu se uita la ele. Dus de o putere nouă, mîna tot înainte, lăsînd cîteodată lopata, spre a se șterge pe frunte.

După două ceasuri de muncă, ajunse într-un limpeziș, unde nu mai creșteau trestii. Lacul părea a

se înfunda aci, fiindcă împrejurul lui valea se închidea de toate părţile, ca un amfiteatru. Ieşise de mult din pămînturile lui şi intrase pe moşia lui conu Dinu.

Oprit în marginea stufului, băiatul se sculase în picioare şi se uita pe maluri, parcă ar fi aşteptat pe cineva. În adevăr, o batistă albă fîlfîia în aer, chemîndu-l. Apucă lopeţile în grabă şi vîsli cu putere în partea aceea.

Cînd ajunse la izvor, Tincuţa (fiindcă ea era) sta în picioare cu mîinile întinse.

— Vino mai curînd că nu mai pot de frică. Ce singurătate e pe valea asta!

Mihai o ajută să se urce în luntre, şi, apucînd din nou lopeţile, îşi făcu vînt înapoi, spre stuf. Fata se uita în apă, roşie, mulţumită că se găseşte alături de o altă fiinţă vie, îmbătată de viaţa soarelui, de viaţa ei, de legănatul luntrei. Ajunseră astfel în stufiş, unde Mihai intră de astă dată cu mare băgare de seamă. Tincuţa se uita la trestiile înalte cu frică, tupilîndu-se pe lîngă cele ce se mişcau prea tare, sau apărîndu-se cu cotul ridicat în dreptul ochilor. Trecură repede prin două ghioluri şi se opriră în cel de al treilea.

— Ştii că am văzut un iepure? zise Tincuţa.

— Sîit!... şezi jos, dacă vrei... am pus o scoarţă într-adins pentru dumneata.

Fata se aşeză în fundul luntrei, ascultătoare ca un copil, cu ochii sticlind de frică şi de emoţiune. Mihai luă puşca şi rămase cu privirile aţintite spre limpeziş. Cîteva rînduri de trestii îi ascundea de minune. Se făcu o tăcere adîncă. Fata îl trase de pulpana hainei, arătîndu-i cu degetul în aer: un bîtlan trecea pe deasupra, cu zborul lui greoi, mişcîndu-şi ciocul ca o cîrmă de corabie. În acelaşi timp, un roi de grauri tăbărî pe vîrful înspicat al trestiilor, făcîndu-le să se legene în toate părţile. Iar tăcere. Tincuţa văzu un peşte sărind din apă, şi făcu o mişcare către el. Tot într-un timp se ivi dinlăuntrul stufişului un cîrd de răţuşte, mişcînd din cap, parc-ar fi fost trase de o sfoară, urmate de o lişiţă vînătă. Fata îşi duse un deget la gură, căutînd să întindă mîna cealaltă către

Mihai, dar rămînînd cu ea în aer. Băiatul le văzuse şi-i făcu semn că nu trage în ele.

— Sunt lişiţe, zise el, plecîndu-se spre dînsa, nu-s bune la mîncare.

Un sunet uşor, ca de aripă ce-ţi trece pe la ureche, se auzi în aer, şi tot atunci apa din ghiolul din faţă fu bătută de piepturile mai multor păsări. Tincuţa văzu pe Mihai ridicînd puşca. Încremenită, ea se tupilase cu totul în fundul luntrei. O nespusă mulţumire se putea citi pe chipul băiatului: plăcerea de a o simţi alături de el, dorinţa de a-i arăta îndemînarea lui de vînător, emoţiunea ei, toate erau de natură a-l îmbărbăta şi mai mult. Vroi să întinză puşca, dar o trestie ruptă îi sta de-a curmezişul. Nerăbdător, el vru să frîngă cu totul trestia, şi, în mişcarea lui, făcu zgomot. Cele trei raţe ridicară capul în sus. Mihai încremenise în poziţia în care se afla, fără măcar să îndrăznească a-şi strînge braţul. Speriate, raţele bătură apa cu aripele şi o porniră în zbor. Tincuţa, cu ochii mari, palidă, cu sufletul la gură, se ridicase pe un genunchi, parcă ar fi vrut să zboare şi ea după păsări — cînd o detunătură de puşcă o făcu să tresară. Pentru un moment nu se văzu nimic, din cauza fumului, dar, după o clipă, Mihai o auzi strigînd:

— A căzut, a căzut, uite-o colo!...

În adevăr o raţă căzuse. Băiatul scoase luntrea dintre trestii şi se duseră să ia raţa. El o aruncă cu nepăsare într-un colţ al luntrii şi căută să se întoarcă cît mai curînd în ascunzătoarea de trestii. Tincuţa mîngîia penele păsării, neîndrăznind parcă să-şi arate mai pe faţă toată dragostea şi mila ei pentru biata raţă, de teamă să nu pară prea copilăroasă unui vînător aşa de extraordinar. Mihai se aşeză şi el în fundul luntrei, cu puşca pe braţul stîng, şi se puse din nou să aştepte, uitîndu-se în sus, spre cer.

Nu se mai auzea nici o mişcare. Un sunet răguşit de talangă răsuna a spart la gîtul unui bou, pe care-l gonea departe, pe deal, un văcar, strigînd cît ce putea: „Nea, haram, mînca-te-ar lupchii!" O încîntătoare tăcere se întindea peste întreaga vale. Aerul era străveziu. Cerul se vedea pînă în straturile sale albastre

cele mai depărtate. Fire albe pluteau prin cer și cădeau pe vîrfurile roșite ale trestiilor.

— Cine știe cînd mai văd eu toate astea, zise băiatul, uitîndu-se fără scop înainte.

Tincuța plecase ochii în jos, răsucind între degete un fir de papură.

— Poate chiar te găsesc măritată cînd m-oi întoarce...

Ea dete din cap că nu.

După cîteva minute de nouă tăcere, el oftă din adînc.

— Așa e viața ! zise cu un accent de nespusă durere, parcă ar fi trăit o sută de ani și ar fi cunoscut toate amărăciunile ei. În același timp ochii lui înotau în lacrimi, pe cînd de pe obrajii fetei cădeau picături mari pe firul de papură.

El tuși într-aiuri, aducîndu-și aminte de demnitatea lui de vînător și căutînd să-și stăpînească nodul de emoțiune ce i se urca în piept.

— Uite un fir alb ți se lasă pe frunte.

Fata ridică mîna domol, netezindu-și părul. Capătul firului se opri de pălăria lui.

— A ajuns și la dumneata, zise ea încet.

Mihai își luă pălăria și se uită la firul ce se aninase de ea.

— Ce subțire și moale e: parcă-i de mătase.

Apoi, desprinzîndu-l cu mîna de pe pălărie, și-l lipi de frunte, zîmbind și uitîndu-se la Tincuța.

Ea prinse a surîde, uitîndu-se la el pe sub genele plînse.

După aceea căută să înnoade firul ce se rupsese și se apropie de el așa de mult încît barca era gata să se răstoarne. El se mișcă de unde era și rezemat de bancă, în lungul luntrei, se lăsă să-i scarmene tot părul, ca să înnoade firul.

— Șezi ici lîngă mine, zise el, cuprinzînd-o cu brațul de mijloc.

Ea șezu lîngă dînsul, lipindu-și capul de umărul lui.

— De ce nu vii și dumneata la Paris, zău așa?

— Ba viu, dacă m-o lăsa de acasă.

— Ce bine am petrece!... Ne-am vedea în toate duminicile.

— Da' Victoria și Mary vin?

— La anul viitor... Eu aș fi corespondentul d-tale... Am ieși împreună să ne plimbăm.

Ea găsi foarte firesc ca un om care ia pasărea din zbor să-i fie corespondent. Se uita înainte fără scop, și parcă se vedea la plimbare în mijlocul Parisului, rezemată de brațul lui, cum sta acuma. Și cum se uita, pierdută pe gînduri, văzu ieșind dintre trestii o găinușă de baltă, neagră la pene, cu niște picioare arămii, subțiri, mișcîndu-se așa de elegant că părea o femeie cochetă. În partea aceea nămolul se ridica pînă în fața apei. Tincuța îl atinse ușor pe mînă, ca să-i atragă luarea-aminte. El o văzuse, dar părea că nu vrea să tragă în biata pasăre. Se apropie de urechea fetei și-i zise încet:

— E păcat s-o omor... mai bine să ne uităm la dînsa.

Apoi rămase cu obrazul lipit de obrazul ei, și, șiret din instinct, urmă a-i vorbi de găinușă, ca să nu prindă de veste că o sărutase:

— Vezi ce frumos se mișcă?... Parcă ești dumneata cîteodată...

Fata începu a rîde cu hohot. El îi astupă gura cu mîna, rîzînd și el:

— Sît!... Na! ai gonit găinușa cu rîsul d-tale.

— Cum să nu rîd dacă zici că seamănă cu mine.

În același timp se desfăcu ușor din brațul lui și vru să se dea mai la o parte; dar soarele ajungea tocmai acolo. El întinse umbreluța ei și o rugă să vină din nou lîngă dînsul.

— Vino lîngă mine, că cine știe cînd te mai văd.

Ea îl privi lung, și după aceea veni iar.

— Dacă n-o să mă uiți, îi zise, mîngîindu-l pe mîna ce ținea umbrela, eu am să-ți dau ceva.

— Da?

— Ceva de la mine... Da' să nu te desparți de el...

Și pe cînd vorbea astfel, scoase din sîn o bucățică de hîrtie îndoită, în care era o șuviță de păr, legat cu o panglicuță roșie.

— Vai, ce bună ești!... zise el, sărutînd părul cu înduioșare.

— Vezi?... Da' n-o să te desparți de el, nu-i așa?... întrebă ea tremurînd.

— Niciodată!... am să-l port cu mine cît oi trăi, oriunde oi fi și n-am să mă despart de el niciodată!...

Și astfel vorbind, o strîngea la piept mîngîind-o cu mîna pe obraz și tînguindu-se că pleacă.

— Ce trist am să fiu, Tincuțo!... N-am să mă împrietenesc cu nimeni. Am să trăiesc cu gîndul numai la dumneata... și am să mă silesc să învăț, ca să sfîrșesc mai curînd... și cînd oi fi sfîrșit, o să ne luăm... Da' o să m-aștepți?...

Ea da din cap că „da".

— N-ai să te măriți, pînă m-oi întoarce eu?

Fata răspunse încet:

— Nu.

— Îmi juri?

— Da...

— Și eu îți jur...

Umbrelușa îi căzuse din mînă și soarele de toamnă ardea puternic deasupra lor. El îi făgădui să-i trimeată cărți și jurnale, ca să știe și ea ce face și cum trăiește el.

— Și să-mi scrii, zise fata, ridicînd ochii spre el.

— O să-ți scriu... dar cum?

— În vacanța Crăciunului să-mi scrii de-a binele, acasă la noi, că tata îmi dă scrisorile...

— Da' pînă atunci?...

— Nu știu: o să-ți scriu numai eu, și dumneata să-mi răspunzi prin Victoria că ai primit și ești sănătos... Are să-mi pară vremea așa de lungă! De ce nu se poate să fac aripi și să zbor către locurile depărtate unde te duci?

După aceea, uitîndu-se la pușcă, adause zîmbind tristă:

— Ai trage în mine?...

El dete din cap supărat:

— Ce idee ciudată îți trece prin minte!

— Nu, nu, spune-mi, ai trage în mine?

— Cum vrei să-ți spui?

— Să-mi spui curat, dacă ai avea curajul să tragi în mine...

Băiatul înțelese, cu intuițiunea lui bărbătească, că era o ciudățenie de femeie, la care îi trebuia găsit un răspuns.

— Depinde.

— Ce fel: depinde...

— Da... dacă ai fi o rață sau... o gîscă sălbatecă, aș trage.

— Merci, răspunse ea, supărată, desfăcîndu-se de el: adineaorea eram găinușă; acum sunt rață... ba gîscă!...

Mihai se uita la ea, serios, cu o ușoară mișcare a sprîncenei, care arăta sentimentul lui de părere de rău, față cu o copilărie așa de nepotrivită. În substratul firei ei, fata suferea: o trebuință de a plînge, sau de a-l face pe el să sufere, sau de a-l săruta se încheiase în această ciudată întrebare.

— Eu mă duc, zise ea, strîngîndu-și pălăria și umbrela.*

El se uita mereu la dînsa, trist și nedumerit:

— Și de astă dată trebuie să ne despărțim așa?

— Te rog să mă duci la mal...

El nu mai zise nimic, ci își puse pușca binișor jos și luă lopețile. Merseră în tăcere pînă ce ajunseră în dreptul izvorului.

— Te rog să-mi dai șuvița de păr înapoi...

— Ți-o dau, răspunse el, scoțîndu-și batista și ștergîndu-se pe frunte: cu de-a sila nu se poate păstra un așa frumos lucru.

— Dacă nu ții s-o păstrezi, mai bine să mi-o dai înapoi.

— Eu nu țiu s-o păstrez!...

— Se vede.

Băiatul înălță din umeri și rămase pe bancă, lîngă lopeți, cu batista pe genunchi. Ea se uita cu coada ochiului la el. Se vedea că era ostenit și supărat.

* Replica lipsește din toate edițiile. Textul se restabilește după *Convorbiri literare*, deoarece cuprinde ideea despărțirii din textul ce urmează (n. ed.).

— Ești ostenit?

— Cam ostenit. Dar n-ar fi nimic dacă n-aș avea încă două ceasuri de-acum încolo.

— Da? E așa departe?

— Da.

Tincuța înduioșată de vorbele lui și gîndindu-se la drumul ce făcuse ca să vie s-o vadă, se apropie din nou de el.

— Ești supărat pe mine?

— Eu? Nu. Văd că dumneata ești supărată. Dacă ți-am greșit cu ceva, te rog să mă ierți...

Ea se uită la dînsul, zîmbind, și, într-un avînt de generozitate, îl luă de gît și-l sărută.

— Nu mai ești supărat pe mine, nu-i așa?...

— N-am fost niciodată.

— Acum mă duc.

— Mai stai puțin.

— Nu, că-i tîrziu. Adio.

— Dacă nu vrei să mai stai, adio.

Ea îi întinse mîna, pe care el o strînse într-ale lui. După aceea, dînsa sări pe uscat, și, după ce-i trimise o sărutare pe vîrful degetelor, porni la deal. El apucă lopețile și se depărtă de mal, ca s-o vadă mai bine. Se uită după dînsa lung, pînă ce pieri dincolo de culme, făcîndu-i semne cu batista.

Rămas singur, în mijlocul lacului, băiatul se simți cuprins din ce în ce mai mult de ideea unei atotputernice deșertăciuni, ce înfășură deopotrivă lucrurile materiale ca și pe cele nemateriale, lacul, cîmpia, amorul, și, cu o nespusă jale în suflet, îi veni să plîngă. Își rezemă mîinile pe genunchi și se uită lung pe culmea dealului, iar de acolo mai sus, pe cer... Nu era nici o nădejde, nicăieri. Atunci își reluă lopețile și se întoarse înapoi, în stuf, unde se opri din nou, la pîndă. Se întinse în luntre, ostenit, și se puse să privească vîrful trestiilor. Păsăruici mititele sfiriiau din aripi, gonind cîte un gîndac zburător, ori albine răzlețe își îndoiau trupul pe spicul de papură. Un cîrd de rațe îi trecu peste cap și se lăsă în limpezișul de alături inspumînd apa cu aripile. El se sculă repede și-și pregăti pușca. Le vedea foarte bine, dar nu putea trage,

fiindcă se coborîseră pieziș într-un colț. Aștepta să se miște și să vină în bătaia puștei. Privindu-le, se gîndi la vorba ciudată a Tincuței... Socotind bine, erau mai fericite rațele. Dar ele tocmai veneau spre el. Întinse pușca, cu eterna emoțiune a vînătorului; dar pe cînd ochea îi trecu prin gînd ideea că și rațele se pot socoti nenorocite, de vreme ce omul le ațînea drumul să le omoare. Pentru un moment își dezlipi capul de patul puștii și se uită la ele, să vadă ce mină fac în fața morței. Ele se mișcau liniștite,venind mereu spre el. Atunci își alese un grup, în mijlocul căruia boierea un rățoi smălțat cu albastru, și trase... Luă rățoiul din apă și după aceea se puse să gonească o rață ce era numai rănită, și s-o lovească cu lopata, ca s-o poată prinde. Apoi, mulțumit, își scoase din geantă strugurii și cașcavalul ce avea cu el, și se așeză să mănînce. Tincuța era departe... Toată melancolia lui dispăruse. Tinerețea și natura dimprejur dărîmau necazurile clădite de iubirea lor copilărească.

XIX

După plecarea Sașei, Matei își întoarse privirile din nou către treburile moșiei, pe care le părăsise de cîtva timp. Pe de o parte culesul porumbului, pe de alta arăturile de toamnă, apoi pregătirile la baltă pentru pescuit, în vederea creșterei apelor, erau lucruri aproape noi pentru el.

Baciul Micu era tot mîna dreaptă, cu toate că Aglaia îl ura mai mult ca oricînd. Gîndindu-se la dușmănia ei contra baciului, își zicea adesea că era ciudat ca el, stăpînul, să sufere o asemenea stare de lucruri. Cu toate astea nu se putea hotărî să se despartă de Eftimiu și de nevastă-sa.

Raporturile lui cu țăranii erau bune, deși începuse să se zvonească prin sat de jelburi către guvern, spre a li se da pămînt, și de răscoale. Unchiu-său, conu Dinu, era mai furios ca oricînd contra socialiștilor, și, în aceasta, se înțelegea de minune cu Tănase Scatiu; dar numai în aceasta. Încolo, nu putea să-l vadă.

9*

Mulţumită lui Matei, bătrînul se liberă de datoria ce o avea către vecinul lui, şi de atunci se uita la el de sus. Tocmai pentru asta Scatiu ţinea mai mult să ia pe Tincuţa. Coana Sofiţa îl ajuta pe sub mînă, din socotelile ei femeieşti: fiindcă era bogat şi pentru că, luîndu-l, Tincuţa ar fi rămas lîngă dînsa:

— Ei, nu-l iubeşte; da' parcă ce, numai din iubire se iau oamenii! zicea ea lui Matei, pe care voia să-l atragă de partea ei.

Matei, e drept, nu s-ar fi opus din răsputeri, dacă ar fi fost întrebat. Scatiu era incult şi cam bădărau, dar era harnic, deştept la treabă, şi, mai cu seamă, pentru el, avea o mare calitate, de a nu fi om de oraş. Ca toţi tinerii cari au trăit mult în mijlocul lumii de studenţi sterpi, de funcţionari, de lume neproducătoare, fără aspiraţii, Matei prefera un om de ţară, simplu, celui mai şiret avocat.

Mai nedomirită era coana Sofiţa de opoziţia ce o făcea Aglaia. Ea n-o mai slăbea cu „familia":

— Auzi dumneata, să intre în familia noastră feciorul unui vătaf!... Să dai dumneata, ţacă, bunătate de fată, avută, cu educaţie, unui asemenea om!...

Coana Sofiţa nu mai putea de ciudă.

— Ei, păi să nu-ţi vie să mori: ei n-au după ce bea apă, şi tot cu nasul pe sus.

Luarea-aminte a lui Matei fu mai cu seamă atrasă asupra Aglaiei, din ziua în care dînsa îi vorbi cu ponturi despre Tincuţa şi Mihai.

— Aşa partidă zic şi eu.

— Ce partidă? întrebă Matei.

— Mihai.

— Dumneata glumeşti, Mihai este un copil.

— Ei, copil, dar nu prea...

— Cum: nu prea?

— Se înţelege... Dacă-i pe aia, Tincuţa nu-i o copilă? Da' aşa copii cum sunt, ei se aveau bine.

— Ce spui, cucoană Aglaio?

— Zău, domnule. Înainte de a pleca, s-au întîlnit la lac, s-au îmbrăţişat şi s-au sărutat ca doi porumbei. Întrebaţi şi pe baciu Micu, dacă vreţi, că i-a văzut un văcar din sat...

Matei se uita la dînsa, ca încremenit. Apoi se porni pe un rîs straşnic.

— Dumneavoastră rîdeţi, zise Aglaia, roşindu-se, dar e aşa.

— Şi chiar dacă ar fi aşa, ce-ţi pasă dumitale?

— Mie? ce să-mi pese?... Facă despre mine borş dacă-or vrea.

Şi astfel zicînd, ieşi, închizînd uşa cu zgomot. Matei se uită în urma ei, din ce în ce mai mirat de îndrăzneala Aglaiei. Dar îşi zise că trebuie să fie ceva la mijloc, ca să ajungă ea, atît de şireată de regulă, să facă ceea ce se numeşte o scenă. Hotărî să vorbească baciului.

Trimise chiar în seara aceea să-l cheme. Matei era în odaia pe care ţăranii o numesc canţălaria boierului. Micu intră, lăsîndu-şi căciula în sală şi rămase în picioare lîngă uşă.

— Am trimis să te cheme, fiindcă am de vorbit cu tine.

— Porunciţi, coane.

— Ia vezi cine rîcîie la uşă.

Baciul deschise de-abia uşa, vrînd să se strecoare afară, dar în acelaşi timp un dulău de cîine, cît un urs, dete năvală înăuntru. După pieptarul cu cuie, Matei recunoscu pe Corcoduş.

— Ăsta e cîinele despre care îmi vorbeai?

— Ăsta. Se ţine de mine ca scaiul, bată-l vina lui.

— Frumos e, baciule!...

— Ar hi el cum ar hi, dacă nu i-ar hi aruncat apă hiartă în cap.

— Cine?

— D-apoi... cine, coane? ia, aici la curte...

Matei se uită lung la el, fără a-i răspunde. Se putea lesne pricepe că era treabă de-a lui Eftimiu.

— Baciule, ce-ai auzit vorbindu-se despre cuconiţa Tincuţa?

Micu se uită la el cam mirat.

— N-am auzit nimic, coane.

— Nimic, nimic?

— Nimic, zău aşa. D-apoi ce s-auzi, că e numai o copchilă. S-a zvonit cică ar hi vrînd s-o ia alde Scatiu;

da' dor nu și-o face vreun păcat boieru ăl bătrîn să i-o dea...

— Da' altceva n-ai mai auzit, cu Mihai?

— Nu, coane.

— Că s-ar fi primblat pe lac amîndoi...

— Ba despre asta am auzit. Da' ce minune e că s-au primblat amîndoi?... Conu Mihai toată ziua era pe baltă.

După aceea el tăcu și se uită șiret pe sub sprîncene la Matei. Parcă amîndoi simțeau că voiau să vorbească despre altceva.

— Mă!... a dracului muierușcă!... zise baciul, parcă ar fi fost singur. Da' cine ți-a spus matale de coana Tincuța, coane?

— Coana Aglaia.

Baciul dete din cap, mișcîndu-și pletele voinicește.

— I-e frică să nu scape chilipiru din mînă.

— Ce chilipir?

— Da' parcă matale nu știi, coane?

— Nu știu.

— Atunci să punem că a fost o vorbă degeaba.

— Ba nicidecum: să faci bunătate să-mi spui tot: ce chilipir?

— Scatiu, coane.

— Ce e cu Scatiu?

— Apoi nu se are ghine coana Aglaia cu el?...

Matei se uită țintă la el. Îi venea să rîză, dar se stăpîni și-și luă un aer grozav.

— Baciule, bagă de seamă la ce spui... Știi, că și de tine zicea lumea că te ții cu Floarea lui Stîngă.

Foarte stîngaci și cu ochii în pămînt el tăcu un moment. Apoi ridică fruntea senină în sus.

— Gura lumii cine o poate înțeleni, coane?... Eu de-oi hi fost vinovat, m-am pocăit; da'eu n-am bîrfit pe nimeni... Dumneaei vine acuma să se lege de-o copchiliță... E păcat de Dumnezeu.

Matei tăcea; își scoase tabacherea să-și facă o țigară, dar nu mai avea tutun. Se sculă să se ducă în odaie la el, spre a-și lua tutun din cutie.

— Da' parcă auzisem că trăia cu Caramzulea...

— Păi dar cum: trăia cu amîndoi.

— De unde știi tu?

— Da' cum, Doamne iartă-mă, să nu știu. Cît ai fost matale dus, ei veneau cu schimbu, ca la „concintrație."

— Da' prostul ăla de Nae ce făcea?

— Domnul Nae tot pe la Brăila... Îi făcea cucoana vînt.

Matei nu mai zise nimic. Aprinse o lumînare și rămase cu ea în mînă, gîndindu-se.

— Așteaptă-mă: mă duc să iau niște tutun.

Pe cînd el intra, ușa de la odaia lui, ce da în sală, se închidea cu grabă. Dar oricît de cu grabă se închise, Matei recunoscu pe Aglaia. Nu mai încăpea îndoială că ascultase la ușă...

Fără a rosti un cuvînt, el se întoarse înapoi și se puse să-și facă o țigară. O aprinse și se uită în ochii baciului.

— Și cine crezi că a aruncat cu apă fiartă în cîine?

— Bucătărița, coane.

— De ce?

— Cine știe?... Ca să-mi facă rău: eu fără cîinele ăsta nu sunt om.

Simpatia lui pentru baciu își avea izvorul în vechile lor raporturi de băiețandri, dar mai cu seamă în fondul de poezie ce cuprindea în sine natura caldă a ciobanului. Cîinele era în adevăr pentru el ca un frate.

Matei se uită la baciu, parcă ar fi vrut să-i spună vorbe bune, ca să-l mîngîie de nenorocirea întîmplată lui Corcoduș.

— Și va să zică te-ai lăsat de Floarea.

Micu dete cu mîna în vînt, parcă ar fi zis: „Cine se mai gîndește la ea!"

— Dacă te vei lăsa de Floarea, am să te căpătuiesc. Să-ți găsești o fată bună și să te însori. Îți port eu grija: te cunun, îți dau loc de casă și toate înlesnirile putincioase.

— Sărut mîinile, coane... Că m-am săturat de burlăcie.

— Atunci e lucru înțeles. Mergi cu Dumnezeu, și să vii mîine seară. Ioniță a plecat la baltă?

— Dară.

— Omul de la Călărași s-a întors, ori nu?

— Trebuie să sosească acu, că-i dus de azi dimineața...

Rămas singur, Matei se plimbă în lung și în larg prin odaie, gîndindu-se la cele ce avea de făcut. Aglaia trebuia cu orice preț înlăturată din casa lui. Dar în ce chip? Să vorbească lui unchiu-său nu se putea, fiindcă ar fi trebuit să-i istorisească dragostea lui Scatiu cu dînsa și astfel să îndîrjească pe bătrîn și mai mult împotriva lui Tănase. Pe de altă parte coana Sofița era rudă cu ea... Dar își aduse aminte de necazul mătușei în contra Aglaiei, cînd aceasta se împotrivea la căsătoria lui Scatiu cu Tincuța, în numele „familiei", și-și zise că poate să găsească un prieten de luptă împotriva Aglaiei tocmai în protectoarea ei firească. Dar cu cîinele ciobanului ce avea?... Nimic alta decît că era cîinele baciului, omul lui de încredere.

Astfel gîndindu-se, se revolta din ce în ce mai mult împotriva ei, și într-un moment de supărare, sună și zise unei femei să cheme pe Aglaia. Femeia aduse răspuns că vine numaidecît. În adevăr, peste vreo zece minute, se auzi bătînd la ușă. El îi zise să intre, dar cu vocea pe jumătate, și simțindu-se mișcat, parcă ar fi fost el vinovatul. Aglaia intră foarte încet. Era galbenă de emoțiune și aproape nu putea să vorbească. În sfîrșit, izbuti să articuleze trei cuvinte:

— M-ați chemat?

El se găsi foarte încurcat, față mai cu seamă cu umilința cu care se prezenta ea.

— Da... aș fi vrut să mai vorbim cîte ceva — da' ia, te rog, șezi. Vreau să sun să ne dea cîte un ceai.

— Mă duc eu să vi-l fac.

— Nu, nu, nu primesc.

— Ba, vă rog, să mă lăsați să vi-l fac eu.

— Nu se poate.

Și, cum se primbla prin casă, se așeză în dreptul ușii. Ea voia să iasă; el o împiedică. În această luptă de amabilitate falsă, Aglaia vru să apuce ivorul de la

ușă, pe care îl apucase mai dinainte Matei, și astfel îl luă de mînă rugîndu-se s-o lase să iasă.

— Vă rog, zise ea încet, nimeni nu știe cît ceai trebuie, ce rom să vă dea... Viu numaidecît.

Trebui să o lase. Cînd rămase singur, își simți pe mîna pe care i-o atinsese ea, o impresie așa de ciudată, plăcută și neliniștitoare, parcă o suflare caldă îi trecuse pe deasupra. Mai făcu cîțiva pași și se opri în fața lămpii, gîndindu-se: iată cum se explicau izbînzile ei, care nu era nici frumoasă și nici nu mai era destul de tînără, ca să întoarcă mințile la flăcăi tomnatici ca Scatiu și alții.

Peste cîteva minute Aglaia reveni însoțită de femeia cu ceaiul. Matei băgă de seamă că dînsa simțise impresia ce o produsese asupra lui, și se întorcea altfel de cum ieșise. Obrajii ei, albi de emoțiune cînd intrase la început, acuma se coloraseră de sînge, și un zîmbet provocător îi rătăcea pe gură. Servi ceaiul cu îndemînare, mișcîndu-se în sus și în jos, ca o fată mare. Sînurile pline păreau că vor să facă explozie, atît erau de strînse în rochie. După ce îi dete ceaiul, se opri în mijlocul odăii și duse la ochi șorțul de mătase cu care era întotdeauna încinsă. Matei se uita la dînsa nedumerit.

— Ce ai?

Ea își luă mîinile binișor de la ochi, se uită la el lung, cu capul plecat pe umăr, și zise încet:

— Nu știu nici eu...

În aceste patru vorbe era atîta alintătură șireată, iar în modul cum își mușca buzele atîta senzualitate falsă, încît Matei, care trecuse o clipă printr-o ispită primejdioasă, își reveni în sine.

— Ia șezi, îi zise el, zîmbind. Ce se mai face d-l Nae?

— Tot după treabă, răspunse ea, spășită.

— Pînă la ceasul ăsta?...

— Da' unde se pomenește să intre el vreodată înainte de zece!...

Matei dete din cap plin de admirare, deși știa că Eftimiu își trecea vremea jucînd table cu învățătorul.

— Și cînd mănîncă?

— Cînd poate.

— Ce fel de vorbă!... nu-l aştepţi cu masa?

Ea se întoarse cu capul într-o parte, părînd foarte scandalizată de o asemenea bănuială.

— Eu să-l aştept cu masa!... Da' se poate să fac eu o asemenea risipă!... Să ţiu focul şi slugile pînă la ceasul ăsta!...

Vorba de slugă îi păru de minune şi se acăţă de dînsa.

— A propos de slugi, coană Aglaio; sunt foarte nemulţumit de ele — mai cu seamă de bucătăreasă: are bunul obicei de a asculta pe la uşi...

Ea clipi din ochi, des, parcă ar fi stat să-i dea lăcrămile. Dar avu puterea să se stăpînească şi să zică:

— Auzi dumneata!...

— Da, te rog să-i dai drumul chiar mîine; nu vreau să am în casă persoane cari mă spionează. Eu sunt stăpîn la mine şi ţiu să facă cum vreau eu, nu cum voiesc alţii.

— Aşa e şi drept.

— Aşa.

El sorbi din ceai şi făcu o mişcare din cap plină de convingere, parcă ar fi vrut să întărească şi mai mult hotărîrea luată.

După cîteva minute de tăcere, ea se sculă.

— Nu mai aveţi nimic cu mine?

— Nu... Dar ia-ţi ceaiul.

— Vă mulţumesc, eu seara nu iau nimic.

Astfel ieşi. După foarte puţin timp, Matei o auzi bătînd din nou la uşă. Aducea un pachet de jurnale şi scrisori, pe cari i le dase vătăşelul ce se-ntorcea de la Călăraşi. Avea un aer cu totul natural, parcă nimic nu se întîmplase.

— Vă rog să-mi daţi voie să mă duc mîine la oraş, ca să caut altă bucătăreasă.

El se uita la scrisori preocupat, căutînd pe cea de la Saşa. O auzi cam tîrziu. La gîndul Saşei, toate nimicurile astea se retrăseseră departe, în conştiinţă, şi-i răspunse fără nici un interes, parcă scena de mai sus s-ar fi petrecut cu un an înainte:

— Mai încape vorbă...

După aceea Aglaia ieşi, iar el rămase să-şi citească corespondenţa.

XX

Trecuseră mai multe săptămîni de cînd plecase Saşa şi mai multe zile de cînd Matei primise scrisoarea din urmă. Lucrurile luau o întorsătură ciudată, care îl împiedica să urmeze mai departe planul de a se scăpa de Aglaia.

În adevăr, ultima scrisoare a Saşei cuprindea o destăinuire din cele mai mişcătoare; ea surprinse amorul băiatului pentru Tincuţa, şi, în loc de a-l privi ca pe un sentiment copilăresc şi trecător, dînsa, cu firea ei caldă, îl socotea trainic şi primejdios. Zicea scrisoarea:

„Am ajuns la Paris, după o călătorie destul de ostenitoare. Mihai era tot trist. Se lupta cît putea să biruie jalea ce-l cuprinsese chiar de la plecare, dar nu izbutea. Eu îl observam pe tăcute şi îmi venea să plîng de mila lui: n-a închis ochii un minut. Credeam că despărţirea de ţară şi de surori îl enervase prea mult, dar speram că, o dată ajuns în mijlocul lumei dintr-un oraş mare, o să-şi redobîndească veselia naturală a vîrstei lui. Ne-am oprit la Viena două zile. Părea că se interesează de toate, dar mai mult decît orice se interesa de mine. A-ţi spune îngrijirea fină şi delicată cu care mă înconjura, expresia cu care mă privea, iubirea cu care îmi lua mîinile într-ale lui şi mă chema «maman dragă», îmi e cu neputinţă. Începusem să cred că ştie ceva despre proiectele noastre... şi-mi era ruşine. Se uita la mine cu atîta înţelegere, încît mă făcea să roşesc. Vedeam că are pe buze o întrebare, că se luptă s-o rostească şi că nu îndrăzneşte. De multe ori aducea vorba despre d-ta, dar totdeauna cu temere, parcă i-ar fi fost frică să nu mă supere. În sfîrşit, mă întrebă... Am crezut că se cufundă pămîntul cu mine. Îmi bătea inima de nu mai puteam să respir. Ori de cîte ori mă gîndesc la momentul acela, simt că mă roşesc... Dar să-ţi spun cum m-a întrebat. Treceam printr-o cîmpie lungă, între Colonia şi Strassburg; el se uita pe geam, preocupat. — «Maman, îmi zise din nou, înainte de a

ajunge la Paris, aş vrea să te întreb ceva». — «Întreabă-mă», îi răspunsei eu, cu glasul jumătate. Simţeam că mor. — «Aş vrea să te întreb ceva, dacă mi-ai făgădui mai întîi că nu te superi». — «Nu mă supăr»... El mişcă din cap cu nehotărîre. — «Maman, adevărat că nenea Matei are pentru dumneata o admiraţie aşa de mare?... că te iubeşte?» — «Ce prostii spui, Mihai!» îi răspunsei, încercînd să zîmbesc. El nu rîdea de loc. — «Iartă-mă, maman dragă, că îndrăznesc să te întreb un asemenea lucru; dar, dacă ar fi adevărat, eu aş fi aşa de fericit!... Mi s-ar părea că te las mai puţin singură...» Ce era de răspuns la o întrebare care arăta atîta bunătate sufletească? Nu ştiu ce i-am răspuns. Cred că îmi venea să-l sărut ca pe copilul meu. De multe ori m-am gîndit la soarta ce aşteaptă pe Mihai: tremur de frică să nu fie nenorocit...

De-abia ajunşi la Paris, l-am rugat să se culce. El nu prea vrea, zicînd că ţine să m-ajute să deschid cuferele. Dar osteneala îl biruia. Şi, cum eram în cameră la mine, îl văd că se întinde pe pat, de-a curmezişul, şi rămîne rezemat pe un cot, fără a mai zice un cuvînt... După cîteva minute îl aud vorbind: «Tare îmi eşti dragă». — «Ştiu că îţi sunt dragă, fiindcă eşti un copil bun». — Atunci îl văd că se ridică: «Ce-am zis, maman?» — «Ai zis că-ţi sunt dragă...» Era aprins la faţă cum e focul. — «Maman, sunt foarte ostenit»; şi, fără ca eu să-l mai rog, trecu în camera lui şi se culcă. Din acel minut a început să aiureze. Două zile şi două nopţi eu n-am închis ochii. Am chemat numaidecît un doctor care a stat lîngă dînsul o jumătate de oră fără să se rostească. Temperatura era la 40 de grade; delirul nu se mai oprea. După o jumătate de oră doctorul îmi zise că nu poate diagnostica cu siguranţă; era sau tifos, sau friguri efemere, ce se nasc de prea multă osteneală şi în care temperatura se ridică foarte repede. Dacă delirul continua era semn rău, dacă, dimpotrivă, înceta, era speranţă că bolnavul să adoarmă, şi după o bună odihnă să se scoale sănătos. Din fericire, delirul încetă, somnul veni, iar Mihai al meu dormi 30 de ceasuri fără întrerupere. Doctorul era încîntat, eu fericită. Se părea că cel mai nenorocit dintre noi era

tocmai Mihai. Şi, aici vine explicarea acestei lungi scrisori, precum şi a cauzei pentru care mă ocup atîta de fratele meu: în delir venea adesea un nume pe care la început nu puteam să-l înţeleg, dar pe care apoi îl ghicii: numele Tincuţei. Mihai o iubeşte. Eu, proasta, nu m-am gîndit niciodată la putinţa unui sentiment între Mihai şi Tincuţa. Ei erau pentru mine doi copii, deşi Tincuţa are astăzi peţitori. E o nenorocire că sunt prea apropiaţi cu vîrsta şi Mihai e prea tînăr. Tincuţa are să se mărite, iar el are să sufere. Are să sufere, fiindcă noi suntem o familie atinsă de o infirmitate ciudată, aceea a statorniciei sentimentale: ceea ce o dată a intrat în sufletele noastre, rămîne acolo. Dar unde şi cum a început iubirea lor?... Nu ştiu. Probabil peste tot şi nicăieri. Ochii mei egoişti vedeau numai pentru mine. Întîmplările din zilele din urmă îmi umpleau închipuirea de un singur lucru: fericirea mea. Eram atît de fericită, sunt încă atît de fericită, încît îmi pare că, dacă aş putea vorbi lui Mihai, i-aş încălzi şi inima lui...

Acum e bine. Începe să se intereseze de noua lui viaţă. I-am găsit o familie unde să-l aşez deocamdată, un librar, la a cărei mamă şezuse şi tată-meu în pensiune. Cred că are să fie îngrijit bine. Iubirea lui o să-i rămîie în suflet neştearsă. Are să fie pentru dînsul o cauză de tristeţă zilnică, dar poate şi un refugiu de partea urîtă a acestui oraş. El a înţeles foarte bine că eu am surprins secretul lui, dar nu mi-a zis niciodată nimic. Ba, dimpotrivă, aducînd eu vorba de Tincuţa, dîndu-i o foaie ce căzuse din portofelul lui, şi pe care era o poezie, el a plecat ochii în pămînt şi a luat foaia, zicînd încet: «prostii, maman». Eu însă l-am rugat să-mi dea foaia, şi ţi-o trimit aci:

S-aud pîraiele cum curg
În pacea palidei lumine;
Se umple valea de amurg,
Iar eu mă duc, gîndind la tine.

S-aude clopotul la schit,
Merg pustnicii să se închine;
Luceafărul a răsărit,
Iar eu mă duc, gîndind la tine.

S-aude buciumul în munţi
Înfiorînd cu lungi suspine
Tăcerea codrilor cărunţi:
Eu mă tot duc, gîndind la tine..."[16]

Astfel urma mai departe scrisoarea.

Mişcat şi singur, fără să poată cere poveţe de la nimeni, Matei rămase pe gînduri. Mihai, care întotdeauna îi fusese simpatic, îi deveni deodată drag, atît pentru amorul lui, cît şi mai cu seamă pentru vorbele bune ce zisese Saşei.

Dar starea lucrurilor cu Aglaia se complica. El nu mai putea vorbi mătuşe-sei despre relaţiunile Aglaiei cu Scatiu, fără să dea naştere la tot felul de explicaţii şi mai cu seamă fără să amestece pe Tincuţa în intrigile lor. Se hotărî să aştepte.

Era într-o duminecă de octomvrie. Timpul se schimbase: ploua şi noroiul umplea drumurile de la un capăt la altul. Matei avea la dînsul pe Scatiu, cu care era în vorbă să-i cumpere caii şi cabrioleta de la Otopeanu — cînd, uitîndu-se pe fereastră, i se păru că vede pe Micu, legănîndu-se beat mort. Nu zise nimic către Scatiu, care şedea în fotoliul lui de la birou, luîndu-şi cafeaua, ci se uită la omul de pe drum ca să se încredinţeze de era în adevăr baciul ori nu. El era. Matei îşi muşcă buzele de ciudă şi aşteptă să plece Scatiu ca să poată da ochii cu Micu: îi venea să-l bată. Auzi! să se îmbete, el, omul în care îşi pusese toată încrederea!...

De îndată ce Scatiu plecă, îşi trase o pereche de cizme lungi, îşi luă căciuliţa şi desprinse din cui un haramnic, cu care tată-său, în tinereţe, bătea caii nărăviţi. Astfel, se duse la arman, drept la lăptărie. Aci, nimeni: uşa era închisă cu lacăt. Trecu alături, la casa văcăriţei. Şi aci părea că nu-i nimeni, dar uşa nu era închisă. Se uită pe fereastră şi văzu pe Floarea, care se pieptăna. Ea, îndată ce-l văzu, se acoperi pe cap cu un ştergar şi-i ieşi înainte.

— Da' nu-i nimeni la lăptărie?

— Sărutăm mîinile, cuconaşule, nu-i nimeni, că flăcăii sunt la oi.

— Unde-i baciul?

— Da' cine-l vede, vai de mine!

Matei era încredinţat că Micu era înăuntru.

— Cine-l vede! L-am văzut eu, beat mort. Am să-l dau afară, şi pe el şi pe tine, să sparg gaşca asta de ţiitori şi de ţiitoare!

— Să nu-ţi faci păcatul ăsta, cuconaşule, că dacă o hi băut o ţîră mai mult e din supărare, că i-au otrăvit cîinele, nu i-ar răbda Dumnezeu!

— Care cîine?

— Cîinele ăl mare, cuconaşule.

— Pe Corcoduş?

— Păi dar cum.

Şi Floarea îşi duse mîna la gură, dînd din cap şi căinîndu-se.

Matei, care venise furios împotriva baciului, se întoarse acasă tăcut, întrebîndu-se de nu cumva era şi aci mîna Aglaiei. Acasă îl aştepta alte isprăvi de-ale baciului. Rezemaţi de stîlpul porţii, doi ţigani rîcîiau cu băţul în noroi. Dumitrache Brabovete, fierarul, şi cu fiul său Stoica, ieşit proaspăt din armată, venea să se plîngă că-i bătuse Micu la cîrciumă. Ţiganii îndrugau o istorie fără de sfîrşit, dîndu-se la o parte unul pe altul şi zicîndu-şi: „taci tu, să spui eu". Matei îi trimise acasă, făgăduindu-le că are să le facă dreptate. Era nerăbdător să afle cum se petrecuseră lucrurile, şi chemă numaidecît pe grecul de la han.

Grecu istorisi că Micu venise de dimineaţă la cîrciumă, văitîndu-se că i-au omorît cîinele hoţii. Era bun teafăr, dar plîngea ca o muiere şi striga în gura mare că de-acuma moare şi el. După aceea se puse să bea rachiu, şi bău pînă se îmbătă turtă. În vremea asta se afla la cîrciumă şi Dumitrache ţiganul. Cum şi ce fel, nu se ştie, Micu dete o palmă ţiganului de-l ameţi.

— Aşa faci, mă, nea Micule?... zise ţiganul ieşind. Lumea rîdea de bietul ţigan, care, furios, se duse la fiu-său, să se tînguiască. Fiu-său, Stoica, se întorsese numai de puţină vreme de la oaste, şi era fodul de nu-l mai încăpea pămîntul. Cînd auzi el că s-a găsit un „rumân" care să îndrăznească să dea în tatăl lui, al lui,

soldat întors tocmai atunci de la regiment, se făcu foc. Luă pe bătrîn de mînecă şi-l aduse din nou cu el la cîrciumă.

— Care-i ăla, mă, care a dat în tata?

Oamenii rîdeau şi făcură cu ochii la baci. Stoica veni la el.

— Mă nea... ăsta, tu ai dat în tata, mă?

— Păi!

— Ia mai dă una, mă! zise el rînjind, ca şi cum ar fi vrut să vadă dacă îndrăzneşte un aşa lucru în faţa lui.

Micu se sculă în picioare cît era de lung, şi cînd aduse din nou o palmă lui Dumitrache, văzu ţiganul stele verzi. Stoica se dase la o parte, încruntat.

— Ia mai dă una, mă!

Micu era gata: cîrpi din nou pe Dumitrache. Atunci Stoica, supărat, luă pe tată-său de mînică şi-l scoase afară, zicîndu-i:

— Haide, tată, acasă; nu vezi că-i beat mort?

În urma lor era un hohot în tot hanul. Huiduielile şi cîrîieturile însoţiră pe bieţii ţigani pînă pieriră din ochii lumii.

„Şi-aşa a muncatu trei scatolţi în locu de una“, zise grecul, ca morală.

Matei făcu haz de istorisirea grecului, pe care o auzise de prin snoave[17]. Dar asta nu explica pentru ce baciul, care nu bea niciodată, se îmbătase, şi, mai cu seamă, cine-i omorîse cîinele. Aşteptă cu nerăbdare pînă a doua zi, să dea ochii cu el.

În adevăr, a doua zi, prima persoană pe care o văzu, ridicînd perdeaua, fu Micu. El aştepta în curte, rezemat de scară. Matei îi bătu în geam şi-l chemă sus la el. După cîteva minute, uşa se deschise şi baciul intră înăuntru.

— Cu multă plecăciune, bade Micule. Te-ai trezit?

El plecă ochii în pămînt, lipit de uşă, şi nu răspunse nimic.

— Frumoase lucruri faci dumneata! te îmbeţi ca cel din urmă ticălos, şi te pui să baţi oamenii, ha!?

Micu tăcea.

— Bine mi-am ales eu în cine să-mi pui încrederea!... Da' n-ai gură să răspunzi?

— Ce să răspund, coane?

— Să răspunzi pentru ce te-ai îmbătat.

El tăcu din nou. Matei, supărat, îl dete afară:

— Hai, lipseşti din ochii mei.

Baciu se întoarse încet şi puse mîna pe ivor să iasă. Dar, pe cînd ieşea, zise încet, parcă-i era frică:

— M-aş hi rugat la matale de o vorbă.

— De ce vorbă? întrebă Matei răstit.

— Păi, eu m-aş hi rugat să-mi dai drumul, coane.

— Te-ai supărat dumneata?

— Dară! să mă supăr, zise baciul domol: eu ştiu că sunt vinovat.

— Atunci ce vrei de la mine?

— Nu mai pot sluji, mi-au omorît cîinele, s-a isprăvit şi cu mine.

Era un accent de aşa adîncă descurajare în vorbele acele, încît Matei se uită lung la el.

— Închide uşa, îi zise. Cine ţi-a omorît cîinele?

— Nu pot să ştiu.

— Pe cine bănuieşti?

— Nu bănuiesc pe nimeni: nu pot să-mi vîr sufletul în păcate.

— Unde l-au omorît?

— L-am găsit mort la uşă, coane. A venit de la tîrlă pînă la lăptărie, ca să mă caute, săracu de el şi a murit la uşa mea...

Aici Micu îşi înghiţi nodul de supărare ce i se urca în gît şi-şi trecu mîneca sumanului peste ochi. Matei se uita la el, mişcat.

— Şi unde-i cîinele? Aş vrea să-l văd şi eu.

— D-apoi l-am îngropat, coane... L-am îngropat la capătul tîrlei, că măcar că nu-i suflet de creştin, da-i făptura lui Dumnezeu şi el.

— Era împuşcat ori lovit cu ceva?

— Nu, coane, eu zic că era otrăvit, că se umflase săracu cît nişte foale...

Şi tot chipul lui, de om cu mintea întreagă, era parcă întors pe dos, de milă şi durere. Matei se îmblînzi de tot.

— E foarte cu putință să fi fost otrăvit: o să cercetăm cine a putut să-l omoare și-ți făgăduiesc să răzbun pe bietul Corcoduș.

Micu da din cap, tăcut. Părea sceptic, cum sunt toți țăranii, cînd e vorba de dreptatea boierului.

— Ce fel, n-ai încredere în vorba mea?

— Ba am, coane — da' de-acuma pentru mine totuna este.

— De ce?

— Așa; mi-a murit cîinele, mor și eu.

Matei se uită lung în ochii lui: era treaz și tocmai de aceea expresia de durere și descurajare ce se citea în ei îl atinse mai mult.

— Micule, vino-ți în simțiri. Ce are a face moartea unui cîine cu viața ta?

— Coane, are a face, că eu îl crescusem de mititel. Mi-l adusese bietul boier, Dumnezeu să-l ierte, de la niște mocani din Bărăgan, de cînd n-avea nici ochi... Și eu m-am trudit cu el, l-am hrănit cu lingura ca pe un copil, l-am tămăduit de cîte alea toate, și-l făcusem hiară sălbatecă, nu cîine. Cînd l-am dat la lup, alergam cu el în urma hăiticului, ca să-l deprind, pînă cine știe unde, de era să ne mănînce într-o iarnă, și pe mine și pe el. Apoi, cînd i-am pus cheptarul, piii... omora lupul din fugă, coane; că de se izghea cu cheptarul în el, îl da la pămînt și îl umplea de sînge cu cuiele... Mare lucru am cherdut, coane, mare lucru!... Încalte-a despre mine, ce să mai zic?... Că eu mă duceam cu el și-n gură de șearpe, și cînd era Corcoduș la oi, nu mai aveam grije de nimic. Că de m-aș hi culcat în mijlocul pădurii, ori cu ușa vraiște, eu habar n-aveam, că el, crișu, făcea de patraulă.

Își ridicase fruntea în sus, ca un om care istorisește izbînzile unui erou. Cînd se opri, gîfîia de osteneală și de inimă rea:

— Acu, făr' de cîine, ce mă fac eu?...

— Crești un altul.

— Dară!... să mai găsesc eu un cîine ca el!...

Și vorba „ca el" părea că se raportă la un căpitan mare sau la un frate iubit.

— Da' cum să nu găsești! Îți port eu de grijă: o să mă duc la Irimia Mocanu, la Șindrilita; și ți-aduc unul, c-am auzit că are o prăsilă de cîini, de s-a dus vestea.

Baciu da din cap, nemîngîiat.

— Crede-mă, Micule. Să vii cu mine să ți-l alegi tu singur.

— S-a sfîrșit cu mine, coane: mi-a omorît cîinele, mă duc și eu.

Ideea asta fixă nu i-o scotea nimeni din cap. El părea că se supune unei fatalități oarbe, care legase soarta lui de viața cîinelui.

— Bine, baciule, da' începi să fii copil: gîndește-te că chiar de ar fi îmbătrînit la ușa ta, tot el era să moară înainte și tu pe urmă, că așa e lăsat de Dumnezeu, ca omul să trăiască mai mult și cîinele mai puțin.

Micu nu mai zise nimic, ci rămase tăcut lîngă ușă, ca mai-nainte. Matei se gîndea în ce chip să-i vorbească mai bine ca să-l convingă că nu are dreptate. Se uită la el mai lung, dar trebui să se încredințeze că nu era de scos la cale cu baciul.

— Și ce vrei de la mine, Micule?

— Apoi m-aș ruga de matale să-mi dai drumul, coane.

— De ce, măi băiete?

El își mototolea o pulpană a sucmanului, parcă i-ar fi venit mai greu decît orice să se despartă de stăpînul lui.

— Eu știu c-o să mor în curînd, coane, și aș vrea să-nchid ochii la bîrlogul nostru.

Matei se foi pe scaun, nemulțumit, și după aceea se sculă în picioare și începu să se primble prin casă. Apoi s-apropie de el și-l atinse cu degetul de braț.

— Ia ascultă, Micule: eu poate m-oi fi iuțit vreodată la vorbă și te-am supărat fără să vreau. Dar socot că tu mă cunoști bine, și de acum și de altă dată. Suntem tovarăși vechi, bre, și mi-ar veni greu să mă despart de tine... Mai gîndește-te pînă mîine. De ți-o fi de ducă cu hotărîre, vino de mă vezi și-om pune lucrurile la cale cum e bine.

XXI*

După ce baciul ieși, Matei se gîndi să se ducă la Irimia Mocanul și să aducă un cățel lui Micu, ca să-l îmbuneze. Așa și făcu. Zise să-i puie caii și, cu tot noroiul ce era, porni la Șindrilita. Pe drum se gîndea la vorbele baciului; ce înrîurire aveau chiar asupra lui!... Oare ce să fi fost la mijloc? O simplă rătăcire a unui suflet plin de credințe greșite, sau intuițiunea unui fapt posibil, a cărui împlinire se lega de oarecare împrejurări din viața reală?... Oare să nu fi fost vreo temere ascunsă de Stîngă, bărbatul Floarei, sau de niscaiva ciobani, sau de Eftimiu?... Atîtea întrebări ce rămîneau fără răspuns. Poate din toate era cîte ceva adevărat. Moartea cînelui părea că apropie împlinirea unei nenorociri inevitabile.

Dar timpul trecea fără ca bănuielile baciului să se împlinească. Tăcut și tot cu inima rea, Micu se îndu-plecase să rămîie la Matei; dar parcă nu mai era omul de mai-nainte: petrecea serile de iarnă în tinda lăptăriei, la un foc de vreascuri și tizic, rezemat de perete și cîntînd alene din fluier. Cățelul adus de Matei, pe care negreșit că-l chema tot Corcoduș, dormea pe o mînă de fîn, lîngă el. Începea să-i fie drag, ce-i drept, dar nici nu se încerca să-l apropie în minte de celălalt: „departe-i griva de iepure“, zicea molcom, celui ce l-ar fi întrebat. Copilăria lui Corcoduș, răposatul, era plină de legende extraordinare: Corcoduș nr. 1 mușcase de deget pe un cioban încă de cînd n-avea dinți; Corcoduș nr. 2 era un cățel liniștit, cam tontolog, cu labe late, care nu se zdruncina cu firea decît cînd vedea strachina cu lapte. În toate zilele îi deschidea botul, ca să vadă dacă are negru sub cerul gurei; avea negru, dar ce folos, că nu era rău de loc...

Cu Floarea, lucrurile mergeau mai greu: i se făcuse silă de ea, și nu-i mai vorbea decît cînd avea cîte ceva de cusut ori de dres. Ea ofta, cînd mai avea vreme și

* În ediția 1922 numerotarea capitolului a fost omisă, dintr-o eroare tipografică; capitolele următoare sînt însă numerotate corect (n.ed.).

smîntînea putineele cîntînd cu viersul ei pițigăiat: „las' să vie, domnul știe, calea-n trandafiri să-i fie“, și oprindu-se în mijlocul vorbei ca să dea într-un cîine: „to, cotei, 'ză-te focu!“

În împrejurările astea trimise Matei pe baciu la Călărași să cumpere niște lețuri, ca să facă din nou perdeaua oilor.

Baciul plecase cu carul cu patru boi, de cu noaptea, ca să aibă vreme să se întoarcă chiar în seara aceea. Matei, ca să nu-l trimită singur, poruncise ca unul din argații din curte să-l însoțească.

Pînă a doua zi dimineața, carul nu se întorsese. Neliniștit, Matei întrebă de numele argatului care era la drum cu Micu, dar nu-l putu afla.

Tocmai atunci îi aduseră o scrisoare de la Sașa, prin care dînsa se ruga de el să nu se supere că întîrziază atîta: Mihai se deprindea greu cu Parisul și ea nu putea să-l lase singur așa de repede. Și în această scrisoare, ca în toate, îi vorbea de fericirea ei, deplină, desăvîrșită, de planurile ei, cum avea să schimbe casa; îl întreba, glumind, de dulcea Aglaia, de conu Dinu, de surori, și, mai cu seamă, de Tincuța; ce zicea Tincuța? cum trăia Tincuța? era tristă?... Matei își mărturisi că nu prea se gîndise la asta, și își făgădui să observe pe fată mai de aproape. Se puse să răspundă Sașei, și astfel veni vremea namiezului, fără să se mai ocupe de baciu și de carul cu lețuri. Dar, cu toate că mintea lui era prinsă de imaginea Sașei și de viața lor viitoare, pe al doilea plan al conștiinței tremura grija de ceea ce se putuse întîmpla lui Micu. Cînd se uită la ceasornic și văzu că era aproape unu, sări de pe scaun și se duse singur să întrebe de sosise baciul. Aglaia părea și ea foarte mirată de această întîrziere, pe care nu și-o putea explica.

— Să fi băut undeva, la vreo cîrciumă... parcă nu-mi vine să cred, zise dînsa.

— Da' de unde! baciul nu bea, răspunse Matei preocupat.

Dînsa îl privi pe sub sprîncene, zîmbind ironic. El pricepu înțelesul rîsului ei, dar îi fu silă să mai

lungească vorba. Chemă pe un vătaf și îi zise să încalece numaidecît și să plece spre Călărași, înaintea baciului. Omul plecă pe loc, iar el, neliniștit, ieși pe jos și se duse la arman.

Printr-o pornire firească se gîndi la Floarea. O găsi trebăluind prin casă, îmbrăcată cu un cojoc fără mîneci, sprintenă și parcă chiar cam înghimpată. De îndată ce-l văzu se spăsi și-i ieși înainte.

— Floareo, s-a întors baciul?

— Da' gîndesc că s-a întors, coane, că-i plecat de ieri de dimineață. Nu-i la curte?

— Nu-i.

— D-apoi o veni el.

— Trebuia să se-ntoarcă de aseară.

— I-auzi, bată-l crucea; i-a abătut de dîrdora însurătorii...

Vorbele astea fură zise într-un chip așa de ciudat, încît dezvăluiră în mintea lui Matei o întreagă stare de lucruri: cum baciul prinsese vorba lui de a-l însura în nume de bine, cum, sătul de Floarea, îi zisese se vede să-l lase în pace, cum femeia îl cicălise și îi spusese că boierul vrea să-l însoare, și așa mai departe, o mulțime de secrete sufletești se dau pe față printr-o vorbă. Matei se uită la dînsa, cum se rezemase de un stîlp al prispei și privea într-aiuri pe cîmp.

— Ei, și dacă s-o-nsura, ce-ți pasă ție...?

— Da' însoară-se, darc-ar dracu-n el, că doar nu i-oi mai coase zdrențele...

— Vezi bine, tu ai bărbatul tău și nu se cade să coși zdrențele la alții.

— Da' gîndeam să-i fac un pustiu de bine.

— Prea mult bine nici lui Dumnezeu nu-i place, Floareo.

— Păi, adevărat, coane.

Tocmai atunci trecea pe drum un cioban străin, călare pe un măgăruș atît de mic, încît omul lovea cu picioarele de pămînt. El se opri în dreptul porții și făcu semn cu bîta să vie cineva spre dînsul. Floarea alergă la poartă. Matei, nerăbdător, se luă după dînsa. Ciobanul istorisea că a întîlnit pe drumul Călărașilor o căruță cu lețuri, dejugată, ce sta acolo

din zori de ziuă, cînd trecuse el de la stăpînu-său, și pînă acum, cînd se întorcea. Îl întrebară dacă n-a văzut și pe baciu Micu, pe care trebuia să-l cunoască. Ciobanul răspunse că n-a văzut pe nimeni. Și își căută de drum.

Matei se duse în grabă acasă și zise să-i puie caii. Sări în trăsură chiar de la grajd și porni pe drumul Călărașilor. Deși caii se duceau în goană, lui i se părea că nu se mișcă. Fel de fel de gînduri îi veneau în minte: ba că l-au omorît hoții; ba că s-a întîlnit cu Stîngă, bărbatul Floarei, care-i purta de mult sîmbetele; ba că prepusurile lui asupra Aglaiei și a lui Nae se împlineau tocmai acum... În sfîrșit, după vreo trei sferturi de ceas, ajunse la căruță. Aci toate lucrurile erau în șartul lor; lețurile legate cu două frînghii, aduse pînă la inima carului, erau la loc, fără să lipsească unul; boii, dejugați, avuseseră cîte o mînă de fîn; nu lipsea nimic, nu se vedea nici o urmă de luptă... Atunci, ce se întîmplase? Toți înălțau din umeri. Vătaful, care venise călare, căina bieții boi, că nu fuseseră adăpați de o zi și jumătate, și îi înjugă să pornească înainte: de om nici un interes.

— A fugit, bată-l Dumnezeu...

Părerea asta o împărtăși și vizitiul și în curînd toată lumea din curte nu mai vorbea decît de asta. Unii istoriseau că a furat bani de la boier, alții că se apucase de beție, iar alții că înnebunise:

— Vezi dumneata, ceasul rău: de nu-i murea cînele, el nu-și lua lumea în cap, zicea o țărancă din bucătărie.

Matei era cel mai impresionat dintre toți. El știa bine că nici bani nu-i furase baciul, nici nebun nu era, ci că sufletul lui, înzestrat de natură cu o putere de simțire ce trecea peste starea lui umilă de slugă, fusese zdruncinat din temelii prin moartea cînelui. Firea lui meditativă, fatalistă, ca a tuturor ciobanilor ce au copilărit cu oile pe vîrful munților, văzuse, în moartea celui mai bun al lui prieten, un semn rău, și, ca să scape de urmărirea gîndurilor triste, plecase în lume. El era sigur că, dacă nu murea undeva, era să se întoarcă.

După cîteva zile de aşteptare şi de căutare, fără vreun spor, se puse să scrie toate acestea Saşei, istorisindu-i de demult, cum venise baciul la dînşii; cum trăiseră ei, băieţandri, împreună; cîte amintiri îi legau; cît era de cinstit; ce suflet de mare poet pusese natura în forma aceea umilă. Şi, scriind, îi curgeau lăcrămile şiroaie, şi trebuia să-şi ţie batista deasupra scrisorii ca să nu o umple de picături. După moartea mame-sei, aceasta era a doua mare durere a lui. Chipul cum plecase Micu, fără o vorbă, fără un semn de părere de rău, îl indigna ca pe un copil; dar tot el singur se îmbuna, zicîndu-şi că poate nu avusese curaj să-i vorbească despre asta. Şi cu cît se gîndea mai mult, cu atît mai dragă îi era firea baciului, modestă, blîndă, cu aplecare către tot ce era tainic şi depărtat în natură. Îşi aduse aminte de noaptea ce petrecuse cu dînsul, pe vîrful şirei de paie, precum şi de vorbele lor rostite cu faţa la cerul stelat, şi rămase cu condeiul în mînă, prins de iluzia depărtării luceafărului, pe care baciul i-l arăta înecat în fundul spaţiului. Apoi îşi aminti de mustrarea ce i-o făcuse din pricina legăturii lui cu Floarea, şi îi veni un dor ciudat de a vedea pe văcăriţă. Încheie scrisoarea rugînd pe Saşa să se întoarcă mai curînd, fiindcă el se simţea singur, din cale afară trist. După aceea ieşi şi se duse să vadă pe Floarea.

Cînd ajunse la arman, ea tocmai punea lacătul la lăptărie.

— Ce faci, Floareo?

— Sărutăm mîinile, coane, ia, cu treabă.

— Ai zor mare?

— Ba n-am nici un zor.

— Ia deschide, te rog.

Ea deschise din nou şi intră cu el înăuntru. Matei ştia foarte bine ce rămăsese pe urma baciului, dar, ca să mai vorbească de el, şi ca să vorbească cu ea, se uită cu de-amănuntul la toate. În tinda încăpătoare stau de-a lungul pereţilor putinici cu brînză şi teancuri de caşcavaluri, peste care erau aruncate scurgători, şervete de pînză groasă, un căuş, nişte teascuri...

— Floareo, da' asta nu îngheaţă iarna aici?

— Ba or îngheţa, coane...

— Unde le ţinea Micu?

— Apoi, ştii matale, cînd îi om viu în casă, mai dezgheaţă pereţii; dar într-o casă pustie, ce-i faci?... El le mai ţinea şi în gîrliciul beciului.

— Să le punem şi noi tot acolo.

— Cum îi porunci matale.

Matei se mai învîrti prin tindă şi apoi rămase locului, încrucişîndu-şi braţele, dînd din cap:

— Cum m-a lăsat el pe mine!

Floarea îşi găsise de treabă şi se puse să răsucească o putină, ca s-o ducă la loc.

— Tu n-ai auzit nimic de el?

Ea, cu ochii în fundul putinei, răspunse:

— Să-l ia dracu!...

Dînsul, mirat de vorbele ei, o întrebă din nou:

— Da' parcă voi eraţi dintr-un sat — de ce vorbeşti aşa de el?

— Dintr-un sat suntem noi, d-apăi...

— D-apăi, ce?

— Ia, îi abătuse de însurătoare, coane, se îmbuibase de ghine, şi s-a dus să-şi vîre capul la stăpîn. Las' c-o vedea el pe dracu!...

— Şi-a luat lucrurile ce le avea la mine?

— D-apăi parcă ce avea! Două, trei zdrenţe şi iţarii de pe el.

— Da' ce făcea cu banii?

— Banii, mult puţin ce avea, îi trimetea la alde maică-sa, să-i plătească dările pămîntului şi să trăiască şi ea.

— Are pămînt?

— Avea o corhană stearpă şi vreo cinci iede, d-apăi cine ştie ce s-o hi ales de ele.

Toate acestea erau zise cu căutătura în pămînt şi cu un aer serios şi trist. Matei ar fi vrut s-o vază mai sentimentală, mai aprinsă, cum citise el în cărţile ce se ocupă de ţăranii noştri.

— Bine, ţie nu-ţi pare rău c-a plecat?

— Şi de-mi pare şi de-nu-mi pare, tot atîta-i.

Şi mai mult nu fu cu putinţă să scoată de la dînsa.

„Ce fiinţe ciudate şi totuşi interesante! gîndi el, şi cît sunt de departe de felul cum le-au zugrăvit nuveliştii noştri!"[18]...

Se întoarse de la Floarea înapoi cu un sentiment de descurajare sufletească, de gol, pe care vremea de-afară, cu pomii desfrunziţi şi cerul împodobit de nori, îl mărea şi mai mult. Intră acasă. În odaia lui, focul se stinsese. Se aşeză într-un fotoliu, şi rămase astfel cu mîinile duse la gură. Frigul îi şerpuia prin vine, dar parcă nu se simţea în stare să se scoale şi să cheme. Îşi aduse aminte de o cameră rece dintr-un otel de la Pisa şi i se păru că vede apa turburată a Arnului curgîndu-i pe dinainte. Cum trece timpul!... Ce-o fi făcînd Saşa!... Începea să se întunece... O muscă bîzîi greoaie prin aer şi se izbi cu capul de oglindă. El văzu, ca prin vis, un punct negru căzînd, dar dincolo de faţa oglinzii, şi tot acolo, spaţiul din odaie, reprodus în slaba lumină a zilei. Ce departe i se părea un cadru de perete văzut în oglindă! Albul şi negrul din el alcătuiau un cap de călugăriţă. Dacă închidea ochii mai mult, călugăriţa se prefăcea într-o biserică gotică; cînd îi deschidea, biserica redevenea călugăriţă. Şi aşa, un freamăt de memorie îi cînta în minte rugăciunea celor patru popi, în mijlocul cîmpului, cînd cu venirea sfintei. Dar picătura de aghiazmă de pe gîtul Saşei!... Ce încîntătoare era Saşa în ziua aceea, aşteptîndu-l. În clarulobscur al odăii, i se păru că o vede, gingaşe şi surîzătoare cum era atunci; vedenia aceea lua forme hotărîte, venea spre dînsul, i se aşeza pe braţe şi îşi lipea capul pe umărul lui. Ce fericit se simţea!...

O femeie intră cu o lampă aprinsă şi cu o depeşă. Saşa se întorcea.

XXII

De la plecarea ţăranilor din bătătura lui Tănase Scatiu, cînd cu citaţia, se urmaseră mai multe înfăţişări la tribunal, în care obştea sătenilor se apăra cu disperare împotriva pretenţiilor arendaşului. Dar judecata procesului se amîna mereu. Tribunalul hotărîse „o descindere la faţa locului"; ea fusese fixată, la-nceput, mai pe vară, dar fusese amînată din cauza morţii unui judecător. Acum, în fine, venise vremea să se împlinească „descinderea".

Tănase Scatiu trecuse prin multe judecăţi: el ştia rostul proceselor pe dinafară. Nu-i dase Dumnezeu „gură", zicea el, că altfel nu-i mai trebuia lui advocaţi. Dar, ca oamenii cari nu au încredere în doctori cînd sunt sănătoşi, iar cînd îi doare un deget cheamă patru, Scatiu aştepta pe judecători cu advocatul lîngă el.

— Nu doar că el ştie mai mult decît mine, da' ia aşa, de-o parigorie.

Advocatul lui venise de cu seară şi trăsese în gazdă la el, aducîndu-i în acelaşi timp şi o trăsură încărcată cu mezeluri, icre negre, salamuri, şunci, limbi, ţuică, făină, un vin... mă rog, un vin de Golul Drîncei, şi s-a isprăvit. Advocatul, cam mirat, aduse toată băcănia asta, dar îi spunea că nu crede că judecătorii să tragă în gazdă la el şi mai cu seamă să întindă masă mare, în împrejurările în care veneau. Tănase îl privi spanchiu, ca cineva care ar zice: „Cîţi am păscut eu ca d-ta!", apoi trimise de chemă pe primar.

Advocatul fu foarte mirat cînd văzu intrînd un fel de omuşor păros, scund, piţigăiat, cu o barbă neagră tăiată roată împrejur, îmbrăcat nemţeşte, cu tocuri duble la încălţăminte, ca să pară mai înalt, şi vorbăreţ, şi isteţ...

— Bună seara, d-le Aronovici.

— Bună seara, d-le Tănase.

— Ce mai e nou?

— Apăi... tot alea şi iar alea: noroi, ploaie, — mizerie goală.

— Ce se mai petrece prin Europa?...

Scatiu, care trata pe Aronovici cam peste picior, făcu din ochi către advocat.

— Ce să se petreacă?... Burghezimea se îngraşe pe spinarea săracilor. Am citit că irlandezii vor să înzestreze pe Parnell[19] al lor; aşa martir m-aş face şi eu.

— Vrei o dulceaţă?

— Vă mulţumesc, cu plăcere.

— Știi că d-l primar este socialist, zise Scatiu către advocat, cînd nu se poate duce la Brăila să-și facă chefurile. Ia șezi. Mă duc să zic să-ți aducă o dulceață.

El își puse pălăria în vîrful unui baston strîmb și o rezemă de un scaun. Apoi scoase tabacherea de tinichea și făcu o țigară.

— Așa mă supără d-l Tănase. D-nul este un „aucat" în procesul cu obștea?

— Da.

— Îmi pare bine... A ajuns țăranul să ți se urce în cap. Mă rog, acu eu, că trăiesc cu ei de atîta vreme, pot să-ți spun, că ți se urcă în cap. Ți se urcă în cap, d-le!...

Scatiu intră repede, strîngînd din umeri.

— Ia ascultă, primarule, știi că mîine te calcă judecata?

— Apoi atîta „ni" mai lipsește... „Ni-"a spus „vătau"!

D-l Aronovici nu prea se avea bine cu unele cuvinte românești; mai cu seamă trăia rău cu litera „v" între două vocale.

Domnia-sa se sculă de unde se afla și veni spre Scatiu înălțînd din umeri.

— N-am sfanț!...

— Asta n-ar fi nimic, că ți-aș da eu: dar socotesc că e prea mare „deranj" să întinzi masă mare pentru cheful tribunalului.

—Ba de ce? Numai să am ce le da, că altfel...

El auzise pe Scatiu că i-ar da el parale, și nu știa cum s-o dreagă, ca să ciupească ceva.

— Ia ascultă, zise Scatiu, parcă era vorba să te duci la Brăila.

— Cu ce dracu să te duci?...

— Ce-ți pasă, numai să pleci mîine în zori.

— Plec chiar acu.

Și se sculă, cu un gest comic, parcă ar fi fost gata să se urce în vapor chiar atunci. Scatiu îl chemă într-o odaie alături să-i dea ceva parale, și pe drum îi zise:

— Spune și ajutorului dumitale să nu găzduiască pe tribunal, că nu-i dator... Tribunalul să-și aducă merinde, dacă îi trebuie.

După ce Aronovici plecă, Scatiu se întoarse în odaie la advocat, se apropie de el, închizînd din ochiul stîng și zicîndu-i:

— Înțelegi dumneata!... Ăsta-i primarul ales de mine. Ce-a băut și ce-a mîncat!...

Apoi începu să istorisească toată pătărania lui Aronovici: cum fusese sergent în armată, cum se încurcase c-o femeie măritată și o despărțise de bărbat, cum venise la un peticel de moșie ce-l avea acolo, cum era veșnic fără lescaie etc.

— Mi l-am ales primar... Mă ține vreo mie de franci pe an, dar halal!... Ehe! Dumneavoastră gîndiți că numai așa se face agricultura!... Trebuie muncă domnule! Să știi să chibzuiești toate, că țăranul în ziua de azi e mai șiret decît boierul...

Advocatul păru a zice întru sine că e greu, mai ales cu asemenea prubă de boier — dar se mulțumi a zîmbi și a nu răspunde.

După cîteva minute intră și cîrciumarul, un japlan de om pînă la podele.

— Bună seara, Chirule.

— Sărutăm mîinile, nașule.

— Te chemasem la socoteli, dar văd că astă-seară n-avem vreme. Mai ai din ale băcăniei?... ori s-a dus tot?... că parcă primiseși puțin lucru.

Tănase îi vorbea întors spre el cu spatele, dar finu-său, Chiru, care fusese hoț de cai (și se bănuia că și acum se mai ocupă cu astfel de afaceri), îl plănuia după întrebări și pricepu unde vrea s-o aducă „alde nașu-său".

— Apăi, ce să mai am nașule, că o litră două de pastramă, cît am adus, s-a mîncat în casă.

Tănase începu a rîde și a clipi din ochi advocatului.

— Ad-o mai domol, Chirule, că nu te-ai fi făcut papistaș să mănînci carne în postul Crăciunului.

Chiru mustăci și se foi în zăbun.

— Da'bate-i-ar Dumnezeu de băcani, că dacă ai căuta ghine, nici nu dai de carne în pastrama lor, așa-i de uscată și de slabă.

Scatiu se prăpădea de rîs.

— Zi: pastramă de post?
— Apăi, ce mi-e caracateța, ce mi-e pastrama lor...
— Zi, nu mai ai...
— Nici o crestătură.
— Da' de-ale mîncării, altminterea?
— N-am fir de nimic.
— Zi, de-o veni tribunalul, tufă?
Chiru înălță din umeri a gol. Tănase păru a-și lua aerul grav și a se gîndi:
— Apoi bine, Chirule. Rămînem înțeleși așa: dumneata n-ai nici de unele... Tribunalul să-și caute de mîncare în altă parte.
Pe cînd deschidea ușa să iasă, Chiru zise:
— Aș avea o vorbă cu matale.
Scatiu se sculă numaidecît și se luă după el în sală.
— Cum te duci matale mîine la cîmp? îl întrebă încet și misterios circiumarul.
— Da' de ce?
— Apăi... eu aș zice: matale să nu te dai jos de pe cal.
— Da' ce este?
— Nu-i nimic... da-i mai bine așa.
Scatiu, care știa ce vrea să zică o vorbă de-a lui Chiru, îi făgădui să nu se dea jos.
— Și mai mă rugam de niște belerturi, zise Chiru.
— Da' ce-i? întrebă Scatiu, a mai căzut ceva?
Chiru se scărpină în cap.
— Apăi tot mai chică cîte o gloabă. Au venit niște flăcăi despre Rîmnic cu juncani.
— Du-te la primar, pînă nu pleacă, și spune-i că vii de la mine, să-ți dea trei bilete. Haide!...
Cîrciumarul ieși, iar Tănase se întoarse în casă.
Șiretenia biletelor era următoarea: de cînd Chiru se lăsase de a mai fura vite, în urma unei straşnice bătăi ce mîncase de la țărani, se îndeletnicea cu vînzarea vitelor furate de alții, de prin alte județe. Pentru aceasta însă îi trebuia bilete de la primărie, cu care să poată duce pe la „bîlciuri" caii furați. Aronovici își avea partea lui de zeciuială, iar Scatiu, care multă vreme luase și el de-a dreptul parte la cîștig, se mulțumea acuma numai cu cîte un cal ori un bou, pe care îl

plătea un galben ori doi, îl înfiera cu fierul lui și-l trimitea la suhat ori la herghelie.
Astfel se puseră lucrurile la cale pentru a doua zi.
Pe la vreo 11 ceasuri dimineața, sosi, în adevăr, a doua zi, o birjă cu patru cai, în care președintele și supleantul tribunalului, însoțiți de ajutorul de grefier, se transportau la fața locului. Birja se opri în fața primăriei, unde erau deja adunați mulți locuitori, cari, cu căciulile în mînă, stau pe prispă în picioare.
Magistrații se deteră jos, zgribuliți de frig, plictisiți de drum și morți de foame. Ajutorul de primar veni în fugă să deschidă „canțelaria", dar oamenilor legei nu le ardea de formalități. Ei întrebară de „ceva de mîncare". De mîncare, tufă. Președintele era bărbat în vîrstă, însurat, cu tabieturi, fiu de oameni de rînd, ajuns prin munca lui. Supleantul era tînăr, fost prin străinătate, de familie bună, dar îmbrăcat cam pirpiriu. Pe cînd d-l președinte de-abia se foia într-o șubă de-a lui socru-său, moșier din Călărași — junele supleant strîngea din spete în paltonașul său de bonjurist, și tot întindea o tabachere de argint ajutorului de grefă, care apuca țigara cu vîrful unghiilor sale de copist de carieră, sprijinindu-și manșetele în degetele resfirate. După o scurtă chibzuire, președintele spuse țăranilor să plece la cîmp, iar el se sui în trăsură, împreună cu supleantul și ajutorul, și se duseră la circiumă să îmbuce ceva. Caii birjarului de-abia mai mișcau trăsura prin noroiul din sat. Birjarul spera să tragă la arendaș, ca de obicei, unde găsea orz degeaba pentru cai, mîncare și vin bun pentru el; de aceea bombănea pe capră, înjurînd. La cîrciumă, Chiru primi pe domnii magistrați foarte cu supunere, dar fără fir de mîncare, „că știi matale, în post, noi trăim cu fasole, cu una, cu alta, cum dă Dumnezeu", dar pofti pe boieri să tragă la curte. Magistrații iar se chibzuiră. Președintele, cu mai multă experiență, n-ar fi vrut să se ducă la arendaș, deoarece era „parte interesată", dar supleantul, mort de foame, se îndreptă repede spre trăsură:

— Ia lasă, mon cher; ce, o să-mi vînd eu conştiinţa pentru un dejun? Hai să mîncăm la el, şi dacă n-o avea dreptate, îl radem.

Această argumentare a unei conştiinţi curate (şi a unui stomac gol) birui frageda rezistenţă a preşedintelui. Birjarul se îndreptă spre curtea arendaşului (şi de astă dată caii dau mai bine în ham) şi astfel mezelurile aduse de advocatul lui Scatiu îşi găsiră fireasca lor întrebuinţare.

Magistraţii mîncară cu măsură şi destul de repede, dar mîncară la Tănase, parte împricinată; ieşiră la cîmp fără el, dar în trăsura lui şi cu advocatul lui. Cît despre Scatiu, el venea în urma trăsurii, călare pe bidiviul cu care făcea curte Tincuţei, încălţat cu nişte botfori ce-i treceau de genunchi, şi pe cap cu o căciuliţă de pielicică de oaie, foarte tîlhărească. Era radios şi din cînd în cînd făcea cu ochiul advocatului. Acesta, om de omenie, întorcea capul, fiindcă simţea că judecătorii erau jenaţi.

Pe drum întîlniră mai multe pîlcuri de ţărani, care nu se prea dau la o parte. Vizitiul lui Scatiu mîna bine, dar era noroi şi zgomotul trăsurei nu împiedeca glasurile ţăranilor de-a ajunge pînă la preşedinte. Ei, după cum spuseseră de cu vară, nu voiau să calce judecata pe pămînturile lor. Astfel, între grupuri de săteni nemulţumiţi, trăsura ajunse la o viroagă, plină de apă, peste care era un podeţ. Aci, la capătul podului, vreo zece oameni stau înaintea cailor. Vizitiul strigă la ei să se dea la o parte.

— Nu se poate, domnilor!... ziceau ei. N-are ce căuta judecata pe locurile noastre.

Preşedintele se sculase în picioare şi căuta să le vorbească; dar, pe cînd parlamenta din trăsură, Scatiu trecu ca fulgerul pe lîngă ei, repezind calul asupra ţăranilor cu atîta furie, încît rupse rîndurile şi trecu, iar vizitiul dete bici cailor. În urma lor, locuitorii strigau şi ameninţau, alergînd cît ce puteau. Gluma se îngroşea.

Cînd ajunseră la movilă, unde era locul în contestaţie, îi aştepta jumătate satul. Cei ce alergaseră în urma trăsurei soseau şi ei gîfîind. Preşedintele se dete jos şi se duse în mijlocul ţăranilor cu pasul sigur şi cu capul sus.

— Bună vreme, oameni buni.

Lumea se dete la o parte, dar nimeni nu răspunse. Preşedintele se învîrti împrejur, ca un actor, şi se uita spre cei sosiţi.

— Ce este? întrebă el; ori credeţi că am venit cu execuţie la dumneavoastră?... Liniştiţi-vă: noi venim numai ca să vedem de partea cui este dreptatea.

— Dreptatea o să hie de partea ciocoilor, zise Lefter, cel cu ura împotriva lui Scatiu.

— Păi aia-i ştiută, adăugară mai multe glasuri deodată.

— Să nu-i calce chiciorul pe locurile noastre! strigă Lefter.

— Să plece de-aici hoţul! întăriră alţii.

Preşedintele voi să mai vorbească, însă fu repede înconjurat de toate părţile.

— Domnule judecător, să poftiţi în trăsură.

În acelaşi timp, mai multe braţe îl luară pe sus.

— Să nu puneţi mîna pe mine, strigă preşedintele. Atunci Scatiu, care sta la o parte, repezi din nou calul în ţărani, dar Lefter dete cu băţul în capul calului, de-l făcu să sară în două picioare. Lumea se dete la o parte, iar preşedintele putu să se urce în trăsură singur. Scatiu răspunse la lovitura lui Lefter pocnindu-l cu sfîrcul biciului peste ochi, de-i luă văzul. Lefter aruncă cu ciomagul în el, înjurînd, dar Scatiu se tupilă şi băţul îi trecu peste cap. Calul se mişca cu o nespusă îndemînare: se retrăgea cu cîţiva paşi, sărea într-o parte şi într-alta, se învîrtea printre oameni aşa de repede încît nimeni nu putea să puie mîna pe el. Iar biciul plesnea în dreapta şi în stînga şi pe cine-l ajungea îi crăpa pielea. Scatiu sta ghemuit, cu căciula îndesată pe ochi, cu dîrlogii strînşi în mîna stîngă, înfipt în şea ca un drac. Lefter, cu mîna la cap, se ţinea după el şi, cînd îi veni bine, îl lovi o dată cu bîta peste ţîrloi de-l secă la inimă.

Toate astea se petrecură într-o clipă. Cearta devenea revoltă pe faţă. Preşedintele striga din răsputeri lui Scatiu să s-astîmpere. Cînd lumea se mai dezme-

teci, puse mîna pe pietre, pe bulgări înghețați, și începu să arunce în Tănase. O piatră îl ajunse în obraz și-l umplu de sînge. Numai atunci se hotărî s-o rupă la fugă. Întoarse calul împrejur și-i dete drumul pe cîmp... Săreau bulgării de pămînt din copite de parcă la fiecare pas cădeau bombe ca din senin. Un „huideo" prelung îl urmări pînă se făcu nevăzut.

În vremea asta domnii din trăsură o vîrîseră pe mînecă. Vizitiul voise să dea bici cailor și s-o șteargă și el, dar președintele se împotrivise. Atunci, vizitiul, profitînd de un moment de învălmășeală, sări de pe capră și o rupse la fugă. Cînd se deșteptară ceilalți, el se făcuse nevăzut.

După ce Scatiu dispăru, lumea se întoarse către judecători, amenințătoare.

— Acuma, domnule judecător, să vă mai judecăm și noi o dată! zise unul dintre țărani; ați mîncat și ați băut la ciocoi, ha!...

Președintele încercă să le mai vorbească:

— Fraților!... Oameni buni!... noi nu suntem vinovați...

— Jos! Ia-l, mă!

Un țăran se ridică pe la spatele trăsurei și puse mîna în părul advocatului. Acesta începu a plînge și a se tîngui că are nevastă și copii, să le fie milă...

De pe movilă se auzi un glas:

— Stați, măi creștini, ce faceți?

Era bătrînul Stoica, cel ce venise pe vară cu citația la Scatiu.

— Ce vă legați de oameni!... Ce v-a făcut dumnealor?

— Nu, că de ce au mîncat la hoțu!

— Fraților, zise președintele, ce era să facem? n-am găsit de mîncare nicăieri...

— Dă-te jos, tîlharule, care vrei să ne sărăcești, zise Lefter avocatului.

— Mă, Leftere, pesemne ți s-a făcut de pușcărie, mai zise Stoica.

Gălăgia se ridica pînă în slava cerului. Nimeni nu băgă de seamă că pe drum vinea un șir de vreo trei trăsuri, ce mergeau spre gară, care era la vreo jumătate

de oră depărtare. Cum era firesc, cea dintîi trăsură se opri, iar celelalte se opriră după dînsa. Era Matei cu fetele, Tincuța și coana Sofița. Ei mergeau înaintea Sașei, care tocmai venea din străinătate. Matei, care era în trăsura de la Otopeanu, cumpărată de la Scatiu, lăsă hățurile vizitiului și se dete jos. Lumea se mai liniștise. Cîțiva țărani îl cunoșteau, fiindcă, de cînd trăiau rău cu Scatiu, munceau adesea pe moșia lui.

— Da' ce este, oameni buni? întrebă el, mirat.

Unii își scoaseră căciulile, alții se deteră la o parte. Matei își aruncă ochii către nenorociții din trăsură.

— Cine sunt dumnealor?

— Ia, judecătorii sunt, de au venit să ne despoaie, zise unul mai hărțăgos.

Matei nu știa ce să creadă. Toți erau încremeniți — țăranii cam rușinați, judecătorii moleșiți de frică.

Avocatul își îndrepta părul în cap și-și ștergea ochii. Lui Matei i se făcu milă.

— Oameni buni, dacă înțeleg bine, dumnealor au venit la vreo constatare.

— Au venit cu „izicuție", îl întrerupse unul din cei mai răi.

— Nu este adevărat, am venit în „descindere la fața locului", zise președintele.

— Ei, și cu ce drept vă legați dumneavoastră de niște judecători, cari vin să-și împlinească o datorie?...

— Păi așa spui și eu, coane, zise bătrînul Stoica, ce-s vinovați dumnealor. Boierul nostru e cîinos, da' dumnealor...

— Cine-i boierul dumneavoastră?

— Alde Scatiu.

La numele lui Tănase, Matei rămase un moment pe gînduri, fiindcă i se păru că trebuie să fie vreo pehlivănie la mijloc.

— Căutați-vă de treabă, oameni buni, și lăsați pe dumnealor să meargă cu Dumnezeu.

— Parcă ăsta nu-i tot ciocoi, zise unul care nu cunoștea pe Matei.

El se întoarse încet, și se uită la țărani liniștit.

— Eu nu sunt ciocoi, bade, dar văd că dumneata eşti obraznic. Nu ţi-e ruşine să te legi de oameni nevinovaţi...

— Haidem, mă, zise Stoica.

Cei mai mulţi se luară după bătrîn, şi se-ndrumară spre sat. Dar Lefter şi cu alţii mai colţaţi stau pe loc.

— Ia ascultă, bade, zise Matei către Lefter, eu te povăţuiesc prieteneşte să-ţi cauţi de treabă că altfel ai să putrezeşti în puşcărie. Dumnealor sunt judecători, şi fiindcă dumneata te-ai sculat cu putere în contra judecăţii, ai să vezi mîne cum o să te lege călăraşii cot la cot...

— Apoi, tot atîta e de mine.

Românul era încăpăţînat. Atunci Matei se duse drept la el. Era cu un cap mai înalt decît Lefter.

— Şi ce pofteşti?

Ţăranul se muie.

— Apoi să se ducă de pe locurile noastre.

— Aicea aveţi dreptate: să se ducă... dar lăsaţi-i să plece.

— Nouă nu ne trebuie judecată, că la judecăţi tot ciocoii cîştigă.

— Aşa este: duceţi-vă la treaba dumneavoastră, iar dumnealor să se întoarcă de unde au venit.

— Păi aşa, cucoane. Iacă, noi ne ducem, da' să nu le mai calce chiciorul pe pămînturile noastre, că se întîmplă lucru mare...

Şi astfel, şi aceşti din urmă porniră după ceilalţi.

Fetele din trăsură se uitau mirate spre grupul în care era Matei, fără să priceapă ce se petrecea acolo. Judecătorii plecau capetele unul pe după altul, să vadă cum se sfîrşea „revolta". Începuseră să mai prindă curaj, de cînd văzuseră trăsurile pe drum. Ajutorul de grefă ţinea hăţurile. Cît despre avocat, mîna ţăranului ce i se plimbase prin păr îi paralizase orice voinţă: singura lui aspiraţie, pentru moment, era de a rămîne pe loc, viu.

Situaţia, din primejdioasă, devenea comică. Judecătorii nu voiau să se întoarcă acasă la Scatiu, ca să nu mai treacă prin mijlocul sătenilor. Şi cu toate astea trebuiau să se întoarcă, fiindcă birja lor era acolo. Avocatul se ruga de Matei să nu-i lase.

Nehotărît, Matei stete un moment la gînduri: îi părea rău să nu se ducă înaintea Saşei, dar pe de altă parte nu putea să părăsească în voia întîmplărilor pe nişte nenorociţi. Se duse la mătuşi-sa şi îi spuse cum stau lucrurile, rugînd-o să meargă cu fetele la gară, că el trebuia să se întoarcă înapoi. Puse pe preşedinte şi pe supleant în trăsura lui, iar el se urcă pe capră, în trăsura lui Scatiu, în care era avocatul şi ajutorul de grefă, şi astfel porniră înapoi, dar nu la Scatiu, ci acasă la Matei.

Pe cînd aceştia veneau la Ciulniţei, Tănase ajungea la tactul subprefecturei, unde starea lui producea cea mai mare impresie. Fără a sta mult la îndoială, subprefectul telegrafie la prefectură că ţăranii din comuna Balta se puseseră în revoltă în contra autorităţii judecătoreşti; el făgăduia că se duce la faţa locului.

Ştirea provocă în capitala judeţului o vie indignare. La tribunal, mai cu seamă, era fierbere mare, fiindcă se ştia că preşedintele era dus în cercetare, în persoană. Depeşi peste depeşi se urmară, între prefect şi procuror pe de o parte şi subprefect pe de alta, asupra soartei magistraţilor. La început, subprefectul răspundea că nu ştia ce s-au făcut. Toate inimile erau pline de groază. Procurorul şi judecătorul de instrucţie hotărîră să plece numaidecît la faţa locului, însoţiţi de poliţai şi de vreo 30 de călăraşi.

În vremea asta, judecătorii şi advocatul se încălzeau la Matei, stînd tăcuţi la gura sobei. Supleantul încerca să mai istorisească cîte un caraghioslîc, dar nimenea nu-i răspundea. Advocatul mai cu seamă era plouat de tot. El se uita melancolic la cărbunii aprinşi, urmărind crîmpeie de gînduri. Cînd femeia îi dete dulceaţă, bău paharul de apă rece cu o nespusă voluptate, parcă s-ar fi simţit fericit de a fi încă viu, de a putea gusta un lucru bun, de a putea înghiţi. Fusese aşa de aproape de moarte, sau cel puţin i se părea că fusese aproape, încît cele mai neînsemnate lucruri din viaţă căpătau importanţă.

Ei prînziră şi trecură noaptea la Matei, iar a doua zi porniră la Călăraşi cu aceeaşi birje cu care veniseră, chemată la Ciulniţei de un vătaf.

În urma lor, Matei aştepta cu nerăbdare să se poată duce la Saşa. În vremea asta văzu trăsura lui unchiu-său intrînd în curte. Conu Dinu ieşi din şubă cu oarecare anevoinţă, ajutat de Aglaia, şi urcă scările în grabă.

— Ce s-a întîmplat, frate? Ce-i? întrebă el, pe cînd Matei îi ieşea înainte.

— Nu-i nimic...

— Cum nu-i nimic? Unde-s judecătorii?

— Au plecat pe la casele lor.

— Ştii bine?

— Cum să nu ştiu!... dacă i-am pus eu în trăsură...

— Atunci nu-i adevărat că i-au bătut ţăranii de i-au omorît.

Matei explică bătrînului cum se petrecuseră lucrurile cu o zi înainte. Conu Dinu îl ascultă pe gînduri, dînd din cap cu înţelesuri. Cînd nepotu-său isprăvi de istorisit, el rămase cu mîna la gură, neştiind parcă ce să facă.

— Tot tîlharu ăla de Scatiu e pricina răutăţilor! La mine de ce nu se mai răscoală nimeni, măi frăţioare?

Matei îl rugă să intre înăuntru să se mai încălzească. El nu primi.

— Ia ascultă-mă, hai cu mine la Balta.

Tînărul stete un moment la îndoială.

— Aş fi vrut să văd pe Saşa...

— Ai dreptate... şi eu vreau să mă duc s-o văd...

Rămaseră faţă în faţă, uitîndu-se amîndoi în pămînt.

— Ştii ce? tu du-te la Comăneşti, că viu şi eu, zise conu Dinu. Deocamdată vreau să dau o raită pe la Balta, c-am auzit că se petrec grozăvii mari.

— Da? Atunci merg şi eu.

— Haide.

Şi săriră amîndoi în trăsura lui conu Dinu. Pe drum, bătrînul îi explică ceea ce auzise vorbindu-se printre ţăranii din sat, că veniseră nişte zbiri din Călăraşi, cari puseseră lumea la chinuri. Drumul desfundat de ploi le păru fără sfîrşit.

Cînd ajunseră la Balta traseră de-a dreptul la primărie. Aici nimeni. Un bătrîn care cunoştea pe Dinu, îi ieşi înainte şi-l rugă să le vie în ajutor, că tot satul era pus la muncă silnică, la Scatiu acasă. Conu Dinu porunci vizitiului să meargă la Scatiu.

Porţile de la ogradă erau închise, cînd ajunseră ei la curtea boierească, şi păzite de un călăraş. Conu Dinu şi Matei se deteră jos din trăsură şi voiră să intre, însă călăraşul îi opri. O slugă, care tocmai ieşea, îi recunoscu şi zise soldatului să le dea drumul înăuntru.

Pe prispa caselor lui Scatiu stau grămădiţi vreo 20 de ţărani, unii puşi în fiare, alţii liberi, păziţi de vreo cîţiva călăraşi. Din fundul curţii, unde era o fînărie ascunsă între grajdul de nuiele şi hambar, se auzeau gemete, pocnete, parcă cine ştie ce s-ar fi petrecut acolo.

Conu Dinu se apropie de ţărani; ei se sculară în picioare şi-şi scoaseră căciulile.

— Bună vreme, oameni buni. Da' ce-i cu dumneavoastră?

Deocamdată nimeni nu răspunse. Conu Dinu recunoscu pe un bătrîn.

— Ce-i cu tine, Stoico?

— Ia, rău, cocoane.

— Ce-aţi făcut?

— Păi ce să facem... ia, pustia aia de judecată.

— V-aţi pus împotriva stăpînirii. Rău, fătul meu.

Cu toate că ştia de ce fel de judecată era vorba, boierul bătrîn nu putea admite această răzvrătire în contra ordinei.

Matei, nerăbdător, plecase înainte către fînăria din care veneau gemetele. Unchiu-său se luă după el.

Aci, priveliştea era şi mai tristă. De trei gîrneţe desfrunzite, erau legaţi trei ţărani, supuşi la tortura „vîrtejului", ca să spuie: pe de o parte unde erau judecătorii, iar pe de alta cine fusese capul revoltei. Fiecare om era legat de braţe şi lipit cu spatele de trunchiul copacului. Un domn numai în cămaşe, cu nişte mustăţi teribile, cu un chip buhav de beţie,

trecea un restei de corn între funie și copac, și începea să învîrtească. Pieptul și brațul nenorocitului chinuit pocneau. El urla de durere, pe cînd călăul său înjura ca un surugiu, cerîndu-i să mărturisească adevărul. În același timp doi călărași întinseseră la pămînt pe un alt țăran și-l băteau pe pielea goală cu două opritori.

Era o scenă dezgustătoare. Soldații, cari n-aveau nici o ură personală împotriva țăranilor — din contră — păreau niște călăi, atît erau de aprinși de băutură și excitați de propria lor răutate. Cînd, osteniți, isprăveau de a-l bate, îi mai dau una cu tocul cizmei în coaste ca să-l ajute să se scoale.

Matei rămase înmărmurit. Un sughiț de indignare i se urcă în gît. Se rezemă de un stîlp și-și duse mîna la ochi.

Unul dintre țăranii legați recunoscu pe conu Dinu și începu a striga:

— Săi, cucoane, că ne-au omorît tîlharii!... Fie-ți milă de zilele noastre și nu ne lăsa.

Ivirea celor două obraze necunoscute păru că intimidează pe chinuitorul oamenilor; dar impresiunea aceasta nu fu de lungă durată; el văzu în cei doi străini doi arendași, prin urmare doi buni prieteni, și răspunse la strigătul de desperare al țăranului, dîndu-i un ghiont în fălci. Acesta, tînăr și voinic, încercă să dea cu piciorul în el, dar nu-l ajunse. Atunci bătăușul, furios, se repezi la un gîrbaci. Conu Dinu încercă să-l apuce de o mînecă:

— Domnule, domnule, ia ascultă...

Înainte de-a găsi vreme să-l asculte, el lovi pe țăran peste obraz de mai multe ori. Flăcăul gemea, îndesîndu-și capul în piept. Conu Dinu îl apucă de braț și-l scutură bine:

— N-auzi ce-ți spui eu?... Nu mai chinui lumea degeaba, că judecătorii sunt vii, nevătămați la Călărași, ori ești surd?...

Subcomisarul (fiindcă zbirul acesta era subcomisar) se uită urît la conu Dinu:

— Da' cine ești dumneata?

— Cine sunt, cine nu sunt, nu e treaba dumitale. Atîta îți spun, să nu mai chinuiești lumea, că ai să înfunzi pușcăria. Uite, dumnealui de colo a scăpat pe d-nii judecători.

Matei se mișcă încet de unde era și veni pînă lîngă subcomisar:

— În adevăr, așa este, zise el domol. Dă drumul oamenilor de unde i-ai legat.

Glasul lui strîns de emoțiune, figura palidă, statura înaltă, avură oarecare înrîurire asupra subcomisarului. Dar, făcîndu-și curaj singur, bețivul se îndîrji:

— Ia slăbește-mă, domnule. Eu sunt agent auxiliar al parchetului.

Fără cea mai mică pauză, o palmă uriașe căzu pe obrazul agentului auxiliar al parchetului. Încremenit, ridicînd mîna să și-o ducă la cap, subcomisarul păru că se dezmeticește din buimăceala furioasă în care se găsea.

— Dă drumul oamenilor și hai cu mine la procuror.

Nimeni nu îndrăzni să zică ceva, nici subcomisarul cel puternic, nici soldații înarmați, — ci cu toții se supuseră: atîta se potrivea de bine actul acesta de autoritate cu propria răspundere din conștiința lor amorțită de vin.

Dezlegară pe țărani de la trunchiuri. Brațele lor erau ca moarte. La unii degetele înțepeniseră. Cel bătut cu biciul peste obraz avea pielea crăpată și plină de sînge. Cel bătut la spete, sta grămadă pe un colț de gunoi ud, fără să se poată mișca.

În culmea indignării, Matei, urmat de unchiu-său și de subcomisar, intră în casă la Scatiu.

Aci, în odaia lui Tănase, sta la o masă polițaiul din Călărași, cu o coală de hîrtie și o sticlă de vin dinainte. El lua interogatoriul la trei nenorociți, care trecuseră prin mîinile subcomisarului și acum gemeau rezemați de ziduri. Scatiu, cu capul îmboborojit în basma, făcea pe victima și totdeodată ajuta pe polițai în anchetă. Cînd văzu pe Matei, și mai cu seamă pe conu Dinu, rămase foarte nedumerit. Se sculă stîngaci de unde se afla, încurcîndu-se în scaune și voi să poftească pe noii veniți în odaia de alături:

— Poftiţi, vă rog, dincoace, să fumăm cîte o ţigară, că aici se face ancheta.

— Unde-i domnul procuror? întrebă Matei, fără să-l asculte. Dumneavoastră sunteţi d-l poliţai? zise el adresîndu-se domnului de la masă.

— Da, răspunse acesta.

— Unde-i domnul procuror?

— Dumnealui e la tactul subprefecturii cu domnul jude-instructor.

— Şi dumnealor v-au dat ordin să chinuiţi lumea aşa?

— Ba nu... Da' cine chinuieşte lumea?

— Cum: cine chinuieşte lumea; da' ăştia ce sunt? zise el arătînd pe oamenii dinăuntru; da' ăsta ce e? da' ăsta? da' ăsta?

Şi pe măsură ce întreba, apuca pe oamenii ce-l urmaseră pînă în sală şi-i vîra înăuntru.

— Ăştia sunt capii revoltei.

— Capii revoltei?! Da' ăştia ce sunt? dar cei de-afară? dar satul întreg? Judecînd după torturi, toată lumea e cap.

— Păi se înţelege: toţi sunt deopotrivă vinovaţi, pînă ne-or declara pe adevăraţii instigatori... Da', mă rog, d-voastră cine sunteţi?!

Matei se uită ţintă în ochii lui. Era palid şi deabia îşi putea stăpîni furia.

— Eu cine sunt?... Ai dreptate, domnule, să mă întrebi. Sunt un nesocotit care am lăsat lumea civilizată şi m-am întors în ţara mea, ca să văd asemenea sălbătecii... Asta sunt. Şi spre deplina d-tale satisfacere, află că mai sunt un martor care am să strig pînă la cer împotriva zbirilor ce chinuiesc lumea, şi că n-o să m-astîmpăr, pînă nu vă voi vedea, pe dumneata şi pe beţivul acela de colo, cu lanţurile de gît, în locul lor...

Poliţaiul muiase nasul în pămînt. Matei urma a se uita la el cu scîrbă.

— Asta sunt!

— Ia du-te de-ţi vezi de treabă, domnule, zise el în cele din urmă. Călăraş, pentru ce ai lăsat să intre lume străină aici?

— Porunciţi, d-le poliţai.

— Să nu mai laşi pe nimeni să intre în curte. Ai înţeles?

— Am înţeles, să trăiţi...

Şi pe cînd Matei şi cu unchiu-său se urcau în trăsură, ca să caute pe procuror la tactul subprefecturii, poliţaiul se aşeza placid la masă; aprindea din nou o ţigară şi-şi mai vărsa o picătură de vin, părînd a-şi urma procesul-verbal mai departe. După ce Scatiu însoţi pînă la trăsură pe conu Dinu, se întoarse înapoi la poliţai şi începu să înjure pe Matei şi pe toţi coconaşii, ca un surugiu. Poliţaiul îl asculta cam pieziş, lăsîndu-l să-şi verse focul în pace. Cînd isprăvi de înjurat, poliţaiul îl luă de braţ şi trecură într-o odaie vecină.

— Ia ascultă, nene Tănase, m-ai vîrît în belea...

— Ce belea, „domle"!... Te sperii mneata de vorba unui nebun? Păi ăsta-i nebun; nu-l vezi?

— Ei... nebun, nebun; dacă m-o da la jurnale, aşa-i c-am păţit-o?...

— Ce „jornale, domle"!... Parcă eu nu cunosc „jornalişti" cîţi pofteşti! Ia să vezi, cînd mă duc la Bucureşti, cîţi stau împrejurul meu... Dacă-i vorba pe aia, să-l dăm noi pe el.

— Ba, mă rog, să-ţi cauţi de treabă.

— Atunci ce-ţi pasă?

— Îmi pasă, că mă dă afară din slujbă, şi mă dă şi-n judecată.

— Răspund eu, „domle", pentru mneata.

Poliţaiul rămase pe gînduri. După aceea ridică ochii domol spre el.

— Dacă e aşa, să-mi dai înscris că dumneata ai poruncit să puie lumea la vîrtej.

— Îţi dau şi înscris şi poliţă dacă pofteşti... Nu fi copil, omule, şi vino-ţi în fire!

Şi Scatiu voi să-l ia de braţ şi să-l întoarcă la lucru. Poliţaiul se desfăcu de el şi luă un scaun.

— Ei, neică Tănase, nu merge aşa. Ce mi-ai făgăduit?...

— Gata...

— Scoate.

— Păi n-am asupra mea.

— Du-te la casă...

— Cum o să umblu la casă cu oamenii de față?

— D-apoi pe oameni îi dăm noi afară.

Tănase dete din cap:

— N-ai 'mneata încredere în mine!...

— Ba am, da' văd că umbli cu momeli.

— Zău, nene Ghiță, îți dau; pre legea mea...

— Vorbe, Tănase băiete... Eu ți-am dovedit dumitale că-ți sunt prieten; iacătă lumea pusă la regulă. Pe mine poate să mă dea în judecată, poate să mă spînzure, — ce-ți pasă; la dumneata oamenii au să fie de-acum ca mieii. Dovedește-mi acuma că-mi ești prieten...

Scatiu se scărpina în cap.

— Ei, al dracului!...

În același timp scoase din buzunar o pungă de mătase cu inele și, răsturnînd partea în care era aurul, începu să numere în gînd.

— N-am de ajuns.

— Cît ai?

— Ia, vreo doisprezece poli.

— Dar în partea cealaltă?

— Acolo-i argint.

Polițaiul păru că stă la gînduri...

— Dă punga-ncoace, și restul mi l-ăi da altă dată.

—Apoi cu argint cu tot?

— Ei, acuma să mai stai să numeri argintul...

— Ba nu, da' știi că mărunțelele trebuiesc la moșie. Să-ți dau niște bumăști în locul lor.

— Bine, neică, numa scoate mai multișoare. Parcă adineaorea n-aveai?...

Scatiu răsturnă argintul în palmă și numără, dupcă cu dupcă, pînă la cel din urmă ban. Se făceau în tot 68 de lei și niște gologani. Scoase din buzunarul unei jiletce cu mîneci, un plic soios, iar din plic trase binișor trei bilete de cîte 20 de lei și le dete polițaiului.

— Mi-ai mîncat și aici opt lei, neică Tănase.

— Dumneata să fii sănătos, nene Ghiță, că auru are baș.

XXIII

Ieșind de la Scatiu, conu Dinu și Matei luară drumul subprefecturii, tăcuți, amărîți, parcă s-ar fi întors de la o înmormîntare. Începuse să plouă cu zăpadă. Vizitiul opri caii să ridice coșul trăsurii. Un moment, Matei avu percepțiunea limpede a singurătății și pustiului fără capăt, ce se desprindea din întinderea cîmpului. Bulgări negri pe arătură; bălării plouate; țelina suhaturilor pe care putrezeau tîrtani răsuciți de vînt. El își îndesă pălăria pe ochi și se vîrî și mai adînc în fundul trăsurii.

Bătrînul simți ce se petrece într-însul, și-l atinse cu mîna pe umăr.

— Cam ușurică pălăria ta.

Matei se uită la unchiu-său, preocupat de gînduri. Conu Dinu adăugă:

— Ar fi bine să-ți iei o căciulă.

Matei dete din cap, zîmbind.

— Da, da. Trebuie să te faci ca noi, om al nevoii. Să te îmbraci de ploaie, să te îmbraci de soare și să-ți oțelești sufletul în necazuri, ca să știi pune preț pe bunurile vieții. Sus inima!... că ești tînăr și te așteaptă norocul... Ei!... dă-mi anii tăi, și-ți dau tot...

Drumul trecea pe lîngă casele lui Matei.

Conu Dinu, în loc s-o ia spre subprefectură, zise vizitiului să intre în curte.

— Lasă pe mine, că știu eu cum să le vorbesc. Dumneata să mi te gătești ca de ginere — precum și ești — și s-o pornești la Sașa, că nu se cuvine s-o faci să aștepte mai mult.

Și fiindcă Matei vroia să protesteze, bătrînul se făcu serios.

— Aibi încredere în mine. Sunt pînă în suflet scîrbit de ceea ce am văzut. Intră, băiete, în curte la conu Matei, zise vizitiului.

După ce trăsura se opri la scară, bătrînul adause:

— Ești cam iute din fire. Palma aceea năstrușnică de pe obrazul bețivanului, ce e drept, mi-a răcorit sufletul, dar putea să aibă urmări displăcute... Da, da. Trebuie să te gîndești, că toată mulțimea asta de

pușlamale e așa crescută. Tu nu vezi, bre, că toată lumea face politică și toți ăștia de la noi, care țin politica în mînă, fac gheșefturi?... O palmă!... Ce-ai îndreptat cu o palmă?... Dar du-te că te plouă. Și spune Sașei că viu și eu... Întreab-o ce mi-a adus de la Paris... Haide, băiete...

Matei urcă scările zîmbind. Ce idealist ciudat mai era și unchiu-său în felul lui!... Cu încetul, oroarea celor văzute îi reveni în minte, și se simțea nefericit, mic la suflet, că nu făcuse mai mult pentru bieții nenorociți. Dezbrăcîndu-se de blană, se uita în oglindă și vedea mișcarea ciudată ce o face brațul cînd iese din mînecă; dar percepțiunea faptului nu ajungea pînă la conștiință. Oare la ce lucru plăcut se gîndea cînd era în trăsură? Și, fiindcă nu și-l putea aduce aminte, repetă întru sine toate cele ce vorbise cu unchiu-său, sperînd să poată da peste faptul ce-l interesa.

Intră astfel în odaie la dînsul. Aici îl aștepta o surprindere plăcută: pe o masă din fața ușii, un portret mare al Sașei, rezemat de două sfeșnice, părea că vrea să-i vorbească. El se apropie de masă, se plecă binișor spre portret și se uită lung la dînsul... Ce transparență sufletească în ovalul obrazului acela!... Luă portretul în mînă și veni la fereastră. I se părea că niciodată nu văzuse așa de aproape pe Sașa. Pentru întîiași dată băgă de seamă ce păr minunat avea. Fotografia reproducea toate cutele bogate cum se împleteau unele după altele, ca o coroană, împodobindu-i capul cu o găteală naturală.

Aglaia, care de la un cîrd de vreme se hotărîse să pară foarte fericită de căsătoria lui Matei, intră în vîrful picioarelor și-i spuse că Sașa venise s-o vadă de dimineață, că-i adusese un dar prea frumos, un „necessaire“ de argint, și că tot ea, cu mîna ei, așezase portretul pe masă, pentru el.

Matei zise să-i puie caii, și porni la Comănești.

Deși ploua cînd intră în curte, Victoria și Mary începură a striga în gura mare că vine nenea Matei, și ieșiră înaintea lui în cerdac. Sașa se luase după ele, fără să-și dea seama de ce face.

Matei se cobori din trăsură, și urcă scările repede, ducîndu-se drept la dînsa, cu brațele întinse. Sașa își ridicase mîinile pînă în dreptul gurii și parcă și le ținea strînse una într-alta, ca să le împiedice de a se duce către el cu prea mare grabă: fetele erau de față. Roșie, rîzînd într-aiuri, îl scutură de mînă cu o nespusă emoțiune, pe cînd Mary sărea voioasă înainte, iar Victoria venea zîmbitoare în urmă.

— Să desham caii, cucoane? întrebă vizitiul.

— Ba nu, să aștepți.

— Ba nu, să-i deshame, zise Victoria: nu dejunezi la noi?

— N-am lăsat vorbă acasă, dragă.

— Zi-i să-i deshame, întări Sașa, dînd din cap cu autoritate.

El începu a rîde:

— Deja?....

— Da, deja.

Apoi cu un aer comic de supărare:

— Je voudrais bien voir ça... Sunt aici de ieri, și dumneata vii de-abia după 24 de ore, și chiar atunci ai vrea s-o ștergi numaidecît...

El începu a rîde. Ea părea foarte necăjită.

— De ce rîzi! îi zise, bătînd din picior.

Victoria tocmai se întorcea.

— Fetițo, fii bună, și spune din capătul cerdacului, vizitiului meu, să nu deshame caii, ci să se întoarcă acasă, că eu viu cu nenea Dinu.

Fata ieși, sărind de bucurie că venea la masă și conu Dinu. Mary se luă după dînsa în vederea gravului eveniment al dejunului.

Ei rămaseră amîndoi, unul în fața altuia. Sașa plecase ochii în pămînt.

— Deja?... zise el din nou, zîmbind.

Ea ridică ochii către el, dînd din cap.

— Îmi scriai să viu mai curînd... ca să nu lovești pe la mine decît din an în Paște?

— N-am putut, zău așa.

— Știu, am auzit că s-a întîmplat o revoltă cu țăranii — dar, de țineai la mine cît de puțin, ai fi găsit un minut să vii să mă vezi... Dacă în locul meu

soseai dumneata, iar în locul dumitale aşteptam eu, desigur că n-ar fi fost putere în lume care să mă împiedice de a veni la gară...

El rămase uitîndu-se la dînsa nedumerit; îi trecu prin minte, ca un fulger, că toate femeile, chiar şi cele mai alese, sunt mici la suflet, cînd amorul lor propriu este în joc. Dar forma şi accentul cu care spusese cum ar fi făcut totul ca să-i iasă întru întîmpinare, dacă ar fi venit el, i se părură atît de sincere şi de duioase, încît îi luă o mînă într-ale lui şi i-o mîngîie, mişcat pînă la suflet.

Saşa părea că aude tot ce se petrece în conştiinţa lui. Ridică privirile către dînsul şi zise zîmbitoare:

— Nu-i aşa?

— Ba-i aşa.

— Atuncea zi-mi pardon şi te iert.

În acelaşi timp ridică mîna pînă-n dreptul gurii lui. Matei îi dete mîna uşor la o parte.

— Cum!... nu te simţi fericit de o aşa mare cinste?

Vorba ei purta intenţiunea unei mirări comice, dar nu ascundea destul de bine umbra unei păreri de rău adevărate.

— Ia să ne înţelegem, mă rog: au oare eu n-am venit cîndva din străinătate, şi era toată lumea la gară, numai... *cineva* nu? zise el.

Această aducere aminte plăcu Saşei mai mult decît oricare răspuns. Ea rămase în picioare uitîndu-se drept înainte.

— Într-adevăr, zise ea. Dar eu nu puteam veni.

— Ca să nu rămîie biata mamă singură?

— Ca să nu rămîie singură, da, şi ca să nu afli dumneata prea curînd ceea ce vroiam să ascund şi ceea ce totuşi ai aflat foarte repede.

Zise vorbele acestea în fugă, ca cineva care vrea să se descarce deodată de tot ce are pe suflet.

El se uita la ea lung... Fără a mai rosti un cuvînt, îi luă capul în mîini şi o mîngîie pe păr, lipind-o de pieptul lui. Ea se desfăcu încet de el:

— Cum ai găsit portretul?

— Minunat... Nici nu ţi-am mulţumit... Unde l-ai făcut?

— La Nadar[20], îţi place?

— Foarte mult.

— Da?...

— Da.

— Atunci stai să-ţi mai arăt unul.

Ieşi repede şi se întoarse numaidecît, cu o cutiuţă în mînă.

— Ţi-am adus ceva...

În acelaşi timp scoase din cutie un lanţ de ceasornic cu două capete. De o parte atîrna un creion şi o boabă de cristal.

Matei se uită la el cu mare interes, îl admiră cît putu de mult şi făgădui să-l poarte toată viaţa.

— Va să zică îţi place? întrebă ea.

— Foarte mult...Da' boaba asta de cristal ce e?

Saşa rîdea.

Dacă ajungeai să fixezi într-un anumit mod globuşorul de sticlă, se vedea portretul Saşei. De asemenea creionul avea o ferestruie, pe unde se vedea iarăşi portretul ei.

— A trebuit să mă duc de trei ori la fotograf, ca să-ţi pot aduce lucrurile astea. E cea din urmă modă... pentru logodnici.

El se uita la ferestruia creionului, închizînd un ochi şi privind cu celălalt chipul încîntător al Saşei, talia ei elegantă. Fără să-şi dea seama, îi era mai dragă acolo, în depărtarea iluzorie a unei sticle, decît în realitatea de alături, deşi chiar în realitate îi era foarte dragă; aşa cum era acolo, sămăna parcă mai mult cu acea din mintea lui, senină şi nespus de dulce; pe cîtă vreme cum era aici, era în partea ei omenească şi reală[21].

Saşa pierdu răbdarea şi-l atinse binişor peste braţ.

— Ce-ai găsit acolo aşa de interesant?

— Tare mai eşti frumoasă! zise el fără a o privi.

— Da?... Şi semăn?...

— Foarte mult... Eşti încîntătoare!... îmi pare că ai să te mişti acuma şi ai să vii către mine, ca într-o feerie... cu o frază din Glück[22] şi două versuri din Homer aş crede că te văd sosind din pămîntul fericit

al cîmpiilor Elysée[23], unde primăvara eternă încinge trunchiul copacilor cu iederă verde și...

— Vin fetele!...

El își lăsă mîna în jos cu încetul:

— Ei și?...

— Nu-i nimic, dar... nu mai aiura.

Se făcuse roșie de fericire, îl luă de braț și se lipi cu capul de umărul lui, uitîndu-se pe fereastră:

— O să ningă.

— Da, o să ningă.

— Ce fericiți o să fim după... cînd... mă vei lua. N-o să ne ducem nicăirea, nu-i așa? Am să-ți cînt cîte ceva, seara, aici în casa noastră, singuri la foc...

— Da...

— N-are să fie tocmai ca în cîmpiile Elysée, dar o să fim fericiți, nu-i așa?

— Da...

— Acum să mergem dincolo. Pune lanțul la ceasornic, și nu uita că mă ai în boaba de cristal, în creion și în... realitate.

Cînd veni conu Dinu, îi găsi jucînd tablele, foarte liniștiți. Bătrînul îmbrățișe pe Sașa din toată inima; dete mînile fetelor să i le sărute, ca un mitropolit; bătu pe Matei pe spate și se așeză jos. Se vedea bine că era preocupat de cele ce auzise de la judecători. I se spusese că țăranii se răsculau sistematic în diferite părți a țării, îndemnați de agenți străini, ce cutreierau satele[24]. El zicea că nu crede în asemenea povești, dar totuși nu era liniștit.

La masă, cu ajutorul lui Dumnezeu și a unui vinișor de Odobești, începu a i se descreți fruntea. Miss Sharp (care se întorsese de demult) plăti cu amorul său propriu buna dispoziție a lui conu Dinu: ea făcea chestiune personală din toate sosurile și conservele englezești ce o înconjurau și de care rîdea bătrînul.

Pe la sfîrșitul mesei veni coana Sofița cu Tincuța, și mai în același timp cu ele sosi și Tănase Scatiu, oblojit la cap. Tincuța intră în fugă, rîzînd să se topească de mutra lui Scatiu. Acesta ofta și ridica ochii

în podele, parcă ar fi fost victima cea mai nevinovată a nedreptății omenești.

— Ce mai faci, domnule Tănase? îl întrebă Sașa.

— E!... știe Dumnezeu!...

— Da' ce ai la cap? ce ți s-a întîmplat?

— Suferim... suferim mult...

Privirile fulgerătoare ale englezoaicei se plimbau de la Mary la Victoria și înapoi, fiindcă erau umflate de rîs la vederea caraghiosului cap al lui Scatiu. Guvernanta avea un dispreț ascuns pentru Tincuța, fiindcă aceasta nu era pregătită la lupta vieței după principiile din „Vanity Fair".

După masă, conu Dinu chemă pe Matei și pe Sașa într-o odaie vecină, unde-i spovedi ca un duhovnic asupra planurilor lor de căsătorie, și, fiindcă amîndoi erau nestrămutați în hotărîrile lor, se întoarse cu ei unde erau ceilalți și, serios, zise către cei de față:

— Ascultați la mine: știți că Sașa este fata mea, fiindcă tată-său, Dumnezeu să-l ierte, m-a lăsat cu limbă de moarte părintele ei sufletesc. Acuma vine dumnealui, Matei Damian, nepotu-meu, și mi-o cere de legiuită soție, — iar eu i-o dau.

Sașa se făcuse roșie ca un măr. Conu Dinu se apropie de ea și, luîndu-i o mînă, o puse într-a lui Matei. Toți se sculară în picioare.

Această solemnitate improvizată făcu pe conu Dinu să nu-și mai găsească cuvintele ce pregătise. Îi veni în minte un psalm al lui David, din psaltirea pe care de atîtea ori o cetise la biserică, și se puse să rostească tinerilor, ținîndu-le mîinile unite:

„Luați aminte norodul meu la legea mea, plecați urechea voastră spre graiurile gurei mele.

Deschide-voi în pilde gura mea; spune-voi vorbele cele din început.

Și s-au ridicat mărturii întru Iacov, și lege au pus întru Israil.

Cîte au poruncit părinților noștri, ca să le arate pe ele fiilor săi.

Ca să cunoască alt neam: fiii cei ce se vor naşte, şi se vor scula, şi le vor spune fiilor săi.

Ca să-şi puie intru Dumnezeu nădejdea lor, şi să nu uite lucrurile lui Dumnezeu şi poruncile lui să le caute."

— Asta este: să umblaţi în poruncile Domnului şi să fiţi norociţi, voi şi copiii voştri!... zise bătrînul ca încheiere la cuvîntarea sa.

El sărută pe Saşa şi pe nepotu-său, foarte mişcat, şi bătîndu-l pe umăr îi mai zise:

— Iar dumneata, logofete, să nu te mai mişti de pe pămînturile astea... m-ai înţeles? că aici ai găsit fericirea cea adevărată!...

Îmbrăţişările şi sărutările împiedicară pe Matei de a răspunde...

*

După cîteva luni, o sanie mergea în fuga cailor, de la Comăneşti la Ciulniţei, pe pîrtia sclipitoare de zăpadă. Matei şi Saşa, de cînd fetele plecaseră cu conu Dinu la Bucureşti, ieşeau în toate zilele, singuri, bătînd cîmpiile întinse, pe luciul cărora orizontul se făcuse parcă mai larg. Amîndoi se uitau departe, în zarea albă, căutînd un înţeles personal firii aceleia mărețe, şi amîndoi se întorceau unul către altul, găsindu-l în sufletele lor. Saşa, roşie de frig, cu o dantelă răsucită deasupra căciuliţei, zîmbea din ochii ei de femeie fericită, iar el, serios, îi strîngea mîna într-ale sale. Totul părea aşezat pentru o lungă viaţă, calmă, limpede, căreia naturile lor puţin expansive îi dau o uşoară umbră de ideal.

Cînd trecură pe lîngă armanul de la moşia lui, Matei zise vizitiului să oprească şi se dete jos să aprindă o ţigară la Floarea. Ea veni să sărute mîna Saşei.

— N-ai mai aflat nimic de Micu, Floareo? o întrebă Matei.

— Dară... Ce să afli boierule... că s-a dus în lume.

— Păcat de el.

— Apăi... cum e scris omului, coane.

TANASE SCATIU

PREFAȚĂ LA EDIȚIA ÎNTÎI

După nouă ani de la publicarea în volum a romanului Viața la țară, *apare, iarăși în volum, urmarea sa,* Tănase Scatiu[1]. *Această lungă curgere de vreme ar trebui să zdruncine credința mea în puterea de viață a literaturii noastre, în cetitorii români și înmulțirea lor, în desfășurarea spre mai bine a întregii noastre activități naționale, așa cum o vedeam în prefața romanului* Viața la țară. *Fiindcă însă nu-mi este iertat a măsura mersul lumii cu succesele mele personale, trebuie să cred că deocamdată publicului român nu-i place romanele mele, sau că n-are cine să se ocupe de tipărirea și răspîndirea lor. Sper însă că va veni o vreme în care românii vor înțelege cu cîtă sinceritate, cu cîtă dragoste și înălțare sufletească a fost scrisă* Istoria Comăneștenilor, Lydda *și celelalte lucrări ale maturității; vor înțelege cît e de greu să plăsmuiești ființe vii, simple și adevărate, cînd trăiești departe de ele; vor înțelege, în fine, năzuința către creațiuni fundamental românești, care însă să împrumute din «specia eternității» adevărul sufletesc și simplicitatea clasică.*

Dar, oricare ar fi judecata viitorului asupra unui singur om, el, viitorul, se prezintă într-o scară de creștere ce nu se poate tăgădui.

În anul jubilar al domniei regelui Carol, s-a întîmplat jubileul caracteristic al revistei Convorbiri literare[2]. *A trăi 40 de ani spre a publica literatură este virtute, chiar pentru țări cu totul civilizate: pentru noi este o glorie, o dovadă covîrșitoare de energie.* Convorbirile literare *au trecut din mînă*

în mînă, dar n-au căzut; iar astăzi, sub direcțiunea unui om de talent[3] *vor merge mai departe.*

O altă întîmplare fericită și caracteristică este înjghebarea unei societăți de editură ca „Minerva“ sau ca „Biblioteca pentru toți“, cari publică, în exemplare ieftine, literatură românească[4]. *Poate că alegerile lor nu sînt totdeauna bune, iar gustul artei grafice lasă cîteodată de dorit. Cu toate astea, ele răspund unei adevărate nevoi a vieții noastre intelectuale: trebuința de a ceti.*

O a treia împrejurare, doveditoare de progres, ar fi toemai înmulțirea peste măsură a revistelor și ziarelor literare, unele bune, altele rele, reviste și ziare uneori indiscrete, ce se vîră în sufletul omului, cu o lipsă de cuviință ce atinge animalitatea.

Toate acestea pornesc din aceeași energie virulentă, din aceeași tinerețe sălbatecă, ce umple arăturile de holde, viile de struguri, gardurile de nebuna vegetație a pădurilor. Românii sînt risipitori și fanfaroni; mai toți sunt bogați; cei ce nu sînt bogați își închipuiesc că sunt; nimeni nu se însoară definitiv; nimeni nu urăște sau iubește cu putere; țăranii invîrtesc carul cu patru boi prin curte și cer pămînt; tîrgoveții nu știu să iscălească, dar cer drepturi; femeile nu știu să coasă, dar știu să stenografieze; un an, guvernul e gata să dea faliment, iar anul al doilea are excedente extravagante. O învălmășeală și un zgomot, o lipsă de rînduială, parcă lumea noastră ar trăi pururea într-un hipodrom roman, așteptînd să încununeze pe Neron[5].

Și, cu toate astea, dacă un sens de orientare se desfășură sus, în lumea chemată să guverneze țara și poporul acesta, toate relele se tămăduiesc de la sine[6], *pentru același cuvînt pentru care merge înainte tot ce este organic: condiționarea prielnică a mediului.*

Ceea ce condiționează existența oricărei literaturi este frumosul. Acesta este mediul ei prielnic. A spera vreodată că alte cauze pot să înrîurească durabil literatura și artele este o eroare grosolană. Laude, subvenții, critici interesate, nimic nu poate salva o epocă antiestetică sau pe un om lipsit de talent.

Așadar, revistele ce trăiesc sunt bune, prin chiar aceea că sunt.

Frumosul în artă este iluzionarea realității. Orice colț de natură, orice scenă din viața trăită, orice sentiment, dacă este trecut din realitate în suflet și de acolo redat în realitate, devine artă. Pare un lucru foarte simplu. Totuși numai oamenii de talent au puterea de a da în ființă ceea ce era numai în gînd. Obștea se emoționează în mod pasiv, primește în suflet ceea ce vine dinafară, dar nu mai are mijloc de a sensibiliza din nou emoțiunea. Cei ce nu au talent și totuși încearcă a iluziona realitatea, aceia fac monștri, oameni de lemn, simțiri falșe — și aceia trec. O amabilă zeflemea învăluie încă totul, în această țară tînără și iertătoare.

D.Z.

I

Pe drumul desfundat de ploi, înainta trăsura cu greu. Cîmpul era totuna de apă. Se lăsa noaptea, şi frigul începea să amorţească crestele bulgărilor de noroi, iar bălţile prindeau o pojghiţă subţire de gheaţă — ceea ce făcea drumul şi mai anevoios. Caii, asudaţi, mergeau prin şleau, sunînd din telencele lor monotone: erau patru înaintaşi, toţi tineri, deprinşi cu vremea rea şi cu noroaiele, fiindcă erau născuţi în herghelie, la ţară. Văzuseră ei multe, de cînd erau la grajd: pripoare, zăpezi, ape mari, şi mai cu seamă ţăpoiul lui Stoica vizitiul; aşa că greutăţile de acum nu i-ar fi oprit din mers, dacă nu-i opreau hăţurile.

În adevăr, Stoica, beat mort, ca să-şi ţină cumpăna pe capră, se rezema în hăţuri. Atunci trăsura se oprea.

La fiecare popas, se auzea stăpînul înjurînd:

— Mă, beţivule, mă, nu te-ai mai trezit!?... Mă!

Şi la fiecare „mă", răsuna cîte un ghiont în spinarea vizitiului, dar fără nici un cîştig: pe dinafară cojocul gros, pe dinăuntru rachiul tare, îl puneau mai presus de pumnii „boierului".

În cele din urmă, Tănase Scatiu pierdu răbdarea. Cînd se mai opriră caii încă o dată lîngă crîşma din drum, el ieşi de sub coşul trăsurii. Scăpărau înjurăturile de mînios ce era.

— Dă-te jos, boule, dă-te jos. Trebuie să mă urc eu pe capră, că de-aia am vizitiu...

Stoica se foia să se dea jos, bolborosind printre dinți:

— D-apoi să-mi dai simbria, că eu mă duc...

— Bată-te Dumnezeu, nevoiașule, că de douăzeci de ani te duci și tot nu mai pleci. Măcar de te-ai duce dracului!...

— Parcă-s eu de vină, dacă-s caii stătuți de drum...

În același timp voi să sară în noroi. Stăpînu-său îl apucă de ceafă:

— Ce faci, mă!... Vrei să sari în noroi și apoi să te urci în trăsură, ca un porc?

— Poi ce să fac?

— Să te ia dracu, asta să faci. Nu poți să te cobori de pe capră în trăsură?

Stoica se uită cam urît la priporul ce se întindea din vîrful caprei. Se simțea în ce hal era și nu-i venea de loc la îndemînă să încerce. Pe cînd el se lupta să intre sub coș, caii mișcară trăsura. Vălătuc, Stoica se rostogoli în noroi.

— Na!... avu el vreme să rostească.

Furia lui Scatiu nu mai cunoscu margini. Crucile, dumnezeii și toți sfinții părinți îi trecură prin gură, ca la un surugiu. Fără a mai sta mult la gînduri, dete bici cailor și plecă, lăsîndu-și vizitiul în noroi.

Cînd ajunse în oraș, se înnopta de-a binele.

Casele lui erau așezate în mijlocul unei curți mari. Le cumpărase, ca pe tot ce cumpăra, de ocazie, de la un boier scăpătat, Costache Merișescu, și le schimbase, le meremetisise, astfel că erau acum cele mai frumoase din tîrg.

De îndată ce se auziră clopotele cailor, slugile ieșiră toate, ca de obicei, întru întîmpinarea boierului.

Cînd îl văzură singur, fără vizitiu, cu fața înnorată, nu îndrăzniră să-i zică nici pis, ci se apucară să deshame caii în tăcere și să ia lucrurile din trăsură.

El, cu o șubă pînă în pămînt, peste care era încins cu cureaua de la revolver, urcă scările, intră în sală, unde îl aștepta fetița cu bona, pe care se făcu că nici nu le vede, apoi trecu în seră, unde răsturnă vreo două-trei glastre cu flori, după aceea în sufragerie, apoi iar înapoi, pînă ce dete cu ochii de nevastă-sa:

— Da' ce, nu-i nimeni în casa asta?

Tincuța se grăbise să-i iasă înainte, dar nu ajunsese la timp.

— Ba cum să nu fie. Uite, suntem toți în păr. Da' ce ți s-a întîmplat?...

— Ia nu mă mai descoase. Unde-i Costea?

Feciorul se ținuse după el de la scară.

— Da' ce-aștepți, măi băiete? Te-ai făcut și tu boier, ha? Numai boieri în casa asta. Toată lumea-i boier, numai eu am rămas mojic. Mojicu să care, că de aia-i făcut el. Cum o să te dau afară, păcătosule!...

Feciorul sta înaintea lui smirna.

— Trage de ici, boule, ce te uiți la mine, parcă nu m-ai mai văzut.

Costea îl desfăcu de catarama revolverului, îl ajută să-și scoată șuba și după aceea îl întrebă:

— Poftiți dulceață?

— Adu-mi pantofii întîi, prostule: tot nu te-ai mai învățat cu slujba?

Nevastă-sa se apropie de el binișor:

— Tănase, treci la tine că ți-am pregătit tot ce-ți trebuie, nu te descălța aici.

— Ia slăbește-mă dumneata cu învățăturile. Să înveți pe cine ai mai învățat, nu pe mine.

Feciorul aștepta.

— Adu-mi, băiete, pantofii.

Tincuța se uită la dînsul, de sus în jos, fără să zică nimic; apoi luă fata de mînă și voi să treacă într-altă odaie. El chemă fata înapoi:

— Zoițico, să stai aici.

Fata nu prea vrea. Mamă-sa o rugă binișor să rămînă. Ea rămase, dar fără voie.

— Nu vrei să stai cu tata? încercă el să zică, cu glas blajin.

— Nu, răspunse fata, gata să plîngă.

— Atunci, hai, marș!

Fetița se întoarse spre ușă, cu mîna la gură, neîndrăznind să iasă, dar în același timp nevoind să rămînă.

— Marș! Să nu te mai văd în ochii mei, urîto.

Fata izbucni în plîns. Mamă-sa, care o aştepta la uşă, o luă în braţe şi trecură dincolo. Bona dispăruse deja.

— Neam al dracului! zise Scatiu.

Dar lacrămile fetei părură că răcoresc aerul, ca o ploaie binefăcătoare. Tănase se mai lumină la chip, întrebă pe fecior dacă a venit cineva în lipsa lui, apoi, sub cuvînt că acolo nu era destul loc, ca să nu pară că ascultă de vorba nevestei, se duse la el în odaie să se schimbe. În acelaşi timp, Tincuţa, mîngîind fata, îşi revărsă trebuinţa de a îmbrăţişa pe cineva, de a auzi o vorbă bună, ea, care avea atîta nevoie de mîngîiere.

Steteau amîndouă, una lîngă alta, de vreun ceas, cînd intră Scatiu.

— Mă rog, mîncăm astăzi?

Tincuţa urma a spune fetei o istorioară. Se întrerupse un moment şi-i zise:

— Sună, te rog.

Apoi continuă mai departe vorba cu fata.

El sta rezemat de sobă, căutînd un mijloc de a se amesteca în vorbă. Îşi răsuci o ţigară şi zise fetei să-i dea chibriturile. Fetiţa îi duse chibritelniţa şi veni repede la loc.

— Bree!... zise el lung.

Tincuţa se uită la dînsul, ca cineva care înţelege ce i se cere, dar stă la îndoială dacă trebuie să dea sau nu. În cele din urmă se hotărî să-l întrebe.

— Dar ce ţi s-a întîmplat?

— Ce să mi se-ntîmple: ia, vizitiul cel procopsit de la d-voastră.

— De la noi!... Te aud că-l ai de vreo 20 de ani.

— Îl am. Dar cine mi l-a colăcit: tatăl dumitale.

— Se înţelege: tot tatăl meu e de vină...

Ea se sculă să iasă, vrînd să înlăture o nouă furtună ce se pregătea, cînd tocmai intră feciorul şi-i pofti la masă.

Era în postul Crăciunului şi din întîmplare se potrivise să fie tocmai într-o miercuri. Aburul de la supă se ridica pînă în lumina lămpii, umplînd camera de miros de bucate. Fiecare se aşează la locul său, madama, fetiţa, Tincuţa, Tănase în capul mesei şi la un colţ d-l Nae, care acuma devenise îngrijitorul Ciulniţeilor, numai un loc rămase gol.

— Ai chemat pe cocoana mare? întrebă Tincuţa pe fecior.

— Am chemat-o, cuconiţă.

Tănase dete duşcă pe gît o sticluţă pîntecoasă de ţuică, din care ar fi băut trei inşi, şi după aceea o puse pe masă cu zgomot, pocnind din limbă. Apoi luă cu degetele două măsline, pe care le aruncă în gură, una după alta.

— Da' nu vine mama, Costeo?

— Vine, boierule. Chiar acuşica am poftit-o.

Tănase se sculă de la masă şi vru să iasă, dar tocmai atunci intra coana Profira.

— Haide, bătrîno, haide, că cei tineri nu aşteaptă.

Groasă, buhavă, murdară, coana Profira se mişca din greu, cu un testemel înnodat sub barbă, cu buzele tremurînd, cu ochii suri de bătrîneţe. Ea veni încet la loc şi căzu pe scaun ca o momîie.

— M-aţi hi aşteptat, maică... Dacă nu m-a chemat nimeni.

Feciorul nu îndrăzni să zică nimic, ci numai dete din cap cu înţelesuri.

Scena aceasta se repeta în toate serile, amărînd sufletul Tincuţei, prin aceea că Tănase se scula de cîte două şi trei ori ca s-o aducă la masă. Cînd se scula Tincuţa s-o cheme, era şi mai rău, fiindcă bărbatul său devenea ironic, aşa cum ştia el.

— Nu vă *deranjarisiţi*, vă rog... să nu vă piară pofta de mîncare.

Cînd toţi fură la masă, Tănase se uită prin talerele tuturor, să vadă cine mănîncă de post şi cine de dulce. După aceea sorbocăi de cîteva ori din supa lui de linte şi apoi întinse talerul feciorului.

— Na, mă!... Să spui bucătăresei că o să i-o torn pe gît. Asta ciorbă de linte e?

Şi, întorcîndu-se către bătrînă:

— Dumneata ce mănînci, mamă?

Baba nu înţelegea şi se uita cu ochi stupizi la toţi.

— Ce mănînci? Ai ce mînca? întrebă el mai tare.

Ea îşi clătină umerii şi zbîrci gura ca de rîs.

— Cum, Doamne iartă-mă, să n-am!... Că doar toate sunt din belşug.

— Şi de post şi de dulce, ca la otel, zise el. Că de aia nu mai plouă la vreme.

Tincuţa tuşea din cînd în cînd, o tuse seacă, urîtă. La fiecare observaţie a bărbatu-său, îşi pleca ochii în farfurie: se ţinea cît putea să nu răspundă, ca să nu provoace scene, de faţă cu lumea, şi mai cu seamă cu slugile. Dar toate erau în zadar.

— Băiete, dă-mi nişte oloi de in, să pot mînca mazărea asta bătută, că-i făcută de-o săptămînă...

— Tănase, nu mai mînca oloi de in, că iar te îmbolnăveşti, zise Tincuţa.

El se uită ţintă la dînsa, cu o privire rea, gata parcă să-i sară în cap. Ea adăugă liniştită:

— Degeaba te uiţi la mine aşa: mazărea e făcută de astăzi într-adins pentru dumneata.

— Eu nu sunt păgîn, să mănînc carne miercurea în post. Aşa am trăit toată viaţa şi mi-a mers bine. N-o să mă înveţi d-ta ce să fac.

— Nu te învăţ nimica, te rog numai să nu mănînci lucruri care-ţi fac rău.

— Adu-mi oloi, băiete.

Nu mai zise nimeni nimica. Se auzeau furculiţele în farfurii, glasul fetiţei care vorbea încet cu bona în nemţeşte, tusea Tincuţei şi lingura lui Tănase care bătea mazărea.

La al doilea fel de bucate, Tănase băgă de seamă că şi cucoana Profira mînca de dulce.

— Da' ce faci, bătrîno, zise el zîmbind.

Baba scăpă furculiţa din mînă, speriată.

— A, bată-te potca, mai mare spaima îmi fu...

— Mănînci carne, ha?

— Poi de, măiculiţă, adăugă ea miorlăindu-se din nou, ce să fac, dacă aşa vrea Tincuţa.

— De ce nu laşi lumea în pace, omule, zise Tincuţa. Aşa este, am rugat-o să mănînce carne, fiindcă mi-a zis doctorul.

Lucrul păru că face plăcere lui Tănase. Baba era, ca şi mai înainte, rea, beţivă, nevoiaşe, dar fiindcă tot „o mamă are omul", îi împlinea toate poftele şi

orice atenţiune către dînsa era bine primită. Tincuţa suferise mult din pricina bătrînei, mai ales în primii ani după căsătorie, dar, de la un cîrd de vreme, i se făcuse milă de ea, fiindcă era bolnavă.

Cu această lumină adusă în convorbire de împrejurări, frunţile se mai descreţiră. Tănase istorisi, în fine, ce i se întîmplase pe drum, cum lăsase pe vizitiu în noroi, ce nenorocire mai sunt şi slugile astea pe capul stăpînilor, şi astfel, fără să bage de seamă, o dete şi el prin carne. Nimeni nu zise nimic, fiind toţi deprinşi cu firea lui sucită. Tot ce spusese pînă atunci era numai la adresa Tincuţei, şi cu religia, şi cu economia. Zgîrcit şi fanfaron în acelaşi timp, îi plăcea să vadă casa bine ţinută, ca să se ştie că era bogat, iar pe de altă parte îl durea inima de banii *risipiţi*.

Fusese deja deputat în două legislaturi, cu guvernul căzut, şi acum era ales pentru a treia oară, cu noul guvern. De-a pururi în majoritate, vorbea de miniştri parcă ar fi fost cel mai de aproape prieten al lor; tutuia pe toată lumea în convorbirea lui imaginară cu oamenii de la putere; istorisea cum a îndemnat pe „fleacu" ăla de general să mute regimentul I-iu de la Slobozia, şi fleacul l-a satisfăcut; întrebuinţa cuvinte pe care nu le putea rosti; încurca „bugetul ţării" cu „politica vamală" şi „milioanele de la fortificaţii" şi „socialism de stat", într-o frazeologie imposibilă, din care nu se putea înţelege decît un singur lucru: că în ţara românească nu mai era de trăit de cînd mizerabilii de ţărani se ridicau cu *pritenţii* împotriva „boierilor".

În cercul lui de provincie era tiran în politică, cum era tiran în casă, în ale vieţii zilnice. Cînd vorbea lui Nae Eftimiu, ori vreunui alt îngrijitor de la moşie, sau vreunui biet datornic, ori postulant, nu se uita niciodată în faţa omului, ci tot pieziş, sau se plimba prin casă cu mîinile în buzunar, repetînd vorba „mă înţelegi" de mii de ori şi nespunînd nimic.

De astă dată era treaba pe greu: în vacanţa Crăciunului venea ministrul de interne în inspecţie şi trebuia primit în gazdă la cineva. Toţi deputaţii şi senatorii districtului fuseseră unanimi să lase o asemenea cinste pe seama lui Scatiu: cu acest chip, fiecare se

scăpa de răspundere și de cheltuială, și în același timp erau siguri că ministrul era bine primit.

Scatiu se lăsase cam greu la început, dar în cele din urmă înțelese și el că „nimeni nu era în stare să-l primească în mod convenabil". Se tînguia la toată lumea de beleaua ce-i venea pe cap, iar acum, la masă, era rîndul lui Nae să-l asculte.

— Astea sunt isprăvile domnilor *dipotați* și senatori ai noștri. Le-am zis, mă-nțelegi, să contribuim fiecare cu partea noastră, și să-i oprim odăi la hotel. Nu, că nu se poate la hotel. Ei, atunci să-l primească d-l Alexandriu. Ba nu, că nu se poate. Mă-nțelegi?...

Nae Eftimiu da din cap, zîmbind.

— O să primiți o decorație...

— Taman! zise Scatiu, rîzînd. Da' prost ești, Nae!... Apoi eu, dacă vream, mă-nțelegi, decorații cît poftești pentru mine... Da' eu umblu pentru alegători, dacă-i vorba.

— Mai vine cineva cu ministrul? întrebă Tincuța; fiindcă știi bine că loc mult nu avem.

— Poate să vie cu flecușorul nostru de Mihai.

— Da?...

— Da' ce-i domnu Mihai? întrebă Nae.

— L-am numitără noi la ministrul de interne șef de cabinet... Un fel de scriitoraș...

Tincuța începu a rîde:

— Ce mai vorbești degeaba, Tănase: tu nici nu te-ai mișcat pentru Mihai.

— Da, nu m-am mișcat! Pentru rudele dumitale niciodată nu mă mișc destul...

— Rudele mele!... Slavă ție, Doamne, că n-am nici o rudă, că altfel mi le-ai scoate pe nas de cîte o sută de ori pe zi.

— Adevărat. Puține ai, da' bune.

— Se-nțelege. Sper că pe nenea Matei nu-l pui în slujbă, pe tata de asemeni nu. Astea sunt singurele mele rude adevărate.

— Da!... Nenea Matei al dumitale e cu stea în frunte. N-ai chip, domnule, să te miști în casa ta de neni-su Matei. Parc-ar fi Poriu împărat, mă-nțelegi

dumneata. Ia, un zevzec, și nimic mai mult, cum sunt toți ai dumitale...

Tincuța se uită la el lung. Tot sîngele i se suise în obraz de mînie. Stete un moment cu gura întredeschisă, gata să-i spuie că e un modoran fără pereche, dar se stăpîni și de astă dată. Îi dăduseră lacrimile și, încet, își scoase batista și se șterse la ochi.

II

Într-o odaie mare, pierdut într-un jilț bătrînesc, sta conu Dinu Murguleț, cu picioarele acoperite într-o șubă. Albise de tot, se micșorase, îi crescuse barba în neregulă, fiindcă nu se mai putea rade singur și nu suferea să-l radă alții. Bolnav de reumatism, petrecea ceasuri întregi singur, în nemișcare, cu capul rezemat de spatele fotoliului, cu ochii pe jumătate închiși, mistuit de durere, de necazuri și de ură.

După ce măritaseră pe Tincuța, coana Sofița murise, lăsîndu-l numai pe el să se bucure de fericirea fetei. Stătuse o bucată de vreme la Ciulnițel. Vara o petrecea mai toată la Sașa; dar iarna, cînd nepoată-sa se muta la București, înnebunea de urît. Cu vremea se bolnăvi și, vrînd-nevrînd, trebui să vină la ginerisău.

Scatiu pîndea de mult ocazia să pună mîna pe moșie.

De la așezarea lui în oraș, conu Dinu nu mai avu zi albă: pe de o parte boala, pe de alta suferințele Tincuței, care în zadar căuta să-i ascundă adevărul, îl doborîseră. Erau aproape doi ani de cînd nu vrea să mai dea ochi cu ginere-său. Și cu toate astea, simțea trebuința să-l batjocorească, să-l insulte, să-i spuie că e mojic și bădăran, oricît ar fi de deputat. La ideea că Scatiu se făcuse stăpîn pe moșia lui, îi venea să strige, să dea cu pușca. Dar nici nu striga, nici nu împușca pe nimeni, ci își rodea zăbalele singur, mulțumindu-se a-și vărsa focul către Tincuța.

— A venit nebunul?... Trebuie să fi venit, că am auzit trîntind uşile... Ce ţi-a mai făcut?... Iar ţi-a mai zis ceva, iar ne-a ocărît... Spune adevărul, nu te-ascunde de mine, că eu văd toate, văd toate, parcă aş fi de faţă...

Tincuţa se uita la dînsul cum se rezemase cu capul de scaun şi închisese ochii, ca şi cum ar fi voit să-i dovedească ceea ce afirma. Îi era milă şi cîteodată chiar silă de neputinţa în care se zbătea...

— Ei, şi?... Ce-am cîştigat dacă ţi-oi spune?

Bătrînul deschidea ochii mari, se muncea să se scoale.

— Îl împuşc!... îl împuşc!... Hoţu!... care mi-a mîncat averea!... m-a adus în halul ăsta... Aoleu, aoleu!... Îl împuşc...

Şi iar cădea în fundul fotoliului.

Tincuţa căuta să-l liniştească, încredinţîndu-l că bărbatu-său nu-i zisese nimic. El se uita lung la dînsa, cu privirea blajină, aproape rugătoare.

— Doctorul nu mai vine... m-a părăsit şi el...

— Doamne, tată, cum poţi să zici una ca asta... Doctorul a fost şi ieri; mîine vine iar...

— De ce ţi-s ochii roşii?

— De nimic.

— Iar ai plîns.

— N-am plîns. Poate de fum... Am vrut s-aprind focul la Zoiţica...

Privirea lui se fixă din nou pe obrazul ei palid—lung, îndelung, — ca şi cum ar fi căutat urmele Tincuţei de altădată, şi, plecîndu-şi capul pe o parte, întinse mîinile spre ea, o lipi cu fruntea de umărul lui şi îi sărută părul. Pieptul i se umplea de un nod de durere, ce-l îneca. El ofta şi se tînguia:

— Ce-am făcut!... ce-am făcut!... Cui te-am dat, sărăcuţo de tine!... Atît copil am avut, şi ăsta e nenorocit...

După aceea îşi ridică mîna sus pe frunte şi urmă:

— Ia-mă, Doamne!... Strînge-mă, Doamne!... Cheamă-mă la tine, să nu mai văd!...

Tincuţa rămase un moment cu capul rezemat de umărul lui, parcă s-ar fi simţit bine acolo, ca sub o

aripă caldă. Un moment se lăsă şi ea pradă descurajării şi o podidiră lacrămile. Îşi lipi mîna lui tată-său de obraz şi tăcură amîndoi.

Pe cînd ei se aflau astfel, uşa se deschise încet. Zoiţica întrebă cu sfială:

— Se poate? Pot să intru, tată mare?...

Tincuţa îşi şterse repede ochii, iar conu Dinu se aşeză în scaun ca de obicei. Fata rămase în mijlocul odăii, nedomirită, uitîndu-se cînd la unul, cînd la altul: simţea că se petrece ceva, dar nu înţelegea ce.

— Unde-ai fost? o întrebă Tincuţa.

— La madama...

— Şi ce-ai făcut?

— Nimic.

— Cum nimic? Ai învăţat lecţia pe mîine?

— Ba nu, că era acolo şi Mariţa...

— Ei, şi dacă era?

— Săraca, plîngea că nu mai vine Stoica...

Tincuţa înţelese că fata era gata să istorisească pătărania vizitiului, şi astfel să înfurie din nou pe conu Dinu împotriva lui bărbatu-său.

— Foarte rău face madama că stă la vorbă cu slugile, şi d-ta faci şi mai rău că asculţi... Stoica e un nărăvaş, şi aşa i se cuvine.

— Da' ce-i? ce s-a întîmplat?... se grăbi să întreb conu Dinu.

— Nişte prostii... Ia mai bine spune lui tata-mare povestea *Cotoiului încălţat*.

Fata se sui pe braţele bătrînului şi începu să istorisească minunile ce cetise de curînd. Tincuţa îi lăsă împreună şi ieşi.

Atîta bucurie avea conu Dinu în iernile cele lungi petrecute în singurătate. Zoiţa făcea din el ce vrea.

— A!... tată-mare, că tare eşti zbîrlit astăzi!

— Dacă sunt zbîrlit, piaptănă-mă.

— Vrei?... Zău aşa... Eu am învăţat în părul lui Muţili.

— Cine-i Muţili?

— Aşa, că parcă matale nu ştii...

— Nu, zău... Uite pieptenii colo.

Fata se dete jos să ia pieptenii.

— Păpuşa mea este Muţili.

— Taci, frate! Şi o smulgi bine?...

Zoiţica se uită la el, indignată.

— O pieptăn, nu o smulg. Am învăţat să-i fac părul în hîrtie; ştiu să-i fac conci ca la cucoane; ştiu să-i cos rochii...

— Da?...

— O grămadă de lucruri...

— Atunci foarte bine. Vino colea şi piaptănă-mă.

Fata se sui din nou pe genunchii lui.

— Dacă vrei, fă-mi şi mie păru-n hîrtie.

— I... tată-mare!... matale eşti domn, doar nu eşti cucoană! Stai mai bine să-ţi aleg cărarea. Să nu te mişti!...

— Nu mă mişc.

Ea începu să dărăcească prin părul lui conu Dinu, parc-ar fi tras dintr-un caier.

— Vezi tată-mare!... ai zis că nu te mişti.

— Bine, fetiţo, da' mă cam doare...

— Ei!... Cum se poate? că eu dau încet... Măcar de-ar da madama aşa în cap la mine!

Conu Dinu rîdea pe îndesatele, cu părul tras pe ochi, aproape înăbuşit de greutatea corpului fetei, care acuma se ridicase în picioare, ca să potrivească şi mai bine cărarea.

— Dar ce s-a întîmplat, fetiţo, cu Stoica?...

Zoiţica se lăsă pe genunchii bătrînului. Era gata să-i spună ce se întîmplase vizitiului, cînd, deodată, cu priceperea precoce a copiilor crescuţi între părinţi ce nu se înţeleg, fata schimbă vorba.

— Ai mătreaţă, tată-mare.

— Am. Da' parcă tu nu ai!...

— N-am, zău. Ia uite-te.

Şi Zoiţica se plecă cu capul sub nasul lui conu Dinu, care se făcu că-i resfiră părul. Bătrînul însă se gîndea cum să descoase pe fată, ca să afle adevărul. El simţea fondul de imoralitate ce se ascundea în fapta lui, dar, cu cruzimea bătrînilor bolnavi, voia să-şi ajungă la scop.

— Zoiţico, ia caută colo pe fereastră, sub hîrtii.

Fata se dete jos de pe braţele lui şi se duse să caute pe fereastră.

— Aicea, tată-mare?

— Da. Ai găsit o cutie?

— Da, am găsit o cutie de rahat.

— Ad-o încoace.

Zoiţica o aduse, conu Dinu o deschise cu greutate, făcînd să izbucnească o pulbere fină de zahăr şi un miros plăcut de vanilie. După aceea scoase o bucată de rahat şi o rupse în două întinzînd aluatul ca o beltea legată.

— Cască gura.

Zoiţica căscă o gură cît o şură. Ochii ei se aprinseră de pofta lucrului dulce. Conu Dinu se opri.

— Îmi spui ce s-a întîmplat cu Stoica?

Fetiţa se uită o clipă în ochii bătrînului, apoi închise gura încet, muie capul în pămînt şi se înroşi. Dar bucăţica de rahat, ce atîrna în aer, birui instinctul moral al fetei. Ea ridică din nou ochii către bătrîn şi zise încet:

— Îţi spui.

Însă, în clipa aceasta, conu Dinu îşi reveni în fire. El lăsă rahatul în gura fetei, o sărută pe păr şi îi zise să bea apă din paharul de pe masă.

— Şterge-te la gură frumos, să nu te vadă maică-ta, şi du-te de te joacă. Mi-i spune altă dată ce s-a întîmplat cu Stoica. L-a bătut tată-tău...

Fata se şterse binişor la gură, şi, fericită că nu mai era silită să primească schimbul ruşinos de dulciuri şi de destăinuiri, închise din ochi cu taină şi dete din cap:

— Nu l-a bătut... L-a lăsat în noroi, la cîrciumă. Era beat mort, şi se rezema de hăţuri, cînd înainte, cînd înapoi, cînd înainte, cînd înapoi.

Şi, maimuţărind astfel pe Stoica beat, cum se legăna pe capră, se duse să se joace.

În urma ei, conu Dinu se adînci din nou în gînduri. Stoica era cam beţiv, dar lui îi răsărea în minte cum fusese cu 20 de ani înainte: flăcău voinic, supus la vorba stăpînului, harnic la treabă. I se părea că-l vede,

pe el și pe vătaful Taftă, alergînd de colo pînă colo, în curtea de la Ciulniței, gata să sară la cel mai mic ordin al lui, al lui, al lui conu Dinu, adevăratul și singurul proprietar al moșiei. Cu lipsa de însemnătate cu care se înfățișează prezentul pentru bătrîni, lui Dinu Murgulcț toate actele din urmă ale vieții i se păreau vremelnice și neserioase: măritișul Tincuței, importanța ce o luase Tănase în lume, venirea sa la oraș, prefacerea caracterului fie-sei, trecerea moșiei în stăpînirea lui Scatiu, toate acestea îl neliniștau și-l supărau. Mai cu seamă moșia. Era cu putință să-l fi înșelat toată lumea, cînd cu facerea foii de zestre? El dăduse Tincuței o parte din venit, păstrîndu-și pentru el, în mod expres și solemn, proprietatea și administrarea moșiei.

Și, ca să se încredințeze o dată mai mult că așa grăiau actele, voi să recitească copia contractului dotal, ce era sub perna de la căpătii, cu alte hîrtii vechi. Dete să se scoale și puse un picior în pămînt, fără să se gîndească, că iarna picioarele îi erau umflate și nu se putea mișca. Durerea îl țintui pe fotoliu. Atunci uită deodată hîrtiile și-și aduse aminte de boală. Nimeni nu se îngrijea de el. Trase un scaun de paie ce era alături, își întinse piciorul cel bolnav pe el și, cu mare greutate, își scoase pantoful. După aceea încercă să-și scoată ciorapul, lucru aproape cu neputință pentru dînsul. Gemînd, blestemînd, întinse mîna pe o măsuță, luă o pereche de foarfeci și-l tăie pe de-a-ntregul. Apoi așeză o lumînare pe scaun și începu să se pipăie. Carnea, albă și moale, părea dospită. El apăsa cu degetul peste tot, ca să găsească locul unde-l durea. Dar nu-l durea nicăirea. Atunci de ce era umflat? Poate că-l strîngea ciorapul. Încercă astfel să puie piciorul în pămînt, și i se păru că umblă mai ușor. Își aduse aminte de hîrtii și întinse mîna sub pernă să le ia. Pe cînd însă le lua, se gîndea mereu la ciorapi: desigur, erau prea strîmți. Asta era adevărata cauză a durerii. Nici nu putea fi altfel: încălțămintea lui de acum, cînd avea picioarele umflate, era făcută pe măsura de totdeauna. Negreșit. Fiică-sa nu se mai ocupa de el; nimeni nu se mai gîndea la dînsul, și el le dăduse tot pe mînă, averea lui întreagă!...

În momentul acela, conu Dinu ura pe toată lumea, pe Tincuța deopotrivă cu ceilalți. Furios, se sprijini de pat, de masă, și ajunse pînă la scrinul cu rufe, pe care îl deschise, îl răscoli, pînă ce dete de teancul de ciorapi, așezați cu îngrijire și legați cu o panglică de mătase. El nu văzu și nu pricepu nimic din dragostea cu care erau toate așezate la locul lor, ci smuci teancul de ciorapi și se puse să-i taie cu foarfecele.

După ce stîrpi toată încălțămintea din scrin, reveni la loc cum putu, își întinse cu mare greutate piciorul din nou pe scaun, își căută ochelarii, ce-i atîrnau totdeauna peste halat în sîn și se puse să răsfoiască actele...

Cînd intră Tincuța să-și ia noapte bună de la el, îl găsi cu capul ciutură, căzut de pe rezemătoarea fotoliului, cu ochelarii intrați în obraz, răsuflînd cu greutate și horcăind cu zgomot, de părea că se îneacă la fiecare înghițitură de aer. De la piciorul gol, la ciorapul căzut jos și tăiat, de la actele răsfoite pe scînduri, la scrinul întredeschis, ea înțelese ce se petrecuse cu bătrînul. O milă nespusă o cuprinse față cu trupul acela doborît de suferință și cu sufletul lui necăjit. Îl acoperi pe picior cu un tartan și neîndrăznind să-l deștepte, luă și ea un scaun și șezu lîngă el. Însă gemetele, horcăitul, greutatea cu care dormea, îi făceau rău. Se hotărî să-i ridice capul mai sus și să-i ia ochelarii de la nas. Conu Dinu se deșteptă.

— Ce este? zise el sperios, uitîndu-se roată împrejur și neînțelegînd nimic.

— Nu-i nimic, tată: ai dormit pe scaun cu piciorul gol. Mă tem să nu răcești.

— Am adormit. Dorm rău noaptea.

— Culcă-te de-a binele. Ia să-ți strîng hîrtiile astea și să-ți ajut să te dezbraci. Mîine dimineață vine doctorul...

— Vine?...

— Da. Ți-am cumpărat și o duzină de ciorapi noi, de lînă moale, largi, cum îți plac dumitale.

La vorba asta, bătrînul își aduse aminte de vandalismul din scrin, și, șezînd pe marginea patului, începu să plîngă. Tincuța se făcu că nu-l vede. El se uită după

dînsa cum se mişcă prin odaie, punînd cu îndemînare la loc tot ce el răsturnase în drumul lui.

— Va să zică ţie tot ţi-e milă de mine!

— Doamne, tată, ce vorbă!

— Ia vino-ncoa.

Ea se apropie de el şi şezu din nou pe scaun.

— Ştii ce-am făcut?...

— Ce?

— Am tăiat toţi ciorapii din scrin.

— Bine-ai făcut: îţi erau strîmţi.

— Va să zică nu mă ocăreşti?

— Eu, să te ocăresc?!... Da' cu ce drept?...

El se uită în ochii ei şi deocamdată nu zise nimic. Apoi intră cu greutate sub plapomă şi se întoarse cu faţa spre perete. Fiică-sa îl înveli bine peste tot şi se aşeză pe scaun lîngă patul lui. După cîteva minute se întoarse către dînsa.

— Am căzut în copilărie, nu-i aşa?

Ea se uită la dînsul, zîmbindu-i cu bunătate.

— De ce vorbeşti aşa, tată?

— Eu înţeleg toate, toate le înţeleg, parcă aş fi în gîndul tău... În loc să mă ţii de rău, că am făcut o faptă rea, tu găseşti că am făcut bine...

— Ei, Doamne! Apoi nu ştiu încotro s-o mai dau cu matale.

— Vezi, vezi! Asta-i: am căzut în copilărie.

— Nu, tată dragă; ai făcut cu lucrul dumitale ce ţi-a plăcut.

— Aşa?... De ce nu spui drept ceea ce gîndeşti?... Nu era mai bine să dăruieşti ciorapii la un om sărman?

Tincuţei i se muiară mîinile, şi, neputînd să facă altceva, începu să rîză:

— Ei, Doamne!... Bine era şi aşa.

— Vezi?

Măgulit că i-a ghicit gîndurile şi mai ales văzînd-o că rîde, se îmbună şi el, fără măcar să-i treacă prin minte că rîsul ei era semn de adîncă descurajare. Închise ochii, mulţumit, pe cînd Tincuţa se uita la el, cu obrajii aprinşi, ostenită şi singură.

III

De la patru ceasuri, dimineaţa, Tănase se deştepta şi începea să tuşească. Răsuna odaia la glasul lui de trîmbiţă răguşită, şi toate vietăţile de primprejur se mişcau. Îl auzea pînă şi conu Dinu din partea cealaltă a caselor, şi-i striga prin zid: „Jaba!... Tignafesu!..."

După ce hocăia un ceas, două în pat, se scula să se îmbrace, fără nici o grijă de nevastă-sa, care dormea în patul de alături. Printre picături se şi închina: făcea o cruce, tuşea, înjura şi iar se ruga, cu „Doamne, iartă-mă" la fiecare vorbă urîtă cu care cinstea pe Dumnezeu. Cîteodată, opintirile lui seci erau aşa de supărătoare că Tincuţa sărea din pat să nu-l mai audă.

— Frate, ia ceva, pentru numele cerului, că-ţi prăpădeşti pieptul.

— Te turbur din somn!... Castelana!... A cetit toată noaptea la romane, şi dimineaţa ar vrea să doarmă... Să te culci ca mine la 9 ceasuri, şi să te scoli la 4, după treabă. Aşa am fost eu deprins la mama mea, şi mi-a mers bine.

Tincuţa îşi pierdea răbdarea:

— Se poate, dar eu n-am fost deprinsă aşa, la a mea.

— De aia sînteţi plini de brînză.

— Eşti un mojic, îi zicea Tincuţa între dinţi, şi se ducea în odaia fetiţei să-şi urmeze somnul în pace.

El trecea în cancelarie, unde şi focul şi lampa erau aprinse de cu noapte, şi începea să se plimbe de colo pînă colo, pînă ce feciorul îi aducea ceaiul. Atunci, cu un mănunchi de chei ce atîrna o oca, deschidea casa de fier şi scotea o sticlă cu rom, o cutie de tutun şi un pămătuf de pene. Din sticla cu rom vărsa în paharul cu ceai cît putea să încapă, şi apoi o ducea la gură, gîlgîind din fugă, cum făcea şi coana Profira cînd gustărea rachiul oamenilor.

Apoi, pocnind din limbă şi scrîşnind din dinţi, îşi alegea o pană să-şi curețe ţigareta, mişcînd din cînd în cînd linguriţa din pahar. În cele din urmă începea să soarbă cu zgomot din ceai şi-şi aprindea ţigara, din care trăgea fumul cu o poftă nespusă.

De cum se făcea ziuă, primea lume.

Cel dintîi ce se înfăţişă fu domnul Bănică, sau mai scurt, „don Nică", îngrijitorul de la vie, care nu îndrăznea să intre, şi se plimba pe la uşa cu geamuri de la biuroul „boierului". Tănase chemă pe fecior.

— Cine-i afară, Costeo?

— Don Nică, de la vie, boierule.

— Să intre.

Toţi îngrijitorii săi de pe la moşii erau aleşi pe sprînceană: unul mai pehlivan decît altul. Bănică, în oraş, purta căciuliţa pe ochi, ştrengar nevoie mare, cu o fişcă vîrîtă în carîmbul cizmei din dreapta, cu guler de astrahan la *scurtătură;* aci, în faţa lui Tănase, părea umilit şi bleg, stînd în picioare lîngă uşă şi aşteptînd să-l întrebe, ca să deschidă gura. Scatiu îl ştia că nu era cel mai din urmă *cu talente de administraţie;* de aceea ciuli urechile. Îi dete bună dimineaţa fără a-l privi, întors pe o parte şi făcîndu-se că ceteşte *Monitorul Oficial*. După cîteva minute îşi ridică ochelarii de pe nas şi se uită la el.

— Ce-i, Bănică?

— Bine, boierule.

— Ce te-aduce?

— Păi, ce să m-aducă; ia, mai venisem după nişte parale...

Tănase se sculă de pe scaun şi începu să se plimbe, ca de obicei, grav şi încruntat, ori de cîte ori era vorba de bani.

— Parale! iar parale!... Ai primit cam mult anul ăsta, Bănică.

— Am primit, da' ce-am primit e scris. Doar nu le cer pentru mine, că eu, cum dă Dumnezeu.

— Ştiu, da' n-am.

Bănică tăcu şi se uită în pămînt.

— Cît mă costă pîrnojia asta de vie, numai să fie în sufletul lui socru-meu, că el m-a procopsit cu dînsa. De la anul o dau dracului, o arendez, îi fac ce-i fac...

— Arendaţi-mi-o mie, domnule Tănase.

— Taman! Te-am şi găsit bun de plată!

Bănică rîdea încet, fără să se supere, sceptic în fond, ca unul care ştia toate cotiturile vorbei lui Scatiu. După cîteva minute adause:

— Veniseră nişte oameni de la Gurgueţi să ia bani pe muncă.

— Mulţi?

— Păi, gîndesc că tot aş face vro 200 de zile. Măcar de-aş găsi cui să dau, să îmbrac toată via.

— Ce le dai pe zi?

— De pomană, boierule; unu, unu şi zece, unu şi douăzeci, cînd în primăvară se urcă la trei şi la patru.

Scatiu păru că se gîndeşte. După un minut scoase pumnul de chei şi deschise casa de bani.

— Doar să-ţi dau din altă parte.

Şi, zicînd astfel, luă cinci fişicuri de argint dintr-un coş de sîrmă, şi le puse pe masă. Apoi desfăcu o condică lungă şi însemnă cu scriitura lui chinezească: „daţi lui Bănică, *itidentul* de la vie".

Bănică luă fişicurile, se uită la ele socotind în gînd, şi apoi rămase privind spre Scatiu.

— Cît îmi daţi, boierule?

— Tu nu vezi: 500.

— Ba văd, da' sînt cam mulţi. Să tot dau pentru 200 de zile, că românul simte el că-şi vinde munca pe nimic, dar n-are ce-şi face capului de sărăcie.

— Da' ştii tu cum să-i aduci: vin sărbătorile Crăciunului şi oamenii au trebuinţă de bani.

Bănică mustăcea, uitîndu-se furiş la stăpînu-său.

— Şi matale rămîi făr' de parale...

Tănase începu să rîdă.

— Zău, mă Bănică: am luat banii din altă parte. Aştept pe Nichitachi să i-i dau. Iacătă-l că vine.

În adevăr, o birjă, cu două mîrţoage de cai şi cu un jidan vizitiu, intra din noroiul de pe stradă în curtea pavată cu pietroaie a lui Scatiu. Bănică tot sta la îndoială. Stăpînu-său îi făcu vînt:

— Hai, cară-te.

— Mă rugam să-mi dai şi mie nişte parale...

— N-am, mă.

— Că vine Crăciunul, şi n-am nici de unele...

— Ei, al dracului!...

— Zău, boierule.

— Măăă!...

Şi jumătate rîzînd, jumătate supărat, Tănase deschise din nou casa de bani şi scoase un pumn de argint, din care numără 50 de lei, însemnînd în catastif „daţi lui Bănică *itidentul* în leafa lui".

— Cară-te.

— Cam puţini, boierule.

— Cară-te odată!

Bănică, ieşind, se întîlni cu Nichitachi. Acesta îl cunoştea, de la alegeri, unde, beat de dimineaţă pînă seară, Bănică era în elementul lui.

— Ce mai faci, Bănică?

— Sărut mîna, coane Iorgule.

— Acasă-i Tănase?

— Poftiţi că-i acasă.

Pe cînd Nichitachi intra, Tănase, fără a se uita la el, sări de pe scaun în urma îngrijitorului:

— Mă! să dai banii la oameni din mîna primarului, cu contract, m-ai înţeles?

— Da' lasă, boierule, că doar n-am îmbătrînit de drumul bisericii...

— Că altfel nu mai vezi nici banii, nici munca, zise Tănase, întorcîndu-se către Nichitachi.

— Păi, dar cum! zise acesta, rîzînd: ia oaia pielea de pe lup.

Tănase rîdea cu hohot, în faţa celuilalt, care şi el rîdea. Se priviră un moment ca doi buhai.

— Lesne ţi-e ţie: ai cumpărat case, ţi-ai pus banii la dobîndă, şi chef, neneaco, cu banii băbachii!... Ia şezi. Iei un ceai?

— Păi să iau, dacă-mi dai.

Iorgu Nichitachi era ca şi Scatiu, deputat, însă de opoziţie. În parlament părea că merge cu liberalii, dar bine nu se ştia cum vota. În judeţul lui îşi păstrase oarecare popularitate, prin neoboseala cu care alerga după trebile alegătorilor. Între el şi Scatiu se încheiase un soi de înţelegere tăcută, de a se ajuta unul pe altul

spre a se alege sub toate guvernele. Scatiu fiind mai incult, mai bogat şi mai fălos, nu se sfia a se declara pe faţă liberal, conservator sau junimist[1], după cum bătea vîntul. Celalt era mai strîns: îi jucau ochii în cap după toate combinaţiile, după toate afacerile, după toate gheşefturile, dar avea pudoarea de a nu le da pe faţă.

De astă dată venea la Scatiu pentru a-i recomanda pe un jidan, care voia să ia antrepriza zidirii unui spital.

Nervos, spînatec, şiret ca o vulpe, căuta prilejul să intre în vorbă cu îndemînare, fără ca celalt să ghicească interesul ce-l aducea. Se învîrtea prin casă de colo pînă colo, inspectînd mobilele, punînd mîna pe hîrtia de pe ziduri, privind tavanul.

— Mă Tănase, bună treabă ai făcut tu cu casele astea! Om cu noroc.

Pe cînd el vorbea, intră femeia cu o cutie cu lemne, din care aşeză binişor cîteva pe foc. Nichitachi se întrerupse din vorbă, uitîndu-se lung la dînsa, fiindcă era curăţică şi frumuşică. Pe la spatele ei, făcea semne de admirare lui Scatiu, învîrtind mîna prin aer.

— Ia mai pune lemne, fetică... Pune lemne, că nu-i cald la toată lumea ca la stăpînul dumitale. Lui văd că are cine să-i ţie de cald.

— Ci tacă-ţi fleoanca, mă Iorgule, zise Tănase podidit de rîs, dar vrînd să facă pe demnul.

Femeia ieşi cu mîna la gură, ruşinată de tot. În urmă, cei doi *boieri* făceau un haz nespus, uitîndu-se unul la altul, urîţi şi libidinoşi ca doi satiri.

— Bată-te Dumnezeu de caraghios!... zicea Scatiu măgulit de o asemenea bănuială, nici la bătrîneţe nu te mai astîmperi, mă?...

— Mare şiret mai eşti, mă Tănase! Să-ţi spun drept, bine le alegi. Ce zice cucoana de aşa marfă?

— Taci, bre, din gură, că te-o auzi cineva.

— Lasă că te lucrez eu în ochii d-ei... Da' îmi dai ceaiul ăla, ori ba?

Scatiu sună ce sună, apoi se sculă el însuşi să vadă de ceai.

Cînd se întoarse, Nichitachi îl luă de la uşă.

— Ia ascultă, Tănase, am venit la tine cu două trebi: una mă privește pe mine, alta te privește pe tine.

— S-auzim.

— Am, bre, pe afurisitul ăla de jidan cu spitalu, care mi-a pus în spinare toate neamurile...

Scatiu se uita în jos. El știa că evreul era bogat și că Nichitachi nu umbla degeaba pentru el.

— Iese ceva, Iorgule?

— Ce să iasă, bre?... Alergătura și alta nimic.

— Să fii tu al dracului?

— Zău așa, Tănase! Fă-mi treaba asta, și am și eu pentru tine...

— Să vedem.

— Îmi făgăduiești?... N-ai decît să scrii băiatului, lui Comăneșteanu, s-aprobe licitația...

— Bine, să vedem.

— Ba nicidecum: trebuie să-mi făgăduiești.

— Bine, frate...

— Cînd scrii?

— Nu scriu, vorbesc eu, cînd m-oi duce la București.

— Așa, vezi. Acuma pentru tine. Asta-i locmă mare; tînărul Comăneșteanu s-a pus pe trai și are nevoie de bani.

— Mihai? întrebă Tănase, neputîndu-și ascunde mirarea și bucuria.

— Nu știu bine de se cheamă Mihai... Cumnatul lui Damian.

— Da, da.

— El. A venit ieri la mine Isidor zaraful; are în mînă o poliță iscălită în alb.

— Taci, frate!

— Zău așa. Caută vreo 15* mii de lei cu dobîndă după om.

Bufniră amîndoi de rîs, uitîndu-se unul la altul.

— Eu i-aș fi dat numaidecît: vindeam niște hîrtii și făceam suma. Da' m-am gîndit la tine, zise Nichitachi, clipind din ochii lui șireți; tu ai mult interes prin partea locului: ai moșia ta, ai luat și pe-a lui socru-tău, și poate intri și-n a Comăneștenilor.

Tănase se gîndea, fără a mai asculta pe celălalt. El vedea deodată ce cîmp larg de exploatare pentru el și de umilință pentru nevastă-sa i se deschidea, dacă ar fi avut în mînă polița lui Mihai. Cu toate astea însă, un rest de inexplicabilă rușine îl împiedică de a primi numaidecît tîrgul. Chipul senin al Sașei, care întotdeauna îi insuflase respect și admirare, îi răsărea în minte. Un moment avu pornirea de a spune că nu primește, dar, samsarul biruind în el licărirea de omenie ce-i insuflase amintirea Sașei, zise:

— Spune jidanului să vie la mine.

În clipa cît el se gîndi, Nichitachi îl străbătea din ochi, neputînd să-și explice înțelesul acestei tăceri.

— Credeam că ai înnebunit, zise el tare.

— De ce?

— Să stai tu la-ndoială cînd îți cade așa locmă în mînă!

Tănase se sculă în picioare, pocnind mîinile una într-alta și învîrtindu-se de colo pînă colo.

— Cum se poate, domnule!... Nu-i ajunge cît are, păcătosu! Auzi dumneata, poliță la jidani, cu iscălitura în alb, un om cu așa avere!... Ptiu, rușinea dracului!

— Are avere frumoasă?

— Cum să n-aibă, domnule! Au Comăneștii, care-i cît o țară-ntreagă, au case în București, au o moșie la Teleorman, are Sulița, la munte, care-i numai a lui, rămasă de la unchiul său, colonelul.

— Cu atît mai bine, zise Nichitachi: poți să-i dai 15 și să pui în poliță 30.

Dar Scatiu nu se liniștea. Pe lîngă instinctele lui negustorești și ura omului care a muncit și a adunat împotriva celui ce risipește, un sentiment ciudat de demnitate, ce-și avea obîrșia în fala lui, îl făcea să-i pară rău de-a binele de împrumutul lui Mihai. Legătura de rudenie cu conu Dinu și indirect cu Comăneștenii, pe care, ca toți parveniții, o disprețuia față de nevastă-sa, îl măgulea în fundul inimii și o trîmbița

* În edițiile 1907, 1916, 1923 — este vorba de 12 mii de lei. Textul se restabilește după manuscris și *Conv. lit.*, deoarece chiar în ediția de bază (1923), mai departe (p. 27, 30, 37), se vorbește de 15 mii (n. ed.).

pe toate drumurile: o familie mare, cu nume istoric, fără pată, impunea fiului de vătaf, şi la umbra ei i se părea că creşte propria lui umbră.

— Cum risipeşte, domnule, banii?

— Ei, asta-i! Tinereţe nu-i? Aud că are o franţuzoaică de la Paris care-l toacă.

— Aşa!...

— Da.

Scatiu se mai învîrti prin odaie, neliniştit, şi sfîrşi prin a spune lui Nichitachi să-i trimită a doua zi pe Isidor zaraful.

Nichitachi se sculă să plece.

— Nu mă uiţi, Tănase, cu spitalul?...

— Bine, frate; o vorbă are omul.

IV

De îndată ce ieşi deputatul din opoziţie, Tănase chemă pe fecior şi-l întrebă de Bănică:

— A plecat ori e aici?

— Ba e aici, boierule; îmbucă ceva.

— Zi-i să vie la mine.

După cîteva minute, îngrijitorul era din nou înaintea stăpînului său.

— Ia ascultă, Bănică, cunoşti pe Haim, jidanul, din strada mare?

— Ăla de la *Cavalerul de modă?*

— Ce cavaler de modă, mă prostule!

— Ăla de umblă după spital, boierule.

— Ăla. Ce are a face cu Cavalerul de modă?

— Păi nu ţine tot el şi prăvălia de *galanterii!...*

— Aşa?...

— Păi dar cum: şi prăvălia de galanterii, şi acsizele şi jugăritu...

— Să te duci numaidecît la el şi să-i spui să vie la mine, astăzi, neapărat, m-ai înţeles?

— Prea bine.

— Să-i vorbeşti laoparte, mă.

— Da' lasă, boierule...

— Haide, pleacă.

Bănică ieşi. În u ma lui, Tănase prinse a gîndi din nou la Mihai. Bucuria de a împărtăşi Tincuţei, el cel dintîi, întîmplări extraordinare, pe care le istorisea în felul lui, cu „mă-nţelegi? aud?“, de astă dată era fără margini: avea, în sfîrşit, cu ce s-o umilească şi despre partea lui „neni-su Matei“. Sări de pe scaun şi se duse la nevastă-sa.

Tincuţa se îmbrăca cu uşa încuiată. El dete buzna să intre, dar, găsind uşa închisă, se opri. Ori de cîte ori se lovea de cîte un fapt, foarte firesc pentru lumea cealaltă, dar cu care el nu era deprins, devenea bănuitor. Ce putea să facă Tincuţa, cu uşa încuiată? Să lăcătuiască uşa numai ca să se îmbrace, nu-i părea lucru curat; el se îmbrăca parcă ar fi fost în mijlocul cîmpului, cu toate odăile vraişte, punîndu-şi pantalonii în anticameră, surtucul în salon, după cum i se potrivea.

Bătu la uşă tare. Tincuţa se pieptăna.

— Cine-i? întrebă ea, supărată de modul cum bătea.

— Eu sunt. Nu te supăra, domniţo.

Dînsa, fără a mai răspunde, se duse să-i deschidă.

El intră încet, deschizînd uşa mare, solemn şi prost ca un car gol.

— Vă faceţi *frezurile?*

— Nu mai vorbi prostii. Ce vrei?

Cînd erau în patru ochi, Tincuţa i le tăia scurt. El, văzînd că nu i se prinde ironia şi nefiind nimeni de faţă să-i asculte spiritul, se domoli.

— Ia ascultă, nevastă: nu ştii una, lată de tot...

— Ce este?

— E lată...

Dînsa nu mai zise nimica, cunoscîndu-i firea sucită, ci-l lăsă să spuie de bun placul lui.

— A fost Nichitachi pe la mine... şi mi-a spus una de n-o s-o crezi...

Dînsa tăcea.

— Asculţi, ori ba?

— De cu noapte a luat-o.

El se trînti pe un scaun, supărat:

— Tai cheful omului, cînd îi e lumea mai dragă...

— Şi ce ţi-a spus Nichitachi?

— Închipuiește-ți, dragă, că Mihai e plin de datorii...

La numele lui Mihai, Tincuța se uită prin oglindă la bărbatu-său. Fără voia ei, simți că i se bate inima, ca unuia ce așteaptă o nenorocire și vede venind împărțitorul cu depeșa. Căută să se stăpînească și se întoarse spre el cu mirare:

— Mihai!...

— Da, Mihai al dumitale.

Ea încearcă să zîmbească dînd din cap.

— Al meu!...

— Da, Mihai. E plin de datorii: a luat bani de la toți jidanii din București, pe ipotecă, pe amanet, cu gir, fără gir, cum a putut. Acum umblă pe la ovreiașii de la noi: Isidor zaraful are o poliță a lui, iscălită în alb. Caută 15 mii de lei și e gata să se oblige pentru 40, ca să-și ție madama de la Paris.

Tincuța, ascultîndu-l, se făcuse albă ca hîrtia.

Din nenorocire, se isprăvise de pieptănat. Luă cutia cu pudră și se albi și mai tare.

— Zor, zor, dă-i cu făină pe obraz!...

Ea se întoarse spre el, binișor, scoase batista și se șterse pe ochi.

— Ce vrea să zică „o poliță iscălită în alb"?

— O poliță iscălită în alb? Nu știi atîta lucru?

— Nu.

— O poliță știi ce însemnează?

— Da, cam vag.

— Măăă! proastă femeie am. Dacă s-ar întîmpla să mor eu, dragă, pe tine te mănîncă toți din toate părțile. Vino încoace...

Și, fericit că-i putea arăta superioritatea lui în ceva, o luă de mînă și o trecu prin mai multe camere pînă în biurou, unde deschise casa de fier, scoase un portofoliu lung și îngust, cu o mulțime de despărțituri, și-i întinse pe masă mai multe foi de polițe, unele iscălite și umplute, altele neiscălite.

— Asta se cheamă o poliță. Cel ce ia bani cu împrumut se obligă prin foaia asta a-i plăti la cutare dată,

și scrie aici suma primită și aici data sau scadența, iar dedesubt iscălește, precum vezi în astelalte.

Tincuța descoperi, spre marea ei uimire, că mai toată lumea din oraș datora bani lui bărbatu-său. El urmă:

— O poliță iscălită în alb vrea să zică o foaie de astea, în care un găgăuță ca d-l Mihai își iscălește numele fără să puie suma ce a primit. Cine iscălește asemenea polițe, mai bine să-și lege o piatră de gît și să se dea pe gîrlă. Ai priceput?

— Da.

El închise la loc casa de fier și trecură din nou la Tincuța. Tănase se așeză pe un scaun, gîndindu-se. Ea îl observa cu coada ochiului.

— Nu știu ce dracu să fac, zise el nehotărît.

— Cu ce?

— Cu polița fleacului ăsta de Mihai.

Ea se întoarse repede către dînsul:

— Cu ce?

— Cu polița lui Mihai.

— E în mîinile tale?

— Ba nu, dar n-am decît să zic jidanului să mi-o aducă. Tot stau și mă gîndesc ce să fac: s-o las, intră pe mîna vreunui cămătar, care îi dă 15 mii de lei și pune în poliță 40. Da' tot mai bine s-o iau: îl scap de camătă... și-l am la mînă.

Tincuța, în vreme cît el vorbea, se uită la dînsul cu ochii pe jumătate închiși, cu gura pornită pe un surîs amar și batjocoritor, cu o infinită expresie de dispreț, gata să-i zică un cuvînt teribil. El nu vedea nimic.

— Tu ce zici?

Ea se stăpîni cît ce putu.

— Eu zic să n-o iai.

— Vezi bine: dumitale nu-ți convine să știi că am la mînă pe unul de-ai lui „neni-tu Matei".

— De ce vorbești așa, Tănase?... Tu singur zici că n-ai vrea să superi pe Sașa...

— Am zis așa, ca să fie vorbă...

— Foarte rău dacă ai zis numai așa.

— Parcă am uscat rufele pe o frînghie cu dumneaei!...

— Ce urît vorbești!...

— Se poate; așa știu eu să vorbesc, și-mi merge bine. D-voastră, care vorbiți frumos, vă mîncați averile ca păcătoșii.

— Te rog, Tănase: gîndește-te că șade rușine să afle lumea că faci camătă.

— Da' ce se potrivește!... Obrazul cel subțire al cucoanei se roșește... Ia mai dă-i cu făină, că-ți trece...

Ea, în adevăr, se făcuse roșie și se uita la dînsul cu ochii aprinși.

— Ia ascultă, Tănase, nu mai vorbi așa, că mă faci să te urăsc... Gîndește-te ce lucru dezgustător e pentru mine să afle Sașa că noi am dat bani fratelui ei, bani cu camătă!

— Am înțeles... zise el, vrînd să se scoale și să iasă.

Tincuța sări la ușe și o încuie. Rîdea și tremura.

— Nu te las, pînă ce nu-mi vei făgădui...

El se scutură o dată și o azvîrli cît colo de la ușă.

— Ia fugi, femeie, și nu te amesteca unde nu-ți fierbe oala!...

Apoi ieși repede și trînti ușa cu zgomot. Ea se lovi de scaun și rămase alături, grămadă.

— Mizerabil!.... Mi-ze-ra-bil! strigă ea, scrîșnind din dinți și plîngînd.

Rămase acolo cîteva minute, ținîndu-și degetul la care se lovise, cu mîna cealaltă. După aceea se sculă, luă o batistă de pe masă și-și șterse ochii. Apoi rămase în mijlocul odăii, gîndindu-se. Ce era de făcut? Numele bancherului evreu îi răsări în minte: Isidor! I se părea un nume groaznic, de jidan cu mîinile lungi și hrăpitoare. Îl vedea în fața lui bărbatu-său, tîrguind polița lui Mihai. Și ea știa toate astea, și nu era în stare să facă nimic. Nimic! Se putea să nu facă nimic?... ce să facă?

Îi veni în minte să-i scrie Sașei. Și numaidecît se îndreptă spre salonașul ei, să caute hîrtie și cerneală. Însă, după cîțiva pași, se opri, gîndindu-se la scandalul ce ar fi produs scrisoarea ei. Cum ar fi judecat-o

Mihai? Se întoarse înapoi și se văzu în oglindă, cu ochii roșii, cu pudra mototolită pe obraz: era urîtă. Urîtă!... Îmbătrînea înainte de vreme, își rodea sufletul alături de mizerabilul ce o chinuia făr' de milă, pe dînsa și pe tată-său. Îi veni să plîngă din nou, și șezu pe același scaun pe care o aruncase cu un minut mai înainte, ducîndu-și batista la ochi, fără nici o putere...

După cîtva timp se sculă. Își aduse aminte că era urîtă cu pudra pe obraz, pe care nu o pusese decît ca să-și ascundă paliditatea, și se spălă, își muie chipul în apă și se răcori. După aceea deschise o fereastră, ce da spre grădina tristă, și se uită pe gînduri în fundul zării: nimic.

Cu toate astea, aerul rece păru a-i da oarecare energie. O idee îndrăzneață îi trecu prin minte: să se ducă în persoană la jidan, înainte ca acesta să dea polița lui Tănase. Dar cine era Isidor zaraful? unde ședea? Nu se gîndea la nimic. Zise să-i puie caii, se îmbrăcă repede și peste un sfert de ceas era în trăsură. Spuse vizitului s-o ducă la magazinul obicinuit „să cumpere niște ciorapi pentru boierul cel bătrîn"; simțea astfel nevoie să explice pentru ce se ducea în tîrg.

În poartă se întîlni cu Bănică, care aducea pe Haim evreul, ca un jandarm. Mulțumi pentru închinăciunea lor, fără a-i vedea. Însă, după un moment, barba evreului îi răsări în minte fără nici o cauză. Începu să bănuiască: dar dacă o fi Isidor zaraful? Și, cu cît se gîndea, cu atîta se întărea mai mult în ideea că era el. Ba chiar i se păru că mîna cu care Haim își scosese pălăria era lungă și hrăpitoare ca mîna închipuită a bancherului. Se mișcă să oprească pe vizitiu, dar se simți jenată ca și cum acesta ar fi înțeles ce se petrecea într-însa. Totuși, îl opri:

— Întoarce, am uitat ceva.

Alături de biuroul lui Scatiu era o cameră goală, plină cu dulapuri. Tincuța își lăsă pălăria ce avea în cap și, sub cuvînt de a-și scoate căciulița de iarnă dintr-o cutie, intră singură în odaia de garderobă.

În dreptul ușii ce da în biurou, sta un dulap. Ea își lipi urechea de ușe și ascultă.

Haim de-abia intrase. Vorbeau de lucruri fără interes, de comerţ, de daraveri, pe care Tincuţa le pricepea numai pe jumătate. În cele din urmă auzi pe Tănase zicînd evreului:

— Te-am chemat, domnule Haim, ca să te întreb dacă ţii mult la antrepriza spitalului... fiindcă au venit mai multe persoane să mă roage să stărui la Bucureşti pentru publicarea unei noi licitaţii.

— Mai multe pursoane!... Ha?...

— Da, mai multe persoane.

Jidanul bolborosea o limbă ca vai de ea, cu „iu! vei! pursoane!"; Scatiu urmă, indiferent:

— Ţineam să ştiu dacă ai vreun interes...

— Iu am interes, mă rog, cum să n-am...

— Ce sumă se cheltuieşte cu clădirea?...

— O sută zece mii, mă rog.

— Şi dumneata ce ofertă ai făcut?

— Iu?...

— Da; cît ai lăsat sub deviz?

— Iu ai lăsat 3 la sută sub *duviz.*

— Trei la sută? Minunată afacere!... Nu mai erau alţi concurenţi?

— Mai erau, mă rog, da iu am mulţumit pe dumnealor cu *dispighibeala.*

— Aşa?... Apoi uite că vin alţii şi cer să nu se aprobe oferta dumitale.

— Oferta!...

— Da, oferta.

Evreul părea a se gîndi, fiincă Tincuţa nu-l mai auzea. Apoi iar o luă:

— Şi iu vii să rog pe dumneavoastră să faceţi atîta bunătate de stăruiţi să se aprobe.

— O să-mi vie cam greu: trebuie alergătură, pierdere de vreme...

— Eu înţeleg, mă rog: unu la sută pentru cine aduce contractu iscălit... şi încă unu pentru cine stăruieşte să se primească zidirea cînd este gata.

— Ia ascultă, domnule Haim, dai două mii de lei să-ţi aduc contractul la mînă?...

— Zău, domnu Sotirescu, este mult... Aşa să n-am parte eu de *cuptii* a meu, dacă nu este prea mult...

Şi astfel îi ascultă cîteva minute încă, ciorovăindu-se ca ţiganii, unul mai dînd o sută, altul mai lăsînd una, pînă ce căzură la învoială.

Dezgustată de bărbatu-său şi mai mult, de era cu putinţă, dar fericită că evreul acesta se chema Haim iar nu Isidor, Tincuţa ieşi din nou în trăsură.

În magazinul în care intră să cumpere ciorapi lui conu Dinu se ţinu bine, vorbi liniştit şi, la ieşire, întrebă foarte firesc de adresa lui Isidor. Se mira ea însăşi de atîta îndrăzneală. Băieţii din prăvălie săriră s-o însoţească pînă la bancher, fiindcă era la doi paşi. Ea mulţumi şi se duse singură.

Comptuarul d-lui Isidor era instalat într-o boltă veche, despărţit cu zăbrele de lemn în trei părţi: într-una, un jidănaş cu pistrui, cu părul roşcat, cu urechile blegi, murdar, aduna la coloane de cifre; într-alta un bătrîn cu barba albă, cu un crîmpei de ţigară de foi, care-i ardea mustăţile, număra nişte gologani şi-i punea în fişicuri; în a treia despărţitură nu era nimeni. Pe jos noroi ca în stradă; în aer miros rău.

Tincuţa întrebă de d.Isidor. Jidanul cel mititel chemă pe cel bătrîn.

— Ce poftiţi, mă rog?

— Aş vrea să vorbesc cu d-l Isidor bancherul: eu sunt doamna Sotirescu.

Evreul se dete numaidecît la o parte, deschizîndu-i portiţa de lemn, şi o rugă să intre într-o cameră din fund:

— Poftiţi, mă rog, aista este fiul meu, eu sunt părintele lui.

Tincuţa se găsi în faţa unui om tînăr, care, ca şi ceilalţi, făcea la socoteli. El o rugă să şadă, şi ieşi să vorbească cu tatăl său. După cîteva minute se întoarse foarte respectuos. Nu semăna de loc cu cel închipuit, nu avea mîinile lungi, nici aerul hrăpitor, ci părea serios, era miop şi stîngaci.

— Cu ce vă pot servi, mă rog?

Tincuţa se simţea cu sufletul la gură, ca la pension, cînd venea profesorul de la stat să pună întrebări. Zîmbea şi se uita la bancher fără să-l vază.

— Aş vrea să vă fac o rugăminte... Eu sunt doamna Sotirescu, rudă cu d-l Comăneşteanu...

— Da?!

— Aveţi o poliţă a sa neiscălită...

— Neiscălită?...

— Nu. Vream să zic iscălită în alb...

Greşeala aceasta o făcu să se roşească şi mai tare.

— Mă întrebaţi un lucru la care meseria noastră ne împiedică de a răspunde. Cu toate astea, fiindcă sunteţi rudă cu d-l Comăneşteanu, socot că pot să vă spun că aşa este: avem o poliţă a d-sale, iscălită în alb, şi suntem autorizaţi de corespondentul nostru din Bucureşti s-o negociem pentru 15 mii de lei. Noi n-am voit s-o luăm pe socoteala noastră, fiindcă nu avansăm bani decît numai la comercianţi şi pe termen scurt.

El păru a se gîndi. Apoi adause:

— Mă mir însă că d-l Comăneşteanu caută bani în oraşul nostru, mic şi fără capitaluri, cînd ar putea să găsească aşa de uşor la Bucureşti.

Tăcu şi păru a se gîndi din nou. Tincuţa, încetul cu încetul, se liniştea. El iar urmă:

— Afară numai dacă n-o fi vrut să nu-l afle familia...

— Da, dar iată că noi tot am aflat.

Bancherul înălţă din umeri, ca şi cum ar fi avut nevoie să se dezvinovăţească:

— Ce să fac!... Eu bani n-am: trebuia să-i caut la cineva. Aici în oraş, afară de boierul d-voastre şi alţi doi-trei, toţi sunt datori...

— Da?

— Da. Averi sunt, dar lumea s-a învăţat rău: un an face bucate bune, le vinde şi le mănîncă; la anul nu se face nimic, sau grîul n-are căutare şi intră în datorii... Sunt puţini boieri la noi cuminţi, cum este al d-voastră... Aşa că eu, neputînd să merg la dumnealui după bani, am mers la d-l Nichitachi.

— Şi la altcineva n-aţi mai fost?...

— La nimeni, pe cinste.

— Atunci vă rog să trimeteţi poliţa înapoi... Se poate?

Dînsul se gîndea, uitîndu-se în pămînt:

— Se poate... dar pierdem comisionul.

— Eu nu înţeleg mult din asemenea afaceri, zise Tincuţa însufleţită, dar vă rog, dacă se poate să restituiţi poliţa, restituiţi-o, şi mă veţi îndatora foarte mult... La orice nevoie, voi fi gata să vă servesc pe lîngă bărbatu-meu...

Evreul cel tînăr ieşi să se înţeleagă cu cel bătrîn, şi Tincuţa îi auzi în cealaltă odaie. După cîteva minute intrară amîndoi. Bătrînul, cu un aer mai de cămătar şi mai umilit, se înduioşă în faţa Tincuţei şi-i făgădui să trimită poliţa înapoi, dar o rugă numaidecît să stăruie pe lîngă bărbatu-său ca să facă totul să nu se aprobe licitaţia spitalului. Intră în detaliuri de preţuri, invocă interesul oraşului, pleda ca un avocat, acuzînd pe Haim că era un „jidan *impisibil*". Tincuţa se uita la el, gîndindu-se în ce straniu mod se încurcă iţele intereselor, cum intră cineva din bun senin în intrigi, cum începe să mintă şi să se prefacă, fără nici un gînd. Îi rugă s-o ierte (aducîndu-şi aminte de cele ce auzise din colţul dulapului) că de astă singură dată nu putea să le fie de nici un folos, deoarece apucase şi făgăduise altora... şi astfel avu aerul în faţa lor că se amestecă în treburile bărbatului său, ea, care niciodată nu se gîndise la astfel de lucruri.

Bătrînul se uită lung la celălalt, şi după aceea făgădui Tincuţei că înapoiază poliţa. Ea surprinse cu mirare o expresie de nespusă *tinereţe* în ochii evreului bătrîn cînd privea spre fiu-său.

— Aista nu *cuptiul* de jidan, zise el, bătîndu-l pe umăr. Dacă nu ar semăna la mine, aş zice că nu este al meu... Dar are inima de la mamă-sa, Dumnezeu s-o ierte.

Şi bătrînul luă, cu mîinile lui, galbene de ţigară, mîna Tincuţei, şi-i istorisi pînă la uşă cît era de bună răposata „soţie a meu"; cum trimisese pe tînăr să facă şcoala de comerţ din Bucureşti, ca să devie bun „rumun", şi aşa mai departe.

Tincuța ieși, mișcată de vorbele evreului, și se urcă în trăsură, ușoară, fericită, deplin încredințată că scăpase pe Mihai de la mare pericol.

V

Tincuța iubea pe Mihai de mult. După ce el plecase în străinătate, ea îi scrisese la început, cum se învoiseră la cea din urmă plimbare în luntre, fără teamă și fără înconjur. Dar după prima venire a lui Mihai în vacanțe, cei doi copii, ce se despărțiseră jumătate plîngînd, jumătate rîzînd, se regăsiră schimbați. Fiecare se miră de prefacerea ce luase celălalt: lui începuse să-i crească mustățile, să i se accentueze liniile, să i se îngroașe vocea; ei i se micșorase talia, i se umpluse pieptul, își schimbase pieptănătura. Tincuța găsea că Mihai își păstrase prea mult din grația de adolescent crescut între femei, ce o avea la plecare; el, de asemenea, că Tincuța devenise de o sensibilitate supărătoare, era distrată, plină de amor propriu.

În adevăr, fata trecuse prin criza prin care trec toate semenele sale, cînd, între 16 și 20 de ani, încep a fi luate în băgare de seamă, mai cu seamă dacă sunt frumoase și au zestre. I se împlineau toate dorințele, i se deschideau ușile, i se arăta lumea pe latura petrecerilor. Fusese la București, cu Sașa, mersese la teatru, la două-trei baluri; plăcuse tinerilor; jucase pînă noaptea tîrziu, îmbătată de farmecul valsurilor; gustase, în fine, din amăgitoarea fericire a tuturor fetelor tinere, și adusese în liniștea ei de acasă umbra nehotărîtă a unei vieți nouă.

Iar acasă întîlnea aceleași chipuri: pe subprefect, doi-trei prieteni bătrîni, pe Tănase Sotirescu, poreclit Scatiu, și atîta tot. Astfel că, negăsind în nici unul asemănare cu ceea ce începuse să viseze, își făurea o lume primejdioasă de iluzii; citea cu nesațiu romane fantastice, din care sărea pagini întregi de descrieri, fiindcă numai amorul o interesa. O închipuire de sine nesănătoasă lua locul naivității de pînă aici, ceea ce făcea să găsească pe ai săi și casa lor plicticoasă. Era viața, care-și cerea drepturile sale. Coana Sofița, la fiecare nemulțumire a fetei, revenea cu aceeași vorbă:

— Mărită-te. Du-te la casa ta, și fă cum îți place.

Ea ținea mai mult ca oricînd să dea pe fiică-sa lui Scatiu. Vechea ei teamă de moarte o îndemna să închidă ochii asupra cusururilor ginerului: „e cam bătrîior; da' e om de ispravă, harnic, bogat, — ce mai vrei?“ Conu Dinu înălța din umeri, dar mărturisirea ce i-o făcuse nevastă-sa, că-i era frică de moarte, că nu se simțea bine, îl impresionase. Scatiu, scos mereu înainte de coana Sofița, azi cu daruri, mîine cu o nouă cumpărătură de moșie, începuse să fie tolerat.

În sufletul fetei, dorința de a trăi de sine, de a fi stăpînă în casa sa, de a vedea și primi lume, se amesteca în mod nehotărît cu chipuri noi din București, cu chipul lui Scatiu, cu viața la oraș. Calitățile solide ale firii sale păreau deocamdată că sunt puse deoparte, și numai frivolitatea vîrstei plutea la suprafață. Imagina lui Mihai îi turbura cîteodată planurile, însă era imagina unui copil, pe cînd ea era acum fată de măritat.

Cînd auzi că băiatul se întoarse din străinătate, avu cîteva bătăi de inimă și mai cu seamă o nespusă curiozitate de a vedea cum era acum Mihai. Iar cînd îl văzu, devenit aproape om, cu vocea puternică, cu mustața înfiripată de-a binele, și totuși zicînd Sașei ca mai-nainte „maman“, cu grație și măsură în toate, dînsa se simți oarecum umilită. El de asemeni o găsi schimbată, cam pretențioasă, gata să se supere la fiecare glumă, și, numai după ce Sașa îi spuse despre planurile de măritiș ce se făceau pe socoteala Tincuței, înțelese, în parte, noua ei fire și tăcu.

Astfel iarna, după întîia venire a lui Mihai, fata se mărita după Scatiu.

De la cea dintîi zi pînă în momentul cînd o întîlnim ieșind de la zaraf, viața Tincuței fu o luptă neîntreruptă cu necazurile.

La un an după căsătorie i se născu fata, la doi ani muri mamă-sa, mai pe urmă conu Dinu căzu la pat, — iar în tot lungul vremii acesteia, lupta zilnică cu mojiciile lui bărbatu-său și cu răutatea soacră-sei.

Negreşit toate iluziile lunatece din înaintea căsătoriei se împrăştiară ca norii la vînt. Le luă locul o viaţă de provincie, placidă, monotonă, cu scene dezgustătoare de-ale coanei Profire, cu satisfacţii de amor propriu rău alese, precum rochii bogate ca să n-o mai întreacă alta, chefuri şi chiolhanuri cînd venea vremea alegerilor, iar restul timpului economii supărătoare. Fală în toate, casă mare, două pianuri, reviste străine, seră cu flori etc., dar interdicţie pe toată linia de a se folosi cineva de ele. Mai cu seamă a cînta la piano şi a ceti, sau a învăţa limbi străine şi a le vorbi erau pentru Scatiu lucruri nesuferite.

Astfel, de la început chiar, calităţile statornice ale Tincuţei, cari fuseseră întunecate un moment de nebunia trecătoare a vîrstei, îi fură de mare folos, ca să poată răbda viaţa mai departe.

După alţi doi ani, revăzu pe Mihai, jenată, tremurătoare, vorbind puţin, de teamă să nu-i pară provincială. El era sufleteşte acelaşi. Soră-sa îi spusese de traiul Tincuţei, şi el căuta s-o mîngîie, tihnit, limpede la minte, fără nici o amintire de altădată, dînd lui Scatiu o importanţă serioasă. Trecură astfel la ţară două luni, cari părură Tincuţei fermecătoare. Mihai plecă din nou, pentru a-şi termina învăţăturile.

După a doua lui plecare, Tincuţa rămase singură, atît de singură şi de nefericită cum nu se simţise niciodată. Viaţa ei cu bărbatu-său îi părea o monstruozitate. Îl privea dusă pe gînduri, încremenită, cum ai privi o prăpastie adîncă în care a căzut cineva. Din norocire, Scatiu se alese deputat şi se duse la Bucureşti, de unde nu venea decît la o săptămînă ori două. În lipsa lui, dînsa trecea nopţile albe, cetind tot ce-i cădea în mînă, rămînînd ceasuri întregi cu cartea căzută pe pat şi cu ochii ţintă pe un punct din aer. Cel mai mic lucru o făcea să plîngă. Cînd adormea, somnul îi era plin de visuri. Visa totdeauna pe Mihai, în fel de fel de împrejurări, că zbura, că murea, că se plimba cu dînsa la Paris, cum vorbiseră în luntre, că-l rănea cineva — şi se deştepta tremurînd, înfiorată toată ca de friguri. După ce se liniştea, întorcea perna pe partea cealaltă, îşi ridica părul moale de pe frunte şi se

gîndea la dînsul. Îl iubea? Acesta era amorul? Ea nu ştia. Simţea numai că ochii ei îl caută prin întuneric, prin lumină, aproape sau departe, peste tot, şi că o neînfrîntă dorinţă de a-l strînge la piept ca pe un copil, de a-l încălzi, de a-i face bine, ca o rîndunică unui pui, îi frămînta toată firea. Saşa, care îi fusese totdeauna simpatică, îi era acum dragă. Se uita la dînsa lung, fiindcă în privirea ei adîncă găsea aduceri aminte de dînsul; o oprea cîteodată din rîs şi-i zicea încet: „ia mai rîzi, e aşa de frumos!"... ceea ce făcea pe Saşa să rîză şi mai tare.

Dar Saşa se ducea la Bucureşti, iar ea trebuia să vină acasă. Petrecu o iarnă pustie, fără o mîngîiere de la nimeni. Tănase începea să dea în pîrtia politicei, şi înnebunea cu gogomănii prinse ici şi colo prin coridoarele Camerii. Soacră-sa o revolta prin simpla ei fiinţă, buhavă şi trivială. Nimeni n-o înţelegea.

Şi era un noroc că n-o înţelegea nimeni, fiindcă numaidecît ar fi ghicit secretul ce cu atîta dragoste ascundea în suflet.

După cîteva luni de la a doua plecare a lui Mihai, se deprinse cu această nouă formă de trai. Nu mai dormea şi slăbea, dar era mulţumită: viaţa ei avea un ţel, inima ei bătea fiindcă bătea inima lui.

Cînd în toamna anului viitor se întoarse Mihai definitiv, ea îl aşteptă la ţară, cu toţi ceilalţi, liniştită, dusă pe gînduri în zarea în care călătoreau cocorii. Numai Matei părea a bănui ceva, dar cu firea lui bună nu îndrăznea să ridice capătul vălului ce acoperea toate. Odată, pe cînd şedeau amîndoi în cerdacul de la Comăneşti, Tincuţa, dusă cu ochii în gînduri, — Matei se uită lung la dînsa, îi mişcă binişor o viţă de păr de pe tîmple şi, atingîndu-i fruntea cu degetul, îi zise:

— Ce se petrece aici?

Ea îl privi zîmbind:

— Cine ştie!...

În sfîrşit, Mihai sosi.

Erau din nou cu toţii la gară, ca la întoarcerea din străinătate a lui Matei. Dar, desigur, nici atunci şi nici acum nu palpitase o inimă mai nerăbdătoare în

pieptul cuiva cum palpita inima Tincuței. Cînd îl văzu coborîndu-se din vagon, se strînse de brațul Victoriei cu putere, iar cînd fata se repezi să îmbrățișeze pe frate-său, ea se retrase cu un pas înapoi. Întinse mîna lui Mihai zîmbind, dar cu ochii înotînd în lacrămi, pe cari însă într-o clipă bucuria și căldura lăuntrică le absorbi.

Petrecură toamna văzîndu-se aproape în toate zilele. Tincuța era fericită; îl știa aproape de dînsa și nu dorea mai mult. Nimeni nu ghicea starea sufletului ei. Sașa cunoștea nevoile Tincuței, în viața cu Scatiu, și-i respecta tăcerea. O vedea de cîtva timp mai slabă, dar i se părea și mai senină. Se deprinde omul cu toate în lume cînd are voință și demnitate, gîndea Sașa.

O singură dată se simți Tincuța în primejdie. Venise spre seară la Comănești și nu găsise pe nimeni: Sașa și fetele erau la plimbare pe jos. Ea sta în cerdac, singură. Își scoase pălăria și se uita în apusul soarelui, cînd văzu pe Mihai intrînd pe poartă, călare. El veni drept la dînsa, mirat de tăcerea ei, și o rugă să se ducă împreună după fete. Ea nu prea vrea. Găsea că era cam tîrziu. Se uită la el, zîmbind. Mihai îi luă pălăria de pe masă și i-o puse în cap, cu grije și temere să nu-i strice pieptănătura. Ea se sculă încet, coborî scările și porni alături de el, tăcută. Dînsul vorbea repede, istorisea glume, căuta s-o înveselească și să îndepărteze jena ce o stăpînea. Turică le sări în drum să le spună încotro apucase fetele. Vreo cîteva radicale de-ale lui fură binevenite. Mihai făcu haz:

— Toate se schimbă în lumea asta, numai Turică nu.

După aceea tăcu și el, mergînd domol lîngă Tincuța. Se păru că vremea din urmă îl prinde și pe dînsul, cu melancolia celor ce au fost și nu mai sunt. Dar își reveni în sine numaidecît. Se întoarse către dînsa rîzînd:

— Ce teribili suntem!... Ia să grăbim pasul...

Și luă mîna Tincuței, o trecu sub brațul lui și începu să meargă mai repede.

— Minunată vreme! Dacă ar ține așa mai mult, să nu fim siliți să plecăm curînd la București!

Ea tăcea. Ieșiseră din sat și se îndreptau spre heleșteu. Mihai se opri deodată.

— D-ta nu zici nici o vorbă. Poate că nu voiai să vii la plimbare... Să ne întoarcem.

— Să ne întoarcem, zise ea, ridicînd ochii spre el. Aș fi dorit să mergem spre malurile heleșteului, însă cred că e tîrziu.

Și, însuflețindu-se, îl sili să se întoarcă, dar se rezemă cu încredere de el. Soarele apusese de tot. Amurgul punea un fond de argint liniilor satului, ce se tăiau cu putere în fața clarului obscur.

— Cum trec toate, nu-i așa?... zise ea tremurînd. Mă gîndesc la drumul dumitale pe lac... de-acum cinci ani.

El îi luă mîna și se plecă binișor spre dînsa, căutînd parcă să nu-i deștepte amintiri triste. Ea îi făgăduise, în plimbarea de care vorbea, să nu se mărite.

— Și eu m-am gîndit adeseori, zise Mihai, și mă gîndesc încă... Ce a fost frumos în viața noastră trebuie să ne rămînă în suflet. Mai mult nu putem cere de la firea omenească, ale cărei meniri sunt așa de nesupuse nouă.

Tincuța simți un val de căldură că i se urcă de la inimă spre tîmplă. Își rezemă capul de umărul lui și se opri.

— Te rog... Nu pot să mai umblu... Lasă-mă pe prispa unui țăran și du-te de-mi adu trăsura.

El voi să trimeată pe cineva în locul lui și el să stea lîngă dînsa, însă ea nu primi. Îi strîngea amîndouă mîinile în mîinile ei zicîndu-i mereu:

— Du-te!... Te rog!... Te rog să te duci, să nu asculți mîinilor mele!...

Și el se duse, îi aduse trăsura, o așeză binișor într-un colț și se despărți de dînsa. Astfel trecu acest val primejdios. Și trecură încă doi ani.

Dar fiecare an săpa o dungă mai adîncă în inima ei. Vara, cînd putea trăi aproape de dînsul, înviora. Restul timpului se necăjea cu bărbatu-său, pirotea de frig în pustiul luxos de acasă, fără nici o speranță.

VI

Veneau sărbătorile Crăciunului, şi cu ele se apropia sosirea ministrului şi prin urmare a lui Mihai. Tincuţa alerga de colo pînă colo, ca toate să fie la locul lor, îngrijite şi curate. Prefăcu o parte din casă, găti odăile musafirilor, puse cu mîna ei cîteva lucruri neînsemnate în camera lui Mihai, între cari un portret al mamei lui, şi aşteptă.

Cînd se gîndea la ce făcuse, ducîndu-se la evreul cu poliţa, se ruşina singură. Dar pe de altă parte era încîntată; scăpase pe Mihai din ghearele lui bărbatu-său. Scatiu aşteptase pe Isidor a doua zi, însă în locul lui venise Nichitachi să-i spuie că „au pierdut locmaua“, deoarece *junele* găsise bani la Bucureşti.

Tănase nu mai pomeni nimic Tincuţei. Însă din vorba lui cu nevastă-sa, rămăsese în mintea ei expresia brutală „să-şi ţie madama de la Paris“. Va să zică Mihai avea o amantă. Era oare cu putinţă? Era cu putinţă ca el, omul cel mai delicat, cel mai fin, în jurul căruia mintea ei vedea numai senin, să se asemene cu Nichitachi sau cu bărbatu-său, cari la Bucureşti făceau tot felul de necuviinţe?... Se tot gîndea mereu. O durea capul gîndindu-se. Ar fi voit să întrebe pe Tănase, însă se temea să nu deştepte bănuieli.

Într-o dimineaţă, împărţitorul aduse o scrisoare, care amărî inima Tincuţei.

După ce ea ieşise de la Isidor zaraful, tînărul bancher se ţinuse de cuvînt şi înapoiase numaidecît poliţa, însoţind-o cu o explicaţie confidenţială către corespondentul lui din Bucureşti, în care îi povestea cum venise d-na Sotirescu, ce-i zisese şi pentru ce o ascultase. Corespondentul arătase lui Mihai cele cuprinse în răspunsul zarafului din provincie.

Deocamdată Mihai rămase foarte mîhnit: era încredinţat că lucrul pornea de la Saşa. Negreşit, el se ascunsese de dînsa, şi ea, la rîndul ei, se ascundea de el. Atunci firea lui dreaptă îl duse în faţa soră-si, căreia îi spusese pentru ce îi trebuiau banii, lăsîndu-i să înţeleagă, cu glume şi vorbe bune, că îşi da bine

seama de ce făcea, şi că, deşi poliţa era în alb, instrucţiunile bancherului erau limpezi, dobînda fixată şi celelalte. Saşa rîse de dînsul, îl încredinţă că nu pricepea o iotă din toată încurcătura asta şi îl ajută să ia banii de la bancă.

Mihai nu mai înţelegea nimic nici el. Atunci scrise Tincuţei o scrisoare, jumătate glumeaţă, jumătate ironică, care ar fi trecut cum ar fi trecut dacă n-ar fi cuprins sfîrşitul, în care zicea că, pentru cauze neprevăzute, e silit să nu mai însoţească pe ministru.

Tincuţa, care era deprinsă de mult cu toate, cu asta nu se putu deprinde. Răspunse lui Mihai cu violenţă, spunîndu-i adevărul, scurt, şi rugîndu-l să nu mai adauge la cupa de amărăciuni cea din urmă picătură. În aceeaşi zi se îmbolnăvi.

El, primindu-i răspunsul, rămase încremenit. Cît rău îi făcuse fără voie!... Ce prăpastie era în sufletul ei!... Îi era necaz şi ruşine de cele întîmplate, mai ales de ironia din scrisoare. Umblă cîteva zile fără căpătîi, trist, căutînd să uite.

În vremea asta Scatiu se da de ceasul morţii. Se întrunea în toate zilele cu deputaţii şi senatorii din majoritate, la el acasă, unde venea şi prefectul, cîteodată şi unul sau doi subprefecţi mai isteţi, spre a pune la cale primirea ministrului. Primarul oraşului umbla din prăvălie în prăvălie, ca pe vremea alegerilor, rugînd lumea să iasă la gară cu mic cu mare. Negustorii erau invitaţi să cureţe stradele, fiecare pînă la jumătate, ca apoi „serviciul municipalităţei“ să ridice noroiul. Unii zîmbeau la auzul acestei pompoase calificări, deoarece „serviciul“ în chestiune se compunea din două cărucioare desfundate, cari mai mult murdăreau decît curăţau uliţele. Se luară măsuri să se umple cu pietriş toate gropile şi hîrtoapele din drumul ministrului; se hotărî trăsura care va avea să-l aducă de la gară, şi neapărat se alese „carita d-lui Sotirescu“, o cloşcărie de cînd lumea, cumpărată la mezat şi dată acum, în vederea evenimentului, pe mîinile lui Ferenz caretaşul; se ordonă subprefecţilor să aducă de primprejur ţărani chiaburi, şi altele. Mare neînţelegere asupra persoanei care trebuia să

se urce în trăsură cu ministru: prefectul ori primarul? Unii ziceau prefectul, alții primarul.

— Mă rog, pardon, ia să ne înțelegem, zicea d-l Alexandriu, partizanul prefectului: cine reprezintă pe onoratul guvern?

— Ia slăbește-mă, nene, cu onoratul guvern! D-l ministru vine aici în casa noastră; *or* mandatarul este d-l *primare*.

— Ba pardon, să mă iertați: d-l ministru vine el oare în oraș sau în județ?... Aud? Vine în județ. Atunci cine reprezintă interesele județului față cu onoratul guvern?

— Consiliul județean, zise unul: să se urce în trăsură cu toți consilierii.

Un rîs general însoți propunerea. Alexandriu se înfurie:

— Ia, mă rog, să nu facem comicării. Eu nu sunt de ieri, de alaltăieri scos la lume ca dumnealui; că am văzut cînd a primit Napoleon al III-lea pe împăratul Rusiei, și pe Vodă cînd a primit pe marele duce Nicolae, și cînd a strigat Gambetta[2] „Vive la Turquie, monsieur!"

— Floquet, Floquet[3], coane Tudosie: a strigat „Vive la Pologne", nu „Vive la Turquie", zise prefectul.

— Floquet, Gambetta, tot un drac.

Scatiu rîdea mai tare decît toți ceilalți de *bofohatele* bătrînului Alexandriu, așteptînd, roșu și enervat, să vadă lui ce rol îi dau.

În sfîrșit, hotărîră să-l însoțească prefectul, pînă la *palatul* prefecturii, iar primarul să-i ție un *speech* la gară; cînd o fi să meargă acasă, să-l însoțească Scatiu. Acesta se apăra cu gura jumătate, încurcînd fraze fără rost... „că mi s-a îmbolnăvit nevasta tocmai acu, mă-nțelegi dumneata, cînd îmi ard călcîile de treabă, cu afurisita asta de *enfluență*".

În adevăr, de cînd se îmbolnăvise Tincuța, el umbla forfota de colo pînă colo, trîntind ușile, înjurînd slugile, dînd dracului pe toată lumea. Alerga de la grajd, unde vizitiii frecau *alămurile*, pînă la sofragerie, unde Costea freca argintăria, făcînd din treacăt observațiuni caraghioase, cu privire la putinele

de la streșini sau la curcanii ce umblau prin curte. I se auzea vocea pînă în vecini, strigînd argatul:

— Ioane! Ioane! da' n-auzi, mă afurisitule!

Omul sărea din bucătărie, cu căciula în mînă:

— Poronciți, coane.

— Nu vezi curcanii ăia cum se plimbă prin curte?

— Păi ce să le fac?

— Să te ia dracu și pe tine și pe ei!... Cotineață n-ai mă, să-i închizi?...

— Ba este, boierule... Iacă mă duc să-i închid.

— Da' putinile alea de ploaie?... Le-ați întins pe toate acuși, cînd vine ministru!...

— Păi ce să le fac, coane?... doar să le închid și pe ele cu curcanii.

— Nu, boule, să le pui în șură, la locul lor...

„Acuși, cînd vine ministru" era lozinca cu care lovea în cap pe cine întîlnea. De se întîmpla să-i ceară cineva ceva, răspundea totdeauna cu aceleași cuvinte:

— Acuși ți-ai găsit și tu, cînd vine ministru?

Se chibzuise el că un fecior singur nu ajunge, și chemase pe telelîță să-i aducă încă unul, vremelnic. Costea se simțea insultat de această lipsă de încredere, și, de la cea dintîi întîlnire, se ciocni cu adversarul său, dîndu-i o sfîntă de bătaie de-l umplu de sînge. Tănase se înfurie ca un balaur, bătu pe Costea și-l dete afară, iar în locul lui aduse pe celalt. Feciorul cel nou n-avea haine. Atunci Tănase porunci madamei să scoată o veche giubea de frac ce-o avea el de cînd pămîntul, și-l îmbrăcă. Cînd dete Tincuța cu ochii de el, vîrît în fracul lui bărbatu-său, ca un cîine cu valtrap, sări din pat, bolnavă cum era, chemă pe Tănase și-l rugă să aducă pe Costea înapoi, că altfel se făceau de ocară. Dînsul strigă, înjură, blestemă, dar trebui să se supună, fiindcă n-avea încotro. Porunci din nou madamei să ridice fracul din spinarea feciorului, îi dete 2 franci și-l trimise să se plimbe, aducînd iarăși pe Costea.

Cînd venea seara, cădea de osteneală și se culca de la 8. Între o înjurătură și o glumă, istorisea Tincuței

cele petrecute în adunarea de cu ziua, încercînd să repete vorbele lui Alexandriu, pe cari nu le brodea deloc. Încurca pe Gambetta cu împăratul Rusiei; pe Floquet îl chema „ăla, de, care era la Paris cînd cu trecerea rușilor". Auzise ceva, dar nu putuse ghici înțelesul cuvintelor franțuzești:

— Ăla, cum dracu-i zice...

— Cine, omule?

— Ei, asta-i!... Dacă nu-ți aduci aminte nici atîta lucru, la ce-ai mai învățat franțuzește!...

Tincuța, prinsă de friguri, se uita la el cu ochii mari, căutînd să pătrundă încurcătura din mintea lui sucită.

— Dar cu *spiciul*!... Auzi *spici*!... Să-i dai o palmă grecoteiului boierit, să se ducă de-a vîndălacu!

Bănuia el că *speech* însemna discurs sau așa ceva, dar vorba i se părea atît de caraghioasă, încît chiar a doua zi, cînd se îmbrăca, o mîrîia mereu printre dinți:

— *Spici*!... Auzi dumneata, *spici*!...

Între două accese de tuse, mai făcea cîte o cruce, mai trăgea o cizmă, și iar se lega de Alexandriu și de Floquet: „cum dracu-i zice, frate!"

În sfîrșit, ziua cea mult dorită sosi.

Scatiu se sculă de dimineață, dete o raită pe la grajd să cerceteze starea sufletească a *cailor celor mari*, din cari unul era cam nărăvaș; sculă pe vizitiul de oraș, precum și pe Stoica, care se puseră numaidecît să se radă unul pe altul; inspectă „carîta" mișcîndu-i roatele; inspectă cerul. Toate păreau în bună stare, afară de acesta din urmă, care amenința cu ploaie.

Se duse sus și se puse să se îmbrace. Ministrul sosea la 1 după 12. Scatiu încercă redingota cea nouă, așteptind ora cuvenită spre a îmbrăca fracul. Dejună la 10 jumătate, ca să rămînă vreme pentru slugi a se găti. La 12, se urcă în „carîtă" cu Costea pe capră. Vizitiul era îmbrăcat în haine negre, cu legătură albă, de vară, ale cărei capete fîlfîiau pe umeri, cu un joben de a lui Tănase în cap, ce-i cădea pe urechi. Frigul îl cam strîngea între umeri, dar trebuia să rabde.

Cînd s-o ia de la scară, Forgaș, harmăsarul din stînga, începu să sară în două picioare. Gură, bici, nimic nu se prinse. Tănase se dete jos, începu să înjure, lovi cu piciorul în burta calului, dar totul fu zadarnic. Atunci veni Stoica, care, cu o fluierătură, îl făcu să o ia din loc. Stăpînu-său se aruncă din fugă în trăsură, iar vizitiul de oraș, gătit pentru ministru, rămase să vină cu „droșca".

La gară erau toți în păr: Alexandriu, Panaitopolu, Vasilică Sobor, Iancu Mînzu, Boteșteanu, precum și senatorii Vispescu, Cralea, și polcovnicul Stamate; apoi directorul prefecturii cu toți subprefecții, primarul, consilierii județului și ai comunei, polițaiul în mare ținută, comisarii și subcomisarii, directorul arestului, șeful garnizoanei; apoi cetățenii alegători, devotații partidului, negustori de toată mîna, cu decorațiile atîrnate pe piept; protopopul, chemat de cînd cu reforma bisericească, „domnul protoereu"; directorul liceului, profesori, institutori, țărani — în fine, tot aparatul administrativ. Judecători nu prea erau mulți, ceea ce făcea pe unii să creadă că a intrat „ceva bizbiu" între ministrul de interne și ministrul de justiție. Afară din gară, ipocomisarii călări stau pe la răspîntii, ațînînd drumul oamenilor ce veneau cu carele la încărcat; călătorii de la tren erau duși la hambarul de mărfuri, în mijlocul protestatiilor celor mai țanțoși; cîțiva gură-cască priveau la măturătorii primăriei, cari pregăteau o manifestație impunătoare, dar pînă una-alta se inglindiseau la cîrciuma de la colț.

La ceasul hotărît, trenul intră în gară, domol, solemn, parcă ar fi știut ce înaltă chemare avea el pe lume. La o fereastră sta prefectul, care se dusese întru întîmpinarea ministrului, rotind niște ochi teribili și făcînd semn deputaților să se urce în vagon. Aceștia se urcară, surîzători, îmbulzindu-se care să ajungă mai întîi.

Cînd se coborî ministrul din tren, toți cei de față se aliniară de-a lungul zidului, strînși de comisari, iar prefectul făcu semn ministrului să se oprească. Atunci

primarul se apropie de el, scoase dintr-un buzunar o foaie de hîrtie şi începu: „Domnule ministru!“, apoi se opri căutîndu-şi ochelarii, pe cari şi-i aşeză în aşa chip, încît îl strîngeau de nări, făcîndu-l să vorbească pe nas. Şi iar începu: „Domnule ministru!“ Vîntul îndoia foile pe care era scris discursul; ochelarii alunecau; cîteva picături de ploaie întindeau cerneala, spălînd vorbele; afară din gară era un chiloman de nu se mai auzea nici în cer nici în pămînt. Cu chiu, cu vai, logosul se sfîrşi. Prefectul prezentă în fugă cîţiva *cetăţeni marcanţi* şi trecu înainte, pe covorul ce era întins de la clasa I-a pînă la ieşire. Aci, zarva era la culme. Pietrişul aruncat de curînd făcea să hîrşie roatele trăsurilor, ipocomisarii călări pe bidivii plini de noroi strigau la birjari să ţie rîndul, feciorii chemau pe vizitii, călăraşii dau cu pumnul în capul cailor.

Cînd se iviră prefectul şi ministrul, trăsura lui Scatiu era la scară, cu caii neastîmpăraţi, ce o smunceau din loc la fiecare moment. Costea ţinea uşa cupeului deschisă, dar ministrul nu brodea clipa cînd să intre fără a se lovi. După oarecare chibzuială, marele demnitar al statului se aruncă deodată la voia întîmplării şi căzu pe perne. Prefectul făcu şi el tot astfel, iar Costea se urcă pe capră. Cînd însă s-o ia din loc, pace. Forgaş sărea în două picioare ca la circ, sforăia, muşca zăbalele, pînă ce prefectul, pierzînd răbdarea, se dete jos. Scatiu turba de mînie: ar fi dat cu cuţitul în cal, de nu i-ar fi fost ruşine. Atunci, furios, strigă la Stoica să vie numaidecît. Vizitiul de oraş trebui să renunţe la gloria de a purta pe ministru, iar cravata lui de mătase trecu din nou în slujba droşcei de toate zilele. Stoica, liniştit, cu vorba lui lătăreaţă, pofti pe prefect să se urce fără teamă, că „aşa se joacă băiatu: mă rog, cal tînăr nu-i?“

Şi astfel se înşirară trăsurile una după alta, în goana cea mare, către palatul prefecturii. La aripa din dreapta a trăsurii ministrului, venea poliţaiul oraşului, călare, de-abia ţinîndu-se pe cal, zguduit şi frămîntat ca vai de el, căci, deşi era aprig la chip, în fond era un biet creştin, care nu avea alte aptitudini spre a

deveni „prefect de poliţie“, cum îşi zicea el, decît nevoia de slujbă.

Pe drum, Tănase, în trăsură cu Panaitopolu, îşi vărsa focul pe socru-său, care-l pricopsise cu Stoica:

— Mi-a învăţat caii cu nărav, domnule!... Cine crezi că mi l-a colăcit? Tot socru-meu.

Apoi se miră că nu văzuse pe Mihai.

— Nu înţeleg de ce n-a venit văru-meu...

Panaitopolu se uita la el cu coada ochiului, gata să-l umfle rîsul de rudenia cu Comăneşteanu, dar Scatiu sări iar la Stoica:

— Al dracului ţigan, domnule: vezi dumneata cum a învăţat el calul să sară în două picioare cînd îl mînă altul, şi să fie blînd ca un miel cînd ia el hăţurile!

— Pui de hoţ de pe Bărăgan, măi Tănase!... Ştii tu ce alegi.

Panaitopolu era un grecotei, îmbogăţit ca şi Scatiu, şi mofturile la el nu se treceau. Rîdeau amîndoi, uitîndu-se unul la altul.

De la prefectură, ministrul trecu la primărie; de la primărie, la spital; de la spital la arest. În vremea asta, regula hotărîtă mai dinainte, cu însoţitorii, rămase baltă, de vreme ce ministrul ceruse să-l urmeze prefectul peste tot. Tănase venise acasă şi aştepta.

Tincuţa, rămasă singură, după plecarea bărbatului său la gară, se sculase binişor din pat, se gătise cum putuse, uitîndu-se tristă, la umerii transparenţi de slăbiciune şi se aşezase pe o canapea. Ea spera să vadă în curînd pe Mihai. Cînd dete cu ochii de bărbatu-său, încruntat şi solemn, înţelese numaidecît ce se petrecuse. Dînsul povesti isprăvile cailor, frîngîndu-şi mîinile că l-au făcut de rîs: înjură pe Stoica şi pe cine i l-a dăruit; bătu din picior la dînsa că şi-a găsit să fie bolnavă tocmai în aşa momente grele; batjocori pe Mihai că nu venise. Ea îl privea lung, cu lacrămile în ochi; i se părea un nebun, scăpat de la balamuc. Nu zise nimic, ca de obicei, lăsîndu-l să se potolească singur.

Din nenorocire, tocmai atunci intră pe poartă cupeaua, fără ministru. Acesta se săturase de săriturile *harmăsarilor*, şi rugase să i se dea o birjă.

Cînd văzu Scatiu că i se întoarce trăsura goală, pricepu dintr-o clipă ceea ce se întîmplase. Atunci, în adevăr, păru că înnebunește. Galben ca un mort, fără a rosti un cuvînt, se repezi la revolver, ieși afară și împușcă pe Forgaș, înhămat cum se afla, descărcînd cîte șase focuri în el.

— Na, na, na, să te înveți să mai sări altă dată!

După aceea aruncă revolverul și se năpusti asupra lui Stoica. Acesta crezuse că-l omoară și pe el, și de frică o luase la goană spre fundul curții, sperînd să poată încăleca peste zid și să fugă. Dar Scatiu îl ajunse din urmă, îl înhăță de chică și-l duse tîrîș pînă în curte, unde îl bătu hoțește. După ce răsuflă bine, îi lăsă pe toți grămadă și se urcă sus.

Stoica se sculă din noroi, fără a zice un cuvînt; își îndreptă părul în cap, din care scotea vițe întregi smulse de stăpînu-său, și se apropie de cal. Acesta căzuse din ham într-un lac de sînge, își întinsese capul pe pămînt și trăgea de moarte. Ochii lui limpezi, se uitau la Stoica, fără viață. Gemea cîteodată din fundul plămînilor, ca un om. Carnea tremura pe el, ca înfiorată de durere.

La vederea calului murind, Stoica se aruncă la pămînt, lîngă botul lui, și începu să se bocească țigănește:

— Calule, sărmanule, te-a mîncat fript stăpînu-tu' dar-ar Dumnezeu să i se usuce mînușița cu care te-a împușcat!..

Săriră slugile celelalte să ridice leșul, să deshame calul rămas și să pună trăsura la loc, dar nu fu cu putință să scoale pe Stoica de pe botul lui Forgaș. Atunci Bănică și cu argații îl luară pe sus; aduseră o droagă în care puseră calul împușcat, îl acoperiră cu paie și-l duseră la cîmp; spălară petele de sînge de pe jos — și astfel totul păru reintrat în ordinea de mai-nainte.

De la o fereastră, Tincuța văzuse începutul scenei cu revolverul, și leșinase. Șezuse căzută jos mai bine de un sfert de ceas, și se deșteptase singură, fiindcă nu venise nimeni. Se sculă binișor de pe covor și se apropie de canapea. O durea capul grozav. Ceea ce văzuse era oribil. Bărbatu-său nu-i mai apărea, ca pînă acum,

numai mojic, ci nebun furios. Pentru întîiași dată îi fu frică de dînsul. Dar, încetul cu încetul, se liniști: înțelegea că amorul propriu al omului ridicol din născare, care pricepe cîteodată că e ridicol, e mai teribil decît al altuia. Tot gîndindu-se, își aduse aminte de tată-său: o fi auzit focurile de revolver sau nu? Poate că nu, fiindcă odaia lui era de cealaltă parte a caselor. Se sculă cum putu și se duse pînă la ușa lui, pe care o deschise cu grije; conu Dinu dormea în fotoliu. Se retrase încet, aproape fericită: el cel puțin nu știa nimic din mizeriile ce dînsa îndura.

În vremea asta, Scatiu sta singur în biurou, aprinzînd țigară după țigară; acțiunea lui de nebun îi descărcase sufletul de neliniștea pe care o grămădise cu încetul toate faptele neobișnuite din urmă și din ziua aceea. Acum se simțea bine, parcă și-ar fi dezbrăcat o haină care-l strîngea. Își aruncă ochii pe fereastră, tocmai cînd ridicau calul să-l ducă la cîmp, și, instinctiv, voi să se repeadă la ușă spre a porunci argaților să-i ia pielea. Dar un sentiment grosolan de rușine îl opri pe loc. Se așeză din nou pe scaun și se puse să se gîndească: pierduse o mie de franci, prețul calului! Dacă în loc să-l împuște l-ar fi vîndut, se scăpa de el și nu păgubea nimic. Făcuse o prostie. Și cu cît se gîndea mai mult, cu atît îi părea mai rău; o mie de franci!... Auzi, de aia e bine să nu se pripească omul. Și cel puțin dacă l-ar fi împușcat dintr-o dată, numai cu un glonț! Dar nu, îl ciuruise cu șase gloanțe. Cu toate astea, după un sfert de ceas, chemă pe Bănică și îi zise să trimită pe cineva la cîmp numaidecît să ia pielea de pe cal.

Pe cînd acestea se petreceau la Scatiu, ministrul își isprăvise inspecțiile și venea spre casă cu prefectul.

Înaintea trăsurii lui alerga un gardist călare, iar pe capră era un dorobanț. Cînd să iasă trăsura pe ulița armenească, gardistul fu oprit de un pîlc de oameni și în urma lui trebui să se oprească și birja ministrului. Se munceau agenții puterii publice să facă drum trăsurei printre mulțime, dar fără folos: erau vreo sută de țărani ce se grămădeau spre ministru, cu o hîrtie în mînă. Acesta făcu semn birjarului să se oprească,

întrebînd pe oameni ce voiau; ei, cu căciulile în mînă, vorbeau toţi deodată, aşa că nu se înţelegea nimic. Prefectul le luă hîrtia şi le făgădui să le dea dreptate — dar căută să pună jalba în buzunar. Ministrul însă, care nu pricepea nimic, voi s-o cetească...

Era o reclamaţie a ţăranilor de la Ciulniţei. Sătui de angarale, de nelegiuiri, de dobînzi, oamenii veniseră, disperaţi, să se plîngă ministrului. Nu mai cereau nimic decît să le dea înapoi pe *boier*, pe conu Dinu, care din moşi-strămoşi stăpînise pe la vetrele lor. Se formase cu încetul legenda că ginerele secfestrase pe socru.

Ministrul se simţi pentru moment umilit că trebuie să meargă tocmai în casa lui Scatiu, şi, cu toate lămuririle prefectului că ţăranii erau puşi la cale de un advocăţel din opoziţie, se gîndi să telegrafieze numaidecît lui Comăneşteanu, care, fiind rudă cu Dinu Murguleţ, putea să-l lumineze. Ceea ce şi făcu.

VII

La Scatiu acasă erau pregătite două mese: una pentru ministru şi lumea aleasă în sofrageria cea mare; alta pentru „ciurucuri", într-o odaie de jos. Planurile lui Tănase erau mărețe de tot: el voia să dea ministrului un banchet de 50 de persoane, cu vinuri *ravac*, trase şi gustărite de Bănică în persoană, dar se lovise de Tincuţa, care, din camera ei, ţinea toate din scurt. Ea ştia că cea mai mică petrecere în casa lor se sfîrşea cu beţie, cu lăutari şi chiloman, şi socotea că ar fi mai cuminte să nu dea ministrului priveliştea acestor scene. El urlă, blestemă, se tîngui că dînsa nu se gîndeşte decît la ale ei, fără a ţine seama de alegători, de popularitatea lui. Simţea că ea avea dreptate, dar, ca să nu aibă aerul că se conduce de un cap de femeie el, *dipotatul enfluent*, hotărî să împartă invitaţii în două tabere. Ideea era necuviincioasă pentru cei ce intrau între ciurucuri, dar era practică. De altfel, subcomisarii, agenţii electorali, unii negustoraşi chiar erau mulţumiţi să mănînce departe, în tihnă, cu „sfînta agheasmă" la-ndemînă, decît să se piţigăiască la masa ministrului.

O baratcă de scînduri lega sufrageria de sus cu cea de jos, iar muzica militară era aşezată tocmai la mijloc ca să se poată auzi din toate părţile.

Ministrul intră în sala de mîncare cam înnorat. Scatiu nu ştia nimic de ce i se întîmplase pe drum, şi socotea că aşa se cade să fie un om mare.

Prînzul merse bine, — ce-i drept, cu diferite soiuri de înjurături la adresa lui Costea, mîrîite printre dinţi. Muzica militară cînta corect, cu d-l capelmaistru în mare ţinută, întors cu spatele spre muzicanţi şi cu faţa spre banchet, uitîndu-se ţintă în ochii colonelului. Cînd veni vremea toasturilor, se mai încurcă treaba — însă toţi se ţineau la locul lor. Unii rîvneau la masa de dincolo, unde limbile se amestecaseră chiar de la al doilea fel de bucate.

De-ndată ce se sfîrşi prînzul ministrului, unii dintre cei mai nerăbdători se repeziră la ceilalţi. Colonelul, care nu prea bătea cu apa făcu stînga-mprejur şi se rezemă lîngă un şip cu nişte „pustiu de profir" (cum zicea domnul protoereu) de s-arunci culionul în cîini şi mai multe nu.

Mai întru tîrziu deteră soldaţilor să mănînce, închiseră uşile bărătcii ce dau spre casele de sus, şi astfel zgomotul păru a se linişti. Pe la miezul nopţii, ministrul, ostenit de drum, se retrase. Toţi răsuflară.

Cînd însă s-adoarmă, muzica militară începu din nou. Chip era ea ascunsă într-o odaie de jos, dar te joci cu tromboanele şi cu piculina!... Mai ales era un afurisit de solist cu cornul, care pusese mîna pe o doină; şi ţi-o freca, şi ţi-o învîrtea, de gîndeai că-şi dă duhul în trîmbiţă. O lua de jos, lung, tărăgănat, şi se urca la deal ca un hain, şi iar o mai ţinea, şi iar se urca, pînă prindea două note ascuţite, pe care le sfrichidea un ceas.

Bietul ministru se foia în pat, îşi trăgea plapoma pe ochi, îşi înfunda capul în perne, nădăjduind că doar l-o ierta Dumnezeu să adoarmă. Cînd însă să-l fure somnul, cornistul se întorcea cu trîmbiţa tocmai în partea aceea, iar cele două note de sus străbăteau văzduhul ca două săgeţi nevăzute, şi se înfigeau în urechi-

le ministrului. El se scula pe marginea patului, uitindu-se in jos fără nici o nădejde:

— Ei, bată-te de om!... zicea el.

În vremea asta, boierii de sus se duseră la cei de jos și beția se întinsese în toată strălucirea ei. Încredințați că nimic nu ajungea pînă la ministru, urlau și schelălăiau ca într-o menajerie. Fiecare dăduse drumul firii sale. Revizorul școlar se dezbrăcase de haină, și, bot în bot cu protopopul, cîntau bisericește, dînd cu pumnul în masă ca să ție măsura.

— Pe glasul al 7-lea, popo!...

Răgușit de atîta zbierat, protopopul de-abia mai cîrîia, scoțînd cîte o notă de cocoș cu țîfnă, cu capul plecat spre revizor și cu degetul lîngă nas, bătînd tactul.

— N-auzi, popo: pe glasul al 7-lea!...

— Am răgușit de tot, măi frate.

— Bea aghească, afurisitule!...

Popa mai turna în el cîte un pahar, și iar se vîra în sufletul celuilalt, cu degetul la nas.

Fiecare își avea ticul său. Lîngă popa cu degetul, venea colonelul. Descheiat la tunică pînă jos, el se uita posomorît la muzicanți, cu ochii împăinjeniți, cu mîinile amîndouă întinse în văzduh, parcă să se apere de un dușman nevăzut. La fiecare întorsătură a doinei, scrîșnea din dinți și gemea de ți s-ar fi părut că i se rupe inima de jale; în fond însă era numai beat, dar beat criță.

Cînd venea treaba la schimbat cîntecul, era vai de lume; nu se potriveau doi la gust. Primarul, care rîdea mereu, călare pe un scaun, încerca să fie dulce la vorbă:

— Mă rog matale, puiule, domle capelmaistru, să ne cînți „frunză verde, bîr, oiță".

Alexandriu vrea *Mascota*[5]. Se ducea în fața șefului muzicii, mătăhăind:

— Mon cher, te rog, partea aia din *Mascota*, știi, unde cîntă curcanii, golu, golu, golu...

Panaitopolu îi făcea vînt din drum:

— Ia slăbește-mă cu golu-ul dumitale, amice. Mă, dom'le capelmaistru, să-mi zici valsul lui Ivanovici[6], ti-ra-ra-ri...

Și, ca să spuie ce vals voia, da drumul unui glas argăsit de spirturi, care hămăia fără nici un rost. Capelmaistru nu pricepea. Atunci Panaitopolu chema pe polițai, care în tinerețele dumisale cîntase din flaut:

— Nică! Nică!...

Și fiindcă celalt n-auzea, începea să-l poreclească:

— Mă țopîrlane! Mă șurupelniță! Mă bocciule, da' n-auzi!...

Polițaiul, ciupit de vărsat, cu niște favorite serbezi, slab și costeliv ca vai de el, era nebiruit la chef: ar fi fost în stare să bea o vie întreagă fără să se cunoască. Sări de unde se afla și veni lîngă Panaitopolu.

— Porunciți, mă rog.

— Ia un flaut, și zi valsul lui Ivanovici.

El puse mîna pe un flaut de la un soldat, își titiri gura pe îmbucătură și începu să țîfnească, chisc, chisc, pînă o prinse din loc. Atunci dete drumul la niște tereremuri strașnice, pe cari Panaitopolu le însoțea cu glasul lui spart, ti-ra-ra-ri, învîrtind mîna prin aer și lăsîndu-se pe spate.

Dar în mijlocul lor sări deodată Tănase Scatiu. El pînă atunci stase de o parte, fluierînd o chindie pe care vrea să și-o aducă aminte. Puse mîna pe șeful muzicii și-i zise:

— Asta!...

Apoi își întinse buzele să spuie ce voia, dar nu înnemeri.

— Ptiu, bat-o Dumnezeu, că pînă acuma o cîntai!...

Capelmaistrul, ca să-i facă plăcere, puse pe soldați să încerce toate chindiile pe cari le știau. Era o ticăloșie, o zăpăceală, de nu se mai auzea nici în cer, nici în pămînt.

— Nu-i asta, nici asta.

În sfîrșit, la a patra, părură că-i dau în pîrtie:

— A ha, ha, zise Scatiu, asta!

Atunci se dezbrăcă de frac, scoase cizmele, își puse mîinile în șolduri, și începu... Ceilalți se făcură roată în jurul lui, privindu-l cum pisăgea pămîntul în vîrful picioarelor, dînd cu călcîiul în scînduri, strîmbîndu-și gleznele, cînd afară, cînd înăuntru, lăsîndu-se pe ge-

nunchi, sărind în sus, de parcă intrase aghiuţă în el. După ce se munci aşa vreun sfert de ceas, căzu pe un scaun:

— Vezi, domnule!... Astea sunt ale noastre, nu *valţuri* şi dănănăi de-alea de-ale d-lui Alexandriu... Auzi „golu, golu“, parcă ia hapuri!...

În vremea asta, polcovnicul Stamate, care sta întins pe jos ca un tumurug, puse mîna pe pantofii lui Tănase, şi, foarte liniştit, îi umplu cu mezeluri de pe masă. Alţii jucau prin colţuri, fiecare pe seama lui. Unii dormeau pe sub scaune. Doi-trei negustoraşi, simţind că se apropie vremea de ducă, puneau cîte o mandarină în buzunar.

Spre zori, începură să-i care trăsurile pe la casele lor, ca pe nişte saci, şi astfel sărbătorea se sfîrşi, spre deplina mulţumire a lui Scatiu, care socotea că e o necinste să iasă lumea trează din casa lui.

Cît despre ministru, zgomotul roatelor pe caldarîmul colţuros îl făcu să sară din somn, buimac, întrebîndu-se în gînd de se cutremura pămîntul ori sosise sfîrşitul lumii...

VIII

A doua zi, pe cînd Scatiu, informat de Bănică, plecase la Ciulniţei să reguleze pe ţărani, Mihai sosea de la Bucureşti.

Tincuţa, care toată noaptea nu închisese ochii, dormea cînd veni el.

Mihai fu introdus numaidecît la ministru. Acesta îi istorisi întîmplarea cu jalba oamenilor, rugîndu-l să-i spuie ce se petrecea între Scatiu şi socru-său. El nu ştia nimic. Auzise ceva despre neînţelegerile dintre socru şi ginere, dar nu le dase importanţă. Făgădui să cerceteze lucrurile mai de aproape şi să-l informeze. Ministrul plecă din nou cu prefectul în inspecţie.

Mihai ceru să vadă pe Tincuţa, dar ea dormea. Atunci se gîndi să se ducă de-a dreptul la conu Dinu.

Bătrînul, aşezat ca de obicei în fotoliul lui, cetea. Cînd intră Mihai, el se uită lung la dînsul, peste

ochelari. Îl recunoscu, dar parcă fără grabă, şi plecă ochii în jos.

— Sărut mîna, nene Dinule. Ce mai faci?

— Bine...

— Cum o mai duci cu sănătatea?

— Bine...

Mihai, crezînd că nu prea aude, ridică glasul:

— Uite, am venit să te văd... Eşti sănătos?

— Mă bucur că-ţi mai aduci aminte de mine. Eu sunt sănătos... Tincuţa nu prea e bine.

— Da' ce are?

El ridică mîinile în sus şi înălţă din umeri:

— Cine poate să ştie!...

După aceea se uită la dînsul lung.

— Semeni cu tată-tău... Să-i semeni că era om de ispravă.

— Îţi mai aduci aminte, nene Dinule? Îţi aduci aminte cînd am mers la gară cu toţii, să primim pe nenea Matei?...

El plecă ochii în pămînt şi nu răspunse... Mihai se uita la el, mirat de adînca schimbare ce o luase. Căută să-l însufleţească cu ceva, şi îşi aduse aminte că Saşa îi dase o pereche de pantofi pentru dînsul.

— Nene Dinule, maman îţi trimite nişte pantofi... Mă duc să ţi-i aduc.

Şi ieşi să-şi caute valiza. Cînd să ajungă în capătul coridorului, cam întunecos, i se păru că o uşă de la o odaie lăturalnică era întredeschisă. Voi să treacă mai departe, dar cineva îl chema. Se opri să asculte.

— Mihai, bună dimineaţa.

El nu pricepea bine cine-i vorbea.

— Bonjour... Cine mă cheamă...

Prin crăpătura uşii se strecură mîna Tincuţei. El o recunoscu şi se apropie de dînsa, sărutînd-o.

— Ce va să zică asta? cînd ai venit?

— Acuma. Ce faci?... Am auzit că nu prea eşti bine...

— N-am prea fost bine... Dar cînd ai venit?

— E un ceas de cînd am venit... Am fost la nenea Dinu... Mă duceam să-i caut nişte pantofi, de la maman...

— Ce ciudat lucru !.. Eu ştiam că ai venit, fără să ştiu... Ce face Saşa?

— E bine.

— Dar fetele?

— Bine, toată lumea. Da' de ce nu ieşi la lumină?

Ea rîdea, ascunsă după uşă.

— Nu se poate... Tot ce pot să fac este să-ţi dau mîna din nou, dacă te mulţumeşti....

Şi-i întinse iarăşi mîna, prin deschizătura uşii, cu braţul pînă la cot. El îşi lipi gura de pielea netedă, sărutînd-o pe tot lungul, de jos pînă sus.

— Eşti supărată pe mine, Tincuţo, şi ai cuvînt să fii supărată...

— Destul... fii cuminte... nu sunt supărată.

Se zărea, în întunericul odăii, obrazul cu ochii strălucitori.

— Închipuieşte-ţi că ştiam că ai venit, şi nu-mi spusese nimeni... Du-te la tata... destul. Am să trimit să te cheme...

Îşi retrase binişor mîna şi strînse uşa:

— Să vii numaidecît.

— Viu.

Fericit că o vedea veselă şi că nu era supărată pe el, Mihai alergă în odaia lui, scoase pachetul din geamantan şi se întoarse la conu Dinu.

— Uite, nene Dinule, maman îţi trimite pantofii ăştia de iarnă... Doreşte să te vadă... Nu vii la Bucureşti?...

— Nu pot să viu... Spune Saşii că o doresc mult. N-am văzut-o de doi ani.

— Nu te mai duci la moşie?

El învîrtea pantofii în mînă. Întoarse ochii lung şi se uită la Mihai.

— La care moşie?

— La Ciulniţei.

Bătrînul ridică din umeri.

— Ce copil eşti !... Tu nu ştii că eu nu mai am moşie...

Conu Dinu se plecă spre el, cu privirea încruntată, îl apucă de braţ şi-l zgudui cu putere.

— Eu nu mai am moşie !... Moşia mi-a luat-o tîlharul... Tîlharul, banditul care îmi omoară fata !... Şi Cel-de-sus îi cunoaşte nelegiuirile, îi înţelege gîndurile, şi nu-l trăsneşte !... şi nici nu mă cheamă pe mine la dînsul, ca să nu mai văd !...

După aceea, muie vocea, şi cu mare tristeţe zise:

— Îmi pare rău că o să mor blestemînd: nu mai este dreptate omenească, iar Dumnezeu şi-a întors faţa de la mine...

I se strîmbaseră toate liniile obrazului, vorbind astfel. O descurajare adîncă se întipărise pe chipul lui, descurajarea omului revoltat, care nu speră în nimic. Lui Mihai i se făcu milă.

— Nene Dinule, nu te turbura aşa, că tot mai e dreptate în lume; uite, ţăranii dumitale vor să te aibă din nou.

El dete din cap.

— Ce să-ţi facă ţăranii, împotriva cîinelui ăstuia !...

— Cine ştie !... poate să-ţi facă ceva: au reclamat prefectului.

Conu Dinu se ridică pe braţele fotoliului.

— Au reclamat prefectului !... Se vede că i-a schingiuit de tot....

— Mă rog, dumneata ai dat toată moşia de zestre?

— N-am dat nimic ! El a luat... A pus mîna pe tot, fără să mă întrebe: zice că eu sunt bătrîn şi neputincios, că mă fură toţi din toate părţile... Vezi bine: aşa, mă fură numai el, mă fură şi mă vîră în pămînt, şi pe mine şi pe Tincuţa... Şi ce vor ţăranii?

— Vor să te întorci dumneata la ei.

Conu Dinu se uită la Mihai lung.

— Sărmanii oameni ! Dar crezi că-i lasă el să facă ce vor? Mă prind că acuma, cînd noi vorbim despre asta, nebunul e la moşie. Ia sună, numai a minune să vezi...

Mihai sună. După cîteva minute veni o slugă cu ochii umflaţi, cu părul vîlvoi. Conu Dinu o întrebă binişor:

— Acasă-i domnul?

— Nu-i acasă, cucoane: a plecat la moşie...

Bătrînul dete din cap către Mihai, iar sluga ieşi.

— Vezi? s-a dus, a lăsat pe ministru şi tot, numai ca să-şi răzbune pe lume... Auzi, el, om să primească un ministru!... Cine şi-a făcut păcat să-l trimeată în casa asta? Mă crezi cînd ţi-oi spune că toată noaptea au băut ca nişte năuci? Ai văzut în ce hal sunt slugile... Asta e viaţa noastră: cînd e treaz, e biciul lui Dumnezeu; cînd e beat, îl legi... Un asemenea om duce interesele judeţului şi ale ţării, — vai de ea, de ţară!...

După aceea tăcu, clătinînd trist din cap. Apoi rugă pe Mihai să-i dea hîrtiile de sub pernă, ca să-i arate foaia de zestre. Începu citania din fir în păr a tuturor actelor. Bătrînul se oprea la fiecare frază, la fiecare vorbă, cerînd explicarea cuvintelor noi, întrebîndu-l de nu era dreptatea de partea lui.

Ar fi urmat astfel toată ziua, de nu venea femeia din casă să spună lui Mihai că îl cheamă Tincuţa.

Mihai ieşi, iar conu Dinu rămase cu hîrtiile în braţe. Tot interesul documentelor dispăru deodată, şi în mintea lui se ivi o idee nouă, întoarcerea la ţară. Cum avea să se ducă, cine era să-l îngrijească puţin îi păsa. Să plece cu trăsura lui Scatiu nu se mai putea, fiindcă singura slugă credincioasă, Stoica vizitiul, se dusese în lume. Atunci îi veni în gînd altceva: să fugă...

Pe cînd planurile acestea munceau pe conu Dinu, Mihai intra la Tincuţa.

Întinsă pe canapea, cu o rochie de casă pe dînsa, ale cărei cute, de mătase aurie, cădeau bogate pe covor, cu o blană albă pe picioare, Tincuţa mişca uşor degetele pe o carte. În faţa ei era un fotoliu, alături de o măsuţă, cu un vas subţiratec, elegant, din care se lăsa spre dînsa o roză înflorită în grabă şi sfioasă; în atmosfera salonaşului, o căldură binefăcătoare în care surîdea o minunată fotografie a d-nei Vigée Le Brun[7], ce-i semăna.

Cînd intră Mihai, ea zîmbea. Părea că simte toate mişcările lui, chiar cînd nu-l vede, că ştie cînd vine, ce doreşte, ce are să zică.

— A!... domnule Mihai, iată-ne, în sfîrşit!

El dădu din cap, mulţumit şi cam stîngaci, luîndu-i mîna.

— Aş fi venit de ieri, dar mi-era ruşine... după o scrisoare aşa de proastă...

— Şezi. Uite, vezi? asta este...

Şi zicînd astfel, scoase din carte scrisoarea lui.

— Dă-mi-o, te rog, s-o arunc în foc...

— Ţi-o dau, însă cu condiţie: să nu mai scrii asemenea lucruri.

— Nu mai scriu niciodată.

— Şi să aibi încredere în mine, fiindcă îţi vreau binele.

— Da.

Ea îi dete scrisoarea, pe care el o aruncă în sobă. Amîndoi se uitau la hîrtia ce ardea, îndoindu-se şi lăsînd să se vadă literile negre pe fondul cenuşiu. Tincuţa dete din cap.

— Ăsta-i drumul pe care-l iau toate cele omeneşti.

El nu zise nimic, ci numai se uită la dînsa lung. Era albă ca hîrtia pe care o ţinuse în mînă, diafană, de o tinereţe candidă. Numai ochii păreau că ard, cu o viaţă proprie, ca diamantele.

Mihai se simţi mişcat ca de o poezie, în care durerea porneşte din straturile cele mai adînci ale sufletului rănit, dar cuvintele rămîn simple. Ea de asemenea îl privea şi părea că înţelege ce se petrece într-însul. Plecă ochii în jos şi nu zise nimic. După aceea, uitîndu-se iarăşi la cenuşa scrisorii, îl întrebă:

— S-a stins?

— Da.

— Apropie-ţi scaunul de mine şi şezi.

El mişcă fotoliul spre dînsa.

— Te rog, întîi închide uşa că vine frig.

El o închise. Umbla încet, ca într-o odaie în care s-ar ruga cineva. Veni iar lîngă dînsa, privind-o cu sfială.

— Şezi, te rog... Ştii că azi-dimineaţă m-am deşteptat din somn, cu credinţa nestrămutată că ai venit. De ce ai venit?

— Fiindcă m-a chemat ministrul.

— Altfel nu veneai?

— Ba aş fi venit, dar mai tîrziu.

Ea îl privi în tăcere, după aceea încercă să zîmbească.

— De cîtăva vreme a început să-mi fie frică de ceva necunoscut; mă tem să nu mor. E drept că nu prea am cuvînt să mă îngrozesc de moarte, fiindcă nu sunt fericită. Însă de cîţiva ani mă lega de viaţă o simţire nouă şi puternică. Să ţi-o spun?...

El se apropiase şi mai mult, şi-i luase mîna într-ale lui.

— Dacă nu e prea greu, spune-mi-o.

Tincuţa se rezemase cu obrazul de spatele înalt al canapelei şi-l privea cu ochii gînditori:

— Îmi era drag cineva, atît de drag, atît de scump, încît credeam că o să pot trăi şi să mă pot bucura de simţirea mea nouă. Dar se vede că nu se poate...

Mihai, mişcat pînă la lacrămi, încercă s-o oprească.

— Te rog, Tincuţo, de ce vorbeşti aşa?...

— Vino mai aproape. Ţi-aduci aminte de copilăria de pe lac? Copilărie, ce dulce copilărie!... Ascultă-mă: aş vrea să-ţi dau ceva. M-am gîndit să-ţi dau un inel. Vrei să-l primeşti? De ce să nu-l primeşti? Sau dacă vrei să-ţi dau altceva...

Se uită la el zîmbind şi-i atinse fruntea cu degetul.

— Mă înţelegi?

— Te înţeleg de mult...

Ea îi acoperi gura cu mîna.

— Ştiu...

— Şi dacă vrei să-mi dai ceva, primesc; însă nu poate să fie nimic mai frumos decît asta.

Şi, vorbind astfel, scoase ceasornicul din buzunar. Tincuţa se uita la el nedomirită.

— De la cine îl ai? întrebă cu temere.

— De la soră-mea. Ia deschide-l.

Ea deschise un capac, dar nu găsi nimic extraordinar.

— Deschide şi dincolo, sau să ţi-l deschid eu...

Pe sticla albă era o viţă de păr, legată cu o pangliciţă roşie.

— O cunoşti? întrebă Mihai.

Obrazul ei se coloră de sînge, un val de căldură îi umplu ochii de lacrămi şi fără ştire îşi aruncă braţele de gîtul lui. I se umplea pieptul de aer, de prea mult aer; se îneca de emoţiune. Încet, pe nesimţite, i se lăsară braţele grele, capul îi căzu pe spate, şi rămase galbenă, ca moartă. El voi să se scoale de pe covor, speriat de paliditatea ei, dar o uşoară mişcare a braţelor, ce se rezemau încă de dînsul îl făcu să se oprească. Ea îşi duse mîna binişor la frunte, mişcă braţele în sus şi deschise ochii.

— Mi-a trecut. Nu te speria. Nu sunt mai urîtă... E o impresie fugară, pe care nu ştiu de o înţelegi: viţa asta de păr a păstrat un parfum, pe care-l regăsesc în toate lucrurile mele vechi. Cînd îl simt, îmi pare că vremea n-a trecut, sau că a trecut atîta vreme, încît eu, cea de atunci, am murit, iar eu, cea de acum, sunt alta. Şi îmi pare aşa de rău că nu mai sunt cea de atunci! Poate, poate ar fi altfel...

După aceea întinse mîna în aer, cu o mişcare atît de uşoară, dar atît de fără speranţă, încît spuse o lume de durere. Se uită un moment înainte-i, apoi se ridică ceva mai sus pe canapea, şi iar zîmbi.

— Şezi pe scaun.... Te visez aproape în toate nopţile. Te văd aievea cum te mişti, cum priveşti cîteodată cu ochii în gînduri, şi puterea visului e aşa de mare, că a doua zi îmi aduc aminte că priveam şi eu tot acolo. Ştiu tot ce faci, unde te duci, la ce te gîndeşti. Ştiu cînd eşti trist, cînd îţi aduci aminte de mine. E o nebunie care mă încălzeşte, îmi odihneşte spiritul. Doctorii socot că sunt bolnavă de nervi. La început le spuneam că visez toată noaptea. Mi-au dat fel de fel de doctorii, care mă făceau să dorm ca o piatră. Le-am lăsat la o parte şi m-am întors la visurile mele.

Îşi plecă fruntea pe o lature şi se uită la el.

— Dacă nu te-aş mai visa, aş muri.

Mihai o asculta, cu inima sfîşiată. Îi era frică să se mai apropie de dînsa, ca nu care cumva suflarea lui s-o înece. Părea că nu mai ţine de pămînt prin nici o legătură. Se întinse pe covor şi-şi rezemă capul de blana albă de pe picioarele ei, pe care o sărută în ascuns.

Ea păru că se gîndeşte...

— Ce stranii lucruri îţi spun!... Şezi bine. Reazămă-ţi capul de picioarele mele. Vino mai aproape dacă vrei.

El veni lîngă dînsa, aproape de tot. Tincuţa îi puse mîna pe frunte, mîngîindu-l. Voi să urmeze, dar sîngele i se urcă din nou în obraz.

— Eşti prea aproape, zise ea, încurcată, rîzînd, cu o tremurare a glasului ce o împiedica să vorbească.

El nu zicea nimic, ci se uita la dînsa, rătăcit ca într-un vis.

— Aş vrea să te ţiu aproape de mine, dar mi-e frică... Îmi bate inima aşa de tare! Şezi colo.

Mihai se supuse.

— Îţi spun lucruri ciudate. Dar e adevărat. Trăiesc numai fiindcă trăieşti dumneata... Aş vrea să te întreb ceva: dacă s-ar întîmpla să-ţi fie dragă o altă femeie, cît aş mai fi eu în lumea asta, mi-ai spune-o?... Nu, nu, nu vreau protestări zadarnice.

— Ţi-aş spune.

— Crezi că s-ar putea?

— Nu cred.

Ea zîmbi, trist. Îl privi cu ochii pe jumătate închişi, cerîndu-i parcă socoteala în tăcere de ce spune. Dar se îmblînzi repede.

După aceea, ceru lui Mihai să-i istorisească despre viaţa lui de toate zilele, ce lucra, ce planuri avea pentru viitor, de-l interesa politica. Îi făgădui să vină la Bucureşti, la Saşa, ca să fie aproape de el. Voia să-i vadă camera de studiu, să-i atingă lucrurile de pe masă. Închidea ochii cu o plăcere copilărească, gîndindu-se la cele ce spunea.

Petrecură astfel mai toată ziua împreună. Cînd se întoarse ministrul acasă, Tincuţa dori să-l vadă. Îl primi cu o graţie atît de măsurată, cu atît tact îi vorbi, încît omul, copleşit de preocupări prozaice, se simţi ridicat deodată într-o atmosferă senină, simpatică. Ieşind de la dînsa, se miră cu Mihai de nepotriveala dintre bărbat şi femeie.

— Cum se poate să se piardă o asemenea fiinţă în mijlocul lumii aceşteia, plină de zizanii şi de meschinării?... Sunteţi rudă, da?

— Da.

— Ar trebui s-o îngrijiţi. E păcat: îmi pare bolnavă.

Mihai se opri, uitîndu-se la şeful lui cum se plimba preocupat. Vederea Tincuţei lăsase în spiritul omului rece, melancolia faptelor nobile, uitate sau neştiute. Părea cu dinadinsul zdruncinat de vedenia călătoare ce-i trecuse pe dinaintea ochilor. Surprinsese într-o clipă adîncul lucrurilor şi părea că le leagă cu cine ştie ce umbră din propria lui viaţă. Se opri în faţa lui Mihai, vorbind încet, cu vocea gravă:

— Natura e cîteodată de o nedreptate revoltătoare. Faţă cu noţiunile noastre morale, e imorală, oarbă. Cu drept cuvînt au făcut grecii, din destinul lor, un fiu al Chaosului şi al Nopţii.

Graiul lui străbătu departe în sufletul tînărului. El rămase pe loc, uitîndu-se în pămînt.

Nici nu mai avură nevoie să vorbească despre conu Dinu şi despre ginere-său. Ministrul pricepuse, din tot ce-l înconjura, drama ce se petrecea sub aparenţe ridicule. Îi fusese destul să vadă cîteva minute pe Tincuţa, ca să i se lumineze şi mai bine ţesătura ascunsă a aparenţelor.

IX

Dar Tincuţa era fericită. Seara, după ce toţi se duseră să se culce, ea rămase singură.

În odaia ei ardea focul. Puse luminarea pe scrin şi făcu doi paşi spre oglinda cea mare. În lumina încrucişată a focului şi a luminării se văzu în mijlocul camerei, cu haina de mătase lungindu-se în penumbră, ca o fantezie uşoară. Mînicile îi cădeau bogate de pe umeri, cu capete negre de dantelă. Se mişca în dreapta. Nevinovata închipuire de sine o făcea să se creadă de partea aceea înaltă. Cine ştie de ce. Era ostenită. Pianul era deschis. Şezu pe scaunul lui şi-şi aruncă ochii pe

note. Erau nişte litere mari, albe, cu un pervaz negru. Luă caietul în mînă şi-l întoarse spre lumină: Sonate, Op. 27, nr. 2. *Der Gräfin Julie Guicciardi gewidmet*[8]. I se păru că aude pentru întîiaşi dată numele acesta. *Julie* suna aşa de frumos! Cine o fi fost?... Se sculă din nou şi se apropie de oglindă; apoi se depărtă cît putu şi se uită numai la rochie. Era alta, într-o altă lume, într-o lume caldă de poeţi şi de muzicanţi, în azurul căreia se vedeau departe ramuri înflorite. Îşi aduse aminte de lucruri vechi, de un brocart rămas de la maică-sa, cu flori de crin. Se plecă pe covor şi ridică o batistă. Apoi veni lîngă scrin. Se rezemă cu coatele de marmoră şi se uită la portretul lui Mihai. Era un portret vechi. Îl privi lung, atît de lung, că i se părea cîteodată că nu-l mai cunoaşte. Îi trecu prin minte începutul unui vals de Chopin[9] şi mişcă degetele pe piatra rece, ca pe piano.

Se dezbrăcă încet, rămînînd mititică. Intră în pat binişor, îşi rezemă capul pe pernă şi se uită la flacăra ce de-abia mai pîlpîia pe vîrful cărbunilor. Gîndurile ei se prindeau în mreaja somnului. Din cînd în cînd i se părea că pune mîna pe momentul precis în care adormea! „Acuma, acuma", şi dormi, în adevăr, cu conştiinţa limpede despre trecerea de la o stare la alta.

Întru tîrziu se deşteptă. Focul se stinsese cu desăvîrşire. În odaie era frig, dar ea asuda. Scoase batista de sub pernă şi şi-o trecu pe frunte. Simţi că-i tremură mîna şi că tremură toată. Visase, ca întotdeauna, pe Mihai, — îl visase că pleca fără s-o vadă, pe ascuns, ca să n-o turbure. Îşi lăsă mîna în jos şi ascultă. Nimic. Un huruit de trăsură ce se pierdea pe uliţă o făcu să ridice capul de pe pernă şi să asculte. I se părea acum că-şi aduce aminte exact de momentul cînd ieşise birja din curte — momentul cînd ea se deşteptase. Tocmai de aceea se deşteptase, de zgomotul roatelor. Atunci se sculă pe un cot ca să asculte mai bine: nici o mişcare. Plecase.

Palidă, cu inima bătînd să-i rupă vinele, sări jos din pat, aprinse luminarea, îşi îmbrăcă în fugă rochia, încheind-o ici şi colo şi ieşi. Trecu prin coridorul cel lung şi prin salonaş, şi se duse drept la camera lui Mi-

hai, pe care o deschise, trîntind uşa de perete. Era cuprinsă de o dorinţă neînfrîntă de a şti adevărul, de a-l constata în partea lui materială, dînd de patul nedesfăcut şi de camera goală.

Cînd colo, Mihai dormea la locul lui, somnul omului tînăr, care a trecut o noapte în drumul de fier — iar odaia era plină de lucruri aruncate peste tot.

Tincuţa rămase încremenită, şi tocmai atunci i se păru că se deşteaptă din halucinaţia ce o stăpînise cu atîta putere. Era să scape sfeşnicul din mînă. Dete înapoi, retrăgîndu-se cu grijă, fericită că nu o simţise nimeni, nimeni, şi intră la ea, se dezbrăcă repede şi se culcă din nou.

Cînd îşi regăsi căpătîiul cald şi închise ochii, i se păru că o cerească mînă se coboară din aer şi îi ridică de pe frunte pîcla visurilor rele, limpezindu-i gîndurile. Mihai era acolo, sub acelaşi acoperămînt cu dînsa. Ce mai putea dori?

A doua zi, dimineaţa, pe cînd ea se îmbrăca, femeia din casă îi spuse că Mihai vrea s-o vadă.

Se găti numaidecît şi se duse drept la el. Bătu la uşe.

— Intră! îi răspunse vocea lui dinăuntru.

Ea intră, încet, rîzînd, pe cînd el o privea cum înainta cu paşi măsuraţi, ca într-un menuet. Mihai îşi strînsese lucrurile şi sta într-un colţ pe canapea, cetind. Felul vioi cum se înfăţişă Tincuţa îi păru atît de îmbucurător, încît nu se sculă şi nu o întrerupse. Dînsa veni pînă lîngă el, şezu şi, luîndu-i mîna, îi zise lung, cu ochii în ochii lui.

— Bună dimineaţa. Cum ai dormit astă-noapte?

— Am dormit foarte bine, răspunse el, sărutîndu-i mîna.

— Cu visuri, fără visuri?

— Fără. De ce?

— N-ai simţit nimic? n-a venit nimeni la dumneata?

— Nu.

— Da' bine dormi! Vrei să-ţi arăt cum dormi? Uite aşa.

Şi-şi strîmbă capul pe o pernă, rezemîndu-şi capul în piept, ca cineva care cade de somn. Mihai rîdea:

— Da, da; aşa dorm. De unde ştii?

— Asta-i treaba mea.

Apoi se uită împrejur.

— Dar prin casă, ce neorînduială păgînească!... Una aruncată într-o parte, alta într-alta, de ţi se părea că-s hainele a patru persoane, nu ale uneia singure.

El era din ce în ce mai mirat:

— De unde ştii toate astea?

Ea se sculase şi se uita la lucrurile lui de pe masă, scoţîndu-le de prin tocuri, ducînd sticluţele pe la nas, învîrtind foarfecele în mînă.

— Ce-i asta?

— Ăsta este un cuţit şi o furculiţă, care se îmbucă una într-alta, ca să nu ruginească.

— Dar asta? A!... un puf! Dai cu pudră?

— Nu dau. După cum vezi, este o colecţie de tot felul de instrumente de ras, între care şi puful pentru cine pune pudră.

— Ce fel de ras. Cuţit şi furculiţă...

— Nu... Astea sunt aruncate în valiză de slugi, din altă parte. Dar spune-mi, zău, cum de cunoşti modul meu de a dormi!

Ea se uită la el lung, cu privirea bună.

— Să-ţi spun: astă-noapte am visat că plecai, fără să-ţi iei rămas bun de la mine. M-am deşteptat. Tocmai atunci trecea o trăsură pe stradă. Văzusem lucrurile cu atîta luciditate, încît nimeni din lume n-ar fi putut să mă încredinţeze că nu era aşa. M-am sculat, m-am îmbrăcat în grabă şi am venit să văd camera goală. Îţi spun: eram atît de sigură că ai plecat, încît am intrat de-a dreptul fără să mai bat la uşă. Cînd colo... nu plecaseşi.

— Se putea să plec fără să te văd!

— Ştiu, — dar e aşa.

Povestind cele întîmplate, se sculase în picioare. Obrajii, de regulă palizi, erau coloraţi; ochii, care totdeauna ardeau, de astă dată aveau privirea senină. Mihai o luă de mînă şi o apropie de fereastră.

— Ce este? întrebă ea mirată.

— Nimic: te găsesc astăzi foarte bine.

Ea plecă ochii în jos, apoi îi ridică spre el, zicînd încet:

— Eşti aici. Sunt fericită... Nu pleci încă.

— Mă duc cu ministrul la Slobozia şi ne întoarcem deseară. Tocmai de asta voiam să te văd. Trăsura e gata.

Ea îl privi ţintă în ochi:

— Da?...

Apoi îl luă de mînă şi-l trecu repede în salonaşul ei.

— Aşteaptă-mă aici.

După cîteva minute Mihai văzu uşa deschizîndu-se, iar Tincuţa venind la braţul ministrului. Ea se mişca încet, legănîndu-se, venind ca o umbră în urma lui. Se uita la Mihai rîzînd. Ministrul părea ceva cam încurcat, dar se reculese repede.

— Uite, Mihai, doamna doreşte să rămîi aici; eu doresc să vii cu mine... Ce alegi?

Tincuţa se întoarse repede spre el:

— Dacă doriţi dumneavoastră, eu nu mai doresc nimic.

— Veţi vedea: nu-i aşa că alegi să rămîi? iar pe mine mă laşi să mă duc singur?

Mihai se uita la amîndoi, nedumerit. Ministru îl bătu pe umeri, prieteneşte:

— Rămîi, rămîi. Noi ne vedem la Bucureşti în toate zilele.

Apoi ieşi, însoţit de Mihai pînă la trăsură.

Cînd se întoarse înăuntru, Tincuţa îl aştepta în mijlocul salonului, veselă. Îi făcu o reverenţă adîncă, trimiţîndu-i o sărutare pe vîrful degetelor.

— Nu-i pentru cine se găteşte, ci pentru cine se nemereşte.

— Îţi sunt foarte recunoscător; dar... ce a zis ministru?

— Recunoscător... ştii, cam aşa.

— Te mai poţi îndoi?

— Da?

— Desigur că da. Numai să nu i se pară ciudat...

— De ce? Eu te văd aşa de rar... El te vede în toate zilele, cum prea bine a zis. Ajută-mă să şed. Dă-mi blana. Pune-mi-o pe picioare şi stai lîngă mine.

Mihai se supuse, o ajută să se rezeme bine de brațele canapelei și se întinse și el pe covor.

Dar n-apucase să s-așeze bine, cînd văzu pe Tincuța privind cu luare-aminte în aer, parcă ar fi ascultat ceva. În adevăr, se auzeau clopotele unui poștalion: Tănase Scatiu se întorcea.

Ea ridică ochii și mîinile spre cer, ca o mută protestare împotriva soartei. Mihai pricepu ce se petrece într-însa, cu atît mai mult că trăsura intra în curte. Se sculă și făcu semn Tincuței că se duce în odaia lui. Ea își strînse lucrurile împrejur și așteptă.

După puțin timp, ușa se deschise, lovindu-se de perete, și Tănase intră, îmbrăcat în șubă, cu revolverul la brîu, ca de obicei.

— A! v-ați sculatără!... Mă bucur.

Apoi se cotrobăi prin șubă, rupse un nasture, înjurînd, și scoase o hîrtie din buzunar, pe care o aruncă Tincuței:

— Să dai asta lui tat-tu s-o iscălească.

Tincuța, mai nerăbdătoare decît altă dată, se uită la el pieziș:

— Dacă intri plin de noroi în casă, închide cel puțin ușa.

— Ia slăbește-mă, că n-am poftă de vorbă.

Și ieși.

Dînsa deschise foaia de hîrtie și prinse să citească. Era slova lui Nae de la Ciulnițel. Părea un fel de declarație din partea lui conu Dinu, către ministru, că nu vrea și nu poate să se ducă la moșie, că nu încuviințează cererile țăranilor, că are toată încrederea în ginere-său, etc. Tincuța se trudea să prindă înțelesul acestui act, dar nu izbutea. Îl ceti și-l receti fără să-l priceapă. Atunci sună și zise feciorului să poftească pe boier. După cîteva minute, Tănase se ivi în ușă, numai în pantaloni și-n jiletcă.

— Ce este?

— Vino-ncoace. De ce umbli numai în vestă: te-o întîlni cineva. Știi că-i Mihai aici.

— Ei, și!... Sînt în casa mea.

— Tocmai de aia... Ce este hîrtia asta?

— Dă-o s-o iscălească și nu mă mai descoase.

— O dau, dar explică-mi, să știu ce spun...

El se lepși pe un scaun și lovi cu pumnul în masă.

— Bine, nenorocito, nu simți cum mă strîng dușmanii din toate părțile! N-ai auzit cum mă reclamă țăranii dumneavoastră, de la scofala de moșie ce am luat de zestre!...

Tincuța se mișcă pe canapea și ridică glasul.

— Nu știu nimic.

— Nu știi nimic, ha? Da' pe ce lume trăiești? Bătu-o-ar Dumnezeu de zestre s-o bată, că mai bine îmi rupeam gîtul decît mă însuram!

Ea se uită la dînsul, lovind nervos cu vîrful degetelor pe hîrtie.

— Vorbește încet, că e lume alături.

El se smuci furios către dînsa:

— Vrei, se vede, să zic ceva lumii de alături...

Dînsa, înțelegînd că nu-i de scos la cale cu el, făgădui să vorbească lui conu Dinu.

— Să te duci numaidecît la el, m-ai înțeles?

Ea dete să se scoale.

— Iacă mă duc.

Scatiu ieși. În urma lui, Tincuța rămase pe marginea canapelei, gîndindu-se. Ce era de făcut? Să se ducă la tată-său, știa mai dinainte ce ură groaznică avea bătrînul împotriva lui Scatiu, din pricina moșiei. Să nu se ducă, ar fi înnebunit-o bărbatu-său. Între ei doi, nu găsea nici o scăpare. Se uita în pămînt, clătinînd din cap.

— De ce nu mă ia Dumnezeu?...

Se simți părăsită de toată lumea, fără putere, fără speranță, cînd, deodată, îi răsări în minte imaginea lui Mihai. Da, asta îi era singura mîngîiere. Avu pornirea de a se duce spre el, însă, ca oprită de voluptatea de a spera, rămase locului; apoi se îndreptă către tată-său.

Spre marea ei mirare, conu Dinu făcea exerciții de mers în picioare, se ținea copăcel, trecea de la pat la masă, ca un copil.

— Da' ce faci, tată?

El se uita la dînsa, placid, cu o sprinceană ridicată în sus, de parcă era pusă în cui, și urmă să-și

caute echilibru. După cîteva momente de tăcere, se întoarse spre dînsa:

— Merge, merge. Trebuie să mă mai mișc, că altfel îmi amorțesc picioarele.

Multă vreme el fusese de altă părere; nu atinsese pămîntul luni întregi, ca să nu se ostenească. Acum era de părere contrarie.

Se uită iar la Tincuța.

— Tu ești mai bine? Ce ai acolo?

— Am o hîrtie... pe care te rog s-o cetești și s-o iscălești.

Conu Dinu se rezemă de masă, își puse ochelarii și ceti în fugă cuprinsul actului lui Scatiu. Apoi plecă ochii în jos, pieziș, și se uită la fiică-sa peste ochelari:

— Ce face!?

Tincuța luase un scaun și ședea, cu mîinile pe genunchi. El urmă a o privi.

— Și tu ai vrea să mă vezi iscălind un asemenea act?

— Eu nu vreau nimic.

— Atunci pentru ce mi l-ai adus?

— Fiindcă mi l-a dat să ți-l aduc.

— A!... ți l-a dat să mi-l aduci!... De ce nu vine dumnealui?... Să poftească aici la mine, să i-l arunc în obraz, nerușinatu! Vrea să-l iscălesc?... Poftim iscălitură.

Și zicînd astfel, rupse hîrtia cu furie în bucăți. Tincuța sări de pe scaun.

— Tată, ce faci!

Bătrînul bolocănea ochii furios, vorbind îndesat cu degetul în aer.

— Să poftească aici la mine!... Să vie la mine, nebunu, să-i dau eu iscălitură de act!... Vrea act, ha? ca să mă pună sub epitropie de toată isprava?... Și tu îndrăznești să-mi ieși cu asemenea păcătoșii, tu, fata mea, pe care te-am crescut ca pe o floare, să nu te bată vîntu, să nu te arză soarele, ha?...

Tincuța se uită la el înlemnită.

— Ce să fac?

— Să nu primești asemenea lucruri pentru mine, pentru tatăl tău... Și să mă aperi, nu să mă pui să iscălesc pentru el!

— Bine, tată, ce să fac? Dumneata îmi ești părinte, el îmi este bărbat...

— Vezi bine. Și dumneata te duci după bărbat...

— Da' ce să fac?

Conu Dinu se uita la ea și da din cap. Tincuța urmă, încet:

— Au venit sătenii noștri să-l reclame la prefect.

— La ministru, nu la prefect. Să-l reclame la ministru, și la vodă, și la Dumnezeu, că i-a jupuit ca un tîlhar. Pe mine de ce nu m-au reclamat la nimeni?

— Dumneata erai din cale afară bun cu dînșii...

— Așa?!

— Cum a venit un om cu voință s-au supărat.

— Va să zică, eu n-aveam voință? Frumos.

Tincuța se duse la el să-l mîngîie.

— Nu, tată, nu te supăra.

El o îndepărtă de la dînsul.

— Fugi, fugi, că mă mîhnești.

— Te rog, tată... Ce să fac?... El mă gonește, dumneata mă gonești... Sunt așa de nenorocită!

— El te gonește!?... Te gonește!...

Și zicînd astfel, voi să se repeadă spre ușă, cu ochii injectați de sînge, dar se încurcă, se împletici și căzu. Tincuța sări să-l ajute, însă de-abia se ținea ea însăși pe picioare. Chemă slugile, îl ridicară de jos și voiră să-l pună în pat. Se zbătea să se scoale și să plece. Cu mare greutate îl liniștiră și-l făcu să-și ia locul în fotoliu.

Tincuța, ieșind de la el, era cu desăvîrșire nimicită. Stete un moment în coridor și se gîndi. Ce să facă? Nu mai avea nici cel puțin hîrtia neiscălită.

Atunci, prinsă de un fel de curaj, păru că-și regăsește calmul obișnuit: întîmple-se ce s-o întîmpla. Astfel, reintră în salonaș și așteptă.

După puțin timp, veni Scatiu. El aflase de la slugi despre starea lui socru-său, și clocotea de mînie. Se plimba de colo pînă colo, ca o hienă, fără a zice o vorbă. Deodată se opri în fața Tincuței.

— N-a vrut să iscălească, așa-i?

Tincuța înălța din umeri.

— N-a vrut. Lasă că-i arăt eu!...

Apoi se învîrti prin casă, și iar veni în fața ei.

— Să știi că mîine cer de la tribunal să-l puie sub epitropie. Dacă e nebun, nebun să fie...

— De ce vorbești așa? E tată-meu.

— N-ai mai fi avut parte de el!...

Și zicînd astfel, se apropie de dînsa și începu să strige:

— Nu-l vezi că-i nebun!... E nebun de legat!... Sunteți cu toții o casă de nebuni, și el, și tu, și tot neamul vostru!

Tincuța se sculă binișor și voi să iasă. El îi tăie drumul.

— Unde pleci? Ai să stai aici să m-asculți.

Ea se opri în loc și se uită la dînsul:

— Vrei să-mi scurtezi viața de tot.

— Da' lasă că ești neam al dracului, nu pieri cu una cu două. Am să mă duc la tribunal...

Pe cînd el începea din nou, se deschise o ușe, și Mihai intră. Tănase, care uitase cele ce-i spusese Tincuța, rămase cu gura căscată.

— Bună ziua, domnule Tănase.

El își muie glasul de tot:

— Da' de unde ieșiși, măi nenișorule?

— Eram aici. Te rog să mă ierți c-am auzit fără voia mea cele ce spuneai Tincuței... Ministrul mi-a vorbit de întîmplarea asta, însă fără să-i dea importanță. Dacă vrei, vino la mine să-ți explic...

Și trecură amîndoi în camera lui Mihai.

X

După ce Tănase ieși, Tincuța răsuflă. Se duse în odaia ei, și rămase la geam, uitîndu-se în grădina desfrunzită.

O asemenea viață era cu neputință de suportat. Încotro se întorcea cu mintea, vedea numai prăpastie: bărbatu-său îi era odios, se revolta împotriva societății care-l tolera, împotriva lui Dumnezeu care-l ținea pe picioare; tată-său devenise egoist, copilăros, stăpînit numai de gîndul moșiei. Îi trecuse prin cap

ideea despărțeniei, însă groaza de scandal o făcuse să dea înapoi înfricoșată. Ce era de făcut?

O lega de lume fata și, cu un simțimînt mai personal, Mihai. Însă amîndoi stau oarecum în partea nestatornică a vieții. Acolea, lîngă dînsa, nu era decît necaz și chin.

Ideea morții îi încolțise în minte de mult. Se simțea bolnavă și nădăjduia că poate să moară curînd. Dar, tinerețea lupta, și moartea venea încet.

Scena din urmă cu bărbatu-său o revolta, o exaspera. Mihai auzise cum era tratată în casa ei, și, în loc să-i fie recunoscătoare că pusese capăt injuriilor, se simțea umilită, înjosită; cît putuse să sufere ea singură, fără ca alții să știe, suferise; dar să fie batjocorită aproape în fața lui Mihai, în auzul lui, i se părea cu neputință de răbdat.

Deschise geamurile și respiră cu putere. Îi era cald. Se desfăcu la gît și-și puse coatele pe marginea ferestrei, gîndindu-se. Ce fără de șart mai era și lumea asta! Cine e fericit într-însa? Violenții și apoplecticii. Cei blînzi și fără voință sunt victime. Dar, fiindcă înțelegea că e așa, de ce nu-și schimba și ea firea? Însă poți să-ți schimbi firea?

Ce-ar fi fost oare, dacă s-ar fi despărțit de bărbatu-său? Scandal. Ei, și? Se cuvine să pui în cumpănă fericirea ta cu opinia lumei? Și prinse a gîndi cum s-ar fi dus la Sașa, cum ar fi trăit aproape de Mihai, cît i-ar fi fost de devotată. Dar conu Dinu? cui să-l lase? Era hărțăgos, crud, copilăros, dar îi era tată. De cîte ori lua lucrurile mai aproape, i se făcea milă de el. Și pe dînsul tot împrejurările îl aduseseră în halul în care era, împrejurările și lipsa de voință. Lipsa de voință. Ce vorbă și asta! Cine era vinovat de lipsa lui de voință? Natura, Dumnezeu. Dar un Dumnezeu care face asemenea lucruri nedrepte e o ființă imorală. Atunci la cine să-ți mai întorci ochii? La nimeni. La pămînt. La neființă.

Logic, așa părea. Însă îi era drag Mihai. Ce drag îi era!

Se simți cuprinsă de frig, dar urmă cu încăpățînare să se gîndească la Mihai. Pe al doilea plan al

conştiinţei se ivea umbra morţii. O dedublare a personalităţii sale morale o făcea să aspire cu o parte către fericire, iar cu alta către moarte. Pe cînd se gîndea la Mihai, ideea că ar putea să răcească desfăcu rîndurile planului întîi al conştiinţei şi răsări luminoasă înaintea tuturor. Ce bine ar fi fost! Să moară de moarte bună, dar repede; să înceteze de a mai suferi.

Uşa se deschise încet şi Zoiţica intră. Ea rămase în mijlocul odăii, strîngînd din umeri. Tincuţa închise geamurile cu grabă şi chemă pe fată la dînsa. Se uită la ea lung, gîndindu-se într-o clipă la o infinitate de lucruri. Cu cine semăna? Ar fi putut să semene cu tată-său. O mişcare nervoasă o făcu să dea pe Zoiţica la o parte şi, repede, iar s-o apropie de dînsa. Fata simţi obrazul mame-sei rece, mîinile reci.

— Eşti îngheţată de frig, mamă. Ai fost afară?

— Nu, dragă; am deschis fereastra să mai schimb aerul.

Fetiţa se duse la sobă, luă cu mîinile ei micuţe un lemn şi-l puse pe foc, mai puse unul şi încă unul; apoi strînse portiţa şi se strecură pe vîrful degetelor, cu gravitate.

Tincuţa o privea, dusă pe gînduri. Ochii ei păreau a zice copilei: „care va fi şi soarta ta! pe ce mîini vei încăpea!" Atunci ideea morţii o înfioră. Chemă fata, o luă în braţe şi o sărută, strîngînd-o la piept cu o nespusă milă.

Cînd reîntîlni pe Mihai, se simţi stîngace, încurcată. Nu îndrăznea să-l privească ca să nu vadă ochii lui compătimitori. Ideea umilinţei se împletea în mintea ei, ca o maşinărie complicată, cu atîtea roate şi rotīcele sufleteşti, ce o făceau să sufere. Ceea ce părea amor propriu rănit era numai o blîndă închipuire de sine: voia să se păstreze, în imaginile lui, curată, desfăcută de orice legătură trivială. Şi cuvintele lui bărbatu-său, zise în auzul lui Mihai, o pătaseră.

A doua zi, ministrul şi Mihai plecară.

Tincuţa, de la geam, se uită lung în urma lor.

Cînd ei pieriră în zare, ea rămase în colţul ferestrei, privind departe în văzduhul fumuriu, fără nici o legătură între ea şi lume. Îi răsări în minte o imagine

bizară: *Julie Guicciardi*, şi o cută misterioasă de rochie: rochia ei din oglindă...

XI

La o lună după cele întîmplate pînă aci, Mihai cu soră-sa şi cumnatu-său călătoreau din nou spre Tincuţa, de astă dată însă ca s-o ducă la groapă.

O depeşă a lui Scatiu, cu două zile înainte, îi chema şi-i ruga să aducă doi doctori, cei mai mari din Bucureşti, „fără a se uita la preţ"; o altă depeşă, iscălită „cel mai nenorocit om", îi vestea că „totul s-a sfîrşit".

Era prin luna lui ianuarie. Gerul înlemnise toată calea. Uliţele pustii scîrţîiau sub picioarele rarilor trecători. Cîte o sanie goală, cu doi bouleni pipernicìţi, mergea spre barieră.

Niciodată nu văzuse Mihai firea tristă a lucrurilor într-o lumină mai potrivită. Grămădiţi cîtetrei în sania lui Scatiu, tăceau. Fiecare se simţea apăsat de apropiata înfăţişare a morţii.

În adevăr, se vedea de departe poarta lui Scatiu îmbrăcată într-o învelitoare neagră monumentală Cîteva birji intrau şi ieşeau fără rost, goale sau cu lume necunoscută.

Cea dintîi persoană de care deteră fu coana Profira. La sunetul clopoţeilor, ea ieşi din odaia ei de jos şi începu să se bocească. Îi sărută pe cîtetrei pe amîndoi obrajii,cîntînd aceeaşi melopee cadenţată: „Tincuţo, mamă! — Tincuţo, mamă!"

Cînd dînşii se duseră sus, ea chemă pe Costea la dînsa, puse mîinile în şolduri şi începu să-l judece:

— Da' ăştia ce mai caută?

— Or fi venit pentru moartea cuconiţei.

— Pentru moartea cuconiţei, ha? Da' locantă nu e în tîrg, — ducă-se la locantă! Ce caută pe urechile lui fii-meu? Tot el, sireacu!

Slugile fiind ocupate, iar Tincuţa moartă, coana Profira pusese mîna pe chei; astfel, toată ziua era beată.

Pe cînd Mihai și Sașa se urcau sus, Scatiu le ieși înainte. Roșu, cu genele umflate, cu gulerul cămășii în negru, părea mai hidos decît de obicei. Se aruncă de gîtul lui Matei, și, cît era de lung și de bleg, începu să se bocească și el, ca mamă-sa, cu glas mare și cu radicale:

— Am pierdut-o, vere Matei, am pierdut-o! S-a dus de la noi, verișoară Sașo! M-a lăsat singur, m-a abandonat, nenorocitul de mine!

Și cu ochii închiși, cu pumnul la frunte, scrîșnind din dinți, merse înaintea lor, ducîndu-i spre salonul în care era moarta.

La vederea chipului Tincuței, ridicat sus pe pernă, alb, senin, cu majestatea morții întipărită în toate liniile, Mihai simți un val de durere că i se urcă în piept și că-l podidește plînsul, cu hohot. Rămase lîngă ușă, cu ochii în batistă, plîngînd fără să se mai poată stăpîni. Sașa luase un scaun și se așezase în fața răposatei, pe cînd Matei se uita la dînsa.

Intrată în stăpînirea liniștei de veci, s-ar fi zis că Tincuța nu murise, ci numai trecuse în lumea ei cea dreaptă. Cu mîinile strînse pe piept și cu flori în jurul capului, părea că adormise gătindu-se. Făcliile ce ardeau și vîrful pantofilor noi, ce ieșeau de sub rochie; mirosul de tămîie; batiste înmuiate în apă de colonia; aerul de groază al celor dimprejur, înjosorau oarecum recea frumusețe a morții. Viața ei chinuită se stinsese încet, prelung, fără să lase în formele de acum decît întipărirea celui din urmă moment al conștiinței, că încetează de a suferi. Dînsa murise cu noțiunea clară a fericirei de a nu mai fi.

Și cînd acestea se ceteau pe chipul ei, Tănase se credea dator s-o căineze că a murit. După ce mai da o raită pe la cumpărături, unde număra luminările aduse din tîrg, intra în salon și începea să geamă:

— Ah, nevastă, de ce m-ai lăsat tu pe mine!

Apoi, văzînd pe Zoițica cu ochii plini de lacrămi alături de Sașa, o îndemnă să plîngă:

— Plîngi, plîngi, nenorocită orfană! Mamă ca a ta, puțini au avut în lumea asta...

Și acolea pe loc, se întorcea către femeia de la capul moartei și-i zicea, lung și tărăgănat:

— Mario, rupe feștila de la făclia aia, că pătează covoru.

Cei doi-trei oameni cu sufletul la locul lui, ce erau de față, se simțeau dezgustați de atîta nesimțire și prefăcătorie. El ieșea liniștit, se ducea în biurou, unde deschidea casa de bani, scotea sticla cu rom și bea din plin, ca să-i treacă de inimă rea.

În mijlocul celei mai mari tăceri, se auzi deodată glasul lui Scatiu strigînd:

— Fugi! Să nu te văd înaintea ochilor, cobe! Luați-l! dați-l afară!

Matei ieși în vîrful degetelor să vadă ce se petrecea.

În fața lui Scatiu, care urla furios, un om bătrîn, căzut în genunchi, se ruga de el să-l lase să intre. Matei recunoscu pe Stoica țiganul, fostul vizitiu al lui conu Dinu. Se duse la Scatiu și-l luă de braț, trecînd cu el într-o odaie vecină.

Stoica intră plin de zăpadă, își lăsă căciula la ușă, se apropie de moartă sughițînd, și-i sărută mîna. Apoi se uită la dînsa, clătinînd din cap. I se înnodau lacrimile în barbă. El nu putea rosti decît un singur cuvînt: „Stăpînică, stăpînică“. Se retrase și se făcu nevăzut.

Cît despre conu Dinu, nimeni nu se îngrijea de el. Părăsit în voia slugilor, singur, neputincios, pirotea în scaunul lui, străin parcă de cele ce se petreceau împrejur. Numai cînd văzu pe Sașa, ieși din nesimțirea lui aparentă și începu să plîngă ca un copil. Se încleștase de mîinile ei, rugînd-o să-l ia dînsa:

— Să nu mă lași, fetițo, să nu mă lași, că mă omoară și pe mine.

O adevărată teroare îl cuprinsese, din ceasul cînd văzuse pe Tănase intrînd la dînsul cu vestea că Tincuța murise. Gemetele, urletele, blestemele lui înfricoșaseră pe conu Dinu mai mult decît știrea ce-i aducea.

Sașa căuta să-l liniștească, făgăduindu-i că se va întoarce peste puține zile și-l va lua cu dînsa la București. Bătrînul o privi disperat:

— Va să zică mă lași...

Ea încercă să-i dovedească că nu era cu putință să-l ridice numaidecît din casa lui Scatiu, fără să-i dea bănuieli. Conu Dinu nu mai răspunse nimic, ci rămase cu ochii în pămînt.

Nepoata-sa îl privea în tăcere, gîndindu-se ce era de făcut. Se vedea bine că bătrînul învîrtea ceva prin minte. Ea se temea să nu-şi pună şi el capăt zilelor. Căută din nou să-l încredinţeze că nu se duce la Bucureşti decît ca să-i pregătească odaia. El tăcu.

Înmormîntarea Tincuţei se petrecu în aceleaşi condiţiuni de solemnitate şi declamare. Totul era bogat, dar totul ţinea de reclamă şi de falǎ. În urma carului funebru mergea Tănase, între Matei şi Mihai. La fiecare răspîntie, Scatiu se credea dator să sperie lumea cu gemetele. Îşi pusese în minte, fiindcă aşa îi convenea, să facă răspunzător de moartea Tincuţei pe un biet doctor jidan. Îşi cînta vorbele pe nas, ca un ţîrcovnic:

— Unde o duceţi!... Să nu o treceţi pe sub ferestrele mişelului!... Bănică! Nae! Vasile!

Numele îngrijitorilor de pe la moşii erau astfel invocate la fiecare colţ de uliţă, ca mărturie a durerii ce-l copleşea, în fond însă pentru ca să se vadă puterea şi bogăţia lui.

La coborîrea sicriului în mormînt, Scatiu păru că înnebuneşte. În fantazia lui, excitată de alcool şi de plînsetele sincere ale celorlalţi, acest act al punerei în pămînt, în adevăr cel mai mişcător din toate, i se înfăţişa într-un mod atît de ciudat, încît nu-şi mai putea stăpîni urletele. Era conştiinţa soartei noastre comune, care revolta viaţa vînjoasă şi violentă din el.

Matei enervat îl strînse de braţ:

— Nu mai striga aşa!

Glasul lui poruncitor păru că sugestionează pe Scatiu. El tăcu deodată: luă o mînă de pămînt îngheţat şi o aruncă în groapă. Cînd totul se sfîrşi, plecă repede spre sanie, încovoiat şi tăcut. Se înveli cu tartanul pe picioare, dînd din cap:

— S-o ia dracu de viaţă!...

Apoi, adresîndu-se vizitiului:

— Haide, băiete.

XII

De la vestea ce i-o adusese Mihai, că ţăranii lui reclamaseră ministrului, conu Dinu nu mai avea pace. Era pe jumătate olog, astfel că nu putea să iasă în tîrg şi să plece de acolo drept la moşie.

În luna din urmă, pe cînd Tincuţa era bolnavă, conu Dinu trimisese într-o zi să-i cheme un birjar. Îl tocmise cu 30 de lei să-l ducă la Ciulniţei.

Făcu această încercare pe faţă, sperînd că Scatiu nu va îndrăzni să-l oprească. Dar se înşelă: Scatiu îndrăzni, ba dete şi o pereche de palme birjarului.

De atunci bătrînul se concentră în sine şi deveni mai blînd.

După moartea Tincuţei, ceru să vadă pe ginere-său. Îl rugă binişor să-i trimită un croitor ca să-şi facă haine negre. După cîteva zile, iar voi să-l vadă. Îi vorbi despre fetiţă, rugîndu-l s-o trimită la Bucureşti, la Saşa. Scatiu îi împlini toate gusturile, sau îi făgădui să i le împlinească, dar totdeauna cu aceeaşi condiţie: să nu mai încerce să plece.

Într-o dimineaţă, conu Dinu îi ceru sania să se ducă la baie.

— Bucuros. Vrei să-ţi dau şi pe Costea să te ajute?

— Cum vrei.

— Ba nu: cum vrei dumneata.

Bătrînul se gîndi. N-avea nici o nevoie de Costea, dar ţinea să nu deştepte bănuieli.

— Doar să mă ajute să mă urc în sanie. La baie m-o da jos un om.

— Va să zică nu-ţi trebuie.

— Nu.

Tănase porunci să înhame caii. Conu Dinu îşi puse o pereche de pantofi groşi, îşi luă şuba şi căciula, dete femeii să-i aşeze în sanie peria de cap şi prosoapele, şi astfel, ajutat de fecior, plecă.

De multă vreme nu ieşise din casă. Aerul rece îl însufleţi. Vorbi vizitiului cu interes de tot ce întîlnea în cale, dar vizitiul răspundea numai cu gura jumătate: era dăscălit de Scatiu.

La poarta băilor stau cîteva birji. Sania lui conu Dinu intră în ogradă, el se dete jos cu mare grijă, şi intră înăuntru. Sania întoarse şi se puse să-l aştepte.

Dar după puţin timp bătrînul deschise uşa şi chemă pe vizitiu.

— Ia ascultă, fă bunătate, te rog, dă o fugă pînă acasă şi adu-mi briciurile: cere-le la Maria şi, aici, dă-le îngrijitorului, pentru mine.

Vizitiul porni numaidecît. El îl pîndi pînă ce se depărtă; apoi spuse băiaşului că are puţină treabă în tîrg, îl rugă să-l urce într-o sanie de birje şi să primească briciurile în numele lui, că se întoarce.

De îndată ce fu singur cu birjarul, îi zise:

— Măi băiete, tu eşti stăpînul saniei?

— Eu, cucoane.

— Ai cai buni?

— Buni de tot.

— Poţi să înhami numaidecît şi pe ceilalţi doi şi să mă duci la Ciulniţei?

— Numai cît te-i şterge la ochi, cucoane.

— Cîte parale vrei?

Birjarul se gîndi.

— E cam departe... sînt două poşti bune... vreme de iarnă...

— Scurt, scurt, cît vrei?

— Să-mi dai doi poli, boierule.

— Bine. Mişcă-te.

Bidiviii o rupseră la fugă. După cinci minute intrau într-o curte jidovească, plină de zăpadă bătătorită. Birjarul scoase alţi doi căluşei, îi înhămă înaintea celorlalţi şi porniră.

Conu Dinu îşi ridicase gulerul de la blană peste cap, ascunzîndu-se de teamă să nu-l cunoască cineva.

Cînd fură afară din oraş şi dete cu ochii de întinderea lucie a cîmpului, i se păru că întinereşte. De doi ani îl ţineau închis! De doi ani nu mai răsuflase la lumina largă a şesului! Drumul pe unde mergeau îl cunoştea din copilărie; ştia numele tuturor satelor, al tuturor popasurilor; copacii erau desfrunziţi şi trişti— şi totuşi lui îi părură toate noi, toate frumoase.

— Ia ascultă, birjar: ştii să mîi?

— Ştiu, cucoane.

— Dacă ştii, să te văd. Am zis 40 de lei: îţi dau 50.

La aşa vorbă duioasă, biciul învăluia dintr-o dată pe rotaşi şi pe înaintaşi, iar sania zbura pe pîrtia drumului.

Cu cît mergeau mai repede, cu atît emoţiunea lui conu Dinu creştea. I se părea că-l ajunge Scatiu de pe urmă. La fiecare minut se uita îndărăt.

Şi avea dreptate să se teamă.

Vizitiul, venind să ceară bricile, dăduse oarecari bănuieli lui Scatiu, fiindcă el ştia că socru-său nu se mai rădea de mult şi îşi tăia barba cu foarfecele; cu toate astea nu zise nimic. Se mulţumi să întrebe pe vizitiu dacă în adevăr îl lăsase la baie.

Acesta, sigur de sine, se întoarse după vorba lui conu Dinu şi dase pachetul în mîna îngrijitorului; apoi se pusese să aştepte. Însă, după vreun ceas, răzbit de frig, se coborîse din sanie şi se preumbla de colo pînă colo izbindu-şi mîinile de umeri. Cîteodată îşi arunca ochii înăuntru, doar l-o vedea cineva. Şi în adevăr, intendentul băilor, ştiind că nu e nimeni înăuntru, ieşi la el şi-l întrebă pe cine aştepta.

Cînd înţelese el că conu Dinu fugise, sări pe capră şi plecă în goana cailor.

— Tiii! e rău de mine!

Intră pe poartă ca un năuc, lăsă hăţurile şi se duse la stăpînu-său într-un suflet:

— Cucoane, boierul cel bătrîn a fugit!...

Scatiu sări în sus.

— Unde a fugit? Cum a fugit?

— Nu ştiu, vai de maica mea! L-am lăsat la baie... şi am venit după brice. Cînd m-am întors înapoi, eu ţineam că-i înăuntru... De unde să ştiu eu?...

Scatiu îl privi o clipă chiorîş, apoi se repezi la el şi-l luă la bătaie:

— Te-ai vîndut lui, mişelule!... Stai că te învăţ eu minte.

Stăpînul da ca un orb, iar sluga se apăra cu amîndouă mîinile duse la cap.

— Iartă-mă, boierule, c-am greşit... nu-s vinovat.

— Să înhami caii numaidecît, ticălosule! Pe cîte-patru, m-ai înţeles?

Vizitiul se repezi la grajd, iar Scatiu se duse să-şi ia blana, parcă nimic nu se întîmplase între ei.

După zece minute ieşeau pe poartă ca o vijelie. În goana lor nebună peste cîmp, treceau văi, dealuri, gîrle îngheţate, alergînd după sania lui conu Dinu. La fiecare cinci minute, Scatiu se ridica în picioare sau îşi întindea gîtul în vînt, ca un copoi, să prindă urma fugarilor. Lumea de pe la cîrciumi, care văzuse trecînd cele două sănii, ca două vîrtejuri, se uita mirată după ele.

Înainte de a ajunge la Ciulniţei, conu Dinu se opri o clipă în satul Balta, cu ai cărui locuitori avusese Tănase altădată proces şi cu care nici acum nu trăia bine, şi le spuse în fugă să vie la curte. Prin satul lui de asemenea se opri la două-trei case şi chemă pe oameni.

În vreme de iarnă, ţăranii robotesc primprejurul casei, mai dreg cîte ceva, mai stau la cîrciumă, după cum se întîmplă. Vestea se răspîndi prin sat ca fulgerul.

Nae Eftimiu şi Aglaia rămaseră încremeniţi cînd deteră cu ochii de conu Dinu. Alergară să-l coboare din sanie, uitîndu-se unul la altul.

— Da' ce-i asta, unchiule?

Bătrînul le aruncă o privire încruntată.

— Ce să fie, nepoate: ia, am venit la mine acasă.

Îl urcară sus, îl duseră în vechea lui odaie, care acum devenise odaia lui Scatiu, îi aprinseră foc. Aglaia îi dete dulceaţă, ca şi cum ar fi fost cei mai supuşi ai lui slujitori.

Conu Dinu zări pantofii lui Scatiu, de marginea patului. Fără a zice o vorbă, îi ridică de jos cu bastonul şi-i aruncă în foc. Aglaia îl privea cu ochii holbaţi:

— Da' ce faci, unchiule?

— Asta-i treaba mea. Fă bunătate şi schimbă patul, scoate plapăma, şi salteaua, şi mindirul, să iasă mirosul de mitocan, m-ai înţeles?

Aglaia înţelese că n-avea încotro. Se supuse, dar cu mînie. Aglaia era stăpînă pe curte. Vechea prietenie cu Tănase se urma şi acum sub ochiul binevoitor al d-lui Eftimiu, şi în virtutea acestei prietenii dînsa făcea ce vrea.

Bătrînul ceru să-i aducă un fotoliu, se dezbrăcă de şubă şi şezu la o masă, gîndindu-se.

— Aşa!... zise el cu mulţumire.

Odată ajuns la moşie, i se păru că a intrat în împărăţia lui: aici nu se mai temea de Scatiu.

În vremea asta, toată lumea din curte era în mişcare. Nimeni nu înţelegea ce se petrecea, dar fiecare se simţea în nelinişte. Vătafii vechi fuseseră înlocuiţi cu alţii, oameni de încredere de-ai lui Tănase, cari aduseseră pe săteni la disperare. Leşile erau prefăcute, după ideile noului stăpîn; hambarele mutate din loc; pînă şi argaţii nu mai erau aceiaşi.

Pe cînd slugile lui Tănase se adunau să vadă ce se petrece, ţăranii intrau pîlcuri, pîlcuri în curte, vorbind între dînşii:

— A venit boierul, mă?

— A venit, mă.

— Mare scofală!...

— Da' nu Scatiu, mă.

— D-apoi cine?

— Boierul nostru.

— Conu Dinu?

— Păi cum. Vezi răclămaţia noastră?

— Da' de unde ştii tu, măi Tudosi?

— D-apăi că l-am văzut, măi băiete.

Oamenii nu prea vreau să creadă, fiindcă ştiau că-l ţine zălog Scatiu la oraş.

Pe cînd ei vorbeau astfel între dînşii, se auziră clopoţeii de la o sanie de pe drum: ajungea Tănase în goana cailor.

De îndată ce intră în curte, el înţelese cum stau lucrurile. Era galben-verde de mînie. Se ridică în picioare şi se uită la săteni.

— Ce vreţi dumneavoastră, oameni buni?

Ei îşi scoaseră căciulele şi se apropiară domol de dînsul.

— Bună vremea, coane.

— Ei, ce-i?

— Păi ce să hie... Ia, mai veniserăm pe la curte și noi... c-am auzit c-a sosit boierul cel bătrîn.

— A sosit, da-i cam bolnav. Veniți mai spre seară.

Și sări din sanie ducîndu-se sus.

Cum intră în casă, își dezbrăcă blana și dete năvală la socru-său.

— Cu multă plecăciune, boierule.

Conu Dinu sta tot la masă. Cum îl văzu își întoarse privirea în altă parte și răspunse pe același ton:

— Mulțumim dumitale.

Tănase încuia ușa. Bătrînul începu să strige:

— Nu-ncuia ușa! nu-ncuia ușa!

— Nu urla așa, c-avem de furcă amîndoi.

— Nu-ncuia ușa!

— Mi-ai fugit de-acasă, he?

— Nu-ncuia ușa!

Ochii bătrînului stau să-i iasă din cap. El striga cît îl lua gura, repetînd aceleași cuvinte: „Nu-ncuia ușa“. Scatiu fu silit să descuie ușa.

— Pentru ce mi-ai plecat de-acasă, boierule?

Conu Dinu păru că se liniștește.

— Pentru că așa am vrut.

— Așa ai vrut?

— Da.

— Așa? Stai că te-nvăț eu minte.

Și zicînd astfel, se sculă și chemă pe Nae.

— Spune lui Chiru să vie-ncoace cu Ilie — și să schimbe caii.

Nae îl luă la o parte și-i șopti ceva la ureche. Tănase se repezi afară, la oameni, furios.

— Măi fraților, vreți, se vede, să m-aduceți la disperare. Ce căutați în curtea mea!... Duceți-vă la ministru!

Unii dintre săteni plecară; alții nu.

— Pe noi ne-a chemat boierul nostru.

Scatiu începu să zbiere.

— Boierul vostru!... Chivule, Ilie, dați-i afară! afară!

Vătășeii luară lumea mai cu bine, mai cu rău și o scoaseră afară din curte, închizînd porțile. Scatiu se întoarse la socru-său, urmat de cei doi inși.

— Acuma, tată socrule, să ne răfuim amîndoi. Puneți mîna pe el, mă.

Bătrînul văzuse de pe fereastră cum îl părăsise țăranii, și, neavînd nici o putere, își plecase capul pe masă și plîngea. Cei doi vătafi puseră mîna pe el. Scatiu poruncea:

— Dați-i șuba și aduceți un curmei.

Vătafii aduseră blana și frînghiuța.

— Legați-l!

Chiru îl înfășură în blană și-l legă cu frînghia pe dasupra. Apoi îl luară pe sus să-l puie în sanie. Caii însă nu erau gata. Așteptînd, ei putură vedea, cu toții, peste gard, că sătenii nu se risipiseră, ci așteptau. Atunci Tănase porunci celor două slugi să-și aducă puștile.

Cînd sania fu gata, așezară pe bătrîn, ca pe un sac, într-un colț. Scatiu se sui alături, Chiru pe capră, lîngă vizitiu, iar Ilie în coadă. Astfel, porniră.

Însă în loc să iasă pe poarta cea mare, sania trecu pe sub leși, în fuga cailor, și se îndreptă spre poarta de la arman. Sătenii, care ațineau drumul, înțeleseră gîndul lui Scatiu și o porniră în goană în partea aceea. Cei mai sprinteni ajunseră la timp și deteră să apuce caii înaintași de dîrlogi, dar caii, tineri, se feriră, speriați, și se strecurară printre lume. Oamenii blestemau și mai alergau în urma saniii, doar ca să-și verse focul — cînd, de departe, văzură venind înaintea fugarilor alți oameni, din alt sat: erau țăranii din Balta.

Scatiu, care înțelese primejdia, zise lui Chiru să tragă un foc în vînt, iar vizitiului să dea gură cailor. Însă sperietura puștii, în loc să le fie de-a bună, mai rău le strică. Băltenii ațînură drumul cailor, strigînd. Scatiu apucă hățurile din mîna vizitiului și voi s-o ia peste cîmp — dar unul din înaintași, dînd în șanțul șoselei, căzu. Atîta fu destul ca să pună mîna oamenii pe el. Calul se sculă, tîrî pe un flăcău prin zăpadă, însă fără spor. Repede, sania fu înconjurată din toate părțile. Scatiu sări jos, luă pușca din mîna lui Chiru și dete să se apere. O lovitură de ciomag peste braț, venită ca din cer, îl făcu să scape pușca și s-o

rupă la fugă. Lumea după el. Fu ajuns și culcat la pămînt, fără să se știe de căzu singur sau îl răsturnară ceilalți.

Ce se petrecu atunci nimeni nu-și putea da seama. Într-o clipă, îl făcură fărîmele, fără zgomot, fără vaiete.

Ancheta judecătorească găsi în creierii lui turtiți, pietre, cuie, o basma ruptă, pe care furia poporului le adusese ca o apă mare.

Pe cînd oamenii se întorceau să judece pe vătășei, doi dintre dînșii reveneau la cadavrul lui Scatiu, aprinși de ură, și-i dau cu tocul cizmei în cap. Unul era Lefter, din procesul băltenilor; altul Stoica, țiganul din Ciulniței. Unul avea de răzbunat bicele de pe obraz; altul moartea lui Forgaș.

Iar conu Dinu rămase să trăiască mai departe, olog și singur, însă stăpîn ca mai înainte pe pămînt, pe pămîntul care-i fusese atît de drag, în care se născuse, pe care trăise și în care avea să se odihnească pe veci, cu credință că acolo îi va fi bine, că în această γῆ-μήτηρ[*10] va găsi, ca cei vechi, nemurire, răsplată și pedeapsă.

---

* *Ghe—meter* (gr.) — pămînt-mamă. Aici sens de pămînt strămoșesc.

ÎN RĂZBOI

*PREFAȚĂ LA EDIȚIA DIN 1902**

Romanul de față, publicat pentru prima oară în revista Convorbiri literare *din anii 1897—98, a fost tradus în limba franceză și în limba italiană.*

Deși ambele traduceri sunt bune, textul original rămîne cu ființa sa aparte, cîteodată poate chiar superior traducerilor, acolo unde limba reproduce gîndiri și imagini specific românești.

Această constatare de fapt, care nici într-un caz nu trebuie luată ca o vană închipuire de sine, este omagiul pe care generațiunea mea îl aduce generațiunelor trecute, acelora ce au pregătit graiul nostru de astăzi, în care viitorul va pune începutul clasicismului.

E o mare mîngîiere sufletească, pentru cine își petrece viața căutînd să prindă în vorbe icoana fugară a imaginei, a ști că are la îndemînă o limbă atît de perfectă cum e limba noastră din sfîrșitul secolului al XIX-lea.

Cine își simte cu tărie ființa sa românească poate trece astăzi prin cultura occidentală și deci prin gîndurile puternice ale altora, fără temere de a pierde calitățile specifice ale rasei. Importantul este de a simți adînc românește, de a avea încredere în poporul care s-a strecurat în timp și spațiu neatins, și a răsărit în războiul din 1877 cu toate calitățile lui strămoșești, ascultător, simplu și eroic.

Bine că avem fapte de cîntat și o limbă sigură: cîntătorii se vor naște.

---

* *Titlul prefeței figurează numai în ediția „B.P.T." 1907.*

PREFAŢĂ LA EDIŢIA DE ASTĂZI

O a doua ediţie a unui roman, în ţara noastră, e lucru îmbucurător, dar nou — cel puţin pentru mine. Şi e cu atît mai îmbucurător, cu cît lucrarea de faţă, pornită dintr-o simţire curată, e lipsită de farmecul decadent al romanelor moderne, în cari aberaţiunea simţirilor se uneşte cu perversitatea gîndurilor, pentru a necinsti sufletul omenesc.

Publicul a început să citească.

Prin gimnazii şi licee, profesori tineri lucrează serios la formarea gustului elevilor, cari, cu încetul, ajung a-şi da seamă de înţelesul cuvîntului artă *şi, în marea lor majoritate, nu se mai iau după reclame.*

Cu alte cuvinte, începe să se formeze şi la noi o clasă de oameni a cărei intuiţiune artistică o apără de exageraţiuni şi o ţine la o egală depărtare de extravaganţele decadenţilor ca şi de maniele naţionaliştilor, îndrumînd-o astfel către pămîntul liber al clasicismului.

1907 *D.Z.*

I

Ziua de 11/23 apriliu a anului 1877 era o zi ca toate celelalte, cu nouri pe o parte a cerului, cu soare pe alta, şi n-ar fi avut darul să scoată pe uliţe atîta lume, dacă liniştiţii cetăţeni ai capitalei nu ar fi fost turburaţi de zgomotul asurzitor al vînzătorilor de jurnale, cari, alergind ca nişte scăpaţi din balamuc, strigau cît le lua gura: „*România liberă*[1] de mîine, cu trecerea ruşilor!"

Din cele mai depărtate răspîntii, de pe Podul Calicilor[2] şi din Dealul Spirei, din Calea Moşilor şi de la Obor, de prin Schitu Măgureanu, de prin Olari, de pe la Tei, se îndrepta lumea ca în zilele de paradă, spre Podul Mogoşoaiei[3]. Jidani de prin Sfînta Vinere; braşoveni, săpunari şi luminărari de pe la Bărăţie; cavafi din gura pieţii; chiristegii de prin Dudescu şi Antim; olteni cu coşurile bănănăind; sacagii aruncaţi ca de vînt pe hulube, — toţi mînau înspre centrul oraşului. La îmbucăturile stradelor mici cu Podul Mogoşoaiei, stau băieţii de prăvălii, veniţi de departe, cu pestelcile sumecate sub jiletcă; mitocanii creţulii, cu tocuri de o şchioapă; casapii ambulanţi, cu mieii atîrnaţi de cobiliţe; fete de cusătorese, ieşite de la lucru fără rost; funcţionari nedomiriţi, scăpaţi de prin ministere înainte de vreme. Toţi se uitau pe Podul Mogoşoaiei cu nerăbdare, aşteptînd parcă trecerea vreunui saltanat neobicinuit, fiindcă — lucru curios! —

trăsurile, foarte numeroase la ceasul acela, se răreau ca înaintea sosirei lui vodă. Lumea foia pe jos, fără treabă, și totuși preocupată; grupuri de bărbați se formau pe tot lungul trotuarului, de la palat pînă în bulevard; birjarii muscali, neastîmpărați, ieșeau din rîndurile lor de pe piața teatrului[4] și dau raite nebunești pe dinaintea publicului, fîlfîind din mîneci și din biciuri, ca rațele la venirea ploii.

Și același strigăt asurzitor, al vînzătorilor de jurnale, se repeta din ce în ce mai des: *„România liberă* de mîine, cu trecerea rușilor!"

Dacă ochii acestor cască-gură, veniți de prin fundul mahalalelor, nu erau mulțumiți de priveliștea stradelor, totuși pe chipurile lor se citea nedomirirea și neliniștea: „Vin rușii!"

În mișcarea naivă a căciulei ridicată pe frunte, în bleojdirea capului pe o parte, în răspunsurile silnice ce-și dau unii altora, plecînd înapoi spre mahalale, mulțimea avea înțelegerea dreaptă a unei împrejurări mari, pe care nu putea să o cîntărească bine, dar de care se simțea neliniștită: „Vin rușii!"

Trecînd prin lumea aceasta posacă, Mihai Comăneșteanu umbla repede, căutînd să iasă mai la larg, ca să se urce într-o trăsură și să ajungă la soră-sa mai curînd. În graba lui, la cotitura unei strade, se lovi piept în piept cu un domn, căruia îi căzură ochelarii de pe nas.

— Vacs! zise acesta, dîndu-se cu un pas înapoi și uitîndu-se urît la Comăneșteanu.

Un minut se priviră amîndoi, cu fondul de răutate ce pare a ieși cîteodată în firea omenească tocmai din depărtarea sălbatică a strămoșilor, și numai în urmă își aduseră aminte să-și ceară iertare.

Erau tocmai să se despartă, cînd părură a se recunoaște.

— Mihai, tu ești?

— Milescule!...

— O, mii de tunete și de vacsuri! tu ești, mă băiatule? Vino să te sărut...

Și fără să mai aștepte multă poftă, Milescu, roșu, vesel, bufnind pe nări de mulțumire, strînse în brațele lui puternice pe vechiul prieten de școală.

— Ce mai faci, uritule? Cînd ai venit din fundul codrilor?... Am întrebat de tine pe toată lumea... Mii de tunete! astă-seară mănînci la mine... Nu se poate... Ai auzit, domnule? Vin rușii. Vacs!...

Comăneșteanu se uita la el, mirat de a-l regăsi întocmai cum îl lăsase cu zece ani în urmă, vorbareț, sănătos, cu ticurile lui, cu *mii de tunete* și de *vacsuri*, cari se amestecau fără rost în convorbire. I se păru că se întoarce deodată cu atîția ani înapoi și se simți prins de înduioșare, pentru... pentru nimeni, așa, degeaba, pentru vremea trecătoare.

— Bine, Milescule, viu cu plăcere, altă dată. Astă-seară mă așteaptă soră-mea.

— Vacs! nu se poate: astă-seară. Te aștept și mă duc. Vin rușii. La revedere.

Milescu se repezi din nou prin lume, gata să se mai izbească de alți trecători. Comăneșteanu se urcă într-o trăsură și era să plece, cînd prietenul său îl ajunse de pe urmă.

— Mii de vaviloane și de tunete! ne despărțeam, fără să-ți fi spus unde șed. Să nu-mi umbli dumneata cu vacsuri și cu fracuri, m-ai înțeles?... Așa cum te afli. La 7 și jumătate, m-ai înțeles?...

Și făcînd un semn din mînă, iar voi să plece.

— Milescule, da' spune unde șezi, strigă Mihai după el.

El sări din nou spre trăsură.

— Vacs! și iar vacs! că mă prostesc. Strada Batiștea, dragă. La revedere.

Mergînd spre Sașa, Mihai se gîndea la amicul lui, de care atîta rîsese la Paris. Deși îi venea să zîmbească și acum de felul spiritului lui Milescu, totuși se simțea fericit că-l întîlnise, și mai cu seamă că-l întîlnise așa precum îl știa, naiv, plin de ticuri, totdeauna grăbit și mai presus de toate *încurcă-treabă*. Ceea ce, în prima tinerețe, i se părea numai caraghios în caracterul prietenului său, acuma, în pragul maturității, cînd înțelepciunea coboară tot mai afund în oameni nota lor

personală, i se părea încîntător, prin desăvîrşita sinceritate cu care se desfăşura firea lui Milescu.

Ajunse la Saşa, vesel, cum nu i se întîmplase de mult; urcă scările fluierînd şi cînd intră în salon nu se putu opri de a nu zice şi el „vacs!", ca Milescu. Istorisi surori-si întîlnirea cu vechiul lui camarad de şcoală; plăcerea neaşteptată ce-i pricinuia revederea cu Milescu; miele de bombe şi de vacsuri ale acestuia; în fine, invitarea la masă.

Saşa, a cărei neţărmurită iubire pentru fratele ei crescuse cu vîrsta, se uita la el cu privirea caldă, fericită de a-l vedea rîzînd, deşi ea părea tristă.

Seninătatea gravă a Saşei se întunecase în umbra unei melancolii dureroase, ce părea că înrîureşte deopotrivă pe toţi dimprejur. Un moment, Mihai rămase în mijlocul camerii, uitîndu-se la cei de faţă: într-o clipă i se limpeziră lucrurile. Vestea războiului apropiat, îngrijea pe toţi. Pentru întîiaşi dată îşi dete el seama că în caz de acţiune, toţi bărbaţii din familia lor ar fi trebuit să ia parte la luptă. Îşi aruncă ochii spre Victoria şi spre cumnatul său, colonelul Amza; spre Mary şi spre bărbatu-său, căpitanul Dudescu; spre Matei, medic şi deci probabil chemat la vreme de nevoie. Se gîndi şi la el, locotenent în rezervă. Toţi trebuiau să meargă.

Colonelul Amza, care îi lăsase totdeauna o impresie de enigmă, cu părul aproape alb, cu pieliţa arămie de creol, cu mustaţa răsucită în vînt, se uita într-un jurnal ilustrat, tihnit, grav, cu botforii de lac elegant încheiaţi într-un pinten de bronz, ce suna a voinicie, cu tunica strînsă pe el ca de paradă. Victoria, deşi mai tînără cu 20 de ani decît bărbatu-său, părea absorbită cu desăvîrşire în personalitatea lui.

Căpitanul Dudescu era tocmai opusul colonelului Amza: spălăcit şi şters la chip, slab şi neîngrijit, purtînd uniforma de vînător cu o vădită silă, vorbea repede şi nervos, fără a se gîndi la efectul ce producea. O notă antiestetică caracteriza toată fiinţa sa aparentă. Se vedea bine că Mary suferea de *ţinuta* bărbatului ei.

Şi cu toate astea, cine putea spune cu hotărîre care din amîndoi era *un om?* Poate războiul. Pînă

atunci însă, Mihai vedea în însăşi familia sa legea stăpînirii bărbaţilor frumoşi şi voinici asupra femeilor. Îi părea rău, deşi era el însuşi frumos şi voinic. Îi părea rău, fiindcă simţea că era oarecare imoralitate în această lege firească, şi mai cu seamă fiindcă credea că familia lui trebuia să fie în toate perfectă, fără slăbiciuni, fără asemănări vulgare cu celelalte familii. De aci, o instinctivă pornire contra lui Amza şi o nejustificată simpatie pentru Dudescu.

De-ar fi putut însă să fie cu totul sincer în cercetarea sufletelor celor ce-l înconjurau şi mai cu seamă în cercetarea sufletului său, ar fi trebuit să-şi mărturisească că mai erau şi alte pricini pentru cari colonelul Amza părea mai puţin simpatic decît căpitanul Dudescu.

În acelaşi jurnal ilustrat în care se uita colonelul, privea de aproape şi o persoană străină familiei lor, Natalia Cantă, amică de copilărie a Saşei, măritată în Moldova şi statornicită la moşia lor din Vrancea, Sarba, lîngă moşia lui Mihai.

Plecată pe jurnalul ilustrat, ochii ei se îndreptau spre uşe la fiecare mişcare, părînd că aşteaptă pe cineva. Cînd intră Mihai, vesel, faţa ei se lumină de bucurie. Apoi, încet, îşi trase scaunul la o parte şi ascultă povestirea cu Milescu, în modul cel mai natural.

— Zău, Nataliţo, rămîi la masă, zise Saşa. Ce faci la otel singură?

— Trebuie să mă-mbrac, dragă.

— Pînă la 11 ai toată vremea să te îmbraci. Tu vii la bal, Mihai?

— Ştiu eu... Milescu mi-a zis să nu mă duc în frac, aşa că ar trebui să trec şi eu pe la otel, ca să mă-mbrac. Să vedem...

— Ce urît lucru, cu otelul ăsta, zise Saşa Nataliei. Aş fi vrut să te am la mine. Dar cînd suntem la Bucureşti cu toţii, nici Mihai n-are loc.

— Nu-i nimic, dragă. Vezi că stau la voi toată ziua...

Saşa schimbă deodată tonul:

— Ce-ai mai auzit despre război, Mihai? Şezi lîngă mine.

— Ce s-aud, maman... Ruşii au trecut graniţa.

Natalia începu să rîdă, cu o notă simpatică în voce, uitîndu-se cînd la soră, cînd la frate.

— Tu rîzi, fiindcă pe tine nu te ameninţă să-ţi lase casa pustie...

Natalia se uită lung şi mîngîietor pe sub gene la Mihai:

— Ia mai zi o dată.

Mihai zîmbea cam în silă, neînţelegînd de ce rîdea Natalia.

— Ce-am zis? că ruşii au trecut frontiera. Aşa este.

— Zi încă o dată *maman*...

Cu nota aceastā intimă, convorbirea merse înainte cum putu, fără însă să ajungă la limpeziciunea de toate zilele. Matei veni şi el acasă, liniştit ca întotdeauna, în aparenţă, dar în fond preocupat.

— Ei, colonelule, îmi pare că de astă dată o să scot şi eu briciurile de prin cutii. Or la deal, or la vale, o să ne batem cu cineva.

— Să ne batem, dacă trebuie. Eu, ca militar, nu pot vorbi altfel. Cred însă că e o greşeală să ieşim din neutralitate.

Dudescu, nervos, sări în sus.

— Ce neutralitate, domnule? Cine-ţi garantează neutralitatea? La ce rezultat a ajuns conferinţa de la Constantinopole? Zero bani, zero centime. Noi am trimis acolo pe Dimitrie Brătianu[5], ca să convingem pe turci că e mai cu seamă în folosul lor să ne declare neutri. Cine ne-a ascultat?...

— Avem tractatul de la Paris[6]. Noi trebuie să fim un adevărat bulevard între cele două imperii.

— Bulevard. Moft!... O să fim bulevard de primblare pentru oştile ruseşti... cum am fost întotdeauna de cînd au pus fanarioţii mîna pe noi. Ah, Doamne, cum aş vrea să mai vie o dată Drăculeştii, să ne cureţe ţara de lifte!... Eu cel dintăi aş pregăti ţeapa unui nou Vlad.

— Tocmai asta zic şi eu: să nu vie străinii pe pămîntul nostru.

— Atunci să ne batem. Or cu unii, or cu alţii.

Victoria, enervată de felul ţanţoş cu care vorbea Dudescu, voi să schimbe îndrumarea convorbirei.

— Hai să ne-mbrăcăm. La revedere, Mihai, dacă te duci la Milescul tău.

Se sculară cu toţii. În mica încurcătură a momentului, Natalia zise lui Comăneşteanu încet:

— Vrei să mă duc la bal?

El răspunse cu ochii în pămînt, jenat:

— Cum doreşti...

— Vii?

— Poate să viu...

II

Mergînd la Milescu, Comăneşteanu se simţi deodată prins de aceeaşi idee: războiul. Ordinul de concentrare îl primise de cîteva zile, cu data de 6/18 aprilie. Regimentul al 10-lea de dorobanţi, care făcea parte din al II-lea corp de armată, era pe drum spre Dunăre, între Giurgiu şi Olteniţa. El trebuia să-l ajungă la Frăţeşti. Afară ploua. O geană vînătă de lumină tivea nourii spre apus. Fantastică şi indiferentă în sine, natura era amestecată de închipuirea oamenilor cu întîmplările de pe pămînt: un cer nesigur, piclă, ploaie — după cum nesigure şi mohorîte erau evenimentele de mîine.

Trecînd prin faţa Palatului, Comăneşteanu scoase capul de sub coşul trăsurii şi se uită la ferestrele luminate. Niciodată nu-i păruseră atît de interesante geamurile acelea multicolore, dincolo de care răspunderea şi grijile erau aşa de mari. O mişcare instinctivă de respect şi simpatie îl făcu să se plece mai jos, spre a zări o umbră ce trecea pe la ferestre, mărită probabil de apropierea vreunei lămpi. Îi răsări în suflet pentru întîiaşi dată dorinţa puternică de a se bate, cu orcine şi orunde; de a da năvală în mulţimea duşmanilor; de a răni, de a ucide fără milă, el, omul pacinic al gîndurilor. Închipuirea cam donchişotescă a tutulor eroilor improvizaţi, făcea din el, acolea în trăsură, un crunt cavaler de pe vremea marilor noştri domni pămînteni, un Buzesc, un Mihalcea, a cărui paloş

orb zdrelea sute de capete. Toți Basarabii din istoria Țării Românești, Drăculeștii și Dăneștii; marii bani ai Craiovei, mîndri și bogați; hărțăgosul Vlad Țepeș; genialul Mihai al II-lea Bravul; apoi Bogdăneștii din Moldova; crudul și eroicul Ștefan al VI-lea cel Mare; hatmanii din poetica țară a Bucovinii; Asanachii vrânceni, din cari se cobora el despre mamă; toate figurile legendare, toate numele ce-l emoționau, bătălia de la Rovine, lupta de la Călugăreni, toate se grămădeau în mintea lui, cu puterea evocativă ce o au pentru români figurile și faptele mărețe ale timpurilor lor eroice, peste cari vremurile grele de mai pe urmă au aruncat melancolia neputinței.

A venit vremea să ne deșteptăm! În vinele tale, Mihai, părea a-i zice glasul închipuirii lui aprinse, curge sîngele Comăneștenilor de la șes, al Asanachilor de la munte, sîngele latinilor biruitori, al dacilor biruiți, care, în preajma codrilor, împrejurul izvoarelor, a prins ființă nouă în poporul tău de astăzi, în munteni, în baciul Micu, în tine! Du-te cu regimentul tău de vrânceni pe drumul Călugărenilor, că nu s-a stins vîrtutea sulițarilor, a roșiorilor, a călărașilor și a vînătorilor lui Mihnea[7]!...

Și ce ciudat i se păru cînd birja se opri în fața unor case curate din strada Batiștei, cînd el se dete jos, aiurit de gîndurile eroice, și sună prozaic la ușa lui Milescu...

Un fecior, gata de a servi la masă, îi ieși înainte, spunîndu-i că „domnul" nu se-ntorsese încă. Mihai, cam încurcat, ceru să-l aștepte.

Grăbit, feciorul deschise ușa de la cabinetul de lucru, trase un chibrit pe pantaloni și aprinse gazul.

— Poftiți, vă rog.

Mihai se văzu deodată într-o cameră spațioasă, plină de cărți, cu lucruri curate așezate la locul lor, fără praful de un deget pe mobile, cum era în bunele deprinderi ale amicului său. Tablouri cuviincioase pe păreți, flori prin vase, un aer de intimitate demnă peste tot... „Nu se poate, își zise el, am intrat într-o casă străină". Și fără a se gîndi mai mult, căută clopotul în zid și sună.

Feciorul veni din nou.

— Mă rog, sunt aici la d-nul Milescu?

—Da, cuconașule, poftiți de ședeți, că trebuie să vie numaidecît la masă.

Va să zică tot era ceva schimbat în prietenul său. Se puse să aștepte și prinse din nou a se gîndi la război. Regimentul 10 de dorobanți făcea parte din I-a brigadă de infanterie, a diviziunei a III-a, a corpului al II-lea de armată. Un corp de armată!... Ce solemn cuvînt! În fața lui, o litografie colorată înfățișa o femeie minunat de frumoasă, uitîndu-se pe gînduri în depărtare. Își aduse aminte de Natalia și de munții de la Andreiași[8]. I se păru c-o vede la izvoarele Milcovului, sărind ușoară din piatră în piatră, cu vîrful piciorului încondeiat ca în poveste, cu chipul senin, cu ochii privind parcă tot dincolo de ce se vede, ca femeia din cadru... Se uită la ceasornic: era 8. Alături se auzeau pregătiri de masă, furculițe și cuțite ce sunau, ba parcă chiar glasuri vorbind. Mai trecu un sfert de ceas. Milescu nicăieri. Așa ceva se potrivea cu el de minune. Acuma era sigur că n-a intrat în casă străină.

Se auzi deodată sunînd la intrare cu furie. Feciorul se repezi să deschidă.

— A venit un domn? L-ai poftit să m-aștepte?

— Da, cuconașule, e în biurou.

— Plătește trăsura și să dai la masă.

Apoi sări treptele în goană, deschise ușa și se năpusti spre Mihai:

— Mii de bombe!... te-am făcut să m-aștepți. Vino, dragă, să mîncăm. Dumitrache, dă fuga după birjar, c-am lăsat niște Camembert în trăsură...

— L-am luat, cuconașule, zise omul, zîmbind.

— Spune cuconițelor să se coboare și dă-ne la masă.

— Poftiți, că dumnealor sunt la masă de mult.

— Ce face?!...

Feciorul înalță din umeri, iar Milescu, furios, lăsă pe Mihai în anticameră și se repezi în sala de mîncare.

— Bine, dragă, nu se putea să mai așteptați cîteva minute... Știai că am invitat un prieten la masă... Îl lași singur, ca pe un caraghios, nici nu-i pui tacim...

ico?
ridă, supărată.
ıu-mi mai zici aşa!...
to, cu doi *n* şi doi *t*; să-ţi zic An-
inetto, Anninatto... Nu-i vorbă,
anini tu uşor.
: să-mi zici Anna, curat.
, dacă vrei să placi cumnati-mei,
ocat... şi să nu-i ceri mîna.
sunt.
a el:
ci mîna nu i-o ceri?
nna se făcuse roşie.
ı nu i-o ceri, fiindcă atunci, cine
ı... Asta-i logica femeilor.
se într-adins:

ı palme.
a pretendent.
de a doua oară, merse înainte,
scu mînca în fugă, vorbea cu gura
inul, îndemnînd pe Mihai să mai
e fel:
e vacs de ăsta... Mănîncă, Mihai,

ule, zise nevastă-sa, că n-or fi la

orcîndu-se către Mihai, îi zise cu
a şi Saşa:
mnule Comăneşteanu, că au trecut

chii din farfurie, înviorat.
ine c-au trecut. Să se sfîrşească
stea!... Ba mergem, ba nu mergem.
ıte, ca băjenarii. Vacs! Să mergem,
erg eu, ai să mergi dumneta, au
or, că nu suntem mortăciuni.
gem? întrebă Anna ironică.

— Vorba vine. O să mergem noi. Dumnevoastră, cari vă trageți din fanarioți, aveți dreptul să stați acasă.

Elena se uita trist spre bărbatu-său:

— De ce vorbești așa, Nicule? Nu e vina noastră că ne coborîm din unii și nu din alții, deși tu știi bine că mama e Golească[10]...

Pentru întîiași dată, de cînd îl întîlnise, văzu Mihai pe Milescu, devenind serios și vorbind cu cumpăt:

— Iartă-mă, dragă: mi-a scăpat o vorbă de om rău. Nu vreau să ating pe nimeni, iar pe voi personal, știți că vă iubesc și nu pot să vă rănesc fără cuvînt. Însă aci e o chestiune cu mult, dar cu mult mai gravă decît se pare. După atîta timp de nevoi, în care clasa stăpînitoare a poporului nostru a fost de o mișelie revoltătoare, supunîndu-se rînd pe rînd la toți veneticii, alergînd cu pungi de bani și cu capul plecat de la un pașe la un consul, de la un fanariot la un muscal, de la un hospodar la un altul; a venit vremea ca ea, clasa stăpînitoare, care pretinde că își dă seama de rolul ei, să dovedească că nu mai e cea din trecut. Cine nu e pătruns de evidența lucrului acestuia, acela e atins de o infirmitate atavică, este victima unei nefericite încrucișeri de rasă, în care minciuna, lenea și poltroneria fanariotă biruiesc nu numai glasul patriotismului, dar chiar glasul înțelepciunei.

Pe cînd el vorbea, încălzindu-se din ce în ce mai mult, Anna da semne de nerăbdare:

— Dumneta contestezi boierilor influența lor fericită...

Milescu ridică vocea:

— Nu mă întrerupe, că nu contestez nimic. Au fost și boieri patrioți pe vremea fanarioților, și acelora halal să le fie. Dar aceia erau puțini. Restul era copleșit de venetici...

— Pe aceia i-a absorbit masa românilor, zise Anna enervată.

— Nu mă întrerupe. Tocmai asta e nenorocirea: i-a absorbit, cum absoarbe o vadră de apă cîteva picături de anilină. Știu ce sunt oameni astăzi cari susțin că fanarioții ne-au făcut mult bine, fiincă ne-au

adus cultură. Ne-au adus sînge viţiat: poltronerie, fanfaronadă şi făţărnicie, asta ne au adus. Du-te într-un salon, priveşte astă-seară bărbaţii de la bal: te vei crede la Constantinopoli sau la Athena. Ia o ramură de administraţie publică, ia alegerile: stricăciune peste tot. Noi strigăm atîta împotriva jidanilor, fiindcă nu se asimilează. E o fericire că nu se asimilează şi din punct de vedere etnic, tocmai de aceea nu sunt primejdioşi.

— Stricăciune de asta a mai fost şi altădată, zise Anna. Pe vremea lui Vlad Ţepeş nu erau fanarioţii, şi cu toate astea ţeapa a fost inventată de acest bun român tocmai ca să stîrpească hoţiele şi corupţiunea.

Mihai se uită la fată. Răspunsul ei inteligent şi ironic îl făcu să se mire. Negreşit, ţinînd seamă de numele ei de familie, teoriele lui Milescu nu prea erau cu tact. Dar tactul la Milescu, mai cu seamă cînd se aprindea la vorbă, era lucru necunoscut. De aceea răspunse şi mai violent, trîntind furculiţa pe taler:

— Nu e adevărat!... Dacă se fura şi pe vremea lui Vlad Ţepeş, asta nu dovedeşte nimic. În toate timpurile şi la toate popoarele au fost momente de decădere administrativă. Dar chiar faptul că a venit un Vlad Ţepeş, care a stîrpit răul din rădăcină, probează că rămăsese virtute în clasele boierilor, fiindcă Ţepeş era boier pămîntean, Basarab Drăculesc. Arată-mi dumneata care este domnul care s-a ridicat, dintre străini, sau chiar dintre boieri, pe vremea fanarioţilor, împotriva acestora? Nici unul. De aceea, e ruşine să vorbim astăzi de fugă la munţi, de neutralitate şi de fleacuri. Astea sunt lucruri demne de muieri sau de fanarioţi. Eu sunt Milesc. Eu am să mă duc să mă bat, cu turcii, cu ruşii, cu tătarii, şi cu dracu dacă o trebui!...

Dumitrache rămăsese cu farfuria în mînă, uitîndu-se la stăpînu-său. Acesta, cînd tăcu, cum nu-l mai întrerupea nimeni, se simţi se vede cam ridicul de atîta cheltuială de patriotism, deoarece o dete iar prin bombele lui:

— Mii de cataclisme! că elocvent am mai fost!

Anna se uita în taler, nemișcată; Elena mînca încet, gîndindu-se; Mihai tăcea, jenat de pîcla aceea de neînțelegere ce-i învăluia, dar în fond mulțumit de amicul lui. Milescu privi lung spre cumnată-sa. Cu glasul blînd, aproape rugător, îi întinse mîna și o chemă:

— Annicuțo!... Știi că tu ai fost foarte de spirit cu Vlad Țepeș...

Fata își întoarse ochii spre el, plini de lacrămi.

— Mii de bombe și de baionete! plîngi?... Să știi că te măriți!...

Ea, ștergîndu-și ochii, începu a rîde: ciudă, simpatie, rușine se topeau într-un sentiment de fericită conștiință de sine. O privire piezișe către Mihai întîlni privirea acestuia, admirativă, fără voia lui. Fata își ridică bustul mai sus, mișcă ușor din cap dîndu-și părul la o parte de pe frunte, ca și cum o secretă dorință ar fi îndemnat-o să se arate în toată curățenia ei. El se simți surprins în gîndul lui bun și, îndemnat parcă de o pornire sufletească cinstită, voi să rupă farmecul ce se întindea de la unul la altul, și se întoarse către Elena:

— M-ați întrebat, doamnă, dacă e adevărat că au trecut rușii peste hotare...

— Da.

— E foarte adevărat...

— Cu voia noastră?

— Îmi închipuiesc, deoarece noi suntem concentrați pe Dunăre, iar nu pe Prut.

— Sunteți chemat și d-voastră?

— Da, doamnă.

Anna întrebă repede:

— Da?

— Da. Regimentul meu trebuie să fie deja spre Giurgiu.

Milescu sări în sus.

— Bravo, Mihai... Mergem împreună. Tu ești aici în permisie?

— Da. Cumnații mei fiind militari, doi în armata permanentă și unul doctor în rezervă, ne-am strîns cu toții înainte de a ne despărți.

— Tu ești în regimentul de Putna? Eu sunt în al 8-lea de linie.

— Da, suntem în aceeași divizie.

— Bravo!... Dumitrache, dă-ne o sticlă de șampanie.

— După cîte știu de la cumnatu-meu, rușii trec spre Dunăre în patru coloane: una prin Copăcenii de pe Argeș, alta prin preajma Bucureștilor, a treia pe Ialomița spre Călărași, iar a patra spre Bolgrad, pentru a ocupa Dunărea de jos și a apăra astfel mersul celorlalte.

— Dar armata noastră?

— Armata noastră are și ea drept obiectiv tot Dunărea, spre a împiedica deocamdată pe turci să facă din țara noastră cîmpul războiului. Noi nu putem apăra tot malul stîng al Dunării, cu două corpuri de armată, dar putem ocupa punctele cele mai primejduite, acelea din fața Vidinului...

— Vă rog, numai o clipă, zise Anna, sculîndu-se.

Ieși repede pe ușe, ușoară ca o păsărică, și dispăru. După un moment, se întoarse cu o hartă a țărei, pe care o întinse pe masă.

— Închipuiți-vă că noi suntem de-a dreptul amenințați, fiindcă avem proprietăți pe malul Dunării... Să vedem unde e Vidinul.

— Iată Vidinul. În față avem Calafatul, Cetatea și Bechetul. Mai la vale, turcii au Nicopoli, Rusciucul și Silistra. Pe aici capitala este de-a dreptul amenințată. Spre Vidin va merge probabil I-iul corp de armată. De la Nicopoli spre Silistra, corpul al II-lea.

— Al nostru? întrebă Milescu.

— Da. Așa că noi vom lua poziție cam prin preajma Giurgiului.

— Bravo!... zise Anna, bătînd din palme. Mergem și noi la moșie...

Milescu ridică ochii de pe hartă și privi lung la fată, cu o seriozitate comică.

— Ce te uiți așa la mine? zise ea cu mirare prefăcută. Parcă nu știu eu că Elena o să meargă după tine...

El da din cap, mulțumit, dar vrînd să facă pe scepticul. Urmă a privi la fată cu insistență. Ea se înroși din nou și se prefăcu supărată.

19*

— Ce te uiţi aşa la mine, frate?

— Haide, haide...

— Ba nici un haide, haide. Mergem la Stăneşti, să ştii.

Milescu luă binişor mîna nevesti-si şi îi zise rîzînd.

— Elencuţo, îmi pare că nu mai trecem peste al 7-lea pretendent. De ne-om întoarce de la război, jucăm la nuntă.

Fata se supără:

— Nu mai vorbi prostii, Nicule.

— Îmi pare rău pentru tine, Annicuţo, că ţi se potrivesc tocmai junii cărora tu nu le placi. Mihai mi-a spus, înainte de a călca pragul casei noastre, că nu se însoară. Asta e un mod delicat de a mă preveni că nu te vrea...

— Nu e adevărat, protestă Mihai rîzînd: nici nu ştiam că eşti însurat.

— Ia lasă, mon cher, că mă cunoaşte o lume întreagă; cariera mea de astăzi este de a prezenta juni de însurat cumnată-mi... Fug băieţii de mine ca de răposata Tiţa Cişmegiu, peţitoare de profesie.

Elena rîdea, plecîndu-şi capul pe-o parte; Mihai rîdea şi el, uitîndu-se la Anna, care, aprinsă la obraz, bătea nervos cu degetele pe masă.

După cîteva minute, Milescu se uită la ceasornic:

— Mii de bombe, fetelor, da' nu vă duceţi să vă îmbrăcaţi? La cîte vreţi să mergeţi la bal?...

III

A doua zi, cînd Comăneşteanu ridică perdelele, piaţa teatrului era plină de apă. Cîţiva birjari rătăciţi strîngeau burdufurile de la trăsuri, cu colţurile livrelei lor muscăleşti prinse în brîu. El băgă de seamă, cu atenţia aiurită a omului ce de-abia s-a deşteptat din somn, că, deşi îmbrăcaţi muscăleşte, birjarii aceia erau români. „Neapărat, gîndi el, or de cîte ori e vorba de trudă, de muncă iobăgească, de alergat prin ploaie şi noroi, străinul se ascunde şi tot românul se trudeşte. El şi cu gloabele lui. Uite-l colo. Şi-a pus şleapcă

leşească în cap, rochie pe trup, dar îl dau de gol mustăţile." Soarele străbătea cu greu printre nouri şi, rar, cîte o rază palidă venea să mai lumineze nevinovăţia melancolică a bietului V din THEATRV NAŢIONAL. Un pîlc de soldaţi trecu pe sub ferestre, mergînd drept prin băltoacele de apă.

Mihai se îmbrăcă încet, gîndindu-se la întîmplările ce aveau să se desfăşure în curînd. Peste două zile trebuia să plece la regiment.

În liniştea dimineţii, cînd închipuirea slăbeşte, şi cu dînsa slăbesc trecătoarele avînturi de voinţă, oamenii imaginativi, mai mult decît ceilalţi, au nevoie de soare şi lumină, spre a-şi redobîndi energia cheltuită în alcătuiri himerice. Altfel, viaţa le apare săracă, o înlănţuire fragmentară de fapte nelogice. Pentru ce război? De ce să nu se dezvolte ţara în pace? Atîtea schimbări erau de făcut din cele păcătoase ale trecutului, atîtea lucruri nouă de introdus!... Şi-apoi n-avea oare dreptate cumnatu-său, cînd zicea că ne lipsesc comandanţii, generalii? Soldatul era vînjos, dar cine să-l ducă la biruinţă?...

Deodată se auzi în stradă glasul răguşit al vînzătorilor de jurnale strigînd: „Supliment la *Orientul*[11] de astăzi cu trecerea turcilor pe la Giurgiu!"...

Trecerea turcilor!...

„Nu se poate!" îşi zise Comăneşteanu. Cum să treacă turcii pe la Giurgiu, cînd noi suntem concentraţi tocmai prin părţile acelea? Or poate regimentele n-au ajuns încă pe malul Dunării. Şi *noi* — cine *noi?* El sta liniştit la otel[12], aşteptînd să meargă soldaţii pe jos la Giurgiu, ca el, cuconaşul, să-i ajungă mai tîrziu cu trenul sau cu trăsura... I se păru odios un asemenea lucru.

Se sculă să sune, ca să-i aducă jurnalul franţuzesc, care vorbea de trecerea turcilor, cînd bătu cineva la uşe.

— Intră!... zise el tare, gata să ceară jurnalul.

Uşa se deschise numai de-abia şi cineva de afară păru că se uită înăuntru; după aceea, se deschise toată, şi o doamnă, acoperită pe ochi cu un văl des, intră repede şi căzu pe un scaun lîngă uşe.

Comăneşteanu rămase cu braţul întins şi cu graiul pe buze: recunoscuse pe Natalia.

Toate gîndurile lui, ce fluturau împrejurul unor imagini atît de diverse, se adunară deodată împrejurul uneia singure: a femeii ce era acolea, lîngă dînsul.

— Dumneta, aici!...

Ea ridică uşor vălul de pe obraz şi se uită lung la dînsul.

— Da, eu. Te supăr?...

Enervat de a vedea într-însa atîta hotărîre, trist că nu găsea în sufletul lui nici o pornire generoasă prin care să-şi explice şi să ierte venirea ei, luă şi el un scaun şi şezu, uitîndu-se în pămînt.

Ea îl privi încă alte cîteva minute, aşteptînd o vorbă bună. Vrea să zică ceva şi nu îndrăznea, simţind că orce cuvînt ar fi rostit ar fi părut fals. Sta cu braţele pe genunchi, privindu-şi batista.

El ridică ochii din pămînt şi se uită la ea.

— Te-am rugat să nu vii la Bucureşti. De ce-ai venit?

— Fiindcă n-am putut face altfel.

Comăneşteanu se sculă, se duse pînă la fereastră, se întoarse şi rămase cu mîna pe răzămătoarea unui scaun, gîndindu-se.

— Te rog, şezi.

Ea veni, încet, şi şezu.

— Adevărat e că te-nsori? zise ea deodată.

El se uită drept la dînsa:

— Ce înţeles are întrebarea asta?

— Acela pe care-l au cuvintele ce-ai auzit: dacă este adevărat că te-nsori...

El înălţă din umeri, trist că era bănuit pe nedrept. Nu mai puţin însă era mirat, aducîndu-şi aminte de prînzul de la Milescu şi de Anna, de sensibilitatea cu care Natalia părea că străbate în toate gîndurile lui.

— Dacă nu este adevărat, de ce fugi de mine?

— Fiindcă nu pot face altfel. Văd cu mirare că insişti asupra unor lucruri atît de fine, pe care am încercat să ţi le explic pe cît am putut... Eu am un rol

odios faţă de dumneta... Şi cu toate astea nu pot face altfel, zise Comăneşteanu.

— De ce nu poţi face altfel?

— Fiindcă nu pot. Dumneta de ce nu poţi face altfel, cînd eu te rog să stai la moşie?... Vezi cît e de greu să ne înţelegem cu *pot* şi *nu pot*?...

Natalia se uită la el, mirată şi tristă şi ea că nu era înţeleasă:

— Bine, Mihai, eşti om inteligent. Ar trebui să pricepi că la mine e un sentiment puternic, care mă leagă de dumneta: eu nu pot face altfel, fiindcă asta este pornirea inimei mele. La dumneta, nu sentimentul, ci judecata te face să fii aşa de schimbat cu mine.

— Se poate. Orcare ar fi cauza, ea e atît de puternică, încît nimic nu mă va întoarce din cale. Bărbatul dumitale este adevărată victimă între noi doi.

Natalia sări de pe scaun.

— Ah, te rog!...

El o luă de braţ şi o sili să şeadă.

— Linişteşte-te. Ştiu. E lucru vechi şi întîmplat şi altora. Nu-l iubeşti şi nu l-ai iubit niciodată. Mai mult: dumneta eşti persoana cea mai simpatică...

— Nu sunt simpatică! Sunt, dimpotrivă, antipatică, fiindcă sunt crudă. Nu protesta. În sufletul tău chiar, Mihai, asta este adevărata cauză pentru care nu mă mai poţi iubi...

El ridică ochii către dînsa mirat.

— Nu-i aşa?

— Poate că ai dreptate: e ceva aşa...

La mărturisirea aceasta, smulsă prin surprindere, care părea o explicare mai mult curioasă decît adevărată a stării lor sufleteşti, ea rămase încremenită.

— Va să zică e adevărat, Mihai, că nu mă mai poţi iubi?...

El, încurcat, se uita la dînsa:

— E mai mult surprinzător decît adevărat...

Ea zîmbea, aiurită, cu un sentiment de nefericire acută, care părea că o pătrunde pînă în ramificaţiunile nervilor pipăitului. Şi cu toate astea, farmecul intelectual de a intra departe în sufletul lui, îi ţinea aten-

țiunea încordată în subtilități de spirit, fără raport cu starea ei.

— În care parte a creierului stă puterea asta de a iubi atît de intens, atît de dureros și cu toate astea atît de dulce?...

Vorbind astfel, liniștită în aparență, sîngele i se urca în obraz. Își duse mîinile la cap și se uită la el zîmbind:

— Atît de dulce... Tu nu mai înțelegi. Te pricep atît de bine!... și tocmai de asta mă simt rătăcită, parcă aș trăi într-un vis. Cîteodată, Mihai, așa de pierdută sunt în gînduri despre tine, încît îmi pare că nu te mai iubesc, ci că trăiesc din chiar viața ta, și atunci bărbatu-meu îmi e simpatic, cum îți este ție...

— Și cum e în adevăr...

— Ah!... Dacă ai ști cu toate astea cum îl urăsc!... De ce? Nu pot spune de ce, — dar îl urăsc în detaliu, în linia aceea de moralitate grosolană cu care apasă pe sufletul meu, în violențele de nebun cu care stăpînește tot, în glas, în coloarea ochilor, în glume, în chiar iubirea ce are pentru mine. A!...

Un fior păru că-i trece prin tot corpul.

— Eu credeam că tu o să-nțelegi toate lucrurile astea triste...

— Le înțeleg. Dar înțeleg că este și o parte bărbătească foarte frumoasă într-un asemenea om, cam... de pe vremea de demult, dar frumoasă. În toate cazurile, el te iubește. Mi-a părut așa de înțelept, era atît de duios cînd vorbea de d-ta, încît m-a mișcat...

Natalia se uita la el, zîmbind cu milă. El urmă, serios:

— Trebuie să admiți cu toate astea că este și o parte morală în viață, peste care nu se poate trece fără pedeapsă. Un om violent, voluntar, cum zici că e bărbatul dumitale, nu se umilește pînă a se ruga de un alt om, aproape cu lacrămile în ochi, să plece, fără a avea o cauză sufletească puternică; iar eu, acela de care s-a rugat bărbatul dumitale, nu pot să nu fac sacrificiul ce mi se cere, fără a mă simți mizerabil.

— Mihai, nu fi copil!... zise ea tare.

Apoi, mai încet, vorbind repede, parcă ar fi gîndit, adaose:

— Sau mai bine nu, rămîi așa cum ești, mlădios, nehotărît în multe, dar cu puterea de a te sacrifica pentru o idee generoasă. Uite, Mihai, știu că în lumea noastră modernă, oamenii hotărîți, cu voință puternică, sunt foarte căutați, fiindcă sunt rari. Dar, crede-mă, a trăi zilnic cu asemenea oameni e un chin, fiindcă sunt egoiști și brutali. Sufletul nostru de astăzi e complicat, plin de finețe, plin de cotituri, în cari nu intră decît cei ce-l cunosc. În amorul nostru modern s-ar putea statornici cu siguranță o estetică a iubirei. De ce zîmbești?

— Nu zîmbesc...

— Ba da, zîmbești. Pot chiar să-ți spun de ce zîmbești. Tot ceea ce înșir eu acum, îți este și ție cunoscut; cu toate astea tu nu mi l-ai spus niciodată, fiindcă în tine, ca și în Sașa, e înnăscut simțul acela atît de pătrunzător al *esteticei de a fi*... Nu rîde, Mihai. Lasă-mă să-ți spun de ce îmi ești atît de drag. Înțelege că asta e iertarea mea către mine...

— Nu rîd de loc.

— Vezi, eu sunt sigură că atunci cînd ai înceta cu totul de a mă iubi, ai găsi un mijloc de a mă face să nu sufăr. Nu-i așa?

— Încetînd de a te iubi, după ce dumneta ai fi încetat de mult de a mă iubi pe mine.

Ea, nelămurită în înțelesul ce vrea să pună el în vorbe, îl privea cu aceeași enigmatică întrebare a ochilor.

— Da' s-ar putea, Mihai, să nu mă mai iubești de loc?...

După aceea, mișcîndu-se pe scaun cu îndemînare și fără a aștepta răspunsul, adăogă rîzînd și arătîndu-și dinții:

— Știi că ți-am făcut un neajuns... Mi s-a părut că Elena Milescu se interesa cam mult de dumneata. Are o soră de măritat, nu-i așa?

— Cred că da.

— Cum, crezi? Parcă aseară ai prînzit acolo...

— Am prînzit, dar actele stării civile nu ni le-am dat pe față.

— Foarte bine. Îți spun eu că are soră de măritat.

Comăneșteanu privea la mîinile ei delicate, fără însă a le vedea. Ea băgă de seamă și le ridică în sus, cu instinctul copilăresc al vanității adormite, ce se deșteaptă deodată.

— Și ce neajuns mi-ai făcut? întrebă el, îndemnat de curiozitate.

Ea închise ochii și dete din cap.

— Unul foarte mic. Am spus Elenii Milescu că ai o veche legătură la Paris și că nu cred că te vei însura vreodată.

El sări în sus, fără să-și dea seama de ce face.

— A!...

— Am fost rea, nu-i așa?

— Dumneata știi bine că n-am nici o legătură.

Natalia se sculă și ea, văzîndu-l supărat, și veni pînă aproape de el, privindu-l. Apoi zise încet și lung:

— Dar eu?

— Dumneata ești femeie măritată...

— Da?...

Ea se întoarse binișor la loc; el se duse la fereastră. O tăcere de cîteva minute păru lungă amîndurora. Comăneșteanu lovi ușor cu degetul în geam; apoi veni spre ea.

— De altfel n-are nici o însemnătate. Eu plec la regiment și astfel totul se sfîrșește.

Natalia îl privea cu capul rezemat de fotoliu.

— N-are nici o însemnătate!... Eu găsesc că are o însemnătate foarte mare. Șezi.

El veni și șezu în fața ei.

— Fii liniștit, că n-am spus nimic. Mă mir că n-ai priceput că-ți întindeam o cursă... Acuma știu ceea ce voiam să știu. Îți place Anna Villară.

Comăneșteanu, nemulțumit de întorsătura ce o luau lucrurile, răspunse aspru:

— Și dacă mi-ar plăcea?

— N-ar fi nici o mirare. Place la atîția alții!...

El, revoltat, se uită țintă în ochii ei scînteietori, întrebîndu-se, în fuga gîndurilor, cum se putea să fie

o femeie atît de fină și atît de rea în același timp. Ea păru că străbate în mintea lui, căci adause numaidecît:

— Zic că place la multă lume, fără nici o ironie. Place, fiindcă e veselă, frumoasă, tînără... Eu însămi am admirat-o aseară... Ești mulțumit?

Rostind cuvintele din urmă, Natalia se sculă, își coborî vălul pe ochi și voi să plece. Îi întinse mîna, privindu-l cu o nespusă tristețe, parcă ar fi înțeles toată depărtarea ce se așeza cu încetul între dînșii. El însuși se simți învăluit ca de un nour de nesiguranță și de zădărnicie. Mîna delicată a Nataliei îl înduioșe mai mult decît toate cuvintele, și o duse încet la gură, cu temerea ascunsă a oamenilor ce se jertfesc, că lumea nu merită sacrificii.

— Mihai, Mihai... credeam că ne înțelegem atît de adînc unul pe altul!... și totuși văd că rămînem necunoscuți unul altuia cu părțile cele mai bune ale sufletului nostru... Pleci mîine, cu adevărat?...

— Plec.

— Va să zică Anna Villară nu te interesează?

— Ce curioasă ești cu Anna Villară!...

Ea rămase lîngă ușă, gîndindu-se. După aceea dete din cap nedomirită:

— Cine știe!... Adio, Mihai.

După ce ieși Natalia, el rămase în mijlocul odăii. Se simți cam singur, dar parcă îi era rușine să-și mărturisească că se simțea totodată ușurat ca de o mare grije. Ce fire complicată, Natalia!... Cît îi ținuse mîna în tăcere, Comăneșteanu crezuse că reînviază deodată tot farmecul iubirii lor trecute... De ce vorbise?... De ce mania aceea de a spune, prin cuvinte, lucruri infinit de delicate, pe care tăcerea le exprimă cu mult mai bine?... Era oare în adevăr lipsită de înțelegerea estetică a simțirilor (cum zicea ea), sau era foarte inteligentă și pătrundea mai departe decît el în sufletul omenesc?

La ideea că inteligența ei era mai ascuțită decît a lui, se simți umilit. Dar umilit de ce?... Ea îl iubea, și el n-o mai iubea, sau cel puțin voia să n-o mai iu-

bească. I se păru că și în aceasta ea era mai presus de el. Un bărbat, erou de roman, e așa de antipatic!...

Și, cu toate astea, ce era de făcut?

În cercetarea proprielor sale slăbiciuni, îi apăru deodată obrazul rotund al Annei Villară, chipul limpede al Elenei Milescu, harta de pe masă, turcii, rușii, învălmășala războiului, și din nou i se aprinse mintea de fapte eroice.

Se sculă repede și sună, spre a cere suplimentul la *Orientul.*

IV

La vestea că turcii au trecut Dunărea și amenință de-a dreptul capitala, care nu era decît la 60 de kilometre de Giurgiu, panica deveni generală. Rușii trecuseră Prutul; turcii treceau Dunărea — prin urmare țara devenea din nou cîmpul deschis al luptelor dintre cei doi dușmani.

În cei mai culți și mai echilibrați își făcea drum cu încetul credința că, de astă dată, lucrurile nu avea să se mai petreacă ca pe vremea hospodarilor fanarioți, și că armata română va fi dusă la foc și se va bate. Cei mai mulți însă dau din cap, nehotărîți. Rușinea de propria lor frică; speranța că soldatul e vînjos; lipsa de încredere în armament și în experiența ofițerilor, — toate acestea îi făcea să trăiască într-o alarmă continuă. La fiecare nouă știre, se supărau:

— Da' armata noastră ce face, domnule? Văd că n-ai cap să ieși pe stradă de săbii!...

Erau și de cei cari plecau tiptil la Brașov sau și mai departe, sub cuvînt că se duc la băi... Era ceva cam devreme pentru băi.

Iar masa poporului, care nu știa să meargă la băi și nici nu avea cu ce, sta acasă, ducînd șartul vieții ca întotdeauna, cu o încordare de voință seacă, așteptînd ca ziua de mîine să aducă prăpastia. Aci nici mare entuziasm, nici mare frică. O supunere ticnită soartei, oarecare scepticism rămas din generațiele vechi, o clătinare de cap la trecerea pîlcurilor de sol-

dați, și, departe, în fundul conștiinței, încredințarea că au să se mai mărească dăjdiele și nevoile. Noțiunea patriotismului, ca orce abstracțiune coprinzătoare de prea multe lucruri, nu avu înțeles în popor, decît cînd rușii, tăbărîți prin preajma orașelor și satelor, începură a da raita prin tejghelele și cotinețele oamenilor.

Un sentiment de groază străbătuse cu încetul pînă în straturile poporane la vorba bașibuzuc. Cruzimele acestor horde, cunoscute de pe vremea răscoalei din Herțogovina și a războiului sîrbilor[13], ajunsese legendară.

De fapt, pe tot lungul țărmului bulgăresc, bande de bașibuzuci și de cerchezi prădau ca în codru, așteptînd începerea acțiunei.

La Vidin, turcii aveau 40 de mii de oameni, puși sub comanda lui Osman Pașa, ofițer înțelept și hotărît, a cărui purtare în războiul cu sîrbii făcea pe cunoscători să-l judece favorabil. La Rusciuc erau 18 mii de oameni, puși sub comanda lui Ahmed-Ejub pașa, venit de la Șumla; la Șumla, 40 de mii, puși sub comanda lui Abdul-Kerim, numit de curînd serdar ekrem.

Prin urmare numai între Șumla și Rusciuc, pe drumul de la Varna la Dunăre, erau aproape 60 de mii de turci, amenințînd capitala, fără a mai socoti că, de la Vidin, Osman pașa amenința Craiova și toată Oltenia.

În fața armatei turcești de peste Dunăre, românii puneau două corpuri de armată, cu un efectiv de 50.000 de oameni și 180 de tunuri.

Întîiul corp de armată, sub comanda generalului de brigadă Lupu George, avea să ocupe Oltenia, cu obiectiv principal Calafatul; al doilea corp, sub comanda generalului de brigadă Radovici Alexandru, era chemat să acopere capitala, observînd drumurile dintre Giurgiu și Oltenița.

Știrea din jurnalul francez nu era așa de gravă cum o făceau vînzătorii de ziare. Turcii treceau Dunărea, dar în bande mici, mai mult pentru a prăda. Puneau

foc pichetelor, ucideau soldați singuratici, pescari, ciobani, spre a le lua vitele; merseseră pînă a ridica de pe malul românesc șlepuri cu grîne. Însă nu făcuseră nici o încercare serioasă de a coborî trupe.

Cu toate astea, Comăneșteanu hotărî să plece chiar în ziua aceea. Prin ordinul de concentrare de la 6 aprilie era chemat numaidecît la regiment. În urma stăruințelor, i se dase un răgaz de zece zile, cu condițiune ca la termen să se afle pe malul Dunării.

Se coborî din otel și se duse la soră-sa. O găsi într-o odaie goală, cu niște mănuși vechi în mînă, așezînd într-un cufăr. La fereastră, un soldat curățea instrumente de chirurgie, așezîndu-le cu mare grije în cutii. Comăneșteanu avu o mișcare de oroare față de tăișul lucios al foarfecelor și al cuțitelor. Sașa era slabă și nedormită. Cum îl văzu, rămase cu ochii țintă la el.

— Ce este, Mihai?

— Nimic, maman. Am venit să te văd.

Ea își duse mînile la tîmple.

— Am ajuns de-mi sare inima la toate nimicurile... Adevărat e că au trecut turcii Dunărea?

— Nu-i adevărat. Trec noaptea cerchezi singurateci după prădăciune... Dar chiar dacă ar fi trecut armată regulată, tot n-ar trebui să fii așa de neliniștită, dragă maman. Acuma știi că nu se mai poate face altfel; mergem cu toții să ne împlinim datoria și Dumnezeu cu noi.

— Știu, dar ce să fac?... Toată noaptea mă muncesc gîndurile... Baciule, adu două scaune.

Soldatul ieși în vîrful degetelor. Mihai se uită la el lung. Parcă-l cunoștea de undeva.

— Cine-i omul ăsta, maman?

Sașa se însenină puțin.

— Nu-ți mai aduci aminte de el?... Baciul Micu, de la Ciulnițel... cel cu cîinele omorît...

— Cel care a fugit de la nenea Matei?...

— Da. S-a întors tocmai acum, fiindcă a auzit el, prin satul lui, că Matei se duce la război... Zice că vrea să meargă după dînsul...

— Foarte bine... E rară o așa fire de om.

Sașa rămase un moment cu privirea înecată în depărtarea spațiului. Frate-său o atinse binișor pe umăr. Baciul aduse scaunele.

— Maman, unde e Alexandru?

— Au ieșit amîndoi... De ce?

Mihai șezu lîngă dînsa.

— Dacă vrei să te liniștești și să m-asculți, aș avea două-trei lucruri să-ți spun.

Ea se uită la el, aiurită, dar zîmbind:

— Spune, dragă.

— Eu plec astăzi la regiment...

— Chiar astăzi!?...

— Te rog, maman, nu te mira și nu mă întrerupe. Dă-mi voie să fiu și eu o dată autoritar cu dumneta... Plec chiar astăzi. Ce s-o întîmpla cu noi Dumnezeu știe. Eu sunt încredințat că am să mă întorc viu, nevătămat...

Ea făcu o mișcare, ca și cum ar fi voit să vorbească, dar o înecau lacrămile și nu putu rosti nici o vorbă. El, hotărît să spună ce avea de spus, întoarse privirile în altă parte și urmă:

— Nici un om cu mintea sănătoasă nu se poate gîndi serios la moarte și mai cu seamă nu pricepe posibilitatea morții sale, — pricepînd în același timp foarte bine pe a altora. Noțiunea individualității noastre abstracte ne face să ne socotim eterni. Dar eterni nu suntem... Maman, mă asculți?

Ea făcu semn din cap că da.

El urmă mai departe, rar, de-abia vorbind, cu respirația scurtă:

— Și fiindcă nu suntem eterni, dacă s-ar întîmpla să nu mă mai întorc, te rog să dai numele nostru unuia din băieți... lui Alexandru bunăoară... fiindcă alți Comăneșteni nu mai sunt...

Nu mai putu nici el urma. Își duse mîna stîngă la vinele gîtului și apăsă pe ele cu putere. Apoi se sculă repede.

— Te rog, maman, nu mai plînge. Avem nevoie de înălțare sufletească și de voință. Știi ce ne vorbeai cînd eram copii... Sărută-mă și să ne vedem sănătoși.

Sașa se sculă, își șterse lacrămile, căutînd să se stăpînească cît mai mult. Îl sărută lung pe ochi, ca în vremea cea bună, și zise apoi încet:

— Pleci pe la Giurgiu?

— Da. Astăzi la 5. Mă duc pînă la Comana cu trenul și de acolo cu căruța. Trec acum pe la Milescu, să văd dacă merge și el. La din contra o să-i cer să scrie îngrijitorului de la moșia lor să mă primească în gazdă. Poate chiar să mă duc pînă la Giurgiu, unde e divizia mea, ca să aflu cu siguranță unde-mi este regimentul. Linia noastră era Frățești-Turbatu-Stănești. Dar cine știe ce schimbări s-or fi urmat.

— Mă duc numaidecît la otel să-ți văd de lucruri. Lasă-mi cheile. Vii la dejun?

— Da. Însă te rog, maman, să nu se mai vorbească asupra plecării mele.

După ce ieși, din josul scării, întrebă pe soră-sa:

— Cine mai e la dejun?

— Nu mai e nimeni, decît noi și Natalia.

De la Sașa, Comăneșteanu se duse drept la Milescu. Fu primit de același fecior, în același biurou, cu aceleași *vacsuri* și *bombe* din partea prietenului său.

Milescu, cu părul hălăciugă, cu cămașa desfăcută pe pieptul lui puternic, sufla în ochelari ca să vadă mai bine pe Mihai.

— De ce nu mai stai cîteva zile, omule, să mergem împreună.

— Nu mă mai întreba, Milescule, fiindcă nu pot să-ți răspund nimic. Ne înțelegem de minune: două zile mai mult sau două zile mai puțin nu schimbă lucrurile. Și cu toate astea eu plec. Acesta e sentimentul meu. Am de împlinit pentru întîiași dată în viață o adevărată datorie bărbătească; voi s-o împlinesc bine. Îmi pare rău că n-am plecat de-a dreptul cu regimentul.

Celălalt se uita la el lung, ascultînd cu băgare de seamă.

— Mii de bombe!... știi că ai dreptate, dragă?

Și sărind de pe scaun, sună și sună și iar sună, pînă ce feciorul, speriat, intră pe ușe ca o vijelie.

— Du-te de vezi dacă cuconița e îmbrăcată și spune-i să vie numaidecît aici.

Apoi, intrînd cu înlesnirea firei lui nehotărîte, dar entuziaste, în părerea amicului său, începu a striga:

— Ba bine că nu! Ba vezi că o să stăm să batem balurile și cluburile la București, pe cînd turcii trec Dunărea!... Ai de o mie de ori dreptate, mon cher. Merg și eu cu tine. Auzi, două-trei zile!... Parcă suntem școlari leneși, cari caută să mai lungească vacanța...

Elena întrerupse monologul lui vînturatec. Cum o văzu, Milescu sări la dînsa.

— Elencuțo, astă-seară plec la regiment.

Elena se uită și la unul și la altul, aiurită.

— Nu se poate, Nicule, n-ai nimic gata.

— Se poate, nu se poate, eu plec, asta-i! La 5 plecăm, Mihai?

— Trenul pleacă la 5.

Tocmai atunci Elena băgă de seamă că era și Comăneșteanu de față[14]. Făcu un pas către el, cu mîna întinsă și îi zise zîmbind:

— Dumneata ești de vină.

Milescu se înfundase într-un potop de vaviloane, de vacsuri și de bombe, de nu-l mai scotea nici corabia lui Noe.

— Mille millions de tonnerres!... Auzi dumneata că nu se poate!... Vacs nu se poate!... Poftești dumneata să mă țiu de baluri și de fleacuri, cînd toți camarazii mei se duc să se bată?... Vacs!... Pune slugile să-mi facă valiza, că eu plec: Asta-i!... Auzi, domnule, parcă sunt la epitropie... Toată lumea se duce să-și facă datoria, numai Milescu șade acasă. Vacs și iar vacs! asta nu se poate, dragă...

Elena se uita la el, cu mînile moleșite, și cu capul pe o parte.

— Bine, creștinul lui Dumnezeu, n-ai hotărît tu singur, că plecăm cu toții în ziua de 16?...

Milescu aprinse o țigară și aruncă furios chibritul pe covor.

— Plecați dumneavoastră la 16. Eu plec astă-seară.

Cu simţul realităţii practice imediate al femeilor, Elena luă chibritul de jos şi călcă pe covorul care începuse să fumege. Apoi veni către Mihai, înălţind din umere.

— Ce să fac? N-are nimic gata.

Comăneşteanu, care aţiţase fără voia lui pe Milescu, se duse binişor către el!...

— Ia ascultă, Nicule... Şezi să vorbim. De ce ţii cu orce preţ să pleci astăzi?

Milescu se răsti la el:

— Cum!... O-ntorci acuma?

— Şezi. N-o întorc de loc. Eu, dacă plec, am alte cuvinte, personale ale mele, pe care tu nu le ai.

— Nu-mi umbla cu mofturi!...

— Nu umblu cu nimic. Şezi, să vorbim liniştit.

Milescu se mai îmblînzi şi şezu. Comăneşteanu urmă:

— Eu plec, pentru că... aşa trebuie să fac. Dacă aş avea o familie ca tine, care să-mi ceară să rămîn încă două zile, aş rămînea.

— Pe onoarea ta?

Comăneşteanu dete din cap rîzînd. Milescu iar sări de pe scaun.

— Vezi? vezi?

— Stăi la loc binişor. Mai întîi nu-i adevărat că turcii au trecut Dunărea. Dacă te crezi neapărat trebuincios oastei române pentru a birui pe duşmani, linişteşte-te: pînă acuma n-avem cu cine ne bate...

Nuanţa de ridicul din vorbele lui Mihai păru a-l atinge mai mult decît toate argumentele, fiindcă începu a rîde. Comăneşteanu urmă:

— Fă-ţi toate pregătirile în pace, ascute-ţi sabia, unge-ţi revolverul, mai fă un pocher, două, şi, cînd vei fi gata, porneşte-o.

— Tu ai totul gata?

— Negreşit că am. Eu am plecat de opt zile de la ţară, cu toate pregătirile făcute.

— Va să zică eu trebuie să rămîn...

Nu se-mpăca de loc cu ideea asta.

— Trebuie să rămîi pînă vei avea totul gata. Deocamdată să fii bun să-mi dai un cuvînt pentru îngrijitorul tău de la moşie.

Milescu păru încîntat:

— Cu cea mai mare plăcere... Bra-vo!... Elencuţo, dă-mi nişte hîrtie.

Nevastă-sa se uită prin pupitrul lui, rîzînd.

— Alaltăieri i-am pus toate la loc...

Ea vru să iasă, ca să-i aducă hîrtie. Milescu o chemă îndărăt:

— Elencuţo, Elencuţo, stăi, nu merge aşa. Spune Annicuţei să vie.

Elena rămase pe prag, fără să priceapă ce avea a face Annicuţa cu scrisoarea.

— Nu cred să fie gata.

— Fără vorbă, femeie! Să vie aici, că dumneaei este proprietara...

Annicuţa se şi ivi la uşe, parcă ar fi ieşit din pămînt.

Milescu se uită la nevastă-sa închizînd dintr-un ochi:

— Înţelegi dumneta!...

Anna, veselă, cam încurcată de privirea ironică a lui cumnatu-său, se duse la Comăneşteanu cu mîna întinsă. Apoi se întoarse către Milescu.

— Ce vrei, Nicule?

Milescu o privea de sus pînă jos, cercetînd-o parcă ar fi vrut s-o cumpere.

— Da' repede te-ai îmbrăcat dumneata astăzi!...

— Trebuia să ies. Mă duceam să-ţi cumpăr nişte cravate milităreşti. Ia stai.

Şi Anna se înălţă în vîrful picioarelor, cu o panglică subţire în mînă, ca să-i ia măsura gîtului. Milescu, ca o bleandă se dete cu capul către dînsa:

— Echipaţi-mă, fetelor, că plec la bătălie...

După aceea, îşi netezi părul scărmănat de Anna şi îi zise:

— Acuma şezi aici şi scrie: „Domnule Ioane".

Anna luă condeiul şi scrise „Domnule Ioane". El dictă mai departe:

„Îţi fac cunoscut că amicul nostru, d-l Mihai Comăneşteanu, june încîntător şi brav militar, vine să se bată cu turcii..."

Annicuţa lăsă condeiul şi se sculă supărată. Milescu rîdea:

— Nu vrei să scrii?

— Dacă nu eşti serios, nu scriu.

— Ba foarte serios. Tu eşti proprietara, tu trebuie să scrii.

Anna se făcuse roşie şi rămase rezemată de biurou. Apoi se întoarse din nou pe scaun şi luînd o altă foaie de hîrtie se puse să scrie.

— Dictează, zise ea, încercînd să pară supărată.

Milescu iar începu.

— Zi pe slovă: „Iubite domnule Ioane".

Fata dete din cap, cu sîlnicie prefăcută, pe cînd Elena şi Comăneşteanu rîdeau.

— Acuma nu te mai ascult. Am să scriu eu.

Şi în adevăr, se aşeză să scrie pe socoteala ei. După ce sfîrşi puse scrisoarea într-un plic şi o întinse lui Comăneşteanu, mulţumită cît nu se mai poate.

Milescu, repede, luă el scrisoarea.

— Mă rog, să mă ierţi, domnişoară; eu sunt tutorul dumitale. Cred că nu pot să te las să corespondezi cu tineri, aşa sub ochii mei...

Anna rîdea liniştită:

— Zău, Nicule. Ce pîcală eşti! Citeşte-o, dacă vrei. Spun lui Ion să pună casa la dispoziţia d-lui Comăneşteanu...

Milescu sări în sus strigînd:

— Aşa?... Stai că te-am prins: de unde ştiai dumneata ce trebuie să scrii?...

Anna rămase uimită. În adevăr, ar fi trebuit să nu ştie. Văzîndu-i pe toţi rîzînd, se înroşi şi mai tare. Elena veni spre dînsa, umflată de rîs, şi zise şi ea:

— Ba zău, Annicuţo, prin ce minune ştiai tu ce să spui în scrisoare?

Milescu sărea prin odaie ca un clovn, bătînd din palme şi cîntînd:

— Am prins-o, am prins-o!... Ascultă la uşe!...

Anna vrea să se apere, da să zică o vorbă lui Milescu — acesta sărea şi mai sus; da să se adreseze Elenei, soră-sa nu-i putea răspunde de rîs. În cele din urmă, nemaiştiind cum s-o scoată la capăt, începu să plîngă.

Milescu, care niciodată nu ducea glumele prea departe, se opri din tumbe şi veni lîngă dînsa.

— Nu fii copilă, Annicuţo... Eşti fată mare... Dacă plîngi, nu-ţi mai aduc peţitori...

Ea nu răspundea. Toţi tăceau acum. Situaţia devenea curioasă. Milescu mai încercă o glumă, care se prinse:

— Aşa-i ea, fată simţitoare...

Anna ridică ochii către el, plini de o indignare aşa de comică, încît Elena începu din nou a rîde:

— Parole d'honneur, Nicule, dacă vei mai vedea tu cravate de la mine...

— Bine, dragă, m-oi duce şi eu la regiment fără cravată, ca regele Kalakaua...

Apoi, scoţîndu-şi ochelarii, citi adresa de pe scrisoarea Annei: „Domnului Ion Paraipan" aşa zis şi „Reacţionarul dropicos".

— Uite, dumneaei l-a poreclit.

După aceea dete scrisoarea lui Mihai.

Anna rîdea de porecla lui Ion şi, pe furiş, îşi duse batista la ochi...

V

Gara de la Filaret, ca şi Gara de Nord, ca şi toate gările din ţară, erau pline de trupe, de material de război, de lume venită să-şi ia rămas bun de la soldaţii ce plecau.

Comăneşteanu se primbla încet pe peron, urmărind mişcarea mulţimei. Rugase pe ai săi de acasă să nu vină la gară, şi astfel, singur, se simţea deja prins de puterea absorbantă a vieţii milităreşti.

Trenurile plecau unul după altul, cu soldaţi sau cu material de război. Dorinţa guvernului era de a termina concentrarea armatei române pe Dunărea

de sus, înainte ca armatele rusești să ajungă la rățeaua drumurilor noastre de fier din Valachia mică[15] și la cea dintre București-Giurgiu. După convenția încheiată la 4/16 apriliu între Mihail Kogălniceanu din partea guvernului român și baronul Stuart, agentul diplomatic al Rusiei în București, rușii trebuiau să fie tratați ca amici, cu condițiune de a respecta drepturile politice ale statului român. Așadar, ei puteau să se folosească de trenurile noastre ca și noi, plătind după o tarifă specială transporturile lor[16].

Trenul de la 5 era în întîrziere din cauza unui regiment de artilerie, ce se încărca cu greu, pe linie. Ploua. Tunurile și chesoanele, puse în vagoane joase de pietriș, străluceau sub picăturile de ploaie, cu aerul de solemnitate aproape vie ce-l au în general gurile de foc. Soldații alergau de colo pînă colo, unii aruncînd mușamale peste muniții, alții trăgînd de lanțuri caii, ce nu voiau să se urce în vagoanele pe cari sta scris: *8 cai sau 40 de oameni* — cuvinte de o tragică ironie, în vremuri ca acestea, cînd, în adevăr, viața cailor devenea mai prețioasă decît a oamenilor. Zarva și strigătele erau la culme. Ofițerii, cu glugă neagră pe cap, chemau pe sergenții-majori spre a le da cele din urmă ordine; un caporal, care trăgea cu 4 soldați un vagon încărcat, spre a-l lega de tren, se da de ceasul morții că nu-l putea mișca; un călăreț rotaș împingea de crupa calului său, vărsîndu-și veninul în înjurături colosale și dînd cu piciorul în burta lui, disperat că gloaba nu vrea să intre în vagon. O infinitate de mici sentimente de cazarmă, grosolane și naive, se frîngeau de puterea covîrșitoare a realității; caporalul care trăgea de vagon, fără să-l miște, era socotit ca cel mai voinic din regiment; călărețul, al cărui cal nu vrea să-l asculte, trecea drept cel mai bun rotaș... Și peste toți curgea din văzduhul posomorît o ploaie înverșunată, dușmană, care desfunda drumurile, rupea podurile, inunda cîmpiile... Din cînd în cînd, soldații mai bătrîni, cazarmagii învechiți, își ridicau fruntea plină de sudoare către cer și invocau pe zeul tunetelor, cu figuri retorice pline de sudalme:

— Aoleo!... Sfinte Ilie!... mai contenește-o cu ploile, că te spurc!...

În sfîrșit, dete Dumnezeu și se urni trenul milităresc.

De îndată se auzi glasul conductorului strigînd:

— Poftiți domnilor: trenul pleacă pentru etc., etc.

Comăneșteanu își aprinse în fuga o țigară și se sui în vagon. Dar, pe cînd punea piciorul pe scară, văzu pe Milescu venind în goană spre el. Conductorii grăbiți, închideau ușile. Milescu apucă pe unul de ceafă, îl dete la o parte, și se urcă după Mihai:

— Mii de bombe! că era să te scap!... Închipuiește-ți că viu în goana cailor tocmai de la gara Tîrgoviștei...

— Ce faci, omule? dă-te jos, că pleacă trenul!...

— Las' să plece; merg și eu cu tine.

— Nu face prostii, Milescule!...

— Să-ți tacă gura dumitale...

— Nu vezi că ești îmbrăcat civil!

Locomotiva fluiera. Milescu se uită repede la Mihai și apoi la sine însuși. Un moment păru zdruncinat în hotărîrea lui.

— Ai dreptate. Ce-i de făcut?

— Dă-te jos, că nu-i nimic de făcut. Vino să te sărut și să-ți mulțumesc...

Și, fără să mai aștepte răspunsul celuilalt, îl îmbrățișe și-l împinse binișor pe scară. Trenul se mișca domol.

— Să știi că viu și eu mîine, zise Milescu.

— Nu mîine. La 16, cum ne-a fost vorba...

— Ba viu mîine...

Comăneșteanu scosese capul pe fereastră și striga la el:

— Așteaptă să-ți telegrafiez de la Giurgiu.

De îndată ce se despărți de Milescu și rămase singur în vagon, Comăneșteanu se simți liberat de o mare greutate. Ca toți oamenii cu rude multe, trecuse și el prin toate momentele de nesiguranță, de nehotărîre, de frică chiar, pe care compătimirea neraționată a persoanelor iubite, le strecoară în sufletele celor ce merg să-și pună viața în primejdie.

Acum însă, singur, rămas stăpîn absolut pe hotărîrile sale, voi să deie drumul gîndurilor în libertate. Dar, pe neașteptate, se simți înrîurit de ploaia de

afară. Dorea să treacă pe la Călugăreni; dorea să vadă locurile mărețe, de unde stînga lui Mihai Bravul pusese pe goană hordiele turcești; dorea să calce pe pămîntul sacru, în care plugul, răsturnînd brazda, scoate la iveală osemintele eroilor noștri!...

Vorbe mari!... Dar vorbe.

Afară ploua. Prin geamurile rău îmbinate se strecura vîntul subțiratec de primăvară. Cîmpul se întindea înviorat, cu pete negre de arătură, lîngă pete verzi de grîu de toamnă. Nici o vietate pe pustiul înnorat. Rar, cîte o căruță trasă la adăpostul unui copac, dar așa de singură și părăsită, încît parcă mărea pustietatea locului.

O vorbă curioasă de-ale lui Milescu răsări în mintea lui Comăneșteanu, fără nici o legătură cu momentul: *Anninatto*, cu doi *n* și cu doi *t*. Și numaidecît îi apăru imaginea Annicuței, ușoară ca o rîndunică. În adevăr că părea aninată în vînt. Își aduse aminte de scrisoarea fetei și numaidecît o scoase din buzunar. Literele se înșirau una după alta, cam plecate înainte, fără tereremuri, ci numai cu niște cozi enorme pe la *t* și *f*. Ce caracter avea icoana? Multă voință... Cine știe?... Numele lui era scris drept, fără șovăire, cu niște aduceri de condei în cari parcă treceau mîngîieri de mînă. Ce prostii!... Comăneșteanu zîmbi. Evident, Anna Villară îl interesa. De ce-l interesa mai mult decît Natalia? Își aduse aminte de farmecul nespus cu care începuse a iubi pe Natalia; de viața lor împreună; de puterea sentimentelor de atunci, care părea eternă. Ce se făcuseră toate acestea? O iubea parcă și acum, dar cu totul în altfel: îi era dragă pielea ei netedă, părul moale și ascultător; îi era drag spiritul ei, repeziciunea cu care gîndea și simțea; melancolia umilă cu care părea cîteodată că se desparte de lume și rămîne singură. Dar toate acestea nu se mai reintegrau în unitatea morală a femeii iubite.

Și dacă se gîndea mai departe, în urmă, găsea și alte sentimente ca acesta, înecate în uitare. Va să zică trece cu adevărat totul? Putem iubi și uita de atîtea ori[17]? Este schimbarea singurul lucru care cu adevărat nu se schimbă, singura lege?...

Ca o mîngîiere discretă, în mijlocul acestei întristări nevinovate, păru a se desface, din pîcla depărtată a uitării, chipul Tincuței... Aceea rămăsese întreagă în sufletul lui, fără nici o știrbire, fără nici o durere în aducere aminte. De ce Tincuța rămăsese, și altele nu? Fiindcă murise?

Da, fiindcă murise.

Cine pleacă din lume e bun plecat, și niciodată, niciodată soarele nu va mai luci în ochii lui.

Și se simți încălzit de milă; pieptul i se umflă cu putere; deschise geamul de la vagon și lăsa ploaia să-i bată obrazul.

Trenul trecea în fuga pe lîngă sate învăluite în ceață. Cireși sălbateci luminau fundul trist al zării cu mănunche de flori albe.

El reveni la loc, își șterse picăturile de pe obraz și rămase cu batista în mînă. O nespusă melancolie îi coprinse sufletul. Gîndurile se frîngeau neisprăvite. Imagini fragmentare treceau una după alta, ca niște umbre de păsări răzlețe. Își aduse aminte de soră-sa. Chipul blînd al Sașei îl liniști, ajutîndu-l parcă să-și explice firea lui prin firea ei. Lui, viața îi era dragă; și, cu toate astea, adeseaori se simțea aprins de doruri de o lume nouă; adeseaori neliniștea sufletească îl făcea să se creadă nefericit. Se lupta cu el însuși, căutînd să prindă firul judecății drepte: pentru ce nefericit? Cîteodată i se părea că singura explicare a stării lui sufletești, era explicarea stării sufletești a întregului popor român din doine și poezii: o lungă, lungă și duioasă așteptare de copil rămas fără părinți, căruia babele îi spun că se coboară dintr-un tată frumos, venit de departe, și dintr-o mamă rămasă văduvă și plecată în lume. Cea mai mare mîngîiere a lui, cînd nostalgia aceasta supărătoare i se prindea de suflet, era cîmpul, holdele întinse, vara, sau zăpada lucie, iarna. În desfășurarea dealurilor și a văilor de la Comănești, de cîte ori nu simțise el, copil, cînd mergea tăcut alături de Sașa, cum se destindea sufletul surorii sale!... Mai tîrziu, prin lumea largă, cînd se gîndea la Sașa, rămasă credincioasă pămîntului și singurătății, găsea că așa trebuia să fie, fiindcă asta

era firea ei esențial românească. Iar acum, el însuși, ajuns în pragul maturității, înțelegea că-l prinde de pe urmă fondul de îngăduitoare tristețe, rămas de la strămoși, contra căruia în zadar încerca să lupte.

Și cum trenul mergea tot mai departe, se apropia tot mai mult de țelul călătoriei, în frămîntarea lui sufletească intra elementul nou al războiului: acțiunea. Un moment de grije supremă îl făcu să deschidă ochii mari, privind în gol, și să se întrebe: ce va face soldatul?...

Trenul ajunse la Giurgiu în amurg. Ploaia mai încetase.

Și aici, ca și la București, lumea umbla forfota prin gară. Parte din public venea să vadă sosind regimentele ce aduceau cu dînsele pitorescul vieții militare în campanie și mai cu seamă elementul siguranței generale: forța; o altă parte venea după interese mai înguste, să expedieze cufere, să îngrijească de plecarea familiei spre locuri sigure...

În acest bazar curios de lume de tot felul; de îmbrăcăminte de oraș, alături de îmbrăcămintea de țară; de fesuri roșii, de tichii și șalvari bulgărești — uniformele dominau și erau simpatice tutulora. Rezerviștii, cu sacurile de gît, soseau de pe la stațiele intermediare, aducînd un aer de seninătate cîmpenească, ce ședea așa de bine maturității lor. Pe lîngă unii, cîte o mamă bătrînă sau femeia cu copilul în brațe, uitînd de jalea despărțeniei și privind, aiurite, la mulțimea ce foia prin gară.

De cînd cu vestea că turcii au început să treacă noaptea Dunărea, privirile păreau a merge dincolo de ceea ce vedeau, căutînd parcă să descopere necunoscutul.

Comăneșteanu se duse în oraș să mănînce. Cele două oteluri mai de seamă erau pline. Un birjar soios îl colindă tot tîrgul, pînă ce, la așa zisul *hôtel du commerce*, găsi o cameră liberă.

Din mijlocul curții, plină de murdării și băltoage, o scară de lemn, alunecoasă și dreaptă ca o scară de pod, ducea la *etajul I*. O unguroaică, roșie la față, cu tistimelul aninat pe creștetul capului, îl învîrti prin niște ganguri de scînduri, pline de noroi, și-l duse la nr.7. Înăuntru, un pat de lemn mizerabil; două scaune de paie, din care unul transformat în *lavoir*, cu un lighean de aramă și un ibric turcesc, elegant și neînțeles. Un aer de goliciune și sărăcie învăluia toate cele...

De acuma începea farmecul vieții de campanie!...

Prînzi în oraș cu camarazi și află că ordinele erau în parte schimbate; că în loc de Frătești, regimentul al 10-lea de dorobanți trebuia să se întindă mai departe; că un corp, format din batalionul al 3-lea de vînători, regimentul al 8-lea de linie, regimentul al 10-lea de dorobanți și regimentul al 5-lea de călărași, trebuia să ia poziție pe linia Frătești-Turbatu-Stănești.

Pe cînd ceilalți vorbeau în fuga de Stănești, el asculta cu cel mai mare interes, descrierile locurilor... O nepăsare zgomotoasă caracteriza convorbirea colegilor săi: preocupări puerile, o oarecare trivialitate intimă, cu aduceri aminte de café-chantant, cu expresii de școală: „ma'mă-si de răcan!", „ce, domle, vrei să zici că Fanny cîntă mai bine decît Martens[18]?" „hei, garçon, or îmi dai o frigăruie cumsecade, or îți dau o pereche de palme". Un chelner jidan se furlandisea de colo pînă colo, răspunzînd la toți: „pronto, don căpitan, sosește!" și turnînd cu amîndouă mîinile, dintr-o sticlă, borviz, iar din alta vin. Nici o preocupare de război, la ei, care erau chemați să facă războiul, pe cînd toată lumea ceelaltă nu vorbea decît de asta. Parcă o conspirație tăcută îi unea pe toți într-un singur gînd: să se bucure de ora prezentă. Cine știe ce va aduce ziua de mîine!...

Comăneșteanu ieși să tocmească un birjar pentru a doua zi, spre a-l duce la Stănești; apoi se duse să telegrafieze lui Milescu.

VI

În lumina limpede a unei dimineți de primăvară, trăsura înainta de-a lungul Dunării. Zilei de ploaie

urma o zi senină. Pomii din zăvoaie înălţau ramuri încărcate de flori. Lemnul-cîinesc părea învăluit în spumă de lapte; cătina înfiripa frunzele sale ascuţite într-un liliachiu spălăcit. Prin cohalmurile Dunării, iarba, neagră-verde, era presărată de flori albastre. Ici şi colo cîte un piersic sălbatec înveselea priveliştea cu crăngile sale de sorcovă roşie.

Din toată firea se ridica un imn de viaţă puternică spre soare.

De pe înălţimi se vedea întreaga panoramă a malului stîng: mici parcuri de artilerie adăpostite pe după dealuri; corturi albe, fugind în perspectiva unei linii nesfîrşite; sate grămădite sub copaci fumurii.

De-a lungul drumului, trăsura întîlnea soldaţi de toate armele; cai nărăviţi de-a curmezişul şoselei; săpători din secţia geniului lucrînd la apărări: peste tot aceeaşi luptă a omului cu nevoile, ca şi în gara de la Filaret.

De la o vreme, trăsura lăsă şoseaua şi apucă pe o cărare ce şerpuia printre arături. Drumul, desfundat de ploi, era greu de tot. La fiecare pas, birjarul era ameninţat să-şi rupă arcurile, din cauza gropilor săpate în marginea lanurilor.

După vreo două ceasuri de muncă, ajunseră în preajma Stăneştilor.

De departe se vedea satul, aşezat pe povîrnişul unei coline. Soarele bătea în acoperişul de tinichea al bisericii, făcîndu-l să strălucească, parcă ar fi fost de cristal.

Deodată birja se întîlni cu un şir de care, ce pînă atunci erau ascunse în vale, urcînd din greu la deal, care şi căruţe bulgăreşti, de grădinari şi agricultori, pline de bulendre, cu femei şi copii deasupra. Nemaiîncăpînd pe drumul îngust, se revărsaseră peste cîmp, prin arătură, spre marea disperare a unui domn, ce venea călare după dînşii.

Comăneşteanu făcu semn unui bulgar să oprească, dar acesta trecu înainte, împungînd în bivoli şi mulţumindu-se a zice, „sosiescu turcili"; al doilea bulgar voi să treacă şi el, dar Comăneşteanu sări în noroi şi-l apucă de piept.

— Stăi, bade. Unde-aţi pornit-o?

— Acesta, încăpăţinat, trăgea înainte fără să răspundă.

— N-auzi, mă, bleotule! Unde vă duceţi?

— Sosiescu turcili. Sîm la Bichetu.

— Nu-i adevărat!

— Sîm la Bichetu[19], zice acesta, cu accentul lui bulgăresc, vrînd să treacă mai departe.

Tocmai atunci ajunse şi domnul călare.

— Mă rog, domnule căpitan, opriţi pe infamii aceştia, că mă lasă în mizerie: tot grîul e călcat în picioare... Le-a intrat în cap că vin turcii... şi toate acestea sunt numai imaginaţii de-ale lor... Lasă grădinăriele pustii... Înapoi, bleotule!

Cuvintele domnului de pe cal, cam radicale pentru grădinari, fură înţelese pe dos. Într-o clipă, cei de la carele din urmă înconjurară trăsura şi deteră năvală spre călăreţ, făcînd o gură pînă în slava cerului. Domnul de pe cal o rupse la fugă. O ploaie de noroi şi de pietre îl petrecu, pînă ce nu se mai văzu. Apoi bulgarii se împrăştiară, fiecare pe la căruţa sa, şi o porniră din nou.

Comăneşteanu rămase nedomirit, uitîndu-se la birjarul jidan, căruia îi ţîţîia inima de frică.

Scena se petrecuse cu o repeziciune extraordinară. Birjarul dete un „io" la cai şi cloşcăria o porni din nou prin hîrtoape.

Mulţimea asta speriată se ducea nebună încotro vedea cu ochii, de frica başibuzucilor. Ar fi trebuit un regiment întreg ca s-o poată opri.

Cînd scăpătă din şirul carelor bulgăreşti şi dete la dealul Stăneştilor, trăsura ajunse de pe urmă pe domnul călare, care de astă dată era pe jos, cu calul de căpăstru, şchiop.

Comăneşteanu se opri din nou să vorbească cu el.

— Ce este, mă rog, cu oamenii ăştia?

— Hei, domnule căpitan, grele vremuri am ajuns!... Bine, zău, c-au venit ai noştri la guvern[20], că ne prăpădeam... Uite, noi suntem fără ambiţie, dar luptăm pentru o opinie... Mi-au şchiopat calul, mizerabilii... aşa de-o idee... că cică vin turcii...

Cum vorbea el, amestecînd alandala cal și guvern și turci, Comăneșteanu îl măsura din cap pînă-n picioare. Scurt și gros, cu pulpele strînse în niște carîmbi creți, cu o căciuliță pe ureche, roșu și apoplectic la față, semăna grozav cu „reacționarul dropicos“ al Annicuței Villară. Oare să nu fi fost el?

Mihai opri trăsura să-și aprindă o țigară. Vîntul îi stingea mereu chibritul. Domnul cu calul scoase din buzunarul vestei o bucățică de iască și i-o întinse.

— Poftiți, mă rog, că-i mai *inflamabilă*.

Mihai se uită la dînsul: semăna din ce în ce mai mult cu persoana imaginară a *reacționarului dropicos*.

— Suntem pe drumul Stăneștilor, nu-i așa?

— Intrăm chiar în sat.

— Ești bun să-mi spui pe care parte sunt casele d-lui Milescu... fiindcă am o scrisoare de la d-lui către d-l Paraipan.

Era să zică „către *îngrijitor*“.

— S-avem onoare, domnu căpitan; noi suntem domnul Paraipan...

El era!

— Cu ce vă putem servi?

Mihai îl rugă să se urce cu el în trăsură, și îi dete scrisoarea.

D-l Paraipan se uită la adresă, nedomirit.

— E de la d-ra Villară, zise Comăneșteanu.

— A, vezi așa! Îmi trăsnea mie prin gînd, da', zic, poate, cine știe... Va să zică e de la cuconița. Lume bună, d-le căpitan... Că știi dumneta, moșia este a fetei... Eu unul pentru stăpîni trăiesc. Pentru coana Annicuța și-n gaură de șarpe intru... Dumneaei mă iubește ca o soră... Știi, eu cu politica!... Apăi dumneaei unde mă încurajează să îmbrățoșez cariera de deputat. Da' știi, mă simt eu fără carte, că cine n-are carte n-are parte... Este, d-le căpitan?

— Da' cum să nu fie, d-le Paraipan. Eu sunt locotenent.

— Că noi suntem liberali de la răposata Goleasca. Că fata este Villaroaică despre tată, da' despre mamă e Golească curată.

— Așa?...

— Păi, mă rog, logofeteasa Tinca Goleasca, de la cutremur, s-a măritat după un Golesc de la Pitești. Și numa după ce a murit Golescu de la Pitești și a rămas văduvă, cu o fată, s-a dus în țara nemțească... Am fost și eu la Carlusbad, da' n-am înjurat ca atunci de cînd sunt. Mă rog, domnu căpitan, să mă ție numai cu șuncă de aia otrăvită!... Așa că mama coanei Annicuțe este Golească, și despre tată și despre mamă. Cum găsiți *pozițiunea* noastră?

Comăneșteanu nu înțelegea.

— Cum, mă rog?...

— Pozițiunea satului.

— A!... O găsesc frumoasă.

— Frumoasă. Ce e drept, nu e păcat. Avem apă prin curte. Am făcut de trece iazul morii jurîmprejur, ca la Tușnad... Da', mă rog, să mă iertați, cu cine avem onoare?

Tocmai intra trăsura în curte. Mihai își spuse numele și rugă pe Paraipan să citească scrisoarea.

Pe cînd acesta citea, o droaie de cîini i se gudurau primprejur, sărindu-i pe haine. El da cu picioarele lui boante în văzduh, ca să se apere. Un băietan ca de vreo 15 ani, îmbrăcat cu pantaloni scurți, dar murdar și nețesălat ca un țigan, i se anină de spate, la un loc cu cîinii, scotocindu-i prin buzunare.

— Tătică, dă-mi tabachera...

— Fugi, că te plesnesc!

— Pentru mama, doar nu pentru mine.

El, cufundat în cititul scrisorii, pe care se vede că o descurca anevoie, întinse tabachera unui cîine. Băiatul se topea de rîs.

— Copil fără educație!...

Băiatul își muta fălcile din loc rîzînd.

— Costică, ești un copil pervers... Dezleagă calul și du-l la grajd... Spune lui Ivan să vină-ncoace.

Ivan era argat în curte și bulgar în suflet. Începea și sfîrșea toate cuvintele cu „nî“, ceea ce îi da un aer foarte bleot.

— Mi-am fost nî gridinîtî nî Cuștindin.

Paraipan vra să s-arate teribil cu toată lumea.

— Ce-ai făcut la grădină la Constantin?... Mergi de cere cheile la cucoană.

Ivan aduse cheile, şi astfel putură intra în casele proprietăţii.

Pentru Comăneşteanu, deprins cu instalaţia de la Comăneşti, cu acareturile şi grădinele moldoveneşti de la Sarba, în cari proprietarii puneau toată îngrijirea şi adesea şi averea, ruinîndu-se, curtea boierească de la Stăneşti părea singuratecă şi părăsită. Casele, joase, se întindeau în toate părţile, fără nici o linie de arhitectură; curtea, plină de tot felul de lighioane, era neîngrijită; în jurul puţurilor bălăceau porcii prin noroi. Se vedea bine că d-l Paraipan făcea mai multă politică decît administraţie.

Şi cu toate astea, aşezarea locului era minunată. Pe o parte curgea iazul morii, strîns între două perdele uriaşe de plopi; pe alta, grădina înconjura curtea cu pomi înfloriţi. Un aer de simplicitate tînără părea că învăluieşte toate cele. Natura surîdea în pragul primăverei, cam tristă, cu o notă de melancolie binevoitoare, atît de scumpă sufletelor cu adevărat româneşti.

Înăuntru impresia era ceva mai bună. Mobile de lemn şi de viţă împletită, acoperite cu *cretonne*; mese vechi, aduse pe vremuri cu cheltuială mare din străinătate; canapele şi sofale tot aşa. Peste tot, mirosul de casă închisă de ţară, în care scîndurile spălate, sulfina, pîinea din sofragerie, dau atîta caracter.

Aci se instală Comăneşteanu, singur, fericit de a-şi putea aduna gîndurile, fără a fi supărat de nimeni.

Încetul cu încetul, armata ocupa poziţiele ce-i erau date de Statul major. Batalionul lui Comăneşteanu se întindea împrejurul Stăneştilor. Între sat şi Dunăre depărtarea era destul de mare, iar locurile adăpostite de dealuri şi vălcele. Prin gura torentelor şi pe albia Vijiitoarei erau împrăştiate pichete de soldaţi. Sentinelele pe de malul Dunării fuseseră retrase în interior, spre a nu mai rămînea pradă atacurilor îndrăzneţe ale turcilor.

De îndată ce sosi, Comăneşteanu se prezentă maiorului Şonţu[21], comandantul batalionului. Ca şi dînsul, maiorul locuia în Stăneşti, la primar, deşi, de fapt, îşi petrecea şi ziua şi noaptea pe cîmp.

Cel dintîi lucru ce-l impresionă fu prefacerea caracterului maiorului. Îl cunoscuse vesel, harnic, iubitor de lume şi petreceri, iubitor de femei şi de întîmplări galante, — iar acum îl găsea senin, răbdător şi, mai presus de toate, cumpătat şi bun. Ziua călare, noaptea pe jos, părea cel mai vînjos dintre oamenii batalionului. Vorbea blînd şi hotărît, privind parcă tot mai departe de clipa prezentă, senin şi frumos ca un voinic din vremuri de demult.

Mihai era surprins, încîntat şi fără voie stăpînit de comandantul lui. Cînd intra seara la Milescu să se odihnească, adormea de cele mai multe ori gîndindu-se la dînsul. Îi lăsa impresia unui cal arab pe care nu-l văzuse pînă acum decît la părăzi, gătit şi mîndru, dar care acum îl încremenea prin înţelepciunea, prin puterea şi prin focul cu care biruia şi stăpînea pe toţi. Se destinsese parcă în el nervul unei vieţe nouă, de muncă neadormită şi de generozitate.

În drumul ce-l făceau adesea printre pichete, maiorul ţinea de regulă malul deschis. Comăneşteanu încerca să-l ducă pe la adăposturi.

— Ia să ne coborîm mai jos, d-le maior, că trag turcii în noi ca în ţintă.

El da din mînă.

— Da' nu trag nimic. Şi ei stau ca şi noi ascunşi după metereze.

— Ba uite că trag.

Tocmai fluierau gloanţele peste capetele lor.

Maiorul se opri în loc şi se uită la locotenent zîmbind.

— Ăsta-i războiul, Mihai.

— Ba să mă iertaţi, d-le maior. De ce să mori de un glonţ orb?

El înălţă din umeri şi merse mai departe, coborîndu-se pe o cărare adăpostită. Aci se opri, scoase din buzunarul tunicei o tabacheră şi aprinse încet o ţigare.

— Toate gloanţele sunt oarbe, Mihai.

— Daţi-mi voie, d-le maior: sunt oarbe fiindcă rar te ia la ochi inimicul; dar cînd mergi în contra lui, şi cazi de un asemenea glonţ, te-ai dus să-l cauţi şi mori cu spor; pe cîtă vreme aşa, mori parcă te-ai fi împuşcat singur, din greşeală.

Maiorul iar dete din umeri şi mai făcu cîţiva paşi; apoi iar se opri.

— Crede-mă, Comăneştene, ăsta-i războiul. De la început pînă la sfîrşit, ţi-ai pus viaţa ipotecă, şi orce glonţ, orb sau neorb, ţi-o scoate în vînzare. Puţin fatalism nu strică... Şi nu numai fatalismul te povăţuieşte să fii aşa, ci şi datoria de bun soldat. Ai venit să te baţi, sau să te strecori printre gloanţe?...

— La drept vorbind, d-le maior, am venit fiindcă m-aţi chemat... şi cred că aşa sunt cei mai mulţi. M-oi bate şi eu, cînd o sosi momentul, dar vă mărturisesc că nu am nici o ură personală contra nimănui... Patriotismul meu se deşteaptă cîteodată sub formă de dor de trecut. Mi-e dor de strămoşii noştri, de Vlad Ţepeş, de Ştefan-cel-Mare, de paloşe şi de flamure...

— Asta-i literatură, Comăneştene.

— Ba zău nu. Aşa simt eu. Aceia se băteau fiindcă urau pe duşmanii lor; se băteau că să-şi apere viaţa şi averea. Da' noi ce-avem cu turcii? sau turcii cu noi? Dacă e vorba pe ură şi iubire, în altă parte m-aş întoarce.

— Ia ascultă-mă, Comăneştene. Eu îţi vorbesc ca soldat. Astăzi, mai mult ca orcînd, valoarea oamenilor, a ofiţerilor şi a soldaţilor, hotărăşte de soarta războaielor. Fiindcă cine pune în linie de bătaie 100.000 de oameni e sigur că va găsi în faţă cel puţin tot atîţi inimici, înarmaţi tot aşa de bine, cu aceleaşi sisteme, cu aceleaşi secrete. Prin urmare, unde fiecare unitate este superioară (şi mai cu seamă superioară prin forţe morale) unităţii din faţă, acolo e victoria. Ceea ce-mi spui d-ta despre strămoşi sunt visuri de oameni fără voinţă. Toţi visătorii se-ntorc spre trecut, din lipsă de energie. Şi eu citesc bătălia de la Rovine, dar în loc să pun mîna pe condei, îmi vine să pun mîna pe sabie. Ştefan-cel-Mare?... Are să se nască!... Ochii înainte,

în viitor! pieptul deschis la gloanţe!... Am să cad, dacă mi-o fi scris să cad; dacă nu, am să ajung unde vreau să ajung! Şi de voi cădea eu, au să ajungă alţii.

Şi punînd mîna pe umărul locotenentului, urmă înflăcărat:

— Nu ştii ce bine îmi pare c-am intrat în război!... Mi se risipea viaţa în moliciune, între fuste şi cărţi de joc, într-un colţ de provincie sau în altul. Uite, simţeam în mine putere cît în doi oameni, şi nu mă pricepeam cum s-o întrebuinţez. Cît eram mai tînăr, făceam pe fiecare lună cîte o trăsnaie... Ce spui dumneta!... Războiul este sfînt. Cine n-are pentru ce se bate trebuie să-şi găsească cauze. Numai popoarele puternice se bat, şi numai a celor ce ştiu să se bată este viitorul!... Tot umanitarismul modern e histerie curată[22].

Tocmai atunci ieşi de după un cot de mal, un caporal, care rămase smirna înaintea lor.

— Să trăiţi, dom' maiur!

— Ce este, băiete?

— Au sosit de la Giurgiu nişte *lotce*...

— Să poftească.

Caporalul făcu *stînga-npre*, şi dispăru. Maiorul urmă mai departe.

— Ştii nemţeşte?...

— Puţin.

— Vream să-ţi spun că dacă e vorba de teorii umanitare, singura sectă de idealişti pentru care am respect este aceea a nihiliştilor şi a anarhiştilor. Sunt nebuni cît pofteşti, şi aş fi gata să-i împuşc pe toţi cînd mi-ar cădea în mînă, însă nu din ură personală, ci din reacţiune, spre a opune o forţă unei alte forţe. Dar mă-nchin lor. Aceia se ridică împotriva unei tiranii absolute, sau împotriva tiraniei şi mai absolute şi mai mişelească a majorităţilor electorale; se ridică împotriva inerţiei morale a claselor stăpînitoare. Ei aduc cu dînşii *voinţă*, care este secretul orcărei conştiinţi individuale, a libertăţii lăuntrice, cea mai rară, cea mai grea de dobîndit din toate libertăţile...

— Aceea de a ucide fără remuşcare...

Maiorul se opri un moment și se uită lung la locotenent.

— Bine... te știam, Comăneștene, om cult și cu mintea deschisă...

— Cred că așa și sunt, sau cel puțin doresc să fiu.

— Atunci cum de nu înțelegi că eu nu fac apologia nihilismului și a anarhismului, ci a voinței admirabile ce se găsește în acești oameni. Trebuie să înțelegi că dacă ei ucid fără remușcare, cum zici dumneta, au siguranța absolută că vor fi uciși și martirizați; că nu ucid ca să fure; că sunt idealiști, că *spiritul care neagă* este o necesitate logică, într-o lume stricată pînă la măduvă, cum este o necesitate logică cuțitul într-o cangrenă. Ce-au fost toate revoluțiile, dacă nu *spirit negativ*?

— Eu sunt conservator și nu aprob revoluțiele.

— Asta e o formulă goală. Le aprobi sau nu le aprobi, ele se fac. Rousseau a încercat o revoluție pacinică, destructivă și constructivă. S-a aruncat în mijlocul societății franceze din veacul trecut, ca într-o odaie în care se sinucide cu cărbuni un disperat; a spart ferestre, a dărîmat uși, a distrus cît a putut. Cînd a vrut să construiască, cu *Contractul social*[23], n-a făcut nimic. Dar privilegiele, prejudecățile, furturile, cruzimea lumei franceze din veacul al XVIII-lea au fost pentru totdeauna distruse. Voința este ce este, Comăneștene, crede-mă.

— Mă iertați, d-le maior, zise un sublocotenent ce sta de cîteva minute laoparte, aș avea un cuvînt să vă spun.

— Crede-mă, Comăneștene, voința este totul. Nu te teme de gloanțe și de moarte, nu urî războaiele, că prin ele și numai prin ele trăiesc popoarele... Ce dorești, domnule?

— Au sosit niște *lotci* de la Giurgiu. Caporalul care a venit să vă ia ordinele cred că n-a înțeles bine lucrurile: sunt niște bărci....

— Și ce ordine am dat?

— Ca să poftească...

Maiorul începu să rîză.

— Foarte bine: să poftească sănătoase. Să le coboare pe albia Vijiitorii, Iordănescule, și pentru la noapte să fiți gata.

— Am înțeles, domnule maior.

— Du-te și dumneata, Comăneștene, de mănîncă și te odihnește, iar pe la un amurg să te afli aici, că astă-seară ne botezăm.

VII

Comăneșteanu, mergînd acasă să se odihnească, se gîndea la Milescu. Ce se făcuse? Vrea să plece cu el din București, în furia entuziasmului; vrea să vină a doua zi; trebuia să vină la 16; și nu venise nici pînă acum.

Același om, Milescu. Cît îl ținea cineva în mînă făcea din el ce vrea; cum îl scăpa din mînă, nu mai era de nici un temei.

Pe cînd tocmai trecea podețul de pe iaz, gîndindu-se astfel, zări printre plopi două birji în curte, pline de cufere, iar în pridvor pe Milescu în uniformă, cu chipiul în mînă, strigînd la Paraipan și la birjari:

— Mii de universuri și de tunete!... ia cufărul de ureche, d-le Ioane. Nu așa!... nom d'une pipe!...

Cum văzu pe Comăneșteanu, începu să-i facă semne cu amîndouă mîinile, uitînd de cufere.

— Fetelor!... Elencuțo, Annicuțo, vine Comăneșteanu!

Elena și Annicuța ieșiră și ele în pridvor, îmbrăcate de drum, cum se aflau.

Comăneșteanu descălică încet, prins parcă deodată de un sentiment curios de neliniște. Se deprinsese a trăi singur, acolo, în casa Annicuței, gîndindu-se la dînsa. Acum, cînd o vedea în realitate, i se părea că icoana ideală fuge...

Milescu puse nota lui zgomotoasă în totul, îmbrățișînd pe Mihai, bufnind pe nări, pocnind din palme, — așa că reintîlnirea tinerelor femei cu noul amic, cunoscut de prea puțin timp și totuși intrat așa de

repede în intimitatea vieții lor, se petrecu fără prea multă jenă.

Acoperită pe ochi cu un văl des, Annicuța venise încet în urma soră-sei. Era palidă, rîdea fără pricină, se mișca în sus și în jos fără rost. Milescu o urmărea cu privirea peste tot, și din cînd în cînd se oprea din vorbă spre a-i zice:

— Ei, Annicuțo?...

— Ce este?

— Nu-ți ridici voalul de pe ochi?

— Ba da.

Însă nu și-l ridica.

De fapt, Milescu, care observa pe cumnată-sa, era el însuși fără echilibru stabil.

Abia ajuns, ar fi vrut să intre numaidecît în luptă cu turcii. Simțea ce impresie ciudată producea asupra lui Comăneșteanu, prin nehotărîrea spiritului său, și ar fi voit parcă să răscumpere, cu prețul chiar al celor mai mari jertfe, greșeala de a fi venit așa de tîrziu la regiment.

— Ce facem, Mihai? Turcii au bombardat Calafatul și Giurgiul; ba ieri îmi pare au tras și asupra Olteniței...

— Am auzit.

— Ei, noi?...

— O să le răspundem. Astă-seară trecem Dunărea.

— Bra-vo !... Fetelor, să deschidă cuferele și să-mi puneți la o parte lucrurile mele.

Elena rămase încremenită.

— Trecem deja Dunărea?... întrebă ea, cu un accent de nespusă tristețe.

Annicuța, care își scosese pălăria din cap și asculta cu luare aminte, se făcuse și mai palidă decît cum era. Comăneșteanu se simți, ca și în București, cu soră-sa, mișcat de același simțimînt de milă și de descurajare, față cu înduioșarea femeiască. Femeile la război sunt o pacoste, gîndi el, încercînd să frîngă cu voința lui bărbătească valul de emoțiune ce i se revărsa peste suflet.

— *Trecem:* cine? zise el ironic.

Elena se uită la el blînd.

— Așa este, noi nu putem trece, răspunse dînsa, gînditoare. Ce e de făcut?...

Era atita umilință în aceste cuvinte, încît Mihai se simți vinovat cu ironia lui, față de sinceritatea tristă a Elenii. De aceea, neștiind cum să dreagă lucrurile, se apropie de dînsa binișor și îi spuse că treceau Dunărea numai în recunoaștere, ca să mai sperie pe turci; că la Rusciuc, comandantul Achmed-Kaiserli-pașa era prea îndrăzneț și avea nevoie de dovezi hotărîtoare, că nici nouă nu ne lipsește îndrăzneala, la trebuință.

Numele lui Achmed-Kaiserli-pașa răsună în auzul Elencuții ca o descărcătură de tun. Annicuța se apropiase de dînsa și asculta cu luare-aminte.

— Va să zică, cum trecem?... pardon: cum *treceți?...* întrebă Elena.

— Trecem la noapte, cu bărcile.

— Și după aceea vă întoarceți, zise Annicuța.

— Negreșit.

Comăneșteanu se uită la fată. Ea privea liniștit înaintea ochilor, ca și cum întrebarea ar fi fost o urmare firească a gîndurilor. Elencuța zîmbi.

— Treceți cu toții, sau numai cine vrea? urmă Annicuța.

— Trecem cu o mînă de soldați aleși.

Fata se uită la el, clipind din gene. Se vedea bine că mai avea ceva de întrebat, dar că nu îndrăznea. Elencuța îi veni în ajutor:

— Treci și dumneata?

— Da. Am un maior cu care m-aș duce și în iad, dacă ar fi turci și pe-acolo.

— Ba bine că nu, zise Annicuța, cu o ușoară intonație copilărească: toți ar trebui să fie în fundul iadului.

Mihai și Elencuța rîseră cu plăcere de gluma fetei. Milescu, care se întorsese din nou să se lupte cu cuferele și cu Paraipan, voia să știe și el de ce rîd. Numai Anna rămînea serioasă.

Pînă la vremea mesei, se primblară prin curte și prin grădină. Anna cunoștea toate colțurile, toți pomii. Mergea ușoară de la o brazdă la alta; întindea

brațele spre crăngile înflorite ale merilor; punea vîrful piciorului pe cărămizi ce abia ieșeau din apă, făcînd totul cu îndemînare.

Tinerețea, care se necunoaște pe sine întotdeauna, era la Anna parcă mai inconștientă decît la alții, poate tocmai fiindcă era mai deplină. Toată persoana ei se desfăta într-o lumină de primăvară intensă. Din coloarea străvezie a pielii, din ochii limpezi, din gura veselă, viața se revărsa în valuri, ca un imn de mulțumire către atotputernica natură, ce o făcuse din plin. Toți cei dimprejurul ei simțeau înrîurirea acestei firi bogate; unii o admirau, alții se temeau de dînsa, dar nici unul nu trecea fără să n-o vadă.

Comăneșteanu înțelesese de la început, cu prevestirea ce o dau de departe, în unii oameni sănătoși, întîmplările vieții lor viitoare, că Anna avea să prindă un loc în drumul lui. Acum, cînd o revedea din nou, parcă și mai bogată de tinerețe și mai hotărîtă în căutarea unei fericiri apropiate, era încredințat mai mult ca orcînd că Anna intra în sufletul lui, pe nesimțite, dar sigur, cum intră un obicei bun, ce răspunde unei năzuinți a firei noastre. Căci acolo era secretul de care nu-și da el seama: el credea că nu mai trebuie și nu mai poate să iubească.

Și, desigur, se înșela.

Fiindcă în singurătatea de la Stănești, atît de plină de lumea reală a lucrurilor Annei, se înfiripase cu încetul un chip nereal, mîngîiat de izvorul nesecat al iubirei, ce curge în toate sufletele omenești. Cînd Anna veni să prinză, pe conturul său real, liniele figurei închipuite, portretele de-abia mai semănau. Dar, ca și cum imagina adumbrită în singurătate ar fi fost mișcătoare și neînchegată, se potrivi încetul cu încetul pe fața limpede a Annei, pînă ce una și alta deveniră una: Anna.

Iar fata simțea și se bucura, și, cum zice poetul, chema ca o fîntînă clară către liniștea verdelui fund:

e splendon freddi e chiamano a i silenzi
*del verde fondo** [24].

* Și strălucesc reci și cheamă către tăcerile verdelui fund (ital.).

La masă, Milescu ceru lui Mihai să-l prezinte chiar în seara aceea maiorului Șonțu. Voia cu orce preț să treacă și el Dunărea.

— Crezi că o să primească?

— De ce nu?

— Cum am stat eu, domnule, pînă acuma la București, ca un dobitoc!...

— Ai avut și afaceri, zise nevastă-sa, ca să-l îmbuneze.

— Afaceri, vacs!... Am stat pentru partida de *écarté*. Am avut, domnule, niște *passe*, de m-am speriat. Cum intram la rînd, zvîntam *șuetele*. Toate ciurucurile s-au umplut de bani. Îmi era milă de bancheri și vream să plec. Da'crezi că mă lăsau băieții?...

Comăneșteanu rămase uimit și nu se putu opri de a nu-i zice:

— Bine, Milescule, pentru asta ai întîrziat pînă acuma?

Elena și Annicuța se uitau în jos.

— Ce să fac, mon cher?... S-au pus toți pe spinarea mea, au umblat pe la minister să-mi prelungească congediul. O comedie întreagă.

Apoi atinse pe nevastă-sa peste mînă.

— Făr' de Elencuța nici acum nu veneam... Sunt păcătos: nu pot spune omului verde în ochi: nu.

După aceea se sculă, cam stîngaci, și prinse a fluiera primblîndu-se de colo pînă colo.

— Annicuțo, cum e motivul din sonata noastră?

— Care sonată?

— Sonata noastră, de.

— Asta-i frumos! Pentru tine toate sunt sonatele noastre.

— Sonata variată. Una singură e. Am găsit, am găsit...

Și trecu la piano, îl deschise sfîșiind căptușala cu care era acoperit, și prinse cîteva acorduri.

În lumina crepusculară a zilei ce murea, se ridică de pe clapele candide ale pianului o armonie îndurerată, ce umplea casa de vibrații, creștea, creștea parcă să îndoaie zidurile. În acordurile sfîșietoare ale unui marș funebru, vocea lui Milescu arunca tema despre

care întreba pe Annicuța, cîteva note simple, cîntate cu glas limpede de tenor, ce păreau ca niște petale de flori pe un mormînt[25].

Efectul fu imediat.

Cei trei, rămași la masă, plecară ochii în pămînt. Muzica se opri. Milescu nu se mai auzea.

„Ce curios om!" gîndea Comăneșteanu, cînd fu din nou stăpîn desăvîrșit pe sine.

Elencuței îi daseră lăcrămile. Își duse încet batista la ochi și rămase cu capul plecat pe mînă.

— Du-te la el, zise ea Annicuței.

Apoi adresîndu-se lui Comăneșteanu:

— E nenorocit... Simte că a greșit, întîrziind prea mult. Nu e vreo vină mare. Dar dumnevoastră, bărbații, sunteți așa de neînțeleși în unele feluri de a suferi, încît nouă ne trebuie o practică specială pentru a vă pricepe. Amorul-propriu la dumnevoastră e fără margini...

Încerca să zîmbească și nu izbutea.

— E atît de bun!... Aș fi voit să te rog... Mă tem să nu facă vreo copilărie. Sunt două săptămîni de cînd e așa cum îl vezi, nemulțumit de el, dar fără putere de a lua o hotărîre. Îmi mușcam degetele că nu l-am lăsat să plece cu dumneta... Voiam să te rog să nu-l pierzi din vedere astă-seară, dacă treceți Dunărea. Nu de alta, dar înoată bine, și, cum sunt sigură că va căuta să-și îndrepteze greșeala cu cine știe ce... nebunie eroică de-a dumnevoastră, te rog să nu-l lași singur...

Ea tăcu. Comăneșteanu se uita la dînsa. O ușoară roșață i se urca în obraz. Se juca pe fața de masă cu vîrful unghiei.

— Oare de ce nu vine?... Nicule!

Din camera de alături vocea lui Milescu răspunse:

— Cu-cu.

Parcă toată invocația funebră a lui Beethoven se petrecuse cu un veac înainte. Milescu fluiera ca mierloii, cotcodăcea ca găinele, țipa, urla în toate felurile.

Elena se însenină.

— Copil! zise ea rîzînd.

— Artist! zise Comăneșteanu.

Elencuța, care vrea să se scoale, se opri.

— Adevărat, zise ea încet. Pe ce pune mîna iese frumos. L-ai auzit la piano. Să-l auzi cîntînd din chitară, din flaut, din armonică.

— Da' nu-l știu eu!

Ea se sculă.

— Ce faci acolo, Nicule?

— Mă-mbrac de bătălie, dragă. Comăneștene, ești gata? Am zis să puie caii.

— Sunt gata.

— Unde e Annicuța? întrebă Elena.

— Visează la stele. Ia vino, dragă, de m-ajută, că nu găsesc nici cravată, nici chipiu, nimic. Boul de Dumitrache! O să-l mătur curînd-curînd. În valiza mea parcă au dat turcii!...

Nevastă-sa rîdea pe îndesatele, făcînd semne din ochi lui Mihai. Milescu mormăia singur:

— Bre!... zavera să fi trecut pe-aici și tot nu era învălmășeala asta. N-auzi, Elencuțo?

— Ce vrei, frate?

— Vacs!... Vreau să răspunzi la apelul nominal cînd îți poruncesc. Mă!... și femeile astea!... Nu te însura, Comăneștene...

Elencuța se duse repede la dînsul.

Mihai își aprinse o țigară și ieși în balcon.

Anna se primbla liniștită prin fața caselor, cu un șal pe umeri. Cum îl văzu, veni și se rezemă cu brațele de parmaclîc.

— Cam întuneric astă-seară. Cum o să treceți Dunărea?...

Comăneșteanu se cobori lîngă dînsa.

— Cred că dacă n-ar fi întuneric n-am trece.

Ea tăcu. Cea din urmă linie de lumină se lăsa pe după plopi, departe, ca într-un vis.

— Luna răsare tîrziu...

— În curînd o s-avem lună nouă.

Anna se uita la el, luminată de fanalul ce era aprins în balcon. Avea un aer preocupat; ar fi voit parcă să-ntrebe ceva și nu știa cum să-nceapă. Făcu cîțiva pași, urmată de Mihai.

— Am avut plăcerea să cunoaştem pe sora dumitale... prin d-na Cantă...

Comăneşteanu se opri locului.

Dînsa se întoarse spre dînsul, zîmbind, pe cît se putea vedea.

— De ce?... întrebă ea, curioasă.

— De nimic.

Anna îl luă binişor de braţ.

— Îmi dai voie... Da, am avut plăcerea s-o cunoaştem. O adevărată plăcere, fără banalitatea ce însoţeşte asemenea vorbe. Se cheamă Saşa, da?...

— Da...

— Pînă acum niciodată n-am dorit să fiu altcineva... De ce rîzi?

— Eu?!

— Poţi să rîzi, însă e aşa: pentru întîiaşi dată aş dori să fiu alta. Aş dori să fiu sora dumitale.

Comăneşteanu se înclină foarte ceremonios, deşi nu-l vedea nimeni. Braţul fetii tremura şi el însuşi se simţea mişcat.

Anna se opri.

— Mă rog... nu cum înţelegi dumneta, zise ea.

— Eu nu înţeleg nimic rău...

— Vream să zic că aş vrea să fiu cum e sora dumitale... Ştii că poate să vie să ne vadă — cu d-na Cantă... Să ne dăm la o parte, că soseşte trăsura.

Se deteră la o parte. Trăsura se opri în faţa scării, în lumină. Paraipan era pe capră, lîngă vizitiu. Făcea zel.

— Uite ce prost e, zise Anna rîzînd.

— *Reacţionar*...

— ... *dropicos*, adăogă fata repede.

Apoi, încet:

— La revedere.

Comăneşteanu, fără să ştie cum, îi luă mîna. Ea părea că simte mişcarea ce se făcea prin întuneric, şi cu îndemînare, dete vîrful degetelor să i le sărute.

— La revedere, zise ea încet. O să vă întoarceţi cu bine... Noi o să vă aşteptăm...

Apoi, ca şi cum s-ar fi temut să nu fi zis prea mult, adaose:

— Sunt sigură că Elencuţa aşteaptă pe Nicu...

VIII

Mai multe nopţi de-a rîndul lucraseră soldaţii în albia Vijiitorii, ca s-o adîncească şi să ajute astfel apele Dunării de a se urca la deal, pînă la un cot. Plouase de curînd şi torentul aducea cu dînsul mîlitură. Ceea ce munceau noaptea se astupa ziua. Goi pînă la brîu, plini de noroi, oamenii trăgeau ca la praşilă, mai cîntînd, mai înjurînd, după fire. Într-un zăvoi de cătină ardea focul de vreascuri, mititel şi pipernicit, ca să nu se vadă de pe malul turcesc. Soldaţii se pîrpăleau la flacără. Unul, rezemat într-un cot, mormăia din fluier; altul, pe vine, răsucea o ţigară; un al treilea îşi încălzea palmele. Un biet ţigan, printre dînşii, se văita de-un dinte.

— Scoate-l, măi Sticlete, că-ţi creşte altul.

— Păi, l-aş scoate, nea Petrec, dar pînă să-ţi iasă dintele, ţi-a ieşit şi sufletul!...

— O fi de lapte, măi.

— Pune-i nişte praf de puşcă, ţigane, şi dă-i foc, zise caporalul, care-şi răsucea ţigara.

Ţiganul se uita cu jind la el:

— Haoleu, domnu căprar, ca tare-aş mai trage şi eu un fum.

— Dacă ai tutun, îţi dau eu foiţă.

— Doar să vînd pe taica la drăgaică.

Glumele cădeau în piroteala nopţii. Munca n-avea spor, oamenii îşi sleiau puterile degeaba.

Comandantul batalionului inspectase lucrările şi înţelesese că ideea adîncirei albiei era curată pierdere de vreme. De aceea, poruncise oamenilor să părăsească lucrul.

În seara de 28 apriliu, luntrele lipoveneşti fură scoase pînă în gura Vijiitorii. Un pîlc de vreo 60 de soldaţi, aleşi printre cei ce ştiau să înoate, fu coborît în prundul gîrlei, numai cu puştile şi patrontaşele.

Luntrile negre, cu fundul ascuţit şi vîrfurile întoarse în sus, erau greu de încărcat. La cea mai mică atingere se plecau pe o parte.

Ofițerii deteră ordine să le tragă jumătate pe uscat; cei mai greoi se urcară astfel; cei mai sprinteni le împinseră în apă și săriră în ele din fuga.

Totul se făcea în tăcere. Nimeni nu vorbea decît cu grije, și prin șoapte.

La a treia barcă, o palmă solemnă răsună în liniștea nopții. Maiorul se apropie de grupul de unde pleca zgomotul.

— Ce este? întrebă el supărat.

— Să trăiți, domnu maiur, soldatul Ion Savu nu vrea să intre în luntre.

— Unde ești, măi băiete?

— Să trăiți, aici suntem.

— De ce nu vrei să mergi?

— Ba vrem, să trăiți, da' nu putem.

— De ce nu poți?

Soldatul o dete prin singular:

— Îmi vine amețeală, să trăiți, că taica a murit înecat în Siretiu.

Milescu, care era cu Comăneșteanu la spatele maiorului, zise încet lui Mihai:

— Grozav i-aș da două palme sergentului care l-a bătut!...

Maiorul se gîndea.

— Unde-i sublocotenetul Iordănescu?

— Aici, domnule maior.

— Aprinde felinarul.

Sublocotenentul se cam foia.

— Să nu ne vadă, d-le maior.

— Aprinde, domnule, și nu răspunde!... Ți-e frică să nu te mănînce turcii?...

Sublocotenentul aprinse felinarul, ținîndu-l tot cam pe după dînsul. Maiorul porunci din nou:

— Să vie patru oameni. Sergent, ia-l!

Soldații puseră mîna pe Ion Savu și-l ridicară pe sus, aruncîndu-l în luntre ca pe un sac. Maiorul zise încet către Comăneșteanu:

— Altfel, ar trebui să-l împușc.

Milescu încremenise. Toată simpatia ce simțea pentru maior dispăru deodată. Se urcă în barcă, moleșit ca o bleandă.

De îndată ce fu lîngă Comăneșteanu, se plecă spre el și îi zise la ureche:

— *Mon cher, votre commandant me dégoûte.*

Comăneșteanu îl atinse pe umăr.

— *Allons, allons...*

— Mi-ai spus că e bun, că e iertător... Asta îți este bunătatea?

— Nu putem vorbi acum, dar fii încredințat că așa trebuia să facă. Războiul nu se poartă cu milă și cu dulcegării sentimentale. Închipuiește-ți că, din cei 60 de soldați, la 30 le-ar fi venit amețeală...

Milescu dete din cap...

— Ești *terre à terre* astă-seară.

Comăneșteanu zîmbi și nu mai răspunse.

Luntrele, înșirate una după alta, merseră o bucată bună pe lîngă malul românesc, în susul apei, ca să nu le ia curentul și să le ducă prea jos, unde Dunărea se desfăcea în mai multe brațe.

La un semn al maiorului, vîslașii repeziră luntrile în șioiul apei. La început, lopețile făceau zgomot, pliscăind degeaba, ca și cum ar fi fost mînuite de copii. Soldați născuți și crescuți pe baltă, se simțeau neîndemânateci.

— Ce dracu, mă, Bercule, zise unul încet, parcă trag în nisip...

— Ia-o domol, Stănică. Zi-i ici cu mine: una, două...

Un „siiit!" poruncitor se auzi de la luntrea din cap, unde era maiorul, și nimeni nu mai suflă.

Soldații simțeau alicneală la inimă, parcă n-ar fi mîncat de două zile. Tăcerea, întunericul nopții, gîlgîitul șopotitor al ochiurilor, neliniștea pe cei mai mulți. Apa curgea pe nesimțite. Ici și colo străluciri neînțelese se răsfrîngeau în rotocoalele untdelemnii ale Dunării. Sclipiri depărtate de stele se încrețeau pe unda mișcătoare.

Tăcerea devenea absolută; dar cu cît ea creştea mai mult, cu atîta lumea părea că fuge mai departe de cei din luntre. Un caporal întrebă încet pe Comăneşteanu:

— Să fie oare zece, domnu locotenent?

Un zgomot surd, venit ca din funduri de pămînt, începea să învăluie tăcerea nopţii. Se auzi glasul maiorului:

— Să se schimbe oamenii de la lopeţi: unul cîte unul.

Ordinul trecu din luntre în luntre.

— Să se schimbe oamenii de la lopeţi.

După cîteva minute, acelaşi glas poruncea:

— Mînă!...

Braţele odihnite dau putere nouă bărcilor. Zgomotul surd creştea: ajunseseră în mijlocul Dunării, unde apa venea furioasă, clocotind şi rostogolindu-se. Nimeni nu se mişca.

Milescu se îmbunase. Cerul, limpede, îl furase de pe pămînt. Alunecase în fundul bărcii, între doi soldaţi, urmărind cu ochii şi însemnînd în gînd constelaţiele.

Comăneşteanu se simţi deodată atins pe genunchi:

— Uite, Mihai, ce frumos răsare Antares din ape...

Soldaţii ridicară capul. În adevăr, o minunată stea roşie scăpăra din lumine.

— S-a aprins de tot, bat-o vina ei!... zise unul din oameni.

Toţi ceilalţi se uitară spre cer, înfioraţi ca de spaimă. Un chiot lung răsună în văzduh. Ce putea fi?

— O baghiţă, zise un soldat.

Clocotul apei scădea pe nesimţite. Tăcerea neţărmurită îi lua locul. Se apropiau de malul celălalt, şi fiecare om simţea că pămîntul nu mai e departe. Fără ordin, vîslaşii trăgeau mai încet din lopeţi.

Luntrea maiorului se oprise. A doua veni lîngă cea dintîi, a treia lîngă cea de a doua, şi astfel toate, la linie, înaintau cu băgare de seamă.

Deodată una din bărci se izbi de ceva tare, iar oamenii fură zguduiţi cu putere. Se auzi un lătrat de cîine.

— Am ajuns la mal, zise maiorul.

Se sculaseră toţi în picioare.

— Să se coboare unul în apă binişor.

Ordinul nu fu executat destul de repede. Un moment de nedomirire păru că stăpîneşte pe toţi. În fine, cineva sări.

— Suntem aproape pe uscat, domnule maior, zise o voce prin întuneric. Văd un foc la deal...

— Cine-i ăla?...

— Milescu, răspunse Comăneşteanu maiorului.

— Să se coboare oamenii binişor, şi după mine!...

Se auziră cîteva pliscăituri de apă, cum săreau unii soldaţi.

— Iordănescule!

Mai multe glasuri repetară încet: „d-l sublocotenent Iordănescu". Ofiţerul veni spre maior.

— Dă-mi felinarul. Dumneta să rămîi cu luntrile. Vîslaşii să nu se mişte de la lopeţi.

— Am înţeles.

Maiorul aprinse felinarul, care fusese acoperit, cu neîndămînare, pe toate laturile, cu postav negru.

Cele din urmă ramificaţii ale munţilor Dobrogiei, la Dunăre, se urcau pe nesimţite, aşa că focul pe care-l vedeau acum la deal păruse soldaţilor români o stea.

Oamenii mergeau în tăcere, cu băgare de seamă. Lumina focului, care împrăştia, departe, o roşeaţă de jeratic; streaşina unui bordei ce se vedea în apropiere; văile şi dealurile; fantasmagorica licărire a fanalului, — făceau pe soldaţi să se creadă pe lumea ceelaltă. La unii li se părea că visează; la alţii le venea să chioie. Toţi strîngeau puşca cu nădejde.

La o depărtare de vreo sută de paşi, cîinele care lătrase se repezi furios spre oameni. O descărcătură de puşcă hui pe văi, iar cîinele, străbătut de un glonţ, sări în sus şi căzu jos mort. La moment, o altă descărcătură răspunse de la turci.

Atunci, fără ordin, fără regulă, soldaţii se aruncară asupra bordeiului. În faţă, erau două gherete de scîn-

duri: amîndouă fură făcute fărîme, iar sentinela ucisă, călcată în picioare. Într-o clipă, focul fu aninat de streşinele colibei. Rogozul se aprinse, pîrîind.

La lumina flacărilor, un strigăt asurzitor se înălţă pe malul ticnit al bătrînului fluviu. Parcă o trebuinţă sufletească de a zbiera coprinsese pe toţi oamenii aceia, ce tăcuseră atîta timp.

Însă, uşa bordeiului nu se deschidea. Un sergent îi dete o formidabilă lovitură cu patul puştii, iar uşa sări din ţîţîni. Dar pe loc, el fu trîntit la pămînt, şi în acelaşi timp trei oameni, ca trei tigri, ţîşniră din groapa bordeiului, trăgînd focuri într-aiuri şi fugind. Doi fură ucişi în mers, iar unul, prins viu, fu ridicat pe sus şi dus către acoperişul ce ardea, spre a fi aruncat în flacări.

Totul se petrecuse cu o repeziciune extraordinară. Maiorul puse mîna în pieptul unuia din soldaţii ce voiau să arunce pe turc în foc:

— Înapoi!...

În fuga impresielor băgă de seamă că era tocmai cel cu ameţeala de pe mal.

— Înapoi!... strigă maiorul din nou; la bărci!... Locotenent Comăneşteanu! să se formeze coloana de marş!...

Turcul fu legat cobză şi luat la vale.

— Să n-aud vorbă! repetă maiorul. Locotenent Milescu! treci în capul coloanei. Comăneştene, sunt toţi oamenii?

— Cred că da, domnule maior.

— Marş!...

Soldaţii se aşezară la rînd, şi coloana porni în urma felinarului. Supunerea şi disciplina îi lua din nou în stăpînire: trecuse momentul de nebunie furioasă, cu care se aruncaseră asupra sentinelei turceşti.

Tocmai cînd intrară din nou în bărci şi porniră înapoi, Milescu păru a-şi reveni în fire. Cît ţinuse învălmăşala, el parcă visase sau murise. Nu-şi da seama de nimic, nici ce făcuse, nici ce gîndise. Cîte o pată de imagine îi revenea în minte, ca dintr-un trecut depărtat: focul, reflectat de apele Dunării, sau capul stîlcit al turcului din gheretă. Asta era războiul?...

IX

A doua zi şi zilele următoare, Milescu continuă a fi ca şi mai nainte, vesel, zgomotos, dar parcă nu destul de natural pentru cine-l cunoştea bine. Elena îl urmărea cu privirea peste tot. Îl rodea ceva. Să fi fost părerea de rău de a fi părăsit deprinderile lui din Bucureşti? sau nepotrivirea celor ce gîndea el despre viaţa de campanie cu ceea ce era ea în realitate? Poate din toate să fi fost cîte ceva.

Nevastă-sa îşi aducea aminte că Milescu revenea de la toate concentrările cu aceeaşi nelinişte sufletească. Parcă activitatea oamenilor cu voinţă şi hotărîre deştepta o părere de rău ironică în natura lui nehotărîtă; parcă disciplina grosolană a armatei, cu supunerea ei oarbă, cu diferenţiarea indivizilor după gradele de la tunică îl umplea de milă pentru cei de rînd. Oricare ar fi fost pricina, Milescu, în asemenea împrejurări, se închidea în odaia lui de lucru şi trăgea din armonică pînă s-o rupă; umplea văzduhul de fum şi scuturătorile de capete de ţigară; se primbla dintr-un colţ într-altul, fluierînd. Desigur, lumea, atunci, i se părea alcătuită rău.

Dar zilele treceau înainte; evenimentele se alungau unele pe altele, grave sau glumeţe, după îmbinarea cauzelor. Comăneşteanu iubea pe Annicuţa, aşteptînd venirea Nataliei ca un aiurit; ruşii se apropiau de Dunăre pe toate liniele; maiorul Şonţu plăcea la toţi, chiar şi lui Milescu; Paraipan era mai reacţionar ca orcînd. Numai natura plutea nepăsătoare pe deasupra tutulor, legînd trecutul de viitor, nimicul de nimic, printr-un singur punct al conştiinţelor omeneşti, acela pe care cu toate astea oamenii pun aşa de puţin preţ şi pe care numai cei ce iubesc îl înţeleg: momentul actual.

Luna lunei de mai se urca în limpeziciunea nopţii, ca un vis frumos în somnul unui suflet tînăr; plopii dormeau pe iaz; apa curgea la vale, desfătîndu-se în luminişul ce-i mîngîia faţa.

Comăneșteanu și Annicuța se primblau prin curte, prinși de braț. Ei tăceau. Ochii lor se ridicau spre lună, involuntar, atrași de taina discului ceresc. Fiecare simțea în sine atîtea porniri frumoase către celălalt, și cu toate astea nu îndrăznea să le spună, jenat parcă de mărturia luminei.

— Ce curioasă e luna! zise Comăneșteanu. Mă farmecă și mă hipnotizează. Aș avea parcă atîtea lucruri să-ți spun, și nu îndrăznesc.

— Nu-i așa? adăogă Anna repede, ca și cum vorbele lui ar fi răspuns, întocmai, gîndurilor ei.

— Și, cu toate astea, trebuie să-ți spun. Trebuie să-ți spun că viața îmi pare din nou atrăgătoare, că mă simt înviorat; că fac totul din plin. Dumneata ești cu mult mai tînără decît mine, și poate nu înțelegi toată frumusețea ce mi-a revărsat-o în suflet iubirea mea de astăzi, fără umbră de părere de rău sau de tristețe...

— De ce tristețe?... întrebă Anna, nedomirită.

El zîmbi, uitîndu-se la dînsa și strîngîndu-i mîna la piept.

— Cum să-ți explic?... Numai cine iubește drept și cinstit simte deplinătatea unei asemenea bucurii.

Anna se plecă sub obrazul lui și, jumătate glumind, jumătate serioasă, îl întrebă:

— Da' se poate iubi și nedrept? și necinstit?...

— Nu se poate. Cine iubește așa, nu iubește.

— Atunci?...

Zicînd acest „atunci?", ochii ei străluceau, de viață și hotărîre, gata parcă să scapere scîntei de ură. Comăneșteanu se opri în fața ei, îi ridică părul de pe frunte și o privi lung.

— Ce minunată ești!... Ai un portret care să-ți semene?

— Da.

— Poți să mi-l dai?

— Da, însă la ce o să-ți servească portretul? N-o să mă ai pe mine întotdeauna?...

El o privi din nou în rotunjimea senină a chipului, și nu răspunse. Era într-însa, ca în toate femeile sănătoase, ajunse la deplină dezvoltare sufletească și trupească, o instinctivă pornire împotriva a tot ce e nesigur, a tot ce e vag și fuge. Pentru ce umbra unui portret?

În privirea lui și-n privirea ei, se încrucișau două dorinți: a lui, trecînd peste capul fetei și pierzîndu-se în lumea nematerială; a ei, oprindu-se în el.

Anna îi luă mîinile și i le strînse cu putere:

— O să mă ai întotdeauna, întotdeauna!...

Apoi, dusă ca de o forță căreia nu-i putea sta împotrivă, se aruncă la pieptul lui, tremurînd:

— Nu-i așa?...

Din cerdac, glasul lui Milescu bătea toba ca la mezat:

— Bîrr ram, bîrr ram... Areci o dată! areci de două ori! și de... trei!

Anna se depărtă de Mihai, cu o repeziciune de fulger și fu numaidecît stăpînă pe sine:

— Iaca și Picală.

Milescu se puse să alerge prin curte, strigînd:

— La o parte, domnilor, că trece trenul.

Apoi, se duse buzna la Anna și Mihai, îi luă pe amîndoi de cîte o mînă și dete cu ei o fugă pînă la podeț. Elena și maiorul veneau în urmă.

Ajuns la pod, Milescu se opri deodată. Apa curgea în bătaia lunei, plină de luciri misterioase.

— Pii!... ce frumos e!... Annicuțo, cheamă pe Elencuța și pe maior.

Se așezară toți cinci sprijiniți de răzămătoarea podețului. Milescu tăcea.

— Ce miros de răcoare și de primăvară! zise Elencuța. Nu mi-ai spus nimic, Nicule, de impresiele tale de pe Dunăre.

— Ce să-ți spun, dragă?...

Elencuța se uită la el. Părea plecat.

— Nicule, adio.

— Salutare, Nicule, zise Anna rîzînd.

El se uita la ele și zîmbea. Glumele nu se prindeau. Puterea farmecului naturei îi înrîurea pe toți.

— Ce mare artist ar fi cel ce ar putea să facă un asemenea tablou! zise maiorul.

Anna se uită la soră-sa, sperînd să întîlnească o privire ironică. Elencuța însă, părea cufundată într-o dulce melancolie, fără să vadă și fără să audă.

Milescu vorbea singur, probabil zicea vreun vers.

Elencuța veni lîngă el:

— Zi tare, Nicule.

El se uită la dînsa:

— Ce să zic?

— Ce spuneai adineoare?... Știu că nu vei fi vorbind singur.

El își trecu brațul sub brațul ei și îi rosti încet:

„Un castel pe malul mării"...

Annicuța asculta.

— Tare, tare, zise ea.

„Un castel pe malul mării
Preajma codrilor o ține,
Domn pe legile uitării
Amintirilor din sine.

Stă domnița de-o vecie
În castelul din pădure,
Așteptînd mereu să vie
Făt-Frumosul ei s-o fure.

Vin, coboară din poveste,
Făt-Frumos, pe-un corn de lună;
Fii ce ești, și ce nu este:
Trup iubirei de nebună.

*

Trec castelului prin față,
Plutitori pe drum de spume,
Doi lunateci prinși în brață,
Doi nebuni ce fug de lume.

El vîslește; ea, de frică,
Stă la pieptul lui, tăcută;
Cînd lopețile ridică,
El se pleacă și-o sărută.

Doamna din balcon îi vede...
Ea se-ndoaie... cade parcă...
Și adio! ... Doamna crede
Că e dînsa cea din barcă[26].

Annicuța sări:

— Cum? cum? Ia mai zi o dată.

Maiorul asculta, plecat de tot pe rězămătoarea podului.

Milescu suflă în ochelari, cum făcea întotdeauna la vremuri grele, și zise din nou poezia.

Chipul maiorului se luminase de tot. Pe fruntea lui înaltă se juca lumina, dîndu-i sclipiri de fildeș.

— Ce minunate sunt unele vorbe din graiul omenesc!... zise el domol lui Comăneșteanu.

— Mă tem că sunt numai vorbe, răspunse Annicuța.

— Nu știu. Ar trebui s-o mai aud o dată sau s-o citesc. Dar chiar așa dacă ar fi, vorbele astea sunt atît de evocative, încît eu văd castelul, văd pe domnița nebună, văd pe înamorați... „Preajma codrilor o ține"... Minunat!

— Da, da. Însă pe urmă?... Cum vine pe urmă, Nicule?

El repetă încet:

„Domn pe legile uitării
Amintirilor din sine"...

— Poftim!... Ce-nseamnează asta?... „*domn pe legile uitării amintirilor din sine*"... Dar la sfîrșit: *cade parcă*, și adio, salutare, domnițo, că-i trebuie omului rimă la *barcă*.

Maiorul se încălzea.

„*Domn pe legile uitării amintirilor din sine*" e foarte frumos; numai, trebuie înțeles. Poate că rima de la *barcă* cu *parcă* să fie cam îndrăzneață, deși e perfectă. În schimb însă ce adevărat trec ei în barcă, unul în brațele altuia... „Cînd lopețile ridică..." Cum zice?

Milescu repetă strofa. Comăneșteanu se plecă la urechea maiorului.

— Vrea numai să-l supere.

Annicuța urmă:

— Dar junele Făt-Frumos, ce-i cu el? S-a coborît călare pe-un corn de lună... ca să fie ce nu este... Nicule, nu ţi-e bine?...

Milescu zîmbea, fără putere de a răspunde. Ştia că Annicuţa glumeşte, dar totuşi îi venea cam peste mînă s-o audă bătîndu-şi joc de sufletul lui. Elencuţa suferea de-a binele. Ea vibra la tot ce era vers sau muzică, fără să înţeleagă adesea toate cotiturile. Cu un obraz necăjit, se uită la soră-sa ca la un duşman.

— Va să zică nu vă place, încheie Milescu.

— Mie îmi place foarte mult, zise maiorul.

— Îmi pare rău. Voiam să vi-l şi cînt...

— Te rog, Nicule. Haidem la piano, adaogă nevastă-sa.

— Dacă nu place la toţi, nu.

Milescu se uita la Anna şi la Comăneşteanu, ca un copil fricos la părinţi. Mihai se duse la el, îl luă de braţ şi-l îndrumă spre casă.

— Să-mi spui încă o dată poezia.

Anna se ţinea după dînşii:

— Vai de noi!... încă o dată!... zise ea cu un aer comic.

Milescu se opri. Îşi pierduse răbdarea.

— Aşa faci, urîto? Lasă că-mi mai cazi dumneta în mînă... curînd-curînd. Ca mîine vii să-mi ceri consimţimîntul; şi nu ţi-l dau.

Annicuţa sărea şi cînta.

— Nu-mi pasă: sunt majoră.

— Da, da, majoră!... Ai să fii minoră toată viaţa... Şi ce vorbesc eu de consimţimînt!... Parcă te vrea cineva?... Comăneşteanu mi-a spus verde, în ochi, că nu te ia... Alţii idem...

— Eu n-am spus nimic, zise Comăneşteanu.

Annicuţa bătu din palme.

— Şi chiar aşa dacă ar fi, dumneta nu poţi să te însori.

— De ce? întrebă Mihai rîzînd.

— Fiindcă mai eşti însurat o dată. N-ai o casă de copii la Paris?...

Comăneşteanu izbucni într-un hohot de rîs. Annicuţa se oprise şi se uita la el.

Maiorul veni repede înaintea lui Comăneşteanu şi-l opri un moment pe loc:

— Iată o lecţie de strategie.

Annicuţa care, cu firea ei vioaie şi ironică, era gata să zîmbească de teoriele maiorului, rămase şi ea nedumerită de înţelesul vorbelor lui. Parcă, în adevăr, toată siguranţa cu care ataca dînsa pe Milescu nu mai avea nici un efect, de cînd se mărginea numai să se apere; iar Milescu, care fusese aşa de slab în apărarea poeziei, devenea primejdios atăcînd. Constatarea acestui adevăr, în loc să îndemne pe Annicuţa a deveni din nou agresivă o făcu, printr-o instinctivă pornire a sufletului femeiesc împotriva a tot ce e acţiune violentă, să dea înapoi. Milescu, dimpotrivă, dete năvală înainte:

— Lasă, jupîniţo, că ne răfuim noi... Ţi-ai mai comandat rochii vătuite?...

Elencuţa rîdea din toată inima. Annicuţa se întoarse către soră-sa:

— Rîzi! că tare e de spirit.

— Da' ce crezi, Mihai?... urmă Milescu: tot ce e pe dînsa e fals... Şi nu-ţi mai spui că e şi şchioapă.

Annicuţa venise în faţa lui, cu mînile în şolduri, parcă ar fi vrut să se arăte cît era de bine făcută, şi da din cap.

— Nu crezi? zise Milescu lui Mihai. Vino-ncoace, domnişoară.

Apoi, cu tocul de la cizmă, trase o linie lungă pe pămînt:

— Te rog. Dacă nu e adevărat, umblă pe linia asta.

Annicuţa, sigură de sine, se aşeză în capul liniei. Ceilalţi priveau.

— Să nu ieşi de pe linie!... strigă Milescu. *Avanti!*...

Fata făcu cîţiva paşi repezi. Cumnatu-său o opri.

— Nu aşa, puiule. Încetinel. Şi ia-o de-a capo.

Annicuţa veni din nou în capul liniei şi porni încet, parcă ar fi umblat pe frînghie. După patru paşi, puse piciorul alături.

Milescu bătu din palme.

— Am înţeles.

Apoi se întoarse ţanţoş către Comăneşteanu.

— Adevărat e, domnule, că-i şchioapă?

Annicuţa, nervoasă, rîdea, şi revenea cu încăpăţinare pe linie. Cu cît devenea mai nervoasă, cu atîta umbla mai rău. Ceilalţi rîdeau. Milescu se uita la ea serios:

— Are haz. Pare şchioapă de-a binele.

Apoi se duse la dînsa şi o luă de mînă.

— Acuma destul.

Fata se smuci din mîna lui şi încercă din nou să umble pe linie. Dar acum era atît de aprinsă, încît nu putea face nici un pas drept.

Milescu o apucă de braţ cu putere şi o duse spre casă. Annicuţa se lăsă în voia lui. Era gata să plîngă.

— Sus, copii, la muzică! strigă Milescu.

Fata, înainte de a pune piciorul pe scară, se opri.

— E adevărat că sunt şchioapă? întrebă foarte serios.

Lui Milescu îi venea să se topească de rîs, însă se stăpîni cît putu şi îi zise:

— Ce copilăroasă eşti tu, Annicuţo...

— Atunci de ce n-am putut să merg pe linie?

— Cine ştie... Fiindcă se uitau toţi la tine... Aprinde repede lumînările la piano, că viu numaidecît.

Înseninat astfel, Milescu îşi primblă mînile pe clape de cîteva ori, încheind gamele cu putere în acordurile lor finale.

Ceilalţi se aşezaseră în scaune, mulţumiţi de-a regăsi căldura camerii, după răcoarea umedă a nopţii.

Milescu începu o melodie uşoară, ce părea că vine din depărtările adînci ale notelor de jos şi se urcă spre notele de sus ale violinei, cu o suavitate fermecătoare:

„Un castel pe malul mării
Preajma codrilor o ţine,
Domn pe legile uitării
Amintirilor din sine."

Pe cuvîntul „codrilor" sunau două note atît de curios, încît parcă fiori din singurătatea munţilor treceau prin aer. Vocea lui Milescu se mlădia pe acorduri; vorbele se umpleau de înţelesuri.

Maiorul îşi rezemase capul de jelţ şi plecase în vremuri bune; Comăneşteanu privea înaintea ochilor; Elencuţa sta dreaptă pe scaun, cu sufletul plutitor în adieri calde.

Cînd muzica ridică sus vorba „amintirilor", glasul lui Milescu se pierdu într-o notă aproape fără fiinţă.

El tăcu. Ceilalţi veniră încet lîngă piano, coborîţi din unghiuri depărtate, neîndrăznind parcă să vorbească.

Milescu se sculase în picioare şi se uita şi el fără scop, cînd dete cu ochii de Annicuţa.

— Da' ce faci, dragă? o întrebă el mirat.

Fata îşi ridicase rochia atît cît să-şi vadă vîrful piciorului, şi, cu capul plecat, cu coatele în aer, încerca să umble pe o scîndură. Pentru dînsa muzica parcă nici nu fusese. Ideea că putea în adevăr să fie şchioapă o muncea.

Un rîs general întîmpină pe biata fată, iar ea, ruşinată, căzu pe un scaun, ascunzîndu-şi obrazul în mîni.

X

De cînd Annicuţa spusese, în treacăt, că Natalia Cantă era hotărîtă să vie la Stăneşti, cu Saşa, Comăneşteanu nu mai avea linişte. Îşi aducea aminte de întrebarea ciudată ce i-o făcuse fata: „de ce?" şi nu putea să-i limpezească bine înţelesul: ştia Annicuţa ceva? nu ştia?

Pe de altă parte, viaţa lor împreună la Stăneşti se prelungea prea mult; intimitatea lui cu fata, sub ochii îngăduitori ai lui Milescu, începea să nu mai aibă noimă.

Hotărîrile cele mai extravagante se urmau în spiritul lui: să ceară a trece într-un alt regiment, sau să se instaleze pe cîmp, în corturi, ca ceilalţi ofiţeri, — ar fi trebuit să se destăinuiască maiorului; să spuie drept fetei — era lucru greu şi delicat; să aştepte pe

Natalia și să-i vorbească — ar fi fost natural. Dar sufletul nerăbdător se anină adesea de o întîmplare, care îl duce la dezlegare pe căi neașteptate.

Într-o zi, intrînd la Milescu, Comăneșteanu îl găsi făcînd socoteli cu Paraipan. Voi să se retragă. Milescu însă stărui să rămînă.

— Am sfîrșit, Mihai; șezi.

Era cumpătat și serios, cu o pornire către intimitate.

— Vream să văd socotelile creștinului ăstuia... Cine știe de-acuma cînd mă mai pot ocupa de afaceri.

Glasul lui era tremurător, parcă alte gînduri se legau de cuvintele rostite. Comăneșteanu se simți atras către el, și deodată îi veni să vorbească.

— Nicule, putem rămînea singuri un moment? Aș avea să-ți spun ceva...

— Cum nu, dragă.

Milescu își dete scaunul la o parte, gata să asculte.

— Suntem prietini vechi. Tu vezi că mă ia apa la vale...

Milescu se uita la el, zîmbind cu bunătate; dar nu înțelegea.

— Șederea mea la voi nu se mai poate prelungi fără o explicare.

— Am priceput...

— Te rog. N-ai priceput nimic.

Comăneșteanu aprinse o țigară, parcă mai mult ca să facă ceva, decît ca să fumeze.

— Ai vrea să mă ai de cumnat? zise el deodată.

Milescu nu putu răspunde nimic, ci numai se sculă și deschise brațele.

— Strînge-ți cleștele, omule, și ascultă-mă.

— Vino să te sărut... Nu se poate.

Se îmbrățișară prietenește, și după aceea Milescu căzu din nou în scaunul lui.

— Bra-vo!... Va să zică îmi ceri mîna Annicuței. Mă duc să chem pe Elencuța...

— Ba să stai unde te afli.

— Atunci, domnul meu, fii bun și te îmbracă în mare ținută... Da', mă rog, ia să ne înțelegem, fata te vrea?

— De, știu eu...

Milescu se uita pieziș la el:

— Nu-mi umbla cu mofturi! Ai furat inima fetei și acum faci pe ștrengarul.

Comăneșteanu îl privi trist:

— Nicule, fii serios. N-am furat nici o inimă. Ba, dacă vorba n-ar fi prea romantică, aș zice că mie mi-a furat inima...

— Auzi dumneta!... Te-au călcat hoții.

Comăneșteanu se sculă supărat:

— Ești un om imposibil.

Milescu se duse după dînsul și-l îmbrățișe din nou.

— Am înțeles, știu și ți-o dau din toată inima, zise el mișcat. Nu te uita la glumele mele: ca să nu par prea sentimental, deviu prost. Șezi lîngă mine... că de-acuma ești aici în casa ta: tu ești stăpînul și eu sunt mosafirul.

— Domol, zise Comăneșteanu. Sunt oarecare greutăți...

— Nu văd nici o greutate.

— Cu toate astea sunt... O simpatie veche...

— Ai copii la Paris? Am înnemerit fără să vreau?

— Omule, lasă glumele! N-am copii nicăierea. Am iubit o femeie...

Îi venea așa de greu să spuie, încît lui Milescu i se făcu milă. Îl luă de mînă:

— Știu, Mihai. Nu e nevoie să mergi mai departe.

— De unde știi?

Milescu făcu o mișcare, ca și cum ar fi zis: „astfel de lucruri se știu totdeauna". Comăneșteanu se uita la el aiurit.

— Aș fi vrut să te-ntreb, urmă el încet, de nu sunt dator să mărturisesc adevărul către d-ra Anna?

Milescu dete din cap serios:

— Asemenea mărturisiri sunt primejdioase, pînă ce nu te simți legat cu putere de o viață nouă. Anna e o fire semeață... Poate să primească bine și să înțeleagă sinceritatea cu care îți deschizi inima, dar poate

să se și supere... Știu eu?... Sunt atîtea colțuri în sufletele omenești!...

Comăneșteanu se uita la el fix.

— Da', mă rog, ești bine încredințat că nu mai iubești pe ceelaltă? întrebă Milescu, rar.

Mihai plecă ochii în jos:

— Vezi, asta e greutatea cea mare, răspunse el cu anevoie.

— Atunci? Trebuie s-alegi: or una, or alta.

Era oarecare asprime în vorbele lui Milescu. Fără voie, omul al cărui spirit se deschidea cu înlesnire tutulor pornirilor sufletești, pe cît timp rămîneau abstracte, devenea strîmt și egoist de îndată ce intra în joc o rudă.

Comăneșteanu își ridică privirile către el, lung:

— Eu căutam în tine pe vechiul prieten, Milescule, și dau de tutor. Știu că așa e bine să fie: or la deal, or la vale. Dar dacă lucrurile s-ar petrece în realitate cum se petrec în cărți, viața ar fi un model de aforisme zilnic aplicate, în care, ici și colo, cîte o pasiune *unică* ar veni să întrerupă monotonia lor cinstită... Vezi bine însă că încă nu e așa.

— Ba eu cred că e așa...

— Lasă-mă să vorbesc... Și eu am simțit ca tine, greutatea de a fi judecător drept, cînd e vorba de înclinările unei persoane din familia ta, și am înțeles cît e de greu să fii larg în vederi. Egoismul ne orbește. Ni se pare că se răsfrînge asupra noastră o parte din reaua opinie ce și-ar face-o lumea asupra rudei noastre.

— Așa și este.

— Ba nu este așa. Nu afirma cu atîta încredere, că foarte puține lucruri se pot afirma în mod absolut. Dacă vrei să *judeci*, trebuie să aibi puterea de a te desface de nenumăratele prejudecăți ce-ți întunecă vederea.

— Vacs! zise Milescu, vrînd să se scoale.

Comăneșteanu se uită la el atît de curios, încît Milescu se simți jenat de vulgaritatea *vacsului* său și se înroși:

— Pardon...

— Eu căutam în tine un prieten căruia să-i deschid inima întreagă...

Milescu, ca întotdeauna, lupta cu propria lui slăbiciune:

— Bine dragă: spune.

— Vream să spun că sunt neliniștit. M-am lăsat farmecului de a iubi pe cumnata ta, fără să știu de mai iubesc sau nu pe... ceelaltă.

Milescu se uita lung la el, ca la o raritate omenească, și sfîrși prin a bate din palme, încremenit:

— Bine, Mihai, e cu putință un asemenea lucru?

Comăneșteanu înălță din umeri.

— Și ...știi că se poate să vie, zise Milescu.

— Știu... Tocmai de aceea țineam să-ți vorbesc...

Nehotărîți, tăcură amîndoi. Milescu răsuci o țigară, lung. Comăneșteanu aștepta.

— Curios!... zise Milescu, gîndindu-se. Suntem două firi diametral opuse...

— Adică?...

— Așa. Tu ai, probabil, o facultate grozav de dezvoltată, pe care eu n-o am de loc.

— Mai limpede?

— Tu poți iubi deodată două femei, pe cînd eu nu pot iubi nici una.

Comăneșteanu zîmbea. Milescu, care bănuia înțelesul zîmbetului, adaose încet:

— Elencuța e pentru mine o mînă de suflet încîntător, fără de care n-aș putea trăi... Eu nu pot iubi, zise el, sculîndu-se; cel puțin nu pot iubi cu răzvrătiri de astea sufletești... Și, dacă-mi dai voie... cred că nici nu se poate iubi în lume, cu înțelesul ce-l dau eu iubirii...

Comăneșteanu se uita la el:

— Da' unde se poate iubi, dacă nu în lume?

Milescu începu să rîză:

— Ne-am încurcat de tot. Și cu toate astea, tot aș vrea să-ți spui... În lume, desigur. Dar în lumea mea. De îndată ce o femeie începe să mă intereseze, și cu cît mă interesează mai mult, cu atît se transpune

mai lesne într-o imagine. Acolo, ea stă de sine şi parcă tot mai depărtată de cea reală...

— Cu alte cuvinte, tu, cu cît iubeşti mai mult, cu atîta iubeşti mai puţin...

Milescu izbucni într-un hohot de rîs, surprins de nelogica lui explicare.

— Asta e curat povestea beţivului, căruia îi tremura mîna şi vărsa vinul; astfel că, cu cît bea mai mult, cu atîta bea mai puţin...

După aceea, gîndindu-se, adaose:

— Şi totuşi, Mihai, nu e atît de nelogic ceea ce-ţi spun... Nu pot iubi în lume, adică în afară, tocmai pentru că acolo nu se poate face înfiriparea din nou a creaţiunii mele sufleteşti. Motivul porneşte din lume, dar numai motivul; creaţiunea se face în mine; iar cînd ea încearcă să se aşeze alături de motiv, e atît de superioară lui, încît îl zdrobeşte... Ha? ce zici?

— Zic că eşti poet.

— Nu sunt poet; sunt aşa. Iar tu eşti altfel. Tu eşti ceea ce se cheamă *un homme à femmes;* eşti din aceia pe cari femeile îi simt, cum simt giştile ploaia... Crezi că n-am înţeles chiar de la început, din prima seară cînd ai venit la mine, că pe Annicuţa o lua apa, cum spui tu? Acuma ia să cercetăm pe bolnav mai deaproape: va să zică eşti bîntuit de două patimi...

Iar începea cu ironia. Era, fireşte, un fond de antipatie ascunsă a omului fără noroc pe lîngă femei, care biruia puterea prieteniei şi se urca la suprafaţă. Fiecare părea a-l înţelege şi a-l ierta, socotindu-se pe sine mai presus de celălalt, unul prin superioritatea teoriilor, altul prin a faptelor.

— Crezi, Mihai, că o mai iubeşti? întrebă Milescu.

— Cred că nu, deoarece simt că Anna i-a luat locul.

— Atunci de ce te temi?

— Mă tem de una din acele ciudate contraziceri, ale sufletului, care te face deodată să-ţi pară rău că nu mai eşti ceea ce doreai să nu mai fii.

— Înţeleg. Atunci eu socotesc că e mai bine să nu vorbim încă Annei. Cu o fire ca a ta, dacă vei vedea pe Natalia, pe cînd încă nu eşti destul de legat de Anna ca să simţi trebuinţă de-a o ocroti, dar destul de legat

ca să-ţi pară rău de libertatea pierdută, — mai lesne te poţi întoarce către Natalia. Dacă ai fi deja bărbatul Annei, nu m-aş teme de nimic...

— De ce? întrebă Comăneşteanu, simţind că sunt unele lucruri ce scapă observării lui de om neînsurat.

— Fiindcă din momentul ce ţi-ai împărţit numele şi viaţa cu o femeie, chiar dacă am presupune că n-o iubeşti, ea exercită oarecum o parte din egoismul comun şi dobîndeşte dreptul de a nu suferi prin tine, dacă nu pentru altceva, să nu te facă să suferi la rîndul tău printr-însa. Iar dacă o şi iubeşti, femeia ta ţi se pare un lucru sfînt...[27].

— Atunci ce e de făcut? Nu s-ar putea să grăbim lucrurile?

Milescu se uită la dînsul liniştit.

— Crezi?

Comăneşteanu îşi aduse aminte de război.

— Ai dreptate, zise.

Convorbirea părea astfel că a ajuns la marginea ei firească. Se despărţiră oarecum nemulţumiţi unul de altul. Comăneşteanu, cu părerea de rău ce urmează totdeauna după o destăinuire personală, Milescu, cu teama de a fi fost naiv şi ridicul cu explicările lui sufleteşti.

Trecură încă două zile liniştite. Anna se interesa de război mai mult ca orcînd, urmărind mişcarea trupelor.

Cu o hartă întinsă pe masă, cerea explicarea tuturor ştirilor. Plecată pe biurou, părul ei atingea fruntea lui Comăneşteanu. El se lăsa mai mult ca orcînd plăcerii primejdioase de a respira parfumul de tinereţe ce înconjura toată fiinţa ei. De cînd vorbise cu Milescu, un văl de nesiguranţă i se lăsase pe gînduri: nici într-un fel nu era bine, sau era bine în toate felurile, cu condiţie numai de a trăi lîngă Anna. De ce se destăinuise? Ce nevoie sufletească îl îndemnase să mărească, în explicarea lui cu Milescu, temerea de a iubi din nou pe Natalia, cînd simţea limpede că nu o mai iubeşte? Au oare Elencuţa avea dreptate cînd zicea că bărbaţii sunt atît de neînţeleşi în unele feluri de a suferi?

De îndată ce Anna nu mai era lîngă el, nehotărîrea îl muncea într-atît, încît începuse să dorească tocmai lucrul de care pînă aci se temea: venirea Nataliei.

Şi nici cel puţin războiul nu se mişca!... Un ordin de a trece Dunărea sau de a înainta în Oltenia ar fi fost un mijloc disperat de a ieşi din nesiguranţă, dar ar fi fost un mijloc.

Dorinţele i se împliniră mai curînd decît ar fi crezut.

Într-o seară, pe cînd veneau de la cîmp cu Milescu şi maiorul, găsiră pe Saşa şi Natalia, sosite de cu ziua.

Milescu, văzînd de la poartă toată casa luminată, zise lui Comăneşteanu, atingîndu-l pe umăr:

— Mihai, avem mosafiri.

— Îmi închipuiesc.

Într-o lovitură puternică, inima păru a i se opri. Apoi, rar, îşi urmă bătăile mai departe.

Niciodată nu simţise el, ceea ce simţea în clipa aceea, cu atîta luciditate: o invederată desfacere a unei părţi din fiinţa lui sufletească, ce sta de sine, liniştită şi hotărîtă, faţă de o altă parte, ce palpita cu bătăile inimei.

Cînd intrară în salon, găsiră pe cele patru femei. ostenite de a se privi şi a căuta subiecte de vorbă. Venirea bărbaţilor păru că le redă libertatea de spirit. Elencuţa prezentă pe Milescu şi pe maior; Comăneşteanu sărută mîna Nataliei foarte natural; Annicuţa se aşeză lîngă Saşa — şi astfel grupurile se formară.

Milescu, cu minunata însuşire a firii lui de miop, intră în sufletul Nataliei. În gîndurile lui parcă s-ar fi ascuns ideea de a încerca să-i placă: de ce?

Ea răspundea cu bunăvoinţă, rîdea, glumea, ca şi cum nimic nu s-ar fi petrecut. Însă ochii cercetători ai miopului vedeau toate micele nimicuri ce plutesc pe deasupra voinţii. Anna vorbea cu Saşa, fără a-şi întoarce privirile; dar era palidă. Natalia avea în obraz două pete roşii. Nu se uita cu interes la nimeni, decît poate la maior. Milescu avu ideea ciudată de a-l chema lîngă dînşii; şi acesta părea a fi din speţa celor ce plac femeilor. „Mii de bombe!“ zise el în gînd,

jumătate ironic şi jumătate melancolic. Privirile lui se opriră în treacăt asupra nevesti-sei: liniştită, Elencuţa vorbea cu Comăneşteanu, limpede la chip, cu o palidă notă de suavitate în întreaga ei fiinţă. Milescu zîmbi, mulţumit în morala atît de hotărîtoare a egoismului bărbătesc.

Fură poftiţi la masă.

În acelaşi timp intra în curte un locotenent de călăraşi, urmat de un soldat.

— Domnu maior Şonţu! striga el, descălicînd în grabă.

Toată lumea se opri în sală. Maiorul îi ieşi înainte. Locotenentul, dînd de lumină şi de lume, îşi îndreptă creasta, îşi trase tunica de la spate şi , făcînd doi paşi, se opri:

— Ordine urgente, domnule maior, zise el, întinzîndu-i un plic.

Apoi, apropiindu-se mai mult, adaogă:

— Aş avea şi ceva verbal...

Maiorul ceru voie să intre în biuroul lui Milescu. Ceilalţi se duseră la masă.

După cîteva minute veni şi maiorul zîmbind:

— Îmi pare rău că trebuie să vă părăsesc.

— Înainte de a mînca? Nu se poate! zise Milescu. Mă rog, să poftim şi pe locotenent. Îmi daţi voie, d-le maior?

— Locotenentul a plecat... Mîine plecăm şi noi...

— Bra-vo! strigă Milescu, trîntind furculiţa. Da' ia şedeţi, d-le maior, că prînzim repede şi mergem împreună.

— Negreşit. Comăneşteanu trebuie să meargă cu mine. Pentru dumneta e ordin să pleci imediat la companie.

— Plec numaidecît. Să ne dea repede la masă. Şedeţi, d-le maior.

— Pot să trimit pe cineva la cîmp? întrebă maiorul.

— Te rog, dragă, zise Milescu Elencuţei, să ne dea repede să mîncăm şi spune lui Paraipan să vină încoace.

Paraipan se înfiinţă. Maiorul scrise două rînduri şi i le dete să le ducă la cîmp.

— De-acuma începe! zise el.
— Ce este? întrebară toţi cu nerăbdare.
— Multe şi înveselitoare ştiri. Mai întîi proclamarea independenţei României...
Milescu sări de pe scaun, roşu:
— Bra-vo! Ura! Ura!...
Maiorul scoase un plic din buzunar:
— Generalul rus Skobeleff a sosit la Giurgiu şi a luat în primire poziţiunea noastră. Noi trebuie să ne îndreptăm spre Valahia-Mică. Măria-sa domnitorul va veni în curînd în mijlocul nostru să ia comanda trupelor. S-au înfiinţat două decoraţii: *Virtutea Militară* şi *Steaua României*... Colonelul Anghelescu îmi trimite următorul ordin de zi...
Glasul maiorului se încălzise încetul cu încetul şi acuma vibra ca în comandă la citirea rîndurilor următoare:

> *„Drapelul sub care luptaţi este în mijlocul vostru însăşi imaginea Patriei. Urmaţi-l dar vitejeşte, şi cînd odată laurii păcii vor reînverzi pe munţii şi cîmpiele României, Patria, cu recunoştinţă, va înscrie numele bravilor ei apărători pe frontispiciul edificiului independenţei romîne.“*

Toţi păreau ridicaţi într-o atmosferă aprinsă. Numai Anna rămînea rece. Încăpăţinată împotriva războiului, lupta cu propriul său entuziasm, ca să nu aibă aerul că dă dreptate lui Milescu.
— *Frontispiciul edificiului independenţei române!...* zise ea, înălţînd din umeri.
Milescu, gata să-i sară în cap, striga:
— Da, da: *frontispiciul edificiului independenţei!...* Pe acela se va înscrie numele celor ce cred în viitorul ţărei aceştia!... Da'cum vrei să vorbească un act solemn ca acesta?... Daţi-mi voie, domnule maior...
Şi luă bucata de hîrtie din mîna maiorului, îşi ridică ochelarii şi ceti din nou ordinul de zi. Glasul lui tremura, cuvintele prindeau înţelesuri profetice. Cînd rosti „drapelul sub care luptaţi este în mijlocul vostru însăşi imaginea Patriei“, i se înnecară ochii de lacrămi. Se opri un moment...

Saşa plîngea. Elencuţa răsucea colţul şervetului, tremurînd.
Milescu urmă mai departe, cetind pînă la sfîrşit cu aceeaşi înflăcărare: „cu noi dar va fi Dumnezeu, cu noi victoria!“
— Mii de....
Era s-o dea prin *tunete.* Annicuţa bufni de rîs. Elencuţa se învioră.
— Şi, altă ştire, mai interesantă, urmă maiorul, este că marele-duce Nicolae a cerut domnitorului nostru să intre în Bucureşti cu primele trupe şi cu drapelul comandamentului, iar vodă i-a răspuns să poftească oricînd, că va fi bine primit, dar fără trupe.
— Serios?
— Foarte serios.
— Bravo! de o mie de ori bravo!... Asta însemnează a avea demnitate! strigă Milescu. S-au dus vremurile cînd Zaltukin bătea din picior în pragul palatului!...
O privire aruncată, în fuga impresiilor, către Natalia, o surprinse cu ochii ţintiţi asupra lui Comăneşteanu. În repeziciunea gîndurilor, Milescu avu o pornire respingătoare împotriva femeii, care, în mijlocul celor mai sfinte emoţiuni, nu trăia decît pentru patima ei. Atît Comăneşteanu cît şi Annicuţa erau prinşi de vîrtejul războiului.
După prînz, trecură în salon să ia cafeaua. Bărbaţii trebuiau să plece numaidecît.
Pe cînd Comăneşteanu vorbea cu Saşa, Natalia îi făcu semn să vie lîngă dînsa. El se sculă binişor, cu ceaşca în mînă şi veni lîngă ea.
— Plecaţi imediat?
— Da.
— Va să zică nu te mai văd.
— Ba eu sper că da, mîine.
— Noi plecăm în zori de ziuă... Aşa este că aveam dreptate să te întreb de te însori?...
— Te rog...Nu ne putem explica aici... Şi nici n-avem ce explica, zise el, sculîndu-se.
Ea îl apucă de mînă şi-l opri:
— Să nu te însori, fiindcă ai să fii nefericit.

El se uită la dînsa, semeţ, şi se duse să puie ceaşca pe masă, hotărît să se întoarcă şi să-i spuie că e liber şi că va face ce va voi cu libertatea sa. Pînă însă să se întoarcă, Natalia alunecase ca o mlădiţă între Elencuţa şi maior.

Comăneşteanu rămase un moment pe gînduri.

Annicuţa îi luase locul lîngă Saşa.

Văzîndu-le pe amîndouă, un flux generos de sînge i se urcă în creier şi se apropie de ele, aşezîndu-se de partea ceelaltă a soră-si.

— Maman, ştii că domnişoara Anna mi-a spus că îi placi foarte mult...

Saşa zîmbea de mulţumire, uitîndu-se la fată. Ea îi luă mîna binişor şi i-o netezi; după aceea luă mîna lui frate-său şi o apropie de a fetii.

O nesfîrşită mulţumire sufletească coprinse pe Comăneşteanu: i se părea că prin această tăcută binecuvîntare a soră-si se înlătura primejdia unui blestem.

Pînă într-atît sunt oamenii nesiguri de fericire!

XI

Băteau ceasurile 12. În liniştea unei nopţi de ţară, dormeau vietăţile din plin. Prin ferestrele fără obloane, străbătea lumina slabă a lunei.

Natalia, ostenită, se dusese să se culce devreme. Muncită de gînduri, nemulţumită de vorbele ce zisese lui Mihai, spera să adoarmă şi să găsească astfel în somn odihna binefăcătoare sufletului. Şi, în adevăr, adormise. Dar, ca şi cum spiritul ar fi vrut s-o înşele, peste puţin timp se deşteptă: adormise cu o idee fixă şi se deştepta cu aceeaşi idee.

Ca să ajungă în odaia ei, trebuise să treacă prin odaia Annicuţei. O privire aruncată în treacăt asupra patului fetei, a lucrurilor de găteală şi de îmbrăcăminte, aprinsese într-însa dorinţa neînfrînată de a vedea pe Annicuţa de aproape.

De cînd se încredinţase că Mihai o iubea, sentimentele ei despre fată deveniseră foarte ciudate. La început o ura din toată inima, o vorbea de rău pe cît o iertau creşterea şi împrejurările, sperînd că poate războiul şi întîmplările să depărteze pe unul de altul. Cînd însă află de la Saşa că Mihai era instalat la Stăneşti şi că Milescu se ducea la ţară cu nevastă-sa şi cumnată-sa, neliniştea ei se prefăcu în chin. Iar cînd Saşa îi spuse că frate-său era hotărît să ia pe Annicuţa, dînsa rămase ca de piatră.

Între cele două femei, între Saşa şi Natalia, se schimbaseră două priviri: una serioasă, a surorii care vede şi trăieşte cinstit; alta rătăcită, a femeii iubitoare. Dar, din această singură privire, Natalia înţelese, mai mult decît din toate explicările, cît de nedreaptă era orbirea ei, şi din acel minut păru a se supune soartei.

Astfel, o ultimă transformare a sentimentelor ei, aceea cu care veni la Stăneşti, era cea de acum, cînd veghea: o nehotărîtă amestecătură de ură şi de curiozitate; o dorinţă de a se apropia de fată, de a o cunoaşte şi a o povăţui; o antipatie fizică pentru Comăneşteanu, din care ieşi, ca dintr-un fruct înveninat, amărăciunea vorbelor ce i le zisese.

Acum sta rezemată pe un cot, ascultînd. Liniştea nopţii era desăvîrşită. O slabă rază de lună pătrundea în odaie, pe deasupra capului ei, albind peretele. Ea ridică o mînă: umbra degetelor se întinse în pata de lumină. Se auzi, departe, un chiot. Alături Anna dormea.

Natalia se sculă să asculte mai bine. Respirarea fetii, lungă şi regulată, se auzea limpede.

Binişor, Natalia se coborî din pat. Aprinse lumînarea, o ridică încet pe de masă şi rămase cu ea în mînă, nehotărîtă. Tremura toată. Avu, un moment, noţiunea lucidă a nebuniei sale, dar se simţea mînată înainte, ca de o putere străină. Deschise uşa cu băgare de seamă şi se opri.

Anna dormea somnul temeinic al tinereţii.

Atunci ea înaintă spre pat. Se gîndi să lase lumînarea jos, dar gîndul nu fu urmat de acţiune, ca şi cum clapele voinţei n-ar mai fi prins notele. Auzi, o clipă, mecanismul ceasornicului de pe măsuţă, şi apoi nu-l mai auzi. Întinse mîna şi ridică, tremurînd, colţul învelitoarei de pe pieptul fetei. Observă în fuga arcul sprin-

cenii şi mărimea curioasă a pleoapelor. Mai ridică încă puţin...

Bustul Annei apăru întreg.

Cum iese cîteodată din mintea unui gînditor fericit o poezie desăvîrşită, aşa parcă ieşise, din puterea creatoare a naturei, umerii şi chipul acela — marmură cu suflet, fildeş cioplit, prin ale cărui rămurele albe de vine curgea fluidul misterios al vieţii tinere. În suverana nepăsare a somnului, liniele erau de o frumuseţe, de sine stătătoare, trăgîndu-şi valoarea din îmbinarea armonică a curbelor. Pe umerii legaţi astfel din legi eterne şi deci impersonale se ridica gîtul, cu graţii de muză, şi capul, cu imaginea personalităţii.

Natalia era uimită. În loc de gelozie şi ură, ea se simţi rătăcită ca într-un vis neclarificat. Făcu o mişcare falsă şi o picătură de ceară căzu pe braţul fetei. Ea sări în sus, pe cînd Natalia, scăpînd sfeşnicul din mînă, cădea jos.

Anna aprinse în grabă luminarea. Cea dintîi a ei pornire fu de a se repezi la uşe şi a striga. Însă, dîndu-se jos din pat, poziţiunea verticală păru că-i aşează lumea în realitatea ei. O privire aruncată asupra Nataliei o făcu să se oprească.

Natalia îşi reveni numaidecît în simţiri. Se sculă pe un genunchi şi se uită lung la Anna. Ruşinată, umilită, ea nu mai avu altă putere decît să plîngă. Căzută grămadă într-un colţ, îşi ascunse ochii în mîni.

Anna nu ştia ce să facă. Pe braţul Nataliei se vedea o dîră de sînge. Se lovise căzînd.

Atunci, parcă din straturile cele mai calde ale sufletului, se urcă la suprafaţă, în Anna, un sentiment de milă, de compătimire omenească, fără ţel şi fără precugetare. Se lăsă în genunchi lîngă dînsa, o mîngîie pe umeri şi o rugă să se scoale. Natalia tremura. Anna se ridică, luă un şal şi o acoperi: apoi muie colţul unei batiste în apă şi şterse urma de sînge de pe braţ. La atingerea rece a batistei, Natalia păru că-şi dă seama de cele întîmplate. Se uită lung la propriul ei braţ şi apoi la Anna. Făcu o sforţare şi se sculă.

—Te rog... Ajută-mi să merg pînă la mine.

Anna îşi aruncă repede o haină pe umeri, duse pe Natalia în camera ei, o ajută să se culce şi rămase pe un scaun lîngă pat.

Cu ochii închişi, cu obrazul în flăcări, Natalia tăcea. Ea ţinea mîna fetei într-a ei. Annicuţa o privea:

— Doreşti ceva?... Vrei să dormi?... întrebă ea cu glas dulce.

Natalia deschise ochii. Ochii ardeau de friguri, negri, cu un cerc vînăt împrejurul orbitelor. Păru că vrea să zică ceva. Annicuţa aştepta:

— Ce doreşti?... întrebă ea din nou.

— Apă.

Annicuţa îi dete paharul. Natalia bău cîteva picături. Fata băgă de seamă eleganţa degetelor pe cristal. Îi luă paharul din mînă.

— Te rog... zise Natalia. Aş vrea să-ţi spun ceva...

— Cum nu... Numai să stai acoperită.

Natalia zîmbi.

— Poţi să fii generoasă pînă la sfîrşit? întrebă ea.

— Generoasă n-am pentru ce fi. Dar poţi avea încredere în mine.

Natalia o privea fix. Îşi întoarse ochii de la fată şi se uită înainte, fără scop.

— Fericirea!... Nebun cine o caută şi mai nebun cine crede că a găsit-o.

— De ce? întrebă fata, mişcată.

Natalia făcu un semn în aer cu mîna, imitînd o roată de fum. După aceea se întoarse din nou către Annicuţa:

— Şi cu toate astea, îţi urez din toată inima să fii fericită... Am fost geloasă de dumneta... Cred că nu mai sunt... Eşti atîta, atîta de frumoasă!... Nu pot lupta. Dacă mi-ai da voie să te iubesc, să trăiesc în umbra vieţii dumitale...

Anna se uita la mîna Nataliei, fără să răspundă.

— Cer cam mult, nu-i aşa? zise Natalia.

Fata lăsă capul pe o parte.

— Parcă aş dori cîteodată să moară!... strigă Natalia cu glasul surd.

Anna îşi ridică privirile spre dînsa, zîmbind de milă. Natalia închisese ochii şi lăsase braţul să cază de-a lungul corpului.

— Ce-ai cîştiga?... întrebă fata încet.

Natalia se ridică pe un cot şi se uită la dînsa:

— Eşti sigură că te iubeşte?...

Anna plecă din nou capul pe o parte şi iarăşi nu răspunse. Natalia îi luă mîna şi i-o sărută în tăcere. Fetei îi dăduseră lăcrămile.

— Ar trebui să te culci... E tîrziu, zise Natalia. Să nu-ţi mai aduci aminte de scena asta... Atîta cer de la generozitatea dumitale... Ce nebune suntem! Fuge, fuge tot... O umbră. Întinzi mîna s-o apuci şi apuci golul...

Se uita ţintă înaintea ochilor. Annei i se păru că aiurează. O rugă binişor să se liniştească. Ea îşi lăsă capul pe pernă, — dar iar se ridică:

— Şi cu toate astea, cum nu te poţi despărţi de umbră, aşa nu te poţi despărţi de el...

Anna nu pricepea bine.

— De cine? întrebă ea.

Natalia căzu din nou pe pernă. Fata o privea. Începuse să-i bată inima de emoţiune. Nu ştia ce să facă: să cheme pe cineva sau să aştepte.

Liniştea era desăvîrşită. Nu se auzea decît tictacul unui ceasornic de pe masă. O muscă aiurită zbîrnîi prin flacără şi căzu jos.

Natalia părea că adoarme.

Anna îşi plecase fruntea pe mînă, ca să nu mai vadă ochii aceia închişi, cu cercul ca de doliu împrejur. Se gîndi să stingă luminarea şi o stinse. Stete încă lîngă dînsa pînă ce i se păru că doarme şi atunci, binişor, trecu în odaia ei.

A doua zi, dimineaţă, cînd se deşteptă, soarele era sus. Se uită în tavan, nedomirită. Ce se întîmplase?...

Cea dintîi idee limpede ce-i trecu prin minte fu de a se duce la Natalia, să vadă cum îi mai este. Uşa era întredeschisă. Intră încetinel şi se uită spre pat. Nimeni. Atunci se întoarse la ea, deschise ferestrele şi rămase pe gînduri.

Ce lucruri ciudate!...

Se culcă din nou, fiindcă i se părea că e ostenită. Cu încetul îşi aduse aminte de toate cele petrecute.

Ce era de făcut?

Un sentiment nedesluşit de silă, de părere de rău, de nestatornicie, îi coprinse sufletul şi se simţi parcă singură — ea, care nu se lăsa uşor a fi biruită de melancolie. Imagina lui Mihai îi răsări ca dintr-un fund depărtat, ştearsă, depoetizată. Ce trist!... Era oare cu putinţă?... Printr-un curios joc al memoriei, îşi aminti de ochii lui, cînd o ruga să-i dea portretul. Ce sinceri erau!... Dar aceiaşi ochi priviseră poate tot aşa la Natalia.

Ah! Natalia!...

Natalia era geloasă, iar ea nu.

La vorba *geloasă*, fata se ridică pe un cot. Oare?... Oare nu era şi ea geloasă?... Îi veni să zîmbească. Ar fi fost mai bine să fie aşa. Se gîndi iar la Mihai şi îl revăzu ceva mai limpede. Iar îi veni să zîmbească. Ar fi voit să-i facă rău, să-l facă să sufere. Dar ce vorbă zisese Natalia: „parcă aş dori cîteodată să moară!" Era nebună.

Sub streaşina casei, ce se vedea prin fereastra deschisă, o rîndunică aluneca în cuibul ei. Cerul limpede se pleca spre orizont. Cumpăna de la puţ se mişca. Anna se ridică din pat.

Cînd ieşi ea, Milescu şi Elencuţa erau în pridvor, la cafea. Cum o văzu, Milescu începu:

— Ehe!... ne sculărăm şi noi cu voia lui Dumnezeu!... Ţi-au plecat prietenii şi prietenile, şi dumneta dormi!

Annicuţa înălţă din umeri, dar vorba *prieteni* o miră. Îşi pregăti cafeaua în tăcere şi o bău. Milescu urma:

— Ei, cum te simţi?...

— Bine mă simt.

Ea răspundea scurt, iar Milescu nu avea spor la glume. Annicuţa băgă de seamă. Elencuţa sta de-o parte.

— Pleci? întrebă fata.

— Chiar acum. Vino, că am de vorbit cu tine. O duse în biurou şi o puse să şeadă în scaunul lui. Annicuţa

simţea inima bătîndu-i-se; se aştepta să fie întrebată asupra celor petrecute noaptea, cu Natalia. Era hotărîtă să nu răspundă.

— Şezi, zise Milescu, şi fii serioasă.

El făcu cîţiva paşi prin odaie:

— Mă rog, este adevărat că dumneta te numeşti Anna Villară, de naţionalitate română, de religie ortodoxă, şi că eu, Nicolae Milescu, *aproprietar*, sunt tutorele dumitale?

— Este, zise ea; cu o rezervă: *ai fost* tutor...

— Nu-ntrerupe!...

— Nu întrerup — răspund.

— Prea bine. Este adevărat că ţi-am adus pînă acuma 6 pretendenţi la una din mîni şi la amîndouă moşiele dumitale?

— Este.

— Mai este adevărat că i-ai refuzat pe toţi?

— Este.

— Foarte bine. Dacă toate astea sunt adevărate, am cinstea să-ţi spun că vin din nou cu împeţit la dumneta, pentru a 7-a şi ultima oară.

Annicuţa începuse să simtă lucrurile şi se înroşise.

— ... şi ultima oară? Dar... cine... mă cere? zise ea cu greu.

Milescu veni în faţa ei, cu mîinile încrucişate dînd din cap:

— Cine-mi eşti dumneta!... Vrei să mă învîrteşti mazurca, ha? Parcă nu ştii cine te cere...

Fata lupta să-şi stăpînească emoţiunea:

— Ba, parcă aş bănui. Numai, mă tem... că... n-o să fie pentru a 7-a şi *ultima oară*.

— Ei, vacs!

— Ba nici un vacs.

— Vacs am zis!... Nu mă prosti.

Annicuţa deveni serioasă.

— Nicule, de ce mă bănuieşti?... Eu nu mă mărit.

— Taci, frate!... Şi de cînd asta?

— De acum, de ieri... N-are nici o importanţă să se ştie de cînd.

Milescu pricepînd că fata nu glumeşte, se apropie de dînsa:

— Annicuţo, e vorba de Comăneşteanu...

— Am înţeles.

— Şi nu-l vrei?

Ea avu un moment de nehotărîre.

— Nu.

— Aşa?... zise el lung.

Milescu simţi în fundul sufletului o revărsare de fericire intimă, o satisfacţie dată secretei lui gelozii, precum şi repulsiunei ce avea împotriva încurcăturilor sentimentale ale lui Mihai. Dar această pornire sufletească dură foarte puţin. Firea lui dreaptă se ridică deasupra micimei momentului.

Annicuţa, la rîndul ei, rămăsese uimită de acel „nu" pe care-l rostise cu atîta uşurinţă, şi mai cu seamă de tăcerea lui cumnatu-său: ea se aştepta să-l vadă în „bombe şi vaviloane" pînă-n gît — şi cînd colo, nimic.

Erau amîndoi ca doi copii supăraţi, aşteptînd unul de la altul încă o rugăminte ca să cedeze, şi totuşi siguri de mai nainte că nu vor ceda. Amor-propriu rănit, duşman al înţelepciunei şi al fericirii!

Spre onoarea naturei bărbăteşti, Milescu se ridică drept în sus. Miopul îşi adună risipiturile lumei lui lăuntrice, în care nici o pată nu mînjise individualitatea morală şi zise:

— Eu nu am dreptul să vă judec. Am însă o datorie către mine: de a rămînea cinstit, şi o alta către tine: de a-ţi deschide ochii.

Luă un scaun şi şezu. Annicuţei îi venea să-l sărute.

— Comăneşteanu a plecat astăzi în zori cu regimentul... Aseară, înainte de a ne despărţi, m-a însărcinat să-ţi vorbesc. Era şi soră-sa de faţă.

— Da?

— Da. Te rog să te gîndeşti bine înainte de a zice „nu". Îmi închipuiesc că trebuie să ai vreo cauză personală, pentru care te-ai schimbat. Altfel nu-mi pot explica intimitatea dinainte...

Anna se făcuse roşie ca focul.

— Eşti destul de *grand garçon* ca să înţelegi că unele lucruri se pot face, iar altele nu, dacă nu sunt urmate de o situaţiune limpede.

Anna sări de pe scaun, bătînd cu pumnul în masă, şi zise, cu lacrămi în ochi:

— Da' ce-am făcut?

Milescu simţea o bucurie ascunsă de a o chinui.

— Eu nu ştiu.

Aceeaşi reacţiune a sufletului cinstit îl opri de a urma astfel.

— Sunt încredinţat că n-ai făcut nimic care să nu fie permis. Însă nu e mai puţin adevărat că felul tău de a te purta cu Mihai ar fi autorizat pe orcine să creadă că-ţi place... Şezi.

Anna şezu.

— Nu-ţi pot ascunde că eu însumi mă gîndeam cu plăcere la o mai strînsă legătură cu Comăneştenii. Sunt o familie de oameni de treabă. Români neaoşi, în care nici o stricăciune de liftă străină n-a intrat, ceea ce e mult într-o lume ca a noastră.

Iar marota lui.

— Poate că Mihai , personal, să fi fost cam... cam uşurel, zise el, simţindu-se luat de acelaş alunecuş al ironiei. Dar ia gîndeşte-te ce frumos e să prinzi un asemenea fluture în plasă şi să-l ţii lîngă tine.

— Foarte-ţi mulţumesc: nu fac colecţii zoologice.

Era parcă mai mult răspuns la *românii neaoşi*. Milescu îi întinse mîna peste masă, rîzînd.

— Bine, dragă, tu poţi glumi...

— Eu nu glumesc. Tu glumeşti, şi-mi pare rău.

El înţelese că fata avea dreptate.

— Nu, dragă. Am făcut o figură poetică nenorocită. Vream să-ţi spun că sunt încredinţat că Mihai te iubeşte şi că tu ai fi fericită cu el. Un om ca dînsul, care a trăit viaţa din plin nu se hotărăşte să se însoare decît atunci cînd maturitatea sentimentelor îl leagă pentru totdeauna de o femeie. Din asemenea oameni, cînd sunt bine alcătuiţi de natură, se fac adevăraţii capi de familie, aceia cari cunosc viaţa în toate cotiturile; cari nu sunt histerici; bărbaţi şi cetăţeni, la căminul cărora nevasta este... un lucru sfînt...

Annicuţa, mulţumită, zîmbea. Milescu, sufocat de atîtea fraze, izbucni:

— Mii de bombe! Era să zic că nevasta este palladiu*...

Annicuţa îşi muşcă buzele ca să nu rîză.

— Ei, va să zică îl iei...

Ea făcu semn din cap că nu.

— Bine, dragă, ia s-o întoarcem şi pe foaia ceelaltă. Ţi-am adus pînă acuma 6 peţitori: unul era aşa, altul altminteri! ba ăsta n-are nimic, ba ăla e din părinţi de rînd. Iată unul care are tot... Ce-mi umbli cu fleacuri? Sunt eu tutorul dumitale, or nu?... Te dau lui Mihai, şi s-a isprăvit.

Anna se uita la el pe sub gene, lung şi cu înţelesuri. El se sculă:

— Altfel, lumea poate crede că am eu vreun interes...

Annicuţa veni lîngă el, îi luă mîinile şi îşi rezemă capul de pieptul lui puternic:

— Vrei să mă goneşti?...

El bufnea pe nări:

— Vreau să te gonesc... Vacs!

— Atunci de ce vrei să mă mărit cu orce preţ? Nu zic da, dar... nici nu. Să mai vedem.

— Asta-i frumos! M-aş mărita, fiindcă-mi place; dar nu-mi place, fiindcă nu mă mărit... Ce pocinog de judecată este asta? Ai să-l vîri din nou în păcate. Îmi pare rău de sufletul lui...

— Eu nu sunt doctor de suflete, zise Annicuţa ieşind.

XII

Marele duce Nicolae, generalisimul armatelor ruseşti, hotărîse să meargă drept la Constantinopole. În planurile sale, care nu se mai potriveau cu ale celorlalţi generali ruşi din trecut, de la Suvaroff pînă la Diebici Zabalkanski şi Paskievici, intra ideea ciudată de a trage din masivul armatei o coloană lungă şi uşoară, care, ca un cui, să fie bătută în corpul turcesc, pînă la inimă.

* palladium — sens figurat: *garanţia vieţii*, de la numele zeiţei Pallas, apărătoarea Troiei.

Ce să se mai întîrzieze la Dunăre, cînd apărătorul ei turc, serdar-ekremul Abdul Kerim, era om de înțeles! Ce să se mai oprească la clasicul quadrilater Rusciuc-Silistra-Varna-Șumla, cînd mijloacele de comunicație moderne îi dau aripi să zboare către țintă!

E adevărat că, la Dunăre, Vidinul nu intra în socoteala de mai sus, și că la Vidin, comanda un om ca Osman-pașa; mai e adevărat că, întrucît privește înlesnirea mijloacelor de comunicație, vagoanele rusești nu intrau pe șinele drumurilor noastre de fier. Dar în fața Vidinului stau românii; în locul vagoanelor erau pahonții.

Generalul Gurko aștepta cu nerăbdare trecerea coloanei sale, care, compusă în cea mai mare parte de cavalerie (43 escadroane călărime, 10 batalioane de infanterie și 38 de tunuri), bătea pămîntul pe malul stîng.

Rușii trecuseră Dunărea, cu corpul al 14-lea de armată, între Galați și Brăila, fără mare greutate. Cinci zile mai tîrziu, la 15 iunie, o a doua trecere forțată are loc, la vale de Zîmnicea, spre Siștov, și îndată încep pregătirile pentru aruncarea unui pod statornic, pe care să se strecoare grosul armatei de operațiune în Bulgaria.

Pentru aceasta însă, plutele și pontoanele trebuiau aduse pe Olt și coborîte pe Dunăre pînă la Zîmnicea.

Armata română se întindea acum pe tot lungul Dunării, din preajma Zîmnicei pînă dincolo de Cetate, pe Olt și Jiu. Marele cartier-general era la Poiana, pe malul drept al Dănățeului, avînd în spate divizia a 3-a. Cartierul general al acestii divizii era la Băilești, unde, între altele, se afla și regimentul al 8-lea de linie.

Aci prin urmare trăia Milescu.

Regimentul al 10-lea de dorobanți era la Moțăței, mai la deal de Băilești.

Aci trăia Comăneșteanu.

Pentru a înlesni coborîrea lemnăriei rusești din gura Oltului pînă la Zîmnicea, trei zile tună artileria română, trei zile de-a rîndul se încrucișară deasupra bătrînului fluviu ucigătoarele ghiulele, deșteptînd ecoul altor timpuri. De la Islaz, de la Corabia, de la Bechet, de la Calafat, gemeau tunurile, huiau văile; ardea Siștovul, ardea Rahova, ardea Vidinul; umblau monitoarele turcești, aiurite, căutînd adăpost sub zidurile cetăților. Părea o mînie cerească, lăsată din văzduh pe malurile singuratece.

În vremea asta rușii își înjghebau podul.

Dar, cu trecerea lor pe malul drept, flancul stîng al armatei române rămînea descoperit.

Trimis din Marele cartier-general român, Milescu ducea un ordin generalului de brigadă Manu George, comandantul diviziunei a 4-a, și o comunicație generalului rus Dragomiroff. El spera să se poată repezi de la Zîmnicea la Stănești, unde Elencuța și Anna stau singure, așteptînd să meargă la Băilești.

Căldura începuse de-a binele. Milescu, mort de foame, căuta un birt. Își făcuse datoria către alții, se cuvenea să și-o facă și către sine. Fu îndrumat către o baratcă de scînduri, ridicată în pripă de unul din miile de indivizi ce se țineau după armate, corcituri fără patrie și fără meserie cunoscută: evrei, români, armeni, ruși: birtași, cămătari, ciocli.

Pe un arc de scînduri deasupra porții, sta scris cuvîntul *Restaurant*, în rusește și românește. Înăuntru cînta o muzică militară.

Cum intră, Milescu fu surprins de banchetul ce se ținea. O masă de vreo 30 de persoane era exclusiv ocupată de ofițeri ruși. Luxul rufăriei și al paharelor, îmbrăcămintea militarilor, tonul de noblețe poruncitoare al generalului din capul mesei, finețea unora dintre ofițeri — toate dovedeau că lumea aceea ieșea din vulgaritatea obicinuită a trupelor de rînd.

Milescu se instală la o măsuță alături. Proprietarul birtului, care de astă dată era un grecușor de pe la Brăila, se grăbi să-i spună că rușii de la masă erau ofițerii regimentului *Preobrajenski* din gardă.

De la generalul care pontifica în fruntea mesei, uscat și nervos, pînă la capelmaistrul german, cu barba blondă, care bătea văzduhul cu un bastonaș, și de la acesta pînă la ultimul soldat ce sufla într-un trombon imens — întreaga Rusie era reprezentată. Tipuri candide de finlandezi blonzi, alături de chipuri brune din

miazăzi; ovalul caucazian, lîngă pomeţii mongoli; ochii lungi şi codaţi din Mingrelia[28], lîngă ochii de ciur ai cazacilor.

Şampania curgea gîrlă. La fiecare cinci minute, generalul închina în sănătatea cuiva. Toţi ofiţerii trebuiau să se scoale în picioare, deşi la unii nu le venea tocmai la îndemînă. Fanfara repeta aceleaşi note stridente ce însoţesc toasturile, însoţite de „ura" şi mai stridente. Era, în fond, o beţie de oameni cumsecade, dar beţie. Ochii împaenjiniţi, mişcări rătăcite de mînă, rîsuri idioate, pahare sparte.

La un moment dat, generalul sări în sus, ridică paharul şi zise cu voce puternică:

— *Au vaillant prince de Roumanie et à son armée!...*

Milescu se sculă în picioare.

— *Approchez, capitaine, approchez...*

El se apropie, se înclină, pe cînd un soldat ce servea îi da o cupă de şampanie. Generalul goli paharul dintr-o sorbitură; după aceea îl trînti la pămînt, spărgîndu-l. Apoi se aşeză la loc, fără a se mai uita la Milescu, scoţînd din fundul gîtului un fel de scrîşnitură de mulţumire: „Ahhh!"

Milescu nu se pricepea de trebuie să spargă şi el paharul sau nu; cum însă ceilalţi ofiţeri nu-l spărgeau, făcu şi el tot asemeni; se înclină din nou şi veni la loc.

Grecul cu restaurantul se uita la el, dîndu-şi nişte aere de protector, parcă ar fi zis: „vezi ce onoare îţi fac?"

Cînd toţi fură înlemniţi de şampanie, se sculară.

Era un adevărat merit, pentru o fiinţă înzestrată numai cu două picioare, să stea pe ele drept, după ce înghiţise mînia aceea de spirturi. Generalul, proptit între cei doi colonei comandanţi de batalioane, se ţinea copăcel, înaintînd cu mişcări de paralitic. Ceilalţi veneau după el cum da Dumnezeu.

Pe cînd însă toţi plecau, un tînăr blond, cu un chip delicat de fată mare, nu se mişca. Părea aşa de pătruns de halul lui de beţie, încît nici nu încerca să se clatine.

O şuierătură zăpăcită îi ieşi din gîtlej, către chelner, pe cînd mîna dreaptă se răsucea în vînt cu intenţii de a

chema. Însă nu-l vedea nimeni. Grecul şi chelnerii se uitau la muzicanţi, cum se pregăteau de plecare. Milescu, care privea la ofiţer cu compătimire, făcu semn unui băiat să se ducă la el. Acesta se duse.

— Ce poftiţi, mă rog?

Rusul ridică din sprîncene, îşi lăsă capul pe o parte şi izbuti să zică:

— Pşit!

Chelnerul nu înţelegea:

— Cum, mă rog?

— Vous... hé... pşit!

Omul se uita la el zîmbind. Rusul de asemenea se uita la om.

— Pşit!...

Chelnerul se duse să-şi cheme stăpînul, deoarece aşa fel de băutură nu cunoştea:

— Poftiţi, mă rog, că nu ştiu ce *lichior* cere.

Grecul veni ţanţoş:

— *Ze vous prie, Excellence...*

Rusul îşi ridică cu greu ochii către el:

— Pşit!...

— *Tout de suite.*

Apoi se întoarse către chelner:

— Nu înţeledzi că vrea mis-masu?...

Dar rusul dete din cap la vorba *mişmaş:*

— He!... pşit!... du Bellini, reuşi să zică.

— Tout de suite.

Grecul, supărat, se întoarse către chelner:

— Nu fii prostu, fraţiore, si li aduţi un *piperment* ca pentru gutlez la dimnealui este totuna.

Chelnerul aduse pipermentul şi-l turnă în păhăruţ. Rusul dete din cap că nu. Atunci îi aduseră alte băuturi. La fiecare, el tot da din cap. În sfîrşit, văzînd că nimeni nu-i înnemereşte gustul, ridică teaca săbiei şi curăţă paharele de pe masă, aruncîndu-le cît colo. Într-o sforţare supremă, strigă către grec:

— *Bellini!*

Grecul, încurcat de tot, veni la Milescu.

— Ma rogu, domnu locotenent, nu priţep ţe vreai blestematu asta... Ma ţere mereu belligni, belligni...

Milescu urmărise toată scena:

— Oare n-o fi vrînd pelin?...

Grecul rămase pe gînduri:

— Adu, frate, şi pelin la dimnealui!...

Îi aduseră pelin, i-l turnară cu sfială în pahar, aşteptînd toţi să-l vadă aruncîndu-l. Însă nu-l aruncă. Bău un pahar cu mulţumire, pocnind din limbă; apoi luă clondirul de pe masă, se opinti de vreo două ori şi se sculă.

Un asemenea om nu mai putea sta în picioare!

Milescu îl văzu că se îndreaptă spre masa lui.

Fără a rosti un cuvînt, fără cel puţin a-l privi, rusul veni lîngă el, căzu pe un scaun şi întinse mîna să toarne pelin lui Milescu. Cum însă îl vărsa pe de lături, Milescu voi să-l ajute. Încăpăţinat, rusul nu primi.

Era tînăr de tot, blond, fin ca o femeie, cu nişte sprincene de o frumuseţe clasică. Nimic în el nu se potrivea cu halul în care se găsea acum. Miopul îl privea cu bunătate. Nu ştia cum să facă să-l ridice din exploatarea grecului şi din degradarea morală în care căzuse. Mai stătu cu el cîteva minute şi voi să se scoale. Rusul însă îl apucă de mînecă.

— Hé... pşit!...

Milescu trebui să şadă la loc.

După fiecare pahar ce golea, rusul rostea aceleaşi cuvinte, cu accent muscălesc:

— *Dieu vous bégnisse...**

Gluma începea să fie displăcută. Milescu băuse deja mai mult decît îi trebuia şi simţea că locul se învîrteşte cu el, avea încă toată luciditatea conştiinţei, dar nu-şi mai guverna destul mişcările.

O idee curioasă îi trecu prin minte: că el primise şampanie de la ruşi şi nu le oferise nimic în schimb. Ceru o sticlă. Ofiţerul dete din cap că nu primeşte. Un zîmbet gentil străbătu, ca din alte vremuri, prin pîcla beţiei lui de acum. Milescu, în loc să înţeleagă că asta răspundea bunelor sale intenţii de a scoate pe rus din starea aceea, se încăpăţînă şi porunci să le dea şampanie. Cu o parte a personalităţii sale morale pricepea cită lipsă de logică era în fapta lui, şi parcă se mira el singur de o asemenea întorsătură a lucrurilor; şi cu toate astea nu putea face altfel.

* Corect: bénisse.

Rusul o dete din nou prin şampanie, cu *dieu vous bégnisse* după fiecare înghiţitură. Şi iar piperment, şi iar *bellini*, şi iar şampanie — pînă ce Milescu căzu sub masă.

. . . .

Cînd deschise el ochii, începea să se-ntunece. Prin fereastra spartă veneau sunete de farfurii. El nu pricepea nimic. I se păru deocamdată că e la Bucureşti. Dar geamurile acelea soioase nu se potriveau cu ale lui. Îşi aduse aminte că e pornit la război: era la Băileşti. Ba nu, fiindcă plecase de la Băileşti.

Atunci unde era?

Îşi aruncă ochii prin odaie: o mizerie nespusă. Lumina unui felinar cădea pe un perete coşcovit, de care atîrna o icoană de lemn. Deodată îi răsări în minte un *dieu vous bégnisse*, iar de acolo, rusul, şampania şi tot restul.

Ce nebunie!

Pe unul din geamurile nesparte, nişte pete de praf se îmbinau astfel încît alcătuiau un cap de trubadur, cu o pană mare la pălărie, cîntînd. Ce bine se vedea! Îi veni şi lui să cînte. Îşi auzea notele din *Castelul* lui: „Un castel pe malul mării, preajma codrilor o ţine."

Dar Elencuţa?

A!... Elencuţa îl aştepta.

Sări din pat şi rămase cu coatele pe genunchi gîndindu-se.

Elencuţa îl aştepta, da. Pe fiecare zi îi scria, adăogînd cîte o pagină la un mic jurnal, pe care i-l trimisese în două rînduri prin Paraipan, împreună cu tot felul de obiecte de îmbrăcăminte şi de hrană. Nu era mare lucru în scrisorile ei: aceeaşi şi iar aceeaşi afecţiune fără margini, ce-i umplea tot sufletul, spusă fără şiretenie, cu aceleaşi cuvinte; dar asta era lucru mare.

Necăjit, Milescu se întinse din nou pe pat; era cu neputinţă să se mai ducă la Stăneşti. Îi venea să-şi dea cu pumnii în cap. O nespusă dragoste pentru Elen-

cuța lui i se revărsă în suflet; i se urcau lacrămile în ochi, fără să le poată stăpîni. Se întoarse spre perete şi plînse copilăreşte...

Într-un tîrziu, iar se sculă. Vru s-aprindă lumînarea; chibrituri, nicăieri!

— Măăă! da' bou mai sunt!...

După accesul de sentimentalism, urma accesul de dezgust şi de furie. Chemă de vreo două ori: „chelner, chelner". Nu-i răspunse nimeni. Voi să caute uşa, dar trebuia mai întîi să-şi găsească ochelarii. Exasperat, se duse la fereastră şi mai sparse un geam, strigînd „chelner".

În sfîrşit, dete Dumnezeu şi-l auziră.

Cînd se văzu unde era, i se păru că visează: o magazie de grîu, împărțită în odăi prin nişte scînduri de lepşe, ce n-ajungeau pînă sus; cu nişte ferestre mizerabile, alipite în zid ca într-o casă de hîrtie. Înăuntru două paturi groaznice. La vederea paturilor, îşi aminti de rus. Ce se făcuse?...

O adiere de aducere aminte şi nimic mai mult. Voi să se uite la ceasornic. Lîngă patul lui era un scaun de lemn fără răzămătoare; pe scaun o carte de vizită: „*Nicolas Boulgakov-Galitzine*". Milescu rămase cu cartea de vizită în mînă: Galitzine! Nu ştia pentru ce, dar parcă s-ar fi aşteptat să-l cheme aşa, pe tînărul acela cu chip de femeie. Iar numele lui de botez era Nicolae, ca şi numele lui Milescu...

Cine ştie?...

XIII

Într-o căruță de rechiziție, prinsă ca de pe gîrlă, Milescu se întorcea de la cartierul-general, de la Poiana la Băileşti. Calul lui căzuse şi rămăsese pe drum.

Pe cînd intra în curte, da într-amurg. Ferestrele erau luminate ca de sărbătoare.

Casa lui Milescu din Băileşti, închiriată de Paraipan, era printre cele mai chipeşe: patru odăi, geamuri la ferestre, scînduri pe jos, tinichea pe acoperiş — nici nu se putea ceva mai fain.

Poziția lui Milescu, ca a tutulor volontarilor şi rezerviştilor cu dare de mînă, era printre camarazii săi dintre cele mai curioase. Unii îl luau în serios, alții rîdeau de stîngăciile lui milităreşti, alții îl luau peste picior de-a binele, ieşind de la el cu tabachera plină de tutun sau cerîndu-i împrumut tot felul de lucruri, fără să se mai gîndească a i le da înapoi; dar la toți le era simpatic, cu uşoara nuanță de ironie ce se ascunde în soldatul de meserie pentru soldatul de ocazie. Ziceau „haidem la Milescu", parcă ar fi zis „haidem la club", sau „haidem la cafenea."

Cînd intră Milescu în casă, cele două odăi mai mărişoare erau ocupate de jucători de cărți. Nişte planşe de-ale statului major, tăiate în două şi rezemate pe căpriori, serveau de mese de joc.

Într-una din odăi se juca *prefa* în trei: doi colonei şi un maior stau tăcuți, pînă ce se sfîrşeau cărțile din mînă, iar la urmă izbucneau în rîs sau înjurături, după cum intrau platcă sau nu. Alți cîțiva vorbeau, tolăniți pe un pat de cîmp, or călări pe scaune, or rezemați de ferestre — cu tunicele descheiate, cu batistele pe după gît, blestemînd căldura, cerînd lui „deşcă" vin cu borviz.

În ceelaltă odaie era o masă de *poker*, joc nou, pe care nu-l cunoşteau toți. Un maior de linie, un căpitan de intendență, un doctor militar şi al patrulea, un civil, român din Basarabia venit după provianturi, stau cu cîte cinci cărți în mînă, desfăcîndu-le numai pe la colțuri, cu mare taină. Împrejurul lor, grămădiți ciotcă, priveau alții.

— Zugrăvescule, eşti *bleandă*.

Zugrăvescu era doctorul, un pipernicit de om numai cît un baston, cu o bărbuță rară, cu un glas pițigăiat, care mai vorbea şi bîlbîit:

— Ble-bleandă ăi fi dumneta. Eu sunt *ble-blend*.

— Fii ce-i fi, numai pune *miza*, zise căpitanul de intendență.

— Am pu-u-u-us doi franci.

Pe vorba *pus* fluieră bietul doctor un minut întreg, fără s-o scoată la capăt.

— Ci dă-i drumul o dată, nene, şi nu ne mai înnebuni. Dumneata mergi, domnule maior?

— Da.

Doctorul se făcuse roşu. Îi venea să răspundă cu o vorbă mai înţepătoare, dar se temea să nu se încurce din nou. Cu toate astea tot bîlbîi ceva:

— Da' gro-o-o-zav mai eşti dumneta, domnule mi-mizilic.

Ceilalţi zîmbiră, iar căpitanul de intendenţă dete din cap.

— Cine deschide?

— Deschid eu cu o carboanţă, zise maiorul, aruncînd un ban rusesc de argint.

— *Se pote* să-mi daţi şi mie două ruble? întrebă civilul cu graiul lui din Basarabia.

Cei trei se uitară la el pe furiş.

— Ne tragi *ca-a-a*, încercă să zică doctorul.

— *Cacealma!* strigă intendentul. Să nu te-ncurci pe vorba asta, Zugrăvescule, că şade rău.

— Ia, o să ţi le dăm, că n-avem ce face. Cartea trebuie plătită. Ce aveţi?

— Eu n-am decît un *full*.

Doctorul sări în sus de mînie:

— Auzi c-un *be-berlan* de aşi să pierd eu, domnule!...

— Lasă-l dracului de *beberlan* şi zi-i *brelan*, nene doctore, îl consolă maiorul.

Doctorul, furios, se întoarse să vadă cine-i sta în spinare. Dete cu ochii de un tînăr sublocotenent:

— Nu se poate, ju-u-u-nele meu amic, să mă slăbeşti cu dra-dragostea?...

Sublocotenentul se dete la o parte. O dată cu el se deteră la o parte mai toţi privitorii, de teamă să nu primească aceleaşi observaţii ca sublocotenentul. Maiorul, care cîştiga, se întoarse către căpitanul de la spatele lui, un chip şters, blajin, simpatic:

— Mărăcinene, nu te depărta, că de cînd ai venit tu, îmi merge bine.

Căpitanul se apropie din nou, zîmbind.

— Ia mai vi-i-i-no şi lîngă mine, ne-ne Mărăcinene, să mă scapi de hu-hu-hu...

— Hursuzlîc! strigă intendentul.

Pe cînd ei se foiau între dînşii, se auzi deodată un ropot de cai venind din depărtare. Zgomotul se apropia din ce în ce, pînă ce trecu pe lîngă casa lor, ca o vijelie.

Toţi se sculară în picioare. Coloneii din camera de alături veniră în camera de la drum...

— Ce este, frate? ce s-a-ntîmplat?

— Nebunul de Frîncu!...

— Da' ce s-a-ntîmplat?

— Nu s-a-ntîmplat nimic, d-le colonel; da', ia aşa, ca să nu fie drumul fără călători.

— Ce trupe erau?

— Escadronul din regimentul al 5-lea de călăraşi.

— Parcă de-abia a venit alaltăieri de la Rast...

— Da. Cu toate astea, uite aşa îi freacă în toate nopţile.

Colonelul înălţă din umeri şi se duse la loc. Însă jocul nu mai urmă liniştit ca mai nainte. Fiecare comandant era preocupat de ideea de a face şi el tot aşa, deoarece ordinele erau de a ţine trupele într-o alarmă continuă, pentru a le deprinde cu viaţa primejdiilor viitoare.

De la trecerea Dunării cu atîta înlesnire, generalul Nepokoiciski, şeful marelui stat-major rusesc, nu mai visa decît Constantinopoli.

Armata română, rămasă pe malul stîng, nu mai era băgată în seamă: ea îşi împlinise rolul, cu bombardările cetăţilor turceşti, cînd cu formarea podului de la Zîmnicea şi cu destrugerea cîmpului de la Rahova. Ruşii se socoteau destul de puternici, ca să meargă înainte singuri; de aceea, cînd guvernul român, preocupat de soarta ţărei şi a oştirei, întrebase pe guvernul rus despre gîndurile sale viitoare, primise de la prinţul Gorciacoff, prin d-l de Nelidoff, răspunsul semeţ că armata împărătească se simte în stare de a birui ea singură pe duşman; că, dacă oastea română vrea să treacă şi ea Dunărea, s-o facă pe propria sa răspundere şi cu condiţiune de a se supune comanda-

mentului rus, pierzîndu-și astfel unitatea de comandă și ființa sa morală aparte.

Față cu un asemenea răspuns, țara și domnitorul trecură printr-un moment de mare grije: ce drum să apuce?

— Ce-ai mai aflat, Milescule?

— Ce să mai aflu, domnule colonel... Am auzit că vodă vine în curînd la Marele cartier-general.

— Va să zică trecem Dunărea pe socoteala noastră.

— Da' de ce să n-o trecem? răspunse Milescu, uitîndu-se în jos.

— Fiindcă n-ai cu ce. Unde-ți sunt bărcile? unde sunt pontoanele? Îmi plac domnișorii ăștia de rezerviști: pentru dumnealor toate sunt ușoare, zise zîmbind unul din colonei.

Milescu, jenat, era să tacă. Dar parcă îl mușca de inimă trebuința de a spune verde adevărul:

— Se poate, domnule colonel. Războiul însă nu se face numai cu pontoane și bărci, ci și cu suflet și credință în viitor.

— Zău!? Auzi dumneta, frate!... Ce ușor îi vine amicului să facă patriotism pe spinarea altora, instalat ca un Bimbașa Sava[29]... Da' du-te, domnule, de stai în noroi pînă la genunchi, să te ploaie de dimineața pînă seara, să mănînci pastramă ca talpa cismei — și atunci să-mi faci pe grozavul. Auzi dumneta!...

Milescu plecase capul de tot. Negreșit, era vinovat că închiriase o casă pe socoteala lui. El credea că poate tovarășii să-i ierte greșeala, prin faptul că o locuiau mai mult ei decît el. Dar se vede că așa sunt făcuți oamenii: să profite de bunurile altuia și totuși să-l învinuiască că le are.

Celălalt colonel, mai fin, căută să dea o altă întorsătură convorbirei:

— Uite, dragă Milescule, unde stă greutatea: toată herestreaua din țară a fost trasă de ruși la Brăila și la Zîmnicea. Pontonierii noștri nu sunt pregătiți pentru o lucrare așa de întinsă și de

costisitoare. Dacă trebuie să trecem Dunărea, s-o trecem, — numai să ne găsim întîi lemnăria.

— Pădurile sunt pline de lemne.

— La munte.

— La munte și la șes.

— Dar le păzesc pădurarii, zise primul colonel.

— Negreșit, răspunse Milescu. Să le ceară guvernul, și toată lumea le va da.

— Le dai dumneta!...

— Se înțelege că le dau. Dau pădure, dau moșie, vînd tot ce am, și pe mine mă vînd, numai să nu rămînem de rîs... Mii de bombe! că doar n-am să trăiesc cît e lumea!

Milescu se întoarse către un căpitan, care se apropiase de el:

— Așa este?

Căpitanul era tocmai șeful lui de companie, care totodată comanda și batalionul: Valter-Mărăcineanu. Ochii lui străluceau de viață. Dacă ar fi îndrăznit, l-ar fi luat de gît să-l sărute.

Fire răsfrîntă înăuntru, timidă, melancolică, căreia soarta îi lăsase partea grea a luptelor cu nevoia, Mărăcineanu părea că trage din îndoita sa origine germano-română o ușoară înclinare către idealism, unită cu o evidentă trebuință de acțiune, — două calități atît de greu de găsit împreună. Ieșit din părinți simpli, el era unul din acele rare făpturi ce fac onoare mulțimei anonime ce se numește *popor*, se înalță peste el și devin fala unui neam întreg. Nobil în cel mai întreg înțeles al cuvîntului, cu grije duioasă de bătrîna lui mamă, blînd cu soldații căzniți, hotărît, serios, — n-avea nimic din avîntul cavaleresc al eroilor legendari, dar poate tocmai de aceea era mai simpatic, mai înțeles de timpurile noastre și mai aproape de noi.

O astfel de natură, strînsă de coarda voinței într-un arc modest, era firesc să se simtă atrasă către entuziasmul eruptiv al unui om ca Milescu. Pătrunderea minței sale îl făcuse să înțeleagă toate calitățile sufletești ce se ascundeau sub zgomotul și nehotărîrea celuilalt, și să-l iubească.

Milescu ieşi să se schimbe de haine. În săliţă îl ajunse de pe urmă Mărăcineanu:

— Milescule, Milescule!

— Ce este?

Celălalt îl luă repede de mînă şi-l strînse cu putere:

— Ia ascultă...

— Ce-i, dragă Mărăcinene?

— Bravo!...

— Pentru ce?

— Bravo!...

Şi urma a-l scutura de mînă, fără să mai poată adăoga ceva.

Milescu intră vesel în odaia lui: uitase reaua impresie ce i-o lăsase vorbele colonelului cu privire la casă.

Cînd aprinse chibritul dete cu ochii de Comăneşteanu, care adormise întins pe patul lui. Milescu se uită la el un moment. Nu-l mai văzuse de la plecare.

Un sentiment curios de milă se deşteptă în sufletul lui, pentru voinicul ce dormea alături, tînăr, sănătos, născut pentru fericire şi cu toate astea nefiind fericit. Parcă somnul lui Comăneşteanu mişca pe Milescu mai mult decît tot restul. Se apropie de el binişor, îl privi de aproape şi rămase pe gînduri: omul adormit parcă nu mai semăna cu cel deştept. O cortină căzuse de undeva pe acţiunea vieţii, şi corpul acela devenise anonim.

Încă puţin şi totul ar fi încetat. Ce imensă zădărnicie!...

Făcînd încă un pas, se împiedecă de o cergă ce căzuse pe jos.

— Vacs! zise el, în mijlocul filozofiei.

Comăneşteanu se deşteptă. Milescu veni lîngă el şi-l atinse cu mîna pe umăr:

— Ce mai faci, Mihai? De cînd aici?

— De astăzi. Tîrziu e?

— Cam vreo zece.

— O să trebuiască să plec.

— Stai, că nici nu te-am văzut bine. Ce mai faci?

— Ce să fac, dragă... Aceiaşi şi iar aceiaşi. Dar tu?

— Eu, cum mă ştii: mă înec întotdeauna la mal. Avusesem norocul să mă trimită de la cartierul-general cu nişte ordine la Zîmnicea, sperînd să mă pot repezi pînă la Stăneşti, şi cînd colo, nimic.

— De ce? întrebă Comăneşteanu cu grabă.

— Ce să-ţi mai spui!... O prostie de care mi-e ruşine numai cît mă gîndesc... Nu mă sili să ţi-o istorisesc pe de lung. În două cuvinte: am băut şampanie cu un rus.

— Ce rus?

Milescu înălţă din umeri:

— Da' parcă eu ştiu?... Un Galitzine.

Comăneşteanu se uita la el aiurit, pînă ce-l umflă rîsul.

— Ciudată făptură omenească mai eşti, Nicule.

— De, dragă... Schimbă-mă tu dacă poţi, şi-mi faci un mare serviciu. Aşa gogomănie!... Şi biata nevastă mă aşteaptă.

Apoi se uită la Comăneşteanu lung şi dete din cap:

— Cu toate astea, pentru tine tot am ceva.

Şi zicînd astfel, începu a răsfoi nişte caiete de pe masă, ce stau încurcate cu numere din *Figaro*[30], cu *Şcoala soldatului*[31], cu un roman de *Ouida*[32] — pînă ce găsi o scrisoare-volum de-a Elencuţei.

— Vino-ncoace. Cunoşti slova asta...

Mihai se uită la scriitură.

— Nu o cunosc.

— Cum: nu? Dar scrisoarea către Peraipan!...

— Aceea era a domnişoarei Anna.

— Şi asta tot a ei este... Citeşte.

În jurnalul Elencuţei erau intercalate două rînduri: „O sărutare şi de la mine, Nicule dragă. Ce mai *faceţi?*"

— Înţelegi ce vrea să zică acest „ce mai faceţi" la plural şi subliniat...

Comăneşteanu se uita la el cu un aer întrebător.

— Cum!... Nu-nţelegi?...

— Ba înţeleg... Adică îmi place să înţeleg ceea ce poate nu stă acolo.

— Ce anume? întrebă Milescu.

Comăneşteanu se făcu roşu şi nu voi să răspundă.

— Spune tu întîi, zise el.

Milescu începu a rîde.

— Bravo, Mihai; ești prins bine de nas. Am să scriu numaidecît Elencuței...

— Ba te rog să te astîmperi.

Milescu rîdea, pocnind din palme:

— Don Juan cu furca-n brîu!... Brava Annicuța!... Să te-nveți minte dumneta, să nu mai mănînci cîte o porție de inimă femeiască la fiecare masă... Acuma să-ți explic: acest „ce mai faceți" ar însemna, dragă doamne, ce mai fac eu, Milescu; dar însemnează în fond ce mai faci tu, Comăneșteanu...

— Crezi?

— Sigur. Trebuie să fii lulea ca tine, ca să nu pricepi.

Apoi începu să strige:

— Iliuță! Iliuță!

Soldatul venea în fuga:

— Porunciți, don'locotenent.

— Ibitfoi cozoroc!... da'de ce nu vii mai repede? Unde sunt pantofii?

— Aici trebuie să fie, don' locotenent. Să-ntreb pe lelea Uța.

Lelea Uța era gazda. Soldatul părea a se înfrupta din toate bunurile pămîntești ale stăpînei de casă, iar în schimb el îi lăsa onoarea de a munci pentru el.

— Uite, mon cher, zise Milescu, cu o cizmă în mînă, redevenit filozof: de sus și pînă jos același vacs: *c'est à vous degoûter des hommes... et des femmes*. Parcă viața n-ar avea alt scop mai înalt.

Comăneșteanu îl ascultă în tăcere. Era iar fără tact. Dar așa îl croise firea. Castitatea lui sufletească îl făcea nedrept.

Soldatul intră cu pantofii:

— Îi luase lelea Uța să-i bată.

— Arză-te focul de erou! Mă, Iliuță al Uței, d-apoi gazda trebuie să îngrijească de pantofi?...

— Ba nu, don' locotenent.

— Atunci?

— Eu am *bușonat* calul lui don locotenent Comăneșteanu.

Milescu bufni de rîs.

— Ce-ai făcut?!

Soldatul, care auzise vorba de pe la alți vistavoi de cavalerie, se rușină:

— Am șters calul lui don' locotenent Comăneșteanu... că era asudat de curgea apa după el.

Comăneșteanu părea plictisit de explicația soldatului.

— Trebuie să fie ostenit... Am fost pînă aproape de Craiova, ca să-ți ies înainte, zise el lui Milescu. Credeam că vii cu trenul.

Milescu rămăsese în mijlocul odăii, ca un pui fript, cu pantalonii de călărie strînși de gleznă, cu mînile în buzunar, numai în papuci.

— Va să zică, Mihai, nu-i glumă!... Ești prins bine.

Cumnatul, obicinuit cu șotiele și ironia Annicuței, nu se putea deprinde cu ideea că un alt om s-o iubească serios.

— Atunci ce-i de făcut? zise tot el, gîndindu-se. Să le scriu să vie...

— Ba nu. Adică de!... cum vrei, răspunse Comăneșteanu. Eu nu mi-aș aduce familia aici.

— Ai dreptate. Cu toate astea, Elencuța ține să vie... Mai cu seamă dacă trecem în Bulgaria.

Comăneșteanu începea să fie deja gelos, ca toți bărbații în viața cărora femeile joacă un rol. Milescu nu pricepea o astfel de tiranie. Zisese „ai dreptate", fiindcă înțelegea și el că un lagăr nu e un salon. Dar altfel...

— Știi, Nicule, că mă hotărîsem de vreo două ori să plec, zise Comăneșteanu deodată.

— Unde?

— Mă hotărîsem să fug... să ajung pînă la Stănești... să văd pe Anna și să mă-ntorc... Maiorul m-ar fi lăsat, însă pe răspunderea mea.

— Ce, ești copil?...

— Zău, așa.

— Ești copil de tot... Eu te credeam maistru, și văd că nu ești decît un cîrpaci...

După aceea se gîndi serios:

— Sau poate tocmai ăsta e secretul...

Comăneşteanu nu pricepea ce voia să zică. Milescu însă intra, cu puterea lui de intuiţie, în explicarea unei cauze: secretul oamenilor cu noroc pe lîngă femei era tocmai sinceritatea cu care iubeau pe fiecare în parte şi una după alta: un foc de paie, într-o fînărie, ce trece din căpiţă în căpiţă.

Lui Milescu îi veni să rîză la imagina asta.

— De ce rîzi? îl întrebă Comăneşteanu.

— De nimic... Cu toate astea, cît eşti tu de profesor în ale dragostei, tot o să-ţi dau o lecţie: de ce vrei să te duci la Stăneşti, către Anna, şi nu o laşi să vie ea către tine? Fata e singură. Elencuţa e de aceeaşi părere cu mine: voim amîndoi să ţi-o dăm. Prin urmare un asediu în regulă: are să capituleze.

— Crezi?... Deşi ceea ce spui tu cam miroase a teorie, totuşi ai poate dreptate şi în fapt, şi aş vrea să te ascult, dacă aş putea. Dar nu ştii cît doresc s-o văd!... Nu mai dorm, nu mai am linişte...

— *Càlma mi dio** ! zise Milescu, venind spre el şi apucîndu-l de mînă.

Nu era chip de vorbit serios cu el:

— Bine, omule, tu n-ai iubit niciodată?

— Ba da: am iubit pe Elencuţa şi am luat-o.

— Dar înainte? dar pe urmă?

Milescu înălţă din ochi:

— Nimic!

Comăneşteanu se uită la el. Evident, un asemenea subiect de vorbă turbura pe Milescu: el fusese adesea luat în rîs de prietini şi-şi ascunsese totdeauna stîngăcia sub glume zgomotoase. Acum, cînd trebuia să vorbească liniştit, se simţea jenat.

Dar sinceritatea şi curăţenia lui sufletească părură a înrîuri pe Comăneşteanu mai mult decît toate teoriele...

— Adio, Niculе. Vino să te sărut, că cine ştie cînd ne mai vedem.

— Pleci noaptea?

— Trebuie să plec.

* Ţine-mă, Doamne! (ital.).

Se îmbrăţişară amîndoi şi se despărţiră.

Comăneşteanu se pierdu în linia fumurie a drumului.

XIV

Se ridicau zorii zilei de 21 iuliu. Pe seninul străveziu al cerului se resfirau raze de opal, pierzîndu-se departe, în slava albăstrie a văzduhului, ca nişte spiţe nesfîrşite, şi mîngîind cîmpiile Olteniei cu lumina voioasă a dimineţii. Pe valea Dănăţeului se mişca un furnicar de gloate omeneşti, linii lungi de călărime, pedestrime, tunuri, ambulanţe, provianturi, în mijlocul muzicelor militare, al sunetelor de cornişti, al ordinelor şi comendei. Străluceau în tonuri calde alămurile de la instrumente; scăpăra lumini reci oţelul de la tunuri; fîlfîiau în vînt drapelele; plutea peste tot un suflu de viaţă tînără, purtînd înainte vulturii de aur ai stindardelor, coborîtori ai acvilelor din alte timpuri, semn al bărbăţiei.

Cu trei sute de ani în urmă, Basarabii Drăculeşti duseseră pe aceleaşi locuri pîlcurile de poteraşi, de suliţari, de roşiori, în urma flamurilor, întru apărarea pămîntului strămoşesc.

Iar cu 1770 ani înainte, luminatul şi marele împărat dusese mai la deal, pe *hastatul velit*, către pădurile Sarmisegetuzei, şi acolo închegase, din sînge dac şi roman, fiinţa unui nou popor.

Şi se ducea poporul cel nou, se duceau regimentele cu voioasă hotărîre a sufletului desfăcut de alte gînduri, se duceau să se bată.

Că venise ordin de la domnitor să treacă Dunărea.

Se legăna ciocîrlia în aerul limpede al dimineţei, pe deasupra lanurilor de porumb. Umblau mocanii din regimentul al 10-lea de dorobanţi pe un drum, iar soldaţii din al 8-lea de linie pe altul, liberi la minte şi la inimă, ca omul pornit pe hotărîte să nu dea înapoi. Se sfîrşise nesiguranţa de pînă aci. „Înainte" era vorba cea de vraje, care-i făcea să umble cu capul sus; înainte, spre Jiu, la Corabia!

Întreaga divizie a 3-a se întinsese în marş spre podul Jiului de la Gîndgiova. Cîntau soldaţii cu voie-bună, învioraţi de priveliştea sănătoasă a porumbului. Ofiţerii mergeau înaintea frontului sau în capul liniei, sprinteni la picior, cu ochii vii. Nedomirirea de pînă acum, gîndurile „de acasă", făcuseră loc bucuriei de lucruri nouă. Cu cît mergeau, cu atît se simţeau mai uşuraţi.

Comăneşteanu, în mijlocul batalionului, în fruntea companiei, se ducea oblu pe drumul prăfuit, gîndindu-se la atîtea şi atîtea lucruri, ce răsăreau din aducere-aminte fără legătură aparentă între ele. Cînd la Sarba, cînd la Comăneşti, cînd în văzduh sau nicăieri, gîndurile ţineau hangul drumului, a cărui privelişte, veselă sau tristă, deştepta în sufletul lui acelaş fond de melancolie. Cu toate astea, el însuşi găsea mîngîiere în mers. Parcă facultatea de a trăi, atît de complicată îndeobşte, se uşura prin ritmul îndelungat al marşului. Prins în mijlocul regimentului, el simţea că maşina încîlcită a vieţii lui nu mai era decît o roticică simplă a unei maşine mai mari. Annicuţa zîmbea într-un unghi depărtat al conştiinţei, ca un pastel, iar departe de tot, ca un portret şters, se ivea chipul Nataliei. O blajină nepăsare de sine şi de restul lumei îi umplea golul sufletesc.

Iar pe drumul celălalt, Milescu, în fruntea companiei, umbla harnic, fără trudă sufletească. Statura lui puternică părea că se înălţase cu o şchioapă. Trăia o viaţă intensă, se bucura de bucuria soldaţilor, cînta cu ei marşul ostaşului, plin de un sentiment nou de neţărmurită mulţumire *de a fi*. Ceruse unui sergent din flanc să-i dea mătasa de la un porumb, şi la pipăitul ei moale avusese impresia că atinge obrazul fraged al unui copil... Îi venise să zîmbească, gîndindu-se la sine cît era de puternic şi de sănătos. Îşi mişca braţele din plin, simţindu-le parcă voinice, făcute într-adins ca să zburătuiască ţeste de duşmani. Imagina unei lupte cu turcii fu atît de vie, încît, în umbletul lui, se dete cu umărul înainte, parcă să doboare pe cineva. Soldaţii cîntau, cu nota caracteristică a veseliei lor duioase. Ce erau în fond oamenii ăştia? Daci

sau romani? Sau şi una şi alta? Sau poate altă corcitură latino-illyrică?... Nu se putea! El ţinea la daci, parcă chiar mai mult decît la romani. Chipul leului de la Sarmisegetuza, care-şi apăra pădurile împotriva năvălitorilor, îi era drag. O nespusă înduioşare pentru Decebal se revărsă în stihuri:

O, tu, ce din cetini auzi-le cîntul,
Stăpîne, stăpîne cu braţul de fer,
O, Decebal, scoală, răstoarnă-ţi mormîntul,
Şi umple tot golul din munţi pîn' la cer[33].

Tocmai atunci băgă de seamă că un soldat din compania dinainte nu călca de loc a erou, umblînd bleg, trăgîndu-şi picioarele după el ca nişte butuce. Îi păru rău şi strigă la el:

— Măi leat, mă!... Mă, tu, ăla din flancul stîng!... Uite ce vacs e!...

Sergentul-major din compania lui sări la soldat:

— Mă buduşcă, n-auzi?!

Soldatul n-auzea. Atunci sergentul-major îi dete un ghiont în spate.

— N-auzi mă, blegule!... Ce umbli ca un nerod?...

Soldatul era să dea în nas. Îşi întoarse capul spre sergent, ca unul ce, se vede, era deprins cu asemenea cinste şi încercă să se ţie drept.

Milescu se uită la el cu milă. Îi părea rău că stîrnise vorba şi fusese cauza ghiontului bietului soldat. Sărmanul de el! Era necăjit de tot, trudit, nemîngîiat de nimeni; n-auzea decît ocări; nu trăia decît pentru pedepse. Şi doar n-avea altă vină decît că era prost.

Dar înduioşarea lui Milescu fu de scurtă durată. În vremuri grele, omul caută tot binele. În flancul drept umblau vreo patru soldaţi ca la paradă: aşa da!

Milescu se întoarse să-şi vadă compania lui: oamenii se simţeau. Drepţi, sănătoşi, mergeau cîntînd cu voie bună.

„Mare popor! gîndi Milescu în sine, mare şi răbdător popor!... Că dacă fiecare om în parte e mai bun or mai rău, după vremuri şi nevoi, toţi laolaltă redobîndesc calitatea supremă a popoarelor de viitor: naivitatea melancolică. Toate temperamentele indivi-

duale se contopesc în acest temperament colectiv, singurul care, în ceasurile grele ale vieții, scoate la liman".

Și astfel, prinse el mai departe a le închina gîndurile sale în versuri:

Sună coarnele pe dealuri, sună buciumul prin văi,
De la coasă, de la tîrlă, tot românul se adună;
Duce vîntul pînă-n peșteri chiotele de flăcăi;
Codrul tremură din ramuri; cornul sună și iar sună[34].

XV

În ziua de 12 august, regimentul al 10-lea și al 12-lea de dorobanți, regimentul al 8-lea de linie, o baterie din regimentul al 3-lea de artilerie și un escadron din regimentul al 2-lea de roșiori treceau Dunărea, care cum putea, pe plute, pe pontoane, prin bărci, ajutați de șalupele cu vapor *Bucur* și *Rîndunica*.

Întreaga diviziune a 4-a era deja peste Dunăre, pe malul drept al Vidului.

Lucrurile în Bulgaria se schimbaseră de tot. Rușii fuseseră bătuți în două rînduri, înaintea Plevnei, la 8 iuliu, sub generalul Schilder-Schuldner, și la 18 iuliu, sub generalul Krüdener. Ei ceruseră ajutorul armatei române de la Nicopole, dar generalul Manu avea ordin să nu se miște.

Această armată, disprețuită cu puțin timp înainte, devenea deodată limanul de mîntuire al oastelor împărătești. Făcuseră oamenii socoteală și găsiseră 230.000 de turci; iar cînd se număraseră pe dînșii, nu erau decît 170.000. Pentru o armată năvălitoare erau cam puțini.

Atunci, în locul d-lui de Nelidoff, luă condeiul marele duce Nicolae, generalisimul armatelor rusești, și scrise domnitorului acea faimoasă depeșe, pe care mai pe urmă generozitatea poporului, spre cinstea neamului omenesc, a îngropat-o în uitare. În acea depeșe se zicea între altele: „treci Dunărea unde vei voi; ne zdrobesc turcii"[35].

Și domnitorul românilor hotărî să treacă Dunărea, fără altă condițiune decît aceea de a păstra armatei sale ființa ei de sine-stătătoare.

La 15 august porni în persoană la cartierul imperial de la Gorni-Studen, unde se afla țarul Alexandru al II-lea. Împăratul oferi domnitorului comandamentul trupelor unite româno-ruse, ce aveau să opereze înaintea Plevnei sub numele de *Armata de Vest*.

În ziua de 20 august, podul de la Siliștoara, între Corabia și Măgura, era terminat; diviziunea de rezervă putea trece.

În zilele următoare, armata română înaintă de pe valea Iskerului pe valea Vidului, spre Plevna.

În seara de 25 august, diviziunea a 4-a era la Verbița, în fața Griviței, iar divizia a 3-a la Kalișovat, în spatele celeilalte; divizia de rezervă rămînea la Brislan. Domnitorul își luase cartierul general la Poradim.

Îndată după așezarea trupelor în bivuacuri se zvonise printre ofițeri că, chiar în ziua aceea de 25 august, un mare consiliu de război se ținuse la Radenița, între domnitorul românilor, marele duce Nicolae, și șefii statelor-majore, și că în acel consiliu vodă fusese contra atacului imediat al Plevnei, deoarece armata aliată ruso-română n-avea decît 65.000 de oameni, față cu un număr egal de trupe ale lui Osman pașa, întărite în Plevna; că domnitorul propusese sporirea oștirelor aliate și înconjurarea pozițiunilor turcești; că, în fața stăruințelor marelui duce, care punea înainte considerațiuni politice, vodă primise ideea asaltului cu părere de rău și fără a răspunde de succes.

Se mai vorbea printre ofițeri că de multă vreme nu fusese văzut domnitorul atît de pătruns de marea chemare și marea răspundere ce avea în fața lui Dumnezeu și a țării. Cu capul sus, cu ochii privind departe, vodă ieșise din consiliul de la Radenița ca un dreptgînditor pe care semenii săi nu l-au înțeles; ieșise din consiliul de la Radenița ca un părinte hotărît să-și

jertfească fiii numai ca să nu se zică despre ei că nu se știu jertfi.

— Vezi, Comăneștene, zicea maiorul Șonțu prietenului său, dacă n-ar apăsa pe noi trecutul a 150 de ani de moliciune fanariotă; dacă am putea să legăm firul de azi cu cel de la 1600; dacă am fi știut să murim undeva, acum, mai de curînd, — domnul nostru ar fi putut să impună vederile sale, sau cel puțin să nu primească răspunderea unei jertfe zadarnice. Dar așa... rușii pe drept cuvînt ne pot bănui că nu vrem să mergem în foc.

— O să mergem, zise Comăneșteanu.

— Trebuie să mergem!... De altfel o jertfă nu e niciodată zadarnică.

Tocmai atunci li se aduse un ordin al generalului Cernat, prin care se poruncea diviziei a 4-a să înainteze de la Verbița la Grivița, spre a lua poziții pentru artilerie; divizia a 3-a trebuia să-și păstreze locurile ce ocupa, pînă la nouă ordine. O bombardare de trei zile avea să urmeze împotriva întăririlor de la Plevna, înainte de atac.

Inimele începeau să bată: se apropia vremea hotăririlor bărbătești.

Diviziunea a 4-a trebuia să-și strîngă bivuacurile și să se pună în marș spre Grivița.

Noaptea era întunecoasă. Șuiera un vînt subțire dinspre lagărul turcesc, aducînd zgomotele surde ale mișcărilor diviziei a 4-a pînă la divizia a 3-a. Ofițerii din corturi trăgeau cu urechea. Somnul nu se prindea de mulți: țara rămasă în urmă cu simpatii și interese omenești; dușmanul împlîntat înainte, cu chemările gloriei sau cu vecinicia morții...

A doua zi, în zori, cele 48 de tunuri românești, puse în baterii împreună cu 120 de tunuri rusești, începură a hui. Turcii deocamdată părură a sta la îndoială; apoi, ca dezmeticiți, dezlănțuiră și ei cele 100 tunuri ce aveau în întărituri. Astfel, 268 de guri de foc gemeau pe văile încremenite, asurzind văzduhul, aruncînd bombe și pieire.

În ziua de 26 veni ordin și diviziunei a 3-a să intre în linia bombardării, înaintînd de la Kolișovaț spre Bucova. În ziua de 27, la 3 ore dimineața, porniră bateriele și regimentele, iar la 8 ore colonelul Angelescu George așeza 30 de tunuri pe înălțimele de pe valea Bucovei, sub bătaia obuzelor turcești.

O dată cu divizia a 3-a română, se apropiase de linia bombardării un nou corp rusesc, așa că acum, din oștile aliate, trăgeau 250 de tunuri, iar din cele turcești răspundeau 100 — în total 350 — un iad de fum, de foc, de schije aprinsă, de huiet și de cutremur. Infanteria era așezată dincolo de dealul Bucovei, la adăpost de ghiulelele turcilor, gata în orce moment de a intra în foc, dacă inimicul ar fi încercat să facă vreo ieșire. Stau oamenii în preajma piramidelor de puști, pe povîrnișul văilor, care fumînd, care vorbind, întorși cu fața spre Dunăre, de unde veniseră. Cîteodată ochii se înălțau în văzduh, după bombele turcești, ce băteau pînă la Verbița sau se spărgeau în aer, vîjiind și trosnind.

— Primește-o, Ghiță, că ți-e surată.

Ghiță se uita în sus, ca un pui de curcă la uliu:

— De, boală, că nu te prinzi tu de mine.

Se zăreau de pe deal călărașii brigadei Roznovanu, cum se întindeau spre satul Bivolari, către Vid. Ghiulelele turcești începură să curgă către dînșii. Soldații de infanterie le vedeau din adăposturi, mai cu seamă cei ce săpau la întărituri, și rămîneau cu sufletul la gură, ridicînd mîna instinctiv, parcă să apere pe călărași:

— Aoleu, mamă, ține-mă!...

Comăneșteanu, în mijlocul lor, tăcut, urmărea cu ocheanul mișcarea călărașilor. Inima îi bătea așa de tare, încît își auzea sîngele în vine. Vorbele oamenilor ajungeau pînă la el, ca de pe lumea ceealaltă. I se părea că brigada de pe platoul Bucovei nu știe ce face. Escadroanele se mișcau la deal și la vale, fără rost. Grupuri de călăreți se duceau în sus, se întorceau în jos, totdeauna expuși focului turcilor. Comăneșteanu ar fi vrut să împărtășească temerile lui cu un ofițer de alături — dar părea hipnotizat de priveliștea din față. În cele din urmă, regimentele părură că se așează la adăposturi, în spatele diviziei a 3-a.

Desigur, oamenii își făceau mișcările lor firești, spre a ocupa locurile ce le erau date de comandă; dar, văzuți astfel de departe, parcă stau într-adins să aștepte bombele.

Spre seară veni știrea că o parte din trupele brigadei Cantili luaseră cu asalt un redan turcesc din fața Griviței. Locotenent-colonelul Sergiu Voinescu, în fruntea dorobanților de Iași și Vaslui, dusese trupele la atac cu un avînt eroic. Curcănarii regimentului al 13-lea și infanteriștii batalionului I din regimentul al 5-lea de linie, susținuți admirabil de o baterie din regimentul al 3-lea de artilerie, sub comanda locotenentului Hartel, se aruncaseră asupra turcilor, la baionetă, îi grămădiseră val-vîrtej în redan și-i aruncaseră spre redută dinapoi.

La vestea asta, Milescu rîdea ca un copil. Ar fi vrut să alerge spre colonelul Voinescu și să-l sărute. Îi era vechi prieten, ofițerul învățat și destoinic, căutat în saloane pentru spiritul său vioi, respectat și temut printre colegi, pentru caracterul său neșovăitor. Dar mai cu seamă îi era drag lui Milescu pentru că, el, Voinescu, român neaoș, fiu de boier pămîntean, deschisese cel dintîi focul infanteriei și dusese pe soldați la biruință. Tot vechea lui nebunie.

La 28 august, bombardarea urmă ca și în zilele de mai înainte, fără alte întîmplări decît aceea că măria-sa atîrnă pe pieptul colonelului Voinescu decorația „Steaua României", lăudîndu-l în fața trupelor.

Atacul fixat pentru ziua de 29 fu amînat pe a doua zi, după cererea comandanților ruși.

Fură luate toate măsurile potrivite, pentru regularea atacului; ordinele de luptă fură scrise sub ochii domnitorului; ceasornicele fură îndreptate.

Acum puteau să se și oprească ceasornicele, că în locul lor băteau inimele, băteau toate laolaltă, multe din ele ceasurile din urmă; băteau inimele în piepturile a 35.000 de români, hrănind parcă o singură conștiință, aceea a datoriei de împlinit. Nu se gîndeau oamenii nici că-i privește Europa, nici că sunt rușii alături, — ci curat numai că le-a rămas la bîrlog nevasta și copiii, că așa a poruncit vodă și că, *la o adică*, cine-i român neaoș nu dă înapoi.

Către seară, comandanții primiră un ordin al generalului Cernat, care zicea:

ORDIN DE ZI, nr. 54 *.

„Mîine, 30 august, corpul de armată român va da asalt redutei celei mari, ce se află în fața pozițiunilor sale. Divizia a 4-a va da pentru atac o coloană de 4 batalioane, sub ordinele unui comandant special; această coloană va fi adunată în vălceaua ce se află în spatele aripei drepte a pozițiunei sale înaintate, la ora 5 dimineață.

Divizia a 3-a va da asemenea o coloană de 4 batalioane care trebuie să fie adunată în aceeași vălcea, la dreapta diviziei a 4-a, la ora 12 din zi; batalioanele acestei coloane vor fi aduse pe pozițiune, pe rînd, la o oră și jumătate unul după altul, astfel ca la ora 12 din zi să fie toate adunate în zisa vălcea. Această coloană va avea un comandant special.

Formațiunea coloanelor de atac va fi cea următoare:

Cel dintîi batalion în tiraliori, avînd printre ei plutoane cari vor duce scările, fascine, gabioanele, sacii de pămînt; aceste plutoane vor avea pușca în bandolieră și nu vor trage.

Cel de-al doilea batalion se va urca la asalt, format în coloane de companie. Batalioanele al 3-lea și al 4-lea vor urma în coloană de atac, sub comanda imediată a comandantului coloanei.

Coloanele formate din cele din urmă două batalioane trebuie să urmeze la distanță cît mai apropiată și să dea asalt cu orce preț, dacă cele din linia întîi nu reușesc.

Trebuie să se facă cunoscut tutulor oamenilor ce compun coloanele de atac, că pierderile vor fi neînsemnate dacă ajung la redută fără a se opri și fără a trage, dar că vor fi mari dacă oamenii se opresc în drum, și mai cu seamă dacă se retrag.

Tiraliorii trebuie să înainteze fără a trage; ei nu vor începe focul decît cînd vor fi ajunși pe drumul acoperit la marginea șanțului, și vor trage numai asu-

* T.C. Văcărescu: *Luptele românilor* (nota D.Z.)

pra inamicului care se află pe parapete; în acest timp plutoanele de lucrători se pogor în șanțuri și pregătesc urcarea cu uneltele ce le au; se va întrebuința pentru aceasta, afară de fascine, gabioane și celelalte, toate uneltele de cari vor putea dispune corpurile.

Coloanele de companie destinate a da asaltul se pogor imediat în șanțuri și urcă parapetul.

Îndată ce focul inamicului devine tare, toți ofițerii trebuie să strige „Înainte!" și să alerge pe drumul acoperit pînă la marginea șanțului.

Tiraliorii trebuie să rămînă tot pe drumul acoperit, să ochească bine pe inamic, care se apără pe parapet.

Direcțiunea coloanelor este cunoscută șefilor de coloane. Coloana diviziei a 3-a va avea nr. I; coloana diviziei a 4-a va avea nr. II.

În același timp o coloană rusească de 2 batalioane se va urca la asalt despre partea satului Grivița.

Pentru a protege flancul drept al asaltului și a bate ajutoarele inamice care ar sosi la redută, divizia a 3-a va da încă o coloană de 3 batalioane, sub un șef special, care va primi instrucții pentru punctul de plecare și direcțiunea marșului său. Această coloană se va aduna la punctul de plecare, la ora care se va fixa mîine.

Toți oamenii trebuie să fie bine hrăniți și să aibă cu dînșii pîine și brînză pe 2 zile, și apă în bidoane. Vor avea toate cartușile cu dînșii, vor fi în tunici, fără răniți și fără mantale, chipiuri albe; dorobanții vor fi în mantale.

Diviziunea a 4-a va trimite supa coloanei sale la locul unde s-a ordonat a se aduna.

Mă voi afla înaintea rezervei de infanterie, între divizia a 3-a și a 4-a, de la orele $12\frac{1}{2}$ înainte. Reduta fiind luată, șefii de coloane nu vor lăsa înăuntru decît numărul necesar de oameni pentru a ocupa linia de foc a redutei, se vor aduna rezervele pe flancurile sale, întărindu-se imediat.

Divizia a 4-a va da artileria trebuincíoasă spre a arma îndată reduta după luarea ei; restul artileriei acestei

diviziuni va căuta pozițiuni pe flancurile redutei, de unde se poate mai bine bate terenul înainte.

Trupa și trăsurile bateriilor vor fi reaprovizionate; coloanele de muniții se vor conforma ordinului nr. 50. Momentul atacului se va da mîine.

Dat la Verbița, la 29 august (10 septembrie) 1877.

GENERAL CERNAT"

Comandantul corpului român chemase lîngă sine pe cei doi comandanți ai diviziunilor a 3-a și a 4-a, coloneii Angelescu Gheorghe și Angelescu Alexandru, precum și pe comandanții brigadelor 1-a și a 2-a din diviziunea a 3-a și a 2-a din diviziunea a 4-a, coloneii Ipătescu, Gramont și Borănescu, și le dase din viu grai toate dispozițiunile ce nu erau coprinse în ordinul de zi nr. 54.

Coloanele de atac aveau să se alcătuiască precum urmează:

DIVIZIUNEA 3-a

Coloana de atac nr. I.

Comandant, colonel Ipătescu, șeful brigadei 1-a.

Regimentul al 8-lea de linie, comandat de locotenent-colonel Poenaru.

Batalionul 1-iu, comandat de căpitanul Valter Mărăcineanu.

Batalionul 2, comandat de maiorul Macca.

Regimentul al 10-lea de dorobanți, comandat de locot.-colonel Măldărescu.

Batalionul 1-iu, comandat de maiorul Șonțu.

Batalion 2, comandat de maiorul Lipan.

Coloana de flanc

Comandant, colonel Gramont A., șeful brigadei a 2-a.

Batalionul al 2-lea din regimentul 2 de linie, comandat de maiorul Paladi.

Regimentul al 9-lea de dorobanți, comandat de locot.-colonel Holban.

Batalionul 1-iu, comandat de maior Stroia.

Batalionul al 2-lea, comandat de maior Handoca.

DIVIZIUNEA 4-a

Coloana de atac nr. II.

Comandant, colonel Borănescu, şeful brigadei a 2-a.

Batalionul 2 de vînători, comandat de maiorul Candiano-Popescu.

Batalionul 1-iu din regim. 5 de linie, comandat de maiorul Iarca.

Batalionul 1-iu din regim. 14 de dorobanţi, comandat de maiorul Arabu.

Batalionul 1-iu din regim. 16 de dorobanţi, comandat de maiorul Jipa.

XVI

Noaptea de 29 spre 30 august 1877 cădea domol pe vietăţile din jurul Plevnei, umedă, întunecoasă, ajutînd parcă gîndurile triste în roata lor. Începuse a ploua.

În bivuacurile regimentului al 10-lea de dorobanţi, soldaţii stau strînşi împrejurul tăciunilor. Nişte gropi săpate în rîpa dealului, ca nişte cuptioare, apărau cărbunii de picături. Oamenii frigeau cîte o bucăţică de brînză, or prăjau fălii de pîine, vorbind rar.

— Ca la cules de porumb, nea Toadere, zicea un recrut de la Călieni unui tovarăş mai de vîrstă.

— Păi!...

Toader fuma din lulea şi tot trăgea din umeri mantaua ce scăpăta după el.

— Oare ce-o mai fi şi ziua de mîine, nea Toadere?

— Ia, o zi ca toate zilele...

Soldatul mai tînăr nu îndrăznea să mai întrebe. Dar îl muncea ceva:

— Nu de alta, da'am nişte junci neplătiţi, de la alde socru-meu... şi-mi este c-o rămînea muierea cu datoria în spinare.

— Păi dacă-s de la socru-tău ce-ţi pasă?

— Vezi, că e om al dracului.

Toader iar tăcu. Întinse mîna la un cărbune, îl săltă de vreo două ori în palmă şi-l aruncă în lulea, bătîndu-l cu urghia.

Peste dînşii veni un alt soldat mai vorbareţ.

— Plouă, măi vere, ca la Sfîntul Ilie. A făcut Dumnezeu pe voia domnitorului nostru, că cică aşa-i place să se bată.

— Ai auzit tu...

— Ba eu n-am auzit, da', ştii, mai spun oamenii.

— Păi vorbă-i!...

Soldatul cel tînăr iar o dete prin „ziua de mîine".

— Ce-o mai fi, măi vere, şi cu noi!... Că nu de alta, da' am nişte boi neplătiţi.

— Ci tacă-ţi floanca, măi Gorciule, cu boii tăi!...

Gorciu tăcu. Cel de-al treilea soldat iar începu:

— Aţi auzit, măi, oameni buni, porunca domnului maiur?... că cică să nu tragi, pînă n-ăi ajunge la redută.

— Păi aşa şi vine, zise Toader[36].

Se auzi un tropot de cal prin întuneric; era un ofiţer de ordonanţă, care se opri lîngă cei trei soldaţi:

— Unde-i domnul colonel Ipătescu, măi băieţi?

Oamenii se uitară unul la altul:

— Nu putem şti... noi suntem din regimentul al 10-lea de dorobanţi.

Ofiţerul trecu înainte. După el venea un furgon cu muniţiuni. Caii trăgeau la deal din toate puterile. Se auzea gîrbaciul rotaşului pocnind, iar glasul lui strigînd la înaintaş:

— Ţine, mă, hăisa, că dăm de mal... Ptiu! bată-te crucea, că păcătos mai eşti!

Caii nu mai puteau. Harabaua se oprise pe un povîrniş. Căprarul şi artileristul săriră de pe capră.

— Ia puneţi mîna, măi soldaţi.

Cei trei oameni de la foc săriră în ajutorul furgonului. Toader îşi chibzui umărul în stinghie şi apucă roata de spiţe:

— Mînaţi, măi!

Călăreţii opintiră caii şi furgonul o luă de loc.

Ploaia se întindea. Apa străbătea pe sub corturi, udînd pe cei ce erau întinşi pe pămîntul gol. Soldaţii se mai sculau să sape cîte un şenţuleţ. Alţii se strîngeau în manta.

De dormit, prea puţini dormeau. Gîndul de a doua zi îi ţinea deştepţi. Unii erau tocmai de prin vîrful Vrăncii, alţii de pe Siret, alţii iar de prin podgorii or de la cîmp, şi minţile se împrăştiau pe departe, pline de imaginea vie a munţilor, a tîrlei, a holdelor. Scîrţîiau pentru unii cotigele, încărcate cu doage; suna pentru podgoreni mustuitorul în hîrdău; venea Siretul mare pentru Gorciu şi Toader[37]. Din cînd în cînd bubuitul tunului întorcea drumul gîndurilor spre viitor. Unii se vedeau cu scările în braţe alergînd la asalt; alţii parcă zăreau înălţătorul de la puşcă şi ocheau tot în cealmaua *imamilor* de pe parapet; Gorciu, cam păcătos, simţea iataganul turcului că i-a intrat în coaste şi, deodată, se scula, ieşea din cort şi descărca puşca în vînt. Toader îşi ridica fruntea spre el:

— Ce faci, mă, zăpăcitule!?

— Am să dau în ei, nea Toadere...

Celălalt se întorcea cu spatele la el şi bombănea dezgustat:

— Şterge-ţi puşca, mă, şi culcă-te.

Comăneşteanu se aruncase, îmbrăcat, pe patul lui de cîmp. Un crîmpei de luminare ardea în sfeşnicul ce era înfipt într-o măsuţă de campanie. Cu ochii ţintiţi în pînza cortului, el îşi recapitula ordinele ce avea de îndeplinit pe a doua zi: nimic extraordinar, decît poate vorba: „Înainte", ce avea să rostească oamenilor. Se mai gîndea la chipul cum trebuia să se urce pe scări, la 3 or 4 metri înălţime, după cum spuneau schiţele Statului-major rusesc; la şanţul dimprejurul redutei; la alunecuşul drumului. Dar nici una din aceste întîmplări viitoare nu avea puterea de ademenire a vorbei „Înainte". Tot gîndindu-se cum s-o rostească mai bine, spre a fi auzit de întreaga companie, începuse s-o şi rostească, la început încet, apoi mai tare, pînă ce se ridică pe un cot şi se puse să strige: „Înainte! Înainte, băieţi!" Pe cînd comanda astfel în pustiu, se auzea pe sine şi i se părea curios, dar nu avea putere să se oprească. Întinzînd braţul a comandă, lovi luminarea, care căzu jos şi se stinse. Se sculă s-o aprindă. Pe măsuţa de alături sta portofoliul lui, cu cifra numelui. I se

păru ciudat să aibă cineva un nume. De ce un nume? Grăi în gînd „Mihai Comăneşteanu", şi văzu că aceste două cuvinte nu mai erau sunete goale, ci coprindeau oarecum înţelesul fiinţei lui fizice şi morale. Îşi aduse aminte că portofoliul îl cumpărase de la Viena, şi atunci alte întîmplări îi răsăriră în memorie: lucruri băieţeşti, nimicuri. Şi ce era toată viaţa lui dacă nu un nimic? Legă de departe firul existenţii, de cînd începuse a învăţa, şi-l duse pînă acum: nimic. Fusese un adolescent gentil, un tînăr cumsecade; iubise în dreapta şi-n stînga; chinuise pe alţii şi pe sine, fără să rămîie nici o urmă în economia lui sufletească. Un egoist desăvîrşit. Şi, cu toate astea, soarta îi fusese mamă bună: avea tot ce trebuie unui om spre a însemna ceva. Şi nu însemna nimic.

Aceleaşi gînduri ca la otelul din Bucureşti, cînd cugeta la soldaţii ce se duceau poşte întregi pe jos, pe cînd el venea cu trenul sau cu trăsura. Cine se interesează de soldaţi? Ei nu au fărămături de astea de gînduri, nu au fineţea criticei de sine; dar au şi ei suflet, au doruri, au nevoi, pe care nu le spun, printr-o pornire de ruşine, de bărbătească stăpînire.

Şi cel puţin dacă ar fi fost încredinţat că-l iubeşte Anna!...

Ah, Anna!...

Se uită drept într-un colţ al gîndurilor, ca s-o regăsească. Nu voise să-i dea portretul. Mai bine. Ar fi fost o dulcegărie mai mult.

Şi cu toate astea!... Ce temeinic sprijin, într-o afecţiune cinstită, cu legături pe viaţă!...

O alunecătură a gîndurilor în gol, îl făcu să tresară: era să adoarmă. Se sculă, răsuci o ţigară şi rămase pe marginea patului, privind înainte.

Va să zică poate să adoarmă omul şi-n asemenea împrejurări?

Desigur. Chiar aşa şi trebuia să fie: să adoarmă.

Atunci se întinse din nou pe pat. Acuma se lămureau lucrurile: trebuia să adoarmă, ca a doua zi să fie calm, hotărît, să-şi împlinească datoria, cea dintîi ce i se înfăţişa ca bărbat; cea dintîi şi cea mai înaltă,

datoria de a merge înainte, de a muri dacă va fi nevoie. Vorba *înainte* aduse din nou imaginea companiei pornind la atac. Se văzu iarăşi în fruntea oamenilor, strigîndu-le „Înainte!" Şi iar prinse a o rosti, sculîndu-se din nou şi comandînd: „Înainte! Înainte, băieţi!"

Se făcuse roşu şi se turburase de tot. Se simţi. Autocritica îl făcu să zîmbească o clipă. Se întinse pentru a treia oară pe pat, cu gîndul de a dormi.

Dar era aşa de aprins că nu se lipea somnul de el.

Spune ceva vorba asta: *datorie* şi *ţară?* or nu spune nimic? Cea dintîi e mai logică decît cea de a doua; dar cea de a doua spune mai mult decît cea dintîi. Că un om poate să fie mai fericit în ţară străină decît în ţara lui, — lucrul e foarte cu putinţă, dar vremelniceşte. Căci ce fel de om trebuie să fie acela care să nu viseze la munţii, la apele şi la cîmpiele în preajma cărora s-a născut şi a crescut? cum trebuie să fie alcătuit sufletul acelora ce nu se simt strîmtoraţi între necunoscuţi, între obrazuri altfel făcute, cu alt grai, cu alte mişcări?

În Vrancea, la izvoarele Milcovului, curge apa limpede; rîd codrii în apusul soarelui; mugesc buhaii în prund; cîntă în amurg cavalul, adormind vietăţile de pe corhane, sub sclipirea depărtată a stelelor.

Şi e vorba să le aperi!

— He! Comăneştene!

Era glasul maiorului Şonţu.

— Porunciţi, domnule maior.

— Nu dormi?

— Nu.

— Pot să intru?

— Poftiţi.

Deodată se ridica între ei o solemnitate curioasă.

Maiorul intră, cu gluga în cap, plouat pînă la oase.

— Am mai dat o raită pe la oameni, zise el, gîndindu-se. Nu prea dorm, bieţii soldaţi...

Comăneşteanu rămăsese în picioare.

— Ia şezi, te rog. Ce mai faci?

— Mă gîndeam la Spencer[38].

Maiorul nu înţelegea. Comăneşteanu urmă:

— Să fie dumnealui sănătos. Că dacă pentru un Spencer patriotismul este prejudecată, pentru întregul popor englez este o calitate, şi împotriva teoriei lui se ridică estetica tutulor popoarelor. A fi cel mai complect om din vremea şi ţara ta este a fi omul cel mai complect, — deoarece un fond comun ne leagă şi în acelaşi timp ne deosebeşte pe toţi...

Maiorul se dase cu scăunaşul mai înapoi şi se uita lung la Comăneşteanu. Acesta prinse de veste că celălalt nu înţelegea nimic. În alte împrejurări ar fi rîs.

— Mă iertaţi, domnule maior: vă pare că vorbesc într-aiuri... Căutam să-mi explic unele lucruri.

Maiorul se gîndea întru sine: „oare nu-i e frică?" Apoi zise tare, înţelegind şirul ideilor:

— Ei, bată-te, Comăneştene, te-ai molipsit de la Milescu.

Comăneşteanu dete din cap şi tăcu.

— Ia ascultă-mă, Mihai. Venisem să te rog ceva...

— Orce, domnule maior.

Maiorul se desfăcu la manta, se desfăcu la tunică şi scoase portofoliul. Apoi, încet, gîndindu-se, îi întinse un mic pachet, legat cu o panglicuţă roşie, dicolorată de vreme.

— Uite, te-aş ruga să dai asta surorii mele din Focşani, dacă s-ar întîmpla... cine ştie...

Comăneşteanu rămase uimit, de-abia îndrăznind să întindă mîna.

— Bine... poate să... cad eu...

Maiorul privea în pămînt. Ridică domol fruntea lui senină şi se uită lung la Comăneşteanu:

— Îţi urez să nu cazi... Ar fi păcat... Eşti tînăr şi totul te leagă de viaţă. Pe mine, la drept vorbind, ce mă costă să mor? Sunt singur. Am trăit destul...

Îşi trecu mîna pe frunte, cu un usor tremur în degete.

— Afară de asta, împrejurările sunt aşa că, chiar dacă aş dori să trăiesc, am foarte puţine şanse. Şi eu şi Lipan şi Valter, — toţi comandanţii de batalioane. Eu trebuie să merg înaintea trupei. Oamenii

sunt oameni... Nu că mă tem de soldați, dar răspunderea e mare.

Tăcu din nou. Se uita înaintea ochilor, departe. Își rezemă capul de scaun.

— Să-ți spui, frate Comăneștene: parcă nu știu cum, am presimțirea cea mai luminoasă a morții mele de mîine. Îți pare ciudat, nu-i așa? fiindcă e nenatural să presimți ceea ce nu dorești. Dar tocmai în asta și stă explicarea siguranței cu care îți vorbesc, în dorința ce am avut-o pururea de a muri pe cîmpul de bătaie. Acum, cînd sunt așa de aproape de ziua de mîine, poate că ființa mea pămîntească mă mînjește cu pofta de a mai trăi. Însă, din fericire, am o streaje în mine: judecata. Trebuie să moară cineva pentru țara asta!...

Se ridicase în picioare. Umbra ce i-o da luminarea joasă se frîngea pe unghiul cortului cu pămîntul și se întindea pînă la ușe.

— Adio, Comăneștene. Să ne vedem sănătoși mîine.

Îl sărută frățește și ieși.

— Pe Milescu l-ai văzut astăzi?

— Da, domnule maior.

— Bine. Adio.

În urma lui, Comăneșteanu rămase ca de lemn. Se putea să fie sincer un om cu astfel de gînduri?... Și nici o lacrămă, nici o părere de rău!... Ba, parcă, o temere ascunsă de a nu se înduioșa, de a nu se moleși.

Se uită la pachețelul ce i-l lăsase maiorul[39], și rămase pe gînduri. Își aduse aminte de Sașa. La drept, și el, ca și maiorul, n-avea pe nimeni, decît surorile. Se mai uită la pachet: părea un lucru de demult. Imaginea Sașei îl turbură de tot. Duse pachetul la gură și îl sărută ca pe o icoană. Un parfum depărtat îi adie prin amintire.

De la cine-o fi fost?...

Strînse pachețelul într-o hîrtie, scrise numele doamnei căreia îi era menit și dedesubt: „din partea maiorului Șonțu"; apoi îl puse în valiză și încuie.

După aceea se culcă.

În regimentul al 8-lea de linie, cortul lui Milescu se pierdea în linia fumurie a celorlalte corturi. Nici un zgomot nu venea din partea aceea, nici un semn de viață. Numai ploaia cădea otova, întristînd sufletele.

Milescu se culcase liniștit, după ce chinuise foalele bietei sale armonice pînă s-o rupă. Îi venise în minte imnul lui Haydn[40], și își răzbunase pe ploaie, întinzînd capul pe o parte și cîntînd, cu note duble, melodia poetului de la Rohrau.

Era o particularitate a naturei lui darul acesta de a înfiripa în muzică toate pornirile triste. Prin ce filtru sufletesc străbăteau ele și ajungeau la robinet sub forma limpede a unor picături de cristal?...

În seara aceea ploioasă se gîndise la Elena. Neînsemnata ei persoană se legase de notele lui Haydn poate prin adierea misterioasă a suavității.

Cît despre atacul de a doua zi, acela era pus la o parte, ca un lucru în sine, ce nu poate să ia altă formă și altă reprezentare. Atacul de a doua zi era războiul.

Iar pentru război, Milescu n-avea altă măsură decît a corpului său, înalt și voinic, pe care era hotărît să-l scoată înainte ca pe o redută mișcătoare.

De aceea se culcase și adormise în pace.

XVII

Nu se ridicaseră încă zorii zilei de 30 august, cînd batalioanele diviziei a 3-a se puseră în marș către vălceaua ce se afla la aripa dreaptă a diviziei a 4-a.

Venea în frunte batalionul I al regimentului al 10-lea de dorobanți, care trebuia să formeze capul coloanei la dreapta; după el, la răstimp de un ceas și jumătate, urma batalionul I-iu din regimentul al 8-lea de linie; apoi iar batalionul al 2-lea din regimentul al 10-lea de dorobanți — și așa mai departe.

Ploaia încetase aproape de tot. Cele dintîi lumini ale zilei băteau în aburul alb ce se înălța de pe văi, acoperind muchia dealurilor. Oamenii tușeau în

răcoarea dimineţei. Mînile simţeau metalul rece al puştilor şi se zgirceau sub mîneca mantalei.

Umezeala pătrundea pînă la oase. Cîte un buratec, rătăcit prin ceaţă, pîrîia a ploaie. Nourii, jos de tot, se mişcau în palii lungi, încălecîndu-se unii peste alţii.

Drumul, desfundat, şerpuia pe valea Bucovei. Nu se vedea nici înainte, nici înapoi. Soldaţii alunecau, dar mergeau liniştiţi.

Flancul drept al coloanei nr. 1, era aşezat în ordine de bătaie. Oamenii aşteptau.

Ce gînduri îi munceau în momentele acelea de lungă aşteptare, nimeni n-ar fi putut spune. Ideea măreaţă a *Ţării* şerpuia prin suflete sub forma unor fiori, ce se aninau de nimicurile trecătoare ale ceasului de acum. Soseau ofiţeri călări pe cai învăluiţi în abur, aducînd cele din urmă ordine; cîte o secţie de artilerie venea în goană, cu roatele sărind prin văgăuni; tunurile huiau cu o năprasnică învierşunare, ca şi cum, în adevăr, se apropia sfîrşitul lumei.

Pe la 9 ceasuri, o mişcare neobicinuită trecu prin rînduri. Doi călăraşi veneau în trapul cel mare. În urma lor, răsunau comandele, lungi, repercutate departe, pe văi: „dreeepţi"! Liniele se formau repede, trupurile, ostenite de aşteptare şi nesomn, se ridicau ca de paradă. O vorbă trecea din gură în gură: „vodă, vodă".

În adevăr, din fundul de ceaţă ieşi un grup de cavaleri, în lungi mantale de ploaie, ce se întindeau pînă pe crupa cailor, cu pieptul deschis plin de aur, — iar în urma lor alţi cavaleri, şi în urma acestora alţii. Ei se opreau la fiecare batalion, spuneau cîte un cuvînt comandantului şi treceau înainte.

Iată-i. Soldaţii recunoscură în cel dintîi cavaler pe domnitorul lor.

Vodă!

Ce adînc răsuna acum vorba asta în toate gîndurile! De cînd intrase în campanie, oştirea română simţise, de la cel mai ager ofiţer pînă la cel mai de jos soldat, că în fruntea ei stă un *duce*, un stăpînitor, născut spre a fi ascultat şi spre a împlini fapte mari.

Ca toţi oamenii adînci şi prevăzători, domnitorul îşi cîştigase renumele de norocos. Încetul cu încetul, de la răspunsul ce dase căpeteniei ruşilor, cînd voise să intre cu armată căzăcească în Bucureşti, pînă la înfrîngerea lor peste Dunăre şi chemarea românilor în ajutor, — tot ce voise şi proorocise domnitorul se împlinise. Şi era temere să nu se împlinească şi acum vorba măriei-sale, cu asalturile Plevnei... Dar, fiindcă domnul ţării vrea să arate ce-i pot oamenii, gata era fiecare să-şi facă datoria.

Iată vodă, ajuns înaintea maiorului Şonţu.

Unul călare, rece, solemn, înfipt pe murgul său ca în poveste, vorbind cu glas răsunător de argint; altul pe jos, drept ca o făclie, uitîndu-se în ochii albaştri ai domnitorului, cu respectul şi iubirea ce le dă libertatea lăuntrică a marilor hotărîri.

Vodă duse două degete la chipiu şi întoarse calul.

Totul se urmă în linişte, aproape ca în vis.

După domnitor veneau doi ruşi: marele duce Nicolae-fiul şi principele Alexandru Battenberg, care erau de ordonanţă; apoi comandantul diviziei, colonelul Angelescu G.; apoi ofiţeri de stat-major ruşi şi români; în fine, garda personală a comandantului Armatei de Vest.

Domnitorul se ducea să primească pe împărat, la Te-Deum, ce avea să se slujească înaintea liniei a doua a trupelor, pentru sfîntul Alexandru.

Şi oamenii aşteptau. Era şi bine că aşteptau.

Cu încetul, prima impresie de aiurire ce o avuseră, văzîndu-se desfăşuraţi în tiraliori, cu soldaţi printre dînşii ce duceau tot felul de năzdrăvănii, scări, fascine, saci, — această primă impresie, a omului înaintea primejdiei, se împrăştiase. Acuma se uitau pe creasta dealului fără nici o sfială.

Linia întreagă a atacului se completa cu noi trupe. Pe la o vreme se auziră salve de puşti înspre partea ruşilor. Ce era? Unde? Nu se putea şti.

Veni şi vremea merindei. Un furgon cu căldări acoperite le aduse cîte puţină zeamă caldă.

La vederea acestor mucenici, ce din zori de zi stau pe picioare, nedormiţi, plouaţi, aşteptînd ceasul de a păşi către moarte, şi hrăniţi în aşa fel, Milescu şi Comăneşteanu şi toţi cei ce aveau inimă se simţiră strîmbaţi în gîndurile lor despre glorie.

Dar lucrul trecu repede.

Deodată, tunurile tăcură. O ciudată mişcare în toată lumea; se deprinseseră cu bubuitul lor cum te-ai deprinde cu un ceasornic de perete.

Va să zică era 1. Mai aveau două ore.

O nouă împuşcătură pe partea ruşilor. De astă dată soldaţii întoarseră ochii într-acolo. Ce mai era? Iar nu se putea şti.

O uşoară enervare începea să coprindă trupa de atîta lungă aşteptare.

Un răsunet de comandă veni de departe. Şefii de batalioane nu pricepeau ce putea fi. „Dreeeepţi!" se auzea spre stînga coloanei. Oamenii îşi luau deja locul. Valter Mărăcineanu alerga înaintea frontului: „Dreeepţi!" Şonţu comandă şi el *drepţi*, fără să ştie pentru ce.

— Ce este, frate? nu sunt încă 3...

În sfîrşit putură afla că turcii făcuseră o ieşire spre poziţiunile ruseşti ale generalului Skobeleff şi că generalul Krylof atacase într-aiuri reduta de la Radişevo, şi fusese respins.

Atunci, în aceşti oameni, osteniţi de aşteptare, noţiunea războiului deveni deodată concretă: turcii! La toţi le părea rău că nu atacaseră mai devreme. Dar, ca şi cum sufletele lor ar fi avut nevoie de mişcare, de acţiune şi reacţiune, în urma părerei de rău veni spiritul de disciplină şi-i făcu să aibă răbdare.

Ploaia începuse din nou. Burniţa din negură, ca dintr-un burete, o pacoste de apă brobonată, ce se lipea de haine, de puşti, de obrazuri, cu o adevărată încăpăţinare. Soldaţii acopereau patrontaşele cu mîneca de la manta, ca să nu le ude cartuşele.

— Măi!... că nu vrea Dumnezeu să mai închidă zăgazurile!

Un bubuit de tun din bateriele române păru a da semnalul unei năprasnice bombardări. Gîlgîia focul

de pe toate movilele dimprejur; huiau văile; se amesteca fumul cu nourii. Nu se mai vedea nici în cer, nici în pămînt.

Comandanţii se uitau la ceasornice. Era 2 şi jumătate.

Din fundul linielor se văzu colonelul Ipătescu venind călare. Se apropie pînă în capul coloanei şi zise în fuga:

— Mă duc să schimb calul.

Apoi porni înapoi şi dispăru.

Maiorul Şonţu scoase din nou ceasornicul şi se uită la el lung, ca şi cum ar fi numărat secundele. După aceea îl şterse de ploaie, îl puse binişor în buzunar şi se întoarse cu faţa către front. Făcu cîţiva paşi înapoi şi se opri. Căută cu ochii pe şefii de companii şi le făcu un semn din cap. Puse mîna pe garda săbiei. Rămase un moment astfel uitîndu-se la oameni.

— Marş!

Soldaţii porniră după el la deal.

Erau ceasurile 3.

Suişul, cam alunecos, se urmă în bună regulă. Oamenii mergeau întins la deal, fără şovăire, aproape bucuroşi că se sfîrşise truda aşteptării pe loc. Unii se încurcau cu scările de tufişuri, alţii ocoleau cîte o groapă; toţi tăceau. Cînd se apropiară de creasta dealului, se repeziră cu toţii înainte, fără ordin, ca şi cum un sentiment comun i-ar fi îndemnat să se arunce asupra apărărilor turceşti.

Amîndouă batalioanele din flancul drept ajunseră aproape în acelaşi timp pe muchie. Soldaţii lui Şonţu vedeau cu bucurie cum se iveau de după movilele din stînga infanteriştii lui Valter; Comăneşteanu zări departe statura lui Milescu, ce despica ceaţa, cu sabia în mînă, întors spre compania lui, îndemnînd-o din grai şi din mişcări.

Cînd ajunseră pe deal, gata să se azvîrle pe întăririle inimicului, o dureroasă surprindere aştepta pe soldaţii români: între ei şi tabia *Abdul-Kerim*, pe care trebuia s-o ia, se întindea o nouă vale, adîncă şi alunecoasă, iar dincolo un nou deal, pe care se ridica masivul redutei, cu tranşee înainte şi cu şanţuri.

Pentru batalionul lui Valter, surprinderea fu îndoit de tristă, căci, în loc de o singură redută, cum era notat pe hărțile rusești, românii se găsiră în fața a două redute, ascunse una după alta.

Fu un moment de groaznică nehotărîre. Tunurile se opriseră ca să nu lovească în propriii lor soldați. De la turci, nici un semn.

Maiorul Șonțu ridică sabia, cît putea el de sus și strigă: „Înainte!"

Colonelul Ipătescu, ieșit din clipa de nehotărîre, comandă și el „Înainte, flăcăi!"

Batalioanele se aruncară pe coborîșul alunecos. Avîntul lor se mărea, ajutat de repeziciunea văii. Ajunseră în fund, se repeziră la deal, încălziți de tot. Mușchii se destinseseră, voința se încordase. Comăneșteanu simți prin urechi o vîjiitură ca de nebunie. Alerga în suiș, după Șonțu, întorcînd capul spre trupă, oamenii dau năvală, sprijinindu-se de-o tufă, de baioneta puștii.

Atunci, din tranșee și de pe parapetele turcești, porni o grindină de gloanțe. Salve de infanterie trăgeau în carne vie. Deodată se umplu dealul de trupuri răsturnate. „Înainte, băieți!" striga Șonțu, iar după el, Comăneșteanu, ca ieșit din minți, răcnea cît îl lua gura: „Înainte! Companie înainte!"

Intraseră în retranșamentul din fața redutei, gonind pe turci. Un caporal de lîngă Comăneșteanu întorsese pușca cu patul spre dușman și urla ca un nebun: „Înainte, don' locotenent!"

Dar năpraznicele Peabody și Winchester* din redută secerau rîndurile năvălitorilor. Sculați în picioare pe parapete, turcii vărsau valuri de foc și de plumb peste dorobanți.

Deodată maiorul Șonțu cade. Comăneșteanu, care nu-și lua ochii de la el, sări spre dînsul:

— Domnule maior!

— Înainte, Comăneștene!... Nu lăsa oamenii!...

— Mă rog, domnule maior!...

---

* *Peabody* și *Winchester* — tipuri de arme de foc engleze.

El căzuse pe spate, galben ca ceara. Gura i se umpluse de sînge. Cuvintele îi gîlgîiau în gît fără sunete:

—Înainte! Du-te! Du...

Pe partea ceelaltă, Valter mîna spre dușman în fruntea batalionului, către drumul acoperit ce lega reduta cu tabăra turcească de la Bucova. „După mine, copii!" striga el; și oamenii mergeau spre șanțuri, sărind peste găuri, peste trupurile tovarășilor.

Valter cade, străbătut de gloanțe.

Atunci Milescu ridică brațul sus: „Înainte! Nu vă lăsați, băieți!"

Milescu se rostogolește în șanț.

Alte glasuri strigă în locul lui: „Înainte!" dar și acestea se sting pentru totdeauna. Colonelul Ipătescu are calul omorît sub el. Locotenenții-colonei Măldărescu și Poenaru bagă în foc și celelalte două batalioane ale coloanei nr. 1. În zadar. Cad unii după alții.

Maiorul Lipan, tovarășul lui Șonțu, e rănit; sunt răniți și scoși din luptă mulțime de soldați, omorîți ori răniți.

Și reduta nu cădea.

Coloana diviziei a 4-a nu fusese mai norocită. Ea își începuse asaltul pe partea opusă și întîlnise reduta Grivița nr.2. Așa că nu știa nimic de ce se petrece cu divizia a 3-a, pe care în zadar o aștepta.

Și aci, același eroism supraomenesc. Locot.-colonelul Voinescu, maiorul Candiano-Popescu, căpitanul Groza luptă cu înverșunare. Vînători, dorobanți, infanteriști de linie, aleargă în pas gimnastic spre întărituri. Cad, se scoală, iar cad, iar se ridică; trec peste cadavre, strigînd *ura*; merg înainte, pînă ce ajung la zidul drept al redutei, de care voinicia lor se sfarmă ca de o stîncă. Și atunci cad, ca să nu se mai scoale.

Atacul era respins.

Trupele se adunară pe după o ridicătură de teren.

Comăneşteanu, înlemnit, se oprise pe loc, cu pumnul stîng ridicat în vînt. Ce era de făcut?

— Păzea, don' locotenent! strigă un sergent, aruncîndu-se la pămînt.

O bombă se sparse deasupra lor...

XVIII

Cînd se deşteptă Comăneşteanu, două figuri necunoscute stau aplecate către dînsul, cu ochii ţintă pe ochii lui: una, cu părul alb, cu mustăţile rase, gravă şi gînditoare; alta tînără, cu privirea puternică, ce păruse a străbate prin ploapele lui şi a-l face să se deştepte. Cine erau aceşti oameni.

Comăneşteanu închise ochii din nou. Simţea că e deplin conştient, dar vedea cu limpeziciune cele două figuri: desigur, o halucinaţiune. Deschise iar ochii şi iar întîlni figurile plecate spre el. Atunci voi să întindă mîna, ca să le dea la o parte. O durere străpungătoare îi ţintui braţul la loc.

— Se deşteaptă, zise cel mai bătrîn.

— Se deşteaptă, adăogă celălalt.

— Te doare, căpitane?

— Grozav mă doare, răspunse Comăneşteanu.

— Foarte bine, întări cel dintîi, ieşind. Te las, doctore.

— La revedere, domnule general.

Ce fel: foarte bine? îşi zise Comăneşteanu în gînd. Dar, în lumina uşei păru a recunoaşte chipul simpatic al doctorului Davila[41]. Va să zică era în ambulanţă. Atunci încercă să-şi adune ideile: cum în ambulanţă? pentru ce? Se uită în plafon: un cort. Ridică binişor capul şi privi împrejur: alte paturi, cu alţi bolnavi. Se gîndi să cheme pe domnul care se uitase aşa de lung la el:

— Mă rog...

— Numaidecît...

Prin uşa cortului, deschisă, intra o lumină de toamnă palidă, încropită.

Domnul pe care-l chemase veni lîngă el, cu un scaun, şi prinse a-l privi din nou, cu ochii lui inteligenţi:

— Ei, cum merge?

— Rău. Unde sunt eu?

Doctorul răspunse zîmbind:

— Eşti între prieteni, între oameni care te iubesc şi te admiră.

„Oameni care te admiră!..." Pentru ce? părea a zice privirea rănitului. Doctorul se uita la el lung.

— Nu-ţi aduci aminte?

Comăneşteanu se gîndea. Doctorul insistă:

— Ia vezi. Ştii că suntem în război...

— Da.

— Ştii că ai luat parte la asaltul Griviţei...

Bolnavul căuta cu mintea.

— Cum să nu ştii?... Nu eşti dumneata locotenentul Comăneşteanu?

Deodată răsări în mintea rănitului, la numele lui, portofoliul de pe masă cu iniţialele, şi după aceea şirul de evenimente: noaptea de aşteptare, scena cu pachetul maiorului Şonţu, atacul, lupta... Ah! în fine!... Îşi aducea aminte!... I se ridică de pe memorie ca un văl de ceaţă.

Medicul păru a pricepe:

— Nu-i aşa că-ţi aduci aminte?

Comăneşteanu dete trist din cap.

— Nu eşti mulţumit?

Celălalt iar mişcă din cap.

— Nu eşti mulţumit că aţi luat Griviţa? Că v-aţi bătut cu toţii ca eroii? Că ai scăpat numai cu o rană... uşoară?

Ochii bolnavului se umplură de lacrămi. Doctorul se plecă spre el:

— Ce ai?

El nu răspundea. Vru să facă o mişcare cu braţul, dar un strigăt de durere îl pironi pe loc.

— Nu te mişca şi nu te nelinişti. Ce vrei?

— O batistă.

Doctorul îi dete batista:

— Ia-o cu mîna stîngă.

O luă cu mîna stîngă şi-şi şterse ochii.

— În ce hal sunt!... zise el.

— Nici într-un hal. Ești rănit, zise doctorul cu convingere, dar te vei vindeca, și vei fi ca mai nainte.

— Unde sunt rănit?

— La umărul drept... Nu-i nimic. Ceea ce era mai serios a trecut. Îți aduci aminte de tot? Ia gîndește-te.

Comăneșteanu făcu semn că da.

— Asta e importantul. Dacă n-avem comoțiune cerebrală, totul merge bine. Ar trebui să iai ceva.

Doctorul se duse să-i pregătească o supă.

El rămase singur.

Ce gol, ce jale și ce pustiu!... Război. Moarte. Viață. De ce? Unde erau ceilalți? Își simți o vină în umărul drept, și-i veni în minte că poate se desfăcuse bandajul și curgea sîngele. Vru să cheme pe doctor. Dar parcă îi fu silă. Mizerabila de viață!... Închise ochii. Unde erau ceilalți?

Un gemăt surd de alături îl făcu să privească din nou în jurul lui. Doctorul veni la rănitul care se văita:

— Ce este, căpitane?

— Mor, doctore.

— Da' nu fi copil...

— Nu mă lăsa să mor, că-i păcat de viața mea...

— Nu mori, pe răspunderea mea.

Vocea rănitului se muia: parcă vorba hotărîtă a medicului îi făcea bine. Comăneșteanu se uita pe furiș la el: un chip lung, uscat, cadaveric, cu o legătură la cap ca o cealma. Era urît pînă a fi dezgustător.

Ce mister mai lega și pe cadavrul acesta sîngerat de viață?

— Fă-mă bine, domnule doctor, și te-oi pomeni!... Mă! afurisiții de turci!... Nu s-ar putea să-mi dai o zeamă mai acrișoară, dragă doctore?

— Pentru astăzi, nu, răspunse doctorul, zîmbind.

— Aoleo!... gemea rănitul. Aoleo, doctore... Tocmai bine mi se împlinește termenul de pensie... Aoleu!... Cine-mi culege mie via?... Parcă aș fuma o țigară și parcă nu...

Apoi, sculat pe un cot, gîfîia, căsca și gemea. Era respingător de urîciune.

Comăneșteanu închise ochii, ca să nu-l mai vadă.

Ce formă de erou mai era și ăsta! Un cal de rasă simte mai mult. Intrase în foc ca un inconștient, gîndindu-se la pensie și la culesul viei. Se bătuse, și probabil se bătuse bine. Dar cîtă deosebire!... Nici o pregătire sufletească, nici o înălțare de entuziasm: pensie și prețul vinului — asta era *țara* pentru el. Ah, Milescule! Milescule și Șonțule! și voi, toți idealiștii, morți cu icoana luminoasă a Patriei în suflet, cît de sus erați!...

Dar, oare, să fi murit?...

Se gîndi un moment să cheme pe doctor ca să-l întrebe. Însă îi fu silă, parcă orce act de voință, orce *act* l-ar fi ostenit. Numai gîndurile curgeau. Unde erau ceilalți? Unde era Milescu și muzica lui?... Îl văzu la piano, ca în seara cînd rîsese Anna de poezia lui. O! Anna... Ce curios! O uitase. Iar acum, cînd își aducea aminte de dînsa, îi era silă, ca de tot. Muzica lui Milescu: *Preajma codrilor*. Ce farmec de vorbă!

Vorbele și imaginele, asta ne hrănește sufletul.

Restul — căpitanul de alături.

Simți un aer cald ce-i cădea pe obraz, ca respirația cuiva. Deschise ochii: era doctorul. Îl privi aiurit.

— Nu vrei să iai ceva?

El răspunse în silă:

— Ba da, dacă trebuie. Suntem legați...

Doctorul se uită la el:

— Mă cunoști?

— Da.

— De ce suntem legați?

— De viață, zise Comăneșteanu, zîmbind.

Doctorul se însenină:

— Bravo. Negreșit că suntem legați de viață. Un om tînăr ca dumneta...

Comăneșteanu avu pornirea de a-l întreba de soarta celorlalți; dar un ciudat sentiment de jenă îl opri. Se uită la doctor lung. Acesta băgă de seamă.

— Dorești ceva?

— Nu... Aș vrea să știu... despre ceilalți.

— Ce anume?

— Cîți au căzut și cine.

— Îmi pare rău că nu-ți pot împlini dorința, nu știu.

Apoi, dîndu-i supa, îl întrebă în treacăt:

— Aveai pe cineva de aproape?

— De aproape nu. Despre doctorul Damian se știe ceva?

— Cred că e la Mecica, la ambulanțele de evacuare. Fii liniștit, că totul merge bine. Am să caut să mă informez de lista căzuților, și, cum vei fi ceva mai bine, te trimitem spre țară... Ești mulțumit?

— Da.

Așezat într-un furgon de ambulanță, pe un pat ca un leagăn, Comăneșteanu se apropia de Turnu-Măgurele. Venea de vreo trei zile pe drum. Se făcuse ceva mai bine, sub îngrijirile lui cumnatu-său, Matei, care-l însoțea. În același furgon erau și alți răniți.

Acum știa tot. Știa că murise Șonțu și Valter și Milescu și alții, cunoscuți și necunoscuți. O lume întreagă pierise cu ei.

Iar el se întorcea spre țară.

Sufletul lui plutea între vis și realitate, nehotărît, zdrobit de imensa putere a *totului*. Pe cine să judeci? Pe nimeni. Totul se lega, se încurca și se rostogolea mai departe.

Caii trăgeau din putere; soldații se legănau pe șea, într-o parte și într-alta; toamna desfășura vremea senină pe malurile Oltului.

Și ce farmec avea din nou, chiar în mijlocul zdrobirei lui sufletești, numele rîului! O adiere caldă trecea prin aer. Ah, Oltule, Olteţule!...

Doamne, sărmanul Milescu!

Era cu putință ca Milescu să nu mai fi fost!? Milescu, omul în toată fericita strălucire a perfecțiunei sufletești, făcut de natură ca să precumpănească miele de mizerii egoiste, ce, ca și el, se ziceau *oameni*?... În ce să mai crezi?

De la bariera orașului, lumea ieșea înaintea răniților, cu aerul înspăimîntat al mulțimei îndurerate. Priviri mîhnite, clătinări de cap, lacrămi, se ascundeau în stăpînirea demnă a suferinței obștești. Parcă o

rectificare a conștiințelor urmase după atacul de la Grivița.

Cînd furgoanele ajunseră în curtea spitalului, jalea umplea toate inimele.

Grămădite pe scară, o mulțime de doamne așteptau.

Cu grije, sanitarii coborîră pe răniți, unul cîte unul. Doctorul Damian aduse pe Sașa înaintea furgonului unde era Comăneșteanu. Galbenă, dreaptă, mută, surora privea cu o intensitate de durere eroică spre patul lui frate-său. Victoria plîngea. Mary, văduvă, sta singură, rezemată de o scară, cu ochii uscați, fără să vadă și fără să audă.

Mai în fund, o scenă sfîșietoare se petrecea. Elena Milescu trecuse pe lîngă furgoane, întrebase pe toată lumea de bărbatu-său și, cînd se încredințase că nu era printre răniți, plecase pe poartă. Anna și alte doamne se repeziseră după dînsa s-o întoarcă înapoi, dar ea căzuse în drum, leșinată. Acum o duceau pe sus într-o cameră a spitalului.

Comăneșteanu dormea. Frigurile, care mai încetaseră în ambulanța de la Grivița, reveniseră. Osteneala drumului îi făcuse mult rău.

Nedezlipită de la capul lui, Sașa veghea.

Cîte și cîte se petrecuseră de atunci!... Ea îl revedea, adolescent plin de viață, întinzînd mîna Tincuței Murguleț, cînd venea de la scăldat, cu Victoria și cu Mary: patru copii, patru vlăstari ce creșteau din plin. Iar acum — Tincuța, moartă; Mary, văduvă; Mihai, întins pe pat, între zidurile unui spital.

Credința femeii statornice părea zdruncinată. E vreun temei în viață? sau nu e nici unul?

Mihai deschidea ochii și se uita lung la soră-sa. Ea îl întreba:

— Vrei ceva, dragă?

— Elena Milescu.

— Mă duc s-o chem numaidecît.

Natalia Cantă venea dintr-o secție vecină și lua locul Sașei. Bolnavul o văzuse fără nici un interes, după cum vedea pe toată lumea, cu suprema indiferență a mințelor delirante: numai Elena Milescu îl interesa.

Îmbrăcată în negru, palidă, Elena veni binișor lîngă dînsul. El o privi lung.

— Ce mai faci? îi zise încet.

— Bine.

— Nu vrei să te duci acasă?

Ea plecă ochii în jos. Comăneșteanu întinse mîna lui slabă către dînsa:

— Înțeleg... Dar nu mai vine...

Elena dete din cap, cu duioasa ei supunere către soartă. El o privea cu o intensitate de putere în ochi, ce da fiori.

— Unde e Anna?

— Aici. Dorești s-o vezi?

El făcu un semn din mînă că nu.

— Aș vrea...

Și închise ochii. Elena se plecă spre el:

— Ce-ai vrea?

— Aș vrea să trăiesc... ca să nu vă las singure.

Vorbea cu ochii închiși. Elena făcu semn Sașei să cheme pe Anna. Natalia se duse ea s-o cheme. Anna veni repede și se așeză în locul Elenei. Dar bolnavul nu mai deschidea ochii.

Cei dimprejur se retraseră, de teamă să nu-l supere.

Anna, îmbrăcată și ea în negru, cu un șorț alb pe dinainte, făcea pe sora de caritate din toată inima. Ea se plecă spre el, întinse cearceaful și-l așeză la loc; apoi îl atinse binișor pe mînă. Mihai întrebă din nou:

— Unde e Elena Milescu?

— Aici. Vrei s-o chem?

La glasul ei, bolnavul deschise ochii. O privi în tăcere cîteva minute; apoi îi zise, lung, nehotărît:

— Tot mai ai ideile acelea asupra războiului?...

Ea îi acoperi mîna cu colțul cerceafului, și duse un deget la gură, făcîndu-i semn să tacă.

Grația ei păru a-l înviora. Un zîmbet tîrziu i se ivi pe buze:

— Aș vrea...

Anna se apropie și mai mult:

— Ce?

— Aș vrea să știi ce ai pierdut... cu Milescu.

— Știu, zise fata încet.

— Ai plîns?

Ea nu răspunse, fiindcă îi dădeau lacrămile.

— N-ai plîns îndestul. Plîngi. Trebuie să plîngeți, și trebuie să vă renașteți... Unde e soră-mea?

— Aici. Vrei s-o chem?

El se uită la dînsa încruntat:

— Nu Sașa, soră-mea Mary. I-a murit și ei bărbatul...

Anna dete din cap.

— A plîns? Să plîngă, și să nu-l uite. Și acela era un om.

— Liniștește-te, te rog, zise Anna, cu glasul blînd.

— Să vă regenerați prin lacrămi, cum ne-am regenerat noi prin sînge.

— Te rog, Mihai...

— Să nu mă rogi... să plîngi.

— Mihai!...

El tăcu, uitîndu-se mereu la dînsa, aspru. Apoi închise ochii. Începea să tremure.

— Unde e Elena? Aș vrea să-i vorbesc de Milescu... dacă nu mi-ar fi așa de frig. Învelește-mă.

Tremura tot. Frigurile reveneau cu furie. Accesele se repetau de cîte 7—8 ori pe zi. Sașa plîngea din adîncul sufletului. I se părea că i se deschid izvoarele vieții și se desface toată în pulbere.

După fiecare acces de frig, venea căldura și delirul.

În cele din urmă, femeile fură despărțite de bolnav. Matei și cu baciul Micu rămaseră singuri la capul lui.

Către ziuă, starea rănitului era disperată: nu mai ieșea din delir. Doi oameni se luptau să-l ție și nu era cu putință. Se scula de pe perne, întindea brațul și rupea bandajele, strigînd: „Înainte!“ Cuvîntul acesta se repeta neîncetat, amestecat cu vorbele fără șir: „Maiorul, domnule maior, înainte!“.

Cînd cădea pe perne, rămînea ca mort. Ploapele parcă nu mai ajungeau să acopere lumina sticloasă a ochiului.

În fine, dimineața, cînd soarele de toamnă biruia ceața și venea să încălzească geamurile tristului locaș,

rănitul se stinse. O tîrzie mîngîiere aduse el sufletului călător, umplînd văzduhul cu melancolia iertătoare a vremei ce trece.

Baciul Micu, care-l văzuse de copil, închise ochii mortului, ochii ce se stinseseră cu imagina războiului într-înşii; îi strînse mînile pe piept şi i le sărută, privind nedomirit la nimicnicia omului.

Iar după mulţi ani, tîrziu, cînd cele trecute se uitaseră, Saşa îşi ducea băiatul la şcoala militară din Iaşi. El se numea acum Alexandru Comăneşteanu, cum dorise mortul.

Împotriva voinţii lui tată-său, copilul stăruise cu orce preţ să se facă soldat. Poate că în mintea lui necoaptă, străluceau pintenii şi sabia; dar, desigur, în sufletul lui curat se ivea imagina mortului în război, de la care moştenea numele şi dragostea de pămîntul ţării.

Elena rămăsese singură de tot.

Anna se măritase. Viaţa îşi redobîndise împărăţia ei. Cîteodată, vara, la Stăneşti, se primbla prin curte în amurg, cîntînd încet: „un castel pe malul mării preajma codrilor o ţine".

Înţelegea acum aşa de bine ce vrea să zică „domn pe legile uitării amintirilor din sine".

ÎNDREPTĂRI

I

Sub lumina discretă a lămpii, generalul Villarà era gata să adoarmă, cu jurnalul în mînă. Strîns în uniforma sa de cavalerie, croită după reglemente, de-abia putea îndoi picioarele de la genunchi; de aceea le ţinea mai totdeauna întinse, iar acum mai întinse decît orcînd, intrînd cu vîrfurile cizmelor sub canapea.

— Iorgule, ce faci!

El tresări, adunîndu-şi ochelarii de pe jos:

— Nu mai e chip să găseşti un om cumsecade. Toţi şi-au schimonosit numele: fiindcă s-a potrivit la unul de talent, patruzeci alţii vin să ne ambeteze cu moftologiele lor: „Delaurlaţi, Delafurceni, Delahingheri". Şi-s toţi poeţi pesimiştri, domnule, şi cu lamentaţii primprejur! D-apoi şi cînd ţi-i prind la volontariat! Umflă-l, Mitreo!... că-i de ăi cu „delafurceni"[1] Scurt comanda !...

Apoi se sculă, se scutură de somn şi de îmbîcseală, îşi încheie tunica şi ieşi zicînd:

— Mergem, fată, hăi? Îmbracă-te, că viu.

Întrebarea asta *hăită* era adresată unei fete tinere, fiică a unui preot din Transilvania, a cărei mamă fusese în şcoală, la Viena, cu Anna Villarà, nevasta generalului. Porţia Hulduleac, întoarsă acasă, se măritase modest cu părintele Moise Lupu, aducînd

intensitatea voinţei sale, de obîrşie daco-romană, pînă în vremile noastre şi pînă în treburile patriotice ale bărbatului său, pe cînd Anna Villară, după scurta şi fugara iubire pentru Mihai Comăneşteanu, se mărităse cu o rudă a sa şi era astăzi nevastă de general. Chip interesant, suflet muncit şi bănuitor, Anna Villară păstra, în firea sa necumpănită, o amintire neştearsă prietenei din şcoală, fetei sănătoase şi rumene, ce lupta, alături de bărbat, împotriva asupririlor, iar acum ocrotea pe fiica acesteia, elevă într-un azil din Bucureşti. Fata se chema ca mamă-sa, Porţia, nume pretenţios şi naiv, care ascundea în familia ei, ca în toate familiele româneşti de peste munţi, trebuinţa sufletească de o zilnică amintire a originei lor[2]. Fata era în vîrsta nehotărîrei formelor, tăiată din greu, îmbrăcată din puţin, dar încîntătoare prin tinereţea vajnică ce-i sta întipărită în obraz, prin deplina nevinovăţie a gîndurilor şi mai cu seamă prin limba fermecătoare pe care o vorbea. Toţi în casa generalului zîmbeau de grijea cu care învîrtea ea frazele, ca nu care cumva să pătrunză vreo vorbă străină în grai[3], dar toţi erau înrîuriţi de sinceritatea felului ei de a fi.

Pe cînd generalul ieşea, fata juca şah cu Alexandru Comăneşteanu, fiul Saşei, acum locotenent în artilerie. Fata făcuse o mişcare greşită, primejduind unul din turnuri. Locotenentul stăruia să anuleze mişcarea.

— Nu se poate, domnule: am greşit, urmează să fiu pedepsită.

Se făcuse roşie şi zîmbea, ridicîndu-şi părul de pe fruntea netedă.

— Ei, Mio, tare mai eşti pedantă, dragă, zise Anna.

Locotenentul se uita la ele amîndouă, neînţelegînd către cine se îndreapta numele acela nou.

— Alexandru nu ştie. Am descoperit că domnişoara se cheamă Mia.

— Aşa îmi zice tata, explică Porţia. *Mia*, adică *sua*; amintiri italieneşti de la *Propaganda*[4] adăogă ea, dînd din cap cu şiretenie. Apoi urmă cu necazul turnului:

— Aşa eram prinsă în gînduri despre doamna asta de regină, că n-am păzit turla. Vă rog s-o luaţi, domnule.

Tocmai se întorcea generalul, împintenat, parfumat, cu felul de tinereţe străină, pe care-l dă uniforma bărbaţilor ce se îngrijesc:

— Hai, fată, hai!

— Aşteaptă un moment, să sfîrşească partida, zise Anna.

— Nu pot, dragă, că şi eu am partida mea, care mă aşteaptă. S-o ducă Alecu. Vrei, căpitane?

— Bucuros.

— Bucuros, ha?... Bravo, ai noştri!

Apoi îl bătu pe umeri scrîşnind din dinţi.

— Aşa te vreau, voinic şi bărbat. Hai cu mine la club.

— Bucuros, d-le general.

Anna se uită la bărbatu-său lung. El se răzgîndi:

— Nu se poate, că rămîne nevasta singură. Hai, Porţio dragă.

Apoi o bătu şi pe dînsa pe spate, rîzînd:

— Ce Porţie!... Două porţii!...

Fata se îmbrăcă, sărută mîna Annei, îşi luă rămas bun de la locotenent, care trebuia să plece, şi voi să iasă. Anna o opri.

— Mio dragă, nu vrei să vii şi tu cu noi la ţară de sărbătorile Crăciunului?

— De, doamnă, ştiu eu... să scriu acasă.

— Lasă că scriu eu Porţiei... Bonsoir dragă.

După ce generalul şi Porţia ieşiră, Anna se sculă de unde şedea şi veni lîngă tînăr. Îi puse amîndouă mînile pe umeri şi se plecă binişor spre dînsul. Cum însă şi el o luase de mijloc, ea îi desfăcu braţele de după talie, i le aşeză pe masă şi se uită lung în ochii lui, tremurînd:

— Unde-ai fost aseară de n-ai venit?

— Ne-am primblat.

— Nu spui adevărul!

— Ba tot adevărul.

— Şi după ce v-aţi primblat, unde ai fost?

— Asta-i altă întrebare... Iar ne-am primblat.

Anna se uita la dînsul, cu ochii aprinşi de răutate:

— Nu ştii nici cel puţin să minţi bine.

— Nu. Şi nici nu ţiu.

Ea se aşezase din nou jos şi urma a se uita la dînsul ţintă, mişcînd nervos din vîrful piciorului.

— Dacă glumeşti, gluma e de rău gust. De ce nu spui că ai fost acasă?

— Fiindcă n-am fost acasă.

— Atunci unde-ai fost?

— M-am primblat.

— Pe unde?

— A venit generalul la mine şi am ieşit amîndoi să umblăm pe jos, — ceea ce mi-a făcut mult bine, fiindcă stătusem toată ziua închis în casă.

— Pentru ce-a venit Iorgu la dumneta?

El se sculă, pierzîndu-şi răbdarea:

— De unde ştiu eu? Fiindcă aşa a vrut.

Ea tăcu un moment, gîndindu-se; apoi sună şi zise feciorului să le dea dulceaţă.

— Iar ai fost la prinţesa Smasmi.

— Da, am fost.

— Atunci de ce nu spui drept?

— Fiindcă nici nu mă gîndeam că te poate interesa.

— Ce era? Iar Liga[5]?... sau literatură românească[6]?...

— Şi una şi alta.

— Va să zică în calitatea dumitale de june român boier vrei să joci rolul de protector al literilor şi al fraţilor *ghe ghincolo*?... Prinţesa Smasmi înţelege grozav literatura românească, iar dumneta înţelegi pe prinţesă, — de unde, deci, înţelegi literatura... Dacă n-ar fi umoristic, ar fi de plîns.

Tînărul îşi luă chipiul şi foarte politicos se închină înaintea ei:

— Astă-seară nu se poate vorbi cu dumneta... Mă tem să nu te supăr mai mult şi de aceea mă duc.

— Cum pofteşti.

El îi luă o mînă să i-o sărute.

— Iar ai vreun congres patriotic urgent?...

— Nu am nici un congres... şi mă mîhneşti că rîzi de asemenea lucruri. Eu nu ştiu ce fel de fire eşti: îţi trebuie totdeauna ceva pentru care să suferi sau prin care să faci pe alţii să sufere.

Anna rămase deodată locului, încremenită de cuvintele foarte simple, dar foarte drepte ale tînărului.

Aşa era. Îşi duse încet mîna la gură, gîndindu-se:

— Ce să fac? Văd şi eu că-i aşa, şi invidiez pe cei ce pot fi altfel. Dar dacă mă înţelegi trebuie să mă compătimeşti. Iartă-mă şi şezi.

Îi luă chipiul din mînă şi i-l aruncă pe canapea.

— Şezi.

El înălţă din umeri şi şezu:

— Mă mir cîteodată cum ai putut prinde dragoste de mama copilei ăştia... Aceea, desigur, nu-ţi seamănă.

— Aceea seamănă cu dumnevoastră, patrioţii...

Comăneşteanu se uită în ochii ei.

— Să mă duc or să stau?

— Cum pofteşti.

— Uite, Anna, stau, ca să nu te las cu părerea de rău de-a fi comis o impoliteţe.

Ea tăcu, privindu-şi mînile. Intră feciorul şi le aduse dulceaţă.

— La urma urmei, zise ea, părînd a se hotărî şi servind pe tînăr, sunt ceea ce sunt şi nu mă mai pot schimba[7]... Închide ochii.

— De ce? întrebă el mirat.

— Atîtea lucruri îmi aduci aminte!... Semeni cu mama dumitale cum n-am mai văzut! Aşteaptă-mă un moment: viu numaidecît.

Curioasă era, curioasă şi parcă în adevăr nefericită. Bănuitoare şi deci adesea nedreaptă cu cei pe care-i iubea, mîndră pînă la exces cu ceilalţi, complicată cu sine, îşi trecea viaţa chibzuind, iar nu trăind. Măritată cu un bărbat a cărui fire era tocmai contrariul de ceea ce era firea ei, fără copii, preocupată de a-şi păstra averea şi a o apăra împotriva generalului, devenise pe nesimţite mică la suflet şi cicălitoare, deşi avea un fond de adevărată nobleţe de gîndire. În viaţa ei casnică fusese cinstită fără merit, căci mîndria o scutea de greşeli şi îndepărta pe bărbaţi de dînsa, — ceea ce n-o împiedica de a suferi de multele şi nenumăratele înfruptări ale generalului din binele aproapelui.

De cîţiva ani, de cînd ofiţerul din şcoala de aplicaţie se făcea din ce în ce mai nalt şi semăna tot mai

mult cu visurile ei din prima tinereţe, Anna se simţea luată de apă. Ceea ce la început era un sentiment aproape matern, devenise cu vremea o stare sufletească complicată: îi era drag ca un copil pe care aproape îl crescuse, încercînd să-l facă după chipul şi asemănarea ei, şi îi mai era drag ca bărbat care creştea cu personalitatea lui, după legile însuşirilor sale fireşti, cu totul deosebite de ale ei. În vremile din urmă se hotărîse ca tînărul să plece la Fontainebleau, pe vara viitoare. La ideea de a nu-l mai vedea, înţelesese că-l iubea cu adevărat. De atunci începuse a se chinui şi mai mult, şi a-l chinui şi pe dînsul. Îl ţinea de scurt; vrea să ştie tot ce face şi unde se duce. Smaranda Dudescu, care pretindea că se coboară din neamul Basarabilor Drăculeşti, era obiectul sarcasmului Annei. Prinţesa Smasmi, cum o chema toată lumea, putea fi luată ca tip al unei stări sufleteşti, ce, pe nesimţite, se deşteaptă în clasele de sus ale societăţii noastre. Născută în străinătate, crescută în străinătate, vorbind limbele străine mai bine decît propria sa limbă, prinţesa îşi adusese deodată aminte că este româncă şi româncă neaoşe, de neam mare, şi se pusese a vorbi numai româneşte, a se ocupa de Ligă, a da serate literare, în cari o întreagă clasă a societăţii făcea cunoştinţă pentru întîiaşi dată cu scriitorii şi poeţii români. Curios efect al bătăliei de la Griviţa şi al luptelor de la Plevna, unde sîngele generos al dorobanţilor, vărsat pentru apărarea ţărei, avea să deştepte atîtea conştiinţe amorţite...

În fine, Anna veni, cu o carte în mînă.

— Am să mă sprijin pe autori, zise rîzînd.

Apoi, aşezîndu-se lîngă tînăr, deschise un ceaslov plin de icoane şi de sfinţi bizantini:

— Fiindcă te miri adesea de firea mea şi chiar pari cîteodată a mă privi de sus, din înaltul nobleţii d-tale[8]... şi al prinţesei Smasmi, o să-ţi citesc o pagină din cartea asta. Eu sunt astăzi româncă, fiindcă asta vreau să fiu. Dar tot sufletul meu e de greacă, greacă din Imperiul roman de Orient[9], coborîtoare din

Porphyrogeniţi, nepoată or strănepoată a lui Vasile II-a cel Mare[10]... Degeaba zîmbeşti.

— Hai să zicem că te cobori din Paleologi or Cantacuzineşti[11], că din aceştia tot mai sunt...

— Vezi că nu ştii istoria. Porphyrogeniţi se chemau toţi prinţii imperiali, adică născuţi în purpură.

Comăneşteanu se sculă şi se închină înaintea ei, parcă în adevăr ar fi fost născută în purpură.

— Te rog să fii serios. Ascultă:

„Atîta era de mare înrîurirea ideii greceşti, încît împăratul merse în pelerinegiu la Acropolea Athenei. Parthenonul, opera de cincisprezece ori seculară a lui Ictinos şi Callicrates[12], trebuia să strălucească atunci din candida splendoare a marmurelor sale, a sculpturilor neatinse încă din frize şi metope, a triumfalei sărbători a Panatheneelor. Veneţienii, turcii şi englejii[13] nu trecuseră încă pe acolo. Tinereţea eternă a templului Athenei, după vreme de cincisprezece veacuri, rămăsese tot aşa de încîntătoare ca la început. Singura schimbare ce se adusese monumentului era transformarea lui, încă din veacul al V-lea[14], în biserică creştină. Cultul fecioarei Maria urmase firesc cultului fecioarei Pallas. Îndoita sfinţenie a locului atrăgea la sine pe elini ca şi pe barbarii apusului. În acest sanctuar etern al rasei greceşti, se îngenunche împăratul victorios, Vasile II, armean de origină, elin prin limbă şi inimă. În limba greacă răsunară cînturile bisericeşti. Cu giuvaerurile şi vasele sacre hrăpite tezaurului din Ochrida[15] fu îmbogăţit altarul Panaghiei[16], al acelei „Notre-Dame d'Athènes", cum o numiră mai pe urmă cruciaţii apusului şi baronii francezi ai Achaiei[17]".

Anna rămase un moment încurcată. Bucata aceea de literatură i se părea mai puţin frumoasă, acum cînd o cetea cu glas mare, stînd de sine, fără legătură cu ce fusese înainte şi cu ce venea pe urmă.

—Poate că dumneta nu mă înţelegi, zise ea încurcată.

— Ba te înţeleg prea bine.

— Nu vreau să mă mîndresc. Vreau să explic. Ceea ce era împăratul acesta erau toate familiele de

atunci, şi sunt astăzi toţi urmaşii lor, rătăciţi prin lume: care greci, care armeni, care bulgari, prinşi în adîncimea ideii eline şi deveniţi elini cu sufletul şi aspiraţiele lor. Cei ce au moştenit, prin sînge şi prin tradiţii, năzuinţele strămoşilor acestora, nu se pot asemăna cu dumnevoastră: unii pot fi stricaţi, alţii decăzuţi şi şireţi, alţii nobili cu adevărat — dar toţi sunt mîndri şi mai cu seamă toţi sunt complicaţi. Mă înţelegi?

— Te înţeleg foarte bine. Numai aş avea de adăogat că, dacă e un merit să te cobori din părinţi iluştri, şi noi avem acest merit.

— Vezi? Zici că mă înţelegi... Nu e nici un merit, nici un nemerit. E un fapt. Dumnevoastră vă puteţi cobori, dacă voiţi, cu toţii din Traian. Nu aţi avut însă totdeauna conştiinţa originei dumnevoastră. A fost chiar un timp, şi poate cel mai interesant, în care n-aţi avut-o de loc: acela al formaţiunei poporului românesc aşa cum s-a transmis el pînă în zilele noastre. Şi în asta constă diferenţiarea... Rîzi, fiindcă vorbesc ca o carte. Cu toate astea aşa e: propriu-zis rase noi nu există. Poate, cel mult, să existe încrucişeri noi de rase. Ceea ce constituie bătrîneţea sau tinereţea popoarelor este memoria lor, cu alte cuvinte, conştiinţa vieţii. Eu am conştiinţa că trăiesc de mii de ani, din generaţii în generaţii; aş putea zice chiar că o *simt* această conştiinţă, în neliniştea mea sufletească, în contrazicerile dorinţelor mele, în autocritica din fiece minută a vieţii mele, în fine, în lipsa totală de ceea ce se numeşte *naivitate*[18]...

Vorbind astfel, se uita la dînsul cu felul de mulţumire al oamenilor ce se cred nepricepuţi de semenii lor şi cărora li se pare că au găsit o explicaţie.

— Mă înţelegi acuma?

— Te înţeleg.

— Şi pe cînd eu sunt aşa, dumneta eşti altfel — dumneta şi amica mea Porţia şi fiica ei Mia: dumnevoastră, aceştia, vă mergeţi drumul în pace, fără nedomiriri, fără îndoieli... Ce te uiţi aşa la mine? zise ea, atingîndu-l cu mîna peste obraz.

El, în adevăr, se uita la dînsa, gata parcă s-o întrebe dacă nu care cumva şi vîrsta fiecăruia putea fi pricina acestor deosebiri; dar n-o întrebă şi tăcu. Ea părea a-l înţelege.

— Spune! Ce te uiţi la mine atît de curios?

— Mă uit, zise el încet, fiindcă adesea mi se face milă de dumneta. Îţi trăieşti viaţa în gînd, în loc de a o trăi în trai. Dă-mi o mînă şi lasă-mă să ţi-o sărut. Ar fi o îndreptare...

Anna, la atingerea mînei lui, păru a avea deodată revelaţiunea zădărniciei teoriilor ei. Îi lăsă mîna în voie şi îşi rezemă fruntea pe cartea în care cetise. Parcă o pace binefăcătoare se lăsa în gîndurile ei.

— Scoală-te, zise ea tînărului, care-i sta acum alături, în genunchi. Şi mila e ceva, — cam puţin, dar în fine, e... Ce amintire dureroasă îmi trece prin minte! Sărmana Natalia Canta!...

Dar nu apucă să sfîrşească bine numele ce rostea şi uşa se deschise cu zgomot, iar unul din soldaţii de ordonanţă intră ca o vijelie:

— Cuconiţă, vine domnul general!

Anna sărise în picioare şi se uita la dînsul cu ochii aprinşi de mînie. Era atît de furioasă că părea încremenită. În sfîrşit îşi regăsi glasul, şi privindu-l lung, rosti silabă cu silabă.

— Ieşi afară, dobitocule!

Soldatul, ruşinat şi umilit, se întoarse de unde venise, pe cînd Anna se ducea înaintea lui bărbatu-său, fără măcar a arunca o privire către tînăr. El îşi reluase locul pe scaun şi răsfoia cartea Annei într-aiuri. Trecură cîteva clipe lungi, minute teribile, în cari individualitatea ameninţată nu poate închega nici o idee limpede.

În cele din urmă se auzi glasul generalului rîzînd ca în vremea cea bună. Uşa se deschise şi ei amîndoi, Anna şi bărbatu-său, intrară la braţ. Generalul rîdea să se topească.

— Bravo, Alecule! strigă el, bătînd din palme. Bravo, neică! Intri și tu în tagma noastră, a proștilor!... Că Domnul a zis: „creșteți și vă înmulțiți, nătărăilor“, iar Porția este o porție și jumătate!...

Și iar rîdea plecîndu-se pe genunchi, și pocnind din palme. Anna îl lăsase de braț, rămasă cu un pas înapoi, și se uita la Comăneșteanu, țintă. Acesta, încurcat, privea la ei ca la niște comedianți. Ce voiau să zică?

— Da' bine, frate, că m-am întors acasă!... Ei, scrim numaidecît părintelui Lupu...

— Despre ce? întrebă tînărul începînd să-nțeleagă?

— Cum despre ce? Știu că n-o să-ți dau eu consimțimîntul, că fata nu-i a mea, neiculiță.

Apoi iar se porni pe rîs, bătîndu-l pe umeri:

— Bravo ai noștri! Așa mi te voi: june însurățel cu zgarda de gît.

— Da' nici n-am gîndit, domnule general!

— Nu-mi umbla cu fleacuri, că mi-a spus mie Anna... Scurt comanda!

Comăneșteanu se uită un moment la dînsul, zicîndu-și, parcă fără voia lui: uite ce prost e! Anna veni binișor spre el și-l atinse pe braț, vorbind încet și rătăcit:

— Ți-am spus să te gîndești bine. Nu tăgădui, fiindcă am martori că mă rugai în genunchi să-ți dau pe Mia... Parcă Mia ar fi a mea!

Tînărul, încremenit de atîta îndrăzneală, rămăsese mut.

— Hai, Alecule, că măi vorbim... Mă duc să-mi iau port-tabacul. Nu te neliniști, că scriu chiar astă-seară părintelui Lupu.

Într-o clipă, Anna fu lîngă dînsul, strîngîndu-i mînile în mînile ei:

— Scapă-mă! Te rog, te implor, nu mă lăsa în batjocura slugilor!... Am să-l vîr în pușcărie pe mizerabilul acela.

Tremura, se făcuse galbenă și parcă chiar urîtă... Vanitatea rănită strîmbase armonia liniilor figurei.

— Du-te, te rog...

Și fiindcă el nu se putea urni din loc, înmărmurit de enormitatea sacrificiului ce i se cerea, pentru a înlătura bănuiala unei slugi, — se duse ea.

Rămas singur, indignat de purtarea ei, se răsculă întrînsul sentimentul de dreptate și, fără a se gîndi ce face, lovi în masă cu latul palmei și zise tare:

— Nu e adevărat!

Atunci Anna, din odaia ei, veni din nou către dînsul:

— Să știi că nu mă mai vezi. Dacă nu te poți ridica peste un moment de slăbiciune, nu ai sufletul unui adevărat bărbat!

— Bine, îmi ceri prea mult!...

— Așa îți pare acum. Vei vedea mai tîrziu că nu-ți cer așa de mult...

Se auzea vocea generalului prin anticameră. Tînărul plecă, iar Anna ieși după dînșii, petrecîndu-i, parcă nu s-ar fi întîmplat nimic cu ei.

II

Se ridica luna pe dealurile de la Ciulniței, luminînd cîmpurile întinse. Zăpada rotunjea colnicele, umplea afundăturile, parcă un vis ar fi învăluit toată firea în nerealitate.

Sania mergea pe pîrtia bătăturită, alunecînd și ea ca o închipuire. Muchia grindurilor da la iveală cîte o colibă fumurie, căpițe de fîn, șire de paie, cari, în singurătatea dimineții, păreau namile din povești.

Locotenentul se uita pe gînduri în slava cerului.

Dacă n-ar fi fost clopoțeii de la cai, mersul lui pe întinderea cîmpului i s-ar fi părut ridicat în vremuri depărtate. Scoase capul din gulerul blănii și se uită spre răsărit: o dungă de lumină, parcă mai mult bănuită decît adevărată, năzuia să lupte cu luna. În trecerea neclarificată a imaginelor, i se păru că vede pe culmea unui grind un șir de umbre, ce se scoborau dincolo pe vale.

— Semn de iarnă grea: ies lupii în hăiticuri.
— Pe ce drum suntem, baciule?
— Pe drumul nostru, coane.

Baciul îmbătrînise. De cînd se întorsese a doua oară în curtea lui Matei Damian, nu se mai dusese de la el. Cam trist, cam singuratec, se ţinea încă drept bătrînul. Fusese ridicat la rangul de morar, apoi de îngrijitor de moşie, iar acum, de cînd curtea de la Comăneşti rămînea tot mai singură, la acela de puşcaş.

E drept că văzuse multe, multe petrecuse şi de multe suferise baciul. După război, cînd sămînţa de viaţă nouă încolţea în toate inimele, la Comăneşti se ofilea floarea locului, stăpîna văilor, doamna lor a tutulor. Moartea lui Mihai Comăneşteanu zdruncinase din temelii alcătuirea sufletească a surorii sale. Saşa trăise cîţiva ani ca o închipuire de poveste, plecată spre şoaptele unei lumi nevăzute, bună, blîndă ca întotdeauna, pînă ce se stinsese. Bărbatu-său părea pornit şi el pe acelaşi drum. Înconjurat de tot ce fusese drag nevestei-si, trăia singur la Comăneşti, luminîndu-şi viaţa prezentă cu icoanele trecutului.

Cei doi băieţi, Alexandru şi Mitică, crescuseră şi se făcuseră oameni. Cel mai mare intrase în şcoala militară, contra voinţii părinţilor, cu încăpăţinarea blajină a naturelor timide; ieşise sublocotenent în artilerie; făcuse şcoala de aplicaţie, — iar acum, locotenent, ales pentru a fi trimis la Fontainebleau, venea să treacă sărbătorile cu tată-său. Cel mai mic era deja în străinătate, unde sfîrşea Dreptul, vioi, harnic, plin de gînduri bune pentru viitor.

Dar de chipul celui mai mare se legau amintiri scumpe tutulor. El moştenise figura mă-si, moştenise numele ei şi, mai mult decît toate, moştenise de la unchiu-său, mortul în război, aureola de speranţe ce pun unele familii pe fruntea unui copil. Tată-său îl privea lung, se pierdea cîteodată în gînduri nesfîrşite despre taina de simpatie cu care înconjură natura unele chipuri omeneşti şi niciodată nu-i trecuse prin

minte să-i pară rău că fiu-său lăsase numele părintesc spre a adopta pe acela de Comăneşteanu.

Cînd dar locotenentul se dete jos din sanie, în bruma dimineţii de iarnă, tatăl său îi ieşi înainte şi-l strînse la piept, tremurînd. Baciul se rotea prin cerdac, pe la geamuri, pe cînd feciorul ridica blana din spatele tînărului. Atunci apăru militarul voinic, nalt şi mlădios, zîmbind de bucurie. Tatăl său bufnea într-aiuri, înecat de emoţiune. În chipul tînărului, blond cu ochii negri, trăia imagina mă-si cu atît de vie asemănare, încît parcă o glumă a naturei ar fi ridicat capul de pe umeri de femeie şi l-ar fi pus pe umerii puternici ai bărbatului. Tată-său nu mai putea rosti nici un cuvînt. Deschise uşa de geamuri pe la care se-nvîrtea baciul şi-i făcu semn să intre. Bătrînul puşcaş rămăsese în picioare, uitîndu-se lung la tînăr.

— Ă, Doamne, boierule, că mult îi mai seamănă răposatei cucoanei!... Adevărat *Sulfină!*

Numele rămăsese tînărului de la maică-sa. Pe cînd era copil, Saşa îl chema *Sulfiniţă*, din cine ştie ce apropiere tainică între băiat şi floare. Iar acum, cînd vremea trecuse, baciul găsea şi el că floarea înflorea:

— Sulfină, coane, încheie baciul: floare curată!

Ca să facă plăcere lui tată-său, tînărul intră la dînsul în odaie să se culce. Înăuntru era cald. Se dezbrăcă pe jumătate şi, prins pe gînduri, se rezemă de sobă. În casa aceea în care crescuse, în mijlocul lucrurilor ce-l întovărăşiseră de cînd deschisese ochii, domnea pacea unui trecut plin de tinereţe şi de durere. Acolo murise mamă-sa, acolo văzuse ca prin vis pe unchiu-său, acolo se născuse el: tot ce era acum împrejurul lui fusese şi altădată: statornicia lucrurilor, în care sufletul cel mai turburat îşi găseşte liniştea.

I se păru că-i e frig şi-şi puse pe dînsul o haină. În fuga mişcărilor îşi ridică braţul, aşa cum făcea cîteodată Mia... Pentru întîiaşi dată se gîndea la dînsa, de cînd se despărţise de Anna. Mia!... Anna!... Ce de impresii venetice, în mijlocul acelor nevinovate şi tăcute mărturii ale vieţii lui lăuntrice! Tot ce era acolo îi

vorbea limba iubirii părintești, graiul simțirilor adevărate, pe cari numai moartea le curmă. Parcă acolo, și Anna și Mia și prieteni și tot ce era fierberea vieții de acum, devenea străin, devenea mincinos...

Anna!... Cartea cu icoane grecești!... Ei, și!?... Era muncit de nedreapta hotărîre a Annei.

Nu e iertat nimănui să robească pe aproapele său, pentru a hrăni o zadarnică închipuire de sine. Vanitatea Annei și libertatea lui! Da' negreșit că libertatea lui era mai scumpă decît tot. Ce i se putea întîmpla? Să se bată cu generalul sau să-l desprețuiască Anna... La urma urmei putea să-l și desprețuiască, că doar nu putem împiedeca pe oameni să cugete or să simtă cum vor. Făcu un pas către masă, spre a răsuci cheia de la lampă, a cărei flacără se micșora. O rază de lumină cădea pe geamul unui portret. Lăsă lampa și se apropie de portret. Erau două: unul înfățișea chipul senin al mă-sei; celălalt pe al lui unchiu-său.

Între lumina crepusculară a dimineței de iarnă, ce de-abia se cernea prin ferestre, și lumina slabă a lămpii, se înfiripa o lume nouă, în care cele două icoane de pe părete păreau a se însufleți. Din fruntea bărbătească a *unchiului* se desprindea seninătatea, înrîurirea unei vieţe ce se jertfise de bunăvoie pentru împlinirea datoriei, liniștea clasică a figurilor intrate în pacea eternității; pe cînd din obrazul oval al mame-si pornea raza caldă a gîndurilor materne, surîsul vag și binevoitor al mîngîierii. Între cele două imagini iubite, el, realitatea și tinerețea, se simțea învăluit de puterea lor de umbre, ridicat de pe pămînt și așezat între ele amîndouă, și, de acolo, privind înapoi, spre el, omul cel adevărat. Atunci, fără un moment de îndoială, personalitatea lui i se înfățișe mînjită și degradată. Între cei doi Comăneșteni, unul mort pentru iubirea de țară, celălalt refugiat parcă în nerealitate, se forma o atmosferă de idealitate binefăcătoare, în care viața lui reală se purifica.

Se așeză pe un scaun, ca și cum s-ar fi coborît pe pămînt, și urmă a se gîndi. Trebuia să se sacrifice pentru Anna...

Dar problema, scoasă din generalități și redusă astfel la valoarea ei proprie, îi păru că nu stă în picioare față cu judecata sănătoasă. Să-și jertfească el libertatea pentru vanitatea nejustificată a unei femei!... Nu era logic.

Nu era. Dar adevărata frumusețe a sufletului stă tocmai în împlinirea unor datorii ce mai întotdeauna par nelogice. Nu e logic să sufere el, ca să nu sufere ea; dar e foarte frumos.

Și atunci păru hotărît, — cînd deodată îi veni în minte altă întrebare: dar Mia, fata nevinovată?...

Aci era întuneric complect.

Se aruncă pe pat, ostenit, simțind că-i huie capul.

În încurcătura gîndurilor, i se păru că umblă cineva pe la ușe. Atunci strigă pe fecior; dar în locul lui se ivi figura lui tatu-său.

— Nu dormi?

— Intră tată. Nu dorm...

Doctorul Damian intră lung, purtînd într-o mînă un pahar cu ceai după moda românească.

— Mi s-a părut că nu dormi, băiete, și ți-am adus ceaiul, dacă mai ești deprins cu el. Ți l-am făcut eu, așa cum știu că îți plăcea...

Deodată toate gîndurile părură a se potoli față de blajina figură a lui tată-său.

— Da' nu te-ai culcat.

— Nu.

— De ce? Te simți poate prea obosit.

— Nu. Mă simt, dimpotrivă, odihnit, cu trupul și cu sufletul, ca întotdeauna cînd viu aici.

Doctorul dete din cap. Se uita în ochii lui fiu-său, gata parcă să-i facă o întrebare ce nu lua formă. În fine, se hotărî a-i zice:

— Cînd pleci?

— Ar trebui să plec din vreme, pentru ca să mă pot deprinde cu viaţa de acolo şi să mă pregătesc de şcoala politehnică.

— Bine.

— Aşa ar trebui. Însă cine ştie cum s-o întîmpla.

— Pentru ce?

— Pentru că e mult mai greu a face decît a zice. Nu mă pot despărţi de ţară, cu toate cusururile ce i le recunosc[19]. Dumneta ce crezi?

— Eu, ce să cred... Bine ar fi şi aşa. Dar trebuie să-nveţi şi să vezi lume. Pentru oamenii moderni, călătoriele sunt neapărat trebuitoare. Pentru oamenii de caracter, mai puţin.

Tînărul se uita lung la el:

— Dumneta rămîi singur.

— Cam singur. Dar nu trebuie să te îngrijeşti de mine. Eu sunt trecutul, — tu eşti viitorul. Eu te urmăresc peste tot cu gîndul şi sunt prea fericit cînd te ştiu sănătos.

Comăneşteanu luase mîna lui tată-său:

— Dar dacă nu m-aş mai duce?...

Mîna doctorului tremura...

— Dacă nu te-ai mai duce!... zise el lung.

— Da, repetă tînărul, dacă nu m-aş mai duce!... dacă aş rămînea aici.... şi mai mult: dacă m-aş însura... ce-ai zice?

— Ce să zic?

— Nu ai fi mulţumit?

— Ba da, — pentru mine.

— Şi pentru mine?

— Da...

Comăneşteanu începu a rîde, fericit de-a simţi bucuria lăuntrică a lui tată-său, care lupta cu gîndul datoriei părinteşti. Amîndoi se socoteau obligaţi să-şi ascundă năzuinţele personale, părintele voind a îndemna pe fiu să meargă în străinătate, deşi dorea tocmai contrariul; fiul părînd hotărît să rămînă în ţară şi să se însoare, deşi poate că dorea altceva.

Tînărul deveni deodată serios.

— Ascultă-mă, tată. Eu văd şi înţeleg foarte multe lucruri; nu am însă destulă voinţă spre a îndrepta

greşelile noastre ale tutulor. De ce ai zis că pentru oamenii de caracter călătoriile nu sunt neapărat trebuincioase?

— Am zis aşa o vorbă în vînt.

— Ba nu, fiindcă pare un nonsens, dacă nu mi-l explici, — caracterul fiind tocmai singurul bine cu care ne naştem şi pe care împrejurările dinafară nu ni-l pot lua nici nu ni-l pot preface.

— Se poate... E ceva cam aforistic. La tinereţe aforismele sunt încîntătoare. Mai tîrziu însă contrazicerile vieţii pulverizează adevărurile sufleteşti găsite de alţii, şi atunci aforismele nu mai fac două parale... Caracterul se preface şi el, ca tot în lumea asta, şi, pentru a-l păstra într-o desfăşurare logică, e bine a nu schimba condiţiunile de viaţă în care trăieşte. Lumea cea mare se freacă şi se rostogoleşte ca valurile oceanului, cari sunt toate rotunde, iar omul are, la temelia vieţii lui sufleteşti, darul nepreţuit al imitaţiunei... Cine a călătorit mult, a cetit mult şi a gîndit mult poate dobîndi o originalitate literară, dar rareori o originalitate de caracter. Numai cine se naşte cu o putere de viaţă neţărmurită, cu patimi mari, cu pofte violente, are şanse să străbată în lume neschimbat; pe toţi ceilalţi îi nivelează viaţa — din fericire.

— De ce, din fericire?

— Fiindcă altfel numai oamenii lui Nietzsche ar rămînea în picioare, trăind ca într-un balamuc.

— Atunci, tată, cum rămîne cu caracterele?

— Rămîne aşa: cine vrea să-şi păstreze nota personală a poporului sau a familiei din care se coboară e bine să stea acasă; comparaţia trage după sine imitaţia, iar imitaţia omoară originalitatea...

— Aforism, tată.

— Se poate.

— Atunci ne-am înţeles: nu mă mai duc în străinătate şi poate... mă şi însor.

Doctorul aştepta ca fiu-său să-i spună mai mult; cum însă acesta se opri din povestit, tăcu şi el. Se uita numai, se uita lung la tînăr, rostogolind în minte cine ştie ce imagini din trecut, scumpe lui, căci ochii i se

umplură de lacrămi, iar mîna i se rezemă încet de brațul tînărului:

— Cine ar putea zice că tu ești copilul cu care mă jucam eu acum 20 de ani?...

Comăneșteanu rise cu plăcere:

— Atîta am devenit de hursuz?

— Nu. Ai devenit bărbat, și acuma îmi ești drag altfel... Dar tu, acela de atunci, și eu, acela de atunci, unde suntem?... Vorbeam adesea cu maică-ta despre voi, cînd erați mici... Îți mai aduci tu aminte de dînsa?

— Cum să nu-mi aduc aminte!...

Vorbele li se înecau în piept, pe cînd gîndurile lor pluteau în aceeași lume trecută. Și stau acolo amîndoi, fără a hotărî nimic, ca doi vlăstari rămași dintr-o pădure veche.

Doctorul se sculă tot el, și făcînd cîțiva pași prin cameră se opri din nou în fața tînărului:

— Aș fi dorit să-ți vorbesc și de afaceri, dacă erai hotărît să pleci... Datoriele noastre cresc...

— Adică ale mele, tată.

— Cum însă zici că nu mai pleci, vom vorbi altă dată. Te las, că poate vrei să te odihnești.

— Nu.

După ce doctorul ieși, fiu-său, rămas singur, se simți coprins de-o nespusă dragoste pentru bătrîn, dragoste și milă. Îl înțelegea așa de bine, fiindcă erau amîndoi din același aluat: frica de realitate, temerea de a răni pe alții, delicatețea adevărată, îi făcea pe amîndoi să fie pururi victimele semenilor lor cînd se ocupau de afaceri. El se încurcase în datorii, fără să știe cum: comitetele patriotice, Liga, prietenii, și mai presus de toate lipsa de socoteală și de control îl siliseră să se împrumute în dreapta și în stînga și să se înfășure în ițele dobînzilor ca o muscă în pînza unui painjen. Aștepta pe frate-său ca pe Mesia, să-l scoată din greutăți, căci acela avea altă fire.

Și gîndind astfel, își bău ceaiul și se îmbrăcă. Ziua se vestea bună. Soarele se înălța peste lumea sclipitoare de zăpadă. Se vedeau pe drum vite rătăcite, cu părul mițos, cu nările fumegînde. Pe sub streșinele

țărănești sfîrîiau vrăbioi, zgribuliți de frig. Prin copacii din curte clămpăneau ciorile.

Prins deodată de dorul de a trăi din viața aceasta plină de sevă lăuntrică, Alexandru Comăneșteanu trecu repede în odaia de alături, unde ținea armele, luă o pușcă, puse cartușe în amîndouă țevile și ieși afară sub pomi, unde le descărcă în gloata ciorilor. Un nour negru se ridică din ramurile pline de cuiburi și un zgomot infernal umplu aerul de croncăneala sălbatecă!

Pe cînd el scotea cartușele goale din țevi, se ivi baciul Micu, înconjurat de ogari, parcă mirosul de praf de pușcă l-ar fi deșteptat din toropeală.

— Ale dracului cioci!... Am vrut eu să le dărîm cuiburile, da' unde mă lasă boieru!...

— Ce mai faci, baciule? îl întrebă Alexandru cu glas voios.

— Ce să facem, coane! Cu pustiele astea de bătrîneți...

— Tot voinic, tot harnic!

Baciul zîmbea, dînd din cap:

— Ia, de azi pînă mîine.

— Ce-ți fac ogarii? Văd că i-ai înmulțit.

— Se înmulțesc ei, bată-i vina lor...

Apoi fluieră într-aiuri ca un șarpe, și deodată ieșiră de prin toate găurile o puzderie de ogărime, lungi în picioare, cocîrjați de mijloc, pe care săreau cățeii, cu labele groase. Nici o manifestare de bucurie pe ei, nici o gudureală: serioși, cu coada covrig, stau lîngă baciu, așteptînd parcă un semn.

— Mulți ai, baciule?

— Tot sunt, coane.

— Hai să eșim la cîmp.

— Cum ăi porunci.

— Strigă la grajd să ne puie caii.

Baciul păru întinerit. Își trase ciubotele după el mai din plin, șuierînd la ogari și se duse spre grajd să ajute vizitiului la pusul cailor.

Vîntul aruncase zăpada prin ulițele satului atît de neregulat, încît unele case erau întroienite pînă la streașină, pe cînd altele, pe linia din față, erau cu totul libere. Sania trecea prin nămeți adînci sau se

hîrşea pe pămîntul îngheţat. Caii tineri, nescoşi din grajd de mult, umblau cu nările în vînt, orbiţi de lumină, gata să se sperie de toate nimicurile.

Trecură prin sat fără greutate, dar cînd ajunseră la barieră, un cîine, sărit ca din pămînt, dete vînt cailor. La cîmp, zăpada era deopotrivă de înaltă peste tot, iar pîrtia bună. Aci, goana nu mai era împiedecată de nimic. Fugeau caii tineri pe albul pămîntului, spintecînd văzduhul ca păsările cerului. Sania aluneca pe linia drumului ca o glumă.

Vizitiul se răsturnase pe spate, trăgînd de hăţuri fără nici un folos.

— Ţine, mă!

— Nu mai pot, coane, că mi-au tăiat mînile.

Comăneşteanu se sculă în picioare şi luă el hăţurile, pe care le lăsă libere. Caii, mai mult decît fugeau, nu puteau să fugă. Atunci se puse cu biciul pe ei. De unde găsiră putere să fugă şi mai mult, nu se putea bine pricepe, — dar fugeau şi mai mult. Aerul rece tăia obrazul şi oprea respiraţia. Comăneşteanu, după cîtva timp, încercă să strîngă hăţurile, sperînd că acum voinţa lui va stăpîni avîntul lor nebunesc. Nimic. Atunci, la un limpeziş de drum, îi cîrmi la dreapta, pe cîmp, lăsîndu-i să alerge către o muche de deal!...

Cînd, în fine, părură că nu mai pot, încercă iar să-i oprească, şi, în adevăr, îi opri. Dar, parcă ar fi fost înnebuniţi de propria lor fugă, caii tremurau, sforăind şi întorcînd ochii roată în toate părţile. Erau minunaţi. Se mişcau pe ei toate vinele; fumega aburul dintr-înşii ca dintr-o apă clocotită; băteau din picioare, răscolind zăpada cu copitele.

Comăneşteanu se dete jos să-i privească.

— Cucoane, nu te da jos, zise vizitiul cu hotărîre.

— De ce?

— Calu miroase a lup...

N-apucase bine să zică vorba, că deodată, mişcaţi parcă de acelaşi resort, ogarii o porniră în goană spre muchia dealului, iar caii răsuciră sania în loc şi o rupseră la fugă din nou.

Comăneşteanu, rămas singur, începu a rîde, pe cînd baciul arunca puşca din sanie, strigînd cît îl lua gura:

— Cucoane, puşca!

El luă puşca din zăpadă, o şterse bine, apoi îşi cercetă plumbul din cartuşiera cu care era încins şi puse în ţevi poştii. După aceea îşi ridică botforii răsfrînţi şi se întoarse spre cîini.

Scena ce i se înfăţişe îi păru nouă şi interesantă.

Parte din ogari, cei mai bătrîni, se repeziseră spre lupi, pe cînd cei mai tineri păreau a-l aştepta să le vie în ajutor. Lupii, în loc de a fugi, se întorseseră spre cîini.

Prins deodată de un fior cald, Comăneşteanu sări în lături, cum făcuseră caii, şi se repezi spre deal, strigînd ca un nebun.

— Uite lupul, mă!...

Cîinii toţi ţîşniră prin zăpadă către muchia dealului. În repeziciunea imaginelor, tînărul îşi vedea umbra pe luciul stelat, cum alerga alături de dînsul.

Pe deal însă gluma se îngroşa. Doi ogari erau sfîşiaţi în bucăţi. Cu părul zbîrlit, cu ochii sticlind de hămeseală, lupii tăbărîseră pe hoiturile cîinilor, trăgînd cu dinţii în lături hartanurile de piele şi de oase.

Comăneşteanu descărcă amîndouă ţevile în hăitic, dar fără nici un folos. Atunci, hipnotizat parcă de priveliştea ce avea în faţă, se opri. Cîmpul întins se vedea pînă cine ştie unde, fără o pată, fără un semn de viaţă, decît sania cu caii, ce fugeau nebuni spre casă.

Desfăcu repede ţevile, aruncă cartoanele arse şi puse la loc două cartuşe cu glonţ; apoi se apropie, deschise pasul spre a se rezema bine şi ochi: cu un foc, culcă la pămînt un lup; cu al doilea un altul. Iar încărcă puşca.

Toată învălmăşeala de lupi şi de cîini se cobora acum pe valea ceelaltă. Cînd ajunse pe muchia dealului, scena ce i se înfăţişă i se păru dezgustătoare: doi dintre ogarii cei mai bătrîni stau tolăniţi la pămînt, trăgînd din coşul tovarăşului lor omorît. Ceilalţi goneau lupii, cari fugeau pe vale.

Comăneşteanu parcă se simţi el însuşi sălbătăcit şi crud. Se apropie de cîinii ce mîncau şi-i lovi cu piciorul în coaste, strigînd: „ţine lupul, mă!“. Unul din ogari se sculă, chelălăind; celălalt însă clămpăni cu gura către piciorul ce-l lovea. Atunci, el, fără să-şi dea seama de ce face, întinse puşca spre cîine şi-l omorî pe loc. Apoi, tot mai aprins, se luă după lupi, asmuţind ogarii şi chiuind ca un nebun:

— Uite lupul, mă!...

Goneau cu toţii pe povîrnişul dealului, ogarii sărind, el alunecînd, însufleţiţi de acelaşi instinct de fiare sălbatice. În goana lor, un cîine îi tot tăia drumul, jumătate jucîndu-se, jumătate mîrîind. El se opri un moment şi se uită la dînsul: îi sticleau ochii în cap şi i se încreţeau mustăţile deasupra dinţilor cîineşti. Atunci plecă puşca cu ţevile în jos şi chemă pe ogar la sine, mîngîindu-l pe cap. Cîinele se linişti ca prin farmec, parcă acest act de blîndeţe l-ar fi scos din sălbătăcie şi l-ar fi întors la starea lui domestică. Impresionat, Comăneşteanu se opri de tot, se ridică iar pe muchie şi fluieră spre ogari, chemîndu-i spre dînsul.

Acum, cînd începea să se domolească avîntul vînătoresc, revenea conştiinţa stării în care se găsea: încotro să-şi îndrepte paşii?

Deocamdată rămase cu ochii ţintă pe orizont: se juca lumina în palii strălucitoare, parcă o mînă nevăzută ar fi ţesut o pînză de argint ridicînd şi coborînd iţele. Cerul părea de sticlă. Nici o vietate, nici un semn de urma omului. Întinderea albă, nesfîrşită, ce se pierdea în jocul luminei din marginea orizontului, umplea sufletul de pace şi oarecum de nepăsare, parcă fiinţa îngustă a trecătorului s-ar fi simţit mai aproape de nefiinţa imensă a totului. Ce voia Anna? Ce voiau toţi cei dimprejurul lui, muncindu-se după himera fericirei? Parcă niciodată nu se simţise el, cu lipsa lui de voinţă, mai înţelept decît în minutul acela fugar, în care zădărnicia pacinică a naturei îl învăluia din toate părţile.

„Fie voia lor“ era gîndul lui cel din urmă.

Şi se întoarse iar spre cîini, chiuind şi fluierîndu-i, — cînd o descărcătură de puşcă îl făcu să-şi îndrepte ochii pe valea de pe care venise. Era baciul Micu. Alerga bătrînul cît îl iertau puterile, plin de zăpadă pe spate, îngrijurat. De îndată ce putu vorbi, îşi dete drumul necazului.

— Sărac de maica mea, cucoane! că gîndeam că nu mai văd zi albă!...

— De ce, baciule?

— Păi se poate să te las eu între lupi?

Tînărul rîdea de plăcere şi de dragoste pentru bătrîn:

— Ai sărit din sanie!

— Da' bate-o-ar Dumnezeu de tîrlie, că nu ştiam cum să mă arunc jos...

— Şi cum te-ai aruncat?

— Da' parcă eu ştiu!...

Comăneşteanu rîdea cu plăcere:

— Ei, acuma ce ne facem?

— De asta nu mă tem eu, coane, că om merge spre al de Ieremia Mocanu... Mă gîndesc numai ce-o să zică boierul, cînd o vedea sania goală.

— N-o să zică nimic, că doar ştie că nu sunt singur. Cu baciul Micu unde nu mă duc eu!...

Bătrînul păru mulţumit. Îşi adună cîinii de pe dealuri, cîţi mai erau, şi o porniră pe creasta muchii, înspre Ieremia Mocanul.

III

De la tîrla lui Ieremia fură trimişi oameni în toate părţile, cu cîte un bilet din partea tînărului, spre a înştiinţa pe tată-său că nu i se întîmplase nimic şi că se ducea spre Făurei, moşia Annei Villarà, care era mai aproape de tîrlă decît a lor.

Cînd ajunse, către seară, la Făurei, găsi pe toată lumea adunată la ceai: doctorul Damian, generalul, nevastă-sa Anna; apoi Mia, părintele Moise Lupu şi soţia sa, Porţia. Aceştia din urmă veniseră în ţară, chemaţi de Anna, să petreacă sărbătorile cu fiica lor.

La intrarea lui Comăneşteanu, se produse mişcarea de jenă şi de curiozitate la care dă loc sosirea unui oaspete. Generalul Villară era în mare discuţie cu părintele Lupu şi cu Anna, asupra literaturei româneşti. Pentru un moment, discuţia fu lăsată la o parte. Urmă foiala în dreapta şi în stînga a grupurilor. Generalul prezentă pe Comăneşteanu preotului şi soţiei sale, după bunele lui deprinderi umoristico-sentimentale.

— Iată, părinte, junele nostru soţial-democrat[21], vînător de fiare sălbatice şi mîncător de inimi. Cu botforii ăştia pare a se cobori din Mihnea-cel-Rău, pe cînd în realitate el este Alexandru-cel-Bun. Maică presbitero, ţi-l recomand: dacă vrei să fondezi pentru a doua oară Sarmisegetuza, ăsta ţi-e omul.

Porţia zîmbi frumos, întinzîndu-i mîna, pe cînd preotul se uita lung la el. Tînărul vedea pentru întîiaşi dată pe părintele Moise Lupu: nalt, voinic, cu o frunte netedă, cu ochii senini, plini de hotărîre bărbătească; cu obrazul ras, lăsînd să se vadă gura fină; îmbrăcat curat, cu *reverenda* aninată elegant pe spate, nu semăna întru nimic cu preoţii de toate zilele.

Îşi strînseră mîna unul altuia cu evidentă plăcere şi prinseră a şedea şi a asculta convorbirea celorlalţi.

Anna şi cu generalul erau cufundaţi într-o critică nesăbuită, cum de cele mai multe ori se întîmplă românilor, despre tot ce aveau în ţara lor, oameni politici, literaţi, actori, muzicanţi, pictori. Totul era nul, după dînşii; totul era străin[22]:

— Fleacuri, părinte, zicea Anna. Tot ce vezi d-ta la noi e minciună. Sub masca înşelătoare a patriotismului, sau a interesului pentru literatură, sau a iubirei de aproape, se ascund două cauze: căpătuiala şi vanitatea. Dumnevoastră, cei de peste munţi, sunteţi iluzionari. Vă închipuiţi că la noi e pămîntul făgăduinţii...

Preotul se uita trist în fundul paharului cu ceai. Anna simţi că vorbele ei strîmbau linia sufletească a părintelui Lupu; de aceea, cu o mişcare plină de graţie, se apropie de el, îi turnă ceai din nou în pahar, zicîndu-i încet:

— Nu-i aşa?

— De, doamnă!... Parcă n-ar fi aşa. Noi suntem iluzionari!... Dar ce alta putem să fim? Dacă n-om privi către domnia-voastră, către cine să privim?...

— Către dumnevoastră înşivă.

— Sărmanii de noi! Să privim la mizeriele noastre! Pe acelea le suferim, şi privim către domniele-voastre, că aşa e în firea omenească: să treacă viaţa în necazuri şi să tot spere.

Apoi preotul zîmbi şi se uită ţintă la Anna, hotărît parcă să spună ce avea pe suflet:

— M-aş ruga de iertare, doamnă, numai eu socotesc că domnia-voastră judecaţi rău ţara şi oamenii ei. Noi, care trăim la o parte, vedem poate mai limpede decît domniele-voastre cum stau lucrurile. De ce vă tînguiţi? că n-aveţi oameni? Îi aveţi, numai nu ştiţi să-i preţuiţi şi să-i respectaţi.

— Cum o să-i respectăm noi, dacă nu se respectează ei! Şi care sunt aceşti oameni grozavi? A murit Brătianu, a murit Catargiu, au murit bătrînii din generaţia cea mare. Cei ce au rămas sunt pigmei. „Aţi rămas voi, epigonii[23]", cum zice Eminescu.

Preotul dete din cap, trist.

— Nu este aşa, doamnă. Aş putea să vă prind cu vorba şi să vă dovedesc că prin chiar citaţia domniei-voastre recunoaşteţi marea înrîurire a unui poet. Dar nu o fac, pentru anume cuvinte.

— Spune, părinte, cuvintele, zise generalul cu glas de comandă.

— Cuvintele sunt că, pentru fiecare epocă, pesimiştii găsesc epigoni. Dar nu despre asta e vorba. Mie îmi vine foarte cu greu să citez nume proprii. Numai dacă mă siliţi, o să ies din rezerva mea.

Apoi preotul se aşeză bine în scaun şi începu:

— Domnia-voastră aveţi oameni politici, şi literaţi, şi artişti, ca toate ţările depotriva noastră, ca Belgia, ca Olanda, ca Portugalia, ba unii poate mai mari decît timpurile lor.

— Bravo, ai noştri, părinţele! strigă generalul.

— Da... Aveţi oameni ca d-nii Sturdza, Carp, Maiorescu; aveţi alţii mai tineri, ca d-nii Take Ionescu,

Marghiloman, Filipescu, Haret, frații Brătieni, al căror patriotism, a căror înțelepciune sunt mai presus de orce îndoială. Numai, ei luptă, și în lupta lor pot fi violenți, cruzi, adesea chiar nedrepți unii cu alții. Nu vă este însă iertat domnielor-voastre să confundați lupta lor cu viața lor. D-nii Sturdza și Carp sunt două adevărate caractere, cel dintîi prin patriotismul său ridicat la cea mai înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieții sale; cel de al doilea prin claritatea și înălțimea ideilor, prin farmecul persoanei și al graiului său, prin aceeași viață exemplară ca și cel dintîi. Și amîndoi sunt înzestrați de natură cu marea calitate care face din oameni șefi: voința[24].

— Așa este, întări generalul.

— Cît despre cel de-al treilea om politic al domnielor voastre, care este oarecum și al nostru, nu vă veți mira dacă vă voi spune că el este cel mai frumos produs al renașterii vieții noastre românești.

— Ba eu mă mir, zise Anna, cu evidenta intențiune de a-l sili să urmeze mai departe.

— Mai întîi, dacă eu vorbesc astăzi românește ca domniele-voastre, lui i-o datorez.

— Cum asta?

— Vă spun numaidecît. De la începutul veacului pînă astăzi, România nu a avut un bărbat care să reunească toate calitățile fondamentale ale rasei la un mai înalt grad: conservator în esența firei sale, cum este poporul individual; entuziast, cu o notă de liniște intensă în căldura sufletului, așa cum e poporul colectiv; optimist vajnic, cum sunt toate firele sănătoase, prin care natura noastră omenească își trece caracterele sale esențiale din valvulă în valvulă; bun și generos din aplecare firească; cumpănit, rece și chiar crud, acolo unde convingerile sale puternice îl silesc să-și stăpînească pornirile optimiste; de cea mai încîntătoare sinceritate în toate actele vieții, acesta este omul cum l-am întrevăzut eu. Dacă la aceste calități fondamentale se adaogă o cultură clasică de cea mai bună alegere, o fericită înclinare către idealism, către tot ce este mare și frumos, o pornire instinctivă, ca la pasările migratorii, de a călători

și a-și împrospăta necontenit capitalul de impresii, ușor se va înțelege la ce grad de armonie au ajuns facultățile sufletești ale unui asemenea om în dezvoltarea lor. Wundt[25] zice că bărbatul trebuie să fie sanguin în fața micelor suferințe și a micelor bucurii ale vieții zilnice; melancolic în momentele hotărîtoare; coleric împotriva impresiunilor ce încătușează interesele sale cele mai grave; flegmatic în executarea hotărîrelor ce-a luat. Așa este domnul Maiorescu[26].

Astfel alcătuit de fire, cînd, la 1866, România a intrat, prin alegerea dinastiei actuale[27], în evoluțiunea ei normală, d-l Maiorescu, tînăr de tot, s-a aruncat cu trup și suflet în lupta de regenerare.

Oamenii cari lucraseră la ridicarea statului nostru actual, ca entitate politică, întrebuințaseră toate mijloacele pentru atingerea scopului lor; entuziasm, jertfe bănești, surghiunuri; latinizare la unii, franțuzire la alții; tradiții muscălești sau fanariote, care alcătuiau fondul de rezistență; lipsă de scrupul în alegerea mijloacelor; o năzuință de falsă erudițiune și deci de renume pe nedrept întemeiate; o firească înclinare către cîștiguri mari și muncă puțină. Toate acestea alcătuiau pîcla groasă, prin care trebuia să străbată lumina viitoare.

În asemenea împrejurări, era firesc ca cea dintîi preocupare a unei minți organice să fie dezgărdinarea vieții naționale din cadrul acesta putred.

D-l Maiorescu trebuia fatal să înceapă prin critice.

Ca un arhitect, pus în fața unui oraș ciudat, cu case strîmbe, cu strade lùride, cu palate de scînduri, cu turnuri smintite, dar cu o așezare pitorească, într-un aer sănătos și dătător de viață, — cea dintîi grije a sa a fost de „assanare". Trebuia mai întîi dărîmat tot; apoi, luînd de la țăran forma colibei sale, streașina și prispa sa, trebuia reconstruit tot[28].

Și, în adevăr, lupta începu. Pe de o parte dărăpănarea șandramalelor noastre latino-blasiane[29], în care *pielea* era „mantellulu universale allu corpului animale"; bombardarea redutelor de la *Revista contemporană*[30], unde fugiseră franțuziții; în fine, luarea cu asalt a întregii lumi românești[31]. Pe de altă parte, or-

ganizarea „Junimei"[32]; cercetarea limbei și a folclorului[33]; trimiterea în străinătate a tinerilor celor mai de talent, ca Eminescu, Xenopol, Panu și alții[34]; înființarea de cursuri serioase la Universitate, unde profesorii *veneau regulat* și făceau lecții ascultate.

În starea actuală a limbei noastre românești, cînd un părinte de la Cîmpulung primește scrisoarea fiului său, student în București, și o citește, și o pricepe, habar nu are de recunoștința ce datorește d-lui Maiorescu și școalei de la Iași. E așa de natural să scriem cum vorbim! — astăzi[35].

În mijlocul acestei lupte d-l Maiorescu sta în fruntea tutulor.

Din cel mai bun critic și cel mai ascultat profesor, o dată intrat în Cameră, devine cel dintîi orator[36]. Același sistem de critică împotriva goliciunei buhave a frazeologilor, aceeași pregătire în expunerea chestiunelor, aceeași cumpătare și frumusețe în elocuțiunea parlamentară, ca și în critica literară, ca și pe catedră. Devenit ministru al Învățămîntului Public, este și rămîne, cu alți doi urmași[37], cel mai bun ministru. Îmbrățișînd cariera de avocat, își face în for cel mai mare nume...

În repedea această ochire asupra unui trecut atît de aproape de noi, și cu toate astea atît de depărtat, prin grabnica schimbare a planurilor, cu anevoie se pot expune greutățile de tot felul ce a avut de învins omul ce ne ocupă. Îmi aduc aminte, cum ne istorisea odată, intim, de necazurile sale, la ieșirea din primul minister[38], cari însă, orcît de mari erau, nu-i ridicaseră nimic din seninătatea sufletească[39]. Cîtă energie! Ce putere inițială a trebuit să aibă, ca, trecînd prin atîtea greutăți, străbătînd prin calomnii, intrigi și injurii, să ajungă totdeauna și peste tot la locul întîi!

Și astăzi cînd, ajuns pe dealul liniștei, privește cu seninătate către valea în care noi ne mișcăm în libertate, e bine ca imnul recunoștinței noastre să se urce către acela ce ne-a dat tot, precum în vechime panatheneele se urcau către Minerva.

— Ei bravo, părinte!

— Trebuie ca domnia-voastră să vă deprindeţi, zise preotul mai departe, cu respectarea şi iubirea oamenilor mari ai ţării, să părăsiţi felul de scepticism fals, pe care l-aţi botezat *zeflemea*, sub care ascundeţi şi năbuşiţi atîtea simţiri naive şi frumoase. Domnia-voastră doamnă, aveţi instituţiuni culturale foarte interes. nte, aveţi o literatură şi mai interesantă; le cunoaş eţi?

— Care sunt acestea?

— Sunt atîtea... Numai nu voiţi să le cunoaşteţi: demia, Teatrul Naţional, Atheneul.

Maimuţării! Lucruri luate de la alţii cu topta... cari nu decurg din natura şi raţiunea de a fi a poporului[40].

— O, Doamne! zise preotul, dînd din cap. Dacă e să judecăm lucrurile astfel, ce decurge din natura şi raţiunea de-a fi a poporului, sărmanul? Au domnia-voastră, doamnă, vă îmbrăcaţi, gîndiţi, trăiţi după natura şi raţiunea de-a fi a poporului? Vorba asta, pe care toată lum o întrebuinţează, în toate împrejurările, ar treb sată la o parte, fiindcă ea nu spune nimic, sau spune ea mult. Nu spune nimic, deoarece toate popoarele tinere, cari vor să se pună în curent cu civilizaţiunea m dernă, trebuie să treacă printr-o epocă de salturi. Cred ţi domnia-voastră că era cu putinţă să aveţi drumuri-de-fier, maşine de treierat, Parlament, oratori, comediarţi, critici ca domnia-voastră, concerte şi altele, dacă aţi fi urmat legea strict evolutivă? După această lege, ar fi trebuit să fiţi astăzi la diligenţa cu patru cai înaintaşi, la bătutul porumbului cu mlăciucele, la adunare de notabili, la căluşari, la doinele cîntate din fluier, — şi nu sunteţi acolo. Nu numai că nu sunteţi acolo, dar încă voiţi să fiţi dincolo de statele bătrîne, cari, în adevăr, au urmat calea evolutivă în dezvoltarea lor. Şi, dimpotrivă, vorba asta, „natura şi raţiunea de a fi a unui popor", spune mult atunci cînd o minte adîncă o aplică la o întreagă epocă şi caută legătura ascunsă a evenimentelor mari cu firea poporului. Şi chiar atunci, ea tot nu poate fi absolută[41].

Așa că, revenind la ce spuneam adineaori, domniele-voastre aveți o Academie, pe care mulți o critică, dar puțini o cunosc. Această instituțiune culturală face trei mari lucruri pentru poporul românesc: a) adună fără preget toate documentele după cari se va alcătui istoria noastră națională; b) întrunește o dată pe an pe bărbații poporului din toate unghiurile românești; c) dă avînt învățăturilor științei prin nenumăratele burse ce acordă tinerilor fără mijloace. Fost-ați domnia-voastră vreodată la Academie, doamnă?

— Ce să caut la Academie, cînd cei mai buni scriitori ai noștri nu sunt acolo?

— Vedeți ce fel de judecată aveți?... Mai întîi nu e exact că cei mai buni scriitori români nu sunt acolo. Unii sunt, alții nu. Membrii Academiei sunt și ei oameni, și ca atari nu le putem pretinde să primească între dînșii pe aceia dintre scriitori cari întîi îi acopăr de insulte și apoi le cer votul[42]. Dar nu despre asta e vorba. Vă rog să mergeți o dată la Academie, să vedeți localul, să vedeți cărțile, să cereți să vi se arate documentele originale ce se păstrează acolo... Luați cel puțin dezbaterile Academiei, vedeți partea administrativă, spre a vă încredința de marele foloase culturale ce le trage țara. Știu că sunt și mulți nemulțumiți, — că doar nu degeaba firea noastră omenească e alcătuită din pulbere și vanitate.

Aveți apoi Teatrul Național...

Anna îl întrerupse cîntînd fals.

— „La noi e putred mărul, a zis de mult poetul[43]".

— Se poate să aibă dreptate poetul, că altminteri n-ar fi cu putință ca fiecare destrăbălată de actoriță, care vă sosește din Paris cu un hăitic de comedianți hămesiți, să vă ridice în 2—3 zile sume enorme, — pe cînd nu găsiți 10 zloți să mergeți la teatrul românesc[44].

— Bravo, așa este.

— Rogu-mă, doamnă, să nu-mi luați în nume de rău cuvintele ce am rostit — numai nouă, celor ce rar venim pe la domniele-voastre să ne luminăm sufletul în graiul românesc, ne vine foarte cu durere cînd vă

vedem că disprețuiți tot ce aveți mare, și năzuiți numai spre ce au alții caraghios or nemoral...

Uite, eu îmi aduc aminte, sunt acum mulți ani în urmă, de un actor al domnielor-voastre care juca pe Hamlet.

— Manolescu.

— Așa, Manolescu. Artă mai mare ca la omul acela n-am văzut[45]. E drept să spun că eu sunt fără multe cunoștințe în ramura aceasta, că nu ne este iertat să mergem la teatru. Dar, orcît sunt de mărginit, totuși înțeleg și eu lucrurile, și mi s-a părut că omul acela era un mare artist. Mai era apoi un altul, răposat și acela, anume Iulian[46]. Și tot așa îmi închipuiesc că aveți astăzi alții. Și știu că sunt actori și cîntăreți români, pe la teatrurile străine, cari fac cinste neamului lor[47]. Ceea ce ar dovedi, doamnă, că românul are toate aptitudinile artistice și literare ale celorlalte popoare, dar că aceste aptitudini nu se pot dezvolta în țară la dînsul, din pricina indiferenței domnielor-voastre, a celor din clasa înaltă, cari disprețuiți tot ce este românesc.

— Despre literatură să nu mai vorbim, zise Anna.

— Ba tocmai, să vorbim de literatură, fiindcă pe aceea o cunosc.

— Cînd poftiți.

— Voiam să mai zic un cuvînt despre Atheneu. Aud că printre domniele-voastre mulți au batjocorit instituția asta pentru anume cuvinte[48]. Eu nu pot să judec lucrurile în amănunte. Pot numai să vă spun că anul trecut am fost de față la un concert dat de acel minunat copil al țărei noastre, care a încremenit pe străini: Enescu[49]. Ei bine, doamnă, concerte am auzit multe, și la Roma, pe cînd eram la *Propaganda*, și la Viena, și în alte părți. Cu toate astea, nu-mi aduc aminte să fi avut o impresie mai mare decît de la concertul din București. Sală, public, muzicanți, lumina de aprilie ce străbătea prin ferestrele înalte și cădea, ca o aureolă, pe părul alb al ilustrei doamne ce vă stă pe tron[50] — totul era elegant, nou și încîntător pentru sufletul meu de român. Dar se întîmplă

că la acelaşi Atheneu un conferenţiar slab face o conferinţă proastă. Domniele-voastre uitaţi deodată tot, prin felul de judecată pesimistă ce vi s-a infiltrat în creier, şi vă blestemaţi soarta, vă batjocoriţi ţara, parcă în adevăr aţi fi foarte nenorociţi. Eu mi-aş permite să cred, în felul meu optimist, că însăşi violenţa aceasta de judecată, lipsa de măsură cu care cumpăniţi lucrurile e semn de tinereţe, prin urmare semn bun.

Anna începu să rîdă, pe cînd toţi ceilalţi ascultau cu plăcere. Generalul prins de şioiul vorbelor preotului, se supără, în felul lui comic:

— De ce rîzi, madamo?

— Cum să nu rîd! Cu părintele toate ies pe placul său şi spre gloria neamului. Ascultîndu-l, ar crede cineva că vorbeşte despre poporul ales de Domnul, — unicul, marele, neasemănatul popor al viitorului...

— Da' vezi bine! zise preotul, foarte serios.

— Las-o mai domol, părinte, că dacă ai şti cîte mizerii se petrec la noi, cîte potlogării ordinare, ce lipsă de pudoare şi de sinceritate peste tot, ţi-ai schimba părerile.

— Nicidecît, doamnă.

— Atunci nu vrei să vezi.

— Ba da, văd. Numai, eu văd peste tot, iar nu numai în România noastră. *Tutto il mondo è paese*, cu alte cuvinte, ce mi-e Tanda, ce mi-e Manda. Unde voiţi să văd? În Belgia?... În Francia?... Spuneţi-mi domnia-voastră. Poate la noi în Ungaria? Spuneţi-mi... şi pentru o întîmplare păcătoasă de la noi vă dau zece acolo.

— Asta nu-i un cuvînt.

— Negreşit că nu, pentru lucrul în sine. Dar dacă voiţi să faceţi dintr-un fapt singuratec un fapt simptomatic, spre a vă dispreţui neamul domniei-voastre şi a da ca pildă neamurile străine, atuncea da, este un cuvînt.

— Bine, părinte, zise Anna, iritată, ai mai văzut domnia-ta ţară în care să-ţi vie la vizită o pereche de oameni, domnul şi cu doamna, legitim însuraţi, iar

peste cinci minute să-ţi vină altă pereche, de asemenea legitim căsătoriţi, dintre cari domnul din perechea dintîi era acum un an bărbatul doamnei din perecheă a doua, iar domnul din perechea a doua bărbatul doamnei din perechea dintîi?

Apoi, vorbind la urechea preotului:

— Iar peste alte zece minute să-ţi sosească alte două perechi de mosafiri, dintre cari domnii sunt amanţii doamnelor din perechile de mai-nainte, iar doamnele de acum amantele domnilor de sus?...

— E ceva cam complicat pentru mine, răspunse preotul, zîmbind.

— Complicat!... Dacă ar fi numai atît...

— E şi urît. Numai cam aşa se petrec lucrurile în toate ţările care au divorţul.

— Şi chiar în cele ce nu-l au, adaose generalul, ca morală.

Nevastă-sa îl fulgeră cu o privire teribilă.

— Căsătoria este un contract, şi ca toate contractele e reziliabil, încheia generalul. Dar, în fine, ne depărtăm de chestiune. Parcă vă mai rămînea de răfuit literatura, tată popo. Nu te lăsa, Annicuţo! şi zi să ne mai dea cîte un ceai. Bravo, ai noştri!...

Apoi îşi freca mînile, se sculă de unde şedea şi se duse spre Comăneşteanu, pe care îl bătu pe spate, scrîşnind din dinţi; apoi către Mia; şi pe amîndoi îi aduse înaintea doctorului Damian, ţinîndu-i cu braţele de după mijloc.

— Doctore, ţi-i dau în primire. Lucru fain!... Bravo ai noştri!

Mama fetei se uita după ei lung, pe cînd generalul se apropia de dînsa şi o lua cu mîna de bărbie. Pînă nu pipăia lucrul, nu se ţinea că l-a văzut:

— Drept să-ţi spui, preoteşică dragă, numai colonel dacă aş fi, şi ţi-aş face o ţîr de curte.

Porţia Lupu deveni deodată roşie şi rîse într-aiuri, nedeprinsă cu glume de felul acesta. Îl ştia de mult pe bărbatul prietenei sale, dar totuşi nu se putea obicinui cu firea lui de flăcău bătrîn şi mai ales cu aceste cercetări la faţa locului.

IV

Generalul se plictisea.

Venit la ţară spre a face plăcere mosafirilor şi nevesti-si, umbla toată ziua prin curte, cu fişca în botfori, legînd lucruri nelegate între ele, glumind sau înjurînd, trecînd de la grajd la cotineaţă, de la boi la porumbei, zeflemisind în dreapta şi în stînga, dar rămînînd în fond *plictisit*.

Plecînd din Bucureşti, alcătuise lucrurile astfel, încît, peste două zile, să primească o telegramă, prin care să fie chemat *de urgenţă* şi *în interes de serviciu*. Dar telegrama nu sosea.

Generalul rîdea singur.

— Ai dracului băieţi!...

Băieţii erau camarazii lui de la minister, cari, în adevăr, făceau un chef nespus, gîndindu-se la mutra generalului, înfundat la ţară pe vreme de iarnă, între nevastă-sa, părintele Moisi Lupu, *doamna presbitera* (cum chema el pe Porţia), Mia şi Comăneşteanu, — pe cînd la Bucureşti o trupă nemţească juca operete la teatrul liric, la Capşa cădea ministeriul în toate zilele, iar la club, ghiordumul înflorea.

În sfîrşit, a treia zi dete Dumnezeu şi sosi telegrama.

Era tocmai cu vreun ceas înainte de trecerea trenului...

Generalul se grăbea să se îmbrace, pe cînd Anna se ţinea după el.

— Nu înţeleg ce afaceri urgente poţi avea acum în sărbători...

— Bine, dragă, se adună comisiunea cavaleriei...

— Ciudată comisiune! care se întruneşte regulat cînd tu pleci la ţară!...

— Aşa-i slujba guvernului! Omul trebuie să fie sclavul datoriei. Cu atît mai mult militarul.

Anna se uita la dînsul ironic:

— Cel puţin mai schimbă comisiunile.

— Ei, asta-i! Parcă eu sunt de capul meu.

— Am să scriu Matildei...

Matilda era nevasta ministrului de război.

— Scrie, dragă, că numai asta îmi mai lipsea; să ştie lumea că sunt pus la epitropie de nevastă.

Anna începu să rîdă, fals. El de asemenea rîse, dar de-a binele, bătînd-o pe umeri.

— Ce va să zică să ai a face cu femeie deşteaptă!...

— Foarte-ţi mulţumesc.

— Zău, Annicuţo. Nu te dau pe şapte prinţese Smasmi.

— Ia te rog... Ai face bine să fii mai demn.

— Eu? Păi dragă, demnitatea este religia ofiţerilor, — mai cu seamă cînd sunt superiori.

— Te rog să mă scuteşti de glume. Eu îţi vorbesc serios.

— Foarte serios. Ce-am zis: „că demnitatea este religia ofiţerilor". Aşa este.

— Atunci te rog să nu mai faci ce-ai făcut aseară.

El rămase cu o perie în mînă, nedomirit.

— Ce-am făcut?

— Atîta îţi spun.

— Da' ce-am făcut, soro?

Ea îl privea cu răutate.

— Ce, atît eşti de inconştient, că nici nu-ţi dai seama de ce faci?

— E!... Annicuţo, mă superi. Îţi spun pe cinstea mea că nu mă ştiu vinovat cu nimic.

Se vedea, în adevăr, că era foarte sincer. Nevastă-sa da din cap, mirată:

— Eşti un adevărat inconştient!

— Da' nu mă mai înnebuni, soro, şi spune.

— Bine, Iorgule, nu înţelegi că mie îmi vine greu să te văd luînd de bărbie pe o femeie în faţa mea?...

El trînti peria pe masă şi începu să rîdă cu o poftă nespusă. Nevastă-sa se făcuse roşie.

— Crezi că te prinde grozav!

— Bravo ai noştri, Annicuţo!... Va să zică eşti geloasă, neică!...

Ea îl privea cu ochii sticlind de răutate:

— Iartă-mă, Iorgule, dar tare mai eşti prost.

— Bine, dragă, se poate. Dar tu cum eşti, cînd ai astfel de idei în cap?...

Apoi iar bufni de rîs:

— Auzi geloasă de *doamna presbitera*!!... Lasă-mă, dragă, că pierd trenul. Ai ceva pentru București?

— Să dai afară pe Stanciu!

— O să-l dau afară. Alta?

— Să nu te duci la prințesa Smasmi.

— Da' de ce să nu mă duc?

— Așa.

El, cu sacul în mînă, se uita la dînsa.

— Bine, dragă. Alt, la cine să nu mă mai duc?

— În multe locuri ar trebui să nu te mai duci...

— Vrei să nu mă mai duc la divizie, să nu mă mai duc la club, să nu mă mai duc la Capșa?...

— N-ar fi nici un rău.

— Bre, anàsini sictimini, mare lucru e să fii om fericit și să te iubească nevasta!

Apoi, ieșind de la dînsul și trecînd în camera în care erau ceilalți, se duse drept la Porția Lupu, o luă din nou de gușe, îi sărută mîna și, rîzînd din ochi cu ghidușie, îi zise tare:

— Să nu ne vadă nevasta. La revedere, părinte. De îndată ce voi putea, mă întorc cu cea mai mare plăcere. La din contra, să ne întîlnim sănătoși la București. Adio, Mio dragă. Caută să fii cuminte și să semeni cu nevastă-mea.

Anna sta lîngă ușe, cu brațele încrucișate, cu capul pe un umăr, umflată de rîs, și totuși tristă. Așa cum umbla el acum, iritat de convorbirea cu dînsa, părea vioi și încă tînăr.

— Adio, tiranule, îi zise el, sărutînd-o.

— Ești un infam.

El înălță din umeri și plecă.

O dată rămas singur în sanie, i se păru că iese de la închisoare. Ah, ce minunată e libertatea! Își aprinse o țigară. Era atît de plin de citaniele nevestei, încît zise vizitiului să mîie mai repede, ca nu care cumva să-l ajungă de pe urmă privirea ironică a Annei...

— Măi frate, proști sunt oamenii!... De la Adam pînă în zilele noastre, toți sunt păcăliți și totuși toți se păcălesc mai departe!...

Dete cu tifla în vînt la adresa bărbaților: apoi strigă la vizitiu:

— Mînă, mă!

Vizitiul era un țigan, încotoșmănat într-un sucman cu găitanuri negre, și pe cap cu o căciulă cît o pomană. Țiganul era beat, și cum trebuia să mîie de-a-n picioarele, se rezema în hățuri. Generalul îl prubului numaidecît. Îi ridică niște cruci și niște dumnezei cît el de mari; apoi îl pofti să șeadă jos:

— Șezi, afurisitule, că tocmai azi ți-ai găsit să te-mbeți!...

Țiganul șezu.

— Și nu te mai rezema în hățuri, boule!

Bietul țigan tocmai atunci mătăhăi pe o laturc. Un pumn năstrușnic îl puse în pozițiune verticală.

— N-auzi, mă, bețivule? Bată-te Dumnezeu de baragladina dracului! Tocmai azi ți-ai găsit să te-mbeți, mă?

— Să trăiești, măria-ta, că mai mult de inimă rea...

— Ți s-au înecat corăbiile!...

— Ba m-a bătut muierea, măria-ta.

— Bine ți-a făcut!

Vorba din urmă fu rostită numai așa, fiindcă era hărțagos; în fond însă, generalul simți că în vizitiul bătut de nevastă avea un coleg:

— Bre, mare comedie! gîndi el.

Apoi se întoarse iar către țigan:

— Și de ce te-a bătut, păcătosule?

— Să trăiești, cucoane, cică nu-s vrednic de dînsa...

— Apoi, așa o fi, mă.

— Muierea dracului, boierule! Dai la deal, hacana; dai la vale, hacana...

Generalul începu să rîdă; se vede că asta e soarta tutulor, gîndea el. De la mic și pîn' la mare, asta este: „dai la deal, hacana; dai la vale, hacana". Apoi luă hățurile din mîna vizitiului, și dete vînt cailor, ca să nu scape trenul.

Cînd ajunse la București, seara, începea să viscolească.

De la gară se duse drept la bărbier, se ferchezui bine, își ridică vîrful mustății în vînt; apoi trecu pe la Teatrul liric, unde își luă un bilet; de acolo se abătu

pe la Capşa, să mai audă ceva politică; în fine, plecă şi de aci, luînd cu sine un carton plin cu dulciuri.

Cînd se urcă din nou în sanie, ningea din temei. Generalul îşi ridică gluga peste chipiu şi o porni. Merse sania, răsucindu-se din stradă în stradă, pînă ce ajunse pe sub dealul Mitropoliei. Aci, în faţa unei căsuţe joase, se opri. Generalul se dete jos, cu sacul de bomboane pe sub manta, sună la uşe, iar cînd să intre, se lovi piept în piept cu un domn, care, cerîndu-şi iertare în nemţeşte, se duse puşcă spre poartă.

Fu întîmpinat de la uşe de două femei, una în vîrstă, alta tînără de tot şi mai cu seamă foarte frumoasă.

Bătrîna era văduva unui capel-maistru german, care condusese ani întregi muzica regimentului comandat de Villarà, pe cînd era colonel. După moartea lui bărbatu-său, văduva îşi adusese aminte de fostul lor colonel şi-l rugase s-o ajute. Generalul stăruise să facă pensie văduvei şi pusese pe fată în Conservator, îndemnat la început de un sentiment firesc de protecţie şi chiar de milă. Cu vremea însă, ochii fetei începuseră a-i zîmbi într-un colţ al amintirei. Generalul, cu bun-simţ, luptase în contra unei aiurări sufleteşti atît de nepotrivită, dar fata era şireată, iar el slab de înger, aşa că treburile se cam încurcaseră.

Berta făcea progrese mari la piano, dar nu călca drept. Generalul luase lucrurile omeneşte. Egoismul bărbătesc suferea într-însul, dar el încerca să rîdă:

— Pisică, domnule, muierea! Zi-i pisică şi las-o.

De astă dată însă, neamţul blond, care ieşea puşcă de la Berta, îl plictisea grozav. Stete la dînsa puţin, vorbi posomorît şi plecă cu durere de cap.

Se duse să prînzească la Bulevard, unde, printre diplomaţi străini şi senatori naţionali, era sigur să găsească doi-trei prieteni de pe vremea lui Cuza, flăcăi bătrîni, cu care să mai rîdă şi apoi să meargă la teatru.

Aşa se şi întîmplă: îi găsi, rîse şi se duse cu dînşii la teatru.

Trupa nemţească de la teatrul liric era bunicică. Fiindcă se dezbrăcau cu gust şi se îmbrăcau fără gust, se poate zice că toate actriţele erau bine îmbrăcate.

Nişte dumnezei de pe vremea lui Omer, cu fulgere de tinichea în mînă; zeiţe goale ce veneau cu jelburi la Zeus, plîngîndu-se împotriva lui Achille sau a lui Priam: eroi rebegiţi; o Minervă hidă; un balamuc de Olimp, — peste tot nota este forţată, gluma siluită, dar toate stîrneau rîsul.

Generalul făcu un chef nespus, uitînd cu desăvîrşire legăturile lui cu lumea. Îl bufnea rîsul într-aiuri, silind pe vecini să se întoarcă spre el, miraţi; repeta cuvintele nemţeşti ce i se păreau mai caraghioase; tuşea, scrîşnea din dinţi, bătea din mîni şi pe toate le încheia cu „bravo ai noştri".

Cînd însă fu pe la sfîrşit, muzica săltăreaţă a operetei prinse acordurile unui vals încîntător, plin de adieri melancolice, a căror suavă melodie străbătea în suflet ca un suspin. Coardele viorilor vibrau cu intonaţiuni de glas omenesc, iar notele se mlădiau pe măsura valsului ca undele pe valuri.

Cînd se sfîrşi actul, toată lumea fluiera sau cînta în gînd, gata să joace. Numai generalul ieşea pe tăcutele. Ochii albaştri ai Bertei îi răsăriseră în minte ca două viorele, iar cît colea pălăria neamţului.

Se duse omul la club, încercă să-şi facă partida obicinuită, dar fără chef şi fără noroc. Un valet de pică avea o şleapcă pe ochi, întocmai ca neamţul.

Ostenit şi plictisit, o porni acasă.

Pe cînd se dezbrăca, se simţi umilit şi prostit, şi fără voie se întrebă de nu care cumva era gelos.

— Ei, aş!... zise el tare.

Nu era gelos, dar avea ceva. Şi cum se gîndea aiurit, ochii lui căzură pe portretul neveste-si. Atunci scena de la moşie îi reveni în minte, şi deodată o mulţime de lucruri se legară şi se explicară între dînsele: nici Anna, probabil, nu era geloasă de dînsul, după cum nici el nu era gelos de Berta. Numai, atît Anna, atunci, cît şi el, acum, erau răniţi în amorul lor propriu. Amorul propriu! Egoismul! Adevăratele izvoare ale nefericirii omeneşti!

Şi cum în fond generalul era numai stricat de împrejurări, zeflemist şi caraghios, fără a fi rău la suflet, se culcă, hotărît să nu mai supere pe nevastă cu nimicuri.

Cu această îndreptare, scoasă din propria lui experiență sufletească, păru a redobîndi buna dispoziție de toate zilele, libertatea lăuntrică, cea dintîi condițiune a liniștei gîndurilor și a fericirei.

În lipsa lui de la țară, Anna duse lucrurile cu atîta tact și atîta stăruință, încît toată lumea i se supuse. Căsătoria lui Comăneșteanu cu Mia, hotărîtă de dînsa, fu primită de toți, și după cîtva timp se și făcu.

V

Îndată după nuntă, tinerii plecară în Italia. Drumul se urmă liniștit pînă la Roma. Mia se bucura în tăcere de priveliștea locurilor, uitîndu-se ceasuri întregi pe geamul vagonului și întorcîndu-și ochii din cînd în cînd spre bărbatu-său, cu sfiala vîrstei și împrejurărilor în care se găsea. O imagine nouă despre dînsa îi umplea mintea: era acum *doamnă*, lucru așa de respectabil! Doamna Comăneșteanu!... Părinții îi spuseseră și ea simțise că făcuse o căsătorie neașteptată, luînd pe un om cu nume mare în Țara Românească și cu avere. Era ceva turbure în atmosferă. Fata înțelegea, poate că chiar știa de ce se făcuseră lucrurile cu atîta grabă. Totuși, nu mai puțin era gata să se devoteze lui bărbatu-său, cu toată căldura generoasă a tinereții. Dînsul părea preocupat, dar îi purta de grije. O lăsa în gîndurile ei, întrebînd-o din cînd în cînd dacă nu-i era frig, dacă dorea ceva. Restul timpului, cetea.

Ajunseră la Roma într-o dimineață de martie. Mia privea pe fereastra vagonului în Campania romană ca într-un tablou biblic. Cît auzise ea vorbindu-se în casa părintească de Roma, de patria străbunilor noștri, de monumente, de antichități, de mîndria de a se cobori din așa mare neam ar fi fost destul ca s-o facă să vibreze acum la vederea aqueducurilor, a cîmpului pustiu, înflorit ca luncile și presărat cu turme de oi. Dar și fără amintirile părintești, Mia ar fi putut pătrunde în caracterul emoționant al lumei de

care se apropia, fiind în însușirile firei ei de a pricepe tot ce era frumos și bun.

Bărbatu-său simțea și el înrîurirea Romei de care se apropia, dar cu o notă personală ce-l făcea să sufere, încordînd parcă icoana tragică a locului și a timpului. De patru zile de cînd plecaseră, el încerca să pătrundă în legătura împrejurărilor și să-și scoată o linie de purtare. Cînd primise să se jertfească însurătorii impusă de Anna, era bine hotărît să se despartă. Însă, ca la toți oamenii fără voință, pe cari îndoiala binelui și a răului îi ține între gîndire și faptă, realitatea unei noi ființe intrată în viața lui îl nedumerea de tot. Cu instinctul lui de om blajin și drept, înțelegea că Mia, *nevastă-sa* era acum *cineva*. Nevastă-sa!... De vreo două ori, puterea legitimă a cuvîntului acesta avusese farmecul de a evoca imaginea mame-si, și atunci se uitase pe furiș la Mia, și avusese impresia că fata, îmbrăcată acum altfel, părea alta. În suavitatea chipului ei, o nuanță rătăcită de temere și de tristețe îi da un aer de victimă.

El mișcă încet din cap, gîndindu-se că victime suntem cu toții, care mai mult, care mai puțin; că Anna era mai mult decît toți, ea, ajunsă aproape de capătul vieții[51], fără nici o mîngîiere, nici una!... Și atunci îi reveni în minte icoana adorată a unchiului său, mortul în război, cel ce, ca și dînsul, iubise poate pe Anna, tînără de tot atunci, cum era acum nevasta lui. Fugeau liniele munților albani[52] spre orizontul clasic al Sabiniei. Un sentiment de nedomirire și de zădărnicie îi ridică un oftat din adîncul sufletului. Mia se întoarse deodată către el cu ochii mari:

— Ce ai?

— Nimic...

Ea îl privi lung și nu mai răspunse.

Ajunseră astfel în cetatea eternă. Fata se bucura de tot, de plantele verzi, de ruinele termelor lui Dioclețian, pe lîngă care trecură, iar el se bucura de bucuria ei. La hotel, Mia își alese o cameră din care putea vedea panorama Romei, iar bărbatu-său o alta alături.

Acum începea viața statornică între dînșii, de bărbat și femeie. Nici unul nu știa ce să zică și cum să

se poarte. Le era foame la amîndoi, şi în această povaţă a naturei se întîlniră de minune.

Mia se îmbrăcă repede şi se cobori jos, nerăbdătoare de a vedea oraşul. Bărbatu-său o ajunse de pe urmă, cu cîteva foi de hîrtie în mînă. Luară cafeaua în grabă şi ieşiră. Pe cînd el da portarului foile de hîrtie, dînsa voi să întindă mîna ca să le citească, dar numaidecît se răzgîndi.

— Sunt trei telegrame, zise el.

— Da?

— Să dăm de ştire acasă că am ajuns bine. Una către părinţii dumitale...

— Mulţumesc, domnule...

El se uită la dînsa, zîmbind:

— Ce fel, *domnule*?

Fata plecă din umeri cu nehotărîre:

— Nu pot zice altfel, mă rog... Poate mai pe urmă. Şi alta către tatăl... domniei-tale?

— Da.

Mai rămînea a treia. Mia nu întrebă, iar el nu răspunse, deşi pe amîndoi îi preocupa această de a treia telegramă. Trăsura mergea spre Coliseu, cel dintîi monument pe care voia să-l vadă fata, după citirile ei şi după vorba lui tată-său. Se uitau pe vîrful zidirilor colosale, pe cari le aurea soarele; pe grădinele de la villa Aldobrandini[53]; pe turla lui Nerone[54]. Cînd trăsura coti pe Via Nazionale, se zări, pe coborîşul unei strade, în vale, vîrful unei coloane. Mia tresări şi fără voie se lipi cu umărul de bărbatu-său. Apoi îi zise încet şi ca încremenită:

— Pare-mi-se, domnule, că am văzut Columna noastră...

Apoi întrebă pe vizitiu în italieneşte de era aşa. Aşa era.

— Este Columna noastră... repetă ea, cu ochii sticlind. O să mergem şi la dînsa, nu-i aşa?

— Da' cum să nu mergem, draga mea, că de asta suntem aici. O să mergem peste tot pe unde vrei. Du-mă dumneta. Dar, mă rog, ştii italieneşte? Văd că vorbeşti prea frumos.

— Ştiu puţin. Am învăţat ca să fac plăcere lui tata.

Trăsura se învîrtea prin strade înguste, trecea pe sub sîrme de lumină electrică, pe lîngă ruine, pe sub balcoane pline de flori, pe sub ferestre pline de rufe, cu alte cuvinte, printr-o lume nouă şi curioasă, deşi, de fapt, foarte veche. În cele din urmă, intră într-o uliţă cotită, ce urca la deal, şi deodată apăru ochilor fermecaţi ai călătorilor, Coliseul, puternica zidire ce a înfruntat 18 veacuri de viaţă şi mîna sacrilege a omului, fără să se clintească. Cînd trăsura se cobori din nou în vale şi trecu pe lîngă arcadele măreţe, Mia se făcuse mititică, plecînd capul pe o parte ca să vadă coroana de ferestre ce luminează fruntea Coliseului. Se deteră jos amîndoi, uimiţi de splendoarea acestor ruine, peste cari soarele ploua o pulbere de picături de aur. Intrară încet, de-abia călcînd, fără să auză glasul vînzătorilor de mozaice de sub arcade. Înăuntru nimeni. O pace străină şi ameţitoare, ca de pe alte tărîmuri, părea a învălui realitatea într-un parfum de poveste[55].

Alexandru tăcea, zdruncinat pînă în temeliele gîndurilor lui de viitor erou[56]. Cine şi ce se poate asemăna cu poporul care a clădit asemenea măriri şi cu măririle acestea!... Nevastă-sa se apropiase pe nesimţite de el, îl luase de braţ şi îl strîngea cu putere, ca şi cum ar fi voit să deştepte într-însul ecoul simţirilor ei.

— Doamne, că mîndru mai e!... zise ea, cu glasul rătăcit în imensa tăcere a monumentului.

— Incomparabil! zise el, mişcat.

Mia, înţelegînd parcă ce aproape era el cu sufletul de al ei, în minutul acela, rosti încet, rezemîndu-şi fruntea de umărul lui:

— Acuma aş îndrăzni să te chem pe nume.

El îi strînse braţul subt al lui, fără însă să se uite la dînsa, pierdut departe, în întinderea infinită a timpului, regretînd că în asemenea momente mai sunt oameni şi mai cu seamă femei, cari apoi mai şi vorbesc, şi vorbesc de sentimentele lor.

Nepotul mortului în război era legat prin legile moştenirei de idealismul familiei lor, şi nici nu bănuia că unchiul lui gîndise altădată despre Anna, întocmai

cum gîndea el acum despre nevastă-sa, care, cu toate astea, avea dreptate, fiindcă nu făcea decît să caute portiţa prin care să se strecoare în sufletul lui.

Tocmai după ce ieşiră din Coliseu şi mersul trăsurei prin strade moderne îl întoarse în conştiinţa vremii de acum, bărbatul înţelese pe femeie. O atinse cu mîna pe mînă:

— Va să zică, Mia, de azi înainte mă chemi pe nume.

Ea zîmbi trist:

— Nu încă...

Pînă seara umblară prin vile şi pe la primblări, spre a se orienta în oraş.

Cînd veni vremea de odihnă pentru toată suflarea, tinerii se despărţiră ceva mai apropiaţi. El îi sărută mîna, pentru întîiaşi dată, iar dînsa, încurcată de tot, rămase locului. După un moment, trecu în odaia ei şi închise uşa cu cheia.

— De ce încui uşa, Mia? Te temi de mine?

Ea descuie uşa şi răspunse din odaia ei:

— Nu mă tem... dar nu ştiu cum să fac, ca să nu te supăr.

Nici el nu ştia ce să facă şi cum să se poarte. Rămas în fine singur, după patru zile de căsătorie, respiră. Cea dintîi gîndire fu pentru Anna. Voi să-i scrie numaidecît. Biata Anna! Rămasă departe, singură, muncită de gînduri şi crezîndu-l poate fericit. Deschise sacul de drum şi scoase hîrtie... Cu toate astea îi venea peste mînă să scrie unei alte femei, acolea, alături de odaia în care era nevastă-sa. Nevastă-sa!... Ce lucru nou şi ciudat!...

Gîndi să se culce. Se dezbrăcă încet şi se culcă. Deocamdată, nestatornicia întîmplărilor din vremile din urmă îl copleşi, biruindu-i puterile, şi adormi...

Cînd se deşteptă, i se păru că numai aţipise. Se uită la ceasornic: era 4 de dimineaţă. Dormise aproape 6 ceasuri, fără să facă o mişcare. Se ridică pe un cot şi ascultă. Alături nu se auzea nimic. Atunci se sculă şi se puse să scrie Annei. Scrise pînă ce-l apucă ziua şi, cînd isprăvi, rupse scrisoarea. Era absurd şi necinstit a scrie Annei, acolea, cu nevastă-sa alături.

Atunci se aruncă iar pe pat. Se gîndea la Mia: de nu l-ar fi auzit!... Şi iar adormi.

Cînd deschise ochii a doua oară, erau 10. Sări din pat şi se duse să bată la uşa nevesti-si.

— Bună-dimineaţa, Mia!

— Bună-dimineaţa, domnule...

— Alexandre!

— Domnule Alexandre.

— Cum ai dormit, Mia?

— Nu tocmai bine. Dar nici domnia-ta... M-aş ruga să-mi dai voie să ies pentru vreun ceas.

— Vrei să ieşi singură? Nu vrei să m-aştepţi?

— Ba, cu dragă inimă. Numai aş fi dorit să nu-ţi schimbi deprinderile pentru mine. Afară de asta, eu mă duc în pelerinagiu, să văd colegiul unde a învăţat tata...

— Bine, dragă.

— Şi altă dată nu mai ies fără domnia-ta.

Dînsa ieşi, fiindcă simţea absolută nevoie de aer. Nu închisese ochii toată noaptea. Îl auzise scriind, ştia şi cui scrisese, şi cu toate astea se simţea fericită de a se găsi acolo... Se sui într-o trăsură şi se duse în Piazza di Spania. Zidurile enorme ale Colegiului de *Propaganda* i se părură că închid toată înţelepciunea lumei, fiindcă acolo învăţase tată-său, omul sfînt, pe care ea îl iubea ca pe ochii din cap. După ce făcu ocolul colegiului, intră într-o biserică şi se ascunse după un stîlp, în faţa unui altar, unde nu slujea nimeni, şi acolo prinse a se gîndi la Dumnezeul înalt şi iertător, la fiinţa bună şi dreaptă ce duce rînduiala lumei, şi-l chemă întru ajutorul mai întîi al lui tată-său şi a poporului de acasă ce suferă, apoi în ajutorul şi spre liniştea sufletului celui ce-i era drag. Apoi ieşi şi umblă spre Pincio[57], ca să treacă vremea. Simţea că bărbatu-său are nevoie de linişte şi nu voia să-l apese cu prezenţa ei continuă.

În sfîrşit, pe la vremea dejunului, veni acasă. Alexandru ieşise şi-i lăsase vorbă să-l aştepte. Ea-l aşteptă jos, în sala de lectură. Ceti un ziar, două, trei, fără să vie nimeni. Atunci se duse sus, întrebînd pe toată lumea de „suo marito". Iar se cobori, iar se urcă

sus. Se simţi deodată părăsită în pustiu, şi-i veni să plîngă.

Pe cînd umbla, alergînd prin coridor şi reclamînd la toate slugile ce zîmbeau, pe „suo marito", acesta ieşi din odaia ei, unde o aştepta, şi o chemă la dînsul. Mia dete năvală în odaie şi se aruncă la pieptul lui, fără să ştie ce face, tremurînd.

— Ce este, dragă?

Ea nu putea vorbi. Dînsul o lipi de el, simţind pentru întîiaşi dată parfumul de sănătate ce-l răspîndea părul ei.

— Ce este, Mia dragă?

— Nimic... numai să nu mă mai laşi... Am fost... ştiu...

— Ce ştii, dragă?

— Nimic... Să mă ierţi c-am ieşit...

— Te iert... şi mai la urmă nici n-am de ce să te iert. Tu să mă ierţi pe mine, c-am umblat într-aiuri, făcîndu-te să m-aştepţi.

Se deteră jos să dejuneze. În mijlocul unei nenumărate mulţimi de străini, fata se simţea cîteodată la capătul lumei şi încerca să se apropie mai mult de bărbatu-său. Dar nu ştia cum. Iar el, care poate ar fi ştiut cum, era paralizat în toate avînturile generoase către nevastă, de amintirea Annei.

Seara a doua iar se despărţiră, sărutîndu-i el mîna, sărutîndu-i-o şi dînsa lui, ceea ce păru a-l mişca şi aproape a-l supăra. Se dezbrăcă şi se culcă, ascultînd. În camera nevesti-sei nu se auzea nici o mişcare. Ce putea face? Îi veni în gînd că poate nici nu se culca, de frică. Atunci se sculă, se îmbrăcă din nou şi deschise uşa binişor.

— Se poate?

Fata şedea într-un fotoliu, în faţa a două vreascuri ce ardeau în cămin, pe jumătate dezbrăcată, cu un şal peste umerii goi, cu o haină scurtă, ce lăsa să i se vadă piciorul strîns în botină pînă sus. Părea singură, în adevăr, uitată de oameni şi de Dumnezeu. Lui i se făcu milă, simţi un val de generozitate că-i inundă inima.

— Ce faci dragă, nu te culci?

Ea ridică ochii către dînsul:

— Nu mi-i somn, nu pot dormi.

— Bine, dar aşa nu se poate. Te bolnăveşti.

— Ce să fac?

— Să te culci.

Ea îl privea mereu. El se apropie de dînsa şi-i puse mîna pe frunte silind-o să se uite drept în ochii lui:

— Nu care cumva te temi de mine!...

Ea zîmbea, rătăcită ca în vis.

— Mă tem, cu vorba pe care am jurat-o înaintea Domnului, fiindcă eşti bărbatul meu. Dar mai mult nu.

—Să nu te temi de mine, şi să aibi încredere, cel puţin în vorba mea şi în dorinţa de a te apăra de toate relele.

— Am toată încrederea, o încredere oarbă, din ceasul în care am zis *da*. A fost cam greu pînă să-l zic...

Ea încercă să-şi tragă haina mai jos şi să-şi ascundă bine umerii. Bărbatu-său, mirat de vorba ei, luă un scaun şi voi să şeadă lîngă dînsa. Dar şedea rău. Atunci dete scaunul la o parte şi şezu jos pe covor.

— Da?...

— Ei, Doamne, mă crezi oarbă sau aşa de proastă încît să nu pricep nimic?...

— Atunci?...

— Cum de m-am hotărît să zic *da*?... Asta-i taina mea.

El îşi întoarse privirile de la foc şi se uită la dînsa. Flacăra căminului se reflecta în ochii ei ca într-o noapte depărtată. Parcă nu văzuse de cînd era ceva aşa de mişcător. Fără să ştie de ce şi cum, îşi rezemă fruntea de coapsa ei. Era caldă şi binefăcătoare ca lumina. Stete astfel cîteva minute, ascultînd cum îi bate sîngele în vine, apoi se sculă în genunchi, îi luă o mînă cu care strîngea şalul la piept şi i-o sărută.

— Prin cîte neînţelegeri cu noi înşine trecem!... Eu ştiu că sunt vinovat de ceea ce fac acum, dar în ce chip să te apăr de mine?... Eşti aşa de străbătătoare în suflet, încît mă tem cîteodată să nu te iubesc...

Ei îi căzură mîinile pe braţele fotoliului.

— Şi te temi de asta!

— Încă da, zise el, apropiindu-şi obrazul de sinul ce acum rămînea gol şi sărutîndu-l. Ah, Mia dragă, îmi pierd minţele! Aş voi să fii mai puţin încîntătoare... Eşti femeia mea, nu-i aşa? Spune-mi că eşti a mea...

— Cît de mult! zise ea, trecîndu-şi un braţ după gîtul lui. Atît cît poate să fie un om al altui om, cu înţelesul de sclav supus şi ascultător.

El în adevăr că-şi pierdea minţele: la urma urmei, o iubea sau n-o iubea, Mia era nevasta lui. Şi voi să se apropie de dînsa şi mai mult. Fata, cu capul rezemat de fotoliu, părea că se topeşte ca o ceară la căldura focului. Îi treceau prin ochi adieri de voinţă, cari mureau pe drum, înecate în voluptate. Dar cu o încordare disperată, sări drept în picioare. El de asemeni era acum în picioare, în faţa ei, crud şi ameninţător. În fuga gîndurilor i se păru fetei că niciodată nu-l văzuse atît de nalt şi de voinic, atît de poruncitor şi de bărbat. Cu creşterea ei, în care cultul pentru *om* era aproape superstiţios, ea se domoli deodată şi, neştiind ce să zică şi cum să se apere, întinse mînile tot către el, strîngîndu-le una într-alta şi căzu la pămînt.

— Nu mă batjocori!...

Vorba răsună atît de brutal, încît bărbatu-său făcu stînga-mprejur şi trecu în odaie la dînsul, trîntind uşa. Însă de-abia ajuns la el, simţi că el era brutal, brutal şi mizerabil, iar că dînsa avea dreptate. Fără să stea un moment la îndoială, se întoarse înapoi.

Mia, căzută jos pe covor, cu umerii goi, cu braţele întinse pe genunchi, se uita în pămînt. El o rugă să-l ierte şi să se scoale de jos, unde putea răci. Apoi îi aşeză pernele patului, îi puse lampa pe măsuţa de noapte şi o rugă să se culce. Fata îl ascultă.

— Şi dacă mîine ai un moment liber, scrie un cuvînt Annei.

Mia se uita la el nedomirită:

— I-ai scris domnia-ta.

El trecu în camera lui şi se întoarse cu bucăţile de scrisoare în mînă, pe care le rupse din nou în faţa nevesti-sei. Apoi, foile de hîrtie şi plicul fură aruncate pe cărbunii ce pîlpîiau din ultimele flacăre murind.

VI

A doua zi dimineaţa, cînd se revăzură, Mia părea ceva cam ostenită, dar atît de stranie, cu o căutătură nouă, cu ochii umezi de o fericire ce părea a-i face aureolă împrejurul frunţei.

— Iar n-ai dormit!...

— Nu prea.

— De ce?

— Fiindcă n-am putut. Şi chiar dacă-aş fi putut, n-aş fi vrut... Iată scrisoarea.

Apoi trecu din nou în camera ei, şi de acolo chemă pe bărbatu-său:

— Alexandre!...

El se duse repede la dînsa.

— Ce este?

— Nimic. Am zis bine?...

Rîdea, cu capul plecat pe un umăr, cu atîta farmec şi atîta graţie, că părea în adevăr o fiinţă nouă, ce, pe fiecare zi, şi pe fiecare minut se revela bărbatului său. El îi luă braţul sub al lui, îi mîngîie mîna şi i-o sărută, apoi amîndoi trecură în salonaş, unde el o puse ca pe un mosafir să şeadă şi-i aduse cafeaua dinainte. Ea zîmbea.

— Unde-i tata, să mă vadă... O domnişoară pe care o serveşte un domn!...

— Adică o domnişoară măritată.

Mia se-nroşi, dar se făcu a nu-nţelege şi urmă:

— Ar fi cea mai mare neruşinare femeiască. Dar despre toate eu îi scriu şi-i spun că fac tot ce pot ca să înţeleg pe *domnul* şi *stăpînul meu*. Sunt destul de supusă pînă acum, nu-i aşa?

El dete din cap:

— Aşa şi-aşa. Dacă-ar fi să scriu eu lui socru-meu...

Fata se făcu şi mai roşie, dar urmă liniştită:

— I-ai spune că ai o soţie cam prostuţă, dar care te iubeşte din tot sufletul.

Se descărcă deodată de cuvintele din urmă, parcă speriată de ce îndrăznise să zică. El o privea nedomirit.

— De cînd asta?

— De acum şi de mult.

— Mio!

Ea ridică ochii spre el înecaţi în lacrămi.

— Cine-ar crede că jocul de şah poate avea asemenea urmări!... zise ea, încercînd să zîmbească.

Bărbatu-său veni lîngă ea, privind-o de-aproape, nehotărît, parcă chiar trist. Lupta cu slăbiciunea lui, cu gîndurile de dreptate şi cu imaginea Annei. Dacă Anna ar fi fost cu dînşii, la Roma, ar fi uitat-o mai lesne şi mai lesne s-ar fi lăsat farmecului de a trăi în pace cu nevasta lui şi a o iubi. A o iubi!... Începea să încolţească ceva, delicat şi infinit de dulce, pentru firea nouă a femeii lui. Dar Anna era departe, şi depărtarea măreşte tot în lumea iluzionarilor.

Mia se uită tot ea la el, parcă înţelegîndu-l şi voind să-l ajute a ieşi din gîndurile în care se muncea. El îi trecu mîna pe ochi, şi reveni la loc.

— Eu am scris părintelui domniei-tale, zise ea.

— Cînd?

— Astă-noapte.

—Va să zică n-ai dormit de loc.

— Am dormit puţin.

El se sculă din nou şi iar veni lîngă dînsa, luîndu-i o mînă:

— Lucrurile nu pot urma astfel. Trebuie să-mi făgăduieşti că vei dormi. Altfel mă mîhneşti.

— Îţi făgăduiesc. Fac ce pot şi mai cu seamă ceea ce doreşti.

Cînd ieşiră, vremea era a ploaie. Se urcară într-o trăsură şi o porniră către Forul lui Traian[58]. Ca doi camarazi, umblau acum la braţ, prinşi de înrîurirea lumei în care intrau.

— Ce păcat că nu e vremea ca la Coliseu, zise Mia încet. Parcă lumina e în noi astăzi...

— Aşa e, dragă.

Coloanele frînte şi întinse la pămînt dau o solemnitate nespusă locului. Ei mergeau uşurel, apropiindu-se de temelia spiralei. Cînd fură destul de aproape, ca să vadă bine trofeele de pe cubul coloanei, Alexandru simţi braţul neveste-sei tremurînd. Ea le ştia pe dinafară toate desemnurile acele clasice; le avusese înaintea ochilor toată copilăria ei, şi parcă nu-i venea să creadă că le vede aievea.

— Şi încă lipsesc vulturii, zise fata. Unul trebuie să fie pe aici pe aproape, într-o biserică ce se cheamă Sfinţii Apostoli[59].

— Da?... De unde ştii?

— Cum să nu ştiu! Că doar asta este cel dintîi lucru pe care l-am învăţat. Iată şi o rază de soare... Va veni poate o vreme şi pentru noi!... Cît îţi sunt de recunoscătoare că m-ai adus aici!... La asta visam noi toată vremea acasă, domnule.

— Da' nu mă cheamă aşa, dragă.

— ...domnule Alexandre...

— Alexandre, scurt.

— Da... Alexandre, zise ea, ridicînd ochii spre el.

— A!... Împăratul nostru a făcut şi minunea asta!...

Ei nu-i părea rău că el amesteca pe împăratul divin cu lucrurile lor sufleteşti, fiindcă la dînsa tot ce era nobil şi curat se ridica spre imaginea patriei ei latine, ca un prinos. Complicaţiele abstracte, ce nu mergeau în calea asta, nu le înţelegea şi n-o interesau.

Cu un binoclu la ochi, urmărind scenele de pe coloană, ea vorbea întrerupt, transportată în lumea depărtării.

— Iată-i acolo cum trec Istrul către noi... Şi unii pe cai... Iată şi *badea* nostru...

— Care *bade?*

— *Dacul* nostru îmbrăcat aidoma ca la Hureşti...

— Ei, bată-te de fată! socoteam c-ai văzut pe cineva cu adevărat.

Ea îşi lăsă binoclul de la ochi şi începu a rîde.

Ieşiră deasupra Forului, ca să vadă mai bine scenele spiralei, şi cînd în fine porniră pe jos către altele de văzut, el se uită la dînsa lung, parcă o revelaţiune lăuntrică se făcuse în el despre dînsa.

— M-aş ruga să-mi cumperi nişte fotografii, să le trimit acasă!

El o auzea și n-o auzea.

— Alexandre...

— Dragă...

— Vrei, mă rog, să-mi cumperi niște fotografii?..

— Cum nu! o prăvălie întreagă. Haidem...

Birjarul, care venea după dînșii, îi duse în Via Condotti, strada clasică a vînzătorilor de asemenea lucruri[60]. El luă tot ce găsi despre Coloana și Forul lui Traian, fotografii colosale de statuiele împăratului, de busturile lui...

— Prea multe. Nu risipi banii, zise ea domol.

Puseră lucrurile în trăsură și ieșiră din nou pe jos, să vadă magazinurile și lumea. La un colț de stradă, ea îl opri înaintea unui geam, plin de giuvaericale minunate.

— Uite ce minuni!...

Bărbatu-său o răsuci pe loc și o sili să intre la giuvaergiu.

Negustorul desfăcu înaintea lor tot felul de colane, de inele, de diademe. Fata făcuse ochii mari și privea cu jenă. El o silea să aleagă ceva.

— Mă rog, iartă-mă, nu sunt pentru mine.

— Ba tocmai...

Și fiindcă ea nu voia să aleagă nimic, alese el un lanț de mărgean, cu mici diamante printre perlele roșii, cel din urmă model, lung pînă la genunchi.

Fata se uită la dînsul cum plătea o mulțime de bani, tristă, neștiind să-și prefacă gîndurile.

— Eu sunt proastă, îi zise ieșind... Sunt o biată fată căreia nu i se cuvine așa lucru scump. Îl voi purta pe acesta, fiindcă mi l-ai luat domnia-ta, dar mai mult nu... Am toate sculele de la mama domniei-tale, ca reginele. De ce arunci banii?... adăogă ea, cu glasul tremurînd.

El era mirat și atins de acest nou efect pe care-l producea un dar.

— Îi arunc, fiindcă îi am și fiindcă îmi face plăcere să dau... Asemenea mici lucruri pot să-mi permit, și poate și mai mult. E bine s-o știi, fiindcă ești nevasta mea... Dacă m-aș scăpa de datorii, aș putea mult mai mult.

Ea se retrase în fundul trăsurii, ducîndu-și mîna la ochi.

— Ai datorii?

— Ca orce bun român.

— Iartă-mă, dar vorba asta mă cutremură.

— De ce?

— Fiindcă am auzit-o așa de des în casa noastră!... Dar la noi nu se putea face altfel, fiindcă adesea ne lipsea pîinea, cînd era tata închis. Ah, domnule, ce vinovată e lumea care risipește!...

El tăcea, mirat și nemulțumit de stîngăcia ei. Fata parcă înțelegea ce se petrecea într-însul.

— Iartă-mă... aș vrea să-ți zic pe nume...

— Alexandre, răspunse el, zîmbind de atîta naivitate.

— Da, Alexandre. Cînd voi îndrăzni mai mult, îți voi spune cît suferim noi, peste munți; cîtă lipsă ducem, cîte angarale și nevoi — pe cînd dincoace, la dumnevoastră, se risipesc averile... Acuma nu îndrăznesc...

Apoi, îl atinse pe braț, încetinel:

— Ai datorii?

— Da.

— Dacă ai avea încredere în mine, le-am plăti.

— Negreșit că o să le plătim. Chiar mîine, dacă aș voi: n-am decît să vînd ceva, or partea de la mama, or de la unchiu...

— Doamne păzește!... Cît voi trăi eu, nu vei vinde.

— Ei, bravo! Cum o să plătești altfel?

— Vrei să oprim trăsura? Nu te aud. Să mergem pe jos.

Se deteră jos. Fata scoase din buzunar portofelul, se tocmi cu birjarul și, cu toate că acesta bombănea, îi plăti cursa lui, fără un ban mai mult. Bărbatu-său rîdea.

— Va să zică începem economiele?

Ea nu-l auzea. Se prinse din temei de brațul lui, își potrivi pasul pe al lui bărbatu-său și începu:

— Cît voi trăi eu și cît voi purta numele domniei-tale, nu vei vinde. Ce ai de la părinți trebuie să rămînă.

— Cui? zise el, oprindu-se în loc și rîzînd.

Ea zîmbi și se uită în jos:

— Nu știu... domniei-tale. Dacă ai încredere în mine, nu trebuie să-ți arendezi starea. Eu sunt femeie de muncă. Să mă lași să muncesc. Domnia-ta să faci ce vrei, să faci politică. Eu te-ajut. Merg la țară și stau acolo. Părintele domniei-tale va fi și al meu... Și vei vedea că plătești datoriele — îți spun pe cuvîntul meu, de adevărată fecioară de român.

— Bine, zise el, înrîurit de puterea cu care vorbea fata. În schimb ce-mi ceri?

— Nimic, răspunse fata, plecînd capul. Ceea ce ți-aș cere nu-mi poți da... Poate cu vremea, cînd vor trece anii și dorurile...

El tresări. Îi bătea inima, auzind-o vorbind. În înțelepciunea ei străbătea un accent de descurajare, pe care voința nu-l putea ascunde. Trecu un moment de tăcere peste amîndoi. El încercă să glumească:

— Dacă n-am fi în stradă, te-aș săruta.

— Vremea poate multe... Pentru mine nu-i nici o greutate de a aștepta.

— Cum așa?

— Ți-am spus...

— Ce?

— E taina mea.

Ajunseră la otel și dejunară amîndoi, bucuroși de a se găsi față în față. După dejun, el o rugă să se odihnească. Ea nu voi cu nici un preț. Își scoase pălăria, să-și îndrepteze părul, pe care dintr-o aruncătură de cap îl lăsă să cadă pe spate. El o vedea din odaia lui, și veni la dînsa, luîndu-o de mijloc și sărutînd-o pe undele de păr.

— Nu te supări...

Ea se întoarse spre el.

— De ce mă întrebi?... Știi bine că nu mă supăr. Aici nu mai suntem în stradă, — parcă așa ziceai. Șezi. Vrei să-mi pui pălăria asta?... sau pe astălaltă? Mi le-a ales doamna Anna pe amîndouă, adăogă ea privindu-l fix.

— Pune pe care vrei: cu amîndouă îți șade bine.

El începea să se găsească în echilibru nestabil față cu nevastă-sa, dar totodată într-o așteptare continuă de ceva nou. Simțea că voința ei binefăcătoare pătrundea în el pe fiecare zi și pe fiecare ceas, insinuîndu-se ca o rază de lumină.

Umblară după prînz prin biserici. Aci, pentru fată, toate îi aminteau pe tată-său. La fiecare preot ce întîlneau — și erau mulți — ea găsea prilej să spună cîte o particularitate a firei bătrînului luptător, pentru care avea un adevărat cult.

Seara prînziră din nou la masa lor și după prînz se urcară la ei.

— Astă-seară ne culcăm devreme, zise el cu hotărîre, și dumneta îmi vei face plăcere să adormi numaidecît. Altfel, scriu lui socru-meu că nu mă asculți.

Ea rîse cu plăcere, apropiindu-se de el și punîndu-i mîinile pe umeri:

— Te ascult în toate și mă culc.

— Nu numai te culci, ci și dormi.

— Și asta, dacă poruncești.

— Poruncesc.

Ea se uita la el lung, ținîndu-și mînile pe umerii lui.

— Poate... cu vremea n-o să-ți mai fiu așa de străină...

— Nu-mi ești străină nici acuma...

Ea-l întrerupse, dînd din cap cu neîncredere.

— Noapte bună, zise fata, depărtîndu-se. Îți făgăduiesc că voi dormi.

Rămași fiecare pe seama lui, gîndurile îi luară pe amîndoi. El se dezbrăcă și se culcă, păzindu-se de a mai intra în camera nevesti-sei, dar părîndu-i rău că rămînea singur, făr' de dînsa. Un sentiment obscur de temere venea o dată cu imaginea Annei. Se simțea umilit de atîtea necazuri pe care le îndura el și pe care le îndura și fata, nevinovată.

Treceau ceasurile, și el, care rugase pe Mia să doarmă, nu putea dormi. O vedenie nouă sta acum în mintea lui: umerii albi ai fetei.

Auzi bătînd la ușe.

— Tu ești, Mia?

Fata deschise încet ușa.
— Eu. Se poate?...
— Cum să nu se poată!
Ea veni spre el, îmbrăcată frumos, cu o haină de casă albă, acoperită de horbote, și cu lanțul cel nou pe după gît.
— Am venit să îndreptez stîngăcia de astăzi, dacă se mai poate și nu ești supărat.
— Nicidecum, dragă. Ia un scaun și șezi lîngă mine. Mă ierți că nu ți-l ofer eu, dar n-aș putea, adăogă el rîzînd.
Ea șezu lîngă marginea patului. Îi erau ochii adînci și plini de flacăra nobilă a gîndurilor. Drept și hotărît, îi luă o mînă și i-o sărută.
— Trebuie să-ți fi părut îngustă la minte, astăzi. Se cade să mă ierți și să mă compătimești, că doar nu o fac din rea-voință, ci din nedeprindere. Eu am fost crescută în casă de oameni sărmani... Noi nu știm să ne prefacem și nici să trăim ca domniele-voastre.
— Da' nicidecum, fetițo.
— Așa mă prinde cîteodată gîndul și dorul de a face și eu ceva pentru binele domniei-tale și de aceea am grăit prostiele mele de astăzi... Numai să mă ierți...
— N-am de ce, dragă.
— Cum o să știu eu îndrepta, eu, o biată femeie proastă, ceea ce n-au îndreptat alții. Domnia-ta ești stăpînul a toate, și al meu.
— Bine, dragă, de ce te gîndești tu la atîtea lucruri? Nu numai că nu m-ai supărat, dar chiar mi-ai făcut mare plăcere, și așa vom urma.
— Atunci sunt mulțumită. Nu te-am supărat?
— De loc.
Ea păru a se gîndi un moment.
— Bine. Mă duc să mă culc liniștită.
Se sculă, dar apoi iar șezu. Căuta ceva:
— Mă rog, îmi ierți o altă întrebare?
— Orce, dragă.
— Nu ai scris doamnei Anna?
El se uita la dînsa, nedomirit:
— Nu. Ți-am arătat scrisoarea pe care am ars-o.

Fata voi să mai zică ceva, dar glasul i se îneca în piept. Își lăsă capul pe mîni și tăcu. El o apropie de dînsul și o sărută.
— Draga mea! Și pe tine te muncește gîndul ăsta... Mai bine așa: să vorbim. Ce dorești să știi?
— De ce nu i-ai scris?
— Fiindcă nu se putea. Ceea ce facem fără gînduri rele și fără a atinge pe alții, suntem în drept s-o facem. Cît am fost liber puteam să scriu. Acum, că tu ești alături de mine, nu mai pot scrie.
Fata se uita lung la el.
— Uite, Mia. Închipuiește-ți că tu ai iubi mîine pe un om.
— Asta nu se poate! strigă fata.
— Mă rog, să ne închipuim...
— Nu se poate. Din ceasul în care am jurat înaintea Domnului că sunt femeia domniei-tale, pot muri, dar mai mult nu se întîmplă cu mine.
— Bine, dragă. O simplă presupunere. Dacă tu ai iubi pe un altul, poate că eu aș fi rănit în amorul propriu. Cu toate astea îți jur că nu aș face nimic împotrivă — ba poate chiar te-aș ajuta să devii soția omului aceluia. Respectul libertății sufletești, Mia!
Fata, încremenită, se uita la el, parcă neînțelegînd ce spunea. Două lacrămi mari se înnodau în coada ochilor. Și el se simțea străin de vorbele ce zisese, drepte în sine, dar așa de crude pentru cei ce iubesc. El luă mîna fetei și își rezemă capul de dînsa.
— Lasă-mi-o mie, dacă te duci. Nu sunt nici eu fericit, dragă.
Era o nespusă întindere de înțelesuri în cuvintele lui, pe care fata păru a o prinde. Se apropie mai mult de dînsul, cu nevoia de mîngîiere ce umple inimile femeiești, și îi trecu brațul celălalt pe după gît. El se uita la dînsa, rătăcit ca într-un vis fermecător, simțindu-i sînul cald cum palpita alături. Desfăcu o panglică de la gît și sărută haina moale. Iar își ieșea din minți. Încercă ușor s-o îndepărteze:
— Du-te, dragă, încep să te iubesc și mă tem de vorba de aseară. A fost crudă!...

Ea îl coprinsese cu amîndouă brațele de gît, și încet, la ureche, rosti ca în vis:

— N-o mai zic.

VII

A doua zi dimineața, natura părea a se fi gătit de sărbătoare. O zi de martie, plină de lumină — lucru rar chiar la Roma — curgea din înaltul cerului pe lumea și plantele încărcate de umezeală, deschizînd bobocii rozelor și sufletele muritorilor către viață.

Ei stau la fereastră, amîndoi, privind departe, spre linia colinelor, brazii uriași ce mărgineau orizontul.

— Mă temeam de vreme rea, zise Mia. Luna asta e urîtă pe aici.

— Găsești?

— Nu pentru mine. Dar știu că e așa.

— Parcă ai mai fi fost odată pe locurile astea...

— Nu. Știu de la tata. De ce ne vorbește el alta, decît despre Roma. Știu chiar că se zice: „Marzo pazzo".

Apoi atingîndu-l ușor cu mîna peste obraz:

— Pazzo!

— Ce-nsemnează?

— Nu știu... Închipuiește-ți că m-am visat astănoapte acasă... și cu așa grele lucruri de spus!

— De ce grele?

— Fiindcă eram cu doamna Anna... Umblam la scăldat amîndouă, între niște sălcii, și se făcea că mă înec, eu care doar știu înota... Îmi venea apa pînă la gură, pînă la ochi, pînă peste cap, și nu puteam mișca mînile, parcă mi le-ar fi ținut cineva legate — iar doamna Anna vrea să-mi vină în ajutor și nu putea, că apa o ducea și pe dînsa la vale. Și numai ai venit domnia-ta de m-ai scăpat...

— Da?... Bine că era în vis, Mia, că altfel eu deabia știu înota.

— Se poate. Dar nu este cum este, ci cum umblă gîndul în doruri... Pe apa Mureșului... Era aidoma, ca în lumea adevărată... Cîte zile de copilărie am petrecut pe acolo!... Locuri triste și totuși foarte scumpe, domnule...

— Iar *domnule?!*

Ea prinse a zîmbi:

— Așa-i deprinderea mea, că n-am putut să mă dezbar încă de tot de felul nostru de a vorbi... Dar altminteri îți pot zice acuma și pe nume, și mai mult, că doar te port în gînduri și în inimă, pururea, ca un lucru ce este din însușirile mele.

Și cum stau alături, ea ridică lanțul ce-l purta la piept, și i-l trecu și lui pe după gît:

— Ca să nu te desparți niciodată de mine.

— Niciodată, întări el.

— Știi ce? Dacă vrei să-mi faci plăcere, dintr-o boabă de astea să-ți faci un inel, or un ac de legătură, ca să-l porți întotdeauna.

— Bucuros, zise el. Dar nici inel, nici ac de legătură. Dacă primești aș face altceva... Bunăoară ceva care să aibă înțeles numai pentru noi amîndoi.

— Ce?... întrebă ea cu ochii fericiți...

— Aș putea închide boaba de mărgean într-o capsulă de aur, în care ar rămînea nevăzută de nimeni și totuși ar fi... cum sunt cele lăuntrice ale noastre.

Nevastă-sa clipea din gene, privindu-l încîntată, ca cineva care începe a descoperi o lume nouă, delicată și fermecătoare. Apoi se întristă deodată.

— Ce ai, dragă?

— Mă simt așa proastă!... Înțeleg și văd cît știu eu de puțin să trăiesc, și ce frumos ridici domnia-ta viața de toate zilele!... Dar mă umilesc cu cea mai mare plăcere și te ascult.

— Nu, dragă. Eu știu poate oarecari nimicuri dinafară; pe cînd tu ai pentru tine adevărul sufletesc — lucru atît de simplu și cu toate astea atît de rar.

Tocmai atunci se deschise ușa de la camera ei și fata din casă intră cu două brațe de roze, pe cînd un om venea după dînsa cu o azalee înflorită.

Mia zîmbea. După ce ieșiră slugile, ea se duse spre bărbatu-său, roșie de plăcere:

— Pentru mine sunt toate astea?

— Da, dragă, pentru tine.

— Vezi?... Asta nu știu eu. Nu știu împodobi viața cu toate comorile de bunuri ce le poartă ea în sine. Simt și eu multe lucruri și mă gîndesc cum ar fi ele frumoase, numai nu știu să le aduc la îndeplinire.

Apoi se uită lung la roze și, roșie ca și dînsele, se întoarse spre bărbatu-său:

— Pentru mine sunt, în adevăr?

— Pentru tine, dragă.

Mia își duse mînile la ochi, parcă ar fi voit să închidă acolo icoana fugară a momentului.

— Eu am visat, pe cînd eram acasă, zîne și feciori de împărați, — dar parcă așa lucruri frumoase nici acolo nu erau. Numai mă rog, dacă domnia-ta ții la mine cîtuși de puțin, să nu mai risipești banii pe daruri de astea scumpe — că doară nici nu mi se cuvin și nici nu-mi trebuie...

— De ce nu-ți trebuie?

— Fiindcă sunt mulțumită și așa. Ele, florile, sunt frumoase, fiindcă sunt. Dar fie ale mele, fie ale altora, mulțumirea mea adevărată stă în mine, și podoaba dinafară a vieții, care mă încîntă ca o poveste, pare cîteodată a mă mustra.

— De ce, Mio?

— Nu știu. Se vede că sunt proastă. Risipa mă neliniștește și mă întristează. Așa aș dori cîteodată să mergi domnia-ta pe la noi, ca să vezi cum trăim și din ce trăim!...

— Bucuros.

— Nu doară că suntem de plîns, — că viața și-o agonisește omul cum poate, care muncind pe loc, care ducîndu-se prin țări străine după cîștig. Numai, avem greutăți, mai cu seamă cînd românul are drag de neam. Apoi prin părțile noastre, pe acolo, e foc și pîrjol cînd încerci să-ți aperi drepturile.

Ridică ochii către el:

— Cum să îndrăznesc eu a primi așa lucruri scumpe, cînd chiar și domnia-ta ai datorii?

— Ei, și!...

Ea se uită la el lung.

— Zău nu se poate. De cînd mi-ai spus că avem datorii, eu nu mai dorm.

— E! ce exagerație!

— Crede-mă, Alexandre!

Dînsul se primbla acum prin odaie, zîmbind de atîta naivitate. Patru flori!... oricît ar fi costat de scump, tot nu se ruina cineva, cumpărîndu-le. Numai plăcerea de a da făcea atît.

Mia tăcea, temîndu-se să nu-l fi rănit cu vorbele ei de fată săracă.

El se învîrtea în sus și în jos, privind florile și gîndindu-se. Convorbirea cu nevastă-sa îi amintise unele scene cu samsarii de prin București, cînd, strîns de nevoie, trebuia să iscălească polițe rușinoase. Ce șir de copilării vinovate! Unde se duseseră banii? El nu-și da seamă. Un singur lucru era astăzi limpede: că trebuia să vîndă ceva, sau partea de la unchiu-său, sau partea de la mamă-sa. La ideea asta simți sîngele urcîndu-i-se în obraz. Făcu o mișcare în aer cu mîna, parcă ar fi voit să spună că un asemenea lucru nu era cu putință. Apoi se surprinse singur și se înroși.

— Ce lucruri!...

— Ce?... întrebă Mia.

— Nimic.

Se mai învîrti prin casă într-aiuri, pînă ce se opri în fața neveste-si.

— Și cum crezi că ne-am putea scăpa de datorii?

— Eu nu știu, răspunse fata, gîndindu-se. Prin economii și prin înțelepciune. Să ne întoarcem acasă...

— Dar să trecem întîi prin Transilvania.

— Bine... Adică zic *bine*, fără cuvînt.

— Ba nicidecum. Eu doresc de mult să merg pe acolo.

Mia se uita la el cu temere și nedomirire: oare dorea în adevăr să meargă în Transilvania? sau firea și creșterea îl făceau să se lepede de dorințele lui personale, pentru a primi și a satisface pe ale ei? Această întrebare, la care nimeni nu putea răspunde, o neliniștea. Ca la toate ființele hotărîte, tot așa și la dînsa, firea mlădioasă a lui bărbatu-său o umplea de temere, dar și de admirație: cine are voință puternică, suferă cînd cedează — și totuși e așa de frumos a ceda în lucrurile zilnice!

— Dacă vrei în adevăr să mergem pe acasă, am putea scurta călătoria în Italia.

— E păcat, zise el, pe gînduri.

Dînsa se făcuse mititică și se apropiase de el:

— Cînd ne vom plăti datoriele, ne vom întoarce iar. Dacă ai încredere în mine, să mergem acasă, să mă lași la țară, și peste cîțiva ani răspund eu de Italia.

— O să fie cam tîrziu.

Ea se plecă sub ochii lui, mirată și surîzătoare:

— Vous dites!?...

El rîdea, fermecat de grația stîngace a fetei. Dînsa repetă, silabă cu silabă, cuvintele lui:

— O să fie cam tîrziu!...

— O să mai îmbătrînim.

— Cu atît mai bine.

— De ce?

— Așa... O să ne cunoaștem mai demult, cum se cunoaște tata cu mama.

— Foarte bine, zise el rîzînd. Așa dar vrei să lăsăm Florența și Veneția?

— Pe altă dată. Dacă nu cer prea mult, m-aș ruga de domnia-ta să mai stăm cîteva zile la Roma, pînă se îndreptează vremea de tot, și apoi să ne întoarcem acasă prin Ancona.

— Ții la Ancona?

— Ba nu. Știu numai că drumul e mai ieftin pe acolo.

— Va să zică începem să ne plătim datoriele?

Ea dete din cap, rîzînd.

VIII

Lăsînd Florența și Veneția pentru vremuri mai bune, tinerii o porniseră către țară. Mia venea la niște rude ale sale din Ardeal, dorind astfel să arate lui bărbatu-său Comitatul Sibiului, în care românii sunt mai numeroși și vorbesc mai bine.

Ajungînd în Sibiu[61], Comăneșteanu avu impresia că intră într-o țară românească nouă. Prima lui nedomirire începu în vagonul drumului-de-fier, în care ceti anunțuri oficiale, scrise în limba maghiară, în limba germană și în limba slavonă, deși aci marea majoritate a poporului nu era nici maghiară, nici germană, nici slavonă. Această nedomirire se urmă mai departe cînd ajunse la hotel. Proprietarul, botezîndu-și hotelul *Zum Römischen Kaiser*, simțise, se vede, nevoia de a aminti despre împăratul romanilor, care călcase pe aceste tărîmuri și le cucerise, dar își amintise numai în limba germană.

Mia era veselă. Ea, care cunoștea lucrurile cum erau în adîncul lor, simțea preocupările lui bărbatu-său, dar nu le înțelegea. De aceea se culcară în tăcere.

Cînd deschiseră ochii a doua-zi, soarele străbătea prin perdele cu vioiciune, dintr-un cer încintător. Ca întotdeauna, natura senină îndreaptă gîndurile omului. Comăneșteanu se îmbrăcă voios, cîntînd ca în vremuri bune. Îi trecu prin minte imagina Annei, cam ștearsă. El rămase un moment locului, mirat de nestatornicia lui însuși. Însă aci lucrurile nu erau pe melancolie. În fața lui, pe zid, o ordonanță de poliție, scrisă în ungurește și nemțește, avea și traducerea românească. În sfîrșit!...

Chemă pe nevastă-sa și-i arătă descoperirea făcută. Ea rîdea de grija lui.

— Da' firește că trebuie să fie și în limba noastră! Aici toată lumea o vorbește, și chiar străinii între dînșii se înțeleg în românește. Hai să ieșim pe strade, să mergem prin magazinuri, și vei vedea.

Se îmbrăcară și ieșiră.

În adevăr, mai toți negustorii știau românește. Unii însă vorbeau limba numai de nevoie. Îi înțelegeai că legau fraze compuse din noțiuni substantivale fără fluiditatea vorbelor. Dar, în fine, vorbeau. Pe stradă, la restaurant, la gară, la hotel, peste tot, Comăneșteanu avu impresia că se găsește în țara românească, într-o țară românească bizară, în care se părea că oamenii au visat o limbă încîntătoare, iar deșteptîndu-se nu și-au mai amintit-o întreagă, cum era în vis, ci au recompus-o fragmentar. Și astfel se *urgitează* încă și astăzi aprobarea statutelor; se *exoperează* consimțimîntul

ministerelor; se *purisează* exemplarul pentru *subşternere* la majestatea-sa, iar *plenipotenţiaţii* pot *ast mod* a complecta studiul lor *în acest obiect*, parte în *praxă*, parte în teorie[62].

Mia voia să arate lui barbatu-său puterea poporului românesc şi de aceea ţinea să-l ducă pe la toate instituţiunile culturale şi economice, la Mitropolie, la casele de credit, la bibliotecă. Dînsul, cam jenat, o urma peste tot, neputînd să se împotrivească naivei mîndrii cu care fata umbla prin ţara ei.

Vizita la Mitropolie fu discutată la colţul unei strade. Comăneşteanu, vesel şi înrîurit de hotărîrea nevestei-si, încerca să-i arate că nu se merge la şeful spiritual al poporului ca la moară. Dînsa se necăjea şi stăruia să meargă.

— La noi, mă rog, nu e ca la domnia-voastră. Cine are nevoie de preasfinţitul îl găseşte, că de aia excelenţa sa a fost numită în capul poporului.

Apoi, luînd pe bărbatu-său de braţ, îl îndemnă să meargă, zicînd:

— Eu despre mama sunt greco-orientală, şi aşa am rămas. Numai fraţii mei au urmat pe tata şi sunt *uniţi*. De altminteri, asta este buba noastră a românilor de peste munţi[63]; deosebirea în biserică. Poate, cîndva să vorbim mai îndelung... Acuma să mergem.

Şi aşa, porni înainte, voinică şi sănătoasă, silind pe bărbatu-său s-o urmeze.

Ajunseră la mitropolie, pe cînd tocmai înaltul prelat ieşea din comisiunea cu care lucrase toată dimineaţa. Fură primiţi numaidecît.

Mitropolitul românilor greco-orientali era un bărbat încă voinic, de statură mijlocie, alb ca zăpada, cu părul lung aruncat pe spate, cu fruntea înaltă, cu un aer original de vioiciune şi tinereţe pe care i-l da nasul, aşezat în mijlocul figurei ca o pălărie pe-o ureche. Tichiuţa de pe vîrful capului şi brîul de la mijloc, amîndouă roşii, rupeau monotonia hainelor negre şi îi dau aerul modern şi civilizat.

De îndată ce se apropie de dînsul, Mia îi căzu în genunchi, sărutîndu-i mîna şi rugîndu-l să binecuvinteze căsătoria ei cu domnul ce era de faţă. Comăneşteanu, fără să ştie cum, îngenunche şi el. În fuga impresielor băgă de seamă că nevastă-sa tremura, coprinsă de un respect şi o smerenie nemărginită.

Bătrînul prelat îi ridică de jos, îi sărută pe frunte şi-i puse să şează lîngă dînsul, vorbindu-le cu blîndeţe.

Tînărul părea hipnotizat de întreaga înfăţişare a prelatului şi mai cu seamă de modul său de a vorbi. El le povesti multe lucruri interesante din trecutul nostru, dar mai cu seamă le vorbi despre ţăran, insistînd asupra modului cum s-a făcut împroprietărirea la noi şi cum s-a făcut în Transilvania. Înainte de-a fi fost ales mitropolit, p.s.s. fusese episcop al Aradului. Îi pofti deci să meargă prin locurile acelea, spre a vedea gospodăriele (sau, cum zicea el, „economia") românilor, bogăţia, traiul, cîmpii şi vitele lor.

Cînd ieşiră de la mitropolie, Mia părea transfigurată. Merse în tăcere lîngă bărbatu-său, privind drept înainte lumina ce se cobora din înaltul cerului. Întru tîrziu, ea zise încet:

— La noi aşa sunt lucrurile: viaţa noastră naţională ne este lipită de biserică[64]; în jurul ei ne strîngem aspiraţiele, dorurile şi nevoile; printr-însa păşim înainte. Nu vorbim frumos; dar venim la domniele-voastre să vă cerem înapoi împrumutul de acum un veac.

Comăneşteanu se uita la dînsa, nedomirit:

— Care împrumut?

Fata zîmbea:

— Împrumutul de acum un veac, cînd domniele-voastre vorbeaţi greceşte şi noi v-am ajutat să vorbiţi româneşte[65]. Cu o destoinicie minunată, domniele-voastre ne-aţi întrecut. Poate, ce e drept, în graba juvenilă cu care v-aţi alcătuit limba cultă de astăzi, aţi luat cam multe franţuzisme, dar noi trebuie să vă urmăm pe calea asta, că doar domniele-voastre sunteţi speranţa şi lumina pentru noi.

Apoi, potrivindu-şi pasul pe al lui bărbatu-său, îl luă de braţ.

— Vrei să mergem la o societate românească de credit?

— Bucuros. Dar, mă rog, avem deja economii de depus?...

Mia zîmbi plecînd capul. Apoi se uită la el, liniștită.

— Nu avem încă, dar o să avem.

— Foarte bine.

El se lăsa a fi călăuzit de nevastă-sa peste tot, și peste tot avea aceeași impresie de viață românească vie, ce curgea ca o pînză de apă puternică sub un strat de nisip. La suprafață erau străinii, sașii, ungurii și evreii, iar la temelie era poporul băștinaș, românul, care, cu hotărîre și pe tăcutele, se întindea și-și recucerea pămîntul.

Tinerii, grăbiți să meargă la țară, plecară chiar în ziua aceea. Mia ar fi dorit să arate lui bărbatu-său tot comitatul Sibiului, sau cel puțin satele mari românești: Rășinarii, Orăștia și Seliștea. Dorul însă de-a merge la rudele sale o hotărî pentru cel din urmă.

Drumul de la Sibiu la Seliște îl făcură cu un medic român, anume d.dr. Tac. Acesta păru lui Comăneșteanu inteligent și interesant, dar mai presus de toate vorbareț. Numele său ar fi trecut mai lesne ca o ironie, căci d. doctor era foarte puțin *Tac* și foarte mult *Vorbesc*. Pe cînd Comăneșteanu căuta să arunce cîte o privire furișe pe fereastră, d. doctor Tac îl atingea pe braț:

— No, d-apoi, mă rog, domnule, pentru ce?

Comăneșteanu înălța din umeri, parcă ar fi zis: „de, dragă domnule, știu și eu!".

Nu-și poate închipui cineva cît e în stare să vorbească un doctor în medicină pe locurile astea!... Ce o fi, Doamne, cu doctorii *în drepturi*, cum se zice pe aici?!

Dar iarăși d. dr. Tac era interesant. D-sa cetea toate revistele, toate cărțile, toate broșurile, toate ziarele ce se publicau la București; cunoștea toate chestiele literare la ordinea zilei; vorbea de oamenii mari ai României cu un fel de iubire religioasă. „E, în adevăr, atingător, se gîndea Comăneșteanu, să vezi pe oamenii aceștia luptînd cu nevoile vieții lor, cu prigonirile și nedreptățile ce li se fac, și totuși năzuind

spre noi, interesîndu-se de tot ce se petrece și mai ales de ce se scrie în România".

Sărind cu vioiciune de la una la alta, d. dr. Tac sări și din tren. Pînă să-i prindă tinerii de veste, d-sa dispăruse într-o gară.

Pe la 4 după prînz ajungeau la Seliște.

De îndată ce rămăseseră singuri, Comăneșteanu se simțise învăluit de pînza trandafirie a gîndurilor bune. Era în Transilvania! în inima Daciei strămoșești, a acelei Dacii pururea tînără, de la care ne venise simțimîntul renașterei și către care zburau toate aspirațiele noastre!

Încîntător loc, încîntătoare zi, încîntători oameni! Familii întregi de muncitori de pămînt strîngeau maldărul de pe cîmp. Fetele, cu pălăria peste broboadă, apăreau deja voinice și frumoase. Fînul cosit umplea aerul de miresme[66].

Se opriră în gară aproape un ceas, așteptînd o trăsură din Seliște, care trebuia să fie a unui oarecare Gheorghe, dar care, bineînțeles, nu venea. După ce plecă trenul, dispărură și mutrele oficiale, hamalii și fluierătorii, și rămaseră numai cîteva chipuri senine de țărani, cîțiva băieți ce se jucau prin iarbă, și o fetică rumenă și albă, ce adusese poșta.

Comăneșteanu porni singur către sat. Era cald. O manta de ploaie, cu un revolver în buzunar, atîrna cam greu; o anină pe umărul unui băiețaș, ce bătea praful alergînd pe șosea ca un mînz. Din cînd în cînd se mai dau în vorbă:

— Cum te cheamă pe tine, măi băiete?

— Pe mine?

— Pe tine.

— Ionică.

— Și mai cum?

— Și mai cum mă cheamă?

— Da.

— Ionică Blăstematu.

— Da' cine te-a botezat așa, măi?...

— Cine m-a botezat?

— Da.

— D-nu notar.

Ce nume curioase!... Pentru noi, românii din regat, deprinşi cu banalitatea lui *escu* şi lui *eanu*, numele acestea de obiecte, de verbe și de calificații, date oamenilor, ne par nişte adevărate porecle. E drept însă că unele sunt poznaşe de tot: Moisi Bîzgîlea, Iancu Puiță, Troilă Legănatu, Pătru Umblădulce.

— Mai avem mult, mă Ionică?

— Pîn'la sat?

— Da.

— Ba n-avem mult.

În adevăr, satul se vedea pe coasta ceelaltă a dealului. Ţi se părea c-ai ajuns şi totuşi erai departe. Soarele ardea bine. Pe o muchie, strîngeau cosaşii fînul încă verde, adunîndu-l în vîrful furcei şi-n vîrful limbei, cu munca şi cu cîntecul. Minunaţi erau! În nepăsarea lor harnică, păreau deplin fericiţi, cum de altminteri par totdeauna cei ce muncesc şi cîntă celor ce gîndesc.

— Mai avem mult, măi Ionică?

— Dacă mai avem mult?

— Ei.

— Pîn' la sat?

— D-apoi pînă unde, măi!?...

Îl stenahorisea cu răspunsurile lui, care nu erau decît întrebările celuilalt, întoarse pe dos.

— Ba nu mai avem mult.

După cîtva timp, dete Dumnezeu și intrară în sat.

— Iacă şi nea Gheorghe, zise băiatul.

Comăneşteanu avu plăcerea să vadă pe birjar trecîndu-i pe dinainte cu un domn şi o doamnă.

— Domnul medic, cu doamna institutoare.

— Dar noi, Ionică?...

Ionică se uită la el.

— Păi, să mergem la *casină.*

— Da' sunt trăsuri acolo, măi?

— Trăsuri la *casină?!...*

— Dacă nu sunt trăsuri, ce să căutăm acolo?

— La *casină?...*

— Ei.

— Pe d-nu notar.

În sfîrșit o porniră în căutarea d-lui notar.

Pe o piaţă pavată, la încrucişarea a două strade, era aşezată o casă curată, unde *inteligenţa* locului venea să citească jurnale. Comăneşteanu fu întîmpinat de un domn, foarte cumsecade, care, de îndată ce auzi păsurile tînărului, trimise oameni în toate părţile, unii după trăsură, alţii după d-l notar. Intrară în vorbă. Domnul acesta era stăpînul *casinei* — prin urmare un simplu negustor. Vorba lui însă era cuminte şi rezervată. Căuta în ochii lui Comăneşteanu cu o pătrundere rară. Tînărul fu mirat de a-l auzi şi pe acesta vorbind cu aceeaşi pricepere despre lucrurile din ţară, ca şi pe doctorul din tren. O fetică îi aduse un pahar cu apă. Fata era de o frumuseţe uimitoare, cum în general părea a fi toată populaţia femeiască a satului.

— Iată domnul notar! zise cineva. Haide, domnule notar, că te aşteaptă un domn.

La aceste cuvinte o voce înfiorătoare răspunse de pe uliţa ceelaltă, gemînd:

— Că cine mă aşteaptă?

„Haiti! socoti Comăneșteanu; pînă aici mi-a fost!"

Şi, făcîndu-se mititel, cu mîna pe revolverul din manta, aşteptă o clipă să vadă ivindu-se *pajura*, care trebuia să-l ia în nouri. Dînsa apăru sub forma unui domn cu barbă şi mustăţi:

— No, că cine-i ăla de mă caută?

„Văleu!..." zise întru sine tînărul, tremurînd.

Apoi, scoţînd capul dintre umeri, îndrăzni să bîiguiască un cuvînt:

— Eu...

— Da' că ce doriţi?

— Aş dori, mă rog, dacă nu vă supăr, domnule notar, să ştiu mai întîi de este adevărat că în ceasul de faţă sunt destul de norocit să vorbesc cu domnul Zgurea...

— Cu dînsul.

— Atunci, mă rog, eu viu din partea d-lui Dobrovici, cumnatul d-voastre, care mi-a spus că dacă voi avea noroc să vă găsesc acasă, am să văd lucruri interesante cu d-stră.

— Că bată-l bîta de noroc, domnule. Doară ce vrea el, cumnatul, de mă pîrăşte aşa la lume?...

Se vedea însă că-i făcea plăcere pîra cumnatului.

Pe cînd el vorbea, tînărul îl privea pe furiş. Om voinic, cu ochiul viu, cu mersul de cătană, domnul notar putea să aibă între 40 şi 60 de ani.

— Da', mă rog, cine sunteţi domnia-voastră?

— Alexandru Damian Comăneşteanu.

— Comăneşteanu, Comăneşteanu... Poate fiu de-al eroului?...

— Nu fiu, dar rudă. Eu sunt ginerele părintelui Lupu.

— Ginerele părintelui Lupu din Hureşti?

— Da.

— N-o, d-apoi că aşa spune, fîrtatule. Că poate ăi fi şi cu doamna, zise el, ridicînd ochii a vitejie.

— Nevastă-mea a rămas la gară, fiindcă nu erau trăsuri.

— Iii!... Gheorghe tată, mi-o făcuşi!

Tocmai atunci sosea trăsura după care umblau. Domnul notar ridică mîna în slava cerului şi se aruncă în birije ca un flăcău de 20 de ani.

— Mă duc s-aduc pe nepoata. D-l pròtopop ştie c-aţi venit?

— Ba nu.

— Că doar, domnule, a crescut pe genunchile mele.

Comăneşteanu nu înţelegea bine dacă d-l protopop sau nevastă-sa crescuse pe genunchile d-lui notar. Pricepu mai pe urmă că toate fetele din sat îi erau nepoate, după cum îi erau nepoţi toţi flăcăii, şi mai mult sau mai puţin toţi cei şapte mii de locuitori ai satului. D-l notar le era unchi, avocat, povăţuitor; îi boteza, îi însura, îi îngropa; vindea, cumpăra, zidea şi dărîma pentru dînşii. Primarii se schimbau, pretorii şi judecătorii de asemeni. Unii mai mureau, alţii îmbătrîneau, numai domnul notar rămînea neclintit. Domnia-sa părea a se fi alcătuit aşa cum era astăzi, într-o epocă preistorică, şi de atunci ieşise din legea schimbătoare a firei, păstrîndu-şi aceeaşi binevoitoare tinereţe, aceeaşi putere şi aceeaşi jachetă. Numai părul i se mai rărise şi haina i se pătase, dovadă, aceasta din urmă, a unei stări sufleteşti ce nu împiedeca

niciodată pofta de mîncare, şi dovadă, poate, şi a unei rînduieli casnice ce lăsa de dorit. Căci, lucru ciudat, un om cu atîtea rude trăia singur cuc.

Într-o casă încăpătoare, cu lucruri curate, cu o curte singuratecă, în care creşteau cîteva floricele şi cîntau grierii, locuia omul acesta, cel mai burlac dintre oameni. Cînd intra seara să se culce, vîra o cheie cît un buzdugan în broasca porţii, îşi ştergea cizmele de răzătoarea de lîngă scară, urca treptele şi se dezbrăca, pe cînd luna lumina ceardacul. Nici o vietate nu turbura tăcerea locului. Rar, cîte un măr cădea din ramuri, pe care lelea Măria avea să-l adune a doua zi, cînd *domnul* ieşea. Căci aşa erau potrivite lucrurile, încît niciodată stăpînul şi sluga nu se întîlneau. Bătrîna trăia la casa ei.

Aşadar *unchiul* se ducea la gară să-şi aducă nepoata.

În vremea asta, în jurul lui Comăneşteanu se adunaseră vreo zece persoane, preoţi sau învăţători. De la primele cuvinte, tînărul băgă de seamă că mai toţi erau oameni culţi.

Prinseră a bea cîte un pahar. Întrebări discrete, vorbă cumpănită, cîte un *viţ* nemţesc în onoarea lui Bacchus, — iar încolo, rezervă. Parcă o lungă deprindere de încătuşare a gîndului liber îi dresase pe toţi. Cine era noul venit? Un domn de peste munţi. Vorba asta *de peste munţi* coprindea înţelesuri întinse, orizonturi luminoase, farmecul şesului sclipitor, ce curge de pe plaiuri către apa unui bătrîn fluviu. Dar, în fine, cine era şi ce voia noul venit?

Cînd auziră cine şi ce era, cercul se închise de tot împrejurul tînărului, iar vorba umblă liberă.

Deodată, domnii mai tineri ce erau împrejurul meselor se sculară, făcînd loc unui alt domn, care venise pe nesimţite.

— Mă rog, d-le pròtopop, iată aci o rudă a domniei-voastre din România.

— O rudă a mea?

Mirat, dar zîmbind cu bunătate, d-nul protopop aştepta să afle despre cine era vorba. Cînd i se spuse cine era noul venit, dînsul deschise braţele:

— A!... Nepoate dragă, vino frățioare să te văd... Da' unde-i Mia?

Și, într-o învălmășală comică, plină de duioșie, bătrînul strînse în brațe pe Comăneșteanu și apoi se învîrti împrejurul lui, cercetîndu-l ca pe un obiect de lux. Mulțumit, clipi din ochi către ceilalți, parcă ar fi zis: „sămînță bună". Apoi grăi către el:

— Așa este. Da' unde ți-e nevasta, tinere? Să mă duc la baba mea, frate, că sosești așa ca o ploaie de vară. Să fi știut, mă îmbrăcam, vă ieșeam înainte, că doară ne bucurăm... Mă rog, da' unde-i Mia?

D-l protopop Marcu Stamate era de-a binele unchiul fetei. De statură mijlocie, cu barba albă, îmbrăcat curat și mai cu seamă vorbind limba fără nici un accent, — d-l protopop plăcu deodată lui Comăneșteanu, prin aerul său deschis și hotărît.

După ce mai schimbară cîteva cuvinte cu cei de față, unchiul luă pe nepot de braț și porniră spre casă.

O seară limpede se cobora pe dealuri. Apa gîrlei se fărîma de pietre gîlgîind a primăvară.

IX

Comăneșteanu deschise a doua zi obloanele de la ferestre, pe o curte mică, închisă de toate părțile de zid și plină de flori. Casa în care se afla el cu nevastă-sa sta așezată la o parte, în fundul curții, pe cînd la drum erau altele, mai mari.

Mirarea tînărului creștea din ce în ce. Odaia în care dormise i se păru cea mai originală împerechere de stiluri și lucruri, parcă o bătrînă olandeză ar fi așezat la locul lor unelte românești. Tavan de scînduri, podele de scînduri; o *talpă* peste care stau teancuri de scoarțe și de bucăți de *pănură*; sus, un jgheab, ce făcea ocolul camerii, plin de străchini și ulcele; sub jgheab, fel de fel de șervete, așa zisele *culmare* sau *chindele*, ale căror culori șterse desfătau privirea; pe sub dînsele, clădării de porumb rar, cinquantin tărcat, atît de vechi, încît, la cea mai mică atingere, boabele cădeau; apoi, ici și colo, cîte o tivgă, elegantă ca un vas grec; la un colț, sub un clopot pătrat de sticlă, icoane bătrîne, cu busuioc uscat și cîteva figuri nemțești de vicleim. În mijlocul atîtor lucruri uitate de vreme, un pat de fier, foarte modern dar și foarte comod.

După ce Comăneșteanu se îmbrăcă, se duse să bată la ușa neveste-si. Dinăuntru venea zgomot de voci, rîsete și țipete.

— Nu se poate!

El mai așteptă puțin, și iar bătu.

— Nu se poate, domnule! strigă mătușe-sa. E!... da' zorit mai ești!...

Se auzea glasul neveste-si, care se ruga să deschidă.

— Zău, lelițo, lasă-l să intre.

— Nu se poate, soro. Ia mai așteaptă, nepoate, că nu ți-o fi pus ulcica. Ei, Doamne!...

Noua mătușe a lui Comăneșteanu, lelța Lena, cum o chemau toți, era o persoană grăsulie și durdulie, cu ochi rotunzi, cu obraz rotund, cu piept și brațe rotunde, — o minge săltăreață, plină de haz, a cărei vorbă peltică da graiului său o continuă notă umoristică. Comăneșteanu rîdea singur de modul cum rostise cuvîntul „ulțică".

După cîteva minute, pe cînd tînărul, întors la dînsul, se uita la scoarțe, se deschise ușa binișor și nevastă-sa întrebă încet:

— Ești singur?

— Da.

Dînsa veni repede la el, îl luă de gît și-i rosti în ureche:

— Mă îmbrac cu portul nostru național...

Apoi, plecînd capul pe o parte:

— Sunt așa de fericită!...

Era mai cu seamă încîntătoare, cu părul împletit în coade și prins sus, ca o cunună; cu *iia* brodată; cu catrința albastră închisă; cu brîul tricolor ascuns sub bundă.

— Lelța s-a dus să-mi aducă broboada de cap. Să te faci că nu m-ai văzut... Colorile noastre naționale le purtăm pe noi, ca să nu se întîmple rău... Nu mai știu cum îmi stă. Îți plac?

— Foarte mult.
— Mă duc.
Apoi, de la uşe, se întoarse înapoi:
— Cum ai dormit?
— Minunat. Dar tu?
— Aşa şi-aşa... Eram cam departe... Mă duc, că vine lelța.
Şi se repezi pe uşe, rîzînd, dar cînd să iasă se lovi piept în piept cu mătuşe-sa şi unchiu-său.
— Brava, frumos îți şade să mă trădezi! Vezi, Stamate? S-a dus fuga la bărbatu-său... Se înțelege! Că făr' de dumnealor noi nu putem trăi. Lasă, că o să boceşti acasă, singură, pînă n-ăi mai putea. Dumnealui o să se ducă la consistor, iar tu o să-ți uzi pîinea cu lacrămi.
Bătrînul făcea un haz nespus:
— Schimbă consistorul, Leno, că doar nepotul nu-i popă.
— Zău, Stamate.
Şi citeşitrei intrară înapoi la Comăneşteanu, rîzînd.
— Bună dimineața, domnule nepoate... Da' mi-ai învățat-o bine la buiestru...
Comăneşteanu îi sărută mîna.
— Zău, uite ce „buzor" de fată.
— *Bujor*, Leno, zise protopopul.
— Lasă, dragă, că ți-am fost bună, macar că sunt peltică. Ia adu-mi, mă rog, Stamate, nişte ace, să prind fetei broboada pe cap.
Bătrînul protopop se duse foarte serios să caute acele, pe cînd Lena şi Comăneşteanu se învîrteau împrejurul Miei.
— Uite, Alexandre dragă, asta este *iia* mea de la cununie. Mă rog să te uiți la o mînecă. Vezi? Aici se desparte în lung printr-o făşie, cu găurele, zisă *cheiță*, pe lîngă care vin altele, tot în lung. Astea se cheamă *şirèle*, astea *podobele* şi aicea vine *ciocănelul*. Iar dacă eşti om de gust, admirează, mă rog, gulerul sau *ciupagul*, cum îl chemăm noi...
— Să admiri, Alexandre! zise Mia, rîzînd.

— Da' să ştii tu, urîto, care te-ai înstrăinat de neam şi te-ai făcut bucureşteancă, că-i tot lucrat cu mătase neagră şi cu aur, ca o filigrană.
Apoi, lăsînd mîneca, rămase pe gînduri:
— Zău, că tare-i frumos la dumnevoastră la Bucureşti. M-a dus Stamate acum doi ani şi, drept să-ți spun, mi-a plăcut foarte mult.
Veni în sfîrşit şi protopopul, aducînd o perniță de mătase, în formă de inimă, înfiptă cu ace.
— Iată-ți inima, Leno.
— Ba, dragă, o fi a ta, că a mea numai o dată a sîngerat, şi atunci mi-ai vindecat-o tu. Săracu Stamate, a îmbătrînit şi el, am îmbătrînit şi eu... Ei, nişte pensionari!... Da' lasă, dragă, dacă ăi fi tu cuminte, îți dă Lenuța bănuți să te mai repezi pîn' la Viena...
Şi zicînd astfel, clipi din ochi către Comăneşteanu; apoi oftă în pilde:
— Hee!... că mult îi dulce pustia de Viena!...
Protopopul rîdea să se topească. Nevastă-sa isprăvi de gătit pe Mia.
— Haidem sus, copii, să ne luăm cafeaua.
Pe cînd se duceau la cafea, tocmai intra d-l notar. Deşi ceasurile erau de-abia opt, d-sa ieşea deja de la slujbă, pe care o începuse din zori de ziuă cum se şi cuvine la țară.
— Cu bună dimineața la cocoane şi la domni.
Comăneşteanu băgă de seamă că aerul înspăimîntător al d-lui notar se îndulcise, parcă devenise chiar duios. Cînd vorbea cu Lena şi cu Mia, glasul său lua intonațiuni molcome.
— Cine-i acum mai mîndru ca doamna Stamate!...
Lena dete din cap, mulțumită.
— Vino cu noi, d-le notar. Tot numai o dată pe zi mănînci?
— Tot.
— Da' azi o să mănînci de două.
— Nu cred.
— Ba eu cred, că doară nu te împărtăşeşti în toate zilele. Afară de asta, apoi, ce să zică Manda mea, cînd o şti că d-nul notar nu i-a gustat aluatul?...

— I!... doamnă Stamate!... că la mare ispită mă pui!...

Apoi rotind ochii a vitejie:

— Fie măcar ce!... am să mănînc, — dare-ar turcu-n ea de burtă!

Şi, luînd pe Comăneşteanu de braţ:

— Rogu-te, domnule, n-ai auzit domnia-ta vorbindu-se pe la curţile străine de o gospodină a noastră?... şi de un oarecare „pici de raţă pe crautăˮ?".

Lena rîdea, mulţumită. El urmă cu înţelesuri:

— Că doară ştie el mitropolitul roman, în lumea drepţilor unde se află, despre bunurile noastre!...

Slăbiciunea mătuşe-si pentru arta culinară devenea astfel evidentă, şi Comăneşteanu ridică laude în cinstea cozonacilor şi a *zaharatelor* de la cafea.

După ce mîncară, trecură în salon — sau mai bine în saloane, căci erau trei, curate şi îngrijite.

De la uşa celui dintîi se vedea, în fundul celui de al treilea, un bust de marmură, de gîtul căruia sta, ca o lentă, tricolorul românesc. Comăneşteanu recunoscu pe Brătianu[67].

Pe mese şi pe etajere erau numai cărţi româneşti, tot ce editase şi tot ce vînduse Socec de la înfiinţarea librăriei sale pînă în zilele noastre, — căci cetirea era a doua slăbiciune a Lenei. De la cele mai depărtate calendare apărute în Transilvania, pînă la *Nichipercea* şi pînă la ale lui N. D. Popescu; de la primii poeţi, Văcărescu, Conachi şi ceilalţi, pînă la Eminescu şi urmaşii săi; de la boierii şi ciocoii lui Filimon[68], pînă la „Biblioteca pentru toţi" a lui Müller — toate erau de faţă.

— Foarte interesante lucruri, zise Comăneşteanu, cu o carte în mînă.

Mătuşe-sa venise lîngă dînsul şi se plecă subt carte, ca să poată ceti titlul.

— „Blondă, cu ochi negri şi albă ca o fee", zise ea, arătînd către Mia.

— „Un cap frumos de înger pe umeri de femeie[69]", întări bărbatu-său.

— Cum, cum?... Săracu Stamate, tot îi mai plac capetele de înger. Ai îmbătrînit, omule.

— Aşa zice Nicoleanu, creştino.

— Ba să mă ierţi. Nicoleanu zice: „un cap blondin de înger".

— Se poate. Dar atunci trebuie să înceapă altfel: „pală, cu ochi negri", sau aşa ceva, ca să nu se repete.

Comăneşteanu, ascultîndu-i, pusese mîna pe altă cărticică.

— „Locuinţa mea de vară e la ţară", zise Lena.

— „Acolo aş vrea să mor, ca un fluture pe floare"... adăogă bărbatu-său, încet şi rîzînd.

— „Beat de soare, de parfum şi de amor[70]". No, că e prea frumos pentru un popă.

— Da' că tacă-ţi gura, femeie, că doară zice Depărăţeanu, nu zic eu.

— Lasă, dragă, că le ştii pe de rost... Pîn' te-ai făcut preot, cine cînta mai frumos pe sub ferestrele de la Răşinari!...

Mia rîdea cu o poftă nespusă. În copilăria ei, de cîte ori venea să petreacă vacanţele la Selişte, tot aceleaşi glume nevinovate se repetau între soţi, ca şi astăzi, fără nici o umbră de adevărată mîhnire. Ei trăiseră şi îmbătrîniseră singuri, el cu slujba bisericii şi cu căutarea unor vii, din care agonisise stare — ea cu grijea gospodăriei.

Acasă la dînsa, fata văzuse aceeaşi deplină înţelegere între tată-său şi maică-sa, aceeaşi identificare de interese, de gînduri şi de aspiraţiuni. Ce departe erau aceştia de familiele pe care le cunoscuse în Bucureşti, de directoarea institutului în care învăţase, pururea în ceartă cu bărbatu-său; de Anna şi de general; de nervozitatea fetelor din pension, cari plecau de-acasă fericite ca să nu mai audă infamiele dintre părinţi!

Cînd făcuse cunoştinţă, la Comăneşti, cu socru-său, şi, mai mult, cu cele ce-l înconjurau, cu lucrurile de acolo, Mia avusese simţimîntul exact că peste toate plutea sufletul binefăcător al unei femei, care întru nimic nu se asemăna cu celelalte multe. Cînd bărbatu-său zicea cîte o dată „mama", — cu accentul cald şi pasionat al copiilor rămaşi orfani, — în gîndurile fetei se înfiripa imaginea unei fee, ceva nepămîntesc, senin

și binevoitor, către cari se raporta pe sine, cu speranță să-i semene.

Așa, că, deși era fericită de-a umbla cu bărbatu-său prin străinătate și mai ales prin țara ei, aspirațiunile fetei zburau către casă, unde se credea chemată să umple golul pe care-l lăsase Sașa murind.

Steteră cîteva zile pe loc, făcînd cunoștință cu toată *inteligența* satului, cu oamenii chiaburi (și erau unii cari aveau cîte 50 și 100 de mii de florini); cercetară școlile și breslele de meseriași; admirară îndemînarea femeilor, care țeseau minunatele marame cu care-și înveleau capul, lucrau *pănura* și toată pînza de îmbrăcăminte.

Protopopul și doamnă-sa țineau ca după Seliște, „satul cu neveste frumoase", Comăneșteanu să vadă alte sate românești de primprejur, cum bunăoară Poiana, „satul cu bărbați frumoși".

Negreșit, pe d-l notar căzu sarcina de-a însoți pe tineri sus la Poiană. D-sa se declară gata să meargă, dacă mai cu seamă „alde Manda va pregăti de-ale mîncării".

X

Într-o duminecă dimineața trăsura ducea pe Comăneșteanu, pe Mia și pe d-l notar sus la satul Poiana. De-abia ieșiți din Seliște, călătorii intrară în alt sat românesc, *Galeșul*, și din acesta în altul, *Tilișca*.

Peste tot aceeași naivă manifestare a simțimîntului de patrie, prin zugrăvirea lui Mihai-Viteazul pe tablele de la prăvălioare, cu inscripția „la Mihai Eroul".

Popularitatea victimei de la Turda nu era datorită numai faptului că se bătuse și murise în Transilvania — ci mai cu seamă faptului că el este oarecum sinteza calităților sufletești ale fraților noștri de peste munți. Voinic la trup, chibzuit la minte, mare general, dar și mai mare bărbat de stat, el trăise și murise pentru îndeplinirea unei idei politice: unirea tuturor românilor. Neamul nostru a avut poate generali mai mari, a avut pe Ștefan-vodă al Moldovei, admirabil geniu militar, încîntătoare fire de idealist, care însă părea a nu pricepe nimic în politică, deoarece el socotea că e mai bine să se unească Moldova cu orcine, cu turcii, cu tătarii, numai cu polonii și cu muntenii nu[71].

— Vezi, mă rog, domnule, rezultatul acestei politice a fost că unirea celor două țări surori s-a făcut numai cu 350 de ani mai tîrziu, iar domniele-voastre ați încăput sub jugul turcilor, pe cînd era în firea lucrurilor ca stăpînirea turcească să se oprească la Dunăre, frontiera ei naturală. D-apoi vezi, domnule, rogu-mă, Ștefan cel Mare era Bogdănesc, cu scaunul domniei la Suceava, în ceelaltă extremitate a românismului.

D-l notar avea o teorie a sa, care zicea că adevărații și singurii moștenitori ai romanilor pe pămînt erau oltenii și transilvănenii[72].

— Că doară, domnule, cînd te întîlnești astăzi cu oltenii mehedințeni și gorjeni, cînd vezi femeile de la noi din Seliște, cînd dai de ciobanii din Poiană, pare că faci cunoștința unui popor lătin nou, admirabil prin frumusețea tipului, brun, voinic, în care foarte puține urme de daci au mai rămas. Ăștia sunt lătini și nu sunt altceva, sunt romani de la Roma, crescuți în munții Carpați. Pe cînd moldoveanul [...] domniei voastre e mai mult blond, e la înfățișare mai modest, parcă ar avea conștiință că în vinele lui nu curge sînge de-al cuceritorilor.

Mia părea oarecum jenată de opiniele d-lui notar, pe cînd bărbatu-său, dimpotrivă, era încîntat de ele.

— Mă rog, domnule notar, zise el, zîmbind, știi că, după o teorie nouă, oamenii bruni trec drept inferiori, — în toate cazurile sunt socotiți că neavînd nici un fel de putere inventivă, ca antiartiști și nepoeți.

— D-apoi că nu-i nici o pagubă dacă n-om avea poeți. Cu poeții dăm de mal. Nouă, domnule, ne trebuiesc bărbați care să stea la noi și să lupte cu noi! Că doară poeții fug peste munți la domniele-voastre, că acolo e trai mai bun și muncă mai puțină[73].

Comăneșteanu rîdea.

— Bine, bine, dar totuși vă trebuiesc poeții, să vă cînte faptele mari ale trecutului și să vă ție în prezent sufletul deștept.

— Vai de vii!! D-apoi, domnule, gîndul îl avem noi neadormit şi făr' de dînşii; iar cît despre faptele mari, ne-ar trebui mai întîi bărbaţi care să le facă şi apoi cimpoeri care să le cînte.

Trăsura se urca drept la deal, printre munţi singurateci. Ici şi colo se iveau pe corhane pete îmbrumate.

— Iată acolo, domnule, moliftţii noştri. Fiecare comună e datoare să-i semene şi să-i îngrijească, pentru împădurirea locurilor. La domniele-voastre se face aşa ceva?

— La noi se taie.

— Legea forestală nu vă pune îndatorire să replantaţi?

— Nu ştiu — îmi închipuiesc că da.

D-l notar se uită lung la acest proprietar de pămînt, care cunoştea teoria oamenilor bruni, dar nu cunoştea legea forestieră a ţărei sale.

— Mă rog, şi de ce teoria că oamenii bruni sunt inferiori?

Ideea asta îl plictisea.

— Probabil fiindcă a fost făcută de un om blond.

— No, că aşa se poate. Da' că ce are el cu noi?

— Nu are nimic cu dumnevoastră personal. Cel mult dacă o avea ceva cu romanii.

D-l notar dete din mînă, sceptic:

— Bată-l blendele de sas, că de nu poate să fie el roman, vrea să dea cu proaşca în noi. Şi ce zice, rogu-te, domnule?

— Zice că poporul latin, în epoca lui Traian, cînd a venit la noi, era compus din elemente italice, din cari băştinaşii blonzi ai Laţiului dispăruseră cu totul. Caracteristica fizică a acestui popor era deci caracteristica omului pe care antropologia îl numeşte *homo-alpinus* şi *homo-mediterraneus*, — cu alte cuvinte, brachycefalia sau dolichocefalia occipitală, unită cu faţa pielei brună[74].

— Ei, ş-apoi dacă era brună?!

— Nu-i nimic. *Brachys* însemnează *scurt*, iar *dolichos* însemnează *lung*. Se pretinde că oamenii cu capul scurt şi cu faţa pielei brună, cu alte cuvinte brachycefalii, sunt inferiori oamenilor cu capul lung şi faţa pielei blondă, adică dolichocefalilor. Orcît de puţin dovedită să fie inferioritatea creatoare a oamenilor cu capul scurt şi orcît de greu să fie de-a se proba astăzi că romanii ar fi avut un asemenea cap, un lucru rămîne totuşi ştiut, anume, că marele popor de la Tibru, care cucerise lumea, fusese incapabil de-a da un geniu creator în artele plastice, iar în poezie, deşi mai înaintat, rămăsese imitator al grecilor. Atît merge de departe incapacitatea lor artistică, încît chiar mai tîrziu, cînd adică invaziunele germane sădiseră însuşirea idealităţii în alcătuirea sufletească a latinului, latinii de la Roma rămîn refractari artelor şi nu iau nici o parte la Renaşterea italiană.

— Vorbe, dragă domnule. Cine, mama-pădurei s-a ţinut de măsurat capetele romanilor?

— S-au găsit şi nebuni de ăştia.

— Eu ştiu una şi bună, domnule: că strămoşii noştri au cucerit lumea şi v-au cucerit şi pe domniele-voastre, dacii. Da'că or fi acuma occipitali, or alte dihănii nu mă bate dorul să aflu.

— Foarte bine, zise Comăneşteanu rîzînd.

— Rogu-mă de-un cuvînţel: ce vrea să zică geniu creator? Unul care să facă idoli de ceară, or să cînte doine şi poezele?... Nu. Omul de geniu este acela care stăpîneşte pe alţii prin puterea armelor şi prin bogăţie, căci, la urma urmelor, orcine concepe un plan, fie de bătaie, fie de îmbogăţire, şi-l aduce cu succes la îndeplinire, creează, căci lucrează cu entităţi, prin urmare, cu esenţa însăşi a fiinţelor. Şi asta făceau romanii.

— Asta fac şi englejii cei blonzi, zise Mia.

— Ei, nepoată, ai trecut la duşman!...

— Mă rog, domnule notar, m-ai atins la daci.

— Păi că chiar. Ia mă rog, domnule, întoarce-ţi privirile înapoi, că ajungem în *Dealul dorului*.

În adevăr, de pe culmea înaltă pe care erau, se vedeau văile şi dealurile Carpaţilor transilvăneni, se vedea pămîntul sacru în care dormeau osemintele biruitorilor şi ale biruiţilor, se vedea podoaba verde a munţilor, ce părea a surîde de speranţă. Aci era Dealul dorului; dincolo, spre Grădiştea, era Sarmisegetuza;

jur-împrejur erau sate românești: Apoldul-de-jos, Miercurea, Ludoșul, Singătinul, Cutul, Rodul și Poiana; în fund, răsărea ca din legenda vremei, vîrful codrilor îndepărtați, strejuind văzduhul cu puterea stejarului uriaș, ale cărui rădăcini își luau ființă din inima pămîntului Daciei. Aci apa curgătoare și ciocîrlia dimineții, vîntul și pădurea, stelele de sus și dorurile de jos, spuneau românului că tot ce este aci e al lui.

Comăneșteanu, uitînd că d-l notar era de față, zise neveste-si mișcat:

— Cît de fericit sunt eu de a vedea locurile astea!... cum erai tu fericită de-a vedea Roma.

Apoi adresîndu-se notarului:

— Domnule notar, noi trăim prea depărtați unii de alții, ne cunoaștem puțin și ne judecăm rău. Ar trebui să ne vedem mai des și să ne iubim mai mult.

— Hei, dragă domnule, parcă noi n-o dorim!... Numai, nouă nu ne prea dă mîna să umblăm. Dar domniele-voastre, care, după cum spune cumnatul, mergeți în toți anii la scalde prin țări străine, ați putea să vă abateți și pe la noi, că doară vă suntem în drum și vă suntem frați.

— Așa s-ar cuveni.

— Acum suntem chiar în *Dealul dorului.*

— De unde numele ăsta așa de poetic?

— De acolo, că aci se despart muierile de bărbați cînd aceștia pleacă în România după comerț, și tot aci le iesă în cale cînd se reîntorc. Că lumea pe aicea, domnule, e săracă din partea pămîntului: ce năpastea să ari pe corhanele astea?... Dar trăiesc oamenii din oierit; se duc prin România, prin Dobrogea, prin Rusia, pe la dracu și pe la mîne-sa, și se întorc acasă cu parale.

— Nu se întîmplă unora să rămînă pe acolo?

— Domnul ferit-a! Macar de-o ști el românul că-și vinde pita din gură și de venit acasă tot vine[75]!... D-apoi cînd e vorba de Poenărești, știe-l tat-su de mocan, că nici Iuda cel spurcat nu-l înșeală.

După ce ieșiră din Rod, trecură printr-o pădurice de cătină, scundă și degenerată, pe unde se iveau ici și colo pete de arătură. Cîte un cal singuratec păștea în dîmbul corhanelor. Pace peste tot.

Comăneșteanu opri birja și se dete jos, dorind să calce cu piciorul pămîntul acela.

— Aș vrea să aprind o țigară, zise el neveste-si; rămîi în trăsură.

Pe locurile acestea despădurate se întindeau altădată codrii întunecați ai băștinașilor, goronii, paltinii și stejarii, din umbra cărora ieșeau triburile vînjoase ale costobocilor, ale carpilor și teuriștilor[76], mergînd să moară, sub ochii taraboștilor lor, pentru apărarea pămîntului Daciei; pe locurile acestea se isbiseră ei de frontul de granit al legioanei romane, asurzind văzduhul de urlete, de zingănitul lăncei, de rînchezatul cailor; pe aci buciumase cornul din Sarmisegetuza, deșteptînd ecourile Streiului, văile Oltului, umplînd de fiori de ură inimele dacilor și roșind de sînge apele.

Au trecut anii și veacurile, s-au stîrpit stejarii, au amuțit cornurile. Dar, din plămada sîngelui strămoșilor, a crescut o rasă nouă, tăcută și răbdătoare, al cărei suflet se înalță sus, în restriște, și se pregătește pentru victorie. Salve ție, viță puternică de pe malurile Tibrului, ce-ai răsărit în huma neagră a Carpaților, și ție, pămînt credincios al Daciei, ce-ai păstrat virtuțile avute, salve!

O mișcare cu mîna în vînt făcu pe Comăneșteanu să se deștepte. Visa cu ochii deschiși, nepotul eroului de la Grivița. Se încărcase de gînduri războinice și i se părea că are de răfuit socoteli cu vlăstarii de primprejur, pe care îi tăia cu vîrful bastonului.

Cînd se uită înapoi, trăsura se oprise, iar de aripa ei sta rezemată o femeie, care vorbea d-lui notar. Comăneșteanu se apropie și dînsul.

Femeia era romîncă dintr-un sat unguresc. Ea povestea d-lui notar greutățile vieții, în fugă și cu un aer eroic, parcă ar fi zis: „sunt nevoi, domnule, dar nu mă tem eu de ele". Alta o muncea pe femeie:

— Rogu-mă frumos, domnule notar, a născut noră-mea un prunc, și alde bunică-su ar vrea să-l boteze de Mihai, dar ne e frică de unguri că ni-l scrie în cărți pe numele de Mihaly.

— No, că bine, leleo. Iată aici o listă de nume ce nu se pot schimonosi pe ungurește: Pompeiu, Drusu, Ci-

cerone, Agrippa, Cincinatu, Tiberiu, etc., etc. și pentru fete de asemenea: Lepida, Rubria, Plautia, Marciana, Plotina și celelalte.

Femeia zîmbea nedomirită:

— Bine, rogu-mă, domnule notar, dar apoi noi am vrea să-l chemăm Mihai pe băiat.

— Cheamă-l tu, leleo, cum ăi vrea acasă, numai în condica ungurului nu. Acolo să-i zici Pompeiu...

— Păi, așa să facem.

După ce plecară, d-l notar explică tinerilor cum, printre celelalte angarale, statul maghiar inventase și laicizarea registrelor stării civile, al cărui scop nu era altul decît de a maghiariza numele românilor și a celorlalți supuși nemaghiari, pentru ca în a doua și a treia generație să li se piardă numele patronimic o dată cu numele de botez.

— Se poate una ca asta? întrebă Comăneșteanu.

— Da' cum să nu se poată!... Domniele-voastre credeți că e glumă. Apoi, dragă domnule, trebuie să știți și să o spuneți și pe acasă, că aici la noi totul este organizat pentru a ne maghiariza sau a ne ucide; totului tot: politică, justiție, administrație, tot, mă rog... Dar nu-i succede lui, ungurului!

Trăsura intra în satul Poiana. Călătorii traseră drept la biserică.

Parcă, pentru a întări cuvintele d-lui notar, lumea, gătită de sărbătoare, se grămădea la ușa templului.

Era acesta un adevărat locaș de rugăciune, plin de lumină — o catedrală albă, zidită din banul românului, adunat cu răbdare și încredere.

Cînd intrară înăuntru, Comăneșteanu deschise ochii mari, văzînd dar necrezînd parcă ochilor. Era oare cu putință?

Gătiți de sărbătoare, 700 de poporani umpleau biserica: bărbații în față, femeile în fund, iar fetele sus în balconul corului.

De cînd era el, Comăneșteanu nu văzuse ceva mai măreț. Ciobanii aceștia, adunați la un loc, păreau senatul roman de pe vremea lui Appius Claudius Caecus[77], gata a respinge propunerile lui Cineas[78]. Voinici, curați, cu brațele rezemate în bîtă, cu pletele albe,

stau oamenii drepți, ascultînd sfînta leturghie. De la cojoacele înflorate, ce le atîrnau pe umeri, pînă la opinca puternică, ce se înălța la vîrf ca un vas plutitor, totul era nou, alb ca zăpada. De sub mîneca răsfrîntă a cămășii, ieșeau brațe vînjoase, rotindu-se prin aer cu o mișcare largă și făcînd semnul crucei. Se îndoiau trupurile puternice înaintea preoților, care slujeau cu glas mare, iar gîndurile se ridicau către Domnul, într-un singur dor, dorul renașterii în patria comună. Parcă, în adevăr, pe fețele acelea bărbătești sta zugrăvită așteptarea senină a ușurării de jugul străinului, sperarea hotărîtă într-o vreme bună, cînd ciobanii de pe Tibru se vor redeștepta pe văile Carpaților în nepoții lor, în adevărații și singurii lor nepoți pe pămînt.

Comăneșteanu, mișcat de notele corului și de propriele lui gînduri, își simți pieptul umflîndu-i-se de emoțiune. Dînsul, cu nevastă-sa și d-l notar, stau în stranele de sus, lîngă cîntăreții bisericii. El se întoarse către Mia, întrebînd-o din ochi ce era steagul românesc ce atîrna lîngă o icoană. Mia răspunse încet:

— Acolo nu-l poate atinge nimeni.

În adevăr, în mijlocul unui părete alb, deasupra unei icoane de aur, sta înfiptă o bîrnă enormă, de care atîrna, ca o pînză de catarg, tricolorul românesc. Ce lucru ciudat!... Drapelul țărei i se păru pentru prima oară frumos, frumos și emoționant, simbolizînd oarecum patria nevăzută.

Lumina cădea pieziș prin ferestre; fumul de tămîie se înălța în valuri către bolta templului; glasurile corului răsunau pline de armonie, repetînd rugăciunea românului: „Doamne, fie-ți milă, ajută-ne și ne mîntuiește."

Era cu adevărat un strigăt al sufletului ce pornea din toate piepturile: „Ajută-ne, Doamne!" În gîndurile tuturor sta imagina ideală a ~~unei~~ patrii comune, ce-i ținea drepți, luminîndu-le viața chinuită, ca o stea purtătoare de vești bune.

Cînd fu pe la sfîrșitul leturghiei, bărbații veniră la iconostas să se închine. Unul ieșea din mulțimea din dreapta, altul din mulțimea din stînga, și, așezîndu-se unul lîngă altul, se dau cu un pas înapoi, roteau bra-

țele prin aer, cu mișcarea largă a omului voinic, apoi sărutau icoana, aproape tremurînd.

Cît ținu prefirarea închinării la iconostas, Comăneșteanu stătu înfipt locului, cu sufletul turburat, cu ochii plini de lacrămi, căutînd să prindă fiecare mișcare, expresia chipului, gîndurile și dorurile acestor păstori, a acestui admirabil popor, în care parcă trăia din nou timpul eroic al omenirei. Cei dintăi tovarăși ce veniră să se închine erau bătrînii chiaburi, niște bărbați de oameni, rămași parcă din expediția argonauților, coloși cu umerii de bronz, cu pletele albe, cu fruntea netedă, ce făceau să tremure pămîntul cînd opinca se așeza pe el. Apoi trecură oamenii maturi, oacheși la față, frumoși toți, voinici și liniștiți, cu chimirul ca o cetate împrejurul trupului. Apoi, puținii tineri rămași în sat, deoarece mulțimea celorlalți rătăcea cu oile prin Rusia de miazăzi și prin Dobrogea.

După ce serviciul divin se sfîrși, unul din preoți se urcă în amvon și începu să vorbească.

Pornind de la un cuvînt din evanghelie, preotul învinui pe oameni că nu mai iubesc biserica, că nu vin în număr destul de mare, sau, cînd vin, nu sunt ascultători și supuși, cu frica lui Dumnezeu în inimă. Glasul lui, cam dogit, se înălța din ce în ce; vorba devenea bățoasă și iritantă; accentul, displăcut, împungea ca o suliță. Comăneșteanu, încremenit, se uita la bărbați: toți plecaseră capetele, parcă în adevăr ar fi fost vinovați de năpăstiele pe care le înșira preotul.

Tînărul bucureștean, deprins cu nepăsarea publicului românesc pentru biserică, se aștepta să audă laude aduse norodului, ce venea în așa mare număr să asculte sfînta leturghie. Și, cînd colo, mustrări! El nu știa că în asta sta tăria neamului nostru de peste munți: în disciplina cu care îl țineau conducătorii școalei și ai bisericei.

După terminarea slujbei, cel mai în vîrstă dintre preoți se opri în mijlocul pieții și făcu semn oamenilor că vrea să le vorbească. Erau de față două mii de persoane, bărbați, femei și copii. Deodată tăcură cu toții. Preotul le spuse că a doua zi Banca rămînea închisă, deoarece domnul *casar* era chemat la Sibiu; apoi,

în puține cuvinte, ceru poporului să-și dea ofranda sa pentru un scop național (pe care nu-l numi, dar care era o amendă de plătit statului maghiar), și toți ciobanii se scotociră în chimir, dînd creițarul de la chiotoare; în fine, le mai spuse că peste puțin timp se vindea la mezat o corhană de loc a unei bătrîne: cei cu dare de mînă erau poftiți să cumpere locul, ca nu care cumva să treacă pămîntul în mîna sașilor sau a ungurilor[79].

XI*

Pe la ceasurile 2, călătorii se urcau în trăsură, gata să ia drumul înapoi spre Seliște. Cînd însă trecură prin piața satului, le ieși înainte unul din preoți, rugîndu-i să se oprească la horă.

Într-un han mare, așezat la răscrucea drumurilor, era *Casina*, cum s-ar zice clubul satului, în care, ca și la Seliște, inteligența locului venea să citească ziare.

Camera era mică, ba chiar sărăcăcioasă, cu o masă în mijloc, cu cîteva scaune primprejur, — dar avea un aer auster, parcă aici s-ar fi exercitat cultul unui popor eroic pentru zeul războiului. Pe un perete, trei portrete strîmbe: Horia, Cloșca și Crișan; pe celălalt, unul singur: Mihai Eroul. Acesta și iar acesta.

Cu căciula curcănească pe ochi, cu barda în mîna stîngă, cu pulpele strînse de coapsa calului, voia parcă să sară din zid și să-și libereze munții de străini. Încruntat și voinic, așa cum l-a întrupat închipuirea poporană, marele nostru domn, ucis de bathorești[80], simboliza aceeași idee ca și iobagii de pe zidul din față, rupți pe roată. De o parte, prințul, sîngele Basarabilor, al lui Vlad Țepeș și Radu cel Frumos[81], — de alta, poporul, sîngele credincios al legionarilor.

Parcă toate adierile fugare ale sufletului național se limpezeau și se fixau în odăița aceea săracă: ca dînsa, fiecare român de aci are o tainiță a inimei, în

* În volum, probabil dintr-o eroare de tipar, capitolul nu e ndicat. Textul se restabilește după manuscris (n.e.).

care păstrează imagina patriei, simbolizată în icoana eroului.

Şi vai de cine trece prin lume sceptic, gol la suflet, şi străin în gînduri!...

— De ce te uiţi, mă rog, domnule, aşa de lung la cadra asta? întrebă d-l notar. Doară îl aveţi pe Mihai Eroul în tuci, înconjurat de tunurile ce aţi luat turcilor şi pe care le-aţi închinat lui, sireacul, cel ce ştia aşa de bine să-i bată!...

— Ciudat lucru! răspunse Comăneşteanu, preocupat: parcă niciodată Mihai Viteazul nu mi s-a părut mai adevărat decît aici.

D-l notar dete din cap:

— D-apoi îl aveţi domniele-voastre şi mai adevărat, că doară vi l-au făcut pictorii aşa cum a fost el, nalt şi voinic, cu fruntea lui domnească ca o catapeteasmă, cu ochiul plin de gînduri, îmbrăcat în zale... Mă rog, domnule, să am iertare de vorbă, aveţi domniele-voastre şi mai multe de la Mihai: mănăstirile pe care le-a zidit, locurile pe care le-a călcat, oraşul în care a trăit, — numai nu le cunoaşteţi, că, din cîte îmi spune mie cumnatul, domniele-voastre mai bucuros vă duceţi prin ţări străine decît prin ţara românească... Înţeleg prea bine de ce. Numai, totuşi, e nefiresc să nu-şi cunoască omul mai întîi ce are frumos acasă la dînsul şi apoi ce au alţii.

— Noi venim acuma din Italia, zise Comăneşteanu rîzînd.

— E bine că veniţi din Italia, că acolo este obîrşia noastră. Dar la Monăstirea Dealului aţi fost? La Monăstirea Putna aţi fost? Fost-aţi prin munţii domnielor-voastre?...

Apoi începu să rîdă:

— No, că parcă a intrat nebuneala în mine de mă fac eu jude. Haidem sus, nepoată, să privim la horă, că de unchiaşul sfătos fug şi babele.

Se urcară sus, într-un balconaş de scînduri, din care se vedea cum umblau jocurile.

Sub un şopron deschis, se grămădea o mulţime de lume tînără, agitată de ritmul strident al unui trombon şi al unei clarinete.

Se juca un joc naţional, *Învîrtita.*

Grupuri de cîte trei, două fete şi-un flăcău, prinşi cu mînile pe după mijloc, se răsuceau pe loc, ca un inel, cînd la dreapta, cînd la stînga, fără alt farmec decît al repeziciunei. Trebuie însă să fi fost o nespusă voluptate în iuţeala cu care se învîrteau, deoarece fetele, cu rochiele umflate de vînt, cu spetele aruncate înapoi, cu ochii închişi, se lăsau pe braţele flăcăilor ca pe rezemătoarea moale a unui leagăn.

Mai cu seamă era interesant grupul din margine: fetele, mititele amîndouă, păreau aninate de flăcău, ca ramurile unui salcîm înflorit, de trunchi. Dînsul, cu părul rotunjit mocăneşte, cu umerii laţi, cu braţele voinice, părea în fiecare moment că stă să le arunce peste acoperiş.

Pe sub fustele fetelor nu prea erau alte multe mobile, şi, în învîrtirea lor nebunească, fiecare apărea aşa cum o făcuse natura.

Mia zîmbea. Bărbaţii cu toate astea nu păreau nici scandalizaţi, nici mişcaţi. Un sens de patriarhală pudoare sta în esenţa însăşi a lucrurilor, fără nevoie de şiretlicuri.

— Vezi, nepoată, ăsta e *burlac*, zise d-l notar.

— De ce rămîne burlac, întrebă Comăneşteanu: îmi pare încă tînăr şi foarte voinic.

— D-apoi tînăr şi este. Numai, pe aici, înţelesul vorbei *burlac*, e altul: se cheamă burlac flăcăul care nu s-a mai dus anul ăsta după oi. E un fel de candidat de însurătoare, cum s-ar zice la d-voastră — de aceea îi şi caută fetele în coarne.

Mia se întoarse, zîmbind, către dînsul:

— Da' d-ta de ce nu te însori, d-le notar?

— Da', bate-m-ar blendele, nepoată, cine mama cucului o să mă mai ia?... Cum îi ici şi ici, zise el arătîndu-şi palma mînei şi creştetul capului. Dar apoi cît o fi Zgurea om, de viaţă nu se lasă: hai nepoată să jucăm.

Şi, fără a aştepta răspunsul Miei, o luă de mînă şi deteră să coboare scările.

Tocmai atunci se urcau de jos doi jandarmi unguri. D-l notar îi salută pe limba lor şi trecu înainte,

Însă, ajuns jos, se opri, uitîndu-se către cerdacul în care se suiau jandarmii. Poporul se adunase cu încetul sub balcon și privea. Muzica tăcuse.

Jandarmii puseră mîna pe preotul mai mare, spre a-l aresta. Acesta se smucea din mînile lor, protestînd și cerînd să i se arate ordinul de arestare: cu ce greșise? de ce era vinovat?

Jos, poporul se făcuse zid.

Comăneșteanu, încremenit, se uita la cei doi jandarmi, scurți, umflați în pene, cu ochii mici, cu nasul turtit, cari, cu toate astea, păreau a nu se teme de nimeni. Un adevărat sentiment de ură clocotea în sufletul lui, o ură hărțăgoasă, iritată de pana de la pălăria ungurilor și de mustățile lor răsucite.

Cum erau grămădiți la un loc, în cerdacul strîmt, întîmplarea voi ca unul din cei doi soldați să-l calce pe picior. Atunci, instinctiv, tînărul ridică mîna...

De jos, ochii d-lui notar stau ațintiți asupra lui Comăneșteanu. Acesta, în fuga impresiilor, păru că înțelege privirea lor inteligentă și rugătoare și rămase cu mîna în vînt. Dar, neputînd să se stăpînească cu totul, o lăsă să cadă pe umărul jandarmului:

— Bagă de seamă, dobitocule, că mă calci pe picior!...

Jandarmul, ocupat să scoată din tunică ordinul de arestare al preotului, păru că n-aude și că nu simte.

După ce preotul ceti ordinul, rămase un moment cu hîrtia în mînă, gîndindu-se: ce făcuse? Căuta omul să-și găsească vina, și n-o găsea, că doar toată viața și-o petrecuse învățînd cum să se poarte mai bine ca să nu încalce legele ungurești și totuși să rămîie român bun. Ce să fie?

Deodată îi veni în minte strînsul creițarilor la ieșirea din biserică... Negreșit, dacă românul punea ban de la ban, ca să plătească amenzile la care erau osîndiți ziariștii lor, aceștia nu mai puteau fi închiși, și deci, ziarele apăreau mai departe. Prin urmare, trebuiau loviți cei ce-i ajutau întru aceasta.

Un sentiment de milă și de dispreț se ivi pe fața bărbătească a preotului. El se uită la chipurile roșcovane și triviale ale celor ce reprezentau forța și legalitatea; apoi se întoarse către popor și zise liniștit:

— Căutați-vă, fraților, de petrecere, că azi e ziua Domnului... Eu mă întorc.

Și plecă între cei doi jandarmi.

Oamenii, ascultători, rămaseră locului, uitîndu-se lung după preotul lor.

Cînd acesta se făcu nevăzut pe sub gang, tînărul voinic, ce răsucise fetele la horă, rămas palid în mijlocul curții, își luă căciula din cap și o aruncă în pămînt:

— I!... măi vere!... scoate-mi-ar corbii ochii!... Că de ce mai am brațele astea dacă nu-s de nici o treabă.

Apoi se așeză lîngă un perete pe vine și scuipă în lături.

În dezgustul flăcăului, în nepriceperea femeilor ce clătinau trist din cap, în seriozitatea copiilor ce se opriseră din jocuri, se citea disperarea mută a unui popor ajuns la marginea răbdării. În tot ținutul vechiului pămînt al Daciei, acolo unde românul se simțea băștinaș, crescut parcă din inima solului, ca goronii, n-avea cap să trăiască, el, stăpînul cel adevărat, al cărui sînge îngrășase brazda, ai cărui strămoși, de mii de ani, umpluseră gropnițele!...

— Bine, frate, zise Comăneșteanu, sufocat de indignare, e cu putință să fim atît de lași, noi, cei de dincolo, ce ne pierdem vremea în certuri păcătoase, în petreceri stupide, în ironie și scandaluri — pe cînd aici frații noștri se zbuciumă sub apăsarea celei mai infame tiranii!...

— E, he, bădiță, da' încă n-ai văzut nimic! Să trăiești mai mult cu noi și apoi să vorbim, zise d-l notar, împingînd pe Comăneșteanu spre trăsură. Hai să mergem, și mînă Gheorghe, că cine știe ce se mai poate întîmpla.

— Ce se poate întîmpla?

— Rogu-mă, ai hîrtiele de drum în regulă?

— Ba n-am nici o hîrtie.

— Rău. Atunci eu sunt de părere să mergeți cu nepoata drept la stațiune și s-o porniți spre țară.

— Pentru ce?! întrebă Comăneșteanu mirat.

Pentru că paza bună păzește primejdia rea... Dacă ungurul și-o aduce aminte că l-ai atins pe umăr, vine după domnia-ta.

— L-am atins!... Îl mîngîiam eu altfel, dacă nu erai dumneta, d-le notar.

— He, dragă domnule, parcă cine nu știe de-alde astea! Greutatea pentru noi stă în aceea că omul să fie stăpîn pe sine, să nu dea drumul necazului și urei, că n-a făcut nimic cu ele. Ai văzut domnia-ta pe bieții oameni aceia din curte, cum își rodeau ficatul? Ei, vezi, asta e greu să faci. Că poate o da el, bunul Dumnezeu, și ne-o veni și nouă apa la moară vreodată!...

Trăsura mergea la vale pe drumul dealurilor, într-o lumină tînără de primăvară. Se vedeau, departe, liniele munților, încălecînd unele peste altele și pierzîndu-se în fundul liliachiu al spațiului.

Călătorii tăceau cîteșitrei, apăsați de pîcla lor sufletească. Se auzeau roatele trăsurei tocînd și din cînd în cînd limba lui Gheorghe oprind caii la vale. Natura, indiferentă, desfășura priveliștea minunată a codrilor, pînă în linia orizontului.

Comăneșteanu se simțea mișcat, parcă munții i-ar fi vorbit de nevoile și durerea lor. Pe de o parte se ridicau piscurile despre Turnu-Roșu, Vîrfu-Mare, pînă dincolo de valea Oltului, spre ținuturile Făgărașului; pe de alta, Piatra-Albă și Clăbucetul. Tot ce sta în coprinsul acela era românesc neaoș, și românesc era totul mai departe, pînă în fund de miazănoapte, către munții Rodnei și ai Bucovinei.

— Este drept așa, cum ne spun cînturile, d-le notar, că [...] totul e al nostru.

D-l notar se uită la dînsul mirat. Glasul lui tremura.

— D-apoi așa zic și eu, mări domnule.

— Așa. Nu e numai vorbă, ci realitate.

— Păi cum să nu fie realitate!... Că doar ce vezi domnia-ta aici, unde suntem mai aproape de domniele-voastre, poți s-o vezi și prin ținuturi depărtate, [...] dragă domnule, unde bietul țăran trage jugul nevoii, părăsit de boieri, bătut de cnut, fără clasă inteligentă ca la noi, dar unde totuși rămîne român!...

Apoi, d-l notar se foi pe scăunașul pe care ședea și zise:

— Adică, domnule dragă, să am iertare de vorbă, vinovați sunteți domniele-voastre, cei din țară, cînd pîngăriți toate cele mai sfinte speranțe cu blestemata de politică!... Ați batjocorit și ați omorît Liga[82]; ne-ați zmomit și ne-ați împărțit bărbații noștri de peste munți[83]; v-ați vîrît coada în Macedonia și ați împărțit lumea în tabere[84]... E o risipă de copii. Ce-ar fi mai frumos, decît să se știe în toată suflarea românească că Liga din București este o adevărată *casă a poporului daco-român*, unde se lucrează pe tăcutele, unde blestematele domnielor-voastre de partide nu se amestecă; unde orce aspirație, orce nevoie, din orce colț al Daciei lui Decebal, găsește răsunet și mîngîiere!...

Comăneșteanu se uita la el lung. D-l notar se opri.

— Poate că te superi, domnule.

— Nicidecum, d-le notar; ești român și d-ta, sunt român și eu, și e bine să ne spunem ce avem pe inimă. E curios însă că socru-meu vorbește altfel.

— Mie unuia, domnule dragă, mi-e și rușine cînd citesc cum fug *căsarii* de pe la instituțiele domnielor-voastre de binefacere; cum boierii se necinstesc, pentru a trăi o viață de desfrîu și de trîndăvie; cum muierele se despart de bărbați... Asemenea lucruri, pe aici pe la noi, orcît suntem de nevoiași, nu se întîmplă.

Lui Comăneșteanu i se părea că aude vorbind pe Anna Villară!

— Așa este, d-le notar. Numai, dacă vă dați seamă de toate păcatele noastre, cum de ne iubiți și căutați către noi?

— Ei, Doamne! Pentru că noi suntem firul, iar domniele-voastre sunteți ghemul. Noi am vrea să ne strîngem pe el, ca să-l facem tot mai mare, cum a fost pe vremea cînd îl ținea în mînă Decebal și Mihai Eroul. Ce zici, nepoată?...

Mia se uita la el și tăcea. De cînd devenise *doamnă*, viața ei, plutitoare în văzduhul întins al nehotărîrei, se adunase într-un singur sentiment: al iubirei de bărbatu-său. Puținul ce trăise pînă atunci, risipit frag-

mentar într-o superstiţioasă veneraţiune pentru tată-său, în frica de neavere, în gînduri triste pentru poporul de acasă, — se limpezise deodată în lumina amorului. Atît era de covîrşitor sentimentul acesta, încît personalitatea ei reflexivă părea a nu mai funcţiona: ea nu mai gîndea ca mai înainte, apăsată de firul adesea nelogic al existenţei; nu mai avea sensul critic al vieţii, cu amărăciunea criticei de sine: nu mai visa şi deci nu se mai izbea de realitate. Ea trăia, absorbită sufleteşte în personalitatea lui bărbatu-său, desfătîndu-se în liniştea intensă a plăcerei *de a fi* acum şi mîine şi mai departe, în care parcă natura pregătea taina devenirei. Din cînd în cînd o lenevire încîntătoare îi îndruma imaginele către pacea de acasă de la Comăneşti, unde idealitatea stăpînea toate.

De aceea, dînsa se temea de vorbele d-lui notar, sincere dar cam băţoase. Tăcea, uitîndu-se la bărbatu-său şi căutînd să pătrundă în gîndurile lui: oare nu era rănit de cele ce i se spunea? nu-i găsea cam stîngaci şi cam copilăroşi?

Drumul se urmă mai departe, în linişte, pînă ce ajunseră acasă.

Aci, ca şi la Poiana, lumea era adunată la joc. Dar cei din Selişte fiind bogaţi, petrecerile lor se făceau sub un pavilion construit într-adins pe malul pîrîului. Comăneşteanu băgă de seamă că apa era canalizată, uliţele satului pavate...

Sub acoperămîntul de pe malul gîrlei se adunase cel mai elegant popor ce se poate vedea la ţară. Îmbrăcate în portul lor naţional, fetele păreau alese dintr-o împărăţie întreagă, toate frumoase, cu ochii mari, îmbrumaţi de gene răsfrînte, cu mîne mici şi albe, cu mijlocul strîns voiniceşte în cingătoarea tricoloră. Ceea ce mai cu seamă era încă nevăzut la sat, erau încălţămintele: în mlădierea trupului, pe ritmul cîntecelor, ieşeau la iveală picioruşe delicate, strînse în pantofi de lac, ca în lumea cea mai civilizată.

De îndată ce se coborîse din trăsură, d-l notar se aşezase în fruntea perechilor şi acum conducea jocurile

însufleţind pe lăutari, sărind ca o minge şi recitînd versuri pe tactul cîntecului:

Dintr-o zi pînă-ntr-o zi
Badea lelei se trezi.

Se ştergea pe ochi de praf, îşi ridica pantalonii ce-i cădeau de sub curea şi iar rostea versuri:

Puse boii la trăsură
Şi-i suci prin bătătură.

Lumea rîdea, animată de glasul lui de cătană. Unii îi răspundeau din urmă, cu alte strofe, alţii băteau pămîntul, prinşi deodată de dorul nebunesc de a sfredeli podelele.

El sărea tot mai sus, pocnea din degete, pîrîia din buze şi iar scotea cîte un vers:

Zi din strună, caragaţă
Că te-oi meliţa la faţă.

Fata care juca de mînă cu dînsul părea cam stîngace. Lena explică lui Comăneşteanu că aceea venise de curînd din Viena şi deci nu se prea suferea cu îmbrăcămintea de ţară!

— A stat vreo şapte ani prin pensioane şi, fireşte, s-a făcut coconiţă. Da' lasă că o dezbară ea mă-sa de corset şi de mode nemţeşti.

Pe cînd Comăneşteanu vorbea cu mătuşe-sa, îl atinse cineva pe umăr. Era un domn necunoscut. Acesta îl lua la o parte şi-i spuse că-l pofteşte d-l pretor. Nimeni nu băgă de seamă decît numai ochiul neadormit al d-lui notar.

Pe cînd Mia se desfăta, privind la jocuri, el se rupse din rînduri şi se făcu nevăzut.

Ceea ce prezisese dînsul se întîmpla: jandarmii de la Poiană sosiseră în goana cailor să aresteze pe necunoscutul din balcon. Comăneşteanu fu ridicat pe sus, dus la gară, iar de acolo îndreptat către Alvinţ.[85] Atîta ştia d-l notar.

XII

Erau ceasurile trei de dimineață.

Întinsă pe o canapea, Mia se uita înaintea ochilor, rătăcită în gînduri. Se sculase din pat hotărîtă a se îmbrăca și a porni la gară pe jos, spre a se duce după bărbatu-său. Luase hotărîrea asta de mai multe ori, dar se lovise de aceeași greutate de care se lovea și acum: încotro s-o apuce?

Sufletul fetei era răscolit pînă în adîncurile lui. Tremura, îi curgeau lacrămile pe obraz în neștire, o dureau tîmplele tot ridicîndu-și părul într-aiuri, se răsucea pe căpătîi, mototolindu-și batista. Imaginea lui bărbatu-său îi răsărea cîteodată în minte atît de evidentă, încît îi venea să întindă brațele către ea, și atunci brațele îi cădeau în gol, iar fata, disperată, îl mustra:

— Ah, Alexandre!...

În aprinderea sufletului, toate nebuniele i se păreau cu putință, toate himerile luau forme: îl vedea chinuit, umplut de sînge, mort, și atunci plîngea cu hohot, o dureau vinele gîtului, se scula și umbla prin odaie sau deschidea ferestrele.

În tihna dimineții de primăvară se auzea cîntecul cucoșilor. O geană de lumină, deasupra munților, înfiripa forme nehotărîte. Apa gîrlei suna în prund.

Zorile zilei! Cîtă mihnire nu s-a ridicat de pe pămîntul nostru către voi! Cîți n-au prins a spera și cîți n-au încetat a suferi, în strălucirea ta, Auroră!

Mia se uita adînc înlăuntrul dimineții ce năștea. Îi răsări în minte vorba *planetă*. De unde venea? Ce era puterea divină și dureroasă ce ardea în inima ei de femeie?

Glob, aprins de flacăra mistuitoare a universului, tu gonești în spațiu himera existenții, și din focul tău ai înfiripat suflete, necazuri, moartea și amorul. Tu te rostogolești în pustiurile neantului, și, început din urmare, mergi spre devenire. Dar licărirea vieții noastre, către ce sfîrîie în clipa ei?

O caldă gîlgîire de sînge către inimă o făcu să tresară: oare ar fi cu putință? Ar fi oare cu putință?...

I se păru, în ceasul dimineței ce năștea, că iubirea ei ideală se înfiripa într-o ființă nouă. Din adîncurile cele mai depărtate ale sufletului se desprindea năzuința misterioasă a vieții.

Mia tremură. Dunga de lumină de la răsărit se aprindea din ce în ce. Brazii de pe culmea dealului, ieșiți din nedomirirea întunericului, luau forme hotărîte.

Pe ulița îngustă a satului treceau doi țărani, cu coasele de-a spinare, strînși în spete, îndoiți de mijloc, tușind în răcoarea dimineții.

Ce de felurite îmbinări ale existenții!...

Mia se retrase de la fereastră, tristă, mișcîndu-se încet cu un braț ridicat în sus, ca și cum n-ar fi găsit nimic din ceea ce căuta.

Se culcă din nou. De îndată însă ce închidea ochii, imaginea lui bărbatu-său apărea sub pleoapele ostenite cu aceeași putere ca mai-nainte, și atunci o podidea iar plînsul. Parcă tot în lacrămi găsea mai multă mîngîiere.

În cele din urmă o birui osteneala și adormi.

Era acum soarele sus. Cei din casă umblau pe la ușe cu temere. Se apropia ceasul trenului cu care trebuia să sosească preotul Moisi Lupu, și Mia dormea!...

D-l protopop și nevastă-sa încercau să facă zgomot în odaia de alături, închideau și deschideau ferestre, vorbeau tare, dar tot le era milă să deștepte de-a dreptul pe fată: o simțeau că sufere și că probabil nu doarme noaptea.

În fine, o trăsură se opri la poartă și preotul Moisi Lupu se coborî. El se duse drept la fiică-sa.

Mia fu deșteptată din somn de o bătaie puternică în ușe.

Cînd intră tată-său, dînsa se uită lung la el, apoi își întoarse privirile către lumină, ca cineva care vrea să se asigure că nu visează.

— Bună dimineața, fată, zise preotul mihnit. Da' ce ai tu de plîngi?

Ea îi sărută mîna în tăcere și rămase cu ochii în pămînt.

Bătrînul o privea încruntat. Simţea cum se petreceau lucrurile şi de aceea suferea în amorul lui propriu: fata lui, a lui, bărbatul care dispreţuise totdeauna jalea şi lacrămile, să se bocească!...

— Ia mă rog, fată, şterge-ţi obrazul şi îmbracă-te.

— Mă îmbrac, tată.

— Şi strînge-ţi boclucurile ce ai pe-aici, că trebuie să pleci în ţară.

Mia se uită la el cu ochii mari. Orcît era ea de supusă, un asemenea ordin i se păru monstruos. Atunci, ridicîndu-se parcă din aşezarea ei adîncă, voinţa fetei îşi făcu drum la suprafaţă.

— Eu, tată, de aicea nu mă mişc.

Preotul, încremenit, o pătrundea cu privirea:

— Aşa?! Nu te mişti?! Şi de cînd asta?...

— De cînd l-au închis pe bărbatu-meu.

Îndrăzneala fiică-sei îl uimea. El o crescuse în deprinderi de demnitate şi tărie sufletească faţă cu loviturile soartei, iar nu de împotrivire la voinţele lui de cap al familiei, — iar dînsa acum se arăta slabă cu împrejurările şi tare numai cu el. O privi lung, încercînd încă să se stăpînească:

— Strînge-ţi lucrurile şi pleacă în ţară la socru-tău.

— Nu pot.

— Pentru ce nu poţi?

Dînsa, cu hotărîre, se sculă de unde şedea şi se apropie de tată-său.

— Domnia-ta ştii, mă rog, că pe Alexandru l-au luat pe sus, de aici, de lîngă mine, şi l-au dus la închisoare?...

Bătrînului i se făcu negru înaintea ochilor. Se ridică în picioare şi o apucă de un braţ:

— Ştiu că l-au luat pe sus, şi mai ştiu că tu eşti muiere nevrednică, şopîrlă stricătoare şi ticăloasă!...

Şi, zicînd astfel, îi făcu vînt. Fata căzu grămadă.

— Ţi-au închis bărbatul, ha? Şi tu trebuie să stai aici să-l boceşti!... Că asta ai văzut la casa maică-tei!... Aşa te-a crescut ea, să ridici glasul în faţa părinţilor şi să plîngi ca o nevrednică şi neputincioasă, că ţi-au luat odorul!... Au să ţi-l ia, că de aia e bărbat! Are să se ducă să se bată şi să moară, cum a murit unchiu-

său şi alţii, din vremea cea mare, iar nu să-l ţii între fuste, ca pe un trîntor!... Că de aceştia prea destui sunt printre coconaşii din ţară!...

Fata, căzută lîngă un scaun, clătina din cap, plîngînd. Întinse mîna cu care îşi acoperea obrazul, vrînd să nege: mîna îi era însîngerată.

— Scoal' de jos!... strigă tată-său.

Cînd o văzu însă că era plină de sînge, îşi simţi un fior rece în inimă. Se apropie de ea:

— Ce-ai făcut? Te-ai lovit?

Dînsa dete din cap:

— Nu-i nimic.

— Dacă nu-i nimic, scoală şi să mergem. Socrutău e singur acasă. Du-te la el: acolo e nevoie de tine, să mai pui stavilă la risipă.

Mia se indignă:

— Cum să mă duc singură, cînd am plecat de la el cu fiu-său!...

Preotul se încruntă iar, cu atît mai mult cu cît înţelegea că fata simte drept.

— Ascultă-mă... Du-te acasă. Bărbatul tău va fi liber fără doar şi poate, că n-a făcut nimic. Nu-i frumos să boceşti ca muierile proaste, că doar nu asta ai învăţat la casa mea. Du-te înapoi la socru-tău. Pune-te pe muncă. Înseninează-ţi mintea în împlinirea datoriei, în îndreptarea relelor, în chivernisească şi economie — că multe mai sunt de făcut pe acolo!... Scoal', că peste un ceas avem un tren care merge spre ţară.

Mia se ridică de jos, se uită lung la tată-său şi şezu lîngă masă:

— Cum să fac, Doamne, cum să fac?...

— Să asculţi! zise tată-său, poruncitor.

Ea, fără a mai rosti un cuvînt, se puse să-şi strîngă lucrurile. Bătrînul ieşi...

Peste un ceas erau amîndoi la gară. Aşteptînd trenul de la Sibiu, preotul scoase un jurnal şi şezu pe o bancă. Mia se primbla singură de-a lungul şinelor. Statura ei voinică păru bătrînului de o nespusă frumuseţe, plină de energie şi nobleţe. El o privea pe deasupra ochelarilor.

— Ia vino încoace, fată.

Ea veni lîngă el.

— Tu mergi acasă fără voie bună.

— Am zis că merg.

— Şezi.

Mia şezu.

— Să te duci acasă cu voie bună. Cînd umblai prin faţa mea, m-am bucurat că te văd sănătoasă şi aşa cuminte cum eşti. Nu te jeli, că sîngele femeilor noastre n-are apă într-însul, ca să stoarcă lacrămi. Mă gîndeam că te-ai făcut voinică de cînd nu te-am văzut, şi parcă mi s-a părut că reînviază în tine un chip strămoşesc de-al nostru. Eşti bine, nu-i aşa?

Fata se înseninase la auzul cuvintelor lui:

— Sunt bine.

— Un chip strămoşesc de al nostru: mama or sora lui Decebal.

— Dacă o fi avut soră, zise Mia, rîzînd.

El o privi pieziş:

— Să nu rîzi de lucruri de astea.

— Nu rîd.

— Dacă n-o fi avut soră, a avut mamă, sfîntă fie-i ţărîna!

— Amin! zise fata.

Preotul se uită la dînsa. Îi venea să zîmbească, însă nu vrea să-l vadă fie-sa.

— Uite colo!... Va să zică te-au stricat şi pe tine Bucureştii.

— De ce?

— Ai prins caraghioslîcurile lor.

— Ba nu. Dar mă gîndesc că dacă voi avea copii, nu ştiu cu cine trebuie să semene: cu Traian or cu Decebal.

— Ba cu părintele lor.

Se uitau acuma în jos, rîzînd amîndoi cam în silă. Mia fusese biruită de voinţa lui tată-său şi fără să-şi dea seama suferea în intimitatea personalităţii ei hotărîte; el fusese biruitorul şi era nemulţumit de a fi biruit prea mult.

Îşi ridică privirile către dînsa, parcă învins de puterea împrejurărilor:

— Ce să-ţi fac, fata mea?... Trebuie să mai glumesc şi eu cîteodată, că altfel înnebunesc. Tu poate nu ştii că acuma sunt dat în judecată pentru a opta oară...

— Nu ştiu. Pentru ce? întrebă Mia, tremurînd.

— Iată trenul. Mergi cu Domnul în pace.

— Ah, tată, cînd să ne mîntuim o dată de prigoniri!?...

— Cînd vom fi oameni. Numai, tu fată, nu te mîhni că doară nici o jertfă nu rămîne zădarnică. Mergi sănătoasă în ţara cea liberă, învaţă a o iubi, fii cinstită şi econcamă, că doar asta trebuie acolo.

Şi cum fata îi săruta mîna, înecată de durere, el o sărută pe frunte, înviorat, luptînd cu propria lui nelinişte:

— Sus inima!... Scrie-mi şi fii liniştită, că atîta are omul: propria lui libertate sufletească.

Trenul plecă şi într-o clipă se făcu nevăzut în painjinişul drumului, pe cînd preotul se uita în urma lui, rămas singur pe şine, ca un şarampoi, pe care nimeni n-ar fi putut să-l clintească din pămîntul Daciei.

ANNA

[PREFAȚĂ DE LA EDIȚIA I-a]

Romanul de față nu e scris pentru criticii din țara românească, cari, ignoranți și de rea-credință cum sînt în mare parte, vor găsi că seamănă cu Anna Karenine[1], *nu e scris nici pentru damele cu moral; nici pentru bărbații cu prințipuri. El e scris pentru sufletele nenumărate ce suferă; pentru tinerimea cultă, care, în artă, vibrează la tot ce e sincer, tresare la adierea frumuseții; pentru cititorii cari pricep ce însemnează a crea oameni vii și-i deosebesc de oamenii de carton. El mai este scris pentru femeile delicate, care vor înțelege pe Anna, vor ierta pe Urania și poate chiar pe Berta pentru sinceritatea simțirilor lor. Ceea ce este mai cu seamă păgubitor în viața noastră socială și trivial în căsniciile românești e puerilitatea sufletească a femeilor, fățărnicia și minciunile bărbaților.*

În fine, el este scris pentru Elena Milescu, pe care nu o cunosc, dar care trebuie să existe undeva, în sufletul colectiv al femeilor superioare, în cari simțimîntul patriei — cel mai înălțător din toate — va regenera ceea ce este bolnav în turpitudinea momentului. Cu acest simțimînt vom pregăti viitorul poporului nostru, care nu și-a isprăvit luptele de constituire unitară, și deci nu poate și nu se cuvine să se ocupe de utopii, de soțial-democrație, de votul analfabeților, de colectivism și alte minciuni, cu cari declasații exploatează masa inculților.

Aceste minciuni sociale sunt tot atît de păgubitoare pe cît sunt minciunile individuale în familii, și constituiesc semnul evident al decadenței; ceea ce nu poate să fie.

I

Începea să se întunece. Focul pîlpîia în sobă liniștit. De pe fața cărbunilor se desprindeau palii de flacări, ce mureau în neființă.

Anna Villarà cetise pînă atunci. Gîndurile altora, cînd puteau s-o intereseze, îi ușurau sufletul de povara îndoielii: cum e bine și ce e bine în lumea asta?

Întunericul o silise să lase cartea, și ea, acum, strînsă în fotoliu, se uita la lemnele ce se topeau în puterea mistuitoare a focului. Cîteva licăriri de flacără, puțin fum și puțină cenușe.

În crîmpeiele ei de gînduri se ivea chipul luminos al omului iubit. Așa de bine-l cunoștea, în nestatornica lui înfățișare, încît îl recompunea din liniele cărbunilor ce se prefăceau mereu. Tot alte linii și alte linii.

Dacă s-ar fi putut să fie lumea altfel de cum era, ea ar fi plecat pe jos, umblînd după umbra visurilor, alergînd pururi pe căile rătăcirei, fără popas și fără odihnă, numai să scape de ea însăși.

Dar lumea era ca și dînsa. Fiecare își purta rana, sîngerîndă sau tămăduită, și fiecare umbla mai departe și spera.

Și deodată, îi răsărea în minte fruntea lui, neteda înfățișare a personalității bărbătești, în care farmecul voinței părea boltit din vecia veacurilor. De unde știa ea ce se petrecea acolo? Vorbea cîteodată cu Elena Milescu:

— Ce se petrece acolo, Eleno? Tu ai iubit, ai trăit adînc din viața bărbatului tău. Ce se petrece sub fruntea unui om, cînd tace și se uită la tine, apoi se întoarce și se uită la mine, sau la Smaranda Dudescu?...

— Sau la Urania Vucos...

Anna deschidea ochii mari:

— Crezi? !

Elena zîmbea:

— Ești geloasă, dragă.

O strîngeau de gît cu vorba asta. Era geloasă!...
Vezi bine că era geloasă! Cine iubește și nu e gelos? Dar nerozia omenească desparte sufletul în saltare, ca un scrin: în cel de sus se păstrează amorul, în al doilea închipuirea de sine, în cel de jos gelozia, pe cînd în toate stă de-a valma zădărnicia sufletului nostru chinuit.

Și cum se uita lung la cărbuni, i se păru că vede limpede cum gelozia stă tocmai în saltarul de jos, în cel mai de jos. Inima i se strînse ca de frică, și mișcă vîrful piciorului, parc-ar fi împuns-o cineva în coapsă.

Margina rochiei i se ridicase pînă deasupra gleznei. Pulpa se desina, delicată, pe fundul auriu al luminei ce murea în sobă. În loc să se placă, ea se umili și se întristă. Frumusețea liniei piciorului îi întoarse gîndurile asupra ei însăși. Trăise în valurile lumei, cu hotărîre, și totuși într-o singurătate sufletească în care nu străbătuse nimeni. Acum iubea. Dorul fecioarei de ideal și poezie se aninase de umerii unui om nestatornic. Iubea pe un om însurat, pe care, probabil, îl iubeau și alte femei. Era oare cu putință?

La ideea că și alte femei puteau să-l iubească, își duse mînile la ochi, să nu se mai lege într-înșii vedenia acelor alte femei. Cu toate astea, era sigur că una, cel puțin, îl mai iubea: nevastă-sa. Dar, cu lașitatea binevoitoare a trebuinței de fericire, ea îngăduia pe nevastă. Nu avea și ea un bărbat? Imagina generalului o făcu să bufnească într-aiuri. Generalul și Berta!... Își aduse aminte că bărbatu-său o ducea la concertele amantei lui, și că ea, Anna Villară, vedea pe Berta ca pe orce ființă nevoiașe.

Ceea ce o muncea era pîngărirea sufletească a omului care o iubea pe ea și iubea și pe altele. Un asemenea om mințea pururea.

Cu toate astea, Anna simțea cît de netemeinice îi erau gîndurile, din însăși dorința ei de-a se înșela. Elena îi spunea, cu blajina ei îngăduire, că așa sunt bărbații, că adică pot să iubească deodată mai multe femei, și că, totuși, nu sunt mai fericiți decît femeia care iubește un singur bărbat; că, dimpotrivă, la cei ce au inimă, asta este izvorul nefericirei lor. Cu alte cuvinte, trudă și nedomirire.

Feciorul bătu la ușe:

— D-l căpitan Comăneșteanu!

Anna se sculă:

— Poftește-l în salon.

Gîndurile ei se limpeziră deodată, o căldură binefăcătoare i se revărsă în tot corpul, își duse mînile la tîmple, în care răsunau bătăile inimei.

Era el, care avusese, poate, gîndul bun de a o vedea înainte de ceasul mesei, cînd urmau să se întîlnească la dînsa cu toții.

Anna deschise ușa binișor. Căpitanul se uita la o fotografie. Ea îl privi un moment.

Cu mîna pe garda săbiei și bustul ușor aplecat înainte, era așa de tînăr și de voinic, respira atîta sănătate, încît părea că dă viață și înfrumusețează toate cele dimprejur.

Anna tremura. Ochii ei, umezi de fericire, beau cu nesațiu lumina propriei ei iluzii. Ea îl chemă rîzînd.

— Cinel-Cinel!...

Și fără să mai aștepte răspuns, îl ademeni în umbra ușei, îi înconjură mijlocul cu brațele și se lipi cu obrazul de pieptul lui, de șnururi și alămuri, de postavul tunicei, al căror miros, de vreme rece de-afară, se amesteca rătăcit cu parfumul ființei lui vii.

— Ce bine-ai făcut că ai venit!... O să te rog să-mi faci un dar de anul nou...

— Cu cea mai mare plăcere.

— O tunică veche.

— De ce nu o manta?...

— Fiindcă mantaua e mai aproape de alții decît de dumneta.

— O manta de vreme rea.

Anna se uită lung la dînsul:

— Manta de vreme rea!... De ce-mi strici plăcerea de a te simți lîngă mine? Ai avut ideea delicată de a veni să mă vezi, acum, singură, iar nu cum ne vom vedea peste două ceasuri, și ar trebui să mă lași să mă bucur în tihnă de minutul ăsta, care este al meu și numai al meu... Nu-i așa?

Căpitanul se gîndea că, la drept vorbind, venise pentru a spune Annei să-l ierte de o mică întîrziere la prînz din cauza unei comisiuni. Însă, față cu iluziele ei, nu mai zise nimic.

Anna mîngîia cu degetele postavul tunicei:

— Auzi, manta de vreme rea!... Eu, să am nevoie de manta de vreme rea, iar dumneata să fii mantaua!... Lumea pe dos. Eu am nevoie de un gînd bun, de un zîmbet sincer, de o rază de simpatie; de-a te simți cîteodată lîngă mine cu suflet curat, iar nu pururi ieșind din brațele altei femei.

Făcu un pas către fotoliu:

— De unde vii?

— De acasă.

Anna șezu, mișcînd din cap, parc-ar fi zis: „tot din brațele unei femei".

— Ce face Mia?

— Nu știu, n-am văzut-o.

Ea tăcu un moment. Răspunsul i se păru discret și delicat.

— Ia un scaun și șezi lîngă mine.

El șezu jos, pe covor, și se lipi cu fruntea de sînul ei. Anna se rezemă de spatele fotoliului și închise ochii. Își simțea inima în piept bătînd să se rupă. Fruntea îi ardea, lacrămile o podideau și cu toate astea gîndurile ei se întindeau pe orizonturi infinite, într-o fericire nematerială, aproape desăvîrșită.

Făcu o sforțare, se ridică mai sus și se uită lung la el:

— Ce vrei? Ce-a mai rămas în sufletul meu care să nu fie plin de dumneta? Nici un colț, nici o cută

a gîndului, nici o ascunzătoare a inimei nu mai e în puterea mea, ci toate sunt ale dumitale... Te-am rugat să-mi aduci băiatul mai des. Dacă rugămintea mea a putut să ți se pară lipsită de măsura cuviinței omenești, îți cer iertare și te rog să nu uiți, că eu sunt o ființă pierdută numai întru atît, întru cît am devenit lucrul și proprietatea dumitale, dar altfel nu sunt nebună și nici lipsită de pudoarea adevăratelor sentimente omenești. Însă atît de mult mă simt absorbită în ființa dumitale, încît tot ce te interesează mă interesează; tot ce-ți este drag îmi este drag și mie. Ajung pînă a crede că nu mai sunt geloasă de Mia. Ce vrei mai mult?... Adu-mi din cînd în cînd băiatul. Te regăsesc în el, așa cum aș fi dorit să fii: nevinovat...

Comăneșteanu ridică din umeri:

— Eu nu mă știu vinovat întru nimic.

— Inocent...

— Sunt inocent...

Anna îi dete binișor cu mîna peste obraz:

— Nu te lasă femeile...

— Ce să le fac eu?!...

Dînsa sări drept în picioare:

— Va să zică este adevărat?

— Dumneta zici.

— Este adevărat!... Și ai îndrăzneala să mi-o spui mie!...

— Eu nu spun nimic.

Ea se primbla de colo pînă acolo, frîngîndu-și mînile.

— Spune-mi încalea tot. Fă-mă confidentul dumitale. Deschide-ți inima. Plîngi pe umărul meu. Te iubește Smaranda Dudescu? sau Urania Vucos? sau acea oribilă nevastă a colonelului...

— Nu-i oribilă de loc.

Anna rămase încremenită. El trecuse în salon să-și caute mănușile. Ea se ținea după el:

— Nu-i oribilă?!

— De loc.

— Și ai obraz să mi-o spui mie.

El iarăși înălță din umeri:

— Nici nu mă gîndeam. Ți-o spun, fiindcă vine vorba și printr-un fel de reacțiune. Nevasta colone-

lului îmi este indiferentă, ca şi Smaranda Dudescu, ca şi Urania Vucos. La revedere.

Era un ton sec, de om bănuit pe nedrept, în cuvintele acelea, care făcu un bine nespus Annei.

— De ce-ai venit şi de ce te duci?

El îşi ţinea chipiul în mînă, uitîndu-se la ea:

— Am venit ca să te văd, şi mă duc fiindcă am treabă.

Ea îi luă chipiul din mînă, îşi ascunse obrazul într-însul şi aspiră adînc, ca dintr-o floare:

— Aşa de mult te regăsesc în parfumul lucrurilor ce le porţi!... şi atîtea simţiri deştepţi în tainele inimei mele, încît, cu tot răul ce-mi faci, îţi sunt încă recunoscătoare... Du-te, dragă. Eu, cîteodată, deşi umilită şi fără putere, mă simt atît de sus cu sufletul, uşoară ca o pasăre, încît nu te mai văd, jos. La revedere.

După ce tînărul ieşi, Anna se aşeză din nou în fotoliul de la sobă. Cărbunii mureau, învăluiţi în acoperişul străveziu al celei dintîi cenuşi. Gîndurile ei erau mai pline ca orcînd de imagina omului iubit. Nu mai vedea acum nimic, decît pe el. Sînul, de care el îşi lipise fruntea, tresărea, oarecum cu fiinţa lui aparte, păstrînd căldura atingerei, binefăcătoare ca o rază.

Îşi aduse aminte de cele din urmă cuvinte ce i le zisese şi i se părură nedrepte. Atunci ceru lampa şi se puse să-i scrie:

„Ai plecat de la mine sub înrîurirea unor vorbe nesocotite. E adevărat că eu mă simt cîteodată cu sufletul sus, dar înălţarea mea e datorită iubirei fără margini, ce-mi umple toată fiinţa, cum umple infinitul finitul. Cînd vei putea oare să înţelegi — şi vei putea vreodată? — farmecul poetic al suferinţei de a iubi, izvorul dătător de viaţă, tinereţea ce naşte din iubire? Cum a putut geniul bărbătesc să creeze pe Faust, cu alte cuvinte năzuinţa către eterna tinereţe, cînd ea stă în noi, în mine, în alcătuirea sufletului meu, care, în sine, este amor?

Ah, dragă, tu semeni cu cineva din trecut şi cu cineva din viitor; îmi închipuiesc că semeni cu nestatornica înfăptuire a dorului tuturor femeilor, cu acel ştrengar şi infam de Cupido, căruia, cînd sunt geloasă, aş vrea să-i ciumpăvesc aripele şi să-l bat, ca apoi să-l mîngîi şi să-l rog să mă ierte.

Vezi? deviu aproape... cum să zic? Annadyomenă, în înţelesul atic al cuvîntului, de Afrodită curată ca spuma mării.

Şi unde mai pui că scriu aşa de limpede româneşte! Nu se poate să măgulească cineva mai mult gusturile unui tînăr boier, căpitan de cavalerie, naţionalist[1] şi... infam, cînd îi fug ochii după alte femei.

Nu întîrzia.“

Anna trimise numaidecît scrisoarea cerînd înapoierea plicului iscălit.

Pe cînd ea scria, Comăneşteanu se ducea la întrunirea comisiunei.

Ieşind de la Anna, se simţi şi de astă dată, ca întotdeauna, nemulţumit şi nesigur. De ce viaţa noastră e atît de încîlcită în legăturile ei cu alte vieţe? Nu se poate trăi simplu? Nu se poate iubi, fără a răstălmăci iubirea?

I se făcuse foame. Opri trăsura la cofetărie şi intră înăuntru posac.

De la uşe, toate privirile se îndreptară către el, cu înţelesurile atît de variate ale mulţimei cînd se găseşte în faţa unui bărbat zdravăn sau a unei femei cu adevărat frumoasă.

La o masă era colonelul cu nevasta. Anna vedea dincolo de marginele văzutului.

Colonelul zîmbea lui Comăneşteanu, pacinic şi deplin mulţumit de bunurile pămîntului. Nevastă-sa închidea ochii, ca şi cum ar fi fost mioapă, ridicînd în dreptul obrazului două sticle legate în aur. Strînsă la mijloc ca o viespe, cu pieptul acoperit de flori, avea graţia necuviincioasă a femeilor răsfăţate. Ofiţerii regimentului o înconjurau cu admiraţia lor respectuoasă. Ea îi lua peste picior, fiindcă erau care mai de care mai însuraţi.

— Şezi, căpitane, zise colonelul, sculîndu-se, şi fă-ţi datoria către patroana. Viu numaidecît...

Comăneşteanu şezu, înviorat deodată de prezenţa acelei femei. Îi vorbi încet, devenind mlădios şi cald la gînduri:

— Ce de lume cumsecade şi fericită!...

— Asta nu se poate.

— De ce?

— Fiindcă lumea cumsecade nu-i fericită, iar lumea fericită nu-i cumsecade.

— Cam paradoxal.

Ea ridică din umeri:

— Dumneta eşti fericit, dar şi foarte cum nu se cade.

El rosti încet:

— Eu sunt fericit şi cumsecade.

— Atunci eşti prost.

— Dacă aş fi prost, patroană, ţi-aş fi făcut curte de mult...

Ea pufni de rîs:

— Atunci eşti obraznic.

— Nu sunt nici obraznic. Sunt curat om fericit şi cumsecade. Şi dumneta eşti tot ca mine, cu deosebire numai că-ţi plac paradoxele.

— Adevărat că-mi plac.

— Atunci înţeleg de ce nu-ţi plac oamenii însuraţi.

— Parcă ar fi paradoxal să te-nsori!

— Tocmai de aceea. Toată lumea se însoară. Prin urmare e un lucru obicinuit, şi deci nu-ţi place. Acum, între noi fie vorba, dumneta în calitate de femeie, ar trebui să fii recunoscătoare bărbaţilor că se însoară. Căsătoria, ca magazinele de mode şi corsetele, este o instituţie pentru feme...

— Mai cu seamă într-o ţară ca a noastră, în care mai este şi divorţul.

— Nu. Divorţul este o instituţiune bărbătească.

— Cum!... El dă adevărata libertate femeii.

— O libertate cu care nu are ce face, patroană. Dacă patronul s-ar despărţi de dumneata, cine ţi-ar mai gira poliţele?

Ea rîse cu poftă, arătîndu-şi dinţii:

— Vezi, acum eşti cu adevărat obraznic.

Rîse şi el, mulţumit, muşcînd dintr-o prăjitură.

Colonelul răfuise socotelile cu doamna de la comptoir şi ciupise o fărîmă de curte unei fete ce servea vinuri. Acum se întorcea radios:

— Haidem, Comăneştene, că ne-aşteaptă comisia.

El îşi uitase de comisie, după cum îşi uitase de Anna şi de nevastă şi de casă.

Ajunse la cazarmă tîrziu. Găsi scrisoarea Annei, pe care o ceti în fugă, prinzînd de-abia farmecul ei. După aceea se cufundă în treburi milităreşti şi rămase acolo pînă la vremea mesei.

II

Omul care trebuia să aducă plicul iscălit se întoarse cu mîna goală. Anna se muncea cu gîndurile. Îi spusese că se duce la regiment şi nu era adevărat.

Ea se îmbrăca, uitîndu-se în oglindă, fără să se vadă. Cum pot trăi oamenii făţarnici în lume? Şi, mai mult: cum se putea să fie un bărbat atît de întreg şi totodată atît de mincinos?

Era dovedit că nu se dusese la regiment. Atunci unde se dusese?

În orbirea ei, rana personală o durea ca o plagă socială. E atît de greu de trăit pe pămînt, chiar cînd suntem sinceri, încît nu mai e nevoie să ne mai împovărăm viaţa şi cu minciuni. Săracă lume trudită!...

Minciunile o dezgustau. Generalul o minţea de dimineaţă pînă seara, în afaceri, în afecţiuni, în lucruri indiferente, înnodînd neadevăr de neadevăr, pînă ce nu mai ştia cum să iasă din încurcături; prietenele ei o minţeau; îngrijitorii de la moşii de asemeni; chiar şi cărţile o minţeau, romanele şi poeziele, iritaţie sentimentală pe poruncă, spre a se vinde mult şi scump.

Ea îşi drămuia viaţa şi se găsea curată. De cînd era tînără de tot, pînă acum, nu spusese niciodată decît ceea ce gîndise. I se păruse, atunci, că iubeşte pe celălalt Comăneşteanu, pe mortul în război, şi se cercetase îndelung, aşteptase ca vremea să pună în lumină simţirea ei, — pînă ce vremea o puse în chenar

negru. Luase pe bărbatu-său prin bună înțelegere şi numai ca să scape numele părintesc de înjosire.

La amintirea mortului în război i se păru că se vede la ambulanță, netezind cearşaful de la patul rănitului, pe cînd razele soarelui de toamnă luminau fruntea bolnavului. Ah, fruntea!... Fruntea aceea admirabilă, pe care o moştenise nepotul; ochii adînci şi trişti ce o priviseră ca din depărtarea unei patrii ideale pentru care se stingeau; glasul ce o întreba dacă a plîns; vremea şi tinerețea dusă; atîtea şi atîtea amintiri ce gîlgîiau în sufletul ei şi se legau, toate, în imagina omului iubit de astăzi. Un nod de amărăciune i se sui în gît, iar lacrămile îi umplură ochii:

— Cum se poate!... Cum se poate!...

Uitase că trebuia să se îmbrace şi rămase astfel căzută pe scaun — cînd intră Elena.

— Ce faci, dragă?

— Ce să fac, plîng.

— De ce?

— De mila lumei.

Elena se uită lung la dînsa, mirată. După aceea zîmbi.

— Îmbracă-te. Are să-ți treacă.

Anna se răsti la ea:

— Sunt geloasă, nu-i aşa?

— Vorbeşte mai încet că te-aude lumea. Porția e dincolo.

— Da? Singură?

— Singură.

— Vezi, dragă? Ne înşeală pe amîndouă.

— Vrei să zici că o înşeală pe ea de două ori.

Anna rămase locului, încurcată. Apoi luă încet mîna soră-si:

— E aşa de greu de trăit, Eleno!...

Elena înălță din umeri, tristă:

— Trece tot.

Anna dete din cap, cu un zîmbet amar.

— Ce începe devreme, trece. Ce începe tîrziu, nu mai are cînd să treacă.

— Totuşi trece... Îmbracă-te.

Ea se sfîrşi de îmbrăcat şi veni în salon.

Sosise deja toată lumea, Porția Comăneşteanu, Smaranda Dudescu, Urania Vucos şi la urmă veniseră şi domnii de la club, generalul şi Timoleon Vucos. Acesta era un grec bogat şi lăudăros, avînd casă de comerț la Odesa şi la Marsilia, instalație la Paris, tren şi lux, ca puțini alții. Totdeauna corect, purtînd monoclu, nerîzînd niciodată, părea că vrea să fie demn de gloria unui străbun al său din care zicea că se coboară amiralul-Miaoulis-Vocos[2], biruitorul lui Ibrahim-paşa[3]. Grecii adevărat nobili, familiele fanariote se uitau la el de sus şi pretindeau că era o simplă potriveală de nume, dar nici o legătură de rudenie între eroul grec şi bancherul de astăzi. Şi, în adevăr, cu tot monoclul lui, un aer de plebeu îi sta întipărit pe figură, de corcitură de chefalonit[4] şi de slav *di basso-porto*, pe care bogăția şi furlandiseala nu-l putuse schimba.

Nevastă-sa, rudă de departe cu generalul Villară, era, dimpotrivă, fină, cu acel mod de a se îmbrăca al femeilor cu adevărat elegante, care face ca fiecare lucru ce poartă pare la locul lui.

Smaranda Dudescu era ***Domniță*** în toată puterea cuvîntului, uşurică, darnică, bună româncă, ținînd casă deschisă, masă întinsă, slugi prea multe, cai prea mulți, o binecuvîntare cerească pentru boierii scăpătați, cari îşi găseau totdeauna tacîmul pus. Îi era dragă literatura şi băieții tineri, mai cu seamă dacă erau militari.

Porția Comăneşteanu, fiica preotului din Transilvania şi nevasta căpitanului, era produsul unei alte lumi, voinică şi sănătoasă, totdeauna străină de intrigile celorlalți, dar acum, mai mult ca orcînd, prinsă de dragostea şi creşterea copilului. Porția, sau Mia, cum o numeau toți, trăia mai mult la țară, ocupîndu-se bărbăteşte de treburile moşiilor, de socru-său, de țărani şi de toată lumea.

Elena Milescu era văduva eroului de la Grivița, poetica şi blajina făptură, ce rămăsese în lume stingheră, trăind înconjurată de amintirile războiului, vara la Stăneşti, în malul Dunării, unde i se părea că e mai aproape de cîmpiele Bulgariei, în pămîntul

cărora dormeau osemintele celor morţi; iarna în casa din strada Batiştei, în mijlocul lucrurilor rămase de la Milescu. Cu părul aproape alb, cu sufletul iertător, ea era pentru Comăneşteanu imagina frumuseţei ideale, ceva care ar fi semănat cu mă-sa, dacă cineva putea să semene cu Saşa. El o chema *Tanţi*, cine ştie de ce.

Toată lumea asta, strînsă la un loc, părea că nu pricepe bine ce vreau unii de la alţii. La cei mai mulţi le era foame. Timoleon Vucos avea slăbiciune de Anna şi-i vorbea aproape în păr, uşor înclinat către dînsa, pe cînd cozile fracului i se ridicau de la spate; generalul, ca să mai însufleţească convorbirea, istorisea Domniţei şi Uraniei Vucos, amorurile unui vacmistru care voia să-şi taie beregata or de cîte ori îl trădau amantele. Elena şi Porţia rîdeau de departe.

Anna, cu ochii ţintă la uşe, răspundea într-aiuri vorbelor lui Timoleon Vucos, bătînd uşor covorul cu vîrful piciorului.

— Am fost la deschiderea Camerei, zicea acesta.

— Ca orşicine.

Timoleon Vucos se uita lung la dînsa:

— De ce, ca orşicine?

Anna se încurca:

— Vreau să zic: cu cine?

Iar în gîndul ei: „unde o fi, de nu mai vine!?"

— Singur.

— Da?

Celălalt o privea nedomirit:

— Nu-i iertat să meargă cineva singur la deschiderea Camerei?

Pe Anna o apucă un rîs nervos:

— Se înţelege că nu, cînd acel cineva e însurat.

În sfîrşit, uşa se deschise şi căpitanul intră...

Fără a părea de loc grăbit şi fără a-şi cere iertare de întîrziere, el sărută mîna Annei în cea mai desăvîrşită linişte, şi numai cînd nevastă-sa îi spuse că erau aproape 8 şi jumătate, se uită la ceasornic şi explică Annei că lucrase pînă atunci. Dînsa îl fixă cu ochii galeşi:

— Eşti sigur?

— Cum să nu fiu sigur!...

Generalul care prinse în fuga vorbele lor, glumea cu înţelesuri:

— Asigur-o, neiculiţă, c-ai fost la regiment, sau dacă ai fost în altă parte, că n-ai fost cu mine.

— Am fost la regiment.

— În sfîrşit, bine c-ai venit! Poate de-acuma să se mai descreţească fruntea cucoanelor.

Apoi, scurt cum era şi cu picioarele sucite, luă pe Comăneşteanu de mijloc şi-l duse înaintea lui Timoleon.

— Iacă, aşa armată avem noi, onorabile. Îţi place?

Timoleon Vucos se înclină, ironic. Generalul urmă.

— Şi dacă nu-ţi place dumitale, las' că-i place cucoanei.

Anna vrea să facă pe supărata:

— Iorgule, spui prostii!...

— Lasă, dragă, că doar toate sunteţi amorezate lulea. Şi dumneta şi nevastă-sa, şi domniţa Smaranda, şi nepoata... Pînă şi cumnata Elena!... Pînă şi eu, bre!...

— Halal de noi!

— E o molimă. Parcă toţi am fi despicaţi din el, vorba lui Aristofan.

Feciorul pofti la masă.

Minunata eleganţă a sălii de mîncare părea că îndreptează gîndurile, le ascute şi le rafinează. După prima sorbitură de vin, sîngele se urca uşor în obrazul doamnelor. Generalul mucalit, spunea lucruri pipărate, mînca din fugă, săruta mîna vecinelor, tuşea, rîdea, punînd însufleţire în toată lumea. Domniţa Smaranda vrea să ştie ce era cu despicătura lui Aristofan.

— Să ţi-o spuie nevasta, domniţo, că ea mă învaţă drăcii de-astea.

— Eu!? Nici n-am visat!

— Apoi da, că eu mi-am petrecut tinereţea cu Platon.

— Spune-o dumneta, mon général.

— Prea bine, o spun eu. Ce este amorul, domniţo?

Domnița Smaranda umbla cu ochii fugari pe masă, zîmbind.

— Înțeleg. Vrei să zici că ai oarecum cunoștința sa personală, dar că nu te înlesnești la definiții. Așa este. Ei bine, doamnele mele, iată ce este amorul...

Ridică din sprincene, uitîndu-se înaintea ochilor și zîmbi:

— ... cel puțin după Aristofan: în vremea de demult, pe cînd oamenii erau puternici ca zeii, persoana lor era un trunchi rotund, pe care sta un cap cu două fețe, iar trunchiul sta pe patru picioare și avea patru brațe. Umblau drept ca și astăzi, în partea în care voiau, iar dacă se puneau să alerge, se duceau de-a roata, sprijiniți pe cele patru perechi de mîni și de picioare. Pe atunci sexurile erau trei: bărbatul, fiu al soarelui; femeia, fiică a pămîntului și bărbatul-femeie, produs al lunei, care ea însăși este produs al soarelui și al pămîntului[5]. De aceea și erau oamenii pe atunci rotunzi și alergau de-a roata, pentru că așa le erau părinții. Și fiind ei voinici și deștepți se răzvrătiră în contra zeilor și deteră să ia cerul cu asalt. Atunci Joe[6] se adună la sfat cu ceilalți zei, și după matură chibzuire hotărî el așa: „ca să-i învăț minte o să-i tai în două! astfel, au să fie mai slabi, dar mai numeroși — prin urmare, o să avem mai mulți adoratori. O să-i las să umble în picioare, ca și astăzi, dar numai pe două picioare. Iar dacă și așa vor fi obraznici și mă vor supăra, o să-i mai despic încă o dată, așa ca să rămînă fiecare om numai pe cîte un picior, și să umble sărind". Și grăind astfel, luă barda și se puse să despice pe oameni în două. Pe care cum îl despica îl da pe mîna lui Apollo, poruncindu-i să-i sucească obrazul pe partea tăieturei ca să se vadă în ce hal este, și să se poarte pe viitor mai bine. Apollo sucea obrazul înăuntru, trăgea pielile de pe corp și acoperea rana, și astfel dichisiți, le dedea drumul... Ei bine, doamnele mele, fiecare jumătate, astfel chibzuită, de îndată ce ieșea din mîna lui Apollo, n-avea alt gînd decît de a alerga după jumătatea ceelaltă și a se reintegra într-un singur trup cum zice și la *Evanghelie*[7]. Și iată prin urmare ce este amorul.

Prințesa Smaranda făcea un chef nespus, rîzînd din toate cărnurile persoanei dumisale, pe cînd Timoleon se îngîmfa de geniul grecesc, vorbind prost românește.

— Este u cumbinacie, frate, demna di Aristofanis.

În vremea asta, Anna zicea lui Comăneșteanu printre dinți:

— N-ai fost la cazarmă.

El nu prea o auzea, prins de povestea generalului.

— Ai zis ceva?

— Am zis că ești un infam.

Căpitanul rîdea:

— Ce bine trebuie să fi fost pe vremea aceea, mai cu seamă pentru fiii lunei.

— Unde ai fost?

— La cazarmă.

— Nu-i adevărat.

El se uita la dînsa.

— Dacă am trăi pe vremea cînd oamenii nu erau încă despicați în două, ai fi putut să dai o roată pînă la mine, ca să te asiguri...

— Faci și descoperiri etimologice.

— Nu-nțeleg.

— „A da o roată" sau „a da o raită", totuna.

— Foarte bine.

Anna se mira ea singură de libertatea ei sufletească. Ardea de nerăbdarea de a ști unde fusese, și totuși făcea joc de cuvinte.

— Ai primit scrisoarea?

— Negreșit.

Ar fi voit să nu-l întrebe de-a dreptul de scrisoare, dar frica de a-și prelungi neliniștea o făcea să nu mai înconjure.

Prințesa Smaranda, hipnotizată de Aristofan, se uita înaintea ochilor și bufnea de rîs. Era grasă și rotundă ca un sturz, cu părul roșcovan, cu gîtul fără cute, strîns într-o colonă de peruzele ce aduceau cu ochii ei; mînca bine, gustînd din lucrurile bune cu un fel de conștiință depravată a plăcerii.

— Ei, mon général, și va să zică cum explici dumneta că noi suntem toate înamorate de Comăneșteanu?...

— Cum să explic?... Se vede că pe el Joe l-a despicat în 14 bucăți.

— Și-au mai sărit și așchii.

Generalul rîdea cu chef:

— Ba bine că nu. Și încă multe, prințeso.

— Noroc că Porția nu crede nimic din toate astea, zise tot Smaranda Dudescu, cu glas blajin.

— Porția e fată cuminte: două porții de înțelepciune și una de femeie.

Porția se uita la dînșii, zîmbind. Deși trăia în lumea asta de mai mult timp, nu ajungea să se deprindă cu viața lor: ființe pline de contraziceri, mai vițioase în vorbe decît în fapte, elegante, ușurele, pasionate, însuflețite de un singur gînd statornic, acela de a nu se plictisi. *Plictiseala* și *stenahoria* erau adevărații dușmani ai societății acestia. De aceea Porția simțea mila pe care o insuflă oamenilor sănătoși vederea bolnavilor, mila și cîteodată temerea de a-i vedea făcînd nebunii, ca să se scape de boala de care nu se puteau vindeca.

Anna și Elena i se păreau rătăcite ca și dînsa în lumea asta însetată de nimicuri. Anna mai cu seamă o neliniștea. Învățată a avea pentru ea respect și admirare Porția nu pricepea ce se petrece cu firea aceea semeață și hotărîtă. Și, cum se întîmplă de multe ori sufletelor cinstite, ea se întreba dacă nu care cumva era dînsa cauza răului.

Cînd însă, plecînd, închidea ușa trăsurei și se simțea alături de bărbatu-său, strîns lipită de el, nimic nu o mai turbura. Tinerețea își lua stăpînirea sa, iar Porția credea că toată lumea trebuie să fie fericită. Ea se uita lung, pe geamul trăsurei, fără a înțelege rostul celor de pe strade, ce păreau că se luptă cu frigul și cu nevoile. Un colț de cer, albit de lumina lunei, deschidea portița depărtării...

III

Generalul ieșea de la club furios în contra lui Timoleon Vucos, care la *bridge*, într-un *sans atout* jucase *singleton*. Nu-i intra în cap cum se poate să facă cineva asemenea gogomănie și apoi să vrea să o și susție. Oprea pe Comăneșteanu:

— Nu, că cică așa se joacă la Paris. Da' hai, marș cu Parisul tău, grecule! Una și cu una două: la *sans atout*, să ieși de la coloarea cea mai lungă.

— Dar dacă n-ai nici o coloare lungă?

— Atunci să te duci să te-neci.

Și tot el rîdea pe îndesatele, oprind iar pe Comăneșteanu:

— Vrei să mă crezi pe mine?... Românu-i al dracului, domnule. A înțeles el că la *sans atout* nu merge cu mofturi: or ai coloare lungă or te dai pe gîrlă.

Și iar rîdea, ascultîndu-și cuvîntul, ce i se părea de spirit. Această ușoară ramolisire ascundea un tertip: Berta dedea în curînd un concert și deci generalul avea nevoie de public și de reclamă. El se gîndea că dacă ar pune pe Comăneșteanu de partea Bertei, ar astupa mai întîi gura Annei și i-ar cîștiga un sprijin puternic:

— Ce faci tu, Alecule?

— Vizite, domnule general.

— Iar vizite, neiculiță!... Bine că nu ți se acrește.

— Trebuie să mă duc la prințesă.

— Să te duci, că-i fată bună. Numai, știi dumneta, cu măsură...

— Și la Urania Vucos.

Generalul se opri locului, uitîndu-se la el, pe sub sprincene:

— Mă, lasă nepoata-n pace!...

Comăneșteanu începu a rîde. Generalul îl apucă de braț foarte serios:

— Lucru subțire. Toți dinții sunt ai ei, iar dacă o fi și o fi, mustăcioara aia ce-i pîrpălește gurița, s-o săruți o dată și pentru mine... Rude, mon cher...

— Da' cine se gîndeşte la aşa ceva, domnule general!...

— Hai marş, mă!...

— Zău, domnule general.

—Marş am zis!...

Comăneşteanu ridică din umeri, rîzînd. Celălalt iar îl opri.

— Ia ascultă, vrei să-mi faci o plăcere?

— Bucuros.

— Să mergi cu mine.

— Merg. Numai să-mi lăsaţi zece minute să trec pe la doamna Vucos, că se supără nevasta.

Generalul, de astă dată, se opri de tot locului, pocnindu-se cu palmele peste genunchi şi rîzînd îndoit de mijloc.

— Se supără... nevastă-ta... dacă nu te-i duce... la Urania... Ei, asta-mi place!...

Comăneşteanu rîdea şi el de rîsul celuilalt:

— Desigur.

Generalul se lovea şi mai tare peste genunchi şi rîdea şi mai mult.

— Ei, nu, Alecule, eşti clasic frate!...

Şi iar icnea de rîs:

— Se supără... Porţia...

— Desigur. Porţia mi-a zis să trec pe-acolo să las cărţi.

— Mare pehlivan eşti, mă Alecule.

— De ce, domnule general?

— Dar, în sfîrşit, te iau eu pe răspundere.

— Foarte bine.

Se urcară într-o trăsură şi porniră amîndoi către dealul Mitropoliei.

— Am să te fac s-asculţi muzică cerească.

— Cu plăcere.

— Da' nu aşa, giambarale de-ale noastre naţionale. Muzică, bre. Ba tu Chopin, ba tu studii tot clasice, ba mazurca aia grozavă, de Djaburov, ăla, cum îl cheamă... Şi nu-ţi mai spun, cînd cîntă din gură!...

Birja se opri în faţa unei case curăţele de sub dealul Mitropoliei. Încă de afară se auzea pianul şi vioara. Berta cînta cu profesorul ei, care făcuse zile amare

generalului, la început, iar acum devenise un fel de membru al familiei. Profesorul şi generalul se îngăduiau pe tăcutele, se ajutau unul pe altul în paza Bertei, „că doar femeia, domnule, e ca lumina ochiului: ţi-e scumpă, dar fuge după toate alea", zicea generalul colegului său neamţ, care deşi nu prindea bine înţelesul cuvintelor, pricepea din instinct gîndul generalului.

Berta era aşezată la piano, pe un scăunel fără rezămătoare, prin urmare cu mijlocul şi cu umerii liberi. La intrarea celor doi bărbaţi, dînsa nu se opri — ci numai le zîmbi, înviorîndu-şi cîntecul şi obrajii, pînă într-atît, încît neamţul, ostenit şi scandalizat, se opri în mijlocul bucăţii, îşi luă pălăria şi plecă.

Berta nici nu se uită la el, iar după ce violonistul ieşi, dînsa răsuflă din greu, se învîrti într-un picior, şuieră şi pocni din palme, parcă ar fi scăpat de o mare pedeapsă.

Generalul îi prezentă pe Comăneşteanu, rîzînd şi căutînd s-o liniştească:

— Ei, ce i s-a năzărit?!

— Neamţ prost!... zise Berta rîzînd şi strîngînd pe Comăneşteanu de mînă. Şi eu sunt germană de origină, dar nu trăiesc aşa, parcă ar fi înghiţit un baston...

— O trestie... zise generalul galant.

Berta se poticni într-un compliment:

— Sunt cam voluminoasă pentru o trestie...

— De zahăr...

Ea se uită o clipă în ochii lui şi cu o lumină ironică îi zise în fugă:

— De sare...

Generalul părea fericit că o întîmplare neaşteptată punea pe Berta într-o stare sufletească isteaţă. În fond însă era plictisit de fuga violonistului. De aceea luă pe Berta la o parte şi îi şopti, o bătu pe umeri şi o convinse că trebuiau să se împace şi că el urma să se ducă după neamţ să-l aducă înapoi:

— Mă întorc numaidecît. Cîntă lui Comăneşteanu mazurca lui Djaburov, că-i place grozav.

Ieşi, bătînd din pinteni şi rîzînd.

Berta se uita după el, zîmbind, cu capul plecat pe o parte. Apoi se întoarse către Comăneşteanu, se mlădie pe partea ceealaltă şi îi zise, iarăşi rîzînd:

— Vă plac asemenea lucruri?...

Şi, fără să aştepte răspuns, se aşeză din nou la piano, cu bustul drept şi coapsele pline, cu braţele strînse la loc ca două aripi.

— Doriţi să vă cînt din piano sau din gură?

— Cum voiţi. Mi se pare că în toate felurile e frumos.

Ea se înclină iar pe o parte şi prinse a cînta din gură.

Zburară cîteva acorduri. Fugeau mînile pe clapele albe, ca două paseri ce se gonesc. Glasul, tînăr, avea farmecul misterios al emoţiunei adevărate, ce deşteaptă în toate sufletele înţelegerea durerei omeneşti.

Berta părea că intră în gîndurile celor doi poeţi ce-şi uniseră versurile şi muzica pentru a suferi împreună. Ea, cîntînd, se îndemna să sufere şi dînsa, se înălţa în avîntul generos al frazelor muzicale, se aprindea, vibra cu pianul, tremura cu propria ei voce, iar înţelesul obicinuit al cuvintelor părea a se transpune într-o înţelegere nouă, largă şi dureroasă. Era vorba de luna mai, ce topeşte zăpada din munţi, descoperind frunţile ghioceilor, chemînd înapoi cîntăreţii codrului, paserile duse — şi mai era vorba de tinereţea omului, pe care nimeni n-o mai întoarce înapoi, o dată ce s-a dus. Cînd glasul rostea:

„Şi pasărea dusă se-ntoarce-înapoi,
Dar omul cînd pleacă,
Orcît timp să treacă,
El nu mai revine în lume la noi“[8]

era jale curată, iar Comăneşteanu, care asculta la început cu temerea binevoitoare a publicului cinstit, se simţea acum luat de apă, dus departe, pe-o gură de rai, unde tinereţea n-are nevoie să se mai întoarcă fiindcă nu pleacă niciodată. Berta repeta: „orcît timp să treacă, orcît timp să treacă el nu mai revine în lume la noi“, cu o sfîşiere ce turbura simţirea şi aducea lacrămile

în ochi. Şi, în adevăr, cînd se opri, era ea însăşi atît de mişcată, încît plîngea.

Comăneşteanu sări de la locul lui, îi apucă mînile şi i le sărută, respectuos, ca în cel mai autentic salon în care ar fi cîntat o doamnă din societate.

Berta rîdea printre lacrămi, lăsîndu-şi mîna în ale lui, cu osteneala plină de voluptate a femeii ce a suferit şi se simte înţeleasă şi compătimită.

Tocmai atunci uşa se deschise. Violonistul, palid, cu părul vîlvoi, intră prelung, se opri locului, ca la teatru, şi cu mîna întinsă către Berta:

— Iar comedia lacrămilor?... îi zise. Iar histerismul muieresc, transpus în muzică?!...

Apoi, întorcîndu-se către Comăneşteanu:

— Să mă iertaţi, domnule căpitan — nu ştiţi ce femeie e asta!... Are să vă-nşele şi pe d-voastră, cum m-a înşelat pe mine şi pe general, şi pe tată-său, şi muzica şi lumina ce o luminează... Poate că aveţi mamă sau familie, şi e păcat!

Berta se făcuse albă ca hîrtia. Mînia şi indignarea îi încordaseră muşchii obrazului, ca la o mască de teatru antic:

— Ieşi afară, mizerabile! rosti ea îndesat, făcînd un pas către dînsul.

Violonistul sta să se avînte către ea, cînd Comăneşteanu îl apucă de braţ, îl zgudui bine, apoi îl aduse pînă la uşe şi-i făcu vînt afară:

— Ieşi!...

Rămaşi amîndoi, se uitară unul la altul. Berta nu mai semăna cu femeia dinainte. Un simţimînt rănit, de demnitate, de ciudă şi de ură, o înălţa. Ea întinse mîna lui Comăneşteanu:

— Îmi pare rău, domnule căpitan, că fără voia mea aţi luat parte la o scenă penibilă. Vă sunt foarte recunoscătoare... Mai mult: vă datorez un moment de ridicare sufletească în sfera curată a artei. Dacă aş putea cînta aşa la concert!... În toate cazurile, la revedere...

Cu alte cuvinte îl poftea să se ducă. Comăneşteanu ieşi, înţelegînd că asta era singura dezlegare cuviincioasă a încurcăturei.

Dar se părea că lucrurile trebuiau să meargă mai departe...

A doua zi Comăneşteanu primi vizita a doi necunoscuţi care veneau în numele domnului Hermann să-i ceară socoteală de insulta adusă braţului clientului lor. Încurcătura începea să devie umoristică. Să se bată cu domnul Hermann Buffni, profesor de vioară!... Ce haz era să mai facă generalul!

Cu toate astea, generalul nu trebuia pus în curent cu întorsătura pe care o luau lucrurile, pentru multe cuvinte, dintre cari, cel dintîi, ca să nu afle Anna. De aceea se duse numaidecît la regiment, îşi alese doi martori, cărora le dete însărcinarea de a primi duelul, cu orce condiţiuni, numai să se hotărască repede întîlnirea şi să nu se vorbească degeaba.

A treia zi se găsea pe teren, faţă în faţă cu profesorul Bertei.

Uitîndu-se în fuga la neamţ, Comăneşteanu se gîndea că psihologia cea mai grea este aceea a faptelor nelogice. Dar oare este ceva nelogic în lumea faptelor?

Şi fiindcă se băteau cu pistolul, trase neapărat, în sus. Glonţul violonistului îi fluieră pe la ureche. Instinctiv a doua oară trase de-a binele. Glonţul atinse, pieziş, pulpa violonistului.

Comăneşteanu, mîhnit, se duse la adversarul său cu mîna întinsă şi îi ceru iertare.

Violonistul zîmbea:

— Vă sunt recunoscător că nu m-aţi lovit în mînă...

— Aveţi dureri?

— De loc.

— Îmi daţi voie să viu să vă văd...?

— Cu cea mai vie recunoştinţă.

După ce se despărţiră, Comăneşteanu se duse acasă trist. Îi părea rău că nu trăsese şi a doua oară în vînt. De ce rănise pe bietul neamţ, pe care nu-l cunoscuse pînă atunci? Nu sunt nerozi oamenii şi alcătuirea vieţii lor?

Ca totdeauna cînd se simţea vinovat, nedrept, lipsit de generozitate, îi venea să se ducă la Comăneşti, să se apropie de maică-sa, care murise cu acelaşi cuvînt pe buze: „să nu atingi pe nimeni, să fii drept şi generos". Dar nu putea pleca. Nu numai nu putea pleca, dar încă trebuia să pară acelaşi, să facă vizite, să fie fericit, fiindcă era „copilul răsfăţat al soartei."

Afară începuse să ningă. Se duse la grajd să vadă caii. Puse să scoată sania; se supără pe slugi; se umplu de zăpadă. De sus de la o fereastră, băiatul îi făcea semne să vie la dînsul.

Se sui din nou sus, sărută copilul, glumi cu Mia, se mai învîrti fără rost pînă ce se îmbrăcă şi iarăşi ieşi.

Unde se ducea?

Îşi aduse aminte de vizita pe care trebuia s-o facă Uraniei Vucos.

Deşi era încă devreme, ea îl primi.

Într-un salonaş, plin de flori, de cutii de argint, de perniţe împomponate, Comăneşteanu aşteptă cîteva minute, cu fruntea lipită de geam, uitîndu-se lung înainte.

Urania veni, sunînd din brăţele şi foşnind din rochii:

— Căpitane, am auzit că te cheamă Cinel-Cinel.

— Cine mă cheamă Cinel-Cinel plăteşte amendă.

— La cutia milelor?

— La cutia milei... de mine.

— Gata. Cît trebuie să vărs?

— O sărutare.

Urania făcu o comică strîmbătură din nas, parcă i-ar fi mirosit a amoniac:

— Dată sau primită?

— Ca să fie întreagă, urmează să fie şi dată şi primită.

— Atunci nu mai întrebuinţez cuvîntul.

— Pentru viitor. Dar pentru trecut?...

Ea se uită la dînsul cu o uşoară umbră de melancolie.

— Vrei să o socotesc ca o adevărată amendă?

— Orcum o fi.

Ea se uită din nou la el, nedomirită şi tristă. Apoi se plecă uşor spre dînsul, dîndu-i părul să i-l sărute:

— Iată, — fără consimţimîntul meu.

Tînărul se opri. Era atît de enervat, încît actul acesta de supunere gentilă îl făcu să-i dea lacrămile. Îi luă mîna și i-o sărută:

— Nici cu consimțimînt, nici fără consimțimînt. Și iartă-mă că nu știu ce fac.

Urania îi arătă un fotoliu:

— Șezi, te rog, și spune-mi ce ai. Ești nenorocit.

— Nu. Sunt enervat.

Ea dete din cap necrezătoare.

— Aprinde o țigară. Fum... de multe feluri. În toate cazurile, ești interesant. Pentru că ai tot ca să fii fericit, și nu ești fericit. Sau, cel puțin nu pari...

— Nimeni nu este totdeauna fericit.

Ea se gîndi un moment:

— Așa este.

După aceea, urmă, zîmbind:

— Cu toate astea, ai ceva. Îmi dai voie, mie, care, după cum spune unchiul, sunt o așchie din dumneata, să mă interesez de starea d-tale sufletească...

Apoi se apropie cu scaunul de el.

— Spune-mi ce ai?

— N-am nimic.

— Nu cred.

— Sau ce am nu se poate tămădui.

— De ce?

— Fiindcă mai întîi nu se poate cunoaște bine. Dumneta nu ești niciodată nedreaptă? nu te simți, fără să vrei, cauza suferinții altora? nu te mîhnește sufletul d-tale însuți, care, cîteodată este lacom și foarte adesea nelogic?...

— Al meu, nu.

— Atunci ești fericită.

— Asta e altceva.

— În toate cazurile, ești liniștită. În mine e contrazicerea ciudată, că sunt în mod pozitiv și real fericit, și sunt idealmente nenorocit.

Urania se apropiase atît de mult de tînăr, încît acesta mirosea parfumul părului ei, care aducea a mărgăritărel, cu o adiere de personalitate omenească vie, ce pare cîteodată înfăptuirea cea mai deplină a poeziei.

El se dete ușor la o parte și se uită în ochii ei:

— Iată, bunăoară, și acum: doream cinstit să nu-ți ies din voie, și n-am putut.

— Cum?

— Mi-am luat amenda pe cale de furtișag.

Ea dete din cap:

— Faptul nu-i bine caracterizat.

El o prinse de gît și o sărută cu putere.

Dînsa sări în picioare:

— Asta e furt cu efracțiune!

După aceea, privindu-l cu seriozitate:

— Nu mai ești cuminte. Du-te, ca să putem rămînea prieteni.

— Mă duc.

Îi luă mîna și i-o sărută:

— E o infinită delicatețe într-o sărutare. Eu ți-am displăcut. Am fost violent, și-mi pare rău...

— Dacă te duci, uit și te iert...

Ochii ei păreau înecați în visuri. Umbrele genelor lungeau marginea expresivă a personalității îndurerate. Mîna îi tremura.

Comăneșteanu se plecă spre dînsa.

— Ești o așa de curată expresie a poeziei, încît mă tem să mai insist, ca să nu turbur lumina lăuntrică. Dar acum înțelegi ce vrea să zică a fi fericit și idealmente nenorocit!...

— Da, rosti ea încet. Asta ai vrut să dovedești?

— N-am vrut să dovedesc nimic. Ce se poate dovedi în mișcările ascunse ale sufletului?...

— Așa este.

Urania zîmbi, recăpătîndu-și libertatea cugetului:

— Prin urmare pot să-ți zic Cinel-Cinel...

— Poți. Dar de ce „prin urmare"?

— Fiindcă am plătit amenda.

— A fost o execuție silită.

Ea dete din cap cu înțelesuri, îndrumîndu-l spre ușă:

— La revedere. Nu uita, cînd ești nenorocit, că poți veni să plîngi la mine... La revedere.

IV

Pe masa lui de la regiment erau două scrisori ale Annei, una *urgentă*, alta *ff urgentă*.

„Mi se spune că te-ai bătut în duel. Doresc să te văd numaidecît. Am fost la d-ta acasă. Nimeni nu ştia nimic. Dacă nu poţi veni, scrie-mi un cuvînt, spune-mi că nu eşti rănit."

A doua scrisoare:

„Aflu că eşti eroul unei drame mişcătoare. Sîngele nobil nu minte. Ai luat apărarea unei femei insultate, şi prin urmare ţi-ai făcut datoria de cavaler.

Inima mea nu poate decît să se bucure, iar strămoşii d-tale tresar în morminte de mîndrie.

Ai rănit pe un nefericit, care îşi cîştiga pîinea cu braţele; l-ai rănit după ce l-ai batjocorit. Eu mă întreb cîte o dată ce trebuie să fie lumea ceelaltă, dacă d-ta eşti aşa de jos!... În cine să mai cred? Cum să te mai văd, dacă te-ai coborît pînă la treapta cea mai din urmă?

Orcît de mizerabilă e viaţa, ea are totuşi o licărire de ideal, către care tind cei ce nu sunt cu desăvîrşire stricaţi. De ce uiţi cine eşti? Ţi-am deschis inima întreagă, ţi-am spus că mă faci să sufăr nu numai cu iubirea mea de femeie, dar în toate visurile şi aspiraţiile mele omeneşti, în onoarea şi demnitatea vieţii.

Altceva nu pot să-ţi spun."

Comăneşteanu aprinse un chibrit, iar la flacăra lui anină colţul scrisorilor Annei, cari arseră pînă sus, răsucindu-se ca de durere.

Era nedreaptă şi violentă.

El îşi căută de treabă. Zbuciumările sentimentale fac pe oameni să se întoarcă cu plăcere la ocupaţiile lor zilnice şi să găsească în ele pace. Un miros de mărgăritărel îi adie prin minte şi cu dînsul parfumul părului ce sărutase. În adevăr, firea omenească e infamă!...

Ieşi de la cazarmă şi se duse să vadă pe rănit.

Aci, spre marea lui mirare găsi pe general şi pe Berta.

Violonistul locuia în două odăiţe joase, în fundul unei curţi, unde putea cînta toată ziua, din piano sau din vioară, fără a deştepta protestările nimănui. Acum avea puţine friguri. Generalul şi Berta umblau în vîrful picioarelor, serioşi şi preocupaţi, parcă un frate sau un copil al lor ar fi fost bolnav.

Cînd intră Comăneşteanu la violonist, figura acestuia se lumină ca de o bucurie lăuntrică. El se ridică pe un cot, zîmbi şi întinse mîna tînărului, rugînd pe ceilalţi să-i lase singuri.

— A trecut şi asta, d-le căpitan.

— Şi va trece şi rana, iubite d-le Hermann.

Violonistul îi luase mîna şi i-o ţinea într-ale lui.

— Vă sunt recunoscător că aţi primit a vă bate cu mine.

— Ce fel de vorbă!...

— Mă rog, eu ştiu. Nu era caz de duel. Dar eu suferearn atît de mult, mă simţeam atît de ridicol şi de nefericit, încît dacă n-aţi fi primit a vă bate, m-aş fi împuşcat.

Comăneşteanu dete din cap, în semn de protestare. Violonistul urmă:

— Aşa este. Femeia asta nu e atît de vinovată cît pare, eu nu sunt atît de prost cît m-arăt, şi cu toate astea ne chinuim amîndoi.

După aceea adăogă, dînd trist din cap:

— Eu o iubesc, fiindcă are temperament, e iute şi nedreaptă, dar pentru muzică e ca lemnul de la o vioară veche: vibrează. Iar dînsa nu mă poate iubi, fiindcă eu sunt un biet neamţ, ce e drept cu oarecare bun-simţ şi cu suflet, dar fără talent, urît şi nesuferit. Ah, domnule căpitan!... Ce bine e să fii tînăr şi frumos!...

— Dumneata eşti tînăr...

— Tînăr nu mai sînt, iar frumos n-am fost niciodată.

Apoi se uită în podele, lung:

— Femeile iubesc pe oamenii tineri, fiindcă iubesc puterea creatoare. Iar eu nu am nici asta. Am scris vrafuri întregi de muzică. Nu-i nimic de ele. Şi cu toate astea, domnule căpitan, simt frumosul în toate

lămuririle lui, ştiu cum ar trebui să fie bine ceea ce e rău, înţeleg lumea şi aspiraţiele ei, mi-e milă de ea că sufere, — şi totuşi nu pot îndrepta nimic din ceea ce e urît sau nedrept, fiindcă nu e în mine nici o scînteie creatoare. Sunt spirit critic, domnule căpitan, cu alte cuvinte nenorocit! Vedeţi pe Berta. E o biată fiinţă banală. Cînd carnea albă de pe dînsa se va zbîrci, va rămînea oase şi noroi, cum zice Leopardi[9]. Şi cu toate astea, în sufletul acesta mărginit vibrează cîteodată ceva atît de personal şi de nou, încît eu rămîn uimit: e scînteia creatoare!

Comăneşteanu se uita la el mirat:

— Cunoşti pe Leopardi?

— Cine din gloata noastră nu cunoaşte pe Leopardi? Nici acesta nu era creator[10], dar era aşa de adînc nenorocit, încît din nefericirea lui a izbucnit, ca dintr-un vulcan, lava, lava durerei... Pietre preţioase, domnule căpitan.

Îşi trecu mîna pe fruntea caldă:

— De cîte ori nu mă gîndesc eu la Leopardi şi Aspasia lui, şi apoi la mine cu Berta mea...

Comăneşteanu, intrat în sufletul acesta necăjit, se simţea mic şi vinovat. Violonistul interpreta, oarecum, pe Anna... De la Anna, gîndul lui sări la general. Cu nedomirire şi părere de rău se uită în ochii violonistului, parcă ar fi dorit să afle cum stau lucrurile despre partea asta. Nimic. Tocmai în momentul plecării, rănitul păru mai neliniştit, chemă pe Comăneşteanu mai aproape şi îi zise:

— Am să vă fac o mărturisire şi să vă cer iertare de o greşeală... Alaltăieri am pus pe cineva de a scris o scrisoare anonimă d-lui general... E o infamie!...

Apoi căzu pe perne, ţinînd mîna lui Comăneşteanu cu amîndouă mîinile lui:

— E o infamie, domnule căpitan. Vă urez însă să nu fiţi niciodată gelos. Sentimentul cel mai dezgustător, care înjoseşte pe om...

— Linişteşte-te, d-le Hermann, generalul nu crede, fiindcă nu e adevărat.

— De altminteri, am să îndreptez tot eu lucrurile, am să spun d-lui general adevărul.

Cînd ieşi de la violonist, nu mai găsi decît pe general, care aştepta cu nerăbdare impresiele lui Comăneşteanu. Berta plecase.

Generalul Villară părea a înţelege lumea mai înţelepţeşte decît toţi, nejudecînd pe nimeni, rîzînd de mulţi, fiindu-i milă de mai mulţi încă. El îşi înşela nevasta, pe el îl înşela Berta, pe Berta o înşelau probabil alţii; goana oamenilor după fericire, cu o vorbă, ce-i rămăsese lui din citania unui crîmpei din ***Faust:*** „nimeni nu zice momentului trecător: opreşte-te, eşti frumos"[11].

Întrebă pe Comăneşteanu de starea violonistului, nerăbdător de a auzi o vorbă bună. Îi era milă de neamţ şi totodată îi părea rău că risipeşte, sub formă de milă, o părticică de energie sufletească pentru o prostie.

Cu toate astea nu se depărta de la căpătîiul rănitului decît numai cînd se întorcea Berta. Dar Berta trebuia să se întoarcă neapărat la ora clubului, fiindcă altfel, cu tot altruismul lui, pleca.

Cînd ieşi Comăneşteanu, ningea din temei. Fulgi enormi de zăpadă se vînturau prin aer, vîrîndu-se prin toate ungherele. Din fundul curţii unde locuia violonistul, pînă în stradă, nu se vedea decît o pînză mişcătoare de fire albe. Cînd să pună piciorul în scara trăsurei, Comăneşteanu dete cu ochii de Berta, care bătea zăpada pe loc. Ea îi trecu pe dinainte, zîmbind, şi sări în trăsură.

— Nu-i pentru cine se găteşte, ci pentru cine se nemereşte.

El se uita la dînsa nedomerit. Berta rîdea.

— Poftiţi, poftiţi. Vă ofer un loc.

După ce Comăneşteanu se urcă în trăsură, dînsa deveni serioasă:

— Doream să vă văd, ca să vă arăt o scrisoare anonimă pe care a primit-o generalul. Dacă nu sunt indiscretă, vă rog să mă conduceţi acasă.

— Cu cea mai mare plăcere.

Berta să înfăşură în blană pînă peste ochi şi nu mai zise nimic. Tremura. Căpitanul o acoperi peste picioare, supunînd învelitoarea prin toate colţurile

pe unde putea pătrunde frigul, cu felul de preocupare și de îngrijire caracteristic unor bărbați bine crescuți, ce atît de mult place femeilor și explică succesele oamenilor mediocri[12].

În frigul din trăsură, ei își simțeau corpurile calde, și parcă o vinovată apropiere sufletească se statornicea între dînșii.

De îndată ce ajunseră acasă, Berta se făcu nevăzută cîteva minute. Cînd veni, părea serioasă și gravă. Dete scrisoarea lui Comăneșteanu și așteptă. Dînsul i-o înapoie fără a o ceti.

— E de prisos s-o citesc; toate scrisorile anonime sunt la fel.

— Bine, dar știți ce spune într-însa?

— Îmi închipuiesc, de vreme ce mi-o arătați.

— Că sunteți amantul meu.

— Îmi pare rău că nu e adevărat.

Ea privea înaintea ochilor, pe gînduri:

— Lucrul cel mai ușor, domnule căpitan. Nu vreau să mă dau drept ceea ce nu sunt.

El o apucă de mînă și o sili să șeadă lîngă el, pe canapea. Berta șezu, de-a dreptul pe brațele lui, luîndu-l de gît:

— A fi amantul meu, e lucrul cel mai ușor din lume... Ești tînăr și frumos. Îmi placi. Și cu toate astea...

Tremura și se strîngea de el:

— Speram să te pot iubi. Am simțit zilele trecute, cînd ai venit la mine, ceva nou, atît de dulce, încît poezia și muzica din cîntec se coloraseră de poezia sufletului meu.

Răsuflă adînc, dînd din cap cu disperare:

— Ah, domnule căpitan, ce greu e a iubi!...

El o sărută voinicește:

— Nu găsesc.

Berta încercă să rîdă, simțind că el nu răspundea vibrărilor ei sufletești și că n-o înțelegea. Sări de pe brațele lui, și rămase în picioare, dînd din cap lung. După aceea, încet, se așeză pe scaunul de la piano.

Comăneșteanu pricepea că în minutul acela Berta era în puterea unei simțiri înălțătoare. Pornirile lui,

de tînără voluptate, păreau a aluneca pe fața lucie a unui suflet străin. Pianul și muzica să înfățișau pentru amîndoi ca o punte de scăpare. El se apropie de dînsa:

— Îți mai aduci aminte de bucata de zilele trecute?

Ea dete din cap, pe cînd mînile alergau pe clavir. Cîntă, oarecum pe socoteala ei, parcă ar fi fost singură:

„Îți aduci aminte, îți aduci aminte.
Cînd veneai la mine, vara, pe-nserat,
Și în umbra porții, schimb de jurăminte
Se urmau pe zborul unui sărutat?"

Comăneșteanu și de astă dată se simți prins de farmecul cu care cînta Berta. În cele trei cuvinte „Îți aduci aminte" pornea parcă de departe toată părerea de rău a celor ce nu mai trăiesc decît din amintiri. „Îți aduci aminte cînd veneai la mine, vara pe-nserat?" Deodată idila lua forme. Parcă, în adevăr, se vedea un tînăr coborînd la vale către portița cu streașină, în umbra căreia aștepta fata, singurică.

Comăneșteanu întinse brațele în jurul coapselor Bertei și se lipi cu capul de umărul ei. Ea cînta, repetînd aceleași vorbe, plecîndu-se către el, tremurînd de emoțiune: „îți aduci aminte cînd veneai la mine, vara, pe-nserat, și în umbra porții schimb de jurăminte se urmau pe zborul unui sărutat?" Ea se lipea cu obrazul de obrazul lui, se întrerupea, uitîndu-se lung în ochii lui, cum te-ai uita pe o fereastră, departe, în fundul orizontului.

Cînd se opri, se întoarse către el, îi puse amîndouă brațele pe umăr, își rezemă fruntea de propriele ei brațe și rămase astfel nemișcată. După cîteva minute se sculă, puse pe Comăneșteanu să șeadă ca mai înainte pe canapea și se aruncă în brațele lui, făcîndu-se mititică, luîndu-l de gît, vorbindu-i într-aiuri:

— Înțelegi ceva?... simți cît e de dulce a iubi?... cîtă poezie se ascunde în sufletele noastre?... Nu-i așa că parcă îți aduci aminte că veneai la mine, vara, pe-nserat? Eu parcă sunt sigură că te-am așteptat la o portiță...

— Pe vreme de iarnă.

Berta pufni de rîs, îl sărută lung și apoi se uită la el.

— Ce păcat că ești om real.

— De ce?!

— Dacă ai fi un vis sau o poezie, te-aș putea cînta...

Comăneșteanu o privea acum ca pe o revelație extraordinară. Vorbele ei delicate îl mirau și-l fermecau. Se uita la dînsa nedomirit, pe cînd Berta închidea ochii, fericită, căutînd parcă să prindă acolo, ca într-o raclă de aur, frumusețea trecătoare a momentului.

— Cine poate crede!... zise Berta.

— Cîtă frumusețe în sufletele oamenilor... Asta voiai să zici?

— Tocmai asta. Cu adăogare că aș fi dorit ca aceea ce a fost în realitate să fi fost un vis. Cu alte cuvinte, rosti ea încet, aș fi dorit ca existența d-tale să fie un lucru nematerial.

El zîmbi. Berta îi puse două degete pe gură:

— Un lucru nematerial. Degeaba zîmbești.

— Iubirea poate deveni orce lucru nematerial: muzică, poezie, eroism.

— Da, zise ea, dar nu mă înțelegi.

După aceea, dîndu-se la o parte:

— Nu mă-nțelegi. Dacă ai fi un vis sau o poezie, te-aș putea cînta... eu singură.

— Atunci o poezie inedită. Cam greu.

— Nu-i nimic greu. Cînd cineva iubește, viața toată se luminează. Ceea ce e greu e tocmai de a putea iubi.

— Și de îndată ce începi a iubi cu adevărat, încolțește în suflet îndoiala și nefericirea.

Ea se uita la dînsul, înduioșată:

— Nu zice așa vorbă!...

— Nefericirea ideală: sau ești gelos, sau simți că alții sunt geloși. Sau suferi tu, sau suferă ceilalți. Și chiar cînd nu ești gelos și nu suferi, e un colț ascuns al sufletului, în care parcă s-ar adăposti scînteia divină a conștiinței: acolo suferim cu toții. Ce să-ți fac!...

Berta se uita pe gînduri la mîna lui; apoi, disperată, îl întrebă:

— Ești cu adevărat pătruns de ceea ce zici?

El înălță din umeri.

— Ce să-ți fac!...

Ea dete din cap, zîmbind, cu ochii adînci și triști:

— La cine iubește, nu mai rămîne nici un colț al sufletului care să nu fie în puterea amorului.

— Cu alte cuvinte, nu mai e loc pentru conștiință.

Ea îi luă mîna și i-o lipi de sînul stîng, sub care bătea inima eroic:

— Nu mai e loc pentru nimic!

V

De la podul Dîmboviței, Comăneșteanu dete drumul trăsurei și porni pe jos către casă.

Ce ușor curge vremea cîteodată!

Nu mai ningea. Pe la magazinele din strada Carol începeau să se aprindă luminele. Lumea umbla forfota pe strade, parcă fericită; desigur voioasă. De ce n-ar fi fost voioasă? La urma urmei, omul trăiește numai o dată, iar dacă ai căuta bine, traiul acesta e încîntător. Își simți parcă în căldura mînei, sînul Bertei; văzu aievea ochii ei adînci, străbătîndu-i sufletul; era puterea fericirii lui individuale care înfrumuseța lumea.

Cum mergea pe trotuar, voios, văzu o trăsură că i se oprește drept în coaste. Un geam se cobori repede, iar în cadrul lui se ivi capul rotund al prințesei Smaranda Dudescu.

— Unde mergi, Alexandre?

— Unde vrei, prințeso.

— Urcă-te.

El se urcă lîngă dînsa, bine dispus, gata a-i spune vorbe galante. Sabia nu prea intra în cupeu. El o zmuci punînd un picior peste dînsa.

— Nu necinsti sabia, dragă. Multe din succesele tale i le datorești ei. Nu te mîhni. Ești nostim și fără dînsa, dar cu dînsa la brîu, vai de bărbații însurați!...

El se uită în ochii ei, parcă i-ar fi zis: „răposatul e liniştit acolo unde se află acum". Ea îl privea zîmbind:

— Desigur, dragă. Îmi eşti foarte simpatic, dar atît şi nimic mai mult.

— Niciodată n-am îndrăznit să sper altceva.

— Prea bine ai făcut. Asta dovedeşte că eşti bine crescut, şi adaogă un farmec mai mult la acela al săbiei.

El îi luă o mînă şi i-o sărută. Prinţesa adaose:

— Negreşit. De aceea eşti primejdios cu adevărat: inspiri încredere deopotrivă femeilor ca şi bărbaţilor. Din fericire, sau din nenorocire! — zise prinţesa rîzînd — majoritatea tinerilor de la noi sunt vano-glorioşi, batjocoritori şi îndrăzneţi fără vreme... Şi îţi vorbesc de cei din lumea bună. Ceilalţi sunt un dezastru; prost-crescuţi, vulgari, plebei în toată puterea cuvîntului, la fiecare vorbă şi la fiecare mişcare rănesc pe femeia care are nenorocirea să ţie la ei...

Căpitanul se gîndea, fără voia lui, la un oarecare locotenent, voinic şi mitocan, ale cărui mustăţi teribile comandau în casa prinţesei.

— De unde vii? îl întrebă ea deodată.

— De la o vizită.

— Miroşi a femeie nostimă.

— Da.

Prinţesa pufni de rîs.

— Da? Ia spune-mi, zău, cum s-a petrecut.

— Cum se petrece totdeauna.

— Eşti nesuferit!... Parcă totdeauna se petrece tot la un fel.

— Cu mici variante, — da.

— Vreau să cunosc variantele.

— Variantele sunt încîntătoare, fiindcă femeia are suflet.

— Da? Va să zică sentiment... german.

Comăneşteanu se simţi turburat. Prinţesa înţelese, şi îl chinui mai departe, pricepînd că a atins o rană, dar neştiind care. Îl privea lăturiş, cu felul de dispreţ al femeilor semeţe şi vanitoase, care nu îngăduiesc unui bărbat să iubească alte femei decît pe ele.

— Brună? blondă?

— Şi una şi alta.

— Brune aux yeux bleus?

— Da.

— Atunci ca mine.

El zîmbi, fiindcă prinţesa uitase că-şi văpsise părul.

— Acum patru ani, adăogă ea repede, încercînd să surîdă, dar roşindu-se.

Lui îi fu milă de dînsa, şi îi zise încet:

— Un petit air de doute et de mélancolie, vous le savez, Ninon, vous rend bien plus jolie[13].

Ea se uita pe fereastră. Apoi se întoarse prelung şi se gîndi:

— De cîte ori am auzit versurile astea!... cînd eram brună. Generalul Cîndescu mi le spune şi acum.

— Are haz bietul general.

— E ramolit complect. Cu toate astea, dacă nu vine într-o zi la masă, îmi lipseşte ceva.

— Displăcerea asta nu ţi-o pricinuieşte des.

— O dată pe lună, regulat; cînd îşi ia pensia. Se duce de prînzeşte la Herăstrău cu mai multe onorabile persoane de sex femeiesc. Pauvre vieux satyre!...

Apoi, rîzînd, cu ochii ştrengăreşti fixaţi pe Comăneşteanu.

— Aşa sunteţi cu toţii: asanarea moravurilor, în vorbe, iar în fapt, harem.

Căpitanul se înclină.

— Un om care iubeşte mai multe femei aduce omagiu speciei.

— Vă foarte mulţumim, în individ. De altminteri, dumneta te-ai cam deprins ca pisica la oala cu smîntînă.

El rîdea de amestecul umoristic pe care-l făcea prinţesa, de vorbe româneşti neaoşe, cu pocituri franţuzeşti. Se plecă spre dînsa:

— Se vede pe mustăţi?

Ea îl lovi uşor peste gură, cu ochii vii şi poftitori:

— Haide, hai, craiule!... Are să meargă aşa pînă te-o prinde lăptăriţa.

— Mă păzesc. Dar care?

Prințesa rîdea cu o poftă nespusă, fiindcă ea se gîndea la Mia, pe cînd lăptărița cea adevărată părea a fi Anna.

— Prea ai multe încurcături, dragă... Dar, în fine, spune-mi cum s-au petrecut lucrurile cu femeia... cea cu suflet.

Pe cînd ei vorbeau astfel, trăsura mergea la pas, prin neregula celorlalte trăsuri de pe Calea Victoriei. Comăneșteanu zări într-un magazin pe nevastă-sa și, fără a se gîndi, făcu semn să oprească.

— Mă ierți, prințeso.

— Cum nu, dragă. Cînd vii la mine?

— Cît de curînd. Cînd mi s-o face dor de ceai bun.

— Nu de mine?

— De d-ta mi-e totdeauna dor.

Prințesa închise dintr-un ochi, ștrengărește:

— Mazette!

El zîmbi, într-aiuri, cum se întîmplă oamenilor preocupați, și se dete jos.

Nevastă-sa era într-un magazin, unde cumpăra ceva. Sta pe un scaun, serioasă, așteptînd să i se dea lucrurile cerute.

Felul cum se ținea pe scaun, dreaptă, cu mîinile pe genunchi, era atît de cinstit, încît da un aer cumsecade întregului magazin. Cu pălăria elegantă, așezată cuminte pe buclele firești ale părului, Mia nu mai era fata greoaie de altădată, ci parcă personificarea estetică a cuviinței femeiești.

Căpitanul se uită la dînsa, și avu un moment de sălbatecă bucurie văzînd-o atît de departe de nebunia erotică a celorlalte femei: era satisfacerea deplină a egoismului bărbătesc.

Se depărtă de la geamul magazinului și se duse la deal pe Calea Victoriei.

O pornire de afecțiune către nevastă-sa îl făcu să se întoarcă înapoi, cu gîndul de a intra în prăvălie și a lua pe Mia cu dînsul. Pe drum însă se răzgîndi: era o copilărie sentimentală. Ca toți bărbații, făcea și el greșala de a socoti pe nevastă-sa ca o persoană pe deplin fericită cu proza zilnică a vieții, față de care nu era nevoie de nici o înălțare poetică.

Contrazicerea sufletească îl ținea în loc, nehotărît. Îi veni în minte să se ducă la Anna; dar cuviința lui intimă îl depărta de ideea asta. Atunci se gîndi să se ducă la Elena Milescu.

Elena locuia în aceeași casă din strada Batiștei, în care trăise fericită cu bărbatu-său. De la cea dintîi treaptă a scării pînă în unghiurile cele mai îndepărtate, plutea în aer stăpînirea unui lucru nematerial, ceva ce s-ar fi putut chema în nenumărate feluri, eroism, glorie, patrie, fără să lege bine înțelesul acelui *ceva*, care mai era amor și poezie, durere și supunere, ideal tangibil al unui suflet ce trăia numai din trecut. Aici locuia Elena, dar aici stăpînea Milescu. Arme, tablouri, cărți, mobile, vitrine întregi cu amintiri de-ale campaniei din 77; totul fusese adunat cu iubire în acel altar al războiului.

Cînd intră Comăneșteanu, un fecior servea ceaiul.

Elena îl sărută pe frunte și-l prezentă unei doamne ce era de față, elegantă, fină, cu părul aproape alb. Cînd Comăneșteanu se întoarse către dînsa, doamna încercase să se scoale, și era gata să cadă. Cu o mînă dusă la ochi, iar cu cealaltă căutînd sprijin, ea se rezemă de Elena și rămase un moment în mijlocul salonului. Apoi, cu încetul, păru a-și reveni în sine, întinse mîna lui Comăneșteanu și se uită lung la el, cu o infinită poezie în privire:

— Alexandru Comăneșteanu?

Căpitanul se înclină.

— Fiul Sașei?...

Ea nu-și credea ochilor.

— Al Sașei?

— Da.

— Ce bine am făcut că am venit astăzi la tine, Eleno!... Dar n-o să te superi dacă mă duc... Domnule Comăneșteanu, vrei să vii să mă vezi?...

Căpitanul se înclină din nou.

După ce doamna ieși, Elena veni la el, îl luă de braț, cu un aer tînăr de viclenie:

— Ami, tu ressemble à ton oncle.

El se uita la ea, nedomerit:

— Voyons, Tantzi, ce comedie e asta.

— Șezi, că-ți spui. Dar ce te-aduce la mine?

— Ceea ce m-aduce întotdeauna.

Ea ridică ochii:

— Ceaiul?

— Nu, Tanți dragă. Poezia.

Elena făcu o mișcare din ochi și din gură, parcă ar fi zis: „cine-mi ești!..."

— Vezi, Tanți, cînd te văd făcînd la mofturi ca celelalte femei, îmi vine să mă supăr pe dumneata.

— De ce?

— Fiindcă eu viu pe aici cum se vine la altarul Patriei, al Frumosului și al Poeziei.

Ea se uită lung la el:

— Al Patriei, poate. Al Frumosului și al Poeziei, îmi pare că sunt zălogite la tine.

— Lasă, Tanți dragă, că nu sunt fericit.

— Cred.

— Atunci?

— Ia ceaiul. Doamna care s-a dus este Natalia Canta.

— Da?

— Da. Cînd te plîngi că ești nefericit tu, tînăr, frumos și bogat...

— Domol, Tanți.

— Nici un domol, așa este, — atunci ce să zică Natalia?... și altele ca dînsa?...

— Ai dreptate, floare, floricica mea, Tanți dragă...

Și zicînd astfel, veni lîngă dînsa, șezu jos pe covor, îi luă o mînă și își lipi obrazul de ea.

— Cine te-a făcut așa de minunată, Tanți dragă!... nici prea bătrînă nici prea tînără; nici prea caldă, nici prea rece...

— Comme les bons dîners.

— Nu, Tanți dragă, ci ca armonia, ca suavitatea, așa ca să te pot iubi fără gînduri ascunse.

— Foarte-ți mulțumesc.

— Vrei să te iubesc cu gînduri ascunse?

— Vreau să mă iubești ca un copil cuminte. Șezi și lasă-mi mîna...

— Tanți... Vrei să-mi iai mîna?!... Apoi nu știi că pe întreg bietul pămînt nu e o mînă ca asta? Uite, mi se pare că mîngîi sînul unei muze...

Elena rîdea, căutînd să-și retragă mîna.

— Lasă-mi mîna, dragă, și nu mai spune prostii, că te-ai deprins cam rău cu mîngîiatul sînurilor.

— Tanți, îmi ești dragă, îmi ești dragă, Tanți, ca o zi caldă de toamnă, cînd s-aud cucorii pe sus; ca o batistă ce miroase a sulfină, ca un parfum de persică...

Elena zîmbea cu capul plecat pe o parte și uitîndu-se la el lung:

— Alex, tu spui prostii.

— Nu, Tanți dragă.

— Sau mai bine umbli cu focul prin paie.

— Nu.

— Ei, cum nu? Ce, mă crezi de petică?

— Nu. Te cred făcută din armonie și suavitate, și te iubesc deja, și sunt fericit că pot să ți-o spun... Tanți, inima noastră e ca fluturul, o biată omidă cu aripi. Așa de puțină lume știe să umble cu fluturii, fără să rămînă cu polenul pe degete!... Dumneata faci parte din acea puțină lume.

— Bine. Dar lasă-mi mîna să-mi torn și mie ceai.

El îi lăsă mîna și se învîrti un moment prin salon; apoi veni din nou lîngă dînsa:

— Tanți, doamna asta era și dînsa la Calafat cînd a murit unchiu?

— Nu la Calafat; la Măgurele.

— Da la Măgurele.

— Era.

— Și l-a văzut pe unchiu în ceasurile din urmă?

— Cum să nu-l vadă, dragă!... Doar Natalia a iubit pe Mihai, cum te iubește... nevastă-ta pe tine.

Era să zică „cum te iubește Anna", dar i se păru așa de ciudat să amestece numele sacru al mortului în război, cu Anna de acum, încît o înlătură fără voie.

— Se cheamă Natalia Canta, Tanți?

— Da, dragă.

— Și ce face?

— Ce să facă... Trăiește. Vara stă la moșie, acolo unde cred că a cunoscut-o Mihai; iarna în străinătate.

— O fi avînd ceva de la unchiu, Tanţi?

— Îmi închipuiesc că da.

— N-o fi oare de la dînsa?...

— Nu... Ţi-am spus, dragă, că portofelul îi fusese dat de maiorul Şonţu.

— Dă-mi cheia.

Elena îi dete o cheiţă mică. Tînărul se duse la una din vitrine, luă o cutie de marochin negru, o aduse pe masă şi o deschise. Într-însa era o altă cutie de lemn de trandafir, iar în aceasta, pe un fond de atlas, un portofel. Comăneşteanu îl luă uşor, tremurînd, şi-l desfăcu. Atunci se văzu un mic pachet de hîrtie, legat cu o panglică roşie decolorată de vreme. Căpitanul se făcuse palid. Şezu pe un scaun, lîngă cutii, şi se uită lung în pămînt.

— Şi, cînd ţi l-a dat, Tanţi dragă, ţi-a spus că nu era al lui?

— Mi-a spus că i-l dase maiorul Şonţu... cred că în noaptea ce a precedat atacul de la Griviţa. Dar cine mai înţelegea atunci ceva? Noi toate îl vedeam că se stinge, şi căutam să-l liniştim, fiindcă rupea bandajele, întindea braţele, strigînd „Înainte!"

Elena îşi ridicase părul de pe frunte, privind ţintă un punct din aer, parcă ar fi văzut şi atunci scena din ambulanţa de la Măgurele.

Comăneşteanu se apropiase de ea, se lăsase pe un scăunaş de la picioarele ei, o înconjurase aproape toată în braţele lui puternice, şi asculta cu nesaţiu, îi bea cuvintele:

— Da, Tanţi, striga mereu „Înainte".

— Striga „Înainte", fiindcă din toate părţile cădeau soldaţii... şi fiindcă unchiu-tău avea suflet de erou. Tu ce fel de suflet ai?

Şi grăind astfel, îndemnată de propria ei aprindere, Elena puse amîndouă mînile pe umerii tînărului, îl sili să se uite la dînsa, şi îl sărută lung pe ochi, parcă ar fi fost sora lui.

— Ce fel de suflet ai?

Comăneşteanu privea un nasture de la haina Elenii fără să-l vadă.

— Nimica toată, Tanţi dragă.

— Suflet de ştrengar.

— Mare lucru!...

— Nu zic că-i vreun lucru mare... Dar ştrengarii au unele părţi bune, sunt în general dezinteresaţi, se înflăcărează repede, — le şi trece repede — dar, în fine, sunt în stare să moară pentru ceva, pentru o idee mare sau pentru o nebunie...

Vorbindu-i astfel, îi mîngîia obrazul parcă ar fi fost un copil, îl săruta pe frunte, zîmbea lung şi într-aiuri.

— Sunt sigură, Alex, că tu ai fi în stare să-ţi dai viaţa, dacă mîine s-ar întîmpla ceva...

Tînărul o strînse în braţe şi săruta haina de pe dînsa.

— Ah, da, Tanţi!... Mi-aş da viaţa mîine, astăzi, acum...

— Încet, dragă. Tocmai asta ziceam: sunt sigură că ţi-ai da-o, şi nu trebuie să ţi-o dai. Tu eşti o minunată operă a naturei: suflet cald, gînd bun, ochii şi fruntea asta... Nume mare, avere mare, tinereţe, voinicie — ce vrei mai mult? Tu nu trebuie să-ţi dai viaţa pentru nimic.

— Cum pentru nimic?!

— Nu te turbura. Unchiu-tău a murit ca un adevărat erou. Tot aşa a murit şi Milescu! Tu nu trebuie să mori aşa.

— Pentru ce?!

— Aceia au murit aşa, pentru că era datoria lor de boieri să moară cei dintîi. Tu nu mai ai de dovedit ceea ce trebuiau să dovedească ei. Tu trebuie să trăieşti — şi, la nevoie, să şi mori — pentru o altă idee.

— Care, Tanţi?

Ea se plecă binişor la urechea lui şi îi spuse ceva.

El ridică fruntea. Elena se uita în ochii lui palpitînd, aşteptînd un răspuns, o vorbă.

— Nu înţelegi?... zise ea lung.

— Ba înţeleg, dar mărturisesc că nu m-am gîndit la asta.

— Foarte rău ai făcut. La asta să te gîndeşti, fiindcă toţi suferă, şi sunt fraţii noştri, şi în Transilva-

nia şi în Bucovina. [...] Ne trebuie un om. Omul acesta să fii tu...

Şi fiindcă tînărul tăcea, Elena tăcu şi dînsa un moment. Dar după aceea urmă mai departe, hipnotizată parcă de icoanele ce-i răsăreau în minte.

— Ce chemare măreaţă!... Dacia lui Traian!... Ai fost tu prin Dacia lui Traian?... Te-ai gîndit vreodată cum s-a format poporul nostru de astăzi, la începutul vieţii lui româneşti, trăind pe corhane, luptîndu-se cu jivinele, respingînd năvălirile barbare şi propagîndu-se în timp, curat şi frumos ca o legendă?... Lumea întreagă ar trebui să se intereseze de soarta românilor din munţi, fiindcă acesta este cel mai frumos popor de pe glob... Tu ai fost parcă pe la dînşii...

— Da, Tanţi.

— Ei, atunci?!...

— E foarte complicat.

— În ce stă complicaţia?

— Nu e destul să găseşti un om... Idealul trebuie să fie tangibil în toţi şi să aibă puterea de a deveni realitate. Trebuiesc mijloace multe, bani şi iar bani.

Elena sări de jos.

— Bani!! Trebuiesc bani!! Să ne dăm tot ce avem, fiindcă avem cu mult mai mult decît ne trebuie. Să ne dăm moşiele, să ne vindem giuvaerurile, caii, nimicurile care ne îmbată şi ne strîng de gît.

Comăneşteanu se sculase şi el în picioare, cam stîngaci şi cam nedomirit de forma declamatorie sub care vedea pe Elena. Sta cu mîna la gură uitîndu-se în pămînt.

Elena se oprise şi se uita la el lung. Făcu un pas către el, se înălţă în vîrful picioarelor şi-i puse amîndouă mînile pe umeri.

— Mă crezi poate cam sărită... Cînd stau prea mult singură, mă apucă visuri de astea eroice. Sunt aiurări... Ceea ce însă e pozitiv şi foarte serios, e voinţa mea de a dispune chiar de acum de toată averea în favorul unui om care să încerce realizarea visului acestuia.

Apoi păru a se îneca.

— Şi omul acesta eşti tu...

— O, Tanţi!...

— Tu, sau fiul tău... Lasă-mă. Mi-e aşa de bine aici!...

Şi se lipi cu fruntea de pieptul lui voinic. El o strînse în braţe, ca pe o soră nenorocită, care caută scăpare sub aripa fratelui mai mare. Dînsa se făcuse mititică, vorbea şi rîdea într-aiuri şi parcă ar fi voit să rămînă acolo cît de mult.

— A personifica dorurile unui neam întreg... a fi tînăr şi iubit... a muri pentru reîntocmirea unei patrii ideale... o, tu, care nu înţelegi nimic!...

Dînsul se dete cu un pas înapoi şi se uită la ea, mirat. Într-o clipă, Elena îşi revenise în sine, zîmbea, cu aerul ei dulce de enigmă:

— Acum refă ceea ce ai desfăcut, zise ea, arătînd către cutii.

— Numai să pot.

— Sărută, adăogă, ridicîndu-i către gură hîrtia subţire a pachetului.

Comăneşteanu se plecă, smerit, şi sărută panglica roşie. Îi flutură pe margina depărtată a gîndului o icoană ştearsă şi un parfum nehotărît de păr blond...

VI

După ce tînărul plecă, Elena rămasă singură, se duse în odaia ei de culcare. Aprinse luminările şi se uită lung în oglindă. Era pieptănată ca totdeauna, cu părul în bucle liniştite, ce-i făceau coroană în jurul capului. Se pieptăna aşa de o grămadă de vreme. Era ostenită de a fi aceeaşi şi iar aceeaşi. Luă pieptenele şi încercă să-şi facă o cărare la dreapta. Dar părul era legat tare. Atunci scoase panglicuţa din păr şi-l lăsă să cadă pe spate; apoi îl aduse pe un umăr. Era alb mai tot.

Mai tot era alb!...

Dînsa căzu pe un scaun, cu braţele pe genunchi.

Luă o oglindă mică de pe masă, se uită din nou la păr, îl trase de pe frunte în sus, îl dete înapoi pe frunte. Vedea bine că era încă frumos. Dar avea ceva inexpli-

cabil de lucru cinstit, care, în loc de a o mulţumi, o rănea.

Întinse mînă către o policioară pe care erau cîteva volume mici. Se înnemeri să ia poeziile lui Musset.

Se uită la volum, lung, fără a-l deschide.

În ce sta farmecul tinereţii, se întreba Elena, cînd ea îmbătrînea şi totuşi se simţea aşa de caldă la gînduri, cumpănită, fără nici un fel de durere, fericită cum nu fusese niciodată!...

Şi cu toate astea, o deznădejde surdă, o frică superstiţioasă de viitor, o poftă sălbatecă de carne tînără, de depravare ideală îi răsăreau cîteodată în suflet, ei, Elenei Milescu, căreia, cu toate astea i se urca sîngele în obraz numai cît gîndea la ele.

Puse volumul lui Musset la loc şi luă un altul, care se deschise din întîmplare la versurile:

Torna dinanzi al mio pensier talora
Il tuo sembiante, Aspasia*.

Aşa parcă îşi aducea ea aminte de dînsa, tînără.

VII

Pe scările otelului umbla lumea forfota. Un miros greu, de sală de mîncare amestecat cu fum de tutun, se urca pînă la etaje. Sunetul unui piano, cam dogit, da casei aerul pretenţios dar nestatornic pe care-l au în general toate otelurile şi în particular cele româneşti. La o masă din vestibul vorbeau trei samsari; stăpînul otelului striga la slugi; uşele se izbeau, clămpănind ca o limbă de clopot ce nu atinge arama; o doamnă, sulemenită, se cobora pe scări, foşnind din rochii cu neonestitatea mătăsurilor false. Peste tot, aerul indiscret al lumei semicivilizate.

Pe cînd căpitanul se urca la doamna Canta, Elena Milescu tocmai ieşea. Suavitatea ei îmblînzi gîndurile tînărului, pe care le zbîrlise doamna ce foşnea din rochii. Elena îi zîmbea din capul scării:

* Întoarce cîteodată înaintea gîndului meu/ Imaginea ta, Aspasia (Leopardi, *Aspasia*).

— Foarte bine că vii.

— De ce?

— Ca să linişteşti o criză de nervi.

Comăneşteanu o privi lung.

— Eram sigură că ai să vii.

— Fireşte că trebuia să viu.

Elena se uita la tunica lui.

— Dacă îi vei plăcea o punem şi pe dînsa pe listă: şi ea caută un erou...

În fuga impresiilor, Comăneşteanu simţea o trudă ascunsă în Elena lui, dar nu pricepea ce.

— Ia ascultă, Tanţi dragă, de cîtva timp te depravezi. Şi îţi şade aşa de rău!...

Ea înălţă din umeri, ca o persoană stăpînă pe sine; se înroşise însă pînă în firele părului.

— Mi s-a urît cu drumul drept. Aş vrea ceva nou.

— Fă-ţi pe moşie un drum strîmb...

— Am să-mi văpsesc părul.

— Dacă vei face una ca asta, nu-ţi mai calc prin casă.

Dînsa mişcă din ochi în neştire. El o luă de braţ. Avea ceva, o durere ascunsă.

— Tanţi dragă, eu pe doamna asta de-abia o cunosc. N-ai vrea să te-ntorci cu mine, ca să mă mai prezinţi o dată?

Ea stete un moment la îndoială.

— Da, pentru un minut.

Apoi intră din nou la Natalia.

Doamna Canta era dintre acele femei părtinite de fire, ce rămîn cu inima caldă pînă la bătrîneţe, şi păstrează un rătăcit parfum de tinereţe, chiar în viaţa lor fizică. De cînd trăia singură la moşie, se apucase de afaceri, plantase pomi roditori, adusese cuptoare sistematice, înfiinţase şcoli de meşteşuguri, de ţesut, de împletit, de crescut gîndaci de mătasă. Averea sa, foarte mare, devenise enormă. Ceea ce o deosebea de semenele sale, cari, cînd se apucă de afaceri, devin băţoase şi agresive, era o neîndemînare firească în socoteli, o sfială poate mai mult aparentă decît reală în planuri şi hotărîri, ceva ce nu se prinde şi nu se notează în cifre, acea imponderabilă copărtăşie a oame-

nilor fericiţi şi bogaţi, la nenorocirea şi greutăţile celor nevoiaşi. Venise la Bucureşti să ceară Ministerului de Finanţe anumite înlesniri pentru atelierele ei de la ţară, iar Ministerul refuza. Asta era criza de nervi.

Elena îi prezentă din nou pe Comăneşteanu.

— Ţi-a trecut, Natalio?... Iată pe d-l Comăneşteanu, pe care ţi l-am mai prezentat la mine. Dacă vrei, să te plîngi şi lui... M-a întîlnit pe scară şi a ţinut cu orice preţ să-l însoţesc pînă la tine. E un tînăr foarte sfios.

Natalia rîdea, Elena urmă:

— Deşi seamănă cu unchiu-său, eroul, acesta bate mai mult a călugăr. Nu-l iubeşte nimeni, nu se interesează nimeni de el... N-ai vrea tu să-l adoptezi?... că poate ţi s-a urît cu binele.

Căpitanul se plecase pe mîna Nataliei.

— Toate, infame calomnii, doamnă.

— Ar fi foarte urît dacă ar fi aşa.

El stărui a nega din cap.

— Încearcă, zise Elena. La revedere.

După ce Elena ieşi, doamna Cantă îşi puse un ochelar subţire, căută soneria în zid şi sună; apoi se întoarse către tînăr şi se uită la el lung.

— E adevărat.

Apoi îşi ridică ochelarii, şezu jos şi păru a se gîndi.

— Am fost bună prietenă cu mama d-tale, d-le căpitan, şi îmi aduc foarte bine aminte de dumneata, copil. Ce bizară este viaţa! D-ta te-ai schimbat cu desăvîrşire, iar eu am rămas întocmai cum eram acum 20 de ani, — cel puţin aşa cred, zise ea, rîzînd.

La zîmbetul acela, tîrziu, Comăneşteanu înţelese că şi el îşi aducea aminte de dînsa, de surîsul ei, de fugara umbră a trecutului, ce se depărta tot mai mult în uitare. Zîmbetul ei părea a veni, în amintirea lui, din farmecul ce-l simt copiii precoci pentru femeile frumoase.

Intră un fecior şi aduse apă pentru ceai.

Natalia se uită la Comăneşteanu, dusă pe gînduri.

— Cunoşti, poate, pe ministrul Finanţelor.

El răspunse într-aiuri, mirat şi nedomerit:

— Puţin.

— Aş avea nevoie de cineva care să-l cunoască bine.

— Poate oamenii politici din judeţul d-voastre.

— Sunt toţi guvernamentali.

— Tocmai de aceea.

Natalia servea ceaiul. Se opri un moment şi se uită la el fix.

— Obţii mai mult prin oamenii însemnaţi din opoziţie.

— Da?

— Noi avem toate cochetăriile ţărilor civilizate. Eşti liberal sau conservator?

— Nici una, nici alta.

— Vrei lapte sau lămîie?

— Nici una, nici alta.

Ea se uită la el, domoală.

— Faci parte din vreo societate de temperanţă?

— Nu. Sunt dispeptic.

— Îmi pare bine. Poate mergi la Vichy.

— Nu mai e la modă. Un om modern, bolnav de stomah, merge la Polul Nord.

— Sau la Biarritz.

— Dacă este cap încoronat.

— Aceia merg pe lumea cealaltă.

— Nihilistă?

— Nu. Ceva mai rău.

— Vegetariană?

— Şi mai rău.

— Milionară?

— Mai rău.

— Mai rău nu se poate.

Natalia începu a rîde.

— De ce nu se poate?

— Fiindcă, în fond, milionarii sunt fiinţele cele mai îngrozite din lume. Toţi fac parte din societăţi de săraci.

Natalia rîse mai departe:

— Eşti plin de contradicţii.

— Eu!?

Tocmai asta gîndea el de dînsa, că era bizară, milionară şi socialistă, cheltuind cu drumul la Bucureşti mai mult decît făceau taxele la Finanţe.

Ea îl privea cu stăruință:

— Am auzit că ești un om plin de succese...

Comăneșteanu vru să protesteze. Ea îl opri cu o mișcare a mînii, parcă ar fi zis: „atîta lucru pricep și eu". Apoi, încet, liniștit:

— Nu ai voi să faci o dată curte, pentru o operă de binefacere?

— Cu plăcere. Cui?

Graba și siguranța cu care răspunse tînărul, părură a întrista pe Natalia. Deși erau zise în glumă, cuvintele acelea dovedeau o închipuire de sine nesănătoasă. Ea se gîndea.

— Poți face curte oricui?

— Pot face curte oricînd, dar nu oricui.

— Și asta e prea mult.

El începu a rîde.

— Bine, doamnă, îmi ceri un serviciu... Să-l fac sau să nu-l fac?

— Ai dreptate. Să-l faci. E vorba să străbați pînă la o doamnă de la Finanțe și să obții o reducere de taxe.

El rîdea cu hohot. Natalia rîdea și ea, dar cam stîngace.

— Și e mare taxa?

— Cîteva sute de lei.

— Foarte bine. Am s-o obțin.

Se sculă și se închină înaintea ei, voind să plece. Ea îl ținu.

— Domnule Comăneșteanu, am înțeles toată filozofia d-tale. Să-mi dai voie să-ți spun că e cam simplistă. E vorba să plătești d-ta acele taxe și să zici că ai făcut o faptă bună. Ba chiar te miri că nu le plătesc eu...

Comăneșteanu voi să protesteze. Ea îl întrerupse.

— Te rog. Cunosc pe români: orientalismul a rămas în sîngele lor. Ei admiră pe un pehlivan care din nimic face avere și își bat joc de un om cumsecade care se ruinează.

— Noi nu suntem nici într-un caz, nici într-altul.

— *Noi*. Adică vrei să zici *eu*. Și mai cu seamă vrei să zici că nu mă ruinez de loc.

Comăneșteanu încercă iarăși să protesteze.

— Te rog. Dacă nu abuzez de timpul d-tale, mai stai un moment. Eu nu mă ruinez, — este adevărat. Și nici nu vreau să mă ruinez. Dar tot venitul meu se duce, iar mie personal îmi trebuie foarte puțin. E atîta lume care suferă, domnule Comăneșteanu!...

— Suferim cu toții, cari mai mult, cari mai puțin.

— Firește. Dar complicațiile dumitale sufletești nu mă interesează.

— Cu toate astea sunt suferințe.

— Sunt amor-propriu rănit. Eu vorbesc de suferințele fundamentale ale vieții: foame neîndestulată, boală necurarisită, tinerețe înșelată și pierdută.

— Legendă. Nu moare nimeni de foame în țara românească.

Natalia se dete cu un pas înapoi și se uită la el semeață.

— Se vede că nu ai suferit cu adevărat!

— Ce-are a face?

— Foarte mult. Cine are *ireparabilul* în inimă, descoperă seria nesfîrșită a durerilor omenești.

Părea a se îneca.

— Sunt nesfîrșite, d-le Comăneșteanu!

Era atît de încredințată de ceea ce spunea, încît tînărul nu îndrăzni a o mai contrazice.

Ea se simți cam declamatorie și prinse a vorbi încet.

— Oamenii se trudesc în nenumărate feluri, și de aceea e greu de umblat cu sufletul lor. Eu am făcut tot ce am putut la mine la țară. Dar nu e destul să dai, ci trebuie să și știi să dai. Atelierele mele merg cu propria lor putere. Acolo sunt oameni, cu înțelegere și cu demnitate, cărora nu poți să le dai de pomană[14]. Ei cred că au dreptul la o scutire de taxă. Prin urmare, asta îmi trebuie, iar nu 300 de lei.

Ciudată era!... ciudată și plină de contraziceri. Dar atît părea de convinsă, încît tînărul se sculă hotărît s-o ajute.

— Am să încerc... fără a face curte nimănui.

Ea îl opri un moment, ținîndu-l de mînă. Părea că voiește să zică ceva. I se umplură deodată ochii de lacrămi.

— Atît de mult semeni cu mama dumitale!... Ai zis „am să încerc" întocmai ca Sașa.

VIII

Căpitanul cobora scările gîndindu-se la Timoleon Vucos, mare financiar și destul de parvenit, ca să aibă dreptul a cere un serviciu ministrului de Finanțe. Se hotărî să se ducă numaidecît la biroul lui.

Cînd să iasă pe poarta otelului, îl apucă cineva de braț. Era Elena Milescu.

— De unde răsari, Tanți?

— Te-am așteptat, ca pe o domnișoară de la pension, să te duc acasă. Ei, te-a adoptat?

— Nu încă, dar dacă îi voi obține o reducere de taxe de 300 de lei, l'affaire est dans le sac.

— Să trăiești!

Încercă să-și potrivească pasul pe al lui.

— Umblă mai domol, ca să mă pot ține de tine.

El își micșoră pasul. Ea sări într-aiuri fără să găsească măsura.

— Ah, Tanți, așa ești de stîngace și de nostimă, că-mi vine să te sărut în mijlocul drumului.

Ea păru a nu-l auzi.

— Va să zică treaba e gata. Prințesa Smaranda, una; eu, două; Anna, firește, trei...

La numele Annei ridică ochii către el, atît de comici, încît îi bufni rîsul pe amîndoi. Lumea se uita după dînșii, zîmbind. Ea urmă:

— Anna, trei, Natalia Canta, patru; Berta Villară, cinci... Acesta este fondul de război sigur. Fără a mai număra cazualul.

— Bunăoară?

— Bunăoară... Urania Vucos.

— Foarte bine. Și cît faceți toate la un loc?

— Asta știi tu mai bine decît mine.

Tînărul se opri.

— Tanți!

Ea ridică ochii către el, rîzînd:

— Ce este?

— Te-ai făcut o vicleană și jumătate. Asta te întreb eu?!

— Mă întrebi cît facem toate la un loc. Să numărăm: prințesa face multe parale... Ha? Ce zici?

— Pe dinafară, da. Vreo zece milioane ca nimic.

— Dar pe dinăuntru?

— Face mai mult decît tine, pentru că ea nu ar pune asemenea întrebări.

Elena Milescu se făcu a nu-nțelege.

— Pe Anna cu cît s-o punem?

— Știu eu!

— S-o punem în raport invers cu Berta.

— Adică?

— Cu cît punem pe Anna mai mult, cu atît o să punem pe Berta mai puțin. Dar e mai sigur să facem contrariul, potrivit socotelilor lui cumnată-meu.

Rîdeau amîndoi. Ea urmă:

— Cît să punem pe Anna? Vreo cinci milioane global.

— Ce vrea să zică *global?*

— Adică ea și cu gloaba ei.

Căpitanul se opri din nou. Era umflat de rîs, dar își mușca buzele. Elena rîdea cu o poftă nespusă.

Îl strînse ușor de braț:

— Te rog să mă ierți.

Apoi, sărind lîngă el, ca să prindă pasul:

— Este adevărat că ești și amantul Bertei?

— Dacă urmezi așa, te las.

— Nu fi copil, că glumim.

— Glumești, dar îmi strici gîndurile.

— Trebuie să fie foarte curios să aibi șapte amante. Înțeleg că e pentru scopuri superioare... Fondul războiului...

Îl strînse de braț, cu amîndouă mîinile, fără a-l lăsa să răspundă:

— Alexandre, mais tu es à moi aussi! Cela fait huit.

— Și cu reverența nouă.

Își scoase chipiul:

— Te las, Tanți! Mă scandalizezi și mă indignezi!

— Pentru ce?

— Pentru că n-ai măsură la vorbă.

Ea se uită la dînsul:

— Am la fapte. De aceea mă și iubești. Egoismul bărbătesc este nemărginit ca văzduhul. Tu ai vrea ca fiecare femeie care îți vorbește să fie un înger.

— Firește.

— De ce *firește?*

— Fiindcă un înger e mai frumos decît o cocotă.

— Ai văzut îngeri vreodată?

— Te-am văzut pe tine pînă acum.

— Ça c'est gentil. Dar să ne urmăm socoteala. Va să zică: prințesa Smaranda, 10; Anna, 5. Pe mine cît mă taxezi?

— Știu eu!...

— Să zicem tot 5.

— Se vede că ai și tu vreo gloabă.

Elena rîse cu poftă:

— Nici una.

— Atunci să zicem 6.

— Să zicem 6. Fac pînă acum 21. Pe Natalia cît s-o punem?

— Să n-o punem nimic. Știi că mi s-a părut foarte curioasă...

— În ce fel?

— Preocupată de fericirea universală, adică de himera cea mai absurdă.

— De ce *himeră?*

— Pentru că fericirea este totdeauna himeră.

— Nu e adevărat!

El se uită la dînsa.

— Protestez din toate puterile, zise Elena cu convingere.

Curios lucru!... Căpitanul își aducea aminte de Berta, de amorul ei absolut și de fericirea desăvîrșită. Se vede că femeile au facultatea fericirii durabile.

— Fericirea este o himeră, Tanți.

— Protestez!

— Protestează, dar socotește-te. Tot ce este nu mai e. Și e un noroc că nu mai e așa, fiindcă altfel sufletul nu ar mai avea avînturi. A dori pururea e facultatea cea mai nobilă a omului.

— Nu și a femeii.

— Nu se poate. Femeia este fiica omului.

— Este fiica omului, dar e *fiică* iar nu *fiu*, și din feminitatea ei, trage statornicia simțurilor...

— Noroc să dea Dumnezeu.

Elena bătu din picior.

— Așa să știi. Natalia Canta trăiește de 20 de ani cu imagina unchiului tău în suflet!... Iar cu a ta trăiește atîta lume!

— Tanți!

— Ce este?

— Ți-e frig, că tremuri.

— Tremur dar nu mi-e frig. Natalia Canta a iubit pe unchiul tău, a suferit, dar a rămas nestrămutată în simțirea ei adîncă. A ars ca o flacără curată, iar acum mai pîlpîie din ultimele adieri ale sufletului... întreabă pe Anna, să-ți spună. S-a petrecut între ele drama cea mai mișcătoare.

— Cînd, Tanți?

— Pe vremea războiului.

El se opri locului.

— Ce rău îmi pare că nu suntem la tine, Tanți dragă! Vezi, acuma te-am regăsit, dulce ca o mamă tînără, iar nu cucoană cu nervi.

— Se întîmplă și așa. Mi se urăște să par mamă, cînd... n-am fost niciodată. Dar să înveți să respectezi pe Natalia Canta. E un suflet înalt, care ar voi să facă bine omenirii întregi, pentru purificarea imaginei lui unchiu-tău.

— Purificarea lui unchiu-meu!?... Acela s-a purificat singur, fiindcă a știut să moară.

— Am zis a *imaginei* lui. Cine n-a avut în viață o durere mare nu pricepe cîte lucruri sunt legate de o imagine, și cum ea poate conduce pe vii în toate hotărîrile lor.

— Începi să semeni la vorbă cu Natalia Canta.

— Firește.

— Atunci te las, fiindcă mă tem să nu ai şi tu vreo taxă pentru care să fac curte.

Elena se uită la el, cu capul pe o parte.

— Te-ai învăţat rău, băiţaş... Sărută-mi mîna şi mai las-o cu făcut curte. Cînd vii la mine?

— Cînd mi-o fi dor.

— Şi chiar cînd nu ţi-o fi.

Despărţindu-se de dînsa, i se păru că se desparte de prinţesa Smaranda. Se vede că aceleaşi persoane, în aceleaşi împrejurări, fac totdeauna acelaşi lucru.

Elena Milescu era pentru el o creatură aparte, plină de poezie, care nu avea dreptul să semene cu prinţesa Smaranda.

Se gîndi la maică-sa, şi-i veni deodată în minte imagina Saşei, cu tîmplele negre şi ochii albaştri. Avea dreptate Elena, vedea şi el o imagină. Şi, ce e mai curios, îi era milă de ea, ar fi voit să-i facă bine, s-o îmblînzească, s-o purifice, s-o găsească în lumea viitoare, surîzînd, aşa cum plecase din lumea prezentă.

IX

Timoleon Vucos nu era la biurou. Comăneşteanu voi să se ducă la el acasă. I se spuse că nu era nici acasă şi nici în ţară. Era plecat la Berlin, ca orce bancher serios[15].

Asta îl încurca. Se gîndi să se ducă la Urania.

Îi răsări deodată în minte numele femeii tinere, extravagant şi nepotrivit cu fiinţa ei rotundă şi diminutivă, Urania!...

Sări într-o trăsură, ca să ajungă mai repede.

Ajuns la dînsa, i se spuse că doamna plecase la ţară.

— De mult?

— Uite, chiar acum, nu sunt cinci minute. Dacă vrea cuconaşu, o găseşte la gară — zise feciorul.

Sări din nou în trăsură.

— La gară, şi mînă!

Birjarul se repezi pe străzile îngheţate, izbind roatele de marginele trotuarelor. Ningea uşor.

Comăneşteanu intră în gară din fuga, lovindu-se de călători, trîntind uşile, sunînd sabia. Un tren pe linia a doua, părea nerăbdător să plece, bufnea pe nări, gîlgîia fum, iar roatele, la cea mai mică mişcare, scrîşneau pe şinele îngheţate.

Tînărul trecu repede prin dreptul vagoanelor, cercetă cu ochii lumea, se uită de mai multe ori la ceasornic, şi tocmai la urmă îi veni în minte să întrebe de ora plecării. Mai era vreme. Atunci se linişti, parcă turburarea lui sufletească ar fi atîrnat de un lucru dinafară.

Pe cînd mergea către fundul peronului, văzu pe Urania care ieşea de la biuroul telegrafic. Ea îl văzuse de departe şi venea acum către el, cu pasul pripit al oamenilor ce nu se simt stăpîni pe sine.

— Unde mergi? întrebă ea, veselă, scuturîndu-l de mînă.

— Nu ştiu unde merg. Ştiu de unde viu.

— De unde?

— De la d-ta.

— Şi unde mergi?

— La Crivina.

— Serios?

— Foarte serios.

— Atunci mergi cu mine.

— Îţi mulţumesc de invitaţie. Primesc.

Ea începu să rîdă.

— Mergi să inspectezi garnizoana?

Tînărul bufni de rîs:

— Da.

Ea tremura de frig. Îl luă de braţ:

— Nu ştiu de ce tremurăm aici. Haidem în vagon.

El o luă voiniceşte sub braţ şi porniră către compartimentul ei. O simţi deodată că-l opreşte locului:

— Ba zău, serios, unde mergi?

— La Crivina.

— La cine?

— La d-ta.

Ea se plecă sub obrazul lui, rîzînd cu ghiduşie:

— Mai întîi de unde ştii că eu merg la Crivina?

— Mi-ai spus-o d-ta; m-ai şi invitat.

— Am glumit.
— Atunci mergem la Hălăucești.
— Ai garnizoane peste tot...
Apoi, pe cînd se suia în vagon, se întoarse către el:
— Asta nu se poate.
El o simțise caldă, rezemîndu-se de el, și parcă un val de poezie îi inundă sufletul.
— Cuvîntul „nu se poate" nu există în limba noastră.
— Ba există, de vreme ce-l rostim. Ajută-mă.
Căpitanul pusese deja mîna pe blana ei și o ajuta să se dezbrace.
— Parcă asemenea lucruri n-am mai mirosit pe lume.
— Ce fel de lucruri?
— Nu știu. Îmi dai voie?...
Și fără a aștepta voie, o răsuci pe loc, cum făcuse cînd o ajutase să se dezbrace și aspiră din părul ei cu putere. Ea se întoarse repede, uitîndu-se la el:
— Ei?!
— A sîn de mamă și a miros de floare.
— Frumos lucru!...
— Nu știu cum să spun.
Ea se așezase într-un colț, iar el în față, cu blana ei în brațe.
— Ce bine ar fi dacă n-ar mai veni nimeni, zise ea.
El tăcea, liniștit, cu obrazul ascuns în gulerul blănei ei.
— Ai mai găsit ceva?
— Văd o mulțime de lucruri încîntătoare... Nu găsesc care e anume mirosul.
— Eol.
— Nu spune nimic.
— Vîntul aduce miros de grădini.
El dete din cap cu obrazul în blana ei.
— Da, ar fi ceva... Dar aici e parfum de ființă vie.
— Știi că e frumos ce ai zis: „sîn de mamă și miros de floare". Aș putea scrie unui fabricant la Paris, să inventeze ceva cu numele ăsta.

— Da. Ar trebui însă ca fabricantul să aspire din farmecul persoanei dumitale, — ceea ce este materialmente imposibil.
— Pentru ce?
— Pentru că i-aș tăia nasul din rădăcină.
Ea rîdea cu poftă, îndreptîndu-și căciulița pe cap.
El veni lîngă dînsa preocupat, îi luă o mînă, dete mînușa la o parte și încercă să miroase.
— Păcat. E ceva; dar mirosul de mînușe omoară parfumul brațului.
— Oare, cum s-ar zice pe franțuzește „sîn de mamă și miros de floare".
El se apropiase de dînsa, îi ridicase vălul de pe ochi și părea a căuta parfumul fugar de pe ființa ei.
Trenul plecase.
După cîteva minute, Urania se înclină ușor către tînăr:
— Știi că nu se poate.
— Știu.
Ea se dete la o parte.
— De unde știi?
— Îmi închipuiesc.
— Ce anume?
— Atît: că nu se poate.
Ea zîmbi și îi apucă mîna; apoi se întoarse către el:
— Ești bizar. Vii ca o vijelie, pleci ca ea, nu știi nici unde mergi, nici pentru ce mergi...
— Cel mai încîntător lucru!
— Dar mergi fără preget — sigur, cu toate astea, că la capătul drumului eu îți voi spune: *nu se poate.*
— Da.
Ea îl privea cu toată încordarea și pe cît putea să pătrundă în ochii lui prin lumina slabă a vagonului. În zgomotul trenului, voi să ridice vocea, dar se sfii de a vorbi tare; de aceea se lipi cu totul de el:
— Nu te pot înțelege. Ce vrei de la mine și de la noi toate? Vrei să fim toate ale dumitale? Probabil că da. Cu toate astea s-ar zice că nu ești îndestulat, fiindcă pari a căuta un lucru pe care nu-l găsești niciodată. Dar a căuta, în amor, altceva decît amor, mi se pare o ne-

bunie. Amorul este poezie, este farmec, este muzică. Eu, dacă te-aş iubi, m-aş teme că toată lumea ar pricepe.

— De ce?

— Pentru că s-ar ceti pe obrazul meu bucuria imensă a sufletului.

— Şi ce-ar fi?

— Ar rîde lumea de mine. Dar puţin mi-ar păsa. Dacă nu aş vrea să ştie lumea ar fi pentru că bătăile inimei mele sunt secretul meu. Fiecare din noi are un colţ al sufletului în care nu admite să pătrundă nimeni: acolo se ascunde personalitatea rănită.

Trenul intra într-o staţie. Urania îşi coborî vălul pe obraz, jenată oarecum de lumina puternică a felinarelor şi de linişte. De îndată ce trenul se puse din nou în mişcare, el se apropie iarăşi de dînsa, îi ridică vălul de pe ochi şi rămase lîngă ea.

— Ai un nume de muză[16]. Aşa se şi cuvine. Dar ar fi fost mai potrivit să te numeşti Clio sau Erato. Mi se pare că între aceste două cuvinte stă şi numele parfumului d-tale.

Ea rîse cu plăcere.

— Eşti foarte curios. Ce găseşti atît de interesant în parfumul meu?

— Nu ştiu. Poate poezia personalităţii. Îmi dai voie?

Şi, fără a aştepta răspunsul, îi lăsă vălul pe ochi, la loc, şi se dete la o parte. Peste o secundă intră conductorul, pentru controlul biletelor. După ce ieşi, dînsa îl întrebă rîzînd:

— Acum pot să-l ridic?

— Acuma şi oricînd.

— Oare ai fi gelos...

— Nu cred.

—Unde mergi?

— La Crivina.

— Nu se poate.

— De ce?

— Pentru că nu se poate. N-ai nici unde să dormi, nici unde să mănînci.

— La d-ta.

— Ştii bine că nu se poate. Şezi lîngă mine.

Tînărul veni lîngă dînsa.

— Spune-mi drept, pe cine căutai la gară?

— Îţi spun foarte drept: pe d-ta.

— Nu se poate.

— Acest continuu „nu se poate“ dovedeşte că eşti înşelată şi nenorocită.

Urania rămase încremenită. El se uita la dînsa, mirat şi trist de a fi forţat o mărturisire. Îi fu milă de ea.

— Te rog să mă crezi. Am fost la d-ta acasă pentru a-ţi face o rugăminte. Cînd mi-a spus feciorul că ai plecat, mi s-a părut că a plecat tot oraşul, şi am alergat la gară fără să ştiu ce fac. Sunt însă gata să te ascult: vrei să mă întorc înapoi sau să mă duc înainte?

Tînăra femeie se retrăsese în colţul cel mai întunecos al compartimentului.

— Nu ai nimic cu d-ta, zise ea încet.

— Nu.

— Trenul acesta merge în Moldova. El se opreşte la Ploieşti, iar peste două ore vine trenul la Predeal.

— Care trece pe la Sinaia.

Ea zîmbea în manşon.

— Unde sper să viu mîine, tot la ora asta, pentru a schimba aerul, după cum mi-a prescris medicul. Dacă mă lăsai să vorbesc de la început şi nu-mi răscoleai sufletul cu parfumul, cu Clio şi Erato, era să-ţi spun că ţi-e frig şi să-ţi ofer tartanul meu, pe care te rog să-l iai fără vorbă.

— E cam puţintel la întindere.

— E mai mult decît nimic. Acum te rog să dormi în colţul dumitale, fiindcă eu am ajuns. Visuri plăcute.

Apoi, întorcîndu-se repede:

— Cu ce trăsură ai venit la gară?

— Cu o birjă.

— I-ai dat drumul?

Căpitanul se atinse cu mîna de frunte.

— Ai dreptate!

Ea zîmbi, uitîndu-se la dînsul, cu ochii pe jumătate închiși, îngrijorată, dar cu sufletul plin de lumină. Într-o clipă înțelese avîntul puternic ce-l mîna pe tînăr către dînsa, și-i fu recunoscătoare.

X

Anna Villară nu se-nțelegea cu generalul. Ea arendase o moșie pe care el voia s-o caute singur, și, după spusa tuturora, o arendase prea ieftin. Generalul citea *Independența*[17] și printre rînduri își vărsa focul pe nevastă.

— Vai de românul pe care-l duce femeia de nas!

— Așa gîndesc!

El citea încet.

— S-a făcut și ăsta om mare!...

Ea, care se simțea vinovată, vrea să aibă dreptate:

— În ce te duc de nas?

— În toate... O interpelare în Cameră poate s-o facă orice caraghios. Ăsta e băiatul unui sergent-major de la mine.

— Ei și? Fiul unui sergent-major nu poate să devie un om cumsecade?

Generalul zbîrci din nas, parcă i-ar fi mirosit rău:

— În prima generație sunt toți niște pehlivani[18].

— Vorbă să fie.

— Așa cum îți spun eu. Onorabilul său părinte da bani cu camătă la băieți, iar ilustrul său fiu interpelează pe ministru asupra furniturii ovăzului în armată.

— Poate să aibă dreptate...

— Țară de ariviști, în care puținii oameni cumsecade stau la o parte, iar îndrăzneții, ignoranții și pehlivanii sunt în frunte.

— Ești exagerat. Așa-i peste tot. Dar să nu schimbăm vorba: în ce te duc de nas?

El părea cufundat în citirea ziarului. Deodată se puse să cînte, fals și fără a-și ridica ochii din gazetă.

— Connais-tu le pays où fleurit la crapule...[19]

Anna își mușcă buzele, ca să nu rîză. El tăcu un moment; apoi, cufundat în cetire, o întrebă:

— În ce mă duci de nas? În toate, soro. La moșii, la vizite, în politică, în lume. Dumneata crezi că ești Stana lui Ion. Ei, nu-i adevărat! Eu sunt Ion al Stanei.

Vorbea așa de firesc și de simplu și părea a nu voi să mai repete greșeala cu arendarea moșiei, încît ei i se făcu milă. Rămase cu capul pe mînă, uitîndu-se lung la fața de masă și din cînd în cînd aruncîndu-și ochii la el. I se păru cam îmbătrînit. Cine știe! Oricît era de ușurel, poate că nici el nu era fericit... Își aduse aminte de Berta, care-l înșela, desigur, și apoi de Comăneșteanu. Deodată inima i se bătu așa de tare, încît își duse mîna la piept.

Tocmai intra feciorul cu cafeaua și cu o scrisoare de la Porția.

— Așteaptă răspuns?

— Da.

Anna deschise scrisoarea repede, o ceti și rămase pe gînduri. Generalul nu văzuse nimic. Ea se uită la dînsul, cu o expresie atît de încordată, încît îl sili parcă să vorbească:

— Ce este?

— Porția scrie.

— Ce spune?

— Întreabă de bărbatu-său, care n-a venit la masă pînă acum.

Ochii Annei scînteiau. Era încredințată că în momentul acela, Comăneșteanu petrecea la Berta. Bărbatu-său i se păru acum mărginit.

Generalul dete din mînă fără grije:

— Ce-are a face!... O fi rămas omul la vreo partidă mai serioasă, la club.

Pe cînd Anna se pusese să scrie, intră feciorul din nou, cu altă scrisoare, tot de la Porția, prin care spunea că în ultimul moment primise o telegramă de la bărbatu-său, din Ploiești, unde se găsea în interes de serviciu.

Anna dete din cap:

— În interes de serviciu!... Trebuie să fie cineva prost ca luna știrbă, ca să creadă asemenea născociri. Auzi, interes de serviciu!...

Feciorul aștepta.

— Nu este răspuns! strigă Anna.

Se primbla de colo pînă colo, frîngîndu-şi mîinile, scoţîndu-şi inelele şi punîndu-le la loc, mototolind batista.

— Porţia asta e o nesimţitoare! Cum se poate să nu înţeleagă ea că o înşeală; că acum, în momentul ăsta, el e la masă cu Berta, la Ploieşti!...

Căzu pe un fotoliu şi urmă să privească ţintă înaintea ochilor, parcă, în adevăr, ar fi văzut pe căpitan faţă în faţă cu Berta, zîmbindu-şi unul altuia. Se auzea generalul tuşind din sala de mîncare. Ea făcu o mişcare, parcă să se ducă spre el, să-l întrebe, să-i ceară socoteală de modul cum îşi chivernisea amanta. Un surîs amar îi flutură pe buze. Rămase unde se afla, mută de durere. Îşi răsturnă capul pe spatele fotoliului şi se zări, ca în vis, într-o oglindă. Mişcarea ei proprie îi aminti de gîtul Bertei, alb şi moale, pe care, probabil căpitanul îl cunoştea în toate mlădierile lui. La ideea asta nu mai putu răbda. Sări de pe scaun, hotărîtă să se ducă la Berta şi, de va fi fost nevoie, chiar la Ploieşti. Trecînd pe lîngă oglindă, se opri. Îşi răsturnă capul din nou, ca să-şi vadă gîtul, şi deodată, îi sări în minte noaptea fantastică de la Stăneşti, cînd Natalia Cantă, geloasă ca şi dînsa acum, o picase cu ceară şi o deşteptase din somn. Rămase cu mîna la gît. Geloasă! Va să zică era geloasă!... Se uită în oglindă şi se recunoscu. Îi fu parcă ruşine de liniile severe ale propriei sale imagini. Este ceva mai degradator decît gelozia?!

Un simţămînt de demnitate rănită îi dete o putere extraordinară. I se păru deodată că nu se mai interesează de căpitan, că Berta îi este indiferentă, că viaţa nu o doare. Pierdută în contemplaţia spaţiului din oglindă alunecă pe el pînă departe, la Stăneşti, unde vedea linia plopilor de pe apă. Era acolo linişte, primăvară, marginele lucrurilor de o suavitate încîntătoare, iar ea, în mijlocul farmecului naturii, fată tînără. Se înţelegea atît de bine! Îi era milă de ea, aşa cum era acum, cu sufletul plin de necazuri.

Se întoarse, şi ochii îi căzură pe un portret. Se uită la el de departe, apoi făcu un pas către masă: era portretul căpitanului. Anna păru că se gîndeşte la ceva. Privea lung, dincolo de carton. Îl vedea într-o lume ideală, corectat, după fantezia ei, de toate năzuinţele către alte femei, şi oarecum întărit în singura năzuinţă către ea. Îi veni un moment să zîmbească. O nemărginită libertate sufletească îngăduia făurirea a tot felul de hipoteze: cum ar fi fost oare căpitanul, dacă n-ar fi alergat după prea multe femei? Cine ştie?!... Îi răsări deodată în minte ascensorul cu care se lăsase, acum în urmă, într-o salină; groaza şi farmecul prăpastiei, bolta imensă în care plutea, fantasmagoria luminelor. Sufletele noastre sunt insondabile. Berta era salina, prăpastia; era aproape o necesitate ideală, care nu devenea *suferinţă* decît în expresia ei fizică. În adevăr, cînd i se înfiripau în minte braţele, gîtul, sînul Bertei, dînsa, Anna, îşi pierdea liniştea. Va să zică gelozia era, în esenţa ei, animalitate. Dar amorul?... Anna se gîndea cu o tresărire fermecătoare la iubirea ei. Nu era animalitate. Era ceva unic, profund şi personal; o vibrare armonică a individualităţii, care ajunge cîteodată să stea de sine, fără legătură cu lumea din afară şi deci cu omul iubit.

Astfel, bătută de vînturi, plină de contraziceri, hotărî să se ducă la Berta. Desigur, ea era la Ploieşti, cu dînsul...

Se îmbrăcă în pripă, mulţumită că luase o hotărîre.

Cînd ajunse la Berta, găsi casa luminată. Nimic neobişnuit nu apăru ochilor Annei. O slugă discretă îi deschise uşa, iar Anna se găsi deodată faţă în faţă cu Berta, care citea liniştită, întinsă într-un fotoliu.

Cum văzu pe Anna, Berta sări de pe scaun, îi ieşi înainte, îi sărută mîna, cu o reverenţă grămădită în fuste, plină de graţie şi de smerenie.

— Vă rog, doamnă, îmi faceţi prea mare onoare...

O duse la o canapea, o aşeză în colţ, punîndu-i perne la spate, scăunaş sub picioare.

— Trebuia să mă chemaţi. Aş fi fost fericită să alerg la ordinul d-voastre.

Anna pornită de-acasă cu gînd bun, se îndîrjise de îndată ce dăduse cu ochii de Berta.

—Vă temeţi să nu vină bărbatu-meu?...

Berta rămase locului. O clipă se uită în ochii Annei, înfricoșată. Ea îi luase și bărbatul și amantul, dar îi era dragă Anna, cu simțimîntul mizeriei noastre omenești, cînd facem rău fără a fi răi.

— În adevăr, d-l general vine cîteodată la mine, — dar nu seara... Un gînd bun, de protecție și de milă pentru fiica fostului său șef de muzică...

Berta se făcuse mică. Glasul ei tremura. O clipă se simți, față cu Anna, cea din urmă dintre femei, și îi veni să-i cadă în genunchi și să-i ceară iertare.

Anna părea că înțelege ceva, simțea că ființa aceea suferă, și nu știa cum să-și ia vorba înapoi.

Se sculă, o luă de mînă și o puse să șează lîngă dînsa, pe canapea.

— Vă rog... Am venit pentru biletele de concert. Vreau să avem o lume nebună... Am să pun în picioare tot orașul... Vă rog...

Berta sta pe marginea canapelei, cu mîinele adunate în poală. Picături mari de lacrimi i se inundau în coada ochilor.

Anna îi luă o mînă:

— Te rog... Nu am voit să te rănesc. Și nu aș avea nici un drept...

Berta da din cap, cu înțeles că nu a rănit-o.

Anna îi ținea mîna în mînile ei. O jenă nespusă plutea peste întreaga situație.

— Te rog, domnișoară...

— Vă cer iertare, doamnă, de scena asta. Vă asigur, însă, că e peste puterile mele de a trăi mai departe o asemenea viață...

— Ce are viața?

Berta își șterse ochii.

— Viața cred că nu are nimic rău, dacă este trăită cum se cuvine. Dar viața *mea* este insuportabilă. M-am gîndit de-atîtea ori să vin la d-voastră, să vă cad în genunchi, să vă cer iertare de răul ce vi-l fac și să vă rog să mă ajutați să ies din infamie... Mi-a fost frică de ridicol. Acuma, însă, nu mai pot!...

Berta izbucni în plîns. Tot corpul i se cutremura de violență și durere. Căzu grămadă la picioarele Annei, sărutîndu-i genunchii.

— Nu merit să veniți la mine... Aici e casa infamiei... V-am înșelat: d-l general este amantul meu. Nu mai pot!

Anna se lupta s-o ridice de jos, mișcată ea însăși, nedomirită și tristă. Berta îi luase o mînă pe care i-o săruta cu pasiune:

— Vă rog să-mi lăsați mîna asta, care e curată, să mi-o lăsați s-o sărut, că poate să mă purifice.

Anna se uita la ea, lung, dînd din cap:

— Crezi că e așa de curată?...

— Vă rog, doamnă, eu știu ce spun. Mîna asta e curată. Sufletul, care o face cîteodată să tremure, e limpede. Poate că nici el nu e totdeauna fericit, fiindcă sunt în lume ființe ca mine...

Anna dete din cap, cu exasperarea celei mai adînci convingeri: dacă nu va fi fost Berta, erau alte femei. Amîndouă se gîndeau la Comăneșteanu, fără să-i rostească numele.

Berta ridică ochii către Anna:

— D-voastră nu cunoașteți setea de onoare, dorința aprigă de a simți respectul altora!... Nu pricepeți poate dorul de naivitate, aspirația către idilele vieții, către acele stări sufletești pasive, ale femeilor ce muncesc!... Acele minunate lucruri, la cari eu nu pot să ajung niciodată!...

Tăcură un moment amîndouă. Anna se simțea mișcată, nedomirită, căutînd parcă o explicație acceptabilă acelei situații. Ea zise încet, ca pentru sine:

— Ciudate lucruri.

Berta dete trist din cap:

— Adevărat, doamnă. Vă par poate și acum comediantă...

Anna încercă să protesteze.

— Vă rog!... Ar fi fost firesc să mă supăr cînd ați pomenit de d-l general: sunt în casă la mine... Cu toate astea, sunt atît de sătulă de a minți, încît prefer să mă umilesc. Am înșelat pururea și nu vreau să mai înșel!

Anna se uită în ochii ei, adînc:

— Dumneata iubești pe cineva, zise ea cu o voce stinsă.

Berta își plecă fruntea pe genunchii Annei.

— Credeam că a fost numai un capriciu trecător...

Glasul Annei, rostind acele cuvinte, era atît de straniu, corpul întreg i se mișcă de un fior așa de perceptibil, încît Berta o strînse în brațe, dorind, parcă, s-o apere de nefericire, care, pentru toată lumea, plutește în aer. Berta ridică ochii, cu încetul, către Anna. I se luminase chipul.

— A fost un capriciu... A fost o greșeală... Dacă cel puțin l-aș fi iubit!... Dar n-am avut nici scuza asta...

Pe cînd Berta vorbea, Anna se uita la un tablou de pe perete. Un zîmbet flutura pe buzele sale, enigmatic.

— Și ce aș putea să fac eu?...

Berta zîmbi și înălță din umeri:

— Nimic. Ceea ce mi-ar trebui, nu puteți să-mi dați...

— Va să zică n-a fost numai un capriciu?!... rosti Anna repede.

— Nu vreau să zic asta, doamnă. Ceea ce mi-ar trebui mie, ar fi să reîncep viața de la început.

— Scoală-te, te rog, și să vorbim.

Berta se așeză lîngă dînsa:

— Aveți oare darul acesta?

Anna înclină capul:

— Dacă l-aș avea, l-aș începe cu mine.

— Nu văd pentru ce. Viața d-voastră e curată ca o floare. A *mea* ar trebui reîncepută... Și m-am gîndit serios s-o reîncep: m-am gîndit să plec în America. Dar ce știu eu să fac, decît să dau concerte... mediocre?

Anna voi să protesteze.

— Vă rog, doamnă. Știu foarte bine cîte parale îmi face arta. Am oarecare putere emoțională în timbru, dar vocea e puțină. În toate cazurile, a trăi din concerte, înseamnează a duce mai departe viața de astăzi...

— Foarte interesantă.

Berta se uită la dînsa lung:

— Găsiți?

Anna pricepu, în fugă, că vrea s-o trimeată în America. Se înroși și zise repede:

— Ca artă, e interesantă; altfel, firește, nu e tocmai de invidiat.

— Eu aș vrea, doamnă, să mă ajutați a ieși din pîcla în care trăiesc astăzi. M-am gîndit să mă duc la o mînăstire.

Anna zîmbi ușor. Berta adăogă:

— Vreți să ziceți „motanul călugărit".

Zîmbiră amîndouă, cu nevoia de a se înșela a oamenilor ce văd primejdia.

— De aceea m-am și oprit, adăogă Berta, cu toate că viața monacală nu m-ar speria... Și atunci m-am gîndit la o jumătate de măsură, care să-mi permită a rămînea în lume și totodată să mă ajute a mă purifica: sororă de caritate.

—Ne-ar trebui un război.

— În timp de pace.

Anna se uita la dînsa, zîmbind.

— Va să zică biletele de concert...

— Așa este: sunt unele vîndute.

Părură a se gîndi amîndouă. Berta era fără voință, cam tristă, ca oricine și-a destăinuit sufletul poate degeaba.

Anna se sculă. Părea preocupată.

— Firește, zise ea. Nu se poate trece atît de repede de la o stare la alta... Să renunțăm la concert. După aceea vom examina situația din nou. Îmi dai voie să mai viu?

— Cu cea mai vie recunoștință. Dacă mi-ați permite să vă iubesc puțin, aș crede că încep să fiu mai bună.

Anna rîdea.

— Prietena generalului...

— Să rămîn?

— Nu zic asta: prietena generalului este și prietena mea.

Berta îi sărută mîna și o duse pînă la trăsură. Apoi se întoarse în casă zîmbind.

I se păru Anna încîntătoare, fină, caldă, cu un farmec fizic, pe care, ea, ca femeie, îl înțelegea cum

poate nu-l înţelegea Comăneşteanu. La gîndul acestuia, se opri locului, se uită înaintea ochilor şi zise încet:

— Îl iubeşte, săraca, şi e geloasă.

XI

Ieşind de la Berta, Anna merse la Elena. Pe drum se simţi cuprinsă de frig şi oarecum slăbită în resorturile ei sufleteşti: Berta o dezarmase cu totul.

Elena se pregătea să se culce. Primi numaidecît pe soră-sa, care o sărută din fugă, fără s-o vadă, aşezîndu-se apoi într-un fotoliu, în faţa sobei.

— De unde vii, dragă, aşa de tîrziu?

— De la rivala mea.

— Ai fost la Urania?

— Am fost la Berta.

Elena îşi desfăcea părul, încet, domol, cu acel simţimînt bizar, de înjosire şi deznădejde, ce-l dau semnele aparente ale bătrîneţii. Soră-sa o interesa foarte mult, dar gîndurile ei alergau pe departe, după lucruri nelegate între ele, cari, totuşi, se adunau într-un punct ascuns al conştiinţei, unde se adăpostea personalitatea. Fusese totdeauna copărtaşe la simţirile altora pe calea destăinuirilor. Avea o haină largă pe care o oferea prietenelor sale:

— Viens pleurer dans mon gilet.

Şi, cum femeile sunt în general trudite de gîndul suferinţei şi al tainelor, mai toate se destăinuiau ei, cu speranţa înşelătoare de a găsi mîngîiere şi cu încredinţarea sigură de a se mări pe sine, povestind întîmplările vreunui biet amor. Căci aşa e de vast egoismul omenesc, încît toate neajunsurile noastre personale devin calamităţi publice.

Anna zări pe soră-sa într-o oglindă, cum îşi învîrtea buclele albe, în mînă. Zădărnicia întipărită pe chipul surorii sale o izbi atît de puternic, încît fu mişcată ca de o descoperire dureroasă. Se sculă uşor din fotoliu şi veni lîngă dînsa. O sărută pe umeri, cu insinuarea caldă a unei mame.

Elena tresări, surprinsă parcă într-o pornire sufletească criminală.

— Îmbătrînesc, zise ea, dînd din cap.

— Îmbătrînim toate, dragă. Tu mai puţin decît noi.

— Crezi?

— Sunt sigură.

— Am albit de tot.

— Nu face nimic; un farmec mai mult.

Elena zîmbi. Anna îi mîngîia părul căutînd mijlocul de a risipi tristeţea adîncă ce-i sta pe chip.

— Cu atît mai mult pari tînără, dragă Eleno, cu cît te preocupi mai puţin de tinereţe.

— Ceea ce înseamnează?

— Că dacă n-ai nici un cuvînt de a voi să rămîi tînără, nu pari niciodată bătrînă.

— Eu am o mie de cuvinte pentru a voi să rămîn tînără.

— Fireşte, ca toată lumea.

— Mai mult decît toată lumea.

— Da. Însă nu te compară nimeni cu femei mai tinere.

— De unde ştii?

— Ştiu eu. Tu eşti Elena noastră, suavitatea, blîndeţea şi iertarea. Cine zice „Tanţi", zice tinereţea vecinică.

— Aşa îmi zice Comăneşteanu. A propos: ce încurcături mai aveţi?

Anna dete din cap.

— Viu de la Berta.

Se opri şi, dusă pe gînduri:

— M-ai întrebat parcă dacă viu de la Urania... De ce?

— Ca să zic ceva.

— Viu de la Berta. Trudă şi la dînsa.

— De ce?

— Ai crede că femeile uşoare au mai puţine necazuri ca femeile cinstite.

— Şi nu e aşa?

— Femeile uşoare doresc să devină femei cinstite.

— Şi vice-versa, zise Elena încet.

— Serios?!

— La ce servește cinstea?... Să-ți scoată păr alb, crețuri pe obraz și nume bun.

Anna se uita la ea. Elena se grăbi să adaoge:

— Și ce căutai la Berta?

— M-am dus să constat dacă e plecată la Ploiești cu... el.

— Cu generalul?

Anna înălță din umeri enervată:

— Mult mă interesează generalul!

— Cu Alexandru?

— Se înțelege.

— Și nu era plecată?

— Nu.

— Era acasă, singură?

— Da.

— Săraca!... E prinsă și ea.

— De unde știi?

— Stă acasă singură; vrea să devie cinstită... E grav. Femeile astea nu prea stau singure... Și el unde-i?

— La Ploiești.

— De unde știi?

— Mi-a scris Porția că i-a telegrafiat de acolo. Să-ți spun drept: bună fată, dar proastă!

Elena se uita la dînsa cum își frîngea mîinile, umblînd de colo pînă colo, ca o fiară în cușcă.

— Tot ce-i spune e sfînt. Dacă vrea să vină la masă, vine. Dacă pleacă la Ploiești, e bun plecat. Da' de ce? Cu cine? Cînd? Nimic.

— Telegrama e din Ploiești, dar omul e numai la Crivina.

— La Urania! strigă Anna.

— Desigur. Avea o însărcinare.

— De la cine?

— De la Natalia Canta.

Anna se uita cu ochi mari la soră-sa parcă n-ar fi priceput-o bine. Tot sîngele îi fugise din obraz, arcul sprincenii i se încordase. Apucă pe Elena de mînă.

— Ce-i de făcut?

Soră-sa o privea cu milă. Parcă o ușoară nuanță de dispreț se amesteca cu simțimîntul ei pentru

Anna, care, într-o clipă, uitase tot, coprinsă de nebunia ei personală: gelozia.

— Ce-i de făcut, Eleno?

— Știu eu!...

Anna își dusese un pumn la gură și își ridicase umerii, gata să se arunce pe cineva.

— La Crivina!... exclamă ea.

Stația drumului de fier, pacinică, devenea o grozăvie.

— Auzi, să se ducă la Crivina!

— Da, e foarte primejdios să se ducă un om singur la Crivina.

Înțelesul ironic al cuvintelor Elenei exasperă pe Anna.

— Omul nu e singur, zise ea, apăsat. Iar omul acesta e un infam, și femeia o curcă murată.

Elena își mușcă buzele.

— Comparația nu e fericită. Urania seamănă mai mult cu o presură.

— Un porumb guțan, dacă vrei cu orce preț să rămîi în ornitologie.

— Eu nu vreau nimic. Tu vrei ceva și nu știi ce.

Anna se gîndea; gîndurile îi umblau în același drum, iar imaginele, clarificate de pasiune, deveneau puternice și evidente.

— Sigur. Sunt amîndoi la dînsa.

— Dar dacă or fi la moșia ceelaltă?

— E prea departe.

Elena se uita fix la Anna.

— Pune pe Porția să-i telegrafieze.

— Ai dreptate.

— Sau telegrafiază-i tu.

— Mai bine.

Nehotărîte amîndouă, se gîndeau.

— Dar dacă or fi rămas la Ploiești?... zise Elena, preocupată de problema celor doi fugari.

— Se poate foarte bine.

— Or poate la Sinaia?...

— Și asta se poate.

— Dacă totul se poate, nu-i nimic sigur.

— Atunci de unde știi c-au plecat?

— Îmi închipuiesc. Timoleon Vucos e amicul ministrului de Finanțe, iar Urania este soția lui Timoleon. S-a dus s-o roage pe dînsa, pentru iertarea amenzilor. Ea tocmai plecase la gară, *singură*[20]. Într-o săritură, el a fost după dînsa la gară. Îți închipuiești ce foc ardea în el, în ochii aceia ca diamantele albastre.

— E o nenorocire! zise Anna, deznădăjduită.

— Sau o fericire.

— O nenorocire! O mizerie înjositoare! Ajungi să urăști tot, și chiar pe el.

Tăcu un moment, disperată. Apoi păru a găsi firul logicei lucrurilor.

— Despre ce amenzi e vorba?

— Nu ți-am spus? E vorba de niște amenzi de la Ministerul de Finanțe, pe care Natalia Cantă ar vrea să le reducă în folosul unor lucrători ai săi.

— Natalia Cantă!...

— Da.

Anna se uita înaintea ochilor: ce surprinzătoare e viața cîteodată! Natalia Cantă!... Îi trecu pe fundul sufletului, ca într-o apă adîncă, urma unui nour de amintire tristă: trudise pe Natalia Cantă cu mulți ani în urmă, atunci cînd Mihai Comăneșteanu părăsea pe Natalia, pentru dînsa; iar acum, ea, Anna, era părăsită de nepotul eroului, pentru alta!... Și cum, în nenorocire, oamenii doresc să se găsească pe sine curați, pentru a putea să strige împotriva soartei, Anna se simți umilită. De aceea, spre marea ei mirare, Elena o văzu că pleacă fruntea cu smerenie către pămînt.

— Cîteodată nu mai înțelegi nimic din rostul vieții, zise Anna. Dacă trăiești cuminte, ți se pare că trăiești degeaba; dacă nu trăiești cuminte, suferi. Așa că, e mai bine să nu trăiești.

— Peste de la philosophie!...

Anna șezuse pe un scaun, cu brațele pe genunchi, cu capul plecat jos și ascuns în mîini. Soră-sa o atinse pe umăr:

— Poate tot e mai bine să trăiești cuminte.

Ea sări ca o panteră.

— Da' ce! eu nu trăiesc cuminte!?...

Elena mișcă ușor din cap. Anna izbucni:

— Eu nu trăiesc cuminte?

— Ba da...

— Fiindcă iubesc pe un om care nu e bărbatul meu?

Elena, iritată, răspunse neted:

— Firește.

Anna se uită lung la dînsa:

— Presupune că ar fi bărbatul meu legitim. Aș suferi oare mai puțin, cînd m-ar înșela, ca acum?

— Ai suferi poate mai mult, fiindcă ai fi rănită și în amorul propriu.

— Atunci?

— Da. Dar el te-ar înșela mai puțin, sau poate nu te-ar înșela de loc.

Anna bufni de rîs, într-aiuri.

— Așa gîndești!... Privește la Porția.

Elena se uita la dînsa, cu o expresie acută de ironie și de milă. Dete din cap și tăcu.

— Nu-i așa?

— Nu.

Anna ridică ochii, mirată:

— Găsești că nu-i așa?

— Găsesc că nu-i așa. Numai, e foarte greu de vorbit cu tine, fiindcă dacă ți-aș dovedi că el iubește pe nevastă-sa, deși o înșeală, tu ai suferi și mai mult...

Anna plecă ochii din nou. Tăcură amîndouă. După cîteva minute, sora mai mică își întoarse privirile către sora mai mare, cu atîta expresie de durere, încît păru a o birui:

— Spune, Eleno: crezi, în adevăr, că iubește pe nevastă-sa?...

— Nu știu, dragă...

— Atunci cum de o înșeală?

— Poate că nu o înșeală.

— Nu o înșeală!?

În ochii Annei străluci o rază vicleană și trecătoare ca un fulger de secetă. Ea zise încet, convinsă, dar disperată:

— O înșală.

— Se poate.

— Atunci?

— Ar trebui să hotărîm care este înțelesul vorbei *a înșela* în amor.

— A nu se ține de cuvînt; a spune una și a face alta; a jura și a fi sperjur; a minți.; a umbla cu încurcături; a face pe toată lumea să sufere...

— Amesteci multe la un loc. Să le luăm pe rînd: cînd nu s-a ținut de cuvînt?

— În toate zilele, în toate ceasurile și în toate minutele vieții lui.

— Cam mult, zise Elena domol. Dar să vedem mai de aproape.

— N-ai ce să vezi. Iese de la mine și se duce la nevasta colonelului; iese de la omida aceea și se duce la amica mea Berta; pleacă de la Berta și aleargă după muza astronomiei; se întoarce de la Urania la Natalia Cantă... Toate stările sociale, toate vîrstele... E o plăcere!...

— Uiți pe nevastă-sa, zise Elena rizînd.

— Pe ea și pe altele.

— Da? Și pe altele?

Anna înălță din umeri. Elena urmă:

— Foarte bine.

— Adică foarte rău.

— Rău. Cu toate astea m-aș mira să-ți fi făgăduit vreodată „credință pînă la mormînt". Sau și dacă ți-ar fi făgăduit, în amor și în vis nu se ține seamă.

— Frumoasă morală!

Elena se uită la soră-sa cu coada ochilor:

— De, dragă, morala mea este îngăduitoare. A ta e mai severă.

— Eu sunt o biată ființă trudită, Eleno. Nu mai am odihnă, nu mai am demnitate.

Se opri un moment, dusă pe gînduri.

— Dar dacă o fi iubind pe nevastă-sa!...

— Ar fi o nenorocire... firească.

— Firească!?

— Neapărat. Acolo și-a dat cuvîntul și acolo ar fi vinovat dacă și l-ar călca.

— Dar dacă o fi iubind și pe Urania?

— Nu se poate.

— Ești sigură?

— Sau se poate, cum se poate să muște cineva dintr-o pară și dintr-o piersică în același timp.

— Dintr-o pară mălăiață și dintr-o scorușe.

Elena zîmbi.

— Omul este mîncător de fructe. Tu ce-ai fi?

— O castană, care mă frig pe cărbuni singură... și care mă duc la Porția să aflu ceva. Nu mai pot trăi în nesiguranța asta: o fi la Ploiești, o fi la Sinaia?...

Și, înălțînd din umeri, ieși.

XII

Anna lăsă pe Elena nedomirită, și se urcă în trăsură fără a simți frigul. I se așezase acum în suflet credința că fugarii sunt ascunși la Ploiești. Capitala Prahovei devenea Sodoma zilelor noastre, iar Urania o prăpastie. Zgîrie cu unghia pe geamul trăsurei. Îi veni deodată în minte să se ducă la Ploiești. Ultimul tren era la 10 și 10 — prin urmare prea tîrziu!...

Se supără pe Direcția generală a drumurilor-de-fier; cu toate astea, strigă la vizitiu să meargă la gară.

Ajunse în fuga cailor, sări pe peron, dete năvală în gară, și numai cînd i se spuse că ultimul tren era la 11 și 20, păru a se dezmetici. Mirosul de bucate din restaurant, trivialitatea oamenilor nevoiași, platitudinea generală din aer o întoarseră la realitate. Ce bine e cîteodată că există și realitatea!

Anna se zări din fuga într-o oglindă și i se păru bătrînă. Făcu un pas înapoi. Nu era adevărat. Se găsi numai ceva cam semeață, portul sever, ochii cruzi. Oare așa era ea? Se urcă în trăsură, de astă dată încet, și se strînse într-un colț. Nu era de loc așa. Ea își simțea în inimă o comoară de afecțiuni, din care să reverse asupra lumei dragoste și iertare. Cum sta ghemuită în frigul din trăsură, i se păru că este o biată ființă mititică, fără putere. O nevoie de a se lipi de cineva îi alerga prin oase. Șerpuia, prin nervii femeii părăsite, durerea universală a existenței, acel răbdător

vinovat, care răspunde de toate greşelile şi pasiunile noastre.

Îi veni în minte Berta. Cu o luciditate rară, înţelese că şi ea iubea pe căpitan. Era oare cu putinţă? O asemenea femeie, ridicată prin sinceritatea simţurilor, la cultul adevărului, iubea desigur.

Se strînse şi mai mult în colţul cupeului şi se gîndi la el. De cîte ori nu se gîndea la el! Ce avea omul acela, pentru a prinde atîtea suflete? Anna nu ştia anume ce avea.

Trăsura se încurcă între două birji şi un tramvai, aşa că rămase cîteva minute pe loc. Anna nici nu băgă de seamă. Preocuparea ei de a şti ce avea acel om, pentru a fi iubit de toate femeile, o ţinea cu mintea rătăcită în depărtarea gîndurilor.

Deodată i se păru că a găsit o explicare: femeile toate iubeau în el amorul, iar nu omul. Poezia sufletului femeiesc este infinită; este hlamida de aur cu care învelesc umerii bărbaţilor sau ai copiilor. Iar amorul este cea mai deplină formă a poeziei.

Ea îşi aduse aminte că unii filozofi plicticoşi pretind că natura este atît de şireată, încît învăluieşte propagarea speciei în cele mai înşelătoare farmece; că amorul naşte poezia, iar nu poezia amorul. Vorbe! Poezia este frumosul şi adevărul; poezia este necesară şi este încîntătoare; poezia este cea mai înaltă aspiraţiune a sufletelor şi este adăpostul celor răniţi şi a celor sfioşi.

Îşi aminti de Faust, bătrîn, care, înainte de a muri, înţelege că raţiunea şi mîngîierea vieţii este poezia.

Mai cu seamă, credea Anna, este în însuşirile femeii a pricepe lucrul acesta. Femeia caută amorul, fiindcă aspiră către ideal[21], şi natura şi-a pus propagarea speciilor în amor, tocmai pentru aceea, adică pentru că amorul stă în poezie, după cum poezia stă în femeie.

Dar deodată i se iscă în spirit o îndoială: pentru ce toate femeile năzuiesc către *acelaşi* om?

Îi răsăriră în minte ochii albaştri ai căpitanului, fruntea cam semeaţă, zîmbetul, pieptănătura, tunica lui; tunica aceea care părea vie, plină de parfumul personalităţii celui ce o purta. Un simţimînt brutal, ca de ură şi ameţeală, o coprinse deodată. Îi venea să muşte, să strige, să rupă ceva. Ori de cîte ori se gîndea că o altă femeie poate să se apropie de omul iubit de dînsa, să-l îmbrăţişeze, să-i mîngîie hainele, să-l vadă şi să-l priceapă aşa cum îl vedea şi îl pricepea ea — i se făcea negru înaintea ochilor.

— Porţia aceea este cu adevărat o nesimţitoare! îşi zise ea tare.

Şi, fără a se gîndi mai mult, deschise uşa trăsurei şi porunci vizitiului să meargă la Porţia.

XIII

Deşi era tîrziu, Porţia nu se culcase.

Sub o lampă, cu abat-jour mare, stau întinse cărţi de comptabilitate şi vrafuri de hîrtii, pline de socoteli.

Tînăra femeie scria.

După un paravan copilul dormea în patul său cu gratii.

O tăcere adîncă umplea odaia. Căldura sobei părea că revarsă pace în toate cele, iar portretele de pe ziduri, aşezate sus, în penumbră, se plecau sfioase către lumea reală.

Anna intră fără a se anunţa. La vederea ei, Porţia se sculă repede, îşi ridică ochelarii şi se duse întru întîmpinarea amicii sale, încercînd s-o oprească la uşe, spre a o trece în salonaşul de alături. Anna se opuse. De la prima ochire, înţelesese deosebirea fundamentală ce era între aerul acelei camere şi sufletul ei. Dar, poate tocmai de aceea, se simţea atrasă către el. Sărută în fugă pe Porţia, şi cu felul ei autoritar, ridică abat-jour-ul de pe lampă şi se apropie de patul copilului.

Băiatul dormea liniştit, purtînd pe chipul său frumuseţea nevinovăţiei. Era încîntător, prin toate însuşirile somnului copilăriei, cufundat în perne fără sfială, cu toată greutatea rotundă a corpului, cu pacea îngerilor întipărită pe frunte.

Anna se simţi pătrunsă de un fior cald, de o dorinţă neînfrînată de a săruta carnea albă a braţelor copilului. Ceva străin şi dulce îi încolţi în inimă, simţimîntul că era al ei. Într-o clipă i se desfăşură în minte o viaţă nouă, nemărginită de fericire, în care ar fi trăit, strîngînd la piept candida înfiripare a acestei vieţe de copil blond. Un val de ceaţă i se sui în ochi, pe cînd pieptul i se umplea de gîlgîitul lacrămilor.

Porţia, care era la spate, urmărea stările ei sufleteşti şi înţelegea tot ce se petrecea într-însa. Cînd o simţi că e gata s-o înece plînsul, i se făcu milă de ea, se plecă pe umărul ei şi se lipi de dînsa.

Anna îşi şterse ochii şi veni încet către masă. Fără înconjur şi fără vorbe de prisos, întrebă pe Porţia:

— Unde-i?

Porţia se aşezase pe un scaun. Se uită la Anna lung, îşi strînse mînile una într-alta, apoi plecă ochii în jos, fără a răspunde.

— Te înşală, zise Anna.

Porţia se uită în pămînt. Se făcuse galbenă şi bătea uşor din gene.

— Fiindcă nu te interesează, să nu mai vorbim.

Porţia se sculă:

— Nu mă interesează.

— Nu te interesează faptele bărbatului tău?!

Porţia înălţă din umeri şi, cu un surîs de o infinită tristeţe:

— Fiindcă ştii că mă înşală, de ce nu-i spui să nu mă mai înşele? E păcat să ne trudim unii pe alţii, cînd suntem cu inima curată.

Anna se uita la dînsa, lung, dusă pe gînduri.

— Îl iubeşti, nu-i aşa? îi zise, luînd-o de mînă.

— Foarte mult, răspunse tînăra femeie.

În cele două cuvinte ale ei, era mai mult o rugăminte decît o afirmaţiune. Inima Annei se strîngea de durere şi de milă. Va să zică suntem făcuţi pentru a ne chinui? Ne temem unii de alţii, suntem geloşi de cei mai buni ori mai frumoşi, rîdem sau umilim, şi totuşi ne e milă... Contradicţie eternă a inimei noastre!

Şi, totuşi, truda Annei era covîrşitoare. Porţia îşi iubea bărbatul. Fireşte. Cu toate astea, o femeie care îşi iubeşte bărbatul cu o atît de oarbă supunere soartei, ascunde o taină mai mare decît amorul conjugal, acel liniştit şi pedestru obicei de a fi fericit pe de-a-ntregul. Porţia părea a iubi ca dînsa, cu alte cuvinte a cunoaşte fugara năzuinţă către tipul ideal, erou, poet şi stăpîn, acel generos produs al forţei creatoare, nestatornic prin legea firei sale. Şi ea şi Porţia iubeau, şi amîndouă sperau că ceelaltă se înşală. Nici una nu se credea mai bună, dar fieçare aştepta mai mult de la soartă. ***Ceea ce nu se poate.***

Faţă cu tăcuta supunere a Porţiei, Anna se revoltă:

— Nu te mai înţeleg, Mio.

Porţia ridică ochii întrebători.

— Nu înţeleg cum poţi răbda atîtea lucruri. Asta nu mai e amor, — e umilinţă.

— Eu nu ştiu nimic, zise Porţia.

— Fiindcă nu vreai să ştii.

— Nici nu vreau, şi nici nu e nimic.

— Am înţeles!... Ia întreabă pe soţia colonelului.

— Nu cred.

— Fiindcă nu vrei să crezi.

— Fiindcă nu e nimic.

— Chiar acum, cînd noi vorbim şi ne zbuciumăm aici, dînsul e la Ploieşti.

— Foarte firesc.

— Cu amanta sa?!

Porţia făcu o mişcare în lături:

— Ce cuvînt urît!...

— Urît sau frumos, e adevărat.

Ceelaltă păru a se gîndi un moment; apoi, cu un dezgust rău ascuns, întrebă:

— Şi cine ar fi... amanta?

— Urania Vucos.

Porţia dete din cap lung.

— Nu pot să cred o asemenea faptă din partea sa. Aceea este *doamnă* adevărată şi nu poate săvîrşi necinstirea casei altora.

Anna ridică din umeri:

— Eşti o naivă, care te îmbeţi de cuvinte.

— Nu mă îmbăt de nimic, ci numai nu cred în gura lumei.

— Rău faci.

— Socot că nu. Lumea zice acelaşi lucru şi de d-voastră. Pot eu crede o asemenea poveste?

Anna îşi simţi obrazul în flacări. Fără să-şi dea seama, ridică glasul într-aiuri:

— Cine spune astfel de infamii?

— Lumea cea proastă. Eu nu cred, fiindcă nu trebuie să cred, zise Porţia, cu o uşoară tremurare în voce. Ar fi cu putinţă ca doamna care m-a luat sub ocrotirea sa, care m-a îngrijit în vremuri grele, care m-a dat după Alexandru, să fi făcut toate astea ca să-mi ia bărbatul? Nu se poate. Ar fi ruşinos şi nelegiuit. Nu se poate, nu se poate!... strigă Porţia izbucnind în plîns.

Anna, încremenită, încercă să zică o vorbă de pace:

— Linişteşte-te, dragă.

Vocea însă îi sună fals. O muscă greoaie de iarnă i se încurcă în vălul de pe frunte.

— Ai dreptate să nu crezi în ceea ce se zice despre mine, fiindcă pe mine mă cunoşti...

— Este drept.

— Cunoşti însă pe toată lumea?

— Cunosc pe Alexandru.

Anna dete din cap. Acum nu mai era nici scandalizată, nici încremenită. Atîta vînjoasă credinţă, atîta naivitate, răsturnau orce plan de apărare sau de atac.

— Ascultă, Mio dragă: tu eşti încîntătoare, dar lumea ceelaltă nu e ca tine. Bărbaţii sunt mizerabili, toţi bărbaţii.

Porţia ridică ochii umezi către dînsa.

— Nu pot crede. Tatăl meu este bărbat... şi fiul meu de asemeni.

— Fireşte. Dar părinţii şi fiii noştri sunt altceva.

— Nu sunt altceva.

— Şi cine ştie ce a suferit şi mama ta!

— N-a suferit nimic. Tata a poruncit şi noi am ascultat. În romanuri, bărbaţii zic acelaş lucru despre femei: că sunt nişte mizerabile toate.

— Şi adesea au dreptate şi ei, zise Anna, dînd trist din cap.

— Nu au dreptate. Femeile ca şi bărbaţii cari au sufletul curat sunt lăsaţi în pace de scriitorii de romanuri, şi deci pe aceia nu-i cunoaştem.

— Îi cunoaştem din viaţă: sunt puţini.

Porţia plecă din cap, fără a mai răspunde. Îşi şterse ochii, puse abat-jour-ul la locul lui, pe lampă, şi aşteptă.

Anna simţea că trebuie să plece. Se ridică de pe scaun, şi, ca să facă un lucru natural, se duse către patul copilului.

Porţia tresări. O mişcare instinctivă, de apărare, o îndreptă spre copil. Anna ghici mai mult decît văzu mişcarea. Îşi stăpîni revolta lăuntrică, se uită la copil, fără a se apropia prea mult, apoi se întoarse către Porţia şi o privi, din înaltul trufiei sale, cu atîta mustrare, încît tînăra femeie o îndemnă către patul fiului său, parcă ar fi rugat-o s-o ierte. Atît e de sfioasă virtutea adevărată!

Anna ieşi de la Porţia.

Frigul de afară o dezmetici. Se simţi umilită şi necăjită. Pentru întîiaş dată se gîndi serios să-şi scoată din inimă acel amor vinovat, care o chinuia pe ea şi chinuia şi pe alţii.

Dar era oare cu putinţă?

Înlăuntrul trăsurei i se păru că recunoaşte fumul ţigării căpitanului, şi atîta ajunse ca să-l revadă deodată ca aievea, cu chipiul drept pe frunte, nalt şi măreţ ca o legendă universală.

XIV

Era la Sinaia un după-prînz de zi de iarnă.

Vremea era domoală. Ninsese de curînd, aşa că toate drumurile, toate pîrtiile şi toate cărările păreau acoperite de un strat de puf. Brazii uriaşi de-abia ţineau pe ramuri greutatea zăpezii, pe dedesubt verzui ca fundul apelor, pe deasupra albi ca spuma lor, cu trunchiul pe o lature tencuit de chiciură, peste care

se lipeau fulgii căzuți atunci, iar pe laturea cealaltă scrijiliți de frig. Castelul Peleș răsărea pe colină, ca o sentinelă trufașe, ce se uită în jos. Deasupra, munții, ce se uneau cu cerul.

— Viața noastră e o greșală continuă, cum e și natura, zicea Urania, umblînd domol.

— Viața noastră e muzică și lumină.

— Natura cere vieței noastre jertfirea celor mai nobile hotărîri. A nu înșela pe nimeni este elementar; dar a nu înșela pe *aproapele* tău este fundamental. Și cu toate astea, iată-mă!...

Treceau pe un pod. Pe marginele lui de fier, zăpada, candidă, sta grămădită ca un raft de flori de crin. Urania își îndesă fruntea în stratul moale, lăsîndu-și imagina în el:

— Iată chipul cel mai mizerabil.

Căpitanul zîmbi, uitîndu-se la dînsa. Ea ridică ochii spre el:

— E o întîmplare banală: o femeie cumsecade care greșește și care nu-și mai găsește liniștea dinainte. Dar nu de asta mă tem...

Ea se opri, așteptînd parcă să fie întrebată de ce se temea. El urma s-o privească.

— Nu mă întrebi de ce mă tem?

— Nu.

— Pentru ce?

— Pentru că știu.

— Ce știi?

— De ce te temi.

Se uită ea acuma la dînsul, lung:

— Dacă știi, explică-mi, de ce e atît de aproape amorul de suferință?

— Pentru că ești făcută greșit.

Ea îl privi pieziș, cu un surîs plin de spirit; apoi, scandîndu-și cuvintele:

— Eu sunt făcută greșit!?

El se plecă spre dînsa:

— Ești făcută încintător. La greci ai fi fost muză, iar la romani, vestală.

Urania strîmbă ușor din nas:

— Mai bine la greci.

Îi bufni rîsul pe amîndoi.

— E o infamie, zise tot ea, după o mică pauză. Spiritul și sufletul sunt două noțiuni fundamental deosebite, — cel puțin în înțelesul de toate zilele. Dar amîndouă sunt eu. Cum poate, atunci, spiritul să rîdă, iar sufletul să plîngă?

— Fiindcă îți plac antitezele.

Ea dete din cap.

— Sunt rănită... crede-mă. Nu-mi plac antitezele, ci am nevoie să înțeleg. În amorul cel mai mare, trebuie să fi rămas din fundul vremilor, necesitatea moleculei de a se distruge, după ce s-a reprodus.

Tînărul se uita la ea cu stăruință. Urania plecă ochii.

— Știu ce vrei să zici. E altceva. Eu îți vorbesc de amor, nu de funcțiunea lui brutală. Bărbatul meu... sau soția d-tale... sunt necesități fiziologice.

Cuvintele de „bărbat" și de „soție" îi încremeniră pe amîndoi. Ei simțeau că înțelesurile acelea nu reprezentau numai „necesități fiziologice", ci entități morale, care îi nelinișteau și îi împiedicau de a fi fericiți.

Dar femeia, doritoare de necunoscut, lupta să iasă din pîcla noțiunilor elementare de „bine" și de „rău", și căuta explicări filozoficești unei stări a sufletului ce o neliniștea. Un gust bizar de moarte, o poftă de distrugere o făceau să tremure.

— Să mergeam la deal, zise ea.

Și porniră la deal. Osteneala drumului îi împiedica de a vorbi. Gîndurile, însă, gîlgîiau în scocul vieții, mai evidente ca oricînd. Ea dorea să plece, să se ducă undeva, departe. Își simțea în inimă o comoară caldă, și vrea să fugă cu dînsa.

Merseră mereu la deal, pînă ce ieșiră din drumul bătut. Cărarea ce ducea mai departe, pe Caraiman, era cu desăvîrșire acoperită cu zăpadă. Copacii se răreau.

În urma lor, se vedea pădurea, sub haina albă a iernii, cu pete cenușii ici și colo. Cîte o roată de fum, din valea Prahovei, se ridica pînă în pînza depărtării, ca o încrustare de marmură într-o stîncă de sare.

Pe cînd ei stau tăcuţi, se ivi din deal un grănicer, Deşi soldatul era o a treia fiinţă vie, în pădure, părea aşa de singur, că oarecum mărea singurătatea locului. El trecu, salutînd.

Urania se uita către zidul de munte ce li se ridica în cale.

— Aş dori să mergem mai departe.

— Să mergem.

— Crezi că nu e pericol[22]?

— Nu ştiu. Cînd vom da de pericol ne vom opri.

— Cunoşti drumul?

— Nu-l cunosc.

— Atunci cum vrei să mergem?

El se uită la dînsa.

— Eu nu vreau; d-ta vrei.

— Atît de mult aş dori să mergem mai departe, să mă urc mai sus, tot mai sus!... Te temi?

— Mă tem să nu ne rătăcim.

— Rătăciţi suntem deja.

— Să ne întoarcem la calea dreaptă.

Dînsa făcu o mişcare din mînă:

— Tîrziu.

— Atunci să mergem înainte.

În ochii ei străluciră două adieri de lumină metalică:

— Să mergem înainte.

Căpitanul se gîndi un moment să cheme pe soldat înapoi, dar se opri: ar fi fost un martor nefolositor, care le-ar fi uşurat drumul, iar nu sufletul. Ea porni înainte, pe marginea unei văi, mergînd pe de-a-ntregul.

— Te rog, ţine urma soldatului, zise Comăneşteanu.

Ea făcu un pas la dreapta, intră în zăpadă pînă la genunchi, se sculă şi căzu. Apoi luă urma soldatului şi merse înainte tăcută. Drumul se furişa prin crăpăturile muntelui, pe după stînci şi copaci, ridicîndu-se cîteodată drept în sus, cu scări nesigure, pe cari se vedea cum lunecase soldatul. Tînăra femeie înainta cu greu. Din cînd în cînd se oprea, privea la deal, apoi se întorcea şi privea la el pe furiş.

Ajunseră pe un tăpşan, de unde începeau să se vadă culmile altor munţi. O desfăşurare de coline şi de văi, ce se pierdeau în estompa cenuşie a zilei de iarnă, da o uniformitate tristă priveliştei. Zidul în faţa lor era enorm.

Urania se aşeză jos, în zăpadă.

— Eşti ostenită, îi zise tînărul.

— Da.

— Atunci odihneşte-te un moment şi să ne întoarcem.

— Da.

Nu mai avea voinţă şi părea a nu mai avea nici noţiunea sigură a lucrurilor. De sub rochia scurtă ieşia piciorul, strîns în ghetre de postav, ce desinau pulpa cu o rară înţelegere de eleganţă. Cizmele groase o ţineau încătuşată. De talpa lor, bătută în cuie, se lipise zăpada îngheţată.

Urania, palidă, privea în întinderea depărtării.

— Eşti cu adevărat ostenită.

— Da. Sunt ostenită şi nefericită.

— Cum se poate!?... Nu ziceai în tren că dacă ai putea iubi, te-ai simţi fiinţa cea mai fericită, atît de fericită, încît te-ai teme să nu priceapă lumea întreagă?...

— Da, ziceam...

— Iar acum?

— Nu ştiu...

El o simţi, în adevăr, nenorocită, lipsită de nădejde, părăsită şi singură, şi i se făcu milă de ea. Parcă era o lege comună, pentru toţi aceşti oameni de treabă, să alerge după himere şi să se trudească.

Mila căpitanului se prefăcu într-o nevoie de protecţie şi de mîngîiere. Se aşeză lîngă dînsa în zăpadă; prinse piciorul subţire, de sub pulpă, şi-l aşeză pe genunchi; apoi, cu garda sabiei, se puse să cureţe gheaţa de pe tălpile cizmelor ei.

— Trebuie să ne pregătim de întoarcere: coborîşul va fi mai greu decît suişul... Afară numai dacă nu vrei să ne statornicim într-o peşteră... Domnul şi doamna... „schimnici“, cum ai zice, bunăoară, „pianişti“.

El vorbea singur, lucrînd. Glumele uşurau parcă povara împrejurărilor. După cîteva minute, căldura binefăcătoare a vieţii trecu prin toate stofele, filtrîndu-se, din coapsa ei în inima lui. Căpitanul se întoarse către dînsa.

Urania se răsturnase cu capul pe spate, cu braţele întinse, albă ca zăpada pe care sta, cu liniile obrazului fixate într-o nemişcare de piatră. Arcul sprîncenii părea a se repeta mai departe, în unda graţioasă a părului, ce cădea de pe tîmple spre umeri.

El se aplecă şi o sărută. Un fior trecu prin ramurile nervilor, colorînd uşor obrajii. Ea deschise ochii, se uită la el lung; apoi se uită în slava cerului.

— Vrei să mergem? îi zise el încet.

Ea dete din cap.

— Vrei să stăm?

— Da. Vreau să stăm. În marginea cea mai de sus a muntelui creşte un molift: sub el, prăpastie; deasupra, neant. Ce pasăre se va urca pînă la dînsul să-i mîngîie ramurile? Din ce nor vor bea rădăcinele lui? Cu toate astea, el ţine de inima pietrii şi năzuieşte către lumină: palid şi singur, tremură de vînt.

— Ceea ce însemnează pe româneşte?

— Că nu eşti poet.

El îi ridică tîmplele de pe frunte, cu violenţă; îi sărută ochii şi sprîncenele; o acoperi de nebunia tinereţii, pînă s-o înăbuşe. Urania făcu o sforţare şi se ridică pe un cot. Zîmbea luminată de bucurie:

— Mă strîngi de gît!...

— Fireşte că te strîng de gît.

— Şi eu ce să fac?

— Să închizi ochii.

— Pentru ce?

— Ca să-i pot săruta.

Ea închise ochii, domol, şi urmă a zîmbi ca în vis. Vrea să spună, cu parabola moliftului, că aşa era viaţa ei acum: atîrnată de prăpastie şi totuşi năzuind către lumină. I se păruse că dînsul n-a înţeles-o. Descurajarea blajină a neînţelegerii părea că măreşte starea de beatitudine în care plutea sufletul ei. Sărutările plouau. Era o infinită bucurie peste toată întinderea cugetului, peste tot cuprinsul vieţei ei nemateriale, o bucurie ce o învăluia de toate părţile, o ridica din forma ei pămîntească. I se păru deodată că are să leşine, şi, în adevăr, simţi momentul cînd pierea. Leşină.

Fu numai o clipă. Cînd deschise ochii, căpitanul o privea. Ea se sperie de focul ce ardea în ochii lui. Luă o mînă de zăpadă şi se frecă pe frunte. Apoi se ridică pe un cot.

— Mi se pare că ţi-a fost frică...

— Da.

— Ce-ai fi făcut dacă leşinam de-a binele?

— Te-aş fi dus la otel.

— Şi altceva nimic?

— Poate ţi-aş fi tăiat hainele strîmte.

— Haine strîmte?!... N-am nimic strîns, nimic fals, nimic făţarnic.

— Ştiu.

— Nu ştii îndestul. Ca orice om politicos, taci. Ţi-i frică să vorbeşti ca să nu pari fals. Cu toate astea, trebuie să vorbeşti. Eu acasă nu mă mai pot întoarce...

— Înţeleg.

Ea se gîndea.

— Şi totuşi, n-am nici un cuvînt să nu mă mai întorc.

— Fireşte.

— Cum „fireşte"?

— Adică firesc este şi aşa şi altminteri.

— D-ta ce ai face în locul meu?

— Nu ştiu.

— Eu ştiu.

— Foarte bine.

— Iată ce aş face.

Strîngîndu-şi rochia împrejur, ea sări de jos, şi într-o clipă, fu pe marginea prăpăstiei. Adîncimea spăimîntătoare o opri un moment. Un strigăt de groază răsună şi o mînă puternică o ridică pe sus şi o aruncă la cinci paşi în urmă.

Totul se petrecu cu repeziciunea fulgerului.

Urania sta căzută grămadă, ca o pasăre împuşcată. El se uita la dînsa în tăcere, nedumirit şi trist de a nu pricepe nimic din biata viaţă omenească. Cu

un minut mai înainte o văzuse pierind de fericire, iar acum alergînd la moarte. Se uita la ea încruntat. I se părea un lucru mititel, delicat, spiritual, din care lipsea sufletul robust al doritorilor de a trăi. Şi cu toate astea, avusese energia de a voi să moară!...

La ideea morţii, se înduioşe. Se apropie iarăşi de dînsa, îi luă mîinile să i le încălzească, şi, fiindcă i se părea că e rece toată, se dezbrăcă de manta, o întinse jos şi înfăşură într-însa corpul, acum ascultător, al tinerei femei.

Cu încetul, Urania îşi reveni în simţiri. Cu vocea slabă, îl rugă s-o ierte. El ridică din umeri:

— Fireşte că te iert; dar să nu mai faci asemenea lucruri.

— Nu mai fac. Nu ţi-e frig?

El dete din mîini că nu se gîndea acum la frig. Ea insistă să ceară iertare:

— Ar trebui să mă ierţi, chiar dacă mă dispreţuieşti puţin.

— Nu te dispreţuiesc şi te iert. Doresc însă să ştiu din ce amestec de contraziceri eşti făcută?

— Din slăbiciune şi neştiinţă. E adevărat că iubeşti pe Anna?

El tresări. Atîta îndrăzneală îl scandaliză.

— Nu răspund la o asemenea întrebare. Poţi să umbli?

Ea dete din cap, umilă:

— Nu pot.

— S-apropie noaptea şi trebuie să plecăm.

— Lasă-mă aici.

Cuvintele acelea erau zise cu atîta putere de adevăr, încît tînărul se înfioră. Şi atunci, fără vorbă, o ridică de jos, o strînse bine în manta, o luă în braţe şi porni cu ea.

Drumul la întoarcere, fu mai greu decît la ducere Cu toată povara ce purta cu sine, tînărul cobora încet dar sigur. O putere uriaşe părea a se fi înfăptuit în el; braţele, piciorul, vederea, căpătaseră siguranţă desăvîrşită. Nici un pas greşit, nici o mişcare necumpănită.

Cînd ajunseră jos, Urania apucă din nou drumul prin zăpadă. Mergea tăcută înaintea lui; din cînd în cînd se întorcea să-l vadă.

De îndată ce cărarea se lărgi, ea îl luă de braţ. O dorinţă neînfrînată de a-l încălzi, de a-l apăra, de a-i face bine, îi umplea sufletul. Nu-şi închipuise niciodată că un om poate ascunde în muşchii săi eleganţi atîta putere şi mai cu seamă în firea sa, oarecum efeminată, atîta bărbăţie. Vorbe calde îi veneau pe buze, dar nu îndrăznea a le spune. Acesta era tipul bărbătesc curat, în care trăia nobleţea unei rase superioare, rasă în care mai cu seamă puterea trupească, îndrăzneala şi hotărîrea stăpîneau totul. Era şi cam ştrengar... Urania îşi aduse aminte de Anna, şi o umbră de tristeţe întunecă lumina ei sufletească. Dar îşi aduse aminte şi de Berta şi de nevasta colonelului, de cîte se ştiau şi nu se ştiau, şi atunci păru a găsi o explicare firească acestui nărav bărbătesc, care, într-o oarecare măsură, devenea o sarcină publică, o necesitate şi o bucurie naţională.

Îi veni să zîmbească. Ridică ochii pe furiş către el, şi-l simţi mai mult decît îl văzu, îl simţi frumos şi tînăr, vinovat dar generos, gata la orice sacrificiu; şi atunci, fără să ştie ce face, se lipi de braţul lui şi sărută tunica. I se părea că postavul acela nu era la fel cu al celorlalte haine omeneşti. La urma urmei nici nu era la fel. Îi veni în minte fracul lui bărbatu-său, şi nu numai că nu regretă nimic din ceea ce se întîmplase acum în urmă, dar încă se simţi jenată şi umilită de a fi legată, prin cele mai tainice legături ale vieţii, de un om vulgar în toată puterea cuvîntului, plebeu, pretenţios şi egoist.

Şi iarăşi ridică ochii către el:

— Îmi dai voie să-ţi turbur gîndurile cu o întrebare?

El zîmbi:

— De ce solemnitatea asta?

— Fiindcă văd că eşti preocupat.

— Sunt ostenit.

Ea îi strînse braţul sub al ei:

— Pot să vorbesc?

— Te rog.

— Aş vrea să mă înscriu şi eu în societatea doamnelor care vor să te adopteze.

Căpitanul se opri pe loc:

— În care societate?!...

Urania îl sili să înainteze.

— Nu te încrunta. Elena Milescu mi-a vorbit...

— Elena Milescu a glumit.

— Mi-a vorbit cu atîta foc, încît credeam că suntem în preziua unui război...

— Ne apropiem de oţel.

— Cine este prezidentă?

— Mama pădurii.

— Eşti crud pentru prinţesa Smaranda.

— Nu zic asta.

— Membre suntem noi toate... fiicile pădurii.

Tăcură cu desăvîrşire. Noaptea cădea cu încetul, într-un amurg de fevruarie molcom. Brazii mişcau bolta ramurilor tinere, ale căror vîrfuri, înfiorate ca de reînviere, se scuturau pe vînt. Venind către oraş, amîndoi tinerii se simţeau stîngaci şi nereali, parcă s-ar fi coborît dintr-un vis.

Cum ajunseră la otel, portarul le spuse că îi căutau două doamne. Urania încremeni. Cine puteau să fie acele două doamne?

Cît stătu un moment să se gîndească, toate prăpăstiile îi trecură prin minte.

— Cum se numesc acele doamne? întrebă ea.

— Nu ştiu. Erau foarte grăbite. Voiau cu orice preţ să întîlnească pe d-l căpitan... Atunci, fireşte, le-am spus că d-l căpitan a plecat la Buşteni...

Cuvîntul „fireşte" îl făcu să zîmbească. Apoi urmă:

— Le-am oferit o trăsură, cu care au plecat şi d-lor la Buşteni.

— Dar altă trăsură ai? întrebă căpitanul.

— Am chiar două.

— Pentru ce două?

— Una pentru gară şi alta pentru Comarnic.

Urania, îngrozită de apropierea primejdiei, se uita la portar lung, căutînd parcă să se bucure şi să profite de şiretenia lui. Acesta îi făcu să înţeleagă că nu

aveau vreme de pierdut. Căpitanul porni spre Comarnic, iar Urania se urcă să-şi ia lucrurile şi porni la gară.

XV

Ieşind de la Porţia, Anna veni acasă. Slugile dormeau. Odăile păreau încremenite în atmosfera caldă a sobelor, în care lămpile, pe jumătate stinse, răspîndeau o pîclă gălbuie. Singurătatea umplea saloanele şi coridoarele.

Anna îşi scoase blana, ridică lumina de la lampă şi chemă o slugă.

În odaia ei de îmbrăcăminte, femeia din casă lucra. Un vraf de albituri se ridica lîngă lampa strălucitoare, mirosind a sulfină. Cum văzu pe stăpînă-sa, femeia lăsă lucrul, îi scoase şoşonii, îi luă hainele, o deschie, umblînd cu îndemînare.

— Nu-i nimic pentru mine, Mario?

— Nimic, cuconiţă.

Anna se dezbrăcă încet. Dusă pe gînduri, vedea în oglindă cum cădeau lucrurile de pe dînsa şi cum ea, Anna, ieşea ca un fruct copt, din bumbacul unei cutii exotice.

— N-a venit nimeni în lipsa mea?

— Nimeni, cuconiţă.

Femeia ştia bine cine era acel „nimeni", şi, dacă ar fi fost în puterile ei, i l-ar fi adus pe sus. Dar nu putea.

— Du-te de te culcă, Mario. Ţi-ai cîntat cîntecul?

Femeia zîmbi cu supunere. Cîntecul ei era cam ca şi al stăpînei sale. Se măritase, coptuţă, după un băiat tînăr, pe care-l luaseră la armată, şi acum, seara, cînd lucra, repeta aceleaşi versuri, cu glas molcom:

„Un orologiu su-u-nă
Noaptea jumăta-a-te
La castel în poa-a-rtă
Oare cine bate?..."[23]

Şi nu bătea nimeni în poartă, iar ea ofta.

Sărută mîna stăpînii sale şi se duse să se culce.

Anna se gîndea la femeia ei, cum s-ar gîndi un doctor bolnav la bolnavul lui. Se isprăvi de dezbrăcat, se culcă, ridicîndu-şi capul sus pe perne, ca să poată ceti; luă o carte, încercă să citească, dar peste tot întîlnea cuvintele Porţiei: „nu se poate, nu se poate!". Porţia zisese şi mai mult. Oare cum zisese?... „Doamna care m-a luat sub ocrotirea sa, care m-a îngrijit în vremuri grele, care m-a dat după Alexandru, să fi făcut toate astea ca să-mi ia bărbatul?" I se suia tot sîngele în obraz. Porţia îndrăznise să-i spună astfel de cuvinte?!... Îndrăznise. Dar ce era mai rău era lucrul în sine, era faptul că-i luase bărbatul, că o înşelase şi o înşela pe fiecare zi şi pe fiecare ceas; că Porţia avea dreptate să-i spună că „era ruşinos şi nelegiuit" ceea ce făcea ea, Anna.

Şi aşa era. Era ruşinos şi nelegiuit.

Anna se ridică pe un cot şi se uită ţintă înaintea ochilor; trebuia neapărat să-şi smulgă din suflet amorul vinovat, care o trudea pe ea şi trudea şi pe alţii. O umilise şi o degradase acest amor; o umilea faptul părăsirei şi o degrada gelozia.

Se gîndi să plece; şi, în dorinţa ei de a fugi de sine, se văzu strîngîndu-şi lucrurile şi plecînd. Se ducea la gară, ieşea pe poartă... Dar, la ideea de a se despărţi de locurile unde trăia el, i se strînse inima cu atîta putere, încît se înecă. Aruncă învelitoarea de pe piept, răsuflă adînc; apoi se lăsă iar pe perne şi prinse a-şi asculta bătăile inimei. Săraca inimă!...

Îşi plecă ochii către pieliţa albă a sînului, sub care zvîcnea eroic sîngele. Se simţea curată! Sîngele acela ardea de patimă, dar era generos. Ea ştia că nu făcuse niciodată rău nimănui, că nu înşelase pe nimeni, că nu se murdărise, nu avusese amanţi, nu minţise. Iubea pe un om. Ea îl iubea înainte de a-l fi iubit Porţia. Dar, apoi, ea, Porţia, îl iubea oare cu adevărat?... Îşi aduse aminte de felul cum îi vorbise Porţia: îl iubea!

Se sculă din pat, se duse la o măsuţă, deschise un sertar şi se întoarse înapoi cu o cutie plină de scrisori. Erau tot felul de bileţele de la Comăneşteanu, răspunsuri la invitaţii, mulţumiri pentru concerte, glume, dar mai cu seamă scuze că nu putea veni. Adevărat: el niciodată nu venea destul de des şi niciodată nu răspundea la scrisorile ei pasionate.

Învîrti din nou biletele lui în mînă, se uită lung la literile lor, citi pe unele şi sfîrşi prin a lua creionul de pe masă şi a se pune să-i scrie. În trebuinţa ei absolută de a-i vorbi, pretextul era acum nou: îi spunea că vrea să-l uite.

„Sunt hotărîtă să fug, să mă duc undeva, prin stepe sau prin gheţari, de unde să nu mă mai pot întoarce, cînd slăbiciunea mea sufletească m-ar îndemna să mă întorc. Ştiu bine că din două fiinţe care se iubesc, numai una iubeşte cu adevărat, şi primesc să fiu cu această *una*. Dar cu o condiţie: să nu mă umilesc şi să nu mă degradez".

Îi aducea aminte de cîte ori avusese ocazie să-l ierte, şi-l iertase; cum sperase că, o dată însurat, se va linişti; cum avea pe conştiinţă pe Porţia; cum descoperise pe Berta şi o tolerase. Din toate, amorul ei propriu ieşise rănit. Iar acum, ultima lui nebunie cu Urania era dovada hotărîtoare, nu numai a unei absenţe complete a simţului moral, dar încă a unei lipse de cavalerism elementar, ce se găseşte le toate clasele de oameni, la boieri, la ţărani, la turci şi la kafri.

Lipsă de cavalerism elementar i se păru cam tare. Cu toate astea era adevărat! Lăsă creionul din mînă şi se plecă pe pernă închizînd ochii.

Fireşte că era adevărat! Ce scuză pot avea oamenii care înşală în amor? Nu numai că n-au nici o scuză, dar încă sunt mai vinovaţi decît cei ce înşeală în afaceri, fiindcă la cei dintîi răul nu are îndreptare. Pentru ceilalţi, *plaie d'argent n'est pas mortelle*.

I se păru ciudată zicătoarea *plaie d'argent*, „rană de bani"... Mintea i se fixă pe cuvîntul *rană*. Lumea întreagă este o rană enormă. O rană...

Simţi că adoarme.

Cînd deschise ochii, Urania îi sta înainte, ca aievea. Un simţimînt de nelinişte cuprinse pe Anna, faţă de un

alt simţimînt tot al ei, despre Urania, că era plăcută, elegantă şi sinceră. Cum să lupţi cu propriile tale convingeri?

În liniştea nopţii, firea ei semeaţă era biruită de judecata nepărtinitoare ce i-o impunea fondul nobil al inimei. Urania era nevinovată, ca şi dînsa; poate că suferea şi ea.

Amorul ei era o povară prea mare pentru un suflet curat. De ani întregi, trăia neliniştită, micşorată, turbure. Nu se putea merge mai departe. Adormi din nou. De îndată însă ce adormi, o luară visurile. Îi visă pe amîndoi, pe Comăneşteanu şi pe Urania, fugiţi în lume, rătăcind pe malul mării. Vedea apa cum le săruta urmele pe nisip, iar ea se visa pe sine nenorocită că nu putuse să guste niciodată dintr-un asemenea fel poetic de a trăi. Sau îi regăsea la Crivina, lipiţi umăr la umăr, în fuga săniei. Sau la Sinaia. La Sinaia îi vedea, parcă ar fi fost lîngă dînşii. Îl vedea pe Comăneşteanu intrînd semeţ la Urania, apoi lăsînd deodată orice forme la o parte şi ridicînd în braţe corpul delicat al tinerei femei. Atunci, ea, Anna, se visa că ţipă. Şi ţipa, în adevăr, dar cum se ţipă în vis, strînsă de gît, pătrunsă de fiori.

Se deştepta tremurînd.

Împrejurul ei, noaptea adîncă. În gerul de afară se auzea scîrţîind pasul vreunui trecător întîrziat. Un gol imens, ca prin văzduhul fără de ţărmuri, i se aşeza în suflet, şi atunci nu mai înţelegea nimic: de ce trăia? unde era amorul? ce simţea ea?

Îi era frică...

Se învelea pînă peste ochi, încerca să se gîndească la altceva, pînă ce-o fura somnul din nou. Atunci iar începeau visurile, iar revedea pe Comăneşteanu cu Urania, iar se deştepta tremurînd.

În fine, cu prima lumină a dimineţii adormi de-a binele; în depărtarea voinţii sale ostenite se aşeza hotărîrea că trebuie să uite pe Comăneşteanu. Cu ultima licărire a înţelegerii gusta din plăcerea de a adormi, de a dormi adînc, de a uita şi a nu mai suferi.

Cînd se deşteptă, a doua zi, o hotărîre nouă se statornicise în gîndul ei: plecarea la Sinaia. Trebuia să plece la Sinaia cu orice preţ. Ura pe Comăneşteanu detesta pe Urania. Somnul binefăcător îi dăduse violenţa dorinţelor reale. Vrea să-i întîlnească pe amîndoi. Vrea numai atît: să-i întîlnească...

Înainte de a pleca la gară, o idee ciudată îi încolţi în minte, care i se păru cu totul strălucită: de a lua pe Berta cu sine. În unghiurile ascunse ale sufletului, bunul-simţ protesta împotriva călătoriei la Sinaia. De aceea, trebuinţa unui tovarăş. Berta o garanta în contra dojenelor lui bărbatu-său; apoi Berta era prinsă şi ea, zicea Elena.

La ideea că Berta era prinsă şi ea, Anna rămînea locului, cu nesiguranţă în suflet şi ură împotriva Bertei. Ură, dezgust şi nesiguranţă! La atîta ajunsese.

Cu toate astea, o putere mai presus de puterile sale, o mîna la Sinaia. Şi la Sinaia nu se putea duce singură, nu îndrăznea, nu ştia cum să umble, ce să facă.

La primele cuvinte ale Annei, Berta înţelese tot. Se hotărî numaidecît să plece, făgăduindu-şi să ajute pe toată lumea a ieşi din încurcătură.

Drumul fu o pedeapsă pentru amîndouă. Anna se deştepta din cînd în cînd din nebunia ei, şi atunci se întreba ce caută lîngă ea, în public, amanta bărbatului său; Berta, care spera să liniştească lucrurile, se simţea luată de apă, gîndindu-se necontenit la Urania.

Trenul ajunse în gara Sinaia cam sub seară. Anna se dete jos din vagon, dîrză, dar atît de mişcată, încît de-abia respira. Berta venea după dînsa.

Se urcară amîndouă într-o trăsură, cu vălurile groase trase peste obraz şi porniră către otel. Cu cît înaintau, cu atît Anna îşi pierdea cumpătul; Berta o simţea, o înţelegea, şi se substituia, cu voinţa ei, voinţei celeilalte. Anna tremura. S-ar fi întors înapoi, dacă nu i-ar fi fost frică de a părea ridiculă Bertei. Cu atît mai mult s-ar fi întors înapoi, cu cît îşi da seama că, acum, Berta lucra oarecum pe socoteala ei personală, era geloasă pentru sine...

— Aş dori, dacă se poate, să nu mergem de-a dreptul la otel.

Berta clipi din ochi. Înţelese că era surprinsă în propria ei pornire, şi îi fu milă de Anna.

— Să mergem la otel, liniştite. Vă încredinţez că nu vă recunoaşte nimeni...

Anna nu mai zise nimic. Ajunseră la otel. Berta umbla cu îndemînare, alese două camere, dete un nume închipuit: „domnişoarele Keller", apoi se coborî, ceti lista călătorilor, care se reducea la cîţiva lunateci de iarnă, printre cari numele lui Comăneşteanu; întrebă foarte firesc despre el şi despre doamna ce-l însoţea, şi, află că plecaseră amîndoi la Buşteni.

Va să zică ştia tot.

La un moment dat, gîndul ei bun era să încurce iţele, căci, spre a nu întîlni pe Comăneşteanu cu Urania, voia să schimbe adresa dată de portar şi să meargă tocmai pe urmele lor. Ispita însă fu mai puternică decît gîndul bun. Astfel se suiră amîndouă într-o trăsură şi porniră către Buşteni.

Pe pîrtia albă, ochiul lor cerceta drumul de departe. La fiecare sanie, Anna tresărea, şi numai după ce se încredinţa că nu erau ei, răsufla. O trăsură ce venea dinspre Buşteni, cu coşul ridicat, o făcu să tremure cîteva mari minute, iar cînd ajunseră în dreptul ei, să închidă ochii:

— Ei erau? întrebă ea, galbenă ca ceara.

Berta, care nici ea nu trăia mai bine, dete din cap că nu erau ei.

În fine, ajunseră la Buşteni. Lume puţină, oameni ce munceau; nimeni care să semene cu cei doi călători.

Trebuiau să se întoarcă.

Preocupate amîndouă, tăceau, neştiind ce să creadă. De unde pînă aci, Anna dorea să nu-i întîlnească, — acum, cînd ştia că nu-i mai poate întîlni, voia să alerge după ei.

Stau în mijlocul drumului:

— Dar dacă vor fi mers pînă la Predeal, ca să li se piardă urma!...

— Se poate, răspunse Berta.

— Sau poate chiar pînă la Braşov.

— Nu cred. D-l căpitan era în uniformă...[24]

— Ce e de făcut?

— Să ne întoarcem.

Trebuiau să se întoarcă!...

Tăcute, singure, aproape urîndu-se, umblau pe valea Prahovei în lumina îndoielnică a serii, mirate de întinderea nesfîrşită a drumului, care, cu puţin înainte, le păruse atît de scurt. Roatele scrişneau pe zăpada bătătorită, înfiorînd nervii cei mai sănătoşi. Caii erau osteniţi. Birjarul se oprea la fiecare cinci minute.

Cînd ajunseră la otel, exasperarea lor era la culme.

Trecînd pe lîngă loja portarului, Anna luă numărul camerii lui Comăneşteanu, şi se duse drept la el. Berta se ţinea după ea.

Prin coridorul întunecos, se vedea pe geamul de sus al uşei, pîlpîind o lumină uşoară. Anna bătu la uşă. Era galbenă ca făclia de ceară. Inima ei zvîcnea ca în pieptul unei turturele prinse.

Aşteptă cîteva secunde. Dacă s-ar fi deschis uşa atunci, ea simţea că s-ar fi prăbuşit ca o zidire fără temelii. Dar uşa nu se deschise. Aşteptă încă puţin. Apoi iar bătu.

Auzea înăuntru — sau i se părea că aude — zgomot surd, şoapte. Îşi lipi urechea de lemn: desigur. Făcu un semn mut Bertei să asculte şi ea. Berta răspunse din cap că auzea zgomot.

Atunci se statornici în mintea Annei ideea că erau acolo amîndoi, Comăneşteanu şi Urania, şi fără a mai ţine socoteală de nimic, bătu violent în uşe. I se părea că aude şoapte şi risete. Se retrase cu un pas, ca să vadă dacă odaia era în adevăr luminată. Încredinţîndu-se că era luminată, reveni şi bătu cu pumnul. Bătu şi zgudui uşa atît de tare, încît chemă luarea-aminte a oamenilor din otel. Veni o chelnăriţă, mirată, cu un aer batjocoritor:

— Ce poftiţi, cuconiţă? De ce scuturaţi uşa aşa?!...

Anna era cu sufletul la gură:

— Să deschidă!

— Cine să deschidă?

Zicînd astfel, femeia luă o cheie de la brîu, descuie şi trînti uşa de perete:

— Poftiţi.

Înăuntru nu era nimeni. Soba ardea duduind, iar pe portiţa de jos lumina un colţ al camerei. Berta, rămasă la o parte, zîmbea încremenită.

XVI

Pe o dimineaţă limpede de fevruarie, Anna, singură în odaia ei, se uita din pat la munţii din faţă, acoperiţi de zăpadă, cum se luminau de fîşii de aur, pe cînd alţii, în fund, ieşeau din umbra violetă a depărtării. Era singură, tristă şi bolnavă. Dar, de cîteva minute, de cînd plecase Berta, parcă se liberase de o greutate. Se ridicase pe un cot să audă cum pornea trenul din Sinaia către Bucureşti. Plecase!...

De la scena de pe coridor, cînd chelnăriţa îşi bătuse joc de sufletul ei, iar Berta găsise mijloc să zîmbească, Anna nu mai putea s-o mai vadă. Ca să se scape de dînsa, o trimisese cu un bilet către Elena.

În mizeria ei, cea dintîi fiinţă la care se gîndi, fu soră-sa. Tanţi era delicata, blînda, iertătoarea Tanţi. Ceru hîrtie şi se puse să-i telegrafieze. După ce expedie telegrama, îi veni în minte să-şi facă testamentul, pentru Tanţi. Ce copilărie! Parcă Tanţi nu era moştenitoarea ei firească! Da. Însă Tanţi avea nişte idei extravagante, vrea să-şi lase averea pentru scopuri războinice, [...] iar, în fond, Comăneşteanu.

De cîteva ceasuri nu se mai gîndise la el, preocupată de a se desface de Berta. Acum îi răsărea în minte, deodată, infam şi măreţ cum era. O trebuinţă absolută de a-l vedea, prinse fiinţă în sufletul ei, o trebuinţă de-al vedea şi de-ai spune liniştit că „s-a sfîrşit", că putea să se întoarcă acasă la soţie, fără ca ea, Anna, să mai roşească. Îşi aminti de Porţia şi de scena de la ea. Tot sîngele i se sui în obraz. Vorbele Porţiei o răniseră adînc şi o răneau şi acum. Era aproape o fericire ceea ce se întîmplase acum la Sinaia: umilinţa ei definitivă. Se sfîrşise tot. Se sfîrşise sau trebuia să se sfîrşească.

Dar Urania?

La urma urmei, ce dovadă avea că Urania fusese la Sinaia? Nici una. Nu-l mai bănuise şi altă dată degeaba, cînd cu femeia colonelului? Într-o clipă de îmbunare, îşi zise că adevărata cauză a nefericirei sale era ea însăşi; că el era un om ca toţi oamenii.

Zîmbi. Se judeca singură şi se găsea fără caracter. Dacă ar fi venit atunci el, şi i-ar fi cerut iertare, mărturisindu-i adevărul, ea l-ar fi iertat. Atîta era de slabă!...

Anna ridică fruntea.

Nu! Nu mai era slabă! Nu trebuia să mai fie slabă!

Cînd îşi aducea aminte de camera goală în care duduia focul din sobă; de vorbele femeii de serviciu „ce scuturi uşa aşa?"; de zîmbetul Bertei; de popasul din Buşteni — se simţea acoperită de ridicul, acoperită, copleşită, îngropată în ironia şuierătoare a soartei şi a oamenilor.

O durea capul şi cădea pe pernă. Dar se scula, indignată.

Nu mai era slabă!

Suna şi cerea jurnalele toate, româneşti, străine, de mode, de sport. Apoi îşi comanda masa.

Orce s-ar fi întîmplat cu ea, vrea să iasă din robia în care trăia. Şi nici nu era nevoie de atîta zbucium. Trebuia să se hotărască, şi nimic mai mult.

Îşi aruncă ochii pe zidurile odăii. Erau cenuşii. Nişte biete întorsături de linii, ce s-ar fi chemat probabil *liberty*, dar cărora le era frig, făceau un chenar sărăcăcios pe la colţurile bagdadiei.

Băgă de seamă că geamurile nu se lipeau. Sări din pat şi strînse bine ivorul. E!... dacă ar fi putut ea să mai înceapă încă o dată a trăi, ce bine ar fi ştiut să trăiască!... Mai întîi de toate nu ar mai fi iubit. Sau, în toate cazurile, ar fi iubit pe un om care să nu fie iubit de toate femeile. Îi veni să surîdă de cazuistica asta: „în toate cazurile". Nu. Era mai sigur să nu iubească de loc.

Pe la 12 primi răspuns la telegrama sa urgentă. Elena venea cu cel dintîi tren.

Ştirea asta o nelinişti. Elena era sora ei, singura ei rudă de sînge; era Tanţi; curata şi suava Tanţi, pe umărul căreia plîngea, cînd nu mai putea să lupte; care o mîngîia sau o dojenea, — dar care mai cu seamă o

ierta. Însă viața surorei ei, netedă ca o apă, era o protestare veșnică împotriva vieții ei turburate.

Către seară sosi trenul de la București. Anna îl pîndea de sus, nerăbdătoare de a vedea pe soră-sa cît mai curînd.

În fine, se auzi bătînd la uşe; și Elena intră. Era palidă, nedomirită și nerăbdătoare, neștiind nimic de plecarea Annei. Se aruncă de gîtul soră-si, o mîngîie, îi strînse mînile într-ale sale întrebînd-o necontenit:

— Ce este? Ce s-a întîmplat?

Anna plîngea, încet, prelung, cu deznădejdea oamenilor pierduți fără speranță.

— Ce s-a întîmplat, dragă? întreba Elena.

— N-ai văzut pe Berta?

Elena se opri, serioasă, și se uită la Anna.

— Care Berta?

Anna, ca atinsă de sfîrcul biciului, ridică ochii.

— M-am rătăcit de tot, nu-i așa?

— Nu zic că te-ai rătăcit, ci numai întreb.

— Berta, amica mea Berta... soția nelegitimă a soțului meu.

— A!... Amanta lui Iorgu.

— Da! Amanta lui Iorgu.

Elena începu să priceapă.

— Și doamna asta trebuia să vină la mine?

— Doamna asta trebuia să vină la înălțimea-voastră, da.

— Ca să-mi spună?

— Că ai o soră pierdută.

— Știam.

Anna, biruită, se lăsă pe perne și închise ochii. Elena se uita la dînsa, țintă, așteptînd. După o clipă Anna întinse mînile.

— Eleno, nu mai am pe nimeni decît pe tine. Fie-ți milă.

Elena își aruncă manșonul și pălăria și veni lîngă soră-sa, îi luă mînile și i le sărută:

— Spune, dragă, spune.

Anna dete din cap:

— Tu nu-nțelegi.

— Totuși spune; poate să înțeleg.

— Mă înșală.

— Știu.

— Acum de curînd, nou de tot, aici.

— Știu.

— Cum știi? Va să zică e sigur.

— Știu că ai bănuiala asta!

Anna se uită la soră-sa.

— Ah, Eleno, te joci cu mine. Cum se vede că n-ai iubit niciodată!

Elena se înroși:

— Cel puțin o dată, zise ea, încercînd să glumească.

— Pe Milescu. E cam de mult.

— Și de unde știi că n-am mai iubit de-atunci?...

Anna dete din cap:

— Dacă ai fi iubit, m-ai înțelege. Nu se poate să iubești, fără să fii geloasă.

— Și de unde știi că n-am iubit și n-am fost geloasă?

— Fiindcă nu se poate să fii geloasă în gînd.

— Trebuie numaidecît să faci scandal prin oteluri?

Anna se încruntă:

— De unde știi că am făcut scandal?

— Îmi închipuiesc.

— De unde-ți închipuiești?

Elena înălță din umeri. Anna urmă.

— N-am făcut nici un scandal, ci numai am suferit. Am suferit toate chinurile geloziei, toată mizeria inimei sfărîmate, toată umilința femeii părăsite. Și nu mai pot. Nu mai pot. Vreau să uit, vreau să fug.

Apoi cu glas stins, Anna urmă:

— Dacă tu ai fi iubit, m-ai înțelege, m-ai ierta și m-ai ajuta.

Elena se uita la dînsa, ca în vis, roșie la chip, cu mînile tremurînd. Apoi, încet, plecîndu-se pe genuchii Annei:

— Liniștește-te. Eu am iubit și iubesc și acum.

— Tu!!

— Da, eu.

— Nu se poate!

— Se poate atît de mult, încît, dacă n-aș fi curată la suflet, aș fi în drept să te urăsc.

— Iubeşti pe Alexandru?!

— Da.

Elena căzu cu capul pe braţele Annei. Anna, încruntată, sălbatecă, se ridică pe perne:

— Nu se poate! Nu e omeneşte cu putinţă!... Şi de cînd asta?...

Elena nu mai răspunse.

— El ştie ceva?

Elena se cutremură cu tot trupul, parcă ar fi răspuns cu un *nu* formidabil.

Atunci Anna, uitîndu-se la soră-sa, căzută pe braţele ei, la bietul ei păr, împrăştiat în bucle timide, pe învelitoarea neagră, la corpul delicat, în care inima bătea să rupă pieptul, — îi înconjură capul cu braţele şi o sărută îndelung. Înţelese că pot fi taine şi dureri mai mari decît ale sale, cu atît mai mari, cu cît sunt mai ascunse.

Dar Anna nu pricepu niciodată că poate fi o plăcere, pentru unele suflete rari, de a nu mai ascunde taina vieţii lor, pentru a înlesni pe a altora.

[ROMANUL DEDULEŞTILOR]

Pe poarta deschisă, conu Ghiță Dedulescu intră ca la el acasă, cu mîinile la spate, fluierînd încet și uitîndu-se în dreapta și în stînga, la butucii plini de struguri. Pe aleea împietruită, copacii plini de fructe se urcau la deal, acoperind drumul, ca o boltă, cu ramurile lor încărcate de mere și de pere. Conu Ghiță Dedulescu se oprea în capul liniilor, se uita la vița răstignită, la pămîntul zdrumicat, pe care nu se zărea nici o buruiană, la sîrma întinsă deopotrivă, cu cheile la rînd și tumurugii trași la sfoară. El da din cap, ca un om cuminte ce era, și mergea la deal, uimit de regula, de îngrijirea și de florile ce creșteau pe marginea haturilor. Plantația se urma pe coasta răsturnată în soare, pînă sus, în preajma pădurei. Nu mai era o vie, ci o moșie plantată cu viță americană.

Pentru conu Ghiță Dedulescu, care nu numai nu se lăcomise să cumpere viile filoxerate ale vecinilor, dar nu-și replantase nici partea de pămînt rămasă de la părinți, ideea fratelui său, Lascar Dedulescu, de a pune o avere întreagă în vie americană, era nebunie curată[1]. El băgă de seamă cîteva rînduri de butuci, cu frunza tămîioasă, dar cu strugurii roși. Se opri să guste. Atunci, ca din pămînt, ieși un turc, cu pușca în spate și hamgerul la brîu.

— Puftiți, buiarule: asta busuioaca roșcovana. Scrie la tablà.

Conu Ghiță Dedulescu ceti pe o tinichea văpsită:

„muscat de Frontignan". Gustă din strugure și-l găsi minunat. Dete iar din cap, ca un om cuminte, la nebuniele femeilor.

— Bun, turcule, dar scump.

— Scump, buiarule, a ma face.

Conu Ghiță se uită la turc. Era tînăr și părea de treabă. Își aduse aminte că-l cunoscuse și că-l chema Mustafà.

— Iar ai venit în serviciu la frate-meu?

— Ai venit.

— De la Turtucaia?

— Turtucaia.

— Ce-ți face cadîna?

— Mulsiumeste. Si cocona boiarului?

— La București, Mustafà.

Acest fel prietenesc de a se întreba unul pe altul de cadînele lor, făcu pe Ghiță Dedulescu să surîdă. A lui era rămasă la București, și, la drept vorbind, nimeni nu se plîngea[2]. Mergînd înainte, cu turcul după el, conu Ghiță dete de altă tăblie văpsită: „cabernet sauvignon"; mai la deal, alta: „chasselas rose"; mai sus, alta: „merlot"; în fine, altele: „semillon, clairete, folle blanche". Toate pe franțuzește.

— Oare ce scrie aici, Mustafà?

Turcul se uită înapoi, la fiecare tarla, și încercă să explice:

— Asta, boiarule, *cărbinet;* asta, *ciauș-agà*; asta *mierloi;* asta *sisa capri;* asta *crăcănată,* boiarule.

— *Crăcană*, Mustafà?

— *Crăcană*, boiarule.

Conu Ghiță rîdea și gusta din struguri cu poftă, uitînd că erau străini și mai cu seamă „franțuji". Dete peste o tăblie cu nume nemțesc: „Rhein Riesling"; apoi altele cu nume românești, necunoscute prin podgoria lor: „gordan, crîmpoșie".

„Fleacuri", gîndi el, și merse mai departe.

Aleea se urca în linie dreaptă, pînă la un cot, de unde se ivea casa boierească, așezată pe culmea dealului, în răscrucea vederilor. Înainte de-a coti la stînga, conu Ghiță Dedulescu auzi pasul unui cal și se

pomeni cu un cîine în spate, care era să-l dea jos. Turcul strigă la cîine:

— Tom!! Geanabet!!

Dar cîinele se juca. Era un brac irlandez enorm, cu pete negre-violete, cu un piept voinic, cu nările tremurînd în vînt. El se uita la conu Ghiță, parcă așteptînd o vorbă prietenească, pentru a-i sări din nou în spate. Tot atunci ieși de după cotul aleii, calul care suna din copite, umblînd la pas și legănîndu-și cavalerul pe șoldurile lui puternice. Era o frumusețe. Negru-rotat, cu pete luminoase în păr, cu ochiul viu și nările aprinse, își purta stăpînul cu un fel de mîndrie voinicească, parcă s-ar fi coborît amîndoi de la curțile domnești ale lui Paloș-vodă. Cavalerul, un tînăr modern, cu pantaloni englezești strînși de genunchi, cu fișca sub braț, era atît de bine așezat în șea, încît făceau un tot unic, ca un singur ins pornit să cucerească fericirea de veci.

Conu Ghiță își recunoscu nepotul și deodată i se umplură ochii de lacrămi. Băiatul, de îndată ce văzu pe unchiu-său, sări jos și veni la el:

— Bonjour, oncle.

— Bravo, Alecule!... Ești de două zile la Faraoane și nu te-am văzut încă!...

— Tocmai la dumneta veneam.

— Vorbe!...

— Uite caietul...

— Bravo.

Cuvintele se înecau în sărutări și îmbrățișeri. Bătrînul se da la o parte și se uita la băiat, de sus și pînă jos:

— Te-ai făcut mai frumos!...

— Merçi pour le „mai".

— Nasul cam strîmb...

Băiatul se uită, rîzînd, la unchiu-său, fiindcă se zicea că-i semăna în toate, dar mai cu seamă la nas.

— A cui e vina?

Bătrînul rîdea cu poftă, și se pleca spre băiat să-l sărute, turburat de plăcere și de emoția artistică a lucrurilor frumoase ce sunt ale noastre. Calul, ținut

merci (fără sedilă!)

de turc, se fărîma pe loc, mușcîndu-și zăbalele și chemînd dintr-un picior, ca-n poveste.

— Încalecă, Alecule.

— Mergem pe jos, unchiule.

— Nu se poate.

— Ba se poate foarte bine. Trimit calul la grajd cu Mustafà și noi mergem pe jos.

— Încalecă, îți spun... Du-te de-ți fă primblarea și apoi vino.

Băiatul nu mai zise nimic. Apucă frîul, puse piciorul în scară și încălecă, cu o atît de elegantă îndemînare, încît unchiul rămase încremenit de frumusețea mișcării. Se luă după el, pe jos, mîngîind gîtul calului și vorbind:

— Ai intrat la minister?

— Da.

— Unde-i frate-tău?

— În Dobrogea. Se pregătește de școala militară.

— Da?!

— Trebuie să-și facă serviciul militar... Sans compter, mon oncle, qu'il faut battre les boches...

Rostind aceste cuvinte, tînărul dete pinteni calului, care sări ca o panteră. Bătrînul, jumătate supărat, jumătate rîzînd, îl chemă înapoi:

— Sunteți niște nebuni!...

— La Alba-Iulia, unchiule!

Conu Ghiță dete din cap:

— Te-ai molipsit de la nevastă-mea.

Apoi, rupînd din cărare două crisanteme, se apropie de capul calului și i le înfipse la ureche, sub catarame.

— Mergi sănătos... la Alba-Iulia. Dar nu întîrzia.

Și cum tînărul se pregătea să plece, unchiul îl mai chemă o dată:

— Alecule, toate sunt în regulă. Am dres clapele și am ridicat pedala.

— Singur?

— De ce nu?

— Foarte frumos. Viu numaidecît.

— Vino. Lasă-mi caietul de note.

II

Frații Dedulești, Ghiță, Take și Lascăr, învățaseră carte în străinătate. Cei doi dintîi fuseseră trimiși de tatăl lor, Iordake Dedulescu, în Germania; cel din urmă mersese singur în Franța, după moartea tatălui său[3].

Conu Ghiță învățase dreptul și ajunsese la cele mai înalte trepte judecătorești; iar acum, retras de la Curtea de Casație, trăia la țară, în însăși casa în care se născuse, el, și tatăl său, și tatăl tatălui său, toți boierii Dedulești de dreaptă pomenire.

Conu Take, fratele de-al doilea, învățase medicina. Dar să vede că n-o învățase toată, or că nu bătea cu doftoriele, — fapt este că se ținea de vînat și numai de vînat. Așezat la altă curte boierească, pregătită de tată-său, în preajma așezămîntului de baștină, ducea o viață de burlac, neînsurat, nedăscălit, liber ca ciuta din munți.

Conu Lascăr, cel de-al treilea Dedulesc, învățase tot *dreptul*, dar la Paris, — prin urmare puține *Pandecte* și multă *procedură*, care, unită cu ceva politică, îl dusese în Parlament. Se însurase bine, cu avere mare, și avusese doi copii, pe tînărul ce-l întîlnim călare la începutul povestirei și pe fratele lui, ce sta să intre în școala militară. Și acest de-al treilea Dedulesc trăia tot în preajma așezămîntului de baștină din Faraoane, unde își zidise curțile lui și-și plantase o moșie întreagă cu viță americană, după povața francezilor.

Conu Ghiță și conu Take nu replantaseră nimic, mai întîi fiindcă nu aveau nevoie, apoi ca să nu să zică că s-au luat după fratele mai mic și după maimuțăriele lui franțuzești.

Acești trei vlăstari ai unui neam mare nu se înțelegeau între ei. Conu Ghiță rîdea de conu Take, de caii, de cînii și de prepelițele lui; conu Take rîdea de conu Ghiță, de cucoana, de Casația și de justiția lui; amîndoi rîdeau de conu Lascăr, de politica lui, dar mai cu seamă de via americană plantată de franțuji, păzită de turci și culeasă de jidani.

Singurul punct asupra căruia se înțelegeau pe tăcutele, era dragostea de cei doi băieți, fiii lui conu Lascăr și nepoții lui conu Ghiță și conu Take. Pentru aceștia, fiecare, pe față sau pe ascuns, se întrecea să-i alinte, să-i atragă la sine, conu Ghiță cu muzica, cu astronomia și cu *Pandectele*, conu Take cu vînătoarea și cu caii. S-ar fi zis că natura omenească era cu hotărîre păcătoasă, deoarece conu Take avea mai multă trecere decît conu Ghiță. Cu vremea însă, băiatul cel mare începu să priceapă firea unchiului muzicant. Se apropia de el pe fiecare zi mai mult, atras de marea căldură sufletească a bătrînului, de îndemînarea lui la toate încercările de artă, de naivitatea cu care credea că *Pandectele* sunt izvorul întregei înțelepciuni omenești, iar astronomia muza singurătății.

Pe casele bătrînești de la Faraoane, cu zidurile de mănăstire, conu Ghiță ridicase o turlă cu patru rînduri, de se vedea din malul Rîmnei pînă-n malul Siretului, iar din cîmpie, tocmai de la Hanul lui Conaki[4].

Cînd privea din balconul de sus, podgoria toată, Odobeștii și Panciul la stînga, pe malurile Milcovului, ale Șușiței și ale Putnei; cînd vedea, în față, orașul Focșani, gările de pe calea ferată, podurile de pe ape, munții de peste Dunăre; cînd se întorcea spe apus și coprindea cu ochii codrul, pînă la Malul Caprei, plin de văi întunecoase, de corhane rupte, de taină și de turturele, — conu Ghiță știa cu siguranță că acesta era locul cel mai frumos de pe pămînt[5], iar omul fără nevastă un împărat.

Cum se topea zăpada și începeau piersicii să înflorească, conu Ghiță își lăsa cucoana la București și venea la Faraoane. Mai întotdeauna venea cu el o fată a neveste-si din prima căsătorie[6], care trecea drept lunatecă. Ea, săraca, era numai ostenită de suceala mă-si, de goana ei după mode și de minciunile lumei. Cum venea la țară, se ducea la schit, unde maicile o chemau Evlampia, deși ea se numea Eliza.

Rămas singur, conu Ghiță deschidea ferestrele, să iasă mirosul de femeie, care măzgălește văzduhul. Apoi prindea să citească sau să cînte, or se uita în lungul vremei călătoare.

Turla avea trei odăi, una peste alta: jos era biblioteca, la mijloc muzica, iar sus, odaia de culcare, cu un balcon în răsărit și miazăzi, sub arcuri și stîlpi, ca la Cozia. Toată vara, boierul dormea aci, răsfățat în boarea pădurilor. De cu primăvară, îl adormeau privighitorile și-l deștepta cucul, iar prin iunie, cînd înflorea via, aproape nu mai închidea ochii. Atunci se urca în pod unde-și avea astronomia și se cufunda în lumea stelelor. Cîteva cunoștințe căpătate din cărți poporane îl ajutau să găsească partaluri de cer cunoscute, constelațiuni prietene, pe Jupiter strălucitul[7]. Cînd se lumina de ziuă, se cobora, ostenit, pe treptele de piatră și, înainte de a se culca din nou, se uita, încremenit, la redeșteptarea măreață a naturei. Cum se poate să îmbătrînească, el, omul, care citește în stele și are suflet pentru tot restul universului?! Cîteodată, Venere, în chip de luceafăr al dimineței, sclipea din focul făpturei sale neprihănite, înotînd prin nemărginire către Soare.

Către Soare!

Și fiindcă în fiecare om arde propria lui năzuință către lumina unui ideal, bătrînul își legase cugetul său curat de adolescentul ce părea că întruchipează arta și tinerețea, tinerețea în sine și tinerețea în neamul lui, al lui, de boier Dedulesc, cu nasul cam strîmb, dar cu sufletul drept.

Cînd, dar, se auzi tropotul calului în curte, conu Ghiță se repezi pe scări, dar, pînă să se foiască el, pintenii sunau pe treptele de piatră, iar glasul tînărului ridea, răspunzînd la mîngîierea bătrînului fecior polonez, care, cu mîna la gură, rostea încet: „nu s-a mai puminit așa ceva". Conu Ghiță strigă la el:

— Heinrich, dă drumul băiatului... și trimite sus dulceață.

„Trimite" însemna să nu se urce el, care, din dragoste de băutură, suferea de șale.

Bătrînul și nepotul intrară într-o cameră boltită, cu pereții albi, aproape fără mobile, în care domnea un piano, în mijlocul a tot felul de instrumente cu coarde, violoncele, vioare, viole, mandoline de toate

mărimile, o balalaică, o ţiteră, şi teancuri de note pe stranele de lemn dintre ferestre[8].

Conu Ghiţă puse mînile amîndouă pe umerii băiatului, se uită la el cu nespusă dragoste şi zise:

— Ei, bre omule!?...

— Pînă acuma, pace, unchiule.

— Iar bine. Credeam că aţi înnebunit cu toţii.

— Încă nu. Dar sper că în curînd o să luăm cîmpii.

Unchiul da trist din cap. Tînărul se uita cu plăcere la instrumentele ce umpleau casa şi glumi mai departe:

— Mergem drept la Budapesta[9]!

— Mergeţi la Golia.

Tînărul se uită la el zîmbind:

— Ce oraş din Transilvania e acesta?

Unchiul rîdea cu poftă:

— Turnul nebunilor de la Iaşi[10].

— Numai la Iaşi sunt asemenea clădiri?

Bătrînul se făcu că se repede la el. Tînărul îl primi în braţe, rîzînd:

— Ţi-am comandat luneta la Paris: 108 milimetri, aceea cu care se servea Napoleon în 1804.

— Chiar aceea?

— Ca focar.

— Ce lungime?

— Un metru şi 60. Picior de fontă, greu. Va trebui să mai zideşti ceva, ca s-o aşezi bine. Umbli cu dînsa prin cer, ca prin Odobeşti. Ce-i cu mandolina asta în trei colţuri, unchiule?

— O balalaică.

— Aceea despre care vorbeşte Tolstoi?

— Aceea.

— Cînţi dintr-însa?

— Zdrăngănesc.

— Ia cîntă din ţiteră, te rog.

— Nu mai cînt.

— Te rog.

— Nu mai vor degetele.

— Închipuieşte-ţi c-ai fi la München, cu Hilda.

Bătrînul făcea un haz nespus, fiindcă povestea cu Hilda era o comicărie sentimentală, pentru care părăsise *Pandectele*, iar conu Iordake Dedulescu era cît pe-aici să pornească de la Faraoane în Bavaria.

— Era blondă, unchiule?

Bătrînul deschisese cutia ţiterei şi umbla cu mînerul pe cheile coardelor, vorbind încet:

— Era cum era. Ce-a fost s-a dus.

Deodată coardele începură a tremura, cu o vibrare argintie atît de transparentă, încît tot Tirolul răsărea din visuri. O dulce îngîimare de sunete duble înfiripa pe Hilda, „blondă cu ochii negri şi albă ca o fee“, de s-ar fi zis că amîndoi, unchiul şi nepotul, o vedeau aidoma.

— Parcă o văd, unchiule.

Bătrînul dete din cap. Tînărul urmă:

— „Un cap frumos de înger, pe umeri de femeie[11]“.

— Versuri de Nicoleanu.

— De la Domenii?

— Nu. De la Război. Asta se face în armata noastră: poezie.

— Ce bine!

— Poezie în armată?

— Da. Mai cu seamă[12].

Bătrînul se opri din cîntat:

— O să vă bată ungurii ca pe voi.

— Te duc în triumf la Alba-Longa carpatină, te duc pe malurile Streiului, unchiule, să cînţi din ţiteră la Sarmizegetuza.

Apoi, apropiindu-se de el şi atingîndu-l de braţ:

— Unchiule, oare ce-ar fi făcut tanti Florica, dacă ar fi cunoscut pe Hilda?

Bătrînul se scutura tot, de rîs, punînd ţitera în cutie:

— Nu mai spune prostii, Alecule, şi treci la piano.

— Cum e dumneaei bună la suflet, i-ar fi dat stricnină.

— Treci la piano.

— Ai dres pedala?

— În regulă.

Tînărul se aşeză la piano şi trecu cu mînile pe clape, deşteptînd parcă sufletul adormit în el. Instrumentul răspunse cu supunere, înşirîndu-şi sunetele ca mărgăritarele din mătăniele unui mag.

NOTE ŞI VARIANTE

ROMANUL COMĂNEȘTENILOR

Ideea unui ciclu de romane s-a precizat în conștiința lui Duiliu Zamfirescu mai tîrziu, după ce primul dintre ele, *Viața la țară*, era aproape de sfîrșit. Chiar atunci, el nu intenționa propriu-zis un ciclu, ci o continuare a romanului aflat în lucru, pentru care biografiile eroilor și întîmplările se dovedeau prea abundente. Abia cînd scrierea lui *Tănase Scatiu* n-a izbutit să rezolve decît una singură dintre liniile acțiunii rămase în suspensie în romanul anterior, ciclul s-a conturat, deocamdată cu trei romane, care se opreau o dată cu moartea eroului central, Mihai Comăneșteanu. În acest moment, ciclul purta, în mintea autorului, titlul generic: *Istoria Comăneștenilor*, menționat ca atare în prefața primei ediții a romanului *Viața la țară* — 1898 — moment în care și cel de-al treilea roman al ciclului era scris și publicat în *Convorbiri literare*. La această dată autorul nu mai intenționa, deci, să continue ciclul, lucru care rezultă clar și din scrisorile sale către Titu Maiorescu. Lucrarea rămînea acum ceea ce el însuși definea: un document social și uman al vieții contemporane, al participării categoriilor fundamentale, considerate de scriitor ca alcătuitoare ale poporului român, la războiul din 1877, cel mai mare act din istoria României moderne, după revoluția de la 1848.

Trecerea anilor de o parte, iar de alta faptul că lăsase totuși neclarificate destinele cîtorva din personajele feminine din romane, fiecare dintre ele cu caractere interesante și cu drame intime distincte, l-au determinat să reia ciclul, mai întîi din perspectiva evoluției acestora; curînd însă faptele au impus desfășurări epice mai mari, și în primul rînd axarea întîmplărilor pe o problematică de primă importanță, de felul celeia din primele trei romane. Social-național în acestea, sensul ciclului întreg devine predominant național în următoarele două romane și cu atît mai mult în cel de-al treilea (oprit la primul capitol), astfel încît scriitorul avea dreptate să formuleze în aceste cuvinte obiectivele ciclului său, în prefața ediției din 1914 a *Vieții la țară* : „În gîndul meu se statornicise de mult hotărîrea de a înjgheba ceva trainic, care să fie icoana vieții noastre românești [...] Am scris cinci romane, și anume: *Viața la țară*, *Tănase*

Scatiu, *În război*, *Îndreptări* și *Anna*, care se pot ceti fiecare aparte, dar cari coboară, unele din altele, ca rudele aceluiași neam. Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul de limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pămîntul lor din valea Dunării și, cu ei, să iau Ardealul".

Încă de atunci, romanul readucerii Transilvaniei în hotarele firești ale țării îi apărea problematic scriitorului, pentru că imaginația realistului nu făcea clare căile concrete ale desăvîrșirii proiectului. Nici o bună bucată de vreme după ce evenimentul s-a petrecut în realitate, planul romanului nu s-a închegat. Scriitorul vorbea în continuare despre ciclul său ca despre o serie de romane, „care trebuiau să sfîrșească, în cel din urmă, cu luarea Transilvaniei", dar nu mărturisea intenția de a mai da viață vechiului proiect: „Pe acesta nu l-am scris, căci l-a scris poporul român" (*Îndreptarea*, din 16 iunie 1919).

Există temeiuri să presupunem că noul roman era început la această dată, dar el se închega încă greu, de aceea scriitorul nu socotea potrivit să-l anunțe și, în același timp, nu nega cu totul posibilitatea de a-l realiza: nu-l scrisese *încă*, dar nu însemna că nu avea de gînd să-l scrie — acesta trebuie să fie sensul citatului de mai sus.

Cu toată schimbarea numelor — care, după cum rezultă din fragmentul existent, nu mai aparțin familiei Comăneștenilor, deci în chip normal exclud romanul din ciclul consacrat ei — am încadrat aici cele cîteva pagini existente, pentru că descoperim o înrudire clară în conceperea personajelor (între Matei Damian și bătrînul Dedulescu există aproape identitate caracterologică, precum și între Mihai Comăneșteanu sau nepotul său Alexandru Comăneșteanu și tînărul Alexandru Dedulescu din fragment), și întrucît continuitatea de problematică situează noul roman în succesiunea celorlalte cinci: el trebuia să fie, după toate cîte le anunță, acela al readucerii Transilvaniei în hotarele firești ale țării.

De la prima știre despre intenția romanului *Viața la țară*, din mai 1892, și pînă la moartea scriitorului — care va fi purtat ani lungi în inimă ideea noului roman — pe parcursul a trei decenii întregi, s-a închegat acest ciclu de romane, cel mai amplu din cîte s-au scris în literatura noastră pînă atunci, elaborat pe cea mai mare durată de timp și cuprinzînd o epocă de jumătate de secol, între 1868 și 1918.

Fiecare dintre ele are însă o istorie proprie, urmărită, în liniile ei esențiale, în *notele* care urmează.

Titlul *Romanul Comăneștenilor* figurează în mai multe din scrierile publicistice ale lui Duiliu Zamfirescu, în ultimii ani ai vieții sale, și a fost înscris pe contrapagina copertei interioare a ediției din 1922 a romanului *Viața la țară*, unde sînt transcrise în ordine — ca și pe o pagină interioară a ediției 1911 a romanului *Anna* — toate cele cinci componente ale ciclului, numerotate fiecare de la I la V. Deosebirea este că, în 1922, titlul romanului *Îndreptări* nu figurează între ghilimele ca în edițiile apărute anterior, iar pentru *Anna* nu se mai păstrează explicativul: *Ceea ce nu se poate*, înscris între paranteze pe copertele edițiilor din 1911 și 1916. Ediția prezentă păstrează, ca atare, formele din 1922 ale titlului fiecăruia din romane.

VIAȚA LA ȚARĂ

Convorbiri literare, XXVIII, 3—8, iulie-decembrie 1894 și XXIX, 1—5, ianuarie-mai 1895.

În aceeași perioadă, în revistă au mai fost publicate două poezii ale autorului: *Sărmanul vultur* (decembrie 1894), cu prilejul apariției volumului *Alte orizonturi*, și *Pe mare* (aprilie 1895).

Apariții în volum în timpul vieții autorului: Ed. I — col. „Biblioteca pentru toți", nr. 162—165, Ed. Carol Müller, 1898, cu o *Prefață* a autorului; Ed. II — Idem [f.a.]; Ed. III — Idem, 1907; Ed. IV — Idem, 1914, cu o nouă *Prefață* a autorului; ed. V — col. „Scriitori români", Editura „Cultura națională", 1922, cu o a treia *Prefață* a autorului și cu reproducerea *Prefeței* la ed. IV.

PREFAȚĂ LA EDIȚIA I (1898)

Este prima oară cînd Duiliu Zamfirescu își anunță public ideile viitoarelor articole din *Noua revistă română* și *Revista idealistă* și, îndeosebi, a discursului de recepție la Academie, *Poporanismul în literatură*. Ele figurau la această dată — 1898 — și în articolul rămas neterminat și nepublicat, după cît știm — *Romanul și limba română*, manifest antimaiorescian, intenționat poate, la origine, să devină chiar prefață a *Vieții la țară*. Analizate cu atenție, tezele prefeței publicate descind totuși din cele maioresciene, întîlnite în studiile intitulate *Direcția nouă*, din 1872; dar, venind cu un sfert de secol după acestea și în cu totul alte condiții, au deșteptat, cum era și firesc, împotrivirea lui Maiorescu. Polemica scriitorului viza o literatură constituită în cadrele trasate de Maiorescu (Slavici, Caragiale), ceea ce nu putea să nu atragă dezaprobarea criticului, vizibilă în toată corespondența sa cu Duiliu Zamfirescu și ajunsă la punctul suprem, final, în 1909, cu prilejul discursului academic, *Poporanismul în literatură*. Dar tocmai prin această polemică, Duiliu Zamfirescu își detașează într-o bună măsură literatura proprie, începînd cu ciclul Comănește-

nilor, de principiile maioresciene, în interiorul cărora se mişcase gîndirea sa estetică. Distincţia se va accentua mereu de aici încolo. Reluarea în presă şi în prefeţe a argumentaţiei epistolare către Maiorescu, faţă de care criticul îşi comunicase neaderenţa, nu poate fi interpretată altfel decît ca o manifestare de emancipare hotărîtă a scriitorului de tutela teoretică a acestuia, adept al formulelor clasicismului şi tolerant, din motive de morală, cu literatura pitorescului rustic, premergătoare semănătorismului (Coşbuc, Slavici). Duiliu Zamfirescu era acum partizanul realismului, al tablourilor sociale vaste — de aici apelul la frescă — dar accepta şi tipul literaturii clasicismului, ceea ce explică adversitatea sa faţă de naturalismul lui Zola. Totuşi, consecvenţa ideaţiei scriitorului e cel puţin discutabilă, în diferite momente şi componente ale ei, fără a mai vorbi de punctele de vedere înseşi privind pe scriitorii menţionaţi, nu mai puţin controversabile, iar uneori direct nedrepte.

Ceea ce va fi de reţinut, însă, e revenirea sesizantă asupra aprecierii date la apariţie *Făcliei de Paşte*, adică opt ani mai înainte, în scrisorile către Maiorescu. Atunci o găsea „slabă, cu o invenţiune absurdă şi cu o totală lipsă de estetică" (scrisoare din 11 septembrie 1889). Trecerea timpului mai netezise din asperităţi şi limpezise judecata obiectivă, astfel că acum eroul caragealean din nuvelă era socotit de tip shakespearean; dar pentru *Năpasta* aprecierile rămîn aceleaşi şi, cu o necesară lipsă de părtinire, trebuie subliniat că Duiliu Zamfirescu numeşte unele caracteristici reale ale dramei. Dar tot aici devine vizibilă teza scriitorului despre lipsa de complexitate psihologică a ţăranului — reluată mai tîrziu de Lovinescu, Camil Petrescu, Corneliu Moldovanu etc., favorizînd, pentru mediul rural, pictura unei psihologii colective a personajelor-sinteză, fără o individualitate pronunţată, fără psihologie distinctă. Proza de analiză, atunci cînd şi-o îngăduie, scriitorul o vede posibilă numai pentru mediul citadin, punct de vedere cu importanţi aderenţi în veacul următor.

Distanţarea de poziţiile maioresciene este deci tot mai clară şi, probabil, mai ales acest rost îl are publicarea unei prefeţe la prima ediţie a romanului *Viaţa la ţară*, cu delimitările atît de precise pe care şi le stabileşte autorul. Direcţia principală a demonstraţiei sale rămîne aceea a promovării spiritului naţional, în cadrul unei literaturi realiste, departe deopotrivă de naturalism (socotit de scriitor ca funciar străin eticii româneşti), ca şi de artificiozităţile frecvente la semănătorişti, încă nenumiţi ca atare, dar genul exista în epocă şi era intuit cu exactitate de scriitor.

1 — E întrucîtva neclar ce înţelege Duiliu Zamfirescu prin lipsa „invenţiunii" — numită mai jos lipsa „intrigii", considerată drept „o ţesătură de fapte îndelungate, pregătită de minţi rafinate şi decadente", aşa cum spune în prefaţă, cîteva rînduri mai departe. Formulele au probabil în vedere romanul romantic, cu epică declanşată de o problemă concretă a unui personaj, de un sentiment, de un conflict intim, şi încheiată, rezolvată o dată cu finalul cărţii. De pildă, în genul nuvelei *Amintiri din vremuri*, care e un astfel de mic roman cu „intrigă" şi cu „invenţiune", acum depăşit de scriitor. Termenii săi indică, deci, pentru primele trei romane din ciclul Comăneştenilor, intenţia sa de a realiza *frescă realistă*.

2 — Duiliu Zamfirescu n-a mai scris, la apariţia în volum a romanului *În război*, articolul sau articolele promise aici, despre *întreaga literatură română;* însă unul despre utilizarea limbii în scrierile de proză, a realizat: *Romanul şi limba română*, rămas neterminat, luare netă de poziţie în problema literaturii transilvănenilor, deschizînd dezbaterea ce va fi continuată în *Literatura română şi scriitorii transilvăneni (Revista idealistă)* şi în *Poporanismul în literatură*.

3 — *Ponte di Rialto*, cel mai mare din podurile Veneţiei, avînd pe mijloc, de-a lungul, galerii de mici magazine, în primul rînd giuvaergerii. Eroul shakespearean al dramei *Neguţătorul din Veneţia* face parte dintre locatarii acestor prăvălioare, unde se adăposteau bogăţii imense.

4 — *Verona Scaligerilor* este renumitul centru arhitectonic şi cultural din Italia de nord, reşedinţă a familiei della Scala (Scaliger), care a dat numeroşi seniori şi primii magistraţi ai cetăţii, în secolele X—XIV.

5 — Nicu Gane, I. Slavici sînt cei mai vizaţi în literatura de „dulcegării sentimentale", „haiducisme" şi „doine". E de la sine înţeles că, din acelaşi unghi, Duiliu Zamfirescu nu va putea să aprecieze multe din nuvelele viitorului Sadoveanu, pline cu haiduci şi doine, şi nici întreaga literatură semănătoristă. Dar literatura folclorică şi muzica populară le va preţui din plin. Scriitorul era împotriva lirismului acut în proză. Teza o vom reîntîlni în scrisorile către Maiorescu, de mai tîrziu, cînd, la auzul unor doine româneşti, în Transilvania, rămînea în continuare nereceptiv la proza lui Slavici şi I. Popovici-Bănăţeanul, însă înţelegea tentaţia lor de a deduce sufletul ţăranului din inflexiunile şi timbrul cîntecului popular: „Atîta erau de frumoase şi de nouă doinele acestea, atîta străină (stranie?, n.n.) melancolie tremura în sfiosul lor grai, încît parcă un vis norocit ar fi venit să-mi mîngîie în zori auzul" (scrisoare din 29 aprilie/12 mai 1902).

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A PATRA

În volum poartă semnătura: *D.Z.*

1 — Revizuirea anunţată este de mică însemnătate, putem spune neesenţială, aşa cum rezultă din examinarea variantelor.

2 — „Drama de la Veneţia" este formula utilizată întrucîtva în epocă, dar aparţinînd mai mult lui Duiliu Zamfirescu, pentru a denumi urmarea episodului politic foarte întortocheat, căruia scriitorul i-a fost martor, într-un fel chiar participant, şi care a avut ecouri şi consecinţe dintre cele mai neaşteptate în viaţa sa.

Iată cum caracterizează el însuși „drama de la Veneția" într-o însemnare, purtînd acest titlu, rămasă neterminată, de prin 1914—1915, deci contemporană cu prefața în cauză:

„Într-o bună dimineață se zvoni că principele moștenitor, Ferdinand, era înamorat de d-ra Văcărescu și că vrea s-o ia de soție, cu consimțămîntul și sub îndemnul reginei și, ceea ce era mai grav, cu consimțămîntul regelui."

Lucrurile se petreceau în 1891, la sfîrșitul primăverii și în vară; Ferdinand de Hohenzollern, ales de Carol drept succesor al său la tron, venise în țară în 1889 și o cunoscuse pe Elena Văcărescu (1866—1947), viitoarea poetă, din 1888 domnișoară de onoare a reginei. Duiliu Zamfirescu era foarte la curent cu toate acestea, între altele și fiindcă tatăl Elenei Văcărescu, fostul ofițer și aghiotant domnesc Ion Văcărescu, fusese numit recent șeful legației din Roma, unde se afla scriitorul.

„O campanie violentă începu în presă. Nu erau invective, trivialități și minciuni de care să nu fie acoperită această familie. Este adevărat că reprezentațiunea sa actuală nu era atrăgătoare. Viitoarea regină ar fi avut de unchi pe ilustrul Claymoor, cronicarul lumesc de la ziarul francez *L'Indépendance roumaine*, un personaj incredibil, care purta brațelete ca femeile, unghii roze, un smoc de păr menit să-i astupe chelia de pe vîrful capului, și despre care unchi se spunea că se gîdilă. Un alt unchi al viitoarei regine era căpitanul Văcărescu, un scandalagiu înfumurat, chemat de Domnul la sine. Nu mai vorbesc despre rudele colaterale de sex frumos."

Claymoor (Mișu Văcărescu) era deținătorul *Carnetului High-Life* din *L'Indépendance roumaine*, de multe ori țintă a lui Caragiale (tipul cronicilor sale a fost unul din modelele rubricii *Palabras* a lui Duiliu Zamfirescu).

„Dar, în fine, aceștia erau români — continuă scriitorul — aveau adică marea calitate de a fi produsul pămîntului nostru. În copiii Elencuței Văcărescu ar fi putut să reînvieze calitățile strămoșești, iar familia noastră domnitoare ar fi devenit, cu timpul, Hohenzollern-români."

Scriitorul ironizează, dar proiectul regal chiar acesta era: să mai atenueze asperitățile între dinastie și țară, prin căsătoria cu o localnică (pentru „a strecura sînge românesc în vinele unei dinastii străine, destul de mediocră prin propriile sale însușiri", cum apreciază tot Duiliu Zamfirescu în aceeași însemnare), ceea ce a stîrnit o triplă dihonie: una la ideea „împămîntenirii" familiei regale, ținută prin însuși actul aducerii ei în țară să rămînă *străină*, adică imparțială în principiu față de toate grupările interne; a doua în rîndurile burgheziei, care vedea tronul alunecînd spre boierime (de o înrudire regală cu o familie burgheză nu putea fi vorba, desigur, ci doar cu una din boierime), din rîndurile căreia se recrutaseră, pînă la 1856, foștii domnitori ai țării; a treia în rîndurile boierimii însăși, toate familiile acesteia coalizîndu-se din invidie împotriva aceleia asupra căreia căzuse alegerea regală.

„Oricum ar fi, rezumă Duiliu Zamfirescu situația, la București toată lumea era de acord pentru a striga împotriva Văcăreștilor. Regele, care la început fusese «pentru», de îndată ce prinse de veste curentul ostil ce se forma în clasele dominante — cu intuiția simțului lui practic, schimbă hotărîrea și se declară cu hotărîre «contra»."

Ceea ce însă n-a potolit lucrurile, deoarece fiecare șef de grupare politică vroia cu acest prilej să dea o lecție regelui — care încercase să-și creeze de unul singur alianțe interne — și totdeodată să diminueze influența lui în viața politică, influență în creștere de la proclamarea regatului și de la dotația cu domenii în deplină proprietate.

„Toate partidele se rosteau în contra căsătoriei românești (cu o româncă, n.n.) prin șefii lor Carp, Cantacuzino, Sturdza, Florescu etc. (Florescu — generalul Ion Em., 1819—1893 — era atunci chiar prim-ministru al unui guvern în esență conservator; la el se referă Duiliu Zamfirescu în primele rînduri ale *Prefeței* la ediția a patra, n.n.); toate ziarele tălmăceau cu răutate gîndurile reginei; toți foliculari și toți oratorii de cafenea invocau, ca niște inconștienți, divanul ad-hoc (în divanurile ad-hoc se preconizase aducerea prințului străin, n.n.), soarta Poloniei și alte asemenea inepții... În aceste împrejurări, regina, părăsită de toate lumea, plecă din țară. Nervii săi zdruncinați îi pricinuiau o bizară paralizie infantilă, împiedicînd-o de a umbla; de aceea ceru să meargă la Veneția, unde gondola permite tuturor șchiopilor să creadă că nimeni nu se servește de picioarele sale".

Scriitorul îndulcește aici lucrurile întrucîtva, dar de fapt situația ajunsese la o asemenea tensiune, încît nu era cu neputință un divorț. Sub presiunea grupărilor politice, Carol era gata să devină neînduplecat cu regina, întrucît aceasta stăruise în ideea ei cu căsătoria proiectată, ceea ce crea aproape necesitatea unei separații răsunătoare; Elisabeta însăși, jignită de zarva declanșată și de cedarea regelui, nu s-ar fi dat nici ea în lături, la un moment dat, de la o separație definitivă.

În *Însemnările* sale *zilnice* din 1891, Titu Maiorescu rezuma în acest fel situația: „Vineri 14/26 iunie: Preocupări politice contra maritajului nebunește împins de regina între moștenitorul Coroanei Ferdinand și Elena Văcărescu. Mitică Sturdza scris regelui în privința aceasta. Regina amenință divorțul, dacă nu primește regele; Ferdinand cu sinucidere."

„Luni 17/29 iunie 1891. Aceeași căldură. Ieri $5^1/_2$—$7^1/_2$ audiența lui Carp la rege, trimis de noi în chestia Ferdinand-Văcăreasca. Regele a declarat că nu se va face căsătoria și că Ferdinand va pleca marți în străinătate."

Divorțul n-a avut loc, nici sinuciderea. S-a ales soluția cea mai calmă: un exil al reginei, parte voluntar, parte silit, era salvator și putea atenua lucrurile. La mijlocul lui iulie 1891, Elisabeta ajunsese la Veneția, sub pretextul îngrijirii sănătății, în realitate pentru a lăsa timpul să tempereze toate patimile. „Noi, cei de la legația de la Roma, primirăm ordin să ne punem la dispoziția majestății-sale" — notează scriitorul. Aparent era un serviciu diplomatic, impus de prezența în Italia a suveranei; în realitate erau trimiși oameni socotiți „de încredere" pentru a supraveghea mișcările exilatei și lumea cu care venea în contact. Duiliu Zamfirescu a aflat aici un bun prilej de a cutreiera zilnic minunatul oraș, reținînd scene cu totul sugestive, pe care însă trebuie să regretăm că nu ni le-a lăsat consemnate decît cu totul fugar, și ducînd o viață de farniente, scăpat pentru prima

dată pentru o perioadă mai lungă de atmosfera căminului, socotit de el, oricum, o constrîngere.

În ce privește „drama" reginei la Veneția, ea s-a rezolvat cum se rezolvă de obicei astfel de conflicte în familiile monarhice: mama Elisabetei vine în orașul lagunelor să medieze împăcarea, Carol vine de asemenea aici, după ce în țară chestiunea se aranjase convenabil și se făcuseră promisiunile de rigoare, iar în septembrie același an perechea regală era prin orașele Italiei într-o vizită neoficială, împăcată după „drama de la Veneția". Un an mai tîrziu se hotărî căsătoria principelui moștenitor, care avu loc la sfîrșitul anului 1892 cu Maria de Marea Britanie și Irlanda, nepoata reginei Victoria a Angliei.

Pentru scriitor, însă, întîmplarea capătă cu totul alte proporții și are consecințe dintre cele mai neprevăzute; adevărata „dramă de la Veneția" este a sa!

Mai întîi, încă de la Roma, o suspiciune planează asupra tînărului diplomat: aceea de insubordonare față de cerințele ministrului. Duiliu Zamfirescu refuză rolul de informator în slujba oficialilor din țară, cu privire la activitățile familiei Văcărescu, aflată la Roma, rol pe care i-l impuneau șefii săi ierarhici. Ciorna unui raport confidențial din această perioadă (datată 29 noiembrie 1891) ne arată că diplomatul înțelegea să rămînă în limitele atribuțiunilor lui propriu-zise și respingea orice misiune subsidiară, îndeosebi aceea de agent însărcinat cu urmărirea familiei Văcărescu: „Negreșit, întîlnindu-se cineva în toate zilele cu aceleași persoane — spune Duiliu Zamfirescu, apelînd la logica simplă a lucrurilor — nu se putea să nu se vorbească și de chestiunea ce le interesa mai presus de toate (logodna lui Ferdinand cu Elena Văcărescu, supărarea regelui cu regina etc., n.n.); dar convorbirea aceasta era o luptă continuă de ambele părți, între dorința de a afla și la rîndul său de a nu spune decît generalități — așa încît, în fond, era o paralizare reciprocă a oricărui fel de confidență... Afară de aceasta, d-le ministru, chiar presupunînd că s-ar fi putut afla ceva, aceste lucruri se puteau ele scrie? Și dacă, mai mult, am admite că se puteau, nefiind menite arhivei (deci Duiliu Zamfirescu presupunea că raportul secret va fi imediat distrus de adresant, n.n.) — nu mai puțin rămînea faptul moral de a raporta confidențele unei terțe persoane, pentru care trebuie să aibă cineva aptitudini speciale ca să-l poată face. Eu nu le am, și chiar dacă le-aș avea, ar fi inutile, fiindcă nu știu nimic important."

Este de înțeles că Văcăreștii n-ar fi trecut la destăinuiri intime în fața tînărului de abia 30 de ani, necunoscut lor, decît dacă și l-ar fi știut prieten — ceea ce Duiliu Zamfirescu nu era. Mai sigur e deci că scriitorul nu știa „nimic important", cum spune el însuși, dar numai atitudinea rebelă față de ordinele ministrului (C. Esarcu) era un argument serios în defavoarea sa.

Dacă trebuia să aibă o opinie proprie — între punctul de vedere al regelui și cel al reginei, cu privire la căsătoria lui Ferdinand — scriitorul era de partea Elisabetei, și această poziție o subliniază și în însemnările menționate, din epoca 1914—1915, iar raportul din septembrie 1891 nu face un secret din ea. Căci, în continuare, el apără pe Văcărești de suspiciunea unor manopere și-i prezintă ca pe niște oameni loviți nedrept de o întîmplare în care ei nu au vreo vină.

Insubordonarea față de poruncile ministrului se adaugă la fapte mai vechi ale diplomatului, anume de pe cînd era ziarist la *România liberă* și, de exemplu, îl ataca pe rege în chestiunea dotației. Față de Carol și D.A. Sturdza, Duiliu Zamfirescu se afla încă o dată de cealaltă parte a baricadei. Plecarea la Veneția — din ordin și cu aceeași misiune de urmărire polițienească a comportărilor reginei — l-a pus în alt conflict cu oficialii, căci și aici trimisul guvernului se dovedește neguvernamental. Totuși, și aceasta s-ar fi trecut cu vederea, dacă n-ar fi început să apară în ziarul *Constituționalul* un șir de corespondențe venețiene, despre regină, semnate Loredano — în care oficialii și o mare parte a presei cred a ghici mîna lui Duiliu Zamfirescu. Duiliu Zamfirescu semnalează lui Esarcu că nu e el autorul și-i cere voie să dezmintă public, ceea ce ministrul nu îngăduie, ca ulterior bănuiala să se întărească și tînărul diplomat să fie sancționat. „Nimeni mai bine decît cei de la *Constituționalul* nu poate ști cît e de falsă și de absurdă această acuzare, prin urmare să răspundă cu seriozitate că nu șade frumos să se lege cineva din senin de capul unui om" (scrisoare către Titu Maiorescu din 26 septembrie 1891), se plînge Duiliu Zamfirescu de afirmațiile că el ar fi una cu „ticălosul de Loredan — cum ar fi zice Caragiali."

Constituționalul dezminte el însuși știrea, prin note scrise chiar de mîna lui Maiorescu — ziarul era organul grupării junimiștilor, apărut în urma fuzionării *României libere* cu *Epoca* (1889) — în termenii următori: „Față cu știrile neexacte care tot se mai răspîndesc prin unele ziare, declarăm din nou și pentru a treia oară că d-l Duiliu Zamfirescu, secretarul legațiunii de la Roma, nu este și nu a fost niciodată corespondentul ziarului *Constituționalul*, că nici un rînd nu ne-a venit vreodată de la d-sa, nici direct, nici indirect, că prin urmare și îndeosebi corespondențele noastre din Venezzia și Pallanza, semnate Loredano, nu sînt nici scrise, nici inspirate de d-l Zamfirescu" *(Constituționalul*, III, 16 sept. 1891).

Chestiunea, trebuie recunoscut, rămîne întrucîtva încurcată — și nu e exclus ca, totuși, Loredano să nu fie cu desăvîrșire străin de Duiliu Zamfirescu, cu toate dezmințirile din ziare. Cum ziarul era junimist, o înțelegere a scriitorului cu Maiorescu nu este exclusă — deși documente scrise nu avem. Adresările aluzive și cu ton de imputare ale lui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu, dezmințirile atît de categorice ale acestuia în ziar, pot fi și adevărate, dar tot atît de bine și indiciile unei convenții excelent păstrate de ambii. Fapt e că această nouă indisciplină — aparentă sau reală — nu mai este atît de lesne trecută cu vederea, și diplomatul, încă o dată aflat în direct conflict cu regele, este, la prima mișcare în corpul diplomatic, mutat mai întîi la Atena (iunie-decembrie 1892), ceea ce era echivalent cu o retrogradare și în orice caz cu o sancțiune, apoi, — cu toată explicația pe care o dă chiar regelui (în cursul unei audiențe, în noiembrie 1892) — la Bruxelles, adică tot departe de familia rămasă la Roma și sporită, în martie acel an, cu încă un copil.

De aci înainte, tăierea consecventă de la avansări, respingerea la Academie, represiuni care vor continua, mai fățiș sau mai pe ocolite, încă mai bine de un deceniu, sînt ultimele consecințe ale „dramei de la Veneția", datorite nu faptului că scriitorul o văzuse „prea

de aproape", cum însuşi spune, ci pentru că în această chestiune luase atitudine într-o direcţie care nu coincidea cu a regelui şi a fruntaşilor guvernului.

3 — *Tricupis*, Charileos, om politic grec (1832—1896), ministru de externe, şef al guvernului, bun organizator, însă şi-a atras nemulţumirea naţionaliştilor pentru politica sa de apropiere faţă de turci.

4 — *Gherasim Safirim* (Saffirinu) zis *Craioveanul* (1849—1922), figură bisericească în ţara noastră, a cărui carieră a făcut vîlvă la începutul secolului XX. Originar din Oltenia, a fost mai întîi profesor la Tg. Jiu, apoi, intrînd în viaţa monahală (1873), urcă toate treptele ei, iar după ce face studii teologice la Atena, se întoarce în ţară (1894) şi e numit episcop de Roman (1900); se remarcă prin viaţa sa corectă şi prin reformele încercate dar neizbutite, în urma cărora intră în conflict cu sinodul bisericesc din România. Anatemizîndu-l şi fiind anatemizat de acesta (1911) se retrage la schitul Frăsinet. Chestiunea în litigiu se referea la raporturile între biserică şi stat. Ierarhia clericală înaltă constituise un „consistoriu superior" al episcopilor, organ bisericesc de control, care urmărea să devină for autonom, detaşat de stat, ceea ce-i dădea o mare autoritate în interiorul tagmei, dar îi scădea capacitatea de influenţare în viaţa publică. Safirim a sesizat aici un prim pas către separarea între stat şi biserică, pas real dacă se constituia „Consistoriul".

5 — *Lepanto*, localitate situată în sudul părţii continentale a Greciei, nu departe de Missolonghi, port la strîmtoarea dintre golful Patras şi golful Corint, locul unei excepţionale victorii a flotei spaniole, condusă de Don Juan de Austria, asupra celei turceşti, în 1571. Aici s-a acoperit de glorie şi a fost rănit Cervantes, „ciungul de la Lepanto".

6 — „Regele Leopold" este Leopold al III-lea, aflat pe tronul Belgiei între 1865 şi 1909, organizator iscusit şi apărător al independenţei ţării.

7 — „Regele erou" al Belgiei a fost Albert I (1875—1934), remarcat prin opoziţia faţă de cererile prusace, în 1914. S-a împotrivit cu armele trupelor invadatoare. Duiliu Zamfirescu îşi scria prefaţa chiar în zilele cînd se duceau luptele pe teritoriul Belgiei.

8 — Numele ministrului belgian era „mare cît pămîntul", în sensul că familia Mérode era una dintre cele mai vestite ale ţării, veche de peste opt secole şi remarcată prin răsunătoare fapte de arme în trecut. *Henri comte Mérode*, marquis de Rubempré (1856—1908), de care e vorba aici, a fost una din figurile centrale ale politicii belgiene în epocă, îndeosebi în urma retragerii sale din funcţia de ministru de externe, ca urmare a neînţelegerilor cu regele în privinţa atitudinii faţă de Congo.

9 — *Dupanpré*, ortografiat mai departe: *Rubanpré* (sau prima dată e greşeală de tipar?) se potriveşte cu al eroului balzacian Lucien Chardon (*Les Illusions perdues* şi *Splendeurs et misères des courtisanes*), care-şi ia numele *Lucien de Rubempré*, cel vechi fiind banal şi lipsit de rezonanţă: chardon = ciulin.

10 — *Exarhu* (Esarcu), Constantin, om politic, animator cultural şi publicist (1836—1898), a fost diplomat, ministru, preşedinte a numeroase societăţi înfiinţate de el — între acestea „Ateneul Român", în care a activat şi Duiliu Zamfirescu; el era ministru de externe în perioada cînd scriitorul a fost învinuit de a fi autor de corespondenţe nesemnate în ziarul *Constituţionalul*. De atunci datează animozitatea.

11 — *„Je ne suis pas Varon"* — pronunţia greşită (V în loc b) a personajului îl făcea să numească un *baron* cu numele consulului roman Varron, înfrînt de Hanibal la Cannae (216 î.e.n.), sau al poetului Varon (116—27 î.e.n.), cunoscutul enciclopedist al antichităţii romane.

12 — D.C. Ollănescu murise în 1908; Duiliu Zamfirescu îl succedase în fotoliul Academiei.

PREFAŢĂ LA EDIŢIA A CINCEA

1 — În realitate au fost peste 16, nu 15 ani de stagiu roman; scriitorul se referă numai la aceştia, din perioada diplomatică de peste 18 ani, petrecută în străinătate, întrucît numai ei — nu şi cei doi ani de la Atena şi Bruxelles — reprezintă legătura cu solul de unde au pornit cuceritorii Daciei traiane, adică „sursa" idealului naţional al Unirii.

2 — „Literatura sublocotenenţilor de pe front". Ostilitatea scriitorului e împotriva unei pseudo-literaturi, jumătate senzaţional-exaltată, jumătate de lamentaţii sentimentale, în întregime lipsită de idei şi de patriotism, care făcuse epocă, dar din care nimic n-a înfruntat trecerea timpului. El nu are cîtuşi de puţin în vedere scrierile cu caracter militant, exprimînd spiritul revendicativ al soldaţilor din tranşee — ci se referă la o categorie intermediară, cu o poziţie socială şi politică nedecisă. La data cînd se scria prefaţa prezentă, nici unul din romanele importante de război nu apăruse: *Pădurea spînzuraţilor*, *Întunecare*, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* etc.

3 — Polemica deschisă cu punctul de vedere al lui Spencer asupra patriotismului o făcuse Duiliu Zamfirescu încă din romanul *În război*, în convorbirea dintre Mihai Comăneşteanu şi maiorul Şonţu, în ajunul atacului de la Griviţa.

4 — Scriitorul nu era de acord în științele sociale cu preocuparea de a descoperi caracterul legic al unor fenomene ale dezvoltării sociale, de a formula legile economice etc. Se observă numaidecît că el lasă intenționat la o parte numai această latură a științelor sociale, adică cea esențială și care conferă ciclului respectiv de preocupări și activități rangul de știință. Reducerea științelor sociale la biologie, religie, geografie, psihologie, etică, lingvistică etc. este nu o simplă îngustare a sferei noțiunii, ci o înțelegere a ei într-un sens care nu are nimic de-a face cu realitățile domeniului. Totuși, definiția dedusă aici pentru patriotismul privit în funcție de entitățile și condițiile mediului concret de viață, de tradiție, istorie, geografie, limbă etc. este logică, realistă.

5 — *Iliada* este considerată, desigur, epopeea *întregului* război troian, dar Duiliu Zamfirescu caracterizează opera homerică prin întîiele ei versuri, din invocația către muză, și prin titlul primului cînt: *Furia lui Ahile*.

Cîntă, zeiță, mînia ce-aprinse pe-Ahil Peleanul,
Patima crudă ce-aheilor mii de amaruri aduse.
Suflete multe viteze trimise pe lumea cealaltă,
Trupul făcîndu-le hrană la cîini și la feluri de paseri
Și împlinită fu voia lui Zeus, de cînd Agamemnon,
Craiul născut din Atreu, și dumnezeescul Ahile
S-au dezbinat după cearta ce fuse-ntre dînșii iscată.

(Trad. George Murnu)

Furia lui Ahile, următoare acestei dispute, este cea care inaugurează lunga serie de episoade ale legendarei și eroicei tragedii consumate în ultimul din cei zece ani ai asediului Troiei.

VIAȚA LA ȚARĂ

Procesul de elaborare a romanului *Viața la țară* — primul din ciclul Comăneștenilor — a fost mai îndelungat decît s-ar bănui și mai complex. Cea dintîi mențiune concretă, care nu lasă nici o îndoială că este vorba despre acest roman și nu despre vagi proiecte, o găsim în scrisoarea trimisă la 12 mai 1892 din Roma, lui Maiorescu: „Citesc jurnale, foiletoane, mai cîte un capitol din Gregorovius, fără șir și fără vlagă. O veșnică neliniște mă stăpînește. Întrevăd niște crîmpeie de roman, cu lungi șesuri de țară, dar toate învăluite într-o pîclă ca de Bărăgan". Starea sufletească din acel moment trebuie să fi fost destul de apăsătoare, de vreme ce el întrerupe chiar aici scrisoarea către Maiorescu ca să n-o reia decît la 29 mai (s-ar putea ca prima din cele două date să fie stil vechi, astfel că diferența n-ar fi, în acest caz, decît de 5 zile), iar primele cuvinte care urmează atestă continuarea aceleiași stări: „Reiau firul întrerupt. Ceasurile trec, pline de huietul vieții, și nimic statornic nu se împînzuiește. M-am hotărît să le las să treacă fiindcă altfel ajung la «cînd n-avem ce face», fel de literatură la care îmi pare că s-au oprit Caragiale și Alecu Vlahuță". Literatura de felul „cînd n-avem ce face", adică fără profunzime, de care îi învinuiește pe cei doi scriitori, vizează îndeosebi conferința de orientare antijunimistă *Gaște și gîște literare* a primului și mai multe poezii ale lui Vlahuță. Trebuie să apreciem că Duiliu Zamfirescu e nedrept cu ambii confrați atribuindu-le calificarea de mai sus, dar ceea ce merită reținut e că, în ce-l privea, dorea să realizeze o literatură *de profunzime*. Hotărîrea sa e cu atît mai meritorie, cu cît în cei aproape patru ani de cînd era la Roma nu dăduse o lucrare mai substanțială despre țară. Romanul *Lume nouă și lume veche*... era apreciat de el însuși ca fiind slab, iar în poezie îl ispiteau tot mai mult priveliștile și legendele Italiei.

Dacă trebuie căutat un fapt din viață care l-a zguduit, cristalizîndu-i frămîntarea și neliniștile amintite, acesta trebuie să fi fost constituit de urmările călătoriei în țară, din ianuarie-februarie 1892, prima după plecarea în misiunea diplomatică. Revederea țării i-a deșteptat senzații foarte contradictorii, dar ele s-au compus într-o viziune în care lucrurile cețoase, chiar negre, constatate în țară, sau împrospătate în memorie din ceea ce știa dinainte, se amestecau cu priveliști dragi, prilejuitoare de amintiri plăcute, cufundate într-o atmosferă de cald lirism. Peste toate acestea se suprapuneau peisajele admirabile ale Italiei și o iarnă splendidă, văzută la Graz, în drumul spre sau dinspre țară. „Cu ce nespusă dorință de țară pornisem! îi scria el criticului, la cîteva zile după sosirea la Roma, la 2 martie 1892. După ce dărîmasem o parte din iluziile asupra Italiei, veneam cu imaginea țării idealizată poate prea mult, văzînd în minte zăpadă, sănii alunecătoare, vîrfuri de nasuri femeiești ieșind anonime din gulere de blană, și, mai restrîns, prietene, prieteni, strade, case, lume, birjari, pe cari-i cunoșteam și pe care acum ori nu-i mai găseam, ori îi găseam schimbați. Și astfel, o nouă operație de distrugere: noroiul dărîma imaginea zăpezii, trăsurile și caldarîmul prost pe aceea a săniilor, nasurile întregi iluzia vîrfurilor anonime".

Prima concluzie este, deci, nefavorabilă peisajului social și uman natal și aceasta îl face să prefere mai întîi peisajul roman, apoi iarna văzută la Graz, ambele străine. Nesiguranța temeiniciei acestei concluzii îl face totuși să șovăie a se așeza la scris — rezultatul trebuind să fie în acest caz o carte de acută critică socială — în schimb îi creează o detașare de multe lucruri scrise pînă atunci, îndeosebi de romanul *Lume nouă și lume veche*... și de studiul despre Tolstoi, rămas de altfel neterminat. „Tot aștept să se așeze drojdiile drumului, ca să reîncep a lucra, notează în scrisoarea amintită, din 2 martie 1892. Pînă acum nu numai că nu mi se limpezește nimic în minte, dar încă *Lumea veche* etc. îmi face silă și Tolstoi mă descurajează".

Așteptarea unui al doilea copil îl pasionează și-i prelungește neliniștea, iar sosirea lui pe lume (e vorba de viitorul scriitor, Al.D. Zamfirescu, n. 6/18 martie 1892), în loc să-l lege și mai mult de pămîntul Italiei, cum ar fi fost de așteptat, îi sporește nostalgia patriei. Iar aceasta îl face să adopte o atitudine dezarmată, de intelectual sceptic, o filozofie țărănească, după cum însuși spune într-o altă scri-

soare către critic (20 martie 1892), şi să se aplice intens asupra activităţii curente.

Frămîntarea prin care trece îi aduce aşadar în minte mediul rural idealizat, sublimat în figuri pure. Evenimentele sînt interpretate din această perspectivă. Prezenţa la Roma a lui Iacob Negruzzi şi a soţiei sale, în această perioadă, îi reînvie în amintire nu doar cadrul cultural, cunoscut de la Bucureşti — ci icoana ţării. „D-lor purtau spre mine nu numai persoanele proprii, ci un mediu local încîntător", „parfumul ţării... venise cu d-lor" (scrisoare către Titu Maiorescu din 12 mai 1892).

Viaţa la ţară şi celelalte două romane următoare, cu sensul lor deosebit de al prozei anterioare a scriitorului, sînt prin urmare şi rezultatul unei vii intensificări pe care au cunoscut-o în primii ani ai stagiului italic sentimentul tragic al depărtării scriitorului de patria sa şi senzaţia unei singurătăţi de un chip anumit, o înstrăinare pe care, pe căi diferite, scriitorul voia să o compenseze. Lucrul se va petrece mai întîi în ceea ce priveşte necesitatea utilizării limbii româneşti, în formele ei socotite cele mai pure: vorbirea ţăranilor sau a celor din imediata lor apropiere — moşierii legaţi de pămînt. „Vorbesc româneşte cu oamenii pe cari îi înfiripează fantazia în romanul de care vă scriam" — se confesa cu căldură scriitorul lui Maiorescu (scrisoare din 2/14 august 1893); compensarea amintită se petrece însă, cu atît mai mult, în latura ei majoră, prin idealizarea acestor moşieri legaţi de pămînt (Dinu Murguleţ, Saşa Comăneşteanu), a ţăranului care-şi iubeşte instinctual, inconştient, locurile natale şi pămîntul pe care-l lucrează (baciul Micu, alţi ţărani din Ciulniţei şi Balta), a intelectualului fin din speţa lui Matei Damian, care se stabileşte în satul părintesc şi se leagă de „viaţa la ţară".

O altă menţiune, de asemenea concretă, despre noul roman, apare în toamna lui 1892, cînd pare că proiectul se închegase, deoarece îl comunică din Atena lui Maiorescu în aceşti termeni: „Viaţa actuală, apropiere de lume, puţină. În schimb, multă seninătate sufletească, fel de fel de visuri şi de planuri à dormir debout, projecte de romanuri a căror pînză se desfăşură întreagă, aşa că, dacă aş avea un mijloc de a le scrie deodată, aş împăna lumea cu comedii pe perete" (scrisoare din 28 septembrie /10 octombrie 1892). Romane „à dormir debout" se poate înţelege: plicticoase — dar va trebui să admitem mai degrabă: lungi, deci e potrivit să credem că e vorba tocmai de ciclul în cauză.

Ceva mai tîrziu îi comunica lui Iacob Negruzzi dorinţa şi satisfacţia de a lucra la „un crîmpei de roman, început de mult" (scrisoare din 14/26 decembrie 1892). De mult — să însemne oare numai intervalul mai-decembrie? Faptele arată că e vorba de o durată cu mult mai mare.

Că proiectarea, în linii mari, a romanului este mai veche decît anul 1892 o dovedeşte şi următoarea menţiune dintr-o scrisoare către Titu Maiorescu, care arată că primele coordonate, scheme ale romanului *Viaţa la ţară*, datează cel puţin din vara 1891, adică sînt vechi cu încă un an faţă de mai 1892: „Vă făgăduiesc un roman (pe care nici nu l-am început), foarte frumos pentru capul meu, care îl cuprinde vag, întreg, cum noaptea cuprinde toate constelaţiunile cereşti. Sunt

de o lipsă de modestie infamă, dar vă spui ceea ce este: eu îl văd foarte interesant, şi asta şi e, în fond, fericirea de a împînzui nevoi omeneşti pe firul fantaziei noastre" (scrisoare din 31 august 1891). Ideea de bază i-a încolţit însă chiar mai înainte, căci iată cum se sugerează ivirea în mintea sa a unei problematici sociale complexe, din care se concretizează ochilor noştri măcar unele din personajele ciclului întreg şi în orice caz intenţia, nemărturisită încă, de a scrie un fel de cronică a momentului:

„Eu socotesc că niciodată societatea românească nu a înfăţişat un mai mare interes din punct de vedere literar. Pe temeliile unei idei politico-sociale a răposatului Brătianu, s-a ridicat o lume aproape nouă: lumea arendaşilor. La început desculţi, şi prin urmare liberali, deveneau treptat conservatori, cu cît îşi măreau averile" (scrisoare din 21 mai 1891). Urmărind în continuare, nu fără întemeiere, consecinţele fenomenului, el descoperea că, pe plan social, a fost „reacţiunea ţărănimii care în 88 şi 89 s-a manifestat printr-o răscoală agrară", pe plan politic a dobîndit avînt aripa junimistă a partidului conservator, iar în plan literar s-a ivit o bogată sursă de inspiraţie, în viaţa categoriilor mijlocii, nu cu totul rupte de psihologia satului, dar şi fără să mai aibă legăturile puternice cu satul, care să le dea echilibru şi perspectivă — şi în acelaşi timp, nici îndestul de pătrunse de cultură şi civilizaţie. „A studia lumea asta ar fi interesant", adaugă scriitorul, trecînd apoi la o idee pe care o crede a lui Titu Maiorescu, scrisă sau rostită undeva, că „povestuci poporane, novelete... nu mai răspund lumii cetitoare de la noi", deci e nevoie de „o lucrare temeinică şi absolut personală", de natură să umple acest gol. Cu abilitate, Duiliu Zamfirescu formulează că această lucrare el o vede realizată nu în domeniul eseisticii, al sociologiei, şi nici de un om ca Maiorescu, căruia îi era rezervat domeniul „criticei senine, pătrunzătoare"; trebuie să înţelegem că înfăptuirea operei respective viza *literatura* şi ea stătea, în acest caz, în sarcina altcuiva. Iar cum într-un paragraf anterior arăta, cam nebulos, că nuveliştii epocii — Odobescu, Caragiale, Delavrancea — sau poetul Coşbuc nu puteau fi cei presupuşi a da oglinda perioadei, ne rămîne să deducem că el însuşi, Duiliu Zamfirescu, ar fi putut nutri acest gînd. Ceea ce se concretizează în scrisorile menţionate din august 1891 şi martie-mai 1892, cînd notează, atît de frămîntat, neliniştile care-l stăpîneau.

Cum *Lume nouă şi lume veche...* era terminat încă din primăvara 1891, cînd şi începe să apară în *Convorbiri literare* (aprilie-decembrie 1891), înseamnă că scriitorul era acum cu totul disponibil pentru a trece la noul roman, a cărui elaborare va dura doi ani: prima parte, în formă socotită definitivă, era expediată *Convorbirilor literare* în ultimele zile ale lui 1893. „Eu, de Anul nou, am trimes *Convorbirilor* întîia jumătate a romanului, pe care mi-o ceruse d-l Negruzzi; în curînd voi trimite şi restul. E probabil că voi face, cu protagoniştii din romanul de acum, *Viaţa la ţară*, un al doilea, *Viaţa la oraş*, sau ceva asemenea. Ce s-o alege din munca mea nu ştiu. Dar nimic n-o să mă răsplătească de vremea pierdută şi de energia cheltuită, mai mult decît însăşi această cheltuială. Am trăit un an şi jumătate cu lumea mea închipuită, în aşa bună prietenie încît acum îmi pare rău că mă despart de dînsa" (scrisoare către Titu Maiorescu din 2/14 ianuarie 1894).

Este în afara oricărei îndoieli că închegarea *Vieții la țară* și chiar a tuturor primelor trei părți ale *Romanului Comăneștenilor* s-a petrecut paralel cu pregătirea și cu scrierea studiului intitulat *Leon Tolstoi*, (*Convorbiri literare* din august-octombrie 1892), întrerupt și nemaicontinuat, probabil și din cauza muncii la roman, care-l absorbea pe de-a-ntregul.

Prima intenție de titlu a fost *Viața la țară*, dar curînd apare o alta, *Pe arătură* (scrisoare către Titu Maiorescu din 20 iunie 1892), desigur ca să sublinieze și mai viu legătura cu pămîntul și accentul pus de scriitor pe raporturile boier-țăran, socotite drept esențiale pentru atmosfera mediului rustic al epocii. Această atmosferă devenea la el tot mai mult idilică, privită și ca un refugiu din lumea în care trăia, de care era legat și unde avea destule neplăceri: era exclus mereu de pe lista înaintărilor, alții inferiori trecîndu-i înainte, era persecutat stăruitor de minister (mutarea intempestivă la Atena în vara 1892 și de aici la Bruxelles, după șase luni, apoi manevrele lui D.A. Sturdza la Academie, pentru a-i împiedica alegerea ca membru corespondent, unele neînțelegeri cu prietenii intimi D.C. Ollănescu, N. Petrașcu) etc. Prin contrast cu astfel de neplăceri, romanul îi prilejuia retragerea într-o zonă socotită pură: „Acum trăiesc cufundat în atmosfera romanului pe care-l scriu, o atmosferă limpede, de țară, în care găsesc scăpare de toate mizeriile vieții" (scrisoare din 5/17 iunie 1893). Lucrul avea să-l confirme și un an mai tîrziu, tot către critic, cînd romanul era gata și începea să apară în *Convorbiri literare*: „Veți ceti *Viața la țară* și veți vedea că nu are nimic a face cu preocupările în care am trăit cînd am scris-o, după cum va fi, sper, cu noul roman pe care voi să-l încep: *Viața la oraș*" (scrisoare din 20 mai / 1 iunie 1894).

Pe parcursul lucrului la roman, scrisorile lui Duiliu Zamfirescu ne țin mereu la curent cu ritmul scrisului și cu problemele ivite. „Pentru iarna viitoare, veste bună: romanul gata (va fi gata) și să vedeți că are să meargă poate mai bine ca celelalte" (scrisoare către Iacob Negruzzi din 7/19 iul. 1893); „Eu scriu romanul cel neisprăvit, care, dacă n-o fi nimic tot are să fie ceva: o icoană adevărată a cîmpului, sau poate și mai puțin decît atît: o iluzie a mea despre asta" (scrisoare către Titu Maiorescu din 6 aug. 1893). I se relevă, pentru autenticitatea cărții, necesitatea de a stabili felul cum vorbesc țăranii, eliminînd pe *l* final la substantivele articulate (scrisoare din 2/14 aug. 1893). Stă la îndoială dacă să căsătorească pe Sașa cu Matei, sau să-i despartă (scrisoare din 3 oct. 1893) — deci nu înaintase prea mult dincolo de jumătatea cărții, situație care se menține și în noiembrie („Romanul e la pagina 135 și încet, încet, merge înainte... Sper pînă la finele anului să-l sfîrșesc"; — scrisoare către Titu Maiorescu din 13/25 nov. 1893). Și tot așa, în continuare, pînă tîrziu în 1894.

Dintre toate chestiunile pe care romanul i le ridica prin acea inerentă, continuă modificare a profilurilor eroilor și a desfășurării scenelor, care se petrece totdeauna pe parcursul elaborării unei scrieri de proporții, este cu deosebire semnificativă, sub raportul teoretic și sub acela al definirii unei tonalități generale în literatura lui Duiliu Zamfirescu, corespondența cu criticul privitoare la relațiile Sașei cu Matei Damian. Ajuns la momentul cînd aceștia își dau seama că se iubesc, scriitorul a avut ezitări în a hotărî cursul destinului lor viitor în roman. El a stat la îndoială dacă să dezvolte mai departe în chip fericit povestea celor doi, dîndu-i o coloratură optimistă, adică făcîndu-i soț și soție — sau să-i despartă, lăsînd prin aceasta și eroilor și cititorilor insatisfacția lucrurilor pozitive posibile dar ratate, din voința oamenilor sau din felul cum viața răstoarnă intențiile lor cele mai bune. Problemei el îi acordă o importanță estetică hotărîtoare, implicînd sensuri adînci ale romanului și ale mediului abordat. I se adresează deci lui Maiorescu specificînd că-i cere „povețe în materie de estetică": „Am ajuns cu romanul la o răscruce de drumuri, de unde nu știu bine încotro să apuc. Sunt două căi deschise: una verde, senină, pe care ajungi la limanul fericirii; alta tristă, uscată, pe care nu ajungi nicăierea. În cîteva cuvinte, e vorba de o femeie care a iubit întotdeauna pe un om, pe tăcute, de departe — și de un om, care, spre a împlini dorința mame-sei moartă, vrea să ia pe această femeie. Un unchi al omului, care era prieten și tutor moral al femeii (orfane) pune lucrurile bine la cale, dar caută să întîrzieze căsătoria, spre a-i lăsa lui timp să se încredințeze că, însurîndu-se, nu împlinește numai dorința mă-sei, ci și pe a lui proprie. E vorba de a ști dacă îi însor sau nu. Împrejurările sunt astfel încît amîndouă soluțiile pot deveni logice. Caracterele sunt rezervate, suflete întoarse spre ele însele, așa încît o lipsă de explicare completă, le plus petit froissement, poate împiedica apropierea lor — deși ea îl iubește și el nu e departe de a o iubi.

Astfel se prezintă problema. După tonalitatea generală a romanului, ar trebui să-i fac să apuce drumul cel verde, fiindcă pînă aci totul e limpede și lipsit de histerism. Scena se petrece la țară. Sentimentul dominant este pietatea filială, dorința de a intra adînc în firea noastră românească, atît ca natură cît și ca psihologie. Femeia care e pe drum de a deveni *femeia iubită* stă și ea la țară, e lipită de pămînt prin tradiții de familie, prin creștere și prin legături de rudenie. Astfel că, însurîndu-i, nota de pînă aci se păstrează, lucrurile se sfîrșesc cu bine într-o fericire temeinică, serioasă. Dacă nu-i însor, nota se cernește, firea dă în iarnă și se îmbrumează, sufletele se ascut în durere și prind mai cu înlesnire farmecul trist al vieții noastre românești."

Argumentația autorului pare să nu aibă deocamdată în vedere o direcție, să nu atîrne mai greu în nici o parte, cu toate că el singur recunoaște că ar fi mai în nota atmosferei de pînă aici a romanului ca Sașa și Matei să se căsătorească. Tentația modului cum a rezolvat pînă acum astfel de împrejurări, în nuvelele anterioare, *Blaue Donau*, *Amintiri din vremuri*, *Spre mare*, *Un trandafir* etc., îl purta către a-i despărți, așa cum avea să facă, de altfel, cu Tincuța și Mihai. „Natura mea, scrie el în continuare, mă poartă către a doua soluție. Dar eu foarte adesea mă păzesc de natura mea, în estetică. Eu nu trebuie să intru acolo decît numai în proporția în care intră căldura în dinamică, să fiu adică tot, dar *să nu par* nimic" (scrisoare din 3 oct. 1893).

Definirea în acest chip a sensului și limitelor prezenței concrete a scriitorului în opera literară indică din plin o concepție realistă, pe artistul realist. Scriitorul se forța, prin urmare, în această perioadă, să creeze eroilor centrali deznodăminte către care înclina firea sa — în adevăr întreaga sa nuvelistică de început e un lung șir de astfel

de iubiri nedeclarate, neîmpărtăşite, nefericite (ca a scriitorului însuşi, în tinereţe, pentru Eliza Ioanid). Episodul Mihai-Tincuţa rămîne o tîrzie prelungire a unor finaluri tragice, preferate mai înainte de scriitor, în rezolvarea raporturilor între îndrăgostiţi. Că la acea continuă tristeţe, la „a doua soluţie" de care vorbeşte, recurgea mai frecvent scriitorul, o dovedeşte şi marea majoritate a poeziilor sale. Întrebarea pusă criticului nu era aşadar o cochetărie, ci era una din probele importante ale scopului urmărit de scriitor cu romanul său — un scop educativ, am spune chiar transformator: aducerea în faţa cititorului a unui exemplu de „fericire temeinică, serioasă", realizată prin ceea ce Duiliu Zamfirescu socotea drept *soluţia* pentru o întreagă categorie socială: legarea de pămîntul strămoşesc, de tradiţii, de mediul considerat a fi cel mai nepervertit în contactul cu capitalismul, cu burghezia — deci de mediul rustic. Este exact ideologia populară care începe de la 1848, în forme felurite, prin Alecsandri, Eminescu, Creangă, Caragiale, desigur şi prin Slavici, Coşbuc, Delavrancea — contestaţi de Duiliu Zamfirescu sub acest raport — ideologie în succesiunea căreia autorul *Vieţii la ţară* îşi are un loc important.

Maiorescu, dîndu-şi părerea în problemă, va confirma intenţia — nedeclarată dar subînţeleasă — a lui Duiliu Zamfirescu, de a da un sfîrşit favorabil dragostei dintre Matei şi Saşa. „Cum să sfîrşească romanul? — întreabă criticul. Din cele scrise impresia mea e foarte hotărîtă: *cu bine!*" Demonstraţia sa, orice s-ar spune, susţine un sens educativ al romanului — ideea necesităţii unei soluţii exemplare, deci, în termeni mai direcţi, militarea într-o direcţie precisă, socotită mai apropiată de firea românească, al cărei specific şi ale cărei împrejurări sufleteşti nu sînt tragice, spune Maiorescu, confirmînd de fapt o aserţiune a scriitorului însuşi, din scrisoarea menţionată. „Cel mult o blîndă melancolie", adaugă el în final (scrisoare din 26 sept. / 8 oct. 1893). Duiliu Zamfirescu va rezolva în acest chip episodul Matei-Saşa, dar va copleşi de tragism cealaltă iubire înmugurită în roman, între Mihai şi Tincuţa.

Iarăşi demn de relevat: Maiorescu dă nume şi unei alte idei subînţelese de scriitor, aceea a opoziţiei faţă de şcoala naturalistă, îndeosebi faţă de zolism, criticat acerb de Duiliu Zamfirescu în articole şi scrisori — finalul nescris al studiului despre Tolstoi trebuia să conţină răfuiala supremă cu zolismul, calificat şi de criticul *Convorbirilor literare* drept „pretins realism", „unilateral, prin urmare fals". Ezitarea scriitorului de a alege una sau alta din cele două căi nu e, deci, oscilarea în faţa alternativei idilic-tragic, ci expresia unei căutări estetice derivată din conştiinţa unui mare rol social-educativ al literaturii — înţelegere venind nu o dată în contradicţie cu teze teoretice ale sale despre arta în genere. Scriitorul intersecta în mod evident teritoriile lui Gherea despre arta tendenţioasă, programatică.

Argumentele lui Maiorescu par să fi fost cele hotărîtoare pentru alegerea de către autor a căii care ducea chiar direct, fără amînările plănuite de Dinu Murguleţ, la căsătoria celor doi eroi.

Începutul anului 1894 (2/14 ianuarie) îl găseşte cu prima jumătate a romanului trimisă la *Convorbiri literare* (fără să o mai fi transcris, aşa cum obişnuia adesea chiar cu corespondenţa, nu numai cu nuvelele şi poeziile). Avea gata şi alte treizeci de pagini, dar îndemnul de a scrie mai departe îi slăbeşte în urma duşului rece administrat de Iacob Negruzzi care-i restituie manuscrisul şi-i critică „din zbor" lungimile din partea trimisă. „Cît despre romanul meu din urmă — i se plînge criticului — începe să-mi pară rău că l-am scris, după cum îmi pare rău de alte multe lucruri scrise şi publicate. Dacă cel puţin vi-l trimiteam întreg, ca să-i înţelegeţi structura!... Pare că a ieşit cu totul altceva decît ceea ce voiam eu. Şi ce stranii sunt impresiile scriitorului: atît mă încălzisem de mult, încît mi se părea că nota sentimentală şi a feminilităţii umple toate rîndurile. Iar acum, în urma aprecierilor din zbor ale d-lui Negruzzi, îmi pare dimpotrivă că aceea primă jumătate pe care o aveţi e plină de lungimi şi de descrieri zadarnice. Şi totuşi, n-aş fi în stare să schimb nimic, numai cu de la mine putere. Eu văzusem lucrurile foarte limpezi, cu un ochi înamorat de întinsa pace a cîmpurilor, cu silueta încîntătoare a Saşei, cu capul fierbinte al lui Micu ciobanu (a cărui adevărată fire se vede bine în partea a doua), şi cu alte făpturi, de mîna a doua, ce-mi păreau aşa de naturale!... Închipuire de sine..." (scrisoare din 22 febr./6 mart. 1894).

Ce-i obiectase Iacob Negruzzi? Scrisoarea nu o cunoaştem, dar din răspunsul scriitorului deducem obiecţiile, care nu erau, probabil, numai ale redactorului perpetuu al *Convorbirilor literare*, ci şi ale unora dintre junimişti — nu însă şi ale lui Maiorescu. „Cît despre observaţiunile ce binevoiţi a face, eu am vorbit (aluzia e la practica junimistă, care interzicea autorului să mai dea explicaţii în legătură cu lucrarea proprie: „autorul a vorbit" prin lucrare!, n.n. şi orice tălmăcire pe cale de scrisori e de prisos. E drept că discursul meu e numai la jumătate. Dar dacă aşteptaţi dramaturghie şi psihologie (aceasta din urmă vorbită de autor), socot că lucrarea mea are să vă displacă, fiindcă psihologia, aşa cum se face astăzi, am lăsat-o sistematic la o parte.

Dacă persoanele din roman sunt vii iar acţiunile lor fireşti, psihologia e satisfăcută. Pot iarăşi să v-asigur că limba şi viaţa ţăranilor mei este limba şi viaţa lor cea adevărată, acolo unde sunt puşi. Dacă, după cum îmi spuneţi, am reuşit să dau o puternică şi sănătoasă notă a pămîntului nostru românesc, ţelul meu este atins. Două lucruri m-au îndemnat să aleg subiectul acesta: 1-a) credinţa ce s-a întemeiat în mine că românii din straturile de sus devin, pe zi ce merge, mai vagabonzi iar spiritul lor mai internaţional (în sens cosmopolit, n.n.): idealul orcărui boiernaş este să-şi arendeze moşioara cît s-o putea mai scump... şi să se statornicească în străinătate sau cel puţin la Bucureşti; 2-a) dorinţa de a da notă exactă a naturei noastre româneşti, atît în ţăran cît şi în lucrurile dimprejurul lui. Poate să greşesc, dar simţimîntul meu este că atît novelele lui Slavici, cu dulcegăriele fetilor şi flăcăilor lui, cît şi ale lui B. Ştefănescu (Delavrancea, n.n., cu mahalagii bucureşteni daţi drept plugari şi cu sultănicele de carnaval, au falsificat noţiunile ce aveam noi despre populaţia noastră rurală". În continuare aduce drept garanţie a autenticităţii romanului amintirile copilăriei proprii, trăite mult la ţară, şi cunoaşterea exactă a limbii vorbite de eroi.

„Cît despre Matei, socoteam că el și cei dimprejurul lui explică îndeajuns pentru ce se lasă de medicină, făcută alene și numai ca să facă ceva, spre a se statornici la țară.

În mintea mea, el însuși era unul din nenumărații români, înstrăinați de țară, pe care o împrejurare așa de puternică cum e moartea maică-sei și amorul lui pentru Sașa, îl hotărăsc să rămîie acolo și să deschidă ochii cu interes la priveliștea naturei și a lumei de la țară" (scrisoare din 13/25 ian. 1894).

Scriitorul atacă prin urmare idilismul de tip sămănătorist, acum încă în fașă, în ce privește înfățișarea țăranului și a modului său de viață — fără să bage de seamă că el însuși cădea într-un idilism de altă natură, în problema raportului boier-țăran. Punctul de plecare al acestui idilism era însă, cum vedem, unul cu multe dreptăți.

În aceeași lună, ianuarie 1894, cînd își explica atît de interesat și pasionat romanele, mai avea de scris foarte puțin („Romanul meu e aproape gata. Cred că mai am vreo 20 de pagine și-l sfîrșesc"; — scrisoare către Iacob Negruzzi din 29 ian. / 10 febr. 1894), dar era aproape și de isprăvitul transcrierii parțiale a primei jumătăți, cu care prilej adusese textului numeroase transformări: „Vă rog să-mi lăsați cîteva zile ca să recopiez paginele de la început, scrise foarte de mult și în mare parte schimbate". În martie 1894 trimite continuarea pînă la pag. 181 și anunță încă 30 pagini, care tot nu însemnau încheierea, și abia la 24 iun. / 6 iul. 1894 îl anunță pe Maiorescu că romanul e gata și poate să-l trimită spre publicare. Totuși încă nu-l trimite, lucrul îl face abia în toamnă, din cauza unui accident neprevăzut: redactorul perpetuu al *Convorbirilor literare* era în neputință de a citi lucrarea, și de el depindea, în ultimă instanță, publicarea ei, în lipsa lui Maiorescu. Iacob Negruzzi era însă la Sinaia, apoi prin străinătăți — bolnav: își înfipsese „un tuteur" (un țăruș) „în singurul ochi cu care vede" (scrisoare a lui Titu Maiorescu din 4/16 iul. 1894). În fața acestei situații, scriitorul amînă trimiterea romanului pînă la întoarcerea lui Iacob Negruzzi de pe unde se dusese să se caute. „Socotesc că v-ați întors din Italia — îl vestea el la 12 oct. 1894 — și de aceea vă scriu, spre a vă trimite sfîrșitul romanului *Viața la țară*... Nu vă mai cer părerea asupra acestei noi încercări, pe cît timp n-o fi publicată în întregul ei". Pățit cu opiniile redactorului de la *Convorbiri literare*, care-i criticase începutul romanului, scriitorul îi comunica delicat, dar neted, că nu e dispus să mai discute despre eventuale modificări, că deci lucrarea trebuia publicată așa cum se găsea.

Spre deosebire de cazul altor scrieri de amploare ale lui Duiliu Zamfirescu, oferite *Convorbirilor literare*, publicarea *Vieții la țară* nu începe decît după ce întregul manuscris se află în mîinile redacției — pe de o parte pentru a se evita repetarea nedoritei situații din cazul articolului despre Tolstoi rămas neterminat, lucru care i se notifică explicit autorului — „ca cel pățit", îi zice Iacob Negruzzi în scrisoarea din 30 apr. 1894 — drept răspuns la îngrijorările, oarecum ultimative ale autorului, că apariția în revistă încă nu începea, deși o bună parte din manuscris era trimisă; pe de altă parte avusese loc, chiar la începutul anului 1894, prima dezerție a convorbiristului către citadela vrăjmașă: Duiliu Zamfirescu acceptase să colaboreze la *Ateneul român*, revista lui Esarcu și Trandafir G. Djuvara, ceea

ce junimiștii n-au putut privi cu ochi buni și nu au întîrziat de a i-o spune tăios, numind revista drept o „colecție de maculatură" (scrisoare a lui Titu Maiorescu din 13/25 mai 1894). Probabil și din această cauză, Maiorescu nu citește romanul în manuscris, ci numai după ce apare prima parte — deci prin iulie-august 1894 — și se pare că lectura lui a mers un timp cam în paralel cu publicarea în revistă. Observațiile sale o arată — ele privesc doar primele capitole și au un caracter de amănunt: o frază care i-a plăcut, expresii sau cuvinte care nu i-au plăcut, o scenă care putea fi ușor corectată, o pronunție etc. (scrisoare din 18/30 septembrie 1894); abia mai tîrziu el va cerceta în adîncime lucrarea și-și va comunica opiniile, firește tot favorabile (scrisoare din 20 mai 1895).

Dacă în prima din cele două scrisori menționate aprecierile criticului erau foarte subiective și mai mult rezervate, în orice caz fără judecăți de valoare cu implicații mai generale — „Mie îmi place. Impresia «la țară», și anume la noi la țară, *à la campagne*, o primește cetitorul pe deplin și frumos" — în cea de-a doua el se referă mai concret la plasarea romanului într-un anumit context literar, dar, nu lipsit de semnificație, prin formulări mai mult evazive, în ce-l privea, și prin reproducerea opiniilor altora. „Am recitit cu nevasta-mea în întreg și fără întrerupere romanul d-tale *Viața la țară*, acum că a apărut tot în *Convorb*. Am făcut multe însemnări de amănunte, cu creionul, și aștept revederea noastră tienită pentru discutarea lor. Vreai să nu-l publici în volum, pînă nu vom fi vorbit împreună asupra lui?

După părerea lui Dragomirescu, Rădulescu, Evolceanu (cei trei tineri critici ai revistei, n.n.) e cel mai bun roman ce-l avem pînă acum în românește.

E evident că are părți de o căldură delicată, de o tensiune a interesului, de o frumusețe a descrierilor, care îl fac — în aceste părți — egal cu bunele romanuri occidentale.

Dar în privința conducerii *unitare* a evenimentelor sunt obiecții de făcut. Cum rămîne cu istoria țăranilor? Cum rămîne cu Tincuța și tînărul de la Paris?

Aceste și mai multe, cînd ne vom revedea."

Începută cu anunțarea a „multe însemnări de amănunte" și terminată cu obiecții de construcție, de structură a subiectului, acestea fiind și ele „mai multe", iar între unele și celelalte găsind că sînt de valoare doar „părți" — putem conchide că aprecierea lui Maiorescu despre roman e destul de rezervată. „Revederea tienită" pe care o aștepta criticul a avut loc ceva mai tîrziu. Scrisoarea de mai sus a lui Maiorescu venea la aproximativ două săptămîni după ce se despărțise de Duiliu Zamfirescu, care-l însoțise o vreme în Italia, unde criticul își făcea voiajul de Paști. Probabil că și drept urmare a gentileților de tot felul, pe care diplomatul le avusese acolo, Maiorescu se socotise obligat să-i citească romanul în întregime, ceea ce făcuse îndată după întoarcerea la București, cu concluziile care s-au văzut. Însă discuția rezervată pentru „revederea tienită" n-a avut loc decît abia în ianuarie-aprilie 1897, cînd Duiliu Zamfirescu a venit în țară pentru trei luni și mai bine și s-a văzut de multe ori cu criticul. Rezultatele discuției despre amănuntele și problemele de ansamblu ale

romanului trebuie să le socotim totuşi minime, judecînd după faptul că diferenţele stilistice dintre forma romanului apărută în *Convorbiri literare* şi cea a primei editări în volum sînt neînsemnate. De altfel între timp se petrecuseră destule evenimente care vor fi împuţinat dorinţa de discuţie a ambilor: se publicase şi *Tănase Scatiu*, Duiliu Zamfirescu apărase în scris cîteva principii urmărite de el în construcţia romanului, făcuse cîteva aprecieri foarte apăsate cu privire la nivelul *Convorbirilor literare* în anii respectivi, şi, mai ales, începuse să apară *Literatură şi artă română*, rivală revistei junimiste, şi la care scriitorul era un asiduu colaborator. Astfel, sau criticul a comunicat mai puţine din observaţiile sale, sau scriitorul n-a ţinut seama de ele — de cele referitoare la lingvistică, întrucît pe cele de construcţie le respinsese încă prin scrisorile din 1895—96 — fapt e că romanul a rămas, la editarea din 1898, aproximativ acelaşi din *Convorbiri literare*.

Sînt, însă, elocvente argumentele de mult bun-simţ şi cu bogate implicaţii teoretice, pe care autorul le opune obiecţiilor lui Maiorescu, privitoare la probleme de ansamblu. Nemulţumirea acestuia vizase în primul rînd „conducerea *unitară* a evenimentelor", adică suspensia în ce priveşte ridicarea ţăranilor împotriva lui Scatiu (din *Viaţa la ţară)*, apoi soarta lui Mihai, plecat la studii în Franţa. „Negreşit că nu voi publica *Viaţa la ţară* decît după împreună citire — îi scrie el criticului, drept răspuns la observaţii ca acestea. Deie Domnul să ne vedem cît mai curînd şi să ne potrivim la vreme liberă, că despre tăiare, cît poftiţi!" (nu s-a tăiat aproape nimic, n.n.). „Îmi pare bine că place *V. la ţară* domnilor de la *Convorbiri*. (Părerea acestora o aflase Duiliu Zamfirescu parte din opiniile lui Maiorescu — arătate mai sus — şi Iacob Negruzzi, parte din comunicarea amabilă a soţiei acestuia, Maria Negruzzi, că romanul place, totuşi, junimiştilor, deşi aceştia sînt supăraţi pentru «trădarea» scriitorului de a fi colaborat la *Ateneul român.)* Rezervele d-voastre, cu privire la desfăşurarea lăturalnică a caracterelor secundare, le împărtăşesc şi eu, ba încă atît de mult le împărtăşesc, încît am început să lucrez la ridicarea lor: d-l Negruzzi ştie de mult de planurile mele machiavelice de a scrie o urmare la *V. la ţ...*" (scrisoare din 9/21 iunie 1895). Şi dă în continuare schiţa celorlalte două romane ale ciclului, *Tănase Scatiu* şi *În război* (vezi notele la acestea). Totuşi, problema nu poate fi lăsată de scriitor în afara preocupărilor teoretice, deci o reia chiar în aceeaşi scrisoare: „Însă, revenind la *V. la ţară*: credeţi că toate evenimentele incidentale dintr-un roman trebuiesc duse la o soluţiune? E vorba de viaţa la ţară, prin urmare de o mulţime de nimicuri, care rămîn pe planul al 2-a şi al 3-a şi care stau acolo numai ca să întregească tabloul. Printre acestea trebuie socotită revolta ţăranilor. (De fapt, ea va avea o urmare în *Tănase Scatiu*, însă nu fiindcă nu poate rămîne astfel, ci pentru că merge treptat cu desfăşurarea firii lui Scatiu.)

Dar asta se cheamă vorbă de clacă. Vom schimba tot ce veţi vrea." Problema îl frămîntă pe scriitor în continuare şi, trei luni mai tîrziu, în urma unei alte lecturi a obiecţiilor lui Maiorescu („recitind scrisoarea d-voastră din mai"), nu se poate abţine de a nu releva din nou răceala criticului în aprecierea romanului şi de a nu insista

asupra laturii teoretice a problemei: „Văd că d-voastre vă place *V. la ţ.* cu măsură. Aşa e şi drept, şi tot aşa îmi place şi mie. Cu dragă inimă voi tăia şi voi schimba orice... Cred însă că, în ceea ce priveşte conducerea unitară a evenimentelor, bine e să aşteptăm urmarea" (scrisoare din 13/25 septembrie 1895).

Ceea ce — din punctul de vedere al celor urmărite aici — e mai important chiar decît apărarea teoretică de către scriitor a procedeelor proprii, este sublinierea continuă a ideii că *Viaţa la ţară* formează un tot unitar cu celelalte două volume, *Tănase Scatiu* şi *În război*; ele au fost concepute odată şi considerate mereu de autor ca o singură „împînzuire". Mai tîrziu, de asemenea, scriitorul va accentua asupra acestui lucru înglobînd în ciclu, de la un anumit moment, romanele *Îndreptări* şi *Anna*, dar cu atît mai mult insistînd asupra primelor trei.

În cîte o scrisoare, apoi, el reia în treacăt unele din obiecţiile criticului, exprimîndu-şi opoziţia faţă de ele, mai mult indirect. La 13/25 septembrie se ocupă de problema înfăţişării ţăranilor ca masă şi mai puţin în individualităţi concrete, distincte („ţăranii se mişcă numai ca mase colective, fiindcă aşa îi cred eu interesanţi, aşa sunt ei o putere şi numai aşa psihologia lor poate da nota caracteristică a *unui* ţăran. Altfel, individual, ei nu pot forma subiectul unui roman") — teză întîlnită în secolul următor şi la E. Lovinescu şi la Camil Petrescu (Caragiale, Slavici aplicau în practică o teză opusă, asemănătoare cu cea a lui Sadoveanu şi Rebreanu de mai tîrziu.) La 6/18 octombrie se referă la caracterul patriarhal al raporturilor boier-ţăran şi la atmosfera prea „sentimental-dulceagă" din unele pagini ale lui *Tănase Scatiu;* o lună şi jumătate mai tîrziu compară limbajul din cele două romane, acum fiind încheiat şi *Tănase Scatiu* (scrisoare din 23 noiembrie 1895) etc. Constatăm în toate aceste scrisori un proces creator continuu, de la 1891 pînă la 1897 — cînd se sfîrşeşte *În război* — proces dominat de personajele Matei şi Saşa, Mihai, Tincuţa, Dinu Murguleţ, baciul Micu şi Tănase Scatiu, protagoniştii primelor trei romane ale ciclului Comăneştenilor. În realitate, ei sînt personajele unui roman unic, care începe la cîţiva ani după căderea lui Cuza şi se încheie o dată cu războiul din 1877. Acesta este, fără discuţie, cel mai mare roman al literaturii române înainte de 1900 şi, împreună cu *Ciocoii vechi şi noi* al lui Nicolae Filimon, apărut cu trei decenii mai înainte, reprezintă cele mai bune piese ale speciei în proza secolului XIX în România.

Elaborarea propriu-zisă a romanului *Viaţa la ţară* a avut însă cea mai lungă durată dintre primele trei ale ciclului. Ce a determinat acest ritm — căci, se ştie, Duiliu Zamfirescu scria relativ repede? Faptul că în intervalul de doi ani — şi, după o afirmaţie a scriitorului, chiar trei ani — cît a durat munca la *Viaţa la ţară*, el a publicat numeroase poezii, unele compuse chiar atunci, nu explică decît parţial lucrurile. Tot parţial explică lucrurile şi necazurile, neliniştile de altă natură decît cea strict literară, anume preocupările materiale — avea, de exemplu, doi copii şi încă unul al soţiei, în grija sa (scrisoare din 20 mai / 1 iunie 1894 către Maiorescu), apoi mutările la Atena şi Bruxelles, teama de viitor, în faţa schimbărilor de guvern din ţară, care-i puteau aduce pe nepregătite chiar punerea în disponibilitate,

apoi menţinerea în grad, respingerea de la Academie etc. Este drept că lungimea *Vieţii la ţară* ar putea fi una din explicaţii — dar *În război* are o întindere (măsurată în n-rul de pagini) egală, şi elaborarea acestuia n-a depăşit propriu-zis cîteva luni.

Principala cauză a duratei lucrului trebuie deci căutată în altă parte. Mai întîi în responsabilitatea de un fel diferit pe care şi-o luase concepînd acest roman; apoi, romanul *întreg* — din structura căruia făcea parte, la început, şi ceea ce avea să fie lăsat pentru celelalte două, ulterioare, *Tănase Scatiu* şi *În război* — se constituie o dată cu elaborarea *Vieţii la ţară*. Tema, pe de o parte, îl obligase la o muncă de altă natură decît romanele anterioare *(În faţa vieţii, Lume nouă şi lume veche...)*; exigenţa proprie faţă de obiectivul propus îl determina, de altă parte, la un efort incomparabil mai mare, pe care nu-l desfăşurase cu prilejul romanelor de mai înainte. Apoi chiar subiectul, mult mai complex, acţiunea cu mai multe planuri, cu continuarea în alte romane, cu un număr relativ mare de personaje centrale, cele mai multe circulînd dintr-un roman în următorul — toate acestea i-au dat motive de meditaţie. Munca literară, clarificarea deplină a eroilor, relevarea liniilor lor esenţiale, ca şi a unora mai concrete, pentru a crea impresia de autenticitate, au avut de asemenea un rol anumit în determinarea ritmului lent de înaintare la primul roman al ciclului.

*

În legătură cu unele aspecte concrete ale romanului *Viaţa la ţară*, merită în primul rînd semnalată geografia proprie construită de Duiliu Zamfirescu pentru necesităţile acţiunii, aşa cum vor face ulterior mai mulţi prozatori. Teatrul întîmplărilor din *Viaţa la ţară* şi apoi parte din *Tănase Scatiu* este undeva în cîmpia Bărăganului, în latura ei mai dinspre nord, prin fostul judeţ Ialomiţa, dar cu detalii care situează satele respective încă mai sus — în fostul judeţ Brăila şi în Rîmnicul-Sărat.

Satul Ciulniţei, unde se află moşia lui Dinu Murguleţ şi cea a lui Matei Damian, e la cîţiva kilometri mai la nord de apa Ialomiţei, pe al cărei mal stîng merge o linie ferată. Ciulniţeii, care au şi staţie de cale ferată, nu trebuie confundaţi cu gara Ciulniţa, cunoscută, faţă de care se situează mai spre răsărit. Din apa Ialomiţei, urmînd spre nord albia pîrîului Ciulniţa, foarte sărăcăcios, un fel de gîrlă umilă, mai mult seacă în timpul verii, se ajunge în sat, la al cărui capăt vestic se află conacul lui Dinu Murguleţ, pe care ni-l închipuim cu faţa spre răsărit, adică spre Dunăre. Prin laturea conacului trece deci Ciulniţa, pe lîngă care se desfăşoară satul, avînd în celălalt capăt, spre soare-răsare, conacul coanei Diamandula, sora lui Dinu Murguleţ şi mama lui Matei. De aici mai departe, în aceeaşi direcţie, este moşia acestuia, învecinîndu-se cu moşia Comăneşti, a Saşei Comăneşteanu. Un lac, lung de cîţiva kilometri, se întinde pe ambele moşii, jumătate şi jumătate. De la Ciulniţei la Comăneşti se ajunge trecînd un deal, cale de 4—5 kilometri.

La o anumită distanţă, pe aproape de Dunăre, deci la 15—20 kilometri spre răsărit, se află Balta, orăşelul unde-şi are casa Tănase Scatiu. Aici este tactul subprefecturii. O plasă Balta era în fiinţă, în perioada tinereţii scriitorului, amintind desigur vecinătatea bălţilor Dunării. De altfel, din Balta, calea cea mai la îndemînă spre Brăila e tocmai Dunărea. Reşedinţa administrativă a judeţului unde se află cele trei comune ale romanului, este oraşul Călăraşi — cel mai important centru comercial al regiunii, datorită plasării sale pe malul fluviului — dar nici acesta nu este totuna cu Călăraşii reali, care sînt mai la sud decît cei din roman. În aceşti Călăraşi imaginari va locui şi Scatiu însuşi în al doilea roman al ciclului, fără să fie foarte clar că s-a mutat acolo, că şi-a schimbat casa din Balta cu una din capitala judeţului — adică şi aici poate fi vorba de una din acele scăpări, frecvente la Duiliu Zamfirescu, cînd cronologiile, geografia locurilor nu au rigoarea necesară şi se suprapun sau se contrazic cu dezinvoltură. Întreaga dispoziţie a acestei geografii nu respectă decît cu totul aproximativ datele realităţii, astfel că încercările de a se face identificări de locuri precise sînt de prisos.

Scriitorul a pornit, totuşi, de la unele modele reale. În descrierea topografiei Ciulniţeilor s-a călăuzit după anumite detalii ale satului Băleşti, din Rîmnicul-Sărat, unde-şi avea moşia Dumitru Simionescu-Rîmniceanu, rudă prin alianţă cu familia scriitorului: Elena, soţia lui Dumitru S.-R., era nepoată de soră a Sultanei Zamfirescu, mama lui Duiliu.

Pe cînd era elev şi apoi student, viitorul scriitor a petrecut la Băleşti mai multe zile, în vacanţe. Cea mai veche scrisoare cunoscută, care ni s-a păstrat de la el, din adolescenţă (adresată colegului de liceu şi prietenului Duiliu Ioanin) e trimisă din Băleşti: „Înţelegi că-ţi scriu de la Băleşti — unde portretul Marii, înconjurat de foi de stejar cari deja s-au uscat... e pus pe piano, de draga ei Lina — şi unde am venit, sătul de zgomotul oraşului, să-mi petrec cîtva timp; dacă ai veni şi tu aicea, poate ţi-ar trece mai uşor orele cu toţii“ (scrisoare din 12 august 1876). „Zgomotul oraşului“ e al capitalei, şi mai puţin al Focşanilor — scriitorul îşi luase recent bacalaureatul la Bucureşti. Lina este tocmai stăpîna Băleştilor. Băleştii mai revin în scrisorile lui. La 3 august 1880 îl înştiinţa din Focşani pe acelaşi Ioanin: „M-am dus la Băleşti cu scop de a scri mai în tihnă; am terminat actul întîi“. (E vorba de traducerea dramei lui Hugo, *Hernani*, începută mai demult.)

Satul se află la nord-est de Rîmnicul-Sărat, la aproximativ 10 kilometri, şi la aceeaşi distanţă spre sud-est de Plăineşti, comuna — azi orăşel — unde s-a născut scriitorul. Dar împrejurimile Băleştilor nu se potrivesc decît parţial cu ale Ciulniţeilor. Se pare că, pentru acestea, Duiliu Zamfirescu a pornit de la priveliştile altei moşii ţinute de acelaşi Dumitru S.-R., anume Drăgeşti, din apropierea Siretului, la nord de Tecuci. (Poezia *Curgea Siretul liniştit* ar putea avea punctul de plecare în reminiscenţele de aici.) Lacul care se întinde pe moşiile Ciulniţei şi Comăneşti, deopotrivă, ar fi deci mai curînd unul de la Drăgeşti sau din apropiere, nu cel de la Băleşti — afirma criticul de artă Marin Simionescu-Rîmniceanu, fiul stăpînilor Băleştilor şi Drăgeştilor, rudă deci cu scriitorul. Modele pentru astfel de lacuri se aflau însă şi în Rîmnicul-Sărat, spre Dunăre, astfel că identificarea precisă nu poate fi făcută — şi de altfel Duiliu Zamfirescu

însuşi nu a acordat niciodată atenţie exactităţii detaliilor, respectării aidoma a realităţii.

Geografia imaginată de scriitor drept cadru rustic al romanelor sale rămîne deci una construită, fără corespondenţe precise, cu toate sursele aproximative care se pot stabili.

Este firesc să ne întrebăm: în ce moment din istoria social-politică a României se situează primele trei romane din ciclul Comăneştenilor. Răspunsul pare uşor de dat la prima vedere: *cu cîţiva ani înainte de 1877* — de vreme ce întîmplările din al treilea roman, *În război*, se petrec *în 1877*. O cercetare mai amănunţită ne arată că problema e ceva mai complexă şi merită atenţie sub mai multe raporturi.

O precizare din manuscrisul romanului *Tănase Scatiu*, păstrată şi la publicarea în *Convorbiri*, şi la prima apariţie în volum, dar lipsind din ediţia 1914, deci şi din cea finală (1922), ne ajută să calculăm cu destulă exactitate în timp cronologia propusă de autor, rezultată din datele *declarate* ale romanelor — mai exact, ale celor dintîi două romane, întrucît al treilea, *În război*, este foarte precis plasat chiar dintru începutul întîmplărilor. În cuprinsul tiradei sale politice, incultul avocat Alexandriu afirma, în manuscrisul romanului *Tănase Scatiu*, că el l-a văzut „pe vodă cînd a venit acum 8 ani". De ce a înlăturat Duiliu Zamfirescu această precizare e greu de ştiut, dar ceea ce e neîndoielnic e că socoteala n-are de ce nu fi exactă: cum venirea lui Carol avusese loc în 1866, acţiunea din al doilea roman al ciclului Comăneştenilor are loc, prin urmare, în iarna 1873—1874, adică, mai exact, începînd din noiembrie 1873 pînă în ianuarie-februarie 1874.

De aici, făcînd calculul după anii petrecuţi de Mihai Comăneşteanu la Paris şi după cei de la întoarcerea în ţară, sau după vîrsta fetei Tincuţii, putem data aproape exact şi primul roman:

În *Tănase Scatiu* se precizează la un moment dat că Mihai s-a întors de la Paris după cinci ani („Mă gîndesc la plimbarea dumitale pe lac... acum cinci ani" — îi zice Tincuţa); întîmplările din acest roman au loc după alţi doi ani de la întoarcerea personajului în ţară; acest lucru e iarăşi spus foarte răspicat: deci cele două romane sînt despărţite între ele de 7 ani. Cifra se potriveşte şi cu legislaturile, două la număr, în care se alesese Scatiu deputat (alegerile aveau loc între 3 şi 4 ani), precum şi cu vîrsta Zoiţicăi, fetiţa Tincuţei — cam 5 ani, şi se născuse la doi ani după plecarea lui Mihai. Aşadar, întîmplările din *Viaţa la ţară* încep în iunie-iulie 1867 şi se termină în octombrie acelaşi an.

Dacă e aşa — şi altfel nu are cum fi, după cum spun datele înscrise în romane — se ivesc tot felul de întrebări. Mai întîi vîrsta Saşei: în *Viaţa la ţară*, se precizează că părinţii fetei *nu erau căsătoriţi la 1848*. În acest caz, Saşa nu putea veni pe lume mai devreme de începutul lui 1850, astfel că, în 1867, ea dacă împlinise 17 ani. De ce atunci ea se plînge că e fată bătrînă, lucru pe care ar avea dreptate să-l declare cineva ajuns la 27—28 ani — ceea ce din calcul nu rezultă. (O astfel de vîrstă ar avea abia la 1877, cînd însă are un copil

mărişor, lucru de astă dată oarecum plauzibil, căci între 1867, cînd se căsătoreşte cu Matei, şi 1877 sînt 10 ani!)

Deci, în legătură cu vîrsta eroilor raportată la datarea acţiunii, trebuie să presupunem o scăpare din vedere a scriitorului — departe de a fi singura. În fond, cîţi ani are Matei Damian în vremea războiului de la 1877? Logic nu poate avea mai mult de 36 ani: în 1867 — dată pe care o socotim începutul acţiunii — se întorcea de la studii, unde stătuse 6—7 ani; la plecare nu putea avea mai mult de 18—19 ani, care, adunaţi cu anii de studii şi cu cei zece dintre 1867 şi 1877, fac chiar mai puţin de 36. Să spunem, totuşi, 40! Cum se potriveşte această vîrstă, cu portretul pe care i-l face autorul în romanul *În război*, unde amănuntele ne fac să-i dăm eroului vreo 50 de ani?

O afirmaţie din acest roman încurcă şi mai mult lucrurile. Întîlnindu-se — în 1877, căci atunci se petrec faptele — cu prietenul său Nicolae Milescu, Mihai Comăneşteanu afirmă că acesta arată aidoma cum „îl lăsase" cu 10 ani în urmă. *Îl lăsase*, adică el, Mihai, plecase, iar Milescu rămăsese. Unde? — fără îndoială la Paris, unde se cunoscuseră şi se împrieteniseră. Înseamnă că eroul *se întorsese* de la Paris în 1867 — dar, după celelalte socoteli, atunci abia pleca! Altfel ar însemna că plecarea la studii avusese loc în 1862 — cu cinci ani înainte de întoarcere — deci în timpul lui Cuza, ceea ce nu se verifică în nici un fel din atmosfera romanului, acţiunea acestuia fiind situată, clar, cu cel puţin cîţiva ani *după* reforma din 1864, care a dat pămînt ţăranilor bărăgăneni — altminteri toate raporturile dintre Scatiu şi ţărani n-ar putea avea loc.

Situarea exactă în timp a primelor două romane relevă anumite inadvertenţe şi sub raportul acestei problematici sociale. Conflictul fundamental din carte, între Scatiu şi ţărani, este de fapt unul de *după* 1877 şi nu *dinainte*. Ca lucrurile să ajungă la stadiul din cele două romane, adică la tensiunea care se descarcă periodic în răscoale, au trebuit să treacă măcar 10—15 ani *după* împroprietărirea lui Cuza, ba chiar în *Viaţa la ţară* se vorbeşte de două hotărniciri — una veche, desigur, cea a lui Cuza, din 1864, şi a doua nouă, iarăşi sigur, cea din 1887, care a şi creat nemulţumirea ţăranilor din Balta. Acestea puteau avea loc *după 1877* — vom vedea că modelul *real* al celei din roman s-a desfăşurat în 1883! — dar Dinu Murguleţ află cu îngrijorare de la judecători, tot în *Viaţa la ţară*, că ele se repetau în diferite puncte din ţară. Fenomenul nu putea să se petreacă plauzibil decît *ulterior* cronologiei stabilite de scriitor în roman, pentru că şi condiţiile lui sînt ulterioare — dar Duiliu Zamfirescu îl plasează absolut arbitrar, pentru necesităţi *estetice*, în perioada 1867—1874. Prin urmare, în mod paradoxal, în ce priveşte problematica social-politică şi numeroase elemente de cadru istoric, primele două romane ale ciclului sînt de fapt *ulterioare* cronologic celui de-al treilea, deşi sînt plasate anterior. Mutaţia s-a petrecut datorită faptului că scriitorul a urmărit în principal, drept axă a construcţiei sale epice, o problematică *umană* şi nu una socială sau politică. Iar exactitatea istorică *strictă* era ultimul considerent de care ţinea seamă realismul său în primele două romane ale ciclului şi chiar — deşi în măsură mai mică — în al treilea şi următoarele.

Consecința practică a acestei demonstrații este că trebuie să considerăm, într-o privință, detașate între ele, de sine stătătoare sub raportul cronologiei, romanele în chestiune și să nu le căutăm o plasare prea exactă într-un moment istoric foarte exact determinat, ci să le situăm în cadrul unei perioade cu mult mai largi.

Dacă așa stau lucrurile cu cronologia — încercarea de a afla care au putut fi sursele reale, modelele din viață ale personajelor ciclului e și mai complicată. Ne interesează, desigur, cele principale, în speță: Matei, Sașa, Tincuța și Mihai, Tănase Scatiu.

În familia scriitorului s-a aflat un unchi al său, Dumitru, frate cu Lascăr Zamfirescu, care, ca și Matei Damian, și-a luat un doctorat la Lipsca, după care s-a stabilit la o moșie, o vie din nordul județului Rîmnicul-Sărat, Cotești, și nu a mai plecat de acolo (este modelul lui Dumitrache Teodorescu din nuvela *Spre Cotești)*. Un alt unchi, de astă dată din ramura maternă, Neculai Mincu, frate cu mama scriitorului și cu arhitectul Ion Mincu, a împrumutat și el, se pare, multe trăsături lui Matei.

Despre Sașa Comăneșteanu, tradiția familiei are de asemenea unele presupuneri. Tot Marin Simionescu-Rîmniceanu crede a ști că modelul Sașei a fost mama sa Elena — numită Lina în cea mai veche scrisoare păstrată a lui Duiliu Zamfirescu (cea către Duiliu Ioanin) — ființă cu vederi largi, cultă, modernă, iubitoare de lecturi și de muzică, prietenă cu scriitori și artiști din epocă, parte prieteni ai scriitorului, parte ai fraților artiști Mincu — Ioan, arhitectul și Ștefan, pictorul, unchii ei, însă cam de-o vîrstă cu ea, cum era și Duiliu Zamfirescu. Delavrancea ar fi notat într-un album al ei parte din reflecțiile Trubadurului. Ca și Sașa, Elena S.-R. era și ea abonată la ziare și reviste, vorbea franțuzește etc., ceea ce dovedește o atmosferă prielnică artei, astfel că e explicabil de ce Duiliu Zamfirescu venea la Bălești pentru „a scri în tihnă" mai mult decît acasă la Focșani, unde mai erau și mulți copii mici. Elena S.-R. a murit relativ tînără, la București, după o operație, nu cu mulți ani înainte de perioada cînd se scria *Viața la țară*.

Toate acestea pot fi adevărate. Autorul însă îndreaptă atenția cercetătorului în alte părți. Odată către o belgiană frumoasă și spirituală, soția contelui de Mérode de Westerloo, prinț de Rupanpré (sau Rubampré), ministrul de externe al Belgiei în timpul stagiului său diplomatic la Bruxelles: „O adorabilă creatură, spune el în prefața ediției a IV-a a romanului *Viața la țară* (1914) — chip femeiesc din acele ce par alcătuite din suflet și linii armonice, așa cum visam eu de mult pe Sașa Comăneșteanu". Pe de altă parte, scriitorul însuși îi spune lui Maiorescu în plină muncă de elaborare a romanului: „O să faceți cunoștință cu o persoană de acolo, Sașa. Eu am trăit cu dînsa în foarte bune raporturi, așa de bune încît mai de nu mă înamorasem de ea. Și, ciudat: toate celelalte figuri din încercările mele precedente, se legau, ca umbrele, de cîte o ființă reală, văzută sau întrevăzută; aceasta nu are nici un raport cu nimeni. Ea s-a înfiripat pe paginile albe, cu de la sine putere" (scrisoare din 2/14 ianuarie 1894). Sașa ar fi deci curată imaginație, lucru iarăși greu de presupus. Mai probabil, ea e un amestec din mai multe filoane, reminiscențele adolescenței și chiar ale copilăriei alcătuindu-se cu efluvii ale vîrstei mature, într-o figură diferită substanțial de modele reale posibile. Anumite elemente din biografia Elenei S.-R. au trecut fără îndoială și în portretul Tincuței: diferența de vîrstă dintre Elena și soțul ei, Dumitru, era cam aceea dintre Tincuța și Scatiu — și e sigur că Scatiu a avut una din sursele incontestabile chiar în soțul Elenei, adică pe Dumitru Simionescu-Rîmniceanu.

Prin Elena, modelul posibil al Sașei, în orice caz nici unic model și nici numai al Sașei, ajungem la Tincuța, personaj care străbate în chip tragic situații rezolvate fericit de stăpîna Comăneștilor. Personajul Tincuța ar putea fi și el un omagiu adus de Duiliu Zamfirescu mai multor ființe reale, care au avut parte de o căsătorie nepotrivită și au sfîrșit tragic, înainte de vreme (Elena Simionescu-Rîmniceanu, Eliza Ioanid-Dănescu).

Recent a fost propus un alt model pentru această eroină, în articolul *Corespondență inedită a lui Duiliu Zamfirescu* de Ion Ciuchi *(Iașul literar*, XII, iunie 1961, p. 85—87). Este vorba de o anume Ecaterina Munteanu, născută, se pare, Mincu, deci înrudită probabil cu familia mamei scriitorului, care era fiica lui Pavel Mincu. Faptul că Duiliu Zamfirescu i se adresează cu apelativul Tincuța, aduce în minte direct personajul din *Viața la țară*. Biografia acestei Tincuțe din realitate — care la 1879, anul începerii corespondenței, avea 20 ani — se potrivește cu a Tincuței din roman poate numai în acea continuă nemulțumire față cu condițiile în care trăia. Tragismul eroinei din *Viața la țară* rezultă însă din răsturnarea totală produsă în viața ei: dragostea pentru Mihai ultragiată prin măritișul silit cu Scatiu, conviețuirea cu acesta ajunsă un chin din cauza apucăturilor lui de bădăran, apoi boala ei, boala tatălui ei, a lui Dinu Murguleț — toate sfîrșesc prin a o distruge. Frămîntarea Tincuței Munteanu — presupusul model al eroinei din roman — este de altă natură, aceasta era sau o tînără ce afișa o simplă poză, sau o veritabilă bovarică. „Spune-mi pentru ce treci prin lume atît de sătulă de dînsa, cînd nici n-ai cunoscut-o?" o întreabă scriitorul la 18 martie 1881. „Viața, să mă crezi, draga mea, își are partea ei frumoasă, deliciul, poezia, cerul său. De ce nu vrei să le cunoști?" „Tu ești dezgustată de lume, fiindcă, în două cuvinte, nu ai iubit încă. Pentru ce nu iubești?" o întreabă în continuare (într-o perioadă cînd el însuși e nefericit din cauza pierderii Elizei). Între cele două Tincuțe — din realitate și din *Viața la țară* — deosebirea de biografie e radicală și ne îndeamnă mai degrabă să căutăm modelul personajului literar în altă parte. Apropierea de nume îl va fi făcut desigur pe Duiliu Zamfirescu să se gîndească la corespondenta lui din tinerețe, dar potrivirea e un motiv să credem mai mult că nu există apropiere între cele două Tincuțe decît că există — întrucît scriitorul se ferea de reluarea aidoma a unui model din viață. „J'ai horreur des personnages à clef" — obișnuia el să spună, și acesta a fost unul din principiile construcției personajelor în opera sa. „Groaza de personajele cu cheie", neputința copierii aidoma a modelelor reale, l-a urmărit și în ce privește „situațiile cu cheie", adică transcrierea prea fidelă a unor împrejurări cunoscute. De aici și lipsa de grijă pentru exactitatea detaliilor. Scrierile sale sînt realiste în substanța lor, pleacă de la o problematică reală,

concretă, realizează un cadru social şi uman veridic, dar rămîn opere de imaginaţie, constituite după necesităţi lăuntrice ale subiectelor, ale logicii eroilor, ale ideilor urmărite.

Pentru Mihai, de asemenea, nu se pot face identificări cu persoane reale, sau, dacă astfel de elemente vor fi existat, ele nu ne mai sînt cunoscute. Trebuie să presupunem aici, însă, numaidecît şi un uşor aer autobiografic! Spulberarea primei iubiri, fata iubită (Tincuţa) căsătorindu-se cu altul, risipa erotică în care-şi îneacă dezamăgirea, firea sa independentă, nobilă, înzestrarea spirituală deosebită, simbolica legare a personajului de răzeşii din Vrancea (Duiliu Zamfirescu era el însuşi coborîtor din aceştia), toate acestea şi alte gesturi mărunte (îi plăcea să locuiască la hotel, era cheltuitor etc.) ne duc la încheierea că elementele de bază ale structurii lui Mihai Comăneşteanu aparţin lui Duiliu Zamfirescu însuşi. Sugerarea că Alexandru, fratele scriitorului, ofiţer, ar fi dat unele din trăsăturile sale tînărului Comăneşteanu, merită numai a fi notată; Alexandru Zamfirescu, puţin potrivit pentru armată, deşi a fost un militar cu bogată activitate în materie, avea, după cîte şi-au amintit contemporanii, mai degrabă o fire de artist, era poet şi interpret fin al muzicii lui Beethoven — el va fi mai curînd modelul lui Nicolaie Milescu din *În război*.

Problema lui Tănase Scatiu poate fi socotită şi ea mai complexă decît s-a păstrat în tradiţia orală şi în oarecare documente scrise. Încă din epoca în care romanul apărea în *Convorbiri*, unii din apropiaţii scriitorului, cunoscători ai familiei sale şi ai celor înrudite, au descoperit cu destulă uşurinţă în stăpînul moşiei Balta pe Dumitru Simionescu-Rîmniceanu. Scatiu, scria Ollănescu-Ascanio, „seamănă cu c.c. Dumitru ca două picături de apă. Am ghicit, ori nu? De ar fi da, eu te aprob grozav, fiindcă ai un tip ce nu trebuie lăsat în voia lui, şi pus în relief să-l adîncească lumea de viitor, precum şi dînsul pe multă lume... a dus la adînc" (scrisoare către Duiliu Zamfirescu, nedatată, dar putînd fi plasată cu siguranţă la 24 decembrie 1895). Cum Ollănescu era el însuşi focşănean şi deci bun cunoscător al împrejurărilor unora din localnici, e de presupus că nu se înşela în identificări. De altfel, fiul lui Tănase Scatiu cel din realitate, criticul de artă Marin Simionescu-Rîmniceanu, recunoştea el însuşi, în eroul romanului, pe tatăl său. Asemănările trebuie privite totuşi, şi aici, ca şi în celelalte cazuri, ca fiind relative, cu putinţă de făcut ori de cîte ori apare un tip de o mare frecvenţă în viaţa reală. Maiorescu, de exemplu, considera pe unii din contemporani drept veritabili Scatii. „Ce tipic pentru felul unor oameni din ţara noastră e Scatiu! — exclama el, citindu-l apoi pe scriitor: «Zgîrcit şi fanfaron în acelaşi timp» — asta e, şi nu numai la «mojici». Tot aşa e d.e. şi Iorgu Filipescu, fostul mareşal (al palatului regal, — e vorba de Gh.C. Filipescu, 1840—1902), n.n., şi alţii din cunoştinţele noastre comune" (scrisoare din 6/18 nov. 1895). Ceea ce trebuie reţinut din aceste încercări de a găsi modelele iniţiale ale personajului, sau asemănări cu oamenii reali, este că Tănase Scatiu îşi trage rădăcinile din mai multe soluri. Cel mai important rămîne, probabil, acela identificat încă din epocă şi păstrat în tradiţia cercului de cunoscuţi, Dumitru Simionescu-Rîmniceanu. Faptul nu trebuie privit ca o nerecunoştinţă faţă de acela în a cărui casă scriitorul a găsit adesea inimi primitoare şi atmosferă prielnică lucrului, ci ca o procedare literară cu atît mai mult cu cît el n-a copiat biografia şi portretul unui anume om.

Însemnările de mai tîrziu ale scriitorului ne arată clar acest lucru — anume că personajul Scatiu e o confluenţă de mai multe surse, nu copia unui singur om. Figura lui Iancu Marghiloman, tatăl cunoscutului om de stat, pare să fi avut nu puţină contribuţie în conturarea personajului. Într-un portret (pînă acum inedit), pe care-l face tîrziu, în perioada de la sfîrşitul primului război mondial, lui Alexandru Marghiloman, pe atunci şef al partidului conservator, Duiliu Zamfirescu îl caracterizează pe tatăl acestuia într-un chip care aduce aminte direct de Tănase Scatiu: „Părintele d-lui Marghiloman, «Conu Iancu», era un fel de californian, arendaş, antreprenor, vînător de Bărăgan, jucător de cărţi, prefect — în cele mai bune relaţii cu lumea din Bucureşti, miniştri, deputaţi şi senatori, şi cu lumea din provincie, alegători, subprefecţi, hoţi de cai". Tipul „vînătorului de Bărăgan", cu aer de „colon californian", era mai răspîndit în epocă, atunci cînd marea cîmpie românească din sud încă nu se afla întru totul cuprinsă de capacitatea de control a administraţiei de stat. Jaful şi fărădelegea puteau fi pe atunci practicate „ca în codru" şi „ca pe Bărăgan", deopotrivă. Ceea ce Scatiu şi face, de altfel.

Ceea ce e mai interesant e că dincolo de aceste consideraţii şi speculaţii pur literare, şi personajul şi întîmplările pe care le străbate el au avut un cu totul alt model, aproape aidoma, în viaţa reală. Pentru toate acestea avem nu ipoteze, ci mărturii autentice, de cea mai mare însemnătate, a căror cercetare dă bogate sugestii şi cu privire la realismul scriitorului. Duiliu Zamfirescu a cunoscut el însuşi, direct, un şir de întîmplări care au constituit substanţa episodului lui Scatiu, atît din primul cît şi din al doilea roman al ciclului Comăneştenilor. Imaginaţia scriitorului s-a exercitat pe un material autentic şi putem afirma că, în liniile esenţiale, el nici n-a fabulat prea mult. Biografia concretă a lui Scatiu, amănuntele strict particulare, individuale, şi mai ales plasarea episodului în contextul cunoscut, acestea sînt plăsmuite de autor; însă procesul ţăranilor cu Scatiu, încercările acestuia de a-i intimida, de a-i înşela, aducerea judecătorilor pentru a-l pune în stăpînirea pămînturilor jefuite ţăranilor, apoi revolta acestora, chinuirea lor de către jandarmi şi în fine uciderea arendaşului, toate s-au petrecut aidoma, în august 1883, au fost cunoscute de Duiliu Zamfirescu, chiar anchetate de el, în calitate de corespondent de presă, şi relatate într-un document elaborat împreună cu alţi ziarişti, apoi comentat în note şi articole, unele nesemnate — pe care cu destulă îndreptăţire i le putem atribui, dacă nu reproducîndu-le în ediţie, cel puţin în cadrul explicaţiilor de faţă.

Faptele au fost următoarele:

Ţăranii din satul Bordeni-Prahova erau de mai mult timp în proces cu proprietarul moşiei, Scorţeanu, stăpînitor şi al moşiei învecinate, Scorţeni (ambele localităţi sînt în apropiere de Cîmpina).

Ridicat dintre moşneni, Scorţeanu a ajuns mai întîi arendaş, apoi a cumpărat terenuri mai mari şi mai mici de la moşierii din jur

încropindu-şi o moşioară, pentru ca apoi, pe diferite căi, să încerce a pune mîna şi pe pămînturi ale moşnenilor. Apărîndu-şi petecele de ogor, aceştia au deschis judecată, ceea ce a adus la Scorţeni, unde se aflau şi primăria şi conacul proprietarului, un magistrat pentru anchetă, în vederea procesului şi a punerii lui Scorţeanu în posesia pămînturilor, adică aproape la fel cu situaţia din *Viaţa la ţară*. Nemaiaşteptînd pe avocatul ţăranilor, magistratul, om al proprietarului, a început cercetările, bazîndu-se pe mărturiile — false — ale cîtorva greci, aduşi în acest scop de proprietar de la Ploieşti.

Răzmeriţa a pornit de aici, ajungîndu-se la o primă încăierare în momentul cînd fiul mai mare al lui Scorţeanu a tras un foc de pistol, ca să intimideze pe ţăranii adunaţi în faţa primăriei. Departe de a se speria, aceştia au vrut să năvălească în primărie, să se răfuiască după cuviinţă cu cei dinăuntru, cînd sosirea avocatului aşteptat a calmat spiritele. Încercînd să valorifice în folosul său răgazul creat prin domolirea ţăranilor agitaţi şi să asigure punerea sa în stăpînirea pămînturilor, Scorţeanu şi judecătorul au trimis după jandarmi şi armată. A fost scînteia care a făcut ca incendiul să izbucnească brusc şi, cînd proprietarul a ieşit din primărie, ţăranii s-au năpustit asupra lui şi l-au făcut una cu ţărîna — ca pe Scatiu în al doilea roman al ciclului.

Venirea călăraşilor, 120 la număr, a creat panică în sat. Oamenii erau arestaţi cu zecile, participanţi şi neparticipanţi la sîngerosul episod de la primărie, ba chiar şi martorii care depuseseră favorabil ţăranilor în procesul cu Scorţeanu — şi erau chinuiţi îngrozitor, nu atît pentru a le smulge mărturisiri, cît pentru a reprima începutul de răscoală. Torturile sînt în majoritate cele din capitolul respectiv al romanului *Viaţa la ţară:* legarea cu ochii în soare, răstignirea cu capul în jos, strîngerea cu vîrtejul, bătaia sălbatică, pînă la leşinul învinuitului.

Întîmplarea a creat, cum era de aşteptat, vîlvă, s-au iscat proteste, care au ajuns pînă la guvern. Ministrul de finanţe, George Lecca, a luat în guvern poziţie contra ţăranilor, deşi opinia generală era alături de ei. *Monitorul oficial* dezminte mai întîi atrocităţile şi jafurile săvîrşite de călăraşi, care în realitate au trăit cîteva săptămîni, ei şi caii lor, din ceea ce au smuls cu forţa de la săteni. O comisie — avînd în componenţă pe magistratul Ciru Oeconomu, scriitor şi junimist, atunci procuror general — se mărgineşte la a face afirmaţii vagi şi, practic, contestă, pe baza unor informaţii culese în cîteva ceasuri, samavolniciile autorităţilor şi călăraşilor — care între timp izolaseră cele două sate şi arestau în continuare cu nemiluita; în schimb relevă, părtinitoare, numai uciderea lui Scorţeanu de către ţărani. Atunci presa cu poziţie mai liberă faţă de guvern — era în timpul guvernării de 11 ani a lui I.C. Brătianu — ia iniţiativa constituirii unei comisii de ziarişti, alcătuită de reprezentanţii a cinci gazete bucureştene — *Românul* (liberal, rosettist, deci guvernamental!), *L'Indépendance roumaine* (conservator moderat, aici va publica Duiliu Zamfirescu, un an mai tîrziu, articolele sale antidinastice şi antimonarhice, în problema dotaţiei regale), *România liberă* (organul de fapt al grupării junimiste), *Naţiunea* (independent, cu simpatii totuşi liberale) şi *Telegraful* (independent de nuanţă liberală radicală,

apropiat de rosettişti) — şi două ploieştene: *Democratul* (guvernamental) şi *Vocea Prahovei* (independent).

Din această comisie, ca reprezentant al *României libere*, făcea parte şi Duiliu Zamfirescu, atunci redactor cu atribuţii nu doar literare, ci chiar predominant politice.

Comisia se deplasează la Bordeni şi Scorţeni între 3 şi 5 septembrie 1883, ia contact cu autorităţile, dar mai ales cu ţăranii, notează exact spusele acestora şi cere să fie dusă, pentru a sta de vorbă cu arestaţii. Puternicii locali promit iniţial şi fixează întîlnirea cu deţinuţii pentru a doua zi, dar peste noapte, în urma dispoziţiunilor de la guvern, nu mai îngăduie confruntarea. Orice demersuri şi insistenţe în acest sens rămîn zadarnice, astfel încît comisia încheie un proces-verbal despre cele constatate pînă atunci, care e publicat în ziarele centrale, împreună cu un certificat medical atestînd schingiuirile.

România liberă dă faptului o amploare ce nu trebuie detaşată de rolul avut de Duiliu Zamfirescu în chestiune. Concomitent cu procesul-verbal al afacerii Scorţeni-Bordeni, ziarul publică o lungă relatare — fără semnătură, putînd aparţine chiar lui Duiliu Zamfirescu, care acum pare a fi redactorul de resort cu mişcările ţărăneşti — o lungă relatare a unor atrocităţi asemănătoare, care avuseseră loc recent în comuna Arţari-Ialomiţa; săptămîni la rînd, apoi, ştiri — de asemenea nesemnate — din diferite puncte ale ţării, apar în coloanele ziarului, găzduite cu generozitate, ceea ce denotă o atmosferă cu totul favorabilă ţăranilor loviţi de proprietari şi arendaşi.

Putem deci afirma că acum se încheagă în mintea scriitorului conflictul de bază al romanului, acela dintre ţăranii aduşi la sapă de lemn şi stăpînitorii samavolnici de moşii — şi, prin opoziţie, germinează în imaginaţia sa „soluţia" boierilor legaţi de pămînt.

Pentru o şi mai precisă paralelă între faptele autentice şi cele din romanul scriitorului, cităm cîteva pasaje din documentele apărute în *România liberă*, deci elaborate de Duiliu Zamfirescu sau cu participarea lui.

Mai întîi un mic reportaj despre Ploieşti, numit ironic „patria libertăţii", în contrast cu drama care avea să fie relatată curînd, şi care e prevestită prin numeroase elemente exterioare. „După masă, spune scriitorul, plecarăm să facem o mică excursiune prin oraş. Luna trecea prin văzduh, albă şi melancolică ca o Ofelie cerească, uitîndu-se la noi cu mila unei surori care-şi priveşte fratele în nenorocire. Ea avea aerul a ne zice:

«Nebuni!... Voi căutaţi pe pămînt un lucru despre care a ajuns să se-ndoiască însuşi cerul: dreptatea... Nu-l găsiţi pe aceste locuri»" (Don Padil, *Corespondenţă particulară a „României libere"*, *Români liberă* din 7 septembrie 1883).

Acest preambul fatidic de pe pagina întîia este urmat de largul reportaj anchetă din pagina a 2-a, *Torturele de la Bordeni*, consemnat sub formă de proces-verbal de cei şapte corespondenţi de presă. Prima discuţie se poartă cu „Petre Ioniţă, moşnean locuitor în Bordenii de sus, care ne-a spus că marţi, la 23 august, au sosit în sat: d.d. prefect, poliţai, jude instr., prim-procuror etc., însoţiţi de un escadron de călăraşi, sub comanda unui căpitan. Îndată după sosire, au fost date ordine să se strîngă toţi locuitorii la casa mortului (a lui Scorţeanu,

n.n.). Ordinele s-au esecutat. Pe dînsul, narează el, l-a luat îndată d. căpitan de piept şi l-a privit drept în faţă, lung. Apoi l-a dat la călăraşi de l-au dus într-o bucătărie, unde l-a luat la cercetat. De aci, după ce domnul care-l întreba a rupt hîrtia — zicîndu-i că spune minciuni — a fost dus în casele de sus, unde nu l-a mai cercetat nimeni. Puţin mai tîrziu a fost coborît în curtea vacilor, unde sergenţii şi călăraşii l-au legat peste piept cu frînghii şi l-au înţepenit cu mîinile la spate de un copac, de care, cu un vîrtej, îl strîngeau cît puteau". Este chiar scena din roman, unde se spune, aproape cu aceleaşi cuvinte: „Matei, nerăbdător, plecase înainte, către fînăria din care veneau gemetele... Aci, priveliştea era şi mai tristă... De trei gîrneţe desfrunzite erau legaţi trei ţărani, supuşi la tortura «vîrtejului»... Fiecare om era legat de braţe şi lipit cu spatele de trunchiul copacului..."

„Am constatat — continuă reportajul-anchetă — pe trupul său urmele de răni şi rănile următoare (urmează relatarea exactă, în termeni voiţi de specialitate, în realitate sugestiv literari, n.n.). L-au ţinut legat, adaogă, de dimineaţa pînă seara, cu ochii în soare, fără să-i dea apă. Cu el erau legaţi de acelaşi copac: Badea Enache Niţu şi Florea State din Telega. Spre seară a venit căpitanul şi a spus călăraşilor că pînă a doua zi să găsească 10 inşi morţi. După ce i-a dat drumul de la copac, l-a pălmuit şi l-a legat cot la cot cu alţi 20 de inşi, şi în această stare au petrecut toată noaptea în genunchi, în oborul vacilor, fără să aibă dreptul a se scula în picioare. Legaţi împreună cu el la coardă, erau..." şi urmează o lungă listă de nume. Spicuim în continuare mici fragmente din acelaşi reportaj-anchetă, din care s-a alimentat vizibil scena din roman: „Lixandru Vasile, moşnean din Bordeni, spune că îndată ce l-a dus în curtea caselor boiereşti, a venit d. căpitan Gongopolu, zicînd: «luaţi-l şi duceţi-l la coardă de-l botezaţi»... Spre seară adaogă că l-a dus în oborul vacilor, unde l-a legat la coardă cu ceilalţi douăzeci."

„Grigore Ion Dragomir, moşnean din Bordeni, ... spune că l-a luat d. Ioniţă Constantinescu şi l-a dat pe mîna d-lui căpitan. Acesta a zis călăraşilor: «Duceţi-l, băieţi, la botez». În adevăr, l-au dus în oborul vacilor, unde călăraşii au luat un par în patru muchi, i l-a trecut pe sub subţiori, după ce i-a întins mînele în sus, şi i l-a rezemat de ceafă. Astfel răstignit, l-a îndoit cu gîtul în jos. El a căzut la pămînt. Atunci a sărit pe dînsu Ştefănache Const. Bolocan, care e nepotul lui Scorţeanu. Călăraşii l-au apucat de gură şi de nas ca să nu ţipe. În momentul acela a venit d. Romanescu, rudă cu mortu, şi l-a strîns de gît. Apoi a urmat a-l strînge cu vîrteju la copac, ca să spuie adevărul. Pe la ziua jumătate a venit căpitanul Gongopolu şi i-a dat un ghiont în falcă ca să-şi îndrepteze capu. Tot atunci s-a pomenit cu un soldat, căruia îi ziceau Corlătescu, că-l frige cu lumînarea sub barbă ca să stea drept."

Pe Toma Stan, moşnean din Bordeni, „d. subprefect l-a luat singur la palme, apoi a poruncit şefului garnizoanei, Gh. Ioniţă Petre, de l-a bătut. După aceea l-a dat călăraşului să-l lege şi să-l ducă în beci..."

Const. Tăbîrcă a fost lovit cu ciomagul în cap, pe Mihail Ştefan l-au bătut, şi chinuit cu lemne după cap şi l-au legat de o furcă în

şopron. L-au strîns cu un „presucel" (vîrtej) şi apoi sergentul l-a lovit peste piept cu un baston „cu măciuliţă". Pîrvu Marin se plînge că l-a bătut „d. căpitan în persoană", iar pe Const. Ioniţă „l-a prins după aceea şi l-a bătut hoţeşte". „Mihalache Antonescu, notarul satului, spune că i-a pus printre degete un instrument, pe care-l descrie foarte bine, ca fiind compus din patru bucăţi de lemn de fag, legate împreună la un căpătîi, iar la cellalt putîndu-se strînge sau lărgi după voie — care i-a zdrelit mîna... Îndată ce i-am arătat un astfel de instrument, pe care putusem a ni-l procura, şi-l avem în posesiunea noastră (a ziariştilor, n.n.) îl recunoscu numaidecît, declarînd că întocmai astfel era acela cu care fusese torturat".

Toate acestea s-au petrecut între 23 august şi 1 septembrie 1883. Notăm aici şi alte nume reale ale conducătorilor represiunii de la Bordeni: poliţaiul Dumacof şi prim-procurorul Eleuterescu, ei înşişi figurînd în roman, cu sau fără nume, în orice caz prezenţi prin faptele lor şi prin ceea ce au prilejuit scriitorului ca material documentar şi puncte de pornire pentru geneza romanului.

Procesul întîmplărilor de la Bordeni-Scorţeni s-a deschis în Ploieşti la 20 septembrie 1883, cu un complet de judecată adus de la Bucureşti, pentru a asigura obiectivitatea judecăţii (preşedinte C. Cîmpineanu, procuror fiind procurorul general Ciru Oeconomu, cel ce participase şi la prima — ineficace şi părtinitoare — anchetă, ordonată de autorităţile centrale, în urma căreia s-a creat apoi comisia de ziarişti). Duiliu Zamfirescu este din nou corespondent de presă, semn că întîmplarea devenea pentru el o preocupare constantă, explicînd în bună parte locul pe care i l-a rezervat în opera sa. Reportajul său de la prima şedinţă a procesului apare în ziar două zile mai tîrziu (*România liberă* din 22 septembrie 1883) cu accente de ascuţită ironie la adresa tribunalului, a familiei Scorţeanu şi apărătorilor ei etc.

Iată cîteva crîmpeie din reportajul, semnat iarăşi Don Padil: „Intră (în sala de judecată, n.n.) d-na Scorţeanu, în doliu, însoţită de d-na Gogu Rădulescu şi de fiul său. Sunt asistaţi de d-nu Stanian. Venerabilul pair al Ploieştilor intră cu un aer de ştrengar, şi face preşedintelui curţii o rugăminte numai în vîrful limbei: «Vă rog să fasesi a ni se pune la dispozisie o masă». Curtea îl ascultă cu respect şi îndată o masă este întoarsă cu picioarele în sus, şi adusă val vîrtejiu peste capetele publicului, pînă la bară, unde idealul bărbat se aşază cu toată gravitatea reclamată de situaţie...

...Se face apelul nominal al martorilor. Aşteptîndu-i să vie, fără voie ochi-ţi fug pe diferite ornamente, ce se găsesc în sala liceului, unde Curtea-şi ţine şedinţa sa — precum şi pe figurile publicului...

...Pe ziduri se citesc inscripţii în stihuri, de natura aceşteia:

Junime, te sileşte, ştiinţa-aprofundează,
Viitor ferice ţării să croieşti
Căci Ploeştul falnic cu dor privegăza
Ale lipsei chinuri tu să nu simţeşti.

Cine să fie autorul acestui delict, cu *Ploeştul falnic* şi *privegăza* scris ungureşte?... O justiţie conştiincioasă îl poate lua la cercetări, lucru care ar avea avantagiul de a procura d-lui Cîmpineanu plăcerea unei noi vizite în patria libertăţii."

Procesul, încă la prima ședință, se amînă din cauza neprezentării martorilor apărării — ai țăranilor: veniseră 9 din 66, spre deosebire de cei ai familiei Scorțeanu, prezenți 23 din 39, și de acuzatori, aproape toți în sală. Pățiți o dată cu călărașii, pedepsiți și pentru faptul de a fi fost de față cînd avusese loc încăierarea unde Scatiul de la Bordeni își pierduse viața, țăranii erau lipsă de la judecată, dacă nu cumva vor fi fost pur și simplu împiedicați să vină.

Cînd Maiorescu îl întreba prin urmare pe scriitor dacă are de gînd să lase suspendat firul epic privind soarta țăranilor din Balta, care în *Viața la țară* izgoniseră de pe pămîntul lor pe Scatiu și pe judecători — nu intervenția criticului determină continuarea ciclului cu un nou roman ci, în chip evident, realitatea cunoscută direct de scriitor săvîrșea acest lucru.

Singura transformare importantă operată de scriitor în povestirea faptelor, față de adevărul celor petrecute la Bordeni, este plasarea uciderii lui Scatiu drept un final, o consecință a schingiuirilor dezlănțuite de autorități și armată; în rest, episodul respectiv din *Viața la țară* și *Tănase Scatiu* este un dramatic „tablou după natură".

Elementele prime ale romanului au, prin urmare, în mintea autorului o vechime încă mai mare decît anul 1891, cînd descoperim primele atestări despre conflictul din *Viața la țară* și chiar indicația unuia din tipurile fundamentale — Tănase Scatiu. Că e așa o dovedește și drama *Prea tîrziu*, scrisă în colaborare cu Ștefan Vellescu, și reprezentată o singură dată, la 19 ianuarie 1884. Apare aici un personaj, Sotir Micronoff, primă versiune a lui Scatiu din roman. Ostilitatea scriitorului față de el este totală și în piesă, ca și în viitorul roman. Grec de origine, personajul amintește prin numele mic pe Scatiu — al cărui nume e Tănase Sotirescu — în timp ce numele de familie e derivat bulgărește după grecescul original (de la micro = mic), pentru a sugera fără echivoc proveniența lui străină. Aciuat pe lîngă moșierul Luchianu, „fanfaronul bogat", cum e caracterizat în piesă — Scatiu va fi „zgîrcit și fanfaron", îi va zice așa chiar scriitorul — Micronoff îl jefuiește pe protectorul său de avere, prin manopere de tipul celor pe care le va folosi copia lui din *Viața la țară*, ajungînd din vechil și arendaș — proprietar și deputat. El l-ar ruina de tot pe moșier dacă un salvator ideal n-ar interveni oportun să îndrepte lucrurile, punînd cu devotament ordine în afacerile încurcate ale lui Luchianu; dacă însușirea averii acestuia nu-i reușește prin necinste, el încearcă să i-o capete prin căsătoria fiului său, Luca cel prost și neajutorat, cu frumoasa Maria, întîia ipostază a viitoarei Tincuța. Raporturile acestui Micronoff cu Luchianu, mezalianța pusă de el la cale — și acceptată de moșier, — atitudinea țăranilor față de dînsul și a lui față de țărani, toate acestea pot fi considerate, în măsuri diferite, drept elaborări prime ale unui material, care în roman se va organiza în alt chip, dar care e vădit același.

Trilogia inițială din *Romanul Comăneștenilor* are în Mihai eroul central pozitiv, iar în Scatiu principala figură negativă, dar și cea cu rolul principal în legarea ciclului de realitatea epocii, cea care polarizează — prin opoziție — și coagulează energiile potrivnice, idealizate de scriitor în Dinu Murguleț, Sașa Comăneșteanu, Mihai, Matei

Damian. Aceștia din urmă aparțin unei perioade totuși incerte și în orice caz mai întinse, pe cîtă vreme Scatiu este omul unei categorii sociale care cunoștea, în momentul apariției romanului, punctul maximei sale dezvoltări și a cărei existență nu avea să dureze mai mult decît cîteva decenii. Duiliu Zamfirescu își ținuse deci promisiunea făcută față de Maiorescu în scrisoarea din 21 mai 1891, de a se ocupa cu deosebire de acea „lume aproape nouă: lumea arendașilor".

Variante

p. 32, r. 2 — puterea dorului de fiu-său (*C.l.*, 1898); puterea fiului (1914).
p. 34, r. 3 — să cer pardon. Soră-sa. (*C.l.*).
p. 34, r. 32 — toată arca lui (*C.l.*).
p. 36, r. 33 — Matei, țață, s-aude (*C.l.*).
p. 36, r. 36 — protestează. Ion, vătaful (*C.l.*).
p. 38, r. 16 — marginea pogoanelor de porumb (*C.l.*, 1898).
p. 40, r. 7 — batistă de mătase fîlfîindu-i (*C.l.*, 1898).
p. 41, r. 2 — trăsurei trecînd și copitele (*C.l.*).
p. 42, r. 9 — sufletului său mișcat (*C.l.*).
p. 42, r. 21 — lîngă matale. Ea (*C.l.*).
p. 42, r. 23 — să și-l anine de corpul (*C.l.*); anine sufletul de corpul (ed. 1898, 1914).
p. 42, r. 27 — în care ea regăsea (*C.l.*, ed. 1898); în care se regăsea (ed. 1914).
p. 46, r. 8 — aducea o eclipsă de vitalitate (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 46, r. 36 — șorț alb pe dinainte (*C.l.*, ed. 1898).
p. 48, r. 20 — fie... bine. Sașa (*C.l.*, ed. 1898).
p. 50, r. 25 — 27 — gîndurile sale nehotărîte... ocupată, și ocupată de lucruri reale și imediate (*C.l.*, ed. 1898).
p. 50, r. 36 — Apoi, luă chitara din cui și, dîndu-i ei parcă sufletul vorbelor sale, o făcu să răsune de o vibrare lungă. Coardele argintii tremurau una după alta sau cîte două împreună, îmbinînd sunete suave și atît de mișcătoare, încît Sașa ridică glasul și prinzînd *terza* pe care i-o da una din coarde, zise întregul cîntec: La izvor... (*C.l.*).
p. 51, r. 13 — Sașa, sta pe sofa cu picioarele sub dînsa, uitîndu-se la ei (*C.l.*).
p. 51, r. 14—15 — ... apoi, scoțîndu-și panglica chitarei de după gît o puse la loc în cui și reveni, să așează pe sofa (*C.l.*).
p. 52, r. 2 — ei. Apoi rămase astfel mai multe minute. Pe cînd (*C.l.*, ed. 1898).
p. 52, r. 19 — trăiesc măcar două-trei (*C.l.*, ed. 1898).
p. 52, r. 38 — toate. Nu zise nimic de banii cheltuiți de el în străinătate. După (*C.l.*).
p. 53, r. 7 — dori matale. Tincuța (*C.l.*).
p. 54, r. 1 — Îngroapă-mă lîngă părinți și lîngă... (*C.l.*).

p. 54, r. 28 — care dormita într-un (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 54, r. 30 — vino, te rog, de vezi ce are mama. Bătrînul (*C.l.*).
p. 55, r. 28 — pînă peste gură (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 55, r. 34 — frică de mneata, mă nea (*C.l.*); frică de mneata, nea (ed. 1898, 1914).
p. 56, r. 7 — bombănind întrerupt rugăciunea morţilor. Prapurii (*C.l.*).
p. 57, r. 15 — mamă pe care n-o văzuse şapte ani; şi se despărţi pentru (*C.l.*).
p. 57, r. 17 — casele mame-sei... Moşia (*C.l.*).
p. 59, r. 14 — vesel, aproape fericit (*C.l.*).
p. 59, r. 16 — sălciilor întinzîndu-i-se în cale (*C.l.*, ed. 1898).
p. 59, r. 27 — socotită de cineva ca un (*C.l.*).
p. 59, r. 30 — trecea un asemenea lucru. Şi (*C.l.*, ed. 1898).
p. 61, r. 34 — astea, decît doar pentru o scurtă călătorie. Saşa (*C.l.*).
p. 63, r. 7 — 8 — acuma.
— Nu la dumneala acasă, la horă.
— Da, foarte bine. Şi după (*C.l.*).
p. 64, r. 9 — de sine, cu atîta natural vorbea (*C.l.*).
p. 64, r. 15 — 16 — zîmbind:
— De la cine? Saşa... (*C.l.*).
p. 64, r. 17 — alintat. Zise pe acelaşi ton: De la flori... (*C.l.*).
p. 65, r. 28 — 29 — Saşei. Capul lui aducea aminte tipurile frumoase ale adolescenţei, atît de iubită de statuaria antică. Saşa părea (*C.l.*).
p. 69, r. 8 — arăturei, pe pămîntul lor ca să fie (*C.l.*, ed. 1898).
p. 71, r. 3 — 4 — şi se trase puţin înapoi. El (*C.l.*).
p. 71, r. 14 — 15 — sărute ca pe o icoană. Ce fericit (*C.l.*).
p. 76, r. 4 — Da. Vrei să zici steaua polară? Acu (*C.l.*).
p. 77, r. 33 — biserică cu duducele, iară (*C.l.*).
p. 79, r. 7 — opri la femei să mai (*C.l.*, ed. 1898).
p. 80, r. 5 — Matei. Matale nu pofteşti cafea (*C.l.*).
p. 80, r. 21 — el rîzînd:
— A!... Ştii că e adunată de albine. Rîdeau (*C.l.*).
p. 80, r. 27 — atingea uşor peste (*C.l.*, ed. 1898).
p. 81, r. 29 — Maman, te strînge poate rochia?... ce ai? (*C.l.*).
p. 81, r. 33 — 34 — Poate, mă cam strînge rochia. Du-te (*C.l.*).
p. 83, r. 1 — amanet, ori furaţi de la (*C.l.*).
p. 83, r. 2 — n-ar fi putut fi aşa (*C.l.*).
p. 84, r. 19 — gîndi un moment. Matei (*C.l.*, ed. 1898).
p. 86, r. 30 — curci cu urzici bătute cu făină de mei. Argaţii (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 88, r. 21 — muncească? cine-o să-ţi vadă de interese? bagabonţii (*C.l.*, ed. 1898).
p. 93, r. 31 — duci la el şi să-i (*C.l.*, ed. 1898).
p. 94, r. 15 — pepeni. Matei îşi legă calul de un par şi se aşeză pe o laviţă. Lipoveanul (*C.l.*).
p. 94, r. 17 — Omul cu pălăria în mînă şi cu (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 94, r. 36 — îngălbeneşte pustiirile, da (*C.l.*).
p. 95, r. 6 — înainte, tot înainte. „O fi" (*C.l.*, ed. 1898).

p. 98, r. 3 — Da. Şi mecaniceşte, percepţiunea gradelor de creştere a unei lumini puternice e mai mică decît a gradelor de scădere. În sfîrşit (*C.l.*).
p. 101, r. 37 — ştii matale; pînă (*C.l.*).
p. 101, r. 40 — trebuiască poate vreo (*C.l.*, ed. 1898).
p. 102, r. 25 — Ştii, ducă Alexandrino? (*C.l.*).
p. 105, r. 21 — uitîndu-se la el pe sub (*C.l.*, ed. 1898).
p. 106, r. 30 — aşteptînd numai fericitul (*C.l.*, ed. 1898).
p. 107, r. 2 — apă adusă de la (*C.l.*).
p. 107, r. 6 — gol, sub umbrela de soare sta... el foarte respectuos (*C.l.*, ed. 1898).
p. 108, r. 22 — orice urmă de părere (*C.l.*, ed. 1898).
p. 108, r. 28 — lege poate pentru (*C.l.*).
p. 109, r. 22 — are mai toată (*C.l.*, ed. 1898).
p. 110, r. 25 — numaidecît. N-aveam decît să mă duc la Credit. Nu m-am dus însă fiindcă (*C.l.*).
p. 118, r. 41 — că tot el (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 119, r. 13 — să-l mai vadă? (*C.l.*, ed. 1898).
p. 119, r. 17 — şi fără multă gîndire zise (*C.l.*, ed. 1898).
p. 119, r. 36 — un adverb incoherent (*C.l.*).
p. 120, r. 13 — aici, aici aproape (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 121, r. 7 — şezi colea să (*C.l.*, ed. 1898).
p. 123, r. 24 — gîşte sălbatece, şi (*C.l.*).
p. 124, r. 6 — adevăr, de la gura unui izvor o batistă (*C.l.*, ed. 1898).
p. 124, r. 22 — opriră în stufişul de lîngă cel (*C.l.*, ed. 1898).
p. 127, r. 34 — iar lîngă el. Dacă(*C.l.*).
p. 128, r. 29 — 30 — atunci... — Pînă atunci, nu (*C.l.*, ed. 1898); ed. 1914 contaminează din două replici una: — Da' pînă atunci? ... nu ştiu, o să-ţi scriu numai eu.
p. 129, r. 12 — ba chiar gîscă! (*C.l.*, ed. 1898).
p. 130, r. 21 — trimise încă o sărutare (*C.l.*, ed. 1898).
p. 131, r. 26 — mîna lui dreaptă (*C.l.*, ed. 1898).
p. 132, r. 3 — ţinea şi mai (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 133, r. 35 — despre duduca Tincuţa (*C.l.*).
p. 134, r. 14 — de duduca Tincuţa (*C.l.*).
p. 136, r. 18 — firească. La ideea că se petrecuseră în casa lui lucruri necuviincioase, tot sîngele i se sui în obraz. Dar oare adevărat să fi fost?... Trebuie să fi fost adevărat: baciu era un om drept şi Aglaia avea un aer aşa de ... puţin cucernic! Dar (*C.l.*).
p. 138, r. 7 — păru venită de (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 139, r. 4 — scrisoarea ei din (*C.l.*, ed. 1898).
p. 139, r. 21 — veselia naturii şi a vîrstei (*C.l.*, ed. 1898).
p. 139, r. 39 — preocupat. „Maman, îmi zise, cred că nu mai avem mult pînă la Paris". „Ba tot mai avem". El îşi plecă ochii în jos, roşindu-se şi apoi îi ridică iarăşi către mine, plini de vioiciune. „Maman (*C.l.*).
p. 141, r. 6 — unui asemenea sentiment (*C.l.*, ed. 1898).
p. 141, r. 8 — nenorocire... E o nenorocire fiindcă sunt (*C.l.*).
p. 141, r. 27 — urîtă a vieţii din acest oraş (*C.l.*, ed. 1898).

p. 141, r. 29 — dimpotrivă, încercînd să aduc eu (*C.l.*, ed. 1898).
p. 142, r. 23 — uită bine la (*C.l.*, ed. 1898).
p. 142, r. 35 — fereastră și zări înăuntru pe (*C.l.*, ed. 1898).
p. 144, r. 24 —25 — grecului. Dar asta (*C.l.*).
p. 145, r. 14 — sluji, coane, mi-au (*C.l.*, ed. 1898).
p. 148, r. 26 — extraordinare: după cum Napoleon cel mare comanda tovarășilor săi de școală de cînd era mic, tot așa Corcoduș (*C.l.*).
p. 155, r. 14 — fiind și al statului, era îndoit interesat să cîștige procesul. De aceea venise (*C.l.*).
p. 155, r. 38 — citit în *Universul* că (*C.l.*).
p. 156, r. 19 — vătau! Ca toți oamenii d-l Aronovici (*C.l.*)
p. 158, r. 29 — cu doi juncani (*C.l.*, ed. 1898).
p. 160, r. 35 — trecu împrăștiindu-i și făcînd loc trăsurei. Trăsura trecu iar (*C.l.*).
p. 162, r. 18 — ha!... Dați-vă jos. Președintele (*C.l.*, ed. 1898).
p. 162, r. 18 — 19 — ha!... Supleantul era alb ca hîrtia. Președintele (*C.l.*, ed. 1898).
p. 163, r. 10 — 11 — Ce să hie, coane, ia, cu boierul ăsta al nostru, zise Stoica. Matei (*C.l.*, ed. 1898).
p. 164, r. 6 — alți cîțiva mai colțați (*C.l.*, ed. 1898).
p. 165, r. 18 — duce imediat la fața (*C.l.*, ed. 1898).
p. 166, r. 15 — 16 — trăsură... Bătrînul rămase cam nedumerit. Atunci (*C.l.*, ed. 1898).
p. 167, r. 28 — ce trebuie să (*C.l.*, ed. 1898).
p. 172, r. 12 — Dovedește-mi și dumneata acuma (*C.l.*, ed. 1898).
p. 174, r. 2 — toți nerușinații ăștia (*C.l.*).
p. 174, r. 12 — bieții oameni chinuiți. Dezbrăcîndu-se (*C.l.*, ed. 1898).
p. 176, r. 2 — eu, te asigur că (*C.l.*).
p. 177, r. 11 — boabă albă de (*C.l.*, 1898, 1914).
p. 177, r. 16 — 17 — rîdea: Ia uită-te bine la dînsa. Dacă (*C.l.*, ed. 1898, 1914).
p. 177, r. 30 — lui cu partea ei obiectivă, aceea din reprezentare, senină (*C.l.*).
p. 177, r. 32 — ei subiectivă în voință. Sașa (*C.l.*); ei subiectivă în realitate. Sașa (ed. 1898, 1914).

1 — *Ciulniței* este un nominativ, și nu un genitiv, cum s-ar putea crede din construcția frazei. Încă din 1893, pe cînd titlul cărții nu era stabilit și romanul figura în corespondența scriitorului sub numele *Pe arătură*, satul unde avea să se afle teatrul principal al acțiunii se chema clar Ciulnițel: „La Ciulnițel, unde se mișcă lumea mea închipuită..." (scrisoare către Titu Maiorescu din 5/17 iunie 1893).

Titu Maiorescu întreba, un an mai tîrziu, la apariția primelor capitole ale romanului în *Convorbiri literare*, dacă în scrierea numelui satului nu s-a strecurat o greșeală tipografică: „Cum se cheamă moșia aia: Ciulni*ța* sau Ciulni*ței*? pag. 193 în rîndul dintîi al romanului pare Ciulni*ța*, asemenea pag. 311. Dar 316 e Ciulni*ței*, și 392 idem. Erori de tipar?" (scrisoare din 8/20 sept. 1894. Paginile la care se referă criticul sînt cele din *Convorbiri literare*). Scriitorul însuși clarifica această chestiune comunicîndu-i lui Iacob Negruzzi răspunsul la întrebarea lui Maiorescu, în aceste cuvinte: „O lămurire: În *Viața la ț.*, *Ciulnița* se cheamă pîrîul care trece pe sub sat. *Ciulniței* se cheamă satul și moșia" (scrisoare din 12 oct. 1894).

2 — *Apă de vals* (bătrîna va zice: de *Vacs!*), o apă minerală gazoasă, alcalină, provenind din stațiunea balneară Vals-les-bains (Franța). „Răul" de care suferea mama Scatiului era prin urmare pricinuit de un număr prea mare de mîncăruri, nu de oboseala drumului și nici de prea mare arșiță a soarelui, așa cum delicat sugerează Sofia Murguleț, cunoscătoare, desigur, a suferințelor Profirei Sotirescu... Ridiculizarea Scatiilor e urmărită de scriitor în toate direcțiile, de la felul cum pocesc numele proprii, pînă la bolile care-i lovesc.

3 — „Doftoru Draci", Aloisius Drasch, austriac de origine, stabilit pe la 1850 în Muntenia, unde a întemeiat tratamentul bolilor interne prin hidroterapie. A murit la București în 1894, adică exact pe cînd apărea în *Convorbiri literare* romanul *Viața la țară*.

4 — *Eforia*, cu numele întreg *Eforia spitalelor civile*, era fundația pentru administrarea și dotarea instituțiilor sanitare mari, creată în vremea Regulamentului organic, pe la 1831. Legiuirile lui Cuza o recunosc drept regie autonomă (1864), ceea ce o face să devină una din uriașele întreprinderi dătătoare de beneficii membrilor consiliului ei (aleși aproape numai dintre descendenții fondatorilor), în special datorită întinselor ei domenii. Eforia era, de fapt, un consorțiu care, în domeniul agricol, aduna pămînturi pentru a le da în arendă.

Stațiunea Eforie de pe litoral aparținuse acestui consorțiu, cu toate instalațiile — nu numai spitalicești — ea avea de asemenea restaurante, săli de spectacole, grădini de vară etc. în toată țara.

5 — Una din inadvertențele atît de frecvente la Duiliu Zamfirescu: normal, întregul episod al plecării la gară, cu așteptarea trenului, sosirea lui Matei etc. nu avea cum să se petreacă astfel, de vreme ce înainte de 1877 — și cu atît mai mult în 1867-68, cînd se plasează concret acțiunea din *Viața la țară* — nu exista linia de tren București-Fetești, construită abia în 1885. De altfel, în momentul rezultat din calcule ca dată a situării acțiunii romanului, nu funcționa nici linia București-Giurgiu, prima din Muntenia, proiectată încă în timpul lui Cuza, dar inaugurată abia în 1869.

6 — Tabloul acesta este socotit drept una din cele mai expresive pagini despre cîmpia Bărăganului. Prezența lui aici trebuie măcar în parte pusă în legătură cu priveliștile admirate de scriitor în Italia, în „Campania romana", cîmpia din apropierea Romei. O astfel de priveliște întîlnim în sonetul *Boul*, apărut la doi ani după plecarea scriitorului în misiune diplomatică:

De-a pururi trist, în mijlocul cîmpiei,
Voinicul bou privește înainte,
Cu ochii mari, cu sufletul cuminte,
Ca un simbol antic al poeziei.
Etc.

Bănuit de inspirație prea apropiată după Carducci, Duiliu Zamfirescu a remarcat, într-o scrisoare către Maiorescu (din 26 oct. 1890), asemănarea dintre peisajul Bărăganului și acela din „Campania romana". Că sursa inițială a tabloului o constituie cele două imagini suprapuse, cea italiană peste cea românească, nu rămîne îndoială. O dovadă însă că icoana cîmpiei românești este cea mai veche și mai statornică, generînd deopotrivă elementele descriptive și din sonet și din roman — și excluzînd ideea inspirației directe din Carducci — o avem în acest început de poezie, anterior cu cîțiva ani sonetului — deci și cunoașterii „Campaniei romane" și poeziei lui Carducci — după cum arată caracteristicile scrisului:

Prin aburul cald al zilei ce moare
Mirosul de fin se urcă spre soare
Flăcăii cosesc și fetele cîntă:
Amurgul s-a-ntors cu pacea lui sfîntă!

Buhaiul voinic, cu stemă în frunte
Își poartă domol privirile-i crunte
Spre roșu aprins din soare-apune.

Ce dragă mi-ai fost, viață tienită
A șesului trist cu vadul de gîrlă,
Cu turma de oi trecînd ostenită.

Poezia trebuia să se intituleze: *Imn către tinerețe*. Înrudirea cu tablourile din ciclul *Lunile*, și cu alte priveliști din *Viața la țară* este evidentă; Duiliu Zamfirescu se afirma, încă înainte de scrierea romanului, ca un cîntăreț al „Campaniei *române*" — Bărăganul.

7 — În epoca 1860, săpăturile specialiștilor au căpătat o mare intensitate la Pompei, practic abia acum se dezgroapă de sub lavă orașul, de aceea prietenii lui Matei Damian, arheologii, stăteau tot timpul între resturile, foarte bine conservate, ale construcțiilor de odinioară.

8 — Paestum (sau *Poestum*, cum s-a ortografiat în toate edițiile romanului, inclusiv în *Convorbiri literare*), localitate în Italia centrală, la 100 km sud de Napoli, celebră colonie sibarită, vechea Poseidonia, sec. VI î.e.n., după un frumos templu al lui Neptun — Poseidon. Matei Damian îl consideră drept un centru de atracție pentru numismați, dar aici fusese în antichitate centrul fabricării obiectelor din pămînt ars și faianțelor decorate.

9 — *Calendarele lui Nichipercea*, almanahuri editate ani la rînd de revista satirică și umoristică *Nichipercea*, apărută în 1859 și continuată sub diferite nume: *Coarnele lui Nichipercea, Coada lui Nichipercea, Ochiul dracului, Ghearele lui Nichipercea*. După un scurt stagiu sub numele *Sarsailă*, revista apare, prima dată sub un titlu nediavolesc, *Ghimpele*, la 29 mai 1866. Aici avea să debuteze unsprezece ani mai tîrziu Duiliu Zamfirescu. Între redactorii foii, încă de la apariția ei, se afla cunoscutul pamfletar N.T. Orășanu. Calendarele lui Nichipercea constituiau o lectură de calitate cu totul îndoielnică, din aceeași categorie cu revista *Cimpoiul*, a lui Frederic Damé.

10 — Versurile recitate de Sașa sînt din poezia *Der Jüngling am Bache (Copilul la pîrîu)* de Schiller. Lui Duiliu Zamfirescu îi rămăsese în minte din *Convorbiri literare* (martie 1869),unde le citise în traducerea lui N. Schelitti (1837—1872): *Copilul la izvor*. Pe cînd lucra la roman îi scria următoarele lui Iacob Negruzzi: „Vă mai rog să aveți bunăvoința de a căuta în colecția *Convorbirilor* de la Iași și a-mi trimite copia unei poezii ce începe astfel:

La izvor ședea copilul
El cunune împletea
Și privea la floricele
Cum izvorul le ducea.

Îmi pare că originalul este de Goethe iar traducția publicată în *Convorbiri* de Scheletti" (scrisoare din 26 mai /7 iunie 1893).

Iacob Negruzzi, el însuși autor al unei versiuni a aceleiași poezii, intercalată în articolul *Primblări (Convorbiri literare*, ianuarie 1869), anterior cu numai două numere traducerii lui Schelitti, îi răspunde făcînd precizarea necesară despre autor. Cum însă între timp prima parte a romanului fusese trimisă la *Convorbiri*, Duiliu Zamfirescu îl roagă pe Iacob Negruzzi să facă el cuvenita schimbare a autorului, din Goethe în Schiller. „Nu știam că ați tradus-o și d-voastră, adaugă el scuzîndu-se — neîndemînatec însă, de vreme ce mențiunea despre traducerea lui Negruzzi figura chiar în subsolul paginii unde se publica versiunea lui Schelitti. Ea a ajuns pînă la mine pe calea unui cîntec și nici chiar de versuri nu sunt sigur de sunt întocmai așa" (scrisoare din 13/25 ian. 1894). În adevăr, ultimele patru versuri sînt întrucîtva modificate în versiunea din *Viața la țară*, după cum traducătorul însuși transformase strofa de 8 versuri a originalului în două de cîte 4 versuri (totuși în roman se spune că Sașa „deschizînd gura, mai mult în gînd, zise o strofă").

Merită notată aici o probabilă valorificare proprie a acestei poezii. Între manuscrisele rămase din epoca 1880, aflate la Eliza Zamfirescu, cumnata scriitorului, se află următorul început de poezie, consemnînd un tablou foarte apropiat aceluia din amintitele versuri ale lui Schiller în versiunile Schelitti-Negruzzi și scrise cam o dată cu ele:

Pe-ale Ialomiței maluri
Spuma albă de pe valuri
Scaldă iarba mătăsoasă tremurînd-o fir cu fir
Iar pe punte visătorii
Ascult glasurile horii
Aruncînd în cursul apei foi de rumăn trandafir.

Se aud sunînd pe dealuri
Mult duioasele cavaluri
Cari-n umbra dulce-a serii chem la dulce adormit.

Poezia trebuia să se cheme *Idilă;* nu știm să fi fost dusă pînă la capăt.

11 — După cum se observă din frazele care figurau în *Convorbiri literare*, dar au fost eliminate la tipărirea în volum, scena fusese concepută inițial și realizată în alt chip. Ea păstra aerul cam vechi al

salonului boieresc de tradiție fanariotă sau turcească, în care mai ales statul pe sofa cu picioarele încrucișate și subpuse (sau neîncrucișate, cum probabil stă eroina) era nelipsit. Modificată, scena sugerează o atmosferă mai modernă, contemporană cu epoca, ghitara a fost înlocuită cu pianul, iar poziția Sașei nu mai e precizată, rămînînd ca cititorul să înțeleagă o atitudine meditativă, de contemplare a portretului din perete. Dar „modernizarea" scenei păstrează totuși din vechea formă un element, greu de sesizat pentru cititorul edițiilor tipărite, însă vizibil pentru cine are în față și frazele din *Convorbiri*. După ce acum se scoală de la pian, Sașa „veni să șează pe sofa ca mai înainte, cu brațele încrucișate pe genunchi", poziție de femeie bătrînă, aplecată de spate, destul de nefirească pentru temperamentul și vîrsta eroinei, dar explicabilă dacă ea ar fi stat turcește „ca mai înainte" — adică așa cum se petrecuseră lucrurile în textul din *Convorbiri literare*. Se poate presupune că Duiliu Zamfirescu n-a urmărit să-i dea Sașei un aer cam bătrînesc — așa cum are coana Diamandula, care își aștepta feciorul, pe Matei, „stînd grecește în fundul patului" — ci că la modificarea ulterioară a fost scăpat un amănunt, care era firesc numai primei înfățișări a scenei.

Criticul de artă Marin Simionescu-Rîmniceanu, pornind de la convingerea că modelul Sașei fusese chiar mama sa, Elena, considera scena nepotrivită în forma din *Convorbiri*. „Mama mea nu era o orientală", spunea el, lăsînd să se înțeleagă că ideea modificării scenei a pornit și de la modelele eroilor, oameni din familia scriitorului însuși. Eliminările sînt sugerate însă de mult de Maiorescu, care, la lectura primei părți a romanului, apărută în revistă, îl sfătuia pe scriitor astfel: „Acum puține observări critice, spre a le cumpăni d-ta pentru o ediție a romanului în volum, adecă spre eventuală schimbare. Îți dau iute și fără înconjur părerea mea:

1) Pag. 315. Propun ca rîndurile de la «Apoi luă guitara din cui...» pînă dincolo la pag. 316 «mișcînd-o pînă la lacrimi» să se suprime. O sentimentalitate fadă, guitara — bună în Italia-Spania — ridiculă la noi, tot Schiller demodat astăzi în Occident și prea străin în cîmpia noastră, cacofonia «*ca cununa* din izvor»" (scrisoare din 8/20 septembrie 1894).

Pasajul propus spre tăiere cuprinde și cele două strofe din poezia lui Schiller și în general tot episodul liric al Sașei, agrementat de autor cu poezie și cu muzică de ghitară, pentru a-i da un aer întrucîtva desuet și curios. Prin sentimentalismul cam prăfuit al eroinei erau însă marcate oarecum legăturile, existente dar fragile, ale personajului cu capitala, unde locuia mai multe luni pe an. Duiliu Zamfirescu n-a acceptat decît să înlocuiască ghitara — în adevăr cam venețiană, napolitană sau andaluză — cu pianul, dar a păstrat și pe Schiller în Bărăgan, și versurile cîntate recitativ.

12 — *Cimpoiul.* Cu acest nume au apărut mai multe publicații; cea la care se referă scriitorul aici este *Cimpoiul* lui Fr. Damé, revistă pentru un public amator de romane ușurele, oferind o lectură captivantă, senzațională, însă fără adîncime. Părerea scriitorului despre *Cimpoiul* era destul de critică, mai mult chiar, el ar fi fost de părere să se părăsească formula traducțiilor de literatură ieftină — care

alcătuiau cea mai mare parte a sumarului — în favoarea unei structuri mai viu axată pe literatura română de calitate. Socotind că aceasta e și dorința redactorului, îi trimitea acestuia următoarea scrisoare, păstrată într-o ciornă, de prin 1882 (revista apare cu primul număr în martie 1882):

„Nu ne cunoaștem personal. Fiindcă însă mă adresez d-lui Damé, redactorul, cred că ceremonialul prezentațiunei poate fi lăsat la o parte (poetul se socoate deci îndestul de cunoscut ca să-și închipuie că simpla menționare a numelui său va lămuri pe Damé). Am văzut de cîteva zile un nou jurnal literar botezat *Cimpoiul*. Se zice că este finul d-voastră. Aș dori să știu în ce condițiuni tratați cu autorii lucrărilor originale. Nici vorbă că romanurele cu care ați început nu sunt decît o introducere la o literatură mai aleasă și mai națională. Poeziele d-lor Șerbănescu și Pleșoianu (e vorba de poeții Th. Șerbănescu și Const. C. Pleșoianu, ambii convorbiriști) sunt o dovadă a țelului ce urmăriți."

O colaborare a lui Duiliu Zamfirescu la *Cimpoiul* nu știm să fi avut loc; sau va fi fost sub pseudonim, deci greu de identificat. În 1883 apare aici doar libretul — tradus de scriitorul nostru — al operei *Haiducul* (30 ian. — 20 febr.) dar aceasta se datorește faptului că originalul, în franțuzește, îi aparținea lui Damé.

Revista a rămas în forma inițială — un fel de magazin literar fără pretenții, dar cu cititori mulți din categoriile cu gust artistic îndoielnic, cum e Aglaia — și nu s-a orientat spre „o literatură mai aleasă și mai națională", cum atît de imperios îi recomanda scriitorul, sub forma unei subtile propuneri.

El avea să-și verse năduful asupra acestui ziar nu numai în roman, ci și într-o scrisoare către Maiorescu, trimisă la două-trei luni după ce terminase *Viața la țară*. „Literatura noastră trebuie — declara el — să tămăduiască pe cetitori de gustul romanelor pornografe franceze, traduse de *Cimpoiul*" (scrisoare din 6/18 iulie 1894). Dar, ca și în alte locuri ale romanului — și aici e o inadvertență istorică: prin 1868—1869, cînd se plasează logic acțiunea din *Viața la țară*, *Cimpoiul* lui Damé, de care e vorba, încă nu-și începuse apariția.

13 — De fapt, meditația cu aer filozofic de aici îi aparține în întregime scriitorului însuși, nu lui Matei Damian. Poezii ca *Palinodie* sau *Că poate-atunci*, publicate ulterior romanului, conțin versuri ce ne trimit direct la cugetările noptatice ale eroului din *Viața la țară*. Sursa lor se află, desigur, în acest tablou.

Rădăcinile cele mai îndepărtate ale unor formulări ca „a pricepe pentru ce nu poți pricepe" ajung la Socrate — Duiliu Zamfirescu se îndeletnicea cu studiul lui Platon, din al cărui *Simpozion* a și tradus fragmente; mai multe astfel de meditații aflăm în *Lydda* și în ciclul de cugetări consemnate, după plecarea la Roma, în caietul intitulat *Măsura dreaptă a vieții*.

Componentele peisajului admirat de Matei Damian le regăsim aproape aidoma și în versurile din *La lună* („E noaptea caldă"...), scrise cam o dată cu peisajul și cu meditațiile la care ne referim (au și fost publicate în vara lui 1894).

14 — *Bolivard*, pronunție greșită, ca a personajelor caragialești. E vorba de „Grand Hôtel Boulevard" — ținut de italianul Bertola și situat la întretăierea actualului bulevard Gheorghe Gheorghiu-Dej cu Calea Victoriei. Clădirea există și astăzi, la parterul ei se află Libraria Academiei. În epocă era cel mai mare și mai modern hotel al Bucureștilor; scriitorul stătea aici de cîte ori venea din Italia, iar după 1909 tot aici locuia, — i se rezervase un apartament — deoarece nu avea casă în capitală. Multe din scrisorile sale poartă adresa acestui hotel, ca loc de expediție; unele sînt așternute chiar pe hîrtie cu efigia respectivă.

Însă, dacă plasăm acțiunea romanului în 1867—1868, nici această construcție nu exista. Ea e ulterioară cu cîțiva ani!

15 — *Apă de Buda* este o apă gazoasă (cu gaz carbonic) de proveniență budapestană, astfel de izvoare aflîndu-se în insulele din cursul Dunării, în perimetrul capitalei ungare.

16 — Poezia, atribuită aici lui Mihai Comăneșteanu, a fost inclusă, sub titlul *S-aud*, în *Alte orizonturi*, primul volum de poezii al scriitorului după plecarea în Italia, apărut chiar în vremea cînd se publica în *Convorbiri literare* romanul *Viața la țară*, adică în 1894.

17 — Precizarea: *„pe care o auzise de prin snoave"*, dacă îi aparține în adevăr lui Duiliu Zamfirescu și nu vreunui adaus străin, face ca întreaga scenă a bătăii țiganului la han, de către baciul Micu, să devină inutilă în roman. Grecul povestește că întîmplarea s-a petrecut sub ochii lui — deci specificarea că ea e luată din snoave nu-și are nici un rost. Să se fi petrecut episodul într-altfel iar grecul să-l fi adus pe albia snoavei românești — deși grecul nu are cum fi atît de familiarizat cu folclorul român — iar nu pare verosimil, căci Matei Damian, căruia îi este povestit, îl ia cu totul în serios și-l mustră pe Micu ca pentru o faptă reală, iar acesta nu ripostează — deci bătaia s-a petrecut chiar în acest fel.

Mai degrabă adaosul cu trimiterea la snoavă a fost făcut cam pripit — ca și alte modificări ulterioare — fără ca să se ia în considerație toate consecințele literare ale intervențiilor, asupra textului inițial.

18 — Aluzia e ironică și-i vizează în primul rînd pe I. Slavici și pe Caragiale. Scriitorul nu adera la modul lor de a zugrăvi personajele țărănești; obiecția sa implică însă și eroine de felul Sașei. Duiliu Zamfirescu considera țăranii lui I. Slavici și Caragiale (din *Năpasta*) drept niște „țărani de carnaval sau ființe histerice și neromânești... cari vorbesc și se agită ca la țară, dar ale căror resorturi sunt false" (scrisoare către Titu Maiorescu din 13/25 septembrie 1895).

În fond, ce imputa aici scriitorul celor doi confrați? Un singur lucru: complicațiile sufletești — astfel că îi atribuie și lui Matei Damian, persiflîndu-l ușor, dorința de a găsi la viitoarea lui soție complicații asemănătoare, „cum citise el în cărțile ce se ocupă de țăranii noștri". Dar scriitorul, evident, n-are dreptate, problema nefiind de repartiție a complexității psihologice după ranguri, stare sau clasă socială, ci de reușită sau nereușită literară. Inimiciția față

de cei doi venea din alte direcții, mai ales personale și dacă, în ce-l privește pe Caragiale, pornirea lui Duiliu Zamfirescu se atenua pînă la dispariție spre 1900 — față de I. Slavici ea va spori pînă la forme agresive, pe cît de pătimașă pe atît de nedreaptă.

19 — *Parnell*, Charles Stewart, patriot și luptător social irlandez (1846—1891), conducător al unei acțiuni revendicative și de rezistență împotriva exceselor și spiritului acaparator al proprietarilor de moșii englezi cu posesiuni în Irlanda.

Ca și în alte împrejurări, scriitorul nu respectă nici aici cronologia. Întîmplările la care se referă personajul Aronovici — primarul zis socialist din orașul unde locuiește Scatiu — adică inițiativa de a-l înzestra pe vajnicul luptător irlandez cu o moșie, creîndu-i deci cale netedă spre foștii lui adversari — s-au petrecut la mai mulți ani *după* momentul cînd au loc întîmplările romanului *Viața la țară*, prin 1890, deci cam atunci cînd romanul se scria. Scriitorul dă o replică, obișnuită la el, unor probleme care-l preocupau în acel moment, dar plasîndu-le la întîmplare, într-un timp istoric arbitrar.

În *Convorbiri literare*, personajul afla știrea despre patriotul irlandez din ziarul *Universul* — care însă avea să apară abia la 20 august 1884, deci la peste un deceniu și jumătate după momentul cînd a putut avea loc discuția dintre Scatiu, avocatul său și primarul Aronovici.

20 — *Nadar*, numele sub care era cunoscut celebrul fotograf, pictor, desenator, caricaturist, scriitor francez și constructor de baloane (!) Félix Tournachon (1820—1910). Era fără îndoială cel mai celebru fotograf parizian, un veritabil artist în domeniu, creatorul, între altele, al unei colecții de portrete ale contemporanilor iluștri, denumită *Panteonul Nadar*.

21 — Ușoară — și probabil ironică — cochetare a lui Duiliu Zamfirescu cu schemele lui Schopenhauer (mai precizată încă în forma din *Convorbiri literare*): faptul că Sașa îi plăcea lui Matei mai mult ca *reprezentare* decît ca *voință*, e o aluzie chiar la titlul fundamentalei lucrări a filozofului idealist german — *Die Welt als Wille und Vorstellung (Lumea ca voință și reprezentare)*. Din voia autorului, imaginea *închipuită* îi apărea eroului drept cea obiectivă, drept adevărata existență a Sașei, iar voința ei concretiza subiectivul! Maiorescu publica în aceeași vreme traducerea celebrei lucrări a lui Schopenhauer, deci s-ar putea ca aluzia să-l privească delicat și pe dînsul.

22 — *Glück*, ortografiere greșită — dar foarte frecventă — a numelui compozitorului german Christoph Willibald von Gluck (1714—1787). Referirea la muzica acestuia subliniază cu o trăsătură în plus intenția lui Matei de a o asemui pe Sașa cu un personaj mitologic zeiesc, „ca într-o feeric", cum zice el — de unde și menționarea lui Homer și a Cîmpiilor Elizee. Gluck este autorul operelor *Orfeu*, *Alceste*, *Ifigenia în Aulida*, *Ifigenia în Taurida* etc., cu subiecte din mitologie. Muzica sa era apreciată în epocă pentru reforma înfăptuită

în direcţia simplităţii şi naturaleţii, trăsături pe care eroul din *Viaţa la ţară* le descoperă adesea la viitoarea sa soţie.

23 — *Cîmpiile Elizee*, în mitologia greacă: refugiul subpămîntean al sufletelor pure, pline de toate virtuţile, pajişti încîntătoare, locuri de neînchipuite frumuseţi, de linişte şi împăcare, cu primăvară veşnică. Paradisul vechilor greci şi romani.

24 — Informaţia primită de Dinu Murguleţ de la judecători că „agenţi străini" ar fi cutreierat satele, îndemnînd pe ţărani la revoltă împotriva stăpînitorilor de pămînturi, este una din temele preferate ale propagandei antisocialiste, mai ales după 1888, cînd porneşte, de fapt, lanţul de răscoale ce va culmina cu cea din 1907. Socialiştii, în genere, erau daţi drept „agenţi străini", ceea ce era un neadevăr, dar că în epoca respectivă ei începuseră să pătrundă şi la sate, aceasta se verifică. *Manifestul Partidei Muncitorilor* din 1888, cînd cercurile socialiste şi muncitoreşti participă întîia oară în alegeri cu liste proprii, spune direct că, referindu-se la reprezentanţii socialişti „poliţia şi subprefecţii îngrozesc norodul" (exact cum se petrece în *Viaţa la ţară*). „Partida muncitorilor stăruie să-şi întemeieze bresle atît în oraşe cît şi în sate. Aceste bresle, în înţelegere unele cu altele, vor lupta pe calea politică pentru a pune stăpînire pe consiliile comunale, judeţene şi pe cameră şi folosindu-se de această putere politică vor desfiinţa robia şi vor lărgi drepturile lor" *(Documente din mişcarea muncitorească*, 1872—1916, Ed. C.G.M., 1947, p. 92—97).

Faptele relatate de judecători lui Dinu Murguleţ sînt deci într-o privinţă exacte, dar Duiliu Zamfirescu săvîrşeşte iarăşi una din încălcările cronologiei, atît de frecvente la el: acţiunea romanului *Viaţa la ţară* se desfăşoară prin 1868, deci cu două decenii înainte de momentul în care cercurile socialiste şi muncitoreşti îşi încep acţiunea lor în mediul sătesc. Problema era însă foarte la ordinea zilei în perioada cînd se scria *Viaţa la ţară* (partidul socialist luase fiinţă chiar în 1893), perioadă plină de răscoale, fie de unele cu caracter local, ca aceea de la Scorţeni-Bordeni (1883), unde scriitorul fusese martor şi descoperitor al ororilor săvîrşite de autorităţi, fie pe plan mai larg, ca acelea din 1888 şi 1894.

TĂNASE SCATIU

Convorbiri literare, XXIX, 11—12, noiembrie-decembrie 1895, şi XXX, 1—2, ianuarie-februarie 1896.

În aceeaşi perioadă au mai fost publicate în revistă două poezii ale autorului: *Preludiu* şi *Către Diana* (ianuarie 1896).

Apariţii în volum în timpul vieţii autorului: Ed. I — „Biblioteca pentru toţi", nr. 259—260, Ed. Alcalay, 1907, cu o *Prefaţă* a autorului; Ed. II — Idem, 1916; Ed. III — col. „Scriitori români", Editura „Cultura naţională", 1923 (o notăm aici, deşi postumă, ca dată strictă a apariţiei, pentru că a fost pregătită de autor însuşi).

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ÎNTÎI

În volum poartă semnătura: *D.Z.*

1 — Romanul şi-a găsit cu greu editor, în primul rînd din cauza finalului atît de semnificativ, cu nimicirea lui Scatiu de către ţărani. Scriitorul omite să spună că, între timp, îi apăruse *În război* (1902), ceea ce arată nu că publicului român îi displăceau romanele sale, aşa cum avea să noteze ceva mai jos în prefaţă, ci că anumiţi editori fuseseră rezervaţi cu *Tănase Scatiu*. La ei, desigur, face el aluzie cînd spune: „Trebuie să cred că deocamdată publicului român nu-i plac romanele mele, sau că n-are cine să se ocupe de tipărirea şi răspîndirea lor". Duiliu Zamfirescu se stabileşte în anul anterior, 1906, în Bucureşti, ca secretar general al Ministerului de Externe şi împrejurarea, ca şi situaţia sa nouă — postul era şi politic — îi creau unele posibilităţi sporite de a-şi vedea lucrările mai repede scoase în librării. Ceea ce şi valorifică numaidecît şi îşi pune de urgenţă sub tipar noi ediţii din toate trei romanele ciclului Comăneştenilor.

2 — Lucrurile au fost întrucîtva forţate de convorbirişti, care au sărbătorit jubileul de 40 de ani *cu un an mai înainte*, ca să fie o dată cu aniversarea regală *(Convorbiri literare* ieşise cu primul său număr la 1 martie 1867, nu 1866) şi l-au şi numit într-un chip deosebit de cel practicat de obicei. Numărul festiv al revistei (3—5, martie-mai)

a apărut în mai și s-a intitulat *Număr jubiliar pentru intrarea în anul al XL*, ceea ce, evident, e o potrivire silită cu cei 40 de ani ai domniei regelui. Anterior, în cazuri asemănătoare, ca de exemplu la împlinirea unui sfert de veac al revistei, s-a procedat corect: la 1 martie 1892 a apărut numărul dublu 11—12 (revista își continua atunci numerotația nu după ordinea firească a lunilor, ci socotea pe martie drept luna întîia, fiindcă în martie apăruse primul număr al *Convorbirilor literare*), cu specificarea: *Număr jubiliar pentru împlinirea a 25 ani* — adică la *încheierea* exactă a ciclului, nu la *intrarea* în ultimul an al perioadei sărbătorite, cum avea să se facă în 1906.

Totodată, omagiul adus de scriitor *Convorbirilor literare* — neobișnuit într-o prefață de volum, cu tot jubileul care avea loc — trebuie să aibă altă semnificație: Duiliu Zamfirescu acceptase să dețină în continuare un post *politic* — secretariatul general al Ministerului de Externe — într-un guvern liberal nou venit la putere, în martie 1907, în timp ce conservatorii trecuseră în opoziție. Surprinzătoarea dezerție va fi nemulțumit pe toți junimiștii, acum fruntași conservatori, și în primul rînd pe Maiorescu, Carp și I. Negruzzi, de unde nevoia la scriitor a unei declarații publice, întrucîtva solemne, de credință statornică față de vechea revistă (acum concurată serios și de *Viața românească*). Dar o critică se amestecă aici, ca în multe scrieri ale sale: cînd spune despre *Convorbiri literare* că „au trecut din mînă în mînă (adică au avut conduceri diferite, n.n.) dar n-au căzut; iar astăzi sub direcțiunea unui om de talent vor merge mai departe", scriitorul își exprimă de fapt chiar aici dezaprobarea pentru orientarea „istoristă" dobîndită de revistă, prin I. Bianu, I. Bogdan, ambii istorici. De altfel și colaborarea sa fusese în ultimii doi ani slabă: o schiță *(Petrică)* și o poezie *(Crinul)* în 1905 și o jumătate din romanul *Anna (Ceea ce nu se poate)*, împreună cu un articol (nesemnat) în 1906. Puțin, dacă ne gîndim la frecvența sa anterioară în paginile „bătrînei reviste a «Junimii»".

3 — „Omul de talent" vizat, care avea însușirea să ducă revista „mai departe", era Simion Mehedinți, proaspăt numit la direcția *Convorbirilor literare*. Succesul lui n-a fost însă superior în raport cu al înaintașilor imediați, deși revista și-a mai accentuat profilul literar față de perioada anterioară.

4 — În „Biblioteca pentru toți" aveau să-i apară scriitorului în acest an toate trei primele romane din *Istoria Comăneștenilor* — așa numea el acum întregul ciclu (spre deosebire de *Romanul Comăneștenilor*, în 1922). Dar colecția nu-și începe apariția în 1907, așa cum ar rezulta din formularea lui Duiliu Zamfirescu — de vreme ce, în 1898, *Viața la țară* apărea tot în „Biblioteca pentru toți", iar *Nuvele romane* fusese publicată tot aici, în 1894, puțin după fundarea colecției. „Minerva" era și ea mai veche decît 1907.

5 — Tabloul succint al societății românești din epocă, în acest paragraf de cîteva rînduri, este desigur fals. El este însă explicabil prin aceea că Duiliu Zamfirescu lua abia acum și pentru prima oară un contact direct și îndelungat cu realitățile țării, după cei 18 ani de

stagiu în diplomație, cînd scurtele călătorii la București sau la Focșani nu i-au lăsat răgazul să cuprindă în profunzime toate laturile vieții sociale românești. Amețeala primă, creată de uimirea și iritarea în fața a ceea ce era impostură autentică și agresivă, l-a făcut să generalizeze pripit și să vadă greșit atîtea lucruri, ca de exemplu că românii sînt „risipitori și fanfaroni" și că „mai toți sunt bogați" sau „își închipuiesc că sunt" — ceea ce se potrivește resturilor aristocrației, burgheziei și cel mult faunei de Mitici, Lachi și Machi, nu majorității populației; la fel de eronată este și viziunea despre o țărănime care strigă după pămînt, dar are car cu patru boi în ogradă — semn de avuție — și de asemenea este insolită ironia la adresa „tîrgoveților", care „nu știu să iscălească, dar cer drepturi", sau a femeilor care „nu știu să coasă, dar știu să stenografieze". Între demagogie și revendicări juste, între fanfaronadă și lipsuri materiale, scriitorul încă nu știa — sau nu mai știa — să distingă cu obiectivitate, el care fusese de partea baciului Micu, a vizitiului Stoica și se declara încă alături de categoria lor.

6 — Duiliu Zamfirescu nu era singurul utopic care să creadă că soluția relelor sociale ar putea veni prin însănătoșirea morală a claselor de sus. Caragiale în *1907 din primăvară pînă în toamnă* va gîndi destul de asemănător. Totuși, utopia aceasta, cu toată lipsa ei de eficiență, izvorăște în ultimă instanță dintr-o poziție critică față de clasele diriguitoare, a căror carență este constatată permanent de scriitor.

TĂNASE SCATIU

Despre cea de-a doua carte a ciclului Comăneștenilor mențiunea cea mai veche o avem în amintita scrisoare din 21 mai 1891 către Maiorescu, acolo unde se referea la „lumea arendașilor", ridicată „pe temeliile unei idei politico-sociale a răposatului Brătianu". Aceștia, „la început desculți, și prin urmare liberali, deveneau treptat conservatori, cu cît își măreau averile". Tănase Scatiu se alege ca deputat cu liberalii, dar își schimbă poziția „după cum bătea vîntul" — se spune în roman, trecînd cu ușurință de partea altor formații politice.

Dacă tipul exista acum în mintea scriitorului, proiectul romanului autonom, care să-l aibă în centru, a venit cu aproape doi ani mai tîrziu. La 2/14 ianuarie 1894 îl anunța pe critic că „e probabil că voi face, cu protagoniștii din romanul de acum, *Viața la țară*, un al doilea, *Viața la oraș*, sau ceva asemenea". În vară însă nu trecuse la scrierea lui: — „noul roman pe care voi să-l încep: *Viața la oraș*" — îi scria tot criticului (scrisoare din 20 mai / 1 iunie 1894).

Planul acestui nou roman, continuare a primului, dar gîndit de sine stătător, era însă clar acum, cînd se pregătea să trimită la *Convorbiri* finalul *Vieții la țară*: „Cu o parte din persoanele de aci — îi scrie Duiliu Zamfirescu lui Iacob Negruzzi — sper să scriu cîndva

volumul al 2-a: *Viața la oraș*. (De vă aduceți aminte, Tincuța, Scatiu și Mihai protagoniști. Scatiu, arendașul îmbogățit și mitocan izbutește să ia de nevastă pe Tincuța; se alege senator; se mută la București; continuă a fi mitocan mai mult ca oricînd; își chinuiește nevasta; votează cu guvernul; dă sindrofii etc., etc.) Cu alte cuvinte, de studiat pătura nouă a arendașilor îmbogățiți de agricultură și de răposatul Brătianu, care vrea să facă din ei clasa mezină a societății românești și sprijinul partidului liberal. Ar putea să fie interesant, nu e așa? (scrisoare din 4/16 iulie 1894). Adică aceleași idei și aproape aceleași formulări din scrisoarea anterioară cu peste trei ani, trimisă lui Maiorescu la 21 mai 1891. Pe parcursul elaborării, și romanul și personajul au dobîndit individualizări întrucîtva deosebite — în amănunte — de programul anunțat mai sus. *Viața la țară* fixase momente esențiale numai din parvenirea lui Scatiu; romanul care-i poartă numele în titlu trebuia să înfățișeze scene ale perioadei cînd personajul se și afla ajuns aproape de vîrful piramidei.

Părea că nimic nu va împiedica pe scriitor să treacă neîntîrziat la realizarea proiectului. Un interstițiu a existat însă. Pricina de întîrziere a fost tot literară și de loc de ordin secundar, însă din păcate rezultatul nu ne este cunoscut decît cu totul parțial. Între *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*, Duiliu Zamfirescu a lucrat o piesă de teatru, *Thargelia din Milet*, dedicată unei frumoase curtezane milesiene din antichitate, despre care va fi aflat din lecturile romane, sau la fața locului, cît se afla diplomat la Atena, în vara anului 1892 (nota la *Cîntul Thargeliei*, ed. prezentă, vol. I). Remușcările scriitorului de a se fi lăsat sedus de apriga milesiană — în loc să fi urmărit în continuare destinele eroilor din *Viața la țară* — dacă vor fi fost, au apărut mai tîrziu, abia după ce Maiorescu i-a comunicat opiniile sale despre piesă, cu totul negative; cînd o terminase recent, dar se afla încă sub farmecele Thargeliei și ale timpurilor ei, Duiliu Zamfirescu își mărturisea un entuziasm deplin: „Și, spre a sfîrși, o bună noutate: vă voi trimite în curînd un act în versuri *Thargelia din Milet*. Ce-o ieși cu dînsul nu știu. Dar, povestea veche: nu e pentru voi, ci e pentru mine. Thargelia mi-a ținut de urît o vară întreagă... evviva Thargelia!..." (scrisoare din 2/14 septembrie 1894).

Deci, în vara anului 1894, nu scrisese la noul roman; de el se va apuca însă curînd, după ce trimite piesa — cu oarecare fast și cu anumite explicații — la *Convorbiri literare* (la 14/26 septembrie 1894). O dată „eliberat" de sub vraja de-o vară a milesienei, prozatorul își reia cu hotărîre uneltele: „Thargelia a fost, Thargelia a trecut. Acum reiau de pe o parte limba engleză, iar pe de alta urmarea la *Viața la țară*, într-un alt roman, *Viața la oraș*" (scrisoare din 14/26 septembrie 1894). Titlul noului roman nu este definitivat nici acum, dar putem deduce, din paralelismul titlurilor, intenția unei desfășurări epice oarecum echivalente, o acțiune, aspecte, probleme mai ample decît sînt ele în forma finală, deci tot un fel de frescă, nu un simplu episod, consacrat personajului central, cum e romanul *Tănase Scatiu*. Că e așa o dovedește evoluția proiectului romanului, care se schimbă de la lună la lună, inițial el trebuind să înglobeze și acțiunea romanului *În război*. „Cu persoanele din acest roman (cele tinere) — e vorba de *Viața la țară*, n.n. — încep un al doilea, care se va petrece, parte în provincie, parte în război (77—78)" (scrisoare către Iacob Negruzzi din 12 octombrie 1894) — deci acum începeau să se înfiripe chiar concret primele capitole din *Tănase Scatiu*, reluînd și ducînd mai departe fire ale acțiunii rămase suspendate în romanul anterior.

„În privința conducerii *unitare* a evenimentelor sunt obiecții de făcut. Cum rămîne cu istoria țeranilor? Cum rămîne cu Tincuța și tînărul de la Paris?" întreba Maiorescu la lectura întregului text al *Vieții la țară* (scrisoare din 20 mai 1895). „Rezervele d-voastre, cu privire la desfășurarea lăturalnică a caracterelor secundare, le împărtășesc și eu — îi răspunde scriitorul numaidecît — ba încă atît de mult le împărtășesc, încît am început să lucrez la ridicarea lor: d-l Negruzzi știe de mult de planurile mele machiavelice de a scrie o urmare la *V. la ț.* care, atunci, trebuia să se cheme *Viața la oraș*, iar acum se cheamă *Tănase Scatiu* (scrisoare din 9/21 iunie 1895). (Referirea la Iacob Negruzzi este o delicatețe din partea scriitorului față de neatenția lui Maiorescu, căruia el îi menționase de cîteva ori pe parcursul corespondenței că scrie *Viața la oraș*, dar criticul se vede treaba că uitase!)

În acest loc, în scrisoarea către Maiorescu, apare prima oară titlul romanului așa cum el va rămîne definitiv. Tot aici scriitorul discută în principiu și chestiunea episoadelor colaterale într-un roman, întrebîndu-se cu naivitate simulată dacă Maiorescu este convins de obligativitatea romancierului de a duce pînă la ultima încheiere toate firele acțiunii, inclusiv episoadele secundare, incidentale, „care rămîn pe planul al 2-a și al 3-a și care stau acolo numai ca să întregească tabloul". Concepția scriitorului asupra structurii romanului este, cum se vede, mai modernă decît a criticului, care prefera formele închise, clasice, perfect rotunde, în care se dă răspuns la toate întrebările esențiale sau neesențiale, puse în lucrarea literară.

Scrisoarea din 9/21 iunie 1895 este interesantă și pentru că arată că nu numai curtezana milesiană amînase începutul lucrului la noul roman, dar, în toiul elaborării lui *Tănase Scatiu*, Duiliu Zamfirescu a fost ispitit de o tragedie, din care a și scris pe loc prima parte: „În mijlocul vieții de provincie a junelui Tănase, a căzut din văzduh *Doctorul Vera*, un fel de nebun foarte interesant, care m-a chinuit vreo zece nopți, de mă durea șira spinării stînd pe scaun cîte 18 ceasuri din 24. Acest doctor ar năzui să iasă la iveală într-o tragedie în 4 acte, din care unul și jumătate sunt deja scrise (va fi drama intitulată inițial *Hypnoticii*, iar mai tîrziu *Lumină nouă*, 1912, n.n.). Dar și tragedia închipuită a fost întreruptă de o alta reală, petrecută la Napoli..." (E vorba de un înec).

În iunie 1895 *Tănase Scatiu* era „împînzuit deja". Era acum clar delimitat episodul privitor la arendaș, care avea să constituie substanța romanului aflat în lucru, de cele ale viitorului roman, *În război*. Deocamdată, în romanul la care lucra, „e vorba... de Tincuța, de Mihai (în parte) și de mitocanul Scatiu, devenit om grozav. Am să judec pe pîrliții de arendășei, ajunși bogați, deveniți factori politici, falși în întîia și a 2-a generație". În adevăr, cartea așa se definește, dar planul anunțat în scrisoarea către Iacob Negruzzi în iulie 1894 se modifică acum destul de mult, căci personajul nu se mai mută la București, ci avansează numai pînă în orașul de reședință a județului, nu

se ridică la treapta de senator, ci rămîne deputat, adică nu depăşeşte, totuşi, nivelul provincial. Mentalitatea lui va fi aceea a clientelei politice, a trepăduşilor cu ifose, nu a ministeriabilului, acesta avînd în concepţia scriitorului o stabilitate economică şi morală mai mare.

În continuare, elaborarea lui *Tănase Scatiu* decurge fără prea multe greutăţi. Acest roman reprezintă în compoziţia ciclului numai o treaptă intermediară între ampla frescă socială din *Viaţa la ţară* şi între evenimentul — capital pentru existenţa personajelor de pînă acum — care va fi cuprins în al treilea roman, *În război*. Pentru existenţa *tuturor* personajelor — *cu excepţia* lui Scatiu, căruia îi e consacrat un roman, dar nu şi cinstea de a fi confruntat cu marea piatră de încercare a conştiinţelor: războiul de independenţă din 1877-78! Încît, cu toată autonomia sa în structura ciclului, cu toată importanţa sa ideologică, romanul *Tănase Scatiu* are mai ales rolul de a răspunde, pe planuri multiple, întrebării: ce s-a întîmplat şi cum s-a rezolvat răscoala ţăranilor din Balta, deci clarificarea destinului arendăşesc. Acest lucru îl şi anunţa scriitorul: „*Tănase Scatiu* e tocmai viaţa Tincuţei cu arendaşul îmbogăţit şi, în al doilea plan, cu Mihai... Conflictul dintre ţărani şi arendaşi se rezolvă, pe altă latură, în romanul de acum“ (scrisoare către Titu Maiorescu din 13/25 septembrie 1895). La această dată era „pe drum departe în al 2-a roman din cele trei al căror început este *Viaţa la ţară*“; mai exact, avea gata 80 de pagini, iar o lună mai tîrziu îl trimite în întregime *Convorbirilor literare* — fiind şi mai puţin întins ca număr de pagini: jumătate faţă de *Viaţa la ţară*.

„Tot astăzi, îi scria lui Maiorescu, trimit d-nei Marie Negruzzi noul roman *Tănase Scatiu*, pentru *Convorbiri*. Va fi mult de zis şi în privinţa acestuia, ca în privinţa tuturor lucrurilor ce pornesc din fantazia omenească. Sunt cîteva pagini de sentimentalism dulceag, care, probabil, n-au să vă placă. Dar ce poţi să faci cu firea omului? Restul cred că merge“ (scrisoare din 6/18 octombrie 1895). Paginile de „sentimentalism dulceag“ trebuie să fie cele relative la ultimele întîlniri dintre Mihai şi Tincuţa.

O lună mai tîrziu, Marie Negruzzi, pe cale neoficială şi oarecum familiară, îi comunica — ea şi nu Negruzzi însuşi! — părerea junimiştilor, anume că *Tănase Scatiu* era apreciat ca superior *Vieţii la ţară*, cu singura observaţie că e „prea scurtat“ (scrisoare din 15 noiembrie 1895) — ceea ce ar însemna, ţinînd seama de limbajul neteoretic al corespondentei, sau „schematic“ sau de „construcţie clasică“. Punctul de vedere oficial al Junimii îl transmitea Maiorescu însuşi cam în acelaşi timp, dar numai privitor la prima parte, publicată în *Convorbiri*: „Foarte bun începutul lui *Tănase Scatiu*, cît a apărut în *Conv.* de la 1 noiemvrie. Am numai cîteva observări de cuvinte, dar situaţia şi caracterele sunt clare şi interesante. Ce tipic pentru felul oamenilor din ţara noastră e Scatiu!“ (scrisoare din 6/18 noiembrie 1895). După care face cîteva consideraţii şi apropieri între personajul central al romanului şi unele persoane, cunoştinţe comune, consideraţii care dovedesc o dată mai mult autenticitatea tipului, dar şi faptul că sursa reală a lui Scatiu nu poate fi redusă la un singur model.

Observaţiile de text ale lui Maiorescu privesc exclusiv un număr de expresii, puse în gura lui Scatiu, sau formulări ale scriitorului însuşi despre acest personaj, socotite de critic drept prea triviale, vulgare. „Realism, realism, notează el, dar artistic! Deja limba noastră devine uşor bădărană, cînd vrea să fie familiară...“ „Glisser et ne pas appuyer“ — îi sugerează Maiorescu, ceea ce este desigur just în principiu, fără să însemne însă că dreptatea s-ar afla de partea sa în cazurile concrete menţionate în observaţii — de altfel acceptate numai parţial de autor, după cum ne încredinţează confruntarea între textul din *Convorbiri* şi acela apărut la prima publicare în volum. Căci criticul avea şi alte obiecţii de text, de loc puţine: „Am multe însemnări cu creionul. E o lucrare *importantă şi merită* să fie cu toată luarea-aminte revăzută“ (scrisoare din 8/20 martie 1896).

„Sunt mulţumit că vă place începutul lui *Tănase Scatiu*, îi răspunsese scriitorul. Primesc toate observările şi le-am notat deja în numărul *Convorbirilor*, spre a le avea în vedere la publicarea în volum. E adevărat că limba lui Scatiu e cam bădărană, dar eu socotesc că asta e vina lui Scatiu, nu a limbei. Îmi pare că în *Viaţa la ţară* graiul intim e cu totul altul decît în *Scatiu*. Ce credeţi? Au reste, glisser et ne pas appuyer: parfaitement vrai“ (scrisoare din 23 nov. 1895).

Variante

p. 188, r. 39 — 40 — vreo două glastre (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 192, r. 19 — Aşa am fost crescut de cînd sunt şi mi-a (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 192, r. 30 — bătrîne, strigă el (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 193, r. 29 — era tot bolnavă (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 193, r. 15 — risipiţi. După ce-şi bău sticla întreagă de vin şi se încălzi bine, începu să povestească din ale politicei Fusese (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 194, r. 39 — N-ai cap, domnule (Ms., *C.l.*, ed. 1907, 1916).
p. 196, r. 29 — căutat acolo urmele (Ms.)
p. 198, r. 27 — genunchi şi se uită ţintă în ochii bătrînului (Ms.).
p. 198, r. 35 — părul spre a căuta mătreaţă. Bătrînul (Ms., *C.l.*).
p. 203, r. 19 — noaptea la romanţe, şi (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 204, r. 1 — pocnind din buze şi scrîşnind (Ms.); pocnind din gură şi scrîşnind (*C.l.*, ed. 1907).
p. 204, r. 2 — pană din grămadă şi se punea să-şi curețe (Ms., *C.l.*, ed. 1907, 1916).
p. 206, r. 31 — doi auguri. Lesne (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 209, r. 11 — minte cu o putere de reprezentaţiune extraordinară. Un moment... ... spune lui Nichitachi că nu (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 210, r. 17 — or e încă aici? (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 213, r. 3 — marea ei mirare că (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 213, r. 23 — fac: s-o iau, îmi e că se supără soră-sa cînd o afla; s-o las (*C.l.*, ed. 1907).
p. 215, r. 40 — urechea de uşori şi ascultă (*C.l.*, ed. 1907).
p. 217, r. 6 — trăsură şi plecă. În magazinul (*C.l.*).
p. 219, r. 11 — auzi şopăind în cealaltă (*C.l.*).

p. 220, r. 25 — îmbătată de farmecul lumii elegante, de farmecul (*C.l.*, ed. 1907).
p. 221, r. 6 — e cam așa, cam bătrior (*C.l.*, ed. 1907).
p. 225, r. 6 — că e cam tîrziu. Și (Ms.).
p. 225, r. 10 — Amurgul scurt punea (Ms.).
p. 225, r. 11 — putere în pînza clarului (Ms.).
p. 228, r. 20 — Vodă cînd a venit acum 8 ani și cînd a primit (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 229, r. 1 — curte umflați și grași ca în vremea cea bună... I se (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 235, r. 15 — neobicinuite din zilele din urmă (Ms., *C.l.*).
p. 235, r. 26 — franci!... Vezi, de aia (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 235, r. 35 — cînd să ia trăsura (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 236, r. 22 — erau la început mărețe (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 236, r. 36 — erau mai mulțumiți (Ms., *C.l.*, ed. 1907, 1916).
p. 238, r. 40 — lui Ioanovici, ti-ra-ra (Ms.).
p. 240, r. 14 — la domiciliul lor (Ms.).
p. 243, r. 1 — Cum, nu mai ai moșie. Conu Dinu (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 245, r. 15 — îndoindu-se ca o bucată de sticlă și lăsînd (Ms.).
p. 246, r. 16 — pot lupta cu tot restul vieții, numai să pot trăi (Ms., *C.l.*).
p. 246, r. 20 — copilărie... Și cu toate astea cît de dulce e cea de acum!... Ascultă-mă (Ms.).
p. 247, r. 9 — mișcă buclele în sus (Ms.).
p. 248, r. 25 — 26 — repede. De altfel n-ai putea să-mi ascunzi nimic, fiindcă știu tot ce faci. Te rog de-acuma să nu mă mai părăsești ca în trecut, luni și ani întregi. Ți-am spus tot ce am putut să-ți spui. După (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 248, r. 30 — studiu, să-i deschidă cărțile, să-i atingă (Ms.).
p. 249, r. 35 — dantelă, prin ochiurile cărora se zărea în oglindă flacăra din sobă. Se mișca (Ms.).
p. 249, r. 37 — aceea mai înaltă (Ms.).
p. 250, r. 4 — că vede pentru (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 250, r. 32 — asculte. Era adevărat: plecase. I se părea (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 251, r. 40 — pe o parte, rezemîndu-și barba în piept (Ms.).
p. 256, r. 34 — ieși înainte cu asemenea (Ms., *C.l.*, ed. 1907, 1916).
p. 257, r. 22 — ușă, roșu, cu ochii (Ms., *C.l.*, ed. 1907, 1916).
p. 257, r. 26 — pat. El gemea și bolborosea că nu are nevoie de pat. Se zbătea (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 257, r. 32 — curaj pe care-l dă stările sufletești disperate, păru (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 258, r. 30 — odaia ei fără scop și rămase (Ms.).
p. 259, r. 5 — partea reprezentativă a vieții (Ms., *C.l.*).
p. 259, r. 13 — umilită, înjosorată; cît (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 259, r. 30 — mai de departe i se (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 260, r. 7 — repede; să înceteze de a mai vedea; să înceteze (Ms., *C.l.*).
p. 261, r. 10 — 11 — toate celea. Ulițele (Ms.).

p. 261, r. 11 — celea. Prin gară umbla lumea nepăsătoare. Ulițele (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 263, r. 22 — uita lung la dînsa (Ms.).
p. 265, r. 3 — 4 — pace. Se gîndea în toate felurile cum să fugă. Era (Ms., *C.l.*, ed. 1907, 1916).
p. 268, r. 37 — scoate afară plapăma (Ms., *C.l.*, ed. 1907).
p. 268, r. 40 — mînie. Dacă Scatiu era stăpîn pe veniturile moșiei, Aglaia (*C.l.*, ed. 1907, 1916).

1 — Încă unul din exemplele lipsei de preocupare a scriitorului pentru exactitatea riguroasă a datelor istorice și a celor geografice: Tănase Scatiu putea fi conservator sau liberal, „după cum bătea vîntul" — în momentul cînd se petrece acțiunea romanului — nu însă și junimist, întrucît junimismul se constituie ca grupare politică după 1881!

2 — *Gambetta*, Leon (1838—1882), una din cele mai cunoscute personalități politice ale Franței în perioada 1870, avocat ilustru, orator cu reputație în toată Europa epocii cînd a trăit. Legenda oratoriei sale a avut cea mai mare circulație, lui Gambetta atribuindu-i-se adesea lucruri pe care nu le spusese, pentru a li se da mai mare greutate. Cațavencu va pune pe seama „nemuritorului Gambetta", în *Scrisoarea pierdută*, cunoscuta expresie machiavelică „scopul scuză mijloacele"; pe aceleași urme, un Cațavencu al lui Duiliu Zamfirescu, din orășelul bărăgănean, îi atribuie lui Gambetta o expresie a lui Floquet.

3 — *Floquet*, Charles (1828—1896), figură interesantă a politicii franceze la sfîrșitul secolului trecut, a fost și șef al guvernului în 1888. S-a remarcat prin opoziția sa față de tendințele naționaliste ale cercurilor conducătoare. Strigătul „Vive la Pologne", invocat de eroul din roman, se referă probabil la atitudinea lui Floquet în 1863, favorabilă răscoalei cu caracter național a „secerătorilor" polonezi, înăbușită în sînge după un an. Simpatia pentru Polonia i-a rămas aceeași și mai tîrziu.

4 — Reforma bisericească a avut loc ca urmare a proclamării, în 1885, a „autocefaliei" bisericii ortodoxe române, adică a neatîrnării ei față de patriarhia din Constantinopol, de care ținuse pînă atunci ecole la rînd. Dar și aici scriitorul încalcă, în maniera sa cunoscută, cronologia: întîmplările din roman au loc cu un deceniu mai înainte de a se fi petrecut „reforma" în chestiune, pe care-o ironizează.

5 — *Mascota*, operetă în trei acte de Edmond Audran (1842—1901), lucrare frivolă, dar cu o muzică ce s-a bucurat de mare popularitate — a avut peste 500 reprezentații succesive. A doua zi după premieră, cum se spunea, Parisul întreg fredona pe străzi ariile principale, între care duetul *Curcanii*, la care se referă personajul lui Duiliu Zamfirescu, Alexandriu, cel care încurcase pe Gambetta cu Floquet. Numai că această premieră a avut loc la Paris la 15 decembrie 1880, adică la 6 sau 7 ani *după* momentul cînd se petrece acțiunea

din *Tănase Scatiu!* Opereta o cunoscuse scriitorul încă de la București, unde cîteva arii din faimoasa operetă au fost cîntate încă în februarie 1882, de către o trupă franțuzească, în sala „Dacia".

6 — „Valsul lui Ivanovici" este *Valurile Dunării*, datorit lui Ioan Ioanovici — sau Ivanovici — șef de muzică militară la Galați și compozitor (1844—1902), rămas în amintire îndeosebi prin această piesă de succes, realizată de el la 1880 (deci și aceasta la cîțiva ani *după* momentul cînd se petrece acțiunea romanului!) și pus în circulație după doi ani, în 1882, de către editorul Gebauer (prieten cu scriitorul) — soției acestuia, Emma, fiindu-i chiar dedicat. Versurile aparțin poetului ofițer Carol Scrob.

7 — *Elisabeth Vigée Lebrun* (1755—1842), pictoriță de portrete, pariziană, populară în epocă prin reproduceri fotografice și litografii după lucrările ei.

8 — „*Der Gräfin Julie Guicciardi gewidmet*" („Închinată contesei Julia Guicciardi") — e dedicația lui Beethoven pe *Sonata la lumina lunii (opus 27 No. 2) în do diez minor*.

9 — Muzica lui Chopin se remarcă adesea prin tonalitatea ei melancolică, atît de potrivită stării sufletești a Tincuței în acest moment. În casa scriitorului, la Focșani, pe cînd era tînăr, se cînta mult Chopin, începînd de la piesele lui de virtuozitate. „Vei observa că pentru exercițiile lui Chopin există o ediție mică, format in octavo, ca cele pe cari le-am luat noi fetelor acum doi ani..." — îi scria prietenului său Duiliu Ioanin, prin 1882. Tot pe atunci, în altă scrisoare, îi comanda cu insistență aceluiași prieten „*Études* de Chopin, *Impromptu* și celelalte".

10 — Cuvîntul, transcris direct în grecește, are o semnificație deosebită pentru autor, decurgînd din ideea de bază a romanului. Ge (Gea, Ghea) a fost prima zeitate a pămîntului, soția lui Uranos-cerul și mama lui Cronos-timpul; ulterior, Gea-mater a devenit Demeter, personificarea și zeița pămîntului. Transcrierea directă în ortografia greacă a noțiunii pămînt, împreună cu gîndurile lui Dinu Murgulet relative la legăturile lui cu locurile de baștină, sugerează vechimea memorială a acestor legături, cu neputință să fie rupte de exilul, la care personajul fusese obligat de trecătorul Scatiu.

ÎN RĂZBOI

Convorbiri literare, XXXI, 10—12, octombrie-decembrie 1897 și 1—4, ianuarie-aprilie 1898.

Apariții în volum în timpul vieții autorului: Ed. I — Ed. tip. Clemența, 1902 (Edițiune populară), cu o *Prefață* a autorului; Ed. II — „Biblioteca pentru toți", nr. 326—327, Ed. Alcalay, 1907, cu o nouă *prefață la ediția de față;* o probabilă ediție a treia a apărut în 1916, fără specificarea anului de apariție.

În limba franceză: *Temps de guerre*, Ed. Ollendorf, Paris, 1900. Trad. Dem. I. Ghica.

PREFAȚA LA EDIȚIA DIN 1902

Opinia lui Duiliu Zamfirescu despre traducerea în franțuzește a romanului *În război* este destul de moderată, chiar negativă, așa cum rezultă și de aici, dar mai ales dintr-o scrisoare către Maiorescu, anterioară publicării romanului la Paris.

„Impresiunea mea (despre traducere, n.n.) e mai mult rea decît bună; dar nu face parale, deoarece autorul e alipit de gîndurile sale românești, pe care nici un grai altul nu le poate exprima cu valoarea proprie a cuvintelor noastre. De aceea, sunt foarte îndatorat colegului care și-a dat osteneală să traducă. Luna viitoare mă duc la Paris să-l public" (scrisoare din 7 februarie 1900). „Colegul" în chestiune, adică traducătorul, e, cum spune Duiliu Zamfirescu în aceeași scrisoare, „Dem. J. Ghika, secretar II-a la legațiune, cunoscător al limbii franceze mai mult decît al limbii române"; editorul este Ollenhdorf.

Este semnificativ de semnalat că apariția în limba franceză a romanului *În război* precede cu doi ani tipărirea volumului în românește — și ea ar fi apărut mai repede chiar, la Paris, dacă nu s-ar fi petrecut un fel de sabotaj din partea traducătorului prim, Léo Bachelin. Om cu studii serioase în Occident, elvețian de origine, Bachelin, de 45 de ani la 1900, a fost din 1889 profesor la licee bucureștene și bibliotecarul lui Carol I. A fost autor al unui mare număr de traducții din literatura română în franțuzește (e primul traducător

al teatrului lui Caragiale) şi al multor prezentări de opere româneşti pentru publicul francez. Se pare că renunţarea lui la traducerea romanului *În război* e datorită presiunilor palatului şi lui D.A. Sturdza în special, romanul fiind socotit de rege ca potrivnic lui, iar de liberali ostil şi lor. „Dacă aţi şti ce stranie purtare a avut domnul acesta cu mine, v-aţi cruci. Trebuie să v-o spun odată, cînd s-o prezenta ocaziunea, deşi nu intră în firea mea să vorbesc de rău oamenii. Am impresiunea că e la mijloc Sturdza. Nerodul de Bachelin trebuie să fie intrat în coteria de la palat ce are în frunte pe D-na Ics, care doamnă lucrează pentru introducerea aceluia la putere (a lui D.A. Sturdza, n.n.). Bach este traducătorul chestiunii Dunării şi al ultimului volum al lui St. asupra regelui (e vorba de lucrarea *Charles I, roi de Roumanie*, tom. I, 1899, n.n.). Prin urmare, neapărat, tot ce vine de la junimişti, bun sau rău, este rău şi nu se cuvine să fie tradus. Dar dacă va îndrăzni vreodată să sufle, acest trivial şoacăţ, îl iau de urechi.

Şi cînd mă gîndesc că vi l-am prezentat ca pe un om cumsecade! ...Se vede că tot mai sunt naiv în aprecierea oamenilor" (scrisoare către Titu Maiorescu din 20 februarie 1900).

O primă parte a traducerii romanului, sub titlul *Temps de guerre*, apare în *Literatură şi artă română* (IV, 5–7, martie-mai 1900), numărul festiv închinat expoziţiei române de la Paris, concomitent cu ieşirea volumului în librării, în luna aprilie.

ÎN RĂZBOI

În jurul locului unde trebuia să apară acest roman a fost o oarecare dispută surdă, între *Convorbiri literare* şi recent apăruta *Literatură şi artă română* a lui D.C. Ollănescu şi N. Petraşcu; Duiliu Zamfirescu era prieten apropiat al acestora şi făcea parte, oricum, din gruparea revistei lor, ceea ce ar fi însemnat pentru ei ca de la sine înţeleasă încetarea colaborării lui la organul Junimii şi trecerea cu arme şi bagaje de partea cealaltă – îndeosebi în ce priveşte operele esenţiale, cum era romanul *În război*. Un articol plin de aluzii, apărut în *Convorbiri literare (Direcţii literare, Studii de critică generală*, de M. Dragomirescu, XXXI, 2, februarie 1897), cu privire la *Literatură şi artă română*, avînd cîteva referiri injurioase la Duiliu Zamfirescu însuşi – fără a i se pomeni numele, însă uşor deductibil în context – părea să vină în sprijinul lui N. Petraşcu, netezind drumul noului roman al scriitorului spre revista sa. N. Petraşcu n-a întîrziat să-i releve scriitorului că a fost umilit, că trebuie să o rupă definitiv cu revista Junimii etc., lucru pe care i-l repetă şi D.C. Ollănescu (scrisoare nedatată, dar cert din 14 şi 15 oct. 1897). Incidentul, început cu fulgere şi cu ameninţări de duel, s-a închis însă cu scuze din partea lui M. Dragomirescu, cerute în scris, la intervenţia personală a lui Maiorescu, pentru a aplana tensiunea ivită şi a evita

o nouă dizidenţă în tabăra junimistă. Totuşi, chiar dacă întîmplarea ar fi avut ecouri de presă mai largi, este puţin probabil că Duiliu Zamfirescu ar fi părăsit *Convorbirile literare*, între altele şi pentru că n-avea încredere în existenţa de durată a revistei celor doi prieteni (care, contrar prezicerilor sale, a durat peste zece ani!).

Apariţia romanului în *Convorbiri literare* trebuie însă legată în primul rînd de o anumită obligativitate, impusă de structura interioară a ciclului – el e legat organic de celelalte două anterioare – apoi de statornica prietenie a autorului pentru revista Junimii şi abia în al treilea rînd de îndoială faţă de durabilitatea celeilalte publicaţii, la care colabora, totuşi. „Dumneata crezi că m-a chemat Maiorescu înapoi la *Convorbiri*, îi scria lui Petraşcu la 10/22 oct. 1897. Te înşeli: nu m-a chemat nimeni. Cînd am plecat din Bucureşti, Negruzzi, care ştia că scriu un nou roman, m-a rugat să-l dau acolo unde s-au publicat şi celelalte două, din cari cel de acum nu este decît o parte.

Asta e sfîntul adevăr."

„Sfîntul adevăr" era însă întrucîtva mai complex. Anul 1897, început sub zodia furtunii declanşate de articolul lui Mihail Dragomirescu, continuase rece după plecarea scriitorului din Bucureşti (aprilie) pînă la începutul toamnei, cînd cel care rupe gheaţa e tot mai tînărul diplomat roman, care, între timp, măsurase vinile şi şi-o găsise pe a sa oarecum mai mare. „Se pare că o umbră de nor s-a lăsat peste noi în vremurile din urmă, nor de neînţelegere, de amor propriu – poate exagerat – din partea mea" (scrisoare din 6/18 septembrie 1897). Fără a mai sta să drămuiască pricini şi răspunderi, gata să-şi recunoască irascibilitatea şi să ierte cu generozitate, însă apărîndu-şi în continuare amorul propriu, el arată cu claritate că vrea să trimită noul roman tot la *Convorbiri*. Iniţiativa fidelităţii faţă de revista Junimii îi aparţine, prin urmare. Dar şi criticul înţelege prompt ce era de înţeles şi, apreciind cum se cuvine reîntoarcerea fiului risipitor („Foarte gentilă scrisoare de la Duiliu Zamfirescu, din Roma", îşi nota la 9/21 septembrie 1897 în *Însemnările zilnice)*, depeşează neîntîrziat: „Trimite urgent primele capitole pentru numărul octombrie" – şi semnează cu apelativul utilizat numai între intimi: *Juvenis*, ceea ce însemna restabilirea completă a relaţiilor.

Urmarea scrisorii către Petraşcu e, pe dreptate, o admirabilă lecţie de etică scriitoricească dată prietenului, cam nestatornic în materie de relaţii literare. „La 40 de ani, declară Duiliu Zamfirescu, oamenii încetează de a mai bătători locul ca să-şi găsească de şezut. Eu m-am statornicit cu casa, cu familia, şi vreu să mă statornicesc şi cu prietenii. Pe Maiorescu, pe Ollănescu, pe dumneata şi alţi doi-trei, nimeni nu mi-i scoate din suflet. Că parcă m-aş jena şi mi-ar fi ruşine. (Şi aici, proorocirea scriitorului a fost infirmată – relaţiile cu cei trei s-au răcit pînă cînd şi i-a „scos din suflet" el însuşi, n.n.). Iar cît despre întoarcere la unii sau la alţii -- continuă el – nu mă voi întoarce, ci voi rămînea, dacă mă veţi primi. Însă de intrat într-o gaşcă (cum zici), mai degrabă decît în alta, nu intru – cel puţin pe cît timp voi sta în străinătate.

În aceste condiţiuni, vom rămînea prieteni nu numai personali, ci şi de literatură. Zic asta, fiindcă prietenia personală nu se schimbă

după articolele de gazetă, orcît ai crede dumneta că amorul propriu este una din însuşirele mele sufleteşti fondamentale. Nu se schimbă, chiar cînd se amestecă alte slăbiciuni omeneşti, mai grave. Credeam că asta o ştii de mult."

Deci, ca să prevină orice zvonuri contrarii, provenind dinspre *Literatură şi artă română*, cu privire la locul unde va apare romanul, îi scrie criticului foarte clar acest lucru: „Romanul merge înainte. El va trebui să se publice tot în *Convorbiri*, unde au văzut lumină şi celelalte două, cărora cel de acum le e urmare şi încheiere. Deşi nu e încă terminat, aş dori ca publicarea lui să înceapă numaidecît"(scrisoare din 6/18 sept. 1897). Tonul atît de imperativ e datorit, desigur, necesităţii de a dezminţi eventualele ştiri lansate de N. Petraşcu, pe care nu-l mai numeşte, dar amîndoi ştiau la ce se referă! Tot de aici şi graba de a se începe publicarea înainte de a se fi terminat romanul— lucru iarăşi acceptat la *Convorbiri* — deşi în cazul *Vieţii la ţară* Iacob Negruzzi ceruse imperios întîi tot manuscrisul, fiind „păţit" de la studiul despre Tolstoi. Motivarea grabei scriitorului prin mulţimea „de alte proiecte, alte tipuri, alte gînduri [care] bat la uşa fabricii", rămîne astfel o amabilă convenţie — în fond asistăm la un act de fidelitate din partea vechiului colaborator al bătrînei reviste a Junimii, în momente cînd alţii dăduseră bir cu fugiţii şi acum o loveau, deşi ea îi adăpostise şi-i lansase cu generozitate.

Patru ani după apariţia în revistă, romanul se publică într-o „ediţie populară" în editura — destul de improvizată — a tipografiei „Clemenţa", la aproape doi ani după ce ieşise mai întîi în franţuzeşte. Proiectul iniţial, de a scoate cartea la Socec sau la Müller, a fost părăsit din motive ce nu ne sînt cunoscute; dintre ele nu vor fi lipsit cu totul acele considerente care duceau, patru ani mai tîrziu, la respingerea de la premiul Academiei.

*

O declaraţie autografă a autorului, înscrisă pe manuscrisul romanului numaidecît după apariţia în *Convorbiri literare*, deci în 1898, specifică locurile unde a avut loc elaborarea propriu-zisă a textului: „Scris, parte la Tivoli, villa Gregoriana, parte la Roma, Via Condotti 61, în anul 1897. Micele semne cu cerneală roşie sunt puse de d-l Maiorescu". Urmărind mai departe mersul lucrului la roman, vor putea fi văzute mai concret fazele elaborării; în ce priveşte „micele semne", acestea privesc paragrafele indicate de critic spre a fi înlăturate la publicarea în revistă.

Ideea de a scrie romanul *În război* a apărut, se pare, o dată cu planul iniţial al ciclului, dar ea s-a precizat pe parcursul elaborării, mai exact, la terminarea *Vieţii la ţară*.

O ştire precisă despre cea mai veche intenţie de a redacta romanul, o avem dintr-o perioadă mai tîrzie, cînd acesta era încheiat şi trimis în întregime la *Convorbiri*. La 30 octombrie / 11 noiembrie 1897 îi scria criticului: „Sunt aproape patru ani de cînd citesc şi recitesc istoria războiului (de la 1877, n.n.). Dacă vă aduceţi aminte, v-am scris în 93 din Bruxelles (pe cînd pregăteam *Viaţa la ţară*), rugîndu-vă să-mi spuneţi ce lucruri însemnate avea literatura noastră militărească asupra campaniei din 77." Scrisoarea respectivă către Maiorescu s-a pierdut—sau poate Duiliu Zamfirescu face o confuzie? — căci în corespondenţa către critic nu aflăm o astfel de cerere sau întrebare, decît la 5/17 septembrie 1896, şi nu de la Bruxelles ci de la Roma: „Vă rog să-mi spuneţi ce valoare istorică are cartea d-lui Th. Văcărescu, pe care aţi premiat-o la Academie: *Luptele românilor*. De valoarea ei literară îmi cam dau eu seama. Graeve (este editorul, n.n.) mi-a trimis acum trei ani, la Bruxelles, ediţia din 87. Puteţi să-mi recomandaţi şi altă scriere?" (Maiorescu scria el însuşi atunci la *Istoria contemporană a României* şi nu putea să nu aibă pe masa de lucru, după părerea lui Duiliu Zamfirescu, toată bibliografia evenimentului). Dacă, deci, corespondenţa către critic nu atestă preocuparea pentru roman în 1893, în schimb la 12 octombrie 1894 îi cerea lui Iacob Negruzzi părerea „despre *Luptele românilor* de Th. Văcărescu",întrucît cu personajele din *Viaţa la ţară*, trimis atunci la *Convorbiri literare*, „încep un al doilea (roman, n.n.) care se va petrece, parte în provincie, parte în război (77—78)". La această dată, deci, *Tănase Scatiu* şi *În război* constituiau — încă — un roman unic. Lucrul rezultă şi mai clar dintr-o scrisoare anterioară către critic, în care nu-i vorbeşte decît despre „noul roman pe care voi să-l încep: *Viaţa la oraş*"(scrisoare din 20 mai / 1 iunie 1894). Imprecizia intenţiilor cu privire la „noul roman" continuă să fie aceeaşi (scrisoare către Titu Maiorescu din 14/26 septembrie 1894), pînă cînd îl anunţă pe *Tănase Scatiu*, separat, precizîndu-se clar planul unui alt roman, distinct de acesta. „Apoi, cu Baciul Micu vreau să scriu un al 3-a roman: *Poetul*" (scrisoare către Titu Maiorescu din 9/21 iunie 1895).

Nu trebuie să se înţeleagă, totuşi, că baciul avea să fie poet— rolul acestuia şi locul principal în roman fiind rezervate lui Comăneşteanu, revelat ca atare încă din *Viaţa la ţară*. „*Un poet* va fi viaţa lui Mihai, în fund cu umbra lui Micu, baciul" (scrisoare din 13/25 septembrie 1895). Schimbarea titlului *(Poetul — Un poet)* arată tocmai nesiguranţa desfăşurării întîmplărilor. Cum însă *Tănase Scatiu* era gata la mijlocul lui octombrie acel an, nimic nu-l mai împiedica pe autor să treacă numaidecît la continuarea ciclului — care trebuia să însemne şi încheierea lui— adică la romanul *În război*.

Referindu-se mai tîrziu la perioada cînd se clarificau liniile romanului, Duiliu Zamfirescu avea să-i explice lui Maiorescu, la sfîrşitul anului 1897 — cînd cartea era gata încheiată — că în 1895 îi pregătise acestuia o scrisoare, expunîndu-i subiectul: „Acum în urmă am regăsit printre hîrtiile mele o altă lungă scrisoare către d-voastră, din 95, pe care nu v-am trimis-o (cum mi se întîmplă cîteodată) şi în care vă expuneam planul romanului" (scrisoare din 30 octombrie / 11 noiembrie 1897). Tot din această scrisoare rezultă că subiectul suferise o transformare substanţială: din viaţa unui erou, a lui Mihai Comăneşteanu, cartea devenise romanul războiului, cu părţi de cronică de campanie, ceea ce explică prezenţa unor ordine de zi reproduse în întregime şi apărate apoi cu atîta insistenţă în faţa opoziţiei lui Maiorescu. „În planul de la început (deci cel din scrisoarea *netrimisă* în 1895, n.n.) romanul de astăzi trebuia să se cheme *Divizia a 3-a*. Am părăsit titlul acesta, părîndu-mi-se că nu e destul de elastic. Prin urmare, datele istorice, acţiunea propriu-zis militărească fac parte

dintr-un tot, la care nu pot renunţa decît în mici lucruri." De renunţat, scriitorul avea să renunţe, totuşi, cu multă neplăcere însă, la reproducerea a două ordine de zi.

Întîmplarea a făcut ca scrisoarea netrimisă din 1895 — datată: noiembrie 1895 — să se păstreze între manuscrisele scriitorului, e drept că numai sub forma unei ciorne, cam telegrafic exprimată, dar suficient de explicită, pentru a avea, declarate direct, de către însuşi autorul, obiectivele sale din roman şi desfăşurarea acestuia:

„Doresc să scriu al 3-a roman din seria *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu*. Se va chema, probabil, *În război* (nu *Divizia a 3-a*, cum avea să spună mai tîrziu, n.n.).

Îmi propun două lucruri:

a) Să arăt înrîurirea binefăcătoare ce a avut războiul asupra claselor conducătoare de la noi, prin aceea că a oprit pentru cîtva timp dezvoltarea caracterului sceptic şi zeflemist al acestei clase, moştenit în origine de la latini şi agravat de fanarioţi, punînd-o faţă cu primejdia şi mai cu seamă cu firea puternică a ţăranilor;

b) Să încerc a dovedi cît este de nefirească şi neumană instrucţiunea curat mecanică, ce se dă soldaţilor noştri, şi cît ar fi de folositor, pentru apărarea ţării, să se scoată din popor întreagă energia naţională pe calea educativă." („Să se scoată din popor" — în sensul: să se valorifice, să se obţină de la — în nici un caz: să se înlăture, să se elimine!, n.n.).

Citea cu atenţie în acest moment lucrarea lui Th. Văcărescu, fost ministru la Bruxelles — unde avea să ajungă şi Duiliu Zamfirescu — şi autorul studiului *Luptele românilor în resbelul din 1877-78* (vol. I — 1886, vol. II — 1887); citea de asemeni pe Caesar: *De bello gallico*, cu mare admiraţie pentru marele general roman. „Un lucru mă nelinişteşte — continua scriitorul — să nu fiu bănuit că imitez pe Tolstoi în *La guerre et la paix*. Ce să fac? Nu mă pot despărţi de o idee ce mă încălzeşte, numai pentru a nu da loc la o bănuială."

În această privinţă, încă mai demult îşi făcuse o părere pe care şi-o consemnase în studiul despre Tolstoi *(Convorbiri literare*, XXVI, 4—6, august-octombrie 1892), o comunicase lui Maiorescu în acea perioadă (scrisoare din 22 februarie 1893, pe cînd lucra la acest studiu), fixîndu-şi punctul de vedere cu privire la deosebirile dintre latini şi slavi. Este probabil că tocmai acum a apărut, în linii foarte mari, ideea romanului *În război*, de vreme ce scrisoarea respectivă se referă la *Pe arătură*, primul titlu al *Vieţii la ţară*. Teama de a nu fi bănuit de pastişă după *Război şi pace* avea să fie îndepărtată de scriitor, căci iată ce-i scrie lui Maiorescu doi ani mai tîrziu, o dată cu trimiterea primelor pagini din manuscrisul romanului: „Fiindcă e treaba pe grabă („graba" era datorită, se vede, insistenţei revistei de a trimite romanul — criticul i-l ceruse telegrafic, ca să împiedice trimiterea lui la *Literatură şi artă română*), renunţ de a explica mai pe larg cauzele cari m-au făcut să scriu romanul de faţă. Ţiu numai să vă spun că, înainte de a începe, mi-am dat seamă că se vor găsi oameni cari să zică — cum sunt oamenii — că am imitat pe Tolstoi. Dar gura lumei cine o astupă?" (Referirea la proiectul de scrisoare din 1895 e clară şi, de altfel, exprimările utilizează formulele de acolo, dar scriitorul nu mai înşiră şi argumentele iniţiale, obiectivele sale, de altfel foarte interesante.) „Ceea ce a încolţit de mult în sufletul meu şi a prins rădăcini puternice, nu se poate da la o parte pe o simplă bănuială. Cine va ceti romanul meu, din cei ce au cetit pe al lui Tolstoi, va vedea deosebirea esenţială dintre amîndouă: creaţiunea mea e latină, pe cînd a sa e slavă. De vor fi asemănări, acelea vor fi datorite faptului că, la urma urmei, sufletul omenesc este acelaşi peste tot. Dar nu vor fi" (scrisoare din 10/22 septembrie 1897).

Anumite paralelisme — şi încă mari — există, fără îndoială, şi scriitorul e destul de conştient de ele, căci e în afara oricărei discuţii că între modelele autorului a stat romanul tolstoian — dar nu numai el. Ideea unei cronici a războiului, a poziţiei principalelor categorii umane şi sociale faţă cu un astfel de eveniment naţional plutea în aer în epocă şi, aşa cum Alecsandri dăduse cu ciclul *Ostaşii noştri* cronica poetică a momentului, cum alţi scriitori o făcuseră cu lucrări reuşite sau numai cu improvizaţii, era firesc ca şi Duiliu Zamfirescu să se apropie de această temă esenţială a momentului, rămasă încă mult timp între cele atracţioase (G. Coşbuc va da *Cîntece de vitejie* şi *Războiul nostru pentru neatîrnare;* M. Sadoveanu va da *Povestiri din război* etc.); nu e deci obligatoriu să presupunem un model străin la izvorul iniţial al romanului. De altfel, între primele sale nuvele, cînd probabil încă nu citise romanul lui Tolstoi, scriitorul publicase în *Convorbiri* o nuvelă pe care el însuşi o dă drept prima sursă a viitorului roman. Este vorba de *Locotenentul Sterie (Convorbiri literare*, XX, 1, aprilie 1886). Există şi alte antecedente în literatura scriitorului. Nuvela *Răvaşe* (scrisă în colaborare cu A. Vlahuţă, *România liberă*, VII, 1905, 6 noiembrie 1883) e o astfel de anticipare. Reproducerea corespondenţei ostaşului Ion Dumitru Nr. 1 cu logodnica lui, promisiunile pe care şi le fac, ştirile din sat pe care le comentează amîndoi, sînt un prim material pentru discuţiile soldaţilor pe front, în cadrul romanului. O altă nuvelă epistolară, intitulată tot *Răvaşe*, dar semnată de astă dată numai de Duiliu Zamfirescu *(România liberă*, VIII, 2034, apr. 1884) apropie conflictul şi mai mult de unele episoade ale romanului. În Ion Roneanu, ofiţerul care moare pe front ducînd cu el drama unei dragoste trădate, avem o variantă intelectuală a ostaşului din nuvela anterioară, dar şi schiţa unui germene posibil al aventurilor erotice ale lui Mihai Comăneşteanu din *În război*. Locotenentul Sterie din nuvela cu acest nume va avea şi mai pregnante asemănări cu eroul romanului, începînd de la felul lui de viaţă şi mergînd pînă la moartea eroică în război.

Dar prima dată cînd întîlnim atmosfera războiului şi scene de front în opera scriitorului e în nuvela *Natalia Anissimova (Războiul*, III, 6—9, 30 martie — 2 aprilie 1889; nu se păstrează decît patru foiletoane din finalul nuvelei), unde un alt intelectual, numit Filip Niculeanu — continuat în ipostaze felurite în *Răvaşe, Locotenentul Sterie* — va prinde contur în Mihai Comăneşteanu. Aşadar, putem afirma că literatura războiului reprezintă o idee continuă în scrisul lui Duiliu Zamfirescu şi nu lectura scriitorului rus a declanşat-o, ci realităţile în care el însuşi s-a dezvoltat. O va spune de altfel foarte explicit în corespondenţa sa.

Totuşi paralelismele — fiindcă ele există, îndeosebi între Mihai şi Andrei Bolkonski — atestă o anumită apropiere, sub raportul pro-

blematicii umane. Dar, cum s-a spus, e tot atît de sigur că scriitorul a avut și unele modele reale pentru eroii săi, deci și aici echivalențele trebuie privite cu măsură. Deosebirea menționată de Duiliu Zamfirescu drept esențială între *Război și pace* și *În război* ar fi, după părerea sa, că primul e slav, iar celălalt latin, ceea ce, raportat la natura caracterelor, e tradus de scriitor în următoarea formulă: „Echilibrul intelectual este complect la români (ca latini, n.n.) și incomplect la slavi" — de unde concluzia că drame ca a lui Raskolnikov (Dostoievski — *Crimă și pedeapsă)* sînt „cu neputință la noi" (scrisoare către Titu Maiorescu din 22 februarie 1893), unde fiul de țăran „ajuns" ia aere de parvenit (vezi Tănase Scatiu!), pe cîtă vreme un tip identic slav eșuează în mustrări de conștiință, săvîrșește fapte cumplite etc. Pe baza acestei demonstrații, cam încurcată în subtilități, Duiliu Zamfirescu afirmă că tipurile din *Năpasta* lui Caragiale sînt angajate într-o dramă falsă din punct de vedere al specificului românesc (caracterizare neadevărată, dar care anticipează, într-o privință, cu un deceniu, acuzările pe care le va aduce Caion piesei, învinuind-o de pastișă după *Puterea întunericului* de Tolstoi).

O caracterizare, mai interesantă chiar, a felului cum și-a conceput scriitorul lucrarea în raport cu romanul lui Tolstoi, și concepția sa despre originalitatea literară, despre realismul lucrării și specificul ei național, le avem în scrisoarea către N. Petrașcu din 3/15 iunie 1897, în timp ce elaborarea romanului se afla în plină desfășurare. „De îndată ce m-am întors (scriitorul revenise recent dintr-o călătorie în țară, prilej de a cugeta foarte realist asupra peisajului patriei, asupra țăranilor oropsiți, care „numai în fuga trenului apar pitorești") — m-am adîncit în scrierea romanului al 3-a din *Viața la țară*. Fericirea nețărmurită de a crea compensează de tot în lume. *În război* (cum se cheamă romanul de față) e o încercare de psihologie esențial românească. Ca fiecărui scriitor, tot așa și mie, lucrarea cea din urmă îmi pare totdeauna cea mai bună. Vei vedea tipuri încîntătoare.

Un caz de conștiință, pe care ți-l supun și dumitale, ca amic și critic, este următorul: m-am întrebat de o mie de ori de se cuvine să încerc o asemenea lucrare, după ce Tolstoi a făcut *La guerre et la paix*, și mi-am răspuns că totul depinde de valoarea și originalitatea lucrării mele. Dacă nu va semăna în nimic cu a autorului rus, lucrul se rezolvă de la sine. În toate cazurile, nu se poate părăsi, pentru un astfel de cuvînt, o idee care te stăpînește cu putere. Nimeni pînă astăzi n-a încercat să dea suflul entuziasmului acestei epopei trăite; să prindă personalitatea românească, în toate clasele, manifestată într-un moment de așa intensă viață. Intrați în război încet, fără pregătire în opinia publică, fără ură împotriva turcilor (ba poate chiar cu oarecare îndărătnicie contra rușilor), prin urmare fără ca ideea războiului să fie populară — românii au dat măsura puterii lor de rezistență și mai cu seamă nota exactă a sufletului lor. Pînă la Grivița, totul a mers liniștit, serios, cu gîndul ridicat de apropierea primejdiei, cu o oarecare tintă de naivitate ironică (atît de românească!). După asalturile de la 30 august, deodată s-au înălțat sufletele, s-au limpezit sunetele confuze, ca și cum o coardă patetică ar fi vibrat pe pieptul afon al țării. Îmi aduc aminte de parastasul de la biserica Sf. Ioan din Focșani, cînd sora maiorului Șonțu intra nebună în templu; cînd mama locotenentului Botescu plîngea ghemuită într-o strană; cînd țărance văduve se boceau la ușe. Mintea mea de tînăr de 19 ani rătăcea consternată prin văzduhul străveziu de toamnă, aninîndu-se de firele albe ce curgeau prin aer, și o vagă dorință de entuziasm îndurerat mă coprindea încă de atunci, de a ajunge să scriu frumos, ca să imortalizez pe eroii putneni căzuți la Grivița. O tentativă de natura asta e novela mea *Locotenentul Sterie*, strînsă în volumul din 88. Însă e numai o tentativă, scrisă prin 83: o goană a unui mînz zburdalnic, a cărui plămîni nu-l ajută să ducă cursa pînă la capăt. Romanul de față va fi apoteoza Regimentului al 10-a de dorobanți."

Deci, în afară de rezolvarea în principiu a dilemei ce i se ivise, datorită asemănării unor elemente din romanul său cu cele din romanul lui Tolstoi, reținem din scrisoarea aceasta alte cîteva aspecte istorico-literare importante: mai întîi caracteristicile războiului (două perioade, una mai de suprafață, chiar oarecum nepopulară, alta profundă, tragică etc.) nu au fost în realitate cele indicate de scriitor, dar viziunea sa era, în scrisoarea către Petrașcu, pur artistică și trebuie reținută mai mult ca plan general al psihologiei eroilor săi, decît ca document istoric; apoi viziunea războiului ca epopee și a unora din eroi ca apariții specifice tragediei: sora lui Șonțu (ea va fi prin urmare modelul prim al Elenei Milescu din roman) „intra nebună în templu" (nu în biserică!), masa femeilor din popor bocind în jur ca un veritabil cor de Eumenide, autorul însuși, în postură de martor și erou, jurînd simbolic eternizarea memoriei celor căzuți (la acea dată, Duiliu Zamfirescu abia publicase în *Ghimpele* primele sale versuri).

Spre deosebire de scrisorile către Maiorescu, care accentuau asupra obiectivelor mai mult documentare și general-educative urmărite de autor, aceasta către N. Petrașcu relevă preocuparea estetică de mare înălțime, tensiunea care l-a stăpînit permanent pe scriitor în procesul scrierii romanului și chiar mai înainte. Ceea ce explică dintr-un nou punct de vedere idealizarea acelora dintre personaje care aveau să reprezinte pozițiile avansate și cele populare în roman: Mihai Comăneșteanu, Matei Damian, baciul Micu, Sașa, apoi Milescu, Elena, soția lui, Șonțu etc. Puritatea și elevația acestora, *în raport cu epopeea națională*, trebuia să-și aibă originea într-o viață pură și elevată sufletește a înaintașilor lor — de aici idealizarea vieții patriarhale duse de Dinu Murguleț, idealizarea Tincuței și, prin contrast, zdrobirea, din punctul de vedere al umanității, a lui Scatiu, icoană a perversiunii, egoismului, trivialității etc. Tipologia specifică clasicismului și atmosfera corespunzătoare deveneau cele mai indicate în întregul roman care, în plin realism, reînvia procedeele clasicismului.

Tot lui N. Petrașcu îi expunea Duiliu Zamfirescu și ceva mai tîrziu (scrisoare din 4/16 mai 1898) semnificațiile romanului, insistînd asupra laturii de etică socială și umană. „...Aș dori să-ți dai seamă de unitatea complexă a lucrării, spre a înțelege ideea fondamentală: un amestec, voit, de date istorice și de înflăcărare patriotică, pentru a pune cel mai mare eveniment al vieții noastre românești din veacul acesta în lumină vie față cu generațiunile viitoare. Morala lui se poate rezuma în trei fraze, pe care le zice Comăneșteanu murind:

«regenerați-vă în lacrămi, precum ne-am regenerat noi în sînge», «o rectificare a conștiințelor părea că urmase primului asalt». Despre valoarea etică a lucrării mele sunt absolut sigur. Cum însă nu despre asta e vorba într-un roman, ci despre valoarea sa estetică, rămîne ca d-voastră, criticii, s-o hotărîți. Eu am încercat, în cele două romane precedente, să pregătesc elementele (bune și rele) din care se compunea generația care ne-a dat războiul. Am reușit? Nu? Atîtea întrebări cărora eu nu le pot da răspuns. Or cum ar fi, asta este prima încercare serioasă și persistentă de a da imagina timpurilor noastre. Sunt lipsuri multe și mari defecte. Dacă sunt și oarecare calități, iar bine."

Rămîne clar că cele două fraze pronunțate de erou în chiar clipa morții — nu trei, ci două, a treia aparținînd autorului însuși — reprezintă, așa cum declară scriitorul, tema centrală a romanului, ele îl stăpînesc pe tot parcursul scrierii cărții.

*

Conceptul scrisorii către Maiorescu — netrimisă — din 1895, este important și sub alte raporturi. Acolo scriitorul face o interesantă definire a obiectivelor literaturii în genere, cu formulări care îl situează încă o dată între apărătorii unui sens social-educativ al artei, cu atît mai semnificativ, cu cît încă dăinuiau vii ecourile disputei între „artă pentru artă" și „arta cu tendință", declanșată de A. Vlahuță în 1893, în ziarul său, *Viața*, împotriva lui Anton Bacalbașa și a presei socialiste, promotoare a tendenționismului în artă. Vlahuță, detașat la această epocă de *Convorbiri literare* și de teoreticianul ei, Maiorescu, se situa însă pe pozițiile acestora cînd se războia cu socialiștii, al căror crez artistic îl practica însă cu dezinvoltură. Duiliu Zamfirescu este și el departe de junimiști și de Maiorescu însuși. „Cît despre temerea de a fi acuzat că scriu romane cu *tendințe* sau *cu teme* (e termenul său pentru formula gheristă „artă tezistă", n.n.), nu mă preocup. Fiecare scrie ce crede și cum poate. De altfel, aș vrea să știu cine s-a încercat să facă ceva serios în proză (inițial, în loc de „proză", figura în ciorna scrisorii „literatură", care lărgea cu totul sfera generalizării, n.n.), fără un scop determinat. Desfășurarea chiar a orcărui roman, a oricărei piese de teatru este o demonstrațiune". Precizarea e, desigur, pentru Maiorescu, care negase deopotrivă și *tendința* și *tema (teza)*, în opoziție cu Gherea. Ideea nu mai apare atît de precis formulată în scrisorile lui Duiliu Zamfirescu, dar sensul ei va fi cuprins în mai multe lucrări ale sale, pînă după 1900.

O altă idee foarte importantă, cuprinsă în proiectul de scrisoare amintit, este aceea privind necesitățile evoluției limbii în raport cu perspectivele dezvoltării romanului citadin. Într-un articol publicat în 1895, criticul lăudase în *Convorbiri literare* limba „plină de miez" a lui Ioan Popovici-Bănățeanul, prozator mult apreciat de el, între altele autor al unor prime nuvele din viața meseriașilor. Duiliu Zamfirescu împărtășește aprecierile pozitive ale lui Maiorescu privind literatura bănățeanului — nu însă și afirmațiile lui cu privire la căile de dezvoltare a limbii literare. Foarte semnificativ, scriitorul exprimă aici dezideratul romanului din mediul urban, gen căruia avea să-i fie el însuși un reprezentant, începînd cu *Tănase Scatiu*. Pentru dezvoltarea romanului realist, care „încearcă... să dea viață unor ființe

luate din lumea reală", spune el, limba cu prea mult iz folcloric nu mai e capabilă să exprime în dialog vorbirea tuturor categoriilor sociale, în special a celor urbane. Cerința esențială a literaturii realiste este să scrie despre „lumea noastră bucureșteană cu limba ei pestriță. Nu numai că se cuvine, dar *trebuie* să ne interesăm de ea. E curios cum s-a adunat într-un făgaș nefiresc credința celor mai mulți dintre noi că societatea românească n-are caracter (el însuși afirmase aceasta în unele scrisori și avea s-o mai afirme, n.n.). Credința e falsă; după cum e falsă credința că noi nu avem o arhitectură, un stil al nostru. Negreșit că trăsăturile distinctive ale acestei societăți nu sunt așa de evidente ca cele englezești bunăoară; negreșit că zidirele din trecut lasă foarte puține semne de ceea ce-au putut fi. Dar totuși sunt. Nu se poate să nu fie. Căci ce alta este caracterul în psihologie (Duiliu Zamfirescu vrea să înțeleagă aici psihologia în concretizările ei literare, n.n.) sau în arhitectură, dacă nu dezvoltarea într-o direcție constantă și consecventă? Dacă luăm în liniamente mari dezvoltarea poporului nostru și a societății noastre, trebuie să recunoaștem că obîrșia, întîmplările politice, nevoile de apărare, natura pămîntului, clima, au imprimat ceva constant și consecvent sufletelor românești—caselor sau cocioabelor în care au locuit românii. Nu se poate să nu fie așa." Lectura proaspătă a lui Taine este vizibilă aici, dar e interesantă aplicarea la fenomenul românesc în general și la cel urban românesc în special. Și, totodată, străbate printre rînduri o hotărîtă, deși delicată, opoziție față de teza atît de scumpă junimiștilor, a formelor fără fond, împărtășită într-o măsură de Caragiale și de Gherea.

Pregătirea ideației romanului *În război* are loc așadar pe un fond mult mai amplu decît al unei simple continuări a ciclului inaugurat cu *Viața la țară*. Intervin complexe meditații privind destinele societății românești, specificul ei, căile de dezvoltare a romanului, esența social-umană a literaturii, raportul între caractere și compoziția literară, semnificația și proporția laturii documentare în roman etc.

În această din urmă privință, a existat un interesant schimb de scrisori între scriitor și critic. Cerîndu-i părerea asupra lucrării lui Th. Văcărescu și valorii ei istorice (scrisoare din 5/17 sept. 1896), Duiliu Zamfirescu primește de la critic o opinie în doi peri, care nu semăna a apreciere: „Altă carte decît Văcărescu asupra războiului 1877 nu cunosc" (scrisoare din 19 sept./1 oct. 1896).

Călăuzindu-se de datele de aici, scriitorul pune într-un anumit fel — diferit de cel al lui Maiorescu, însă recunoscut de acesta de a nu fi totuși opus cu totul realității — problema intrării armatei române în luptele propriu-zise, pe cîmpurile de operații militare, și în primul rînd celebra telegramă trimisă de marele duce Nicolae, în numele comandantului suprem al armatei ruse din Bulgaria, către domnitorul Carol I (vezi mai jos, nota 35 pag 731). O dispută are loc cu privire la prezența în roman a unor amănunte cu caracter militar. Argumentele criticului au figurat în scrisorile sale, pierdute pentru totdeauna, probabil; ale lui Duiliu Zamfirescu ni s-au păstrat însă. Preocuparea pentru autenticitatea atmosferei momentului, realizată pe calea reproducerii unor documente de epocă, îl determină pe scriitor să introducă în roman două ordine de zi, caracteristice

pentru nivelul de pregătire şi pentru strategia armatei române în epocă. „Întrucît priveşte *ordinile de zi*, admit şi aci reducerea celui dintîi, aşa cum îl cereţi. Daţi-mi voie însă să nu admit pe cel de al doilea. Ordinul de zi dat de generalul Cernat în preziua lui 30 august nu e pus de mine ca detaliu ostăşesc, ci ca documentul cel mai sugestiv — artistic sugestiv — din toată campania. El e scris prost, redactat în pripă; dar proza lui copilărească dă detaliile cele mai emoţionante ale organizării atacului." Şi, după reamintirea antecedentelor elaborării romanului, citate mai sus, conchide: „Prin urmare datele istorice, acţiunea propriu-zis militărească fac parte dintr-un tot, la care nu pot renunţa decît în mici lucruri" (scrisoare din 30 oct./11 nov.1897).

Totuşi, romanul a fost privat şi de al doilea ordin de zi, care însă, conform dorinţei exprese a scriitorului, notate pe manuscrisul romanului, a fost integrat, în ediţii postume, în textul lucrării, la locul respectiv. Ordinul anterior, prezent în roman printr-un singur fragment al lui, a fost şters cu tuş negru pe manuscris de scriitor însuşi, astfel că el nu mai poate fi intercalat în această ediţie.

Observaţiile criticului priveau şi eroinele, femeile din roman — Anna, Natalia, poate şi Elena Milescu — a căror soartă rămînea din nou (ca a Tincuţei în *Viaţa la ţară*) suspendată.

Este curios cum de Maiorescu n-a înţeles, încă de la prima avertizare pe care i-a dat-o scriitorul, că el nu afla justificări *artistice* ca să rezolve, în acelaşi roman cu războiul, şi problemele celor trei femei: „Credeam că (romanul, n.n.) o să iasă mai lung. În planul meu, Anna şi Natalia trebuiau să ducă *Războiul* mai departe, pe o altă latură. Însă temperatura la care s-au ridicat sufletele, în acţiunea propriu-zisă a luptelor milităreşti, nu îngăduie o mai departe dezvoltare, fără scoborîre a căldurei" (scrisoare din 11/23 oct.1897). Astfel că, la observaţiile criticului care insistă tocmai în acest sens, Duiliu Zamfirescu nu face decît să reia mai apăsat cele spuse în scrisoarea anterioară. „Înţelegeţi cît de jos rămăseseră femeile, cît de banale îmi păreau de duplicitatea instinctivă a sufletelor lor. Singura care poate m-ar fi interesat ar fi fost Elencuţa (Elena Milescu, n.n.) nebună. Dar atunci ne îndrumam spre melodramă. Nu mai rămînea nimic din gravitatea solemnă a morţii eroului, diluată, *stillată*, cum s-ar zice italieneşte, prin toate filtrurile *mai binelui*" (scrisoare din 30 oct./11 nov. 1897). În continuare, scriitorul îşi mărturiseşte indiferenţa faţă de opiniile publicului şi criticilor cu privire la sfîrşitul romanului său. Spunînd: „publicul" şi „criticii" el avea mai curînd în vedere doar pe critic însuşi, pe Maiorescu, care nu se dovedise receptiv la semnificaţia supremă a momentului sacrificiului eroic, cu care se termină cartea, ci sugerase o ducere mai departe a destinului unor personaje secundare. „Daţi-mi voie să vă spun acum — replică scriitorul — în oarecare aprindere sufletească, că foarte puţin mă interesează ce o crede publicul şi cum s-o mulţumi el de sfîrşitul romanului; după cum foarte puţin mă importă ce vor zice criticii (se vede că Maiorescu îi invocase în scrisoarea sa, căreia scriitorul îi da riposta, n.n.)... Această cam neroadă închipuire de mine, mi-o dă nu conştiinţa valorii lucrărilor produse, ci conştiinţa valorii mele sufleteşti. Că multe din aceste lucrări nu corespund icoanei dinlăuntru, o ştiu; că pentru cel ce citeşte numai icoana dinafară există, iar o ştiu. Dar mai ştiu că, pentru mine, numai lumea mea lăuntrică are valoare. Acolo stăpînesc eu şi acolo mă simt destul de sus ca să nu ajungă pînă la mine glasurile de pe pămînt."

Teza aceasta o aflăm în repetate rînduri în corespondenţa scriitorului: satisfacţia unică a literaturii create el o află în însuşi procesul şi efortul de a o elabora, şi aceasta rămîne predominantă asupra rezultatului însuşi şi cu atît mai mult asupra obiecţiilor eventuale primite dinafară. Justificarea actului creator prin el însuşi nu rămîne însă unica îndreptăţire a scrisului la Duiliu Zamfirescu — ea se asocia, aşa cum o declara în conceptul de scrisoare din 1895, şi cu un ţel educativ, deci avînd în vedere un public cititor receptiv: „Aş vrea să ştiu cine s-a încercat să facă ceva serios în proză, fără un scop determinat".

*

Pe măsura elaborării textului, acesta a fost trimis la *Convorbiri literare*, prima dată 47 pagini, la 10/22 septembrie 1897, apoi alte 62 la 4/16 octombrie acelaşi an şi, în sfîrşit, restul la 11/23 octombrie, cu care prilej îi scria lui Maiorescu că, încheindu-l, n-a fost „niciodată mai sus cu sufletul".

Nu numai curiozitatea literară, dar şi necesitatea de a verifica ce agonisise pentru revistă, cînd ceruse telegrafic romanul, l-a făcut pe Maiorescu să-l citească numaidecît după primire. Şi l-a luat deci la Iaşi, unde însoţea pe rege şi guvernul, la inaugurarea noului local al universităţii şi a citit în întregime „romanul războinic al lui Duiliu Zamfirescu" (*Însemnări zilnice* din 26/27 octombrie stil vechi, 1897). E probabil că entuziasmul său pentru roman a fost cu atît mai mare — şi l-a transmis pe loc autorului — cu cît a avut prilejul să compare chiar în acel moment demnitatea eroilor lui Duiliu Zamfirescu, patriotismul lor, ţinuta lor morală — ca rezultate ale dragostei şi respectului autorului pentru ţară şi popor — cu manifestarea incredibilă a şefului guvernului faţă de rege: „Ţările noastre nu erau ţări înaintea domniei lui Carol", a declarat D.A. Sturdza în toastul său şi i-a sărutat regelui mîna! „Toast... bun, dar prea înjosit" notează Maiorescu, subliniind ostentativ cuvîntul *sărutat* (*Însemnări zilnice* din 21 octombrie/2 noiembrie 1897).

Deosebirea de atitudine nu mai are nevoie de comentarii şi criticul a apreciat, desigur, lucrurile cum se cuvenea.

Starea de puternică înălţare sufletească din momentul elaborării, l-a stăpînit pe autor multe zile, căci, cu o zi înainte de scrisoarea către Maiorescu, îi mărturisea lui N. Petraşcu o tensiune interioară asemănătoare, pricinuită de finalul romanului: „Scrisoarea dumitale m-a găsit într-un moment de rară înălţare sufletească, cînd, sfîrşind romanul războiului, vibram încă de emoţiune" (scrisoare din 10/22 octombrie 1897). Ea avea să reînvie patru luni mai tîrziu, cînd citeşte în *Convorbiri literare* pasajele respective — nu numai cel al morţii lui Mihai în spital, ci şi altele anterioare — şi rămîne tot atît de emoţionat, cu toată detaşarea pe care timpul nu putea să n-o aducă. „Astăzi am primit în fine numărul *Convorbirilor* pe ianuariu. Daţi-mi voie să vă spun numaidecît impresiunea ce mi-a făcut-o *Războiul*. Uitasem cu desăvîrşire ceea ce scrisesem, ca un somnambul, aşa încît am cetit partea publicată acum, cu temerea de autor dar şi cu impresia de noutate a unui străin. Ei bine, cinstit, lucrarea e bună.

Ceea ce mi s-a părut exagerat în scrisoarea d-voastre, cînd ziceți că romanul de astăzi e cea mai de seamă înjghebare din ultimii zece ani, acum mi se pare natural. Mai ales scena dintre Natalia și Anna, noaptea, e bună de tot" (scrisoare către Titu Maiorescu din 7/19 febr. 1898).

Chiar opt ani mai tîrziu, evocîndu-și momentele cînd scria la roman, le retrăia cu aceeași intensitate: „Mărturisesc că nici șeful arvernilor închis în Alesia (referirea e la Vercingetorix, conducătorul galilor în războaiele cu Caesar, n.n.), nici *Antigona*, nici *Alle fonti di Clitumno* nu mă răscoleau sufletește cum mă răscolea descrierea pozițiilor noastre de la Grivița, apoi asaltul, apoi moartea lui Șonțu și a mocanilor săi din Vrancea, eroi necunoscuți..." *(Luceafărul*, IV, 15—16, aug. 1905).

Teama că nu va mai putea da ceva pe măsură îl stăpînește („îmi pare că s-a sfîrșit cu mine, că n-am să fac ceva mai bun") întrucît, încă dinainte de încheierea romanului, mai exact cînd ajunsese pe la pagina 100, în mintea sa începeau să apară elementele continuării ciclului: „O nouă pacoste se ivește pe orizont: romanul viitor..." (scrisoare către Titu Maiorescu din 2/14 oct. 1897). Continuarea aceasta este, probabil, romanul *Îndreptări*, nu sugerat de suspensia soartei eroilor de pînă acum, nici de observațiile criticului, ci de sensurile majore ce i se relevă pe parcursul elaborării romanului — în primul rînd necesitatea urmăririi în timp a idealului pentru care cădeau Mihai Comăneșteanu și Milescu. Așadar, tentația ducerii mai departe a ciclului, care fusese socotit chiar de autor, inițial, ca încheindu-se cu *În război*: „De acuma mă aștern pe romanul cel de mult mîngîiat în gînd (se atestă și aici vechimea proiectului prim, n.n.). Acesta va fi al 3-a și ultimul din lumea *Vieții la țară*, și cine știe dacă nu și ultimul din încercările mele" (scrisoare din 2/14 mai 1897).

În ce privește soarta romanului *În război*, ecoul său în presă a fost mai mic decît profetiza Maiorescu și decît socotea autorul însuși, între altele și pentru accentul pus de el asupra eroismului și contribuției unor oameni reprezentînd diferite categorii fundamentale ale maselor; se situa într-o evidentă contradicție cu versiunea oficială asupra războiului, care acredita rolul regelui și scotea în primul rînd în evidență persoana lui, cum făcuse și D.A. Sturdza la Iași, în cerc restrîns. Coșbuc, în *Povestea unei coroane de oțel*, narațiune cu intenții documentare, apărută în 1899, căzuse în aceeași eroare și cartea sa, susținută discret de oficialități, avea parte de aprecieri mai bune decît romanul lui Duiliu Zamfirescu. „Nu vă voi ascunde — îi scria el cu amărăciune criticului, la 13/25 nov. 1899 — că mă simt vexat de entuziasmul pe cari-l dezvăluie gazetăria noastră față de *Istoria unei coroane de oțel*, carte convențională, scrisă într-o limbă moartă, jumătate de cronicari și jumătate de provincialisme. Bietul meu *Război* a trecut nebăgat în seamă, deși parcă aci oamenii sunt vii și întîmplările adevărate." Romanul încă nu era apărut în volum — avea să se publice abia peste trei ani, în 1902 — și aceasta poate explica parțial tăcerea „gazetăriei"; însă chiar atunci zodiile n-aveau să fie mai bune și, în 1903, este respins de la premiul Academiei, unde se preferă povestirea istorică a lui Slavici, *Din bătrîni*, apărută o dată cu *În război*.

Împrejurarea merită iarăși a fi notată, întrucît se leagă direct de poziția scriitorului în legătură cu versiunea oficială a războiului, favorabilă regelui în special, dar și partidului liberal.

În septembrie și octombrie 1902, scriitorul a vizitat localitatea Saint-Moritz din Elveția pentru a se întîlni cu Maiorescu, prilej cu care a discutat cu acesta despre eventualitatea prezentării romanului *În război* la premiul Eliade Rădulescu al Academiei. Dintr-o scrisoare ulterioară a scriitorului rezultă că răspunsul criticului n-a fost destul de clar negativ, de vreme ce el a înțeles că are chiar un acord de a se număra printre candidați. „Scrisoarea d-voastre cere un răspuns imediat, din cauza nedomiririi în care mă pune nedomirirea d-voastre — avea să-i scrie criticului la 18/31 dec. 1902. Nu v-am înștiințat că prezint *Războiul* la un premiu al Academiei?!... Apoi doar am făcut drumul la St. Moritz în mare parte pentru asta, și am vorbit, și ne-am înțeles, ba încă eram foarte fericit de a fi găsit în spiritul d-nei Maiorescu ecoul exact al situațiunii mele... Nu aș fi făcut pasul de azi dacă mi-ați fi zis nu. Atîta este de adevărat, încît, chiar acum, sunt gata să retrag cartea de la premiu, fără părere de rău." Încă o dată, însă, răspunsul lui Maiorescu n-a fost clar, ceea ce Duiliu Zamfirescu declară răspicat. „Am primit răspunsul d-voastre. Îmi pare rău că este sibilin, nu pentru ceea ce am eu de făcut de acum încolo, ci pentru corectitudinea purtării mele față de d-voastră" (scrisoare din 12 ian. 1903) — formulă care implică regretul pentru șovăiala criticului în problema respectivă. Căci, după cît rezultă din scrisoarea anterioară a lui Duiliu Zamfirescu (din 18/31 dec. 1902), criticul formulase un fel de aforism: „Dacă te prezinți la un premiu, trebuie să reușești" — ceea ce poate fi interpretat cel puțin în două feluri: (1) cînd prezinți ceva la premiu, faci totul ca să reușești, adică îți asiguri condiții, bunăvoințe etc. — sau (2) prezinți ceva la premiu numai cînd, sub raportul valorii literare, sau din alte considerente, ești sigur că reușești. Ori, Duiliu Zamfirescu era convins că *În război* va avea o reușită neîndoielnică prin însăși valoarea sa literară, prin conținutul său. Și tocmai aici el s-a dovedit din nou slab cunoscător al unui anumit spirit și al unor împrejurări precise din acel moment — pe care însă le cunoștea bine criticul. Acesta a știut că lucrarea nu va putea fi premiată în respectivele condiții, nu sub raportul valorii, ci pentru că în competiție se mai aflau alte două cărți, față de care romanul *În război* se afla în dezavantaj. Una era un fel de reportaj exaltat, consacrat regelui și rolului său în războiul de la 1877 — rol socotit a fi fundamental! — și a doua era povestirea istorică a lui Ioan Slavici, *Din bătrîni*. Prima din ele este desființată literalmente de Duiliu Zamfirescu într-o scrisoare către critic, de mare frumusețe, vibrantă mărturie a patriotismului scriitorului și, indirect, o confirmare a intenției sale din romanul *În război* de a sublinia ca esențială participarea *populară* în istoricul moment 1877, în contrast cu versiunea oficială, despre rolul regelui. „Este un domn maior, Negreanu la nume, care a comis o biografie a regelui. Cartea e proastă la sufletul ei, dar e impusă de St. la premiul Academiei (e vorba despre D.A. Sturdza, atunci din nou prim-ministru și, în continuare, secretarul general al Academiei, n.n.) ca una ce cuprinde adulațiuni de lacheu. Noi am primit la legațiune notă formală din partea ministerului prin care

suntem invitaţi a cumpăra opul d-lui maior. Iar opul în sine e plin de inexactităţi, comic şi mitocănesc. La sfîrşit el cuprinde (p. 259) următoarea neruşinare: «Şi am insistat aşa de mult asupra proprietăţilor şi tuturor bogăţiilor familiei princiare, pentru ca poporul român să preţuiască şi mai bine sacrificiul cel mare făcut de M.S. Regele, cînd de bunăvoie a părăsit toate aceste bunuri pămînteşti, pentru a veni să lucreze fără preget *pentru binele şi fericirea unui popor aproape istovit de suferinţele unui trecut plin de nenorociri*» (sublinierea în scrisoare este a lui Duiliu Zamfirescu, n.n.).

Domnul care vorbeşte astfel este militar, este român şi cere aprobarea semenilor săi... Cîteodată ţi se pare în lume că visezi, atîta de nelogică şi stupidă se înfăţişează viaţa.

Parcă *Războiul* cîntat de toţi cei ce au cald sufletul lor românesc nu l-ar fi făcut poporul acesta, pe care un ignobil lacheu îl crede istovit!... Parcă trecutul poporului român nu are pagini de o nespusă frumuseţe, cînd, singur, neajutat de nimeni, ţinea frunte uraganului de invazii, cum numai peste cîteva veacuri sărmanii buri au ţinut frunte invaziei engleze.

Eu înţeleg să respectăm şi să iubim pe rege, dar nu cu preţul de a ne mînji trecutul şi poporul nostru" (scrisoare din 14/27 nov. 1902).

Cînd critica atît de întemeiat pe acest „cavaler de anticameră", scriitorul îşi amintea, desigur, şi de vechea sa campanie antimonarhică din 1884, în problema „dotaţiei" regale, dar mai ales îi erau permanente scopurile urmărite în romanul său, în care prezenţa unor scurte episoade, cînd regele apare pe cîmpul de luptă de la Griviţa, nu pun în umbră cîtuşi de puţin superioritatea maselor de ostaşi şi ofiţeri, participanţi la lupte.

Cartea lui Negreanu n-a fost premiată de Academie, dar nici *În război* (raportor a fost D.C. Ollănescu), ci lucrarea amintită a lui Slavici, ceea ce provoacă la Duiliu Zamfirescu o reacţie de altă natură, oarecum în suită în ce priveşte raporturile şi aprecierile sale pentru autorul *Marei*, totuşi nepotrivită cu situaţia. Subiectivitatea sa, alimentată pe de o parte de poziţia lui D.C. Ollănescu şi a lui Maiorescu însuşi, favorabilă romanului *În război*, în şedinţa Academiei, pe de altă parte de argumentele lui D.A. Sturdza, veşnic opozant cînd era vorba de Duiliu Zamfirescu, îi dau acestuia imboldul unei apărări publice a cărţii sale. Este articolul *Literatura românească şi scriitorii transilvăneni (Revista idealistă*, I, 7, 1 sept. 1903), una dintre cele mai nedrepte scrieri ale lui Duiliu Zamfirescu sub raportul obiectivului polemic, cu toate că numeroase observaţii pe care le conţine sînt judicioase. Nu ne vom referi decît la chestiunea care priveşte romanul *În război*, acuzat de D.A. Sturdza — şi respins de la premiu — pentru... inexactităţi de ordin istoric! Ţinta atacului declanşat de scriitor era deci, în speţă, Sturdza; însă demonstraţia se face prin disecarea lucrării lui Slavici, care e pur şi simplu desfiinţată, prin manevrarea unor criterii şi aprecieri lipsite de valabilitate, dar de aceeaşi speţă ca şi ale lui Sturdza faţă de *În război*. Duiliu Zamfirescu o şi spune: „Să aplicăm deci romanului d-lui Slavici acelaşi sistem critic ce a fost aplicat romanului meu". Operaţia este însă greşită de la bază şi scriitorul n-ar fi avut cuvînt să aplice altuia

un tratament pe care-l socotea nedrept cînd îi era aplicat lui însuşi; dar, pentru a dovedi eşecul logicii lui D.A. Sturdza, el îl putea folosi — cu condiţia să nu cadă, la rîndu-i, în eroarea aceluia, ci să denunţe numai procedeul, nu şi piesa asupra căreia el se exercita. Însă, deşi convins că „sistemul critic" al adversarului era fals, şi-l însuşeşte totuşi în propria apreciere făcută lucrării lui Slavici, fără să observe că, pe această cale, confirma practic şi-şi însuşea concluzia lui D.A. Sturdza în privinţa propriului roman. Contradicţia n-a scăpat însă contemporanilor şi în primul rînd lui Maiorescu, care, într-o discuţie cu D.C Ollănescu, i-a comunicat acestuia întreaga sa dezaprobare pentru articolul din *Revista idealistă*. Episodul este unul dintre cele cu mai mare greutate în viitorul conflict dintre scriitor şi critic, dreptatea fiind aproape în întregime de partea celui de-al doilea. În acest articol, îndreptat împotriva transilvănenilor, pentru a lovi în D.A. Sturdza (!), stă sursa principală şi schema argumentaţiei viitorului discurs de recepţie la Academie, *Poporanismul în literatură* (1909), atît de categoric executat de Maiorescu şi de numeroşi alţi scriitori ai epocii, între care de întreg grupul *Vieţii româneşti*. Deocamdată, în 1903, D.C. Ollănescu îi relatase lui Duiliu Zamfirescu nemulţumirea criticului, probabil cu toată severitatea expresiilor şi aprecierilor acestuia, căci înverşunatul polemist ţine să mai aplaneze ce putea fi aplanat — nu fără o iritare şi un aer de totală independenţă, sub recunoaşterea străvezie a pripelii care-i fusese prost sfătuitor — şi-i trimite lui Maiorescu următoarele rînduri, final al episodului cu respingerea de la premiere a romanului:

„Iubite domnule Maiorescu,

Primesc din partea lui Ollănescu o scrisoare prin care îmi referează convorbirea ce aţi avut cu privire la articolul meu din urmă.

Întîmpinarea mea este următoarea: lucrarea lui Slavici e atît de nevrednică, încît eu consider hotărîrea Academiei ca o insultă — şi la insulte răspund cu vîrful biciului.

Subiectiv sunt gata să recunosc vanitatea întregei mele acţiuni şi regret că de la început m-am vîrît între lupii hămesiţi; obiectiv, însă, cred că am făcut bine: hotărîrile au să se pondereze pe viitor mai cu luare-aminte. Oamenii sunt proşti, vicleni şi laşi. De prostie nu-i poţi lecui; dar îi poţi tămădui de viclenie prin frică.

Pe d-voastră, personal, vă rog să nu mă judecaţi rău: am fost rănit în fundul sufletului de parţialitatea scandaloasă cu care lucrarea mea a fost primită în Academie şi mai cu seamă de persecutarea lui St., care devine monomanie.

Vă mulţumesc de interesul ce mi-l purtaţi şi vă făgăduiesc să m-astîmpăr, deşi, drept vă spun, sunt scandalizat de incoherenţa, de inconştienţa şi de inepţiile pe care St. le-a debitat în Academie şi pe care *Analele* le reproduc acum... St. n-a cetit romanul meu, ci s-a suggerat de cei interesaţi cum să prezinte lucrurile. Asta se cheamă pehlivănie; iar pentru pehlivani trebuie bici, nu condei" (scrisoare din 25 oct. / 7 nov. 1903).

În rest, scrisoarea mai conţine cîteva cuvinte despre necesitatea „spargerii" unui grup — de transilvăneni — pe care se baza mereu D.A. Sturdza în Academie şi în presă împotriva junimiştilor — şi, ciudat, o promisiune care sună ca o ameninţare: „Am încă doi ani,

pînă ce afacerile mele se vor pune la cale, așa ca să pot părăsi cariera în orce moment. De acolo înainte n-o să vă mai ascult în toate, dar o să vă iubesc poate și mai mult". Nu peste doi, dar peste trei ani, scriitorul se întorcea în țară, iar după alți trei ani avea loc acea definitivă, formală și de data aceasta publică detașare de punctele de vedere maioresciene, conținută în discursul de recepție la Academie, în care, din nou, dreptatea nu se afla întreagă de partea scriitorului, cu toate observațiile întemeiate semănate de-a lungul discursului.

Disputa cu criticul se mută, încă din 1903, în planul politicii de stat, esența poziției lui Duiliu Zamfirescu rămînînd aceeași din *În război*, în ce privea raporturile între factorii conducători și problemele diverse ale specificului românesc. Analiza pe care el o face chiar în scrisoarea următoare adresată lui Maiorescu (6/19 dec. 1903), este o continuare directă a spiritului polemic antimonarhic implicat în roman și atît de clar formulat în scrisoarea din 14/27 nov. 1902, privitoare la lucrarea lui Negreanu. Procesul făcut lui Carol de Hohenzollern este de o violență și profunzime în care răzbate și spiritul polemic al tînărului din 1884, care discuta constituționalitatea monarhiei și a actelor ei, cu prilejul instituirii „domeniilor coroanei". Există în această privință o consecvență a scriitorului, căreia *În război* îi este cea mai elocventă expresie literară, în timp ce articolele din *L'Indépendance roumaine* îi fuseseră cea mai directă expresie publicistică.

Acuzînd, în menționata scrisoare din 6/19 dec. 1903, direct pe rege de „dispreț față de trecutul nostru", îi imputa „o mulțime de fapte de o importanță capitală", din care menționăm numai cîteva din acelea relevante pentru gîndirea politică a scriitorului (există, firește, în scrisoare și numeroase confuzii, erori de apreciere a situației etc.): încercarea regelui de a determina „decăderea caracterului românesc"; preocuparea lui pentru o „formațiune artificială economică-politică"; aprecierile făcute de rege în 1866 despre domnia lui Cuza sînt declarate de scriitor drept „imbecile și criminale" și cu atît mai „imbecile" și infame, cînd sînt reluate de Sturdza în 1903; regele e declarat vinovat de „o atingere gravă a instituțiunii strămoșești a poporului"etc.

Aceste aprecieri, care nu pot aparține numai momentului 1903, ci decurg desigur dintr-o concepție mai veche, cristalizată în perioada 1896—1897, cînd scria romanul *În război* — par să contrazică afirmațiile făcute chiar în perioada elaborării romanului, cînd îl anunța pe critic că, trebuind să alcătuiască planul de desfășurare a romanului a fost nevoit să lupte împotriva tentației unei prezentări prea favorabile a regelui, „spre a nu fi bănuit de adulațiune" (scrisoare din 4/16 oct. 1897). Să fie chiar aceasta părerea scriitorului despre rege, sau e o explicație ad-hoc pentru a justifica prezența slabă a monarhului în roman? Cursul ulterior al faptelor confirmă această din urmă alternativă.

Ele atestă că romanul, cu întreaga lui demonstrație literară, avea caracterul unui document neconvenabil pentru oficialitate, ceea ce explică atmosfera înghețată care i s-a creat la apariție și respingerea de la premiere; autorul însuși își atrăgea cu aceasta un nou motiv de opoziție deschisă a liberalilor și, în măsura în care partidul junimist se orienta în acea vreme încă spre liberali — Duiliu Zamfirescu și reproșează în scrisoarea din 6/19 dec. 1903: „Cred... că ceea ce face d-sa (P.P. Carp, șeful partidului junimist, n.n.) astăzi este o eroare... Dl. Carp... se simte mai aproape de Sturdza decît de conservatori" — în aceeași măsură își atrăgea și ostilitatea, deocamdată nedeclarată dar reală, a cel puțin unora din junimiști. Poziția antiliberală, antiburgheză a lui Duiliu Zamfirescu — vizibilă și în *Tănase Scatiu* și, acum, și în noul roman, *În război* — rămîne astfel una din direcțiile principale ale literaturii scriitorului; participarea la dezbaterile fundamentale în epocă este incontestabilă, ea e desfășurată și dintr-un unghi conservator, patriarhalist, dar se petrece permanent și dintr-o perspectivă populară, democratică.

O ultimă observare, referitoare la roman, e în legătură cu rolul important acordat femeilor, atunci prea rar prezente în literatura noastră, în probleme depășind sfera eroticului. (Vidra lui B.P. Hașdeu, Doamna Chiajna a lui Odobescu fac parte dintre excepții, dar și ele sînt proiectate în trecutul istoric.) Duiliu Zamfirescu creează un tip de femeie cu capacități cetățenești (Sașa, Anna), mișcată de resorturi ce întrec simplul rol de soție sau mamă; criticul înțelegea mai strîmt problema, astfel că, între obiecțiile lui, e și aceea a necesității de a se lămuri ce fac femeile rămase fără bărbați în urma războiului. Scriitorul răspunde cam în doi peri și ironic (scrisoare din 30 oct./11 nov. 1897), totuși dă explicația amintită, că, față de tensiunea scenelor cu asaltul și cu agonia principalului erou al romanului, soarta ulterioară a femeilor rămîne o chestiune secundară. Problema însă avea să capete un răspuns în următoarele două romane ale ciclului, unde, în special în *Anna*, sînt urmărite eroinele din romanul *În război*. Totuși, imboldul scriitorului de a continua acțiunea în această direcție nu poate fi legat de necesitatea completării unor personaje, fie ele și feminine, punctul său de vedere în această direcție fiind clar încă de la *Viața la țară*, cînd criticul îl întreba, între altele, „cum rămîne cu Tincuța și cu tînărul de la Paris" (scrisoare din 20 mai 1895). Scriitorul nu socotea, pentru romanul realist, drept o obligație rezolvarea tuturor firelor de plan secund ale subiectului „care stau acolo numai ca să întregească tabloul" (scrisoare din 9/21 iun. 1895). În scrisoarea către N. Petrașcu din 4/16 mai 1898, aflăm chiar o subliniere a preocupării de a tempera sfera eroticului și de a intensifica rolul și prezența persoanelor feminine în cîmpul ideilor — cel puțin în cazul unora din ele. „Dacă vei binevoi să recitești *În război*, vei vedea ce liniște intensă sufletească se resfrînge asupra lumei de acolo, din acest punct de vedere. De unde toate încercările noastre de romane și novele urmează încă mai departe cu exploatarea notei erotice, *În război* (de altminteri ca și în *Viața la țară*) se răspîndește o suavitate infinită din blîndele chipuri ale Elenei, Sașei etc." De aici, disputa Natalia-Anna în jurul dragostei ambelor pentru Mihai Comăneșteanu nu mai are caracterul unei rivalități între două femei pentru un bărbat, ci a unui conflict între două moduri de a înțelege viața și iubirea. La fel, poziția Sașei în *Viața la țară* dobîndește semnificații simbolice, personajul proiectîndu-se amplu în afara domeniului casnic, la care l-ar restrînge eroticul pur.

Romanul *În război* aducea și în această direcție o notă originală, proprie.

O chestiune care merită măcar menționată este în legătură cu mulțimea numelor proprii — de localități și persoane — prezente în roman. Cele referitoare la geografie și istorie sînt reale — toate sau aproape toate avîndu-și sursa în lucrarea lui Th. Văcărescu, care a constituit sursa principală de documentare pentru scrierea romanului. În consecință, notele explicative ale prezentei ediții nu mai aduc alte referințe despre orașele și satele pomenite de autor, nici despre comandanții de unități militare — români, ruși și turci — informațiile cuprinse în textul lucrării fiind edificatoare. Excepție se face pentru cîteva figuri de eroi de mare circulație: Șonțu, Valter Mărăcineanu, pentru care se fac și altfel de precizări.

În acest cadru, cu topografie, onomastică și fapte autentice, se mișcă eroii centrali ai cărții, fictivi după cum declară autorul, deși cu modele identificabile. „În *Războiul* despre care vorbești — îi scria prietenului N. Petrașcu — am trăit prin anticipație o viață intensă de prietenie și de patriotism arzător, punînd încrederea mea reală în ființe fictive..." (scrisoare din 4/16 mai 1898).

Pentru majoritatea acestora s-au sugerat anumite corespondențe cu sursele concrete, în paragrafele anterioare, de prezentare a celorlalte două romane. Singurul personaj fictiv — cu un loc important în roman și pentru care nu s-au dat anterior sugestii suficiente privind eventualul său model din viață — Nicolae Milescu, s-a bucurat de multă atenție din partea autorului. Ceva mai tîrziu, tipul uman respectiv avea să fie reluat, într-o viziune diferită, în lucrarea următoare a scriitorului *Lydda. Scrisoari romane*, un fel de roman original, amestec de eseistică și epică, realizate pe cale epistolară. „Ceea ce era Milescu sub învelitoarea lui scorțoasă de bărbat, este Lydda, în haina delicată a adevărului feminității", îi explica, la 2 apr. 1905, lui Simion Mehedinți, pe atunci redactor al *Convorbirilor*, trimițîndu-i o parte a lucrării respective (I. E. Torouțiu—*Studii și documente literare*, XI, p. 104).

Milescu nu e, totuși, un „scorțos" ci un om cu multă energie, prea risipit și contradictoriu, un pătimaș, boem, plin însă de virtuți, un patriot, un erou, chiar și un artist, poet și compozitor în același timp. El e declarat autorul poemului atît de interesant, *Preajma codrilor*, din roman și al melodiei respective; tot el, mergînd în fruntea unității pe care-o comandă, compune în minte strofe patriotice.

După toate probabilitățile, modelul acestui personaj a fost fratele mai mare al scriitorului, colonelul Alexandru Zamfirescu, om cu vocație total depărtată de îndeletnicirea militară, dar care a făcut și aici o splendidă carieră. El era, după cît se spune, un veritabil talent muzical, uimindu-și contemporanii cu prodigioasa-i memorie și cu cunoștințele în materie, ca și cu proverbiala capacitate de a uita, de a sări cu pasiune egală de la una la alta, zgomotos în vorbire, exploziv în comportări, generos pînă la dăruirea de sine. (Să fie ale lui cele două poezii, *Amoroso*... și *Cîntec*, semnate Alexandru Zamfirescu, în *Literatură și artă română*, III, 6, mai 1899?)

Lydda, ca și Milescu, are o uriașă putere de a trăi cu intensitate, de a arde cu egală combustie în diferite împrejurări ale vieții.

*

Curînd după apariția în *Convorbiri*, așa cum s-a arătat, romanul a apărut în limba franceză, sub titlul *Temps de guerre*, în traducerea lui Dem. I. Ghica.

Trebuie să regretăm un lucru important cu acest prilej: că Maiorescu, întrebat de scriitor dacă să publice în ediția franceză „cîteva vorbe de introducere — desigur proprii, n.n. — prin care să explic geneza lucrării" (scrisoare din 7 febr. 1900), l-a sfătuit negativ, astfel că sîntem lipsiți de cîteva considerații și informații, care ar fi fost, desigur, de mare importanță istoric-literară.

Variante

p. 280, r. 23—24 — chemat. Se gîndi (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 286, r. 2— 5 — Ce prietin?
— Mii de bombe (*C.l.* și ed. 1902, 1907).
p. 289, r. 38 — atîta patriotism (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 295, r. 22 — ești între noi persoana (ed. 1902, 1907).
p. 305, r. 21 — întinsă zîmbind (ed. 1902, 1907).
p. 307, r. 38 — scrie. — Zi pe slovă (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 309, r. 22—24 — dropicos". După aceea (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 313, r. 6 — nu? Poate fiindcă (ed. 1902, 1907).
p. 313, r. 7 — lipsește în ed. 1902, 1907.
p. 314, r. 23 — simpatice. Rezerviștii (1902, 1907).
p. 316, r. 23 — lanurilor. Ajunseră, în fine, în preajma (ed. 1902, 1907).
p. 319, r. 2 — Golesc. Și numai (ed. 1907).
p. 319, r. 40 — Cuștîndin — Ce-ai făcut (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 323, r. 34—35 — tiraniei și mai mișelească (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 325, r. 13 — cineva de aproape făcea (ed. 1902, 1907); cineva de mînă făcea (*C.l.*).
p. 326, r. 15 — între în luptă (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 342, r. 14—15 — ea. Milescu zise ceva mai tare: Un castel (ed. 1902, 1907).
p. 343, r. 6— 8 — o dată. Milescu suflă (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 345, r. 38—39 — alături. Am înțeles (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 351, r. 30 — p. 352, r 5 de la „voie" pînă la „Milescu izbucni" textul lipsește în întregime (1907).
p. 352, r. 13 — se face (ed. 1907).
p. 353, r. 5 — sunt lucruri (ed. 1907).
p. 353, r. 10 — altceva, cel puțin pentru ca să nu (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 353, r. 26 — război, urmărind (ed. 1902, 1907).
p. 360, r. 6 — chipul celei ce dormea, — marmură (*C.l.*, ed. 1902, 1907). (Adaosul „*celei ce dormea*" este făcut cu creionul chiar din manuscris de o mînă străină.)
p. 360, r. 16 — picătură de stearină căzu (ed. 1902, 1907).
p. 362, r. 27 — stete lîngă (*C.l.*); stete lîngă Natalia pînă (ed. 1902, 1907).
p. 364, r. 22 — Anicuța se înroșise (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 369, r. 20 — evrei, armeni (ed. 1902, 1907).

p. 369, r. 33 — era un grecotei de la (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 369, r. 35 — ofiţerii unui regiment din (ed. 1902, 1907).
p. 373, r. 26 — lipseşte (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 377, r. 39 — supune comandantului rus (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 379, r. 35—36 — arc moderat, era (*C.l.*); natură modestă era (ed. 1902, 1907).
p. 381, r. 13 — la el mirat, pînă (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 390, r. 35 — p. 391, r. 5 — de la „hui" pînă la „O dată cu", **textul** lipseşte (*C.l.*, ed. 1902,1907).
p. 391, r. 5 — Apoi la 27 august, o dată cu (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 393, r. 3 — p. 396, r. 11 — textul lipseşte în întregime (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 409, r. 14 — glasuri în locul (*C.l.*, 1902, 1907).
p. 410, r. 29 — uită în tavan: un (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 415, r. 22 — făcuse rău (ed. 1902, 1907).
p. 415, r. 29—32 — spital. Mihai (*C.l.*, ed. 1902, 1907).
p. 418, r. 5 — războiului şi a patriei într-înşii (ed. 1902, 1907).
p. 418, r. 18 — Elena rămăsese singură de tot. (Aici se încheie ed.1907.)

1 — *România liberă* nu apărea încă la data menţionată aici — 11/23 apr. 1877 — primul ei număr va ieşi cu o lună mai tîrziu. Dacă e totuşi menţionată, faptul trebuie pus pe seama frecventei încălcări, din partea scriitorului, a exactităţii stricte a faptelor. E şi un omagiu adus ziarului, la care fusese redactor cu 15 ani înainte.

2 — *Podul calicilor*, vechiul nume al uneia din principalele artere ale Bucureştilor de altădată, azi Calea Rahovei, în amintirea luptei de la Rahova (Bulgaria), la 21 nov. 1877.

3 — *Podul Mogoşoaiei*, arteră principală a vechiului Bucureşti de la 1878: Calea Victoriei.

4 — *Piaţa Teatrului* era locul principal de adunare al birjarilor, fiind cel mai întins loc deschis din centrul capitalei, în apropierea marilor hoteluri şi restaurante.

5 — *Dumitru C. Brătianu* (1818—1890), frate mai mare al lui I.C. Brătianu, şeful partidului liberal. Dimitrie C. Brătianu a fost el însuşi prim-ministru liberal, în locul fratelui său, pe care l-a părăsit, provocînd căderea lui, în 1888, cînd a şi reluat cunoscuta formulă demagogică: „hoţii la puşcărie"; orator îndrăzneţ dar fără controlul vorbei, a rămas de pomină prin absurditatea formulărilor sale.

6 — „*Tractatul de la Paris*" (Convenţia de la Paris), s-a semnat în 1858, în urma războiului Crimeii (1853—1856) şi privea situaţia Ţărilor române. Speculînd prevederile acestui „tractat" s-a realizat Unirea (1859). Printr-o serie de acte succesive de guvernămînt, Convenţia a fost practic scoasă din uz şi înlocuită, dar prevederile ei, care stipulau şi garantau neutralitatea României, erau considerate în vigoare; ele fundamentau o anumită independenţă a ţării, înainte de proclamarea neatîrnării, la 9 mai 1877.

7 — Este neclar la care Mihnea se referă scriitorul, deoarece nici unul din cei patru domnitori cu acest nume nu s-au ridicat la nivelul marilor personalităţi menţionate mai înainte, în luptele pentru independenţa ţării, îndeosebi faţă de turci — cu excepţia, fireşte, a imaginarilor „Asanachi Vrînceni", înaintaşii familiei Comăneşteanu!

8 — *Andreiaşi*, de data aceasta nomenclatura utilizată de scriitor pare să se refere la geografia reală: Andrieşu de jos şi Andrieşu de sus sînt două sate în apropierea izvorului Milcovului, aşa cum se spune în roman. Natalia Cantă, originară din aceste locuri, unde se află şi una din moşiile Comăneştenilor, ar putea aparţine de asemenea familiei reale, Canta, de bogată tradiţie moldovenească.

9 — Necesitatea retragerii lui Comăneşteanu în munţi se va lămuri ceva mai tîrziu, atunci cînd va apare în toată amploarea dragostea Nataliei Cantă pentru el. Soţul acesteia îl şi roagă pe erou să plece din Bucureşti, pentru a curma o legătură cam de scandal. „Cauzele de ordine publică" ar fi deci intenţia de a feri o căsnicie de primejdia destrămării. Mihai Comăneşteanu e şi el de acord cu solicitările ce i se adresează şi pleacă, mai întîi la moşie, apoi la regiment.

10 — Cu privire la ascendenţii Annei Villarà se impun cîteva precizări. Oarecum scăzută în ochii proprii pentru faptul că e grecoaică — în romanele următoare ea va afla chiar un prilej de mîndrie în origina sa — fata îşi declară meritul ei de a fi, după mamă, descendentă din familia Goleştilor. Anna avea deci de ce se mîndri cu strămoşii după mamă — dar este evident că scriitorul îi alesese cu grijă şi ascendenţa după tată: un Villarà, Alexandru, grec de origine, făcuse parte din Societatea Filarmonică (1827) şi era destul de legat de mişcarea de la 1840, cînd a avut şi rol politic în Adunarea Obştească. „Au fost şi boieri patrioţi pe vremea fanarioţilor", spune cu dreptate Milescu, în cursul exploziei sale retorice, care, cu toate confuziile şi exagerările vorbitorului, are un punct de plecare curat patriotic.

11 — Cu numele *Orientul* au apărut mai multe ziare în Bucureşti, dar scriitorul se referă la *L'Orient*, care apărea în limba franceză, începînd din 1877 şi care, peste doi ani, se va transforma în *L'Indépendance roumaine*, unde va publica şi scriitorul celebrele articole împotriva „dotaţiei" regale. Astfel de amănunte explică de ce Mihai Comăneşteanu e pus de autor să citească tocmai *L'Orient* — dar, ca şi în alte împrejurări, şi aici apare una din nepotrivirile atît de frecvente la scriitor: scena din roman se petrece precis la 12/24 aprilie 1877, pe cînd primul număr din *L'Orient* apărea o lună şi jumătate mai tîrziu — la 2 iunie 1877!

12 — Deşi avea trei surori în Bucureşti, Mihai Comăneşteanu, în trecerile sale scurte prin capitală, „sta liniştit la hotel" — aşa cum va face mereu şi Duiliu Zamfirescu. Hotelul în care locuia tînărul Comăneşteanu se numea „Broft" şi era în faţa fostei clădiri a Teatrului Naţional. Este „Continentalul" de mai tîrziu.

13 — „Răscoala din Herțegovina și războiul sîrbilor", expresia nu are în vedere marea răscoală populară din 1804 sub conducerea lui Gheorghe Karagheorghevici, continuată ani la rînd și ajunsă la apogeu prin cea condusă de Milan Obrenovici (1815), în urma căreia s-a dobîndit autonomia Serbiei. Cruzimile turcești îngroziseră și atunci lumea; ca și în tulburările cele mai recente, din 1876, care zguduiseră Bosnia și Herțegovina, sîrbii interveniseră, fără succes însă, în favoarea răsculaților. Duiliu Zamfirescu se referă la acestea.

14 — Una din scăpările de altă natură, mai puțin întîlnite la Duiliu Zamfirescu: de ce „tocmai atunci Elena băgă de seamă" prezența lui Comăneșteanu în cameră, dacă, doar patru rînduri mai sus, ea privea „și la unul și la altul aiurită"? Lucrul nu se explică altfel decît prin ceea ce însuși scriitorul spune: că n-a mai citit nici manuscrisul cărții — ci l-a trimis direct la *Convorbiri* — nici edițiile ei ulterioare.

15 — *Valahia mică*, nume sub care era cunoscută, uneori, pînă în secolul trecut, Oltenia, spre deosebire de Muntenia, care era Valahia mare.

16 — Condițiile erau acestea, întrucît România nu era atunci un stat beligerant, ci își păstra neutralitatea față de Rusia. Dar, prin însuși faptul că permisese trecerea trupelor rusești peste teritoriul ei, și chiar în condițiile schițate de scriitor, România își declara din capul locului o atitudine ostilă față de turci, ceea ce explica schimburile de focuri, uneori chiar canonade, și incursiunile unor mici unități otomane, sau simple bande, pe malul stîng al Dunării — de unde teama unor bucureșteni de invazia armatei regulate. Tocmai pentru a preveni astfel de acțiuni, cele două corpuri de armată menționate luau poziție pe malul Dunării, iar aceasta echivala, în anumite limite, cu o stare de război.

17 — „Putem iubi și uita de atîtea ori?", se întreabă Mihai Comăneșteanu, cu gîndul la numeroasele sale amoruri trecute. Ceva mai departe el își aduce aminte cu melancolie de Tincuța, acum moartă, care „rămăsese întreagă în sufletul lui", „fără nici o știrbire" dar și „fără nici o durere în aducere aminte". Ceea ce poate însemna că nu fusese propriu-zis o dragoste profundă?

În legătură cu întrebarea dacă „putem iubi și uita de atîtea ori", Duiliu Zamfirescu a fost în mai multe rînduri — ultima oară la 60 de ani — în împrejurarea de a-i da răspuns. Într-o perioadă de început, însă, nu mai tîrziu de 1883, el avea să noteze: „Musset a spus că omul poate muri de mai multe ori, fiindcă poate iubi și uita de mai multe ori. În această privință, eu cred că omul nu poate muri decît o dată".

Problematica erotică a eroului izvorăște, într-o bună măsură, din experiența proprie a scriitorului, foarte bogată la acest capitol.

18 — *Fanny* și *Martens*, din formula de aci, nu sînt două persoane diferite, ci una singură, cîntăreața de muzică ușoară *Fanny Martens*, de origine franceză. Stabilită de o vreme în țara noastră, împreună cu sora și cu tatăl său, tirolez de origine, a dat recitaluri nu numai în București, ci și în alte orașe. Cînd Duiliu Zamfirescu avea 23 de ani, adică în 1881, ea a fost chiar la Focșani, unde a rămas mai mult timp. La ea se referă pe larg corespondența scriitorului de atunci.

19 — *Bichet* (Bechet), localitate de peste Olt, deci la destulă depărtare de locurile unde se întîlnește Mihai Comăneșteanu cu ceata de fugari speriați. Lucrurile sînt cam amestecate în roman, în legătură cu Bechetul: aici, în adevăr, o unitate turcească mai mare a trecut Dunărea și a prădat satul, dîndu-i foc — dar aceasta se petrecea la 11 mai, deci la cîteva săptămîni după sosirea lui Mihai la Giurgiu; în roman, însă, acțiunea cade, dacă ținem seama de datele romanului, exact la 14/26 apr. 1877 și nu în mai.

20 — „Bine, zău, c-au venit ai noștri la guvern...", aceste cuvinte ale lui Ion Paraipan sînt cam fără obiect, sau cu o bază neclară pe fondul evenimentelor. „La guvern" se afla I.C. Brătianu, încă din 24 iulie 1876, iar în acel moment — mai exact: la 3 aprilie — nu se făcuse decît o singură schimbare în componența cabinetului — la externe venise Kogălniceanu, în locul lui Nicolae Ionescu.

21 — *Gheorghe Șonțu*, maior (n. 1851), originar din jud. Putna, chiar din Focșani, de unde era și scriitorul. La 25 ani este avansat maior și moare, în fruntea batalionului pe care-l comanda, acoperit de glorie. Personajul e construit însă cu destule elemente imaginare, în orice caz urmînd numai aproximativ datele exacte ale realității. În discuțiile cu Mihai Comăneșteanu, și ca urmare a faptului că acesta e doar locotenent, iar celălalt maior, se înțelege că Șonțu e mai vîrstnic bine decît Comăneșteanu — de altfel, în roman, are și mai multă experiență. Îi și spune lui Mihai: „Ești tînăr, totul te leagă de viață. Pe mine, la drept vorbind, ce mă costă să mor? Sunt singur. Am trăit destul..." Însă, Șonțu nu avea atunci decît 26 de ani, pe cîtă vreme, calculînd datele oferite de roman, Mihai ar trebui să aibă cel puțin tot aceeași vîrstă, de vreme ce în *Viața la țară* era prezentat drept „un tînăr ca de 20 de ani!"

22 — Este unul din discursurile cele mai semnificative din carte, în ce privește viziunea lui Duiliu Zamfirescu asupra războiului, diferită de cea oficială. Scriitorul întemeia dobîndirea succesului nu pe contribuția regală sau guvernamentală, ci pe „valoarea oamenilor, a ofițerilor și a soldaților", aceasta fiind singura care „hotărăște de soarta războaielor" (în speță, a celui de la 1877-78). Superioritatea „prin forțe morale" a ostașilor îi apare scriitorului hotărîtoare. „Ștefan cel Mare? întreabă retoric Șonțu. Are să se nască!..." — ceea ce, tradus, înseamnă curat că un mare comandant *nu exista* la 1877, el abia trebuia să apară! — deci în nici un caz *nu era regele*.

23 — Ideea rousseau-istă despre pervertirea omului în contactul cu societatea este acceptată parțial, după cum se vede, de Șonțu, adept straniu al unei teorii despre necesitatea de a distruge prin forță, dar care nu e totuși anarhismul clasic, confundat dezinvolt de erou cu nihilismul.

24 — Versurile citate sînt din poezia *La izvoarele Clitumno* de Carducci (strofa 22, vers. 3—4). Duiliu Zamfirescu a tradus această poezie, care l-a impresionat nespus, şi a publicat-o, cu trei ani înainte de scrierea romanului *În război*, în revista *Ateneul român*.

25 — Este vorba de *Sonata la lumina lunii (opus 27 no. 2) în do diez minor* de Beethoven, dedicată Julietei Guicciardi (cea la care se gîndeşte şi Tincuţa în *Tănase Scatiu*). Despre un *allegro* al acestei *Sonate*, Liszt spusese că seamănă cu „o floare între două abisuri", ceea ce se apropie de comparaţia scriitorului: „cîteva note... păreau ca nişte petale de flori pe un mormînt". *Sonata* este, deci, una din bucăţile muzicale cele mai apreciate de scriitor.

26 — Cum s-a văzut şi în *Viaţa la ţară*, şi în nuvele, Duiliu Zamfirescu obişnuia adesea să introducă poezii proprii în lucrările sale în proză, dar mai pe toate le-a introdus şi în volumele de versuri. De data aceasta, poezia, numită mai tîrziu de Mihai Comăneşteanu *Preajma codrilor*, a rămas numai în paginile romanului şi n-a fost cuprinsă în sumarul volumului *Poezii nouă*, scos la doi ani după apariţia romanului. Explicaţia poate fi căutată în faptul că, în liniile ei mari, poezia pare un fel de replică la balada *Lorelei* a lui Heine.

În legătură cu această poezie, N. Petraşcu istoriseşte următoarea scenă: „În vara anului următor (1896), Duiliu, invitat de mine, îmi întoarse vizita ce-i făcusem la Roma, venind cu d-na Zamfirescu la Bellagio, pe lacul de Como... Într-o seară, pe lună, ne plimbam cu barca pe lac; într-un moment, ne ajunse şi trecu pe lîngă noi o altă barcă cu doi inşi, femeie şi bărbat, italieni din popor cari cîntau în duo romanţa: *Vieni sul mar*...

...Cu pălăria pe genuchi, cu faţa emoţionată, Duiliu mă întrebă:

— Cum poţi traduce în cuvinte astfel de momente, atît de simple şi atît de puternice în acelaşi timp? Tot ce vei încerca să strîngi în vorbe, în vorbe reci, uscate, strîmte, nu va da nici pe departe o idee de puterea de fascinaţie a momentului... Cînd ar şti lumea ce chinuiţi sunt bieţii poeţi.

Şi deodată, fără nicio tranziţie, prin o asociaţie de idei lăuntrice, Duiliu începu a recita rar şi cadenţat:

Un castel pe malul mării
Preajma codrilor o ţine etc...

(Urmează transcrierea întregii poezii, n.n.)

Cînd termină şi tăcu, el era cu ceva de copil nevinovat în figură.
Retraşi într-un boschet, într-o dimineaţă, Duiliu îmi vorbi de noul său roman *În război*, în care intrau versurile de mai sus" (N. Petraşcu: *Duiliu Zamfirescu*, „Cultura naţională", 1929, p. 126 şi 133—135).

Dacă amintirea lui N. Petraşcu este exactă, înseamnă că poezia este cu cel puţin un an anterioară scrierii romanului.

27 — Această declaraţie a lui Milescu e o destăinuire, dar mai curînd o hotărîre, un program de viaţă, aparţinînd mai mult autorului decît eroului său. În epoca respectivă scriitorul fusese bîntuit, după cît se înţelege din corespondenţa sa, de o pasiune extraconjugală, dar în nici un caz de natură să-i pericliteze căsnicia. Scrisorile către Elena Miller-Verghi o spun aproape clar; cele către Maiorescu de asemenea (scrisoare din 9/21 şi 12/24 martie 1895), dar veselia („Bate vîntul a tinereţe, cît o mai bate") se amestecă repede cu melancolia, vîrsta — scriitorul era totuşi tînăr, avea 38 de ani — îşi spune cuvîntul şi episodul se închide repede, şi datorită tactului soţiei, care şi-a meritat astfel din plin, ea însăşi, elogiul adus de scriitor prin cuvintele profunde ale atît de nestatornicului Milescu. (Vezi nota la poezia *Phenix*, în vol. I al prezentei ediţii.)

28 — *Mingrelia*, nume vechi al regiunii din nordul Caucazului, în Georgia, unde se află astăzi teritoriul Republicii Autonome Abhazia, regiunea Kutaisi etc.

29 — *Bimbaşa Sava*, şef al gărzii de arnăuţi, în timpul mai multor domnitori fanarioţi, la începutul sec. al XIX-lea, a rămas vestit prin luxul dar şi prin îndrăzneala sa. A murit tăiat de turci la 1821. „Bimbaşa" era un rang militar superior la turci.

30 — *Figaro*, cunoscut periodic francez, numit astfel după personajul principal al pieselor lui Beaumarchais. Iniţial săptămînal satiric — ceea ce justifica titlul — ulterior cotidian de informaţii, *Figaro* a apărut din 1854 pînă azi (cu excepţia anilor 1942—1944).

31 — *Şcoala soldatului*, titlul unui „reglement interior", pentru instrucţia militară în cazarmă. În conceptul scrisorii din nov. 1895 către Maiorescu, netrimisă în cele din urmă, Duiliu Zamfirescu cerea un „tractat de şmotru" pentru soldaţi, intitulat tocmai: *Şcoala soldatului* — pentru toate armele, chiar şi administraţie. Aceasta pentru a dovedi, după cum îşi fixa în acelaşi concept de scrisoare, „cît este de nefirească şi neumană instrucţiunea, curat mecanică, ce se dă soldaţilor noştri..." Latura aceasta este cu mult mai palidă în roman, semn că autorul a mai temperat primele impulsuri, foarte critice.

32 — *Ouida*, pseudonimul scriitoarei Marie Louise de la Ramée (1839—1908), de origine franceză după tată, engleză după mamă, stabilită în Italia la maturitate (1868); romancieră, s-a bucurat în epocă de popularitate, datorită literaturii sale de orientare realistă, însemnînd o rupere cu tradiţia literaturii „feministe" a epocii. Duiliu Zamfirescu i-a consacrat una din scrisorile sale către N. Petraşcu, cea din 18 septembrie 1888, adică nu mult după sosirea la Roma, cînd îşi propusese să realizeze o literatură epistolară.

33 — Citite izolat, versurile par să fie un fragment de marş; în realitate ele fac parte dintr-o poezie neterminată şi nepublicată, care nu are comun cu marşul decît două strofe — a 3-a şi a 4-a — restul fiind un admirabil tablou montan, unul din puţinele de acest fel din

literatura lui Duiliu Zamfirescu, recunoscut ca scriitor al peisajului cîmpenesc.

Iată textul integral, păstrat între manuscrisele poetului și din care, în *Convorbiri literare* și în toate edițiile succesive, n-a apărut decît o strofă, a treia:

La umbra pădurii, în limpede aer,
Se văd de departe ciobanii la tîrlă,
Pe vale se mișcă un nor ca un caier;
În cîmp se zărește un prund alb de gîrlă.

Și ochiul coprinde priveliștea toată,
Iar tu, grănicere, vezi toate și taci.
Cît ține pămîntul, în jurul tău, roată,
E țara ta, țara străbunilor daci.

O, tu, ce din cetini auzi-le cîntul,
Stăpîne, stăpîne, cu brațul de fier,
O, Decebal, scoală, răstoarnă-ți mormîntul,
Și umple tot golul din munți pîn'la cer.

Iar tu, strălucite și dulce părinte,
Traiane, eroul atitor eroi,
Îndreaptă-ne brațul și adu-ne-aminte
De urma de sînge ce curge în noi.

Din codri sihaștri un vultur s-avîntă
Și falnic plutește spre granița țărei.
Îl vede din tîrlă ciobanul ce cîntă
Și, palid, își uită de focul cîntărei.

Și cornul de bivol desprinde din țintă
Își ia gluga-n spate cu țîra de hrană,
Din coardă *ridică rugina de flintă*
Și merge să sune pe-un dîmb de corhană.
Și huie Ceahlăul și Bistrița huie.

....

Notăm și aici cîteva forme intermediare ale unor versuri, caracteristice fie pentru tonalitatea mai personală a poeziei, fie pentru legătura ei mai strînsă cu momentul cînd se zămislește în mintea personajului — acela al războiului — fie, în sfîrșit, pentru accentuarea mai deschisă a latinității noastre:

V. 9 : O, tu, ce din *vremuri străbați pîn'la mine.*
V. 14 : Traiane, *întoarce-ți privirea spre noi.*
V. 15 : *Armează-ne* brațul și adu-ne-aminte.
V. 16 : a. De *nobilul* sînge ce curge în noi;
b. De urma *romană rămasă în noi.*
V. 17 : În manuscrisul poeziei, cuvîntul *sihaștri* lipsește; textul se restabilește după transcrierea strofei în manuscrisul romanului *În război.*

După caligrafie, manuscrisul poeziei e anterior romanului, deci aceasta a fost concepută separat, ca și *S-aud,* și aceasta dedicată

tot peisajului montan, dar atribuită lui Mihai Comăneșteanu *(Viața la țară).*

În forma inițială a romanului, trimisă la *Convorbiri literare*, după ce se reproducea strofa existentă, figurau următoarele rînduri: „Dar Traian parcă nu merită și el patru versuri!... Copilăros și sentimental, se gîndi la chipul bărbătesc și trist al marelui nostru împărat. (Urma strofa a patra a poeziei — cu o singură modificare: V. 2 : *tulpină* în loc de *eroul* — după care continuau gîndurile lui Milescu, n.n.) Nu prea era mulțumit de strofa închinată lui Traian. Ce-ar fi zis Annicuța de tulpina care îndreaptă brațul?... Eh! Annicuța n-avea entuziasm de două parale..." Spiritul critic al Annei este invocat pentru că, puțin mai înainte, ea analizase amănunțit, deși cam fără o bună receptivitate, metaforele cumnatului său din poezia *Preajma codrilor*.

Din scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu către Maiorescu (30 oct./11 nov. 1897) deducem că acesta i-a cerut reducerea textului improvizat de personaj în timpul marșului, ceea ce scriitorul a acceptat, desigur nu destul de convins. „Admit cîteva propuneri și anume: reducerea poeziei..." etc. Criticul a operat reducția corespunzătoare și aici, împreună cu textul de proză aferent, dar și ceva mai departe, unde continuau alte două strofe din poezia pe care o reproducem mai sus, anume a 5-a și a 6-a. La primirea romanului, după apariția acestuia în *Convorbiri literare,* Duiliu Zamfirescu a șters el însuși, apăsat, textele respective, cu tuș negru, interzicîndu-le deci pentru totdeauna dreptul la acces în versiunea publicată a cărții sale.

Ansamblul tabloului cu grănicerul din vîrful muntelui — poate un grănicer real, pe creasta Carpaților trecînd atunci vechea frontieră cu Austro-Ungaria, poate numai ciobanul comparat cu un grănicer — apropie poezia de *Sentinela română* a lui Alecsandri, și aceasta un imn al latinității noastre. Intercalată în contextul întregii construcții, strofa din roman nu ne mai apare ca una de marș, ci ca o invocație patetică, promițătoare de ample desfășurări. Simbolistica poeziei ne duce cu gîndul la sensurile celorlalte două volume ale ciclului, *Îndreptări* și *Anna,* orientate spre ideea unității românilor, a cărei viziune o are de pe acum grănicerul.

34 — Strofa aceasta avea să fie reluată, după un deceniu, în poemul *Miriță*, unde va inaugura cîntul XVI, invocarea maselor la luptă pentru apărarea hotarelor.

Și în acest punct al romanului fuseseră intercalate mai multe strofe, care au fost apoi înlăturate de la publicare, la cererea lui Titu Maiorescu, iar apoi șterse de scriitor în manuscris cu tuș negru.

Înaintea strofei apărute în *Convorbiri literare* figurau deci strofele 4 și 5 din poezia cu Decebal și Traian, reprodusă de noi integral în cadrul notei anterioare; după strofa cu sunetul coarnelor — care se lega numai aproximativ cu celelalte — urmau alte 13 versuri, care multiplicau sunetul de alarmă al coarnelor și buciumelor, reproducînd chemarea poporului la luptă:

„Măi pescar, ce dai cu plasa la ostreț, cînd apa crește
Și prinzi fetele la horă mai ușor decît prinzi pește;

Pogonar, ce prin podgorii cît îi ziua nu mai taci,
Că doar dragostea de viță moștenit-ai de la daci;
Tu ce paști buhaii noaptea, la întîiul sfert de lună,
Și-ți stringi pletele pe creștet ca o falnică cunună;
Măi plugar, cu spete late și chimirul lat la brîu,
Ce de-abia te vezi călare prin mănosul lan de grîu;
Măi, lăsați-vă de glume, și de muncă și de horă,
Că vă cheamă peste granițí glas de tînără soră.
Ridicatu-s-au din stepă hoardele de căpcăuni
Și călări pe deșelate vin (cuvînt indescifrabil) *către huni*
Și-mpreună să reteze oștile măriei-sale."

Și de mersul înainte
Al atîtor ginte arii,
De prin funduri de morminte
Se ridic legionarii.

Se observă numaidecît că succesiunea celor cinci fragmente, din care pe bună dreptate numai una a rezistat foarfecelui exigent al criticului, era o improvizație a scriitorului, care urmărea să sugereze că lui Milescu îi trec prin minte versuri în tot felul de cadențe, fără a realiza cel puțin o unitate de conținut cu sensul momentului din roman. Alăturarea hunilor cu ridicarea legionarilor, „gintele arii" și glasul de „tînără soră" (care nu poate fi Bulgaria, ci ne duce mai degrabă cu gîndul la Transilvania!), creează o confuzie care arată concret un singur lucru: că începuturile respective existau în mintea poetului, dar încă nu se încadrau într-o construcție de ansamblu. Ulterior, invocația din cele 13 versuri („Măi pescar, ce dai cu plasa" etc.) va fi introdusă în cap. XVI, amintit, al poemului *Miriță*, capitol care începe chiar cu strofa reprodusă în roman: „Sună coarnele pe dealuri" etc. Finalul invocației avea să fie modificat și extins în *Miriță*.

În ce privește ultima strofă, la care scriitorul a renunțat după sfatul criticului, aceasta va deschide și ea cîntul XVII al poemului *Miriță*, cel în care se adună oastea chemată la arme în invocația interioară.

Poemul *Miriță* se zămislea, prin urmare, în perioada cînd erau așternute pe hîrtie piesele de bază din ciclul Comăneștenilor.

35 — Privitor la această depeșă au circulat în epocă mai multe versiuni, din care două sînt mai importante. Scriitorul a vrut să treacă repede peste această chestiune, astfel că n-a dat în roman textul întreg al telegramei, în forma găsită la Th. Văcărescu. Un fapt, însă, l-a determinat să analizeze mai în amănunt problema, anume publicarea, aproape concomitent cu romanul, a *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu, cărora criticul le-a alcătuit o introducere, intitulată *Scurtă privire istorică asupra ultimilor 30 de ani din istoria politică a României*. În acest compendiu, textul „faimoasei depeșe" era diferit de cel din *În război*. Iată ce-i scria în această privință criticului: „Rezultă din studiul d-voastre istoric asupra războiului că telegrama marelui duce Nicolae, așa cum era cunoscută pînă acum, e apocrifă. Vă mărturisesc că și eu am avut impresia asta, și, cu toate că, în scurta mea tramă istorică, aveam nevoie să o reproduc întreagă, m-am mărginit a da numai o parte dintr-însa; dar partea asta e esențială: «Treci Dunărea, unde vei voi, cum vei voi și sub orice condițiuni vei voi». În urma textului autentic pe care-l dați în studiul de acum, aceste grele cuvinte ar trebui înlocuite cu următoarele: «Turcii ne zdrobesc. Te rog să te unești cu noi, să faci demonstrațiuni etc.»

Înainte însă de a stabili textul pe care ar trebui să-l admitem, îmi pare că se pune pentru mine o altă chestiune:

Pînă astăzi nimeni nu poseda versiunea oarecum oficială a depeșii. D-voastră o dați cel dintîi. Studiul d-voastre și romanul meu apar în același timp, în aceeași revistă. D-voastră spuneți lui St. (eternul D.A. Sturdza, n.n.) adevăruri crude; eu, fără să mă fi gîndit la dînsul, am pus în aceeași bolgie a *Infernului* lui Dante pe toți cei ce erau potrivnici războiului. Dacă și în încercarea mea s-ar insera textul rectificat al depeșii marelui duce, am avea aerul că am fost în înțelegere. E bine să avem aerul că am fost de acord, *cînd nu am fost?* sau mai bine: *ayons l'air de ne pas avoir l'air?* Știți cum stau cu Stz.

Îmi pare mai înțelept să se scoată cu totul din roman rîndurile cu depeșa. Dacă îmi aduc aminte bine, alineatul cu textul telegramei începe așa: «Atunci, în locul d-lui de Nelidof, luă condeiul marele duce N. și scrise domnitorului nostru acea faimoasă depeșe etc.» Să rămîie așa, fără să se mai pună între ghilmete textul *treci Dunărea* etc." (scrisoare din 21 oct. / 2 nov. 1897).

Care a fost răspunsul la această scrisoare nu știm. Fapt e că și puținele cuvinte din telegramă, notate de scriitor în roman — așa „apocrife" cum erau — au fost păstrate de critic.

Problema în litigiu era aceea a păstrării bazei proprii de atac a armatei române, după declararea războiului, și a comandamentului propriu; neadmițînd trecerea armatei române sub comandament rus și împărțirea unităților ei printre cele rusești, s-a ajuns la situația neparticipării noastre la prima fază a operațiunilor militare. Dar condițiile războiului au fost curînd altele, devenind indispensabilă participarea românească. De aceea era necesară precizarea, în telegramă, a felului cum înțelegea comandamentul rus să aibă loc intrarea în foc a armatei române. Aceasta primea satisfacție integrală.

Iată textul telegramei, reprodus de Maiorescu în lucrarea sa (*Convorbiri literare*, XXXI, 10, oct. 1897), acela în jurul căruia scriitorul a purtat discuția epistolară cu criticul: „Les turcs ayant amassé les plus grandes masses à Plévna, nous abîment. Prie de faire fusion, démonstration et, si possible, passage du Danube que tu désires faire. Entre le Jiul et Corabia cette démonstration est indispensable pour faciliter mes mouvements. Nicolas".

Meritul acestei politici a guvernului român revine în primul rînd lui Kogălniceanu, chemat la Ministerul de Externe chiar la începutul stării de război, la 3 aprilie 1877. Istoriografia oficială relevase, mai cu seamă în acest moment, rolul regelui.

Romanul lui Duiliu Zamfirescu este una din primele cărți care se apropie de realitatea propriu-zisă, exaltînd rolul și patriotismul maselor de ostași și ofițeri, sugerînd simțul politic al unora din gu-

vernanţi, cum era Kogălniceanu. Este de înţeles, încă o dată, de ce lui Sturdza şi palatului nu putea să le convină orientarea generală a romanului în această privinţă.

36 — Atmosfera întreagă a acestei scene, cu soldaţii care stau de vorbă despre ale lor — munci de toamnă, datorii rămase neplătite etc. — este cea care va domina mai tîrziu în balada de război a lui G. Coşbuc, şi în *Povestiri din război* ale lui Sadoveanu, ulterioare romanului. Scriitorul inaugura o nouă tradiţie în evocarea războiului, cu soldaţi plini de autenticitate, ţărani purtaţi pe front, dar rămaşi ancoraţi la viaţa lor — imagine diferită de a lui Alecsandri, cu ţărani eroici, patetici, ca Peneş Curcanul.

37 — „Venea Siretul mare pentru Gorciu şi Toader", iarăşi o scăpare a scriitorului — de ordin literar, nu istoric. Gorciu, cel cu boii neplătiţi, era din *Călieni*, după cum s-a spus cu o pagină mai înainte — iar Călieni e un sat în fostul judeţ Mehedinţi, spre nord-est de Turnul Severin. Siretul putea veni mare cel mult pentru Toader, despre care nu ni se spune de unde este — deşi, după cum se alcătuiau pe atunci regimentele, cam pe regiuni, nici el nu era, probabil, de pe Siret.

38 — „Seriile evoluţioniste" ale lui Herbert Spencer (1820—1903), contemporan cu scriitorul, au atras intelectualitatea epocii, cea cu elemente materialiste în gîndire. Duiliu Zamfirescu îl admira pe filozoful englez, îl cetise şi în traduceri franceze dar şi în traducerea românească a lui Maiorescu, care îl aprecia în chip deosebit. „Foarte interesantă, foarte limpede traducerea din Spencer", îi spune scriitorul, mirîndu-se, „ce cap minunat are creştinul ăsta" şi apreciindu-i „valoarea, curat ştiinţifică, a observărilor sale, sinceritatea cu care recunoaşte lipsurile actuale" (scrisoare din 11/23 oct. 1893). Dar, numai după patru ani, Mihai Comăneşteanu va critica pe celebrul englez, pentru deprecierea patriotismului şi excluderea acestuia din noţiunea „omului complet".

39 — Scena poate avea şi o bază reală. Şonţu va fi lăsat cuiva să transmită surorii sale din Focşani documentele, unele lucruri personale etc. Legînd-o de eroul său, scriitorul a introdus în acest fel în roman şi pe sora maiorului, pe care, în timp ce lucra la roman, şi-o amintea zguduit, intrînd „nebună în templu" — în biserica Sf. Ioan din Focşani, la parastasul pentru cei căzuţi la Griviţa (scrisoare către N. Petraşcu din 3/15 iun. 1897).

40 — Imnul la care se referă scriitorul este una din compoziţiile cele mai populare ale lui *Haydn* (1772—1809); a fost închinat patriei sale (pe care o identifica cu imperiul habsburgic). Faptul că Milescu cîntă tocmai acest imn e semnificativ. Cîteva rînduri mai jos, se face referire la „melodia poetului de la Rohrau" — este tot acest imn, poetul de la Rohrau fiind Haydn, care se născuse în mica localitate austriacă.

41 — Strălucită figură a medicinei româneşti, descoperitor în domeniul farmaciei şi medicinei, doctorul Carol Davila (1828—1884) a venit în România la 1853, remarcîndu-se prin măsurile de organizare a spitalelor, a activităţii sanitare şi a învăţămîntului medical. A organizat ambulanţele militare care s-au dovedit de un nepreţuit ajutor răniţilor în războiul de la 1877/78.

ÎNDREPTĂRI

Literatură și artă română, V, 11–12, septembrie-octombrie 1901 și VI, 1–6, ianuarie-iunie 1902.

Apariții în volum în timpul vieții autorului: Ed. I. — „Biblioteca pentru toți", nr. 424–425; Ed. Alcalay, 1908; Ed. II — idem, 1916.

Este singura lucrare de proporții a lui Duiliu Zamfirescu publicată în alt loc decît în *Convorbiri literare*, de la începutul colaborării sale la revista Junimii. N. Petrașcu și D.C. Ollănescu speraseră și chiar ceruseră ca *În război* să apară tot în revista lor, pentru care scriitorul avusese cuvinte bune, trimițîndu-i cu destulă regularitate lucrări literare. Pentru cei doi conducători ai publicației și amici intimi ai scriitorului, părăsirea *Convorbirilor literare* de către acesta și publicarea noului roman din ciclul Comăneștenilor în revista lor păreau mai mult decît o datorie.

Duiliu Zamfirescu a judecat însă altfel și a dat foarte decis *În război* la *Convorbiri literare*, rezervînd abia pe următorul pentru *Literatură și artă română*, spre supărarea tăcută a lui Maiorescu. Motivarea scriitorului se baza mai mult pe faptul că, în primele pagini ale romanului, se fac aprecieri atît de elogioase despre Maiorescu, încît ar fi fost nefiresc — spunea Duiliu Zamfirescu — să se publice în revista la care, oricum, criticul era socotit in continuare de toată lumea drept mentorul necontestat — deși, practic, el se ocupa mai puțin de ea.

Vom aprecia, cu acest prilej, cu atît mai mult devotamentul lui Duiliu Zamfirescu față de „bătrîna revistă a Junimii", cu cît „dezerția" la publicația adversară are loc silind-o pe aceasta, în calitatea ei de citadelă antimaioresciană, să publice romanul care conținea, chiar de la primele capitole, unul din cele mai entuziaste elogii din cîte se aduseseră criticului în acei ani.

„Tot nu te-ai convins că avem dreptate în ceea ce gîndim și în ceea ce năzuim?! insista N. Petrașcu în chemările la revista proiectată. Bine, omule, crede-mă, e cu totul altceva în aer, nu mai e ce a învățat X și Y la Teresianum, acum 40 de ani. X și Y au o poetică veche, cu dogme răsuflate, au păreri adeverite pînă în capăt. Trebuiește altceva, ceva nou" (scrisoare din 2 aprilie 1896). O astfel de părere despre „X" și „Y", adică despre Maiorescu — el e cel care învățase la Teresianum cu 40 de ani înainte! — și discursul părintelui

Lupu din roman, puse față în față, măsoară o admirabilă consecvență a lui Duiliu Zamfirescu.

Promisiunea de a da și revistei lui Petrașcu un roman, o făcuse prima dată în 1897, cînd îi scrie acestuia următoarele: „Îți făgăduiesc că cea dintîi lucrare a mea serioasă, ce va veni după aceasta, o închin revistei d-tale" (scrisoare din 2/14 octombrie 1897). Serioasă — adică de proporții, lungă. Deci, să fi considerat scriitorul că *Lydda. Scrisori romane* era mai puțin „serioasă" de vreme ce o dă tot la *Convorbiri*, deși o termină înainte de *Îndreptări?* Mai sigur e că nu-i întrevedea o continuitate certă, număr de număr, cum de altfel nici n-a avut, și astfel a dat-o tot revistei junimiste.

*

Pe o pagină de gardă a manuscrisului scriitorul a consemnat, desigur după apariția romanului în revistă — poate chiar cu cîțiva ani mai tîrziu — următoarele: „Notă. Romanul acesta a fost scris la Roma, via Condotti 61, in anul 1900. După dînsul vor urma alte două, cu același erou. Am nevoie de a statornici un caracter, care să poată la nevoie să ridice Transilvania". Însemnarea lasă a se înțelege un proces neted, deplin clar de la început. În realitate, elaborarea acestui al patrulea volum din ciclul Comăneștenilor a fost cu mult mai complicată și îndelungată, asemănătoare întrucîtva cu a *Vieții la țară*.

Prima mențiune concretă despre noul roman, chiar cu titlu, datează din 31 octombrie /13 noiembrie 1900: „Două cuvinte de literatură. Sper în curînd să vă pot trimite prima jumătate a noului roman *Îndreptări*. Vom vorbi atunci de multe lucruri, unele chiar personale". Romanul era destinat, la această dată, tot *Convorbirilor*, căci scrisoarea cu știrea de mai sus e trimisă lui Maiorescu. Sugerări anterioare par să ducă, și în același timp să nu ducă, la concluzia că romanul nou se contura. Încă pe cînd scria la *În război*, îi spunea lui Maiorescu: „Mărturisesc că încep a avea oarecare grabă. O mulțime de alte proiecte, alte tipuri, alte gînduri bat la ușa fabricii. Cu cît merg mai înainte în viață, cu atît ea îmi pare mai bogată în subiecte interesante, în oameni și lucruri demne de studiat" (scrisoare din 6/18 sept. 1897). Ceea ce nu exclude primele însăilări din noua narațiune, dar nici nu le implică. „O nouă pacoste se ivește la orizont: romanul viitor" — exclama cu veselă înfrigurare o lună mai tîrziu (scrisoare către Titu Maiorescu din 2/14 octombrie 1897). „Noua pacoste" poate fi tot atît de bine *Lydda*, însă nici presupunerea că apar elementele *Îndreptărilor* nu trebuie îndepărtată de tot, de vreme ce, o dată cu sfîrșitul romanului *În război*, mărturisește clar: „Credeam că o să iasă mai lung. În planul meu, Anna și Natalia trebuiau să ducă *Războiul* mai departe, pe o altă latura. Însă temperatura la care s-au ridicat sufletele, în acțiunea propriu-zisă a luptelor militărești, nu îngăduie o mai departe dezvoltare, fără scoborîre a căldurei" (scrisoare către Titu Maiorescu din 11/23 oct. 1897). Este adevărat că ceea ce autorul nu dusese mai departe în romanul terminat nu se leagă decît foarte aproximativ cu acțiunea din *Îndreptări* sau din *Anna*, întrucît, dincolo de moartea eroică a luptătorilor de la Grivița, nu părea să-l fi preocupat în continuare, în acea „altă lature" a romanului, decît cel mult „duplicitatea instinctivă a sufletelor" feminine și,

poate, „Elencuța, nebună" (scrisoare către Titu Maiorescu din 30 oct. / 11 nov. 1897) — deci motive destul de diferite de substanța celor două romane ulterioare. Totuși, însăși ideea urmăririi mai departe a ce s-a întîmplat cu femeile de pînă atunci — Anna, Elena, Natalia, despre care îl întrebase insidios și criticul — e o dovadă că între proiectele care băteau „la ușa fabricii" se aflau potențial *În-dreptări* și *Anna*.

Toate acestea sînt presupuneri ce trebuie făcute, fără teamă de a contrazice ceea ce declarase scriitorul cînd începea să elaboreze romanul *În război:* „Acuma mă aștern pe romanul cel de mult mîngîiat în gînd. Acesta va fi al 3-a și ultimul din lumea *Vieții la țară* și cine știe dacă nu și ultimul din încercările mele" (scrisoare din 2/14 mai 1897). Nu e o contrazicere, pentru că *În război* fusese conceput inițial, pare-se, cu un subiect care să cuprindă și destinul ulterior al femeilor, după moartea eroului central.

Acțiunea concretă și eroii *Îndreptărilor* s-au conturat deci mai tîrziu, constituindu-se ca substanță a unui nou roman. Avem însă cuvînt să afirmăm că motivul central al cărții este cu mult mai vechi, și datează cam din primii ani ai stagiului roman. Atunci însemna, în ciclul de meditații *Măsura dreaptă a vieții*, în nota cu nr. X: „Unul dintre puținele idealuri ale românilor este *Dacia viitoare*. Cu toate astea, nici un român pînă astăzi nu-l încarnează într-însul. Asta dovedește că ideea nu are încă puterea fenomenalității—ceea ce e grozav de trist." Dacia viitoare este tocmai idealul eroilor centrali din *Îndreptări;* pe de altă parte, însăși problema unui tip specific de literatură *morală* — în sensul clasic al cuvîntului — îl urmărea de mult pe scriitor, lucru vizibil chiar în titlul ciclului amintit de meditații: *Măsura dreaptă a vieții*. În general, ideea unui *îndreptar* în viață îl preocupă, în jurul lui 1900, mai mult ca oricînd pe scriitor, care își făurește un cod propriu de etică socială și umană. „Este adevărat că întreaga mea viață actuală este guvernată de ideile expuse în prima parte a *Scrisorilor romane*, și că acest fel de *Îndreptar* m-a liniștit și m-a așezat în scaunul de a trăi pentru tot restul zilelor. Așa cred cel puțin" (scrisoare către Titu Maiorescu din 21 iul. /2 aug. 1899). *Lydda* conține elementele concrete ale unui atare comportament în planul vieții individuale; *Îndreptări* este expresia lui în raport cu problemele fundamentale ale poporului întreg, cu conștiința colectivă, cu istoria etc. De unde, concluzia la el a necesității lucrului permanent pentru o redresare, pentru o regenerare în ordinea eticii sociale și individuale, deopotrivă. Mihai Comăneșteanu, în finalul romanului *În război*, recomandă și el o „regenerare" a societății postbelice — altă dovadă că ideea îl stăpînea mai demult pe scriitor.

Dorita regenerare trebuia să se raporteze, în noul roman, nu doar la valori umane eterne, ci la obiective concrete naționale și sociale, ca și în cele trei romane anterioare. Care putea fi, la sfîrșitul sec. al XIX-lea, cel mai important obiectiv de acest fel? Răspunsul e ușor de dat: unirea tuturor românilor. Romanul închipuit de scriitor trebuia să-și dezvolte deci fapte și eroi în această direcție. Totuși, dacă ideea centrală era clară, acțiunea nu se închega atît de ușor. În mulțimea de „alte proiecte", declarate cu doi ani înainte, se pare că nu figura destul de clar și scheletul noului roman, căci, la mijlocul

lui 1899, spunea cu mîhnire: „Cîteodată mai bate vîntul a poezie, apoi a roman, apoi a nimic și trece vremea" (scrisoare către Titu Maiorescu din 27 mai / 8 iunie 1899). Romanul amintit e însă *Lydda* și nu *Îndreptări;* abia la sfîrșitul lui 1899 avem mărturia unei clarificări adînci a acestuia, cînd, o dată cu trimiterea poeziei *Bucovina* la *Convorbiri literare*, anunță în următorii termeni poziția sa mai generală în problema politică fundamentală a epocii: „Cred că prima poezie, *Bucovina*, e bună, sau, mai exact, răspunde unei stări sufletești a tuturor românilor. La mine cel puțin a ieșit dintr-o adîncă indignare și face parte din visul vieții mele mature, din aprinderea închipuirii bărbatului întreg, care nu vede alt ideal în viitor decît al unirei. Nu știu dacă ne despărțim sau nu în simțimîntul acesta. El este, însă, pentru mine, un izvor de limpede veghere a sufletului, și cred că în partea asta are să se îndrumeze adevărata literatură a românilor. Eu mîngîi de multă vreme un roman prin Bucovina sau Transilvania. Din nenorocire nu le cunosc decît foarte puțin, și dorul meu cel mai mare, cînd voi ajunge cap de misiune este de a putea pleca vara în congediu și a lua în șir munții noștri, din Bucovina pînă la Severin" (scrisoare către Titu Maiorescu din 13/25 noiembrie 1899). Ce înseamnă că „mîngîie de mult" noul roman? Îl scria, sau numai îl elabora mintal? E clar că abia și-l alcătuia, în linii mari, în gînd, căci altfel ar fi fost clară prezența personajelor transilvănene. Trebuie chiar să presupunem că partea finală — cu drumul printr-una din provinciile aflate în imperiul habsburgic — a fost imaginată înaintea începutului, dar pentru ea îi trebuia o „documentare" la fața locului, unde nu fusese încă niciodată, decît cel mult în trecere cu trenul; pentru a începe romanul era necesară însă o întreagă motivare, care s-a ivit cu o anumită întîrziere, după cum o constatăm, de aproape un an. La 23 sept. / 5 oct. 1900 îi scria astfel criticului — tot lui și nu lui N. Petrașcu, căruia îi promisese romanul mai demult: „Și deocamdată trebuie să vă spun că din mulțumirea mea se înfiripează un nou roman. Sunt vreo 3 săptămîni de cînd s-a legat gîndul lui de mine și paginile curg una după alta: o adevărată anghină galopantă! Nu știu de ce, cred că o să vă placă. Sunt în el 4 persoane: Anna Villarà, generalul bărbatu-său, Alex. Comăneșteanu (fiul Sașei) și fiica unui preot din Transilvania, aflată la învățătură în București. Final moral al romanului este coeficientul de rectitudine sufletească pe care-l aduce fiica unor oameni săraci în intrigile și complicațiile celorlalți, care-i deșteaptă pe toți ca dintr-un vis rău. Parcă subiectul ar fi bun."

Închegat în acest fel, romanul nu pare să aibă mai limpede decît cu un an înainte partea a doua, adică un drum al eroului printr-o provincie aflată sub dominația străină, provincie acum precizată: Transilvania.

Totuși ideea aceasta alimentase de mult imaginația scriitorului, nu numai în cadrul ciclului de romane, căci între încercările tinereții găsim această patetică adresare, în cadrul poeziei *Glasul unui bătrîn* (*Literatorul*, II, 12, dec. 1881):

Români, eu simt prin aer c-adie vînt de munte
Ce pe-ale sale aripi ne-aduce din Carpați

Scrisoare că acolo mor înfieraţi pe frunte
Românii, fraţii voştri... mor robi nevinovaţi!
. . . . .
Copii, aud cavalul cîntînd pe-un vîrf de stîncă
Un cîntec de jelire, de dor de libertate.
Ciobanul care-şi cîntă durerea sa adîncă
Copii, vă este frate.
Români, vestiţi prin munte, prin vîntul de la baltă,
Că-n patria română sunt inimi care saltă
La glasul înfrăţirii etc...

Însufleţirea poeziei („Români, eu simt prin aer miros de praf de puşcă", „Români, săriţi în lături", „Am o veche şuşanea / Şi-aş vrea... să dau proaşcă cu ea" etc.) se consumă în cele din urmă în violente apeluri agresive, de ordinul pamfletului politic, dar trebuie remarcată vechimea preocupării de loc inexplicabilă în epocă, ţinînd seamă că problema transilvăneană era mereu acută, de un secol, şi avea să mai fie încă patru decenii după publicarea poeziei. Romanul *Îndreptări* polariza prin urmare tendinţe latente sau făţişe foarte ample; este perfect explicabil de ce el nu putea lipsi din opera unui scriitor ca Duiliu Zamfirescu.

La 31 oct. / 13 nov. 1900 spera să poată trimite *Convorbirilor literare* „prima jumătate a noului roman *Îndreptări*", care, cinci luni mai tîrziu, rămăsese tot „la jumătate" din cauza ameţelilor pricinuite de fumatul excesiv — spune scriitorul (scrisoare către Titu Maiorescu din 23 apr. / 6 mai 1901) — în realitate, probabil, mai ales pentru că scriitorul nu făcuse încă proiectata călătorie prin Transilvania, pentru a putea cunoaşte direct cadrul necesar, înfăţişarea locurilor şi oamenilor etc. Este de înţeles că figurile unor personaje locale abia acum trebuiau să i se configureze. Deşi oprit la jumătate, romanul îi apărea superior celor anterioare: „Unde mai pui că românului nerod i se pare că ceea ce face acum e mai bun decît tot ce a făcut înainte..."; aprecierea este reluată şi şase luni mai tîrziu, cînd scria la a doua jumătate a romanului, şi cînd spune, iarăşi lui Maiorescu: „Acum scriu romane, negreşit foarte gheniale" (scrisoare din 9 / 22 nov. 1901).

Care e momentul din roman cînd se produce întreruperea de un an în elaborare? Se poate deduce, chiar fără alte argumente, că e acolo unde necunoaşterea directă a Transilvaniei nu putea fi suplinită cu inspiraţia, pentru realizarea unei atmosfere adecvate — deci la sfîrşitul cap. VII. Cîteva elemente noi întăresc această afirmaţie. În cap. VI se spune clar că sosirea la Roma a tinerilor căsătoriţi avusese loc „într-o dimineaţă de martie"; la plecarea lor e tot „o zi de martie plină de lumină". Drumul pînă la Sibiu nu putea dura mai mult de două zile, pentru că ei nu se mai opreau nicăieri, deci ajung tot în martie sau cel mai tîrziu în primele două zile din aprilie. Totuşi, în jurul Sibiului, „familii întregi de muncitori strîngeau maldărul de pe cîmp", „fînul cosit umplea aerul de miresme", adică un peisaj de luna iulie, nepotrivit cu cronologia dedusă din detaliile anterioare. Autorul le putea uita, datorită faptului că, timp de un an, nu mai scrisese la roman, iar cînd condeiul i se dezlegase, în toamna anului 1901, el înfăţişase exact anotimpul cunoscut în cursul călătoriei din Transilvania, care avusese loc, în adevăr, în luna iulie acel an.

Trecerea unui an a făcut ca şi tonalitatea, ritmul naraţiunii să se deosebească de la cap. VII la cap. VIII. Atmosfera e mai vie acum, mai veselă, proaspătul însurat a biruit mîhnirea apăsătoare ce stăruia în capitolele anterioare (V—VII), mîhnire pricinuită de căsătoria impusă de Anna; Mia s-a apropiat şi ea de soţul ei; raporturile dintre dînşii nu mai au răceala celor dinainte, ei sînt ca doi tineri căsătoriţi din dragoste reală. Două zile, cîte despart în epica romanului cap. VII de următorul, nu puteau justifica o asemenea profundă schimbare, care implică o oarecare convieţuire mai lungă — însă un interval de un an între elaborarea unui moment şi a celuilalt, realiza în memoria scriitorului ştergerea distanţelor de felul celor menţionate. Mai mult, în capitolele celei de-a doua jumătăţi, apar scene de-a dreptul destinse, pline de umor sau de şarjă veselă, cum sînt întîlnirea lui Alexandru Comăneşteanu cu băieţaşul pe cîmp, sau simularea fricii de către personajul central în scena sosirii notarului.

Duiliu Zamfirescu n-a mai recitit textul primei jumătăţi, din care trimite la *Literatură şi artă română* 29 de pagini la 4/17 oct. 1901, în urma unei probabile discuţii avute cu N. Petraşcu în august-septembrie acel an, cînd venise în ţară; un nou transport de alte cîteva zeci de pagini urmează la 3/16 nov., cînd romanul se afla scris pînă la pag. 100. Acum aflăm din scrisoarea către N. Petraşcu că intenţia sa era să publice cartea direct în volum, ceea ce nu se potriveşte cu ştirile pe care i le-a dat mereu criticului, deci trebuie acceptată concluzia că dorinţa sa intimă fusese de a da romanul tot la *Convorbiri* şi numai vechea făgăduinţă din 1897, reînnoită mai mult de nevoie în 1901, i-a schimbat adresa. La începutul anului 1902, cînd romanul începuse să apară în revista lui N. Petraşcu, îi trimite acestuia alte 22 pagini, pînă la 73, împreună cu o semnificativă recomandare: „Cît despre *Îndreptări* sper că va fi bine primit de public. Nu e un roman scris cu toptanul, ci a ieşit din maturitatea cugetului şi a sufletului, cu absolută sinceritate de emoţiune" (scrisoare din 23 ian. / 15 febr. 1902). Patru luni mai tîrziu, adresîndu-se aceluiaşi N. Petraşcu, scriitorul avea să expliciteze mai bine titlul şi sensul lucrării: „Dacă d-ta recunoşti o valoare romanului meu — care nu uita că se cheamă *Îndreptări* — eu mă socotesc fericit că între alte schimbări ce aş dori să aduc curiosului nostru suflet românesc, ar fi şi aceea de a nu mai calomnia, de a nu mai dispreţui tot ce răsare şi se distinge în viaţa publică a ţării" (scrisoare din 8/21 iun. 1902).

La 15/22 febr., apoi la 25 apr. / 18 mai, pleacă spre revistă alte pagini, dar la această din urmă dată manuscrisul pare să nu fi fost încă terminat, căci autorul îl vestea pe N. Petraşcu că „zilele astea mă pun pe lucru şi sper să te ajung cu manuscrisul". Deci, cum ultimele pagini ale romanului se publică în iunie 1902, înseamnă că ele au fost scrise în luna mai, probabil pe la jumătate. Dar cu aceasta romanul nu se încheie, căci în nr. 7 (iun. 1902) capitolul final purta menţiunea: *Sfîrşitul volumului I*, specificaţie de două ori importantă, o dată pentru că, la această dată, *Îndreptări* era socotit un roman autonom faţă de cele trei anterioare, a doua oară pentru că se vestea continuarea unui ciclu. În ultima din scrisorile menţionate, trimise

lui N. Petrașcu, rezultă că, de fapt, romanul nu e terminat. „În mintea mea el se continuă încă mult — prea mult pentru un singur volum — deci urmează să fie tăiat în două, iar din partea a 2-a nu am nici o linie gata" (scrisoare din 8/21 iunie 1902). „Partea a 2-a" e romanul *Anna*, care, prin urmare, trebuia să facă inițial corp comun cu *Îndreptări*.

La apariția în volum, în „Biblioteca pentru toți" spre sfîrșitul anului 1908, titlul romanului este pus între ghilimele, pentru sublinierea mai accentuată a sensului social urmărit, și se va menține ca atare pînă la transcrierea lui pe pagina interioară a romanului *Viața la țară*, ed. 1922, din „Cultura națională", cînd ghilimelele se pierd. Ca subtitlu figurează, încă din 1908, mențiunea: „Al 4-a din seria *Comăneștenilor*", prin care romanul e situat direct în succesiunea primelor trei, renunțîndu-se definitiv la ideea unui ciclu deosebit.

Prin urmare, *Îndreptări* a fost conceput inițial ca un roman unic și abia apoi ca piesa de pornire a unui nou ciclu, avînd la bază un eveniment diferit de al celuilalt anterior, dar o problematică echivalentă: pregătirea cugetelor și atmosferei pentru idealul unirii tuturor românilor.

Dacă am încerca să datăm momentul întîmplărilor, acesta se situează în primăvara și vara unui an distanțat cu aproximativ două decenii de vîrsta copilăriei lui Alexandru Comăneșteanu, așa cum reiese dintr-o replică a lui Matei Damian, care-i spune într-un episod de la început al cărții: „cînd mă jucam cu tine acum 20 de ani". Cum părinții săi se căsătoriseră prin 1868—1869, iar în 1877 el era destul de mărișor ca să poată ieși în oraș cu tatăl său, la plimbare, înseamnă că putem bine plasa acțiunea *Îndreptărilor* după 1895, dar desigur înainte de 1900, eroul urmînd deci să aibă aproximativ 23—24 ani.

Geografia noului ciclu este, într-o parte a ei, cea cunoscută, de la Comănești; decorul se schimbă repede, Bucureștiul apare cu totul trecător, faptele plasîndu-se în continuare la Roma, apoi la Sibiu, Săliște și Poiana. Spre deosebire de *Viața la țară* și *Tănase Scatiu*, topografia este acum reală în întregime, cu excepția Comăneștilor. Modelele eroilor centrali sînt însă mai greu de reconstituit și e mai probabil ca menajul Alexandru Comăneșteanu—Mia să fie pe de-a-ntregul imaginar. Perorația părintelui Lupu și apoi tezele despre specificul populației din diferitele provincii românești aparțin, în sensul direct sau *à rebours*, tot lui Duiliu Zamfirescu. În genere, în acest roman autorul a imaginat mult. Însă la construirea personajelor Zgurea, protopopul, episcopul, a contribuit substanțial cunoștința cu un grup de intelectuali arădeni și sibieni, în popasul transilvănean al scriitorului, din vara anului 1901. „În călătoria ce am făcut astă vară în Transilvania (prin urmare și la Arad), s-a întîmplat să mă găsesc la o masă cu mai mulți români din partea locului: directorul societății de credit «Victoria», pare-mi-se d-rul Oncu; locțiitorul de episcop Mangra; secretarul Consistoriului, Goldiș, și alți popi și protopopi" (scrisoare către Titu Maiorescu din 29 apr. / 12 mai 1902). Preocupările lor sînt asemănătoare cu ale personajelor transilvănene din roman („Oamenii aceștia cetesc tot ce se publică la noi") și, la fel, iau cu pasiune apărarea a tot ce poate reprezenta contribuție spirituală românească — în discuția de la Arad, după cum rezultă din scrisoarea menționată, era sprijinit Slavici împotriva unui articol al lui Duiliu Zamfirescu însuși (probabil, cel din *Noua revistă română*).

Un model generic pentru părintele Lupu trebuie să admitem că a existat în memorandiștii condamnați și apoi eliberați cu puțin înainte de momentul cînd se plasează aproximativ acțiunea romanului. Cunoscutul document — *Memorandul românilor din Transilvania și Ungaria* — fusese hotărît în conferințele din 1887 și 1890 și predat, după mai multe amînări, de o delegație compusă din 300 persoane împăratului de la Viena. Împăratul n-a primit delegația, iar cancelaria sa a trimis *Memorandul* la Budapesta, unde nu s-a luat niciodată în mod oficial act de conținutul lui — dar cum comitetul românesc l-a dat publicității, membrii acestuia au fost dați în judecată și condamnați în 1894 la pedepse între 2 luni și 5 ani. Grațiați de împărat în urma intervențiilor și protestelor din mase și ale unor oficialități — între care și Carol I — memorandiștii au devenit eroi naționali. Nu e exclus ca figura preotului din roman, cu patriotismul ei dur, inflexibil, să sintetizeze în ea mai multe modele reale dintre luptătorii amintiți; pe de altă parte, intelectuali transilvăneni persecutați, arestați, erau numeroși în epocă, deci modelul poate fi de proveniență mult mai largă. Însă evenimentele legate de *Memorandum*, atît de apropiate, nu se poate să nu fi germinat în roman, în prima sa parte. Aceasta explică viziunea personajului total idilică, atunci cînd e vorba de oamenii din capitală — viziune neconcordantă cu realitatea din București — scriitorul își închipuia însă că în acest mod privesc și apreciază transilvănenii capitala țării. Critica preotului țintește foarte puțin faptele negative și pe oamenii negativi și foarte mult pe cei care îi critică pe aceștia, deci pledoaria lui este pentru o înțelegere prin „îndreptări", fiecare om contribuind în acest chip la idealul național. Admirația scriitorului pentru părintele Moise Lupu pare totală, însă opiniile acestuia diferă adesea substanțial de ale lui Duiliu Zamfirescu și anume în probleme de esență: aprecierea unora din oamenii politici (D.A. Sturdza, P.P. Carp etc.), a unor instituții (Ateneul român, Academia, Liga pentru unitatea culturală), a diferitelor publicații etc. Pe de altă parte, o serie de idei cu caracter declarat teoretic, din partea finală a cărții — discuțiile lui Alexandru Comăneșteanu cu Zgurea, cu episcopul sau protopopul — vor figura în articolul lui *Literatura românească și scriitorii transilvăneni (Revista idealistă*, I, tom. III, 7, 1 sept. 1903), deci avem de-a face cu o mai directă identificare între autor și personaje. Unghiul de vedere al acestora asupra evenimentelor și oamenilor este într-o bună măsură diferit de al transilvănenilor inițiali — Moise Lupu și fiica lui — aceștia erau gata să absolve de vină pe bucureșteni, în favoarea unei solidarități generale pentru unire; lucru pe care nu-l mai acceptă notarul, el dezvoltă împotriva corupției, politicianismului, o diatribă de o violență egală celor din scrisorile autorului. Trecerea de la o atitudine la alta s-a petrecut tot în cursul pauzei de un an în elaborarea romanului și fundamentală pentru această schimbare a fost călătoria lui Duiliu Zamfirescu prin Transilvania. „Ce bine ar fi — îi scrie lui Maiorescu la 10 dec. 1901, deci în plină reluare a lucrului la roman — dacă dumnealor (e vorba de mai multe cucoane ale convor-

biriştilor, n.n.) ar avea simţimîntul românesc mai puternic şi l-ar aplica în mai multe direcţii. În privinţa asta, călătoria mea prin Transilvania şi Ungaria m-a pus pe gînduri despre atîtea şi atîtea lucruri, ce, reunite, alcătuiesc caracterul nostru naţional." Probabil că în legătură şi cu aceasta sînt în *Îndreptări* atîtea critici la adresa femeilor şi vor fi şi mai multe în celălalt roman.

Prilejurile de meditaţie ivite în cursul călătoriei amintite au devenit materie propriu-zisă a cărţii, contribuind şi ele la diferenţa de tonalitate între primele şapte capitole şi următoarele cinci. Spiritul polemic al scriitorului era mult mai viu la sfîrşitul romanului decît la începutul lui, şi anume în privinţa coordonatelor esenţiale din viaţă şi societate; „îndreptările" rîvnite de el întîrziau, ceea ce explică virulenţa şi directă şi subterană a criticii din noul roman. Dar mai tîrziu, în perioada cea mai grea a războiului, după pacea de la Buftea, cînd perspectiva împlinirii idealului se îndepărtase din nou pentru o vreme, Duiliu Zamfirescu, întors de curînd la Iaşi, cu disperarea înfrîngerii speranţelor, propune drept nume pentru ziarul grupării politice a guvernului Averescu, titlul vechiului său program de întregire a hotarelor ţării şi de prefacere a conştiinţelor: *Îndreptarea* (aprilie 1918).

Suplimentul literar săptămînal al acestui ziar, scos cîteva luni mai tîrziu, avea să fie, de asemenea, *Îndreptarea literară*.

Raţiunea acestui gest o explică patetic în articolul *Academia română şi sentimentul naţional*, unde afirmă, între altele: „«Îndreptarea» nu este numai un nume de ziar, ci un cuvînt cu înţeles profetic." „De treizeci de ani de cînd scriu, adaugă el mai departe, preocuparea mea a fost de a întoarce sufletele românilor către iubirea de propria lor ţară şi către înfăptuirea idealului naţional." „Îndreptările" preconizate rămîn, prin urmare, subsumate unui ideal politic: „Visez o *Românie Mare* de cînd eram tînăr", încheie el vibranta mărturisire (*Îndreptarea*, I, 150, 16 oct. 1918).

V a r i a n t e

p. 427, r. 6 — născuţi în apartamentul de porfir. Comăneşteanu (ed. 1908, 1916).
p. 437, r. 3 — nu sunt trebuincioase (ed. 1908, 1916).
p. 447, r. 4 — lor. Bărbatul (ed. 1908, 1916).
p. 456, r. 14 — Bre, mare (ed. 1908, 1916).
p. 469, r. 4 — atît de străină, cu o căutătură (ed. 1908, 1916).
p. 473, r. 11 — mirat şi mulţumit de stîngăcia (ed. 1908, 1916).
p. 475, r. 3 — că viaţa ei (ed. 1908, 1916).
p. 476, r. 40 — care am scris-o. Fata (ed. 1908, 1916).
p. 479, r. 37 — venea cu o azalee... (ed. 1908, 1916).
p. 486, r. 7 — nevastă-sa şi peste tot (ed. 1908, 1916).
p. 492, r. 30 — tavan de scînduri, o talpă... (ed. 1908, 1916).
p. 496, r. 5—6 — burtă! — Rogu-te (ed. 1908, 1916).
p. 507, r. 24 — sară peste zid (ed. 1908, 1916).
p. 515, r. 8 — Şi-o suci (ed. 1908, 1916).

p. 518, r. 19 — împotrivire la dorinţele lui (ed. 1908, 1916).
p. 519, r. 25 — muncă. Însemnează-ţi mintea (*Lit. şi artă rom.*).

1 — Scriitorul avea dreptate: rubrica pseudonimelor formate cu ajutorul lui *de la*... este efectiv uriaşă. Între cei care semnau în acest fel, în epoca sa, mai cunoscut totuşi era Cincinat Pavelescu — *Dela Milcov* — aparţinînd şcoalei lui Al. Macedonski, ceea ce ar explica asprimea suliţelor lui Duiliu Zamfirescu. G. Ranetti semna şi el adesea cronicile sale satirice cu *Ghiţă dela cooperativă* (adică de la „Berăria cooperativă", vestită bodegă din centrul Bucureştilor, peste drum de Teatrul Naţional, pe strada Cîmpineanu; deasupra ei s-a aflat redacţia ultimei serii a *Moftului român*) sau *Ghiţă Delagambrinus* (berăria Gambrinus era apropiată de cea de mai sus). Desigur nu cu Victor Vlad *dela Marina* se răfuia scriitorul în roman, acesta murise în 1896, iar pentru el Maiorescu avusese cuvinte de laudă. Acel „unul de talent" la care pseudonimul „s-a potrivit" este desigur B. Delavrancea.

2 — Motivul pentru care transilvănenii îşi botezau copiii cu nume romane era dublu: unul era acesta, declarat aici de scriitor, adică „trebuinţa sufletească de o zilnică amintire a originii lor"; al doilea, menţionat mai departe în roman, era folosirea acelor nume care nu aveau echivalent în nomenclatura maghiară, deci nu puteau fi menţionate în acte, în mod oficial, după „traducerea" în această limbă, aşa cum devenise obligatoriu de la un moment dat. Şi unul şi celălalt dintre motive aveau deci un substrat naţional.

3 — Bunăvoinţa amuzată a familiei Villară pentru grija cu care Porţia „învîrtea frazele ca nu cumva să pătrundă vreo vorbă străină în grai" capătă rolul confirmării unei particularităţi stilistice: scriitorul a urmărit să sugereze prin grupul personajelor din Transilvania (părintele Lupu, fiica lui, iar mai tîrziu notarul Zgurea, protopopul din Sălişte şi ceilalţi), tipul vorbirii locale, cam artificializată prin efectele cuvîntului latinizat. Totuşi, elementele prin care el sugerează aceste caracteristici lingvistice sînt foarte reduse: un număr de expresii cu caracter mai specific (dragă domnule, mă rog, d-apoi, particula *că* introducînd replici noi), cîteva cuvinte cu iz mai popular, local şi un număr de pronunţii — din care, la tipărire, cele mai multe n-au fost respectate de editori — cum s-a văzut în scrisoarea către N. Petraşcu din 25 apr. / 8 mai 1902. (Vezi nota asupra volumului de faţă.)

Vorbirea prea dialectală, acel conglomerat de reziduuri latinizante, cu traducţii sau adaptări forţate din maghiară şi germană, este dezaprobată de scriitor, care, în partea a doua a romanului, o va ironiza şi direct şi indirect, iar în articolele din presă o va condamna cu vehemenţă. În orice caz, în roman el n-o introduce decît o singură dată, şi atunci sub forma unei mostre de deformare a limbii.

4 — *Propaganda* (colegiul *De propaganda fide*), numele strălucitei şcoli confesionale din Roma, fondată în 1622 de papa Grigore al XV-lea, pentru pregătirea misionarilor catolici trimişi în toată lumea cu scopul propagării credinţei (de unde şi numele). Aici îndeo-

sebi au fost admişi şi tineri români, după înfăptuirea „unirii“ cu Roma a unei părţi din biserica ortodoxă din Transilvania (1698 şi 1700). Micu-Clain, Şincai, Petru Maior şi alţii au studiat la *Propaganda*, devenind, ca şi personajul lui Duiliu Zamfirescu mai tîrziu, nu fanatici misionari catolici, ci militanţi activi ai spiritualităţii naţionale româneşti.

5 — Termenul *Ligă* indică asociaţia culturală creată la Bucureşti, în 1891, sub numele „Liga pentru unitatea culturală a românilor" (sau „tuturor românilor“), cu un comitet foarte larg, dar avînd printre sprijinitori mulţi factori guvernamentali şi chiar pe rege, care nu putea să nu dorească lărgirea hotarelor ţării pe al cărei tron se afla.

Constituirea „Ligii“ în acel an nu e independentă de formarea comitetului transilvănean pentru „Memorandul românilor din Transilvania şi Ungaria“ (1887 şi 1890), care, depus după tergiversări curţii de la Viena, în mai 1893, a constituit obiectul vestitului proces de trei săptămîni, din mai 1894.

„Liga“ activa îndeosebi prin conferinţe şi articole de presă, însă da şi asistenţă organelor de publicitate din Transilvania, aparent numai în probleme culturale, practic în cele politice. În scurt timp ea a avut secţiuni în toate judeţele ţării; în 1896 şi-a înfiinţat un organ propriu de presă, săptămînal, *Liga română*. Perioada celei mai vii activităţi a asociaţiei este tocmai aceasta, cînd se petrec şi faptele din romanul *Îndreptări*. „Liga“ avea să continue decenii la rînd, datorită lui N. Iorga, care a preluat conducerea ei curînd după 1900, schimbîndu-i numele în „Liga culturală“.

Înainte de 1900, însă, ea era un domeniu de activitate nu numai pentru patrioţi şi oameni serioşi, dar şi punctul de atracţie al unor doamne dornice de popularitate ieftină, care găseau aici un teren fertil şi un prilej de trecere a timpului. Maica Smara (poetă, atunci în vîrstă de 40 de ani) era una din protagonistele acţiunii pentru Transilvania, călătoria ei în Italia — făcută cam în perioada cînd îşi plasează Duiliu Zamfirescu acţiunea romanului — cu discursurile prin gări despre latinitatea românilor etc., au banalizat îndestul scopurile — totuşi înalte — ale asociaţiei, astfel încît scriitorul ironizează „Liga“ şi pe cei ce participă la ea.

Nu e exclus ca numele dat în roman prinţesei Smaranda Dudescu şi pronunţarea lui uşor ridicolă, Smasmi, să fie prilejuite chiar de Maica Smara (Smaranda Gheorghiu).

6 — De data aceasta se pare că e vizată chiar asociaţia care scosese revista *Literatură şi artă română* — unde avea să se publice *Îndreptări* — asociaţie constituită în 1895, sub denumirea „Cercul amicilor literaturii şi artei române“, din care făcea parte şi scriitorul.

Perioada a cunoscut un mare număr de societăţi de acest fel, care îşi propuneau patronarea literaturii şi artelor, şi — cu toată ineficienţa practică în acest domeniu, unde se încerca atragerea iniţiativei private în locul celei de stat, absente — nu puţine publicaţii literare au putut fi scoase numai în acest chip. Al. Macedonski a apelat adesea la astfel de mijloace pentru a-şi putea tipări revistele. Duiliu Zamfirescu ironizează însă cu dreptate parada guralivă care

înlocuia faptele concrete. De altfel, nici Caragiale nu cruţase demagogia care prindea aici tot mai mult teren şi pamfletul său *O conferenţă* (1909) este o dovadă. La celebra sa S.P.M.D.R. (Societatea pentru protecţia muzelor daco-romane) vicepreşedintă este madam Parigoridi, o făptură care aduce mult cu prinţesa Smasmi.

7 — „Sunt ce sunt şi nu mă pot schimba“, aceste cuvinte ale Annei se referă, ca o scuză, la dialogul anterior, în cursul căruia ea, ca grecoaică, ironizase patriotismul tînărului Comăneşteanu, spiritul său de solidaritate cu transilvănenii. Această pornire cam zeflemistă a Annei fusese violent combătută încă de vijeliosul Milescu *(În război)*, dar trecerea anilor, vreo douăzeci, nu atenuaseră înstrăinarea ei de poporul român, de care era totuşi legată prin mama ei, Golească.

Va fi unul din motivele îndepărtării tot mai accentuate de dînsa a tînărului patriot, căruia ea îi va face, ceva mai departe în roman, o excesivă demonstraţie despre originea ei nobilă greacă, uitînd-o cu totul pe cea românească.

8 — Ironia rea a Annei e la adresa lui Alexandru Comăneşteanu, coborîtor din răzeşi ridicaţi mai de curînd la boierie, pe cîtă vreme familia ei, va pretinde ea, avea înaintaşi între împăraţii bizantini şi era veche de aproape un mileniu. Săgeata Annei va viza şi pe prinţesa Smaranda Dudescu, care, deşi cu o obîrşie mai veche decît a tînărului, nici ea nu se compara, totuşi, cu spiţa foştilor împăraţi de la Bizanţ.

9 — *Imperiul roman de orient* avea capitala la Constantinopol, spre deosebire de cel de „occident“ cu reşedinţa la Roma. Separaţia se făcuse la 395, la moartea lui Teodoric cel Mare (379—395), între cei doi fii ai săi, Honorius şi Arcadius.

10 — Vasile al II-lea cel mare a fost unul din cei mai importanţi împăraţi ai Imperiului roman de răsărit (957—1025); el a încheiat acţiunea de cucerire a Peninsulei balcanice, supunînd pe bulgari. Ascendenţa bizantină a Annei trebuie privită cu rezervă, dar în perioada respectivă Duiliu Zamfirescu însuşi era preocupat de propria genealogie, pe care o cobora din Lascarizi, familie cu reprezentanţi pe tronul imperiului bizantin cu capitala la Niceia în sec. XIII. O polemică în acest sens va avea loc în 1909, cu prilejul discursului *Poporanismul în literatură*.

11 — Paleologii şi Cantacuzineştii dăduseră şi ei împăraţi imperiului roman de răsărit; ultimul dintre ei, mort chiar în lupta care a dus la căderea Constantinopolului (1453), era un Paleolog (Constantin al XI-lea, zis Dragasses), de unde marea faimă a acestei familii, socotită apoi secole de-a rîndul drept moştenitoarea de drept a tronului Bizanţului.

Răspunsul lui Alexandru Comăneşteanu e însă tot ironic, căci Paleologii şi Cantacuzineştii sînt ulteriori cu cîteva secole lui Vasile al II-lea.

12 — *Ictions* și *Callicrates* — arhitecți greci, sec. V î.e.n., au construit împreună Parthenonul, templul zeiței Pallas-Athena, de pe Acropolea Atenei.

13 — În ocupațiile succesive care au trecut peste Atena — venețiană, turcă, engleză — au fost răpite numeroase comori de artă antică și duse în toată lumea, iar altele distruse, împuținînd astfel mărturiile gloriei de odinioară a cetății.

14 — Încă la 313, împăratul Constantin cel Mare (274—337) a acordat creștinilor din întregul imperiu roman libertatea cultului prin „edictul de la Milan". Transformarea templelor păgîne în biserici creștine a fost una din cele mai mari acțiuni care au urmat.

15 — *Ohrida* fusese centrul politic și, desigur, religios al Bulgariei în timpul țarului Samuil (977—1014); cetatea avea o fortăreață puternică — unde se puteau bine adăposti legendarele averi atribuite curții împărătești — ultima înainte de căderea statului bulgar sub turci, care au jefuit cu sălbăticie frumosul oraș (1014).

16 — *Panaghia*, supranumele grecesc al fecioarei Maria, în traducere liberă: preasfînta; cuvîntul a devenit cu timpul un adevărat nume propriu.

17 — *Achaia*, regiunea Greciei de la nordul Peloponezului (patria legendarului Achile) a devenit o provincie a imperiului latin de răsărit în sec. XIII.

18 — Expunerea Annei este, în fond, nu o explozie de șovinism, ci o lecție de sentiment național, dincolo de vicisitudinile istoriei. Un paralelism cu situația românilor, aflați și ei în acel timp, dacă nu „rătăciți prin lume", ca elinii din demonstrația Annei, în orice caz separați unii de alții, datorită împrejurărilor politice. Eroina lui Duiliu Zamfirescu rostește deci o seamă de adevăruri, pe care scriitorul le dorește însușite de tînărul ofițer și, firește, de cititori. Alexandru Comăneșteanu simte trezindu-se în el mîndria originii și rasei lui, conștiința vechimii acestora și, dacă nu-i replică Annei cu brutalitatea de care e clar ispitit, aceasta e numai din delicatețe superioară față cu o femeie. I-o și sugerează direct, cînd îi spune: „Adesea mi se face milă de dumneata. Îți trăiești viața în gînd, în loc de a o trăi în trai". El, Alexandru Comăneșteanu, e pregătit de scriitor pentru o misiune mare: „Am nevoie (de el, n.n.) mai tîrziu, cînd va merge să răscoale Transilvania" (scrisoare către Titu Maiorescu din 15/28 dec. 1905) și atitudinile sale, cum e cea de mai sus, sugerează întrucîtva acest rol viitor.

19 — E în fond o atitudine patriotică la tînărul Comăneșteanu de a-și simți legături adînci cu țara, și în sfere diferite de aceea a superficialităților și adversităților constatate în societatea contemporană. Este exact poziția lui Duiliu Zamfirescu din scrisoarea către Maiorescu (23 apr. / 6 mai 1901), chiar pe cînd scria la roman: „Eu însă sunt ahtiat de pămîntul nostru românesc, de căldura lui, de chipurile oamenilor săi, pînă chiar și de mitocănia acestora cînd se pretind subțiri".

20 — Participarea lui Alexandru Comăneșteanu în „Ligă" și în Comitetele patriotice îi solicitau deci nu numai timp, ci și bani, care se cheltuiau pentru asistența celor veniți din Transilvania la București, dar și pentru ajutorarea într-ascuns a tipăriturilor, mișcărilor de pe teritoriul Transilvaniei, a celor arestați — pentru a putea plăti avocații — sau a articolelor de protest în presa occidentală etc. Se explică astfel mai bine o afirmație a Annei: „În calitatea d-tale de june boier român vrei să joci rolul de protector al literelor și fraților ghe ghincolo?..." De asemenea „congresele patriotice urgente", cu care îl tachinează Anna, cereau ele însele contribuții bănești. E interesant numai cum Duiliu Zamfirescu sugerează că ar fi existat o categorie de boieri, patrioți dar nepricepuți în afaceri, care puteau sărăci datorită acestor contribuții; ciudățeniei acestei judecăți trebuie să-i adăugăm însă admirația scriitorului pentru categoria respectivă.

21 — Nu este de loc clar la ce se referă generalul Villară cînd îl numește pe Alexandru Comăneșteanu „junele nostru soțial-democrat"; activitatea lui nu părea să se lege de mișcarea socialistă, ea era patriotică în genere și cel mult se încadra în diferitele comitete culturale de sprijinire a mișcării naționale din Transilvania, așa cum va rezulta numaidecît, din aluzia la reîntemeierea Sarmisegetuzei. Să fie numai o exagerare glumeață a vorbărețului general, sau scriitorul avusese o clipă intenția să-și apropie eroul de orientările de stînga?

22 — Duiliu Zamfirescu caracterizase de mult, într-o scrisoare către Titu Maiorescu, o anumită tendință zeflemistă, pe care o constatase la români, „un scepticism curios, spune el, cu o ironie cam trivială, bon enfant și fără rezistență, *spanac* (cum îl numesc d-lor) în toată puterea cuvîntului". Acest scepticism, continuă el, este „împrumutat de la rasele străine", întrucît românului îi este specific „un fond de naivitate", o candoare care dă frumusețe și puritate, avînt și sinceritate tuturor pornirilor și întreprinderilor, chiar atunci cînd nu sînt, prin ele însele, pure și candide.

Ideea acestui „fond de naivitate" trebuie să fi încolțit de mult în sufletul scriitorului, de vreme ce-o aflăm încă între primele însemnări din ciclul *Măsura dreaptă a vieții*, notate îndată după sosirea de la Roma și necunoscute pînă acum. „O caracteristică în stratele de sus ale societății românești este lipsa totală de naivitate sufletească, scrie Zamfirescu, în cea de-a XIV-a însemnare — după caligrafie datînd de prin 1889—1890. Lucru comun tuturor popoarelor de viță latină, și mai comun încă colonielor grecești. Această mare calitate se întîlnește numai la popoarele noi, în special la germani și la ruși și, din fericire, și la poporul nostru. Ceea ce face că societatea românească e foarte banală, iar poporul foarte original". O lectură atentă a paragrafului descoperă cel puțin cîteva contradicții, sau numai confuzii: cum poate fi calitate pentru un popor ceea ce dă banalitate unei societăți? Scriitorul considera oare „stratele de sus ale societății

românești" drept alcătuite numai din străini? Cîtuși de puțin, căci Milescu și Mihai Comăneșteanu din romanul anterior le aparțineau și ei dovedeau un asemenea „fond de naivitate", care a stat la baza eroismului lor, cu toate rătăcirile lor anterioare, cu toată fanfaronada unuia și ușurătatea celuilalt în viața intimă. Matei Damian, mama sa, unchiul său, Sașa făceau parte din aceeași categorie. În noul roman, părintele Lupu, Porția, Alexandru Comăneșteanu fixează alte imagini „naive" în sensul numit de scriitor, adică pure. „Fondul de naivitate — continuă el — e exploatat de șarlatani cu mult succes, și pe el se reazămă reputațiile false, în politică, în literatură, în tot. Scepticismul și ironia, dimpotrivă, par a voi să dărîme tot ce e serios" (scrisoare din 2 /14 mai 1897). Din acești sceptici și ironici fac parte generalul Villară și soția sa, lor le opune Duiliu Zamfirescu candoarea, puritatea celorlalte trei personaje, iar, în acest început al romanului, îndeosebi pe aceea a părintelui Lupu. Ceea ce e important de subliniat e că, deși contraziși atît de absolut de către preotul ardelean, deși oarecum dezavuați în roman, generalul și Anna au parte de un credit special, deși aici nedeclarat, din partea autorului, care oscilează, după cum rezultă din corespondența sa și din cîteva articole, între „scepticism" și „naivitate" (în sensurile date de el însuși).

Încă o dată e de reținut că scriitorul e numai parțial exprimat de aceia din eroii săi, care par a-i comunica punctele de vedere intime; în același timp, chiar cei ironizați în roman reprezintă, măcar în parte, propriile sale convingeri. Duiliu Zamfirescu experimenta această curioasă dedublare încă în *Lydda. Scrisori romane* și o făcea în continuare în acest nou roman *Îndreptări*.

23 — Memoria o trădează adesea pe Anna, cît privește literatura — începutul versului eminescian e într-altfel:

...Iară noi? Noi, epigonii?

Părintele Lupu nu va fi, desigur, de acord cu sensul acestui vers, deci cu al întregii poezii, în virtutea aceleiași poziții fundamentale: oricît de rău ar fi politicianismul românesc, oricîtă pervertire ar fi în viața publică de dincoace de munți — *dincolo*, zice el, totul e înzecit. „Pentru o întîmplare păcătoasă de la noi — spune el — vă dau zece de acolo", adică din Transilvania, aflată sub dominație străină.

Am văzut însă că opinia reală a scriitorului despre fapte și oameni este exact opusă eroului său și, dimpotrivă, aidoma celei a lui Eminescu din *Epigonii*. Părintele Lupu e admirat de Duiliu Zamfirescu pentru idealismul său în materie politică, ceea ce nu implică și acordul față de convingerile personajului, așa cum se va vedea numaidecît, în discursul său următor.

24 — Prima parte a discursului părintelui Moise Lupu este o surprinzătoare pledoarie în favoarea unor teze, în care scriitorul însuși nu credea, dar care apar în roman drept crezul său profund. Personajul fiind eminamente pozitiv, spusele sale dobîndesc aparența opiniilor scriitorului însuși. În realitate, Duiliu Zamfirescu face într-o mare măsură și polemică vie cu el însuși, dar aceasta rezultă numai dacă punem față în față textul romanului cu scrisorile proprii trimise lui Maiorescu și lui N. Petrașcu, sau cu cîteva pagini publicistice

ale sale, cum sînt *Romanul și limba română* sau *Literatura românească și scriitorii transilvăneni (Revista idealistă)*, scrise într-o perioadă destul de apropiată de romanul *Îndreptări*. Cu toată ironia cu care înconjoară autorul spusele Annei și ale generalului Villară, acestea reproduc mai exact propriile puncte de vedere ale lui Duiliu Zamfirescu decît înflăcăratul discurs al preotului ardelean. O declară scriitorul însuși lui N. Petrașcu: „Iată însă că d-ta hotărăști că prin gura popii nu vorbește popa, ci vorbesc eu. De fapt, te înșeli: omul pus acolo există în realitate, și nu în pielea unui singur individ, ci în foarte mulți români transilvăneni... Dacă d-ta recunoști o valoare romanului meu — care nu uita că se cheamă *Îndreptări* — eu mă socotesc fericit că între alte schimbări ce aș dori să aduc curiosului nostru suflet românesc, ar fi și aceea de a nu mai calomnia, de a nu mai desprețui tot ce răsare și se distinge în viața publică a țării" (scrisoare din 8/21 iun. 1902). Moralistul dovedea brusc în roman conștiința unei înalte meniri a literaturii, în slujba căreia își călca eroic pe inimă, călăuzit de idealul mare al unirii tuturor românilor — dar în scrisori particulare își declara neadeziunea față de oamenii slăviți în literatura sa. Astfel, în scrisoarea menționată, către N. Petrașcu, se spune ritos: „Cît au trăit Catargiu și Al. Lahovary toată lumea i-a tratat de hoți, i-a calomniat, i-a injuriat surugiește; cît a trăit Brătianu asemenea. Acuma, că sînt morți, au devenit martiri și oameni de geniu. În realitate n-au fost nici una nici alta — afară poate de Brătianu care, în momentul războiului, a avut o inspirație genială."

Mai explicit în aprecierea *intimă* a oamenilor politici priviți cu exaltare de părintele Moise Lupu în *roman*, e Duiliu Zamfirescu în scrisorile către T. Maiorescu: „Despre politica făcută de alții sunt dezgustat", declara el la 10 dec. 1901. Tot atunci caracteriza astfel situația în domeniul literaturii: „Cine se scoală mai de dimineață are dreptul, în țara lui vodă, să hotărască despre meritul și soarta scriitorilor, impunînd acestora tăcere, sub cuvînt că ei au vorbit. Simțămîntul de dreptate se răscoală cînd vezi neputincioșii pontificînd, orbii vorbind de lumină și surzii de armonie." Dar, spre deosebire de aceste cuvinte sincere, indignate, în roman părintele Moise se entuziasmează în fața acelorași fenomene și manifestări, declarînd ferm: „Aveți instituții culturale foarte interesante, aveți o literatură și mai interesantă; le cunoașteți?" — o întreabă el patetic pe Anna. Pentru același părinte Moise, „d-nii Sturdza și Carp sunt două adevărate caractere, cel dintîi prin patriotismul său ridicat la cea mai înaltă expresie, prin munca sa fără preget, prin puritatea vieții sale; cel de al doilea prin claritatea și înălțimea ideilor, prin farmecul persoanei și al graiului său, prin aceeași viață exemplară ca și cel dintîi." Iar în scrisoarea către Maiorescu din 6/19 dec. 1903, deci cîteva luni după apariția romanului în revistă, iată un alt portret al lui D.A. Sturdza: „Deasupra tutulor planează personalitatea cea mai extravagantă ce s-a văzut vreodată: un român născut boier, cu instincte de țîrcovnic, fățarnic, înzestrat de natură cu o încăpățînare de măgar, neavînd nimic din calitățile și cusururile rasei, fără nici un fel de talent, orator prost, scriitor infam, damblaiu înainte de vreme, rezistînd numai cu o jumătate a sistemului nervos, vindicativ, crud și

mai presus de orice antiestetic în toate actele morale și materiale ale vieții." Iar despre Carp, înșirînd în aceeași scrisoare o serie de samavolnicii ale lui D.A. Sturdza, spune următoarele: „Dacă dl. Carp vede toate acestea și totuși se simte mai aproape de Sturdza decît de conservatori e o nenorocire." Cu variante de ton și de expresie, și alți bărbați pomeniți admirativ în roman de patriotul transilvănean sînt evaluați cu un ochi acid atunci cînd scriitorul își spune deschis propriile impresii, dar sînt idolatrizați cînd vorbește părintele Lupu. Chiar față de Maiorescu, cel mai admirat în roman de către preotul ardelean, publicistica scriitorului și scrisorile sale intime sînt cu mult mai severe, adesea necruțătoare. Articolul din *Noua revistă română*, apărut în 1901, e o mostră; dar, mai apropiat și mai elocvent, prin adresa directă, ostentativă, este exemplul conținut chiar în scrisoarea din 10 dec. 1901. Cînd Duiliu Zamfirescu se referă la cei care au dreptul „în țara lui vodă să hotărască despre meritul și soarta scriitorilor, impunînd acestora tăcere, sub cuvînt că ei au vorbit", e lesne de văzut direcția atacului: la Junimea era lege ca autorul să nu aibă dreptul de a-și explica sau apăra lucrarea, de vreme ce el *a vorbit anume prin opera sa*. În totul, așadar, părintele Lupu este purtătorul de cuvînt al unor puncte de vedere care nu coincideau, ba chiar erau opuse opiniilor scriitorului despre persoanele și fenomenele social-culturale abordate.

Este aceasta o falsificare? E romanul dovada unei disimulări? Cîtuși de puțin! Consecvent programului enunțat în prefață și în paragrafele anterioare, scriitorul propune prin gura eroului său exemple de comportament civic, patriotic, de simț național, construind o imagine *ideală* a unor oameni și a unor fapte, un deziderat — nu o realitate — cu nădejdea că cei vizați vor trage concluzii pozitive și vor străbate drumul „îndreptărilor" enunțate în titlul romanului. Acesta devine deci expresia unui crez de reforme sociale și politice obținute prin convicție și dojană, de fapt expresia unei desăvîrșite, surprinzătoare autoiluzionări. Scriitorul dădea încă una din dovezile totalei sale lipse de spirit practic în materie politică și, de la distanță, construia încă unul din tablourile idilice, nerealiste, dar reprezentînd nu mai puțin credința sa fermă că înnoiri și îmbunătățiri trebuie obținute, întrucît „niciodată țara românească n-a trecut printr-o criză morală mai curioasă, în care toate acțiunile ce formează etica unui popor să fie nesocotite sau răsturnate ca acum."

Retorul transilvănean nu face distincție între liberali și conservatori, acordîndu-le tuturor deopotrivă aureola unui patriotism și a unei înțelepciuni „mai presus de orice îndoială". Dar, dacă despre Marghiloman, Take Ionescu, Nicolae Filipescu și alți conservatori părerile scriitorului sînt, în general, favorabile și în scrisori — față de liberali, cu toată recunoașterea meritelor lor personale, opinia sa este necruțătoare: „De la 1876 încoace partidul liberal începe a se constitui în partid burghez și, sub farmecul personal al lui Brătianu, se formează sindicatul economico-politic, care are drept scop îmbogățirea discultților prin toate mijloacele, conruperea și dezagregarea partidului conservator, decăderea adevărată a caracterelor. De atunci încoace apar institute financiare care sunt coterii politice, milionari mitocani, muieri și fete de parveniți ce-și schimbă religia ca să pară civilizate; de atunci ies la iveală nulități pomădate, avocați fără scrupul și fără talent, cari umplu provinciile și de acolo vin la centru să umple parlamentul, tripourile și saloanele."

Tabloul construit de scriitor este vrednic de bolgiile infernului, explicînd alarma sa sinceră și dorința de a întreprinde o operă de purificare — „îndreptări"! — deocamdată pe calea literaturii, urmînd ca el însuși să încerce curînd să pună umărul la o redresare morală, cum va spune, cît în glumă cît în serios: „Cred însă că nu e departe ziua în care să pot trimite stăpînirei expresia dezgustului meu de mutrele ce o reprezintă, și atunci o să viu în țară să îndreptez lumea cu umărul" (scrisoare din 15/28 dec. 1905). Pentru o astfel de activitate voia să-și pregătească pe fiul său mai mare — „îl pregătesc pentru politică de pe acum (avea 10 ani!, n.n.) și, dacă voi trăi, voi să-l arunc în lume cu o putere inițială mai mare decît aceea pe care am avut-o eu la început" (scrisoare către Titu Maiorescu din 6/19 dec. 1903) — ca să devină un „om politic... care... să înțeleagă farmecul țării și demnitatea de a fi român" (scrisoare către Titu Maiorescu din 5/18 apr. 1904) — adică un program identic cu al părintelui Lupu, dar obținut nu prin exemple frumoase, ca în cuvîntarea personajului din roman, ci prin educarea spiritului în luptă.

Alexandru Comăneșteanu era deocamdată numai schița incertă a ceea ce ar fi trebuit să fie, în concepția scriitorului, omul activ visat de părintele Lupu.

26 — Portretul acesta făcut lui Maiorescu este o reluare foarte apropiată a unuia din scrisoarea către Mihail Dragomirescu, trimisă cu vreun an mai înainte, cu prilejul alcătuirii volumului aniversar în cinstea criticului, la împlinirea a 60 de ani, unde Duiliu Zamfirescu participa cu poemul-elogiu intitulat *Fragment* (vezi nota la această poezie, în volumul prim al acestei ediții).

27 — Ca și în alte chestiuni abordate în discursul său, părintele Lupu nu exprimă aici punctele de vedere ale autorului, sau în orice caz nu în întregime. Un an și ceva după apariția romanului, Duiliu Zamfirescu își comunica foarte mari rezerve cu privire la raportul între dinastia Hohenzollern, respectiv Carol I, și poporul român. Apreciind în termeni moderați, într-o scrisoare către Maiorescu, „întreaga noastră dezvoltare politică de la 66 încoace" și „evoluțiunea personalității regelui", el se oprea pe larg asupra celor „două defecte (ale regelui, n.n.) care au trebuit să rănească pe orice român cu sufletul la locul lui: a) disprețul pentru trecutul nostru; b) catolicismul" (scrisoare din 6/19 dec. 1903). Analiza consecințelor acestor „două defecte" îi prilejuiește cîteva aprecieri remarcabile din care rezultă rezerva sa față de rolul dinastiei în trecut și în anii respectivi.

28 — Încă mai vizibilă depărtare a părintelui Lupu de punctele de vedere proprii ale lui Duiliu Zamfirescu: a afirma că, după 1866, „trebuia mai întîi dărîmat tot", iar apoi „trebuia reconstruit tot", fie și „luînd de la țăran forma colibei sale", înseamnă a ataca pozițiile conservatoare în însăși baza lor, în ce privește accentul pus pe

restructurarea integrală social-politică, şi pe ţăran — nu şi pe boierime. Însă pentru Duiliu Zamfirescu era clar că Maiorescu nu reprezenta o astfel de poziţie şi nici el însuşi nu socotea că evoluţia societăţii româneşti a decurs astfel.

29 — „Şandramalele latino-blasiane" e o formulă mult prea dură din partea scriitorului, pentru a denumi exagerările latinizante ale succesorilor şcoalei ardelene, în ce priveşte limba. E îndoielnic, de altfel, ca un transilvănean autentic să fi fost un atît de înverşunat adversar al bătrînilor luptători de la Blaj. Excesul scriitorului decurge din marea admiraţie proprie pentru Maiorescu, pe care i-o atribuie eroului său. Nu e mai puţin adevărat că articolul criticului, pe care îl are în vedere personajul — *Limba română în jurnalele din Austria* (1868) — are exact violenţa expresiei utilizate şi în roman şi, cu toată justeţea lui de principiu, el nu s-a bucurat de adeziunea egală a tuturor oamenilor de cultură, chiar apropiaţi de poziţiile junimiste. Eminescu, de exemplu, a fost rezervat şi, chiar mai mult, în opoziţie cu limbajul dur al criticului, într-o problemă unde se cerea un tact deosebit, date fiind condiţiile luptei naţionale duse de transilvăneni. Nici Maiorescu, nici eroul lui Duiliu Zamfirescu nu ţin seama tocmai de acest lucru. „Şandramalele" în chestiune erau mai multe gazete de peste munţi, între care *Gazeta Transilvaniei, Albina, Telegraful român, Federaţiunea, Transilvania, Concordia, Familia, Foaia pentru minte, inimă şi literatură* — dar în cea mai mare parte ele nu apăreau la Blaj, deci erau socotite drept partizane sau reprezentante ale curentului „latinist-blăjan" („blasian" spune personajul, ironizînd!).

30 — Formula denumeşte o altă direcţie critică a lui Maiorescu, reprezentată de cele două articole ale sale din 1873: *Beţia de cuvinte în Revista contimporană* (cu subtitlul: *Studiu de patologie literară*) şi *Răspunsurile Revistei contimporane* (subintitulat: *Al doilea studiu de patologie literară*) — în care erau denunţaţi însă nu numai „franţuziţii", cum afirmă personajul, ci şi toţi adepţii stilului pletoric, diluţiei verbale, excesului de erudiţie, citărilor necontrolate, referinţelor arbitrare etc.

31 — Ar fi exagerat să se atribuie lui Maiorescu „luarea cu asalt a întregii lumi româneşti", aşa cum spune părintele Lupu, la care numai focul peroraţiei explică exagerările şi amplificările. Opinia lui Duiliu Zamfirescu în aceste chestiuni este tot plină de admiraţie, dar întemeiată pe realităţi, fără locvacitatea de tribună a personajului din roman. În orice caz, însă, definirea în acest chip, metodic, a fronturilor de luptă maioresciene, este una din contribuţiile valoroase ale scriitorului la conturarea personalităţii criticului. Ea are destule surse în scrierile apărute cu puţin înainte, cu prilejul aniversării acestuia, la împlinirea a 60 de ani, dar nu puţine opinii sînt datorite observaţiilor personale ale scriitorului. Şi totuşi, chiar acum, începe marele asalt antimaiorescian al lui Duiliu Zamfirescu, continuat metodic pînă în 1911!

32 — În organizarea Junimii rolul lui Maiorescu este, desigur, esenţial, dar nu trebuie diminuaţi ceilalţi fondatori, în special P.P. Carp, Vasile Pogor, Th. Rosetti, I. Negruzzi. Purtat însă de oratoria sa — în care, de astă dată, îl simţim din plin pe Duiliu Zamfirescu însuşi — părintele Lupu exagerează, reducînd totul din Junimea şi din cultura română la Maiorescu. Pentru necesităţile literare ale romanului lucrul poate fi explicabil; ca adevăr istoric el este susceptibil de corectări, care, departe de a umbri figura lui Maiorescu, dimpotrivă, o detaşează pe un fond de personalităţi marcante, nu într-un mare gol intelectual, cum lasă oratorul să se înţeleagă, în patetica sa alocuţiune.

33 — Referirea e la studiul lui Maiorescu *Asupra poeziei populare* (1867).

34 — Eminescu, istoricul A.D. Xenopol (1874—1920) şi gazetarul George Panu (1848—1910) au fost în adevăr beneficiarii unor burse de studii. Ultimii doi au valorificat la maximum stipendiile acordate de junimişti — Xenopol luînd două doctorate, în drept şi în filozofie, la Berlin, Panu de asemenea luîndu-şi doctoratul în drept la Bruxelles. Ambii, în perioada apariţiei romanului, erau depărtaţi de junimişti, deci rememorarea vechilor burse are din nou rolul unei delicate dojane — în vederea unei „îndreptări"!

35 — Încă în prima perioadă a Junimii s-a pus problema ortografiei, poziţiile fundamentale adoptate de publicaţie fiind în acest domeniu ale „fonetiştilor" şi nu ale „etimologiştilor" (în majoritate latinizanţi). Junimea şi Maiorescu s-au situat de partea fonetiştilor — „să scriem cum vorbim" — determinînd activ curentul de opinie în această direcţie. Întregul volum al doilea al *Criticelor* este consacrat acestei probleme şi conţine, în primele sale patru mari capitole, lucrarea lui Maiorescu din 1866, *Despre scrierea limbei române*. Aplicate în principala revistă literară românească a timpului, care se bucura de colaborarea celor mai importante figuri vîrstnice şi tinere ale literaturii din epocă, începînd cu Negruzzi şi Alecsandri, şi continuînd cu Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici etc., principiile lingvistice ale Junimii au devenit preponderente asupra latiniştilor şi tuturor etimologiştilor.

36 — Maiorescu nu era un orator în sensul obişnuit al cuvîntului, adică elocinţa sa nu era de tribună, cum va fi a lui Delavrancea, de exemplu, sau a lui Take Ionescu („gură-de-aur"). Maiorescu impresiona auditoriul printr-o excepţională capacitate de argumentaţie, printr-o arhitectură desăvîrşită, cuvîntările sale erau adevărate cursuri, pledoariile erau lecţii de nivel înalt, el nu subjuga publicul şi nu-l captiva ci îl convingea. Patos, gesticulaţie, punere în scenă — nimic din toate acestea la el, ci putere de convingere adevărată.

Nu e mai puţin adevărat că, ulterior, direcţiile activităţii sale oratorice, semnalate de preotul transilvănean — universitatea, tribuna parlamentului, incinta tribunalului — au sprijinit fiecare şi au alimentat faima celorlalte. Oratoria primă a criticului s-a dezvoltat în cadrul cursurilor universitare şi ca avocat pledant; de păstrat s-au păstrat însă *Discursurile parlamentare!*

37 — Care să fie cei doi urmași ai lui Maiorescu la Ministerul Învățămîntului Public (pe atunci: al cultelor) la fel de buni ca el? Unul e probabil Vasile Conta; celălalt trebuie ales dintre Gh. Chițu, V. Alexandrescu-Urechiă și P.S. Aurelian, toți trei cu un stagiu mai îndelungat în guvern. Cum primul era mort la scrierea romanelor, e de presupus că „îndreptările" sperate nu se refereau la el, ci la ceilalți doi și mai ales la ultimul, căci V. Alexandrescu-Urechiă era în acel moment ca și în afara vieții publice. Avea să și moară în noiembrie 1901.

38 — La 9 ian. 1874, cînd avea 34 de ani, Maiorescu a devenit prima oară ministru, în cabinetul Lascăr Catargiu, ocupînd departamentul cultelor. La remanierea din 30 ian. 1876 în locul său a venit P.P. Carp, tot junimist, înlocuit și el după numai două luni și cîteva zile.

Între „necazurile" acestei perioade, la care face aluzie părintele Lupu, a fost și procesul din 1876, în urma căruia criticul a fost scos din învățămînt, pentru o lungă perioadă, dar mai ales un vot de blam în senat pentru „călcarea legii instrucțiunii" care a atras demisia lui Maiorescu și a întregului cabinet ministerial. O serie de atacuri au urmat în parlament, toate acestea contribuind enorm la formarea grupării junimiste, distincte de partidul conservator.

39 — Părintele Lupu nu știa, și probabil că lui Duiliu Zamfirescu însuși îi era necunoscut faptul că „seninătatea sufletească" a criticului era grav tulburată în acel timp de necazurile politice și de cele familiale, care-l duceau pînă la a nota în jurnalul său următoarele la 1/13 martie 1876, o lună după ieșirea din minister: „Sînt așa de iritat încît am dureri de inimă de această rănire sufletească (neînțelegeri cu soția, n.n.) și probabil din cauza supraîncordării politice, nu mai pot păstra vechea răbdare." Îi treceau prin minte „tot felul de gînduri", între care și „uneori chiar să-mi iau viața".

40 — Replica, în formularea ei succintă și dură, mai mult exclamativă, definește însă exact teza junimistă a „formelor fără fond". Pusă în gura generalului, nu a soției sale, ea apare drept o flecăreală, un rezultat al zeflemelei, al „scepticismului fals", de care acuză preotul pe bucureșteni.

41 — Noua perorație a preotului, în apărarea instituțiilor, practicilor, relațiilor atît de criticate de Junimea și Maiorescu, în lupta lor contra „formelor fără fond", lungul discurs care combate teza evoluției lente în favoarea trecerii printr-o „epocă de salturi", indispensabilă — spune părintele Lupu — la popoarele tinere, vine în conflict cu întreaga ideologie junimistă. Oricît n-ar vorbi aici scriitorul prin gura eroilor săi, totuși replicile celorlalți sînt atît de firave, de mîntuială, mai mult șicanări care provoacă torentele de argumentație ale transilvăneanului, încît acestea apar drept propria concepție a lui Duiliu Zamfirescu. Este, de altfel, încă o dată explicabil de ce romanul nu a fost dat la *Convorbiri literare* — pentru a nu sili „bătrîna revistă a «Junimii»" să adăpostească în paginile ei opinii atît de iconoclaste față de teoria care-i adusese nu puțină faimă cu ani în urmă.

42 — Oricum, și Duiliu Zamfirescu însuși se numără printre aceștia, căci nici el nu și-a cruțat săgețile împotriva Academiei. Dar referirea e mai ales la A. Vlahuță, Caragiale, Macedonski, recunoscuți ca adversari declarați ai Academiei — din care nu făceau parte — și a căror polemică îndîrjise un număr de membri, iar aceștia se opuneau sistematic primirii lor acolo. O „îndreptare" în ambele tabere e sugerată și aici de scriitor.

43 — Este versul inaugural al celei de-a doua satire antijunimiste a lui Hasdeu, *La noi*, trimisă *Convorbirilor literare* sub semnătura P.A. Calescu (Păcălescu!) și publicată de redacție, care n-a observat la timp farsa. „Unde e putred mărul?" — trebuiau să întrebe cititorii, o dată cu ultimul vers al păcălelii („E putred, putred mărul din sîmbure la noi!"); Hasdeu îi avertiza numaidecît în *Revista literară și științifică*, îndrumîndu-i să citească acrostihul, care dădea răspunsul: La *Convorbiri literare!*

44 — Foarte semnificativă replica vorbitorului aici: Duiliu Zamfirescu condamna și el reprezentațiile teatrale străine, date în dauna celor românești, chestiune care va lua proporții ample în 1906, cînd așa-numita „mișcare de la 13 martie", avînd pe N. Iorga în frunte, va scoate studențimea bucureșteană în stradă pentru a împiedica societatea „Obolul", formată de doamne din protipendadă, să joace niște piese în limba franceză la Teatrul Național. După cum se vede, nu e o simplă manifestare naționalistă, cum s-a spus adesea, ci o problemă de spirit patriotic, de apărare a patrimoniului și valorilor naționale în fața ofensivei snobismului și cosmopolitismului. Părintele Lupu o va declara ritos mai departe în cuvîntarea sa.

45 — Este vorba de artistul *Grigore Manolescu* (1857—1892), primul interpret român de seamă al lui Hamlet, rol realizat după zece ani de studiu și pregătire asiduă. Scriitorul l-a elogiat adesea în articolele sale anterioare.

46 — *Ștefan Iulian*, artist comic, stins și el destul de tînăr (1853—1892).

47 — De o mare faimă se bucurau în acei ani actrița Agatha Bîrsescu, — care juca pe scenele din Austria și Germania, dar era invitată în toată Europa și în America — și cîntăreața de operă Darclée (Hariclia Hartulari), primită cu un excepțional entuziasm în Italia; desigur, mai ales la aceasta din urmă se referă părintele Lupu, care, ca transilvănean, era cu ochii ațintiți spre Roma. Asupra împrejurărilor de aici era mai informat scriitorul însuși, aflat în continuare în capitala peninsulei. Începea de asemenea să-și cîștige faimă Stan Golestan, tot cîntăreț de operă.

48 — Duiliu Zamfirescu însuși fusese între criticii societății „Ateneul român", cu toate că ținuse mai demult cîteva conferințe în cadrul ei și fusese prieten și colaborator al redactorilor revistei scoase

de respectiva societate. Animozitatea sa decurgea din rezervele față de președintele ateneiștilor, C. Esarcu, fost o vreme ministru de externe și apoi șeful său de legație la Roma, într-un moment greu, acela al presiunilor făcute asupra scriitorului, de a-l transforma în agent guvernamental, mai întîi pe lîngă familia Văcăreștilor și apoi pe lîngă regina Elisabeta, la Veneția, cu prilejul căsătoriei ratate între principele moștenitor Ferdinand și Elena Văcărescu (1891). Esarcu e pictat foarte acid de scriitor în scrisorile către Maiorescu. În satira *Către Cleobul*, la „Ateneul român" se referă versurile:

Sub ciuperca răsărită pe ruina unui circ
Bion și cu logografii să-mi dezvolte astfel gustul

Bion putînd fi Esarcu, iar „logografii" numind pe ateneiști și pe conferențiarii „Ateneului".

49 — Față de Enescu, scriitorul a avut o prețuire excepțională, remarcînd talentul lui și asistînd cu entuziasm, ori de cîte ori a avut prilejul, la concertele lui. În 1906—1908, ca secretar la externe, l-a sprijinit în multe manifestări peste hotare.

50 — Pentru regina Elisabeta avea prețuire și preotul dar și Duiliu Zamfirescu se aflase în cîteva rînduri de partea ei, de pildă în chestiunile legate de „drama de la Veneția", exilul ei venețian, pentru că sprijinise, în 1891, proiectul de căsătorie între Ferdinand și Elena Văcărescu.

51 — E cel puțin ciudată formularea scriitorului! Anna nu putea fi „aproape de capătul vieții", de vreme ce, la începutul romanului *În război*, ea abia trecuse de douăzeci de ani, iar de atunci pînă în momentul cînd au loc întîmplările noului roman au trecut, cum spune scriitorul însuși, doar alți douăzeci — deci avea în jurul a patruzeci de ani. Departe de a considera această vîrstă drept „capătul vieții", ea îi apărea scriitorului însuși drept o maturitate deplină, plină de un farmec nou, în locul celui de pînă atunci; în cel mai rău caz, el măsura faptul că, la patruzeci de ani, „mai mult de jumătatea vieții s-a dus" (scrisoare către Titu Maiorescu din 30 oct./11 nov. 1898) — dar atît, adică în nici un caz nu împărtășea funebra formulă din roman.
O explicație în sensul celor puse de scriitor în gura eroinei există totuși: el nu stabilea o cronologie exactă între un roman și celălalt, astfel că orice socoteală a trecerii timpului trebuie făcută pentru fiecare roman în parte, nu raportată exact la ciclul întreg.

52 — *Munții Albani* sînt în Lațiu, în apropierea Romei. Duiliu Zamfirescu a păstrat priveliștii montane a acestei regiuni o amintire mereu vie. O găsim adesea în opera sa: palatele împărătești, acum ruinate, ale Romei i se părea că privesc cu ferestrele lor oarbe spre munții Albani (scrisoare către Titu Maiorescu din 27 apr. 1890); „partea frumoasă a Romei, contururile munților Albani, priveliștea de la Pincio sau de la San Pietro in Montorio se încălzeau în fantazie..." (idem din 2 martie 1892); schița *O scenă antică* dă o patetică descriere a aceleiași priveliști. Sînt elementele care vor popula și tablourile oferite de peisaj celor doi eroi ai romanului.

53 — *Villa Aldobrandini* îl impresionase de mult și pe scriitor care i-a dedicat, cu zece ani înainte de roman, un frumos sonet.

54 — *Turla lui Nerone* este numele popular al unei frumoase construcții în apropiere de piața Magnanapoli și de Via Nazzionale, adică în plin centrul Romei, clădită la începutul sec. al XIII-lea, reconstituindu-se un edificiu vechi. Legenda afirmă că, din vîrful acestui turn, împăratul Neron (54—68) a privit incendiul Romei — dezlănțuit, se spune, chiar de el — cîntînd cîteva versuri proprii despre arderea Troiei.

55 — *Coliseul* era un uriaș amfiteatru roman, în plin centrul Romei, început de împăratul Vespasian, în 72, și terminat de urmașul său, Titus, în anul 80. Se mai numea *amfiteatrul Flavio*, cei doi împărați făcînd parte din familia Flavia. Putea adăposti 80.000 spectatori. Avea formă de elipsă, cu diametrul mare de 187, iar cel mic de 152 metri. Emoția celor doi eroi care-l vizitează e datorată nu numai dimensiunilor și singurătății, ci mai ales conștiinței scriitorului că de acest măreț edificiu se leagă cele mai multe evenimente din istoria Romei, ulterioară construcției lui, amfiteatrul fiind considerat apoi, secole de-a rîndul, drept simbolul cetății și al existenței ei. În secolul VIII, un bard popular (Il venerabile Beda) cînta astfel: „Finché starà il Colosseo, stara Roma; quando cadrà il Colosseo, cadrà anche Roma, ma quando cadrà Roma, cadrà anche il mondo" („Cît timp va dura Coloseul va dura Roma; cînd se va prăbuși Coloseul, se va prăbuși Roma, dar cînd se va prăbuși Roma, se va prăbuși și lumea").
De aceea și călătoria celor doi vizitatori prin Roma începe de la celebrul amfiteatru „cel dintîi monument pe care voia să-l vadă fata."

56 — Comăneșteanu nu putea avea conștiința de „viitor erou", cum îl numește romanul — de altfel, nimic din ce gîndește și face el acum nu îndreptățește o atare denumire; formula îi aparține deci scriitorului, care-i rezerva un asemenea rol în viitoarele sale lucrări. Într-o scrisoare de peste cîțiva ani către Maiorescu (4 iul. 1906) îl desemnează cu cuvintele: „un erou, care, în romanul viitor să ia Transilvania".

57 — *Pincio*, cea mai frumoasă și mai elegantă grădină a Romei, construită de Valadier, la începutul sec. al XIX-lea, de pe a cărei terasă se deschide una din cele mai cuprinzătoare priveliști, spre catedrala Sf. Petru și spre Vatican.

58 — Itinerariul prin Roma al lui Alexandru Comăneșteanu și al Miei urmează, probabil, pe cel al lui Duiliu Zamfirescu — din 1888 — care însă, atunci cînd ajunsese în cetatea eternă, știa că avea în fața sa un răgaz de luni și ani întregi ca s-o viziteze, pe cîtă vreme cei doi nu puteau să rămînă mai mult de cîteva săptămîni. Cum la Coliseu n-au rămas decît un ceas sau două, ar fi fost firesc să meargă în aceeași zi și la forul lui Traian, aflat foarte aproape de marele amfiteatru. Dacă n-au făcut-o e pentru că ei voiau să dea vizitei la vechea coloană

semnificația pelerinajului suprem, de aceea romanul nu mai prezintă, practic, și alte locuri văzute la Roma de tinerii căsătoriți. Ceea ce mai urmează, înainte de plecarea lor spre țară, e numai clarificarea subtilă a relațiilor dintre ei.

Piazza di Spania, menționată și ea în acest itinerar, e situată în centrul Romei, era în apropiere de punctul unde locuia în acea vreme scriitorul; plimbarea celor doi tineri se desfășoară deci nu numai în locurile celebre ale Romei — de altfel ei vizitează prea puține din vechile monumente și ruine — ci și pe ruta străbătută zilnic de Duiliu Zamfirescu însuși, în drumurile sale de acasă la legație.

De la Coliseu la Forul Imperial — cum mai era numit Forul lui Traian — duce Via dei Fori Imperiali, pe unde au venit cu trăsura eroii romanului. Construit în amintirea victoriei asupra lui Decebal și a cuceririi Daciei, de către arhitectul Apollodor din Damasc (creatorul podului peste Dunăre de la Severin, forul fusese conceput în așa fel, încît să întreacă în frumusețe și măreție toate celelalte piețe asemănătoare, și a și devenit cel mai important sistem monumental al Romei antice. Ansamblul era alcătuit din două biblioteci, o bazilică, un templu, o uriașă statuie ecvestră a împăratului, un arc de triumf și celebra Columnă, singura păstrată pînă azi întreagă. „Coloanele frînte și întinse la pămînt", pe care le văd vizitatorii, sînt resturile vechilor construcții; astăzi ele sînt ridicate la verticală, dar pe peluza din jur se află semănate numeroase pietre, păstrate din monumentele de altădată ale forului, care — după cum spune legenda — l-a făcut pe împăratul Constantin cel Mare să exclame: „ Mi-ar fi cu neputință să fac unul la fel: singurul lucru pe care m-aș încumeta să-l încerc oarecum asemănător ar fi calul."

Coloana — „columna noastră", cum îi zice Mia — e clădită din 19 blocuri de marmoră albă, sculptate într-o lungă spirală, cu scene din luptele romanilor cu dacii, monografie sintetică, în imagini, a unei pagini de istorie, document unic al vieții și înfățișării concrete a dacilor. Baza coloanei — în roman: „cubul" — era de asemenea de marmoră, iar în vîrful ei arhitectul așezase statuia lui Traian.

59 — Biserica Sfinții Apostoli, reconstruită în 1702 de arhitectul C. Fontana, pe locul uneia din sec. al VI-lea, are în porticul ei, în stînga, *stela funerară* a lui Giovanni Volpato, iar în dreapta *o acvilă imperială* (despre care vorbește Mia), aflată inițial, împreună cu o a doua, tot în Forul lui Traian.

60 — Pe Via Condotti, la nr. 61, se afla și locuința romană a poetului, în Palazzo Caffarelli.

61 — Duiliu Zamfirescu vizitase Transilvania în iulie 1902, oprindu-se însă abia la sfîrșitul călătoriei în Comitatul Sibiului, pe unde au loc întîmplările romanului de aci încolo, dar inițial în ținutul Aradului „anume prin podgoriile de la Cuvin și Ghioroc, pe la Păuliș și Măghirat" (scrisoare către Titu Maiorescu din 29 apr. /12 mai 1902). Această călătorie avusese loc după ce scrisese jumătatea întîia din *Îndreptări* — lucrurile care se petrec aici nu sînt în totul imaginate de scriitor. Locurile acestea le văzuse însă mai înainte, adesea, din goana trenului, în drumurile din sau spre Italia.

62 — Mică demonstrație amabil-ironică la adresa vorbirii cu prea multe ardelenisme, formații hibride, neologisme de proveniență franceză, latinizate artificial (a exopera, subșternere) și etimologisme pure (praxă). Iată cum ar suna fraza în românească netedă: „Și astfel se *grăbește* încă și astăzi aprobarea *hotărîrilor; se obține acordul* miniștrilor, se *corectează* exemplarul pentru *înfățișare* la majestatea sa; iar *împuterniciții* pot *astfel întregi cercetarea* lor în această *privință*, parte în *practică*, parte în teorie." Transilvănenii Moise Lupu și Mia nu vorbeau așa, ci ocoleau un astfel de vocabular; rudele lor sibiene, socotite de autor ca aparținînd poporului, vor face la fel, pe cîtă vreme diformările sînt atribuite de el funcționărimii sau intelectualității lipsite de spirit critic.

Duiliu Zamfirescu își pusese încă de mai înainte problema acestui grai și, într-o scrisoare către Maiorescu, din 13/25 iun. 1898, pe cînd terminase romanul *În război*, își expunea sumar punctul de vedere în problema unor excese „ardeleniste", asupra cărora avea să revină explicit în articolul *Romanul și limba română* și mai ales în *Literatura românească și scriitorii transilvăneni*. Deocamdată, în menționata scrisoare, el era cu totul rezervat față de părerea favorabilă a criticului, privind capacitatea dialectului bănățean de a putea exprima literar o acțiune întinsă, mai cu seamă atunci cînd se urmărește să se obțină „rezultatul colectiv al românismului", adică o limbă românească unitară, pe tot teritoriul locuit de români. „Noi trebuie să lăsăm urmașilor o limbă în care să se miște liberi, limba vie a graiului nostru, fără expresiuni moarte, împrumutate din cronicari, fără curiozități dialectale" — spune scriitorul, cu o dreptate relativă, căci prezența echilibrată a unei vorbiri cu elemente cronicărești — nu neapărat moarte — sau dialectale, nu dăunează limbii operelor literare, ci îi sporește capacitatea de sugestie. Creangă o dovedise, la fel va face Sadoveanu, o făcea Slavici, cu care Duiliu Zamfirescu nu era însă de acord, și din păcate toată teoria sa, nu lipsită de o anumită justețe de principiu, e dominată de un subtext polemic pătimaș, împotriva autorului *Morii cu noroc*, ceea ce-l duce la exclusivism și aparentă lipsă de nuanțare. „Negreșit că noi suntem mai banali decît frații de dincolo în graiul nostru — adaugă scriitorul. Dar tocmai banalitatea aceasta este dovadă de o absolută comună înțelegere între toți românii din regat și din ea va ieși, printr-un procedeu de eliminare, limba clasică a românilor." Chestiunea aceasta va face obiectul unor interesante observații și analize în articolele amintite — prea pătimașe, din păcate, sub aerul lor de generalitate — și, într-o măsură, în *Lydda. Scrisori romane*, la care scriitorul lucra în perioada cînd scria rîndurile de mai sus.

63 — „Buba românilor de peste munți", cum spune Mia despre biserica unită, consta în faptul că amestecul de ortodoxism și catolicism al acestui grup confesional făcea mai lesnicioasă influența oficialității maghiare (catolică) decît în rîndurile celor rămași la ortodoxie. Existența unor deosebiri de religie în rîndurile românilor făcea ca și activitățile culturale, și cu atît mai mult întreținerea unei acțiuni politice naționale, să fie într-o măsură stînjenite.

64 — Legătura „vieţii naţionale“ cu biserica era mai puternică la ortodocşii transilvăneni, întrucît constituia unul din factorii unificatori cu românii din Muntenia şi Moldova. Biserica unită reprezenta şi ea un astfel de factor cu substrat politic naţional; cu toată apropierea ei de poziţiile catolicismului oficial. Încît, întărind biserica ortodoxă şi cea unită în Transilvania, însemna implicit adoptarea unei atitudini politice, integrarea în mişcarea naţională de eliberare de sub dominaţia străină şi pentru revenirea la România.

65 — Mia se referă la rolul cărturarilor transilvăneni de felul lui Gheorghe Lazăr, Simion Bărnuţiu, Aug. Treboniu Laurian, Ioan Maiorescu, veniţi la Bucureşti şi Iaşi şi participînd aici la mişcarea culturală. Dar afirmaţia eroinei este desigur exagerată cînd susţine că numai datorită transilvănenilor s-a înlăturat limba grecească din Muntenia şi Moldova şi s-a introdus cea românească, întrucît mişcarea naţională din aceste provincii era — încă de secole — în plin avînt, iar limba comună dobîndea teren încă de mult în domeniul culturii. Mia porneşte mai ales de la extinderea pe care a luat-o în principatele române unite curentul latinist, datorită unora din corifeii Şcolii ardelene refugiaţi dincoace de munţi, în faţa valului de persecuţii la care erau supuşi. Cuvintele ei trebuie deci privite în latura lor simbolică, nu ca un adevăr istoric integral.

66 — Nepotrivire evidentă: aici oamenii „strîngeau maldărul de pe cîmp“, adică recolta, dar nu poate fi mai tîrziu de 1 sau 2 aprilie, de vreme ce eroii plecau din Italia spre Sibiu în martie. Inadvertenţa este datorată, desigur, pauzei de un an în scrierea romanului, ajuns la jumătate (vezi şi nota generală asupra romanului *Îndreptări*).

67 — Prezenţa bustului lui I.C. Brătianu avea în casa protopopului român din Sălişte o semnificaţie naţională şi cituşi de puţin sensul unei aderenţe politice. Brătianu fusese şi el unul din promotorii politicii de sprijinire a mişcării naţionale din Transilvania.

68 — *Ciocoii vechi şi noi* — nu *Boieri şi ciocoi*, aceasta e a lui Alecsandri.

69 — Primele versuri din poezia lui N. Nicoleanu *O victimă*, invocate de scriitor şi în poezia omagială închinată lui Maiorescu în febr. 1900. Dar personajele modifică puţin textul original, dovadă că scriitorul îl reproducea din memorie. Nicoleanu spune:

Albă cu ochii negri şi dulce ca o fee,
Un cap blondin de inger pe umeri de femeie.

Repetarea, de care se va vorbi numaidecît, a cuvîntului *blond*, e deci numai în conştiinţa autorului, căci Nicoleanu spune în primul vers *albă*, nu blondă, rezervîndu-şi epitetul pentru al doilea.

70 — Prima strofă din poezia *Vara la ţară* a lui Al. Depărăţeanu.

71 — Mihai Viteazul n-a avut clară conştiinţa, atribuită de scriitor, a unităţii naţionale a românilor, deşi practic a înfăptuit unirea.

72 — „Teoria“ care urmează, declarată de autor ca aparţinînd notarului Zgurea e, de data aceasta, în întregime a sa proprie. O întîlnim tale-quale în articolul din *Revista idealistă*, la un an după apariţia romanului în *Literatură şi artă română;* formulările sînt uneori atît de apropiate între ele, încît este clar că un text îl parafrazează pe celălalt, nu numai în ce priveşte ideaţia, dar şi în expresie. Cum nu e de crezut că un articol şi-ar fi luat paragrafe întregi din roman, ba încă din dialoguri, rămîne să admitem că, măcar în parte, articolul fusese scris sau înaintea romanului, sau în spaţiul anilor 1900—1901, cînd are loc lunga întrerupere în scris, mărturisită lui Maiorescu la 23 apr. / 6 mai acel an, în aceşti termeni: „Eu am rămas cu romanul meu la jumătate. E un an de cînd sufăr de ameţeli şi doctorii mi-au interzis orice fel de lucrare mai lungă“ — deci şi continuarea romanului!

Ideea că oltenii şi transilvănenii reprezintă direct descendenţa latină, şi anume venită chiar de la Roma, o găsim în articolul amintit, la începutul cap. II; acolo e explicată mult mai clar ideea deosebirii între tipul „brun“ şi cel „blond“, pe care o sugerează în roman Alexandru Comăneşteanu drept „teorie nouă“. „Oamenii bruni trec drept inferiori“, şi de aici, spune el, consecinţa lipsei de „putere inventivă“, incapacitatea de a da artişti şi poeţi. Duiliu Zamfirescu se consideră pe sine moldovean, ca şi eroul său, aşa încît, ţinînd seama de subiectivitatea sa cunoscută, nu putem crede că s-ar fi împăcat cu ideea apartenenţei sale la o grupare „inferioară“; precizarea din articol rezolvă lucrurile: transilvănenii şi oltenii, spune el aici, „sunt şi unii şi alţii superiori moldovenilor în organizarea vieţii practice, dar le sunt inferiori în atributele vieţii ideale.“ Scriitorul îşi declarase el însuşi, de atîtea ori, o dezarmantă nepricepere în „organizarea vieţii practice“, încît din tot jocul de superiorităţi şi inferiorităţi, expus în roman şi articol, înţelegem că el se înscrie cu satisfacţie pe sine între cei caracterizaţi de „atributele vieţii ideale“, pe cîtă vreme Slavici, Coşbuc, oricît de latini — „romani de la Roma, crescuţi în munţii Carpaţi“ — rămîneau destinaţi superiorităţii în treburile practice, într-ale politicii, nu într-ale artei şi poeziei!

E cel puţin ciudată această naivitate a scriitorului, teza sa este evident artificială, ea avea să-i aducă în curînd mari adversităţi, la apariţia romanului, apoi a articolului din *Revista idealistă* şi, în sfîrşit, în 1909, cu prilejul discursului *Poporanismul în literatură*, impregnat de toate ideile amintite, duse de data aceasta la limita lor extremă şi afirmate cu o încredinţare vrednică numai de un artist.

Un paralelism de teze şi formulări între articol şi roman, în replici aparţinînd cînd notarului Zgurea, cînd lui Alexandru Comăneşteanu, iar uneori prezente chiar în relatări ale autorului însuşi, poate fi urmărit, întărind de fiecare dată presupunerea că romanul le preia dintr-o primă elaborare a articolului. Astfel e deosebirea făcută de Zgurea între Mihai Viteazul şi Ştefan cel Mare, de asemenea ampla expunere a lui Comăneşteanu despre tipurile „brachicefale“ şi „dolicocefale“, sau cea a notarului despre geniul creator, apoi constatările şi descrierile patetice făcute de scriitor ciobanilor în satul Poiana, afirmaţiile lui Comăneşteanu despre lipsa artiştilor plastici la romani şi spiritul lor de imitaţie în poezie faţă de greci etc. E interesant însă că, în articol ca şi în roman, nu se conchide cu fermitate despre dolicocefalia dacilor şi a slavilor, dar scriitorul e mîndru „că mocanii din Vrancea şi de pe Ceahlău, moldovenii de prin văi şi de pe şesuri

sunt în parte blonzi („în parte"!, n.n.); că nu au spiritul întreprinderilor comerciale...; că în Vrancea și pe Ceahlău e leagănul poeziei poporane românești..." etc. etc.

Mai interesant e că, într-o scrisoare către Maiorescu, din perioada cînd ultimele capitole ale romanului apăreau în *Literatură și artă română*, este răsturnată întreaga teorie despre contemplativitatea și finețea moldovenilor, în schimb are loc o anumită apropiere de spiritul „practic" al transilvănenilor — în care scriitorul viza mai ales pe Slavici. Deducțiile stabilite din perspectiva polemicii cu Slavici sufăr în scrisoarea aceasta o dezmințire categorică și dau teoriei lui Duiliu Zamfirescu un aer de totală aproximație, care, de fapt, salvează și articolul și părțile respective ale romanului de la caducitate, tocmai înscriindu-le între metaforele poetice, nu între lucrările științifice propriu-zise. Va fi, într-un fel, cazul unora din tezele etnografiei teoretice a lui Blaga de mai tîrziu.

„Curios e articolul lui Slavici din numărul din urmă al convorbirilor — își începe el scrisoarea — curios și nelogic în tălmăcirile firei lui Eminescu — dar atît de interesant, încît parcă de mult nu am cetit o proză românească mai emoționantă. E un accent de sinceritate ce străbate și deșteaptă în conștiință răsunetul unor adevăruri pierdute.

Slavici e pentru mine, de mai mult timp, o enigmă, în toată complexitatea lui sufletească, dar mai ales în felul lui literar de a fi" (scrisoare din 29 apr. / 12 mai 1902).

Ceea ce-i reproșează scriitorul lui Slavici, în construirea tipurilor sale de țărani, este „nota molcomă, aiurită", adică poetică, notă care n-ar sta „în moravurile poporului românesc, cînd el, poporul, e pus in acțiune", adică atunci cînd devine eroul literaturii.

Pornind de la premisa că esența sufletului românesc este „forma vagă a dorului", scriitorul e mîhnit că prozatorii noștri — între care se situează și pe sine — „am creat pînă acum tipuri de români derivate din această notă colectivă aprioristică", și nu reprezentări ale unei ipostaze active a românului, părerea programatică fiind că „a venit vremea să lăsăm dulcegăriile artificiale ale țăranilor amorezați și blegi, și să facem oameni vii în literatură, dacă se poate români voinici și cinstiți, dacă nu vițioși sau sceptici, dar vii, cu voință și mușchi."

Luat în înțeles absolut, dezideratul îngustează sfera de investigație a literaturii și scoate dincolo de granițele acesteia, de pildă, aproape toată populația rurală a povestirilor lui Sadoveanu. Privit însă din perspectiva *scopului* avut în vedere de scriitor, acela al realizării idealului național, căruia îi e închinat romanul, cerința e legitimă și justifică tipul sau tipurile cu care Duiliu Zamfirescu voia „să ia Transilvania", pe care le pregătea pentru mari acte eroice. Extinzînd, putem deduce că „îndreptările" urmărite în această direcție țînteau la transformarea întregii societăți românești în sensul unor voințe active, gata pentru lupta în slujba unui ideal înalt.

73 — E vizat mai ales Coșbuc, trecut în adevăr din Ardeal la București; St.O. Iosif făcuse la fel, ca și Ilarie Chendi și, desigur, ca și Slavici. Pe Goga nu-l avea în vedere Duiliu Zamfirescu, acesta

abia acum își începea cariera poetică. În *Revista idealistă* va fi mult mai dur și mai precis la adresa lui Chendi și Coșbuc. Pe acesta din urmă îl va numi „poetul eroic în timp de pace al cronicarilor", iar pe primul îl va acuza că a părăsit Ardealul pentru a veni la București „să se înscrie într-o bisericuță literară, de unde primește inspirații". Scriitorul își exprima dezacordul cu cei care, abandonînd — cum spunea el — lupta dusă la fața locului pentru idealul național și trecînd peste munți, i se înfățișau „sub forma atît de antipatică și de falsă a profesorașilor de gimnaziu, a poeților de gazete, a criticilor de gașcă." Scriitorul e, desigur, în bună măsură nedrept, fiindcă cei vizați de el nu-și părăsiseră și idealul o dată cu plecarea din ținuturile natale, dimpotrivă, ei au dat o operă literară ce slujea — ca și a lui Duiliu Zamfirescu — același scop național și social.

Dar în roman el pune în gura fruntașilor sătești din Seliștea cuvinte ca acestea: „Gîndul îl avem noi neadormit și fără dînșii (e vorba de idealul național și de rolul poeților, n.n.); iar cît despre faptele mari, ne-ar trebui mai întîi bărbați care să le facă și apoi cimpoieri care să le cînte." Din astfel de afirmații vor rezulta peste un an și mai bine tezele din *Revista idealistă*.

74 — Deosebirile între cele două tipuri umane, le găsim aidoma în *Revista idealistă*, însoțite chiar de precizarea: „am mai expus aceleași păreri fundamentale" — ceea ce e o trimitere clară la romanul *Îndreptări*.

75 — Iată aceeași teză în formularea din *Revista idealistă*: „Ceea ce mai e frapant în poporul român de peste munți este îndemînarea în ale comerțului, priceperea trebilor, învîrtirea a tot felul de afaceri, alergînd lumea, prin țara noastră, prin Rusia, și mai departe, și revenind pururea la obîrșie (cum fac și oltenii)."

76 — *Costobocii* locuiau în nordul Moldovei și în partea ei răsăriteană, dar autorul îi plasează chiar către centrul Daciei ca și pe *carpi* (carpodacii, carpienii) și *teuriști*, cu toate că și aceștia erau situați mai spre nord și răsărit.

77 — *Appius Claudius Ceacus*, patrician roman cu o strălucită carieră politică, în sec. IV—III î.e.n. (consul, tribun, censor, dictator). Mare organizator al vieții interne a cetății, a construit celebra Via Appia (351—310 î.e.n.). La bătrînețe a orbit — de-aci porecla Ceacus (lat.: caecus = orb).

78 — *Cineas* (mort prin 277 î.e.n.), sfetnic apropiat și demnitar al regelui Pirrus al II-lea al Epirului, a fost trimisul acestuia la Roma pentru a propune pacea, în urma victoriei obținute de el la Heraclea (280 î.e.n.) dar dezastruoasă pentru el. Pledoaria solului, strălucită, ținută în senat, a rămas zadarnică, romanii dîndu-și seama de sensul și cauzele intervenției.

79 — „Un al treilea semn caracteristic al poporului român de peste munți este puterea cu care se înmulțește și se întinde în paguba

sașilor și chiar a ungurilor" — scria Duiliu Zamfirescu în *Revista idealistă*. Extensiunea aceasta era înțeleasă nu numai în sensul creșterii demografice, dar și a capacității economice, prin cumpărarea pămînturilor nobililor ce se ruinau, prin achiziționarea unor întreprinderi industriale și comerciale etc. „Astra" (Asociațiunea transilvană pentru literatura și cultura poporului român), fondată în 1861, avea între scopurile ei, nemărturisite, și pe acela al sprijinirii inițiativelor de felul celor notate de scriitor în acest punct al romanului: obținerea de contribuții populare pentru plata nenumăratelor amenzi aplicate ziariștilor români sau altor oameni de cultură, cumpărarea de către obștii a unor terenuri scoase în vînzare de proprietarii străini etc. În aceste direcții participarea „Ligii", amintită în roman, era netăgăduită și explică necesitatea contribuțiilor bănești ale unor oameni ca Alexandru Comăneșteanu.

80 — Formulare pripită, ducînd la o eroare de informație istorică: Mihai Viteazul n-a fost „ucis de bathorești" ci de imperialii aflați în slujba curții de la Viena și trimiși de aceasta împotriva „bathoreștilor", recte a lui Bathory Zsigmond, care a fost înfrînt de oștile unite ale lui Mihai și ale generalului Basta la Gorăslău.

Simbolul dorit de scriitor prin tabloul voievodului-boier și cele ale iobagilor țărani e astfel întrucîtva zdruncinat, de vreme ce numai ultimii sînt victimele grofilor, nu și primul. Totuși, și unul și ceilalți au murit în luptele pentru libertatea națională și socială a aceleiași Transilvanii, către care țintește sensul romanului *Îndreptări*.

81 — Altă eroare de informație, datorită confuziei pe care o face scriitorul între Radu al III-lea cel Frumos — frate cu viteazul Vlad Țepeș și domnitor în Muntenia între 1462 și 1474, dar reprezentînd politica turcească, deci dușman al politicii naționale a lui Ștefan cel Mare, izgonit chiar de pe tron de acesta — și alți voievozi cu numele Radu: fie pașnicul Radu al IV-lea cel Mare (1495—1508), fie Radu al VI-lea de la Afumați (1522—1529). Mai curînd el se referă la acesta din urmă, om foarte ambițios, bătăios, ca și Vlad Țepeș și Mihai Viteazul, ducînd nu mai puțin de 20 de lupte în scurta sa domnie, de vreo șapte ori întreruptă.

82 — „Liga" nu era omorîtă, cum afirmă vajnicul luptător din Săliște, însă, datorită sforăriei politice și mai ales invadării ei de către patriotarzi, doamne fără altă ocupație etc., prestigiul ei primise lovituri serioase; diferite grupări politice căutau să o folosească pentru a-și spori clientela, abătînd în felul acesta „Liga" de la obiectivele inițiale, care urmăreau unitatea tuturor românilor. În această fază, „Liga" a început să constituie un obiect de satiră pentru Caragiale și pentru un public mai larg, așa cum vedem că se întîmplă cu generalul și cu Anna la începutul romanului, cînd rîd de agitația prințesei Smaranda Dudescu, care descoperise brusc — în străinătate, unde se născuse, crescuse și prin urmare vorbea „limbile străine mai bine decît propria sa limbă" — „că este romîncă și romîncă neaoșă, de neam mare, și se puse a vorbi numai românește, a se ocupa de Ligă,

a da serate literare..." În măsura în care o ironizează, în aceeași măsură o și aprobă, apreciind „îndreptarea" ei — tîrzie, totuși o „îndreptare" — ceea ce însă nu admite și intransigentul Zgurea, care ar dori acțiuni solide, răsunătoare, cu rezultate vizibile și fără compromisuri.

83 — Supărarea notarului în privința multora din cei ce traversaseră munții e cît se poate de justificată — nu rare au fost cazurile cînd refugiați transilvăneni, o dată ajunși la București, părăseau impulsurile prime de luptă pentru eliberarea provinciei lor, dăruindu-se cu totul luptei politice între partide. Firesc, potențialul lor de luptă pentru idealul național scădea sau dispărea, spre supărarea celor rămași în posturile de onoare din Transilvania.

84 — Opiniile notarului despre activitatea politică de la București, despre partide și atitudinea lor în problema Transilvaniei sînt, după cum se vede, mult diferite de ale părintelui Lupu, expuse la începutul romanului. Alexandru Comăneșteanu va remarca acest lucru o jumătate de pagină mai departe. „E curios însă că socru-meu vorbește altfel", va spune el. Zgurea exprimă deci mai direct și mai fidel opiniile scriitorului, foarte critic în această vreme în ce privește politica națională și cea externă a diferitelor guverne. Mai multe scrisori către Maiorescu o mărturisesc deschis. „Impresiunea mea cetind jurnalele românești, este că noi nu mai avem mintea în scaunul ei" (scrisoare din 18/31 aug. 1900). „Noi" — adică guvernul din acel moment, condus de un junimist: P.P. Carp, cu Al. Marghiloman la externe, și Maiorescu la justiție (de aceea și libertatea de a condamna cu atîta asprime „rodomontadele noastre și toată tralalaua asta de acțiune diplomatică" în chestiunea bulgaro-macedoneană (o lună mai tîrziu, cînd criticul va lua și interimatul Externelor, tonul scriitorului va fi mai potolit, cu explicații și propuneri). Ștefan Mihăileanu, profesor și publicist macedonean (1859—1900), conducător al revistelor *Macedonia* și *Peninsula balcanică*, fusese asasinat de un terorist bulgar, ceea ce a provocat încordare între Bulgaria și România. Turcii instigau și pe macedoneni împotriva bulgarilor, și pe aceștia împotriva românilor, sperînd în posibilitatea unei intervenții militare românești din care ei să aibă de cîștigat. Scriitorul este categoric împotriva întregii agitații, condamnînd asasinarea patriotului macedonean, dar declarînd ferm că incidentul face parte din rîndul actelor teroriste „triste și reprobabile", însă de loc de natură a „răni adînc simțimîntul național." El preconizase constituirea unui comitet de inițiativă în Macedonia (scrisoare către Titu Maiorescu din 18/31 aug. 1900), ceea ce de fapt s-a și făcut și ceea ce condamnă notarul Zgurea în roman. Lucrurile s-au mai potolit o dată cu venirea lui Maiorescu interimar la externe, Al. Marghiloman plecînd diplomatic în concediu, pentru a lăsa colegului său mai vîrstnic și mai înțelept să potolească asperitățile, care merseseră pînă la rechemarea reprezentantului diplomatic român de la Sofia. Ceea ce a urmat au fost acțiuni de propagandă culturală între aromâni, care nu au dus decît la înființarea unor școli, la oarecare drepturi obținute de biserică, dar și la crearea unor grupări, reprezentînd partidele politice de la București. La aceasta se referă

îndeosebi Zgurea cînd acuză pe cei ce „v-aţi vîrît coada în Macedonia, împărţind lumea în tabere."

Notăm aici o identificare a personajelor centrale din această parte a romanului *Îndreptări*, tocmai pornind de la ideea reproducerii, mai mult sau mai puţin exacte, a opiniilor lui Zgurea, care a avut un model real, urmat probabil destul de aproape de autor. În realitate el se numea Nicolae Henţ (sau Henţiu) şi în sat i s-a ridicat ulterior o statuie. Protopopul Stamate se numea Droc, iar episcopul era Ion Meţianu, la 1900 în vîrstă de 70 ani. Precizările sînt făcute de presa sibiană la 1909-11, în cursul polemicilor cu scriitorul, după discursul de recepţie la Academie.

85 — *Alvinţ*, numele unguresc al oraşului Vinţul de jos (Alvincz), atunci cu o vestită închisoare, adăpostită în corpurile încă neruinate ale unui vechi castel feudal.

ANNA

Convorbiri literare, XL, 3—9, martie-septembrie 1906 şi XLIV, 5—10, iulie-decembrie 1910.

În revistă titlul este: *Ceea ce nu se poate.*

Apariţii în volum în timpul vieţii autorului: Ed. I — Alcalay, 1911; Ed. II — „Biblioteca pentru toţi", nr. 1010—1011, Ed. Alcalay f.a. (dar probabil 1919, întrucît numărul 1000 al colecţiei apare în 1918, la sfîrşitul anului sau la începutul celui următor).

PREFAŢĂ LA EDIŢIA ÎNTÎIA

În volum poartă semnătura: *D.Z.*

1 — Criticii „ignoranţi şi de rea-credinţă", la care se referă aici scriitorul, sînt întruchipaţi desigur de cei de la *Viaţa românească*, protagoniştii polemicii din 1909, în chestiunea discursului *Poporanismul în literatură*. Ilarie Chendi, în acea perioadă la *Luceafărul* din Sibiu, e vizat de asemenea. Apropierea „obligatorie" pe care o vor face aceşti critici cu *Anna Karenina*, nu lasă nici o îndoială cu privire la adresa săgeţii, fiind ştiută admiraţia lui G. Ibrăileanu pentru eroina tolstoiană. Dar nu autorul *Adelei* avusese rolul principal în violenta dispută ci H. Sanielevici; deci se săvîrşeşte întrucîtva o nedreptate, nu prima petrecută în aprigul schimb de focuri de atunci.

Articolul lui Ibrăileanu, *Anna Karenina*, care începe cu fraza: „Fără îndoială că nici un roman din literatura universală nu întruneşte atît de multe şi variate însuşiri ca *Anna Karenina*", apărea în numărul 4/1911 al revistei *Viaţa românească*, adică aproximativ în momentul cînd Duiliu Zamfirescu îşi scria prefaţa romanului său *Anna*.

ANNA

Ca şi *Tănase Scatiu*, care era mai mult un capitol de trecere între *Viaţa la ţară* şi *În război* — romanele socotite de scriitor fundamentale în ciclul respectiv — *Anna* sau *Ceea ce nu se poate* este un interstiţiu erotic între primul roman al noului ciclu proiectat, *Îndreptări* şi între ceea ce trebuia să fie *romanul întregirii ţării*, nemaiscris de autor, dar purtat în minte ani de-a rîndul, pînă la moarte. Mihai Comăneşteanu în primul ciclu, Alexandru Comăneşteau în al doilea, străbat în chip asemănător un spaţiu populat numai cu nestatornicie în dragoste, înainte de a afla drumul unor fapte mari, pilduitoare. Pentru Mihai Comăneşteanu, eroul de la 1877, acestea au devenit cunoscute cititorului, astfel că întîmplările intime anterioare — în *Tănase Scatiu* numai sugerate, dar consumate amplu în primele capitole din *În război* — deveneau un element frivol, de-al doilea plan, potenţînd chiar mai bine, prin contrast, linia principală a personajului; pentru Alexandru Comăneşteanu, întreruperea destinului său literar chiar în pragul înfăptuirilor pentru care scriitorul îl pregătea, îl lipseşte de aureola dobîndită de înaintaşul său. Însă rolul acestui al doilea erou central din ciclul Comăneştenilor nu era cituşi de puţin mai mic în concepţia lui Duiliu Zamfirescu, după cum o va spune el însuşi, între altele, în prefaţa ediţiei a patra din *Viaţa la ţară* (1914): „Firul conducător al acestor cinci lucrări apare astăzi destul de limpede: voiam să întorc dragostea românilor către pămîntul lor din valea Dunării, şi, cu ei, să iau Ardealul. Cine a cetit *Îndreptări* şi *Anna* a înţeles că pregăteam pe tînărul Comăneşteanu pentru acest sfîrşit. Trebuia să scriu al 6-lea şi cel din urmă volum..." Încă din *Îndreptări*, personajul era numit de scriitor „erou", deşi faptele lui, încurcate între iţele amorului, nu-i dădeau de loc dreptul la astfel de titlu, dar Duiliu Zamfirescu mîngîia cu stăruinţă propriul proiect final şi *lui* denumirea îi apărea firească — astfel că i-o dădea cu anticipaţie.

Dar totul rămîne o promisiune şi romanul proiectat nu se încheagă, între altele şi pentru că, în momentul terminării *Annei*, scriitorul nu avea cum să vadă concret cum putea fi „luat Ardealul" cu tineri permanent înamoraţi ca Alexandru Comăneşteanu, şi cu femei permanent înamorate de el, ca Urania, Berta, Anna Villară, Natalia Cantă, Elena Milescu. Istoria însăşi nu adusese în faţa scriitorului încheierile rîvnite, deci, dincolo de intervenţia spontană, mai mult temperamentală decît raţională, în conflictul permanent dintre transilvănenii asupriţi şi oficialităţile imperiului austro-ungar, soldată cu o arestare — cea din finalul romanului *Îndreptări* — eroul nu are şi nu promite nimic din lumina pe care scriitorul o proiectează asupră-i. Ba chiar şi acest episod, care nu putea să nu devină pentru personaj prilejul unei zguduiri interioare, a unui proces de conştiinţă, nu e încă speculat artistic, în *Anna*: îl întîlnim aici pe Alexandru Comăneşteanu, eliberat din închisorile imperiului, fără o singură referire măcar la întîmplarea străbătută — nici la el, nici la personajele din jur. Poate menţiunile fugare despre participarea lui la „Ligă" şi la unele nedefinite comitete să închipuie consecinţele episodului respectiv. Ceea ce pare a fi neîndoios, din această cauză, e că romanul *Anna* s-a alcătuit după alte coordonate şi proporţii decît cele proiectate iniţial, escapadele erotice ocupînd un loc mult mai mare decît li se rezervase şi devenind prin amploare ele însele un roman, altul decît cel întrevăzut, dar, în orice caz, un roman în continuarea celorlalte, cu eroi comuni.

Corespondenţa scriitorului ne dă oarecari informaţii asupra acestei ajustări ulterioare a proiectelor; mult mai elocvent este chiar programul iniţial fixat de scriitor pentru acest al doilea roman din noul ciclu, început cu *Îndreptări*, program aflat în schiţa de plan, păstrată, din fericire, alături de primele 64 pagini ale manuscrisului, cele apărute în *Convorbiri literare* în 1906.

Publicînd *Îndreptările* în *Literatură şi artă română*, Duiliu Zamfirescu le întrerupea cam brusc, lăsînd finalul suspendat, neconcludent pentru ceea ce, desigur, îl anunţase şi pe N. Petraşcu, nu doar pe Titu Maiorescu, că va fi romanul (adică despre Transilvania). N. Petraşcu şi-a şi manifestat, se vede, surpriza în faţa unui final prea timpuriu, care-i şi sosise cu mari întîrzieri, în doze mici, astfel că, deşi cam de proporţiile lui *Tănase Scatiu*, publicat la timpul său numai în patru numere în *Convorbiri*, *Îndreptări* se lungise pe nu mai puţin de şapte numere. Oprirea romanului putea fi interpretată deci ca un fel de „refuz diplomatic" al colaborării în continuare la *Literatură şi artă română*, urmarea lui fiind rezervată *Convorbirilor*. Cel puţin aşa reiese din răspunsul scriitorului: „A doua scrisoare (a lui N. Petraşcu, n.n.) m-a făcut să zîmbesc cu întrebarea: «E vreo diplomaţie la mijloc?» Nu, dragă, nu e nici o diplomaţie, şi nu mă mai bănui, că nici nu e drept şi nici nu şade frumos. Ajunşi la vîrsta noastră, fiecare din noi are, dacă nu o onestitate formală, pudoarea cel puţin a onestităţii. Ţi-am dat romanul (*Îndreptări*, n.n.) să-l publici, fiindcă am socotit că sforţările d-tale de a duce revista înainte merită să fie susţinute. Pentru ce l-aş întrerupe astăzi, dacă nu pentru o cauză constructivă a lui?

În mintea mea el se continuă încă mult — prea mult pentru un singur volum — deci urmează să fie tăiat în două, iar din partea a 2-a nu am nici o linie gata" (scrisoare din 8/21 iunie 1902).

Aceasta e şi cea mai veche menţiune concretă, mai precisă, despre un roman care să continue *Îndreptările*, încheiate în revistă — nu şi la apariţia în volum! — cu menţiunea: „Sfîrşitul vol. I." Spusele lui Duiliu Zamfirescu îndreptăţesc presupunerea că proiectata „parte a 2-a" a romanului publicat încă nu trebuie identificată cu actualul *Anna*, ci că trebuia să fie ridicarea la un potenţial superior, „de idealitate" cum ar fi spus scriitorul, a „îndreptării" prin care trece eroul său, ajuns în închisorile habsburgice — adică ceea ce îi vestise lui Titu Maiorescu în scrisoarea din 13/25 nov. 1899: „Eu mîngîi de multă vreme un roman prin Bucovina sau Transilvania".

Un roman cum e *Anna*, care să urmărească soarta femeilor din primul ciclu, modul cum s-a desfăşurat viaţa lor după 1877, s-a ivit deci ca o pauză necesară, ca un corelativ de afectivitate intimă, între expunerea problemei idealului naţional, din *Îndreptări*, şi rezolvarea lui dorită de scriitor: întregirea hotarelor. Aceasta i-o spunea lui Maiorescu la sfîrşitul lui 1905: „Dacă este mare lipsă de manuscris,

pot trimite chiar acum începutul romanului; la din contra, sunt mulţumit să înceapă publicarea cu numărul de la 1 martie.

Ce este el? E, direct, urmarea la romanul *Îndreptări* (şi, indirect, la celelalte: *Viaţa la ţară, Tănase Scatiu* şi *În război*) şi veriga ce va lega pe toate acestea cu cel din urmă, care *cel din urmă*, va fi ce va fi, adică lupta pentru scoaterea Transilvaniei de sub jugul unguresc" (scrisoare din 15/28 nov. 1905). Deci, la această dată, planul romanului era definitiv fixat şi el nu cuprindea încă partea esenţială a noului ciclu, ce va fi anunţată în termenii următori, în aceeaşi scrisoare: „Eroul meu de astăzi (un Comăneştean, nepot al celui mort în *Război*) îşi desfăşură facultăţile sufleteşti în răsfirarea dragostei, împrăştiind în jurul lui, ca un generator de lumină, căldura simpatiei lui personale (de care am nevoie mai tîrziu, cînd va merge să răscoale Transilvania)."

Scriitorul însuşi avea anumite îndoieli în privinţa extensiei date amorurilor lui Alexandru Comăneşteanu, căci iată ce-i scrie lui Titu Maiorescu, chiar în timp ce romanul se publica în revistă: „Dar cu romanul din *Convorbiri!*... Caspita! Devine o pupăială universală. Îmi trebuie însă un erou, care, în romanul viitor, să ia Transilvania; un ştrengar, care deocamdată ia cu asalt toate hainele femeieşti..." (scrisoare din 4 iul. 1906). Totuşi, între scrisoarea anterioară, cînd romanul se afla abia în proiect, şi aceasta, cînd el era la jumătate, se petrecuse o modificare substanţială a structurii lui; pe parcursul elaborării acţiunii, o serie de fapte referitoare la evoluţia eroului în direcţia idealului naţional se diminuaseră ameninţător sau chiar ieşiseră din atenţia scriitorului. În aceeaşi scrisoare către Titu Maiorescu, din 15/28 dec. 1905, este transcris un scurt pasaj din roman, considerat de scriitor drept fundamental pentru sensul întîmplărilor — relatarea unei formulări a Annei, în primul capitol, cu privire la bărbaţii care „pot să iubească deodată mai multe femei", fără a fi, totuşi, prin aceasta „mai fericiţi decît femeia care iubeşte un singur bărbat".

În continuare este citat ultimul paragraf din planul iniţial, cuprinzînd şi un grup de elemente care, în forma finită a romanului, nu mai figurează sau apar cu nuanţe şi cu intensităţi diferite. Întrucît comparaţia între prima fixare concretă a liniilor romanului şi rezultatul final este revelatoare, nu numai pentru cartea de faţă, ci în general pentru maniera de a scrie a lui Duiliu Zamfirescu, transcriem în întregime, şi cu toate prescurtările autorului, acest plan, redactat, după cum arată manuscrisul, nu dintr-o dată în toate componentele lui:

Parg. I. Masă la gener. Elena Milescu, Anna, Smaranda Dudescu şi nepoata generalului, Uranie Voukos, greci bogaţi de la Odessa şi Paris. Soseşte căpit. Alex. Comăneşteanu. Descrierea eroului. Emoţiune în femei. Soseşte gl. Villară şi Timoleon Voukos.

Generalul Villară zeflemiseşte pe Anna şi pe Mia că sunt înamorate de Comăneşteanu; rîde şi de sine că şi el e în aceeaşi stare sufletească.

Scrisoarea Annei la regiment. Geloasă.

Parg. II. Ieşind de la Club, generalul duce pe Comăneşteanu la Bertha. Acolo găsesc pe neamţul, flautist la o orchestră, amant al Berthei, care admite pe general dar e gelos pe Comăneşteanu. Muzica aceştia. Farmecul lucrurilor şi puterea lor asupra oamenilor. Neamţul găseşte pe Com. la Bertha şi vrea să facă scandal. Încasează nişte picioare în spate. Se plînge generalului şi provoacă pe Com. la duel. Explicaţie ciudată între general şi Com. Duelul cu neamţul, rănirea acestuia şi părerea de rău a lui Comăneşteanu. Simpatia neamţului p. Comăneşteanu.

Parg. III. Disperările Annei. Scrisorile ei. Între Anna şi Mia. Nedomirirea Annei de calmul nevestei.

Parg. IV. Mia. Viaţa ei. Copilul. Hotărîrea de a ple a la ţară.

Parg. V. Elena Milescu. Contemplativitate şi viaţă ideală. Com. la Elena. Liniştea acestuia în amintirile Elenei. Trecutul. Comăneşt. şi Milescu. Fericirea Elenei de a-l vedea pe tînăr. (Acest „paragraf" e adăugat ulterior. Cel ce urmează poartă tot nr. V şi e vizibil din prima formulare a planului, n.n.)

Parg. V. Un bal la Urania Voukos. Com. şi Smaranda Dudescu. Aprinderea poetică a aceştia şi fericirea ei.

Destăinuirea extravagantă cu Urania Voukos şi destăinuirea aceştia cu Anna Villară. Furiele Annei.

Parg. VI. Comăneşt. pleacă la ţară. Întîlneşte la gară pe Urania V. Urania pledează cauza Annei şi zeflemiseşte pe Com. Nu pot vorbi liber din cauza persoanelor din vagon. Urania se aprinde. Se dau jos la Ploieşti, unde, vorbind, pierd trenul. Pînă la aşteptarea altui tren se primblă prin oraş. Urania, luată cu asalt, rezistă şi rîde. În trenul de persoane în care se urcă nu-i nimeni. Catastrofă.

Parg. VII. La ţară. D-rul Damian. Fericirea şi viaţa acestuia cu copilul. Între tată şi fiu.

Parg. VIII. Mia, rezistenţa ei. Cedarea. Scrisorile disperate ale Annei, care a aflat petrecerea la Ploieşti cu Urania. Suferinţele Annei. Plecarea lui Com. la Buc. Scena cu Anna.

Parg. IX. La ţară (la Comăneşti). Între Mia şi Dr. Damian. Destăi. Miei. Mia vrea să plece în Transilvania dar se teme de tatu-său. Doct. o îndeamnă să plece şi scrie părintelui Lupu că el trimite pe Mia. Disperarea Dr. de a se despărţi de copil. Din nou între tată şi fiu.

Parg. X. Iar Elena Milescu. Com. la Elena. Discuţia şi disperarea lui Comăneşt. de a voi să fie un om cumsecade şi de a nu putea. Poveţele Elenei de a-şi aplica energia şi puterea de atracţie în altă direcţie, de a face politică. Linişte şi fericire deplină nu se poate decît atunci cînd cineva a fost foarte nenorocit. Elena se emoţionează şi cade pe pieptul lui Comăneşt. Nedomirirea acestuia şi revenirea în sine a Elenei. Cuvintele ei. Nevoia de poezie şi de ideal în omenire. Bărbaţii ce reprezintă poezia şi idealul. Melancolia şi nefericirea lor, cînd au inimă. Ultimul îndemn al Elenei către Comăneşteanu de a se duce să aducă pe Mia înapoi şi a-şi închina viaţa unei cauze nobile, bunăoară dezrobirei românilor.

Deosebirile cele mai importante între proiect şi roman stau în raporturile lui Alexandru Comăneşteanu cu soţia sa. Tot ce priveşte

acest capitol al acțiunii a fost lăsat la o parte sau amînat pentru viitorul roman. Poate tocmai plecînd după Mia, personajul, zguduit în urma întîlnirii cu Elena, ajungea „să răscoale Transilvania", cum se anunța în scrisoarea din 15/28 dec. 1905 către Titu Maiorescu. Au fost înlăturate — sau amînate — confruntările dintre tată și fiu și întreaga simbolică revenire periodică la Comănești, locul care sintetizează pentru Duiliu Zamfirescu permanențele populare din romanele sale. Alexandru Comăneșteanu trebuia să trăiască o dramă intimă intensă, rezultată din slăbiciunea lui în fața tentațiilor omenești, dramă multiplicată prin plecarea soției, prin lecția pe care i-o dă Elena, întorcîndu-l spre sensuri înalte ale vieții. În locul acestei drame și în locul pilduitoarei conduite a Elenei, din finalul planului, romanul amănunțește și extinde amorurile tînărului — „ceea ce este bolnav în turpitudinea prezentului", cum spune scriitorul în prefața cărții. Scenele de încheiere de la Sinaia, cu Alexandru Comăneșteanu și Urania Vukos, plecarea Annei și a Bertei în urmărirea lor, fără teama ridicolului, amîndouă orbite numai de dragoste, și întîlnirea celor două surori, Elena și Anna, și una și cealaltă unite acum într-o singură dramă, a iubirii fără speranță pentru același bărbat, mai tînăr decît amîndouă cu cincisprezece ani — măsoară în adevăr o coborîre generală către turpitudine, cum spune Duiliu Zamfirescu în prefața romanului. Un sens critic este deci implicat în această țesătură de potențe sufletești irosite fără folos. El rezultă mai ales din confruntarea romanului cu proiectul inițial și mai puțin din formula lui finită. În loc să fie efectiv oglinda critică a unei lumi lipsite de ideal, romanul se prezintă cititorului, la o lectură curentă, mai mult ca o construcție ușoară, cronica lipsită de ideal a unei lumi mondene, comune.

Și totuși, un sens mai adînc, o filozofie a vîrstelor umane cu caracteristicile lor, verificate și pe lumea din jur dar și pe propria-i persoană, a intenționat scriitorul chiar aici, așa cum rezultă din corespondența sa. Disponibilitatea erotică a scriitorului însuși, crescută în perioada 1896—1897, cînd se închegau romanele *Tănase Scatiu* și *În război*, începe a oscila tot mai mult, îndată după împlinirea a patruzeci de ani, cînd către o sublimare ce idealiza dragostea, mutînd-o în zonele cele mai pure, cînd către o coborîre la realitățile cele mai terestre. „Trebuie să vă fac aici o mărturisire, îi scria lui Titu Maiorescu la 22 aug. / 4 sept. 1904; parcă de la un cîrd de vreme încep să mă simt ușurat de povara nevoii de a iubi... Să fie acesta semnul pozitiv al declinului, sau aurora unei liberațiuni sufletești definitive?"; dar aproape un an mai tîrziu, constatînd că „deși părul alb îmi scoate sufletul, tot se mai țin blestemățiile de capul meu" (scrisoare către Titu Maiorescu din 2/15 mai 1905), avea astfel de efuzii, care prevesteau furtunile amoroase ale eroului și eroinelor din *Ceea ce nu se poate*: „Trece vremea, se ridică nourii, se întunecă. Ce adînc omenesc este Goethe cînd întinde brațele după tinerețe (referirea e la dragostele tîrzii ale lui Goethe, cel de după 50 de ani, pentru tinerele Christine Vulpius, Minna Herzlieb, Marianne von Willemer și Ulrique von Levetzow, n.n.). Cred că noi nu plîngem pe cea trecută, dar pe cea ideal viitoare, fiindcă, în adevăr, sufletul întrevede putința unei renașteri, cu de la sine putere, ca la acele focuri de artificii, care

fiecare se aprind de mai multe ori în spațiu, pînă se sfîrșesc într-o stea fugară pe cer.

Ați băgat de seamă cît de simplu lumea colectivă rămîne tînără, cît de multe femei frumoase umblă pe drumuri, ce vecinică reînnoire de dorințe se propagă în spațiu.

Ei bine, pot eu zice că toate astea nu mai sunt pentru mine?!" (scrisoare către Titu Maiorescu din 24 iul. 1905). Brațele unui poet întinse „după tinerețe", nu una trecută, ci cea viitoare, „veșnica reînnoire de dorințe", multiplicată ca „focurile de artificii" repetate pînă cînd se sublimează într-un ideal suprem, superior, fie el și trecător — „o stea fugară pe cer" — iată exprimat, într-o cascadă de metafore, un sens complex al eternității iubirii, indiferent de vîrste și de categorii sociale, ci într-o dezlănțuită și continuă tinerețe a simțurilor. Primele romane ale ciclului relevaseră la Sașa și Elena Milescu o dragoste de altă natură, o dragoste a căminului, a familiei — ca la Mia din noile romane — polemizînd cu literatura erotismului violent: „De unde toate încercările noastre de romane și novele urmează încă mai departe cu exploatarea notei erotice, în *Război* (de altminteri ca și în *Viața la țară*) se răspîndește o suavitate infinită din blîndele chipuri ale Elenei, Sașei etc." (scrisoare către N. Petrașcu din 4/16 mai 1898).

Însă chiar *În război* trebuia să facă loc și pasiunilor arzătoare, de exemplu în rivalitatea Natalia-Anna; astfel de iubiri vor continua și în *Îndreptări*, iar în *Ceea ce nu se poate* vor ocupa aproape exclusivitatea planurilor cărții. Și totuși, deși pătimașe, aceste iubiri sînt pure, nu din familia celor romantice din prima fază a scriitorului, ci oarecum cavalerești, cu o discretă interpretare modernă a atmosferei legendelor donjuanești. Numai prin patima devorantă, posesivă, egoistă, răzbunătoare a Annei, ele se mută în seria clasicismului, racinian sau shakespearean.

Iubirile concentrate, ca de un focar, de Alexandru Comăneșteanu sînt în conștiința scriitorului tot atîtea argumente ale energiei lui latente, menite să se convertească într-o singură mare pasiune viitoare — aceea a luptei pentru dezrobirea fraților săi.

Cînd au loc întîmplările din *Anna* sau *Ceea ce nu se poate?* Judecînd după vîrsta copilului Miei, încă mic, le putem situa la aproximativ doi-trei ani după cele din *Îndreptări*, acestea plasate de noi după 1895, dar înainte de 1900. Cum Elena Milescu îi vorbește lui Alexandru Comăneșteanu despre trecerea a 20 de ani de la moartea soțului ei, înseamnă că faptele noului roman s-ar situa prin 1897 sau ceva mai tîrziu dar, probabil, tot nu după 1900. O situare mai precisă în timp trebuie să o socotim după cele două mențiuni din roman, prima referitoare la trecerea unui an de la un concert al tînărului Enescu, a doua privind o trupă nemțească de operetă care dădea spectacole la teatrul liric (și relatarea unuia din ele, văzut de generalul Villară). Pe această cale ajungem la anul 1898.

Geografia romanului nu mai are nevoie de alte precizări în afara celor date de autor.

Problematica generală simplificîndu-se față de cea proiectată inițial, elaborarea ar fi trebuit să nu cunoască dificultăți deosebite,

astfel că, o dată început lucrul, ar fi fost normal ca scenele să se fi înșiruit cu relativă repeziciune, de care se și bucura față de Titu Maiorescu: „Am început a scrie cu o căldură, în care se topesc mizeriile vieții“ (scrisoare din 15/28 dec. 1905). Acum avea gata începutul, care se publica în numărul jubiliar, triplu, scos cu prilejul intrării în al 40-lea an al *Convorbirilor literare*, în martie 1906 — apariție festivă a revistei la împlinirea a 4 decenii de domnie a lui Carol I — și va continua pînă în septembrie același an, cu primele șase capitole. Este însă cu totul inexplicabilă întreruperea de aproape patru ani, pînă la reluarea publicării (mai 1910). Normal, trebuie să presupunem, elaborarea cărții nu era terminată, poate tocmai din cauza modificărilor față cu planul inițial. Lucrul e atestat de faptul că, din manuscrisul romanului se păstrează numai primele 63 pagini, adică exact cele șase capitole apărute în 1906, deci cele care au constituit un lot unitar — nu și cele ulterioare cu patru ani, care se vor fi rătăcit (deși scriitorul se afla el însuși în țară). Alături de aceste prime 63 pagini existente, figurează și o a 64-a, începutul din 1906 al capitolului șapte, care avea să fie continuat în alt chip la reluarea din 1910. Iată primele rînduri, părăsite, care arată cum ar fi trebuit să continue romanul în 1906. „Cap. VII. De cîteva zile Comăneșteanu nu mai fusese pe la Anna. Fără nici un gînd rău, ci numai prins de treburi, o uitase. Regimentul, afacerile lui personale, mai clubul, mai aghiuță — Anna se odihnea în umbra celor fără ființă.

Ea simțea, ca toți cei ce iubesc...“ — și manuscrisul se oprește.

În versiunea dusă la capăt a capitolului — în 1910 — încep să capete extensie tocmai „afacerile personale“ — amoroase — ale eroului, adică se petrece abandonarea definitivă a laturii politice, naționale, din proiect, amînarea ei pentru un roman ulterior, întrevăzut desigur încă de pe acum, de vreme ce aflăm atît de ferm înscrisă pe manuscrisul *Îndreptărilor* intenția a două romane următoare acestuia.

Revenind la cauzele întreruperii de patru ani, vom observa că numai *Lydda* va cunoaște o situație oarecum apropiată, dar aici era vorba mai puțin de un roman și mai mult de un ciclu epistolar, la care continuitatea număr de număr nu e pînă într-atît obligatorie, iar pentru *Lydda* avem mărturia certă că textul nu se afla scris. Nimic asemănător în cazul romanului de față, nici o deosebire de ritm, de tonalitate între capitolele apărute în 1906 și cele din 1910, ca în cazul *Îndreptărilor*. Modificările de substanță, prin raport cu planul inițial, începuseră să fie operate chiar din primele șase capitole, deci ar fi natural să presupunem că nu ele explică intervalul celor patru ani în publicarea romanului. Și totuși altceva decît „o cauză constitutivă a lui“ — cum se exprimase scriitorul către N. Petrașcu — nu pare a fi fost la mijloc (vreo stricare a relațiilor cu Titu Maiorescu sau cu revista) de vreme ce, în tot acest timp, numele său apare frecvent în *Convorbiri literare*.

Rămîne să constatăm totodată și spațiul apreciabil care separă romanul *Anna* de *Îndreptările* anterioare, mai mare decît între romanele de pînă acum. Acest spațiu crește și mai mult dacă-l raportăm la *În război*, din a cărui substanță romanul *Anna* se trage mai direct decît din *Îndreptări*. Acolo, moartea lui Mihai Comăneșteanu făcea să rămînă suspendată situația femeilor, așa cum constatase cu umor

Titu Maiorescu și cum replicase, cu nu mai puțin umor, Duiliu Zamfirescu însuși. Atunci, personajele feminine din roman, cu excepția Elenei Milescu, îi apăreau scriitorului „banale... de duplicitatea instinctivă a sufletelor lor“ (scrisoare către Titu Maiorescu, din 30 oct. / 11 nov. 1897). După un deceniu, el relua, într-o formă desigur schimbată față de cea care ar fi putut continua totuși atunci, tocmai această „duplicitate instinctivă“, în romanul *Anna*.

Dar, cum s-a arătat, totul nu era decît „veriga ce va lega pe toate acestea cu cel din urmă“ — din care însă Duiliu Zamfirescu n-a mai apucat să scrie decît primul capitol, și acela profund modificat față de proiectul inițial.

Variante

p. 526, r. 37 — nevastă-sa. Nu avea și ea un bărbat? (ed. 1911).
p. 531, r. 4—5 — cuviinței adevărate, iți... (ed. 1911).
p. 555, r. 9 — citania unei cărți: „nimeni (ed. 1911).
p. 561, r. 29 — femei deodată aduce (ed. 1911).
p. 565, r. 17 — te cred din armonie (*C.l.*, ed. 1911).
p. 574, r. 35—36 — români. Ei admiră (ed. 1911).
p. 586, r. 15 — mută. Își răsturnă (ed. 1911).
p. 589, r. 13 — Berta era prăpastia (ed. 1911).
p. 589, r. 38—41 — ordinul d-voastre. — Vă temeți (ed. 1911).
p. 597, r. 2 — nebunia ei: gelozia (ed. 1911).
p. 597, r. 35 — preocupată.
— Se poate (ed. 1911).
p. 599, r. 15 — mai puțin, sau nu te-ar înșela (ed. 1911).
p. 600, r. 8 — amesteci prea multe (ed. 1911).
p. 60[illegible], r. 51 — iubind și pe (ed. 1911).
p. 602, r. 28—32 — sfioși. Mai cu seamă (ed. 1911).
p. 609, r. 19 — ci adevăruri morale (ed. 1911).
p. 620, r. 19 — intrînd la Urania (ed. 1911).

1 — Aici Alexandru Comăneșteanu este numit mai firesc, de către Anna, naționalist — cu sens de luptător pentru idealul național — dar în romanul anterior generalul îl prezentase drept... social-democrat! Duiliu Zamfirescu nu putea să nu știe sensul exact al noțiunii utilizate acolo, cînd exista chiar un partid social-democrat. Ceea ce e clar e că soții Villară nu luau în serios participarea tînărului la acțiunile patriotice, socotindu-le pe acestea, deopotrivă cu cele revoluționare ale muncitorilor, drept un fel de părăsire a traiului comod în favoarea unui spirit aventurier. Atitudinea lor în discuția cu preotul Moise Lupu este concludentă în această privință *(Îndreptări)*.

Dar în cuvintele Annei poate răzbate o maliție de altă natură: activitatea lui Alexandru Comăneșteanu în direcția națională însemna participarea la „Ligă“, unde Smaranda Dudescu se agita fără conte-

nire. Deci aluzie la un posibil amor! Cuvintele poate sună deci în gura Annei ca o simplă manifestare a geloziei sale.

2 — *Miaoulis-Vocos*, Andrea, amiral grec (1768—1835), comandant între 1822—1827 al forțelor navale ale patrioților luptători pentru independența Eladei, ajuns spaima turcilor pe mare, a incendiat flota lui Ibrahim Pașa la Modon, în Peloponez. Proclamat erou național, a fost înmormîntat la Pireu, lîngă Temistocle, eroul celei mai mari victorii navale grecești din antichitate, la Salamina.

3 — *Ibrahim Pașa*, general turc (1879—1848), fiu al viceregelui Egiptului, a comandat între 1825—1828 armatele de uscat și de pe mare ale turcilor, trimise împotriva grecilor. Referirea e la lupta de la Monod (1827), unde a fost înfrînt de Miaoulis-Vocos.

4 — Cuvîntul *chefalonit* — indică originea din Chefalonia (Cefalonia), cea mai mare insulă a arhipelagului grecesc; dar amiralul Vocos se născuse în insula Negroponte (Eubea); Duiliu Zamfirescu dă însă termenului un sens mai general, utilizat în toponimia greacă: chefalonit, adică grec din arhipelag, insular, spre deosebire de cel născut în Grecia continentală.

5 — Istorisirea generalului va fi o reluare destul de exactă a versiunii date de Aristofan sensului iubirii în *Simpozionul* lui Platon (cap. 14—15). Personajul lui Duiliu Zamfirescu își oprește însă expunerea tocmai acolo unde celebrul autor de comedii al antichității grecești explică amănunțit și concret aspectele libertine ale amorului, mult mai elocvente pentru situația din roman. Duiliu Zamfirescu a tradus el însuși din *Simpozion* fragmentul reprezentînd povestirea Diotimei, intercalîndu-l în *Lydda. Scrisori romane*.

6 — Introducerea numelui latin al lui Zeus (Jupiter-Joe) aparține desigur lui Duiliu Zamfirescu și nu Annei, grecoaică după tată și care deci putea citi în limba greacă textele clasicilor elini — acolo denumirile zeilor se păstrau după original! Scriitorul nostru amesteca adesea nomenclatura.

7 — Invocarea evangheliei alături de *Simpozionul* lui Platon se referă la legenda biblică — de unde s-a transmis și în evanghelia creștină — după care femeia e făcută din coasta bărbatului, ceea ce nu e departe de versiunea lui Aristofan, relatată de Platon, a existenței inițiale într-un corp comun a celor două principii genetice — masculin și feminin.

8 — Ciudată și semnificativă rememorare a unui moment din prima tinerețe a autorului. În 1881, la 30 octombrie, îi scria următoarele, din Focșani, prietenului Duiliu Ioanin rămas la București:

„Aș voi să știu scrie cu mult mai bine decît știu, pentru a-ți spune ce senzațiuni curioase îmi tulbur pacea vieții de provincie; ce stranii mișcări de cugetare și de sînge mă stăpînesc; ce tristeți și ce veselii mă apucă cîteodată! Aseară Fanny Martens, care e la Focșani de cîtăva vreme, cînta, cu glasul ei simpatic, o romanță a cărui început e cam acesta:

Cu mai se ridică
Zăpada din munți
Și-apar ghioceii
Cu vesele frunți.

Fanny Martens, cîntăreața și curtizana, m-a făcut să plîng".

Strofa apare puțin parafrazată, chiar în relatarea autorului, precedînd versurile cîntate în roman. Sînt, prin urmare, din aceeași poezie și, după formularea din scrisoarea către Duiliu Ioanin („a cărei început e cam acesta"), nu este exclus ca traducerea să-i aparțină lui Duiliu Zamfirescu.

Paralelismul celor două scene — din tinerețea scriitorului și din roman — permite o ipoteză: că modelul, desigur îndepărtat, al Bertei este „cîntăreața și curtizana" Fanny Martens.

9 — Leopardi spune acestea în *Cîntul XXXIV* subintitulat *La portretul unei femei frumoase*. Duiliu Zamfirescu a tradus începutul cîntului, utilizîndu-l, cu puțin înaintea romanului, în *Lydda. Scrisori romane*. Iată începutul poemului leopardian, în expresia menționată de scriitor:

Astfel fuși: acuma, înmormîntată,
Schelet și pulbere ești. Pe oase și noroi
În nemișcare zădarnic așezat...

Iar în continuare versurile au acelaşi sens:

Toate au fost cîndva, acuma
Pămînt și pulbere ești: priveliștea
Tristă și dezgustătoare o piatră ascunde.

10 — Este oarecum ciudată această caracterizare a poetului italian, chiar dacă ea aparține Bertei; cu un deceniu înainte, într-o poezie *(Sonet)* închinată „către Aspazia lui Leopardi", Duiliu Zamfirescu îl numea pe acesta „geniul cel mai înalt", implicînd deci tocmai nuanța de creator, contestată aici.

11 — Formula este cea pe care se întemeiază jurămîntul inițial al lui Faust față de Mefisto. Cînd Faust va spune unui moment trecător: „Verweile doch! Du bist so schön!" („Oprește-te! Ești atît de frumos!"), diavolul avea dreptul să-i ia sufletul.

12 — Totuși, Duiliu Zamfirescu nu-l considera pe Alexandru Comăneșteanu un om mediocru. Dimpotrivă. Eroul era socotit de autor drept un om deosebit, bunele sale purtări erau rezultatul originii, firii, educației, tradiției în familie etc. Deci, referirea cu oamenii mediocri vizează pe altcineva.

13 — Sînt versurile 13—14 din poemul *À Ninon* de Alfred de Musset. Dar toată scena conține un duel cu explicații și aluzii referitoare la istoria acestui poem. Cînd, mai înainte, Smaranda Dudescu îl întreabă pe Alexandru Comăneșteanu dacă iubește o brună sau o blondă, iar acesta răspunde că „și una și alta" — replica prințesei e o

nouă întrebare, formulată cu ajutorul unui vers — al doilea — din acelaşi poem al lui Musset: „Brune aux yeux bleus".

Însă, chiar acum, cei doi nu fac decît să reproducă o scenă legată în continuare de poemul mussetian. Numele Ninon ascundea pe cel real al destinatarei, Madame Jaubert, care mai întîi cochetase cu poetul în chip asemănător cu al Smarandei Dudescu faţă de eroul lui Duiliu Zamfirescu. Jocul părului vopsit al prinţesei din roman e o traducere exactă a împrejurării că Madame Jaubert era în realitate nu „brună cu ochi albaştri", ca în poem, ci blondă cu ochi negri, aşa cum, de altfel, într-un nou poem *À Ninon*, avea să-i şi spună mai tîrziu Musset. „Un bel ange aux yeux noirs".

În *Amintirile* pe care şi le-a scris eroina lui Musset, este relatat un episod întreg cu ochii albaştri sau negri şi cu versurile reproduse de Duiliu Zamfirescu în romanul său: aflîndu-se la castelul d'Angerville, gazda, Pierre Nicolas Berryer i-a recitat distihul, la care frumoasa franţuzoaică îl acuză de poltronerie, pentru că inima lui era totdeauna ocupată de o dragoste — întocmai ca a eroului din romanul Anna. La care Berryer îi dă această replică: „M-ai privi oare cu atîta asprime, draga mea, dacă aş introduce drept variantă: «blondă cu ochi negri»?" „Ţi-aş răspunde aşa — se alintă Madame Jaubert — «Ceea ce dă farmec acestei delicioase declaraţii a lui Musset, este supleţea dedicaţiei. Vedeţi toate variantele la care se pretează: — Roşcată cu ochi verzi, blondă cu ochi albaştri, brună cu ochi negri...»" (Pierre Nicolas Jaubert, *Souvenirs*, 1839).

Practic, eroii lui Duiliu Zamfirescu interpretează la rîndul lor, în împrejurări destul de apropiate de ale modelelor mussetiene, scena amintită, dînd sens de adevăr şi metaforei poetului francez, care inversase în poem culoarea părului şi ochilor adoratei sale: prinţesa Smaranda Dudescu este ea însăşi, pe rînd, şi blondă şi brună, numai ochii îi rămîn neschimbaţi, de unde şi sensul satiric al scenei la Duiliu Zamfirescu.

Scriitorul cunoştea, desigur, poemele lui Musset în original, însă e probabil că scena din roman şi-a construit-o după *Amintirile* menţionate, deci reluînd de aici şi semnificaţia utilizării versurilor.

14 — Natalia se dovedeşte adepta unui socialism utopic, din seria fourrieristă. La moşie ea a înfiinţat, după cum se vede, un fel de ateliere de tip falansterian. Disponibilitatea ei erotică agresivă din *În război* s-a revărsat într-o preocupare de reformă socială, în acelaşi timp pur caritabilă şi teoretică, de vreme ce luptă pentru recunoaşterea unui drept de principiu: scutirea de taxe a ciudatelor ei întreprinderi. Ea în domeniul reformelor sociale, Elena Milescu în acela al idealului naţional, amîndouă şi-au sublimat durerile, străbătute în trecut, în fapte eroice, pure, manifestîndu-şi astfel superioritatea faţă de Anna, care a rămas ancorată în iubirea ei vinovată.

15 — E mai mult decît o aluzie — e o constatare amară, cu direcţie critică precisă. Din 1883, de cînd făcea parte din „tripla alianţă", alături de Germania şi Austro-Ungaria, România se înfeuda tot mai mult faţă de capitalul german, cel mai insistent la noi la sfîrşitul secolului al XIX-lea, de aceea Vucos, „ca orice bancher serios", avea

legături strînse de afaceri cu aceste ţări. Abia după 1900 începe să fie atras serios şi capitalul olandez, francez, belgian, iar după 1920 şi cel american. Berlinul era însă mai mult decît atît — era în acel moment centrul politic de influenţă în Europa, dominînd Viena Habsburgilor, mai ales în ce priveşte ţara noastră, iar Duiliu Zamfirescu nu vedea cituşi de puţin cu ochi buni acest lucru. Este încă una din explicaţiile ascunse ale îndepărtării sale de conservatori, a căror politică, prin Marghiloman, Carp, Maiorescu, era tot mai pronunţat germanizantă şi avea să se adîncească şi mai mult cu cît timpul înainta spre cel dintîi război mondial.

16 — Urania era muza astronomiei, invocată însă nu atît de oamenii de ştiinţă, cît de poeţi, cărora ea le dezvăluia tainele spaţiilor astrale, oarecum abstracte pentru galantul şi veşnic înamoratul Alexandru Comăneşteanu. El ar fi dorit-o pe Urania Vucos să fie muza istoriei, Clio, pentru că aceasta inspira pe poeţi să cînte isprăvile eroice ale oamenilor de altădată, deci să-i recheme în minte, lui însuşi, chipul şi faptele unchiului său, viteazul de la Griviţa; sau Erato, muza cîntecelor pasionate (a poeziei lirice), care slăveau „dulceaţa căsniciei şi fericirea de a iubi."

17 — *Independenţa*, adică *L'Indépendance roumaine*, era, în momentul probabil al acţiunii romanului, adică puţin înainte de 1900, un ziar cu aparenţe de independenţă, dar care se apropia serios de junimişti, ajunşi acum foarte aproape de şefia partidului conservator (Carp, Rosetti, Maiorescu etc.). Duiliu Zamfirescu a mijlocit el însuşi, într-o privinţă, integrarea în noul context junimisto-conservator a ziarului, care ceva mai înainte manifestase profesie de credinţă liberală, iar înaintea acesteia conservatoare. „În actualele împrejurări politice *L'Indépendance* a rămas fără orientare... Eu am impresia că un semn din partea junimismului ar fi destul spre a atrage la sine foaia franceză" (scrisoare către Titu Maiorescu din 16/28 apr. 1899).

Ziarul avea să fie apoi oglinda „conservatorizării" junimismului, motiv pentru care îl şi citeşte generalul Villară.

18 — Exact aşa spusese Duiliu Zamfirescu cu aproape un deceniu înainte, cînd lucra la *Tănase Scatiu* (a cărui categorie o înfierează atît de violent generalul): „Am să judec pe pîrliţii de arendăşei, ajunşi bogaţi, deveniţi factori politici, falşi în întîia şi a 2-a generaţie" (scrisoare către Titu Maiorescu din 9|21 iun. 1895). Cînd, 7—8 rînduri mai departe în roman, personal se referă la „puţinii oameni cumsecade" care însă „stau la o parte" şi lasă pe pehlivani în frunte, scriitorul se avea în vedere şi pe sine însuşi. Nu e singurul loc unde generalul expune din unghiul autorului aprecieri despre împrejurările politice. O făcuse curent în romanul anterior.

19 — Generalul, destul de sumar informat în ce priveşte literatura, de vreme ce despre *Simpozionul* lui Platon îi povestise soţia sa, iar despre *Faust* nu avea idee, decît că era „o carte" — dovedeşte brusc subtilităţi nefireşti, explicabile însă în context, întrucît, prin gura lui, Duiliu Zamfirescu însuşi îşi manifestă o dată mai mult

nemulțumirea față de tagma parveniților. Întrebarea lui pe franțuzește este o adaptare ad-hoc în franțuzește a celebrului vers german: „Kennst du das Land wo die Zitronnen blüh'n?" al lui Goethe.

20 — O neatenție a lui Duiliu Zamfirescu: informațiile pe care Elena i le dă Annei cu privire la plecarea lui Comăneșteanu la Crivina, cu Urania „singură", sînt nefirești, întrucît ea nu avusese de unde cunoaște faptele: Alexandru Comăneșteanu îl căutase pe Vucos la birou și, neaflîndu-l, se dusese la Urania acasă, ca să i se spună că aceasta tocmai a plecat la Crivina — astfel că, fără vorbă, el a luat o birjă și s-a dus direct la gară. Toate acestea cititorul le știe, nu însă și cele două surori, cărora pînă acum nu le-a spus nimeni cum se desfășurase întîmplarea.

21 — Cu un deceniu mai înainte, în *Fiica haosului* poetul spusese cam la fel despre dragoste:

...Tu ești forma ideală
A suferinței de mai bine!

Căutarea dragostei *ideale* a fost una din permanențele interioare ale lui Duiliu Zamfirescu însuși, sursă a unei bogate poezii erotice.

22 — Pericolul ce putea surveni s-ar fi datorat interpretării de către grăniceri că cei doi îndrăgostiți caută să treacă fraudulos frontiera. Aceasta era aproape de Sinaia, la Predeal — vechea frontieră cu imperiul Austro-Ungar.

23 — Versurile — rupte însă față de forma originală, înjumătățite — sînt din balada lui D. Bolintineanu, *Muma lui Ștefan cel Mare*.

24 — În uniformă militară, Comăneșteanu ar fi fost desigur arestat de grănicerii austro-ungari; civil ar fi putut eventual trece spre Brașov, chiar fără pașaportul corespunzător.

[ROMANUL DEDULEȘTILOR]

Ce ar fi trebuit să cuprindă acest roman, pe care-l putem considera drept al șaselea din ciclul început cu *Viața la țară*, nu avem știri precise. O scrisoare către Maiorescu, din vremea cînd lucra la romanul *Anna* indica intenția unui erou central agitator temerar, care cutreieră Transilvania deșteptînd spiritele, polarizînd energiile și răsculînd în cele din urmă teritoriile românești din imperiul habsburgic, pentru dobîndirea libertății naționale și alipirea la România. „Mai tîrziu, spunea scriitorul despre acest erou al său, va merge să răscoale Transilvania" (scrisoare din 15/28 dec. 1905); „Îmi trebuie un erou — arăta el după un an — care în romanul viitor, să ia Transilvania" (scrisoare din 4 iulie 1906).

Rolul acesta îl rezervase lui Alexandru Comăneșteanu, precizare pe care o face prima oară într-o notă pe manuscrisul *Îndreptărilor*, prin 1902, cînd se referea la noul ciclu inaugurat: acesta trebuia să aibă trei romane *(Îndreptări*, *Anna* și un al treilea); a doua oară se referă la el concret în prefața ediției a IV-a din *Viața la țară* (1914). Ce avea să realizeze eroul în mod concret aceasta era, probabil, o taină chiar pentru scriitor, ceea ce explică de ce al șaselea roman a întîrziat atît și, în cele din urmă, n-a mai fost scris. În *Anna* există unele sugestii, în cadrul discuției dintre Elena și tînărul, etern îndrăgostit, Alexandru Comăneșteanu, în finalul capitolului V. Patosul eroinei o poartă pe aceasta către viziuni care-l ridică pe Comăneșteanu la proporțiile unui Horia sau Avram Iancu. Nu e exclus ca un sîmbure al acestei înflăcărate închipuiri a autorului să se fi zămislit la lectura *Geniului pustiu* eminescian, publicat în 1904. Chiar dacă nu e nici o legătură de acest fel, Toma Nour și ceea ce trebuia să fie Alexandru Comăneșteanu aparțin aceleiași simbolice de proveniență romantică.

Romanul era conceput, așadar, ca o proiecție simbolică; în jocul dintre ficțiune și realitate urma să stea și funcția național-educativă a cărții. „Voiam — declara scriitorul, în prefața ediției din 1914 a *Vieții la țară* — să întorc dragostea românilor către pămîntul lor din valea Dunării și, cu ei, să iau Ardealul. Cine a citit *Îndreptări* și *Anna* a înțeles că pregăteam pe tînărul Comăneșteanu

pentru acest sfîrşit. Trebuia să scriu al 6-lea şi cel din urmă volum..." Proiectul era deci ferm încă de după apariţia *Îndreptărilor*, după cum rezultă şi din însemnarea autografă pe manuscrisul romanului.

Concordanţa lui cu desfăşurarea istorică nu preocupa probabil prea mult pe scriitor, de vreme ce întîmplările trebuiau să reziste prin semnificaţii, nu prin stricteţea documentară. Totuşi, era o dificultate greu de depăşit în a şti cum putea fi răsculată Transilvania şi readusă în hotarele ţării. Dacă proiectul n-a mai căpătat viaţă, aceasta se datoreşte şi izbucnirii primului război mondial. „Poporul român, spunea scriitorul în aceeaşi prefaţă, pare că vrea să scrie el însuşi această pagină. Ca patriot, mie nu-mi rămîne decît s mă închin lui şi să-i dăruiesc cei doi băieţi ce mi i-a dat Dumnezeu". Ceea ce, din punct de vedere al romanului, suna, în acel moment — cînd România se menţinea în neutralitate — ca o directă amînare a elaborării lui, pînă cînd istoria va fi rezolvat ea însăşi, concret, idealul scriitorului patriot. Sfîrşitul războiului, cu împlinirea visului încălzit ani de-a rîndul: revenirea Transilvaniei în hotarele ţării — nu aduce însă nădăjduitele îndemnuri la scris, ba chiar pare a pecetlui hotărîrea de a lăsa ciclul neterminat: „Pe cînd trăiam la Roma, eram mai de aproape preocupat de a deştepta în conştiinţa românilor ideea reintegrării lor în Dacia traiană — ceea ce mi-a dat curajul să nu mă depărtez de la planul unei lucrări unitare, aceea a unei serii de romane, care trebuia să sfîrşească, în cele din urmă, cu luarea Transilvaniei. Pe acesta nu l-am scris, căci l-a scris poporul românesc, cu sîngele lui" (articolul *Domnul Orlando şi domnul Brătianu*, *Îndreptarea*, II, 145, 16 iunie 1919). „Căci l-a scris poporul" — e o formulă destul de clară pentru a numi renunţarea la continuarea proiectului iniţial.

Astfel, ideea unui al şaselea roman din ciclul Comăneştenilor se opreşte aici — nu însă şi intenţia unui roman al întregirii ţării. Acesta îl urmăreşte pe Duiliu Zamfirescu — mărturie stă caietul cu cele 20 pagini de început (şi în care se vor afla transcrise, către sfîrşit, cele mai multe din poeziile episodului *Malvina*).

Faptele par să se grupeze, de data aceasta, pe şirul de evenimente care însoţiseră pe scriitor însuşi în anii războiului, dar mai ales pe cei doi fii ai săi, Alexandru şi Lascăr, „dăruiţi" încă din 1914, de părintele lui Mihai Comăneşteanu, cu generozitate de consul roman, pentru a contribui astfel la înfăptuirea marelui act. O poezie neterminată, tot de prin perioada sfîrşitului războiului, vorbea despre armatele române care intrau biruitoare în Transilvania, avînd în fruntea lor „un general cu doi băieţi" — fiii săi, cărora încercatul comandant le vorbeşte cu patos despre idealul naţional. E o discretă sugerare a însăşi prezenţei scriitorului în evenimente, prin cei doi fii ai săi, ambii ofiţeri în armata operativă, cel mare, Alexandru — Duiliu, comandant în 1916 al grupului de ştafete al diviziei din ariergarda retragerii spre Moldova, iar celălalt, Lascăr, rănit în luptele de la Dragoslavele, la 15 noiembrie 1916. „Tu as fait ton devoir en brave, et je ne puis ne pas être fier de toi", îi scria acestuia, cu înduioşare, părintele patriot, la 2/15 dec. 1916, trimiţîndu-i schija de obuz extrasă din picior. „L'extraction n'a pas eu lieu sans douleur, ni sans jurons, mais le patient a été brave", îi comunicase scriitorului prietena sa, doamna Rey, soţia reprezentantului francez în Comisia

Europeană a Dunării, rămasă ca soră de caritate la spitalul militar din Galaţi (scrisoare din 5 dec. 1916). Pe hîrtia respectivă, Duiliu Zamfirescu a făcut următoarea patetică însemnare: „Această scrisoare fiind istorică, pentru a dovedi eroismul fiilor noştri, a acelora mai cu seamă care credeau că nu suntem destul de pregătiţi ca să intrăm în război, se va păstra în familie, împreună cu schija de obuz, ca pildă generaţiilor viitoare din neamul meu."

Dar între scepticii respectivi se numără şi scriitorul însuşi, deci îngrijorările străbătute la rănirea unuia din fii şi la gîndul că celălalt se afla în primele linii acţionaseră asupra sa, nu deprimîndu-l, ci tocmai întărindu-l, cu toate înfrîngerile armatei pe fronturi. Moralul său era ridicat în faţa vitejiei soldaţilor, probă neîndoielnică pentru el a unei iminente redresări a situaţiei militaro-politice. Trecătoarele exclamaţii de descurajare — „J'en ai jusque par-dessus la tête de la guerre et de ses misères" (scrisoare către fiul său Al. D. Zamfirescu din 18 aug. 1918), — sînt inerente, ca şi manifestul disperat din martie 1918, explicînd pentru ce fusese contra războiului, dar ele vizează războiul, lipsurile, suferinţele, nu şi idealul final, căci iată cum caracterizează el împrejurările ceva mai tîrziu, în toiul unor succese militare din primăvara anului 1919: „Acum se explică substratul romanelor mele, care era scos din această virtute generoasă a poporului nostru, admirabilă ramură a trunchiului neolatin" (scrisoare către Al.D. Zamfirescu din 23 apr./6 mai 1919). Este tocmai epoca apariţiei informaţiei despre intenţia unui roman al întregirii ţării. Pe masa de lucru, sau numai în mintea scriitorului, revenise, desigur în această stare de exaltare patriotică, proiectul vechi, din 1900—1905, al unui roman închinat revenirii Transilvaniei în hotarele fireşti ale ţării. Renunţînd la continuarea ciclului cu Comăneştenii, dar autorul încălzind, totuşi, ideea unui roman al războiului şi al alipirii Transilvaniei, eroii trebuiau să fie de data aceasta nu Comăneştenii, ci alţii, implicînd însă tot faptele oamenilor din propria familie a scriitorului. Ei trebuiau să fie numiţi acum Deduleştii, aşa cum rezultă din începutul de roman rămas la primul capitol. O întreagă serie de amănunte ale cadrului uman şi geografic nu lasă nici o îndoială în privinţa sursei memorialistice a romanului.

Descrierea în roman a unei vii la Faraoane şi a istoriei ei, de la cumpărare pînă la plantarea cu viţă americană, corespunde în linii mari cu detaliile privind via scriitorului din aceeaşi localitate; la fel înfăţişarea casei de aici, mai puţin turla ei, reprezentînd un proiect de viitor al lui Duiliu Zamfirescu, nu o realitate concretă a locuinţei de la Faraoane. Bracul irlandez, „enorm, cu pete negre-violete", e chiar cîinele scriitorului, păstrat cu numele real în fragmentul de roman; la fel calul „negru-rotat, cu pete luminoase în păr" a existat în realitate şi a aparţinut modelului lui Alecu din roman. Paznicul viei, turcul Mustafa şi polonezul Heinrich, omul de credinţă din casă, au fost şi ei reali. „Nasul cam strîmb" al Deduleştilor, caracterizează chiar familia Zamfireştilor; raporturile celor trei fraţi din roman, toţi adunaţi la bătrîneţe în locurile natale de la Faraoane, sînt deduse şi din situaţia propriilor fraţi, colonelul Alexandru Zamfirescu şi inginerul Constantin Zamfirescu, dar şi din a înaintaşilor scriitorului, tatăl său şi fraţii acestuia — în orice caz din familie. Evident, există

multe adaosuri şi multe schimbări în biografia eroilor faţă de modelele reale, scriitorul neavînd în proiect o monografie a familiei, aşa cum nici în *Viaţa la ţară* şi *Tănase Scatiu* nu reprodusese aidoma izvoarele, de provenienţă tot apropiată mediului său de viaţă. Dar pasiunea lui Lascăr Dedulescu, bătrînul, pentru vie, a lui Ghiţă Dedulescu pentru astronomie şi pentru muzică, sînt pasiuni ale lui Duiliu Zamfirescu însuşi. Nerăbdarea celor doi tineri de a ajunge la Alba Iulia — locul unde Mihai Viteazul devenise voievod al teritoriului românesc vizat de scriitor — răspunde unei situaţii asemănătoare din realitate: Duiliu Zamfirescu îşi chemase fiii de la Paris, unde se aflau la studii, pentru ca ei să-şi facă în ţară datoria, în cadrele armatei. Cel mai mic dintre ei avea să fie ofiţer aviator, şi, în preajma războiului, se afla în adevăr în Dobrogea la rude, înainte de a intra în şcoala militară, întocmai ca în roman. Acţiunea fragmentului se petrece evident în vara anului 1914, puţin după declanşarea primului război mondial, dar înainte de a se fi decis definitiv neutralitatea României, deci sfîrşitul lui august— ceea ce explică aluziile la necesitatea intrării armatelor în Transilvania (Alba Iulia) şi hotărîrea celor doi tineri Dedulești „qu'il faut battre les boches"!

Deplasarea cea mai importantă de fapte în fragmentul de roman, faţă de cursul lor real este, deocamdată, cea privind pe fraţii Lascăr şi Ghiţă Dedulescu, bătrînii. Eroii cei tineri sînt fiii primului, care păstrează multe asemănări biografice cu Duiliu Zamfirescu însuşi, dar tot ale scriitorului sînt şi întreg scepticismul în legătură cu războiul, firea poetică, rătăcirile dese printre imagini şi viziuni ideale, atribuite de data aceasta lui Ghiţă Dedulescu. Amănuntele propriei vieţi a scriitorului urmau deci să se împartă între doi eroi, care însă trebuiau, probabil, să dobîndească şi alte trăsături şi detalii biografice, reale şi imaginare, de natură să îndepărteze posibilităţile de identificare. Important este însă că procedarea sugerează metoda de lucru a scriitorului, chipul de a afla şi utiliza datele necesare construcţiei persoanelor şi acţiunii romanelor şi nuvelelor. Acestea erau de obicei din imediata sa apropiere, văzute sau trăite de el. Realismul lui Duiliu Zamfirescu se hrănea, prin urmare, din experienţe directe, cu toate afirmaţiile sale despre rolul hotărîtor al ficţiunii. Singura excepţie marcantă în tot ciclul de romane despre Comăneşteni, pare să fie în cazul lui Alexandru Comăneşteanu, începînd cu căsătoria şi cu iubirile şi terminînd cu întîmplările lui din Transilvania. Ceea ce şi explică mai întîi greutatea, încetineala, în elaborarea celor două romane care-l au drept erou central, apoi, desigur, nivelul literar scăzut al acestora, artificiozitatea epicii, cu tot interesul problemei şi sensurilor intenţionate de scriitor; se explică, tot pe această cale, şi părăsirea, în cele din urmă, a proiectului celui de al şaselea volum consacrat Comăneştenilor şi înlocuirea acestora cu o altă grupă de eroi.

Este limpede că, deşi cartea nou începută era diferită de ciclul inaugurat cu *Viaţa la ţară*, Duiliu Zamfirescu ar fi construit în noul roman eroi cu psihologii şi temperamente în mare măsură echivalente acelora din ciclul Comăneştenilor. Alecu din noul roman ar fi dus mai departe pe Alexandru Comăneşteanu, păstrîndu-i vîrsta şi entuziasmul din *ceea ce nu se poate;* conu Ghiţă Dedulescu, mai presus de elementele biografice, comune cu ale scriitorului, e un Matei Damian, transpus

din secolul său, în 1914, cu anii pe care-i avea în ultimele romane ale ciclului. Atmosfera Faraoanelor din romanul rămas numai la început este cea pe care ne-o putem închipui vara la Comăneşti; raporturile dintre unchi şi nepot nu diferă de loc de cele dintre tată şi fiu din *Îndreptări*.

Iată tot atîtea argumente să plasăm acest început de roman alături de cele cinci piese ale ciclului Comăneştenilor, faţă de care, dacă nu este o continuare propriu-zisă, este în orice caz o prelungire directă.

1 — „Nebunia curată" a lui Lascăr Dedulescu, de a replanta cu viţă americană o vie întreagă, o săvîrşeşte Duiliu Zamfirescu însuşi. Încă în anul 1901 el îşi anunţa proiectul în astfel de termeni: „Pînă una alta, mi-am făcut o căsuţă la ţară, pe socoteala mea, şi sunt pe cale să cumpăr nişte vii mîncate de molii, pe care vreau să le replantez. Ce-o mai ieşi şi de-acolo vom vedea" (scrisoare către Titu Maiorescu din 9/22 nov. 1901). Îndoiala de mai sus, cu privire la perspectivele întreprinderii, era transmisă scriitorului, după cum rezultă din fragmentul de roman, de către membri apropiaţi ai familiei, cum se întîmplă în cazul fraţilor Dedulescu.

Via de la Faraoane, care aparţinuse unui anume Tănase Cofetarul, din Focşani, avea cam 40 de hectare, deci scriitorul avea dreptate să spună în textul său că „nu mai era o vie, ci o moşie plantată cu viţă americană". Ea se afla pe malul stîng al Milcovului, în Moldova, şi se termina chiar „în preajma pădurii" — ca în roman — pădurea Nereju, cu care începeau codrii Vrancei.

Această situaţie, de viticultor cu anvergură, l-a determinat pe scriitor să participe activ la ciudatul „sindicat" al podgorenilor din Putna, înfiinţat în 1906, sub preşedinţia lui Duiliu Zamfirescu. La întoarcerea sa de la Roma, „sindicatul" a organizat chiar un congres, a scos un ziar, *Trebuinţa*, cu durată de cîteva numere, dar totul s-a destrămat ca urmare a dezinteresului manifestat de Duiliu Zamfirescu pentru întreprindere — se păstrează cîteva scrisori în această privinţă, concludente pentru întreaga situaţie.

Calitatea de mare viticultor i-a atras şi destule atacuri din partea adversarilor literari, îndeosebi în 1909, cu prilejul polemicii în jurul discursului de recepţie la Academie.

2 — Aici săgeata ţintea pe soţia lui Alexandru Zamfirescu, colonelul, fratele scriitorului. Aceasta, boieroaică de viţă, avea reputaţia de fiinţă foarte capricioasă, foarte certăreaţă şi violentă la mînie — „sucită", cum se va spune în roman, ceva mai departe.

3 — De data aceasta nu mai e identitate de situaţii biografice: studii în Germania făcuseră unchii scriitorului, nu fraţii săi. Duiliu Zamfirescu însuşi nu studiase în străinătate; prima sa ieşire peste graniţă e cea din 1888, cînd pleacă la Roma. Dar tradiţia plecării la universităţile apusene era vie în familia Zamfirescu, ca şi în atîtea alte familii: Matei Damian învaţă în Italia, Mihai Comăneşteanu în Franţa, Alexandru Comăneşteanu se pregăteşte tot pentru Franţa.

4 — *Hanul lui Conaki* era în comuna Ţigăneşti, situată la nord-est de Faraoane, dincolo de Siret — deci formula „în cîmpie

se referă nu la cîmpia din sud, a Bărăganului, ci la cea mai nordică, a Moldovei de jos.

5 — Este chiar priveliştea pe care o avea scriitorul din terasa casei sale — nu turlă cu patru etaje, cum se spune mai sus: cele „4 rînduri" erau numai în proiect.

6 — Iarăşi o situaţie din familia scriitorului: Henriette Alievi avea, la căsătoria cu Duiliu Zamfirescu, o fată, Ida, dintr-o căsătorie anterioară.

7 — Pasiunea pentru astronomie era a lui Duiliu Zamfirescu însuşi. Poezia *În ruine*, romanul *Viaţa la ţară* etc. vor avea numeroase referiri la corpurile cereşti.

8 — Pasiunea pentru muzică era în primul rînd a colonelului Alexandru Zamfirescu, fratele scriitorului; dar Duiliu Zamfirescu însuşi era şi el un fin cunoscător în acest domeniu şi cînta bine la ghitară.

9 — Replica tînărului e fără obiect în roman, deoarece, oricît de exaltată era propaganda favorabilă intrării României în război, ea nu avea în program un marş spre Budapesta; dar precizarea personajului devine preţioasă pentru istoria literară: ea fixează destul de probabil momentul *după* care Duiliu Zamfirescu a început scrierea fragmentului de roman neterminat — anume, la puţin timp după august 1919. Este neîndoios că, dacă scriitorul n-ar fi ştiut că lucrul a avut loc în realitate, el nu l-ar fi menţionat în roman în termeni atît de precişi.

10 — La mînăstirea Golia din Iaşi era o casă de sănătate pentru alienaţii mintali (în *Scrisoarea III* şi Eminescu se referă la oamenii „vrednici ca să şază în zidirea sfintei Golii").

11 — Versurile, citate de scriitor şi în alte locuri în opera sa (în poezia *Fragment*, închinată lui Maiorescu în 1900, şi în *Îndreptări*, cap. IX) sînt din poezia *O victimă* de N. Nicoleanu.

12 — Schimbul de replici între conul Ghiţă Dedulescu şi nepotul său, Alecu, are în vedere nu poezia propriu-zisă, ci lipsa de realism a comandanţilor militari, care nu înzestraseră şi nu pregătiseră armata pentru o acţiune ca aceea ce avea să înceapă peste doi ani. Duiliu Zamfirescu susţinuse tot timpul necesitatea neutralităţii, tocmai convins de nivelul scăzut în ce priveşte dotarea şi instrucţia armatei, adică tocmai ce sugerează sau declară direct cuvintele personajelor din fragmentul de roman. În toamna lui 1920, între alte imputări pe care i le vor aduce liberalii, va fi şi cea de defetism faţă de război. I se reproşa de a fi pronunţat alocuţiuni publice în acest sens — ceea ce era adevărat, anume comunicarea academică *Sufletul războaielor în trecut şi în prezent*, ţinută la 7 noiembrie 1914, şi în care apar tocmai tezele enunţate de eroul fragmentului de roman.

GLOSAR

A intra plată (în expr.) — a pierde o partidă la jocul de cărţi.
Acciz, pl. accize, s.f. — impozit care se plătea odinioară pentru unele obiecte de consum la intrarea lor într-o localitate.
Baghiţă, babiţă, s.f. — pelican.
Baş, s. — diferenţa în plus dintre valoarea unei monede de aur faţă de echivalentul ei hîrtie — monedă.
Başibuzuc, başbuzuc, s.n. — nume purtat de voluntarii turci aparţinînd trupelor neregulate (vestiţi prin cruzimea lor).
Carboanţă, s.f. — monedă veche de argint, egală în valoare cu o rublă, avînd odinioară circulaţie şi în Ţările Româneşti.
Cealma, s.f. — turban.
Cit., s.n. — stambă.
Cîşlegi, s.f., pl. — interval de timp între două posturi, în care creştinii mănîncă de dulce.
Cîşt, cîşti, s.n. — sumă de bani plătibilă la date fixe şi reprezentînd o parte din arenda unei moşii.
Crişu, criş, adj. — norocos, fericit.
Damf, s.n. — *Dampf* (germană) — abur. Prin analogie, maşină.
Drăgaică, s.f. — numele popular al tîrgului sau al iarmarocului ce se ţine la 24 iunie.
Dupcă, s.f. — pe vremuri, monedă de argint în valoare de 50 de bani.
Fanfleuri, s.n. — probabil de la fr. *fanfreluches* — podoabe fără valoare, nimicuri.
Ghiordum, s.n. — joc de cărţi.
Hursuzlîc, ursuzlîc, s.n. — nenoroc, ghinion, piaza-rea.
Imam, iman, s.m. — preot musulman.
Indrişaim, indruşaim, s.m. — plantă agăţătoare decorativă din familia leguminoaselor.
Inglindisi, eglindisi, vb. refl. — a petrece, a se distra.
Jugărit, s.n. — taxă care se plătea pentru un car de lemne la ieşirea din pădure.
Locmà, s.f. — chilipir, cîştig.

Palian, s.m. — probabil paliativ, calmant.
Peripizon, periplizon, s.n. (în expr.) — a rîde de cineva. (a lua în —)
Pojidic, poșidic, s.n. — gloată de copii, droaie.
Poștie, s.f. — glonte mijlociu pentru vînat.
Ravac, s.n. — vin limpede, separat de drojdie.
Serdar-ecrem, s.m. (în expr.) — șeful cavaleriei la turci.
Șarampoi, s. m. — par lung și gros.
Tact, taht, s.n. — reședință a unei subprefecturi.

TABLA ILUSTRAȚIILOR

SUMAR

Redactor : MARGARETA FERARU
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Apărut 1970. Hîrtie scris tip I A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 46,18. Coli tipar 49,5. Planșe tipo 8. A. nr. 20 659/1968. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 859—0.

Tiparul executat sub comanda nr. 90 861 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România

